НИЗАМИ ХУДИЈЕВ

филолокија елмләри доктору, профессор

Радио, телевизија вә әдәби дил

Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты

Б а к ы — 2001

Елми редактору: ***Мүсеjиб Мәммәдов***
филолокија елмләри доктору, профессор

Рә'jчи: ***Аѓамуса АХУНДОВ***
филолокија елмләри доктору, профессор

Н.М.Худијев.

Х 90 **"Радио, телевизија вә әдәби дил".** Бакы, Азәрбајҹан Дөвләт Нәшрижјаты, 2001 — 660 сәһ.

Китаб мүасир чәмиjjәтимизин һәjатында мүстәсна рол ojнajан, бизи һәр шеjдән аkаһ едән, естетик зөвгүмүзүн вә үмуми дүнjакөрүшүмүзүн формалашмасына тә'сир көстәрән радио вә телевизијаја һәср олунмушдур.

Азәрбајҹан әдәби дилинин, шифаһи нитг нормаларынын, дүзкүн данышығын вә нитг мәдәнијjәтинин тәблиғиндә мүһүм рол ojнajан телерадионун бу саһәдәки фәалијjәтинә хүсуси диггәт jетирән мүәллиф верилишләрдә дил-нитг вә үслуб мәсәләләринә кениш jер вермишдир.

Китаба мүәллифин мүхтәлиф вахтларда jаздығы ссенариләри, актуал мөвзуларда бир сыра мәгаләләри, еләчә дә телерадионун проблемләринә даир дәрч олунмуш мүсаһибәләри дә дахил едилмишдир.

Кениш охучу аудиторијасы үчүн нәзәрдә тутулмуш бу китабдан университетләрин филолокија, журналистика факүлтәләринин тәләбәләри истифадә едә биләрләр.

Х 2303040502 / (07)- 2001 Грифли нәшр

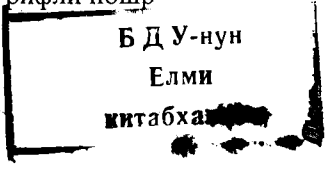

© Азәрнәшр, 2001

ÖN SÖZ

Əziz oxuçular!

Sizə təgdim olunan bu kitabın müəllifi professor Nizami Xudiyevin adı Azərbaycan ictimaiyyətinə jaxşı tanışdır. Ədəbi dil tarixi sahəsində sanballı tədgigatları ilə bütün türk dünjasında böjük nüfuz gazanmış və elmi dairələrdə adı ehtiramla çəkilən Nizami Xudiyev son illərdə millət vəkili kimi respublikamızın ictimai-siyasi həyatında da fəal iştirak edir, müstəgil Azərbaycanda jeni dövlət guruçuluğu işində bir vətəndaş zijalı kimi səmərəli fəaliyyət köstərir. O, bütün küçünü, bilik və bacarığını Azərbaycan elminin, dilçiliyimizin inkişafına, eləcə də müstəgil Azərbaycan dövlətinin gudrətlənməsi işinə sərf etməjə çalışır. Buna körə də Nizami Xudiyevin həm elmi - pedagoji, həm də ictimai fəaliyyəti xalgımızda böjük rəgbət dogurur.

Nizami Xudiyev ilk növbədə tanınmış mütəxəssis, müasir Azərbaycan dilçiliyində öz şərəfli jeri olan tədgigatçı-alimdir. Hələ təxminən 25 il əvvəl körkəmli alim, Azərbaycan dilçiliyinin banilərindən biri olan professor Ə.M.Dəmirçizadə Nizami Xudiyevin elmi intuisijasını, arəşdırıçılıq gabiliyyətini jüksək gijmətləndirərək, mö'təbər toplantılarda onun haggında ağızdolusu danışırdı. Əlbəttə, adətən öz aspirantları haggında xəsisliklə söz dejən bu böjük alimin rə'ji elmi ictimaiyyətin diggətini çəlb etmişdi. Həgigətən də, zaman Ə.M.Dəmirçizadənin — bu müdrik şəxsiyyətin təkçə böjük zəka sahibi dejil, həm də insan səррafı olduğunu sübut etdi. O, Nizami Xudiyev haggında danışarkən dilçiliyimizin, xüsusilə özünə daha dogma olan ədəbi dil tarixi sahəsində lajigli, iste'dadlı varisini körürmüş... Jüzlərçə kənd dilçi alimə hejir-dua verən bu peşəmbər xislətli alim nə gədər düzkün jəgin etmişdi ki, Nizami Xudiyev kələçəkdə onun e'timadını dogrultdaçag,

дилчилијимизин фәхр едәчәји алимләрдән бири олачаг, јахын вә узаг харичи өлкәләрдә, Анкарада, Тећранда нәшр едилән әсәрләрилә, хүсусилә беш јүз сәћифәлик "Азәрбајчан әдәби дили тарихи" (Анкара, 1997; Тећран, 1998) китабы илә дилимизин гәдим вә чәтин инкишаф тарихини, онун гудрәтини, сигләтини дүнјанын бир чох бөлкәсиндә тәблиг едәчәк, дилимизин тарихинин өјрәнилмәси саћәсиндә онун башладыгы шәрәфли ишин әсл давамчысы олачагдыр...

Низами муәллим хошбәхт алимләрдәндир. Онун һәјат вә елми јарадычылыг јоллары һәмишә угурлу олмушдур. Тале бу зәһмәткеш алимә хүсуси исте'дад вә кениш үрәк вермишдир. Кәнч јашларындан Низамиләрин һикмәт дүнјасына вурулмуш Низаминин индики Педагожи Университетдә охујаркән "Низами Кәнчәви" адына фәрди тәгауд алмасы да талејин она бәхш етдији ширин бир гисмәтдир...

Нарањат вә фәрәһли тәләбәлик илләри бир-бирини әвәз едир. О, филолокија факултәсини фәргләнмә диплому илә битирир вә елми шуранын гәрары илә университетин "Азәрбајчан дилчилији" кафедрасында муәллим вәзифәсиндә сахланылыр. Кәркин зәһмәт, сәмәрәли әмәк ону пиллә-пиллә бөјук елмин чәтин јоллары илә букунку дәрәчәјә чатдырыр. Низами Худијев 1978-чи илдә намизәдлик, 1990-чы илдә докторлуг диссертасијасыны мувәффәгијјәтлә мудафиә етмиш вә профессор елми адына лајиг көрулмушдур.

Елми ичтимаијјәтдә бөјук мараг догурмуш докторлуг диссертасијасында Низами Худијев әдәби дилимизин нормалары, услублары һаггында кениш бәһс едир. Әдәби дилимизин лүгәт тәркибинин инкишаф мәнзәрәсиндән, инкишаф мәрһәләләриндән, лүгәт тәркибинин дилин дахили имканлары вә алынма сөзләр һесабына вә һәмчинин тәрчүмә әдәбијјаты васитәси илә зәнкинләшмәсиндән данышыр, ајры-ајры дөврләрдә лүгәт тәркибинин инкишафынын бир сыра ганунаујғунлугларыны илк дәфә, һәм дә бөјук дилчи алим кими дәгиг муәјјәнләшдирир.

Низами муәллим республикамызын ән мәһсулдар дилчиләриндән бириди. О, отуза јахын китабын, он беш сәнәдли телевизија филминин ссенарисинин, бир нечә орта мәктәб дәрслијинин вә ики јүздән чох мәгаләнин муәллифидир. Онун бир-биринин ардынча чапдан чыхан "Азәрбајчан әдәби дили лүгәт тәркибинин инкишафы", "Азәрбајчан әдәби дилинин зәнкинләшмә јоллары", "Јазычы дили вә услубу", "Азәрбајчан әдәби дилинин совет дөврү", "Тәрчүмә әдәбијјаты вә әдәби дилимиз", "Азәрбајчан әдәби дилинин тәшәккулу", "XIII—XIV әсрләр Азәрбајчан әдәби дили", "XV—XVI әсрләр Азәрбајчан әдәби дили", "Азәрбајчан

милли әдәби дилинин јаранмасы вә инкишафы", "XX әср Азәрбајчан әдәби дили" әсәрләри дилимизин тарихинин әсас проблемләринә һәср олунмуш вә елми даирәләр тәрәфиндән марагла гаршыланмышдыр. Һәмин әсәрләр "Маариф" нәшријјатында 1995-чи илдә чапдан чыхмыш фундаментал "Азәрбајчан әдәби дили тарихи" дәрслијинин јазылмасында мүһүм рол ојнамыш вә муәллифинә чох бөјүк шөһрәт кәтирән мәһтәшәм бир иш олмушдур.

"Азәрбајчан әдәби дили тарихи" дәрслијиндә јени мәнбәләрә әсасланараг Азәрбајчан әдәби дилинин чохәсрлик тарихи вә инкишаф дөврләри шәрһ олунур. Әлбәттә, бу саһәдә әввәлки тәдгигат ишләринә (Ә.Дәмирчизадә, Һ.Мирзәзадә, Т.Һачыјев вә дикәр алимләрин әсәрләринә) еһтирамла вә ејни заманда јарадычы вә полемик јанашан профессор Н.Худијев проблемләрә тамамилә јени методоложи призмадан бахараг Азәрбајчан әдәби дилинин тарихини умумтурк контекстиндә өјрәнмәк ишини давам етдирир, муәјјән тарихи тәкамул просесиндә диференсиаллашмыш бир турк әдәби дилини умуми турк дил просесләринин тарихи тәркиб һиссәси кими тәгдим едир. Мәһз бу әсәрдән вә бу јанашма тәрзиндән чыхан нәтичәләрә көрә о, дилчилијә әдәби дилин тарихинин јени, орижинал дөврләшмәсини тәгдим едир, әсасландырыр вә әсәрә сајсыз мунасибәтләрдә бу тәгдиматын угуру кејд олунур. Узун илләр гондарма пантуркизм дамгасынын хофуну јашамыш Азәрбајчан вә онун алимләринин инди турк дүнјасындакы нәзәрә чарпан чәкиси, әлбәттә, турку севиндирдијиндән Низами Худијевин "Азәрбајчан әдәби дили тарихи" әсәри турк дүнјасынын күвәнч јери олан, һәр шејә санбалына көрә гијмәт верән Туркијәјә јетишән кими әсәрин орада да чапы гәрарлашды вә о, 1997-чи илдә гардаш өлкәдә чох нәфис шәкилдә нәшр олунду. Бу, Азәрбајчан алиминә, елминә бөјүк Туркијәнин һамымызын севинчинә чеврилән рә'ји иди.

Ајры-ајры дөврләрдә јашајыб-јаратмыш көркәмли шәхсијјәтләрин әдәби дил нүмунәләри үзәриндә апардыгы давамлы тәдгигатлары Низами мүәллими пешәкар мүтәхәссис кими раһат бурахмыр, вәрдиш етдији мүшаһидәчилији һәр ан дил мүһити ахтарыр, рәван нүмунәләри арашдырыр.[1]

Низами Худијев Азәрбајчан дилинин гајғысыны чәкәнләрә мүтәхәссис вә өвлад еһтирамы көстәрир. Бу мә'нада 1997-чи илдә "Тәһсил" нәшријјатында чапдан чыхан "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан ди-

---

[1] Ф.Шаһбазлы. Халгын вүгарлы оғлу. "Азәрбајчан" гәзети, 28 март 1999-чу ил.

ли" әсәриндә Низами муәллим "өз нитгиндә ајры-ајры услубларын валеһедичи вәһдәтини јаратмагла ичтимаи-сијаси натиглик мәктәби олан "дилчи Һејдәр Әлијев" портретини дә тәбии вә чанлы бојаларла јарада билмишдир".

Бу әсәр актуаллыгына, елми дәјәринә, ичтимаи-сијаси мәзмунуна вә орижиналлыгына көрә дилчилијимиздә, умумијјәтлә, мәдәни һәјатымызда јени бир һадисә олду. Белә әсәрләр мәһз ана дилинә, өз халгына, онун мудрик рәһбәринә сонсуз мәһәббәт бәсләмәјин нәтичәсиндә јарана биләр. Китабда Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан дили һаггындакы фикирләри, мулаһизәләри, гејдләри, онун дил сијасәти, дил гуручулугу саһәсиндә көрдүју ишләр, һәр бир азәрбајчанлыја ана дилини горумаг, ишләтмәк вә јајмаг һаггында төвсијјәләри умумиләшдирилир.

Китабын "Нитг мәдәнијјәти вә натиглик мәһарәти" адланан һиссәси Һејдәр Әлијевин натиглик мәһарәтинә һәср едилмишдир. Дәрин мушаһидәчилик габилијјәтинә малик олан Низами Худијев әсәрин бу бөлмәсини дә хүсуси бир мәһарәтлә, јүксәк елми сәвијјәдә јазмышдыр. О, республика рәһбәринин санбаллы чыхышлары, парлаг тарихи нитгләри үзәриндә мушаһидәләринә әсасән Һ.Әлијевин нитг мәһарәтини, бу нитгин әсас компонентләрини дәриндән, өзүнәмәхсус дилчи дүјүму илә тәһлил едир. Һ.Әлијевин натиглик феноменинин компонентләри сырасына Һ.Әлијевин халгымызын тарихини, мәдәнијјәтини дәриндән билмәсини, ана дилинә сонсуз мәһәббәтини, бу дилдә данышмагдан мә'нәви зөвг алмасыны, гејри-ади исте'дада малик олмасыны, шәхси нүмунәсини, мүнтәзәм һазырлыгыны, вәрдишләрини, дүнја һадисәләринә мараг көстәрмәсини вә с. бу кими чәһәтләри дахил едир. Н.Худијевин башга әсәрләри кими, бу әсәри дә Вәтәнә, халга, милләтә, дилә мәһәббәт бәсләмәјин ән көзәл нүмунәсидир. Әсәрин редактору профессор Агамуса Ахундовун китаба јаздыгы өн сөздә дејилдији кими: "Азәрбајчан дилинин тарихи саһәсиндәки арашдырмалары, хүсусилә әдәби дилимизин тарихини илк дәфә бүтөвлүкдә әһатә едән "Азәрбајчан әдәби дилинин тарихи" дәрслији санбаллы монографик тәдгигат әсәри кими алимә бөјүк нүфуз газандырмышдыр. "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили" китабы Низами Худијевин нөвбәти үгурлу әсәридир".

Низами Худијеви инди јахын вә узаг харичи өлкәләрдә көркәмли турколог алим кими таныјырлар. О, Москва, Ашгабад, Дашкәнд, Алматы, Гүлүстан, Бишкек, Уфа, Анкара, Истанбул, Измир, Адана, Конја вә башга шәһәрләрдә кечирилән бејнәлхалг елми гурултајларда, конфранс вә симпозиумларда етдији мә'рузәләри, сәмәрәли тәклифләри илә һәр дәфә һәмкарларынын рәғбәтини газанмышдыр.

Азәрбајҹан ичтимаиҹҹәти профессор Низами Худијеви тәкҹә зәкалы елм хадими, һәссас гәлбли педагог кими дејил, һәм дә виртуоз хусусиҹҹәтләрә малик олан бир тәшкилатчы кими танынып. О, чалышдыгы јерләрдә инсанларын гәлбинә тез јол тапан, рәгбәтини газанан, онлары нәҹиб әмәлләр угрунда бирләшдирмәји бачаран, саглам коллектив јарадан вә ејни заманда тәләбкар бир тәшкилатчыдыр. О, 1979—1991-ҹи илләрдә Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Университетиндә Һәмкарлар Иттифагы Комитәсинин сәдри, 1991—1994-ҹү илләрдә биринҹи проректор, 1994—1996-ҹы илләрдә ректор вәзифәсиндә ишләмишдир. Һәмишә уздә олан бу бәнзәрсиз инсан кәнҹлијиндән һәм дә агсаггаллыг, мудриклик зирвәсинә учалыб. Муәллимликдән ректорлуга гәдәр јуксәлән Низами муәллимин тәҹрубәси, бачарыгы, санбалы, хејирхаһлыгы, идарәчилији университет сәвиҹҹәсиндән чыхыб республика мигјасына сирајәт етдикҹә, мө'тәбәр мәгамларда јери көрундујуну дујан халг 1995-ҹи вә 2000-ҹи илдә ону Милли Мәҹлисин үзвү сечди. Бу, Низами муәллимин фәалиҹҹәт имканларыны артырды вә гәтиҹәтлә демәк олар ки, о, ән фәал милләт вәкилләриндәндир. Өзунун вә сөзунун гијмәтини билән професор Н.Худијев ганунларын гәбул олундугу һәлледиҹи мәгамларда објектив вә гәтиҹәтли чыхышлары илә сечичиләринин е'тимадыны догрултдур.

1996-ҹы илдән Низами Худијев Азәрбајҹан Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәтинин сәдридир. Онун бу ширкәтә кәлдији кундән телевизија вә радио верилишләринин кејфиҹҹәтинин, формасынын мүсбәт мә'нада нә гәдәр дәјишдијинин һамымыз шаһидијик. Телевизија вә радиомузун бејнәлхалг нуфузунун артмасы, екран вә ефир дилинин зәнкинләшмәси, сафлашмасы, әдәби дил нормаларынын көзләнилмәси, телевизија вә радио верилишләриндә јуксәк нитг мәдәниҹҹәти тәләбләринә әмәл олунмасы бизи хусусилә севиндирир. Бизи севиндирән бир дә одур ки, Н.Худијев өз алимлик кредосуна, пешә бачарыгына садиг галараг телевизија вә радио верилишләринин дили үзәриндә фәал мүшаһидә апарараг узун ахтарышлардан сонра бу лазымлы китабы јазмышдыр. Догрудур, бүтөвлүкдә елми-публисистик рүһда олан бу әсәр телевизија вә радио дилинин фундаментал проблемләрини әкс етдирмәк мәгсәдини гаршыја гојмаса да һәр һалда о, дил мәдәниҹҹәтимизин бу саһәдә олан бошлугуну долдурмаг үчүн атылан мүһүм бир аддымдыр.

* * *

Н.Худијевин елми-публисистик сәчијјә дашыјан "Радио, телевизија вә әдәби дил" китабы бир нечә чәһәтдән мараг догурур. Әввәла, охучулара мүһүм күтләви информасија васитәләри олан телевизија вә радионун бир сыра популјар верилишләри, о чүмләдән сон дөрд илдә тамашачы вә динләјичи рәғбәтини газанмыш мараглы програмлары һаггында мә'лумат верир, дикәр тәрәфдән исә јери кәлдикчә бу ефир мәһсулларына хас олан дил хүсусијјәтләри барәдә сөһбәт ачыр. Ахы инди һеч кимә сирр дејил ки, муасир әдәби дилимизин инкишафында, онун лүғәт тәркибинин зәнкинләшмәсиндә, мөвчуд грамматик нормаларын вә синтактик ганунаујғунлугларын даһа да чилаланмасында телевизија вә радио мүһүм рол ојнајыр. Бу күтләви информасија васитәләри һәм јазылы, һәм дә шифаһи әдәби дилимизин инкишафына демәк олар ки, күндәлик көмәк едир.

Ефирдән вә екрандан чохмилјонлу аудиторијаја јөнәлдилән нитг һәм мәзмунча, һәм дә формача чохчәһәтлидир. Бурада һәм јазычы, алим, публисист, шәрһчи бирбаша күтләләрә мүрачиәт едир, һәм фәһлә, кәндли, сәјјаһ, тәјјарәчи, идманчы өз үрәк сөзүнү дејир, һәм дә пешәкар диктор ајдын, рәван, емосионал информасијасы илә күнүн јениликләрини бизә чатдырыр. Мәһз сосиал һәјатымызын мүхтәлиф саһәләрини өз ифадә васитәләри, илк нөвбәдә исә сөз вә тәсвир үјарлығы илә әкс етдирән телевизија вә радиода дилимизин ичтимаи функсијасы кенишләнир вә бурада бир сыра фонетик, лексик-семантик вә грамматик һадисәләр өзүнү бирузә верир. Н.Худијев һәмин дил һадисәләриндән чыхыш едәрәк дилчилијимиз үчүн јени вә чох мараглы олан бир сыра елми мүлаһизәләр сөјләјир.

Дилимизин лүғәт тәркибинин мүәјјән јолларла зәнкинләшмәсиндә телевизија, радио мәтбуат вә сәнәдли кинохроникаја нисбәтән даһа чевик бир функсија јеринә јетирир. Мүшаһидәләр көстәрир ки, бу просес ики истигамәтдә баш верир. Бир тәрәфдән телевизија, радио өзүнүн тәрәггиси илә дилимизә јени ифадәләр кәтирәрәк саһә терминолокијасыны зәнкинләшдирир. Дикәр тәрәфдән исә јени сөз јарадычылығында фәал иштирак едир. Тәкчә сон илләрдә телевизија вә радиотехниканын мадди базасынын тәкмилләшдирилмәси илә әлагәдар хејли термин јаранмышдыр. Артыг видеојазы, видеофилм, камера, фонограм, призма (бахма бучагы), синхрон, иштирак ефекти, сәјјар телевизија, телеанонс, јајым, пулт кими мә'насы асан гавранылан онларча сөз вә термин дилимизә дахил олмушдур. Бу барәдә китабда әтрафлы сөһбәт ачылыр, дилимизин зәнкинләшмәсинин мүһүм мәнбә-

ләриндән бири кими телевизија вә радио верилишләринин ролу барәдә данышылыр.

Китабда телевизијанын мухтәлиф вахтларда тамашачы вә динләјичиләр арасында чох популјар олан "Хәбәрләр", "Диалог", "Сәһәр", "Аиләләр, талеләр", "Кәл, сәһәрим", "Карван", "Молла Нәсрәддин", "Вәтәндаш", "Шам ишыгында", "Азәрбајчан дили", "Хош кәлмисиниз", "Туран", "Турк абидәләри", "Сәнкәр", "Дүнја, сәндән кимләр кечди", "Кәнчлик вә заман", "Огуз", "Ислам — олдугу кими", еләчә дә радионун "Күн кечди", "Сабаһыныз хејир", "Дан јери", "Дөвран", "Республика", "Јурд бизи чагырыр", "Ахшамыныз хејир", "Шәбәкә", "Худафәрин" кими верилишләри һаггында мә'лумат верилмәсини вә програмлары һазырлајан редаксијаларын ишинин ишыгландырылмасыны олдугча мусбәт факт кими гејд етмәк олар. Чунки узун илләр мәтбуатда бутун өмруну, күнүну радио вә телевизијаја һәср етмиш инсанлара о гәдәр дә диггәт јетирилмәмишдир. Бу мә'нада демәк олар ки, Н.Худијевин гәләми бир нөв кадр архасында галан инсанларын биркә әмәкләри сајәсиндә верилишләрини екрана вә ефирә чыхаран редаксија коллективләринин фәалијјәти үзәринә күр ишыг салмышдыр.

Азәрбајчан радиосу 1941-чи илин августундан харичи өлкәләрә әрәб, фарс вә турк дилләриндә верилишләр јајыр. Бу верилишләр әввәлләр совет харичи сијасәтини вә сосиалист һәјат тәрзини тәблиг едирдисә, бу күн һәмин дилләрлә јанашы инкилис, алман, франсыз, рус дилләриндә јајымланан програмлар мүстәгил Азәрбајчанын сәсинә чеврилмишдир. Һазырда Азәрбајчан радиосунун сәси планетимизин чох јериндә ешидилир. Радионун биринчи програмы, "Араз" радиостансијасы вә "Бејнәлхалг Азәрбајчан радиосу" сутка әрзиндә 50 сата гәдәр верилиш јајыр. Бу верилишләрдә јајымланан һәгигәтләр Гәрби Авропада, Мәркәзи Асијада, Јахын Шәргдә, Шималда, узаг өлкәләрдә динләнилир. Сәрһәдләримиздән узагларда Азәрбајчанын сәсини ешидән ән азы ики јүз милјонлуг бир динләјичи аудиторијасы вар. Буна көрә дә радиону һәм дә республикамызын харичә ачылан пәнчәрәси һесаб едән Н.Худијев бу саһәјә хусуси диггәт јетирир, өз әсәриндә халгымызын азадлыг мубаризәси, дөвләт гуручулугу саһәсиндәки угурларымыз, чәмијјәтимиздә кедән демократик дәјишикликләр, тарихимиздән, мәдәнијјәт вә инчәсәнәтимиздән бәһс едән, харичи динләјичиләрә долгун информасијалар верән верилишләр барәдә әтрафлы сөһбәт ачыр. Хусусән Чәнуби Азәрбајчанда јашајан сојдашларымыз үчүн верилишләр барәдә, умумијјәтлә, 40-чы илләрдән бәри орада кедән просесләр, Чәнубдакы сојдашларымызын тарихи таләји, бу күн өз

дилини вә милли мәдәнијјәтини дирчәлтмәк угрунда онларын мубаризәсиндән дә еһтираслы шәкилдә, әтрафлы бәһс едилмәси бу әсәрин ән тәгдирәлајиг чәһәтләриндәндир.

Радио дилинин умуми чәһәтләри һансылардыр? О, данышыг дилиндән нә илә фәргләнир? Китабда бу суаллара чаваб верән Н.Худијев бир сыра јени вә мараглы нәзәри мүддәалар ирәли сурур, верилишләрдә өзүнү көстәрән услублара вә әдәби дил нормаларына истинад едәрәк бу шифаһи нитг трибуналарына хас олан дил хусусијјәтләрини ашкара чыхарыр. Онун халг дилинин радиода тәчәссүмүндән бәһс едәркән "Булаг" типли верилишләрә, радио дилинин функсионал чәһәтләриндән данышдыгда исә оријинал радиопјесләрә (радиотеатра) мурачиәт етмәси һәм сосиал-лингвистик, һәм дә елми-методоложи чәһәтдән өзүнү доғрултдур. Телевизија дилиндән бәһс едәндә исә Низами мүәллим даһа чох елми-кутләви верилишләрин дилинә истинад едир. Бир сыра харичи өлкәләрдә, о чүмләдән Авропада вә кечмиш ССРИ-дә бу саһәдә апарылан тәдгигатларда да мәһз мәсәләјә белә јанашма өзүнү көстәрир. Бу, илк нөвбәдә нитг вә дил услубу кими өз нејтраллыгыны сахлајан елми-кутләви верилишләрин тәдгигат үчүн даһа кениш материал вермәси илә бағлыдыр. Һәм дә мәсәләнин бу чәһәтинә тохунаркән гејд етмәк лазымдыр ки, телевизија вә радио дили саһәсиндә мүәјјән арашдырмалар апармыш Ә.Дәмирчизадә, М.Ширәлијев, А.Ахундов, А.Гурбанов, Ә.Әфәндизадә, И.Мәммәдов, Г.Мәһәррәмов кими тәдгигатчыларла јанашы Н.Худијев дә бу әсәри илә екран-ефир дилинин тәдгиги ишинә мүһүм төһфә вермишдир.

Һесаб едирик ки, олдугча нәчиб бир мәгсәдә хидмәт едән бу китабы охујанлар ондан кифајәт гәдәр јүксәк зөвг вә телерадиода әдәби дилимизин ишләнмәси илә бағлы елми билки ала биләчәкләр. Чүнки "Радио, телевизија вә әдәби дил" китабы һәм екран вә ефир мәһсулларындан, һәм онлары јараданлардан, һәм дә бу мәһсулларын јарадылмасы үчүн әсас ифадә васитәси олан дилдән сөһбәт ачыр. Ејни заманда белә күман едирик ки, Н.Худијевин бу китаба дахил едилмиш ссенариләри, актуал мөвзуда бир сыра мәгаләләри, еләчә дә телерадионун проблемләринә даир мухтәлиф вахтларда дәрч олунмуш мусаһибәләри дә охучуларда хош тәәссурат ојадачагдыр.

Мүсеjиб МӘММӘДОВ
филолокија елмләри доктору, профессор

КИРИШ

XXI əsrə müstəqil bir dövlət kimi gədəm gojan Azərbajcan Respublikasy gazandygy istiglalы gorujub saxlamag, demokratik dövlət gurmag, fikir plүralizmi və azad bazar igtisadijjatyna malik olan vətəndaш cəmijjəti jaratmag uғrunda mүbarizə aparyr. Shүbhəsiz ki, bu mүbarizənin өnүndə bir syra ichtimai institutlarla janaшy kүtləvi informasija vasitələri, o cүmlədən ən chevik informasija kanallary olan radio və televizija mүhүm rol ojnajyr. Oldugca keniш auditorijaja və kүchlү emosional tə'sirə malik olan radio və televizija hazyrda əhalijə həm informasija verir, həm də cəmijjətdə kүchlү ichtimai rə'j jaradaraq kүtlələri global vəzifələrin həjata kechirilməsi uғrunda mүbarizəjə səfərbər edir. Hazyrda Azərbajcan Dövlət Televizijasy və Radiosu halg kүtlələrini məhz bir mүgəddəs amal uғrunda – dövlətimizin mүstəgillijini, onun mə'nəvi, sijasi, hərbi və igtisadi kүchүnү məhkəmlətmək, ishғal olunmuш torpaglarymyzy keri gajtarmag uғrunda mүbarizəjə səfərbər edir. Əlbəttə, bu ishdə televizijanyn da, radionun da ən bөjүk və jenilməz silahы sөzdүr, nitgdir, Azərbajcan ədəbi dilidir.

20-ci illərdə Azərbajcan radiosunun, 50-ci illərdə isə milli televizijamyzyn mejdana chyxmasy Azərbajcan ədəbi dilinin təblighi үchүn keniш mejdan achdy. Mə'lum olduku, "chohtiражly" shifahi nitg tribunalarynda jeni chalarlar alan dilimiz daha zənkin, daha ahənkdar və daha ifadəli dildir. Onda gədim tarihimizin və ululaгymyzyn nəbzi dөjүnүr, əsra-

рәнкиз јурдумузун ахар чајларынын, булагларынын һәзин мусигиси јашајыр. Ејни заманда тәшбеһләрлә, афоризмләрлә зәнкин олан дилимиз ојнаг дилдир, фикри вә һиссијјаты мүхтәлиф чаларлары илә, мүхтәлиф аһәнкләрлә сәсләндирә билир. Бир сыра популјар телерадио програмлары көстәрди ки, дилимиз һәр чүр фикри чох көзәл шәкилдә вә ајдын ифадә едәчәк бүтүн васитәләрә, имканлара маликдир. Хүсусән бәдии верилишләр сүбут етди ки, Азәрбајчан дили фикрин, һиссијјатын ән инчә чаларларыны белә һејрәтамиз шәкилдә ифадә етмәјә гадирдир. Инди дүнјада елә мүрәккәб, елә чәтин вә дәрин елми, фәлсәфи, игтисади вә с. әсәр тапылмаз ки, ону дилимиздә сәсләндирмәкдә чәтинлик чәкәк. Бу күн сәлис бир дилдә һазырланмыш екранефир мәһсулуну динләјәркән истәр-истәмәз бу гәнаәтә кәлирсән ки, әсрләрин сынаг тарындан уғурла кечәрәк чилаланмыш букүнки данышыг вә јазы дилимиз ән јүксәк бир романтиканын, ән тә'сирли бир реализмин дилидир. Бу дил ганадлы хәјаллары, чошғун еһтираслары, дәрин фикирләри инчәликлә ифадә едә билир. Ејни заманда бу дил ахычыдыр, чазибәдардыр, ше'рлә, аһәнклә, мусиги илә зәнкиндир. Онда тәләффүз заманы дили әзән, үмуми аһәнки корлајан, нәфәси дарыхдыран бир сөз, бир ифадә јохдур. Бу дил Шекспирин, Шиллерин, Молјерин, Пушкинин, Толстојун, Достојевскинин, Т.Фикрәтин, Н.Һикмәтин, Г.Маркесин, Ч.Ајтматовун әсәрләриндәки ән шиддәтли драматик монологлары ифадә етмәкдә чәтинлик чәкмир, чүнки Азәрбајчан дили Нәсиминин, Фүзулинин, Вагифин, Сабирин, Чәфәрин, Чавидин, Вурғунун дилидир. Шифаһи данышыгла јазыны бирләшдирән садә чүмләләрдә зәриф олан бу дил мүрәккәб чүмләләрдә гүдрәтли вә тә'сирлидир. О, һәр чүр тәбиәт мәнзәрәләри вә инсан характерләрини тәсвир едә билир. Публисистик верилишләр көстәрир ки, Азәрбајчан әдәби дили гылынч дөјүшүнү андыран гызғын диалоглар вә кәскин дејишмәләр дилидир.

Телевизија вә радио дилимизә бөјүк динамиклик кәтирмишдир. Чәмиjjәтимиз инкишаф етдикчә дилимиз дә јени күч алараг тәрәгги етмиш вә даим тәкмилләшмишдир. Бу, бир даһа дәфәләрлә сөјләнмиш һәгигәти тәсдиг едир ки, дил бүтүн вәтәндаш-

ларын күндәлик һәјаты, фәалијјәти, фикирләри, һәјәҹан вә истираблары илә бағлы олан чох мүтәһәррик вә даим ишләнән бир силаһдыр. Она инкишафдан галмыш, статик вәзијјәтдә олан донмуш бир шеј кими бахмаг олмаз. О, даим дәјишир, јени сөз, ифадә вә тәркибләрлә зәнкинләшир, анлајышы дәгиг ифадә етмәјән көһнәлмиш сөзләрдән вә формалардан тәмизләнир.

Дилдә кедән просесләр һәјатла, ҹәмијјәтдәки дәјишикликләрлә, инсанларын фәалијјәти илә бағлы олдуғу үчүн мүрәккәб просесләрдир. Бу просесләрин кениш тәдгиги телевизија вә радио дилинин, бурада сәсләнән шифаһи нитгин ән нүмунәви данышыг сәвијјәсинә галдырылмасы просесинин арашдырылмасы исә бу күн дилчиләримиз гаршысында дајанан ән мүһүм вәзифәләрдән биридир. Амма, тәәссүф ки, бу саһәдә кениш арашдырмалар апарылмамыш, хүсусән телерадионун әсасыны тәшкил едән шифаһи нитглә бағлы санбаллы әсәрләр ортаја чыхарылмамышдыр. Мәсәлән, тәхминән әлли ил әввәл көркәмли сәһнә биличиси Казым Зијанын "Сәһнә дили һаггында" әсәри чапдан чыхмыш вә о, узун мүддәт столүстү китаба чеврилмишдир. Лакин чох бөјүк елми вә тәтбиги әһәмијјәти олан бу әсәрин әлдә едилмәси назырда, тәәссүф ки, сон дәрәчә чәтиндир. Шифаһи нитг мәдәнијјәти саһәсиндә Азәрбајҹан ЕА-нын мүхбир үзвү, профессор Ә.Дәмирчизадәнин "Азәрбајҹан дили орфоепијасынын әсаслары" әсәринин вә Нәсими адына Дилчилик Институтунда 15 ил әввәл һазырланмыш "Азәрбајҹан дилинин орфоепија сөзлүјү"нүн дә чидди әһәмијјәти вардыр. Нечә ил бундан габаг нәшр олунмуш бу әсәр диктор вә шәрһчиләримизә чохдандыр ки, өз хидмәтини көстәрир.

Көрүндүју кими, бу бир нечә әсәр республикамызда нитг мәдәнијјәтинин инкишафы үчүн әсла кифајәт дејил. Даһа чох субјектив мүлаһизәләрә әсасланан, грамматик вә семантик нормалары саф-чүрүк етмәдән нитг нормалары кими ирәли сүрән арасыра чап олунмуш мәгаләләр дә тәбиидир ки, халгын нитг мәдәнијјәтинин лазыми дәрәчәдә јүксәлмәсинә кифајәт гәдәр көмәк едә билмир.

Унутмаг олмаз ки, XX әсрин әввәлләриндә јаранан вә 50-чи илләрдән башлајараг бир систем һалына дүшән күтләви комму-

никасијаја бүтүн күтләви информасија васитәләри – мәтбуат, радио, телевизија вә информатиканын бүтүн нөвләри – елми, техники вә сосиал информасија ахтарышы, идарәетмәнин автоматик системләри вә компүтер тәрчүмәси дахилдир. Бүтүн бунлар ән'әнәви сөз јарадычылығы формалары – шифаһи нитг, јазы вә чап әдәбијјаты илә јанашы фәалијјәт көстәрәрәк бирликдә мүасир дил мәдәнијјәтини тәшкил едир.

Телевизија вә радио исә тәкчә бу күтләви информасија системиндә дејил, бүтөвлүкдә дил мәдәнијјәтиндә хүсуси јер тутур. Инди електрон гурғуларын јаратдығы нитг, мусиги вә мүхтәлиф нөв телерадио сәс сигналлары күтләви информасијанын өзүнәмәхсус саһәсинә чеврилмишдир. Нитг, мусиги вә сигналлар онлары мүшајиәт едән жестләрлә, мимика вә дикәр әлавә үнсијјәт васитәләри илә даһа сых бирләшәрәк кетдикчә чилаланан дил мәнзәрәси јарадыр. Һәр ики електрон информасија васитәси верилишләрин һазырланмасы просесиндә инчә диференсасија, ифадә васитәләринин даһа интенсив тәкмилләшмәси истигамәтиндә инкишаф етмәкдәдир. Бүтүн бунлар истәр күтләви информасијанын өзүндә, истәрсә дә ондан кәнарда нитг нормаларына, функсионал үслублара күчлү тә'сир көстәрир.

Адәтән, һәр һансы күтләви информасија васитәсинин тәдгигатында ики әсас истигамәт мөвчуд олур: а) тарихи-филоложи; б) сосиоложи.

Күтләви информасијанын сосиоложи тәдгиги әсасән ичтимаи рә'јин өјрәнилмәси илә мәшғул олур; бурада башлыча мәсәлә тә'сир үсуллары јох, информасијанын сосиал институтлара тә'сиринин нәтичәләридир. Күтләви информасијанын тә'сири алтында формалашан ичтимаи рә'ј сосиал тәнзимләмәнин күчлү васитәси вә чәмијјәтин һәјатына нәзарәт кими чыхыш едир. Буна көрә дә сосиологлар күтләви информасијаны ичтимаи рә'јин формалашмасы үчүн истифадә едилән дикәр сөз нөвләриндән ајырмамаға мејл көстәрирләр.

Филоложи тәдгигатын вәзифәләринә исә әксинә, мәһз күтләви информасија мәһсулларынын – мәтнләрин, дил мәдәнијјәтиндә јери вә ролунун мүәјјәнләшмәсинин, онун һәр бир нөвүнүн информасија имканларынын вә реал тә'сир күввәсинин дә-

гигләшдирилмәсинин, күтләви информасијанын инкишафынын тарихи мәнзәрәсинин өјрәнилмәси дахилдир.[1]

Буна көрә дә телевизија вә радионун өјрәнилмәсинин әсасыны мәһз филоложи методлар тәшкил едир: јалныз телевизија вә радио верилишләри мәтнинин нечә тәшкил олундуғуну билмәклә онун тәдгигат програмынын ефективлијини мүәјјәнләшдирмәк олар.

Филоложи тәдгигат гаршылыглы әлагәдә олан үч вәзифәни – текстоложи, лингвистик вә изаһедичи вәзифәләри ардычыл шәкилдә һәлл едир.

Филолог бир сыра суаллара чаваб тапмаг үчүн өз ишинә екран вә ефир материалларынын текстоложи тәһлилиндән башлајыр. Мәтн нечә тәшкил олунуб? Һансы үсулла јарадылыб – јазышма, јохса тәрчүмә јолу илә, башгаларынын әсәрләриндән истифадә васитәсилә, јахуд ифадә јолу илә? Мүәллифи тәкдир, јохса коллектив јарадычылыг мәһсулудур? Әсәр нә вахт вә һарада јарадылыб? Нечә вә һансы мәгсәдлә радиода сәсләндирилиб, јахуд телевизија илә верилиб? Верилиш кимә, һансы аудиторијаја үнванланыб? Бу суалларын чавабы мәнбәнин комплекс тәдгигиндәдир, јә'ни јазынын үслубуну, ону тәшкил едән әламәтләрин көмәји илә мәтнин тәртибаты гајдаларыны өјрәнмәкдән асылыдыр.

Текстоложи ахтарышлардан сонра материалын лингвистик тәһлили апарылыр. Бу заман тәдгигатчынын үзләшдији суалларын даирәси даһа кенишдир. Амма бунлары әсасән үч група бөлмәк олар[2].

Биринчи група илк нөвбәдә мәтнин һансы дилдә јазылдығы мәсәләси аиддир. Бу суала чаваб тапмаг илк бахышда көрүндүјүндән хејли чәтиндир. Күтләви коммуникасијаны дүнја тарихи вә мәдәнијјәти мәсәләләри ишығында нәзәрдән кечирән танынмыш алим Н.И.Конрад гејд едирди ки, "бизим зәманәмиздә бәшәријјәтин хејли һиссәси, һәр һалда габагчыл һиссәси үмуми дилә маликдир. Бу һалда дилин үмумилији мүхтәлиф ифадә формаларына бахмајараг, семантик системин ејнилијиндәдир. Инди

---

[1] В диапазоне современности. М., 1985, стр. 148

[2] **Јенә орада, сәһ. 150**

бизим күтләви коммуникасија адландырдығымыз тәзаһүр, јә'ни дил үнсијјәти мигјасынын демәк олар ки, интәһасыз кенишләнмәси бир дил чәрчивәсиндә јараныб. Тәбиидир ки, бу кенишләнмә ичтимаи һәјатын өз зиддијјәтләри илә бирликдә инкаредилмәз зәрурәтиндән доғуб. Бу зәрурәт исә јени күтләви коммуникасија васитәләринин, мәһз күтлә мигјасында үнсијјәт үчүн мүнасиб васитәләрин јаранмасына кәтириб чыхарыр".[1]

Икинчи група мәнбәнин фонетик, график, морфоложи, синтактик вә лексик хүсусијјәтләрини үзә чыхармаг јолу илә онун дикәр мәтнләрлә охшарлығыны вә фәрди фәргләрини сәчијјәләндирмәјә имкан верән мәсәләләр аиддир.

Үчүнчү група бу мәсәләләр дахилдир: Мәнбәнин билаваситә мәзмуну нечәдир? Әсәрин һәр бир сөзүнүн, ифадәсинин, дөврүнүн вә истәнилән дикәр фрагментинин мә'насы нәдир?

Мәнбәнин филоложи изаһы онун текстоложи вә лингвистик тәһлили васитәсилә алынан нәтичәләр әсасында гурулур. Изаһатын характери исә мәтнин мәһз һансы мә'лумат нөвүнә аид олмасындан асылыдыр.

Әлбәттә, телевизија вә радио дилинин тәдгигиндә мүәјјән ишарәләр системинин – семиотика проблемләринин арашдырылмасы да вачибдир. Бунлар һәмин проблемләр даирәсинә она көрә дахил олурлар ки, күтләви информасија семиотик чәһәтдән мүхтәлиф нөвлүдүр вә бураја һәм диллә, һәм дә мусиги, жест, харичи көрүнүш, сигналлар вә графика илә әлагәдар ишарәләр групу да аиддир. Семиотик бахымдан мүрәккәб мәтнләрдә (бунлара гәзет, радио вә телевизијанын бүтүн мәһсуллары аиддир) һәр сыранын ишарәси – һәм нитг, һәм мусиги, һәм дә сигнал бир-бирини гаршылыглы шәкилдә тамамлајараг вә тәшкил едәрәк күтләви информасија үчүн јени, спесифик јүк дашыјыр; бунунла јанашы онлар күтләви коммуникасија контекстинә дахил едилмәјән шифаһи нитг, мусиги, тәсвир үчүн характерик олан илкин функсијаларыны итирмиш олурлар.

Бу китабда мәгсәдимиз тәдгигатын садаланан методларынын

---

[1] Н.И.Конрад. О смысле истории. Избранные сочинения. История, М., 1974, стр. 313–314

телерадиоја тәтбиги олмадығындан биз әсасән үздә көрүнән чәһәтләри – һәр күн динләдијимиз верилишләри вә онларда кедән дил просесләрини изләјәчәјик. Телевизија вә радио дилиндә исә инди бир сыра мараглы дил һадисәләри өзүнү көстәрмәкдәдир. Тәдгигатчылар бу саһәјә илк нөвбәдә шифаһи нитг трибунасы кими бахдыгларындан екран вә ефирдә даһа чох орфоепија нормаларынын көзләнилмәси зәрурәтини билдирирләр. Һалбуки Азәрбајчан дилинин индики шәраитдә дөвләт дили, елм, мәтбуат, тәһсил, бәдии әдәбијјат дили олмасынын, ана дилимизин үнсијјәт, ичтимаи мүбадилә, күтләви информасија вә башга вәзифәләри јеринә јетирмәсинин өзү дә бу күн орфоепија нормаларынын мүәјјәнләшдирилмәсини тәләб едир.

Ајдындыр ки, шифаһи әдәби дилин мүкәммәл, сабит нормалары о заман јарана биләр ки, бу дил ән јүксәк инкишаф пилләсинә чатсын, милли әдәби дил мәрһәләси тамамлансын. Үмумијјәтлә, милли әдәби дил мәрһәләсиндә дилләр һәм функсијача шахәләнир, һәм дә бунлар үчүн вачиб олан әсас кејфијјәтләр артыр, јетишиб формалашыр, нормалашма нисби мә'нада баша чатыр.

Дилимизин шифаһи голунун сон јүз илдә истифадә даирәси, фәалијјәт мејданы тәсәввүрәкәлмәз дәрәчәдә кенишләнмишдир. Азәрбајчан халгынын ичтимаи-сијаси, мәдәни, игтисади һәјатындакы дөнүшләр, истеһсал саһәләринин чохалмасы, радио, кино вә телевизија аудиторијаларынын јаранмасы вә с. амилләр шифаһи дилин үнсијјәт имканларыны артырмышдыр.

Бәллидир ки, нормалашма дилдә тарихән һәмишә давам едән бир һадисәдир. Профессор Т.Һачыјев јазыр: "Нормалашдырма әдәби дили кениш халг дилиндән узаглашдырмамалыдыр. Халг дилинин маһијјәтини тәшкил едән фактлар әдәби дилдә дә ишләнмәлидир. Сечмә ишини елә һәддә чатдырмамалыдыр ки, халг дилинин зәнкинлијини тә'мин едән чохлу нүмунәләрдән бирини көтүрүб, башгаларыны атасан".[1]

"Нормалашдырма гурулуш (структур) хүсусијјәтләрини позмадан әдәби дилин сабитлијинә көмәк етмәлидир; нормалаш-

[1] Т.Һачыјев. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. Бакы, 1976, сәһ 13.

Б Д У-нун
Елми
китабханасы

дырмада вариантлар сахланмалы, функсионал вә үслуби фәрглөр рәдд едилмәмәлидир".[1]

Әлбәттә, нормаларын көзләнилмәси тәкчә орфоепијаја, әдәби тәләффүзә аид дејилдир. Радио вә телевизијада сөзүн тә'сир гүввәси, онун естетик вәзифәси јүксәк олдуғу үчүн бурада лексик норма (сөзләрин дүзкүн сечилмәси) вә грамматик норма (синтаксис, чүмлә конструксијалары) да әһәмијјәтли рол ојнајыр. Биз ајрылыгда телевизија вә радио дилиндән бәһс едәркән бу мәсәләјә тохунаҹағыг, лакин елә бурадаҹа гејд етмәк вачибдир ки, адларынын јанашы чәкилмәсинә бахмајараг, бу күтләви информасија васитәләринин һәр биринин өзүнүн спесефик дил хүсусијјәтләри вардыр. Бу хүсусијјәтләри исә мәһз телевизија вә радионун үмуми тәбиәти шәртләндирир.

Лакин биринин визуаллығына, дикәрләринин исә "көрмәмәси"нә бахмајараг, кениш дил просесләри бахымындан телевизија вә радиода мүәјјән үмуми охшар чәһәтләр дә өзүнү көстәрир. Һәмин үмуми чәһәтләри гысаҹа да олса нәзәрдән кечирәк:

1. Һәм радиода, һәм дә телевизијада шифаһи нитг апарычы рол ојнајыр вә онларын сәсләнмәсинә верилән тәләбләр дә (ајдынлыг, анлашыглыг, сәлислик вә с.) ејнидир.

2. Һәр ики саһә илк нөвбәдә күтләви информасија системинә аиддир вә һәм телевизијада, һәм дә радиода чохүслублулуг өзүнү көстәрир. Бунунла јанашы екранда вә ефирдә верилишләрин үмуми чәкисинә ујғун олараг публисистик үслуб апарычыдыр.

3. Телевизија вә радио илә верилән публисистик әсәрләр ајры-ајры жанрларда јазылдығындан һәр бир жанрын тәбиәтинә, маһијјәтинә ујғун лексик ваһидләр, синтактик гурулушлар сечилиб ишләнир. Дилә хас олан вә даһа чох бәдии үслубу сәчијјәләндирән, бәдии әсәрләрин әсас әламәтләри сајылан образлылыг, емосионаллыг, експрессивлик јери кәлдикчә публисистик әсәрләрә дә сираәт едир. Елми вә бәдии тәфәккүрүн синтези сајылан публисистикада мүхтәлиф лексик-семантик сөз груплары, морфоложи, синтактик категоријалар зәнкин үслуби чаларлары, публисистик үслубу фәргләндирән, ајыран чәһәтләри јаратмаға хидмәт едир.

---

[1] Т.Һачыјев. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. Бакы, 1976, сәһ 10.

4. Һәм телевизија екранында, һәм дә радио ефиридә сәсләнән нитг үмуми характеринә көрә чанлы данышыға јахындыр. Лакин бурада мүхтәлиф данышыг үслублары да ишләнир.

5. Һәр ики васитәнин – телевизија вә радио дилинин синтаксиси јығчамлыға мејллидир. Јә'ни садә чүмлә типләринә мејл, јығчамлыг телевизија вә радио синтаксисинин әсас әламәти кими өзүнү бирузә верир.

Јери кәлмишкән ону да гејд етмәк лазымдыр ки, телевизија вә радио дили мәтбуат дилинин чилаланмасына хидмәт едир, өз нөвбәсиндә исә гәзетләрин дили дә бә'зән екран вә ефир дилинә тә'сир көстәрир. Бу тә'сир верилишләрин лексикасында, чох һалларда исә синтаксисдә ашкара чыхыр. Бир чох һалларда дилхаричи амилләр дә телевизија вә радио синтаксисинә тә'сир едир. Нәтичәдә ичтимаи-сијаси програмлардан тутмуш бәдии програмларадәк мүхтәлиф синтактик әлванлыг өзүнү көстәрир.

Һазырда радио вә телевизија дили синтаксисинин инкишафында да мүәјјән мејлләр мүшаһидә едилир. Бә'зи һалларда гәзет дилинин, башлычасы исә данышыг дилинин тә'сири илә мејдана кәлән бу мејлләр радио вә телевизија дилинин бүкүнкү инкишаф мәнзәрәсини долғун ифадә едә билир. Конкрет олараг чанлы данышығын радио, телевизија дили синтиксисинә тә'сири өзүнү нәдә көстәрир?

1. Радио вә телевизија верилишләриндә нәгл олунан һадисәләрин үмуми мәнзәрәсини долғун шәкилдә әкс етдирән јығчам ифадәләр, ајдын вә локоник чүмләләр кетдикчә даһа чох нәзәрә чарпыр. Мәсәлән: *"Һамы һәјәчанлы иди. Елә бил сеһрләнмишдиләр. Хатирәләр дил ачырды, үзләрдә думанлы бир гајғы варды. Бир аздан зәнк вурулду..."* (Т*).

2. Данышыг дилиндән телевизија вә радио дилинә чағырыш характерли, лакин хәбәрсиз-еллептик чүмләләр дахил олур. Мәсәлән: *"Габагчыл тәчрүбәјә кениш мејдан", "Вәсаити фестивала"* (Р**) вә с.

3. Мүхтәлиф жанрлы верилишләрдә ики мә'наны әһатә едән сегментләшдирилмиш гурулушдан кениш истифадә олунур. Бе-

---

Т* - Телевизија
Р** - Радио

лә чүмләләрдә биринчи һиссә исмин адлыг һалында олур, икинчи һиссәдә исә о, әвәзлик формасында башга мә'наны билдирир. Мәсәлән: *"Електрик енержиси – она нечә гәнаәт етмәли", "Јарымчыг тикинтиләр – онлар кими көзләјир".*

4. Мүхтәлиф верилишләрин мәтнләриндә данышыг дилинин тә'сири илә әсас чүмләјә мәзмуну тамамламаг үчүн јардымчы чүмләләр әлавә олунур. Јә'ни әсас фикир сөјләндикдән сонра она изаһетмә вә дәгигләшдирмә функсијасы дашыјан информасија әлавә олунур. Мәсәлән: *"Данышыглар објектив апарылмалыдыр. Һәм дә әдаләтли", "Сечкиләрә хусуси һазырлыг лазымдыр. Һәм дә мүтәшәккиллик".*

5. Хәбәр чүмләнин әввәлинә кәтирилир вә данышыг дили синтаксисинә ујғунлашдырыларағ јени конструксија јарадылыр. Мәсәлән: *"Чыхыш едир камера оркестри", "Ифа едир "Сәјјад" ушаг ансамблы", "Охујур Рәшид Бећбудов"* вә с.

Әкәр телевизија вә радиода публисистик үслубун чилаланмасында хәбәр програмлары, ичтимаи-сијаси верилишләр һәлледичи рол ојнајырса, бәдии үслубун вә бүтөвлүкдә әдәби дилимизин зәнкинләшмәсиндә телевизија вә радионун әдәби-бәдии верилишләри, хүсусән дә сон илләр мараглы бир жанр кими тәдгигатчыларын диггәтини өзүнә чәлб етмиш телерадио тамашалары мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Чүнки һәјат һәгигәтләрини өзүнәмәхсус ифадә васитәләри илә әкс етдирән бу тамашаларда данышыг, нитг апарычы гүввәјә маликдир. Она көрә дә биз телевизија тамашаларына, хүсусән радиодрамларын дилинә кифајәт гәдәр кениш диггәт јетирмәјә чалышмышыг. Һәм мараглы тәсвирә сөјкәнән телевизија тамашаларына, һәм дә зәнкин интонасија чаларлары вә гүдрәтли актјор ифасы илә тәчәссүм тапан һәр һансы радиотамашаја гулаг асмаг кифајәтдир ки, Азәрбајчан дилинин гүдрәтинә "әһсән" дејәсән. Чүнки јахшы телевизија әсәри, нүмунәви радио верилиши бир даһа тәсдиг едир ки, дүнја дилләри арасында фәхри јерләрдән биринә лајиг олан Азәрбајчан дили көјдән дүшмәмишдир; бу күнүн, дүнәнин мәһсулу дејилдир, онун гәдим вә зәнкин тарихи вар. Бу дил нечә-не-

чә әсрләрин бә'зән ишыглы, бә'зән гаранлыг јолларындан кечиб кәлмишдир. Гајалардан сүзүлән сулар кечдији јолларын минераллары илә гарышараг көзлә көрүнмәјән кизли, гаранлыг дүнјанын инсана шәфа верән, мин дәрдин дәрманы олан нә варса һамысыны өзү илә кәтириб инсана бәхш етдији кими, дилимиз дә халгымызын, аталарымызын, бабаларымызын һәјатыны, онларын арзу вә истәкләрини, севинч вә фәрәһләрини, дәрд вә әләмләрини өз чанына, ганына һопдурараг бизә кәтирмишдир. Бу дилдә јаранан, халгымызын гәлбиндән гопан, инсанларын мүрәккәб вә сәмими дахили аләмләринин әкс-сәдасы олан бајатылар вә лајлалар, гошмалар вә кәрајлылар, аталар сөзләри вә мәсәлләр, дастанлар вә нағыллар бизә нәләр демир?! Онларда халгымызын мәһәббәт дүнјасы да, гәһрәманлыг тарихи дә, ағлы, зәкасы да, ширин күлүшү дә, ачы көз јашы да вар. Бу дил "Дәдә Горгуд"ун вә "Короғлу"нун дилидир. Бу дил Һәсәноғлунун вә Нәсиминин, Хәтаинин вә Фүзулинин, Саибин вә Гөвсинин, Вагифин вә Нәбатинин, Закирин вә Сејид Әзимин, Аббасгулу ағанын вә Мирзә Фәтәлинин, Нәриманын вә Мирзә Чәлилин, Сабирин вә Һадинин, Чавидин вә Чәфәрин, Сәмәдин вә Мирзәнин дилидир; нә гәдәр гүдрәтли сәнәт әсәринин дилидир. Бу дил өз халгынын әһатәсиндән чыхараг, нечә-нечә халгын севдији, тојларыны, бајрамларыны бу дилин аһәнкиндән доған көзәл муғамларла, ашыг гошмалары илә, халг маһнылары илә бәзәјән дилдир. Бу дил јенә дә Азәрбајчан халгынын милли варлығынын, онун өзүнүифадәсинин ән мүһүм нишанәси олараг галыр. Она көрә дә дилимизин тәмизлијини горумаг, ону инкишаф етдирмәк, јајмаг вә тәблиғ етмәк һамымызын борчудур. Инди һеч ким инкар едә билмәз ки, бу мүһүм вәзифәнин һәјата кечирилмәсиндә Азәрбајчан телевизијасы вә радиосу мисилсиз рол ојнајыр.

Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бизим јашадығымыз дөвр шифаһи дили јазы дили илә мүгајисәдә кет-кедә даһа чох өн плана чыхарыр.

Күнүмүзүн, зәманәмизин һадисәләринин сүр'әти еләдир ки, онлары ҹәмијјәтә јазылы информасија шәклиндә чатдырмаг артыг о гәдәр дә еффектли дејил. Информасија тәгдиминин лазымы интенсивликдә кетмәси үчүн шифаһи дилә еһтијаҹ артыр. Бу да, һеч шүбһәсиз, Азәрбајҹан шифаһи дилинин инкишафы үчүн хүсуси програм һазырламағы тәләб едир. Лакин һәмин програм һәр һансы һалда бизим радиомузун вә телевизијамызын нитг практикасына әсасланмалы, кифајәт гәдәр зәнкин шифаһи дил материалынын аналитик тәһлилиндән нәш'әт етмәлидир.

I FƏSIL

AZƏRBAJCAN RADIOSU BU KÜN

RADIO, DINLƏJICI VƏ CƏMIJJƏT

XIX əsrin axırlarında meydana kələn radiodan əvvəlcə rabitə sistemində, sonra isə hərbi işlərdə istifadə olunmağa başlandı. 1900-cu ilin gışında Finlandijada Lavensaari kölündə fəlakətlə üzləşmiş balıgçıların xilas olunmasında radiotelegrafın böjük rol ojnamasy onun praktiki əhəmijjətini bütün dünjaja nümajiş etdirdi. Tədricən radiosigналларын əhatə dairəsi kenişlənərək əvvəlcə ölkələri, sonra isə gitələri bir-birinə jaxınlaşdırdı. Artıg XX əsrin əvvəllərində radio dalğaları Atlantik okeanı üzərindən kečərək Amerika ilə Avropa arasında körünməz rabitə körpüsünə čevrildi. Tezliklə radio küčlü kommunikasija vasitəsi kimi cəmijjət həjatına nüfuz etmədə başladı.

Lakin Birinči dünja müharibəsi radionun inkişafını ləngitdi. Jalnız dünjanın sijasi mənzərəsini xejli dəjişən bu müharibədən sonra Avropa ölkələrində, ilk növbədə isə Inkiltərə, Hollandija, Almanija və Fransada kütləvi radio verilişləri başlandı. Beləliklə, bəşərijjət radio kimi nəhənk bir kütləvi informasija vasitəsi əldə etmiş oldu. Efirdə müxtəlif səpkili verilişlərin peida olmasy ilə əlagədar rabitənin bu növü həm kütləvi informasija vasitəsi, həm də

мәдәнијјәт чарчысы ролуну ојнамаға башлады. Бүтүн бунлар исә јарандығы вахтдан е'тибарән радионун илдырым сүр'әтилә чәмијјәтин мә'нәви һәјатына дахил олмасына имкан верди. О, бәшәр үнсијјәтинин гајдаларына, мәдәнијјәтин мөвчуд институтларына, һәјат вә фәалијјәтин бүтүн саһәләринә маһијјәтчә о гәдәр јенилик кәтирди ки, һәр јердә, һәгигәтән, реал мө'чүзә кими гәбул олунду. Радионун јаранмасындан әввәл дә, сонра да елә бир мүтәрәгги тәзаһүр хатырламаг чәтиндир ки, бу чүр јекдил һәјәчан вә һејранлыға сәбәб ола билсин. Һеч кәс тәшәккүл просесиндә она лагејд галмырды. Радио учгарларда јашајан кәндлинин дә, алимин дә, мәшһур шаирин дә, мусигичинин дә, дөвләт хадиминин дә дүшүнчәсини ејни дәрәчәдә һејрәтә кәтирирди. Илк дөврләр чохлары үчүн радио илә данышмаг бөјүк хошбәхтлик иди. Чүнки тәхәјјүлү олан һәр бир кәс микрофон апаратынын архасында он минләрлә динләјичини көрүр вә бу заман һисс едир ки, ону гәдим дөвр трибунларынын јухусуна белә кирмәјәчәк сајда күтләләр динләјир.

Радио нәинки өзүнүн имканлары барәдә ән чәсарәтли мүлаһизәләри инамла доғрулдур, һәм дә адамларын мә'нәви һәјатында, јени чәмијјәт гуручулуғу саһәсиндә иштиракыны күндәнкүнә кенишләндирирди. Һәлә ефирдә инсан нитгини сәсләндирмәјин мүмкүн олмадығы бир дөврдә белә радионун кәләчәк имканлары барәдә дәгиг мә'луматлар бәлли иди. Мәсәлән, 1917-чи илин нојабрында Петроградда һәрби радио мүтәхәссисләринин гурултајында "Радиотелеграфын вә радиотелефонијанын кәләчәји" мөвзусунда мә'рузә едән көркәмли рус радиомүһәндиси Александр Углов демишди: "Бахын, фәрди мәнзилдә гәбуледичи радиостансија дајаныб. Ортабаб мизин үстүндә чәрчивә вә күчләндиричи гојулуб. Јанында исә далғасы көстәрилмәклә өтүрүчү стансијаларын сијаһысы асылыб. Мәнзилин саһиби сәһәр тездән даһа гәзетләри охумур, садәчә олараг гулағындакы симсиз телефонла гәзетләри динләјир. Наһар заманы о, сон хәбәрләри ешидир, ахшам исә күчлү радиотелефон гурғусунун көмәји илә Русијаја вә Авропаја верилән операја да гулаг аса биләр. Харичи мусиги һәвәскарлары истәдикләри вахт франсыз операсыны да ешидә биләрләр. Бунунла әлагәдар ајрыча мүштәрәк мүга-

виләләр бағланачаг. Чәмиjjәтдәки алимләр радиотелефон васитәсилә мә'рузәләр охуjачаг, дискуссиjалар апарачаглар. Бу jолла бүтүн дүнjа елм нуруна гәрг олачаг. Сиjасәтчиләр исә радиотелефондан тәблиғат васитәси кими истифадә едә биләчәкләр. Радио рабитәси бүтүн дүнjа мәдәниjjәтиндә әзәмәтли рол ojнаjачаг, сөздә jох, әмәлдә дүнjа халгларыны бир аилә шәклиндә бирләшдирә биләчәк".[1]

Бәли, артыг радио бүтүн дүнjаны дәjишдирә биләчәк керчәк бир ихтира кими мejдана чыхмышды. Лакин тезликлә радионун бу имканларындан ири дөвләтләр бир-бирләринә гаршы позучулуг аләти кими истифадә етмәjә башладылар. Һәтта бejнәлхалг аләмдә телевизиjанын мejдана кәлмәси күтләви информасиja вә тәблиғат васитәләри системини тамамласа да, радио jенә сojуг мүһарибә васитәси кими өн планда галырды. Доғрудур, һәлә сон дөврләрәдәк харичи тәдгигатчыларын, сосиологларын вә журналистләрин jазыларында чох вахт *күтләви информасиja васитәләри* ифадәси әвәзинә *күтләви үнсиjjәт васитәләри* термини ишләдилирди. Һеч шүбһәсиз ки, бунунла гәрб идеологлары бу системин маһиjjәтини пәрдәләмәк, тәблиғатын характерини кизләтмәк үчүн һәмин терминолокиjаjа әл атырдылар. Ичтимаи шүура башга тә'сир васитәләри кими радиодан да данышаркән гәрб сосиолокиjасы күтләви коммуникасиja анлаjышындан истифадә едирди. Мәсәлән, Америка алими Вивер вә франсыз сосиологу Фолje коммуникасиja илә информасиja арасындакы фәрги изаһ едәркән күтләви мә'лумат вә тәблиғат васитәләринин, о чүмләдән радионун тәблиғати характерини инкар етмәjә чалышырдылар. Онлар белә мүһакимә jүрүдүрдүләр ки, коммуникасиja анлаjышы чох кениш олдуғундан күтләви информасиja васитәләри jох, күтләви коммуникасиja васитәләри демәк лазымдыр.

Әлбәттә, мәсәләнин бу чүр гojулушу бир терминин дикәри илә әвәз едилмәсиндән даһа чидди мәгсәдләрә хидмәт едирди. Термин дәjишиклиjинин заһири мәнтиги онун әсл мә'насыны арха плана чәкмәк үчүндүр. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, 40-чы

[1] *Б а х:* В диапазоне современности. М., 1985, стр. 31.

илләрин орталарындан ССРИ-јә вә сосиализм бирлијинә гошулуб сојуг мүһарибәјә башлајан Гәрб дүнјасы мүхтәлиф јолларла буну кизләтмәјә, күтләләрлә үнсијјәт мәсәләсинә мүхтәлиф мөвгеләрдән јанашмаг тактикасына әл атмаға чалышырдылар.

Лакин бүтөвлүкдә информасија васитәләринин нечә адландырылмасындан асылы олмајараг, радио бу күн чәмијјәт һәјатында мүһүм рол ојнајыр. О, мәнсуб олдуғу чәмијјәтдә мүәјјән стратежи мөвге тутараг һәмин чәмијјәтин идеја чәһәтдән мүдафиәси вә мүвафиг истигамәтдә ичтимаи рә'ји формалашдырмаг вәзифәсини јеринә јетирир. Үмумијјәтлә, күтләви мә'лумат вә тәблиғат васитәләри системиндә бу вәзифәнин ән оператив вә чевик ичрачысы мәһз радиодур.

Тәбиидир ки, һәр бир күтләви информасија васитәси гаршысында дуран тәблиғатчылыг вә информасија вермәк вәзифәсини өз спесификасына ујғун бир шәкилдә керчәкләшдирир. Бәс радио бу вәзифәни нечә јеринә јетирир? Үмумијјәтлә, күтләви мә'лумат вә тәблиғат васитәләри системиндә радионун јери нәдән ибарәтдир? Бу мә'нада дөвләт системиндәки радио илә бүкүнки мүасир Азәрбајчан радиосу арасында һансы принсипиал фәргләр вар?

Радио узун мүддәт идеоложи тәблиғат системинин ајрылмаз тәркиб һиссәси, күдрәтли тәблиғат вә тәшвигат васитәси һесаб едилиб. О, партија мәтбуатынын вә совет журналистикасынын ән мүбариз ән'әнәләринә әсасланырды. Һәмин радио сүн'и пафоса архаланыр вә даһа чох харичи өлкәләрдә совет һәјат тәрзи һаггында иллүзија јарадырды. Бу күн исә радиоја мүнасибәт хејли дәјишмишдир. О, мүстәгил бир дөвләтин сәси, онун дөјүнән үрәји, дүнјаја ачылан тәблиғат-танытма пәнчәрәсидир. Бу радио илк нөвбәдә Азәрбајчан мәдәниҗјәтинин – мусигисинин, һәм дә халг мә'нәвиҗјатынын тәблиғатчысы вә горујучусудур. Дүнәнки радиодан ән принсипиал фәрг исә бурада империја дүшүнчәсинә хидмәт едән адамларын јох, мүстәгил дүшүнчә дашыјычысы олан, өз дөвләтләринин мәнафејини һәр шејдән үстүн тутан вә она хидмәт едән исте'дадлы инсанларын чалышмасыдыр. Бәс радионун конкрет ифадә васитәләри вә спесифик хүсусиҗјәтләри һансылардыр?

Чанлы сөз, мусиги вә сәс ефектләри радионун үч башлыча үнсүрүдүр. Радио верилишләрини башга информасија вә тәблиғат васитәләриндән фәргләндирән әсас чәһәт онун јүксәк оперативлији вә синхронлуғудур.

Радио верилишләринин спесифик хүсусијјәтләри исә бүтүн програмларда үзә чыхыр. Буну алим дә, зијалы да, ади динләјичи дә чох ајдын дуја билир. Бу бирбаша гаврама илә бағлыдыр. Мәсәлән, гәзет охујанда, адәтән, ән мүһүм јазылара баханда икинчи дәрәчәли мәсәләләри бир кәнара гојурсан. Бу иш көзлә көрүнүр. Динләјәндә исә чох шеј һәр бир сөзүн сәсләнмәсиндән, онун гулаға нечә дәјмәсиндән асылыдыр. Охујан заман көрмә гаврајышы рол ојнајырса, гулаг асан заман ешитмә гаврајышы ефирә верилән материалын сәсләнмәсини тә'мин едир; иш бундадыр ки, ејни фикри һәм охумаг, һәм дә ешитмәк үчүн ејни тә'сирлә ифадә етмәк һәмишә мүмкүн олмур. Демәли, радионун спесификасы һәр шејдән әввәл мигјас е'тибарилә нәһәнк, мисилсиз вә тәркиб е'тибарилә мүхтәлиф олан динләјичи аудиторијасындан, ән мүхтәлиф васитәләрин, програм нөвләри вә формаларынын әлагәләндирилмәсиндән, һәмчинин гәзет, журнал вә китабдан фәргли олараг, радио верилишләринин јалныз гулагла гавранылмасындан ибарәтдир.

Әлбәттә, биринчи нөвбәдә динләјичи аудиторијасыны нәзәрә алмаг лазымдыр. Чүнки клуб, јахуд һәр һансы аудиторија мә'рузәчисиндән, еләчә дә мејдан натигиндән фәргли олараг, радиожурналист өз динләјичиләринә көрүнмәз телләрлә бағланыр. Кениш аудиторијаны тәмсил едән милјонларла адам нәинки радиостудијадан, һәм дә бир-бирләриндән мәсафәчә чох узагда олурлар.

Радиоја хас олан хүсусијјәтләрдән бири дә верилишләрдә чанлы чыхышларын сәсләнмәсидир. Микрофон гаршысында чыхышлар, алим вә мүтәхәссисләрин сөһбәти, гыса шәрһләри, мүсаһибәләри верилишләрин чанлылығыны артырыр, динләјичи аудиторијасы илә үнсијјәти мөһкәмләдир.

Верилишләрин емосионал тә'сирини күчләндирмәк, фикрин даһа да јахшы гавранылмасына наил олмаг үчүн радиода мусиги парчаларындан, мүхтәлиф сәс ефектләриндән истифадә еди-

лир. Бу просесдә динләјичи верилишдә тәсвир олунан һадисәләри бүтүн тәфәррүаты илә көз өнүнә кәтирир, баш верән һадисәнин шаһидинә чеврилир.

Радиода көрмә амили јохдур, биз онун верилишләрини јалныз ешидирик. Амма бу һеч дә о демәк дејил ки, радионун "корлуғу" онун гүсурудур. Һамы мејдана кәлдији күндән радионун бу чәһәтини онун әсас шәртилији кими гәбул едир. Радионун өз хүсусијјәтләри, өз дили вә һәр һансы информасијаны, верилиши чатдырмаг үчүн өз ишарәләр системи – семиотикасы вардыр. Радио верилиши сәс сырасынын истәнилән ишарәсини сәсләндирә биләр вә сәсләндирир дә. Лакин һәмин ишарәләр радио верилишиндә јалныз көмәкчи ролуну ојнајыр. Инсан нитги, мусиги вә мүхтәлиф сәс ефектләри – сигналларын бирләшмәси радио верилишләринин ифадә имканларыны хејли дәринләшдирир, модаллығы, темпи, нитгин ардычыллығыны чох инчәликлә тәнзимләјир.

Радионун бир хүсусијјәти дә динләјичи аудиторијасынын күтләви информасија алмаг үчүн истәнилән гәдәр мәнбә сечә билмәсидир. Биз транзистору гурдалајаркән кур далғалар ахынына дүшүрүк. Бу о демәкдир ки, радио ефири ән чох јүкләнмиш информасија мүһити јарадыр. Әкәр дүнәнә гәдәр бу ефирдә дүнјанын ики күтләви информасија системи тәмсил олунурдуса вә бунлар бир-бири илә мүрәккәб сијаси, идеоложи мүбаризә апарырдыларса, бу күн вәзијјәт хејли дәјишиб. Әкәр дүнәнә кими радиоја күтләви информасија нөвү кими конкрет идеоложи вәзифә верилирдисә, бу күн јалныз мараглы верилиш јаратмагла ефирдә дуруш кәтирмәк мүмкүндүр. Буна көрә дә инди бүтүн күтләви информасијанын нүфузу мәһз радио верилишләринин сәвијјәсиндән асылыдыр.

Радио верилишләри әсасән коллектив әмәјин бәһрәси олур. Јә'ни һәмин әсәрләрин јаранмасында мәтни һазырлајанын, информасија чатдыранын вә ајры-ајры мә'лумат мүәллифләринин әмәји вар. Һәтта конкрет журналистин һазырладығы материалда белә режиссор дүшүнчәси, редактор идејасы, оператор јенилији өзүнү көстәрир. Демәли, бүтөвлүкдә верилиш үчүн һәмин коллектив мәс'улијјәт дашыјыр.

Биз тез-тез радиопрограм анлајышы да ешидирик. Радио програмларыны ајрыча көтүрүлмүш һалда, мүхтәлиф вахтларда давам едән дөврү мә'луматлар системи кими тәсәввүр етмәк олар. Лакин һәмин програмларын һәр бири радиостансијанын верилишләр чәдвәлинә уjғун олараг, дәгиг вахтда ефирә өтүрүлүр вә һәрәсинин дә өз мәгсәди, өз хүсусиjjәти вар.

Радио верилишинин мүһүм хүсусиjjәтләриндән бир дә онун чохпрограмлы олмасы, башга сөзлә десәк, ефирдә ejни заманда бир нечә програмын паралел сәсләнмәсидир. Доғрудур, һәмин програмлар бир-бириндән истәр мәзмунуна, истәрсә дә формасына көрә фәргләнир. Үстәлик радио динләjичиләринин мүхтәлиф марагларыны вә тәләбатыны тә'мин едир. Чохпрограмлылыг тәсадүфи көстәричи дejил, о, мүәjjән тарихи мәгамда jараныб, игтисади, сосиал, милли вә мәдәни шәртләрин сон дәрәчә чохшахәли олмасыны әкс етдирир.

Радио верилишләри мүхтәлиф жанрларда һазырланыр. Jә'ни верилиш үмуми анлајышдыр вә верилишин ады илә ефирә чыхан бу мәһсуллар мүхтәлиф жанрларда олур. Һәjат һәгигәтләрини әкс етдирмә үсулуна көрә журналистикада шәрти олараг үч jерә (информасија, аналитик вә публисистик) бөлүнмүш жанр тәснифаты радиода да өзүнү көстәрир. Радио жанрлары дикәр жанрлара кенетик вә функсионал jахынлығына бахмajараг, чох габарыг сәс тәкрарсызлығына маликдир вә онларын вәзифәси будур ки, һәмин сәс ефектиндән верилишләрин ефектинин күчләндирилмәси үчүн максимум истифадә етсинләр. Бунунла әлагәдар, хүсусилә нәзәрә алмаг лазымдыр ки, һәр бир жанр садәчә олараг мүәjjән гәлибә дүшмүш сабит форма дejил, һәм дә радио верилишиндә тәчәссүм едилән чанлы бир просесдир.

Һазырда радионун бир сосиал хүсусиjjәти дә будур ки, бу "данышан гуту" телевизија илә рәгабәт шәклиндә фәалиjjәт көстәрир. Доғрудур, бу күн "телевизија радиону мәһв едәчәк" шүары 20–30 ил әввәл олдуғу кими гәтиjjәтлә сәсләнмир. Амма лап әввәлдән радионун өз потенсиал хүсусиjjәт вә кejфиjjәтләринин һәртәрәфли инкишафына чалышанлар һәмишә гәти әмин идиләр ки, телевизија өзүнәмәхсус радио jарадычылығына хәләл кәтирә билмәз. Jалныз радиоjа хас олан имканлардан jарадычы-

лыгла истифадә етмәјә чан атанлар радионун нәдәнсә пис, јахуд нәдәнсә јахшы олдуғуну иддиа етмирдиләр. Онларын шүурунда белә бир әсаслы тәсәввүр формалашмышды ки, радио нә исә тамам башга, јарадычылығын там спесифик бир саһәсидир. Ахы телевизијанын јаранмасына вә онун өзкә саһәләрә "тәчавүзүнә" гәдәр һеч кәс, һеч вахт иддиа етмәмишди ки, театр китабдан, кино мусигидән вә јахуд һәр һансы мүһүм мәсәләнин мүзакирәси үчүн адамларын шәхси көрүшү телефон данышығындан даһа јахшыдыр.

Визуал сәнәтләр саһәсинә телевизија кими бир нәһәнкин чыхмасы үнсијјәтин мүхтәлиф үсулларынын верилән хәбәрин мәзмун мүхтәлифлијинә, мүхтәлиф сәчијјәли олмасына шүбһәләри артырмады. Кетдикчә ајдын олду ки, радио ефирә вердији бүтүн материалларын әсасында һәјати (мә'нәви) материалын башга кәсијини, башга мәзмунуну нәзәрдә тутур. Биз һәлә ону демирик ки, телевизија програмы илә мүгајисәдә радио верилишинин формасы мүтләг шәкилдә башгалашыр. Буна көрә дә мә'луматын аудиторија тәрәфиндән гәбулу вә мәнимсәнилмәси заманы мәзмун хејли дәјишилир. Бу принсип исә радио верилишләринин бүтүн нөвләринә, бүтүн мә'луматларына аиддир. Чүнки радио бәшәр үнсијјәтинин өзүнәмәхсус сәс чаларлары олан вә електромагнит далғаларынын шүаландырылмасы илә јајылан акустик сигналлар арасында фәалијјәт көстәрән үсулдур. Јә'ни көрүнмәзлијин, көрмә амилинин олмамасыны она ирад тутмаг нәинки јерсиздир, һәтта бу, бүтөвлүкдә радионун маһијјәтини тәһриф етмәкдир.

Тәдгигатчыларын әксәријјәти телевизија илә рәгабәтдә олан радионун талеји барәдә бу фикирдәдирләр ки, телевизијанын мејдана чыхдығы илк 10–15 илдән сонра чәтин рәгабәт архада галыб. Инди радио нәинки өзүнә кәлиб, һәтта чичәкләнмә дөврү кечирир. Мәсәлән, Бирләшмиш Штатларда радиостансијаларын бир чоху телевизијадан даһа кәлирли һесаб олунур. Буна көрә дә һәмин өлкәдә радиостансијаларын сајы хүсусән 10–15 илдә хејли артыб. Бир чох штатларда, о чүмләдән Вирчинија, Оһаја вә Калифорнијада радиоларын сајы телевизија стансијаларындан бир нечә дәфә чохдур. 1998-чи илин статистикасына кө-

рә, тәкчә 3 милјон әһалиси олан Ајова штатында 40 күндәлик, 258 һәфтәлик гәзет вә 12 телеканал фәалијјәт көстәрирсә, радиостансијаларын сајы 195-ә чатыб.[1] Бизчә, белә сүр'әтли дәјишиклијин бир нечә сәбәби вар. Әввәла, динләмә шәраитинин мүнасиблијинә диггәт јетирмәк лазымдыр. Чүнки телевизијадан фәргли олараг, радио бизи дикәр ишләрдән ајырмыр вә ону динләмәк үчүн хүсуси раһат шәраитә еһтијач јохдур. Икинчиси, радио телевизија илә рәгабәти дујараг кениш сәпкили, мүрәккәб вә бә'зән анлашылмаз верилишләрдән тезликлә имтина едәрәк өз пајына дүшән мусиги вә хәбәрләрдән даһа бәрк јапышды. Үчүнчүсү, радио садәчә мөвчуд дејил, о һәм дә јенидән тәрәгги едир. Бу тәрәгги раһатлыгла әлдә кәздирилән, јахуд чибә гојулан транзисторларын әмәлә кәлмәси илә даһа кениш вүс'әт алды. Нәһајәт, радио програмларыны јајымламаг үчүн бөјүк малијјә вә көзгамашдырычы техникаја еһтијач јохдур. Мәһз бу амилләр мүасир дөврдә радиону кетдикчә популјарлашдырыр. Амма бу күн телевизија илә радио арасында даһа кәскин "сағлам мүбаризә" шәраити сон илләр бәдии верилишләр саһәсиндә өзүнү көстәрир ки, артыг бу сырф консепсија мәсәләсидир. Әлбәттә, буну данмаға лүзум јохдур ки, һазырда даһа мәгбул, универсал үнсијјәт васитәси олан телевизија аудиторијаја һәртәрәфли мә'нәви тә'сир едән сосиал институтлар системиндә хүсуси јер тутур. Керчәклији аудиовизуал әкс етдирмәјин ән еффектли вә уникал васитәси сәвијјәсинәдәк јүксәлмиш телевизија һәмишә "артыг мөвчуд олан" мәһсулларын репродуксијаларыны һазырламагла кифајәтләнмәјиб, һәм дә өзүнүн хүсуси "әксетдирмә саһәси"ни, өз тә'сир үсулларыны вә үслубларыны тапмаға, информасијаларын јајылмасынын индијәдәк үзә чыхарылмајан јолларыны ишләјиб һазырламаға чәһд едир. Буна көрә дә "спесифика" барәдә узун-узады сөһбәтләр бош сөз дејил. Амма бунларла јанашы бу күн телевизијанын јалныз уғурлары вә популјарлығы барәдә дүшүнмәк аздыр; ән'әнәви "мәдәни мүһити" горумаг вә гајғысына галмаг вачибдир. Бу, она көрә зәруридир ки, кәләчәкдә јалныз екран мараглары учбатындан адамларын мә'нәви

[1] Г. Мәһәррәмов. Радио далғаларында. Бакы, 1999, сәһ. 24.

тәләбаты мәһдудлашдырылмасын, онлар бүтүн мәдәни васитәләрдән имтина едиб, тәкчә телевизија илә кифајәтләнмәсинләр. Бу, илк нөвбәдә кифајәт гәдәр инкишаф етмиш вә зәнкин үнсијјәт васитәси тәчрүбәси топламыш радиоја аиддир.

Беләликлә, әввәлдә дедикләримизи үмумиләшдирәрәк белә гәнаәтә кәлә билирик ки, бу күн радио КИВ системиндә вә елә чә дә чәмијјәт һәјатында олдугча мүһүм јер тутур. Бә'зән белә мүддәалар ирәли сүрүрләр ки, куја мөвчуд популјар радио програмларындан һеч бири мүасир радиоверилишләри системинә хас олан сосиал функсијалар комплексини там шәкилдә әһатә едә билмәз. Лакин сон илләр мејдана чыхан информасија програмлары, хүсусән "Би-Би-Си" радиостансијасынын тәчрүбәси көстәрир ки, информасија бурахылышларынын сосиал функсијасыны артырмагла бу вәзифәнин өһдәсиндән кәлмәк мүмкүндүр. Чүнки күн әрзиндә ефирдә гыса тематик мусиги блоклары илә нөвбәләшән информасија програмлары мүәјјән сосиал функсијаны да јеринә јетирә билир.

Радионун јаранышы мәтбуатдан сонра чәмијјәтә һәр һансы информасијаны күтләви шәкилдә јајмаг имканы верди. Амма гәзетдән фәргли олараг, радионун аудиторијасы милјонлар иди. Чүнки "симсиз телеграф" олан радио електромагнит далғалары илә ән учгар мәканлара белә јајыларағ XX әсрин 50-чи илләриндәк инсанларын шүуруна һаким кәсилирди. Чәмијјәт радиоја е'тибарлы вә оператив информасија мәнбәји, һәр шеји вахтлы-вахтында дејән хәбәр дашыјычысы кими бахырды.

Радио бу күн дә популјар информасија васитәсидир. О, чәмијјәт һәјатынын мүхтәлиф саһәләриндән, о чүмләдән инсанлары нараһат едән проблемләрдән сөз ачараг динләјичиләри мә'луматландырыр, дикәр тәрәфдән исә ефирдә мараглы әдәби-бәдии вә мусиги програмлары сәсләндирмәклә онларын естетик зөвгүнү охшајыр, инсанлары әјләндирир.

Һазырда республикамызда ики дөвләт каналындан (биринчи канал вә "Араз") башга бир нечә өзәл радио да фәалијјәт көстәрир. Динләјичиләр рәсми каналларла јанашы "Азад Азәрбајчан", АНС–ЧМ-ә вә с. дә гулаг аса билирләр. Инди өлкәмизин һәр бир вәтәндашы әввәлләр Мүнһендән, инди исә Прагадан ја-

јымланан "Азадлыг" (1953-чү илдән), Лондондан "Би-Би-Си" (1994) вә Вашингтондан "Американын сәси"нин (1982) азәрбајчанча верилишләринә манеәсиз гулаг асмаг имканы газаныблар. Бу исә јалныз кәмијјәт мәсәләси дејил. Дүнјанын мүхтәлиф дүшүнчә мәдәнијјәтләринә мәнсуб олан радиолар Азәрбајчан дилинин интеллектуал, информатив, емосионал ифадә зәнкинлијини, чевиклијини, динамизмини тә'мин едир.

РАДИО ВӘ АЗӘРБАЈЧАН КЕРЧӘКЛИКЛӘРИ

Азәрбајчан радиосу илк дәфә 1926-чы ил нојабрын 6-да Республика Елмләр Академијасынын индики Истиглал күчәсиндә јерләшән бинасындан ефирә чыхмышдыр. Үч дилдә сәсләндирилән "Данышыр Бакы!" сөзләри илә өлкәмиздә мүнтәзәм радио верилишләринин башланғычы гојулмушдур. Илк вахтларда радио верилишләринин әсасыны гәзет материалларынын охунушу, мүһазирәчиләрин, партија хадимләринин, јазычы вә шаирләрин чыхышлары, ханәндә вә чалғычыларын консертләри тәшкил едирди. Азәрбајчан дилиндә сәсләнән радио верилишләрини илк дикторлар – Исмајыл Әлибәјов, Әнвәр Һәсәнов вә Рәјиһә Иманзадә апарырдылар. Елә илк күнләрдән радионун күчлү тәшвигат васитәси олдуғуну көрән болшевик һөкүмәти бүтүн ССРИ әразисиндә, о чүмләдән Бакыда онун сүр'әтлә инкишаф етмәсинә чалышырды. Бу мәгсәдлә 1927-чи илин февралында Бакыда радио верилишинә һәср олунмуш хүсуси мүшавирә чағырылмыш, 1928-чи илин апрелиндә республиканын ири шәһәр вә рајонларынын радиолашдырылмасы планы тәсдигләнмишди. Һәмин плана әсасән Сабунчу вә Сураханыја трансљасија хәтти чәкмәк, Сабунчуда студија илә бирликдә гәбуледичи, күчләндиричи стансијалар, Сураханыда күчләндиричи, јардымчы стансија, Пираллаһы адасында күчлү гәбуледичи стансија, Бинәгәди рајонунда 5 гәбуледичи стансија гурмаг, шәһәр вә Завағзал рајонларына трансљасија хәтти чәкмәк, фәһләләринин сајы 150-дән артыг олан бүтүн мүәссисәләрдә вә клубларда репредукторлар гојмаг нәзәрдә тутулмушду. 1929-чу илин

сонларында Бакыда јени "РВ-8 маршы" (М.Магомајевин) радионун мусиги рәмзинә чеврилди. 20-чи илләрин сону 30-чу илләрин әввәлләриндә радио илә Үзејир Һачыбәјов, Мүслүм Магомајев, Чәфәр Чаббарлы, Мәммәд Сәид Ордубади, Һүсејн Натиг, Мәммәд Рәһим кими мәшһур әдәбијјат вә инчәсәнәт хадимләри әмәкдашлыг едирдиләр.

Илк илләрдә радио әсасән игтисади-гуручулуг ишләринин тәрәннүмчүсү кими чыхыш едир, сосиализм јарышы мәсәләләрини ишыгландырырды. Әлбәттә, һәмин дөврдә мусиги, мәдәнијјат вә театр да тәблиғ олунурду.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси илләриндә Азәрбајчан дөјүшчүләринин икидлијиндән, чәбһәјә көмәјимиздән, халгымызын гәләбәјә сарсылмаз инамындан бәһс едән оператив хәбәрләр, ичтимаи-сијаси вә әдәби-бәдии верилишләр әсас јер тутурду. 1941-чи илин августундан Иран вә Түркијә үчүн илк радио верилишләри сәсләнмишдир.

Мүһарибәдән сонракы дөврдә Азәрбајчан радиосунун маддитехники базасы даһа да мөһкәмләнмиш вә о, күтләви информасија вә тәблиғат васитәләри сырасында габагчыл јерләрдән бирини тутмушдур.

1926-чы илдә күн әрзиндә чәми јарым саат мусиги вә хәбәрләр верилирдисә, бу күн радиомуз Азәрбајчан , инкилис, алман, франсыз, рус, әрәб, түрк, фарс, күрд, ләзки, талыш, күрчү вә ермәни дилләриндә күн әрзиндә 50 саата јахын верилиш һазырлајыр. Бунун 18 сааты биринчи програмын, 19 сааты "Араз" програмынын, 8 сааты харичи дилләрдә верилишләр студијасынын пајына дүшүр. Азәрбајчанын 17 рајонунда јерли радио верилишләри фәалијјәт көстәрир. 1964-чү илин октјабр ајындан фәалијјәт көстәрән "Араз" радиостансијасыны бу күн нәинки республикамызда, онун һүдудларындан чох-чох узагларда, онларча харичи өлкәләрдә динләјирләр. Буну дүнјанын демәк олар ки, бүтүн өлкәләриндән алдығымыз динләјичи мәктублары тәсдиг едир.

1993-чү илин јанварындан "Араз" програмы илә Азәрбајчанда јашајан азсајлы халгларын – ләзки, талыш, күрд дилләриндә хәбәрләр верилир. Һәр һәфтә бу дилләрдә 2 дәфә 15 дәгигә һәч-

миндә верилиш сәсләнир. Ермәни дилиндә хәбәрләр исә һәфтәдә 3 дәфә 20 дәгигә һәчминдә ефирә чыхыр. 1999-чу илин апрелиндән һәфтәдә 2 дәфә 30 дәгигә һәчминдә Азәрбајчан вә ермәни дилләриндә "Вәтән" верилиши һазырланыр. Бу програм рекиондакы әсл вәзијјәт барәдә ермәни динләјичиләринә мә'лумат вермәк мәгсәди дашыјыр.

Азәрбајчан Дөвләт Радиосунун өзүнәмәхсус зәнкин ән'әнәләри олмушдур ки, һазырда онлар бу вә ја башга шәкилдә халгымызын милли зәмини үзәриндә давам етмәкдәдир. Илләрдән бәри Азәрбајчан халгынын һәјатында, мәишәтиндә өзүнә доғмалыг газанан радионун милли инкишафымыз, өлмәз сәнәт инчиләримизин јашарылығы вә өлкәмизин һүдудларындан кәнарда онларын тәблиғи наминә өзүнәмәхсус хидмәтләри олмушдур. Тәсадүфи дејил ки, Үзејир Һачыбәјов, Мүслүм Магомајев,

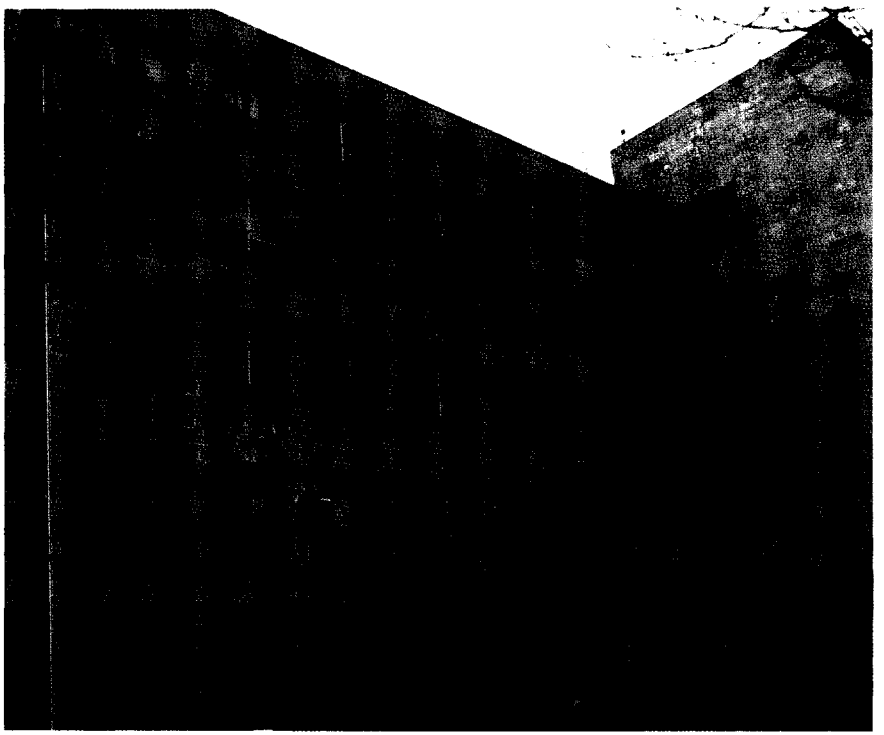

Азәрбајчан Дөвләт Радиосунун верилишләри
бу бинадан јајымланыр.

Бүлбүл, Рәшид Бећбудов, Шөвкәт Әләкбәрова, Әләскәр Әләкбәров, Һөкумә Гурбанова вә бир чох башга сәнәт корифејләримиз мәһз ефиримизин далғаларында милјонларын һафизәсиндә силинмәз изләр гојмушдур. Фонотекамызын рәфләриндә горунуб сахланылан минләрлә зәнкин сәнәт әсәрләримиз радионун гијмәтли сәрвәти кими кәләчәк нәсилләримизин мә'нәви хәзинәси сајылмагдадыр. Бу бахымдан, халгымызын нечә-нечә көркәмли шәхсиҹјәтинин јетишмәсиндә, өлкә вә дүнја мигјасында танынмасында Азәрбајҹан радиосу әвәзолунмаз рол ојнамышдыр.

Бу күн дә һәмин ән'әнәләр давам етмәкдәдир. Ефиримиз һеч бир исте'дада биканә галмыр, онларын тәблиғи вә танынмасы үчүн кениш имкан јарадыр.

Республикамыз чох мүһүм дәјишикликләр шәраитиндә јашајыр. Тарихи тәчрүбәләр көстәрмишдир ки, бу просесләр һеч дә асан кечмәмиш, мүәјјән мүддәтдә игтисади вә сијаси чәтинликләр јаратмышдыр. Биздә дә белә дир. Суверенлијин, өзүнүидарәнин мүрәккәб кечид дөврү мүхтәлиф адамлар тәрәфиндән мүхтәлиф чүр гаршыланыр. Нә кизләдәк, јашајышымыздакы чатышмазлыгларын, игтисади вә сијаси зиддиҹјәтләрин мүвәггәтилијинә инанмајанлар да вар. Белә һалда адамлары гынамагданса, онлары сабаһкы үмидләрә инандырмаг, һардаса, нәјисә изаһ вә тәһлил етмәјә бөјүк еһтијаҹ вар. Мәһз бу мәсәләдә радио инсанлары овутмаг, онларда сабаһа инам ојатмагда һәлледичи рол ојнајыр.

Радио, һәр шејдән әввәл, хәбәр, мә'лумат вә информасија демәкдир. Динләјичиләр радио далғаларындан чох вахт мәһз информасија ахтарырлар. Она көрә дә Азәрбајҹан радиосу информасија сијасәтинә хүсуси диггәт јетирир. Тәсадүфи дејилдир ки, бу күн "Хәбәрләр" редаксијасы радионун ән бөјүк структуру сајылыр. Әслиндә хәбәр радионун илк журналист јарадычылығы формасы, онун тәмәл дашыдыр. Мөвчуд олдуғу 75 иллик тарихи әрзиндә Азәрбајҹан радиосу өз верилишләринә "Хәбәрләр" бүллетени илә башламыш вә күнә хәбәрләрлә дә јекун вурмушдур. Һәмин дәјәрли ән'әнә бу күн дә давам етмәкдәдир.

Радио бинасынын фојесиндән көрүнүш.

"Хәбәрләр" редаксијасынын индики форма вә функсијасынын әсасы 1932-чи илдә гојулмушдур. Мәһз һәмин вахт радиода көһнәлмиш форма олан радиогәзетләр ләғв едилмиш, онун әвәзинә "Сон хәбәрләр" адлы хәбәр бурахылышлары ефирә чыхмышдыр. Москва радиосунда тәтбиг олунан бу јенилијин ардынча јерләрдә, о чүмләдән Азәрбајчан радиосунда да бу тип хәбәр програмлары јарадылмышдыр.

Өз сәләфиндән – гыса оператив информасија илә гејри-оператив проблематик материаллары бирләшдирән верилиш типиндән фәргли олараг, "Сон хәбәрләр"ин бурахылышлары әввәлдән ахырадәк, илк хәбәрдән сонунчујадәк оператив-информасија верилишләри комплексиндән ибарәт иди. Белә бир форманын јаранмасы фактынын өзү верилиш програмларында диференсасија, јә'ни фәргләндирмә просесинин күчләндијиндән хәбәр верирди. Һәмин вахтдан е'тибарән програмда радио верилишинин

сосиал функсијаларындан әсасән бири – информасија, тәблиғати, тәшкилати, тәһсил, јахуд бәдии-естетик верилишләр хүсусилә фәргләндирилирди.

Радиогәзетә нисбәтән "Сон хәбәрләр" даһа чох информасија тутумуна малик иди вә демәли, һәр күн радио илә верилән ичтимаи-сијаси информасијаларын һәчмини әһәмијјәтли дәрәчәдә артырырды. Белә бир чәһәт дә диггәти чәлб едирди ки, "Сон хәбәрләр" информасијаларын оперативлик сәвијјәсини һисс олунаҹаг дәрәчәдә јүксәлдирди, јә'ни һадисә илә күтләви динләјичи аудиторијасынын хәбәри ешидиб гаврамасы арасындакы заман интервалыны гысалдырды. Радионун информасија хидмәтинин ишиндә белә бир гајда мәһкәмләнирди: бурахылышларда јалныз бу күн, бир аз әввәл вә индичә баш верән һадисәләр ишыгландырылырды.

Сонралар радиода "Хәбәрләр" редаксијасы чәрчивәсиндә бир сыра јени верилишләр пејда олса да, бунларын һеч бири "Сон хәбәрләр"ин мөвгејини лахлада билмәди. Һәмин јениликләр ја бу универсал форманын дахилиндә, ја да онунла билаваситә әлагәдә баш верирди. "Сон хәбәрләр"ин информасија мәканыны бу шәкилдә "инһисар" етмәси совет радиосунда 1964-чү илин августунадәк сүрдү. Һәрчәнд ки, артыг бу дөврдә Гәрб радиолары информасија хидмәтинин јени, сәрбәст, даһа әлван формаларыны нүмајиш етдиридиләр. Чох күман ки, һәм дә бу просесләрин тә'сири илә 1964-чү илдән "Сон хәбәрләр"лә јанашы вә бир нөв она јардымчы кими кејфијјәтчә даһа јени бир форма – һәр күн 24 саат ефирдә олан "Араз" информасија-мусиги програмы фәалијјәтә башлады. Үмумиттифаг мигјасында "Мајак", Азәрбајчан радиосунда исә "Араз"ын јарадылмасы Сов. ИКП МК-нын "Радиода информасијанын јахшылашдырылмасы һаггында" 1964-чү ил 24 ијун тарихли гәрары илә бағлы иди. Даһа чох Гәрблә информасија мүһарибәсини кенишләндирмәјә тәкан верән бу гәрарда дејилирди ки, "Мајак" радиопрограмы ССРИ-нин вә харичи өлкәләрин игтисади, сијаси, мәдәни һәјатында баш верән ән мүһүм һадисәләр барәдә саатда ики дәфәдән аз олмамаг шәрти илә оператив информасијалар, күнүн мөвзусунда гыса шәрһләр, идман јениликләри, ре-

портажлар, мүсаһибәләр вермәли, даһа мүһүм хәбәрләрин диггәтлә сечилмәси вә дүшүнүлмүш тәкрары јолу илә өлкәдахили вә бејнәлхалг һәјатын инандырычы сијаси мәнзәрәсини јаратмалыдыр. Һәмчинин төвсијә олунурду ки, "Мајак" симфоник вә естрада мусигисинин гыса верилишләриндән, халг, совет вә харичи өлкәләрин маһныларындан, естрада нөмрәләриндән, гыса һекајәләрдән вә композисијалардан истифадә етсин. Мәһз бу бәдии-мусиги ләвһәләри арасында хәбәр бурахылышлары ефирә чыхмалы иди.

"Хәбәрләр" редаксијасы: һәр анын өз һөкмү вар.

Принсип е'тибарилә јени радиопрограмын консепсијасы мәһз беләчә локоник вә дәгиг шәкилдә мүәјјәнләшдирилмишди. Әслиндә дә "информасија үстәкәл мусиги" формулуна хидмәт едән бу гәрарын мәзмунуну тәкчә 30–35 ил әввәл јарадылмыш конкрет радиопрограмын хүсусијјәтләри јох, һәм дә мүасир ра-

дио верилишләринин инкишафынын бир чох үмуми тенденсијалары тәшкил едирди. Һәр һалда мараглы бир тәзаһүр – "јахын вә ја узаг кечмиш"ин мүасир дөврә тә'сири ашкарча дујулурду. Дикәр тәрәфдән Гәрб радиоларынын фәалијјәти, јениләшмәси дә бу саһәдә өз сөзүнү дејирди.

Азәрбајчан радиосунун "Хәбәрләр" редаксијасы јарандығы вахтдан индијәдәк формалашан ән'әнәләр үзәриндә инкишаф едәрәк өзүнүн мүасир сәвијјәсинә кәлиб чатыб. Әввәлләр совет тәблиғат вә информасија системинин принсипләри әсасында фәалијјәт көстәрән редаксија јени шәраитдә дөврүн дигтәсиндән ирәли кәлән тәләбләрлә бағлы өз иш үсулуну да тәкмилләшдирмишдир.

Информасија мәнбәләринин һәддиндән чох олдуғу јени ичтимаи-сијаси шәраитдә тәкчә информасијаларын топланмасы дејил, онларын сечилмәси вә тәгдимат формасы мүһүм әһәмијјәтә маликдир. Һәр һансы бир информасија мүәјјән тәблиғати јүк дашыдығындан онлар вачиблилији вә мараглылығы бахымындан сечиләрәк динләјичиләрә тәгдим олунур.

Дөвләт радиосунун бир гуруму кими "Хәбәрләр" редаксијасы илк нөвбәдә мүстәгил Азәрбајчанын дахили вә харичи һәјаты илә бағлы һадисә вә хәбәрләри өн плана чәкир. Тәкчә һадисә, тәдбир вә ја көрүшдә һәр һансы мүнасибәтлә дејилмиш рә'јләр ишыгландырылмыр, ејни заманда ән вачиб мөвзулар кениш шәрһ едилир.

Дөвләт мүстәгиллијимизин индики шәраитиндә информасија вә тәблиғатын әсас ана хәттини дә дөвләтчилијин мөһкәмләндирилмәси вә милли мәнафе бахымындан зәрәрли олан тәблиғатын дәф едилмәси тәшкил едир. Редаксијанын гаршысында дуран күндәлик вәзифәси мә'нәви чәһәтдән гочалмыш тәблиғат үсулларынын даим јени вә инандырычы јанашма тәрзи илә әвәз едилмәсидир. Чүнки мә'нәви чәһәтдән өз дөврүнү баша вурмуш тәблиғат үсулу бир чох һалларда фајда әвәзинә зәрәр кәтирир. Тәблиғатын әввәлкиләрдән фәргләнән јени үсулу, јени формасы исә даһа мәнтигли көрүнмәклә бәрабәр, һәм дә инандырычы, даһа тә'сирли олур. Үмумијјәтлә, тәблиғатда әсас үсуллардан бири әкс тәрәфин зәиф көрүнән аргументләриндән

истифадә олунмасыдыр. Һәмин зәиф вә мәнтигсиз дәлилләрин габардыларағ динләјичијә чатдырылмасы истәр-истәмәз онда лазыми рә'јин јаранмасына сәбәб олур.

"Хәбәрләр" редаксијасынын һазырладығы материаллар әсасән он дәгигәлик бүллетенләрдән, јарым вә бир саатлыг информасија програмларындан ибарәт олдуғуна көрә һәчминдән асылы олараг онларын тәртибаты, әһатә даирәси, мәзмун вә ифадә формалары да мүхтәлиф олур. Сон илләр, хүсусән сон дөрд илдә радионун информасија програмларынын кејфијјәтчә јахшылашмасы, әһатә даирәсинә көрә рәнкарәнк едилмәси вә мәзмунча зәнкинләшмәси истигамәтиндә мүһүм ишләр көрүлүб. Һәр шејдән әввәл даһа ири һәчмли програмларын тәртибаты мүасир информасија хидмәтинин тәләбләринә ујғун гурулур. Белә ки, вахтын һәчминдән асылы олараг, сечилмиш информасијалар өз әһәмијјәт дәрәчәсинә дүзүләрәк онлардан бири вә ја бир нечә ән мүһүмү һаггында лазыми шәрһләр һазырланыр. Сечилмиш информасијаны шәрһ едәнләр әсасән ја мүтәхәссисләр, ја да мәсәләјә јахындан бәләд олан әмәкдашлар олур. Әкәр әввәлки дөврләрдә ири һәчмли информасија програмларындан даһа чох хәбәрләрин әһатә даирәсинин кенишлијинә диггәт јетирилирдисә, инди ән вачиб хәбәрләрин бир вә ја бир нечә призмадан шәрһи үстүнлүк тәшкил едир. Һәмин информасија програмларында мөвзу даирәсинин бүтүн ән'әнәви саһәләри әһатә етмәси дә әсас принсипләрдән бири кими көтүрүлүр. Үмумијјәтлә, бир әмәкдашын апарычы вә мүәллиф кими мәс'улијјәт дашыдығы информасија програмы әслиндә редаксијанын әксәр әмәкдашларынын биркә әмәјинин мәһсулу кими мејдана кәлир. Һәм сәс, һәм мөвзу рәнкарәнклији исә динләјичини јормур вә онун даһа јахшы гавранмасына шәраит јарадыр. Әкәр әввәлләр јарым, јахуд да бир саатын әсас һиссәсини бир нәфәр, ја'ни програмын апарычысы ефирдә олурдуса, инди һәр рубриканын вә хәбәрләр блокунун өз апарычысы вар.

Информасија програмларында, гыса хәбәр бүллетенләриндә кејфијјәтлә бағлы ирәли сүрүлән тәләбләрдән бири дә чевиклик вә оперативликдир.

Радиону дикәр бүтүн информасија васитәләриндән фәрглән-

дирән, јә'ни она үстүнлүк газандыран әсас кејфијјәт дә елә оперативликдир. Радионун техники вә јајым имканы еләдир ки, о һәр һансы информасијаны дикәр мәтбуат васитәләриндән даһа тез күтләвиләшдирә билир. Бу сәбәбдән дә күн әрзиндә баш верән һадисәләрин әсас инкишаф хәтти изләнәрәк динләјичијә онун һәр һансы мәрһәләси барәдә мүхтәлиф вариантларда информасија чатдырылыр. Хүсусән он дәгигәлик хәбәр бүллетенләри инди елә формада тәртиб едилир ки, һәм бурада бүтүн вачиб өлкә вә дүнја һадисәләри әһатә олунур, һәм дә онларын һәр бири јығчам, лакин мәзмуну әһатә едә билән информасија јүкү дашыјыр.

Информасија саһәсиндә чалышан журналистләр "хәбәр чәтин жанрдыр" ифадәсини тез-тез ишләдирләр. Бу сөзләрдә бөјүк һәгигәт вар. Чүнки јарадычылығын бүтүн саһәләриндә олдуғу кими, радиода да бөјүк мәтләбләри гыса формада чатдырмаг бөјүк мәһарәт тәләб едир. Бурада дилдән, онун лексикасындан јерли-јериндә истифадә етмәк дә бөјүк пешәкарлыг сајылыр. Мәсәлән, совет дөврүндә "Данышыр Бакы!" сәдалары илә јајылан верилишләрдә сосиалист никбинлијинә көкләнән сәрт сензуралы хәбәрләр охунуб. Тәбии ки, заманын тәблиғат машынынын истеһсал етдији хәбәрләрин маһијјәтиндән даһа чох динләјичинин овгаты ефирдә сәсләнән Азәрбајчан дили үстүндә көкләнмиш олурду.

Јашлы динләјичиләр совет гуручулуғу илләриндә Азәрбајчан радиосунун ефирдәки хидмәтини јахшы хатырлајырлар. Салнамәмизә јазылан о илләрдә Азәрбајчан радиосу вә онун апарычы редаксијаларындан сајылан "Сон хәбәрләр" редаксијасы чәмијјәтин бүтүн чаларларыны өзүндә пис-јахшы әкс етдирмәјә чалышыб, ичтимаи фикрин формалашмасында јахындан иштирак едиб. Идеоложи әјәр-әскиклијә бахмајараг, Азәрбајчан әдәби дилинин әчнәби тәркибләрдән тәмизләнмәсиндә мүстәсна иш көрүб. Үмумијјәтлә, Азәрбајчан радиосунун өлкәмизин ичтимаи-сијаси, сосиал-игтисади вә мәдәни һәјатында ојнадығы рол бөјүк арашдырмаларын мөвзусудур вә бу саһәнин тәдгигатчыларындан јетәринчә зәһмәт тәләб едир.

Бу күн исә Азәрбајчан радиосу милли дөвләтимизин наилијјәтләрини тәблиғ едир. Ән мүһүм ичтимаи-сијаси һадисәләр барәдә бүтүн дүнјаја чар чәкир.

Хәбәр програмларында бүтүн әламәтдар hадисәләр рубрикалара чыхарылыр. Дәјишән вә дәјишмәјән рубрикалар динләјичиләр тәрәфиндән марагла гаршыланыр. Бүтүн бу дејиләнләр өтән вахтларда чәтиндән-чәтин баша кәлән бу күнкү керчәклијимиздир. 1996-чы илдән башлајараг радиода ардычыл апарылан структур вә јарадычылыг ислаһатлары нәтичәсиндә "Хәбәрләр" редаксијасынын коллективи әмәк интизамыны, јарадычылыг мәс'улијјәтини өзүнүн әсас ме'јары кими гәбул едиб. Информасија саһәсиндә чалышан әмәкдашлар күнүн мүһүм hадисәләри илә ишләјир вә онлар чәмијјәтдә кедән сосиал-мә'нәви вә сијаси дирчәлмәни конкрет формаларда динләјичиләрә чатдырырлар. Бу хәбәрләр ону сүбут едир ки, бир вахтлар гүруруна хал дүшән бу өлкәнин вәтәндашы бу күн өз мәғрурлуғуна гајыдыб, нечә дејәрләр көрдүју керчәкликдән, нәһәнк гуручулуг ишләриндән ифтихар дујан вәтәндаша чеврилиб. Дејирләр бөјүк јазарларын әбәди мөвзусу мәһәббәт, нифрәт вә сијасәтдир. "Хәбәрләр" редаксијасынын баш редактору Һ.Зејналоғлунун тә'биринчә десәк, "информасија ишчиләринин бөјүк јазарлардан фәрги будур ки, онларын мәһәббәтләринин үнваны халгдыр, дөвләтчиликдир. Нифрәтләри дөвләтчилијимизә хәјанәт едәнләр, сијасәтләри исә Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин сијасәтидир".

Радионун "Хәбәрләр" програмы бәднам дөвләт чеврилишләринә чәһдләр оланда бу хәјанәтә Азәрбајчан президентинин мүдрик сијасәтини рәһбәр тутараг халгын гәзәб вә нифрәтини ифадә едән силсилә верилишләрлә ефирә чыхыб.

Радионун "Хәбәрләр" редаксијасы өз ишини күнүн ән үмдә hадисә вә тәдбирләрини ишыгландырмагла онлар барәсиндә динләјичи аудиторијасына әтрафлы информасија верилмәси үзәриндә гуруб. Гејд едим ки, хәбәр бүллетенләри hазырланаркән Азәрбајчан президентинин кечирдији көрүшләр, мүхтәлиф өлкәләрә сәфәрләри вә иштирак етдији тәдбирләр, еләчә дә дөвләт башчысынын фәрман вә сәрәнчамлары барәдә лазыми мә'луматларын динләјичијә оператив чатдырылмасы диггәт мәркәзиндә олуб.

Редаксија президент Һејдәр Әлијевин дахили вә харичи сијасәт саһәсиндәки күндәлик фәалијјәтини чевик сурәтдә ишыг-

ландырмагла јанашы онун кениш шәрһинә, маһијјәтинин ачыгланмасына хүсуси јер верир. Радио әмәкдашларынын һазырладығы вахт һәчминә көрә даһа кениш олан "Сәһәр" информасија програмында дөвләт башчысынын өтән күн әрзиндә кечирдији көрүшләрдән вә иштирак етдији тәдбирләрдән, һәмчинин Милли Мәчлисин вә онун даими комиссијаларынын ичласларындан мүхтәлиф сәпкили материаллар сәсләндирилир. Бунлардан әлавә, дөвләт вә һөкумәт сәвијјәли һәр бир һадисә күндәлик изләнилмәклә зәрурәтдән асылы олараг, онлар һаггында әтрафлы вә јахуд гыса шәкилдә тәртиб едилмиш информасијалар да күн әрзиндә мүнтәзәм олараг хәбәр бүллетенләринә дахил едилир. Редаксијаларын програмларында Азәрбајчан һаггында, хүсусән дә президент Һејдәр Әлијевин сәфәр вә көрүшләринин јекунлары илә бағлы харичи өлкәләрин мәтбуатында дәрч едилмиш јазыларын шәрһинә дә кениш јер верилир.

Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин јаддагалан тарихи сәфәрләрини күтләви информасија васитәләри, политологлар, танынмыш сијасәтчиләр јүксәк дәјәрләндирир, ону мүһүм тарихи һадисә кими сәчијјәләндирирләр. Өлкә башчысынын һәр бир тарихи рәсми сәфәринин јекунларына аид мүнтәзәм мә'луматлар, хәбәрләр вә шәрһләр верилир.

"Хәбәрләр" програмы чәмијјәтин ичтимаи-сијаси, игтисади вә мәдәни һәјатындакы һадисәләри әкс етдирмәклә бәрабәр, өлкәнин кәләчәк инкишаф истигамәтиндә дөвләтин һәјата кечирдији сијасәтин тәблиғинә дә кениш јер верир. Хүсусән дөвләт башчысынын јанында кечирилмиш мүһүм игтисади вә сосиал проблемләрлә бағлы үмумреспублика мүшавирәләриндә гаршыја гојулан вәзифәләрә аид рубрикалар јарадылмагла јерләрдә көрүлән ишләрин кедиши мүнтәзәм ишыгландырылыр. Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин һәр бир мүшавирәдә мүвафиг гурумларын рәһбәрләринә вердији тапшырыглар даим диггәт мәркәзиндә сахланмагла вә хатырладылмагла онларын јеринә јетирилмәсинин вачиблији өн плана чәкилир.

Бу күн радиостудијалар ән мүасир сәсјазма аваданлығы илә тәчһиз едилмишдир.

Редаксија өлкә һајатының ајры-ајры саһәләриндә мүшаһидә едилән проблемләр, мүхтәлиф вәзифә саһибләринин ишиндәки нөгсанлар, халғын вә дөвләтин мәнафејинә зидд олан, еләчә дә ајры-ајры шәхсләрин һүгугларының позулмасына кәтириб чыхаран амилләр барәдә тәнгиди материаллара да өз програмларында мүнтәзәм јер ајырыр. Хүсусән базар игтисадијјатына кечид просесини ләнкидән ајры-ајры амилләр, инкишафа мане олан көһнә мүнасибәт формалары тәнгид едилмәклә өз гурумларынын фәалијјәтинә көмәк көстәрилмәси истигамәтиндә материаллар, шәрһләр вә тәблиғат характерли мүсаһибә вә сөһбәтләр дә ил әрзиндә програмларымызын диггәт мәркәзиндә олур.

Халгымызын милли бајрамлары вә тарихи һадисәләр програмларымызда тәкчә информасија илә хатырланмыр. Бу һади-

сәләр һәр дәфә өзүнүн редаксија шәрһини, мүтәхәссис тәһлилини, ағыллы мүсаһиб тәсдигини тапыр. Мәсәлән, әкәр әввәлләр 20 Јанвар фаҹиәсинә тәкҹә јас мәрасими кими бахырдыгса, артыг фаҹиәнин 7-ҹи илдөнүмү илә бағлы Азәрбајҹан президентинин сәрәнҹамындан сонра радио динләјиҹи илә әсл һәгигәтин дили илә данышмаға башлады. Бу, о һәгигәт иди ки, 20 Јанвар фаҹиәсиндә күнаһкар олан тәрәфләр әслиндә мәс'улијјәтдән кәнарда галмышды. Амма Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијевин бөјүк сә'ји вә гәтијјәти сајәсиндә халг өзүмүзә гәним кәсиләнләри таныја билди. Нәһајәт, халг ган јаддашы олан 20 Јанвара "Азадлыг уғрунда мүбаризләр күнү" кими бахды.

Бу мөвзулар радионун "Иҹтимаи-сијаси програмлар" редаксијасынын һазырладығы верилишләрдә дә өз кениш ифадәсини тапыр. Онлар һәм кејфијјәт, һәм мөвзу, һәм дә идеја бахымындан он ил әввәлки верилишләрдән көклү сурәтдә фәргләнир. Әввәлләр марксизм-ленинизм идејаларыны тәблиғ едән вә "Тәблиғат" баш редаксијасы адланан бу гурум инди фәалијјәт истигамәтини тамамилә дәјишиб. Гысаҹа ону дејәк ки, Азәрбајҹанда һүгуги дөвләт гуруҹулуғу просесиндә дахили вә хариҹи сијасәтдә газанылан уғурлар Азәрбајҹанын дүнја дөвләтләри тәрәфиндән сајылмасына, бејнәлхалг аләмдә нүфузунун артмасына имкан вериб. "Иҹтимаи-сијаси програмлар" редаксијасы да бу тарихи дөврдә өз мәс'улијјәтини дәрк едәрәк, өлкәмиздә вә дүнјада кениш иҹтимаи-сијаси просесләри јахындан изләјир, онун маһијјәтинин, сијаси вә иҹтимаи әһәмијјәтинин динләјиҹиләрә вахтында чатдырылмасына хүсуси диггәт јетирир.

Тәбиидир ки, илк өнҹә республика президенти Һејдәр Әлијевин дахили вә хариҹи сијасәтинин тәблиғи, изаһы, президентин мүшавирәләриндәки чыхышларындан, сәрәнҹам вә фәрманларындан ирәли кәлән вәзифәләр, апарылан ислаһатлар, бу ислаһатларын һазырланыб уғурла һәјата кечирилмәсиндә өлкә рәһбәринин ролунун даһа долғун ишыгландырылмасы өнә чәкилир. "Халга бағышланан өмүр", "Вәтәндаш", "Мүстәгиллијимиз әбәдидир", "Актуал сөһбәт", "Бөјүк ислаһатчы" кими верилишләрин ефирә чыхмасы редаксија вә онун әмәкдашларынын заманын, күнүн нәбзини тута билмәк сә'ләринин вә јени јарадыҹы-

Радионун "Ичтимаи-сијаси програмлар" редаксијасынын верилишләри ән актуал мөвзулары әһатә едир.

лыг ахтарышларыны чәмијјәтдә кедән просесләрлә уjғунлашдырмаг бачарыгларынын нәтичәсидир.

Сон илләр әрзиндә мөвзу сечмәк, ону сијаси призмадан објектив тәһлил етмәк саһәсиндә даһа чох сәрбәстлик әлдә едән журналистләр jени-jени мәзмунлу верилишләр һазырлajараг динләjичи аудиторијасына тәгдим едирләр. Март, октjабр дөвләт чеврилишләринә чәһд, 1993-чү илин ијун һадисәләри, 20 jанвар, 15 ијун вә дикәр тарихи мәгамларла бағлы "Гәсд", "1993-чү ил: Ләнкәранын һәjачанлы jajы", "Хәjанәт", "Гуртулуш", "Гajыдыш", "Март дәрси", "Ибрәт дәрси", "Ганлы jанвар" вә бу кими силсилә верилишләр факт вә һадисәләрә журналистин фәал, сәрбәст, објектив мүнасибәтинин вә мүасир динләjичи аудиторијасынын тәләбләринә jахындын бәләд олмаларынын мәһсулудур.

Долғун нәзәри билијә вә һәјати тәчрүбәјә малик журналистләримиз Сәдагәт Турабова, Алмаз Чәфәрова, Һабил Әләкбәрли динләјичиләрин рәғбәтини газанан, узунөмүрлү верилишләрин мүәллифидирләр. Алтынчы илдир ки, һәфтәдә бир дәфә бирбаша ефирдә јајымланан "Республика" ичтимаи-сијаси програмы, инамла демәк олар ки, мәһз јени һәјатын тәләбләринә чаваб верән верилишләрдәндир.

Азәрбајчан халгынын азадлыг мүбаризәси тарихинин ајры-ајры мәрһәләләри, тарихимизин гаранлыг сәһифәләри, Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәтинин јарадылмасы вә сүгуту, торпагларымызын парчаланмасы илә нәтичәләнән Күлүстан вә Түркмәнчај сүлһ мүгавиләләри, дашнаклар вә болшевикләр тәрәфиндән төрәдилән 1918-чи ил март гырғынлары, репрессијаја, депортасијаја мә'руз галмыш сојдашларымызын талеји дә диггәтдән кәнарда галмајыб. "Јаддаш", еләчә дә һәфтәдә бир дәфә ефирә чыхан "Дөвран" програмында бу мөвзулара дөнә-дөнә гајыдылыр вә гајыдылачаг.

1988-чи илдә башлајан халг һәрәкаты халгын өз јаддашына гајыдышы, милли-мә'нәви дәјәрләрин ојанышы иди. Һәмин күнләрә, һәмин күнләрдән өтән јахын он илдә баш верәнләрә дөнүб бахмаға, кечәнләри бир даһа тәһлил етмәјә еһтијач вар. Биз һәм дә XXI әсрин астанасында дајанмышыг. XXI әсрә нә илә кедирик; XX әсрдә нәләр итирдик, нәләр газандыг? Бурахдығымыз сәһвләри бир даһа тәкрар етмәмәк үчүн бу суаллара чаваб ахтармалыјыг. "Әрәфә" верилиши мәһз бу мәгсәдлә динләјичиләрин көрүшүнә кәлир.

Әсрин сонунда Ермәнистан тәрәфиндән мәчбурән чәлб едилдијимиз мүһарибә, ишғал олунмуш шәһәр вә кәндләримиз, милјондан чох гачгынымыз, дидәркинимиз Азәрбајчанын мүстәгиллијини истәмәјән харичи гүввәләрин мәкрли нијјәтинин нәтичәсидир. Тарих тәкрар олунур. Досту дүшмәндән ајыра билмәјәнләрин, дүшмән гаршысында әлијалын галыб өз тарихини унуданларын, тарихин ачы дәрсләриндән нәтичә чыхармајанларын гисмәтинә ачы фәлакәт дүшүр. "Гүрбәтдә галан вәтән", "Јурд бизи чағырыр", "Унутсаг, унударлар", "Сәнәдләрин дили илә" верилишләриндә итирдијимиз јурд јерләри хатырланыр, көзү

јолда галан торпагларымыза гајытмаг инамы тәлгин олунур. "Худафәрин" верилишиндә Күнеј Азәрбајчанынын шәһәрләри, мәдәни абидәләри барәдә әтрафлы мә'лумат верилир. Сон күнләрдә фәалијјәтә башламыш "Вәтән" студијасы Азәрбајчан вә ермәни дилләриндә Азәрбајчан һәгигәтләрини Гарабағ ермәниләринә чатдырмаға чалышыр. Онлара мүһарибәнин мә'насызлығыны, Азәрбајчанын онун әрази бүтөвлүјүнү дәстәкләјән, миллијјәтиндән асылы олмајараг, һәр бир шәхсин вәтәни олдуғу фикрини ашылајыр.

XX әсрин сонларында халгымызын ичтимаи-сијаси, сосиал-мәдәни һәјатында, Азәрбајчанда мүстәгил, һүгуги дөвләт гуручулуғу саһәсиндә баш верән дәјишикликләр, газанылан наилијјәтләр "Дөнүш", "Башланғыч", "Гәрар вә ичра" верилишләриндә өз әксини тапыр. "Ганун" радио журналы ганунларын алилијинә, вәтәндашларын һүгугларынын горунмасына, "Радио һүгуг мәсләһәтханасы" исә ганунларын, президентин фәрман вә сәрәнчамларынын изаһына, тәблиғинә һәср едилир, динләјичи суаллары чавабландырылыр.

"Парламент сааты", "Чәмијјәт вә зијалы", "Сөзарды", "Пиллә", "Дүнја", "Кечид дөврү: өзәлләшдирмә", "Бахыш бучағы" вә с. верилишләрдә дә өлкәмизин ичтимаи-сијаси һәјаты мүхтәлиф јөнүмләрдән ишыгландырылыр.

Дөврлә, заманла ајаглашмаг, өлкәмиздә вә дүнјада кедән просесләрә даһа дәриндән нүфуз етмәк үчүн радионун "Ичтимаи-сијаси програмлар" редаксијасынын коллективи даим јарадычылыг ахтарышлары апарыр.

Радио ән'әнәви олараг тамашачы аудиторијасынын характеринә, сосиал диференсиасијаја ујғун програмлар һазырлајыр. Радионун структурунда кичикјашлы ушаглар, мәктәблиләр үчүн ајрыча верилишләрин мөвчудлуғу фактдыр. Лакин һеч бир мүбалиғәјә јол вермәдән гејд етмәк олар ки, онларын арасында кәнчләр үчүн верилишләр өз тематикасы, формасы вә динләјичи аудиторијасы илә әлагәси бахымындан чох фәргләнир. Доғрудур, радионун тарихиндә кәнчләр үчүн програмлар һәмишә өз оријиналлығы илә сечилмишдир. Мәсәлән, вахтилә "Кәнчлик" баш редаксијасынын хәтти илә ефирә чыхан "Кәнчлијин кечә

програмы", "Кәнчлик далғасы", "Натәван гызлар клубу" вә с. програмлары динләјичиләрә тә'сирли, дујғулу, унудулмаз ефир дәгигәләри бағышлајырды.

Бу күн редаксија "Кәнчлик вә идман" ады илә фәалијјәт көстәрир. Сон илләрин көркин сијаси-ичтимаи олајлары, өлкә кәнчлијинин шүур вә дүнјакөрүшүндәки кәскин тәбәддүлат, шүбһәсиз, редаксијанын иш системинә, онун структуруна вә тәбии ки, верилишләрин идеја истигамәтинә дә өз тә'сирини көстәриб.

Дөврүн, заманын тәләбини, әһвали-руһијјәдәки тәлатүмү, кәнчлијин мә'нәви дәјәрләрә јени мүнасибәтини, еләчә дә демократија јолларындакы ахтарышларыны нәзәрә алараг "Кәнчлик" редаксијасынын структуру да јенидән гурулду вә өзүндә "Јарадычы кәнчлик", бир дә "Кәнчлик вә демократија" адланан шө'бәләри бирләшдирди.

Журналист Фәридә Асланбәјова 40 илә јахындыр ки, радиода чалышыр.

Тәбии ки, јени дөврүн вә јени структурун јени програмлары дүнјаја кәлмәли иди. Редаксија коллективи артыг дөнән чархы, дәјишән вахты, мүстәгил Азәрбајҹанын сабаһына апаран јоллары нәзәрә алыб ефирә үч верилиш чыхарды: "Вахт", "Јол", бир дә "Гыз гардашым" верилиши. Мәсәләјә бу ҹүр јанашма тезликлә бәһрәсини верди вә аз сонра јени дөврүн јени динләјиҹиләринин мәктублар ахыны башланды. Бу, редаксијанын илк уғурлары иди. Амма тезликлә бу верилиш адларынын өзү дә гулаглары дөјмәјә башлады. Бир ајда ефирә "Вахт" вә "Јол" сөзләрини нә гәдәр сәсләндирмәк оларды? Буну нәзәрә алан журналистләр һәмин верилишләрдәки мә'наҹа чох тутумлу рубрикалары ајрыҹа верилишләрә чевирмәјә башладылар вә бу експеримент өзүнү доғрултду. Беләликлә, Азәрбајҹан ефиринә бу күн минләрлә динләјиҹинин марагла динләдији, бә'зән һәтта иштиракчысы, мүәллифи олдуғу "Јува", "Дан јери", "Мөвге", "Чеврә", "Кәнҹ дипломат", "Чәрхи-фәләк", "Дујғу", "Сәбәб", "Һајды, ирәли!", "Һајды, идман!", "Тәләбәлик", "Ахтарыш" програмлары кәлди.

1996-ҹы илдән исә бу верилишләрдә мөвзуларын јығҹамлашдырылмасы вә даһа дәгиг мүәјјәнләшдирилмәси истигамәтиндә сон дәрәҹә сәмәрәли дәјишикликләр баш верди. Редаксијанын хәтти илә ефирә чыхарылан 45–50 дәгигәлик узун-узады, чох вахт динләјиҹини дарыхдыран програмлар, ән'әнәви верилишләр өз јерини 20–30 дәгигәлик верилишләрә верди. Еһтијатда галан дәгигәләр әсасында һәр һәфтә ефирә чыхан јени бир програм – "Ахтарыш" адлы јени верилиш мејдана кәлди.

Бу верилишләрдә игтисади мәсәләләрә хүсуси диггәт јетирилир. Бу да тәсадүфи дејил. Һәлә тарихдән бәллидир ки, һәр бир дөвләтин талејини тарих боју ики әсас амил мүәјјән едир. Бунлардан бири гүдрәтли ордудурса, дикәри күҹлү игтисадијјатдыр. Зәнкин мә'нәви дүнјасы, бөјүк тарихи ән'әнәләри олса белә, әкәр һәр һансы дөвләтин күҹлү игтисадијјаты јохдурса, онун дүнја дөвләтләри арасында күҹлү нүфуз газаначағы шүбһә алтындадыр. Күҹлү игтисадијјат исә өлкәнин мүдафиә габилијјәти, онун әһалисинин хош күзәраны демәкдир. Бу мә'нада редаксијанын "Јени үфүгләр" верилиши дә республикамызын игтисади һәјатыны әкс етдирән мараглы бир програмдыр. Ону да дејим

ки, верилиш Кәнч Игтисадчылар Бирлији үзвләринин иштиракы вә көмәклији илә һазырланыр. Верилишин һәр сајында зәнкин тәмәли вә күчлү кәләчәји олан игтисадијјатымызын кечдији инкишаф јолу ишыгландырылыр.

Мүстәгил дөвләт гуручулуғу јолунда тәһсил вә елмин кәрәклилијини, онун бәнзәрсиз ролуну изаһ етмәјә еһтијач јохдур. Чүнки тәһсил чәмијјәтин ишығы, елм сабаһыдыр. Һәлә вахтилә милли мәтбуатымызын бүнөврәсини гојмуш Һәсән бәј Зәрдаби халғы маарифләнмәјә, елм саһиби олмаға чағырырды. О, "әкәр өзкә милләтләрин әсарәтинә дүшмәк истәмириксә, кәрәк елм өјрәнәк"- дејирди.

Тәһсил һәр бир өлкәнин вәтәндашыны формалашдырыр, милләтин тәрәггисини тә'мин едир. Бу күн һүгуги, демократик дөвләт гуручулуғунун да јолу мәһз елмдән, тәһсилдән кечир. Мүдрик президентимиз Һ.Әлијевин тә'биринчә десәк: "Әкәр һәр бир өлкәнин вәтәндашы өз һүгугларыны анлајарса вә горуја биләрсә, ән кичик дөвләтләр белә бөјүк мәмләкәт гәдәр күдрәтли олар".

Тәһсил мә'нәвијјат вә әхлаг ашылајыр, елм исә алимләр, дөвләт вә сијаси хадимләр јетишдирир. Көрүндүју кими, тәһсилин вә елмин гаршысында глобал проблемләр дурур.

Гәрб философу Ујтхед јазыр ки, үмуми тәһсил инсанлара фәлсәфи дүнјакөрүшү ашыламаса, демократик чәмијјәт һеч бир наилијјәт әлдә едә билмәз. Мәһз белә бир еһтијачдан биз 1999-чу илдә Азәрбајчан радиосунда структур дәјишкәнлији апардыг вә радионун 74 иллик тарихиндә илк дәфә "Тәһсил вә елми-күтләви програмлар" редаксијасы јаратмағы гәрара алдыг.

Бу вахта гәдәр Азәрбајчан радиосунда тәһсилин вә елмин тәблиғи, онун гаршысында дуран проблемләрин тәһлили плансыз, гејри-ардычыл вә системсиз апарылырды. Бу да тәбии ки, лазымы сәмәрәни вермирди. Инди ајда 18 саат һәчминдә ефирә чыхан редаксија 25 адда верилиш һазырлајыр. Һәфтә әрзиндә динләјичиләрә 10 адда програм тәгдим едир. Верилишләрин мөвзу вә әһатә даирәси исә чох кенишдир.

Бу күн өлкәмиздә тәһсил ислаһаты апарылыр. Јени тәһсил програмы фәалијјәтдәдир. Совет тәһсил системи милли тәһсил

системи илә әвәз олунур. Милли тәһсил програмынын мүхтәлиф истигамәтләрини кениш шәкилдә ишыгландырмаг үчүн редаксија мүхтәлиф адларда мараглы верилишләр һазырлајыр. Онлардан бә'зиләрини нәзәрдән кечирәк. Мәсәлән, "Тәһсил ислаһаты: проблемләр, вәзифәләр" верилиши ардычыл олараг популјар бир дилдә өлкәмиздә јени тәһсил системи барәдә сөз ачыр. "Сабаһа пәнчәрә", "Имтаһан", "Заман вә биз" програмлары да бу гәбилдәндир. "Мүәллим отағы" верилишиндә тәһсилин оператив мәсәләләринә хүсуси јер верилир. Тәһсил Назирлијинин коллекијасында вә мүшавирәләриндә мүзакирә олунан бүтүн мөвзулар бу верилишләрдә өз долғун әксини тапыр.

Редаксија Вәтән елминин, Вәтән тарихинин, ана дилимизин өјрәдилмәсинә вә тәблиғинә дә хејли ефир вахты ајырыр. Бу силсиләдән олан "Вәтән елми: дүнән, бу күн", "Елм хадимләримиз", "Азәрбајчан елми XXI әсрдә", "Тарихимизин изи илә",

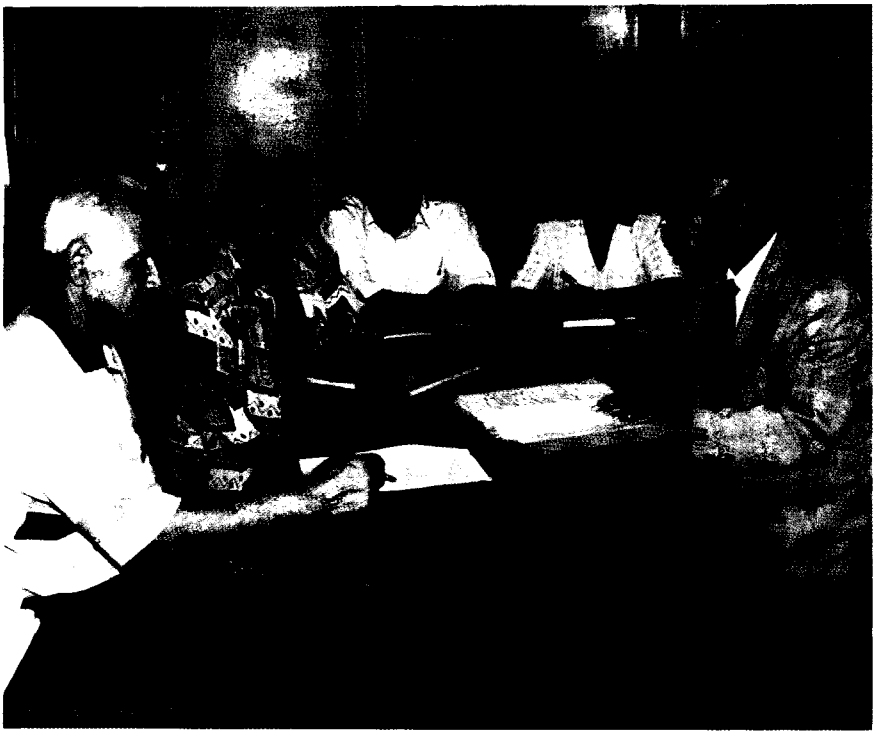

Радионун "Тәһсил вә елми-күтләви програмлар" редаксијасы нөвбәти һәфтә ефирдә сәсләндириләчәк верилишләри мүзакирә едир.

"Тарих: фактлар, һәгигәтләр", "Азәрбајҹан: тарихи јаддашымыз" верилишләри динләјичиләрдә хүсуси мараг доғурур. "Абидәләримиз" верилишиндә Республика Елмләр Академијасы, онун апарычы елми-тәдгигат институтлары, мүтәхәссисләр, тарихчи алимләр микрафон гаршысына дә'вәт олунур. Бәшәр елминә лајигли төһфәләр верән Азәрбајҹан елминин тәблиғи дә редаксија әмәкдашларынын диггәт мәркәзиндәдир.

Һүгуги биликләрин тәблиғи вә мүстәгил дөвләтчилијимизә мәһәббәт һиссинин ашыланмасы да елм, билик јајан верилишләрдән гырмызы хәтт кими кечир. Бу мә'нада "Дөвләтчилик" елми-күтләви програм, "Шәхсијјәт вә заман", "Јени јүз ил", "Азәрбајҹанчылыг һаггында дүшүнчәләр" кими верилишләр олдугча парлаг идејалара хидмәт нүмунәсидир. Бу нөв верилишләрдә ичра, ганунвериҹилик вә мәһкәмә һакимијјәти, еләчә дә Назирләр Кабинети, күч структурлары, бајрағымыз, һимнимиз, дөвләт дилимиз, кербимиз һагда кениш сөһбәт ачылыр.

Елми-күтләви програмларда тарихи һадисәләрә хүсуси диггәт јетирилир вә бу мүнасибәтлә силсилә верилишләр һазырланыр. Мәсәлән, "Дәдә Горгуд–1300", "Османлы императорлуғу–700", "Шуша–250", "Нахчыван Мухтар Республикасы–75" верилишләри бу гәбилдәндир.

Редаксија мүраҹиәт етдији бүтүн мөвзуларда дүнәнимиз, бу күнүмүз вә сабаһымыз идејасынын тәблиғинә чидди фикир верир. Тәһсилимиз, тарихимиз, мә'нәвијјатымыз, дөвләтчилијимиз һардан кәлир, бу күн нечә көрүнүр вә сабаһа нә апарырыг?

ЈУНЕСКО XXI әсри "тәһсил әсри", БМТ исә "мәдәнијјәтләр әсри" е'лан едиб. Демәли, милли тәһсилимизин дүнјәви тәһсилә, милли мәдәнијјәтимизин дүнја мәдәнијјәтилә интеграсијасы верилишләрдә өз кениш әксини тапмалыдыр. Һазырда редаксија әмәкдашлары бу истигамәтдә јени лајиһәләр үзәриндә чалышырлар.

Редаксија јени јаранса да о, ефирдә сәсләнән мараглы верилишләри илә динләјичиләрин рәғбәтини газанмышдыр. Чүнки тәһсил стратекијамызын, тарихи һәгигәтләримизин, милли-дини дәјәрләримизин, чәмијјәтимизи дүшүндүрән әхлаг-мә'нәвијјат мәсәләләринин мүзакирәси, дөвләтчилик тәфәккүрү, ганун-

лара һөрмәт, азәрбајҹанчылыг, мүасирлик, вәтәндашлыг, Вәтән гаршысында борҹ, физики вә мә'нәви сағламлыг мәсәләләри радиомузун 1999-чу илдә јарадылмыш "Тәһсил вә елми-күтләви програмлар" редаксијасынын һазырладығы верилишләрин гајәсини тәшкил едир.

Динләҹиҹиләрин дүнјакөрүшүнүн артырылмасында, онларын естетик зөвгләринин формалашмасында әдәбијјат, инҹәсәнәт вә мусиги верилишләри дә мүһүм рол ојнајыр. Һәмин верилишләрин дил хүсусијјәтләрини тәһлил едәҹәјимиз сонракы бөлмәдә бу мәсәләјә тохунаҹағыг.

Радионун "Мусиги верилишләри" редаксијасы һәр күн ефирдә бир нечә адда мусиги програмы сәсләндирир.

Пифагорун шакирдләри сәси сөздән гәдим һесаб едирдиләр. Радиожурналистләр дә өнҹә јазаҹаглары сөзүн сәсини ешидир, һәмин сәси сөзә чевирир, сонра ону сәсли вариантда ефирә чыхарырлар. Радиожурналистләр, диктор вә репортјорлар ефир-

дән сәси ешидилән, амма үзү көрүнмәјән "икидләр"дир. Онлар өз динләјичиләринә һәр шеј һаггында – сијасәт, игтисадијјат, мә'нәвијјат, мәдәнијјәт, бир сөзлә, мүасир һәјатымыза дәхли олан һәр шеједән сөһбәт ачырлар. Бу сөһбәтин әсас леjтмотиви исә Мүстәгиллик, Дөвләтчилик, Азәрбајчанчылыг вә Азадлыгдыр.

Һәмин мүгәддәс анлајышлар вә онларын тәблиғи тәкчә республикамызын әразисинә јајылан верилишләрдә дејил, Азәрбајчандан харичи өлкәләрә јајымланан радио програмларында да әсас јер тутур.

ДҮНЈА БИЗИ ЕШИДИР...

Радио јарандығы күндән тәкчә динләјичиләри үчүн дејил, харичи дөвләтләр үчүн дә хүсуси мәгсәдли верилишләр јајмыш, идеоложи-тәблиғати иш апармышдыр... Илк дәфә Алманија, Италија, Бөјүк Британија радиолары Икинчи дүнја мүһарибәси әрәфәсиндә Авропада ичтимаи рә'јә тә'сир етмәк үчүн "харичи дил"дә данышмаға башламышдыр.

Азәрбајчан радиосу илк дәфә бејнәлхалг ефирә 1941-чи илин августунда чыхмышдыр. Бу, мүһүм, зәрури еһтијачдан ирәли кәлмишдир. Чүнки Алманијанын ССРИ-јә гаршы башладығы ишғалчы мүһарибә Москвадан һәм өлкә дахилиндә, һәм дә сәрһәд олдуғу гоншу дөвләтләрдә идеоложи-тәблиғат ишини күвәтләндирмәји тәләб едирди. Буна көрә дә Авропа өлкәләринин верилишләринин үмуми һәчмини артыран Үмумиттифаг радиосу өлкәнин Чәнуб чинаһында бу иши Азәрбајчан радиосунун өһдәсинә гојду. Һәлә 1941-чи илин ијулунда Түркијәјә вә Ирана сынаг верилишләри кечирилди. Нәһајәт, августдан бејнәлхалг далғаларда "Бакынын сәси" ешидилди. Һәмин ил августун 25-дә артыг ики өлкә арасында бағланмыш мүгавиләнин 6-чы бәндинә үјғун олараг совет гошунлары Иран әразисинә дахил олмушду. Заһирән Иран тәрәфдән архајын олан ССРИ Түркијәдән чох еһтијатланырды. Она көрә дә Түркијәјә вә Ирана јајымланан верилишләрдә фашизмин бүтүн дүнја, еләчә дә рекион үчүн төрәт-

диҗи тәһлүкәдән кениш сөһбәт ачылырды. Бундан башга, "Бакынын сәси" илә совет мә'лумат бүросунун хәбәрләри, чәбһәдәки һәгиги вәзиҗҗәт барәдә информасиҗалар верилир вә совет харичи сиҗасәти тәблиғ олунурду. Мүһарибәдән сонра исә бу радио узун мүддәт дөрд дилдә – Азәрбаҗчан, түрк, фарс вә әрәб диллә-риндә верилишләр һазырлаҗараг совет һәҗат тәрзи вә сосиализмин үстүнлүкләрини тәблиғ етмишдир.

Өлкәмиз мүстәгиллик газандығы күндән Бејнәлхалг Азәрбаҗчан радиосунун да идеоложи мәрамы көкүндән дәҗишди. Чүнки Азәрбаҗчан бејнәлхалг һүгугун субјектинә чеврилдикдән сонра ону дүнҗаҗа танытмаг, халгымызын зәнкин тарихи, гәдим мәдәниҗҗәти һаггында сөһбәт ачмаг, мүстәгиллик дөврүнүн наилиҗјәтләри һаггында данышмаг зәрурәти мејдана чыхмышдыр. Она көрә дә инди верилишләрдә халгымызын истиглал мүбаризәси тарихиндән, дөвләт гуручулуғумузун уғурларындан, чәмиҗҗәтимиздәки демократик дәҗишикликләрдән, гәдим тарихимиздән, мәдәниҗҗәт вә инчәсәнәтимиздән бәһс едән верилишләр үстүнлүк тәшкил едир. Әлбәттә, Гарабағ мүһарибәси, Ермәнистанын Азәрбаҗчана тәчавүзүнү ифша едән сиҗаси шәрһләр дә "Азәрбаҗчанын сәси" радиосунун даими мөвзуларындандыр.

Азәрбаҗчан һәгигәтләрини җалныз Шәрг өлкәләринә чатдырмагла дүнҗа мигҗасында дүшдүҗүмүз информасиҗа мүһасирәсини җармаг барәдә дүшүнмәк мүмкүн дејилди. Заманын өзү тәләб едирди ки, мүстәгил Азәрбаҗчанын дүнәнини, бу күнүнү даһа кениш мәкана, дүнҗанын ән ишләк диллəриндә Авропа өлкәләринә чатдырмаг лазымдыр. Елә бу һәгигәтин һөкмүлә 1992-чи илин 26 нојабрындан башлаҗараг Бејнәлхалг радионун нәздиндә даһа дөрд дилдә – инкилис, франсыз, алман вә рус диллəриндә шө'бәләр фәалиҗҗәтә башлады. Белəликлə, Бејнәлхалг радио орта вә гыса далғаларда күн әрзиндә 8 дилдә дүнҗа ефиринә чыхды. Күндəлик ефир һәчми исә 8 саатдан чохдур вә күман олунур ки, Бејнәлхалг Азәрбаҗчан радиосунун 200 милјондан чох потенсиал динләҗичиси вардыр. Һазырда дүнҗанын гырхдан чох өлкәсиндән бу радионун үнванына җүзләрлə мәктуб кəлир. Әкәр Гарабағ һадисәләриндән әввəл динләҗичиләрдән алынан мәктубларда әсасән республикамызда тәһсил системи, тибби хид-

мәт, сосиал имканлар, харичи өлкәләрлә Азәрбајчанын билаваситә игтисади, елми, мәдәни әлагәләри вә бунлара бәнзәр мәсәләләр һаггында суаллар верилирдисә, Азәрбајчанын мүстәгиллијини е'лан етмәси, ермәниләрин Азәрбајчана торпаг иддиалары динләјичи мәктубларынын мәзмунуну тамамилә дәјишиб. Һазырда мәктуб мүәллифләри Азәрбајчанын мүстәгиллијини алгышлајыр, өлкәмиз барәдә чох шејләр өјрәнмәк истәјир вә Ермәнистанын тәчавүзкар сијасәтини писләјирләр.

Дүнәнә гәдәр планетимизин хәритәсиндә ССРИ-нин гырмызы рәнкә бојанмыш әразиси ичиндә итиб-батан Азәрбајчан бу күн мүстәгил бир гурум кими дүнјада мүстәгил харичи сијасәт јеридир. Бу күн о, Гафгазда игтисади чәһәтдән ән күчлү өлкә, Гәрблә Шәрги бирләшдирән мүһүм стратежи нөгтәдир. Тәсадүфи дејилдир ки, гәдим "Ипәк јолу"нун дирчәлдилмәси идејасынын керчәкләшдирилмәсинә мәһз Азәрбајчан Республикасы башчылыг едир. Өлкәмиз тәкчә нефт дијары дејил, һәм дә зәнкин мәдәнијјәт очағыдыр. Бунлар барәдә бүтүн дүнјаја информасија вермәк, тарихи наилијјәтләримизи тәблиғ етмәк миссијасы "Азәрбајчанын сәси" радиосунун үзәринә дүшүр. Бу тарихи вәзифәни јеринә јетирән радио өз ишини ики истигамәтдә гурмушдур:

1. Шәрг өлкәләринә јајымланан верилишләр (әрәб, фарс, түрк, Азәрбајчан дилләриндә)

2. Гәрб өлкәләринә јајымланан верилишләр (инкилис, алман, франсыз, рус дилләриндә)

I. Шәрг өлкәләринә јајымланан верилишләр түрк вә фарс дилләриндә башланмыш, 50-чи илләрин орталарында исә бу сијаһыја әрәб вә Азәрбајчан дилләриндә верилишләр дә әлавә олунмушдур. Бүтүн әрәб өлкәләри, Түркијә вә Иран динләјичиләри бу верилишләрдә өлкәмизин мүасир һәјаты илә, Азәрбајчанда баш верән мүһүм һадисәләрлә, Азәрбајчан һәгигәтләри илә таныш олур, өлкәләримиз вә халгларымыз арасындакы достлуг мүнасибәтләрини, әмәкдашлығы даһа да мөһкәмләндирмә истәкләрини ифадә едирләр. Мәсәлән, һазырда әрәб өлкәләриндә Азәрбајчана мараг чох бөјүкдүр. Буну шө'бәнин үнванына әрәб өлкәләриндән, хүсусән Ирагдан, Суријадан, Иор-

данијадан, Мисирдән, еләчә дә Авропа вә Америкада јашајан әрәб динләјичиләриндән кәлән мәктублар тәсдигләјир.

1988-чи илдән бәри, јә'ни ермәниләр Дағлыг Гарабағ проблемини сүн'и шәкилдә ортаја атдыгдан сонра әрәб шө'бәсинин гаршысында дуран әсас мәгсәд бу проблемин әсл сәбәбләри, Дағлыг Гарабағын тарихи, ермәниләрин бу мәнтәгәјә кәлмә тарихләри барәдә динләјичиләрә конкрет тарихи мәнбәләр әсасында долғун мә'лумат вермәк олуб. Бу мөвзуда верилишләрлә јанашы динләјичиләрә көндәрилән әјани васитәләрлә дә редаксија әмәкдашлары сүбут етмәјә чалышмышлар ки, Дағлыг Гарабағ Азәрбајчанын гәдим торпағыдыр, ермәниләр һәмишә Азәрбајчан торпагларына, о чүмләдән дә Дағлыг Гарабаға, Нахчывана көз дикибләр, бу торпаглары әлә кечирмәк үчүн ән чиркин васитәләрә әл атыблар. Бир мәсәлә дә һәмишә вурғуланыб ки, ермәниләрин дәниздән-дәнизә "Бөјүк Ермәнистан" хүлјасында тәкчә Азәрбајчан торпаглары дејил, шәргин дикәр өлкәләринин, еләчә дә әрәб өлкәләринин тарихи әразиләринә дә кениш јер верилиб. Мәсәлән, конкрет сәнәдләрлә көстәрилир ки, ермәниләр Сурија, Ираг, Ливан вә дикәр әрәб өлкәләринин бир сыра шәһәр вә кәндләринин дә куја вахтилә Ермәнистан әразиси олдуғуну иддиа едирләр. Тәбии ки, әрәб динләјичиси белә фактлара биканә галмыр. Гоншу Ермәнистанын Азәрбајчана гаршы апардығы тәчавүзкарлыг вә дүшмәнчилик сијасәтинин республикамыз үчүн ачы нәтичәләрини динләјичиләрә даһа тә'сирли вә инандырычы шәкилдә чатдырмаг үчүн Бакыда тәһсил алан әрәб тәләбәләринин, республикамызда фәалијјәт көстәрән дипломатик корпусларын, мәдәнијјәт вә хејријјә чәмијјәтләри әмәкдашларынын чыхышларына мүнтәзәм олараг кениш јер верилир. "Әрәб дипломатлары гонағымыздыр" кими верилишләрдә чыхыш едән әрәбләр өз һәмвәтәнләринә Азәрбајчанын бүкүнкү һәгигәтләри барәдә мә'лумат верирләр.

1993-чү илин орталарындан, јә'ни Һејдәр Әлијев халгын истәји илә Азәрбајчанда јенидән һакимијјәтә кәлдикдән сонра өлкәмизин һәјатында мүсбәт мә'нада баш верән дәјишикликләр, чох дүзкүн, узагкөрән дахили вә харичи сијасәт, бу сијасәт нәтичәсиндә Азәрбајчанын дүнја шөһрәтинин артмасы, Азәрбајчаны

дәстәкләјән өлкәләрин сајынын чохалмасы да әрәб өлкәләринә олан верилишләрин әсас мөвзуларыдыр. Сон илләр әрәб мәтбуатында да Азәрбајҹан һәгигәтләри барәдә јазылар дәрҹ олунур. Һәмин јазылар мүнтәзәм олараг "Әрәб мәтбуатында Азәрбајҹан мөвзусу" рубрикасы алтында ефирдә сәсләндирилир.

Әрәб дилиндә олан верилишләрин әсас мәгсәдләриндән бири дә Азәрбајҹанла әрәб өлкәләри арасында тарихи әлагәләри көстәрмәк, гәдим достлуғумузу нүмајиш етдирмәкдир. Бу чәһәтдән "Әрәб сәјјаһлары вә чоғрафијашүнаслары Азәрбајҹан һаггында", "Әбәди мәскәни әрәб өлкәләри олан Азәрбајҹан шаирләри", "Ислам сивилизасијасы Гафгазда" вә дикәр силсилә верилишләри хүсуси гејд етмәк олар.

Азәрбајҹан гәдим тарихә малик олдуғу кими, гәдим мәдәнијјәтә, әдәбијјат вә инчәсәнәтә дә маликдир. Әрәб динләјичиләри Азәрбајҹан мусигисинә хүсуси мараг көстәрирләр. Елә бир

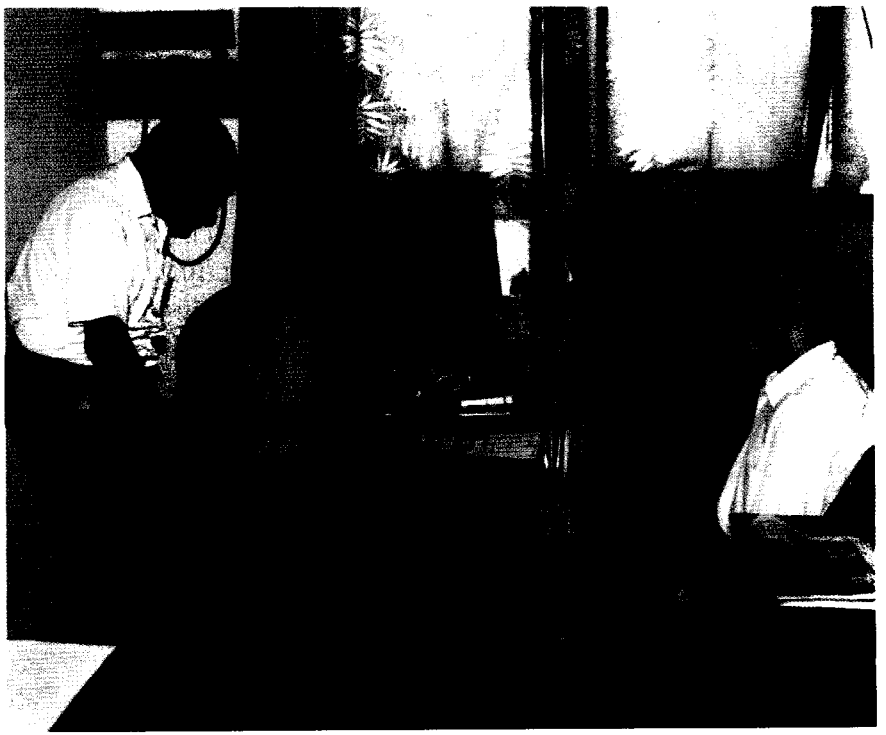

Радионун "Әрәб дилиндә верилишләр" редаксијасы Азәрбајҹан һәгигәтләрини бүтүн Шәрг дүнјасына јајыр.

динләjичи мәктубу jохдур ки, орада Азәрбаjҹан мусигисиндән сөз кетмәсин, бу вә ja дикәр мүғәннинин ифасында мусиги сифариш едилмәсин. Динләjичиләрин истәjини нәзәрә алараг верилишләримиздә Азәрбаjҹан бәстәкарларынын, мүғәнниләринин һәjат вә jарадычылығына хүсуси фикир верилир. Үмумиjjәтлә, һәр һәфтә ефирдә сәсләнән "Динләjичиләрлә бир jердә" верилишиндә әсасән динләjичи мәктублары арашдырылыр, онлары марагландыран суаллара чаваб верилир, динләjичиләрин истәк вә арзуларындан сөһбәт ачылыр.

Фарс дилиндә олан верилишләрдә дә хejирхаһ мәгсәдләр күдүлүр. Илк нөвбәдә бу програмлар Азәрбаjҹан–Иран әлагәләринин инкишафына jардымчы олан васитәләрдән биридир. Әввәлләр сосиалист керчәкликләрини jаjан фарс дилиндә верилишләр Азәрбаjҹан мүстәгиллик газандыгдан сонра Азәрбаjҹан һәгигәтләрини Аразын о тајына jаjан күтләви информасиja мәнбәjинә чеврилди. Бу верилишләрдә сиjаси-игтисади мәсәләләрлә jанашы һуманитар әлагәләр саһәсиндә ики өлкәнин әмәкдашлығына кениш диггәт jетирилир. Мәсәлән, Азәрбаjҹан гачгынларынын мәскунлашдығы чадыр шәһәрчикләринә Иран дөвләтинин jардымы, һәмчинин Азәрбаjҹан дөвләтинин Ирана көстәрдиjи һуманитар jардымлар барәдә сөһбәт ачылыр. Азәрбаjҹан зәвварларынын Иранын мүгәддәс дини оҹагларына зиjарәти дә jаддан чыхарылмыр.

Әмәкдашлар Азәрбаjҹанын мәдәни һәjатынын ишыгландырылмасы заманы Азәрбаjҹанын jазычы вә шаирләри һаггында мә'луматлара, Азәрбаjҹан мусиги сәнәти һаггында силсилә сөһбәтләрә, инҹәсәнәт усталарымызын Ирандакы чыхышларына, тәшкил олунан сәркиләрдән репортажлара үстүнлүк верирләр. Бүтүн бунларла jанашы фарс дилиндә олан верилишләрдә ики өлкә арасында мөвҹуд әмәкдашлығын бүтүн саһәләрини әкс етдирән jазылар, Иран мәтбуатында Азәрбаjҹана даир jазылара чаваблар да өз әксини тапыр.

Үмумиjjәтлә, верилишләр фарс дилиндә олса да, динләjичиләрин әксәриjjәти Иранда jашаjан азәрбаjҹанлылардыр. Бу барәдә бир гәдәр сонра кениш сөһбәт ачаҹағыг. Һәләликсә ону деjә биләрик ки, һазырланан програмларда Аразын һәм бу та-

јындакы, һәм дә о тајындакы проблемләр галдырылыр, онларын чөзүлмәси јоллары арашдырылыр вә нәтичәнин чыхарылмасы динләјичијә һәвалә олунур. Бу гәбилдән олан програмлар сырасына "Бизим мүсаһибә", "Студијамызын гонағы", "Далғаларда көрүш" кими верилишләри дә шамил етмәк олар.

Чәнубдакы сојдашларымызы нәзәрә алараг фарс дилиндә "Сојдашларымыз харичдә", "Анадилли дәркиләримиз" силсиләсиндән олан верилишләр дә һазырланыр вә бу програмларда Аразын о тајындакы сојдашларымызы дүшүндүрән мәсәләләрә тохунулур. Тәбии ки, дил мәсәләси верилишләрин ана хәттини тәшкил едир. Ана дилини севмәк, севдирмәк верилишләримизин әсас гајәләриндәндир. Бу сәпкили верилишләрдә дүнјаја јајылмыш азәрбајчанлыларын Бејнәлхалг Азәрбајчан радиосуна көндәрдикләри јени нәшрләрдән, буклетләрдән, дикәр чап васитәләриндән истифадә олунур вә бу заман Азәрбајчан радиосу бир нөв дүнја азәрбајчанлылары арасында көрпү ролуну ојнајыр.

Азәрбајчан–Иран мүнасибәтләринин кениш перспективләри вардыр. Ики өлкәни бир-биринә бирләшдирән көкләрин тарихи гәдимдир. Азәрбајчан дөвләтинин харичи сијасәтинин әсас истигамәтләриндән бири дә динч јанашы јашамаг принсипи олдуғундан фарс дилиндә верилишләр дә Азәрбајчан дөвләтинин меһрибан гоншулуг мүнасибәтләринин кенишләнмәсинә вә мөһкәмләнмәсинә хидмәт едир.

Түрк дилиндә һазырланан верилишләр дост вә гардаш өлкә илә мүнасибәтләри даһа да јахшылашдырмаг вә дәринләшдирмәк мәгсәди дашыјыр. Инди Азәрбајчанда һамыја бәллидир ки, бизим үчүн Шәргдә Түркијәнин хүсуси јери, хүсуси чәкиси вар. "Биз ики дөвләт, бир милләтик". Түркијәјә јајымланан верилишләрин ана хәттини мәһз бу идеја тәшкил едир.

Бејнәлхалг Азәрбајчан радиосунун түрк дилиндә һазырладығы ән популјар верилишләр ашағыдакылардыр:

"Өнчә Вәтәндир". Бу програмда мүһарибә шәраитиндә олан республикамызын сәрһәдләриндә, чәбһә бөлкәләриндә Вәтәнимизин, халгымызын кешијиндә дуран әскәрләримизин һәјаты, гәһрәман оғулларымызын кечдији мәрдлик јоллары өз әксини тапыр.

"Түркијә Азәрбајҹан мәтбуаты сәһифәләриндә". Верилишдә әсасән республикамыздакы гәзет вә журналларда Түркијә һаггында дәрч олунмуш јазыларын хүласәси верилир.

"Динләјичи истәкләри". Бу програм динләјичиләрин мәктублары әсасында һазырланыр, онларын истәкләри имкан даирәсиндә јеринә јетирилир.

"Ше'р дәгигәләри". Верилишдә Түркијә вә Азәрбајҹан шаирләринин әсәрләри сәсләндирилир.

"Тарихимиз-сојкөкүмүз". Азәрбајҹан халгынын, үмумијјәтлә, түрк халгларынын гәдим тарихә малик олмасындан бәһс едән бу силсилә верилишләрдә танынмыш алимләр, хүсусән дә түркологлар чыхыш едир, өз мүлаһизәләрини сөјләјирләр.

Адларыны чәкдијимиз верилишләрин һазырланмасында әсас мәгсәд түрк динләјичиләрини мүстәгил республикамызын һәја-

Радионун "Түрк дилиндә верилишләр" редаксијасында нөвбәти програмларын мөвзулары мүзакирә олунур.

ты, өлкәмизин президенти чәнаб Һејдәр Әлијевин апардығы дахили вә харичи сијасәт, өлкәмиздәки сабитлик, нефт мүгавиләләринин бағланмасы саһәсиндәки мүвәффәгијјәтләр, Гәрб өлкәләринин Азәрбајчанда күндән-күнә артан ишләри илә таныш етмәкдир.

II. Гәрб өлкәләринә јајымланан верилишләр нисбәтән јени јарanca да артыг о, Авропа өлкәләриндә өзүнә хејли динләјичи тапа билмишдир. Ермәниләрин Гәрби Авропанын инкишаф етмиш өлкәләриндә Кеббелссајағы апардыглары тәблиғата чаваб олараг, 1992-чи илдән Азәрбајчан радиосу инкилис дилиндә верилишләрә башлады. Бу, мүстәгил Азәрбајчанын өзү һаггында һәгигәтләри јајан сәси иди. Һалбуки бу ишә чохдан еһтијач вар иди, амма Азәрбајчанын ССРИ-нин тәркибиндә олдуғу бир дөврдә белә тәшәббүсләр үчүн Москванын ичазәси тәләб олунурду вә республикамыза гаршы ермәни тәчавүзүнүн илһамчысы, өлкәмизә гаршы информасија блокадасынын тәшкилатчысы олан Москва белә аддымларын гаршысына сипәр чәкирди. Беләликлә, инкилис дилиндә верилишләр програмы тезликлә популјарлашды вә онун ардынча исә 1993-чү илин әввәллиндән франсыз, алман вә рус дилләриндә верилишләр һазырлајан редаксијалар формалашыб фәалијјәтә башлады.

Тәчавүзә вә информасија блокадасына мә'руз галмыш Азәрбајчанын харичи дил мүтәхәссисләри, зијалылар бу јени информасија каналыны алгышлајараг онун ишиндә руһ јүксәклији илә иштирак етдиләр. Бу ишә өлкәмизин көркәмли сијаси вә ичтимаи хадимләри дә чәлб олунду.

Елә илк вахтлардан инкилис, франсыз, алман вә рус дилләриндә верилишләрин әсас мөвзулары газанылмыш мүстәгиллијимизин горунмасы әзми, Дағлыг Гарабағ мүнагишәсинин јаранма сәбәбләри, ермәниләрин Азәрбајчанда мәскунлашмасы тарихи, өлкәмизин тарихи вә мәдәни һәјаты һагда сүжетләр, сијаси, игтисади мөвзулар олду. Дөрд редаксијанын һәр биринин күндә јарым саатлыг ефир вахты вар.

1994-чү илдә "Франсыз, инкилис, алман вә рус дилләриндә радио верилишләри" редаксијасынын "Гәрби Авропа дилләриндә верилишләр" баш редаксијасы ады алтында бирләшдирилмә-

си ишләрин әлагәли апарылмасы вә күчләндирилмәсинә хүсуси тәкан верди.

Рәсми хроника Гәрби Авропа дилләриндә верилишләрин ана хәттини тәшкил едир. 6–10 дәгигәјә јахын бир вахт јығчам дахили хәбәрләрә сәрф олунур. Бурада өлкәнин сијаси, ичтимаи-игтисади һәјаты илә бағлы хәбәрләрлә јанашы мәдәнијјәт хәбәрләри дә хүсуси јер тутур. Галан вахта исә мүхтәлиф мөвзулу, 7–8 дәгигәлик ики радиосүжет јерләшдирилир. Сүжетләрдән бири сијаси шәрһ, бејнәлхалг hадисәләрә мүнасибәт, Азәрбајчан-Ермәнистан мүнагишәси, нефт вә игтисадијјат вә бунлара бәнзәр мөвзулары әһатә едир. Ејни верилишдәки икинчи мөвзу исә, адәтән, Азәрбајчанын тарихи, мәдәнијјәти, инчәсәнәти, әдәбијјаты, тарихи абидәләри, бөлкәләри, шәһәрләри вә с. hагда танышлыг характерли сүжетдән ибарәт олур.

Радионун үнванына һәр күн Азәрбајчанын мүхтәлиф бөлкәләриндән вә харичи өлкәләрдән јүзләрлә динләјичи мәктубу кәлир.

Јарым саатлыг һәр верилишдә рәсми хроника вә сүжетләр чәлбедичи Азәрбајчан мусигисиндән хырда парчаларла бир-бирinә чаланыр. Мөвзусундан асылы олараг бә'зи сүжетләр дә мүвафиг мусиги әсәрләри илә мүшајиәт олунурлар.

Нисбәтән кеч дә олса јараныб фәалијјәт көстәрән "Гәрби Авропа дилләриндә верилишләр" програмы инди Азәрбајчан һәгигәтләрини бүтүн Авропада уғурла јајыр. Һазырда биз бу верилишләрин әһатә даирәсини артырмаг мәгсәдилә даһа күчлү радиоөтүрүчүләрдән истифадә етмәјә чалышырыг. Әкәр бу чәһдләримиз уғурла нәтичәләнсә, онда Азәрбајчанын һагг сәси Авропа гитәсиндәки ади радиогәбуледичиләрдә белә асанлыгла ешидиләчәк. Бу исә чохсајлы редаксија коллективинин әмәјинин сәмәрәли нәтичәси кими һамымызы севиндирәчәк.

ЕФИР ВӘ ЧӘНУБИ АЗӘРБАЈЧАН МӨВЗУСУ

Һазырда "Бејнәлхалг Азәрбајчан радиосу" нәздиндә "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" адлы редаксија фәалијјәт көстәрир. Һәмин редаксија тарихин амансыз һөкмү илә Аразын о тајында галмыш сојдашларымыз үчүн радиопрограмлар һазырлајыр. Бә'зән чохлары бу мөвзуда сөһбәт дүшәркән еһтијатла данышмаға чалышырлар. Куја ки, бу мөвзуда, Чәнуби Азәрбајчан вә орадакы сојдашларымыз барәдә данышмаг бизә дост вә гоншу олан Иран үчүн арзуолунмаздыр. Амма гәтијјән белә дејил. Иран да Азәрбајчан мәсәләсинин мөвчудлуғуну данмыр, әксинә һаким даирәләр бу мәсәләјә инди даһа диггәтлә, даһа һәссас јанашмаға чалышырлар.

Јери кәлмишкән хатырладаг ки, һәлә 50-чи илләрдән Азәрбајчан Дөвләт Радио Верилишләри Комитәсиндә фәалијјәтә башлајан "Чәнуби Азәрбајчана верилишләр" редаксијасы елә илк күндән конкрет принсипләр әсасында ишләјиб. Кечмиш советләр мәканында Русија вә Иранын стратежи мараглары үстүстә дүшдүјү үчүн Чәнуба Азәрбајчан түркчәсиндә јајымланан бүтүн верилишләр һәмин мараглар үстүндә гурулмушду. О вахткы идеоложи сијасәтдә јаланчы иллүзија јаратмаг мејли өн

плана чәкилмишди. Даһа дәгиг десәк, фактлар јаландан шиширдилир, совет адамынын реал һәјат тәрзи фантастик бир көрүмдә о тајдакы сојдашларымыза чатдырылырды. Бу чүр сахта өлчүлү вә програмлашдырылмыш верилишләрин әсасыны Москвадан рус дилиндә көндәрилән тә'лиматлар тәшкил едирди. Бунун објектив сәбәбләри варды. Башлыча сәбәбләрдән бири Совет–Иран мараглары илә әлагәдар таразлы сијасәт јеритмәк, Гузеј Азәрбајчанла Чәнуби Азәрбајчанын јахынлашмасы, ваһид мәдәни мәкан мәсәләсини арха плана кечирмәк иди. Москвадан һазыр шәкилдә көндәрилән бу идеоложи програмлар, ресептләр јаваш-јаваш өз ишини көрүрдү. Чәнуби Азәрбајчана үнванланан верилишләрдә о тајда јашајан сојдашларымызын сосиал һәјат шәраитиндән, вәтәндашлыг һүгугларынын тохунулмазлығындан, өз ана дилләриндә орта вә али мәктәбләрин олмамасындан, Азәрбајчанча гәзет, журналларын вә китабларын чыхмамасындан сөһбәт ачылмырды. Даһа дәгиг десәк, бүтүн верилишләр "дәјмә мәнә, дәјмәјим сәнә" принсипи әсасында гурулмушду. Сөзсүз ки, бу принсиплә ајры-ајры дөврләрлә 15 дәгигә, јарым вә бир саат һәчминдә Чәнуби Азәрбајчана өтүрүлән верилишләр о тајда јашајан мүтәрәгги мејлли сојдашларымызын үрәјинчә дејилди вә онларын мә'нәви, сосиал еһтијачларыны өдәмирди. Лакин бүтүн бунлара бахмајараг, совет идеоложи тәблиғат машыны интенсив ишләјәрәк өз ишини көрүрдү. Даим көзләрини Азәрбајчана дикән вә ондан имдад көзләјән чәнублу гардашбачыларымыз исә бу нәһәнк идеоложи тәблиғат машынынын архасында һансы гүввәләрин дајандығыны анлајырдылар вә Гузеј Азәрбајчана олан үмидләрини итирмирдиләр. Онлар јахшы билирдиләр ки, мә'нәви вә сосиал еһтијачлары ССРИ дағылындан, Азәрбајчан мүстәгиллик әлдә едәндән сонра өдәниләчәкдир. Сојдашларымыз фәһмләриндә јанылмырдылар. Бәс чәнубдакы сојдашларымызын һансы тарихи-сосиал проблемләри вардыр вә онларын һәллини һансы амилләр шәртләндирә биләр? Бу суала чаваб вермәк үчүн мән һөрмәтли охучуларымызы Күнеј проблеминә тарихи керчәклик ајнасындан бахмаға дә'вәт едирәм.

Һадисәләрлә зәнкин олан заман өтәри, заманы бүтүн овгаты

вә чалары илә өзүндә әкс етдирән тарих исә әбәдидир. Елә бу сәбәбдән дә Күнеј Азәрбајчаны проблеминә өнчә тарихи контекстдән, даһа сонра исә әлдә олан фактлар призмасындан бахмаг мәгсәдәујғун оларды. Күман едирик ки, бу проблемин сафчүрүк едилмәсинә мүәјјән мә'нада ајдынлыг кәтирә биләр. Белӛликлә, һадисәләрлә зәнкин олан тарихә үз тутуруг.

Тарихи гајнаглардан бизә јахшы бәллидир ки, XIX әсрин әввәлләриндә Шимали Азәрбајчан Русија тәрәфиндән зәбт едиләндән сонра Азәрбајчанын чәнуб торпаглары Түркмәнчај мүгавиләсинә көрә Иранын һакимијјәти алтына дүшдү. Бу күн Күнеј Азәрбајчан адландырдығымыз әразі Иранла истәр әһали, истәрсә дә рәсми даирәләр тәрәфиндән садәчә олараг Азәрбајчан вә ја Иран Азәрбајчаны, орада вә өлкәнин бүтүн башга рајонларында јашајан етник мәншәји, дили, дини вә адәт-ән'әнәләринә көрә Шимали Азәрбајчанда јашајан азәрбајчанлыларла ејнијјәт тәшкил едән әһали исә түркләр вә ја Иран түркләри адландырылыр. Һазырда әһалинин милли мәнсубијјәтини тә'јин едән бу адлар (түркләр вә азәрбајчанлылар) шәрти характер дашыјыр. Белә ки, Иранда јашајан түркләр Шимали Азәрбајчанда јашајан азәрбајчанлылары түрк, биз исә онлары азәрбајчанлы адландырырыг. 1918-чи ил мајын 28-дә Гафгазда јени милли дөвләтин – Азәрбајчан Демократик Республикасынын јарандығы күндән сонра онун дөвләт парламенти өзүнүн илк рәсми бәјаннамәсиндә Азәрбајчан адыны ишләтмишдир. Бу исә Иран тәрәфин е'тиразына сәбәб олмушдур. Теһран рәсми даирәләри чох тәшвишлә белә дүшүнүрдүләр ки, јени республика рәһбәрләри Тәбриз дә дахил олмагла, Иран Азәрбајчанының Түркијәјә вермәк мәгсәди күдүрләр. Азәрбајчан Демократик Республикасы һөкүмәти Иранын бу нараһатлығыны арадан галдырмаг үчүн рәсми дөвләт сәнәдләриндә "Гафгаз Азәрбајчаны" адыны ишләтмәли олду. 1920-чи ил апрел ајынын 28-дән сонра, даһа дәгиг десәк, бурада советләр һөкүмәти гуруландан сонра бу ад "Совет Азәрбајчаны" илә әвәз едилди вә белӛликлә дә "Совет вә ја Шимали Азәрбајчан", "Иран вә ја Чәнуби Азәрбајчан" терминләри сијаси мә'на кәсб етмәјә башлады.

Сијаси статус газанмыш "Чәнуби Азәрбајчан" мәфһумунун

совет рәсми даирәләриндә, елми әдәбиjjатларда вә мәтбуат органларында ишләдилмәсинә дә Тehранын рәсми даирәләри мүсбәт jанашмыр, буну "сосиалист ингилабынын ихрачы" вә jахуд да "Иранын дахили ишләринә гарышмаг" кими гиjмәтләндирирди.

Һәгигәтдә исә "Чәнуби Азәрбаjчан", еләчә дә "Шимали Азәрбаjчан" термини ejни етник мәншә, дил, дин вә адәт-ән'әнәjә малик халгын мәскунлашдығы әразинин икиjә бөлүндүjү күндән (10 феврал 1828-чи ил) меjдана кәлмиш, илк өнчә чоғрафи мә'на кәсб етсә дә, jенә дә сиjаси характер дашымышдыр. Нәтичә исә мөвчуд тарихи шәраитә көрә мүхтәлиф тәрәфдән гиjмәтләндирилә биләр.

Тарихи мәхәзләрдә геjд едилир ки, Ирана гатылдыгдан сонра өлкәнин дөрд әjаләтиндән бирини тәшкил едән Азәрбаjчан әjаләти әразисинә илк дөврләрдә Чәнубда Һәмәдан, Чәнуб-Шәргдә Зәнчан вә Гәзвин маһаллары да дахил иди. Сонралар Азәрбаjчан әjаләтинин инзибати сәрһәдләри даралдылмыш вә 1906-чы илдә гәбул олунмуш сечки низамнамәсиндә бу әjаләтә Тәбриз, Урмиjа, Хоj, Деjләмган, Маку, Мараға, Бинаб, Миандоаб, Совучбулаг, Дehхарган, Мәрәнд, Әһәр, Әрдәбил, Мешкин, Астара, Халхал, Сәраб, Мианә вә Сингала маһаллары дахил едилмишдир.

Күлүстан мүгавиләсиндән сонра Иран һөкуməти Чәнуби Азәрбаjчан әjаләтиндә бир сыра нүфузлу вә гүввәтли ханларын һакимиjjәтини танымагла онлары аjры-аjры ханлыгларын һакими тә'jин етди вә дахили мүстәгиллиkләрини сахламалы олду. Дөвләт бу ханлыгларын дахили ишләринә гарышмыр, онлардан верки вә әсасән силаһлы гүввә тәләб едирди. Гачарларын һакимиjjәти дөврүндә Иран ордусунун әсас пиjада вә атлы һиссәләри мәһз Чәнуби Азәрбаjчан әһалисинин мүхтәлиф тәбәгәләриндән топланан гүввәләр иди.

Чәнуби Азәрбаjчанда Маку, Урмиjа, Нәмин вә Кәркәр кими күчлү ханлыглары истисна етмәклә, галанлары тәдричән тамамилә ләғв олунду. Дөвләт кечмиш ханлыгларын jеринә аjры-аjры вилаjәтләрә өзүнә мүнасиб билдиjи адамлары һаким тә'jин едирди. Әjаләтдә вали вәзифәсиндән тутмуш вилаjәт һакимлә-

ринәдәк шәхсләр әсасән мәркәздән көндәрилдијинә көрә, јерли ханларын – Гачарларын наразылығына сәбәб олурду.

1828-чи илин февралында Түркмәнчај мүгавиләси бағландыгдан вә Иранла Русија арасында дипломатик мүнасибәтләр бәрпа едилдикдән сонра Ирана көндәрилән Русијанын сәлаһиҗјәтли сәфиринин игамәткаһы илк дөврдә Тәбриз шәһәриндә иди. Бундан әлавә, Русија вә Түркијәнин баш консуллуглары да Тәбриздә јерләширди.

XIX әсрин сону вә XX әсрин әввәлләриндә Чәнуби Азәрбајчанда харичи империалистләрә вә онларла әлагәдә олан јерли иртича гүввәләринә, онларын өлкәдәки өзбашыналығына вә чапгынчылыг сијасәтинә гаршы халгын наразылығы артмаға башлады, бә'зи јерләрдә күтләви чыхыш вә тә'тилләр баш верди. 8 март 1890-чы илдә Нәсрәддин шаһын Иранда түтүн алмаг, сатмаг вә е'мал етмәк үчүн инкилисләрә консессија верилмәси барәдә мүгавилә имзаламасы барәдә хәбәр халгын бөјүк наразылығына сәбәб олду. 19 август 1891-чи илдә Тәбриз базары бағланды, 20 мин нәфәрә јахын адам силаһланды. Бундан горхуја дүшән шаһ инкилисләрә верилмиш имтијазлары ләғв етмәк мәчбуриҗјәтиндә галса да, бу халг һәрәкатыны дајандыра билмәди. Әксинә, Чәнуби Азәрбајчанын тичарәт буржуазијасынын, сәнәткарларын, руһаниләрин вә дикәр тәбәгәләрин нүмајәндәләринин иштирак етдији бу һәрәкат Иранын башга јерләриндә дә халг мүбаризәсинин күчләнмәсинә билаваситә тә'сир көстәрди. Һәм дә милли вә сијаси шүурун ојанмасына, демократик фикрин јајылмасына, харичи империализмә вә јерли феодал зүлмүнә гаршы халг мүбаризәсини даһа да күчләндирирди. Бу һәрәкат өз давамыны 1905–1911-чи илләрдә Иранда, о чүмләдән Чәнуби Азәрбајчанда башлајан "Мәшрутә ингилабында" тапды. Ингилабы доғуран сәбәбләрдән ән өнәмлиси Чәнуби Азәрбајчанда вә Иранын башга бөлкәләриндә сосиал зиддиҗјәтләрин кет-кедә кәскинләшмәси, сијаси мүнасибәтләрин даһа да кәркинләшмәси олмушду. Беләликлә, әдаләтли гурулуш јарадылмасы истәјиндә оланларла, сосиал зиддиҗјәтләри, сијаси вәзиҗјәти јахшылашдырмаг фикринә дүшәнләр ејни мәчрада бирләшиб шаһ истибдадына гаршы ингилаба башламышлар. Ингилабын

һәрәкәтвериҹи гүввәләри сәнәткарлар, јеничә мејдана кәлән фәһләләр, тачирләрин харичи рәгабәтдән ән чох ифласа уғрајан хырда алверчи тәбәгәләри, дөзүлмәз истисмара мә'руз галан кәндлиләрин габагчыл дәстәләри вә ичтимаи мөвгеләринә көрә онлара јахын хырда руһаниләр иди. Һәрәкатын башында Сәттар хан вә Бағыр хан дурурду.

Хатырладаг ки, Чәнуби Азәрбајчанда, хүсусилә Тәбриздә баш верән үсјан бүтүн Иранда ингилаби һәрәкатын јенидән јүксәлишинә тәкан верди. Тәбриз үсјаны Рәшт вә Исфаһанда һәрәкатын уғурла баша чатмасына, үсјанчыларын Тећрана јүрүшүнә, ејни заманда Мәһәммәдәли шаһын һакимијјәтдән деврилмәсинә (16 ијул 1909-чу ил) вә Конститусијанын бәрпа едилмәсинә сәбәб олду.

Фәдаиләри тәрксилаһ етмәк мәгсәдилә Тећранын рәсми даирәләри Сәттар хан вә Бағыр ханы 1910-чу ил мартын 11-дә пајтахта дә'вәт етдиләр. Тәрк-силаһ һаггында әлдә едилмиш разылыға бахмајараг, Сәттар хан вә онун әтрафындакылара Тећранда хаинчәсинә басғын едилди. Вурушма нәтичәсиндә 18 нәфәр һәлак олду, 40 нәфәр, о чүмләдән Сәттар хан јараланды. Бунунла да ингилабын сон сәнкәри дағыдылды. Сәттар хан вә Бағыр хана Тәбризә гајытмаға ичазә верилмәди. Бу хәјанәт Азәрбајчан халғынын дәрин һиддәтинә сәбәб олду, лакин чар Русијасынын Азәрбајчанда јерләшән гошунлары әһалинин фәал чыхышына имкан вермәдиләр. Чар һөкүмәти Тәбризә јени һәрби гүввәләр көндәрмәклә, декабрын 28-дәк Тәбриз фәдаиләринин мүгавимәтини гырды. Әлә кечән фәдаиләр вә Тәбриз әнчүмәни рәһбәрләринә диван тутулду. Иртичачылар Тәбризә гајытдылар. Бүтүн Чәнуби Азәрбајчанда террор вә иртича һөкм сүрмәјә башлады.

Мәшрутә ингилабынын амансызчасына јатырылмасына бахмајараг, о, милли өзүнүдәркин, милли шүурун ојанмасында чох бөјүк рол ојнамышдыр. Елә бунун нәтичәсидир ки, һәмин ингилаб дөврүндә Чәнуби Азәрбајчанда 50 адда милли гәзет вә журнал нәшр едилмишдир. Мәшрутә ингилабынын мәғлубијјәтиндән сонракы дөвр (1913–1917-чи илләр) әрзиндә Чәнуби Азәрбајчанда мәдәнијјәтин Тећран һаким даирәләри тәрәфиндән сыхышдырылмасы нәтичәсиндә нәшр олунан гәзет вә журналла-

рын сајы хејли азалмышдыр. 1917-чи илдән сонра исә јенидән вилајәтдә мәтбуат тәрәгги етмәјә башламышдыр. Бу да сөзсүз ки, Иранын гоншусу олан Русијада баш вермиш феврал вә хүсусилә октјабр һадисәләри илә бағлы олмушдур. Бу дөврдә Чәнуби Азәрбајчанда ән мүһүм гәзетләрдән бири 1917-чи илдә Әбдүлгасим Фијузад вә Шејх Мәһәммәд Хијабанинин рәһбәрлији илә нәшрә башлајан, гыса фасиләләрлә 1921-чи илә гәдәр чап олунан "Тәчәддүд" иди. Һәмин гәзетин башлыча мәгсәди милли өзүнүдәрки күчләндирмәк, милли шүуру ојатмаг, мүстәгил Азәрбајчан уғрунда мүбаризә апармаг иди. Лакин онларын гаршыја гојдуглары бу өнәмли проблемләри реаллашдырмаг о гәдәр дә асан дејилди. Чүнки өлкәдә фарс шовинизми түғјан едирди. Белә екстремал шәраитдә милли мәктәбләрин ачылмасы мәсәләсини күндәлијә чыхарыб габартмаг, милли өзүнүдәрк проблемини ортаја атмаг ағла сығмајан бир иш иди. Лакин бүтүн бу чәтинликләрә бахмајараг, "Тәчәддүд" гәзети мүхтәлиф јолларла вә формаларла һәмин миссијаны јеринә јетирирди. Заман һисс олмадан сүр'әтлә өтүб кечирди. Сүр'әтлә өтүб кечән заман фонунда Күнеј Азәрбајчан проблеми даһа да сијасиләширди. Бүтүн заманларда олдуғу кими, рус империјасы, инди исә Советләр Бирлији бу мәсәләдә хүсуси мараглы иди. Бу мараг Икинчи дүнја мүһарибәсиндән сонра даһа да артмыш, Советләр Бирлијинин күндәлијиндә дуран ән актуал проблемләрдән биринә чеврилмишдир. О дөврдә Советләр Иттифагына рәһбәрлик едән И.Сталин өз марағыны кизләтмәдән Харичи Ишләр Комиссары В.Молотова демишди: "Бах, бурада бизим сәрһәдләримиз мәним хошума кәлмир".[1]

Сөзсүз ки, "бах, бурада" дејәндә о, әли илә Гафгаздан чәнубу көстәрмишдир. Чох тәбии ки, һәмин мәгамда Түркијә вә Иранла сәрһәдләрә ишарә едилмишдир. Доғрудан да, 1946-чы ил март ајынын әввәлләриндә Москва үч Загафгазија республикасы адындан Түркијәнин шәрг бөлкәләринә олан иддиасына уғурсуз тәшәббүс көстәрмишдир. Дикәр гоншу дөвләтә – Ирана исә бу, тәбии ки, ваһид Азәрбајчан мәсәләсинә истинадән

[1] *Бах*: Күнеј Азәрбајчан: Теһран – Бакы – Москва арасында (1939–1945). Бакы, 1999.

едилә биләрди вә 1945-чи илин орталарындан башлајараг Москва бу сahәдә мүәјјән тәдбирләр көрмәјә башлады. Тәбриздә милли-азадлыг һәрәкатынын күчләнмәсиндә, бир сыра чәмијјәтләрин, мәтбу органларын, о чүмләдән С.Ч.Пишәвәринин рәһбәрлик етдији Азәрбајчан Демократик Партијасынын јарадылмасында вә "Азәрбајчан" гәзетинин нәшрә башланмасында мүһүм рол ојнамышды. Бәли, совет орду һиссәләринин Иранда јерләшмәси, бу һиссәләрдә хидмәт едән азәрбајчанлы зијалыларын фәалијјәти Чәнубдакы сојдашларымызын милли-азадлыг һиссләринин аловланмасында хүсуси рол ојнамышдыр. Мәшһур "21 Азәр" һәрәкаты азәрбајчанлыларын Иранын мүстәбид шаһ режиминә гаршы чыхараг өз мухтаријјәтләрини јаратмасы, мүстәгил парламент – Милли Мәчлис вә һөкумәт гурулмасына наил олмалары олдугча мөһтәшәм тарихи һадисә иди. Әлбәттә, бу просесдә әһалинин мә'луматландырылмасы, онларда ингилаби шүурун вә милли өзүнүдәркин артмасы ишиндә Тәбриздә чыхан бир сыра гәзетләр вә "Тәбризин сәси" радиосу (1946-чы илин апрелиндән фәалијјәтә башламышдыр – *Н.Х.*) илә јанашы Азәрбајчан радиосунун фарс дилиндә верилишләри дә мүһүм рол ојнамышдыр.

Чәнуби Азәрбајчан милли һәрәкатынын фачиәви сонлуғу, онун мәғлуболма сәбәбләри, Иран режиминин сојдашларымыза ганлы диван тутмасы, бу мәсәләдә Сталинин хәјанәткар мөвгеји барәдә тарихчиләримиз кифајәт гәдәр кениш јазмышлар. Лакин һәмин һадисәләрин кәдәрли јекуну бундан ибарәт олду ки, совет гошунлары өлкәдән чыхарылды, милли тә'сисатлар ләғв едилди, иртича јенидән баш галдырды вә азәрбајчанлыларын һүгуглары тапдаланды, кет-кедә сәрһәдләр мөһкәмләндирилди, Күнеј Азәрбајчанла Гузеј Азәрбајчанын әлагәләри тамамилә кәсилди. Бу әлагәләрин бәрпа олунмасы, чәнубдакы сојдашларымызла үнсијјәт јоллары вә методлары ахтарылды. Әлбәттә, бу јоллардан ән өнәмлиси, ән сәмәрәлиси радио иди. Һәм дә радио илә тәблиғат азәрбајчанлыларын өз дилиндә олмалы иди. Чүнки тәблиғатын орада јашајан халгын өз ана дилиндә апарылмасы бир тәрәфдән зәһмәткеш күтләләрдә ингилаби фәаллығы бәрпа етмәли, дикәр тәрәфдән исә онларын тарихи јадда-

шында шималдакы сојдашларынын мөвчудлуғу идеjасыны сахламалы иди. Бу сahәдә гәти аддымын атылмасында ҮИК (б) П Мәркәзи Комитәсинин 1947-чи ил jанварын 25-дә гәбул етдиjи "Мәркәзи радио верилишләрини jахшылашдырмаг тәдбирләри hаггында" гәрары мүhүм рол ојнады. Бу гәрарын 3-чү бәнди харичи верилишләрә hәср олунмушду. Гәрарда радио илә харичи өлкәләрдә совет тәблиғатынын hәр васитә илә jахшылашдырылмасы Радио Комитәсинин гаршысына ән мүhүм вәзифә кими гоjулмушду.

Бу гәрарла әлагәдар Азәрбаjчан Радио Верилишләри Комитәсиндә дә бир сыра тәдбирләр вә jениликләр hәjата кечирилди. Харичдә, хүсусән Иранда jашаjан азәрбаjчанлылар үчүн верилишләр hазырламаг мәгсәдилә hазырлыг ишләри көрүлдү. Белəликлə, 1951-чи илдән бејнəлхалг ефирə Азәрбаjчан дилиндə күндə бир саатлыг верилиш чыхмаға башлады. Әлбəттə, Азәрбаjчан радиосунда Күнеj үчүн Азәрбаjчан дилиндə верилишләрин мүнтəзəм шəкил алмасы, əсас е'тибарилə, 40-чы илләрин сону, 50-чи илләрин əввəлләриндə Иранда баш верəн ичтимаи hадисəләрлə бағлы иди. Иранын hаким даирəләри мүлкədарларын, буржуазијанын, орду башчыларынын мənафеjини мүдафиə едəрək Икинчи дүнjа мүhарибəси баша чатан кими демократик вə милли-вəтənпəрвəрлик həрəкатына гаршы мүбаризəjə башладылар. Бирləшмиш Штатларын вə Инкилтəрənин фəал малиjjə вə сијаси hимаjəсинə архаланан шаh режими 1946-чы илин пајызында Иран Азəрбаjчанында вə Иран Күрдүстанында милли демократик həрəкаты jатырыб Иран Халг Партијасына вə дикəр демократик гүввəләрə гаршы чəза тəдбирləри кампанијасыны кенишлəндирди. 1949-чу илдə Иранын hакимиjjəт органлары Иран Халг Партијасынын фəалиjjəтини гадаған етди вə партија кизли фəалиjjəтə кечмəjə мəчбур олду. Һəмин мəгамда милли буржуазијанын сијаси груплашмалары формалашыб 1949-чу илдə Мүсəддигин башчылыг етдиjи Милли чəбhəjə гошулдулар. 1951-чи илин jазында Иранда jени, Милли чəбhə hөкүмəти jаранды вə она Мүсəддиг рəhбəрлик етди. Өлкənин вəтənпəрвəр гүввəләринин hимаjəсинə сөjкənən бу hөкүмəт Инкилтəрə–Иран нефт кампанијасыны ləғв етмəк вə нефт сənаjесини мил-

лиләшдирмәк үчүн тәдбирләр һазырламаға башлады. Бах, белә бир шәраитдә Ирандакы азәрбајчанлылара мә'нәви көмәк көстәрмәк, онларын милли-азадлыг һәрәкатыны максимум һимајә етмәк совет харичи сијасәтинин вә илк нөвбәдә совет Азәрбајчаны һөкумәтинин бејнәлмиләлчилик вә гардашлыг борчу иди. Һәмин дөврдә "Бакы радиосу" азәрбајчанча верилишләриндә мәһз бу мәсәләләри ön плана чәкир вә чәнублу гардашларымызын азадлыг уғрунда мүбаризәләринә рәғбәтлә јанашдығымызы билдирирди.

Апарылан тәдгигатлардан вә о дөврдә "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасында чалышмыш әмәкдашларын сөһбәтләриндән мә'лум олур ки, о заман "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" "Шәрг верилишләри" редаксијасынын бир шө'бәси кими фәалијјәт көстәриб. Өзү дә бу шө'бәдән ефирә кедән верилишләрин 80 фаизи Москвадан телетајп васитәсилә рус дилиндә көндәрилиб. Әмәкдашларын әсас вәзифәси идеоложи чәһәтдән там өлчүлүб-бичилмиш һәмин һазыр материаллары тәрчүмә едиб ефирә өтүрмәк олуб. Лакин вәтәнпәрвәрлик һисси күчлү олан бә'зи әмәкдашларын чидди-чәһди сајәсиндә бу көһнә ән'әнә кет-кедә дағыдыларағ јени орижинал верилишләрлә әвәзләниб. Бу мејл 60-чы илләрин сонунда, 70-чи илләрин әввәлиндә кет-кедә күчләнмәјә башлајыб.

Дүздүр, совет дөврүндә бүтүн радио верилишләриндә олдуғу кими Күнеј Азәрбајчана јајымланан верилишләрин дә әсас мәгсәди совет һәјат тәрзинин үстүнлүкләрини тәблиғ етмәк иди. Әлбәттә, бу верилишләри дикәрләриндән фәргләндирән әсас чәһәт о иди ки, һәмин верилишләрдә дил вә мәдәнијјәтә даһа чох јер верилирди. Тәблиғ олунурду ки, совет һөкумәти һәр бир халгын дилинә, адәт-ән'әнәсинә, мәдәнијјәтинә хүсуси фикир верир, онларын инкишафы үчүн мәгсәдјөнлү тәдбирләр һәјата кечирир. Азәрбајчан шаирләри, үмумијјәтлә, танынмыш дүнја әдибләринин диллә бағлы фикирләри тез-тез ефирдә сәсләндирилирди. Долајы јолла олса да, Күнеј Азәрбајчаны динләјичиләринә чатдырылырды ки, шаһ режими онларын дилини дә, адәт-ән'әнәләрини дә алыб, бир сөзлә, Күнеј Азәрбајчанында фарслашма кедир. Бүтүн бу мәсәләләр "Далғаларда көрүш", "Көр-

пү", "Дил халгын сәрвәтидир", "Азәрбајчан әдәбијјаты тарихиндән", "Тарихимиздән сәһифәләр", "Азәрбајчан гадыны" вә башга програмларда өз кениш әксини тапырды.

Чәкинмәдән, чәсарәтлә дејә биләрик ки, Күнеј Азәрбајчанда милли шүурун ојанмасында, мәдәнијјәт вә әдәбијјатда дирчәлишдә Азәрбајчан радиосунун "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасынын ролу олдугча бөјүкдүр. Белә бир факт дедикләримизи сүбут едир ки, Тәбриздә јашајан Әли Азәрли, Тehранда јашајан Ајдын Тәбризли, Кәрәчдә јашајан Хејруллаһ Санлаг вә онларла дикәр динләјичи илләр боју Азәрбајчан радиосунун верилишләрини касетә јазыблар. Өзүнүн вердији мә'лумата көрә, инди Тәбриздә јашајан Ә.Азәрлинин евиндә белә касетләрин сајы алты јүзү кечиб. Әлбәттә, бу јеканә факт дејил. Күнеј Азәрбајчанда ардычыл олараг верилишләримизи касетләрә көчүрәнләр, сонралар ајры-ајры евләрә топлашыб онлара јенидән гулаг асанлар, мүзакирә едәнләр вә јаjанлар јүзләрлә, минләрләдир. Сөзсүз ки, бу, Күнејдә өз милли дилиндә әлифбасы, мәктәби, мәтбуат органы, китабы, радио вә телевизијасы олмајан сојдашларымызын өз дилләринә олан севкисиндән, мә'нәви еһтијачларындан ирәли кәлир. Вә данылмаз бир һәгигәтдир ки, сојдашларымызын бу мә'нәви еһтијачларыны өдәмәк ишиндә "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасы чох бөјүк рол ојнајыр.

Өнәмли бир факты да хатырлатмаг јеринә дүшәрди. Һамымыза јахшы бәллидир ки, Күнејдә јарадычы адамларын инкишафы үчүн лазыми мүһүт јохдур. Елә буна көрә дә онлар өз үмидләрини Гүзеј Азәрбајчана, онун радиосуна бағлајырлар. Һәмин сәбәбдән дә өз әдәби нүмунәләрини тез-тез бизә көндәрирләр. Инкар олунмаз һәгигәтдир ки, Күнеј Азәрбајчанын бир чох шаирләри Азәрбајчан радиосунун тә'сири, јахындан көмәклији илә өз јарадычылыгларыны инкишаф етдирмишләр. Онлар ардычыл олараг ше'р вә һекајәләрини Бакы радиосуна көндәрирләр, бу әдәби нүмунәләр барәдә бизим фикримизи билмәк истәјирләр. Мәсәлә илә әлагәдар әввәлләр "Динләјичиләримизин јарадычылыглары" адлы хүсуси верилиш ачылмышды. Узун илләр фәалијјәт көстәрмиш һәмин верилишдә Азәрбајчанын танынмыш шаирләри, јазычылары чыхыш едәрәк, Күнеј Азәрбај-

чандан көндәрилмиш нүмунәләри тәһлил етмиш, чатышмајан чәһәтләри сөјләмиш, үмумијјәтлә, әдәбијјат, әдәби жанрлар барәдә сөһбәт апармышлар. Вә бу сөһбәтләр фонунда јери кәлдикчә динләјичиләрин дә ше'рләри ефирдә сәсләнмишдир.

Бу күн Күнеј Азәрбајчанда јахшы танынан јазычы вә шаирләрдән Һашым Тәрлан, Пәришан, Сөнмәз, Алов, Гафланты, Елчи, Шөһрәк Зүлфүгар Кәмали, Имран Сәлаһи, Дашгын, Никар Хијави, Әзиз Сәлами, Әһәд Ајлаглы, Һәсән Илдырым, Елдар Муғанлы, Һеризли, Сәид Гафан, Һади Гарачајлы, Күнәш, Мијаналы Әлирза, Ајдын Тәбризли вә онларла башгалары өз јарадычылыг нүмунәләрини "Динләјичиләримизин јарадычылығы" програмына көндәрмишләр. Вә бир нөв һәмин верилишин ишығында пәрвазланыб јеткин сәнәткар олмушлар. Бир сөзлә, күнејли јазарлар үчүн јарадычылыг мәктәбинә чеврилмиш "Динләјичиләримизин јарадычылығы" програмы Күнеј Азәрбајчанда кениш әкс-сәда доғурмуш вә һәр һәфтә һәмин програмын үнванына онларла мәктуб кәлмишдир.

Бәли, һәмин дөврләрдә Күнејдә јашајан азәрбајчанлылар радиомузун верилишләринә хүсуси һәвәслә гулаг асырдылар. Әлбәттә, бунун објектив сәбәбләри варды. Әсас сәбәбләрдән бири вә ән өнәмлиси о иди ки, бу верилиш онларын Азәрбајчан дилиндә гулаг асдыглары радио програмы иди вә мүәјјән мә'нада онларын мараг дүнјасыны аз-чох тә'мин едирди. Лакин Күнеј Азәрбајчан динләјичиләри үчүн ајрылмыш бир саатлыг ефир вахты онларын үрәјинчә дејилди. Буну бүтүн дөврләрдә редаксијанын үнванына көндәрилмиш ајры-ајры динләјичи мәктубларындан да ајдынча көрмәк олар. Онлардан ән характерик олан ики мәктубу диггәтинизә чатдырырыг: "Сизин бир саатлыг верилишиниз чох мараглы гурулуб. Чалышырсыныз ки, бүтүн саһәләри әһатә едәсиниз. Буна көрә сизә јорулмајасыныз дејирик. Амма бунунла јанашы бир ирадымыз да вар: Азәрбајчан дилиндә верилишләринизин вахты чох аздыр. Унутмајын ки, башга дилләрдә олан верилишләрин динләјичиләриндән фәргли олараг, азәрбајчанлы динләјичиләрин сајы хејли чохдур". *Кән'ан Сәбри.*

"Мән сизин верилишләрин даими динләјичисијәм. Бу верили-

шə гулаг асмаjанда өзүмү чох нараһат һисс едирəм. Мəнə елə кəлир ки, нə исə итирмишəм. Верилишлəриниздə шүрəви сиjасəтинə чох jер верирсиниз. Бизи исə Азəрбаjчан дили, тарихи, əдəбиjjаты, инчəсəнəти марагландырыр. Бəлкə "Азəрбаjчан дили" адлы хүсуси бир верилиш ачасыныз. Бу Күнеjдə jашаjан, фарс тəзjигинə мə'руз галан сойдашларыныз үчүн бөjүк фаjда верəр. Белə бир верилишин jолуну көзлəjирик". *Давуд Əһəри.*

Күнеjли динлəjичиләр өз ирадларында һаглы идиләр. Чүнки Иранда Азəрбаjчан дили тə'гиб олунса да һəмин өлкəдə бу дилə һəвəс олдугча бөjүкдүр. Тəсəввүр един, рəсми олмаjан мə'лумата көрə, Иранын паjтахты Тehран шəһəринин 6 милjонлуг əһалисинин 4 милjону азəрбаjчанлыдыр.[1] Һəм дə нəзəрə алмаг лазымдыр ки, азəрбаjчанча верилишлəрə тəкчə Иранда деjил, дүнjанын бир чох өлкəлəриндə, хүсусилə Ирагда вə Түркиjədə гулаг асырлар. Бунунла əлагədар ираглы шаир, алим вə ичтимаи хадим Əбүлləтиф Бəндəроғлунун бир нечə ил бундан өнчə Бакыда оларкəн бизим радиоjа вердиjи мүсаһибə хүсуси мараг доғурур: "Сизин хəбəриниз jохдур, сизə бүтүн дүнjа гулаг асыр. Тəсəввүр един, Күнеj Азəрбаjчана верилишləри Ирагда һамы бурадан jахшы тутур, jахшы динлəjир. Каш ки, Ирагда jашаjан кəркүкləр, түркмəнləр үчүн дə Азəрбаjчандан Азəрбаjчан дилиндə верилишлəр вериləjди".

Хатырладаг ки, башга информасиja мəнбəлəриндən фəргли олараг, радио далғалары даһа узаг мəсафə гəт етмəк, даһа кениш динлəjичи аудиторијасы газанмаг игтидарындадыр. Телевизиjадан фəргли олараг, радио верилишлəрини тəкчə бир өлкə дахилиндə деjил, онун һүдудларындан чох-чох кəнарда, өзү дə мүхтəлиф мəгамларда ихтисасындан, пешəсиндən асылы олмаjараг, һамы динлəjə биләр. Елə буна көрədир ки, инкишаф етмиш өлкəлəрин дөвлəт башчылары чох вахт халга мүрачиəти радио васитəсилə едирлəр. Чүнки бу һəм бирбаша үнсиjjətдир, һəм дə бөjүк динлəjичи күтləсини əһатə едир.

Бүтүн бунлары нəзəрə алараг Азəрбаjчан Дөвлəт Телевизиja вə Радио Верилишləри Комитəси 1986-чы илдə "Күнеj Азəрбаj-

---

[1] *Бах:* Н.Əһмədов. Сəсləр ичиндə. Бакы, "Ишыг" нəшриjjаты, 1990.

чана верилишләр" редаксијасынын верилишләринин саат һәчмини артырмаг мәгсәди илә ССРИ Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинә хүсуси мәктубла мүрачиәт етмишдир. ССРИ Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Комитәсинин харичи верилишләр баш дирексијасынын баш директору И.В.Лупанинин 30 сентјабр 1986-чы илдә имзаладығы мәктубда дејилир: "ССРИ Дөвләт Телевизија Верилишләри Комитәсинин рәһбәрлији Азәрбајчан Дөвләт Телерадио Верилишләри Комитәси Күнеј Азәрбајчана азәрбајчанча олан верилишләрин саат һәчмини фарс дилиндә олан верилишләрин һесабына бир саат артырмаг мәгсәдини мәгсәдәујғун билир вә онларын аһишинин тә'мин олунмасыны истәјир".

Көрүндүју ким, совет дөврүндә һәр шеј Москванын хүсуси нәзарәтиндә иди. Хүсусилә тәблиғат васитәси олан гәзетләр, журналлар, радио вә телевизија бу чидди нәзарәтдән һеч чүр јајына билмирди. Тәблиғат васитәләри илә әлагәдар бу вә ја башга өнәмли проблемләр Москванын разылығы олмадан һәлл едилә билмәзди. Мәктубдан көрүндүју ким, верилишләрин саат һәчминин артырылыб әскилдилмәси мәсәләси дә Москванын ихтијарында иди. ССРИ Дөвләт Телерадио Верилишләри Комитәси илә Азәрбајчан Дөвләт Телерадио Верилишләри Комитәсинин гаршылыглы разылығындан сонра 1987-чи ил мартын 1-дән Күнеј Азәрбајчана үнванланан верилишләрин саат һәчми артырылыб ики саата чатдырылды. Сөзсүз ки, бу Москвадан кәлән мәктубда көстәрилдији ким, Ирана фарсча олан верилишләрин бир саат азалдылмасы һесабына баша кәлди.

Күнеј Азәрбајчанда јашајан сојдашларымызын проблемләри чохдур. Ики саатлыг верилишдә бу проблемләри әһатә етмәк о гәдәр дә асан дејил. Амма әмәкдашларымыз вахтын һәр дәгигәсиндән максимум сәмәрәли истифадә едәрәк мөвчуд проблемләрин һамысыны әһатәләмәјә, сојдашларымызын үрәјинчә олан аналитик фикир сөјләмәјә чалышырлар.

Мә'лум олдуғу ким, милли мәсәләнин мүһүм тәркиб һиссәләриндән бири дил сијасәтидир. Мүтәхәссисләрин һесабламаларына көрә һазырда дүнјада 3 минә јахын дил вар. Бунлардан бири дә Азәрбајчан дилидир. Бу дил тарих боју һәмишә аһәнкдар-

лығы, зәнкинлији илә диггәти чәлб етмишдир. Елми гајнагларда бәлли олур ки, һәлә Сәфәвиләр дөврүндә Азәрбајчан дили дөвләт дили (сарај, бејнәлхалг мүнасибәтләр вә с. дили) статусу газанмышдыр; бир сыра Авропа сәјјаһларынын вердији мә'лумата көрә Сәфивиләр һакимијјәтинин илк илләриндән башлајараг Азәрбајчан дили "сарајдан тутмуш јүксәк рүтбәли вә мө'тәбәр шәхсләрин евләринә кими јајылмыш вә нәтичәдә елә олмушдур ки, шаһын һөрмәтини газанмаг истәјән һәр кәс бу дилдә данышмышдыр".[1]

Лакин заман кечдикчә Иранда фарс шовонизминин тә'сири илә Азәрбајчан дилинә гаршы әсл ајрысечкилик, кеносид сијасәти јеридилмишдир. Тәсадүфи дејил ки, һәлә нечә илләр әввәл Күнеј Азәрбајчанын мәшһур шаири Шәрәфханеинин ше'р топлусуна өн сөз јазмыш шаир Һүсејн Дүзкүн гејд едирди ки, онун әсәрләринин јајылмасы илә Чәнубда јашајан бүтүн Азәрбајчан алим, шаир вә сәнәткарларынын үмуми мәзлумлуғундан һали олурду. Ән азы јүз илдир ки, бу тајда јазыб-јараданларымызын әсәрләри голтугларында өзләри илә бәрабәр дәфн олунур. Бир дәрја елм вә мәдәнијјәт асарынын нәшри вә кәләчәк нәсилләрә чатдырылмасы бир хәјал кими һәр заман көз өнүндә дурур. Шаир вә алимләримизә, хүсусилә ана дилиндә јазанлара һеч саһиб чыхан, онлара е'тина едән рәсми бир орган јохдур.

Сөзсүз ки, бу, диллә, әлифба илә бағлы Күнејдән кәлән јеканә һәјәчан сигналы дејил. Индијә гәдәр редаксијаја бу мәзмунда, бу овгатда минләрлә мәктуб дахил олмушдур. Вә буна көрә дә милли мәсәләнин мүһүм тәркиб һиссәләриндән бири олан дил сијасәти узун илләр бүтүн верилишләрин ана хәттини тәшкил етмишдир. Узун мүддәт "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасынын радио ефириндә "Ана дили", "Дил халгын сәрвәтидир" вә "Азәрбајчан дили" адлы верилишләр өзүнә даими јер тапмышдыр. Һәмин верилишләрдә республикамызын танынмыш дилчи алимләри јахындан иштирак етмишләр. Бә'зән верилишләр тәдрис формасында, бә'зән исә суал-чаваб үсулунда апарылмышдыр. Күнејли динләјичиләрдән алынан мәктубларда

[1] Азәрбајчан тарихи үзрә гајнаглар. Бакы, 1989, сәһ. 185

гејд едилир ки, Азәрбајҹан дилинин бу формада радио илә тәдрис вә тәблиғ едилмәси бөјүк сәмәрә илә нәтиҹәләнир. Елсевәр Јурдчу имзасы илә редаксијамыза мәктуб көндәрмиш динләјиҹимиз јазыр: "...Кечмишдә дә, бу күн дә Иранда Азәрбајҹан түркләринә хор бахырлар. Тehран телевизијасы вә радиосу илә сәсләнән бир сыра верилишләрдә Азәрбајҹан дили, азәрбајҹанлыларын адәт-ән'әнәләри, Азәрбајҹан мәдәнијјәти мәсхәрәјә гојулур. Бунун әксинә олараг, сиз бизә дөнә-дөнә дејирсиниз ки, дүнјада ән инкишаф етмиш дилләрдән бири Азәрбајҹан дилидир. Јүксәк инкишаф һәддинә чатмиш Азәрбајҹан мәдәнијјәти ону көстәрир ки, халгымыз сивил халгдыр. Азәрбајҹан халгы дүнја әдәбијјатына, мәдәнијјәтинә Низами, Фүзули, Нәсими, Үзејир Һаҹыбәјов, Микајыл Абдуллајев, Сәттар Бәһлулзадә кими даһиләр бәхш едиб.

Азәрбајҹан түркләри илә әлагәдар бу көзәл сөзләри ешидәндә билирсиниз нә гәдәр севинирик. Биз гәдим сојкөкүмүзә бөһтанлар јағдыран фарс шовинистләринин милләтчилик сијасәтини писләјирик. Бизим јеканә үмид јеримиз Гузеј Азәрбајҹандыр. Вар олсун Азәрбајҹан, вар олсун көзәл Азәрбајҹан дили!".

Көрүндүју кими, Иранда Азәрбајҹан дилинин фарслашдырылмасы тенденсијасы кетдикҹә вүс'әт алыр. Тәбриз радиосуна гулаг асаркән ајдын һисс олунур ки, чүмләләрдәки сөзләрин 70–80 фаизи фарс сөзләридир. Бу, чанлы мүсаһибәләр заманы дигәти даһа чох чәлб едир. Апарычынын данышығы тамамилә фарслашмыш сөзләрдән ибарәт олур. Бу, бир даһа ону тәсдиг едир ки, Күнеј Азәрбајҹанда мүхтәлиф тә'сирләрә бахмајараг, халг өз дилини унутмајыб. Күнејли сојдашларымызын әрәб әлифбасы илә јазыб јајымладыглары ше'р вә нәср топлулары, еләчә дә Күнејдә кениш вүс'әт алмыш ашыг јарадычылығы буна әјани сүбутдур. Ассимилјасија бурулғанында јашајан сојдашларымыз бүтүн күчләри илә чалышырлар ки, дилимиз деградасијаја, тәнәззүлә уғрамасын. Елә буна көрәдир ки, Азәрбајҹан дилини, онун грамматикасыны бизим радио васитәсилә өјрәнән сајсыз-һесабсыз динләјичиләримиз вардыр. Буну үнванымыза кәлән мәктублардан да ајдын көрмәк олар. Белә бир факт да мараглыдыр ки, мүнтәзәм олараг динләјичиләримиз биздән

"Әлифба" китабы истәjирләр. Совет дөврүндә чәнублу динләjичиләрә көндәрилән "Әлифба" нәтичәсиндә онларын әксәриjjәти сонрадан өз мәктубларыны әрәб әлифбасы илә дејил, кирил әлифбасы илә jазмаға башладылар. Елә әввәлләр дә, инди дә күнеjли динләjичиләримизин арзусу "Әлифба"ны латын графикасы илә көрмәк олуб. Дүздүр, Гузеj Азәрбаjчан мүстәгиллик әлдә етдикдән сонра онларын бу арзусу керчәкләшдирилиб. Лакин тәәссүф ки, бир сыра објектив сәбәбләрә көрә Күнеjдәки сојдашларымызын латын графикалы "Әлифба" илә тә'мин едилмәси проблеми һәлл олунмајыб.

Бүтүн дөврләрдә дә, һазырда да Күнеj Азәрбаjчанын бир нөмрәли проблеми дил мәсәләси олуб. Заман-заман Иран дөвләтинин jеритдиjи мәгсәдjөнлү сијасәтдә Азәрбаjчан дилинин тәдричән арадан көтүрүлмәси планлашдырылыб. Елә бунун нәтичәсидир ки, Иранда фарс дили һаким дилдир, бүтүн jазышмалар бу дилдә апарылыр. Дүздүр, 1979-чу ил ингилабындан сонра Иранда әрәб әлифбасы илә Азәрбаjчан дилиндә чыхан гәзет вә журналларын, ајры-ајры китабларын сајы мүәjjән гәдәр артыб.[1] Бүтүн бунлара бахмајараг, Күнеj Азәрбаjчанда ана дилиндә нәинки али вә орта мәктәб, һеч ушаг бағчасы да јохдур. Лакин әввәлләр гејд етдиjимиз кими, халгын әксәриjjәти өз дилини горујуб сахлајыр. Милјонларла азәрбаjчанлы Тећранда, өлкәнин дикәр шәһәрләриндә jашајыр. Онларын әксәриjjәти, хүсусән дә Тећранда, јахуд Исфаһанда (jә'ни сырф фарс шәһәрләриндә) анадан оланлар өз дилләрини унудублар. Бунун бир сыра сәбәбләри вар. Өнәмли сәбәб, өнчә дедиjимиз кими, Азәрбаjчан дилиндә мәктәбләрин олмамасы, Күнеj Азәрбаjчаны истисна олмагла Иранын дикәр jерләриндә радио вә телевизија верилишләринин сырф фарс дилиндә jајымланмасы, бир чох азәрбаjчанлыларын фарс мәншәли гадынларла евләнмәсидир. Әввәлки дөврләрдән хејли фәргли олараг, күнеjли сојдашларымызда милли мәнлик шүурунун мүәjjән гәдәр ојанмасына бахмајараг, бу просес һәләлик ләнк давам едир. Елә бунун нәтичәсидир ки, һә-

[1] *Бах:* Н.Чәфәров. Чәнуби Азәрбаjчан әдәби дил: нормалар, үслублар. Бакы, "Елм" нәшриjjаты, 1990.

лə дə бə'зи сојдашларымыз милли мəнсубијјətləриндən бихəбəрдир. Фикримиз daha ајдын олсун дејə күнејли сојдашларымызла арамызда олмуш бир мүсаһибəни олдуғу кими диггətинизə чатдырырыг:

"– Сиз Күнеј Азəрбајчанындан кəлмисиниз вə тəбии ки, азəрбајчанлысыныз.

– Аға, о нəмənə?

– Демək истəјирəм ки, сиз һансы дилдə данышырсыныз вə өзүнүзү һансы халгын өвлады һесаб едирсиниз?

– Адətди, биз евдə түркчə, башга јерлəрдə фарсыча данышырыг.

– Онда белə чыхыр ки, сиз азəри түркүсүнүз?

– Хејр аға, мən иранлыјам.

– Доғулдуғунуз јери сорушмуруг, миллијјətинизи сорушуруг.

– Аға, биз миллијјət-зад билмəрик. Дədə-бабадан бизə дејибləр иранлысыныз вə биз дə буна инанмышыг".

Əлбəттə, бу епизод истəр-истəмəз Шејтанбазарда "миллијјətин нədир? суалына: - Аға мən мүсəлманам" - чавабыны алан бөјүк милләтсевəр Мирзə Чəлили јада салыр. Тəбии ки, инди дə Күнеј Азəрбајчанда белə һаллар вардыр вə чох тəбии ки, бу, фарс шовинистləринин узун илләрдən бəри дөвлəт сəвијјəсиндə апардыглары мəгсədјөнлү сијасəтин нəтичəсидир. Демəли, бу фактдан бир daha ајдын олур ки, Иранда Азəрбајчан сојкөкүнə, дилинə, мədəнијјətинə гаршы тотал һүчумлар сənкимək билмədən давам едир. Бунунла баһəм, Азəрбајчан радиосунун "Күнеј Азəрбајчана верилишлəр" редаксијасы да бу истигамətдə əкс тəблиғатыны күндən-күнə күчləндирир. Һəмин тəблиғатын нəтичəси олараг, күнејли сојдашымыз Јашар Азəрјани өз мəктубунда јазыр: "Сизин верилишлəр бизим милли арзуларымызын вə истəкləримизин јол көстəричисидир. Биз азəрбајчанлылар өз ана дилимизи – халгымызын ширин Азəрбајчан дилини сизин радиодан өјрənирик".

Тəбриз шəһəриндən Назим Сəфəр өз мəктубунда гејд едир: "Сизин верилишləринизин мənə бөјүк көмəји олуб. Мən доғма Азəрбајчан дилинə там јијəлənмишəм. Хејирхаһ ишинизə көрə сизə узун өмүр арзулајырам".

Јенә Тәбриздән Камил Рәвшәни јазыр: "Мән чох фәхр едирәм ки, бу мәктубу доғма Азәрбајчан дилиндә јазырам. Бу, "Бакы радиосу"нун көмәји сајәсиндә мүмкүн олуб. Мән 32 адама азәрбајчанча јазыб-охумағы өјрәтмишәм. Бу мәним халгыма вә ана дилимә олан вәтәндашлыг борчумдур".

Кәрәч шәһәриндән Елсевәр Јусифин мәктубунда охујуруг: "Мән Азәрбајчан дилини она көрә өјрәнирәм ки, ана дилини билмәдән доғма халгын тарихини, мәдәнијјәтини, адәт вә ән'әнәләрини билмәк гејри-мүмкүндүр. Верилишләриниз бу ишдә мәнә чох көмәк едир".

"Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасынын үнванына кәлән динләјичи мәктубларыны аналитик сүзкәчдән кечирәндә конкрет бир керчәкликлә үзләширсән: о тајда јашајан сојдашларымыз республикамыза бир үмид дүнјасы кими бахыр вә онларла бағлы олан бүтүн проблемләрин һәллини Гузеј Азәрбајчандан көзләјирләр. Сөзсүз ки, бу тәбии истәкдир вә биз онларын истәјини тә'мин етмәјә борчлујуг. Биз индијә гәдәр буну јалныз Күнеј јөнәлдилмиш радио васитәси илә едә билмишик. Дүздүр, тоталитар совет дөврүндә бу о гәдәр дә асан баша кәлмәјиб, амма чәтин дә олса, мүәјјән мә'нада истәдијимизә наил ола билмишик.

Советләр Иттифагы дағылдыгдан вә Азәрбајчан мүстәгиллик әлдә етдикдән сонра "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасы да мүстәгилләшди. Азәрбајчанын бүтүн информасија васитәләриндә олдуғу кими, Күнеј олан верилишләрин дә идеоложи мәгсәд вә мәрамы көкүндән дәјишди. Белә ки, халгымызын азадлыг мүбаризәси тарихиндән, дөвләт гуручулуғумузун уғурларындан, чәмијјәтимиздәки дәјишикликләрдән, гәдим тарихимиздән, мәдәнијјәт вә инчәсәнәтимиздән бәһс едән верилишләр, һәмчинин Ермәнистанын Азәрбајчана тәчавүзүнү ифша едән сијаси шәрһләр радионун апарычы мөвзусуна чеврилди. Беләликлә, һәр бир верилишдә "Азәрбајчан мүстәгил, суверен дөвләтдир", "Азәрбајчан дөвләтчилијинин гурулушу", "Азәрбајчанда демократик просесләрин вүс'әти", "Азәрбајчан тәчавүз објектидир", "Ермәнистанын Азәрбајчана торпаг иддиалары тарихи авантүрадыр", "Дағлыг Гарабағ вә Нахчыван Азәрбајчанын ајрылмаз парчасыдыр", "Азәрбајчанын бејнәлхалг аләмдә

тәкләнмәси ермәни диаспорунун хидмәтидир", "Азәрбајчан–Русија мүнасибәтләринин тарихи көкләри вә бу күнү", "Азәрбајчанын кечмиш совет мүсәлман республикалары илә игтисади-сијаси әлагәләринин перспективи", "Азәрбајчан халгынын милли адәт вә ән'әнәләринә бағлылығы", "Әдәбијјатымызын, мусигимизин, инчәсәнәтимизин тәблиғи" мөвзулары даими сөһбәт објектләринә чеврилди.

Тәәссүф ки, 1992-чи илдә һакимијјәтә кәлән Мүсават–АХЧ чүтлүјү Чәнуба јајымланан верилишләрин әһәмијјәтини јерә вурмаг истәди. Һәтта, бу верилишләрә еһтијач вармы? - суалыны мүзакирәјә чыхаранлар "Бакински Рабочи" гәзетиндә (6 нојабр 1992-чи ил) хүсуси мәгалә чап етдириб бу иддиада булунурдулар ки, Түркијәјә, Ирана, Күнеј Азәрбајчана верилишләр јајымламаға еһтијач јохдур. Лакин заман мәһәк дашыдыр, о һәр шеји өзүндән кечириб саф-чүрүк едир. Сијаси узагкөрәнлији, сијаси савады, идарәетмә сәриштәси олмајан чәбһәчиләри заманын далғалары нечә сијаси сәһнәјә кәтирмишдисә, еләчә дә сәһнәдән силиб атды. 1993-чү илдә республика рәһбәрлијинә күчлү сијаси узагкөрәнлији, идарәетмә сәриштәси олан Һејдәр Әлијев кәлди. Ондан сонра республикадакы аб-һава тәдричән јахшылыға доғру дәјишмәјә башлады. Бу аб-һава һәм Телерадио Верилишләри Ширкәтинә, һәм дә радионун харичи верилишләр редаксијаларына өз тә'сирини көстәрди. "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасынын ефир мүддәти 2 саатдан 2 саат 45 дәгигәјә чатдырылды. "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасы ајрыча гурум статусу газанды. Беләликлә, бир вахтлар сосиалист керчәкликләрини јајан вә рупор ролуну ојнајан "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасы бундан сонра Азәрбајчан һәгигәтләрини Аразын о тајына јајан күтләви информасија мәнбәјинә чеврилди. Редаксијада јенидәнгурма вә структур дәјишикликләри просеси башлады. Бунун нәтичәсиндә редаксијада ики шө'бә – ичтимаи-сијаси вә мәдәнијјәт шө'бәләри јарадылды.

Редаксијанын ичтимаи-сијаси шө'бәси һәр күн 45 дәгигә, мәдәнијјәт шө'бәси исә 2 саат һәчминдә верилиш һазырлајыб ефирә верир. Ичтимаи-сијаси шө'бәдә чалышан әмәкдашларын һазырладыглары "Сәһәр" ичтимаи-сијаси програмы һәр күн саат

7.15-дә Күнеҹә үнванланыр. Бир нечә бөлүмдән ибарәт олан "Сәһәр" програмы Гузеј Азәрбаҹанда вә онун әтрафында олан дөвләтләрдә кедән ичтимаи-сијаси просесләрдән, еләчә дә дүнјанын башга өлкәләриндә баш верән өнәмли сијаси һадисәләрдән сөз ачыр. Бу верилишин хәбәрләр, мәдәнијјәт, инчәсәнәт бөлүмләри дә вардыр. Ичтимаи-сијаси шө'бәнин хәтти илә һәфтәдә бир дәфә ефирә чыхан "Једди күн" (мүәллифи Илјас Адыкөзәллидир) адлы ајрыча програм да һазырланыр. Бу програмда өтән һәфтәнин сијаси һадисәләри аналитик сүзкәчдән кечирилиб саф-чүрүк едилир. Һәм "Сәһәр", һәм дә "Једди күн" програмларында Азәрбаҹан–Иран мүнасибәтләринә, еләчә дә Күнеј Азәрбаҹан проблемләринә даим үстүнлүк верилир. Бүтүн бунларла јанашы шө'бәдә ахшам верилиши үчүн аналитик сијаси шәрһләр дә һазырланыр. Суал олуна биләр: даим Гузеј Азәрбаҹанда кедән ичтимаи-сијаси вә јенидәнгурма просеси илә марагланан вә бунларла бағлы чохлу билки әлдә етмәк истәјән күнејли сојдашларымызы "Сәһәр" вә "Једди күн" програмы гане едирми? Биз бу суала динләјичи мәктублары илә чаваб вермәк истәјирик. Иран Астарасындан Пејмани јазыр: "Күнеҹә үнванланан верилишләри һәмишә динләјирәм. "Сәһәр" вә "Једди күн" програмларына хүсуси марағым вар. Бүтүн сијаси һадәсәләр вә мәсәләләр барәдә һәм ачыг данышырсыныз, һәм дә чох мараглы тәһлилләр верирсиниз. Буна көрә сизә әлләриниз јорулмасын дејирик".

Әрдәбилдән олан динләјичимиз Сабир Шәфаи өз мәктубунда гејд едир: "Сијаси шәрһләри бир аз да чохалтсаныз јахшыдыр. Буна бизим еһтијачымыз бөјүкдүр. Белә верилишләрә гулаг асанда дүнјада нә баш вердијини, һансы сијаси аб-һава олдуғуну билирик".

Күнеҹә үнванланан верилишләрин әсас ағырлығы мәдәнијјәт шө'бәсинин үзәринә дүшүр. Бу шө'бәнин хәтти илә ефирә чыхан "Јени далға" елми-публисистик програмы, "Көрпү", "Азәрбаҹан дүнјасы", "Ган јаддашы", "Јурд арасы чәпәр олмаз", "Дүнја беш күнлүк дејил", "Сәс", "Бу ахшам", "Сојумуз, сојкөкүмүз", "Мусиги хәзинәмизин инчиләри", "Ел фолклор топлусу", "Күнеҹә сөз", "Өрнәк", "Елин сазы, елин сөзү" верилишләри ар-

тыг өзләринә сајсыз-һесабсыз динләјичи газаныблар. О тајлы динләјичиләримиз бу верилишләр васитәсилә мәнсуб олдуглары халгын тарихи, етнографијасы, әдәбијјаты, мәдәнијјәти, инчәсәнәти, мусигиси, чоғрафијасы барәдә әтрафлы билки әлдә едирләр. Динләјичиләрин өзләринин тә'биринчә десәк: "Бу шө'бәнин әмәкдашлары минләрлә мәктәбин вә мүәллимин көрәчәји ишләри көрүрләр".

О тајлы сојдашларымызын әбәди вә әзәли бир проблеми вар. Билдијимиз кими, бу, Күнејдә милли дилдә орта вә али мәктәбин олмамасыдыр. Елә бунун нәтичәсидир ки, чәнублу сојдашларымыз фарс дилиндә тәһсил алырлар. Сөзсүз ки, бу онлары тәдричән өз сојкөкләриндән гопмаға, ассимилјасија олмаға сөвг едир. Узун илләрдән бәри тәкрарланан бу просес долајы јолла етник тәмизләмәни, сүн'и гајнајыб-говушманы сүр'әтләндирир. Бу просесә зәрбә вурмаг, сојдашларымызы ајылтмаг үчүн шө'бә хүсуси програмлашдырылмыш верилишләр һазырлајыр. Адәтән, белә верилишләр мүәјјән мә'нада мүһафизәкар олан, амма Азәрбајчан дилинин сафлығыны горујуб сахлајан ашыг јарадычылығы вә фолклор фонунда верилир.

Иран Ислам Республикасы мүәјјән мә'нада гапалы өлкә олдуғу үчүн Күнеј бөлкәсиндә мәскунлашмыш сојдашларымызын мүасир сосиал һәјаты, тарихи тәкамүлү, етнографијасы, әдәбијјаты, мәдәнијјәти, мусигиси, фолклору барәдә кениш материал әлдә етмәк чәтинлик төрәдир. Лакин бүтүн бунлара бахмајараг, даим өзләрини Гузеј Азәрбајчанын радио ефириндә көрмәк истәјән сојдашларымыза онларын һәјатындан, тарихиндән, фолклорундан, әдәбијјатындан бәһс едән тутумлу верилишләр дә һазырланыр. Адәтән, белә верилишләр һәмин саһәләр үзрә арашдырмалар апаран мүтәхәссисләрин күчү илә араја-әрсәјә кәтирилир вә күнејли динләјичиләримиз тәрәфиндән хүсуси марагла гаршыланыр. Чүнки о тајлы сојдашларымыз һәмин верилишләрдә билаваситә өзләринин јаратдыглары мә'нәви дәјәрләрин конкрет нәтичәләри илә үз-үзә дајанырлар. Бүтүн бунлар заман-заман фарсларын әһатәсиндә јашајан, индијә гәдәр өз ана дилиндә орта вә али мәктәбләри олмајан сојдашларымызы јенидән өзләринә гајтарыр вә бир халг, милләт олдуғуна инамы ар-

тырыр. Бу бахымдан "Күнеј әдәбијјатынын классикләри", "Күнеј әдәбијјатынын јарадычылары" (мүәллифи Сабир Нәбиоғлудур), "Күнеј әдәбијјаты – Күнеј һәјаты" (мүәллифләри Чаваншир Әмираһашими, Мијаналы Әлирзадыр), "Таныдығым адамлар" (мүәллифи Әли Шамиловдур) адлы тутумлу верилишләр хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. Елә буна көрә дә һәмин верилишләр радионун гызыл фондуна дахил олмушдур вә јери кәлдикчә тәкрар сәсләндирилир.

Хатырладаг ки, Күнеј Азәрбајчана верилишләрин динләјичи аудиторијасы чох кенишдир. Онун үнванына тәкчә Күнеjдән дејил, дүнјанын ајры-ајры өлкәләриндән дә ара-сыра гонаглар кәлир, һәмчинин чохлу сајда мәктублар алыныр. Чүнки күнеjли сојдашларымызын мүәјјән һиссәси дүнјанын мүхтәлиф өлкәләринә сәпәләнмишләр. Сиздә конкрет тәсәввүр јарансын дејә дүнја енсиклопедијаларындан ајры-ајры өлкәләрдә јашајан азәрбајчанлыларын сајы илә әлагәдар көтүрдүјүмүз мә'лумат-лары диггәтинизә чатдырырыг:

Австралија – 8000, Австрија – 19000, Албанија – 12000, Әлчәзаир – 260000, Аркентина – 12000, Әфганыстан – 424600, Бангладеш – 170440, Белчика – 13000, Бирма – 7600, Болгарыстан – 64400, Бразилија – 74000, Бутан – 1480, Бөјүк Британија – 17000, Мачарыстан – 26000, Јунаныстан – 12400, Данимарка – 56000, Мисир – 844790, Исраил – 12000, Һиндистан – 301146, Индонезија – 410940, Иорданија – 44600, Ираг – 844000, Ирландија – 4000, Испанија – 14000, Италија – 30000, Јәмән Әрәб Республикасы – 32000, Канада – 174000, Чин Халг Республикасы – 30000, Күвејт – 18000, Малта – 2500, Мексика – 26000, Монголустан – 4800, Јәмән Халг Демократик Республикасы – 56000, Бирләшмиш Әрәб Әмирлији – 55000, Норвеч – 50000, Әман – 19000, Пакистан – 654092, Полша – 10098, Португалија – 8000, Румынија – 44000, Сурија – 9240, Судан – 17050, АБШ – 240900, Түркијә – 2460000, Финландија – 11640, Франса – 65000, Алманија – 300000, Југославија – 5900 вә Јапонијада 10000 нәфәр.

Дүнјанын бүтүн өлкәләринә сәпәләнмиш күнеjли сојдашларымыз һарада јашамаларындан асылы олмајараг, Гузеj Азәрбајчаны өзләринин тарихи вәтәнләри һесаб едирләр. Бу мәгсәдлә

дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндә Дүнја азәрбајҹанлыларының һәмрә'лик конфрансларыны кечирирләр. Белә конфранслардан бири илк дәфә 1997-ҹи илдә АБШ-ын Лос-Анҹелес шәһәриндә, икинҹи 1998-ҹи илдә Вашингтонда, үчүнҹү конфранс исә 1999-ҹу илин октјабрында АФР-ин Көлн шәһәриндә кечирилмишдир. Бу конфрансларын кечирилмәсиндә мәгсәд дүнја азәрбајҹанлыларынын монолит бирлијини јаратмаг, диаспора формалашдырмаг вә онларын күчү илә Азәрбајҹанла бағлы олан мөвҹуд проблемләри даһа кәскин шәкилдә дүнја ичтимаиҹјәтинин нәзәринә чатдырмагдыр.

Амма чох тәәссүф ки, Күнеј Азәрбајҹанынын проблеми проблем олараг галмагдадыр. Иранда заман-заман һакимиҹјәт дәјишмәләри, идеоложи јениләшмәләр олмағына бахмајараг, бу әбәди, әзәли проблем тәкрарланмагдадыр. Бунунла әлагәдар Сејидаға Онуллаһи, хүсусән Пишәвари һәрәкатыны хатырлајараг "Заман" гәзетиндә өз фикрини чох дәгиг ифадә етмишдир: "...Инди һәмин тарихи һадисәләрдән, тарихи хәјанәтдән вә мәғлубиҹјәтдән 49 ил кечир. 16 илдән артыгдыр ки, Иранда шаһлыг үсул-идарәсинә сон гојулуб, Ислам Республикасы гурулмушдур. Лакин тәәссүфлә гејд етмәлијик ки, инди дә һазырки Иран дөвләтинин бә'зи тарихчиләри вә јүксәк рүтбәли һаким даирәләри "21 Азәр" һәрәкаты иштиракчыларына Мәммәдрза шаһын вә Гәвамүссәлтәнәнин көзү илә бахыр".[1]

Профессор Сејидаға Онуллаһинин сөзүнә сөјкәк олараг ону дејәк ки, инди Иранда заманын әсдирдији јелләри дујмајан бә'зи сијаси хадимләр вә мә'мурлар јалныз "21 Азәр" һәрәкатынын иштиракчыларына дејил, бир күлл һалында Күнеј Азәрбајҹана бу ики ганичәнин көзү илә бахыр. Буну Девид Нисман да чох дәгиг мүшаһидә етмиш вә өзүнүн "Ики Азәрбајҹан: үмуми кечмиш вә үмуми кәләҹәк" адлы јазысында лаконик формада аналитик шәрһини верәрәк гејд етмишдир ки, һәмишә олдуғу кими инди дә икијә бөлүнмүш Азәрбајҹан проблеми галмагдадыр. Иран дөвләти ассимилјасијаны күчләндириб бирдәфәлик бу пробле-

[1] С.Онуллаһи. Азәрбајҹан: нефт кирдабында јашајан һәјат. "Заман" гәзети, 7 јанвар 1996-чы ил.

мин һәллинә чалышыр. Гузеј Азәрбајчан исә әксинә ассимилјасија просесини ләнкитмәк үчүн кет-кедә Бакы радиосунун бу истигамәтдә апардығы тәблиғат ишини күчләндирир. Гузеј Азәрбајчанын мүәјјән уғурлар әлдә етмәсинә бахмајараг, һәлә бу проблем там һәлл олунмајыб. Бәс кәләчәкдә нечә? Јәгин ки, буну заман көстәрәчәк".

Күнеј вә Гузеј Азәрбајчаны проблеми илә мәшғул олан Девид Нисман өзүнүн 1987-чи илдә АБШ-да чап етдирдији "Совет Иттифагы вә Иран Азәрбајчаны" адлы китабында Бакы радиосунун "Күнеј Азәрбачана верилишләр" редаксијасынын фәалијјәтинә дә хүсуси јер ајырмыш, онун ајры-ајры дөврләрдә ефирә кетмиш верилишләрини аналитик сүзкәчдән кечириб мүхтәлиф аспектләрдән тәһлил етмишдир. Белә гәнаәтә кәлмишдир ки, бу верилишләр күнејлиләрдә милли өзүнүдәркин вә милли шүурун ојанмасында өнәмли рол ојнајыр.

Бәли, ән чевик тәблиғат васитәси олан радионун әһәмијјәти әвәзолунмаздыр. Бу бахымдан Азәрбајчан һәгигәтләрини сојдашларымыза чатдырмаг үчүн Күнеjә истигамәтләндирилмиш радиомузун ролу даһа әһәмијјәтлидир. Она көрә XXI әсрин астанасында дүнја радиолары илә рәгабәтдә ишләјән бу радионун ишини мүасир тәләбләр сәвијјәсиндә гуруб даһа да күчләндирмәк лазымдыр. Буну тәкчә биз јох, һәм заман, һәм тарих, һәм дә Күнејин индијә гәдәр һәлл олунмамыш проблемләри тәләб едир.

II ФӘСИЛ

РАДИО ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИ ДИЛ

РАДИО ДИЛИ ҺАГГЫНДА ҮМУМИ МӘ'ЛУМАТ

Динләjичи илә үнсиjjәтдә әсас "силаһы" вә башлыча ифадә васитәси сөз олан радио дилини шифаһи нитгин бир голу һесаб едирләр. Шифаһи информасиja васитәләринин дилиндән бәһс едәнләрин һамысы белә бир һәгигәти тәсдиг едир ки, радио нитгинин jаранмасында даими вә һәлледичи амил мәһз шифаһи нитг ганунларынын нәзәрә алынмасыдыр. Әлбәттә, методоложи чәһәтдән бу, доғру jанашмадыр. Чүнки, һәгигәтән, радио дили jалныз шифаһи әдәби дилимиздә реаллашыр, бунлар әдәби дилин шифаһи нитг аудиториjасыдыр, шифаһи информасиja вә үнсиjjәт васитәләридир.

Биз, "радио дили", "радио нитги", "радио верилишләринин дили", "күтләви информасиja васитәләринин дили" кими терминләри тез-тез ишләдирик. Шүбһәсиз ки, елми чәһәтдән бунлар нисби анлаjышлардыр вә jалныз мүвафиг саһәнин дилинин өзүнәмәхсуслуғуну анладан ифадәләрдир. Мә'лумдур ки, Азәрбаjчан әдәби дилинин ики голу – jазылы вә шифаһи әдәби дил мөвчуддур. Jазылы вә шифаһи дилин һәр биринин өзүнәмәхсус ишләнмә даирәси вар. Әдәби дил өзү исә ajры-ajры үслубларда– бәдии, елми, рәсми, публисистик үслубларда, мәишәтдә ишләклик тапыр. Тәбиидир ки, шифаһи нитг аудиториjаларында исә шифаһи әдәби дил сәсләнир.

Һәр бир үслубун, һәр бир шифаһи нитг саһәсинин үмуми вә фәрди чәһәтләри, бунларын да јаранмасы, формалашмасы үчүн мүхтәлиф амилләр, шәртләр олдуғу үчүн, шүбһәсиз ки, телевизија вә радиода да дил мәсәләсинә һәмин ме'јарла јанашмалыјыг.

Һәр бир үслуба, хүсусән дә шифаһи нитг саһәсинә мәзмун вә ифадә планы бахымындан нәзәр салмаг лазым кәлир. Мүхтәлиф үсулларда ишләнән дил, гурулан нитг һәм о саһәнин өз тәбиәтинин, маһиҗҗәтинин нәзәрә алынмасы илә, һәм дә дилхарич амилләрин варлығы, тәзаһүрү, тә'сири илә бағлы изаһ олунур.

Белә бир мөвгедән чыхыш етсәк, күтләви информасија васитәләринин дилини, һәмин васитәләрин формача шифаһилијини, ифадәчә, мәзмунча публисистик үслубда олмасыны нәзәрдән гачырмамалыјыг.

Радиода сәсләнән дил әдәби тәләффүз нормаларына әмәл олунмагла ишләдилән мәдәни дилдир. Лакин бу дил нә тамамилә рәсми, нә дә бир о гәдәр бәдии дилдир. Бу дил чанлы данышыгла, үмумхалг дили илә зәнкинләшмиш әдәби дилин долғун бир формасыдыр. Профессор Тофиг Рүстәмов һаглы олараг јазырды ки, "...гәзет вә журналларда публисистик үслуб, мәтбуат үслубу үстүнлүк тәшкил едирсә, телевизија вә радиода бунунла бәрабәр, чанлы данышыға күчлү мејл һисс олунур".[1]

Биз бу үслублара вә чанлы данышыға хас олан әламәтләри изаһ етмәздән әввәл әсас суала чаваб вермәјә чалышаг: Радио дилинин спесифик хүсусиҗҗәтләри нәдән ибарәтдир? Бу дил гәзет дилиндән, публисистик үслубдан, дикәр данышыг үслубу вә жанрларындан нә илә фәргләнир?

Радио, үмумиҗҗәтлә, күтләви тәблиғат вә информасија васитәси кими 80 илдән чохдур ки, фәалиҗҗәт көстәрир, анчаг буна бахмајараг, бу актуал суаллара һәлә дә долғун, елми чаваб тапылмамышдыр. Һеч дә она көрә јох ки, радио дили лингвистләр тәрәфиндән хүсуси саһә һесаб едилмир вә тәдгиг олунмур, әксинә, радио верилишләринин дилинә олан спесифик тәләбләр һаггында чохдан данышылыр.

---

[1] Т.Рүстәмов. Әдәби редактә нәзәриҗҗәси вә тәчрүбәси. Бакы, "Маариф" нәшриҗҗаты, 1981, сәһ. 7.

Радионун, сонра да телевизијанын сүр'әтлә инкишаф етмәси нәтичәсиндә чәмиjjәтимиздә күтләви коммуникасија васитәләринин ролу хejли артды. Репродуктордан вә мави екрандан репортаж да, мүһазирә дә, фәһләнин, jахуд шаирин чыхышы да, һәким мәсләһәти дә, гәзетдә дәрч олунан jениликләр дә сәсләнир. Бүтүн бунлар мүрәккәб вә рәнкарәнк олан радио вә телевизија дилини jаратмыш олур. Зәннимизчә, бу саһәнин лингвистик тәдгигат објекти кими кифajәт гәдәр өjрәнилмәмәси мәһз бу дилин мүрәккәблиjи вә чохгатлылығы илә изаһ олунур.

Жанрларын диапазону бу гәдәр кениш олдуғу һалда, радио дилинин үмуми хүсусиjjәтләриндән данышмаг мүмкүндүрмү? Елм адамынын чыхышы вә футбол һаггында репортаж, ушаглар үчүн верилиш вә сијаси ичмалчыларын "дәjирми маса" архасында сөһбәти кими мүхтәлиф формалы верилишләр арасында үмуми нә ола биләр? Бу верилишләрин гаршысында дуран вәзифәләр олдугча мүхтәлиф олдуғу кими, жанр вә үслуб хүсусиjjәтләриндә олан фәргләр дә чох бөjүкдүр. Буна көрә дә илк бахышдан белә фикир jараныр ки, бу верилишләрин үмуми чәһәтләриндән данышмаг мүмкүн дejил. Һәгигәтән дә, әкәр мүхтәлиф радио вә телевизија верилишләринә анчаг дил вә үслуб бахымындан jанашсаг, һәтта көзәjары нәзәрдән кечирдикдә белә, онларын һәр биринин мүәjjән хүсусиjjәтләрә малик олдуғуну көрәрик.

Китабда истифадә олунан вә нejтрал, ejни заманда үмумишләк лексикаја әсасланма, чүмләләрин нисбәтән садә гурулушу информасија үчүн характеркдир. Репортажлар вә мәтни "әввәлчәдән һазырланмамыш" сөһбәтләр (һәм лүғәти, һәм дә синтактик чәһәтдән) үмумхалг данышыг дилинин елементләри илә зәнкиндир. Хүсуси терминолокиja, фе'ли сифәт, фе'ли бағлама вә с. илә зәнкин олан мүрәккәб чүмләләр мүһазирәдә jеринә дүшүр. Ушаглар үчүн нәзәрдә тутулмуш верилишләрдә исә сөз даирәси тематик чәһәтдән мәһдуддур, синтактик имканлардан аз истифадә едилир. Анчаг башга верилишләрдән фәргли олараг, бу верилишләрдә әлван интонасијаја даһа чох әһәмиjjәт верилир. Һәтта бә'зән апарычы ушагларла үнсиjjәт jаратмаг наминә онларын өз дилиндә данышмаға мәчбур олур.

Мисал кәтирдијимиз чәһәтләр (сонунчуну истисна етмәк шәртилә) јалныз радио вә телевизија верилишләри сәсләндикдә өзүнү көстәрир. Әкәр ади нитгин (радио вә телевизија нитгиндән фәрглөнән) жанрларына: мәсәлән, мәгаләјә, мә'рузәјә, ушаглар үчүн китаба диггәт јетирсәк, үслубча һәмин фәрглөри орада да көрә биләрик.

Жанрлар "топлу"сунда радио вә телевизијанын башга сahәләрлә – гәзет, китаб, еләчә дә данышыг дили илә охшар чәһәтләри дә вардыр. Үмумиләшмәләр вә сәhвләр, әдәби дил нормаларына риајәт едилмәмәси радио вә телевизија верилишләриндә надир hал дејил. Сөзләрин мә'нача гејри-дәгиглији дә буна мисал ола биләр. Мәсәлән, *"Бразилијада чох заман гоншу кәндләрин адамлары бир-бирләринин дилини анламыр"*. Бурада Латын Америкасы өлкәси hаггында данышаркән *"кәнд"* сөзүнүн ишләнмәси нә дәрәчәдә дүзкүндүр?

Радио дилинин спесифик хүсусијјәтләри јалныз она аид олан жанрларда, мәсәлән, hадисә јериндән верилән репортажда, мүсабигә вә с. верилишдә өзүнү бирузә верир. Һәмин верилишләрин апарычыларындан әдәби дилин мүхтәлиф васитәләриндән сәрбәст истифадәетмә бачарығы тәләб олунур. Бу апарычылар импровизасија сәнәтинә там јијәләнмәлидирләр. Анчаг бурада да әдәби нормадан јајынма hалларына, мәсәлән, сөзүн гејри-дәгиг ишләнмәсинә, шаблон ифадәләрә вә с. нөгсанлара раст кәлмәк олур.

Радионун бир әсас спесифик хүсусијјәти дә вардыр. Бу хүсусијјәт тәблиғат васитәләрини үнсијјәт васитәләри илә бирләшдирән дикәр жанрлара да хасдыр. Бу да радио верилишләринин дилин мәhз сәсли формасында олмасыдыр. Верилишләрин бир чох чәһәтләрини онларын сәсләнмәси, јә'ни мәhз сәсли шәкилдә мөвчуд олмалары мүәјјән едир.

Бәлкә дә бу мүлаһизә бир гәдәр гәрибә көрүнә биләр, амма гејд етмәк лазымдыр ки, сәсләнмә радио дилинин спесифик чәһәтидир. Һамыја ајдын олан бу факт, радио верилишләринин дил вә үслуб чәһәтдән гурулмасына, онларын дилинин структуруна аид бир сыра тәләбләр мејдана чыхарыр. Бу тәләбләр әсасән радио нитгинин сәслә бағлы (фоник) синтактик вә интонаси-

ја мәсәләләринә аиддир. Бу тәләбләрдән бә'зиләри үзәриндә дајанаг.

1. Ефирә кедән мәтн евфоник олмалыдыр. Ја'ни о, гулағы охшамалы, динләјичини гычыгландырмамалыдыр. Тәләффүз едилмәси чәтин олан хошакәлмәз сәс говушмаларына јол вермәк олмаз. Адәтән, бу, кар самитләрин јанашы ишләнмәсиндән јараныр. Мәсәлән, *"мүвәффәгијјәт"* сөзү кими ифадәләрдә дикторун сәс вә ритмик енержиси санки итиб-батыр, әзкин, "сәсләнмәјән" ифадә алыныр; динләјичи гејри-ихтијари олараг, динләдији мәтнин мәзмунуна јох, онун формасына, хошакәлмәз сәсләнмәсинә диггәт јетирир.

2. Ефирә кедән мәтндә ејни сәс бирләшмәләриндән ибарәт олан сөзләрин јанашы ишләнмәмәсинә чалышмаг лазымдыр. Белә hалларда диггәтли редактор бу сөзләрдән бирини башга сөзлә әвәз етмәлидир. Мәсәлән: *"... вә бундан әлавә вәтәндаш өз вәзифәсини јеринә јетирмәлидир"* чүмләсиндә *"вә"*ләр тәләффүз чәтинлији доғурур.

Сөзүн илк вә сон hечасы ејни сәсләрдән ибарәт олдугда вә ја әввәлки сөзүн сон hечасы ејни сәсләрдән ибарәт олдугда, јахуд да әввәлки сөзүн сон hечасы илә сонра кәлән сөзүн илк hечасы ејни олдугда, кәрәксиз сәс ефектләри јараныр вә бу, мәгсәди информасија вермәк, тәблиғат вә с. олан мәтнин мәзмунуну динләјичијә чатдырмаға мане олур.

3. Радио вә телевизија верилишләриндә *-сыныз, -синиз, -сунуз, -сүнүз; -мыш, -миш, -муш, -мүш* шәкилчили сөзләрин јанашы ишләнмәсинә гәтијјән јол вермәк олмаз. Белә шәкилчили сөзләр јазыда ишләнир. Доғрудур, ehтијач оланда шифаhи нитгдә дә, радио вә телевизијада да бу чүр сөзләрә раст кәлирик. Һәм апарычы, һәм дә редактор бу гәбилдән олан сөзләри сәсләндирәркән чох диггәтли олмалыдыр.

Сәсләнән нитгин евфониклијини, хош сәсләнмәсини тә'мин едән шәртләрдән бири дә мәтндәки сөзләрин гафијәләнмәсинә јол вермәмәкдән ибарәтдир. Јазылы мәтндә бу гафијәләнмәләр "көрүнмүр", анчаг тәләффүздә ајдын hисс едилир вә hәр чүр дисонанса hәссас олан гулаг буну мүтләг ешидир.

Радио верилишләринин синтаксисинә дә диггәт јетирдикдә,

јазыда ишләнән бир чох верилишләрдә, һәтта өз жанр хүсусијјәтләринә көрә сәрбәст шәкилдә сөһбәт апарылмасы нәзәрдә тутулан верилишләрдә белә чох заман јазылы дилин синтаксисиндән истифадә едилир. Бу, чыхыш едән шәхсин әввәлчәдән һазырланмыш мәтни охумасы вә јахуд әзбәрләјиб данышмасы илә изаһ олунур. Бу мәтнләр исә јазылы дил синтаксиси гајдаларына ујғун олараг, будаг чүмләләрлә, фе'ли бағлама тәркибләри вә с. илә зәнкиндир.

Чох вахт фәһләни вә ја алими, сијаси хадими вә ја сағычыны радиода камера гаршысында чыхыш етмәјә һазырлашдыран редактор кәләчәк чыхышын мәтнинин әсасән әдәби бахымдан дүзкүнлүјүнә диггәт јетирир. Бу заман о, мәтнә нәшриjjат, гәзет вә ја журнал редактору кими јанашыр. Сәсләнмә вә мәтнин синтактик чәһәтдән гурулушу исә демәк олар ки, нәзәрә алынмыр (бу заман "бир гәдәр сәрбәст данышын", "тәләсмәјин", "сөзләри ајдын тәләффүз един" кими мәсләһәтләрлә иш битмир).

Бунунла бәрабәр бә'зи верилишләрдә әдәби данышыг дилинин синтактик васитәләриндән истифадә етмәк мүмкүндүр вә вачибдир.

Илк бахышдан адама елә кәлир ки, бу мүлаһизәдә зиддијjәт вар: дил ејни заманда һәм әдәби, һәм дә данышыг дили ола биләрми? Ахы данышыг дили әдәби дилә нисбәтән хејли садәдир, нечә дејәрләр, о гәдәр дә өлчүлү-бичили дејил. Анчаг "данышыг дили" дејәндә буну "сәрбәст шәраитдә ишләнән дил" кими анламаг лазымдыр. Чох адам әдәби дил нормаларыны мәнимсәјәндән сонра, әслиндә ики дилдә: рәсми шәраитдә (мәсәлән, иш јериндә, ишчиләрлә үнсијjәтдә, кәнар адамларла сөһбәтдә, ишә аид сәнәдләрлә мәшғул оларкән) бир дилдә; јахын адамларла, достларла үнсијjәтдә, јә'ни гејри-рәсми, сәрбәст шәраитдә исә дикәр дилдә данышыр. Икинчи дилдән (данышыг дилиндән) истифадә етмәјән адамлар да вар: достлары илә сөһбәтдә онлар мәгаләдә вә јахуд һесабатда јеринә дүшән ифадәләр ишләдирләр. Шүбһәсиз ки, бу вахт данышыг дилинин елементләринин радио верилишләриндә ишләнмәсинә јол вермәмәјә чалышырлар. Беләликлә, дили дәфтәрхана үслубуну хатырладан сөһбәтләр, гәзет мәгаләсинә бәнзәјән чыхышлар, диалоглар мејдана

чыхыр. Онларын дили әзкин, монотон олур, һаггында данышылан һадисә барәдә чанлы, долғун тәсәввүр јарада билмир. Бурада биз истәр- истәмәз радио дили вә данышыг дили проблеминә тохунмалы олуруг. Актуаллығыны нәзәрә алараг бу мәсәләјә кениш нәзәр салаг.

Әкәр сөһбәт данышыг үслубундан, шифаһи форманын, диалог нөвүнүн мәишәт вә ја нејтрал типинин аид едилдији данышыг нитгиндән кедирсә, ајдын олур ки, радио дили гәтијјән онун чәрчивәсинә сығмыр.

Нитгин данышыг үслубу билаваситә һеч нәдән асылы олмајан гејри-рәсми данышыг үслубудур. Бу үслуб даһа чох диалог нитгинин мәишәт типиндә шифаһи формада тәзаһүр едир. Адәтән, һәмин нитг дәрһал гол-ганад ачыр вә данышанлар әввәлчәдән фикирләшмәк үчүн имкан тапа билмирләр. Әслиндә онлар ифадә васитәләринин сечилмәсинә о гәдәр дә чәһд көстәрмирләр. Данышыг үслубунда дејилән сөзләрин әһатәлилик вә дәгиглији нәинки вачибдир, һәтта бә'зән тамамилә јерсиз, лүзумсуздур. Чүнки һәмсөһбәтләр чох вахт бир-бирини кәлмәнин әввәлиндән баша дүшүр. Үстәлик онлар шифаһи нитг заманы интонасија кими мә'на вә емосија чаларларына малик васитәләрдән дә истифадә едә билирләр. Мимика вә жестләр исә һәмсөһбәтләрин данышығына бир гәдәр сәрбәстлик дә әлавә едир. Данышыг үслубу нитги сон һәддә гәдәр јығчамлашдырмаға вә анлашыглыға имкан јарадыр.

Нитгин данышыг үслубу нејтрал васитәләрдән башга спесифик данышыг лексикасы, фразеолокија, грамматик форма, синтактик гурулуш кими васитәләри дә нәзәрдә тутур. Бу чүр үслубда бир сыра дикәр ифадә хүсусијјәтләри дә сәчијјәвидир.

Данышыг үслубу үчүн сәчијјәви олан ајры-ајры сөзләр дә мөвчуддур. Мәсәлән, *вызылдатмаг* (бир шеји бәрк тулламаг, атмаг), *копчу* (јаланчы, алдадан), *кудмәк* (изләмәк), *атмаг* (алдатмаг) вә с. Бир сыра фразеоложи ифадәләрин дә данышыг чаларлары мөвчуддур. Мәсәлән, *мәним көзум сәндән су ичмир, мәни чин атына миндирмә* вә с.

Данышыг үслубу үчүн бүтөвлүкдә мүһүм олан башлыча чәһәт будур ки, онун гәлибә салынмасына һеч бир ehтијач дујулмур,

фикри ифадә үчүн хүсуси васитәләр ахтарылмыр, нитгин чилаланмасына чәһд көстәрилмир.

Әкәр белә демәк мүмкүнсә, тамашачы вә динләјичи мүнасибәтиндә олан һәмсөһбәтләр дејилән фикрин там ифадә олунмасына вә дәгиг форма тапылмасына еһтијач дујмурлар. Белә ки, онларын бундан әввәлки тәчрүбәси, конкрет шәраитә бәләд олмасы, һаггында сөһбәт едилән мөвзу барәдә тәсәввүрләринин кенишлији шифаһи данышыгда истәнилән гәдәр ихтисарлар апармаға имкан јарадыр. Бүтүн бунлар она көрә баш верир ки, нечә кәлди данышыг заманы дүшүнчә һеч вахт нитгә нәзарәт етмир. Бу чүр нитг заманы нормадан кәнара чыхмаг һеч кәс үчүн горхулу дејил, чүнки онсуз да нә данышан, нә дә ешидән бу әјинтиләри нә һисс едир, нә дә онлара әһәмијјәт верир. Амма микрофон гаршысында вәзијјәт башга чүрдүр. Чыхыш едән адам өзүнү јығышдырыр, әкәр әввәлчәдән чыхышыны јазыбса, ону сәсләндирәркән бир даһа көтүр-гој едир, јох, әкәр мәтнсиз (јазысыз) данышырса, о, јенә дә данышаркән сөзләри диггәтлә сечир. Чүнки артыг ади данышыг шәраитиндән фәргли олараг, онун нитгини кениш аудиторија ешидир. Она көрә дә радиода данышан адам дил васитәләринин елә бирләшмәләриндән истифадә едир ки, онун нитги динләјичи үчүн анлашыглы олсун, китаб дилиндән фәрглənсин. Бу саһәдә апарылан хүсуси тәдгигатлар көстәрир ки, данышыг нитги заманы китаб дили нормаларынын позулмасындан сөһбәт ачмаг дүзкүн дејил. Бу заман даһа чох данышыг нитги чәрчивәсиндә хүсуси, өзүнәмәхсус нормалар системи өзүнү бариз шәкилдә көстәрир ки, бу да ејни бир коллектив дахилиндә ики мүхтәлиф дил типинин мөвчудлуғуну сүбут едир. Бурадан белә бир нәтичә чыхыр ки, "тәмиз" данышыг нитги радиода сәрбәст шәкилдә тәтбиг едилә биләр. Бу чүр нитг радиода даһа чох бәдии, әдәби-драм верилишләриндә истифадә олунур. Мәтнсиз сәнәдли јазыларда да данышыг нитги әсас дил васитәси ола биләр.

Севиндиричидир ки, радио верилишләри тәчрүбәсини нәзәрә алан радио журналистләри јеканә мүмкүн вә доғру нәтичәјә кәлибләр ки, онлар сырф данышыг әдәбиҹјатынын јарадычылары дејилләр. Үмумијјәтлә, данышыг дилини нә радио дилинин әса-

сы, нә дә онун әлејһинә олан хүсуси бир һал һесаб етмәк олмаз.

Ахы һеч кимә сирр дејил ки, данышыг үслубу әсасән шифаһи нитг дахилиндә өзүнү көстәрир. Амма бу, һеч дә о демәк дејил ки, шифаһи диллә данышыг дили анлајышларыны ејниләшдирмәк лазымдыр. Јалныз нитглә мүгајисәдә шифаһи нитгин өзүнәмәхсуслуғу чохдан мә'лумдур. Һәлә антик дөврүн алимләриндән Аристотел өзүнүн "Риторика" әсәриндә хатырладырды ки, јазылы нитглә мүгајисә заманы өзүнү бирузә верән нитг арасындакы фәрг бизим диггәтимиздән јајынмамалыдыр.

Јазылы нитг шифаһи нитгдән тамамилә фәргли олан хүсуси спесифик ифадә васитәләринә маликдир. Бу фәрглөр өзүнү демәк олар ки, һәр шејдә – әлифбанын һәрфләриндә, мүхтәлиф ишарәләрдә, абзасларда, бошлугларда, курсивдә, өлчүсүнә көрә һәрфләрин фәргләнмәсиндә, чәкилән хәтләрдә вә с. көстәрир.

Шифаһи нитгин әсас "силаһы" исә сәсдир. Бу чүр нитгдә мүхтәлиф чүр ритмик дүзүм, сәс тонунун дәјишилмәси, күчләнибзәифләмәси, темпин сүр'әтләнмәси вә азалмасы, пауза, мәнтиги вурғу вә с. кениш тәтбиг едилир.

Лингвистик тәдгигатлар көстәрмишдир ки, әдәби данышыг дилиндә јазылы дилдән фәргли олараг, фе'ли бағлама тәркибләри вә фе'ли сифәтләрлә зәнкин олан ифадәләр ишләнмир. Сәрбәст шәраитдә сөһбәт апарылан верилишләр үчүн бу ифадәләр јабанчыдыр, гејри-тәбии сәсләнир.

Данышыг дилиндә гыса сифәтләр вә еләчә дә фе'ли сифәт тәркибләри аз ишләнир. Онлары чох вахт даһа долғун форма әвәз едир. Мәсәлән, һәр һансы романда чүмлә белә гурула биләр: *"Галдыглары јер сојуг, һава исә тәмиз вә күләксиз иди"*. Анчаг чанлы данышыг дилиндә бу чүмлә башга чүр сәсләнир: *"Галдыглары јер елә сојуг иди ки. Һава чох тәмиз иди, һеч күләк дә әсмирди"* (әлбәттә, бурада башга вариантлар да мүмкүндүр).

Дикәр тәрәфдән, данышыг дилиндә чүмләнин гурулушу башга чүр ола биләр, белә ки, јазыда бу чүр чүмлә гурулушуна раст кәлмәк олмур. Мәсәлән: *"Бах, мәним анам елә хәстәдир ки!"* Китабда бу, белә ифадә олунарды: *"Мәним анам бир чох хәстәликләрә дучар олмушдур"* вә с.

Данышыг дилиндә мимика, әл һәрәкәтләри вә башга

жестләр бөjүк рол ојнајыр, амма радио дилиндә бунларын һеч бири көрүнмәдијиндән бир чох мәтләбләри ифадә етмәк үчүн дилин (нитгин) функсионал зәнкинлији мәсәләси мејдана чыхыр.

Радио илә сәсләнән нитгин ән мүһүм ифадә васитәси интонасијадыр. Интонасија чүмләнин синтактик гурулушу илә сых бағлыдыр. Нә үчүн "Сон хәбәрләр"ин верилишләри интонасија бахымындан әдәби композисијалара нисбәтән даһа чох бир-бирinә бәнзәр олур? Чүнки онларын синтаксиси ејнидир. Мәгсәди анчаг дүнјада баш верән һадисәләр һаггында информасија вермәк олан верилишләр үчүн бу тәбиидир.

Бир чох верилишләр јалныз бә'зи мә'луматлары чатдырмаг дејил, динләјичидә бәдии, естетик тә'сир бағышламаг мәгсәди дә дашыјырлар. Бу чүр верилишләрдә нитгин мүхтәлиф формаларындан истифадә едилир: монолог, диалог, кичик сәһнәчикләр, ше'р, маһны вә с. Синтактик вә ритмик-интонасија бахымындан белә верилишләр мүрәккәб бир ваһид тәшкил едир. Бурада һәм нәгли интонасија, һәм суал интонасијасынын бүтүн нөвләри (мәсәлән, суал вә тәкрарән верилән суал), репликалар, нидалар мөвчуддур, ритмин позулмасы, тембрин дәјишмәси, данышығын сүр'әти дә диггәтдән јајынмыр. Бу заман мүхтәлиф жанр вә үслубларын елементләрини сечмәк вә бир верилишдә бирләшдирмәк бачарығындан чох шеј асылыдыр. Мүхтәлиф, үслуби чәһәтдән бир-биринә зидд олан васитәләрдән бачарыгла истифадә едиләндә верилишин мүәјјән өзүнәмәхсус "сифәти" јараныр вә беләликлә, бу верилиш башгаларындан сечилир.

Күтләви коммуникасија васитәси кими радионун гаршысында дуран мәсәләләр вә функсијалар һәддән артыг чохсаһәлидир. Бу функсијаларын јеринә јетирилмәсиндә исә радионун ән әсас көмәкчиси дилдир. Она көрә дә биз радионун дилини һәм дә күтләви коммуникасија, даһа дәгиг дејилсә күтләви информасија васитәсинин (КИВ) бир нөвү кими нәзәрдән кечирмәлијик.

РАДИО ДИЛИНИН БӘ'ЗИ ХҮСУСИЈЈӘТЛӘРИ

Күтләви коммуникасијанын һәр бир нөвү – мәтбуат, телевизија чәмијјәтин еһтијачларындан јараныб вә чәмијјәт һәјатынын мүәјјән саһәсинә хидмәт едир, бу сәбәбдән дә јалныз өзүнәмәхсус дил хүсусијјәтләринә маликдир. Буна көрә дә, тәәччүблү дејил ки, әсасән коммуникасијанын бу вә ја дикәр нөвү чәрчивәсиндә, хүсусилә дә радиода истифадә олунан дил васитәләринин сечилмәси вә тәтбиги принсипләри сон вахтлар даһа чох диггәти чәлб етмәкдәдир.

Мәһз радио үчүн спесифик олан дил васитәләриндән истифадәнин әсас принсипләрини мүәјјәнләшдирмәк радио үчүн сәчијјәви олан тәблиғат-тәшвигат тә'сири имканларыны ајдынлашдырмаг демәкдир. Бу исә гәзетин, радио вә телевизијанын биркә фәалијјәт көстәрдији мүасир шәраитдә мүһүм мәсәләдир.

Индијәдәк Авропа өлкәләриндә, о чүмләдән кечмиш ССРИ-дә радио дили һаггында кифајәт гәдәр кениш әдәбијјат нәшр олунмушдур. Лакин әввәлдә гејд етдијимиз кими, радио дилинин үмуми, дәгиг нәзәријјәси јарадылмајыб. Радиода мөвчуд олан жанр вә формаларын системи, тә'јинаты вә мәзмуну һаггында бирмә'налы тәсәввүр дә јохдур. Бу жанр вә формаларын естетикасы вә ефективлији барәдә кифајәт гәдәр дәгиг мүһакимәләрә дә аз раст кәлирик.

Азәрбајчан дилчилијиндә дә радио верилишләринин дил тәчрүбәсинин бир чох мүһүм мәсәләләри индијәдәк гаранлыг галыб. Бу барәдә елми ишләрдә чох вахт ја конкрет дилчилик мәзмунундан мәһрум (радио верилишләринин дили садә, ајдын, анлашыглы, образлы, мә'налы, парлаг олмалыдыр вә с.), ја да конкрет вә һәтта гәти олдугда белә чох вахт гејри-инандырычы, бә'зән исә тәһлүкәли мәсләһәтләр верилир. Белә ки, һәмин мәсләһәтләр јалныз мүәјјән һалларда доғру олса да, радио дилинин потенсиал шәкилдә мөвчуд нәзәријјәсинин әсас гајдалары кими тәгдим едилир, радионун спесификлијинә вә "радиолулуғун" тәләбләринә истинадән пәрдәләнир.

Шифаһи дилин мүһүм саһәси олан, ејни заманда күтләви информасија вә тәблиғат васитәси сајылан радионун дили индијә кими Азәрбајҹан дилчилијиндә елми-тәдгигат објекти олмамышдыр. Јалныз дилчилијин мүхтәлиф проблемләриндән бәһс едиләркән радио дили мөвзусуна да тохунулмушдур. Хүсусән шифаһи нитг, әдәби тәләффүз, синтагм, вурғу, сәһнә дили, орфоепија нормалары, ефир вә екранда да дил мәдәнијјәти мәсәләләриндән данышан мүәллифләр бу вә ја башга шәкилдә радио дилинә дә истинад етмишләр. Буна көрә дә һәмин материалларын бә'зиләрини нәзәрдән кечирмәји мәгсәдәујғун һесаб едирик.

Азәрбајҹан дилчилијинин инкишафында бөјүк хидмәтләри олан Ә.М.Дәмирчизадә тәдгигатларында билаваситә радио дили һаггында данышмаса да о, шифаһи нитгин, хүсусән орфоепија нормаларынын мүәјјәнләшдирилмәсиндә хејли иш көрмүшдүр. Онун шифаһи нитг һаггында олан фикирләри "Мүасир Азәрбајҹан дили" (фонетика, орфоепија, орфографија) китабында өз әксини тапмышдыр. Бурада шифаһи нитгә аид едилән бир чох хүсусијјәтләри ејнилә радио дилинә дә шамил етмәк мүмкүндүр.

Шифаһи нитги әтрафлы тәдгиг едән вә орфоепија нормаларыны елми шәкилдә мүәјјәнләшдирән М.Ш.Ширәлијев сәһнә, радио вә телевизија нитги үзәриндә узун илләр мүшаһидә апармышдыр. Онун "Азәрбајҹан дили орфоепијасынын әсаслары" китабында көстәрилдији кими, әдәби дилин јазылы голунун функсионал үслубларынын норматив гајдаларынын мүәјјәнләшдирилмәси саһәсиндә чох иш көрүлсә дә буну "...әдәби дилин шифаһи голу һаггында демәк мүмкүн дејил. Һалбуки мүасир дөврдә шифаһи әдәби дил саһәсинин ишләнмә даирәси чох кенишләнмишдир; биз һәр күн радиода, телевизијада, сәһнәдә, мә'рузәләрдә, чыхышларда мүасир Азәрбајҹан шифаһи әдәби дилини ешидирик".

Шифаһи нитгин ајры-ајры хүсусијјәтләринә, орфоепија нормаларына, интонасијаја, радио, телевизија вә сәһнә дилинин тәбиәтинә даир мәсәләләрә Ә.Әфәндизадә, А.Ахундов, Ф.Ағајева, Ә.Абдуллајев вә башга дилчиләрин дә тәдгигатларында кениш јер верилмишдир.

Профессор А.Ахундовун сон дөвр тәдгигатларында радио дилинин арашдырылмасы мүһүм јер тутур. О, радио дилинә мүасир шифаһи әдәби дилин мүһүм голу кими јанашыр вә белә бир чәһәти гејд едир ки, радио вә телевизија әдәби дилимизи нитг мәдәнијјәти чәһәтдән инкишаф етдирдији кими, "ону тамамилә јени формаларла да зәнкинләшдирир. Әкәр биздә радиоһекајә, радиофилм, радиоочерк, радиоповест, радиопјес... јаранырса, шүбһә јохдур ки, онларын ифадә формасы олан дилин дә јени чәһәтләри мејдана чыхмыш олур".[1] Үмумијјәтлә, А.Ахундовун мәгаләләрини радио дили проблеминин өјрәнилмәси үчүн фајдалы башланғыч һесаб етмәк олар.

Шифаһи нитгин бу вә ја дикәр хүсусијјәтләри илә бағлы мәсәләләрә сәһнә дилиндән бәһс едән әсәрләрдә даһа тез-тез мүрачиәт едилир. Бу чәһәтдән көркәмли сәһнә устасы Казым Зијанын Азәрбајчан актјорларынын бүтөв бир нәсли үчүн сорғу китабына чеврилмиш "Сәһнә дили һаггында" әсәринин бөјүк елми вә практики әһәмијјәтини гејд етмәмәк олмаз. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, радиодраматуркија дили һәм дә сәһнә дилинин зәнкин тәчрүбәси әсасында формалашмышдыр. Она көрә дә шифаһи нитгин бир сыра мүһүм принсипләрини әкс етдирән бу китаб радио дилинин өјрәнилмәси үчүн дә ејни дәрәчәдә әһәмијјәтлидир. Хүсусилә К.Зијанын "сәһнә дили дедикдә, биз бүтүн халгын чанлы дилинин арасында јаранан ваһид әдәби данышыг дилини нәзәрдә тутуруг" - фикри бу күн дә актуалдыр. Узун мүддәт драматуркија, сәһнә вә онун проблемләринин тәдгиги илә мәшғул олмуш М.Ариф, М.Мәммәдов, М.Адилов, А.Гурбанов, Н.Аббасованын әсәрләриндә дә шифаһи нитглә бағлы мараглы елми фикирләрә раст кәлирик.

Радио дили мөвзусу Исмајыл Мәммәдовун "Екран, ефир вә дилимиз" китабында (1989) бир гәдәр мәгсәдјөнлү шәкилдә изаһ олунмушдур. Бу китабда телевизија вә радио верилишләриндә кедән дил просесләри үзәриндә апарылан мүшаһидәләр нәтичәсиндә телерадио дилинин ән үмуми хүсусијјәтләри үзә чыхарыл-

---

[1] А.Ахундов. Телевизија вә радионун халгын нитг мәдәнијјәтинин инкишафында ролу. Дил мәдәнијјәти. Бакы, "Елм" нәшријјаты, 1985, сәһ. 81.

мышдыр. Мүәллифин гәнаәтинә көрә, радио вә телевизијада сөзүн тә'сир гүввәси, естетик вәзифәси, шиширтмә олмасын, бәлкә дә бүтүн тәблиғат васитәләриндәкиндән сечилир, үстүндүр. Бурада јүксәк естетик өлчү, шүурлара, ағыла, гәлбә сон дәрәчә һәссаслыгла нүфузетмә мәсәләси чох вачибдир. Күтләви информасија васитәләриндә сәсләндирилән материалларда инам, руһ јүксәклији, хош әһвали-руһијјә јарада билән дејимләр, чүмләләр сечилиб ишләнир.[1]

Азәрбајчан дилчилијиндә бу мөвзуда ардычыл тәдгигатлар Г.Мәһәррәмова мәхсусдур. Онун "Радиодраматуркија дили" намизәдлик диссертасијасында (1989), ејни адлы монографијасында (1990), "Һадисәләр микрофон гаршысында" (1998), "Телевизија вә радио тамашалары" (1999), "Радио далғаларында" (1999), "Аудиовизуал нитг" (2000) китабларында радио дили даһа чох бәдии-публисистик вә драм верилишләри әсасында арашдырылмышдыр. Г.Мәһәррәмовун фикринчә, радио дилинин өзүнәмәхсуслуғу вә бу дилин кениш функсионал имканлары мәһз радиодраматуркија дилиндә өзүнү бирузә верир.

Үмумијјәтлә, сон 20–25 илдә һәм биздә, һәм дә кечмиш ССРИ-дә радио дилинә аид чап едилмиш мәгалә вә монографик әдәбијјаты шәрти олараг үч јерә бөлмәк олар:

Биринчи група аид мәгалә вә китабларын мүәллифләри радио дилинин өзүнәмәхсуслуғуна, һәр шејдән әввәл, нормативүслуби планда јанашырлар. Онларын әсас мәгсәди радио верилишләриндә истифадә едилән дил васитәләринин әдәби дилә ујғун кәлиб-кәлмәмәсини мүәјјән етмәк олмушдур. Бу мүәллифләр дилә јанашмада даһа чох әдәби дил нормаларыны әсас көтүрмүшләр.

Икинчи груп мүәллифләр радио илә сәсләнән шифаһи нитгин бә'зи спесифик хүсусијјәтләрини көстәрмиш вә радио дилинин анлашыглы олмасы үчүн ону сырф чанлы данышыг дили әсасында гурмағы тәклиф етмишләр. Онлар радио дилини гәзетлә, һәмчинин јазылы әдәбијјатын дикәр күтләви нәшрләри илә мүгајисә едәрәк бу гәнаәтә кәлмишләр ки, радионун дили нә ки-

[1] И.Мәммәдов. Екран, ефир вә дилимиз. Бакы, 1989, сәһ.5.

таб дили, нә дә гәзет дили дејил, јалныз чанлы данышыг дили олмалыдыр. Бу тенденсија, хүсусән радионун популјар олдуғу илк илләрдә кениш јајылмышды.

Нәһајәт, радио дилиндән бәһс едән үчүнчү груп мүәллифләр (бунлар, әсасән дикторлар, радиожурналистләрдир) өз пешәләри илә бағлы үмуми сәнәткарлыг мәсәләләриндән данышаркән дил үзәриндә апардыглары гијмәтли мүшаһидәләрә тохунараг шифаһи формада мејдана чыхан радио дилинин өзүнәмәхсуслуғундан, онун үмуми принсипләриндән сөһбәт ачырлар. Бу әдәбијјатларда кифајәт гәдәр нәзәри фикир олмаса да, радио дилинин бу вә ја дикәр чәһәтләринә тохунулур, онларын практикада өзүнү нечә көстәрмәси конкрет дил фактлары вә ситуатив әсасда шәрһ олунур. Бу тип јазылар вә китаблар нисбәтән чохлуг тәшкил едир.

Лакин бу әдәбијјатларын һеч бириндә радио дилинин мүкәммәл нәзәрижјәси өз әксини тапмамышдыр. Бу гәбилдән олан китаб вә мәгаләләрдә радио дили илә данышыг дилинин ејниләшдирилмәси, шифаһи нитгә аид олан хүсусијјәтләрин, бир чох һалларда исә јазылы дил үслубларынын ејнилә радио дилинә аид едилмәси, һәмчинин радиожанрлар һаггында јекдил тәсәввүрүн олмамасы башлыча нөгсан иди. Радио дилинә даир тәдгигатларын гејри-ардычыл характер дашымасы, бу саһәдә ахтарышларын ләнклији вә долғун нәзәри фикрин јохлуғу да мәсәләјә биртәрәфли јанашмағын сәбәбләриндән бири кими изаһ олуна биләр. Нәһајәт, узун елми ахтарышлардан сонра 70-чи илләрин әввәлләриндә радионун акустик тәбиәтиндән чыхыш едәрәк онун дилинин нәзәри әсасларыны јарадан, ән башлыча-сы исә данышыг дили илә радио дили арасындакы мүһүм принсипиал фәргләри үзә чыхаран санбаллы тәдгигат әсәри мејдана кәлди. Бу, радио дили үзрә танынмыш мүтәхәссис М.Зарванын "Слово в ефире" китабы иди.[1]

М.Зарва радио нитгинин спесифик хүсусијјәтләрини нәзәрдән кечирәрәк гејд едир ки, бурада әдәби дилин мүхтәлиф саһәләри, о чүмләдән һәм китаб дили, һәм дә данышыг дили өзүнү

[1] *Бах:* М. Зарва. Слово в эфире. М., 1971.

көстәрир. Лакин радио дилини бүтөвлүкдә данышыг дили һесаб етмәк доғру дејил (һалбуки индијәдәк бир чох радио тәдгигатчылары мәһз белә һесаб едирдиләр вә инди дә бә'зиләри һәмин фикирдәдирләр – *Н.Х.*). М.Зарваја көрә, лексика саһәсиндә радио дили китаб дилинә даһа чох јахынлашыр, амма һансы синтактик конструксијаларын сечилмәсини һәр бир радио верилишинин мәгсәди, онун жанр хүсусијјәтләри вә үслубу мүәјјәнләшдирир. Бу вә ја дикәр лексик вариантын радио нитгинә нечә сәлис ујғунлашмасыны сәнәткарлыг чәһәтдән долғун олан радио верилишләри дә сүбут едир. Сөзләрин сечилмәсини вә онун сәсләндирилмәсини, грамматик формалардан истифадә олунмасыны да мүәллиф һаглы олараг радио жанрларынын хүсусијјәтләри илә бағлы шәкилдә изаһ едир. О, радио нитги үчүн назыр ресепт вермәк јолу илә јох, конкрет нүмунәләр көстәрмәк јолу илә кедәрәк радио дили синтаксисинин бир сыра мүһүм хүсусијјәтләрини үзә чыхарыр, практикада мөвчуд олан бә'зи характерик нөгсанларын сәбәбләрини елми шәкилдә изаһ едир.

Радио дили нәдир? О һансы хүсусијјәтләрә маликдир? Бу суаллара чаваб верән М.Зарва көстәрир ки, радиожанрлары кифајәт гәдәр чох вә рәнкарәнк олса да, һәр һалда бурадакы нитгин инсан фәалијјәтинин спесифик саһәси олан радионун тәбиәти илә бағлы бир сыра хүсусијјәтләри вардыр. Бунлар һансылардыр? М.Зарва күтләви коммуникасија нөвү кими радио үчүн әсас сәчијјәви чәһәтләри ашағыдакы кими мүәјјәнләшдирир:

1. Акустиклик – әсас ифадә васитәси кими сәсдән (нитгдән, мусигидән, сәс-күјдән истифадә) вә әсас тә'сир васитәси кими сәсләнән сөздән истифадә.

2. Нитг үнсијјәтинин биртипли олмасы – динләјичијә бирбаша мүрачиәт.

3. Нитг актынын мәсафәлилији – нәзәрә алмаг лазымдыр ки, көрүнтү олмадығына көрә данышан динләјичидән әһәмијјәтли дәрәчәдә узагдадыр.

4. Синхронлулуг – данышығын баш вердији анда динләјичи тәрәфиндән гәбул олунмасы.

5. Һәр јердә јајыла билмәк имканы вә бунун нәтичәси кими аудиторијанын күтләвилији. Нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу ау-

диторија сосиал тәркибинә, јашына, чинсинә, тәһсилинә вә мәдәнијјәтинә көрә мүхтәлифдир.

6. Динләмә шәраитинин мәһдудлуғу – јә'ни верилиш чох мәһдуд, бә'зән фәрди гајдада гәбул едилир.[1]

Мәһз бу хүсусијјәтләрин мәчмусу дил васитәләринин сечилмәсиндә үмуми ганунаујғунлуглар јарадыр вә "радио дили" адланан өзүнәмәхсус үслуби дил системи әмәлә кәтирир.

Акустиклик һаггында бир гәдәр кениш данышмаг лазым кәлир. Чүнки бу мүһүм хүсусијјәт радиода шифаһи нитгин үстүнлүјүнү нәзәрдә тутур. Шифаһи нитг инсанын ешитмә габилијјәтинә, јә'ни ән мүкәммәл гаврама системләриндән биринә үнванланыр вә бу чәһәт шифаһи нитгин хүсусијјәтләринин дәриндән өјрәнилмәсини тәләб едир, һәм дә јазылы нитгдә, үмумијјәтлә, мөвчуд олмајан амилләрә диггәт јетирмәји нәзәрдә тутур. Унутмаг олмаз ки, инсан сәси илә дејилән, ортаја сөз шәклиндә пејда олан фикир јашајыр. Һәмин чанлы фикир тәкчә мәнтиги дејил, һәм дә парлаг һисс, өзү дә фәрди һисс тәәссүраты ојадыр. Белә ки, һәр бир адам сөзү өзүнәмәхсус тәрздә дејир. Бу, мүасир елми дилдә **гејри-вербал информасија** (дикәр терминолокијаја көрә мә'надан кәнар информасија) адланыр.

Шифаһи нитгин өзүнәмәхсуслуғу ондадыр ки, өзүндә мә'на јүклү информасија илә јанашы сәсин фәрди хүсусијјәтләриндә, күчүндә, нитгин интонасија чаларларында јерләшән хејли әлавә информасијалар дашыјыр.

Мә'лумдур ки, дејилән сөзүн әсл мә'насынын ајдынлашдырылмасында интонасијанын бөјүк ролу вар. Америкалы тәдгигатчылардан В.Һофманын кәлдији гәнаәтин мәзмунча зиддијјәтли олмасы да бурадан доғур: "Инсанлара сөзүн мәзмунундан даһа чох сәсин өзү тә'сир едир".

Информасија "истеһлакчысына" максимум тә'сир көстәрмәк зәрурәти гәзети, радио вә телевизијаны тәхминән бәрабәр шәртләр гаршысында гојур. Бу мә'нада радионун дили информатив чәһәтдән дәгиг, һамы үчүн анлашыглы олмалыдыр. Лакин ифадә васитәләриндәки, информасијаны гаврама мүһитин-

[1] *Бах:* М. Зарва. Слово в эфире. М., 1971, стр. 41–42.

дәки фәргләр бунлары бир-биридән ајыра билмәз. Радио верилишләри сahәсиндә бүтүн елементләр өзләринә хас гаршылыглы әлагә функсијаларыны дәјишир; hәр шеј нечә исә башгалашыр, мә'на вә өзүнәмәхсус ифадә кәсб едир.

Радио дилинин принсипиал фәргли чәhәтләриндән бири дә будур ки, радиода сәсләнән нитг, јә'ни мүтләг интонасија илә бәзәнмиш, данышанын мүнасибәтилә "ишыгландырылмыш" нитг аз олса да, hәмин адамын фәрди әламәтини дашыјыр. Hәтта динләјичиләр гаршысына "чыхан" мүәллиф, шәрhчи, мүхбир, хрониканы hазырлајан журналист, чохларынын аз гала мүәллифлә ејниләшдирдији дикторун чыхыш етдији хроникал гејдләр жанрында да охунан материала мүнасибәт нә гәдәр хәсисликлә билдирилсә белә, hәр hалда бу мүнасибәт олачаг вә hисс едиләчәк. Белә ки, мүтләг лагејдлик јалныз о hалда мүмкүндүр ки, микрофон гаршысында динләјичиләрә дүнјада баш верән hадисәләр hаггында данышан чанлы инсан әвәзинә нәсә механики бир гурғу дајансын. Демәли, радиода данышанын сәси, интонасијасы вә диксијасы илә өзүнү, шәхсијјәтини "көстәрмәси" чох мүhүм вәзифәдир.

Буна көрә дә радиода аудиторијаја тә'сир дәрәчәси гәзетә нисбәтән өлчүјәкәлмәз сәвијјәдә артмагдадыр. Чанлы емосијаларла бәзәдилмиш сәсләнән сөз јазылан сөзә нисбәтән гат-гат бөјүк енержијә, азадлыға, дүшүнчәләри вә үрәкләри јеријән ојнадыб өзүнә чәлб етмәк габилијјәтинә маликдир. Бу просесдә интонасија хүсуси рол ојнајыр. Инсанын "сырф фәрди хүсусијјәтләри"нә зидд олан интонасија, о чүмләдән нитгин тембри, нәhајәт, данышанын сәси hеч бир гануна табе олмур. Нәтичәдә бурада гәзет дилинин мә'руз галдығы фәал шаблонлашдырмаја әнкәл төрәдән "гаршыдурма естетикасы" фәалијјәт көстәрмәкдә давам едир вә бунунла да ehтијат тә'сир васитәләринин мүхтәлиф вариантларына малик олур.

Динләјичи илә е'тибарлы әлагә јаратмаг, онун диггәтини чәлб етмәк, ритмомелодика, темп, тембр, мәнтиги вурғунун көмәјилә она тә'сир көстәрмәк имканы радио дилиндә үслуби "гарышыглыгдан" гәзет дилиндә олдуғу гәдәр ардычыл вә әhатәли истифадә етмәјә јол вермир вә әдәби дил нормалары чәрчивә-

синдән кәнара чыхмаға фәал чәһд көстәрмир. Индики инкишаф мәрһәләсиндә әдәби дилдә баш верән просесләрә, хүсусилә дә үслубларын бир-биринә гаршылыглы нүфуз етмәсинә, еләчә дә китаб вә данышыг елементләринин гарышмасы просесинә бикана галмајан радио дили бу мә'нада мүасир гәзет дили үчүн нормаја чевриlмиш оптимал "үслуби потенсиал фәрги"нә еһтијач дујмур.[1]

Радиода көрүнтү олмадығына көрә нитг акты илә бағлы мәсафә амили хүсуси иллүстрасија, әјани васитәләр ахтарышы зәрурәти доғурур. Мә'лум олдуғу кими, радио верилишләри шәраитиндә сөһбәтин көрүнтүләрлә мүшајиәти мүмкүн дејил. Әјани васитәләри исә радионун тәбиәтиндәки сәс еһтијатларында ахтармаг лазым кәлир. Һәмин еһтијатлар әсасән сәнәдли јазылар, мусиги вә әлбәттә ки, сәсләнән сөзүн предмет вә образлылыг хүсусијјәтләридир.

Радиодан күтләви коммуникасија васитәси кими истифадә едән журналистләр динләјичиләрлә "үмуми дил" тапылмасында мараглыдыр. Бу, һеч дә о демәк дејилдир ки, журналист бәсит үсуллара әл атараг "фәһлә илә фәһлә, кәндли илә кәндли дилиндә данышмалыдыр". Садәчә олараг, радио журналисти лазым кәлдикдә хүсуси тә'јинатлы дил васитәләрини (пешәкар, терминоложи) нејтрал васитәләрлә әвәз етмәлидир.

Журналистләр сәсләнән сөзүн информатив дәгиглијинә хүсуси диггәт јетирмәлидирләр. Мәгаләләриндә, радио вә телевизија мәтнләриндә ишләдилән сөзләрин дәгиглији, дүшүнүлмүш мә'наны долғун ифадә етмәләри онунла шәртләнир ки, гәзет дә, радио вә телевизија да күтләви коммуникасија васитәсидир. Лакин гәзетдә охучунун чүмләни јенидән охумаг имканы, телевизијада һеч олмаса "нәдән данышылыр?" суалына гисмән чаваб верән тәсвир варса, радиода мә'на дәгиглији чох мүһүм вәзифәдир. Радио илә сәсләнән нитгин шифаһилији, һәрчәнд васитәли олса да, күтләви динләјичијә бирбаша јөнүмү бу сәсләнән нитгдән хүсуси кејфијјәтләр тәләб едир. Әкәр чап мәтнинә лексик, јахуд грамматик сәһв јол тапарса, охучу бу сәһви мүгајисә-

[1] *Бах:* М.Зарва. Слово в эфире. М., 1971, стр. 51.

јәкәлмәз дәрәҹәдә асанлыгла баша дүшәр вә фикрин мә'насыны мүәјјәнләшдирәр. Динләјиҹи үчүн исә белә бир манеәни арадан галдырмаг хејли чәтиндир. Заман дахилиндә фасиләсиз давам едән шифаһи нитг анлашылмајан сөзә гајытмаға, дәрк едилмәјән мә'на барәдә дүшүнмәјә имкан верир. Динләјиҹидә гејридәгиг дејилән сөзүн маһијјәтини, онун әсл мә'насыны дәрк етмәк арзусу ојаныр вә тәбии ки, бу просесин өзү ону сонракы нитгдән јајындырыр. Нәтиҹәдә нә әввәлки фикир анлашылыр, нә дә сонракы ешидилир. Верилишин тә'сири вә әһәмијјәти исә хејли азалыр.

Радио журналистинин гаршысында дајанан бир мүһүм вәзифә дә даим динләјиҹинин диггәтини ҹәлб етмәк, она өз мәһсулуну сонадәк усталыгла тәгдим етмәкдир. Она көрә дә радио верилиши һазырлајан журналист илк нөвбәдә динләјиҹиләрин диггәтини ҹәмләшдирмәк һаггында дүшүнмәлидир. Буна көрә чалышмаг лазымдыр ки, дил материалы вә ифадә тәрзи мүмкүн гәдәр садә вә ајдын олсун. Бундан башга, верилишдә тохунулан мәсәләләрин һәҹминин дә јығҹам вә анлашыглы олмасы ваҹибдир.

Верилиши һазырлајаркән динләјиҹинин бир нечә дәгигәдән сонра јорулаҹағыны, диггәтинин тәбии олараг зәифләјәҹәјини мүтләг нәзәрә алмаг лазымдыр. Она көрә дә һәр һансы верилиш, сөһбәт, чыхыш елә гурулмалыдыр ки, чох да бөјүк олмајан киришдән сонра әсас маһијјәтә, верилишин ортасындан башлајараг исә тәдриҹән даһа асан гавранылан һиссәләрә кечид едилсин. Әкәр белә олмазса динләјиҹи (хүсусән сәбрсиз динләјиҹи) бир нечә дәгигәдән сонра радионун далғасыны дәјишә биләр.

Динләјиҹиләрин диггәтини ҹәлб етмәк вә аудиторија илә ҹанлы үнсијјәт тәәссүраты јаратмаг үчүн чыхыш едәнләрин ашағыдакы гајдалара әмәл етмәләри мәгсәдәујғундур:

1. Динләјиҹи илә даим үнсијјәт јарадылмалы, чыхышын мәһз она үнванландығы хатырланмалыдыр. Сөһбәтин аудиторија үчүн олдуғу вә ҹанлы инсан тәрәфиндән охунулдуғу мүнтәзәм олараг гејд едилмәлидир: *"Јәгин ки, сиз бу сөзләрә инанмазсыныз"*, јахуд *"Сиз мәнә е'тираз едиб, дејә биләрсиз ки; Әзиз динләјиҹиләр, тәсәввур един ки;"* вә с.

Белә мүраҹиәтләр верилишин һәм әввәлиндә, һәм дә орта-

сында олмалыдыр. Дикәр һалларда мүрачиәтдән јалныз јери кәләндә истифадә олуна биләр. Чүнки мүрачиәт емосионал тә'сир васитәсидир.

2. Әкәр радиода диалог кедирсә, мүтләг динләјичи амили хатырланмалыдыр. Мәсәлән: *"Гој филан мәсәләни динләјичиләр өзләри мүәјјәнләшдирсинләр ки"...* вә с.

3. Материалын радио илә изаһы максимум дәрәчәдә әјани олмалыдыр. Шәрһ мүмкүн гәдәр конкрет сәчијјә дашымалыдыр. Һәр һансы мөвзунун даһа јахшы јадда галмасы вә анлашылмасы үчүн мүтләг бәдии деталлардан, образлы дилдән, аталар сөзү вә идиоматик ифадәләрдән истифадә едилмәлидир. Чүнки бәдии образлар динләјичијә ән мүрәккәб мәсәләни чатдырмагда белә ән јахшы васитә сајылыр.

4. Динләјичиләрин диггәтини фәаллашдырмаг вә она емосионал тә'сир көстәрмәк үчүн суал чүмләләриндән истифадә едилмәлидир. Суал чүмләләри бир гајда олараг динләјичинин диггәтини чәлб едәрәк суалын мәзмунуна фикир вермәјә, чавабы ахтармаг үчүн мүстәгил дүшүнмәјә вадар едир. Мәсәлән: *"Бәс филан мәсәләнин көку һардан башланыр?"*, јахуд *"Суал олуна биләр ки, халг бу мәсәләјә нечә бахыр?"* вә с.

5. Емосионал тә'сир васитәси кими нида, һәмчинин суал-нида чүмләләриндән истифадә етмәк дә мәгсәдәујғундур. Буна көрә дә тәблиғат ефекти јаратмаг зәрурәти ортаја чыхан заман онлара мүрачиәт олунмасы вачибдир. Мәсәлән: *"Бәс көрәсән нә баш вериб? Нијә көрә биз өлкәмизин талејинә биканә галмалыјыг, әзиз һәмвәтәнләр!"* вә с.

6. Ики мүхтәлиф рә'јин тутушдурулуб, гаршы-гаршыја гојулмасы да динләјичинин диггәтинин фәаллашмасына көмәк едир. Бу заман һәмин рә'јләрин гијмәтләндирилмәси јалныз онларын шәрһиндән, мәғзинин ачылмасындан сонра олмалыдыр.

7. Диггәти чәлб етмәк, радио верилишинин мәзмунуну даһа јахшы гаврамаг васитәләриндән бири дә верилишин кедишиндә мејдана чыхан е'тиразлары габагламагдыр. Бу заман белә ифадәләрдән истифадә олунур. Мәсәлән: *"Сиз мәнә е'тираз едиб дејә биләрсиз ки;"* вә с.

8. Радиоверилишләрин тәртибиндә ирәли сүрүлән башлыча

тәләбләрдән бири дә мүхтәлифлик принсипидир. Чүнки һәр һансы бир јексәнәк, монотон данышыг тәрзи јоручудур. Буна көрә дә ејни тәәссүратын тәкрарына јол вермәк олмаз. Әсас фикир тәкрар олунарса, онун тәгдимат үсуллары дәјишмәлидир. Бүтүн бунлардан савајы, верилишин мәтниндә ејни сөзләрин тәкрарына јол вермәк олмаз, чүнки онлар үслуби сәлигәсизлик тәсәввүрү јарадыр.

Мүхтәлифлик принсипи ајры-ајры нитг үслубларынын елементләриндән бачарыгла истифадә етмәји нәзәрдә тутур. Белә-ликлә, бир тәрәфдән динләмә заманы јорулманын гаршысыны алан мүәјјән стилистик мүхтәлифлик әлдә олунур, дикәр тәрәфдән сөһбәтә бәдиилик характери верән емосионал кәркинлик вә бошалмалар системи јараныр. Верилиш динләјичи үчүн бир-бири илә мәнтиги, реал ујғунлугларла бағлы олан суаллар системиндән ибарәт олмалыдыр.

9. Радио үчүн јазан мүәллиф, јахуд орада чыхыш едән һәр бир фәрд ешитмә вә көрмә илә гавраманын мүхтәлифлијини мүтләг нәзәрә алмалыдыр. Унутмаг олмаз ки, радиода сөзүн (нитгин) вәзифәси нәјин вә нечә баш вердијини "көстәрмәкдир". Радиода сөзә, дилә ајрылан башлыча функсија будур.

10. Радиода јоручу вә узун-узады рәгәмләрдән имтина едилмәлидир. Статистик материалдан истифадә заманы маһијјәт тәһриф олунмазса, бөјүк рәгәмләр јуварлаглашдырылмалыдыр. Мәсәлән: 4,9 әвәзинә тәхминән 5 дејилмәси мәсәдәујғундур. Јахуд, онлуг кәср варса ону ја јуварлаглашдырмаг, ја да садә кәсрләрлә әвәз етмәк лазымдыр. Мәсәлән: 0,75 әвәзинә дөрддә үч, јахуд 0,5 әвәзинә икидә бир демәк даһа мүнасибдир. Имкан дахилиндә мүтләг рәгәмләр нисби рәгәмләрлә изаһ едилмәлидир. Мәсәлән: икигат, үчгат вә с.

11. Верилишләрдә рәгәмли вә дикәр нөв чәдвәлләрдән истифадә етмәк мәгсәдәујғун дејил. Садәчә олараг онлар радиода көрүнмүр. Белә һаллар јалныз радио динләјичисини гычыгландыра биләр.

12. Чүмләдә дурғу ишарәләрини елә гојмаг лазымдыр ки, тәбии интонасијаја ујғун олсун. Чүмләләрин ајры-ајры һиссәләрә ајрылмасы, онлардан мүәјјән һиссәләрин хүсусилә гејд олунма-

сы јазылышда верҝүллә мәһдудлашырса, шифаһи нитгдә даһа габарыг дурғу ишарәси илә вурғуланмасыны тәләб едир. Нәзәрдән гачырмаг олмаз ки, фикрин ифадәси үчүн сөз, һиссләрин ифадәси үчүн исә сөздән даһа чох интонасија лазым ҝәлир.

13. Јазыда мә'на кәсб едиб, шифаһи нитгдә о гәдәр дә ајдын ифадә васитәси олмајан дурғу ишарәләриндән истифадәдән дә чәкинмәк лазымдыр. Хүсусән, дырнагда јазылмыш сөзләрин икимә'налылығына јол вермәк олмаз. Мәсәлән: *"Бу ҝәлирлә илдә беш милјон тон "гара гызыл" ахачаг"* јазмаг доғру дејил. Јахуд *"Рус ајысы" "гафгаз ајысына" пәнчә узадыр"* чүмләси гәзетдә ајдын мә'на кәсб едирсә, онун шифаһи нитглә ифадәси мәһиҹҹәтин долашыглығына кәтириб чыхарыр.

14. Һәр һансы мәтндә бәндләрин рәгәмләрлә (1, 2, 3 вә с.) садаланмасына јалныз дигтә заманы јол верилир. Ефирә охунан материалда бәндләрин истәр рәгәмлә, истәрсә дә һәрфлә нөмрәләнмәси (*а, б, в, г* вә с.) мә'насыздыр. Бунлары мәтндә ајдын абзаслара бөлмәк, јахуд ефирә оху заманы интонасија илә ҝејд етмәк даһа мәгсәдәујғундур.

Шүбһәсиз ки, бу гајдалара әмәл олунмасы радио верилишләринин, радиочыхышын тә'сирини гат-гат јүксәлдә биләр. Нәзәрдән гачырмаг олмаз ки, инди динләјичинин сәвиҹҹәси хејли јүксәлмишдир вә о, түкү-түкдән асанлыгла сечә билир. Она көрә дә радио верилиши һәм мәзмун, һәм дил вә үслуб, һәм дә интонасија-тәләффүз бахымындан о гәдәр јүксәк сәвиҹҹәли олмалыдыр ки, о, динләјичини тә'мин етсин вә онун тәхәјјүлүндә зәнкин ләвһәләр вә образлар јарада билсин.

Бир аз әввәлдә дедијимиз кими, радио дили јекчинс дејил. Мүхтәлиф үслуб ахарлары онун мәчрасына сығынараг бир-бири илә гаршылыглы әлагәдә, тәмасда олараг јанашы ахыр, амма һеч вахт там говушмур. Беләликлә, радио верилишләри үслубунун мәвчудлуғуну тәсдиг вә ону дил үслублары системинә дахил етмәк, ики тәзаһүрү – дилин ишләнмәсини вә үнсиҹҹәтин мүәјјән мәгсәдләри илә шәртләнән нормалашдырылмыш, чәмиҹҹәт тәрәфиндән дәрк едилән дил үслубуну гарышдырмаг демәкдир.

О ки галды данышыг үслубуна, әлбәттә, бу, радио нитгиндә апарычы мејл олараг галыр, өзүнү һәм фразеолокизмләрдә, һәм

морфолокија сащәсиндә, һәм дә данышыг үслубунун синтаксисиндә көстәрир. Бүтөвлүкдә исә данышыг үслубу үчүн башлыча сәчијјәви чәһәт – сәрбәстлик, фикри ифадә етмәк үчүн сөзләрин дүшүнүлүб сечилмәси, нитгин сәлислији наминә академизмдән – китаб үслубундан узаг гачмагдыр.

Башга сөзлә дејиләрсә, шәхси, билаваситә үнсијјәтә истинад едән данышыг нитгиндә "коммуникатив мәгсәдәујғунлуг" ганону гүввәдә олур. Бу һалда данышан шәхсләр "конкрет дил шәраитиндә оптимал варианта" кәтириб чыхаран дил материалларындан истифадә едирләр. Тәдгигатларын көстәрдији кими, данышыг дилиндә китаб дили нормаларынын позулмасындан јох, данышыг нитги һүдудлары дахилиндә мәһз бу үслуба хас олан нормалар системинин мөвчудлуғундан сөз ачмаг даһа доғрудур. Бу да өз нөвбәсиндә ејни коллектив тәркибиндә икидиллилијин хүсуси нөвүнүн мөвчудлуғуну тәсдиг етмәјә имкан верир. Бурадан белә бир нәтичә чыхыр ки, радиода "тәмиз" данышыг нитгиндән јалныз мәһдуд чәрчивәдә чанлы мәишәт дилини әкс етдирән бәдии, әдәби-драм верилишләриндә, еләчә дә әсл данышыг нитгинин мәтнсиз сәнәдли јазылышында истифадә етмәк мүмкүндүр вә мәгбулдур.

ӘДӘБИ-БӘДИИ ВЕРИЛИШЛӘРДӘ ДИЛ МӘСӘЛӘСИ

Биз бу мәсәләјә ики чәһәтдән јанашмағы мәгсәдәујғун сајырыг. Биринчиси, әдәби-бәдии, инчәсәнәт, драм верилишләриндә Азәрбајчан әдәби дили мәсәләләринин, нитг мәдәнијјәти проблемләринин нечә ишыгландырылмасы, икинчиси исә һәмин верилишләрин өзләриндә тәдгигат үчүн материал верән характерик дил просесләринин тәһлили.

Бу верилишләрин мәзмуну, тәснифаты вә естетик дәјәри һаггында сөһбәт ачаркән гејд етмәк вачибдир ки, һәлә Азәрбајчан радиосу фәалијјәтә башладығы илк илләрдә әдәби-бәдии, инчәсәнәт, мусиги вә драм верилишләри програмларда кениш јер тутурду. Радиомуз 20-чи илләринин сонундан башлајараг респуб-

ликада мә'нәви мәдәнијјәтин бүтүн сащәләринә – идеолокијаја вә елмә, тәһсилә, тә'лим-тәрбијәјә, театра, инчәсәнәтин бүтүн сащәләринә сон дәрәчә сүр'әтлә мүдахилә едирди. Бу мүдахилә һејрәтамиз дәрәчәдә аһәнкдар, зиддијјәтсиз, антогонизмә мејл етмәдән баш верирди. Радио өзүнүн дахили сәчијјәсинә көрә, адамларын мә'нәви һәјаты вә фәалијјәти илә бағлы ән'әнәјә мүнасибәтдә нәзакәтли галмаг шәртилә үзви сурәтдә мәдәнијјәтә гајнајыб-гарышды. Радио өзүнүн реал һәјатда фәал иштирак етмәк габилијјәтини сүбут етмәклә јанашы көстәрирди ки, артыг чохдан мөвчуд олан күтләви информасија васитәләринин вә ән'әнәви инчәсәнәт нөвләринин фәалијјәт даирәсинә мәнфи тә'сир етмәк нијјәтиндә дејил. Әксинә, радио күтләви информасија васитәләри вә инчәсәнәт үчүн көзләнилмәз һәдијјә, е'чазкар бир не'мәт олду. Радио верилишләринин дикәр күтләви коммуникасија васитәләри вә инчәсәнәт нөвләриндән фәргләниб ајрылмасы бир нөв өз-өзүнә вә дәрһал (кәскин спесификасына, үнсијјәтин глобал сәс васитәси олмасына көрә) баш верди.

Радио бөјүк идрак мәктәби кими мәтбуатын тәһлил габилијјәтинә, әдәбијјатын интеллектуаллығына иддиа етмәди. Чүнки радио әтраф аләми, һадисәләри һәрәкәтдә, кинонун парлаг шәкилдә етдији кими, әјани әкс етдирә билмәзди. Бунун әвәзиндә о, сөзү сәсләндирди, она һәјат вериб чанландырды. Радио далғалары бир анда дүнјаны доланараг истәнилән мә'луматы, инсанын һәр һансы бир фикир вә һиссини планетимизин истәнилән нөгтәсинә чатдыра билди. Радио, дәрһал, јериндәчә, күтләнин көзү гаршысында вә күтлә үчүн өз сәнәтини нүмајиш етдирди. Радио сәсләр васитәсилә гәһрәманларынын чанлы һәјатыны верәрәк бүтүн дөврләрин вә халгларын бөјүк драмыны, әдәбијјатыны вә мусигисини, ән јахшы мүғәнниләрин сәсләрини, ән јахшы мусигичиләрин ифа мәһарәтини евләрә кәтирә билди. Елә буна көрә дә сәнәткарлар радионун сеһрли јардымыны миннәтдарлыгла гәбул едирләр. Тәсадүфи дејил ки, илк вахтлар радио верилишләринә јалныз "нава тәшвигатчысы" кими баханлар сонралар ону инчәсәнәтин хошбәхтлији адландырмышды.

Һәмин илләрдә радиода бәдии јарадычылығын хүсусијјәтләринин мүәјјәнләшдирилмәси сащәсиндә дә хејли иш көрүлмүш-

дү. Һәтта "Радио инчәсәнәти үзрә тезисләр" әсәри (А.В.Лупогарски) мејдана чыхмышды. Бу әсәрдә бәдии сөз усталарынын, режиссорларын, актјорларын материаллары, мәгаләләри, чыхышлары вә мүсаһибәләри радио инчәсәнәтинин кәскин хүсусијјәтләринә, онун тәсвири бәдии формалардан фәргләринә һәср олунмушду. Радиода орижинал драм јарадычылығы һагында илкин мүлаһизәләрин дәгиглијинә, нәзәри чәһәтдән дәринлијинә вә комплекслијинә инди бизим дөврүмүздә јалныз тәәччүбләнә биләрик. Мәсәлән, радио инчәсәнәтинин гарангушлары дејирдиләр ки, мүәјјән тәсвири сәс формаларында чохдан мөвчуд олан сәһнә сәнәти әсәрләринин мәзмуну онларын конкрет формасы илә әлагәдардыр. Тәсвири сәнәт әсәрләринин сәс материалында һәјата кечирилмәси үчүн репродуксијасы, јахуд јенидән ишләнмәси оржиналы касадлашдырыр вә тәһриф едир. Јени үнсијјәт васитәсиндә јени сөз-сәс бәдии формаларынын пејда олмасы радио инчәсәнәти саһәсиндә мүәјјән мә'нада јени бәдии мәзмунун лабүд шәкилдә јајылмасыны тәләб едир. Өзү дә радио инчәсәнәтинин тәрәфдарлары һәлә о вахт ән'әнәви сәнәт әсәрләринә мүдрикчәсинә дост мүнасибәти бәсләјир, баша дүшүрдүләр ки, күтләләрин мә'нәви дәјәрләрә јијәләнмәси епохасында бәдии мәдәнијјәтин бөјүк наилијјәтләринин репродуксијасы халғын маарифләнмәси ишиндә мүһүм әһәмијјәтә маликдир.

30-чу илләрин орталарындан башлајараг, радио инчәсәнәти әсәрләринин дилинин, формасынын, мәзмунунун спесификлији барәдә гызғын мүбаһисәләр вә дискуссијалар тәдричән сәнкијир. Радионун фәалијјәти сабитләшир. Белә бир гајда јараныр ки, радио јарадычылығынын техноложи хүсусијјәтләринә кетдикчә аз әһәмијјәт верилир, әвәзиндә исә радиоја кәнар мәдәни материалын ахыны кенишләнир вә мүхтәлифләшир. 1930-чу илдә Азәрбајчан радиосунда М.С.Ордубадинин рәһбәрлији илә "Әдәби-драм верилишләри" баш редаксијасы јарадылыр. Һәмин вахтда көркәмли актјор Мустафа Мәрдановун режиссорлуг етдији драм групу фәалијјәт көстәрир. 1931-чи илдә исә радионун өз дикторларындан ибарәт јени "Драм групу" јарадылыр. Она режиссор Лејла Терегулова башчылыг едир. 50-чи илләрдән сон-

ра исә радио верилишләринин јени редаксијалары – инчәсәнәт, радиотеатр, әдәбијјат вә с. шө'бәләр јарадылыр.

Һәмин вахтлар, хүсусән 30–40-чы илләрдә Азәрбајчан радиосунун әдәби-бәдии верилишләри дилимиздә кедән просесләри чох долғун әкс етдирирди. Чүнки бу дөвр Азәрбајчан дилинин инкишафында хүсуси бир мәрһәлә иди вә бу мәрһәлә Азәрбајчан әдәби дили тарихиндә әлифба, орфографија мәсәләләри илә јанашы лексик, семантик вә грамматик просесләрин дә сүр'әтли инкишафы дөврүдүр. Әлифба вә орфографија мәсәләләри илә бағлы гәрар вә көстәришләр әһалинин савадланмасы, үмуми мәдәни сәвијјәнин јүксәлдилмәси күтләви тәһсил саһәсиндә башлыча тәдбирләр иди. Јени ичтимаи-игтисади гурулушла, сосиал инкишаф вә елми-техники тәрәгги илә әлагәдар дилдә јени сөз бирләшмәләри, лексик вә синтактик вариантлар мејдана чыхыр вә бунларын хәлги ифадә үсуллары дилин нормалашмасы просесинә чох бөјүк тә'сир көстәрирди. Бир сыра сөзләрин мә'нача кенишләнмәси, јахуд даралмасы, јени мә'на газанмасы, јени лексик-грамматик вариантларын јаранмасы дилин лүғәт тәркибинин инкишафында мүһүм рол ојнајырды.

Бу дөврдә дил јалныз мәишәтдә, әдәби вә елми әсәрләрдә јашамагла мәһдудлашмајыб, игтисади, ичтимаи һәјатын һәр бир саһәсиндә вә о чүмләдән дөвләт идарәләриндә кениш шәкилдә ишләмәк имканы әлдә етди. Радио күтләви коммуникасија васитәси кими, күндәлик зәрури һадисәләри әкс етдирдијиндән бурада сосиал-сијаси һәјатын бүтүн саһәләри, ичтимаи-мәдәни инкишаф, елми-техники тәрәгги илә бағлы мүһүм јениликләр ишыгландырылырды. Јени дөврүн һадисәләрини әкс етдирән дил вариантлары күтләви коммуникасија васитәләринин көмәји илә даһа тез үмумхалг характери ола билирди. Кечмиш ичтимаи гурулушла бағлы бир сыра дил вариантлары ишләкликдән галыр вә јени ичтимаи гурулушла әлагәдар јарананлар үчүн һәгиги мә'нада мејдан ачылырды.

Әсас күтләви тәблиғат васитәси кими, радио илк дөврдә әдәби дилин үслубларынын диференсиаллашмасында, грамматик нормалашмада, лүғәт тәркибинин, хүсусилә терминоложи васитәләрин зәнкинләшмәсиндә бөјүк рол ојнајырды. Әдәби дилин

инкишафында радио дилинин ролу бир дә она көрә мүһүм иди ки, бурада мүхтәлиф жанрда јазылмыш материаллар өзүнә јер тапырды вә онун чохлу динләјичиси варды.

Илк радио верилишләриндә, о чүмләдән әдәби вә бәдии програмларда (даһа чох драм верилишләриндә) дил мәнзәрәси 30-чу илләрин әввәлләриндә гәбул олунмуш принсипләрә әсасән мүәјјән едилирди. Јә'ни:

– әсл Азәрбајчан–түрк сөзләринин орфографијасы тарихән мүәјјәнләшмиш демократик нормаја табе олунур, тәләффүз нормасы илә јазы нормасы арасындакы фәрг тарихи нормативлик позулмадан арадан галдырылыр, аһәнк ганунунун фономорфоложи имканлары кенишләндирилирди;

– әрәб, еләчә дә фарс дилиндән кечән сөзләрә ики чүр мүнасибәт фактлашдырылырды: сөз халг дилинә кечмишсә, јә'ни фономорфоложи ујғунлашмаја мә'руз галмышса вә ја аһәнк ганунуна табе едилмишсә, халг дилиндә олдуғу шәкилдә әдәби дилдә ишләнмишсә, тарихән ишләндији шәкилдә гәбул олунурду;

– Авропа–рус мәншәли сөзләрин демократик формалары (истәр фонетик, истәрсә дә морфоложи бахымдан) норма һесаб едилирди;

– диалект тәләффүзүнүн вариантлары мүәјјән һалларда галырды (мәсәлән, һал шәкилчиләринин, еләчә дә *-лар, -ләр* чәм шәкилчисинин фонетик вариантлары норма кими тәгдим едилирди).

Амма верилишләрдә о дөврүн дилчилији үчүн мүбаһисәли мәгамлар да өзүнү көстәрирди. Бу мүбаһисәләрин мәркәзиндә исә ашағыдакы мүхтәлиф мәсәләләр дајанырды:

– бир гајда олараг сөз сонунда *г, г,* јахуд *х* јазылмасы; к, јахуд *к* јазылмасы;

– сону саитлә битән сөзләрдә һалланма просесиндә битишдиричи самитин артырылыб артырылмамасы;

– Авропа–рус мәншәли сөзләрин мәнбә дилдә олдуғу кими, јахуд Азәрбајчан дилиндә ишләдилдији кими јазылмасы.

Јаддан чыхармајаг ки, һәмин дөврләр әрәб әлифбасындан латын графикасына кечид дөврү иди вә бу дөврдә фонетик, орфографик нормаја мүхтәлиф бахымдан тә'сир едилир вә әдәби ди-

лин тарихи тәчрүбәси нәзәрә алынмадығы үчүн ики ифрат мејл мејдана кәлирди:

– халг дилинин әдәби норманы тәшкил етдији ролу һәддиндән артыг шиширдилир, нәтичәдә диалект тәләффүз вариантлылығы норма кими фактлашдырылырды;

– халг дилинин әдәби норманы тәшкил етдији ролуна е'тинасыз јанашылыр, нәтичәдә алынма сөзләр мәнбә дилдәки фонетик гурулушу илә норма факты кими тәгдим едилирди.

Ифрат мејлләрлә јанашы бир сыра аралыг мејлләр дә мөвчуд иди. Демәк лазымдыр ки, орфографик норманын бу чүр тез-тез дәјишдирилмәси, фикир ихтилафлары әдәби дилин тарихини билмәмәкдән, фонетик-тәләффүз, орфографик-јазы ән'әнәләринә әслиндә биркә мүнасибәтдән ирәли кәлиб, һарадаса тарихә вулгар бахышын нәтичәси иди.

Беләликлә, 70 илдән артыг мөвчуд олдуғу бир дөврдә Азәрбајчан радиосу, онун ичтимаи-сијаси, публисистик вә әдәби-бәдии верилишләри бир тәрәфдән әдәби дилимиздә кедән мүрәккәб просесләри, дикәр тәрәфдән исә сијаси һәјатымызы вә мәдәни инкишафымызы әкс етдирән күзкү олмушдур. Узун дөвр әрзиндә әдәби-бәдии верилишләр Азәрбајчан зијалыларынын ичтимаијјәтлә әлагә трибунасына чеврилмишдир. Y.Һачыбәјов, М.Магомајев, С.Вурғун, Р.Рза, Һ.Һүсејнов, М.Ибраһимов, М.Ариф, М.Чәфәр, Б.Ваһабзадә, И.Әфәндијев, М.Мәммәдов, С.Әләскәров вә дикәр көркәмли әдәбијјат вә мәдәнијјәт хадимләри, сәһнә усталары бу програмларда иштирак етмиш, онлары дүшүндүрән проблемләр барәдә микрофон гаршысында сөз ачмышлар. Инди радионун фонетекасында Азәрбајчан халгынын тәрәггисиндә мисилсиз рол ојнамыш елм хадиминин, бәстәкарын, јазычы, шаир, журналист, актјор, мүғәнни вә башга сәнәт саһибләринин сәси еһтирамла горунуб сахланыр. Бу мә'нада там мәс'улијјәтлә демәк олар ки, Азәрбајчан радиосунун әдәбијјат, инчәсәнәт вә мусиги верилишләри халгымызын сәс јаддашыдыр. Бу верилишләр јарандығы күндән мүгәддәс сөзүн гијмәтини билиб, халгын мә'нәви сәрвәтләринин кешијиндә дајаныб. Нәинки мә'нәви дәјәрләримизи горујуб, һәтта онун јарадычыларындан бири олуб. Республикамызда кедән әдәби про-

сесләр, јаранан әдәби мүһит, еләчә дә чох гәдим тарихә малик инчәсәнәт нөвләринин бу күн дә јашамасында вә инкишаф етдирилмәсиндә мүбалиғәсиз демәк олар ки, Азәрбајчан радиосу да мүстәсна рол ојнајыб. Радио, хүсусән әдәби-бәдии верилишләрин тимсалында Азәрбајчан әдәби дилинин, онун тәләффүз нормаларынын инкишафында, функсионал үслубларын чилаланмасында ојнадығы мүстәсна ролу индијәдәк сахламагдадыр.

Шүбһәсиз ки, ..."Кағызсыз вә мәсафәсиз гәзет"дән кениш динләјичи аудиторијасына јол тапан һәр кәлмә, һәр сөз халга даһа инандырычы тә'сир көстәрдији кими, заман-заман әдәби дилин характеринә, мәзмунуна да сирајәт едир, она јени чаларлар кәтирир вә зәнкинләшдирир.

"Мәтбуат бир тәрәфдән әдәби дили чилалајыр, камил норма јарадыр, бу норманы тәтбиг едиб мәчбуриләшдирир, сабитләшдирир, охучу күтләсинә чатдырыб тәблиғ едир. Дикәр тәрәфдән әдәби дили халг дили материалына јахынлашдырыр, әчнәби үнсүрләрә гаршы мүбаризә апарыр..."[1] фикрини һеч шүбһәсиз Азәрбајчан радиосуна да шамил етмәк олар.

Әдәби дил тарихиндән мә'лумдур ки, Азәрбајчан дили әсрин сон онилликләринә гәдәр кечдији јолда мүхтәлиф тарихи, ичтимаи-сијаси һадисәләр нәтичәсиндә бир чох әчнәби дилләрин тә'сиринә, әкәр белә демәк мүмкүнсә "тәчавүзүнә", "басгынына" мә'руз галыб. Ана дилинин сафлығы уғрунда истәр әсрин әввәлләриндә, истәрсә дә сонларына доғру бир чох зијалы, алим, јазычы бир ан белә мүбаризә меjданындан чәкилмәмиш, мүгәддәс сөзү, ана дилиндә олан һәр бир кәлмәни горумаг үчүн әлләриндән кәләни етмишләр. Һәлә радионун јарандығы илк күнләрдә Үзејир бәј Һачыбәјов ефир васитәсилә халга үз тутуб дејирди: "Ана дили халгын варлығы үчүн бир васитәдир. Бир милләтин ки, дили батды, онда о милләтин өзү дә батар. Чүнки бир милләтин варлығына, исбати-вүчуд етмәсинә сәбәб онун дилидир". Радионун јаранмасындан һәлә чох әввәл, дәгиг десәк, 1910-чу ил апрелин 14-дә "Һәгигәт" гәзетиндә чап етдирдији мә-

---

[1] *Бах:* Т.Һачыјев. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. II һиссә, Бакы, "Маариф" нәшриjjаты, 1987, сәһ. 249

галәсиндә Үзејир бәј бу барәдә јазырды: "Мүхтәлиф елм вә фәнн саһибләри "мејвәли ағачлар мәнзиләсиндәдир", инчәсәнәт хадимләри исә "әтирли күлләр" јериндәдир. Ләзиз мејвәләр инсанын бәдәнинә, әтирли күлләр дә инсанын руһуна ләззәт верән кими, елм вә фәнн саһибләри әһалинин ағлыны, нәфис сәнәткарлар, јазычылар, инчәсәнәт хадимләри дә диллә чамаатын руһуну тәрбијә едир".

Ана дили ананын өзү кими ән көзәл тәрбијәчидир.

Сонралар Үзејир бәј Һачыбәјов, Мәммәд Сәид Ордубади, Чәлил Мәммәдгулузадә јолунун давамчылары, јени-јени нәсилләр дә Азәрбајчан радиосундакы ән адичә, кичик чыхышларына белә хүсуси әһәмијјәт вериб, бурада ишләдилән һәр сөз, һәр кәлмә илә гүдрәтли ана дилимизин сафлығына, дурулуғуна хәләл кәтирмәмәјә, әксинә, бу дилин кениш имканларыны үзә чыхармаға вә ону күнбәкүн зәнкинләшдирмәјә чалышыблар.

Тәкчә әдәби дил нормаларыны мүһафизә етмәк дејил, һәм дә дилин әдәби нормасыны мүәјјән етмәк, ону јад үнсүрләрдән горумаг, даһа чох халгын көкүндән доған, мәишәтиндән кәлән сөзләрлә чилаламаг миссијасыны јеринә јетирәрәк радио ефириндә өзүнә сабит јер тутмуш "Нитг мәдәнијјәти", "Сөзүн гүдрәти", "Нитг мәдәнијјәти: проблемләр, дүшүнчәләр", "Дил вә заман" кими верилишләр әдәби дил нормаларынын јајылмасында, нитг мәдәнијјәтинин кенишләнмәсиндә бөјүк рол ојнајыр. Бу верилишләрдә халгымызын дил вә мәдәнијјәтинин тәрәннүмү, тәблиғи башлыча јер тутмушдур. Програмда мүхтәлиф илләрдә танынмыш јазычылар, дилчи-алимләр, сәһнә хадимләри, тәнгидчиләр чыхыш едәрәк Азәрбајчан әдәби дили илә бағлы актуал проблемләрә тохунмушлар. Мәсәлән, Мәммәд Чәфәр, Мирзә Ибраһимов, Бәхтијар Ваһабзадә, Мећди Мәммәдов, Фикрәт Әмиров, Ағамуса Ахундов, Әли Зејналов, Һәсәнаға Салајев, Сәмәндәр Рзајев, Тофиг Рүстәмов, Сүлејман Әләскәров, Тофиг Һачыјев, Анар, Әзизә Чәфәрзадә, Әкрәм Әјлисли кими сөз усталары, мусиги хадимләри Азәрбајчан дилинин мүхтәлиф проблемләринә даир парлаг чыхышлар етмишләр. Мәсәлән, Азәрбајчан әдәби дилинин тарихи һаггында дәјәрли фикирләр вә арашдырмалары олан көркәмли јазычымыз Мирзә Ибраһи-

мовун "Нитг мәдәнијјәти" верилишиндә әдәби дил вә дилин көзәллији илә бағлы чыхышларындан бир парчаја нәзәр салаг:

"Әдәбијјат дилин чәббәханасыдыр. Ән инчә мәтләбләри, көзәл сөзләри, ширин ифадәләри әдәбијјат бизә тәлгин етмәлидир. Бир халғын дилини инкишаф етдирән, она мәлаһәт, ләтафәт вә һәссаслыг кәтирән васитәләрдән бири дә әдәбијјатдыр. Дикәр тәрәфдән, әдәбијјат сон дәрәчә мә'сир едән, истигамәт верән, јол көстәрән бир сәнәтдир. Јузләрлә вә минләрлә адамлар бу вә ја дикәр әсәрдәки көзәл ифадәләри, инчә мәтләбләри јадларында сахлајыб орада олан кими данышмага, дүшүнмәјә чалышырлар. Буна көрә дә сәнәт әсәринин дили камил, мә'налы, долгун вә гәшәнк олмалыдыр. ...Әдәбијјат учун садә дил гануларыны көзләмәк аздыр. Әдәби әсәр бәдии тәфәккурлә баглыдыр. О, чанлы тәшбеһләр, еј-һамлар, кәскин вә тә'сирли ифадәләрлә долу олмалыдыр".

Көрүндүју кими, бөјүк әдиб бәдии әсәрләрин дилинин әһатә вә тә'сир даирәсинин кенишлијини нәзәрә алараг, ону даһа көзәл, чазибәли көрмәк истәјир вә она көрә дә белә дејир: *"Јазычынын дили нәинки мә'налы, һәм дә көзәл олмалыдыр".*

Даһа сонра о өз чыхышында дилин көзәллији мәфһумуну ајдынлашдырмағы да лазым билир; чүнки бә'зиләри, хүсусән јени јазанлар бәдии дилин көзәллијини ону тәмтәраглы, дәбдәбәли, јерсиз, ағыр вә чох заман анлашылмаз сөзләрлә долдурмагда көрүрләр. Она көрә дә јазычы бу мәсәләјә мүнасибәтини белә билдирир: *"Һеч бир вәчһлә дилин позулмасына, заһирән тәнтәнәли вә тәмтәраглы, дахилән пуч вә мә'насыз ифадәләрлә долмасына јол вермәк олмаз. Савадсыз, Азәрбајчан дилинин дахили руһуна, гајдаганунларына јабанчы ифадәләр вә сөзләр дә әдәби әсәрләрдә өзунә јер тапмамалыдыр. Јерсиз тәнтәнә вә тәмтәраг һәмишә мә'насызлыга апармыш, мундәричәјә хәләл кәтирмиш вә кәтирәчәкдир".* М.Ибраһимов радио чыхышыны бу сөзләрлә битирир: *"Бәла бурасындадыр ки, бәдии дил нормалары јалныз тәрчүмә әсәрләриндә дејил, оријинал јазыларда да тез-тез позулур. Агыр тәркибләр, јеријндә ишләнмәјән сөзләр, фикри тәгриби ифадә едән чүмләләр бәдии әсәр учун бөјүк гусур сајылмалыдыр (...). Биз исә чох заман кәнч вә тәчрүбәсиз шаирләрин, һәтта бә'зи көркәмлиләрин дә вәзн вә гафијә наминә ше'рдә артыг вә јерсиз сөзләр иш-*

ләтдијини көрүрүк. Буна һеч вәчһлә јол вермәк олмаз ки, көз-көрәти Азәрбајҹан дилинин әдәби нормалары бу шәкилдә позулсун" (Радио, 14 апрел, 1986).

...Тәсәввүр едирсинизми, бу мәзмунда чыхыш минләрлә динләјичи үчүн нечә бөјүк мәктәбдир. Демәли, радионун емосионал күчү илә бирләшән бу чүр парлаг чыхышлар сеһрли бир сәс ками далғаланараг динләјичиләрин гулағына дәјәрли һикмәтләр пычылдајаркән һәмин сөзләрин тә'сир гүввәси гат-гат артыр.

Бу мә'нада бәдии гираәти, һәр һансы сај-сечмә бәдии әсәри радиода сәсләндирмәклә апарылан тәблиғат ишинин дәјәри өлчүјә кәлмәз... Вә радионун бәдии гираәт васитәсилә әдәби дилин тәблиғ вә инкишафына тә'сири олдугча әһәмиҗҗәтлидир. Бу барәдә бир гәдәр сонра...

Милләтин дилини тәбиәт һадисәси һесаб едәнләр јанылмыр. Һәр бир дил узун илләр, әсрләр бојунча формалашыр. Аналарын лајласыјла нағыллар, бајатылар, ел дејимләри јаваш-јаваш, арам-арам јаддашлара һопур. Мәһз бу сәбәбдән дә әдәби дил истәр радиода олсун, истәр һансыса бәдии әсәрдә, фәрг еләмәз, өз мәнбәјини халг дилиндән, садә данышыг формасындан алдыгда үрәкләрә даһа тез јол тапыр, халгын әсл малына чеврилир. Бәдии әсәрләрә нисбәтән радио инсанларын күндәлик һәјатына даһа јахынды дејә, бу јөндә ондан тәләб дә даһа чохдур. Чүнки радио әслиндә халгын өз сөзүнү өзүнә јетирәндир. Вә тәбии ки, Азәрбајҹан радиосу өзүнүн тәхминән 75 иллик өмүр салнамәсиндә халгын чохәсрлик тарихини, азадлыға доғру әсрләрдән бәри кечмиш олдуғу мүбаризлик, јенилмәзлик јолуну, еләчә дә зәнкин мә'нәви дәјәрләрини өз програмларында заман-заман көзәл, ахычы, саф бир диллә динләјичиләринә, сәрһәд вә һүдуд билмәјән кениш ефир аудиторијасына лајигинчә јетирә, әкс етдирә билмәсәјди, нә бунча узунөмүрлүлүк, нә дә е'тимад газанарды. Өнчә дедијимиз ками, радио әдәби дилин јаранмасында, сөз-сөз, кәлмә-кәлмә алынмасында кифајәт гәдәр рол ојнамагла јанашы һәм дә дилин мисилсиз тәблиғатчысыдыр. Азәрбајҹан әдәби дили радио јаранмаздан чох-чох әввәл формалашса да, дөврүн аб-һавасына ујғун олараг әчнәби тә'сирләрдән горунмаға заман-заман еһтијачы олуб. Вә бу еһтијачы, шүбһәсиз, даһа

чох халгын зијалысы, алими, јазычысы, публисисти, драматургу, мәдәнијјәт хадими өдәмәјә, ана дилинин сафлығынын гејдинә галмаға, онун кәләчәк талејини дүшүнмәјә өзүнү борчлу билиб. Бу јолда исә радио онларын ән јахын мәсләкдашы, силаһдашы олуб.

М.Ә.Сабирин, Y.Һачыбәјовун, Ч.Мәммәдгулузадәнин, Ә.Б.Һүсејнзадәнин, М.Ә.Рәсулзадәнин әсрин әввәлләриндә ана дилинин тәәссүбүнү чәкәрәк јаздыглары мисилсиз әдәби әсәрләр, публисистик мәгаләләр, ана дилини әчнәби тә'сирләрдән горумаг наминә јаратдыглары дәјәрли сәнәт абидәләри бу күн дә радио далғаларындан сәсләндирилир вә јенә дили фәсадлардан горумаға хидмәт едир. Мисал үчүн, Чәфәр Чаббарлынын "Севил", Үзејир Һачыбәјовун "О олмасын, бу олсун" (1967-чи илдә лентә алыныб), Чәлил Мәммәдгулузадәнин "Анамын китабы" (1962-чи илдә лентә алыныб) әсәрләриндә ана дилимизә јабанчы олан, јад олан ләһчә вә кәлмәләри зорла дилимизә кәтирмәк истәјәнләр кәскин тәнгид олундуғундан бу күн дә актуал сәсләнир.

Сонралар С.Рәһман, С.Дағлы, Һ.Зија, Б.Вәһабзадә, Ә.Әјлисли, Анар, Елчин јарадычылығында даһа чох сахланан бу ән'әнә башга мүасирләримизин дә радиода сәсләнән һәр јени әсәриндә дујулмагдадыр. Јери кәлмишкән, ону да гејд етмәк вачибдир ки, радио тәкчә әдәби дил дејил, һәм дә ону горујанлар, јараданлар нәслини формалашдырыр. О, јазычыларын бәдии дилинә, үслубуна да өз нөвбәсиндә тә'сир едир. Радио үчүн әсәр јазан, публисистик чыхыш һазырлајан, јахуд да мүсаһибә вермәјә һазырлашан һәр бир зијалы өз нитгини, јазысыны даһа чох халг дилинә јахын, сәлист гурмаға чалышыр, истәр-истәмәз дил үслубуну чилалајыр. Радиону бәлкә елә буна көрә чохлары "мәһәк дашы" адландырыб. Көркәмли гәләм саһибләринин чоху (Анар, Е.Бахыш, И.Исмајылзадә, В.Бәһмәнли, М.Сүлејманлы, В.Әлиханлы) е'тираф едир ки, јазыларындакы сәмимијјәтә көрә мәһз радиоја миннәтдардырлар.

Радиода сәсләнән әдәби әсәрләрлә јанашы ајры-ајры анадилли програмларымыз, публисистик дүшүнчәләр бирбаша дилин горунмасына, инкишафына хидмәт едир. Бу мә'нада отуз илә ја-

хын ефирдә сәсләнән "Молла Нәсрәддин" сатирик радио журналынын хидмәти мүбаһиләсиз демәк олар ки, өз сәләфи "Молла Нәсрәддин" мәчмуәсиндән о гәдәр дә аз олмајыб. "Молла Нәсрәддин" сатирик радио журналы һәр нөмрәсиндә халгымызын, дөвләтимизин мәнафеjинә зидд олан һаллар, нөгсанлар, дөвләтчилиjимизә jад үнсүрләр кәтирмәк истәjән, ону истәр харичи, истәрсә дә өз шивә вә ләһчәләримизлә дупдуру булаг сафлыгындан әсәр-әламәт галмаjачаг һәддә гәдәр "буланлыглашдыран" кәсләрә гаршы амансыз тәнгидлә чыхыш едиб. Кәлин 1986-чы илин әввәлләриндә ефирә кедән "Молла Нәсрәддин" радио журналынын бә'зи мәгамларына нәзәр салаг:

"М.Н.: – Аj огул, аj Лаглагы, мән баш тапа билмирәм ки, бу "ушто-мушто" данышанларын өвладларыны Зулеjха әвәзинә "Зулja", Фатма jеринә "Фатjа", Күлбадам jеринә "Күлja", Хошгәдәм әвәзинә "Хоха" чағыранларын jолу һеч бир әчнәби мәмләкәтә душмәjиб?! Јаинки душубсә, һеч онларын өз дәдә-баба адларына мунасибәтини көрмәjибләр?! Әкәр ки, һәр ишдә онлара охшамаг истиjилләр вә буну ирәликетмишлик – "муасирлик", "интиликентлик" һесаб едилләр, чох әчәб. Онда башга әмәлләрдән нијә башлајырлар?! Елә әзәл башдан онлар кими өзчә дилләрини севмәjи, гәдирләндирмәjи өjрәнсинләр дә! Ахы јазыгды бу Ана дили! Јазыгды бабалардан бизә мирас галан бу дил ки, көз көрә-көрә шикәст ола..."
("Молла Нәсрәддин" радио журналы, 1986).

Јахуд һәмин верилишин башга бир сајы:

"Ej, мәним һаггы-әдаләти өзкә мәмләкәтләриндә ахтаран алим, сәнәтчи, кускун һәмвәтәнләрим!

Ej, мәним шәри-шеjтандан, гуру бөһтандан, ала чатыдан горхан иланвурмушларым!

Ej, Вәтәнини дилим-дилим, ризә-ризә едиб өз араларында бөлүм-бөлүм бөләнләр. Ону һәррача гоjуб сатан мухәннәт өвладларым!

Бу халгын өлүм-дирим күнүндә аталарынын чиркаб гохулу пуллары һесабына тәһсил адыjла душмән гаршысындан өзкә торпаглара гачыб, орада раһат jашаjан, ана-бачыларындан хәбәрсиз, зәлил, нагис өвладларым!

Ej, дүнjанын мухтәлиф мәмләкәтләриндә – Иран, Туркиjә, Америка, Франса, Исраил, дашы-даш устундә галмаjан Русиja вә

еләчә дә Азәрбајчанымын кунч-бучагында өзләринә сығыначаг тапыб, өз һалал өмурләрини "огурлуг" јашајан һәмвәтәнләрим!

Еј, бутун бу газанлары гајнадыб гапагларыны мөһкәм тыхајан өвладларым!

Еј, бу халгын һагг-әдаләт мәһкәмәсиндән горханлар! Даһа бәсди!

Ешидин! Севинин! Чох бөјук гурбанлар һесабына әлдә едилән азадлыгын узун, мәшәггәтли јолу баша чатды. Биз азад олдуг. Дөвләтимизин рәмзи олан учрәнкли бајраг башымыз устә далгаланыр. Өз дөвләт һимнимизин сәдалары алтында јухудан ајылыб, јухуја кедирик.

Даһа гајыдын өз јурдунуза. Та ки, аналарынызын анасы олан Вәтәнимизин јолларыныза дикилән һәсрәтли, никаран бахышлары интизардан гуртарсын. Һамымыза јер вар бу Вәтәндә. Вәтән бөјукдур. Бөјукләрсә багышламагы бачарыр. Гајыдын ки, даһа сәрһәдләримиз бутөвләнсин. Гајыдын ки, Шуша, Лачын, Губадлы, Кәлбәчәр гајытсын...

Кәлмәли, көрмәли, галмалы, өлмәли јенә дә Вәтәндир! Валлаһ, догру бујурублар: гәрибин өлусу дә гәриб олур. Валлаһ, Вәтән сатанын гәбри вәтәнсиз олур! Инанын буна. Гајыдын! Вәтән сизинлә һалаллашмаг истәјир.

Даһа күн јары олуб. Даһа күн күнортадан кечиб. Ахшама аз галыб. Кечикирсиниз! Күн батыр. Гаранлыг душур. Јол-риз итәр. Тапа билмәзсиз Вәтәни.

Бешијиниз башында сизә ана дилиндә лајла чалан, синәси парчапарча, торпагы ган гохулу, гыз-кәлини әсир, халгы гачгын, дидәркин, сәфил, сәркәрдан, Хочалы фәрјадлы, даг-дашы бојну букук, бурум-бурум түстүсү көз јашардан, синә көјнәдән, урәји Шуша, Лачын, Көјчә, Тәбриз губарлы Вәтәндә һалаллыг ала билмәзсиз!" ("Молла Нәсрәддин" радио журналы, 6.02. 1993).

"Сатирик реалистләр халг дилинә енмәклә, ана дилинин ән дадлы, дузлу ифадәләрини әдәби дилә кәтирмәклә вә халг данышыг дили илә әдәби дил арасында мәсафә сахламамагла әслиндә XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчан–түрк әдәби дилинин зәнкинләшмәси, инкишафы үчүн тәсәввүредилмәз дәрәчәдә бөјүк иш көрдүләр"[1].

---

[1] Н.Худијев. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. Бакы, "Маариф" нәшријјаты, 1995, сәһ. 414.

Һәр ики парчадан көрүндүјү кими, ади данышыг дилинин, чанлы сөһбәтин, нитгин интонасијасыны, үслубуну бүтөвлүкдә горујуб сахламагда да "Молла Нәсрәддин" һәм ана дилинә, һәм дә өз сәләфләринә бөјүк сәдагәт нүмунәси көстәрир.

Радиода илләрдән бәри әдәбијјат редаксијасында ефирә һазырланан "Нитг мәдәнијјәти", "Ана дили", "Тәрчүмә сааты" програмлары билаваситә әдәби дил нормаларынын динләјичиләрә сирајәт етмәсинә, Азәрбајчан дилинин чохчаларлы, зәнкин сөз еһтијатынын, дил имканларынын ефирә кәтирилмәси илә халғын нечә миниллик јаддашына дөнүшә, дилимиздә бу күн унудулмагда олан, амма әслиндә чох инчә вә зәриф мә'наларыны илә тәкчә нитгимизә дејил, мә'нәвијјатымыза да көзәллик кәтирән сөзләрин горунуб сахланмасына хидмәт едир:

"Гәдим ромалылар поезија илә натиглик мәһарәти арасында мүәјјән бир һәдд гојараг демишләр: "Инсан анадан шаир кими доғулур, натиг кими исә сонрадан јетишир, формалашыр".

Бу мүддәа доғрудурму? Доғурданмы поезија јарадычылыгдыр, о, фитри габилијјәтдән вә тәбии исте'даддан асылыдыр, шифаһи нитг исә јалныз вәрдиш васитәси илә әмәлә кәлән бир усталыг, јахуд мәһарәтдир?

Бу суала чаваб вермәк үчүн шифаһи нитгин, үмумијјәтлә, һансы јолларла инкишаф етдијини ајдынлашдырмаг лазымдыр. Шүбһәсиз, бу мәсәләнин һәлли бизә шифаһи нитг тә'лиминин имкан вә һүдудларыны даһа јахшы баша дүшмәјә көмәк едир.

"Инсан һәјатында шифаһи нитгин бир-бири илә јанашы гоша кедән ики јолу вардыр. Бунлардан бири инсанын физики вә руһи инкишафы илә мүәјјәнләшән кортәбии јолдур. Бизим һәр биримиз та кичик јашларындан, ушаглыг дөврүндән, өзүмүздән асылы олмајараг, мүһитимиздәки адамларын нитгини мәнимсәмәјә башлајыр вә бу јолла да сөз еһтијатымызы кенишләндиририк. Ејни заманда, һәјати тәсәввүрләрин даирәси кенишләнир, дәркетмә вә јарадычы тәхәјјүл габилијјәти артыр ки, бу да биздә фикир вә һиссләримизи даһа дәгиг әкс етдирә билән сөзләр ахтар-

маг мејли, онлары рәнкарәнк вә емосионал бир нитглә ифадә етмәк арзусу доғурур.

Һәјатда хүсуси бачарыг вә исте'дад сащиби олан мүәјјән адамлар да олур ки, онларда бу кејфијјәт даһа сүр'әтли, һәм дә чох күчлү инкишаф едә билир. Халг ичәрисиндән чыхмыш, өз-өзүнә јетишмиш исте'дадлы кәсләрә "синәдәфтәр" дејирләр. Чехов демишкән: "Зијалы адам үчүн охујуб-јазмағы бачармамаг нә дәрәчәдә лајигсиз, јарамаз бир ишдирсә, сәлигәсиз вә пис данышмаг да бир о гәдәр нөгсандыр" ("Нитг мәдәнијјәти" верилишиндә профессор А.Абдуллајевин чыхышындан. Радио, 1968).

Азәрбајчан радиосунун "Сәс хәзинәси"ндә горунан әдәби инчиләримизин һансы биринә нәзәр салсаг, ефирдә сәсләндији тарихдән асылы олмајараг, она дөнсәк, истәр диктор, актјор, гираәтчи тәрәфиндән сәлис ифадә, истәрсә дә бәдии әсәрин дәјәрчә сечими бахымындан Азәрбајчан әдәби дилинә хидмәтин бариз нүмунәсинин шаһиди оларыг. Амма әдәби дилин радио верилишләри васитәсилә бәһрәләнмәси, бојартымы јалныз әсрләрдән бизә мирас галмыш зәнкин анадилли бәдии әдәбијјатын ефирә кәтирилмәси, сәһнәләшдирилмәси, "Радио театры"нда тамаша олараг динләјичијә тәгдим олунмасы, јахуд јүксәк сәвијјәли "Бәдии гираәт" саатларында ефирдән сәсләндирилмәси илә мәһдудлашмыр.

Азәрбајчан радиосунда јалныз Азәрбајчан халгынын өз мәдәнијјәт вә әдәбијјат нүмунәләри дејил, дүнја халгларынын әдәбијјат вә мәдәнијјәт абидәләри илә танышлыг, мүхтәлиф әчнәби дилләрдән, хүсусилә Гәрб, Авропа, рус халгларынын дилләриндән тәрчүмә едилмиш әсәрләрин сәсләндирилмәси дә әдәби дилин ифадә имканларыны кифајәт гәдәр кенишләндирир, мүәјјән дил, үслуб арашдырмаларына, јениликләрә кәтириб чыхарыр. Азәрбајчан дилинин кениш бәдии имкан вә көзәлликләри "Тәрчүмә сааты" адлы програмла ефирә чыхан дүнја әдәбијјаты нүмунәләриндә хүсусилә габарыг нәзәрә чарпыр. "Тәрчүмә сааты"нда динләјичи дүнјанын танынмыш сәнәткарларынын сајсечмә әсәрләри илә таныш олмагла јанашы бу күн дүнјаја мејдан охујан Гәрб сәнәткарларынын, "Нобел" мүкафаты лауреатларынын әсәрләринин бизим дилдә – ана дилимиздә нә гәдәр

көзәл сәсләндијинин дә шаһиди олур. Истәр-истәмәз бунун сајәсиндә, тәрҹүмә јолујла әдәби дилимизә јени үслуб, синтактик, лексик норма вә гәлибләр дә дахил олур. Тәбии ораг, белә "кәлмә" нормалар да әдәби дилә нечә-нечә јени чаларлар верир.

Сон илләр "Радио театры"нда танынмыш Америка јазычысы Едгар По, Фолкнер, Маркес, Хорхе Луис Борхес, Һемингуеј, Кобо Абе, Албер Камју, Мешә Сәлимович вә башга гәләм усталарынын, "Нобел" мүкафаты лауреатларынын әсәрләри тәрҹүмә едилиб динләјичиләрә тәгдим олунур, севилә-севилә динләнилир. Онлардан бир нечәсиндән бә'зи мәгамлар:

"...Бизим кәнддә бәлкә дә ән мараглы адам, бу мәним фикримдир, бәли, ән мараглы адам Хуан Канделадыр. Инандырым ки, онун сөз-сөһбәтләринә гулаг асмагдан дојмазсан... О вахтлар јадымдады, мән дә чаван бир ушаг идим, шәкәр плантасијаларында ишләјирдик. Ахшам оланда һамымыз бир нәфәр кими Хуанын башына јығышардыг, дөврә вуруб отурардыг. Көзумузу дикәрдик Хуанын сифәтинә. Көзләрдик көрәк о, нә вахт өз нағылына башлајачаг. Чөһрәси индики кими јадымдады. Гара, ағыллы көзләри галын, гара гашларынын алтындан адамын сифәтинә зилләнәрди. Дили, нечә дејәрләр, сумуксуз иди, башы исә... Еһ, башы дүнјанын оланолмаз әһвалатларыјла долу... Хуан маһалдакы бутун адамларын әсли, нәсли, өзү һаггындакы сөз-сөһбәти јерли-јатаглы, чикинә-бикинәчән билирди. Даглар, тәпәләр һаггында елә шејләр данышырды ки, елә бил һәмин даглары о өзү јаратмышды. Чајлар барәдә елә әфсанәләр үјдурурду ки, дејән о чајлары өзү әлинән газыб чәкмишди... Бәли, ахшам олан кими чүчәләр анач тојугун башына јығышан кими, бизләр дә дөврә вуруб, Хуанын әтрафында бардаш гуруб отурардыг. Онун богазында бутун мешә һејванлары, гушлар, һәлә бундан әлавә, бутун мусиги аләтләри јашајарды елә бил... Сөһбәтә башлајан кими өз сәси јаддан чыхар, кимин сөзүну данышардыса, онун сәсијлә данышарды.

...Еһ... үстүндән нечә илләр кечсә дә мәнә елә кәлир ки, дүнја театры Хуанын симасында даһи бир актјоруну, әвәзолунмаз, маһир бир нағылчыны итириб" (Куба јазычысы Хорхе Кардосо. "Хатирә ағачы..." радиотамаша, 1994).

"Радио театры"ндакы башга бир персонажын дилинә нәзәр

салаг: "(һәјәчанла)... *Демәли, изә душубләр?! Рунеберг әлә кечиб. Бәлкә дә артыг саг дејил... Рунеберг саг олсајды, Медден онун мәнзилиндә нә кәзирди?... Сәсиндән таныдым! О да мәни аз гала нәфәсимдән таныды. Ит кими иј билир, залым оглу. Һардан зәнк еләдијими дә дујмамыш олмаз. Демәли, чох олса, бешчә дәгигәдән сонра бу ев узук гашы кими муһасирәјә алыначаг. Тәләсмәлијәм. Демәли, бизи сатыблар. Вә сатғынын ким олдугуну да мән чох көзәл билирәм. Бир дә... бир дә Рунеберг билир. Даһа догрусу, билирди. Чунки инди Рунеберг ја әлә кечиб, ја да онун мејиди елә өз мәнзилиндә алман капитаны Ричард Медденин ајаглары алтындады. Бәлкә дә Медден мәнимлә данышанда сон нәфәсијмиш. Медден чәкмәсинин учујла онун чәнәсинә тохунурмуш. Јоох!... Тәләсмәлијәм...*" (Аркентина јазычысы Хорхе Луис Борхесин һекајәләри әсасында "Јол ајрычындакы бағ" радиотамашасындан парча. 1995).

Мүасир дөврүн капитал дүнјасындан сораг верән башга бир әсәрдән парчаја нәзәр салаг:

"ҺЕЈЛ ДОНОВАН: – Пол, әзизим, ишләримиз мән душундујумдән дә ә'ла кедир... Тәсәввур еләјирсән, гоча Уилјам Стоуел өзү өз әлијлә "Стоуел Интерпрајзиз" ширкәтинин бутун аксијаларыны мәнә – "Донован Интерпрајзиз"ә тәслим едир?

ПОЛ: – Ооо... Сизи јалныз тәбрик еләмәк олар... Бәс хејир иш һачанды?

ҺЕЈЛ: – (чашгын) Һансы хејир иш?...

ПОЛ: – Һәләлик аксијаларын, сәнәдләрин рәсмиләшдирилмәсини дејирәм...

ҺЕЈЛ: – Бу күн "Директорлар шурасында" өзү тәклиф етди буну... өзү дә сәнәдләри рәсмиләшдириб, "Милад бајрамы мүнасибәти илә" кәми кәзинтисиндә шәхсән мәнә тәгдим едәчәјинә сөз верди. Тәсәввур еләјирсән, "Донован, Интерпрајзиз" Инкилтәрәнин ән гудрәтли инвестисија ширкәти олур... Мән – чәнаб Һејл дә чәми 28 јашында бу бојда ширкәтә президентлик едирәм...

ПОЛ: – ... Һәм дә 28 јашыначан азад-асудә долашан Һејл чох асанлыгла Гоча Уилјам Стоуелин торуна душур, даһа догрусу, гоча Уилјамын јох, онун гызы шылтаг вә чаван, 18 јашына тәзәчә гәдәм гојмуш Реджинин, мисс Роджинанын..." ("Милад бајрамына гәдәр тој". Мүасир инкилис јазычысы Лиза Чексонун ејниадлы романы әсасында радиотамаша).

Тәгдим етдијимиз бу үч әсәр (тәрчүмә едән вә сәһнәләшдирән Ш.Әлиханлыдыр) мүхтәлиф өлкә јазычыларынын дил, тәхәјјүл вә исте'дадынын мәһсулудур. Мүхтәлиф мәишәт вә һәјат һадисәләри, еләчә дә дил хүсусијјәтләри илә зәнкин олан бу нүмунәләрдә тәрчүмә васитәсилә ајры-ајры халгларын вә мүәллифин дилинә хас истәр лексик, истәрсә дә синтактик дил нормалары ана дилимизә кәтирилиб. Әсәр боју тәрчүмә јолујла әдәби дилимизи зәнкинләшдирән сөз бирләшмәләринә дөнә-дөнә раст кәлмәк олар.

Әлбәттә, радиотеатрын репертуары олдугча зәнкиндир вә бурада һәм әдәби-драм әсәрләринин радио үчүн сәһнәләшдирилмиш вариантына, һәм сәһнә әсәрләринин театрдан трансљасијасына, һәм дә радио үчүн јазылмыш орижинал радиопјесләрә кениш јер верилир. Бүтүн бунлар исә радиодраматуркија анлајышы алтында бирләшдирилир. Бәс радиодраматуркијанын өз спесифик дили вармы? - суалы тәхминән 20-чи илләрдән сәнәтшүнаслары вә дилчиләри дүшүндүрмүшдүр. Әдәби драмын јени голу олан орижинал радиопјесләрин кетдикчә популјарлашмасы һамыја белә бир гәнаәтә кәлмәјә әсас вермишдир: радиопјесләр спесифик дил хүсусијјәтләринә маликдир. Бу радио әсәрин спесифик тәбиәти, драматик гурулушу, бәдии ифадә васитәләри, һадисә вә образ проблеми һаггында истәр харичдә, истәрсә дә өлкәмиздә нәзәријјәчиләр мүхтәлиф мөвге тутсалар да, онларын әксәријјәти радиодраматуркијанын әсас ифадә васитәси олан дилин спесификлијини, бурада сөзүн вә нитг васитәләринин чох функсијалылығыны јекдилликлә тәсдиг етмишдир. Бәлкә дә бу мәсәлә һеч бир мүбаһисә доғурмадығы үчүн тарихи, сәнәтшүнаслыг, сосиал-психоложи чәһәтләрдән тәдгиг едилән радиопјесләр лингвистик бахымдан кифајәт гәдәр өјрәнилмәмишдир.

30-чу илләрдән төмәли гојулмуш Азәрбајчан радиотеатры зәнкин инкишаф јолу кечәрәк хејли чилаланмыш вә орижинал радиопјесләр онун практикасында мөһкәм јер тутмушдур. Индијәдәк танынмыш јазычыларымызын гәләминдән чыхан онларча радиопјес көзәл бәдии сәнәт нүмунәси кими радионун "гызыл фонд"уна дахил едилмишдир. Бу нүмунәләр радиодраматуркија-

да дил материалынын орижиналлығы бахымындан сөз демәјә имкан верир. Чүнки бир жанр кими радиопјесин спесификлији вә бәдии естетик имканлары, илк нөвбәдә, мәһз онун орижинал дил хүсусијјәтләриндә өзүнү бүрузә верир.

Конкрет олараг радиодраматургија дилинин өзүнәмәхсуслуғу нәдәдир? Ону сәһнә вә телевизија пјесләриндән, һәмчинин кино дилиндән һансы әламәтләри фәргләндирир? "Радиодраматургија дили" әсәриндә бу суала чаваб верән Г.Мәһәррәмов, һәр шејдән әввәл, радиодраматургијанын спесифик тәбиәтини, онун бәдии ифадә васитәләринин мәһдудлуғуну, көрмә факторунун јохлуғуну, монолог вә диалог кими мүһүм нитг елементләринин бурада дашыдығы чохчәһәтли функсијалары нәзәрә алмағы вачиб сајыр.[1]

Адәтән, театр пјесини охујаркән ону кур ишыглы сәһнәдә тәсәввүр едирик. Бурада шәрти мәкан көз габағындадыр: зәнкин декорасијалар, гурулмуш сәһнә, актјорларын пафослу нитги. Онларын һәрәкәтләри, зәнкин мимика вә жестләри дә көз өнүндә чанланыр. Бурада һадисәләрин кедиши билаваситә сәһнә илә бағлыдыр вә мәһз бу чәһәт истәр-истәмәз нитгин дә характеринә тә'сир едир. Актјорлар фикир вә мәгсәдләрини сөзүн, мимика вә жестләрин көмәји илә һеч бир чәтинлик чәкмәдән тамашачыја чатдырырлар.

Лакин радиопјесдә апарычы гүввәјә малик олан сөз маһијјәтчә сәһнәли дејилдир вә ону нәинки театра хас олан жест, мимика, үмумијјәтлә, һеч бир заһири, физики һәрәкәт мүшајиәт етмир.

Радиодрамда сөз көрүнмүр, о, јалныз интонасијада, инсанын чанлы сәсинин аһәнкиндә мөвчуд олур. Персонажларын һәрәкәтләри, онларын нәфәсләри вә үрәк дөјүнтүләри өз әксини јалныз бу "көрүнмәјән" сөздә тапыр. Радиоперсонажлар динләјичи тәсәввүрүндә анчаг дилин чанлы сәс системинин спесифик әламәтләринин көмәји илә көрүнүрләр. Бурада дејилән һәр сөз маһијјәти һадисә вә образдан ајырыр, үмумиләшдирир вә ејни за-

---

[1] *Бах:* Г.Мәһәррәмов. Радио драматургија дили. Бакы, "Елм" нәшриjjаты, 1990.

манда һисси образ јарадыр. Демәли, сәһнә әсәринә нисбәтән радиопјесдә сөз, инсан нитги даһа чох функсија дашыјыр. Бу пјесин бүтүн ифадә күчү сөзлә, онун һадисә вә характерләри әксетдирмә имканлары илә бағлы олур. Ифадә едәнин көрүнмәсиндән, образларын жестләрдән вә емосионал мимикалардан мәһрум олмасына бахмајараг, радиопјесләрдә сөз даими вә һәлледичи елементдир. Тәсадүфи дејилдир ки, елә бу хүсусијјәтләринә көрә чох тәдгигатчылар радиодраматуркијаны сөз театры адландырырлар.

Бурада бүтүн драматик һадисәләр анчаг дил васитәләриндән гидаланыр вә радионун сәс тәбиәтинә ујғунлашараг, јалныз бу жанрда шәртилији гәбул олунмуш спесифик нитг елементләринин көмәји илә инкишаф едир. Буна көрә дә бә'зән радиодраматуркија дилинин спесификлији театр үчүн гејри-ади, һәтта инандырычы олмајан һадисәләри сәсләндирмәјә имкан верир. Мәсәлән, Р.Исмајыловун "Гардаш торпағында" әсәриндә өлүләр данышыр, А.Бабајевин "Јадикар" әсәриндә дашлар дил ачыр, Ә.Әјлислинин "Өмүрдә нахышлар" сәнәдли радиопјесиндә исә мүәллиф әсәрин гәһрәманына ефирдән мүрачиәт едир вә с.

Радиодраматуркијанын дили күчлү, ассосиатив, поетик вә експрессив имканлара маликдир, ејни заманда о, реал вә инандырычыдыр. Мүасир радиотехника радиодраматуркијада истәнилән сәс үчүн, илк нөвбәдә исә образларын чанлы сәси үчүн кениш имканлар ачыр. Һәссас микрофон инсан нитгини, һәтта пычылты илә дејилмиш ән зәиф вә титрәк аһәнки белә динләјичијә ајдын шәкилдә чатдырыр. Гаврама заманы динләјичи радиопјесдә чәрәјан едән һадисәләрин мәһз һәмин анда баш вердијинә инаныр. Персонажларын нитгиндән, онларын мүхтәлиф данышыг шәраитләриндән доған һадисәләр динләјичи тәсәввүрүндә чанланыр. Драматик һадисә илә динләјичи тәсәввүрү арасында мәсафә санки јоха чыхыр. Әлбәттә, бу бир тәрәфдән, үмумијјәтлә, сөзүн ифадә имканлары илә бағлыдырса, дикәр тәрәфдән радиопјесдә сөзүн спесифик ролу вә дил гурулушунун өзүнәмәхсуслуғу илә изаһ едилмәлидир. Чүнки радиодраматуркија һадисәләри көстәрмәк имканындан мәһрум олдуғу үчүн онлары хүсуси тәләблә јанашылан нитг материалы үзәриндә гу-

рур. Бурада бәдии әдәбиҗҗатын һеч бир нөвүнә хас олмаҗан мүһүм спесифик чәһәт өзүнү көстәрир. Радиопјесин дили, бурадакы инсан нитги нәинки тәсвир васитәси кими чыхыш едир, һәтта о өзү билаваситә тәсвирин предметинә чеврилир. Фикримизчә, бу, радиодраматурҝијанын дилини сәчиҗҗәләндирән ән мүһүм хүсусиҗҗәтдир вә о, драматурглар гаршысында фајдалы естетик имканлар ачыр.

Радиодраматурҝија дилинин спесификлији, ејни заманда онун композисијасында кениш истифадә едилән диалог, монолог вә дахили монолог кими нитг елементләринин функсионал, семантик вә синтактик хүсусиҗҗәтләри илә дә бағлыдыр.

Радиоја мәһз театрдан кечмиш бу нитг елементләри, хүсусилә диалог радиопјесдә маһиҗҗәтчә јени сәчиҗҗә дашыјыр. Һекелин "әсл драматик форма" адландырдығы диалогда иштирак едәнләр мөвгеләриндән асылы олмајараг, характерләрини вә мәгсәдләрини ачыг шәкилдә бир-биринә сөјләјәрәк мүбаризәјә кирир вә белӛликлә дә, һадисәләрин реал инкишафына тәкан верирләр. Диалогун бу хүсусиҗҗәти һәрәкәтин динамикасындан, декорасијадан, ишыг, грим вә жестләрдән мәһрум олан, һадисәләри јалныз инсан нитги илә әкс етдирән радиопјес үчүн даһа характеркдир.

Радиодраматурҝијада диалог һәм заман вә мәкан һаггында информасија верир, һәм образлары сәчиҗҗәләндирир, һәм дә һадисәләр арасында мәнтиги әлагә јарадылмасына хидмәт едир. Радиопјесләрдә диалогун мүһүм хүсусиҗҗәтләриндән бири дә персонажларын физики фәалиҗҗәтини әкс етдирмәсидир. Нә театрда, нә кинода, нә дә телевизијада диалогун белә бир функсијасы јохдур. Әлбәттә, онун ән башлыча функсијасы тәсвир вә тәәссүрат јаратмаға хидмәт етмәсидир. Ә.Әјлислинин "Бу кәнддән бир гатар кечди" радиопјесиндән бир парчаја нәзәр салаг:

(гапы таггылтысы, ајаг сәсләри)

"Ана: – Рүстәм, оғул!.. Гој сәни бир дә јахшы-јахшы өпүм, а гызым! Сән кәлән јоллара гурбан! (өпүшүрләр).

Таһир: – Јаваш-јаваш, ај арвад, бирдән чашыб мәни дә өпәрсән.

Ана: – Сәни нијә өпмурәм ки?! (өпур). Кедиб истансијадан мәнә кәлин кәтирмисән.

Нәнәгыз: – Әми, әми, бура бах! Бу кулу мән әкмишәм е... Көр нечә дәнә кулу вар?.. Һәр күн бирини дәриб Рустәм әмимин нишанлысына верәчәјәм (кулушурләр).

Ана: – Маһизәр, гадан мәнә, о сәрин судан кәтир, төк, гој јујунсунлар, зеһинләри ачылсын (су төкулур).

Нәрминә: – Саг олун!.. Саг олун!.. Мән анчаг әлләримми јујачагам".

Јери кәлмишкән, бир мараглы чәһәти дә дејәк ки, радиодраматуркијада персонажын көрүнмәси диалогларын тез-тез дәјишмәсини, образларын бир-биринә фасиләсиз репликаларла мүрачиәт етмәси зәрурәтини мејдана чыхарыр. Мәһз информасија јүкү зәнкин олан бир диалогун ани шәкилдә башгасы илә әвәз олунмасы реал драматик вәзијјәт јарадыр ки, бу да радиопјесин поетикасына хас олан башлыча хүсусијјәтләрдәндир. Мәсәлән, Б.Вәһабзадәнин "Тәјјарә кими", А.Бабајевин "Јадикар" вә Т.Рүстәмовун "Дәниз чағырыр" радиопјесләриндә мәһз диалогларын тез-тез бир-бирини әвәз етмәси һадисәләрин динамик инкишафына тәкан верәрәк рәнкарәнк драматик вәзијјәтләр јарадыр. Бу, өз нөвбәсиндә радиоәсәрин асан гавранылмасына көмәк едир.

Радиодраматуркијада персонажларын дахили аләминин даһа ајдын вә габарыг шәкилдә ачылмасында, динләјичијә чатдырылмасында монолог вә дахили монологлар да бөјүк потенсиал имканлара маликдир. Радиопјесин тәбиәти илә даһа үзвү шәкилдә узлашан бу нитг елементләри образларын мә'нәви аләмини, сәчијјәсини асанлыгла динләјичинин мүһакимә објектинә чевирир. Онлар мәһз радиопјес үчүн характерик олан спесифик мүһит – маһијјәтчә сәсләрдән ибарәт олан бир мүһит јарадырлар. Монологларын бирбаша динләјичијә јөнәлдилмәси онун өз тәфәккүрүнү пјесин һадисәләри үчүн "сәһнә"јә чевирмәсинә сөвг едир. Бу нитг елементләринин дә радиопјесләрдә дашыдығы функсијалар жанрын дилинин спесификлијини мүәјјән етмәјә имкан верир.

Радиодраматуркија дилинин орижиналлығындан данышар-

кән интонасијанын бурадакы чох мүһүм ролуну гејд етмәмәк олмаз. Радиопјесләрин мәһз сәсли формада мөвҹудлуғу бурада интонасијанын апарычы дил васитәсинә чеврилмәсинә имкан верир. Радиообразларын нитгинин фәрдиләшмәсиндә, онларын дахили аләминин, фикир вә дүшүнҹәләринин емосионал шәкилдә динләјичијә чатдырылмасында, һадисәләрин башвермә шәраитинин характеризә олунмасында, нитгин өзүнәмәхсуслуғунун мүәјјән едилмәсиндә интонасија башлыҹа јер тутур. Мәһз интонасија дејиләҹәк ифадәни јарадыр вә онун мүһүм конструктив әламәтинә чеврилир. Биз Ә.Әлибәјлинин "Әбәдијјәт", А.Бабајевин "Сәһәр шәфәгләри", Т.Рүстәмовун "Бир сәманын улдузлары", Г.Рәсуловун "Чағырыш", Ф.Гоҹанын "Мәнзил әһвалаты", С.Азәринин "Ахырынҹы папирос" радиопјесләриндән көрүнмәз образларын сәсини ешидән кими бу просесдә данышығын предмети илә бағлы олан информасијаны санки визуал шәкилдә гаврајырыг. Белә үнсијјәтин долғунлуғуну јалныз зәнкин интонасија чаларлары тамамлајыр. Вә мүәјјән мәсафәнин мөвҹудлуғуна бахмајараг, биз һәтта жестләрин вә мимикаларын көмәји олмадан белә ифадәләрин дәгиг мә'насыны баша дүшүрүк.

Әлбәттә, бүтүн бунларла јанашы радиодраматуркија дилинин спесификлији нитгин фәрдиләшдирилмәсиндә, онун шифаһи дилә мәхсус синтактик хүсусијјәтләриндә, хүсусән орижинал ҹүмлә гурулушунда да өзүнү ајдын көстәрир.

Бүтүн бунлар ону демәјә әсас верир ки, спесифик драматик гурулуша вә бәдии ифадә васитәләринә малик олан радиопјесләрин һәм дә зәнкин вә орижинал дил хүсусијјәтләри вардыр. Бу дил хүсусијјәтләри онун синтактик хүсусијјәтләриндә даһа чох үзә чыхыр. Чүнки нитгин тә'сирлилији, онун емосионаллығы вә експрессивлији бир чох һалларда мәһз һансы синтактик конструксијаларын сечилмәсиндән асылы олур. Әсасән данышыг дилинин вә радионун спесифик тәбиәтинин тә'сири илә формалашан радиодраматуркија дилинин синтактик хүсусијјәтләри шифаһи нитг нормаларынын мүәјјәнләшдирилмәсиндә дә мүһүм лингвистик амил кими чыхыш едир.

1. Шифаһи данышыға хас олан ән мүһүм кејфијјәт – ифадә-

ләрдә фикир биткинлији вә семантик бирләшмәләрин мөвҹудлуғу радиодраматуркија дилинин синтаксисиндә дә өзүнү көстәрир. Бурадакы синтактик васитәләр тәкҹә мүәјјән фикрин ифадәсинә дејил, һәм дә нитгин гурулушунун бүтөвлүјүнә вә онун һиссәләринин әлагәләндирилмәсинә хидмәт едир.

2. Һадисәләрин вә диалогларын динамиклијини тә'мин етмәк, гаврајышыны асанлашдырмаг үчүн садә ҹүмләләрдән истифадә едилир. Информатив јүкү чох олан образларын дилиндә исә мүрәккәб, хүсусән табели мүрәккәб ҹүмләләр ишләдилир: *"Малик: Ган! Бәс нијә сусурсан? Ал, мәним јастығымы башынын алтына гој. Бу һәби дә ат. Ал, бу да су"* (Р.Исмајыловун "Ҹәррah үрәји").

3. Ҹүмләләрин гурулушу үчүн садәлик, һәҹми үчүн лакониклик әсас шәртдир. Образларын нитгинин ағыр ифадәләрлә јүкләнмәси фикрин мәнтиги дүзүмүнү вә емосионаллығы позур, мә'нанын гавранмасыны чәтинләшдирир. Буна көрә дә радиодраматуркија дилинин синтаксиси үчүн тәктәркибли ҹүмләләр характерик һесаб олунур.

4. Бә'зән нитги фәрдиләшдирмәк, образларын интонасијаларыны бир-бириндән сечмәк вә психоложи ситуасијалары долғун әкс етдирмәк үчүн гыса нида ҹүмләләриндән истифадә едилир. Бу, әсасән образларын илк сөзү олур вә онун ардынҹа әсас фикир сөјләнилир: "Ә ш р ә ф: *План батды!.. Бу нә мусибәтдир!"* (Т.Рүстәмов. "Сәманын улдузлары"). "И м р а н: *Aha! Демәли, белә! Сиз бу дашы тарих һесаб едирсиниз"* (А.Бабајев. "Јадикар").

5. Билаваситә интонасија үзәриндә мөвҹуд олан радиодраматуркија дилинин синтаксисиндә синтагмлар бөјүк рол ојнајыр. Семантик вә синтактик пропорсија әсасында јаранан синтагм фикрин динләјичијә дәгиг чатдырылмасына хидмәт едир. Мәһз бурада нитг тактлары сајылан синтагма үслуби ситаксисин әсас категоријаларындан биринә чеврилир. "Ҹ ү м ш ү д: *Мән дә сизә гәти билдирирәм ки, бу дөјүшдә иштирак етмәлијәм"* (С.Азәри. "Ахырынҹы папирос").

Бүтүн бунларла јанашы радиодраматуркија дилинин синтактик хүсусијјәтләри диалог вә монолог кими нитг васитәләринин гурулушунда, һәмчинин интонасијадан асылы олараг нәгли ҹүмләнин функсионал зәнкинлијиндә дә ашкара чыхыр.

Данылмаз һәгигәтдир ки, һәр бир әдәби дилин көзәллији, зәрифлији онун садәлијиндә, сафлығында вә өз халг дилинә јахынлашмасындадыр. Бу мә'нада өз мәнбәјини халг руһундан алан, саф вә бәнзәрсиз әдәби дил нүмунәси нүмајиш етдирән "Булаг" верилиши барәдә хүсуси данышмаг кәрәкдир. Халгын гәдимдән-гәдим, чохәсрлик јаддашындан сүзүлүб кәлән ел дејимләри, адәт-ән'әнәләр, бајатылар вә с. чәм олдуғу бу верилишин һәр сајында, демәк олар ки, әдәби дилимиздә бу күн унудулмагда олан, амма илләрдән бәри бу дилин сөз "чәмәниндә" әтринин бәнзәри олмајан бир чичәјин, бир гөнчәнин јени рајиһәси, јени нәфәси дујулмагдадыр: *"Һәр халг өз дилиндә көрунәр" дејиб һансыса бир логман. Өз дилиндә дүнја јарадан халг, шүбһәсиз ки, өлмәздир: "...Јер узунә агач кәлди, чанлы кәлди, инсан кәлди. Күнләрин бир күнүндә инсанын дилинә сөз дә кәлди. Һајгыртылар, гышгырыглар, чыгыртылар јаваш-јаваш әријиб кетмәјә уз гојду. Инсанын додагларындан көј көјәрчин кими сөзләр пәрвазланыб учду. Елә, улуса сөзлә бирликдә бир агырлыг кәлди, бир учалыг кәлди.*

Ел агсаггалы сөз сөјләди, сөз дилдән-дилә, елдән-елә кечиб аталар сөзү олду. Ел агбирчәји сөз сөјләди, сөз чәһрәдән әјрилди, илмә-илмә халы бутасы олду, бешик башында бир лајлаја чеврилди... Елобада кишиләр сөз вердиләр, кәлмә кәсдиләр. Сөз ашырдылар, сөз сечдиләр, сөз гошдулар. Икидләримиз сөз тапыб, сөз дедиләр, јагынын једди гатындан кечди, душмән устә сөз вә гылынч чәкдиләр. Әлдә гылынч олду, дилдә сөз! Әлдә атын јүјәни олду, дилдә сөз! Әлдә хыш олду, дилдә сөз!.. Гопуз олан јердән сөз бојланды, саз сәси кәлән јердән сөз учалды" ("Булаг", 1971).

"Бизим елин, бизим дилин бир ана китабы вар – "Дәдә Горгуд". Дәдә Горгуд бојларындан, гопузундан сузулуб кәлән һәр сөз тарихин бир јарпагы, бир олмушун, бир кечмишин сорагчысыдыр...

Дәдә Горгуд руһунун давамчысы дahи Фузули демишкән:

Чан сөзудур әкәр билирсә, инсан
Сөздүр ки, дејирләр өзкәдир чан...

Чан сөзу олдугу гәдәр һәр сөзүн өзү дә бир чандыр. Өз талејини јашамыш бир чан.

Бу чан олдугу гәдәр һәр сөзүн өзү дә бир чандыр. Өз талејини јашамыш бир чан.

Бу чан догулур, бөјујур, севир, севилир, артыр, төрәјир вә вахт вә'дә јетишәндә дүнјадан көчүб кедир.

Кәлимли-кедишли дүнја, сон учу өлумлу дүнја - дејән халгын јаратдыглары кәлимли олмуш, кедимли олмамыш, сон учу сонсузлуга кедиб чыхан сәрвәт јаранмышдыр" ("Булаг", 1973).

Көрүндүју ким, халг јарадычылығына һәср олунан "Булаг"ын дилиндә милли колорит, фолклор үслубу даһа габарыг нәзәрә чарпыр. "Булаг"ын дилиндә әсасән халг данышыг дилинин фонетик, лексик, грамматик нормалары көзләнилир. Белә ки, данышыг дили үчүн сәчијјәви олан чүмлә нөвләри, типик халг сөз вә ифадәләринин (*биличиләр, ел-оба јығынаг гурур, јаз өјнәси, бир сују таныш кәлир* вә с.) сечилиб јериндә ишләдилмәси һәмин верилишин даһа да көзәл олмасына көмәк едир.

"Булаг" верилишиндә тәһкијә үсулу, данышыг дили интонасијасынын сахланмасы да мүсбәт хүсусијјәтләр кими көстәрилә биләр. Нүмунә үчүн ашағыдакы мәтни нәзәрдән кечирәк:

"Һә, истәкліләрим, Пәри нәнә јухудан ајылан кими тохдады, көрду нәвәси ахшамнан шәрбәт дузәлдиб, бир гуртум, ики гуртум ишди ки, урәјиндә гут олсун: "Һамы ајдынныга чыхсын, биз дә ичиндә", - дејиб јолланды Агчакилә. Јухујду, нәјиди көрмүшду, деди өјрәнсин көрсун бу нә олуб-олачагды, дејир, јухуну урәјинә саларсан, дилинә кәтирмәзсән, ираг-ираг кечәни сәннән кечәлијәр. Кәрәк бир агзы хејирри, сөзу дүшәрри тапасан, јухуну јоздурасан. Јозучу да јоза-јоза урәјини јеринә сала, кунуну ајдынныг елијә. Мәсәл вар, дејир, шәр демәсән, хејир кәлмәз, узаг-узаг елә ки, јозучу агзыны суруду, урәјиндә гара галды, онда кәрәк јухуну јозасан. Һә, истәкліләрим, јухујозма да буна дејилләр; Јенә ел-обада беш-алты агзы хејирри тапырсан, јухуну бир-бир буннара данышыб нәфәсдән-нәфәсә кечирирсән, јозурсан, јуху да гачах душур.

Һә, кәбә дедијин јолду, кедәннәримиз кәлсин, ај Пәри нәнә. Узаг-узаг, ајаггабыјнан чораб даррыхды, ајагыјалын јункуллукду, севинишди, јухуда биринән пај алмаг јахшыды, ушаг да ки, сәсди, кечә јухусуну көрәрсән, сәһәр јујурә-јујурә өзүјнән сәс-күј кәтирәр, амма хејирәди, ушаг хејирә јујурәр" ("Булаг", 1974).

Бу дил бизим улу бабаларымызын дилидир, бу дил халгымызын руһу, онун кечмишә баглылыгы, сабаһа кедән јолудур. Она көрә дә

"Булаг" вахташыры сөзә, дилә, онун тәблигинә дә кузку тутур:

"Әл-әлә тутмуш сөзләр гом-гом, топа-топа, јыгчам-јыгчам "Гајтагы", "Варсагы", "Тәрәкәмә" ојнады. Һәр ојнама бир кузку олду, бир гошгу олду, бир бој олду, дилдән-дилә, елдән-елә јајылды. Дәдәм Горгуд бир күн көрду ки, бу сөзләрин агзыны бир јерә јыгмаса, онларын ахырыны, бахарыны тапмаса, дуз дунја бир-биринә гарышачаг. Бәс нејләсин, нечә еләсин?

Горгуд дәдә сөзләри сыра-сыра дузду, јербәјер еләди, һәр бирinin көкуну, илкәјини көстәрди.

Сөзләри исти, сојуг дејә ики јерә ајырды, чиј сөз сөјләјәнләри чиј адам чагырын, - деди. Деди ки, сөз шушә кимиди, сөз сындыранын сөзу сынар. Сынмаз олса, сөзу боша кедәр. Беләсинин сөзүндән бојун гачырарлар, сөзуну јерә саларлар.

Деди ки, ел-обада о адамлар сөзүн башында да, сонунда да анылсын ки, онлар сөзунун јијәсидир.

Дад јарымчыг әлиндән!" ("Булаг", 1980).

"Инди ки, һазырчаваблыгдан сөз душду, бир нәфәрдән данышаг сизә. Бу бир нәфәр дә ким ола, ким олмаја, Исмајыллынын Лаһыч кәндиндә јашајан Гулу Шејда. Бамәзә кишиди, лаглагылары, шәбәдәләри аднанды. Дузлу-мәзәли зарафатларынын габагында дајанмаг һәр огулун иши дејил. Инди Гулу кишинин ишдәкләриндән икисини јетиририк гуллугунуза. Бу сөһбәтимизи дә тој устән сајын, истәкли охучулар! Онсуз да тојларымызда үрәјачан, көнул охшајан мәзәли сөз-сөһбәтләр аз олмур.

Һә... дејирләр күнләрин биринdә, һардаса бир тикилијә еллијин имәчилији кәрәк олур. Һамы јыгылыр бу јерә, һәрә бир ишин гулпундан јапышыр, бачардыгындан. Гулу Шејданын да чанысулу чаглары јмыш. Амма ди кәл ки, өзуну ишә вермәзин бирији. Кәнд әһли динчә гојмур, јапышыр јахасыннан ки, кәрәк көмәк еләјәсән. Чаны богазына јыгылыр, галхыр јериннән ки, кедиб бир өзуну көстәрә ораларда. Елә ки, Гулу иш башында пејда олур, зарафат-зарафат ишин ән агырыны гојурлар кишинин бојнуна, дејирләр, бу бир јекә галаг чај дашы вар һа, дашыјыб гуртарасан кәрәк. Гуру Шејда да нејләјәсиди, чандәрди бир даш апарыр, ики даш апарыр, учунчусуну јарыда атыб дузәлир јолун агына. Сорушурлар ки, ә, Гулу, нә олду, нә тез јорулдун? Гулу да гајыдыр чавабында ки, мән бура ишләмәјә кәлмишәм, гардаш, даһа пәһливанлыга јох..." ("Булаг", 1983).

"...Бир күн дә ахшам ајагы Гулу галхыр јериннән, гајыдыр арвадына ки, бәс Фатма, инәј галыб бајырда, кедим агзын дөндәрим һәјәтә, гурд-гуш басыб јеjәр. Арвады дөнур буна ки: "Әши, отур јериндә, Аллаһ кәримди, гисмәт олса, иншаллаһ һеч нә олмаз". Гулу да өмрүндә бирчә кәрә арвадынын сөзүнә бахыб инәј сөһбәтин бошлајыб. Сәһәрин көзү тәзәчә ешилән чаг Гулу јорганы атыр үстүннән, кејиниб һәјәтдән чыхыр, кәлир инәјин һәмишә отладыгы дәрәнин агзына. Алаторанда нә көрсә јахшыды, инәк сәрәләниб јерә, гарны јыртылыб, чанаварлар бирчә-бирчә башларыны инәјин гарнына сохуб сөкүрләр иччалатыны. Гулу Шејда даһа нә сәнә, нә мәнә, динмәзчә гајыдыр евә арвадыны силкәләjиб ојадыр:

— Арвад, арвад, демәзсән, нә көрдүм?!

— Әши, гој јатаг, сән чанын, һә, нә көрдүн?

— Кетдим көрдүм инәјимиз узаныб јердә, гарнына да Кәрим кирир, Иншаллаһ чыхыр, Иншаллаһ кирир, Гисмәт чыхыр" ("Булаг", 1986).

Көрүндүjү кими, "Булаг" верилишиндә халгын унудулмагда олан дејимләри, сөзләри чох инчә руһлу һекајәтләрлә вә әслиндә дилин әдәби нормалары позулмадан, лексик зәнкинлик вә синтактик дәгигликлә јенидән өзүнә гајтарылыр. Өзү дә бу о илләрдә иди ки, Азәрбајчанда "русдиллилик" баш алыб кедирди. Бу о илләр иди ки, өз дилиндә данышана аз гала һәгарәтлә бахылырды. Вә јүксәк вәзифәләрә ирәли чәкилмәк истәjәнләр көнүллү сурәтдә бу дилдән имтина едир, бә'зиләри доғрудан-доғруја ана дилиндә данышмағы әскиклик сајыр, бә'зиләри исә "ишинин хатиринә" билмәррә бу дилдән үз дөндәрирди. Евләрдә, аиләләрдә рус мәктәбиндә охуjан ушагларын сајы артыр, һәтта ушагларыны рус мәктәбинә гојмаjанлара чоху ағыз бүзүр, кәм бахырды. Амма белә бир вахтда ефирә јол тапан "Булаг" верилиши, сән демә, бир чох үрәкләрин әсл "мә'нәви еһтиjачы, гәлб сусузлуғу" имиш. Һәмин илләрдә онун үнванына сајсыз-һесабсыз мәктублар ахышыб кәлирди. Елин-обанын аһылы, ағсаггалы бу верилишин әрсәjә кәлмәjинә даһа чох севинирди. Бу да тәбии иди. Чүнки верилиш онларла чох тәбии – өз көкүнә, бинәсинә бағлы мунис бир диллә данышырды. Бәлкә дә узун илләрдән бәри, дәгиг десәк, өлкәдә һәр шеj "гырмызы совет рән-

кинә" бојанандан сонра илк дәфә иди ки, халг өзүнүн күндәлик һәјатында, мәишәтиндә ишләтдији бу дилә мәтбуатда, радиода раст кәлирди. Елә буна көрә дә "Булағ"ын һәр бурахылышыны саф, тәмиз булаг сују кими синәсинә чәкир, онун аб-һавасы илә көкс долусу нәфәс алырды.

"Булаг" верилишинин фолклор материалларынын топланылмасы, онун даһа да биткин һала салынмасы, чилаланмасы ишиндә хүсуси хидмәтләри олдуғу кими, чанлы халг данышыг дилинә, мүасир јазылы әдәбиҹјатымызын дилинә дә тә'сири данылмаздыр. Дөври мәтбуатымызда, нәшриҹјатларымызда чап олунан бә'зи китабларын јазылыш тәрзиндә, үслубиҹјатында бир "булагварилик" һисс едирәм ки, мән буну кичик дә олса "Булаг" верилишинин хидмәти санырам.

"Өзүнүн мејдана кәлиши, бүкүнкү варлығы илә "Булаг" бир даһа сүбут етди ки, дил нә гәдәр үтүләнәрсә, бир о гәдәр итирәр. Дилин көзәллији онун мә'налы илкинлијиндә, демәли, тәравәтиндә, архалы-дајаглы көкүндәдир. Вә сән демә, халгын да бу илкинлијә, бу архалы-дајаглы көкә еһтијачы вармыш, гәлбиндә она јер сахлајыбмыш" (Б.Вәһабзадә. "Булаг" китабына өн сөздән. Кәнчлик, 1994).

Бәли, һәр бир милләтин дили дә әслиндә тәбиәт һадисәсидир. Узун илләр, әсрләр бојунча истидән, сојугдан, гардан, човғундан, сазагдан кечә-кечә формалашыр. Тәбиәт һәр бәһар ојандығы, илкинә дөндүјү заман гәнирсиз олдуғу кими, дил дә әслинә, бинәсинә дөнәндә даһа көзәл олур. Дејирләр, гәдим дүнјанын инсанлары көј куруллусуна, јағышын, күләјин сәсинә, чајларын, селләрин, суларын, шәлаләләрин, мешәләрин, јарпагларын хышылтысына – гысасы, тәбиәтин сәсинә Јараданын нидасы "Өзүнүн јаратдыгларына хатырлатмасыды" - дејә сәчдә едәрләрмиш. Гәрибә олса да, XX јүзиллијин инсаны да радио далғаларындан сүзүлән һәр кәлмәдә, һәр сөздә, һәр ифадәдә гејбдән кәлән сәс сајағы илаһи бир мә'на ахтарыр. Бу исә, һеч шүбһәсиз ки, радио микрофонлары өнүндә дајанан һәр кәсин мәс'улиҹјәтини бирә он артырыр. Радиода чыхыш еләјән һәр кәс–истәр журналист олсун, истәр јазычы, јахуд һеч инчәсәнәт хадими дејил, ән ади бир фәһлә, бир ишчи олсун, нитгини халг

дилинә, данышыг дилинә јахын тәрздә гурмаға чалышыр. Радиода мәһз белә сәмими сөһбәтләр, үрәкдән кәлән сөзләр һәвәслә динләнилир, үрәкләрә јол тапыр. Радионун тәблиғ етдији әдәби дил үмумхалг дилинә гаршы чыхан, ајрыча мүстәгил бир дил дејил; о јалныз милли дилин бүтүн нормаларына чаваб верән, ана дилинин чилаланмыш, арынмыш, хүсуси, үрәјәтымлы бир формасыдыр. Радио әдәби дили ишләниб бүллурлашмыш, нүмунәви бир дилдир; о, үмумхалг дилиндә ишләнән ифадә васитәләринин чәм олдуғу милли үнсијјәт силаһыдыр. Радио дилиндә ән зәрури вә илкин шәрт халг дилинә, ади данышыг дилинә әсасланмагдырса, икинчиси, орфоепија гајдаларына чидди риајәт етмәкдир. Радиомузун "гызыл фонд"унда горунуб сахланан көркәмли инчәсәнәт хадимләринин, сөз вә сәнәт усталарынын бир нүмунә кими сәсләнән чыхышлары бу күн әдәби дилимизин көзәллијини "сәркиләјән" нәфис мәдәнијјәт нүмунәләридир. Танынмыш сәһнә усталары Әли Зејналов, Мәһди Мәммәдов, Лејла Бәдирбәјли, Барат Шәкинскаја, Һамлет Гурбанов, Сәмәндәр Рзајев, Һамлет Ханызадә радиону өзләри үчүн бир мәктәб сајыблар, өзләрини бу мәктәбә һәмишә борчлу билибләр.

Сәмәндәр Рзајев: "Булаг" верилиши бир актјор кими мәним потенсиал имканларымы јенидән чилалады. Мән сәсимдәки икинчи "мәни" "Булаг"да кәшф етдим. Чох вахт сөз дүшәндә дејирләр ки, "Булағ"ы апарычылары динләјичиләрә севдирибләр. Амма мән там сәмимијјәти илә дејә биләрәм ки, "Булаг"дан сонра мән сәһнә үчүн дә санки јенидән доғулдум" ("Актјорлар вә роллар" верилишиндән. 1970).

Әли Зејналов: "Биз әслиндә Инчәсәнәт Институтунда сәһнә данышығы дәрсләриндә нә мә'надаса орфоепијанын, јә'ни данышыг дилинин ганунларыны өјрәнмишдик. Амма радио, бурадакы һәр чыхыш, һәр јени лент јазысы, бәдии гираәт актјорда сәлис данышыг дилинә јијәләнмәјә бир вәрдиш јарадыр. Бир дә ефирдән өзүнү динләјәндә нөгсанлары көрмәк асан олур. Бу мә'нада радио бөјүк мәктәбдир" ("Көркәмли сәһнә усталары" верилишиндән. 1967).

Һамлет Ханызадә: "Мән һәр јердә дөнә-дөнә буну е'тираф етмишәм: истәр кинода, истәр сәһнәдә, истәрсә дә телевизија ек-

ранындакы аз-чох уғурума көрә мән радиоја борчлујам. Радио сәнәткарын дилинин сафлашмасы вә инкишаф етмәси үчүн әсл имтаһан мејданыдыр" ("Сәһнә усталарымыз" верилишиндән. 1989).

Танынмыш сәнәткарларымыздан Фуад Поладов, Әминә Јусифгызы, Сәфурә Ибраһимова, Илһам Әскәров, Лаләзар Мустафајева вә башгалары да ајры-ајры сөһбәт вә мүсаһибәләриндә бу фикри дөнә-дөнә вурғулајыр, бир сәнәткар оларағ өзләрини радио әдәби дил мәктәбинә борчлу сајдыгларыны дејирләр. Өнчә дә дедијимиз кими, радио әдәби дили тәблиғ етмәклә јанашы һәм дә әдәби дил ганунларыны, дилимизин көзәллијини, көзәл данышмағ, фикирләри көзәл ифадә етмәк габилијјәтини динләјичиләрә өјрәдән бир әдәби естетик дил мәктәбидир. Радиода зәнкин сәнәт јолу кечмиш адамларын, Азәрбајчан елминин тәрәггисиндә хидмәти олан көркәмли алимләрин, зијалыларын һәр чыхышы әслиндә ајры-ајрылыгда дилимизин зәнкинлијинин, имканларынын әјани тәсдигидир. Көзәл нитг габилијјәтинә малик олан белә инсанлар сөзләрин дејим тәрзини, чүмләнин, сөзүн, сәсин вурғусуну һәр кәсә нүмунә ола биләчәк тәрздә сечир дејә, истәр радионун сәс јаддашында горунан сөһбәтләр, истәрсә дә бу күн тәгдим олунан верилишләрдәки мәгамларын һәр бири көзәл бәдии дил нүмунәсидир. Бу чыхышлар әслиндә мисилсиз хатирә олмагдан савајы, һәм дә әдәби дил хәзинәмизин инчиләридир. Бу јөндә "Мараглы мүсаһибәләр", "Сизинлә үз-үзә", "Елчи дашы", "Унудулмајанлар", "Сөз", "Сәнәт корифејләри" вә саир верилишләрдә дә кифајәт гәдәр нүмунәја раст кәлмәк олар.

Бунунла белә, гејд етмәк лазымдыр ки, радиода әдәби дил нормаларынын позулмасы һалларына да тез-тез раст кәлинир. "Һәр бәдликдә бир хејир вар" мүдрик дејимини хатырласаг, әдәби дил ганунларынын истәр лексик, истәр синтактик бахымдан радиода һәрдән позулмасыны нәинки гәнаәтбәхш, һәтта кәрәкли сајмаг олар. Ахы "дил, доғрудан да, чох үтүләндикчә өлә биләр". Әслиндә ифрат дәрәчәдә гәлибә сығышмаг, хүсусән шифаһи данышыг дилиндә схоластик, гуру, шаблон ифадәләри өлчүб-бичмәк јалнышлыг, радиода исә динләјичини итирмәк де-

мәкдир. Инсан робот дејил, машын дејил, демәк ки, онун данышығында, тәбии олараг, һәрдән мүбтәда, хәбәр јерини сәһв дә сала биләр. Радиода әдәби дил нормаларынын халг дилинә јахынлашмасы, фолклор ифадә тәрзинә гајыдыш, әслиндә 60-чы илләрдән башлајараг өзүнү бирузә вермәкдәдир. Бә артыг гејд етдијимиз кими, "Булаг" верилишинин бу ишдә бөјүк ролу олуб. Һәмин илләрдән башлајараг "Булағ"ын тә'сири илә башга верилишләрдә дә, о чүмләдән һәмин дөвр әдәбијјатында вә радиодакы чыхышларын өзүнүн дә үслубунда, дејилиш, јазылыш тәрзиндә бир "булагварилик", јә'ни әсл дилә – халг дилинә гајыдыш дујулур. Бу исә тәбии ки, "совет сензурасы"нын шаблон чүмлә вә сөзләр гәлибинә сыхышдырдығы верилишләрдән гат-гат үстүн вә көзәл иди. "Совет сензурасы" дөврүнә тохунмушкән, о илләрин радио дилинә кичичик бир нәзәр салмаг пис олмазды. Әввәлчәдән мүсаһибин дә нә дејәчәјини онун јеринә јазыб чап етдирән вә "главлит"дән кечирән мүәллиф һеч шүбһәсиз ки, верилиш лентә алынанда чалышырды ки, һәмсөһбәти һәмән јазы чәрчивәсиндән бир чүмлә нәди, кәлмә белә кәнара чыхмасын, нечә дејәрләр, хаталы сөзләр ишлətмәсин. Әкс һалда, билмәк олмазды, бәдаһәтән дејилән сөзүн, фикрин, ифадәнин "ағрыачысы"ны верилишин мүәллифиндән рәһбәрлик вә бәлкә дә даһа мә'тәбәр күрсүләрдә әјләшәнләр нечә чыхачагды?! Белә олан шәраитдә, радионун әдәби дилин инкишафына јардымындан чох зијаны дәјә биләчәк бир вахтда да өз гәләми, сәриштәсијлә аз-чох дили вә сәмимијјәти горујанлара јалныз әһсән демәк олар.

Мә'лумдур ки, 60–70-чи илләрдә синтактик нормадакы тәбәддүлат, бир гајда олараг үслубларын тә'сири илә баш верирди. Белəликлə, әдәби дилин совет дөврүндәки инкишафынын биринчи мәрһәләсиндә норма планы үслуб планына тә'сир едирди. Бу исә совет дөврүндә әдәби дилин бу вә ја дикәр мүстәгил ганунаујғунлуға малик олдуғуну нүмајиш етдирирди.

Там мәс'улијјәти илә демәк олар ки, радиода да үслуб әдәби дил нормаларына бә'зән јахшы мә'нада тә'сир едир. Фикрин даһа асан вә анлашыглы олмасы наминә һәрдән чүмләнин синтактик гурулушу гәбул олунмуш дил нормаларыны позса да, гу-

лаға асан кәлир, көзәл анлашылыр. Чүнки радиода јазылы дилдән фәргли олараг нитгин интонасијасынын, вурғунун, аһәнкин бөјүк әһәмијјәти вар. Нитгин интонасијасы сөзләри даһа ајдын, даһа дүрүст ифадә етмәјә имкан верир. Адәтән, нитгин сәсиндә, онун тонунда данышанын дахили аләми елә көзәл ифадә олунур ки, бу, сөзләрин тәләффүзүндә дә өз әксини тапыр вә о, ән гүввәтли тәкмилләшмиш јазылы нитгдән даһа артыг чәлбедичи, инандырычы олур. Тәбии ки, бу, шифаһи нитгдәки интонасија һесабына мүмкүн олур. Бу јердә мәшһур Бернард Шоунун көзәл бир мүгајисәси јада дүшүр: "Шифаһи нитгдә "бәли" вә ја "јох" демәјин әлли јолу, тәрзи олдуғу һалда, јазыда бунун јалныз бирчә ифадәси вар: "бәли" вә ја "јох". Шифаһи нитгин кениш аудиторијаја малик олдуғу бир јердә – радиода интонасија васитәси илә лап әдәби дил нормалары позулан мәгамда белә, ону гулаға чатдырмамаг мүмкүндүр. Бунун үчүнсә ајдын мәсәләдир ки, журналистин, апарычынын тәчрүбәси, сәриштәси вачибдир.

Радиода әдәби дил нормаларынын позулмасы һаллары даһа чох ајры-ајры чыхышчы вә һәмсөһбәтләрин нитгиндә нәзәрә чарпыр. Мүхтәлиф бөлкәләрдән олан инсанларын, тәбии олараг, дилләриндәки диалект вә шивәләр сөһбәт заманы, хүсусән чанлы сөһбәт заманы ефирә јол алыр. Бу, радионун һәр һансы бир гонағы, верилишдәки һәмсөһбәт үчүн бағышланасы һалдыр. Инсан илләрдән бәри етдији бир вәрдиши 30 дәгигәлик верилиш чәрчивәсиндә, ефир заманы нә унуда, нә дә бирјоллуг тәрк едә биләр. Амма радиода чалышан һәр бир кәс јериндән, јурдундан, һансы диалектдә данышдығындан асылы олмајараг, бир апарычы кими микрофон өнүндә дајанаркән, илк нөвбәдә, хидмәт етдији халгын әдәби дил нормаларына сығынмалы, ондан бәһрәләнмәли вә халг дејимләрини дә гәбул олунмуш формада, һамынын баша дүшәчәји бир тәрздә ишләтмәјә борчлудур. Радио журналисти, һәр шејдән әввәл, бөјүк бир сәрвәтин, Азәрбајчан әдәби дилинин горујучусу, тәблиғатчысы, һәмчинин бу дилин инкишаф јолунда јардымчысы олдуғуну бир ан белә унутмамалыдыр.

"Бир дил ки, мећрибан бир вүчуд өз мәһәббәтини сәнә о дилдә бәјан едибдир. Бир дил ки, сән һәлә бешикдә икән лајлај шәк-

линдә өз аһәнк вә ләтафәтини сәнә ешитдириб, руһун ән дәрин кушәләриндә нәгш бағлајыбдыр, ону горумагдан көзәл нә ола биләр?..." *(Н.Нәриманов)*.

Радио нә гәдәр ки, бу дилдән бәһрәләнир, нә гәдәр ки, бу дилин ләјагәтли горујучусу вә јарадычысыдыр, демәк ки, онун да нүфузу артачаг вә ана лајласы гәдәр, гәдим бир халг мусигиси гәдәр инсанларын руһунун бир парчасына дөнәчәкдир.

Әлбәттә, Азәрбајчан әдәби дилинин, еләчә дә халг (данышыг) дилинин тәблиғиндә радионун дикәр популјар әдәби-бәдии вә мусиги програмлары да өз хејирхаһ ролуну ојнајыр. Мәсәлән, "Дујғу" әдәби-бәдии програмы адындан да көрүндүју ким, сырф әдәбијјата, кәнч вә исте'дадлы јазарларын јарадычылығынын тәблиғ вә тәһлилинә, кәнчлијимизин көз, көнүл дүнјаларынын тәрәннүмүнә хидмәт едир. "Чәрхи-фәләк" програмыны һазырлајанлар сәнәтдә өз сөзүнү демиш ихтијар сәнәткарлары арајыб-ахтарыр, онларын кешмәкешли, доланбач өмүр јолуну кәнч нәслә өрнәк олараг сәрф-нәзәр етмәјә чалышырлар. Ајлыг програм олан "Јол"ун да адыны чәкмәк истәрдик. Бу, бүтөвлүкдә Азәрбајчан ефиринин ән санбаллы верилишләриндән бириди. "Јол"да даһа чох иткиләримиз вә газандыгларымыздан сөз ачыр, кәнчләримизә вәтәнпәрвәрлик дујғусу ашыламаға чан атырыг. "Вахт" верилиши исә санки күнүмүзүн һансыса бир һадисәсинин маһир режиссор, јахуд журналист гајчысы илә кәсилиб ефирә гојулмуш һиссәсидир. "Вахт"да реаллыг, динамика вар: бизим нәбзимизин дөјүнтүсү, азадлыг мүчадиләмизин ајаг сәсләри вар; "Вахт"да мәдәнијјәтимизин мүасир проблемләри, дилимизин гајғылары вар.

Мусиги програмларында, јахуд даһа чох мусиги илә мүшајиәт олунан әдәби програмларда Азәрбајчан дили өзүнүн там көзәллији, емосионаллығы вә мә'наны дујғулу бир тәрздә ифадә күчү илә ортаја чыхыр. Мәсәлән, динләјичиләр арасында чох популјарлыг газынмыш вә 20 иллик ефир өмрү олан "Ахшам көрүшләри" мусиги програмыны динләјәркән адам истәр-истәмәз бу һиссләри кечирир. Верилишин апарычысы филолокија елмләри доктору Рәфаел Һүсејновун дадлы, дузлу данышығы, онун елми-интеллектуал сәвијјәси "Ахшам көрүшләри"ни һамынын севим-

лисинә чевириб. Верилиши чәсарәтлә Азәрбајҹан мусиги мәдәнијјәтинин радио салнамәси дә адландырмаг олар. Илләр бојунча Азәрбајҹан динләјичиси мәһз "Ахшам көрүшләри"ндән чох кизли мәтләбләри анлајыб. Һамынын таныдығы нечә-нечә сәнәт корифејинин адыны ешидиб. "Ахшам көрүшләри" һәм дә бир нөв "хатирәләр хәзинәсидир". Верилишдә мүәллифин чан јанғысы илә ахтарыб үзә чыхартдығы нечә-нечә инсанын бу вә ја дикәр сәнәткарларымыз һаггында хатирәләри дә өз кениш әксини тапыр.

1992-чи илин декабр ајындан ефирә чыхан "Сарытел" мусиги програмы һаггында да ејни сөзләри демәк олар. Фолклорчу Елхан Мәммәдәлинин апардығы бу верилиш јарандығы илк ајлардан шөһрәтли бир радио програмына чеврилиб. Бу да илк нөвбәдә "Сарытел"дә мүтәхәссис сөзүнүн, мүтәхәссис гәнаәтинин кениш динләјичи күтләсинә мүсбәт тә'сири вә дил материалларындан усталыгла истифадә олунмасы илә бағлыдыр.

Ашыг сәнәтинин проблемләриндән бәһс едән "Сарытел"дә динләјичини марагландыран сәнәт мәсәләләринә чаваб тапылыр. Мәсәлән, верилишдә ашыг мәктәби, ашыг мүһити, бунлар арасындакы фәрг вә ја охшарлыг, ашыг үслубу, сәнәтдә фәрди вә үмуми үслуб, ашыг сәнәтинин голлары, саз һавалары вә онларын тәснифаты, сазын пәрдә дүзүмү, көк системи, көкләр тәснифиндә һаваларын характери кими нәзәри мәсәләләрлә јанашы динләјичиләр ашыгларымызын ифаларыны вә онлар һаггында мә'луматлары динләдикчә бу верилишә күндән-күнә мараглары артыр. Верилиш даим өз динләјичиләри илә тәмасдадыр. "Сарытел"ин үнванына кәлән чохсајлы динләјичи мәктубları, сазсевәрләрлә фәрди көрүшләр вә телефон данышыглары бир даһа сүбут едир ки, "Сарытел" бундан сонра һәлә нечә илләр ефир һәјаты јашаја биләчәк.

Бүтүн бунлар ону көстәрир ки, јалныз халгын мә'нәви хәзинәсиндән, онун әсрләр боју дамла-дамла топладығы сөз еһтијатындан бәһрәләнмәклә динләјичиләрин гәлбинә јол тапмаг мүмкүндүр.

* * *

Көрүндүjү кими, Азәрбаjчан радиосунун дили радионун мөвчуд олдуғу онилликләр әрзиндә кифајәт гәдәр сүр'әтлә инкишаф етмиш, үслуби-функсионал диференсиасија просеси кечирмиш, зәнкинләшмишдир. Үмумиjjәтлә, мүшаһидәләр, тәһлилләр көстәрир ки, Азәрбаjчан радиосунун дили ашағыдакы функсионал-үслуб диференсиасијасына маликдир:

I. Публисистик дил.

1) информатив-публисистик дил;

2) бәдии-публисистик дил;

3) елми-публисистик дил.

II. Бәдии дил.

III. Елми дил.

IV. Рәсми дил.

V. Мәишәт дили.

Лакин һеч шүбһәсиз, радио дилинин әсас формасы диференсиасија имканларынын кенишлиjи илә сечилән публисистик дилдир. Она көрә дә, радио дилинин инкишафы дедикдә, биринчи нөвбәдә публисистик дилин инкишафы нәзәрдә тутулур.

III ФӘСИЛ

ТЕЛЕВИЗИЈАМЫЗ БУ КҮН

ТЕЛЕВИЗИЈА ВӘ СИВИЛИЗАСИЈА

XXI әсрин астанасында телевизијанын бүтүн дүнјаја – инсанларын шүуруна, һәјат вә фәалијјәтинә һаким кәсилмәси сүбута еһтијачы олмајан бир керчәкликдир. Телевизијанын инкишафы бир тәрәфдән ән күтләви информасија васитәсинин, дикәр тәрәфдән онун јарадычылыг вә технолокијасынын, нәһајәт, үмуми мәдәнијјәтин, о чүмләдән дилин (шифаһи нитгин) тәкмилләшмәси илә бағлы олан мәсәләдир. Шифаһи күтләви информасија васитәси олан телевизија бу шәраитдә мисилсиз коммуникасија васитәсинә чевриләрәк чәмијјәтдә өнәмли мөвгејә чыхыр. Телевизија өз верилишләри илә һәм идеоложи, һәм информасија, һәм маарифчилик, һәм дә бәдии-естетик вәзифәләрин һәјата кечирилмәсиндә әвәзсиз рол ојнајыр. Тәбиидир ки, телевизија ичтимаи-сијаси, елми-күтләви вә бәдии информасијаны милјонларла тамашачыја тәсвирлә јанашы даһа чох сөз васитәсилә, кениш мә'нада Азәрбајчан шифаһи әдәби дили васитәсилә чатдырыр. Инамла дејә биләрик ки, сон илләр Азәрбајчан телевизијасында верилишләрин идеја-сијаси сәвијјәсинин даһа да јүксәлдији, уғурлу журналист-публисист ахтарышлары апарылдығы, јени форма вә үсуллара мүрачиәт олундуғу бир шәраитдә дил чәһәтдән дә мүәјјән сәлисләшмә, јығчамлыг диггәти чәлб едир. Һазырда бир чох верилишләрдә Азәрбајчан дилинин тарихи, мүасир вәзијјәти, дилимизин грам-

матик гурулушу, нитг мәдәнијјәти, орфографија, орфоепија вә башга мәсәләләрдән ардычыл данышылмасы, Азәрбајчан әдәби дилинин тәблиғи, өјрәдилмәси вә бу дилә сонсуз марағын артмасы илә изаһ олуна биләр.

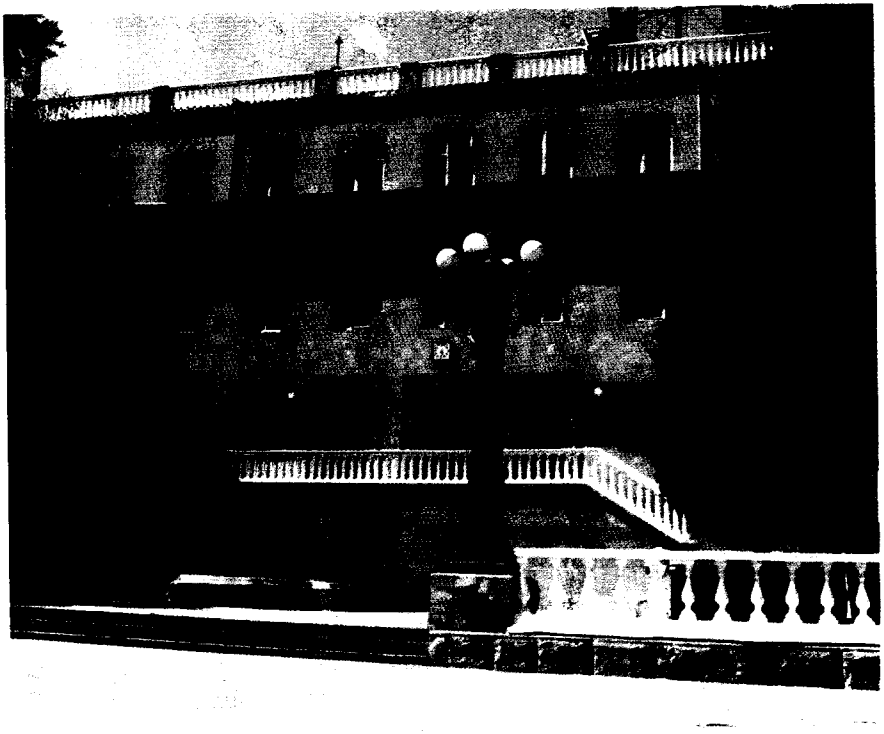

Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын бинасы.

Күтләви информасија васитәләри ичәрисиндә дилин информасија, естетик, идеоложи функсијалары даһа чох телевизијада габарыг шәкилдә үзә чыхыр. Тәбиидир ки, журналистиканын ичтимаи функсијалары ајры-ајры күтләви информасија васитәләриндә мүхтәлиф шәкилдә ашкарланыр. Бу исә өз нөвбәсиндә һәмин васитәләрин фәргли үнсијјәт тәбиәтләри илә, чохжанрлылығы илә бағлыдыр. Телевизијада сосиал, мәдәни вә тәблиғати вәзифәләр бир тәрәфдән онун чәмијјәт һәјатындакы ролуну, ичтимаи статусуну, дикәр тәрәфдән исә КИВ-ин чохжанрлылығыны мүәјјәнләшдирир.

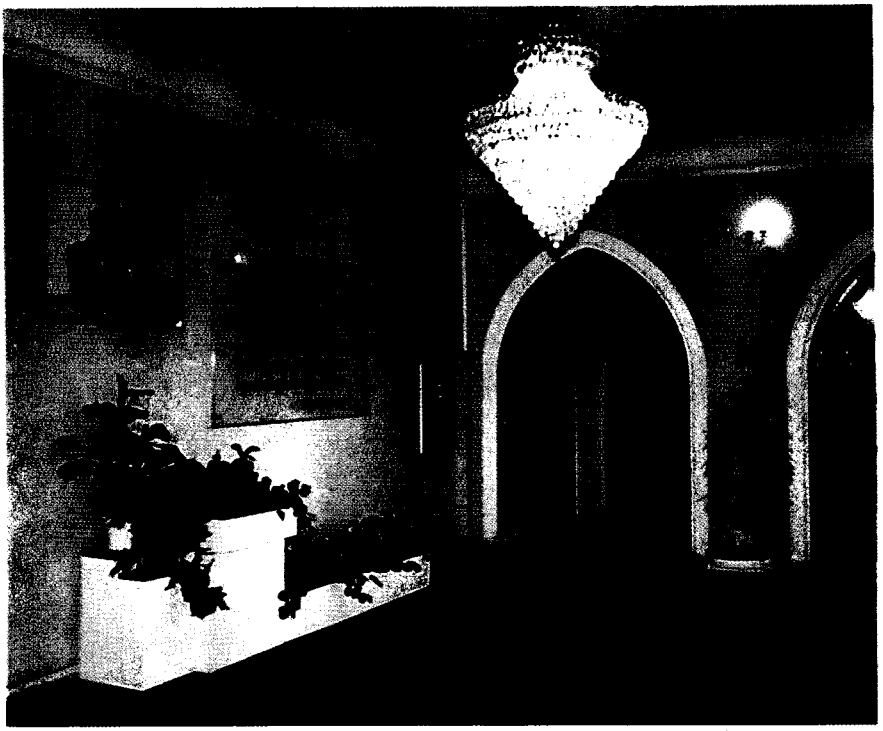

Азәрбајчан телевизијасынын фојесиндән бир көрүнүш.

Һазырда бүтүн телевизијалара мүнасибәт һәмин вәзифәләрин (сосиал, мәдәни, тәблиғат) нечә јеринә јетирилмәси илә өлчүлүр. Бу вәзифәләр исә телевизија үчүн лап әввәлдән мүәјјәнләшдирилмиш: а) информасија вермәк, б) маарифләндирмәк, в) тамашачыны әјләндирмәк функсијалары илә бирбаша бағлыдыр. Телевизија формача нә гәдәр инкишаф едирсә етсин, о, көстәрдијимиз бу үч мүһүм функсијаны јеринә јетирә билмирсә, һеч вахт кениш тамашачы аудиторијасынын рәғбәтини газана билмәјәчәк. Дүнја телевизијасы исә бу күн дурмадан инкишаф едир, тәкмилләшир. Дүнјанын ән ири телеширкәтләри рәгабәтә кирир, ајрыча информасија, әјләнчә, маарифчилик телевизијалары јараныр. Хүсуси коммерсија, реклам, кабел, интерактив телевизијалар фәаллыг көстәрир. Бир сөзлә, планетимиз кетдикчә daha чох мави екранын тилсиминә дүшүр, милјардларла инсан сајсыз-һесабсыз телеканалларын тамашачысына чеврилир, онун

көнүллү "әсарәтини" гәбул едир. Бу күн дүнјада телевизијадан даһа күчлү, даһа кениш, даһа күтләви сәнәт вә информасија саһәси јохдур. Бу мә'нада бизим үчүн ән әһәмиjjәтлиси одур ки, Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы да бүтүн дүнја екранларында кедән просесләрдән, сүр'әтли тәрәгги јолундан кәнарда галмыр, дүнја телевизијасынын ән габагчыл тәчрүбәсиндән фајдаланмаға, онун уғурлары, јениликләри илә говушмаға чан атыр. Сон дөрд илдә Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын мадди-техники базасынын әсаслы шәкилдә јенидән гурулмасы, хүсусән ефир апарат системинин тәзәләнмәси, инкишаф етмиш өлкәләрин мүасир телевизија имканлары сәвиjjәсиндә профессионал технолокијанын алынмасы вә практик истифадә олунмасы буну тәсдигләjир. Лакин бир сыра дөвләтләрин, еләчә дә бә'зи јахын гоншу дөвләтләрин тәчрүбәси дә көстәрир ки, телевизија саһәсиндә габагчыл технолокија нә гәдәр зәруридирсә, бу саһәнин мә'нәви-интеллектуал күввәси даһа әһәмиjjәтли вә һәлледичидир.

Күчлү јарадычылыг потенсиалы, мә'нәви-интеллектуал базасы илә сечилән, исте'дадлы, фәал вәтәндаш мөвгели, мүстәгил Азәрбајчанын дөвләт вә дөвләтчилијинә сәдагәтли журналистләр ордусуну әтрафында бирләшдирән Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы кејфиjjәт јүксәлишини давам етдирир, азад, мүстәгил Азәрбајчан дөвләтчилијинин даһа да мөһкәмләнмәсинә, милли истиглалымызын әбәди вә дөнмәзлијинә хидмәт едир.

Азәрбајчан Дөвләт Телевизија вә Радиосунун бүкүнкү сәвиjjәси, уғурлары, шүһбәсиз ки, республика президенти Һејдәр Әлијевин бу стратежи саһәjә он илләр боjу давам едән диггәт вә гајғысынын нәтичәсидир. Дөвләт телерадиомузун сон отуз иллик фәалиjjәтинин тәдгиги, тәһлили, архив сәнәдләринин арашдырылмасы һәмин фикри данылмаз шәкилдә тәсдиг едир. Әввәлләр дөвләт комитәси, сонра дөвләт ширкәти шәклиндә фәалиjjәт көстәрән телерадиомуз заман-заман Һејдәр Әлијевин узагкөрән гајғыкешлији, рәһбәр көмәји сајәсиндә инкишаф етмиш, мүасир сивил сәвиjjәjә кәлиб чатмышдыр.

* * *

Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијев Телетеатрда көрдүкләриндән мәмнунлуғуну кизләтмир.

Телевизијанын чох јығчам, лакин ибрәтамиз тарихчәси вар. Онун јаранмасы билаваситә радионун техники чәһәтдән сүр'әтли инкишафы вә әлдә етдији нәтичәләрин практикада вердији һејрәтамиз наилијјәтләрлә бирбаша бағлы иди. Јә'ни радионун кәшфи електрон далғаларынын узаг мәсафәјә өтүрүлмәси, данышан адамын тәсвиринин верилмәси вә алынмасы сәһәсиндә дә експериментләр апарылмасы үчүн зәмин јаратды. Петербург Технолокија Институтунун профессору Розингин 1910-чу илдә ичад етдији електрон-шүа апараты бу сәһәдә илк аддым олду. Октјабр ингилабындан сонра Русијада бу просес даһа да сүр'әтләнди вә нәһајәт, XX әсрин "мави сеһркары" сајылан телевизијанын кәшфи илә нәтичәләнди. Һәгигәтән, бу күн телевизија һәм дә ән күтләви информасија вә тәблиғат васитәси кими бәшәриҗҗәти күндән-күнә өз сеһрләри илә һејрәтләндирмәк естафетини давам етдирир.

Вахтилә совет телевизијасы күтләләрин идеја-сијаси вә мә'нәви тәрбијәсиндә, онларын дүнјакөрүшүнүн вә естетик зөвгүнүн формалашмасында мисилсиз рол ојнамыш, халгын јарадычылыг енержисини "коммунизм гуручулуғу програмынын һәјата кечирилмәсинә" сәфәрбәр едилмәсиндә әвәзедилмәз васитәјә чевриlмишди. Јарадылмасынын 40 иллијини 1996-чы илдә гејд едән Азәрбајчан телевизијасы да бу вәзифәләрин һәјата кечирилмәси үчүн сәфәрбәр едилмишди. Амма бу да бир тарих иди вә телевизијамыз һәмин тарихи мүддәтдә орижинал инкишаф јолу кечмиш, халгымызын һәјатына даир, хүсусән республикамызын гуручулуг салнамәсини әкс етдирән бир сыра гијмәтли верилишләр һазырламышдыр.

"Телевизија вә радио тарихи музеји"
екранын вә ефирин чанлы јаддашыдыр.

Биринчи нөвбәси 1956-чы илин февралында ишә дүшән Азәрбајчан телевизијасы илк вахтлар ефирә һәфтәдә 1 саата јахын верилиш верирди. 1957-чи илдә артыг ефир һәфтәдә 5 күн ачылырды. Верилишләрин үмуми һәчми һәфтәдә 2 саат 5 дәгигәјә чатырды. Инди исә Азәрбајчан телевизијасы ики каналла верилиш јајымлајыр вә о, һәфтәдә 100 саатдан чох верилиш һазырлајыр. Күн әрзиндә екрана чыхарылан орижинал верилишләрин үмуми һәчми 15 саатдан чохдур. Һәм дә бу верилишләрин һамысы рәнкли тәсвирлә верилир. Телевизијанын тәбиәтинә хас олан синтетиклик вә тематик рәнкарәнклик, аудиторијанын хүсусијјәти вә һәјаты әксетдирмә формасынын зәнкинлији бу күтләви информасија васитәсинә олан марағы хејли артырыр. Инди һәјатын елә бир сањәси јохдур ки, телевизијамыз ора нүфуз етмәсин. Бу күн Азәрбајчан телевизијасынын сәјјар камералары мө'тәбәр топлантыларда, елми симпозиумларда, стадионларда, елми лабораторијаларда, сәнаје мүәссисәләриндә, консерт вә сәрки салонларында, театр сәһнәләриндә гурулур. Бир сөзлә, мүстәгил республикамызын ичтимаи-сијаси вә мәдәни һәјатында баш верән ән мүһүм һадисәләр мави екран сүзкәчиндән кечиб тарихин чанлы хроникасына чеврилир. Бу чәһәтдән һәр күн ефирә чыхан вә бөјүк тамашачы аудиторијасы олан "Хәбәрләр" програмы даһа чох иш көрүр. Республикамызын букүнкү објектив мәнзәрәсини јарадан, онун сосиал-игтисади һәјатындакы јениликләри оператив вә долғун шәкилдә милјонлара чатдырмагла күнүн нәбзини тутан бу програмы, образлы шәкилдә десәк, телевизијанын дөјүнән үрәји һесаб етмәк олар. Сон вахтлар "Хәбәрләр"ин оперативлији даһа да артмыш, бурада бир сыра актуал рубрикалар ачылмыш, информасијаларын тәгдиматында форма дәјишиклијинә наил олунмуш, тәсвирли сүжетләрин сајы чохалмыш, хәбәрләрин әһатә даирәси хејли кенишләнмишдир. Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин јени дөвләт гуручулуғу сањәсиндәки төвсијјәләри телевизија журналистләринин гаршысында мүһүм вәзифәләр мүәјјән етмишдир. Һазырда бүтүн гүввәләр бу тарихи вәзифәләрин һәјата кечирилмәсинә јөнәлдилмишдир.

Ичтимаи-сијаси публисистиканын имканларындан кениш ис-

тифадә едән "Хәбәрләр"ин әмәкдашлары өлкәмиздә сијаси-игтисади ислаһатлар хәттини, кениш гуручулуг програмыны јеринә јетирән халгымызын мүбаризә әзмини там долғунлуғу илә ишыгландырмаг үчүн сәмәрәли ахтарышлар апарырлар.

Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин күндәлик диггәт вә гајғысыны өз үзәриндә һисс едән, халгын е'тимадыны вә өз мәс'улијјәтини јахшы дәрк едән дөвләт телевизијасы һазырда тарихинин чидди дөнүш мәрһәләсиндәдир. Инди телевизијамызын фәалијјәти президентлә халг бирлијинин, јә'ни дөвләтчилијин мөһкәмләндирилмәсинә хидмәтин вә рәһбәрә үмумхалг мәһәббәтинин, үмидин вә инамын күзкүсү олмаг е'тибарилә диггәти хүсусилә чәлб едир. "Хәбәрләр" програмынын мүнтәзәм бурахылышлары үчүн бу, даһа характеркдир. "Хәбәрләр" програмы васитәсилә милјонларла тамашачы республика президентинин күндәлик кәркин, јорулмаз вә сәмә-

Һәр базар ертәси ширкәт сәдринин јанында кечирилән топлантыда гызғын јарадычылыг дискуссијалары апарылыр.

"Хәбәрләр"дә кедәчәк һәр бир сүжет әтрафлы мүзакирә олунур.

рәли фәалијјәтини оператив сурәтдә изләјиб дәјәрләндирмәк имканы газаныр. Мәһз бу амил "Хәбәрләр"дә рәсми хрониканы вахтында вә кејфијјәтлә чатдырмалы олан оператив репортажлары даһа актуал едир.

Рәсми хроника – президентин көстәрдији сәмәрәли фәалијјәт, онун рәсми гәбуллары, кечирдији мүшавирәләр вә дикәр мүһүм сијаси тәдбирләр "Хәбәрләр"ин бир нечә оператив чәкилиш групу тәрәфиндән ишыгландырылыр. Јүксәк пешәкарлыг, күчлү интуисија, сон дәрәчә чевик иш принсипинә јијәләнмәк һәр бир оператив чәкилиш групунун әсас кејфијјәт көстәричисидир.

Күнүн салнамәсинә чевриләп ән вачиб вә јени хәбәрләри ити гәләм, долғун тәсвир васитәсилә тамашачыја чатдыран актуал оператив репортажлар "Хәбәрләр" редаксијасынын кәркин вә мәһсулдар әмәјинин нәтичәсидир. "Хәбәрләр" сөзчүлүјү вә јарымчыглығы севмир, ејни заманда гуру протокол үслубундан

фәргләнән јығчам мүждәчилијә, интуитив динамик үмумиләшдирмәјә даһа чох мејлли олмасы илә сечилир.

"Хәбәрләр" програмында вә онун хүсуси бурахылышларында мүасир һәјатымызла јанашы тарихимизлә, халгын талеји илә бағлы бүтүн мәгамлара мәхсуси јер ајрылмышдыр. 20 Јанвар һадисәләриндән тутмуш Ермәнистанын силаһлы тәчавүзү вә ишғал олунмуш рајонларын сүгутуна гәдәр бүтүн конкрет мәгамларын сәриштәли, дөвләтчилик бахымындан чидди тәһлили, мөвзуларын објектив вә принсипиал арашдырылмасы һәссас тамашачыларын диггәтиндән кәнарда галмамышдыр. Бу күн милли телевизија, хүсусән дә "Хәбәрләр" програмы әсл һәгигәт наминә үрәк сөзләрини демәк истәјәнләрин, ичтимаи-сијаси тәфәккүр дашыјычыларынын трибунасына, реал керчәклијин бүтүн мәгамларына ишыг салан прожектора чеврилмишдир. Мәһз бу јолла һәр бир һадисә өзүнүн објектив гијмәтини алмыш, чә-

Бә'зән техники ишләрә дә мүдахилә етмәк лазым кәлир.

мијјәтдә дүзкүн ичтимаи рә'j формалашмасына мүсбәт тә'сир көстәрмишдир. Елә бу сәбәбдән дә "Хәбәрләр" програмы бә'зән сырф информативликдән бир гәдәр узаглашмалы олса да, тамашачыларын доғру, дүзкүн мә'луматландырылмасы үчүн сә'jләрини әсиркәмир. Бу мә'нада сон дөрд илдә "Хәбәрләр" програмына бир сыра ашкар jениликләр кәтирилмишдир. Һадисә jериндән оператив репортажлар, ахшам чәкилишләри, галдырылан проблемләрлә бағлы мөвзунун нәзарәтдә сахланылмасы, техники jенилəшмə, тәсвир рәнкарәнклиjи, рубрикаларын естетик тәртибаты диггәти чәлб етмәкдәдир.

Журналистикада, хүсусән дә телевизиjада мөвзунун сечилмәси вә тәгдим олунмасы вачиб тәләбләрдəндир. "Хәбәрләр" програмында бу мәсәләjə хүсуси диггәт jетирилир. Jәгин тамашачылар буну чох көзәл hисс едирләр ки, совет дөврүндән фәргли олараг, инди бу програм даha колхоз сәдрләринин, совхоз директорларынын, ферма мүдирләринин дејил, ағыллы, савадлы политологларын, сосиологларын, сиjаси ичмалчыларын, шәрhчиләрин трибунасыдыр. "Хәбәрләр" бу күн бәсит әкин-бичин, сағым мөвзуларыны техники тәрәгги, jени идарәетмә формалары, модерн технолокиjа, дүнjа базар игтисадиjjаты мүнасибәтләри, компүтерләшмə, бир сөзлə, милли инкишаф стратекиjасына хидмәт едән мөвзуларла әвәзләмишдир. Ичтимаи-сиjаси hәjатын нәбзи бу програмда даha jахшы дуjулмагдадыр.

Бүтүн бу мәзиjjәтләри илә дөвләт телевизиjасынын "Хәбәрләр" програмы әсл jүксәлишдәдир. Тамашачынын керчәк оперативлик, обjективлик, дәгиглик, jүксәк пешәкар сәвиjjә вә сәмимиjjәт көзләмәк истәjини бир ан белә унутмаjан телевизиjамызын наил олдуғу бүтүн мүсбәт кеjфиjjәтләрин газанылмасында күндә 5 дәфә ефирә чыхан "Хәбәрләр"ин вә онун хүсуси бурахылышларынын ролу данылмаздыр.

Көркәмли дөвләт хадими, дүнjанын танынмыш сиjасәтчиси Һеjдәр Әлиjевин 1993-чү илин иjунунда hакимиjjәтә гаjыдышындан сонра вәтәндаш мүhарибәси тәhлүкәсинин арадан галдырылмасы, өлкәдә ичтимаи-сиjаси сабитлиjин бәргәрар едилмәси, өлкә hәjатында әсаслы ислаhатлар апарылмасы, милли орду гуручулуғу, базар игтисадиjjатына кечид, ардычыл вә мәгсәдjөнлү ха-

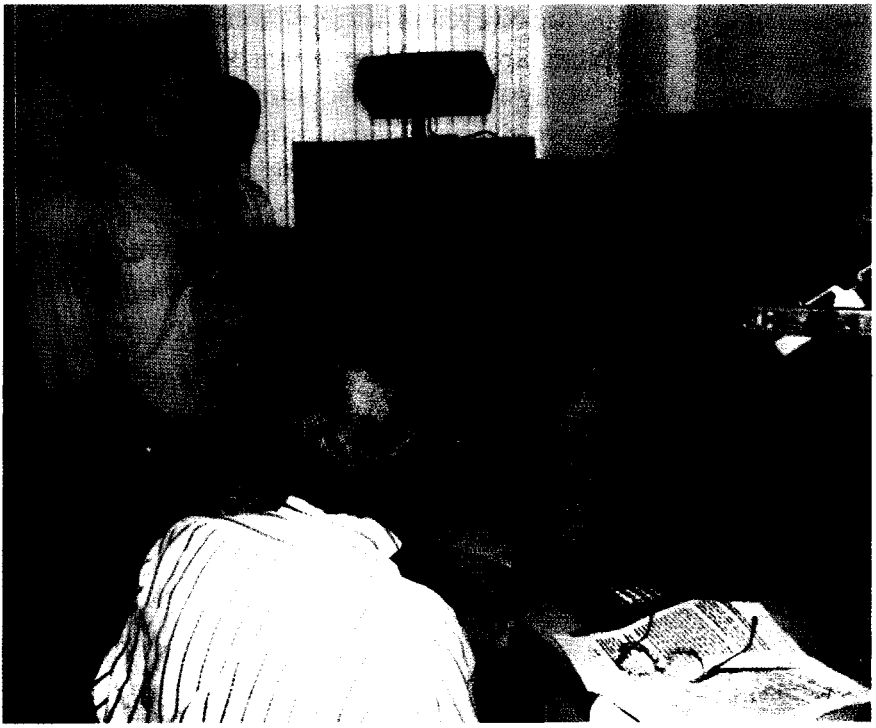

Монтаж отағында чидди јарадычылыг мүбаһисәләри дә јараныр.

ричи сијасәт хәттинин јеридилмәси истигамәтиндә һәјата кечирилән глобал тәдбирләр "Хәбәрләр" програмында даим кениш ишыгландырылмышдыр. "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланмасы, дөвләтимизин башчысынын Лиссабон саммити вә дикәр бејнәлхалг тәдбирләриндән бәһс едән хүсуси бурахылышлар тамашачы аудиторијасында чох бөјүк мараг доғурмушдур. Президент Һејдәр Әлијевин дүнјанын ән мәшһур сијасәтчиләри, мәдәнијјәт хадимләри илә көрүшләри өлкә ичтимаијјәтинә бүтүн долғунлуғу илә чатдырылмышдыр. Америка Бирләшмиш Штатларынын президенти Билл Клинтон, дөвләт катиби Мадлен Олбрајт, Бөјүк Британијанын баш назири Чон Мејчер, Франса президенти Жак Ширак, Түркијәнин сабиг президенти Сүлејман Дәмирәл вә башга дөвләт хадимләри илә чохсајлы көрүшләр тамашачы аудиторијасына мәһз "Хәбәрләр"ин васитәсилә чатдырылмышдыр.

Президентимизин харичи дөвләтләрә сәфәрләриндән бәһс

едән силсилә верилишләр хүсусилә кәркин зәһмәт, јүксәк зөвг тәләб едир. Бу материаллар бүтөв бир јарадычы групун биркә сә'јинин мәһсулудур. Мүһүм тарихи сәфәрләрдән бәһс едән силсилә верилишләр дөвләт башчысынын титаник фәалијјәтини әкс етдирмәклә јанашы һәм дә өз мүстәгиллијини мөһкәмләндирән Азәрбајҹан Республикасынын мисилсиз тарих салнамәсинә чеврилир. Бу салнамәни јазан күчлү јарадычы потенсиал – апарычы, редактор, режиссор, оператор вә монтажчы груплары формалашараг артыг зәнкин тәчрүбә топламышлар.

Диггәт! Бир нечә санијәдән сонра
"Хәбәрләр" програмы ефирә чыхачаг.

"Хәбәрләр" игтисади ислаһатларын һәјата кечирилмәси, өзәл саһәнин, азад саһибкарлығын инкишафы, мүәссисәләрин харичи әлагәләринин бәрпасы вә интеграсијасы, нефт вә гејри-нефт саһәләринә харичи сәрмајәдарларын гојдуглары инвестисијалардан тә'јинаты үзрә сәмәрәли истифадә олунмасы, јени истеһ-

сал сащәләринин ачылмасы, ишсизлијин арадан галдырылмасы кими актуал мөвзулары да әһатә едир. Әлбәттә, тарихи "Бөјүк Ипәк јолу"нун бәрпасы, нәглијјат коммуникасијаларынын бејнәлхалг тәләбләрә ујғунлашдырылмасы, хидмәт, тичарәт шәбәкәсинин иши, аграр сащәнин проблемләри дә даим диггәт мәркәзиндә сахланыр.

"Хәбәрләр" програмы илә јанашы мүстәгил Азәрбајҹанын дөвләт гајғыларынын, өлкәмизин ичтимаи-сијаси һәјатынын, ән кәскин вә ағрылы тарихи мөвзуларын ишыгландырылмасыны телевизијанын "Ичтимаи-сијаси програмлар" редаксијасы өз үзәринә көтүрмүшдүр. Сон дөрд илдә телевизијанын газандығы бөјүк уғурларын бир чоху мәһз бу редаксијанын фәалијјәти илә бағлыдыр. Бүтөвлүкдә сон дөвр журналистикамызда хүсуси бир мәрһәлә кими сәчијјәләнән "Ганлы јанвар", "Әсрин фаҹиәси", "Гәсд", "Һарај", "Хәјанәт", "Синәси дағлы дағлар", "Чәһд",

Телевизијанын "Ичтимаи-сијаси програмлар" редаксијасында верилиш мүзакирә едилир.

"Блокада", "Гуртулуш" вә с. аналитик верилишләр ән јахын тарихимизин милли мүстәгиллик мүчадиләси, халгымызын одлуаловлу, ганлы-гадалы азадлыг мүбаризәси, онун бүтүн мәгамлары вә чаларларынын тәләбкар журналист нәзәрләри илә арашдырылмасы бахымындан чох гијмәтли вә дәјәрлидир. Форма вә мәзмун е'тибарилә бу верилишләр јени олмагла јанашы долғунлуғу, кәскин публисист руһу вә профессионал тәгдиматы илә тамашачыларын бөјүк марағына сәбәб олмушдур.

Е'тираф етмәк лазымдыр ки, белә верилишләрин һазырланмасы тәкчә кәркин зәһмәт, чидди ахтарышлар дејил, һәм дә бөјүк чәсарәт, принсипиаллыг, әсл вәтәндаш мөвгеји, вәтәндаш јанғысы тәләб едир. Чүнки сон илләр халгымызын, мәмләкәтимизин башына кәтирилән бәлаларда – өлүмләрдә, иткиләрдә өз мүасирләримизин ады һалланмырды. Ермәни дүшмәнләримиз нә гәдәр фитнә-фәсадлы, вәһши хисләтләри илә тарихин сәһифәләрини ганла бојајыб ән мүртәче, инсанлыгдан узаг бир јыртычы образы јаратмышдыларса, бә'зи үздәниряг һәмвәтәнләримиз дә һакимијјәт, сәрвәт, мәнсәб хатиринә чинајәтә јуварланмыш, рәзил, мискин фәалијјәтләри илә һадисәләрин фачиәви сонлугла гуртармасында аз рол ојнамамышдылар.

1992-чи илин февралында ермәни–рус һәрби бирләшмәләринин Хочалыда төрәтдикләри кеносид бүтүн дүнјаны силкәләди. Сылдырым гајалары, аткечмәз дар кечидләри илә өзү бир сәнкәр, Вәтән галасы олан Шушанын, Кәлбәчәрин, Лачынын асанлыгла дүшмәнә тәслим едилмәси һәм дә хәјанәт дејилди, бәс нә иди?!

Тәбии ки, халгымызын башына кәтирилән бу фәлакәтләр бүтүн кедишләри, епизодлары илә бир публисист, журналист арашдырмасына, тәһгигатына еһтијач дујурду. Бу арашдырмаларда сијаси авантүра илә мәшғул олан, халгын адындан данышыб ону фәлакәтләрә сүрүкләјән, өз мәкрли ниијјәтләри үчүн халгын фачиәсиндән белә истифадә етмәкдән чәкинмәјән бә'зи үздәниряг сојдашларымызын түкүрпәдичи фәалијјәти һаглы олараг ичтимаи иттиһамла тоггушду. Шүбһәсиз, өз бәд әмәлләринә, ганлы изләринә бәраәт газандырмаг истәјән бу адамлар јалан вә ујдурмадан чәкинмәдиләр вә арашдырмалары илә мил-

jонларын гәлбинә jол тапан бу верилишләрә гәзетләрдә атмачалар jазмағы белә өзләринә рәва билдиләр. Онларын бу е'тиразы (әкәр буна е'тираз демәк мүмкүндүрсә), чох азәмүрлү олду. Чүнки ичтимаиjjәтин бөjүк тә'киди, дигтәси илә бу үнсүрләр мәтбуатда hадисәләрә ajдынлыг кәтирмәли олдулар. Тәбии ки, бурада ачы е'тираф вә гаршылыглы иттиhамларла jанашы jаланлар, бәhанәләр үстүнлүк тәшкил етди. Амма бу фактын өзү әhәмиjjәтли иди ки, артыг халгын башына кәтирилән фәлакәтләр барәдә hеч ким сусмурду. Һамы бу фачиәләрин башвермә сәбәбләри, күнаhкарлар вә онларын әмәлләри барәдә тәфсилаты илә мә'лумат алмаг истәjирди. Бу верилишләрин үнванына даш атмаг истәjән бә'зи мүхалиф мәтбуат органлары мөвзуjа дөнәдөнә гajытмалы олдулар. Кеч дә олса телевизиjада ачылан илк арашдырмалар, тәдгигатлар чығыры илә кәлмәjә чалышдылар. Амма, тәәссүф ки, jени hеч нә дејә билмәдиләр вә олса-олса ән надир hалларда телевизиjа верилишләрини зәиф шәкилдә тәкрарламалы олдулар. Бурадача гејд етмәк jеринә дүшәрди ки, тарихи верилишләримизин әhәмиjjәтини jахшы билән бир чох мәтбуат органлары, о чүмләдән "Азәртач" верилишләр ефирә кедәндән дәрhал сонра онларын мәтнини чап едир, jајымлајырды. Бу күн там чәсарәтлә демәк олар ки, нәинки республикамызда, hәтта гоншу өлкәләрдә белә чох марагла изләнилән бу верилишләр халгымызын үрәjинчә иди... Чүнки онлар Азәрбајчанын XX әсрин сонларында jашадығы фачиәләрин нечә-нечә гаранлыг сәhифәсинә ишыг салырды. Дүнәнки мејдан гәhрәманларынын, дил пәhләванларынын сијаси карјера газанмаг хатиринә төрәтдикләри бәдхаhлыглары үзә чыхыр, әсл сималары ачылырды. Кечмиш партократларын, өз сәнәтинә, пешәсинә лагејд hәрбчиләрин, hүгугшүнасларын, бә'зи рајон башчыларынын конкрет әмәлләри барәдә ајры-ајры епизодлар ади верилиш, сөhбәт характери дашымырды. Бу, өз ичиндә доғранылан, дидилән, парчаланан бир милләтин, бир мәмләкәтин hагг jолунда, мүстәгиллик jолунда апардығы мүбаризәдә даhа чидди силкәләниб, бүтүн бәлалардан хилас олмаг истәjи иди.

Телесериаллары индиjә гәдәр олан дикәр верилишләрдән фәргләндирән бу иди ки, онун руhуна халгын нәфәси hаким иди.

Минләрлә һәмвәтәнләримизин чыхыш едиб өз үрәк сөзләрини дедији бу верилишләр һәм дә е'тибарлы, сәмәрәли бир тарихи мәнбәјә чеврилди. Тәсадүфи дејил ки, бу тарихи фачиәләри арашдырмалы, истинтагыны апарыб она мүһүм гијмәт вермәли олан республиканын һүгуг-мүһафизә органлары сонрадан бу верилишләрин һамысынын видеојазысыны тәкрар истинтаг үчүн көтүрмүшдүр.

Ону да гејд едим ки, телесериаллар чох чидди мүзакирәләрдән сонра ефирә паспорт алырды. Халгымызын башына кәтирилән бу һадисәләр даим мәни көјнәдир, она бир ан белә лагејд гала билмирдим. Ширкәтин јени сәдри кими мәним ишим чох вә кәркин олса да, бу верилишләрин һазырланмасына хүсуси диггәт јетирмишәм. Өз мәсләһәт вә төвсијјәләрим, бә'зән дә лап ади редактор ишилә бу телесериалларын даһа актуал, әһатәли, бахымлы вә чәлбедичи олмасына чалышмышам. Верилишләрин апа-

Кәрәк һәр кадры диггәтлә сечәсән...

рычысы, мүәллифи Исмајыл Өмәровун, журналистләрдән Горхмаз Шыхалыјев, Чинкиз Асланов, Рафиг Кәримов вә башгаларынын хүсуси хидмәтләрини гејд етмәк истәјирәм. Мәһз онларын сон дөрд илдә көрдүкләри ишләр ади журналист, публисист зәһмәти дејил, даим өз халгынын талеји илә јашајан әсл вәтәндаш мөвгеји иди. Бу верилишләрин телевизија дили илә десәк видео башлыгларынын һәр бири әслиндә гысаметражлы, долғун композисијалы филм иди. Өз тәхәјјүлү, фантазијасы илә чохларына нүмунә олан режиссорлар Вагиф Ағајевин, Әһмәд Абдуллајевин, Азад Мәммәдовун, Рәһимә Казымованын әмәји хүсуси гијмәтә лајигдир.

Мән ширкәтә сәдр тә'јин олунандан бир нечә ај сонра јәгин етдим ки, телевизијанын "Ичтимаи-сијаси програмлар" редаксијасында јеткин, профессионал вә чох ишкүзар бир коллектив вар. Бу коллектив тарихимизин ән јахын јаддашыны вәрәгләјәркән мөвчуд һәгигәтләрлә милли дөвләтчилијимизә, мүстәгиллијимизә садиглији илә әсл вәтәндаш характерләрини бир даһа тәсдиг етмишдир...

Телевизија вә радионун мүасир мәрһәләдә әсас кејфијјәт көстәричиләриндән бири оперативлик, чанлылыг, тамашачы вә динләјичи илә бирбаша үнсијјәтдир. Илк күндән телерадиомузда бу чәһәтин ән плана чәкилмәсинә чалышдым вә буна наил олдум. Бөјүк сијаси вә мәдәни тәдбирләрин, дөвләт әһәмијјәтли јығынчагларын, еләчә дә бир сыра бајрамларымыза һәср олунан әдәби-бәдии програмларын чанлы јајымланмасы сон вахтлар милли телерадиомузун башлыча уғурларындан биридир. Мадди-техники вә мә'нәви-интеллектуал бахымдан там профессионал сәвијјәдә наил олдуғумуз бу уғур, мүбалиғәсиз демәк олар ки, дүнја стандартлары сәвијјәсиндәдир. Чох кениш мигјаслы, мүасир сәвијјәли телерадио шәбәкәсинә малик Түркијәдәки телеканалларын тәгдим етдији чанлы јајымларла мүгајисә фикримизи тәсдигләјир. Бу мәгамда Азәрбајчан милли телевизијасынын чох бөјүк мә'нәви-интеллектуал базаја, зәнкин јарадычылыг потенсиалына малик олдуғуну хүсусилә вурғуламағы, гијмәтләндирмәји өзүмә борч билирәм.

Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Телерадио Верилишләри

Ширкәтинин сон дөрд иллик фәалијјәтини анализ едиб, тәнгиди шәкилдә гијмәтләндирәркән, бир сыра структур дәјишикликләринин вахтында апарылдығы, јени редаксија вә дикәр гурумларын өзүнү бүтүнлүклә доғрултдуғу ајдынлашыр. Јени тәләбләрә чаваб верә билмәјән, көһнә гәлибләрдән, шаблонлардан, илләр боју дашлашан стереотипләрдән јаха гуртармагда чәтинлик чәкән "Әдәби-драм верилишләри" редаксијасынын (адын әчаиблији һәлә бир јана галсын) ики гурума – "Әдәбијјат вә публисистика", "Инчәсәнәт вә театр" редаксијаларына бөлүнмәси, "Идман верилишләри" редаксијасынын ләғв едиләрәк, Кәнчләр вә Идман Назирлијинин моделинә ујғун "Кәнчләр вә идман" редаксијасынын формалашдырылмасы, "Јурд" мүбадилә верилишләри әвәзинә даһа кениш профилли "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын јарадылмасы, "Һәрби вәтәнпәрвәрлик" редаксијасынын структур вә кадр бахымындан, демәк олар ки, јенидән комплектләшдирилмәси вә башга мәгсәдјөнлү дәјишикликләр милли телевизијамызда оперативлијин, чевиклијин артмасына, јени кејфијјәт јүксәлишинә сәбәб олду. Маилә Мурадханлы, Садыг Елчанлы, Бәхтијар Гарача, Телман Нәзәрли, Чаваншир Чаһанкиров кими исте'дадлы журналистләрин бу јени редаксијалара баш редактор тә'јин едилмәси үмидләри доғрултду. Инди һәмин редаксијаларын һәр бири өзүнү тәсдигләјиб, өз јолуну, јарадычылыг симасыны тапыб, чохсајлы јени, орижинал верилишләри илә тамашачыларын дәрин рәғбәтини газанмышдыр.

Бу мә'нада "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын ишини хүсуси гејд етмәк олар. Чүнки бу редаксијанын фәалијјәти, онун даим јенилик вә'д едән бәдии-естетик јарадычылыг ахтарышлары бүтөвлүкдә Азәрбајчан телевизијасынын үмуми инкишаф истигамәтләри, кејфијјәт јениләшмәсинин әсас мәгамлары һаггында дүшүнмәк үчүн чидди материал верир. Бир мәтләби тәәссүфлә нәзәрә чатдырмаг лазымдыр ки, һазырда республикамызда аналитик тәфәккүрлү сәнәтшүнаслыг, хүсусилә онун мүасир телевизија һаггында нүфузлу сөз дејә биләчәк телетәнгид саһәси јох дәрәчәсиндәдир. Бу сәбәбдәндир ки, сәнәтшүнаслығын, телетәнгидин миссијасыны да чох һалда бә'зи телевизија журналистләри һәјата кечирир. Әлбәттә, республика мәтбуа-

тында, бир сыра журнал вә гәзетләрдә мүасир телевизијамызын вәзијјәти, уғур вә проблемләри һаггында чох јазылыр, вахташыры сөз дејилир. Лакин тәәссүф ки, бу "јазылар", адәтән, профессионаллыг сәвијјәсинә галха билмир, даһа чох һәвәскар сәвијјәси, гәрәзли һүчумлар, шәхси мәгсәдләрә һесабланан ара сөһбәтләри тә'сири бағышлајыр. Бу типли јазылар – боз мәтбуат материаллары Азәрбајҹан телевизијасынын үмуми инкишафына, мә'нәви интеллектуал тәрәггисинә, сафлашмасына, сәфәрбәрлијинә һеч бир хејир вермир, бә'зән гејри-профессионал мејлләрин, зәрәрли телетенденсијаларын јаранмасына кәтириб чыхарыр. Өзәл телеширкәтләрдә, онларын бир сыра програмларында Азәрбајҹан әдәби дилинә јад, биканә, гејри-елми мүнасибәт вә онун ефир васитәсилә заман-заман бејинләрә, шүурлара јеридилмәси һәмин зәрәрли телетенденсијалардан јалныз биридир. Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасында ишә башладығым илк күндән елмимизә, мәдәнијјәтимизә, милли мә'нәвијјатымыза јад, јабанчы олан бу типли сәһв, гәрәзли, зијанлы мејлләрә, тенденсијалара гаршы чыхдым. Биз милли телевизија вә радио сијасәтиндә Азәрбајҹан әдәби дили нормаларынын тохунулмазлыг һүгугуну, ејни заманда тәбии тәкамүл, инкишаф јолуну, дөврүн јени тәләб вә тәклифләри илә ајаглашмаг зәрурәтини гәбул етдик, практик фәалијјәтдә бу принсипләрә әсасландыг. Дөвләт телерадиосунда Түркчүлүк–Азәрбајҹанчылыг идеолокијасынын мәгсәдәујғун шәкилдә апарылмасына, милли бајрағымызда рәмзләшән Чағдашчылыг вә Исламчылыг истигамәтләринин һәмин әсас идеоложи хәтлә говушмасына, гаршылыглы вәһдәтинә наил олунмасына, бу әсасда мүстәгиллик, азадлыг, истиглал тәфәккүрүнүн сағлам тәблиғинә, күтләвиләшмәсинә хидмәт етмәк – бу, дөрдиллик ардычыл телерадио сијасәтимизин әсас јөнү, онурға сүтуну олуб. Һәгигәт наминә е'тираф едим ки, бу сијасәтин, јә'ни Дөвләт Телерадио сијасәтинин әсас сүканчысы, истигамәтвериҹиси һәмишә мүдрик президентимиз, даһи дөвләт хадими Һејдәр Әлијев олуб. "Азәрбајҹан телевизијасы Азәрбајҹан халгынын милли сәрвәтидир" - дејән мүасир телерадио ишини һејрәтамиз дәрәҹәдә дәриндән билән Һејдәр Әлијевин күндәлик гајғысы, јарадычы тәләбкарлығы, гејд вә тапшы-

рыглары, гаршымыза гојдуғу вәзифәләр бизи даим сәфәрбәр едиб, руһландырыб, сөзүн һәгиги мә'насында тәканвериҹи гүввә ролуну ојнајыб. Буна көрә там мәс'улијјәтлә дејә биләрәм ки, сон дөрд илдә дөвләт телерадиосунда газанылан бүтүн уғурларын әсл мүәллифи президент Һејдәр Әлијевдир.

1997-ҹи илин мај ајында јарадылан "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасы мәгсәдјөнлү ислаһатын, реформанын нәтиҹәси иди. Бу редаксија илк күндән ишини тамамилә јени әсасда, јени истигамәтдә гурду, експериментал аддым кими шө'бәләр системи ләғв олунду. Нә гәдәр чәтин вә рисгли олса да, бүтүн көһнә верилишләрдән, шаблон телемоделләрдән имтина едилди. Редаксијанын ајлыг һәчми јалныз јени верилишләр һесабына өдәнди. Мај–ијун ајларында "Вәтәндаш", "Молла Нәсрәддин", "Оғуз", "Сөзүн доғрусу" вә башга бир нечә верилиш јаранды. Елә биринчи ил – артыг јарадыҹылыг илинин сонунда мә'лум олду ки, гыса мүддәтдә һәмин редаксијада ијирмидән артыг јени, уғурлу верилиш јарадылмышдыр. Бу, садәҹә јенилик хатирinә јенилик, косметик дәјишиклик, сүн'и ад тәзәләнмәси дејилди, кәркин јарадыҹылыг ахтарышларынын, уғурлу тапынтыларын бәһрәси, чидди кејфијјәт дәјишиклији иди. Заманын актуал тәләб вә тәклифләринә чаваб вермәк, космополит биканәликдән, мангурт јаддашсызлыгдан, мөвгесизликдән имтина, сағлам милли мөвгедән, саф түркчү, Азәрбајҹанчы дүшүнҹәдән чыхыш етмәк, азад, мүстәгил Азәрбајҹан дөвләтчилијинин идеоложи дөјүш хәттиндә дүшүнмәк, халгын тарихи јаддаш енержисинә гошулмаг, етнокенетик потенсиал имканларын ојадылмасы вә сәфәрбәрлијинә чәһд – бүтүн бунлар "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын фәалијјәтиндә, һәр бир верилишиндә әсас вәтәндаш мәгсәди, истәји, тәләби иди. Мән биләни кечид дөврүнүн телевизијасы јени сосиал дәјәрләрин, азадлыг, мүстәгиллик, демократик дөвләтчилик идејаларынын халга, күтләјә говушмасында, күтләвиләшмәсиндә әсас, һәлледиҹи сөз демәли, сөзүн һәгиги мә'насында сағлам милләтчилик мәктәби олмалыдыр. "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасы, бүтөвлүкдә Азәрбајҹан телевизијасы мәһз бу шәрәфли миссијаны лајигинҹә һәјата кечирмәк үчүн бүтүн гүввәләрини сәфәрбәр едәрәк тарихи ишләр көрә билди.

Телевизијамызын ән'ənəви жанр касадлығыны нəзəрə алараг, "Әдəбиҗҗат вə публисистика" редаксијасында ədəби-бədии вə публисистик програмлар, телеалманах вə фолклор топлусу, сатирик тележурнал вə ədəби телетəгвим, телепритча вə етнографик етүд формаларына үстүнлүк верилди; модел вə мəзмун, форма вə фикир јенилијинə наил олмаг үчүн бу, əсас мəсəлə иди. Əлбəттə, деməздим ки, јарадылан јени верилишләрин hамысы уғурлу алынды, лакин јахшысы, јүксək стандартлара јахынлашмаг бахымындан диггəти чəлб edəни həгигəтən чох олду. Тəкчə елə бу верилишләрин ады чох шеј дејир, индијədək тохунулмамыш мəвзулардан сөhбəт ачмасындан хəбəр верир, телевизијамызын hансы мəвгедə дајандығыны, hансы бөјүк, талејүклү идеаллара хидмəт етдијини ачыглајыр: "Вətəндаш", "Оғуз", "Гала", "Молла Нəсрəддин", "Араз", "Очаг", "Сөзүн доғрусу", "Ше'рин сəмасы", "Сөзүн сəнкəри", "Ағры", "Түрк елləри", "Азəрбајчан дејəндə", "Поезија дəфтəри", "Шам ишығында", "Ибрəт", "Ишыг", "Əбəди изләр", "Əзизим, Вətən јахшы", "Репрессија гурбанлары", "Дөјүшəн сəнət", "Ислам – олдуғу кими", "Мисри", "Азəрбајчан дили", "Гədим шəhərləримиз", "Астана", "Јурд јаддашы", "Күлүстан"... Сијаһысы там олмајан бу јени, ајлыг верилишләрдəн, тəгвими характерли мүхтəлиф бədии, публисистик програмлардан əлавə редаксијанын бə'зи əмəкдашлары "Новруз севинчləри", "Фəхр елə оғлунла", "Азəрбајчан наминə", "Гыш көрүшləри" (Јени ил програмы), "Милли гуртулуш", "Мүстəгиллик јолларында", "Халгын хидмəтиндə" вə башга бөјүк програмларын, еləчə дə бə'зи филмləрин, сијаси-публисистик телесериалларын јарадылмасында јахындан иштирак едиб. Редаксијанын уғурлу јарадычылыг ахтарышлары руһуна Түркчүлүк–Азəрбајчанчылыг идеjалары чөкмүш верилишләрдə даһа ағыллы, мəгсəдјөнлү, ардычыл, консептуал хəтт кими өзүнү көстərир. "Вətəндаш", "Оғуз", "Јурд јери", "Гədим шəhərləримиз", "Мисри", "Очаг", "Азəрбајчан дили", "Шам ишығында" вə башга верилишләрдə тарихə, мəддимə'нəви мədəнијjət гајнагларына мүрачиəтин көкүндə мəhз Түркчүлүк–Азəрбајчанчылыг хəтти дајаныр. Көрүндүју кими, бədии-публисистик мəгсəд, мəрам чох бөјүкдүр, илк бахышда

гејри-реал, әлчатмаз арзу тә'сири бағышлајыр. Лакин "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын тарихә, милли гајнаглара үз тутан силсилә верилишләрини изләдикчә, о чохсајлы телепрограмларын үнванына көндәрилән јүзләрлә мәктубу, тамашачы рә'јләрини анализ етдикчә бу гәнаәтә кәлирсән ки, халгы өз тарихи күчү, јаддашы, етнокенетик потенсиал имканлары илә сәфәрбәр етмәкдә мүасир телевизија һәгигәтән чох бөјүк гүввәдир, мисилсиз тә'сир васитәсидир.

"Гыш көрүшләри" Јени ил програмынын чәкилишиндә.

Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасында сатирик програм олан вә даһи Чәлил Мәммәдгулузадәнин јаратдығы "Молла Нәсрәддин" журналынын ән'әнәләрини јашадан, бу күнүн ағры-ачыларына үз тутан ејниадлы тележурнал да кәсәрли публисист сөзү, фәал вәтәндаш мөвгеји илә сечилир. Республиканын пајтахтында, елә чә дә бир сыра бөлкәләрдә кизли-ашкар фәалијјәт көстәрән, позучу әмәлләрлә мүхтәлиф дөвләтләрин хејринә тәблиғати иш-

ләрлә мәшғул олан бә'зи дин миссионерләри, ағачлары гыран, јеринә офис, көшк тикән бәднам иш адамлары, Бакынын өзүнә мәхсус ме'марлыг мүһитинә ләкә олан бир сыра ејбәчәр тикилиләр, дилимизә лагејд, јад, јабанчы мөвгеји көз көјнәдән шәһәр рекламлары, әһалинин һаглы наразылығына мәһәл гојмајан башабәла мүдирләр, гачгын, дидәркин талејинә биканә ичра башчылары, өзкә дилдә данышмағы илә фәхр едән назирләр... бир сөзлә, азад, мүстәгил, демократик чәмиjjәтимизә јарашмајан бүтүн антиподлар, рүшвәтхор вә фырылдагчылар, сатгын вә хәјанәткарлар "Молла Нәсрәддин" сатирик тележурналынын чидди тәнгид һәдәфләридир. Тәнгиддә дүзкүнлүк, һәгигәтпәрәстлик, објективлик вә чәсарәт әсас ме'јардыр. Севиндиричи һалдыр ки, "Молла Нәсрәддин" сатирик тележурналынын јарадычы групу мәһз белә ме'јары әсас көтүрүр, шәхсигәрәзлик вә јаландан, шантаж вә бөһтандан тамамилә узаг олан чидди, һәгигәтпәрәст, објектив тәнгидлә, хүсуси вурғуламаг истәрдим ки, милли дөвләтимизә вә дөвләтчилијимизә хидмәт едән јарадычы тәнгидлә мәшғул олур. Буна көрә "Молла Нәсрәддин" сатирик тележурналыны телевизијамызын сон дөрд иллик јарадычылыг, инкишаф јолунун чохсајлы уғурларындан бири кими гијмәтләндирә биләрик.

Јери кәлмишкән дејәк ки, тәкчә "Молла Нәсрәддин"дә дејил, телевизијанын башга верилишләриндә дә тәнгиди рүһ күчләндирилир, програмларда ән актуал мәсәләләрдән сөһбәт ачылыр, нөгсанлар чәсарәтлә көстәрилир, мүәjjән тәшкилатлары гојулан проблемләрин һәлли јолларыны ахтармаға вадар едир. Тамашачылардан алынмыш мәктублар көстәрир ки, тәнгиди рүһун күчләндирилмәси үмуми ишә бөјүк фајда верир. Верилишләрдә үмумилик вә сөзчүлүк тәдричән арадан галдырылыр, конкрет һәјати факт вә онун аналитик шәрһи телевизија публисистикасында өн плана кечир. Бүтүн бунлар исә чәмиjjәтимиздә телевизијанын ичтимаи функсијанын даһа да артдығыны тәсдиг едир.

Сон дөрд илдә телевизијамызын әлдә етдији ән мүһүм наилијjәтләрдән бири дә онун бејнәлхалг ефирә вә екрана чыхмасы, харичи әлагәләринин кенишләнмәси олмушдур. Тәсәввүрүнүзә кәтирин, мүстәгиллик әлдә едән бир өлкәнин дөвләт телевизијасынын бејнәлхалг програмлар редаксијасы јох иди. Белә бир редак-

сија әслиндә мүстәгиллик јолуна гәдәм гојулан илк илләрдән (1991–1992) јарадылмалы иди. Әфсуслар олсун ки, нә дөвләтин, нә дә милли телевизијамызын о дөврдәки рәһбәрләринин ағылларына белә бир редаксија јаратмаг кәлмәмишди. Бунунла да, белә бир чидди саһәдә биз 7–8 ил кечикмишик. Чүнки бејнәлхалг програмлар редаксијасынын информасија блокадасынын јарылмасы, Азәрбајчан һәгигәтләринин бүтүн дүнјаја јајылмасы, өлкәмизә чох вачиб олан лобби-диаспор кими ишләрин тәшкилатланмасы саһәсиндә көрдүкләри ишләр артыг ади јарадычы редаксија фәалијјәти чәрчивәсиндән чыхыб идеоложи-сијаси әһәмијјәт кәсб едирди. Она көрә дә биз 1998-чи илин февралында "Бејнәлхалг програмлар" адлы хүсуси редаксија јаратдыг. Инди бу редаксијанын хәттилә бејнәлхалг ефирә чыхыр, башга харичи өлкәләрин (Америка Бирләшмиш Штатлары, Русија, Түркијә, Алманија, Канада, Франса, Јапонија вә с.) телевизијалары илә програм мүбадиләси апарырыг. Редаксијанын фәалијјәти тәкчә сојдаш ахтарышы, лобби-диаспорумузун тәшкилатланмасы илә мәһдудлашмыр. Милли телевизијамызын бејнәлхалг әлагәләри дурмадан кенишләнир. Азәрбајчан һәгигәтләри оператив шәкилдә дүнјанын ән инкишаф етмиш өлкәләринин мө'тәбәр дөвләт телеканаллары илә бүтүн планетә јајымланыр. Түркијәнин ТГРТ каналы илә бүтүн дүнјаја јајылан "Азәрбајчан бу күн" програмы даһа популјардыр.

Инкилтәрә, Канада, Исвеч, Финландија, Алманија, Италија, Јапонија, Түркијә вә Русијанын телеканаллары илә Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын програмлары мүбадилә едилир. Милли телевизијамыз узун илләрин информасија блокадасыны арадан галдырыб.

"Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын әмәкдашлары 1998–99-чу илләрдә Чин, Јапонија, Исвечрә, Түркијә, Украјна, Русија, Газахстан, Гырғызыстан, Өзбәкистан вә Түркмәнистан Республикаларынын мүхтәлиф шәһәрләриндә јарадычылыг е'замијјәтләриндә олублар. Бу өлкәләрдә јашајан минләрлә ләјагәтли һәмвәтәнләримизи "Көрпү", "Диаспор клубунда көрүш", "...Гүрбәт мәним ичимдә..." адлы верилишләриндә Азәрбајчан тамашачыларына тәгдим едибләр. 57 ил бундан әввәл Азәрбајчаны тәрк едиб, мүһарибә заманы әсир дүшәрәк Вәтәнә дөнә

билмәјән, һазырда Исвечрәдә јашајан 75 јашлы Алмаз Әсәдин гүрбәт изтирабларыны онунла бирликдә илк дәфә олараг азәрбајчанлы тамашачылары да јашајыблар.

Тәсадүфи дејил ки, харичи өлкәләрдә јашајан сојдашларымызла мүстәгил өлкәмизин әлагәләринин кенишләнмәсинә көмәк едән Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын тәшәббүсү илә дүнјанын 30-дан артыг шәһәриндә "Азәрбајчанын достлуг вә мәдәнијјәт мәркәзләри" (чәмијјәтләри) јарадылмышдыр. Бу мәркәзләр сојдашларымызын Азәрбајчан Республикасы илә мүтәмади тәмасларында бөјүк рол ојнајыр. Мәһз бу чәмијјәтләрин көмәји илә сон дөврдә 100-дән јухары иш адамы вә харичи фирмалар Азәрбајчан игтисадијјатына сәрмајә гојулушуна чәлб едилиб.

Бу бир ил әрзиндә Азәрбајчан һәгигәтләринин харичи өлкәләрә чатдырылмасы истигамәтиндә дә "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасы хејли иш көрүб. Илк нөвбәдә ону гејд етмәк лазымдыр ки, Түркијәнин ТГРТ каналы илә һәр һәфтә нүмајиш етдирилән "Азәрбајчан бу күн" програмы илә јанашы (хатырладырыг ки, ТГРТ каналы дүнјанын 67 өлкәсинә јајымланыр) Канаданын 3 шәһәри, Алманијанын 7 шәһәри вә Исвечин Малмо шәһәриндә јерли телеканалларла республикамыз һаггында Азәрбајчан дилиндә верилишләр верилир. Бу верилишләрин видеоматериалларыны "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасы һазырлајыр.

Сон ил јарым әрзиндә Естонија, Финландија, Норвеч вә Италијанын дөвләт телевизијаларында Азәрбајчанын мүасир һәјатындан бәһс едән мараглы верилишләр нүмајиш етдирилиб.

"Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын верилишләриндә тамашачылар вә Вәтәндән узагларда јашајан сојдашларымызла гурулан үнсијјәт формалары барәдә охучуларда конкрет тәсәввүр јаратмаг үчүн редаксијанын "Әзизим, Вәтән јахшы..." верилишиндән бир парчаја нәзәр салаг:

"...Илләрин узунлугу елә бир илди. 364, јахуд 365 күн. Нә сојугдан јыгылыр, нә дә ки, истидән кенишләнир. Редаксијамыз үчүн бу бир илин заман өлчүсү күнләр, ајлар... олмајыб. Верилиш һазырламаг үчүн гәт етдијимиз 10 мин километрләрин јол әзабларыјла, сизләрин ахтарыш вә көрүшләринизә сәрф етдијимиз өмүр кәсикләри илә һесабланыб заман өлчүмүз...

Бир вахтлар бөјүк Мирзә Чәлил дејәрди:

– Сизи дејиб кәлмишәм, еј мәним бичарә мусәлман гардашларым! Биз дә дејирик: – Сизи дејиб кәлмишик, еј бизим дүнјанын һәр јеринә пәрән-пәрән салынан сојдашларымыз, һәмвәтәнләримиз! Сизи дејиб кәлмишик ки, елә сизләрә дә хатырладаг.

– Азәрбајҹан адлы дәрдли бир вәтәнимиз вар. Сизи дејиб кәлмишик ки, Африка сәһралары, јахуд Ҹәнуби Америка ҹәнкәлликләринин од-алов нәфәси уз-көзүнүзү гарсыб гаралтмасын, сары Авропа хәзаны солдурмасын, Сибир бузлаглары дондурмасын сизләри... Сизи дејиб кәлмишик ки, Одлар јурду адлы Вәтәнимиздән сизин дә гәлбинизә од-алов, нур пајы душсун... " (Телевизија. 1998).

"Бу күн планетимизин 45 милјон сакини өзүнү азәрбајҹанлы һесаб едир, Вәтән агрысы исә санки 7 милјонун бојуна бичилиб. 7 милјон 45 милјонун иззәт-нәфс, вугар, һејсијјәт, намус, гејрәт јукуну чәкир... ". Бу мотивләр "Түрк елләри" програмынын чаныны тәшкил едир. Бу програм исә Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасынын ән чәсарәтли, ән уғурлу програмларындан биридир. Ајда бир дәфә ефирә чыхыр вә о, дүнәнин, бу күнүн түрк варлығындан бәһс едән бир верилиш кими тамашачыларын чох хошуна кәлир. Ән арзуолунан мөвзу бурада түрк тарихинин арашдырылмасыдыр.

Улу әҹдадларымыз тәкҹә торпағы севмәклә кифајәтләнмәјиб, бәшәр тарихинә нечә-нечә сәнәт инҹиләри дә бәхш едибләр. Һәлә 2500 ил әввәл илк јазы нүмунәләрини јарадан әҹдадларымыз 1250 ил сонра "Орхон-Јенисеј" абидәләрини мејдана чыхардылар. Тарих нечә-нечә гүдрәтли түрк сәркәрдәсинин адыны гүрурла букүнкү нәслә чатдырды. Совет империјасы дағылдыгдан сонра кечмиш ССРИ мәканында јашајан бир чох түрк халглары өз дөвләт мүстәгилликләрини газандылар, гырылмыш, унудулмуш әлагәләрин бәрпасы дөврү башланды.

Бир көкдән, бир сојдан олдуғумуз, дилимиз, адәт-ән'әнәләримиз ејни олан түрк дүнјасы, түрк елләри һаггында чохму билирик?! Әфсуслар олсун ки, билмәдикләримиз билдикләримиздән чохдур. "Түрк елләри" верилиши мәһз бу мөвзуја һәср едилир. Азәрбајҹанда фәалијјәт көстәрән телеканалларын ишинә көлкә салмагдан чох узағыг. Анҹаг көзәл баша дүшүрүк ки, бу телеканалларын һәр бири бу мөвзуда верилиш һазырлаја билмәз. Чүнки "деди-году" програмларынын фонунда белә верилиш сәрфәли вә чәлбедичи мөвзу дејил.

Јаддаш бәрпасы илә мәшғул олмаг үчүн исә тәкчә бу халгы севмәк бәс еләмир, халгын фәдаиси олмаг кәрәкдир. Биз бу ишлә чани-дилдән мәшғул олан телевизија әмәкдашларыны мәһз фәдаи адландырырыг вә белә һесаб едирик ки, бу вәтәнпәрвәр адамларын чалышдығы "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасы кәләчәјин редаксијасыдыр. Азәрбајчан Республикасындакы демократик дәјишикликләрин, Азәрбајчан һәгигәтләринин бејнәлхалг аләмә чыхарылмасы, харичи өлкә телеширкәтләринин өлкәмизлә бағлы верилишләр һазырламасы бу редаксијасынын фәалијјәт програмыдыр.

Тәкчә "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын дејил, дикәр редаксијаларын верилишләри дә тамашачылара кениш информасија, елми билик, зөвг верир, онлары әјләндирир. Бәс бу верилишләри тамашачылар нечә гаршылајырлар? Онлара сејрчи мүнасибәти нечәдир? Бу барәдә сөз дүшәндә бир дејими тез-тез хатырлајырам. Дејирләр ки, зөвгләр һаггында мүбаһисә етмәзләр. Мәнчә, бу сөзләр телевизија верилишләринә вә бу барәдә рә'јләрә даһа чох аиддир. Телерадио ширкәтинә рәһбәрлик етдијим илләр әрзиндә мән дә бу гәнаәтә кәлдим ки, һәгигәтән, зөвгләр нәинки мүхтәлифдир, һәтта бир-бири илә мүгајисәдә хејли зиддијјәтлидир. Мәсәлән, бир дә көрүрсән ки, ефирә чыхан һәр һансы бир верилиш тамашачы аудиторијасында мүхтәлиф реаксијалар доғурур. Бир груп бу верилиши алгышлајырса, дикәри әксинә, ону хошакәлмәз сајыр. Бәс беләдә нә етмәли, киминлә һесаблашмалы, кимин рә'јинә үстүнлүк вермәли? Шүбһәсиз ки, бу чәтин суалдыр. Амма тамашачы аудиторијасы илә интенсив әлагәләримиз, апардығымыз сосиоложи сорғулар телевизија верилишләринин програмлашдырылмасында, дүзкүн истигамәт тапмагда бизә көмәк едир. Бир мәсәләдә тәсәлли тапырыг: тамашачыларын әксәријјәти һазырладығымыз верилишләрә бахыр, апардығымыз јарадычылыг експериментләрини бәјәнирләр. Әкәр белә олмасајды үнванымыза кәлән минләрлә мәктубда тамашачы вә динләјичи севкисини дујмаздыг. Садә кәндли дә, зијалы да – һамы бизим верилишләримиздә нә исә ишыглы нијјәт ахтарыр вә инсанлара мараглы информасијалар чатдырдығымыза, онлары дүнјада баш верән јениликләрлә таныш етдијимизә, шүурлара

елм, билик кәтирдијимизә вә нәһајәт, асудә вахтларында инсанлары әјләндирдијимизә көрә бизә миннәтдарлыг едирләр.

Биз ади тамашачы гајғысы, севкиси илә јанашы дөвләтимизин вә һөкумәтимизин, илк нөвбәдә мүдрик президентимизин гајғысыны да һисс едирик. Һеч бир мүбалиғәјә јол вермәдән дејә биләрик ки, мөһтәрәм Һејдәр Әлијев телерадио коллективинин, телевизија журналистләринин ән јахын досту вә хејирхаһыдыр. Тәсадүфи дејил ки, 1998-чи ил нојабр ајынын 4-дә – Азәрбајҹан радиосунун мүнтәзәм јајыма башладығы күнүн илдөнүмү әрәфәсиндә мөһтәрәм президентимиз хүсуси фәрманла телерадио коллективинин 17 үзвүнә фәхри адлар вермишдир. Биз бу тарихи фәрманын мәтнини олдуғу кими китаба дахил етмәји лазым билдик.

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫ ДӨВЛӘТ ТЕЛЕВИЗИЈА ВӘ РАДИО ВЕРИЛИШЛӘРИ ШИРКӘТИНИН ӘМӘКДАШЛАРЫНА АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫ ФӘХРИ АДЛАРЫНЫН ВЕРИЛМӘСИ ҺАГГЫНДА

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТИНИН ФӘРМАНЫ

Азәрбајҹан мәдәнијјәти вә инҹәсәнәтинин инкишафында хидмәтләринә көрә Азәрбајҹан Республикасы Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәтинин ашағыдакы әмәкдашларына Азәрбајҹан Республикасынын фәхри адлары верилсин.

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ХАЛГ АРТИСТИ

1. Әләскәров Сабир Мәммәд оғлу - телевизијанын дикторлар шө'бәсинин рәиси
2. Таһызадә Гарасим Әбдүлһәсән оғлу - радионун дикторлар шө'бәсинин рәиси

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ӘМӘКДАР АРТИСТИ

1. Аһајев Аһададаш Һәмид оғлу - ширкәтин мусиги коллективинин солисти
2. Әскәрзадә Һәгигәт Ејваз гызы - телевизијанын диктору
3. Исламзадә Наилә Һүмбәт гызы - телевизијанын диктору
4. Һәшимов Рафиг Мәммәд оғлу - телевизијанын диктору
5. Шәрифзадә Бәхтијар Надир оғлу - радионун диктору

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ӘМӘКДАР ИНҸӘСӘНӘТ ХАДИМИ

1. Аһајев Вагиф Иса оғлу - ширкәтин бәдии рәһбәри
2. Асланов Мәммәд Мухтар оғлу (Мәммәд Аслан) - "Екран-Ефир" гәзетинин баш редактору
3. Әлиханова Шәфәг Султан гызы - радионун "Әдәби-драм верилишләри" редаксијасынын баш редактору
4. Мирзәјев Аһалар Һәмзә оғлу - телевизијанын "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасы баш редакторунун мүавини
5. Өмәров Исмајыл Аббас оғлу - телевизијанын "Сосиал-сијаси програмлар" редаксијасынын баш редактору

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ӘМӘКДАР МӘДӘНИЈЈӘТ ИШЧИСИ

1. Алышанов Ариф Низам оғлу - ширкәтин Техники Истеһсалат Бирлијинин директору
2. Бабајев Акиф Мәммәдгулу оғлу - ширкәтин Техники Истеһсалат Бирлијинин Радио Комплексинин рәиси
3. Гасымов Рафиг Сәмәд оғлу - ширкәтинин Техники Истеһсалат Бирлијинин видеојазы шө'бәсинин рәиси
4. Меһдијев Кнјаз Рәшид оғлу - ширкәтин Техники Истеһсалат Бирлијинин сәјјар телевизија стансијасы сехинин рәиси
5. Һадыјев Фазил Рауф оғлу - телевизијанын баш кинооператору

Һејдәр ӘЛИЈЕВ

Азәрбајҹан Республикасынын президенти

Бакы шәһәри, 4 нојабр 1998-чи ил.

Тамашачылар бу адамларын бир гисмини ефирдән вә екрандан јахшы таныјыр. Бир гисми исә узун илләр кадрархасында ишләсәләр дә телевизија вә радиомузун инкишафына мүһүм хидмәтләр көстәрирләр.

Фәхри адларын севинчи бөлүшдүрүлүр. 1998-чи ил, нојабр.

Сабир Әләскәров екрандан охучулара јахшы танышдыр. "Халг артисти" кими шәрәфли ада лајиг көрүлмүш Сабир мүәллим бүтүн өмрүнү телерадиода кечирмиш, рәсми материалларла јанашы бир чох мараглы верилишләр охумуш, ири һәчмли програмларын апарычысыдыр.

Гарасим Тағызадәни өз јаддагалан, бәнзәрсиз сәси илә радиодан охучулар јахшы таныјырлар. Радионун дикторлар шө'бәсинә рәһбәрлик едән Гарасим мүәллим инди дә әсл чаванлыг шөвгү илә чалышыр.

Ағададаш Ағајев өз көзәл ифасы илә халгын бөјүк рәғбәти-

ни, тәвазөкарлығы илә үзвү олдуғу коллективин һөрмәтини газанмышдыр.

Һәгигәт Әскәрзадә 30 илдән чохдур ки, телевизијада чалышыр. Онун ајдын диксијасы вә апардығы мараглы верилишләр инсанларын гәлбинә һәрарәт кәтирир. Өз саһәсинин камил биличисидир.

Наилә Исламзадә кениш јарадычылыг имканларына, мөһкәм јаддаша, ајдын тәләффүзә маликдир. Мүәллифи олдуғу вә мәһарәтлә апардығы "Аиләләр, талеләр" публисистик програмы тамашачыларын дәрин рәғбәтини газанмышдыр. О, ејни заманда "Хәбәрләр" програмынын әсас апарычыларындандыр.

Рафиг Һашымов тәкчә апарычы кими дејил, һәм дә бир сыра мараглы телепрограмларын мүәллифи кими таныныр. Онун апардығы вә мүәллифи олдуғу "XX әср" верилишинин хүсуси аудиторијасы вардыр.

Бәхтијар Шәрифзадә – бир чох телевизија вә радио верилишләри мәһз онун сәси илә тамашачылара вә динләјичиләрә чатдырылыр. Бу сәсдәки ширинлик вә доғмалыг Бәхтијары милјонларын севимлисинә чевириб.

Вагиф Ағајев ширкәтин бәдии рәһбәри, исте'дадлы режиссордур. Бир сыра сәнәдли вә хроникал филмләрин јарадычыларындандыр. Онун "Әмәкдар инчәсәнәт хадими" адына лајиг көрүлмәси тамамилә тәгдирәлајиг һалдыр.

Мәммәд Аслан һәм азјашлы, һәм дә јеткин телевизија тамашачыларынын севимлисидир. Мәммәд мүәллим тәкчә "Дәрәдән-тәпәдән" верилишинин апарычысы дејил, һәм дә "Екран-ефир" гәзетинин баш редакторудур. "Әмәкдар инчәсәнәт хадими" адына лајиг көрүлмүш Мәммәд мүәллим артыг 60 јашыны гејд етмишдир. Бу мүнасибәтлә мөһтәрәм президентимиз ону "Шөһрәт" ордени илә тәлтиф етмишдир.

Шәфәг Әлиханова радионун "Әдәбијјат вә инчәсәнәт" редаксијасынын баш редактору, танынмыш журналистдир. Узун илләр ефирдә бир-бириндән мараглы верилишләри сәсләнән Шәфәг ханым "Әмәкдар инчәсәнәт хадими" адына лајиг көрүлмүшдүр.

Ағалар Мирзә исә халг јарадычылығына һәср олунмуш бир сыра санбаллы верилишләрин јарадычысы вә апарычысыдыр.

Бу саһәдә әлдә етдији уғурларына көрә А.Мирзәјә "Әмәкдар инчәсәнәт хадими" ады верилмишдир.

Исмајыл Өмәров "Әмәкдар инчәсәнәт хадими" адына лајиг көрүлмүшдүр. О, сон вахтлар телевизијада актуал мөвзуларда апардығы верилишләрлә јадда галмышдыр. Әслиндә И.Өмәров бу верилишләрлә журналист тәдгигаты жанрынын һүдудларыны кенишләндирмиш вә һазырладығы програмларда торпагларымызын ишғалы илә бағлы бир сыра һәгигәтләри ашкара чыхармышдыр.

Ариф Алышанов 17 јашындан телевизијанын гурулуш сехиндә фәһлә кими әмәк фәалијјәтинә башлајыб. Инди телевизија вә радио верилишләринин һазырланмасыны вә јајымланмасыны тә'мин едән бөјүк бир структура – техника вә истеһсалат бирлијинә директорлуг едир. "Әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси" фәхри адына лајиг көрүлән А.Алышанов телерадиода истеһсал просесинин камил биличиси вә бачараглы мүтәхәссисдир.

Акиф Бабајев радиокомплексин рәһбәри, танынмыш мүһәндисдир. Бүтүн өмрүнү Азәрбајчанда радио техникасынын инкишафына вә радио верилишләринин манеәсиз јајымланмасына сәрф етмишдир. Акиф мүәллиф "Әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси" адына лајиг көрүлмүшдүр.

Рафиг Гасымов телевизијанын дөјүнән үрәји сајылан видеојазы шө'бәсинин рәисидир. Республиканын "Әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси" адына лајиг көрүлмүш Рафиг мүәллим узун илләрдир ки, бу коллективә рәһбәрлик едир. Бу күн Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасында, еләчә дә өзәл телевизијаларда чалышан видеомүһәндисләрин әксәријјәти Рафиг мүәллимин јетирмәләридир.

Кнјаз Меһдијев телевизијанын сәјјар телевизија стансијалары, јә'ни студијаданкәнар чәкилишләрин апарылмасыны тә'мин едән хүсуси сәјјар машынлар сехинә рәһбәрлик едир. Бу саһәнин әмәкдашлары рәсми топлантыларын, бөјүк мәрасимләрин, идман јарышларынын вә с. бирбаша ефирә верилмәсини тә'мин едир. Бу системин саат механизми кими дәгиг ишләмәсиндә сәјјар телеаваданлыгдан сәмәрәли истифадә олунмасында, мүһәндис техники һеј'әтин даим сәфәрбәр вәзијјәтдә олмасында Кнјаз мүәллимин хүсуси әмәји вар.

Фазил Һадыјев телеширкәтин баш кинооператорудур. Республиканын "Әмәкдар мәдәнијјәт ишчиси" адына лајиг көрүлмүшдүр. Ф.Һадыјев мави екранлардан көрүнән бүтүн рәсми материалларын, видеокөрүнтүләрин әсас мүәллифидир. Узун илләр телевизијада чалышан, бир сыра бәдии-сәнәдли вә хроникал филмләрин оператору кими бөјүк тәчрүбә топламышдыр. О, Азәрбајчан президентинин харичи өлкәләрә сәфәрләрини лентә алан чәкилиш групунун, бүтөвлүкдә студијаданкәнар чәкилишләр апаран операторлар групунун рәһбәридир.

Јери кәлмишкән бир нечә кәлмә телевизијада диктор вә онун ролу мәсәләсинә тохунмаг истәрдим. Бә'зән бу мәсәләдә мүәјјән мүбаһисәләр өзүнү көстәрир. Мәсәлән, мән телевизијада ишә башладығым илк күнләрдә екранда верилиш апаран фәрдләрин пешәкар олмадығыны көрдүм. Доғрудур, о вахтлар телевизијанын Самир Әскәрханов, Гулу Мәһәррәмов, Телли Әлијева кими јеткин, пешәкар апарычылары вар иди, лакин белә јахшы апарычылары бармагла сајмаг оларды. Она көрә дә мән Азәрбајчан телевизијасында диктор институтуну бәрпа етмәји, јени дикторлар чәлб етмәји вә бу јолла јени апарычылар нәсли јетишдирмәји гаршыја әсас мәгсәд кими гојдум. Бу күн мәмнунлуг һисси илә дејә биләрәм ки, гыса заман әрзиндә биз бу истәјә наил ола билдик. Јә'ни, бир тәрәфдән ишә јени дикторлар чәлб етдик, дикәр тәрәфдән журналистләрин ефирә хүсуси олараг һазырланмасы илә мәшғул олдуг. Нәтичәдә екранларымыза 20-дән чох јени, мүасир телевизијанын тәләбләринә чаваб верән апарычылар чыхара билдик. Бу нәчиб ишин јеринә јетирилмәсиндә Роза Тағыјева, Сабир Әләскәров вә Сабир Ахундов кими диктор вә апарычыларын бизә бөјүк көмәји дәјди. Артыг 2000-чи илин әввәлләриндә телевизијада диктор институтуна еһтијач дујмадығымыз үчүн бүтүн дүнја телевизијаларынын мүасир тәчрүбәсиндә олдуғу кими, биз дә дикторлар шө'бәсини ләғв етдик. Һазырда телевизијанын програмы дикторсуз идарә олунур. Ефир үчүн һазырланмыш диктор вә апарычылар исә мүхтәлиф редаксијалара бөлүнәрәк ајры-ајры верилишләрдә мәһарәтлә әсас фигур – апарычы кими фәалијјәт көстәрирләр.

Биз белә һесаб едирик ки, Азәрбајчан телевизијасынын кәлә-

чәji мәhз апарычы тележурналистләрлә бағлыдыр. Диктор телевизијанын дүнәни, маһир журналист апарычылар исә онун бу күнү, сабаһыдыр. Сабаһын пешәкар вә популјар апарычылары исә бу күн телевизијанын ајры-ајры редаксијаларында јетиширләр. Верилишләр мәзмунча долғунлашдыгча апарычынын јүкү вә функсијасы артыр, ејни заманда онун маһиjjәти даһа да тәкмилләшир. Бу һәгигәти инди һамы дәрк едир. Азәрбајчан телевизијасынын стратежи мәгсәди дә мәһз будур. Чүнки јахшы верилиш, јахшы мөвзу јалныз јахшы апарычынын сајәсиндә гәбул олунур, гавранылыр вә јадда галыр.

ТЕЛЕФИЛМ: ЈЕНИ ДРАМАТУРКИЈА ВӘ ЈЕНИ ДИЛ

Јәгин ки, тамашачыларымыз мави екранда "Азәрбајчантелефилм тәгдим едир" јазысыны тез-тез охујур вә бу јарадычылыг групунун чәкдији мүхтәлиф мөвзулу, мүхтәлиф жанрлы филмләрә бахырлар. Бах, биз бу саһәнин инкишафына хүсуси диггәт јетирмишик. Она көрә дә һесаб едирәм ки, сон дөрд илдә әлдә етдијимиз ән мүһүм наилиjjәтләр сырасында "Азәрбајчантелефилм"ин инкишафча јени пилләјә гәдәм гојмасыны, онун уғурларыны хүсуси гејд етмәк лазымдыр. Әввәла, ону демәјим ки, бир јарадычы гурум кими "Азәрбајчантелефилм"ин тарихини Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын тарихиндән ајырмаг гејри-мүмкүндүр. "Телефилм" телевизијанын бир голу, онун спесифик јарадычылыг јөнүмүдүр. Мүхтәлиф сәнәт саһәләринин топлумундан, синтезиндән јаранмыш бу синкретик сәнәт телевизијанын нәздиндә формалашмыш, интишар тапмышдыр. Азәрбајчанда илк телевизија филми сајылан "Ајкүн"ү мәһз бу јарадычылыг бирлијиндә кинорежиссор Камил Рүстәмбәјов чәкмишдир.

Заман, дөвр, елми-техники инкишаф, телетәсвирә артан тәләбат "Телефилм"ин күндәлик оператив материаллар һазырлајан телевизијанын базасында гала билмәмәсинин зәрурилијини көстәрди. Ајрыча јарадычылыг вә истеһсалат бирлијинин јарадыл-

масы күнүн тәләбинә чеврилди. Бу базанын јарадылмасы гисмән 60-чы илләрин әввәлләринә тәсадүф етсә дә, системли шәкилдә, бөјүк бир јарадычылыг бирлији кими фәалијјәти 70-чи илләрдә башлајыб. Һеч шүбһәсиз, јарадычылыг бирликләри, хүсусән дә кино ихтисаслашдырылмыш база үзәриндә фәалијјәт көстәрир. Она көрә "Телефилм"ин бир јарадычылыг гуруму кими формалашмасы Һејдәр Әлијевин ады илә бағлыдыр. Һәлә 1970-чи илдә мүдрик рәһбәрин бирбаша көстәриши илә сәнәдли вә бәдии филмләр бирлији – "Азәрбајчантелефилм" јарадылды. Онун гаршысында телевизија илә кинонун синтези олан гысаметражлы бәдии вә сәнәдли филмләр чәкмәк вәзифәси гојулду. Сәнәдли-хроникал, бәдии салнамәләрин јарадылмасы да бу јарадычы гурумун әсас ишинә чеврилди. Бу күн кино сәнәтимизин, үмумијјәтлә, инчәсәнәтимизин мә'нәви потенсиалы, симасы сајылан танынмыш сәнәткарларын әксәријјәти бу бирликдә шәрәфли јарадычылыг јолу кечиб.

"Азәрбајчантелефилм" Јарадычылыг Бирлији гаршысына гојулан мәгсәди тез бир заманда доғрултду. Онун истеһсал етдији онларча хроникал, сәнәдли вә бәдии телевизија филмләри кечмиш ССРИ-јә вә бүтүн дүнјаја тарихи кечмишимизи, мәдәнимадди-мә'нәви ирсимизи, етник варлығымызы, бәнзәрсиз етнографик хүсусијјәтләримизи, шәхсијјәтләримизи, сәнәткарларымызы, һәјат тәрзимизи, мәишәтимизи, фолклор дүнјамызы, бәдии тәхәјјүлүмүзү, бир сөзлә, дүнәнимизи вә букүнүмүзү там керчәклији илә әкс етдирән филмләр јајды.

Бу күн чәсарәтлә дејә биләрик ки, Азәрбајчан әдәби мүһитиндә, мәдәнијјәт вә инчәсәнәт аләминдә сајылан, сечилән шәхсләрин әксәријјәтинин јарадычылыг фәалијјәти билаваситә "Телефилм"лә бағлы олмушдур. Сәмәд Вурғун, Рәсул Рза, Сүлејман Рүстәм, Нәби Хәзри, Илјас Әфәндијев, Әнвәр Мәммәдханлы, Видади Пашајев, Күлһүсејн Һүсејноғлу вә башга әдибләримизин, Кәрим Кәримов, Камил Рүстәмбәјов, Ариф Бабајев, Рауф Казымовски, Рүф'әт Шабанов, Исмәт Сәфәрәлибәјов, Рамиз Ахундов, Назим Аббас, Назим Рзајев, Вагиф Бећбудов, Огтај Бабазадә, Рамиз Мирзәјев кими режиссорларымызын, Нәриман Шыхәлијев, Вејс Һәсәнов, Расим Очагов, Расим Исмајылов,

Чаббар Мәммәдов, Фазил Һадыјев, Надир Зејналов, Рүстәм Зүлалов, Адил Аббасов, Огтај Әлизадә кими операторларымызын бу гурумун, бу бәдии јарадычылыг бирлијинин јарадылмасында, тәшәккүлүндә әвәзсиз хидмәтләри вар. Азәрбајчан журналистикасынын ағсаггалларындан бири олан Һачы Һачыјевин "Телефилм"ә рәһбәрлик етдији дөвр хүсусән тәгдирәлајиг сајылмалыдыр. О, көркәмли сәнәт адамларымыз һаггында сәнәдли филмләрин – портретләрин чәкилмәсинә хүсуси тәшәббүс көстәрмишдир.

"Телефилм"дә мүхтәлиф сәпкидә, мүхтәлиф жанрларда һәјатымызын мүхтәлиф саһәләринә даир, мүхтәлиф дөвр вә ичтимаи просесләри әкс етдирән филмләр чәкилиб: етнографија, фолклор, еколокија, ушаг мусиги филмләри вә с. Әкәр етнографик, фолклор филмләрин чәкилиши режиссор Назим Аббасовун ады илә бағлыдырса, еколокија проблемләрини ачыглајан, бәшәри вәтәндашлыг мөвгејиндән чыхыш едән филмләр режиссор Назим Рзајевин, ушаг аләмини әкс етдирән филмләр режиссор Вагиф Бећбудовун, мусиги филмләри режиссор Ариф Газыјевин, идман дүнјасынын драматизмини, кәркинлијини вә көзәллијини көстәрән филмләр режиссор Огтај Бабазадәнин ады илә бағлыдыр.

Бир сөзлә, "Телефилм"ин тарихи Азәрбајчан тарихинин бир парчасыды, онун көрүнтүдә јашајан салнамәсиди. Үмумијјәтлә, әкәр 60–90-чы илләр Азәрбајчан мәдәнијјәтинин интибаһ дөврү сајыларса, онда фәхрлә дејә биләрик ки, һәмин дөвр "Телефилм"ин кино јаддашында јашајыр. Бу бахымдан режиссор, мусигишүнас Кәрим Кәримовун Үзејир бәјлә бағлы бир хатирәсини мисал чәкмәк јеринә дүшәр. О јазыр ки, мән Үзејир бәјин ирсинин тәдгиги илә бағлы онун ханымы илә көрүшдүм. Сөзарасы даһи бәстәкарын, драматургун Азәрбајчан мәдәнијјәтиндә мисилсиз хидмәтләриндән сөз ачдым. О исә әвәзиндә Үзејир бәјә лагејд мүнасибәтдән килејләнди. Мән Үзејир бәјин хидмәтләринин лајигинчә гијмәтләндирилдијини, операларынын, мусигили комедијаларынын ојнанылмасыны, әсәрләри әсасында бәдии филмләр чәкилмәсини, адынын әбәдиләшдирилмәсини, һејкәлләринин учалдылмасыны хатырлатдым. Әвәзиндә исә белә бир

фикир ешитдим: "Бүтүн бунларын әвәзинә Үзејир бәјин 10 дәгигәлик чанлы көрүнтүсү лентә алынсајды даһа јахшы оларды".

Үзејир бәјин ханымынын бу фикри бәлкә дә "Телефилм" үчүн бир һәјәчан тәбили олуб. Амма һәр һалда бир мүддәт сонра көркәмли сәнәткарларымызын кино салнамәси јарадылды: режиссор Рауф Казымовски Нәсибә Зејналова, Бәшир Сәфәроғлу һаггында, режиссор Ариф Газыјев Фикрәт Әмиров, Нијази һаггында, Назим Аббас Рәшид Бећбудов һаггында, Огтај Бабазадә Тоғрул Нәриманбәјов һаггында портрет филмләр јаратдылар. О да бир һәгигәтдир ки, һәмин шәхсијјәтләрлә јарадычы әмәкдашлыг, үмимијјәтлә, "Телефилм"ин јарадычы потенсиалынын формалашмасына әсаслы тә'сир көстәрди. "Телефилм"ин мәһсулу олан сәнәдли филмләр заман-заман дөвләт вә ичтимаијјәт тәрәфиндән гијмәтләндирилиб, кино фестивалларда, бахыш-форумларда, мүхтәлиф сәнәт адамларынын мүлаһизәләриндә өз гијмәтини алыб.

"Телефилм" јарадычылыг бирлијиндә јени ссенаринин мүзакирәси.

Гырх иллик бир дөврдә "Телефилм"тәзадлы, драматик бир јол кечиб; уғурлу вә уғурсуз дөврләри олуб. 80-чи илләрин орталарындан 90-чы илләрә кими бир заман кәсијиндә, һардаса бир сынаг дөврү дә јашајыб. Белә ки, бу арада артыг сајылан, сечилән сәнәт очағына, сөзүн һәгиги мә'насында лагејд, сојуг мүнасибәт бәсләнилиб.

Данылмаз фактдыр ки, һәмин дөврдә јарадычы потенсиал дағыдылды, пешәкар, сәриштәли кадрлар пәрән-пәрән дүшдү, үмумијјәтлә "Телефилм" өз миссијасындан, јарадычы кредосундан, јөнүндән ајрылды. Белә јајынма, сөзсүз ки, јарадычы бирлијә баһа баша кәлди. Хошбәтликдән бу просес узун чәкмәди. Республика президенти Һејдәр Әлијевин хүсуси көстәриш вә гајғысы илә "Телефилм" әввәлки јөнүнү, ән'әнәсини бәрпа етди. Артыг инди "Телефилм"дә илдә 10–12 саат һәчминдә сәнәдли филмләр чәкилир. Бу мүддәтдә 90 адда филм екрана чыхарылыб. Бирлијин нормал фәалијјәти үчүн лазыми истеһсалат базасы јарадылыб. Филмләрин чәкилиши дөвләт тәрәфиндән малијјәләшдирилир. Инди бирлик бөјүк бир сериалын чәкилишинә башламаг әрәфәсиндәдир. "Киноенсиклопедија" адланан бу салнамә бирлијин ишкүзар фәалијјәтинә бариз мисалдыр.

Телевизија филми техники-истеһсал техникасы, үслубу вә драматуржи материалын гуруму, ишләнмәси бахымындан кино вә драматуркија ганунларына, принсипләринә, бәдии дәјәрләринә әсасланса да, маһијјәтчә көклү шәкилдә фәргләнир: һәм фикир бахымындан, һәм дә режиссор шәрһинә көрә. Белә ки, әкәр бәдии кинода драматик коллизија бүтүн әсәр үчүн нәзәрдә тутулурса вә сәнәдли филмләрдә әсас амил "анын драматуркијасы"ны тапмаг вә ону әјани шәкилдә көстәрмәкдирсә, бу ан дәгиг, ајдын, ефектли олмалыдыр. Бурада һадисәнин визуал инкишафы, мәнтиги давамлылыг әсас сајылыр. Бу кејфијјәт теледраматуркијанын бүтүн жанрлары, формалары үчүн характеркидир, истәр салнамә, истәр хроника, истәрсә дә сәнәдли филмләр олсун. Фикримизә бир нечә әјани мисалла ајдынлыг кәтирәк. Көтүрәк елә режиссор Назим Аббасын "Дәмирағачы" сәнәдли етнографик филмини. Драматуржи хәтт филмдә үч мүхтәлиф истигамәтдә, илк бахышда бир-бири илә әлагәси олмадан инки-

шаф едир. Биринчиси, емосионал фактор кими мусиги голу, икинчиси, кәнчләрин дәмирағачыны кәсмәк истәји, үчүнчүсү, өкүз арабасы илә јол кедән бир нурани гочанын бу hадисәјә мүнасибәти. Филмдә кадрархасы мәтн јохдур вә јахшы ки, режиссор шәрhиндә бу, нәзәрдә тутулмајыб. Јохса о, фикри әсас гајәдән јајындырарды. Һәр шеј гочанын бахышларында чәмләшдирилиб; мусигинин емосионал тә'сир фактору, ағачын кәсилмәси, јол кедән гочанын мүнасибәти. Драматуржи тапынты дә мәhз бурада hәллини тапыб – гочанын бахышларында. Бу бахышларда мусигинин емосионал јаддаш кими инсаны јашатмасы, ағачын кәсилмә хофунун мә'насызлығы, инсанын дүнјаја фәлсәфи, мүдрик мүнасибәти чәмләшиб. Беләликлә, үч мәгамын бир нөгтәдә бирләшмәси "анын драматуркијасыны" јарадыб.

Јахуд башга бир мисал.

Режиссор Назим Рзајевин "Инсан Хәзәри хилас едир" сәнәдли филми. Бу әсәр "Телефилм"ин әтраф мүhитлә, еколокија илә бағлы ән өнәмли, јаддагалан ишләриндәндир, Хәзәрин еколокијасынын горунмасы, балыглар hаггында әјани сөhбәтдир. Илк бахышда сакит кадрлар, балыглар hаггында информатик мә'лумат белә бир драматизмдән хәбәр вермир. Олса-олса Хәзәрин еколожи вәзијјәтинин тәәссүф доғуран амилләри вар. Һәлә драматизмин апокеји көрүнмүр. Камера јаваш-јаваш шүшә колбадакы тәмиз суда үзән нәрә балығынын баласына јөнәлдилир. Јенә елә бир кәркинлик дујулмур. Һәмин шәффаф суја бир дамла нефтин төкүлмәси илә драматизм hәллини тапыр; балыг о дәгигә өлүр. Беләликлә, екранда тәхминән вур-тут бир дәгигәлик көрүнән бу вәзијјәт сәнәдли филмин драматуркијасыны, мүәллифләрин гајәсини тамашачыја там чатдырыр. Бу, сәнәдли филмин драматуржи, режиссор дилинин спесифик нүмунәси сајылыр. Телевизија филминин јени "драматуркија дили" мәhз белә амилләрдән формалашыр.

Сәнәдли филмин спесифик – хүсуси тәсвир вә тәгдим (режиссор hәлли бахымындан) дилиндән савајы, бир дә ади, бәдии-образлы дили вар. Адәтән, кадрархасы мәтнләр диктор вә актјорлар тәрәфиндән чатдырылыр. Әсасән ики формада олур: информатик вә образлы шәкилдә. О да сечилән мөвзудан, тәгдимат

үсулундан асылыдыр. Бу дилдә, мүәјјән мә'нада бәдиилик олса да, әсасән информатик характер дашыјыр. Тәмиз, сәлис, ајдын вә лазыми дәрәчәдә бәдии. Бу нә бәдии кинонун, нә театр тамашасынын, нә нәсрин, нә дә поезијанын дилидир, тамашачы илә бирбаша үнсијјәт дилиди. Үмумијјәтлә, сәнәдли филмин дили елитар, елми-популјар диллә чанлы халг данышығынын артыг мәхрәч тапмасындан формалашыр; чанлы, гыса, информатик вә ејни заманда бәдии. Она көрә дә сәнәдли филмин дилини бирмә'налы, бирјөнлү дүшүнмәк дүз олмаз. Һардаса бу јени, спесифик ифадә формасыдыр. Сәнәдли филмин тәбиәтиндән, тәләбиндән доғур. Ејни заманда да чохпланлыдыр. Һәтта, демәк олар ки, һәр сәнәдли филмин өз дили вар. Көрүнтүнү тамамлајан ән вачиб драматуржи материалды. "Телефилм" бүтүн аспектләрдә, һардаса, истәр драматуржи тәгдимат, истәрсә дә режиссор јозуму бахымындан јени дил демәкдир. Бу барәдә нәзәријјәчиләрин дә фикирләри үст-үстә дүшүр.

Әлбәттә, бу күн "Телефилм"ин мөһтәшәм вәзифәләриндән бири Азәрбајчанын мүстәгиллијинин екран салнамәсини јаратмагдыр. Әслиндә бу чох мүһүм тарихи вәзифә дөвләт мүстәгиллијимизин газанылмасы илә бирбаша бағлыдыр. Али мәгсәд әразинин, чоғрафи мәвһумун тарихини јох, халгын тарихини јаратмагдыр. Тарихин сәнәдли көрүмүнү топламаг, тәгдим етмәк исә чох чәтин, әзаблы, әсаслы јарадычылыг ахтарышлары тәләб едән ишдир. Мүстәгиллијимизин салнамәси мүстәгил дүшүнмәк, мөвзу сечмәк, она тарихи һәгигәтин јөнүмүндән јанашмаг демәкдир. Сирр дејил ки, совет мәканында биз тарихимизә өз мөвгејимиздән јанашмаг имканына малик дејилдик; баш верән ичтимаи-сијаси һадисәләрә јухарынын көзү илә бахмаг, јанашмаг мәчбуриҗјәтиндә галмышдыг. Сәрбәстлик, мүстәгиллик, азадлыг мәфһумлары артыг бизим үчүн деклоратив мә'на дашымыр. Биз инди онун нечә тәгдими барәдә дүшүнүрүк вә әкс етдиририк. Мүстәгиллијимизин екран салнамәси даһи Үзејир бәјин мүстәгиллијимизин, азадлығымызын символу сајылан "Азәрбајчан һимни"нин көрүнтүсүнүн лентә алынмасы илә башлајыб. Сонра халг шаири Бәхтијар Ваһабзадәјә һәср олунмуш "Истиглал шаири", Һүсејн Чавид һаггында "Гајыдыш", Азәрбај-

чан нефтинин тарихинин ән гәдимдән бу күнә кими олан дөврү-нү әкс етдирән, 7 һиссәдән ибарәт "Одлу мәмләкәт", дипломат Ибраһим Әбилов барәсиндә "Дөнүш", Милли Тәһлүкәсизлик Назирлијинин фәалијјәтинә даир "Азәрбајчанын тәһлүкәсизли-ји уғрунда", илк мүстәгил республикамызын һәрби назири Сә-мәд бәј Мещмандаровун, дөвләтимизин јарадылмасы, дөвләтчи-лијимизин горунмасы истигамәтиндә, тарихи миссијасы барәдә "Тәнһа руһ" кими сәнәдли-хроникал филмләр чәкилди.

Үмумијјәтлә, салнамәнин чәкилиши ики истигамәтдә апары-лыр: ичтимаи-сијаси һадисәләрин фонунда вә ајры-ајры шәхсләр-ин тимсалында. Һәр ики һалда тарихилик, сәнәдлилик, реал-лыг принсипләри көзләнилир, тамашачыја дүшүнмәк имканы верилир. Ичтимаи-сосиал һәјата фәал, бирбаша, дөвләтчилик, мүстәгиллик бахымындан мүнасибәт "Ишғал", "Гисас күнү", "Сөз ушаглара верилир", "Гум дәнәси" кими ағрылы проблемлә-рә тохунан филмләрдә өзүнүн әјани әксини, һәллини тапыб.

Мүстәгиллијимизин салнамәсинин јарадылмасы мөвзу мүстә-гиллији, ичтимаи һадисәләрә јанашмагда сәрбәстлик, баш вер-миш вә баш верә биләчәк ичтимаи-сосиал һадисәләрә өз мөвге-јини, бахышыны билдирмәк, ону лентә алмаг мүстәгиллији де-мәкдир. "Телефилм"ин мәһсулу олан бүтүн филмләрин ана хәт-тиндә мүтләг мүстәгиллик, сәрбәстлик дујулур. Етнографик, та-рихи-чоғрафи әрази мәфһуму үзәриндә гурулмуш "Борчалы", "Инчә дәрәси", һәрби сәнәтимизин салнамәсинин кенераллары-мызын симасында хатырланмасы кими сәчијјәләнән "Азәрбај-чан кенераллары" сәнәдли филминдә бу "ана хәтти" көрмәмәк мүмкүн дејил.

Истиглал салнамәмизин давамы кими бирлијин дөрд истига-мәтдә – Чәнуб, Шимал, Шәрг, Гәрб истигамәтләриндә нәзәр-дә тутулан експедисијалары, "Киноенсклопедија" епопеjасынын, "Азәрбајчан тәбиәтинин салнамәси"нин јарадылмасы саһәсин-дә дүшүнүлән фикирләр мүстәгиллијимизин екран салнамәси-нин давамыдыр.

Тарих тәкчә мүһарибәләрин, ингилабларын, формасијаларын хронолокијасы дејил, о ејни заманда халгын мәдәнијјәтинин, дүн-јакөрүшүнүн, бәдии тәхәјјүлүнүн, образлы дүшүнчәсинин сәнәт-

дә, абидәләрдә, ајры-ајры шәхсләрин симасында чәмләнән салнамәсидир. "Телефилм" һәр ики истигамәтдә – истәр тарихин "сәнәдләшдирилмәсиндә", истәрсә дә дүнән јаранмыш вә јахуд јаранмагда давам едән мәдәнијјәтин лентә – јаддаша көчүрүлмәсиндә, һәм дә образлы шәкилдә тәгдиминдә фәалијјәт көстәрир. Бу, ејни заманда паралел көрүлән, һардаса бири дикәрини тамамлајан ишдир. Мәсәлән, "Гобустан" вә "Лејли Мәчнун", "Гыз галасы" вә "Хан сарајы" (Шәки), "Бабакил" (пир) вә "Ордубадда новруз", "Тәнһа руһ" (кенерал Мећмандаров) вә "Шәфигә Ахундова", "Ишғал", "Гисас күнү", "Сөз ушаглара верилир", тарихимизин бу күнү вә мәдәнијјәт хадимләримизин барәсиндә сәнәдли филмләр: "Тикдим ки, изим гала" вә "Сәнсиз", "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили" вә "Өзүмлә һеч нә апармајачағам", "Галалы дағлар" вә "Етнографик етүдләр", "Гәдим вә јени јоллар", "Норвеч ескизләри" вә с. бу гәбилдәндир.

Үмумијјәтлә, "Телефилм"ин али мәгсәди сәнәдли-хроника шәклиндә дүнјаја тарихимизи, тарихи кечмишимизи, маддимә'нәви ирсимизи, етник, етнографик хүсусијјәтләримизи, сәнәткарларымызы, шәхсијјәтләримизи, мәишәтимизи, фолклор дүнјамызы, бәдии тәхәјјүлүмүзү, бир сөзлә, тарихимизин вә бу күнүмүзүн реаллығыны лентә алмаг, танытмагдыр.

"Телефилм"ин мәдәнијјәт салнамәсинин јарадылмасына марағы бөјүкдүр; истәр сај, истәр жанр, истәрсә дә ајрылан вахт вә мөвзу бахымындан. Мәдәни вә ичтимаи мүһитин симасы сајылан сәнәткарлар барәсиндә портрет жанрында филмләр чәкилиб вә чәкилир. Мәсәлән, "Истиглал шаири" (Бәхтијар Ваһабзадә), "Валын үчүнчү үзү" (Фәрәч Гарајев), "Рәшид Бећбудов 20 ил сонра", "Сәнәтин зирвәси" (Бүлбүл), "Өмәр Елдаров", "Узаг, јахын Лүтфи Задә", "Сазын Әдаләти", јүксәк пешәкарлыгла ишләнмиш лентләр, шәхсијјәтин тәзадлы дүнјасыны ачан, јашантыларыны көстәрән филмләр. "Наилә" (рәссам), "Рәггасә" (Тамилла Худајарова), "Мирварид" (шаирә), "Рәһилә Һәсәнова" (саз чалан), "Шәфигә Ахундова" (бәстәкар), "Өзүмлә һеч нә апармајачағам" (Әзизә Чәфәрзадә), "Фирәнкиз" (бәстәкар) филмләри гадын сәнәткарларымызын – мәдәнијјәтимизин салнамәсидир.

Вахтилә кино сәнәтиндә гејри-чидди жанр сајылан сәнәдли киноја бу күн чох чидди јанашылыр, бахылыр. Онун сәнәт критеријалары, тәләбләри илә һесаблашырлар. Гәрибә дә олса она "информасија мәканында" јер ајрылыр. Чүнки мүасир дүнјамыз күндәлик информасија илә јашајыр. Сәнәдли филмләр дә информасијадыр, лакин бу информасија кечмишдән – мәдәни, тарихи ирсимиздән, бу күнүмүздән – тарихләшән ичтимаи һадисәләрдән, мәдәнијјәт јениликләримиздән топланыб кәләчәјә көндәрилән информасијадыр. Сәнәдли кинода дөврүн информасијасы, аб-һавасы, ритми, өмрүн тәкрарсыз анлары јашајыр. Онлар тарихимизин, мәдәнијјәтимизин сәнәдләшдирилмиш көрүнтүсү – салнамәсиди. Өзүмүзү дүнјаја танытмаг, тарихимизи, мәдәни ирсимизи тәгдим етмәк, "дүнјанын јаддашына јазмаг" үчүн чәкилир, јарадылыр. Чанлыды, бахымлыды, бәдиди, узунөмүрлүдү. Телефилмләр тарихимизин вә мәдәнијјәтимизин лент јаддашында јашајан көрүнтүсүдүр. Бир сөзлә, телефилмләр дүнәнимиз вә бу күнүмүздүр.

Дили јашадан халгдыр. Дилин кениш мигјасда, бејнәлхалг аләмдә нүфуз газанмасы исә онун бөјүк өвладларынын – көркәмли сәнәткарларынын, елм-мәдәнијјәт хадимләринин, дөвләт башчыларынын, нүфузлу сијаси хадимләринин ады илә бағлыдыр. Тарихи тәчрүбә көстәрир ки, дилин инкишафында милли мүстәгиллијин, мүстәгил дөвләтин, дөвләтчилик ән'әнәләринин, сајылыб-сечилән сијасәт хадимләринин мүстәсна ролу вар. Бу бахымдан јанашанда Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан дилинин дөвләт дилинә чеврилмәси, халгымызын мә'нәви мөвчудлуғунун әсас амилләриндән, атрибутларындан сајылан ана дилимиз уғрунда мәгсәдјөнлү мүбаризәси тарихи мәзијјәт дашыјан данылмаз фактдыр. Һејдәр Әлијевин "дилимиз чох зәнкин вә аһәнкдар дилдир, дәрин тарихи көкләрә маликдир. Шәхсән мән өз ана дилими чох севирәм вә бу дилдә данышмағымла фәхр едирәм" демәси онун ана дилимиз һаггында гәнаәти, илләрлә формалашмыш мә'нәви кредосудур. "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили" сәнәдли филми мәһз бу гәнаәт, кредо үзәриндә гурулуб. Филм Һејдәр Әлијевин шәхсијјәти фонунда "ана дилинин сосиал-сијаси мөвгеји, ана дилинин ады, әлифба мәсәләси, дөв-

ләтин, халгын, тарихи инкишаф просесиндә, мүхтәлиф мәрһәләләрдә мүхтәлиф тәзјигләрә, дөнүмләрә мә'руз галмасына, рәһбәрин натиглик мәһарәтинә, дилә ичтимаи-сијаси фәалијјәтинин тәркиб һиссәси" кими бахмасына һәср едилиб. Бу диггәтлә дүшүнүлмүш, тарихи ардычыллыг, системли давамлылыг үслубунда, публисист жанрын динамик, тәзадлы инкишафы үзәриндә гурулмуш, "дил—тарих—шәхсијјәт" контекстиндә һәллини тапмыш филмдир. Ардычыллыгла нәгл вә әкс етдирилән мүәллиф фикри, мөвгеји, һәр дөврүн зәрури сәнәдли хроникасы, лентләрдә јашајан анлары илә тамамланыр. Артан хәтт бојү күчләнән бу просес бир нечә мәгамда Һејдәр Әлијев феномени фонунда, тарихи аспектдә дәгиг үмумиләшдирилир.

Тәгдимат формасы садә сајылан бу филмин ирили-хырдалы, сајсыз-һесабсыз сәнәдли материалларла әсасландырылмасы, тамамланмасы, синхронларын, көрүнтү материалларынын лаконик, мәгсәдәујғун, јерли-јериндә сечилмәси, көстәрилмәси ишин мүһүм уғуру сајылмалыдыр.

"Дил вә дилчилик". Дөвләт әһәмијјәти кәсб едән нәзәри бир мәсәләни, мүлаһизә вә сөһбәтләри, фикир мүбадиләсини көрүнтүјә чевирмәк, она лазыми зәрури мәкан вермәк асан дејил. Бу, чевик ағыл, динамик мүәллиф шәрһи, јахшы режиссор јозуму вә мәнтиги кечидләр тәләб едир. Ахы һәр бир сөһбәтин вә ја фәрдин екранда сахланмасы мүәјјән өлчү һиссини ашарса арамсыз, монотон сөһбәтләр тамашачыны јорар вә бу да сөзсүз ки, филмин "тәгдимат дилинин" (режиссор шәрһинин) динамикасыны, бахымлылығыны зәифләдәр. Лаконик мүлаһизәләр, образлы фон—тәсвир, мусиги, сәнәдли кадрларын јерли-јериндә дүзүмү проблемин кино көрүнтүсүнү бахымлы едиб.

Бир сөзлә, әкәр биз бу сәнәт әсәринә галдырылан проблемин актуаллығы, тарихи әһәмијјәти мөвгејиндән јанашсаг, демәлијик ки, "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили" филми тарихи бир шәхсијјәтин фәалијјәти фонунда образлы, бәдии вә ән башлыча сәнәдли-хроникал һәллини тапыб. "Дил—тарих—шәхсијјәт" анламы конкрет бир проблем әтрафында тамамланыб.

ТЕЛЕВИЗИЈА МӘ'ЛУМАТЛАНДЫРЫР, МААРИФЛӘНДИРИР, ӘЈЛӘНДИРИР...

Шүбһәсиз, бу башлығы охујан һәр кәсин јадына телевизијанын бир аз әввәл гејд етдијимиз классик вәзифәләри дүшүр. Телевизијадан, онун нәзәри проблемләриндән бәһс едәнләрин әксәријјәти, о чүмләдән кечмиш ССРИ-дә һамынын шәксиз көркәмли телевизија нәзәријјәчиси һесаб етдији һөмјерлимиз профессор Әнвәр Бағыров да белә һесаб едир ки, мави екранын бүтүн фәалијјәти бу үч мәгсәдә хидмәт етмәлидир. Азәрбајчан телевизијасы да узун илләр, елә бу күн дә мәһз бу принсиплә чалышыр.

Һәр бир телевизија верилишинин конкрет функсијасы вар. Мәсәлән, "Хәбәрләр", јахуд "Сәһәр" програмлары тамашачыны мә'луматландырмаға, "Тарихимиз, хәзинәмиз", "Мәктәбиләрин Туси клубу" верилиши ону маарифләндирмәјә, билик вә дүнјакөрүшүнү артырмаға, "Бир базар күнү", "Мәзәли әһвалат", "Киновикторина" кими верилишләр исә тамашачыны әјләндирмәјә хидмәт едир. Лакин елә верилишләр дә вар ки, онлар өзүндә бу функсијаларын һәр үчүнү, јахуд ән азы икисини әкс етдирир. Мәсәлән, тәсадүфи дејил ки, сон вахтлар дүнја телевизијаларында, мәсәлән, "Еј-Би-Си" кими нүфузлу каналда һәр һансы информасијаны, билији әјләнчәли програмлар васитәсилә јајмаг үсулу кениш јајылмышдыр. Јахуд, ким дејә биләр ки, А.Јакубовичин "Поле чудес" верилиши сырф әјләнчәли програмдыр. Ахы һәмин програмда нә гәдәр тамашачыја викторина (сөз, һәрф тапмаг) јолу илә елми-популјар билик верилир. Бу тип програмлар Азәрбајчан телевизијасында олса да, онлар мәһз сон вахтлар өз биткин формаларыны тапмышдыр. Мәсәлән, ушаглар үчүн идман јарышыны, "Киновикторина"ны, "Сәһәр" програмында "Телекроссворд", јахуд артыг популјарлашан "Мараг вә мәнтиг" рубрикаларыны көтүрәк. Бунларын һамысы билији вә информасијаны даһа әлверишли јолла тамашачынын бејнинә јеритмәк мәгсәдини күдүр. Бу мә'нада сон илләр телевизијамызда мусиги-информасија програмларынын өзүнә мөһкәм јер тутмасыны чох мүсбәт һадисә кими гејд етмәк олар. Белә програмлардан сөз дү-

шəндə исə илк нөвбədə Азəрбајҹан телевизијасынын популјар верилишləри олан "Үз-үзə" вə "Сəһəр" мусигили-информасија програмлары јада дүшүр.

Чохларымызын сəһəри телевизорун дүјмəсини басыб "Сəһəр"лə һəмсөһбəт, һəмовгат олмагла башлајыр. "Сəһəр" өтən күнүмүзлə башлајан күндүзүмүз, əријən кечəмизлə ағ өрпəкли сəһəримиз, дүнја вə мəмləкətимизlə исти очагларымыз арасында чанлы бир көрпү тимсалындадыр. "Сəһəр" артыг телевизијанын сечилən бир програмы олмагла јанашы һəм дə коммуникасија дүнјамызын əвəзедилмəз бир атрибутуна чеврилиб. Һəр күн "Сəһəр" нəинки Азəрбајҹан Республикасында, еләчə дə Гафгазда вə Аразын о тајында јашајан чохмилјонлу сојдашларымызы нəһəнк бир үнсијjət аудиторијасында көрүшдүрүр. "Сəһəр"ин јаранмасындан 5 ил кечир. О өз чилаланма дөврүнү сон дөрд илдə јашајыб. Оперативлији, естетик сəвијjəси јүксəлиб.

Мүғənни Алим Гасымов "Сəһəр" програмынын гонағыдыр.

Бәс бу илләрдә "Сәһәр" һансы уғурлары газаныб? Тележурналистикаја вә һәјатымыза бу програм нәләр кәтириб?

Әввәла, "Сәһәр" Азәрбајчан телевизијасынын информасија, мусигили вә әјләнчәли верилишләринин ән јахшы тәчрүбәси үзәриндә јени, чевик, һәр күн тәзәләшән бир програм кими көз өнүнә кәлир. "Сәһәр" вахташыры форма вә мәзмун јениликләри илә тамашачынын дәјишән марағындан кери галмамаға чалышыр. Икинчиси, "Сәһәр" чанлы ефирин үстүнлүкләриндән бәһрәләнмәк үчүн онун чәтинлик вә сүрпризләрини дә бүдрәмәдән чијниндә дашыјыр. Әлавә олараг, телебағланты, ојун, сорғу вә с. формаларда чохсајлы тамашачыны верилишин иштиракчысына вә мараглысына чевирир.

"Сәһәр"ин сечилән уғурларындан сөһбәт ачмагла бу програмын рәһбәрләри вә ону һасилә кәтирәнләрин дәјәрли әмәјини јени ахтарышлара һәвәсләндирмәк үмидиндәјик:

"Сәһәр" сон хәбәрләрин сечиминдә вә чатдырылмасында тамашачынын овгатыны нәзәрә алыр;

"Сәһәр" күнүн овгатыны милли зөвгүмүзә вә дәбә ујғун мусиги нөмрәләри илә көкләјир, популјар вә севилән мусигичиләри сәһәр тездән чанлы ифанын сынағына чәкир;

"Сәһәр" күнүн тәгвими призмасындан өтәнләри вә кәләнләри јадымыза салыр;

"Сәһәр" әјләндирир, өјрәдир, кәрәкли олмаға чалышыр;

"Сәһәр" өлкәнин сечилән, севилән авторитетләри илә һәр биримизин ортаг вә фәргли дујғу-дүшүнчәләрини күндәмә кәтирир;

"Сәһәр" өлкәнин гәзетләринә телебәләдчилик едир;

"Сәһәр" өлкәмизә уғур, башучалығы кәтирәнләрдән бизләрә чанлы мүждәләр јетирир;

"Сәһәр" Азәрбајчанын кәнардакы дәјәрли өвладларыны вә шөһрәтли гонаглары тамашачыларла көрүшдүрүр;

Бир сөзлә, "Сәһәр" журналистикада "шәбәкә" дејилән гурулуша чидди әмәл етмәклә һәр күн һәјатымыза вә екранларымыза орижинал бир мәзмун вә бәнзәрсиз овгат кәтирир.

"Сәһәр" тамашачы рә'јини дә чидди шәкилдә өјрәнир, ондан бәһрәләндијини верилишдән верилишә артан сәмимилик вә хо-

шакәлимлиликлә исбатлајыр. Шит, үрәквуран, көнүлбуланды-ран мөвзу вә көрүнтүләр "Сәһәр"ин ефир вахтына јаддыр. "Сә-һәр" ушағын вә гочанын, јенијетмәнин вә кәнчин, гадынын вә кишинин програмы олуб, мүхтәлиф јашларын ортаг зөвг һәдлә-риндә үнсијјәт гурмағы бачарыр. Јарадычы груп буна нечә наил олур?

Әлбәттә, илк нөвбәдә милли журналистикамызын сынагдан чыхмыш принсипләринә вә ән'әнәләринә арха чевирмәдән күн-дәлик ахтарышда олмасы илә. Ән әсасы исә одур ки, тамашачы аудиторијасынын нә истәдијини вахтында дујмаг үчүн редаксија коллективи онунла чохтәрәфли сых әлагә јарадыр. Тәсәввүр един ки, Азәрбајчанда јени нә варса, дәрһал јарадычы груп хә-бәр тутур. Амма програм әмәкдашлары өтәри, учуз популјар-лыг архасынча да гачмыр, дөвләт телевизијасынын мө'тәбәрли-јинә, санбалына хәләл кәтирмәдән ирили-хырдалы һәр мөвзуја јер вермәклә програмда һәјат һәгигәтинин мигјасыны кениш-ләндирмәјә чалышырлар. Бир сөзлә, програмы јараданлар һәр чүмләјә, һәр кадра өзләрини тамашачынын јеринә гојмагла ја "һә", ја "јох" дејирләр.

"Сәһәр" Азәрбајчан телевизијасынын бүтөвлүкдә ефирә чан-лы јајымланан илк белә програмыдыр. Онун әмәкдашлары дә-фәләрлә нүфузлу тәдбирләрдән дә чанлы ефирә гошулмушлар. Чанлы мусиги ифалары, телефон бағлантылары да илк дәфә "Сәһәр"дән старт көтүрүб. Програм, демәк олар ки, ефир мүд-дәтиндә һазырланыр. Һәр ај бир нечә јени рубрика илә програм, нечә дејәрләр, чаванлашдырылыр.

"Сәһәр" ән пешәкар журналистләри белә бир даһа инанды-рыр ки, кениш күтләјә сөјкәнмәк јарадычылыг уғурларына мејдан ачыр. "Сәһәр" унудулмаз мөвзулары, үмумхалг тәдбирләри-ни даим нәзарәтдә сахлајыр. Мәсәлән, тәкчә "Дәдә Горгуд"ун 1300 иллик јубилеји илә бағлы бу програм ичтимаијјәтдә арзу-олунан бир фәаллыг јаратды. Сојкөкүмүзлә, тарихимизлә, Азәр-бајчан диаспору илә бағлы мөвзулар да даим диггәт мәркәзин-дәдир.

"Үз-үзә" програмы һаггында да ејни сөзләри демәк олар. Бу програм јарананда артыг "Сәһәр"ин зәнкин ефир тәчрүбәси вар

иди. Она көрә дә белә дүшүнүлүрдү ки, бу бир саатлыг програм һәм өз тамашачысына оператив информасија, һәм ајры-ајры мәдәнијјәт һадисәләринин, игтисади јениликләрин, ичтимаи-сијаси просесләрин хүласәсини чатдырмалы, һәм дә тамашачынын мусиги, әјләнчә тәләбини өдәмәли иди. Беләликлә, милли телевизијанын биринчи вә икинчи каналларынын функсионал бүтөвлүјүнү тә'мин едә биләчәк, ејни заманда Бакы шәһәринин вә Абшерон јарымадасынын әразисиндә јајылан телевизија каналларынын популјар верилишләри илә рәгабәт апара биләчәк бир програм јаратмаг гәрарына кәлдик. Һәмин програмы һазырлајачаг јени јарадычы гурум "Хәзәр" редаксијасы адландырылды. Бу ад тәсадүфи сечилмәмишди, јени структур ислаһаты консепсијасынын мәнтигиндән доғурду. Һәгигәтән дә Хәзәр инди Азәрбајчанын јениләшмә, дүнјанын кеополитик вә мәдәни, игтисади мәнзәрәсиндә өз јерини мүәјјәнләшдирмә рәмзинә чевриlмишдир. Инди дүнјанын сијаси лексиконунда Хәзәрбоју реқион ифадәси јени анлам дашымагдадыр.

Беләликлә, һәр ахшам екранларынызда көрүнән **«Хәзәр» тәгдим едир: «Үз-үзә»** јазылары әслиндә һәр бир тамашачыја јени заманла, үзүмүзә кәлән јени әсрлә, јашадығымыз күнләрин мараглы һадисәләри илә үз-үзә олдуғуну хатырладыр.

Програмын һазырлыг дөврү, хүсусән дә редаксијанын структурунун формалашмасы, програмда нүмајиш етдириләчәк верилишләрин мөвзу вә әһатә даирәсинин мүәјјәнләшдирилмәси, Азәрбајчан вә русдилли журналистләрин арасында мүәјјән гәдәр шәрти олан јарадычылыг "бөлкүсүнүн" тамамланмасы бир нечә ај вахт апарды вә 1997-чи ил февралын 10-да Азәрбајчан ефиринә јени бир програм кәлди. Бу програм тезликлә тамашачыларын рәғбәтини газанды. О вахт кечирилән сосиоложи сорғуларда бир гајда олараг "Үз-үзә" јүксәк јерләри тутурду.

Исте'дадлы журналист, Азәрбајчан журналистикасында ишыглы хатирәси галан Самир Әскәрханов "Хәзәр" редаксијасынын илк баш редактору олмагла һәм өзүнүн јүксәк тәшкилатчылыг габилијјәтини, һәм дә журналистика саһәсиндәки сәриштәсини керчәкләшдирмәк имканы газанмышды...

"Хәзәр" редаксијасынын "Үз-үзә", еләчә дә күндәлик "Ден"

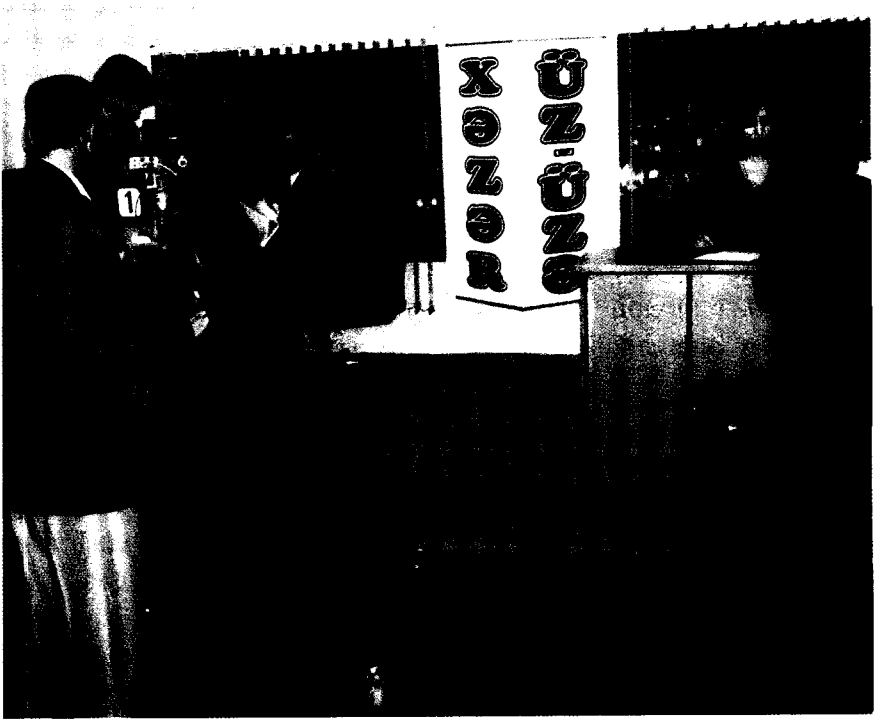

"Хәзәр" редаксијасы һәр күн икинчи програмла ефирә кедән "Үз-үзә" верилишинин нөвбәти бурахылышыны һазырлајыр.

информасија програмында, шәнбә күнләри ефирә чыхан "Ден плјус" аналитик-информасија верилишиндә биз мүхтәлиф үслубларын, рәнкарәнк дүшүнчәләрин, фәргли зөвгләрин синтезини, үзви вәһдәтини көрүрүк. Бу вәһдәт Азәрбајчан вә русдилли верилишләрин ваһид програм дахилиндә бир-бирини уғурла тамамламасында да өзүнү көстәрир.

Мәһз консептуал бахымдан ишин бүнөврәсинин сағламлығы сајәсиндә Самир Әскәрхановун вахтсыз вәфатындан сонра да "Хәзәр" редаксијасы програмларынын ана хәтти, үслубу вә тамашачыја мүнасибәти дәјишмәди. Әввәлләр олдуғу кими, инди дә "Үз-үзә" програмы Азәрбајчан ефир мәканында нүмајиш етдирилән онларча бәдии-әјләнчәли, мусигили-информасија програмлары арасында өз јерини вә популјарлығыны сахлајыр.

Телевизијада маарифчилик, елми биликләр јајан, өјрәдичи функсија дашыјан верилишләр исә, адәтән, "Елми-күтләви вә

тәһсил програмлары", "Ушаг верилишләри", "Кәнчлик вә идман", "Мусиги верилишләри" вә "Кино програмлары" редаксијаларынын програмларында өзүнү көстәрир. Амма бунларла јанашы билик програмлары илк нөвбәдә ушаглара вә тәләбә кәнчләрә үнванланыр.

Сон илләрә гәдәр милли телевизијанын ушаг верилишләриндә совет дөврүндән галма бир метод вар иди. Һазыр мәтнләрлә тамашачы өнүнә чыхан ушаглар тутугушу кими әзбәрчилик едирди. Санки бир гәлибдән чыхмыш сөзләрлә "јурдун хошбәхт балалары" ролуну ојнајырдылар. Илк ишимиз бу чәрчивәни дағытмаг олду. Ушаглара сәрбәстлик верилди. Балачалар да өз фикирләрини, дүшүнчәләрини изләјичиләрә чатдыра билдиләр. Онлар үчүн һазырланан верилишләр дә јениләшди. Азјашлы тамашачыны телевизор өнүндә сахламаг үчүн јени форма һазырланды. Һәм жанр, һәм дә естетик чаларлар бахымындан сон дәрәчә мүхтәлиф, рәнкарәнк верилишләр силсиләси јарадылды. Јекнәсәкликдән безән тәләбкар тамашачы артыг өз верилишини тапды. Бунларын сырасында маарифчи-тәдрис функсијасы дашыјан програмлар да аз дејил. "Мәктәблиләрин Туси клубу", "Дәрәдән-тәпәдән", "Глобус", "Инам", "Зәка" верилишләринин адларыны чәкмәк олар. Чүнки бу програмлар ушагларын әгли кимнастикасына, даһа доғрусу билик вә бачарығынын нүмајишинә хидмәт едир. "Туси клубу"нда әсас мәгсәд һеч дә ушагларын камера гаршысында әгли јарыша кирмәси дејил, онларын, нечә дејәрләр, бу јарышларда иштирак етмәјә тәшәббүс көстәрмәсидир.

"Сәрбәст дүшүнчә студијасы" бир нечә илдир фәалијјәт көстәрир. Верилишин апарычысы профессор Заһид Хәлил јенијетмәләр үчүн нәзәрдә тутулан бу програмда телевизија аудиторијасынын бөјүк бир һиссәси үчүн мараглы олан проблеми әсас мөвзуја чевирәрәк онун кәләчәк инкишафыны тамашачыларын ихтијарына верир.

Интеллектуал верилишләрдән данышдыгда "Фикир ганадларында" верилишини хүсуси гејд етмәлијик. Бу програм редаксијанын мави екранда апардығы мараглы биликвермә експериментидир. Бурада ушагларын фикри, сөзү һеч бир өлчү-бичијә сығмыр. Ушаг тәфәккүрүнүн һәр һансы идеоложи чизкиләрдән кәнара

чыхмасы, азјашлынын камера гаршысында өз сөзүнү деməси бәјүкләри балачалара даһа дәриндән диггәт јетирмәјә сөвг едир.

Маарифчи, өјрәдичи верилишләри сејр едәркән тамашачы јорулмур, әксинә истираһәт едир вә һеч бир китаб, гәзет вәрәгләмәдән информасија алыр. Телевизија вә тамашачы арасында темп балансы јараныр. Тамашачынын нәзәриндән гача биләчәк кадры режиссор операторун вә видеомүһəндисин көмәји илә "пычылдајыр", ири планда өз билдији һәгигәтләри горхмадан, чәкинмәдән сөјләјән ушаг һејрәтли бахышы илә тамашачыны екран гаршысында сахлајыр.

Ејни сөзләри редаксијанын һәр күн ефирә кедән "Сеһрли күзкү" верилиши һаггында да сөјләмәк олар. Бу верилиш һәјат вә керчәклик һаггында билкиләри балачалара мәшһур образлар — Савалан баба, овчу Пирим, Симсим, Карлсон, Тофиг әми, Аға-нәзәр пәһләван васитәси илә чатдырыр.

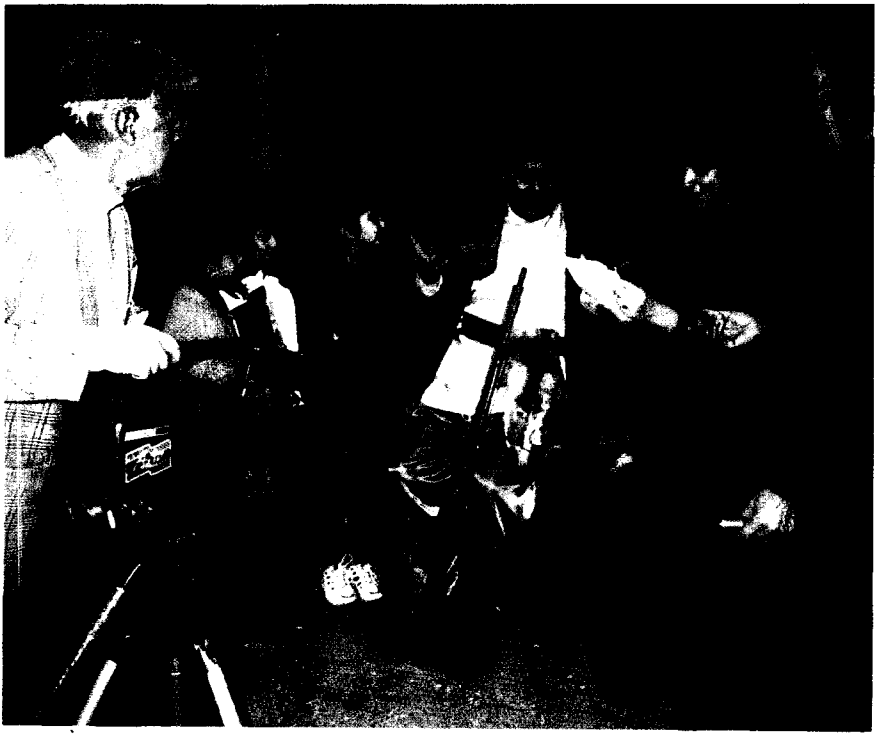

Овчу Пирим "Сеһрли күзкү"дә балачалара даһа нәләрдән данышмыр...

Јери кәлмишкән дејим ки, бә'зи мүәллимләр, валидејнләр ушағын дәрсләрә јахшы һазырлашмамасынын сәбәбини чох вахт телевизијада көрүр. "Ушаг көзүнү телевизордан чәкмир" кими килејләр һәмишә вар. Садәчә һәр валидејн өвладынын телевизија режимини дүзкүн гурмалы, ону јалныз биликверичи програмлара бахмаға јөнәлтмәлидир. Әкәр әлавә вахты варса, онун әјләнчәли верилишләрә бахмасына ким е'тираз едәр ки? Унутмаг олмаз ки, һәр бир тамашачы ајрылыгда өз мә'нәви еһтијачларыны өдәмәкдә, мәдәни дәјәрләри бүтөвлүкдә әхс етмәкдә күчсүздүр. Бу мә'нада ушаг програмлары даһа чох өз даими тамашачысына јол көстәрәндир, истигамәт верәндир. Валидејнләр, истәрсә мүәллимләр ушаглара телевизија верилишләрини сечмәкдә јардымчы олмалы, онлара диггәтли тамашачы бачарығы, габилијјәти ашыламалыдыр. Бу, бүтөвлүкдә тамашачы мәдәнијјәтинин мүһүм тәркиб һиссәсидир. Диггәтсиз тамашачы ән көзәл телевизија програмы өнүндә дујғусуздур. Бу исә кәркин зәһмәтләр, јарадычы ахтарышлар һесабына әрсәјә кәлән верилишә сајғысызлыгдыр.

Мәним ушаг верилишләри һаггында бир гәдәр әтрафлы данышмағым тәсадүфи дејил. О да тәсадүфи дејил ки, Азәрбајчан телевизијасы ушаглара бу гәдәр кениш диггәт јетирир. Биз "Ушаглар бизим кәләчәјимиздир" ифадәсини шүар дејил, әмәли фәалијјәт кими гәбул едирик. Телевизијада ушаг верилишләринин кифајәт гәдәр чохлуғуна бахмајараг, биз һәр ил декабрын икинчи һәфтәсинин базар күнү екраны вә ефири ушагларын ихтијарына верир вә дүнјаја онларын көзүлә бахырыг. Мүстәгил Азәрбајчанымыз һәр ил Ушагларын Бејнәлхалг Телерадио күнүнү бајрам едән 120 өлкәдән биридир. 1994-чү ил сентјабрын 27-дә Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилатында ЈУНИСЕФ-ин тә'сис етдији сәнәди имзалајараг Азәрбајчан ушагларынын һагг сәсинин, һүгугларынын мүдафиәчиси олдуғуну бир даһа дүнјаја бәјан едән дөвләтимизин башчысы, мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијевин һәр ил ушагларын шәнлијиндә иштирак етмәси биздә гүрур һисси доғурур. Бу, өлкә президентинин кәнч нәслә, ән бөјүк сәрвәтимиз, кәләчәјимиз олан ушагларын хошбәхт, фираван бөјүмәсинә диггәт вә гајғысынын тәзаһүрүдүр.

Азәрбајчанын дөвләт башчысы һ.Әлијев Телетеатрда
ЈУНИСЕФ-ин ушаг бајрамында иштирак едир.

1997-чи илдә Ушагларын Бејнәлхалг Телерадио күнүнә һәср олунан "Ушаглар дүнјанын севинчидир" верилиши телевизијанын "Ушаг верилишләри" редаксијасынын тарихиндә әламәтдар һадисә кими јадда галды. Коллектив алты саатлыг чанлы јајымы кениш тамашачы аудиторијасына јени формада тәгдим етмәјә наил олду. Онун бу уғуруну ушагларын шәнлијиндә иштирак едән мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијев дә хүсуси гејд етди вә шәнлик иштиракчылары илә севинчини белә бөлүшдү: "...Бу верилиш һәддән артыг көзәл тәәссүрат бағышлајыр. Һәм мәзмунуна көрә, һәм формасына көрә, һәм дә телевизија васитәсилә ушагларымызы шән, хошбәхт әһвал-руһијјәдә көрдүјүмә көрә мән чох севинирәм". Бу сөзләри јарадычы коллектив әмәкләринә верилән ән бөјүк гијмәт, ән дәјәрли мүкафат билдиләр.

БМТ-нин вә ЈУНЕСКО-нун Бакыдакы нүмајәндәләри
Азәрбајчан телевизијасынын ишиндән разылыгларыны билдирирләр.

Нөвбәти телемарафонда "Ушаглар дүнјанын севинчидир" верилиши истәр форма вә мәзмунуна, истәрсә ушаг дүнјасынын бүтүн әлванлығы илә өз рәнкиндә, өз бичиминдә тәгдиматы илә сечилди. Мә'сум көрпә бахышлары бүтүн суаллары илә екранлара кәтирилди. Мүгабилиндә газандыглары мүкафатдан — севимли президентимизин програма вердији јүксәк гијмәтдән чохминли телерадио коллективинә пај дүшдү. Президентимиз о вахт дүшүнчәләрини белә бөлүшдү: "Азәрбајчан Дөвләт Телевизија вә Радиосу даим ушаглара аид верилишләр верир, ушагларын исте'дадларыны телевизија вә радио васитәсилә тәблиғ едир, белӛликлә дә, һәр бир ушагда өз исте'дадыны инкишаф етдирмәк үчүн имканлар јарадыр. Бу, Азәрбајчан Дөвләт Телевизија вә Радиосунун бөјүк хидмәтидир...

...Мән һесаб едирәм ки, телевизија вә радио васитәсилә сизин

бу күнкү верилишиниз Азәрбајҹан Телевизија вә Радиосунда ән көзәл верилишдир".

Јени әсрин, јени миниллијин астанасында Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы вә Радиосу ушаглара даһа кениш имканлар јаратды. Јени нәсил өтән илләрдән фәргли олараг, бу дәфә бөјүк сөз трибунасындан "Ушаглар јенилик арзулајыр, тәләб едир" девизилә һүгуги чәмијјәт гуруҹулуғунда онларын һәјаты илә бағлы гәбул олуначаг гәрар вә лајиһәләрин һазырланмасында фәал иштирак етмәк арзуларыны билдирдиләр.

Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һ.Әлијев: "Чох шадам ки, Азәрбајҹан телевизијасы белә тәдбирләри јүксәк сәвијјәдә тәшкил едир".

Дөвләтимизин башчысы, мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијев ушагларын телевизија бајрамында јенидән иштирак етмәси илә онлара сөз демәк имканы верди. Ушаглар идеjалар ирәли сүрмәк, һагларыны мүдафиә етмәк һүгугуну баша дүшдүләр. Азәрбајҹан ушагларының һүгугларыны бејнәлхалг аләмә

бәјан едән милли телевизијамыз јени нәсил үчүн јени стимул јаратды. О күнүн мәнзәрәси дөвләт башчымызын сөзләриндә әсл гијмәтини тапды.

"...Чох шадам ки, Азәрбајчан телевизијасы белә тәдбирләри јүксәк сәвијјәдә тәшкил едир. Инди ики кәнч гыз бурда өзләри һаггында дедиләр. Демәк, нәсилләр бир-бирини әвәз едир. Бу да тәбиидир. Көрүрәм ки, бизим телевизијаја чох кәнч гызлар кәлибләр, дүздүр, оғланлар да кәлибләр, амма гызлар даһа чохду. Сиз – гызлар, оғланлар бу сәнәти дә севирсиз вә бунунла мәшғул олурсуз. Бу бөјүк бајрам мүнасибәтилә мән сизин һамынызы бир даһа тәбрик едирәм. Һамыныза чан сағлығы арзу едирәм вә үмидварам ки, кәлән ил мән сизинлә бурда јенә көрүшәчәм. Сиз өз исте'дадларынызы јенә дә, бу күндән даһа јахшы нүмајиш етдирәчәксиниз".

Маарифчилик верилишләринин ән мүһүм хүсусијјәти одур ки, онлар тамашачыја һәр һансы конкрет саһәдә билик вермәклә јанашы онларын үмуми дүнјакөрүшүнүн артмасына, бу вә ја башга проблемә мүнасибәтдә онун тәрәддүдләринин арадан галхмасына көмәк едир. Бу мә'нада телевизијамызын "Елми-күтләви вә тәдрис програмлары" редаксијасы мүстәсна рол ојнајыр. Бурада сәһијјәдән тутмуш дил өјрәдилмәсинә, тарихә вә ајры-ајры елм саһәләринин ишыгландырылмасынадәк һәр шеј өјрәдичи, маарифчи, тәдрис характери дашыјыр. Әлбәттә, бу заман халгымызын дили вә тарихи мәсәләләри ән плана чәкилир.

Зәнкин тарихимизин өјрәнилмәси, онун тамашачылара дүзкүн чатдырылмасы бу күн хүсусилә вачибдир. Кетдикчә популјарлашан "Тарихимиз, хәзинәмиз" верилиши бу мәгсәдә хидмәт едир. Верилишдә "Азәрбајчан тарихи" хроноложи ардычыллыгла тәгдим олунур. Һәмчинин, елмимизин бу саһәсиндә апарылан тәдгигатлары барәдә дә тамашачылара информасија верилир.

"Дөвран" верилиши 1998-чи илин јанвар ајындан ефирә чыхыр. Тамашачыларла ајда бир дәфә олан көрүшдә елми-бәдии, әјләнчәли сүжетләрлә јанашы тәһсилимизин мөвчуд проблемләри верилишин мәғзини тәшкил едир.

"Өрнәк" верилиши Азәрбајчан халгынын зәнкин педагожи ирсинин арашдырылмасына, классикләримизин јарадычылығы-

нын өјрәнилмәсинә, алимләримизин педагожи ирсинин бүкүнкү нәслә чатдырылмасы кими мүһүм һадисәләрә һәср олунур.

Харичи дилләрин, хүсусилә инкилис дилинин өјрәнилмәси бу күн олдугча вачибдир. Редаксија јени методла бу дилин өјрәдилмәсини тәшкил едиб. Верилишдә данышыг дили хүсуси тәдрис филмләринин көмәји илә өјрәдилир. Јери кәлмишкән ону да гејд едим ки, сон дөрд илдә редаксијанын өз архив фонду јарадылмышдыр.

Верилишләрин һазырланмасында мүтәхәссисләрин телевизијаја чәлб едилмәси ширкәт рәһбәрлијинин мүтәрәгги иш методунун тәркиб һиссәсидир.

Халгын милли-мә'нәви дәјәри онун елми хәзинәсидир. Һәмин сәрвәт горунмагла јанашы өјрәнилмәли вә нәсилдән-нәслә тәблиғ олунмалыдыр. "Әхлаг вә мә'нәвијјат" шө'бәси һәр ај дөрд саат һәчминдә бу сәпкидә һазырладығы верилишләрлә тамашачыларын көрүшүнә кәлир.

"Дүнја, сәндән кимләр кечди" рубрикасында академик Һәсән Әлијев, Азәрбајчан Елмләр Академијасынын мүхбир үзвү Худу Мәммәдов, академик Зија Бүнјадов, көзәл инсан Әждәр Ханбабајев, феноменал габилијјәти, фитри исте'дады сајәсиндә философ сәвијјәсинә јүксәлмиш Јәһја Чәләби, милли мәтбуатымызын баниси Һәсән бәј Зәрдаби вә дикәр елм хадимләринә һәср олунмуш силсилә верилишләр јаддашлардан узун мүддәт силинмәјиб. Һәмин верилишләрин һамысы телевизијанын фондунда горунуб сахланыр.

Сон илләр јаранан "Әсрин ајрычында" верилиши дә хүсуси мараг доғурур. Бу верилишдә XX әсрин сонунда баш верән талејүклү мәсәләләр тамашачы күтләсинә чатдырылыр. Әсрин мүгавиләси сајылан нефт контрактынын имзаланмасы, Бөјүк Ипәк јолунун бәрпасы кими глобал мәсәләләр верилишин силсилә мөвзусу олуб.

Ортаг түрк мәдәнијјәти топлусу кими тәгдим едилән "Түрк абидәләри" верилишиндә Аврасија материкиндә мәскунлашмыш түрк тајфаларынын һәјат тәрзиндән, јазы мәдәнијјәтиндән, тарихи абидәләриндән сөһбәт ачылыр.

"Түрк абидәләри" топлусунда руни вә ујғур әлифбасынын өј-

рәдилмәси баша чатмыш, түрк дүнјасынын нәһәнк сималары олан Шу, Чинкизхан, Әмир Тејмур һаггында тарихи мә'луматлар тамашачылара тәгдим едилмишдир. Көркәмли түрколог алимләр чыхышларында түрк халгларынын ортаг мәдәнијјәтинин гајнаглары һаггында дәјәрли билкиләр вермишләр.

Ислам динининелми шәкилдә тәһлилинә инди даһа чох еһтијач вар. Чүнки инсанлары ислам дәјәрләри илә таныш етмәклә јанашы онун елми маһијјәтинин ачыгланмасы тамашачыны фанатизмдән гуртарыр. Һазырладығымыз "Иман" вә "Һаггын дәркаһы" верилишләриндә ислам динининтарихи, Гур'ани-Кәримин охунуш гајдалары, тәчвид елми вә исламын елми-фәлсәфи гајнагларындан сөһбәт ачылыр.

Башга програмларда – тәбиәтин сафлығынын горунмасына һәср олунмуш "Инсан вә тәбиәт", инсан сағламлығы илә бағлы олан вә мүасир тәбабәтин проблемләрини әкс етдирән "Сағламлыг" верилишинин дә мајасында мәһз тамашачыны маарифләндирмә амалы дајаныр.

Маарифләндиричи, өјрәдичи тенденсија бөјүк бир аудиторијаја – кәнчләрә үнванланмыш верилишләрдә дә өз әксини тапыр вә бу тип верилишләр ичәрисиндә "Аиләләр, талеләр" програмы күтләвилијинә, структуруна вә идеја-естетик истигамәтинә көрә өнәмли јер тутур. Азәрбајчан аиләсинин тарихи ән'әнәләри вә мүасир дөврдә мә'нәви-әхлаги, сосиал проблемләри илә бағлы галдырылан мөвзулар бу верилишин ана хәттини тәшкил едир.

Узун илләр јығчам аудиторијаларда мүзакирә олунан, спесифик арашдырмалар мөвзусуна чеврилән мәтләбләр кениш аудиторија гаршысына чыхарылды, әхлаги дәјәрләри илә өјүндүјүмүз Азәрбајчан аиләсиндә објектив вә субјектив амилләрин сајәсиндә баш верән мә'нәви ашынмалар барәдә "һәјачан тәбили" чалынды.

"Аиләләр, талеләр" аилә-мәишәт зәмининдә баш верән конфликтләри, мә'нәви вә һүгуги гијмәт тәләб едән мәсәләләри, садәчә "тәгдим едән, көстәрән" функсијасыны јеринә јетирмир. Галдырылан проблемләрлә бағлы сәлаһијјәтли органларын вә шәхсләрин рә'јләри нәзәрә алынмагла бәрабәр, мүстә-

гил журналист тәһгигаты апарылыр, әлдә олунан фактлар експертләр групунун вә кениш тамашачы аудиторијасынын мүзакирәсинә верилир. Мәһз бунун сајәсиндә програмын һәр бир бурахылышы тамашачы рәғбәтини газаныр, кениш ичтимаи әкс-сәда доғурур. Көркәмли психолог вә педагоглар, танынмыш зијалылар, мә'налы вә ибрәтамиз өмүр јолу кечән инсанлар бу верилишин даими иштиракчыларыдыр.

Чәмијјәт ајры-ајры фәрдләрдән, кичик гурумлар олан аиләләр топлусундан ибарәтдир вә бә'зән һәр бир аиләдә формалашан мә'нәви мүһит бүтөвлүкдә чәмијјәтин әхлаги симасыны мүәјјән едә билир. Һәјат тәчрүбәси аз олан кәнчләр верилишә дә'вәт олунан, сафлығы, мөһкәмлији илә сечилән, бәркдән-бошдан чыхан аиләләрин тимсалында онлары нараһат едән чох суаллара чаваб тапыр, аилә мүнасибәтләри илә бағлы гызғын вә мәгсәдјөнлү мүзакирәләрә чәсарәтлә гошулур, аилә вә чәмијјәт гаршысында бөјүк мәс'улијјәти даһа дәриндән дәрк етмиш олурлар. Чәсарәтлә демәк олар ки, бу күн "Аиләләр, талеләр" верилиши Азәрбајчан аиләсинин мә'нәви, сосиал вә һүгуги проблемләринин һәлли јолунда ичтимаи фикрә истигамәтверичи тә'сир көстәрир. Мәһз "Аиләләр, талеләр"ин мүдахиләсиндән сонра јүзләрлә аилә мүнагишәсинин һәлли, һүгугу тапданан нечә-нечә гадын вә ушағын мә'нәви вә сосиал дајаг әлдә етмәси буна бариз мисалдыр. Мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијевин 1997-чи илин октјабрында кәнч јазарларла көрүшүндә "Аиләләр, талеләр" верилишиндә галдырылан мәсәләләрин кәнчләримизин, бүтөвлүкдә чәмијјәтимизин мә'нәви сафлығы үчүн бөјүк әһәмијјәт кәсб етмәсини хүсуси олараг вурғуламасы, Милли Мәчлисдә "Аилә һаггында" ганунун мүзакирәсиндә бу верилишә дә истинад олунмасы "Аиләләр, талеләр"ин тимсалында телевизија програмларынын формалашмасында ичтимаи рә'јин мүһүм рол ојнамасына даһа бир сүбутдур. Һәр күн мүхтәлиф инстансијаларда дәрдинә әлаҹ тапмајан онларла инсан "Аиләләр, талеләр" ады илә телевизијаја үз тутур. Ширкәтин "Мәктублар" шө'бәсинин һесабламаларына көрә үнванына ән чох мәктуб кәлән верилишләр сырасында "Аиләләр, талеләр" биринчилик газаныб.

Бу програмын даһа бир өзүнәмәхсус чәһәтини гејд етмәк истәрдик. Телевизија практикасында аз раст кәлинән диктор-мүәллиф функсијасыны республиканын әмәкдар артисти Наилә Исламзадә бөјүк бачарыгла јеринә јетирир. Кифајәт дәрәчәдә танынмыш диктор олан Н.Исламзадә өз јарадычылығынын јени бир тәрәфини – журналист исте'дадыны даһа чох бу верилишдә үзә чыхарыб. Апарычынын өз сөһбәт вә мүсаһибәләрини мүәллиф дигтәси илә дејил, шәхси мүшаһидә вә гәнаәтләри, фәрди интеллекти, зәһмәт вә ахтарышлары үзәриндә гурмасы верилишин тәбиилијини гат-гат артырыр.

"Кәнчлик вә идман" редаксијасынын башга бир верилиши – "XX әср" програмы да мәһз бу чәһәтдән диггәтәлајигдир. Әмәкдар артист Рафиг Һәшимовун бу мүәллиф програмында XX әсрин кешмәкешли, зиддијјәтли, бәшәри дәјәрләрин заман-заман сынаға чәкилдији инкишаф јолу контекстиндә көркәмли мүасирләримизин портрет чизкиләри бөјүк усталыгла јарадылыр. Бу програмда ән гәлиз мәтләбләри белә "телевизија дилинә" чевирмәк, мүсаһиби сона гәдәр сәмими вә ачыг сөһбәт мүстәвисиндә сахламаг бачарығы мәһз јүксәк апарычы сәнәткарлығы илә шәртләнир. Тәсадүфи дејил ки, Алим Гасымов, јахуд Азад Мирзәчанзадә кими танынмыш шәхсијјәтләрин "ич дүнјасына сәјаһәтә" әксәр тамашачыларын илк реаксијасы: "Биз бу инсаны өзүмүз үчүн јенидән кәшф етдик" - деməси олур.

Сон илләр һәјатын ағрылы мәгамлары илә үзләшән вә ону нараһат едән суаллара чаваб ахтаран, өз мөвгејини кениш аудиторија гаршысында нүмајиш етдирмәк истәјән минләрлә кәнч үчүн "Кәнчлик вә идман" редаксијасынын "Бурулған" програмы севимли бир верилишә чеврилиб. Наркоманија, зәһрәви хәстәлик, чинајәткарлыг кими сосиал бәлаларла мүбаризә јоллары, кәнчләримизин һүгуги савадлылығы мәсәләләри бу верилишдә әсас мөвзуја чеврилиб. Һүгуг-мүһафизә органлары нүмајәндәләринин, танынмыш зијалыларын иштирак етдији бу програмда али мәктәб тәләбәләринин, кәнч мүтәхәссисләрин дискуссија ачмаг, һәлли вачиб проблемләр әтрафында фикир мүбадиләси апармаг имканлары вардыр. Чәмијјәтин ичтимаи-сијаси һәјатында мүһүм рол ојнајан, ону ән оператив информасија илә тә'мин едән, чох-

милјонлу аудиторијаја инсанларын дүнјакөрүшү үчүн вачиб олан биликләр кәтирән, маарифчилик идеjаларыны кениш тәблиғ едән телевизија һәм дә милјонларла тамашачынын мә'нәви дүнjасына, онун бәдии вә естетик зөвгүнүн формалашмасына да тә'сир көстәрир. Бу бахымдан әдәби-бәдии, театр, инчәсәнәт вә мусиги верилишләринин спесифик ролуну гejд етмәк лазымдыр. Мәһз бу хүсусиjjәтинә көрә тамашачылар телевизиjанын бәдии верилишләринә даһа чидди тәләбкарлыгла jанашыр, белә програмларын ефирә чыхмасыны сәбирсизликлә көзләjирләр.

Ш.Гурбанов адына Мусигили Комедиja театрында
Телерадио күнү гejд едилир.

Инчәсәнәтимизин дүнjәви шөһрәтини әкс етдирән, "Туран", "Азәрбаjчан ел сәнәти", мусигимизи кениш тәблиғ едән, онун инкишаф мejлләрини әкс етдирән "Муғам ахшамы", "Jарадычылыг портретләри" вә башга програмлара марагла бахылыр. Сон илләрдә биздә һәм "Сабаһ" jарадычылыг бирлиjиндә, һәм дә "Ин-

чәсәнәт вә театр" редаксијасында һазырланмыш уғурлу телевизија тамашалары бу саһәдә артыг мүәјјән ән'әнәнин јарандығыны сүбут едир вә телетеатрын сабаһы һаггында инамла данышмаға әсас верир. Дүздүр, бәдии вә мусиги верилишләринин һеч дә һамысы бүтүн тамашачылары истәнилән сәвијјәдә тә'мин етмир. Бу да тәбиидир. Әввәла, верилишләрин һеч дә һамысы јүксәк сәнәткарлыгла һазырланмыр, икинчиси исә тамашачы аудиторијасынын гејри-јекчинслији вә зөвгләрин мүхтәлифлији чох вахт верилишә субјектив гијмәт верилмәсинә кәтириб чыхарыр.

Амма бир нүансы да бәри башдан сөјләмәк лазымдыр ки, телевизијада әјләнчә функсијасы дедикдә тәкчә әјләндириб күлдүрмәк нәзәрдә тутулмур. Гејд етмәк лазымдыр ки, бәдии әдәбијјатын детектив, мачәра, фантастика кими жанрлары да јүксәк охучу марағы доғурур. Бүкүнкү кино екраны да ағыр психоложи, мәишәт вә чинајәт хроникасыны әкс етдирән филмләрдән үз дөндәрмәјә башламышдыр. Кинодраматург В.Черных бу барәдә јазыр: "Тәләб тәклифи мүәјјәнләшдирир. Бу күн прокатчылар мелодрам вә комедија алмағы үстүн тутдугларындан кинематографчылар нараһат олурлар. Әкәр әввәлләр рәһбәрлијин хошуна кәлмәјән филмләри чәкмәк сәрф еләмирдисә, индики тәсәррүфат һесабы шәраитиндә тамашачынын кетмәдији филмләри чәкмәк әлверишсиздир".[1]

Тамашачыларын екрандан әјләнчә мәгсәди үчүн истифадә етмәк арзусу чох тәбии көрүнүр. Онсуз да күндәлик реал һәјат истәнилән гәдәр психоложи сарсынты илә зәнкиндир.

Телевизија өз програмларында әјләнчәјә јер ајырмаса, тамашачыларын сајы бир нечә дәфә азалар. Һәр ахшам јоруҹу иш күнүндән сонра фасиләсиз ичтимаи-сијаси програмлара бахмаг, доғрудан да, ағыр оларды. "Тамашачылар даими интеллектуал кәркинлик һәддиндә гала билмәзләр. Одур ки, ән тәһсилли, јүксәк сәвијјәли тәләбкарлығы илә фәргләнәнләр белә арабир психи енержиләрини башга истигамәтә дәјишмәјә, әјләнмәјә чәһд едирләр".[2]

[1] В.К.Черных. О сценариях и сценаристах. Ж. "Киносценарий", 1990, № 6 стр.178

[2] П.С.Гуревич. Приключение имиджа. М., "Искусства", 1991, стр.82

Республика телевизијасынын 15 саатлыг ефир вахтынын тәхминән јарысыны әјләнчә програмлары тәшкил едир. Бурада әјләнчә дедикдә, ефирә кедән кинофилмләр, театр тамашалары, әдәби верилишләр, мусиги нөмрәләри нәзәрдә тутулур.

Сон дөрд илдә Азәрбајчан телевизијасында бу характерли верилишләр һәм сајча, һәм дә кејфиjjәтчә јүксәлән хәтт үзрә инкишаф етмишдир. Екрана бир-бириндән мараглы олан күтләви, бәдии, әјләнчәли, мусиги вә театр верилишләри чыхмышдыр. Әлбәттә, бу ишдә апардығымыз структур дәjишиклиjи дә аз рол ојнамады. Ајрыча "Инчәсәнәт вә театр" редаксијасы јаратмағымыз ишин хејринә олду. 1997-чи илин мај ајындан фәалиjjәтини јенидән гуран бу редаксија даһа мәгсәдјөнлү јарадычы ишлә мәшғул олмаға башлады. Вахтилә "һәр шеjдән бир аз" принсипи илә ишләjиб, јајғын фәалиjjәт көстәрән "Әдәби-драм верилишләри" редаксијасындан ајрылыб мүстәгиллик газанды. Ады телеекранларда көрдүjүнүз популјар "Кәлин бирликдә күләк", "Ев сизин, сирр бизим", "Туран", "Инчәсәнәт" бәдии информасија програмы, "Илһам пәриси", "Үчүнчү зәнк", "Лирик дует", "Театр сәнәт топлусу", "Өтәнләрдән, кечәнләрдән" кими програмлар мәһз бу редаксијанын мәһсулудур. Бу "мәһсуллар"да илк нөвбәдә мөвзуја јени јанашма тәрзи, форма јенилиjи үзә чыхды. Мәсәлән, "Тамам чидди" әјләнчәли програмы, "Телевизија видеосалону" мөвзунун һәм театрал һәлли, һәм дә телевизијамызын мәдәниjjәтә хидмәти нөгтеји-нәзәриндән чох севилир. Республиканын халг артистләри С.Аслан, Ј.Нури, А.Гулијев, А.Бәширгызына һәср едилән әјләнчәли програмлар бу гәбилдәндир. Сәһнәмизин мүгтәдир сәнәткарлары – А.Искәндәров, Ә.Әләкбәров, Һ.Гурбанова, Н.Мәликова, Ә.Зејналов, Л.Бәдирбәјли "Телевизија видеосалон"ларында театр сәнәтимизин гәдимлиjиндән, јашарылығындан сөз ачыр. Узун-узады, чансыхычы тәһкиjә програмлары өз јерини 20 дәгигәлик лирик дуетләрә, 10–15, бә'зән 5 дәгигәлик "Телевернисаж"лара, "Теле-етүд"ләрә верди. Ширкәтин демәк олар ки, әксәр бајрам програмлары – "Новруз", "Илајрычы", "Сөjүдлү бағ", "Азәрбајчан дејәндә", "Јени дәрс илиниз мүбарәк", "Аһ, бу гадынлар", "Ел јолунда" верилишләри "Инчәсәнәт вә театр" редаксијасынын базасында һа-

зырланыб. Азәрбајчан театрынын 125 иллији мүнасибәтилә тәшкил етдијимиз "Телевизија театр фестивалы" исә Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын бу саһәдә мисилсиз тарихи хидмәтләрини нүмајиш етдирир. Сәһнәмизин ән көзәл әсәрләрини лентә алыб тарих үчүн сахлајан дөвләт телевизијасы бир нөв театрын кечдији јарадычылыг јолунун салнамәсини јаратмыш олур.

Һәр бир верилиш јарадычы групун биркә әмәјинин мәһсулудур.

Редаксија өмрүнү јашамыш ән популјар програмлары белә дәјишдирмәкдән, јениләшдирмәкдән чәкинмир. "Кәлин, бирликдә күләк" өз өмрүнү баша вурандан сонра "Кәздим Азәрбајчаны" силсиләси мејдана чыхды. Республикамызын мүхтәлиф рајонларында чәкилән бу верилишләр тамашачылар тәрәфиндән һәмишә рәғбәтлә гаршыланмышдыр.

Белә популјар әјләнчәли програмлардан бири дә "Мусиги верилишләри" редаксијасынын һазырладығы вә һәр сәһәр базар күнү ефирдә олан "Сабаһыныз хејир" әјләнчәли мусиги програ-

мыдыр. Бу верилишин мәгсәди истираһәт күнләри тамашачылара сәһәр-сәһәр хош овгат, шән әһвал-руһијјә бәхш етмәкдир. Програмдакы динамика, дузлу-мәзәли сөһбәтләрин маһныларла бағлылығы, уjарлығы, иштиракчылара верилән јуморлу суаллар вә онларын чаваблары, һәр мусиги нөмрәсинә уjғун кечидләр верилишә бир ојнаглыг кәтирир.

"Кәл, сәһәрим" програмы һаггында да хүсуси данышмаға дәjәр. Бу програмы 1996-чы илин сентjабр ајындан милли телевизијамызын jени инкишаф мәрһәләсинә гәдәм гојмасыны билдирән илк гарангушлардан бири кими гијмәтләндирмәк олар. Һәмин вахтдан һәjата кечирдиjимиз бир сыра тәшкилати-техники тәдбирләр, илк нөвбәдә исә мадди-техники базанын jүксәлиши jарадычы hej'әтин имканларынын керчәкләшдирилмәси үчүн көзәл шәраит jаратды. Чох кечмәди ки, Азәрбаjчан телевизијасы ефириндә тамашачыларын диггәтини чәлб едән jени верилишләр jаранды. Кетдикчә кенишләнән тамашачы аудиторијасы әjләнчәли-мусигили програмлары артырмағын зәруриjjәтини тәләб едирди. Мәһз белә бир вахтда башладығымыз уғурлу ишләри даим давам етдирмәк тәшәббүсүнә "Мусиги верилишләри" редаксијасы гошулараг бәдии-мусигили верилиш идеjасыны ирәли сүрдү. 1997-чи ил мартын 7-дән 8-нә кечән кечә Азәрбаjчан телевизијасы үчүн форма вә мәзмунча jени олан "Кәл, сәһәрим" мусигили-әjләнчәли програмы чанлы ефирә чыхды. Республиканын халг артисти Jашар Нури илә тамашачы арасында чанлы телефон үнсиjjәти, арзуларла верилән мусиги, нәғмә, jумор ики саат әрзиндә тамашачыларын кечә вахты телеекранлардан ајрылмағына имкан вермәди.

Елә верилишин кедишатында тамашачылар зәнк едиб хош сөзләр, фикирләр дејиб, принсипчә jени програма уғурлар диләjирдиләр. Илк верилиш боjу чанлы ефирдә мүхтәлиф рајонлардан тамашачыларын рә'jләри ешидилди. Верилишин әсас уғуру да елә бу иди. Jарадычы hej'әт гаршыjа гоjдуғу мәгсәдә наил олду. Илк верилиш мүсбәт гаршыланды, програмы даһа да зәнкинләшдирмәк мәгсәдилә тәклифләр ирәли сүрүлдү. Мәсләһәт көрүлдү ки, "Кәл, сәһәрим" мусигили-кечә програмы даһа да кенишләнсин вә һәр һәфтәнин чүмә кечәләри ефирә чыхсын. Бе-

ləliklə, "Kəl, səhərim" Azərbaycan televizijasında bədii kecə proqramlarının əsasını qoydu.

Bədii-əjləncəli proqramlar sırasında uzun müddət ekranlarımızın bəzəji olmuş, tamaşaçıların intizarla közlədikləri "Xoş kəlmisiniz" verilişi də xüsusi jer tutur. Bu verilişdə ən'ənəvi aparıcı funksijasından imtina edərək proqramın idarəsini populjar müğənni və aktjorlara tapşırmagla jeni bir ifadə formasy əldə olunub. Ejni zamanda bu proqramda televizija çəkilişlərinin ən'ənəvi "davranış gajdaları" iştirakçılara verilən keniş sərbəstliklə əvəz edilib. Çəkiliş pavilјonunda əjləşən kəncləp heç bir konsert salonunda əldə edə bilməjəcəkləri şansy – köpkəmli sənətçilərlə vasitəçisiz, birbaşa dialoga kirmək imkany gazanyrlar. Məhz bunun sajəsində verilişdə çəkiliş "xofu"ndan və sıxıntısyndan uzag olan doğma, anlaşıglı bir mühit jaranyr. Biri ev jijəsi, dikəri gonag olan iki tanynmyş sənətçinin həm bir-birləri, həm də zalda və ekran garşysında əjləşən pərəstişkarları ilə səmimi və mə'nalı ünsijjəti alyr. Sənət maraglary ilə üz-üzə, köz-közə dajandyğy belə bir ab-hava içində tanynmyş sənətçi həjat və jaradyçylyg jolunun ən mübhəm məgamlaryny belə dilə kətirir, bir sənətçi və bir insan kimi bütöv körünür. Şübhəsiz ki, köpkəmli sənətçilərlə ünsijjət kəncləriмizdə jüksək estetik zövgün formalaşmasy bahymyndan əvəzsiz rola malikdir.

Məhz "Xoş kəlmisiniz" verilişinə hədsiz tamaşaçy marağy sajəsində iştirakçylary Teletеatrda jerləşdirmək imkan haryçында olду. Çəkilişlər zamany içəridə əjləşən "xoşbəxt"lərlə müqajisədə ajagüstə duranlaryn və gapy ağzyna toplaşanlaryn sajy ikigat çox olurdu.

Son bir ildə çəkilişlər daha keniş zala malik "Şuşa" kinoteatrynda aparylyrdy və "Xoş kəlmisiniz" jekanə televizija verilişi idi ki, iştirakçylar çəkiliş obʼektinə bilet almagla dahil olurdular. Belə bir məcbury "tənzimləmə"jə bahmajaraq, tamaşaçylarymyzyn bəjük bir gismi verilişi ekran garşysynda dejil, çəkiliş prosesində izləməji daha üstün tutурdular. Bizcə bu fakty ən jahşy populjarlyg köstəriçisi hesab etmək olar.

Күтләви тамашачы аудиторијасынын зөвгүнү охшајан, онларын мави екран гаршысында кечән вахтынын сәмәрәли вә мә'налы олмасыны тә'мин едән програмлар сырасында телевизија тамашалары, кино верилишләри вә програма дахил едилән ајры-ајры мараглы кинофилмләр мүһүм рол ојнајыр. Бу мә'нада телевизијанын "Сабаһ" јарадычылыг бирлији сон бир нечә илдә Азәрбајҹан тамашачыларынын зөвгүнү охшајан бир-бириндән мараглы тамашалар тәгдим етмишдир. Хүсусән бу бирлијин мәһсулу олан дөрд һиссәли "Фатеһләрин диваны" вә "Китаби-Дәдә Горгуд" бојлары әсасында һазырланмыш ејни адлы силсилә телевизија тамашаларыны хүсуси гејд етмәк лазым кәлир.

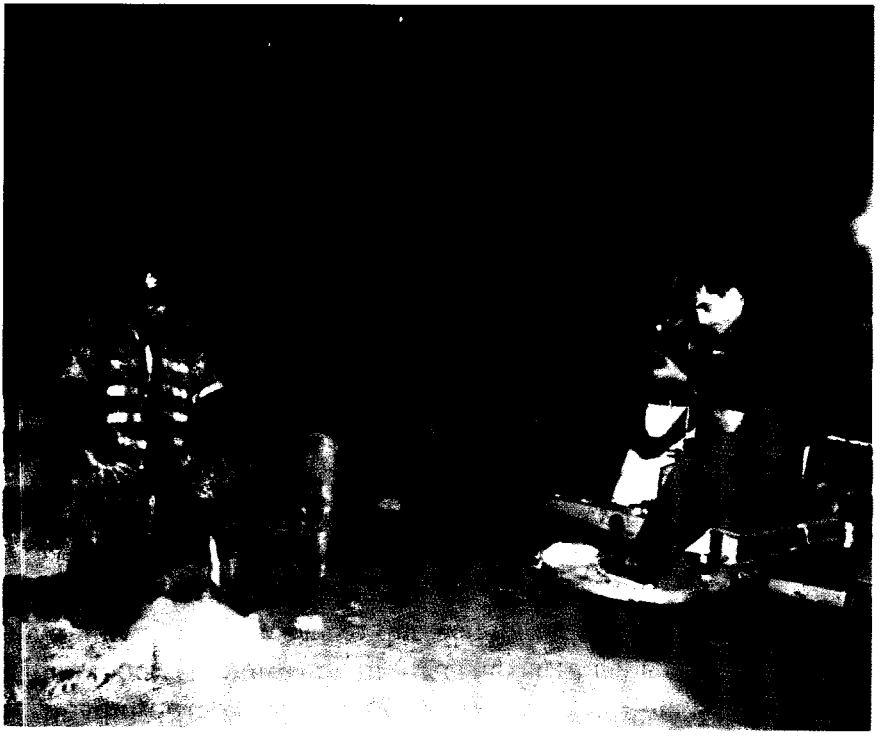

"Фатеһләрин диваны" адлы чохсеријалы телевизија тамашасы чәкилир. 1996-чы ил, октјабр.

"Дәдә Горгуд" чохсеријалы телевизија тамашасынын јарадычылары.

Телевизијанын кинематографла әсаслы әлагәси билаваситә кинофилмләрин телевизија екранында нүмајиши илә бағлыдыр. Һәлә 1956-чы илин февралындан, республика телевизијасы тәшәккүл тапандан бәри демәк олар ки, һәр күн телевизија екранында кинофилмләр көстәрилир. Көстәрилән филмин нәји итириб, нәји газанмасы нәзәриҗҗәчиләри чох марагландыран бир сәһәдир. Һәлә 1961-чи илдә дүнјадан вахтсыз көчмүш сәнәтшүнас, телевизијанын илк нәзәриҗҗәчиләриндән сајылан Владимир Саппакын фикри бу күн дә актуал сәсләнир: "Евимиздәки екранларда филмләрин нүмајишинин һеч бир телевизија проблеминә дәхли јохдур. Јахшы филм јахшыдыр, пис исә пис. Пуллу кинодан мүштәриләри алмамаг үчүн јахшы кинолары көстәрмирләр".

Амма биз 1996-чы илдән телевизија илә јалныз јахшы филмләри көстәрмәјә чалышмышыг. Чүнки ону јаддан чыхармамышыг ки, үмумиҗҗәтлә, телевизија екранынын әјләнчә функсијасында кинофилмләрин нүмајиши әсас јерләрдән бирини тутур. Бу ки-

чик екранда бөјүк кино илә телевизијанын јоллары каһ бирләшир, каһ да јенидән ајрылыр. Кинофилмин телевизија һәјаты бу јолларын бирләшмәсидир. Бу һәм кино, һәм дә телевизија үчүн силинмәз изләр гојур.

Кинофилмләрин телевизија илә нүмајишиндә јени-јени ифадә васитәләринин вә тамашачыны чәлб едән чевик формаларын тапылмасы да вачибдир. Чүнки сәнәт бахымындан өзүнү там тәсдиглә-миш кинематограф кениш тамашачы күтләсинә говушмағында телевизијанын көмәјинә мөһтачдыр. Бу дүнән дә белә иди, бу күн дә.[1]

Биз милли телевизијамызла јалныз јүксәк идејалы, тамашачыларын мә'нәви аләмини даһа да зәнкинләшдирән, кәнч нәсли мәрдлик, мүбаризлик, дүшмәнә гаршы барышмазлыг, Вәтәнә мәһәббәт руһунда тәрбијәләндирән, онлара јүксәк инсани кејфијјәтләр ашылајан филмләрин нүмајиш етдирилмәсинә хүсуси диггәт јетирмишик. Бу мәгсәдлә дүнја киносунун ән көзәл нүмунәләри ил әрзиндә мүхтәлиф рубрикаларла: "Оскар" мүкафаты лауреаты", "Дүнја киносундан сечмәләр", "Өтән илләрин филмләри", "Шәрг өлкәләри киносу", "Әдәби әсәрләр екранда", "Кинокүлүш", "Детектив филмләр екраны" вә с. ефирә верилиб.

Белә бир чәһәти хүсусилә гејд етмәк лазымдыр ки, 1996-чы илин сентјабрындан башлајараг милли телевизијамызла ефирә верилән филмләрин бөјүк әксәријјәти илк дәфә нүмајиш етдирилмишдир. Јә'ни јени филмләрин ефирә верилмәсинә хүсуси диггәт јетирилмишдир.

1997-чи илдән дөвләт телевизијасы илә илк дәфә олараг чохсеријалы бәдии телевизија филмләринин нүмајишинә башланмышдыр. Аилә-мәишәт проблемләриндән, инсанлар арасындакы мүнасибәтләрдән, хејирлә шәрин мүбаризәсиндән бәһс едән "Кәртәнкәлә тәбәссүмү", "Гадынлар", "Гваделупа", "Мећрибан дүшмән", "Мәним икинчи анам", "Әкиз бачым", "Ловизна" вә башга телесериаллар кениш тамашачы аудиторијасы тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланмышдыр.

Әкәр әввәлләр кинофилмләрин бә'зән ичазәсиз нүмајиши һаллары олмушдуса, сон дөрд илдә биз она наил олмушуг ки, 700-ә гәдәр лисензијалы видеофилм алыныб "Киноо програмлары" ре-

[1] Вл. Саппак. Телевидение и мы. Москва, 1961, стр. 80.

даксијасына верилмишдир. Беләликлә, дөвләт телевизијасынын видеофилм фонду әввәлки онилликләрлә мүгајисәдә мисли көрүнмәмиш дәрәчәдә зәнкинләшмишдир.

Азәрбајҹан киносунун тәблиғи дә даим диггәт мәркәзиндә олмушдур. "Азәрбајҹан киносу екраны" рубрикасы илә һәр һәфтә бәдии филмләр ефирә верилмиш, мүәјјән чәтинликләрә бахмајараг, өзәл студијаларын чәкдикләри ән јахшы филмләри дә нүмајиш етдирмишик.

Јәгин тамашачылар сон вахтлар екранларымызда дубљаж филмләринин чохалдығыны һисс едирләр. Бу, бизим апардығымыз мәгсәдјөнлү ишин үрәкачан, тамашачы марағына хидмәт едән нәтичәсидир. 1997-чи илдән башлајараг ајрыча "Дубљаж" редаксијасы јаратмышыг вә инди пешәкар кинорежиссор Лауза Рәсулованын рәһбәрлик етдији бу редаксијанын ишиндән мәмнун галдығымызы билдиририк. Мәһз бу редаксија коллективинин фәдакар әмәји нәтичәсиндә биз дүнја киносунда јүксәк дәјәрләндирилмиш бир чох филмләри доғма ана дилимиздә сәсләндирир вә она тамаша етмәкдән јүксәк зөвг алырыг.

"Дубљаж" редаксијасынын бир күнү

Сон дөрд илдә редаксијанын һазырладығы верилишләр дә диггәтәлајиг олмушдур. "Кино-хәбәр", "Кинобәләдчи", "Мәһтәшәм шәһәрләр", "Дүнја парклары", "Киноклубда көрүш", "Киноалманах", "Киновикторина" кими јени верилишләр тамашачылар тәрәфиндән марагла гаршыланмышдыр.

"Кинопрограм" редаксијасы "Киноклубда көрүш"үн нөвбәти бурахылышыны һазырлајыр.

Телевизија чанлы просесдир. Бә'зән екрана чыхан јени верилиш узун мүддәт јашајыр, бә'зән дә чох гыса мүддәтдә өмрүнү баша вурур. Она көрә дә телевизијамызын јарадычы ишчиләри даим јени лајиһәләр үзәриндә чалышыр, тамашачынын марағыны тә'мин едәчәк, узунөмүрлү програмларын јарадылмасы үчүн ахтарышлар апарырлар. Сон илләрдә халг јарадычылығы — милли фолклорумузун тәблиғи мәгсәдилә јарадылан чохсајлы верилишләр мәһз бу сәмәрәли ахтарышларын нәтичәсиндә екранларымыза чыхмышдыр.

Кечмишлә кәләчәк арасында ән е'тибарлы көрпү фолклордур. Милләтин, сојун, етносун јаддашы, һәјат, әтраф мүһит, дүнјанын кәрдиши һаггындакы тәсәввүрләри, һадисәләрә мүнасибәтдә тәбии психоложи јашантылары фолклорда өз әксини тапыр. Һәр һансы халгын фолклоруну билмәдән онун һәгиги тарихини өјрәнмәк мүмкүн дејил. Елә буна көрә дә биз телевизијада ајрыча "Халг јарадычылыгы" редаксијасы јаратмагы мәгсәдәујгун сајдыг. Һесаб етдик ки, бу күнүн телевизија програмларында халг јаддашынын образынын јарадылмасы мүһүм әһәмијјәт кәсб едәр. Бу күн инамла дејә биләрәм ки, телевизијада белә бир гурумун јарадылмасы чох доғру аддым олду вә инди екранларымызда өзүнә лајигли јер тутан олдугча мараглы верилишләр мејдана кәлди. Дикәр тәрәфдән инкишаф етмиш дөвләтләрин телевизија тәчрүбәси дә көстәрир ки, халгын мин илләр боју јаратдыгы бөјүк мәдәни ирси — шифаһи халг әдәбијјатыны, декоратив тәтбиги сәнәтләри, етнографијаны, халг тәбабәтини елми зәминдә өјрәниб тәблиғ етмәјин ән јахшы јолу хүсуси "Халг јарадычылыгы" редаксијалары јаратмагдыр. Биз дә мәһз бу јолу сечдик вә Азәрбајчан телевизијасында һәмин гуруму јарадараг һәлә радионун "Булаг", телевизијанын "Карван", "Оғуз", "Дастан", "Гаравәлли" верилишләриндән тамашачылара таныш олан шаир-публисист Ағалар Мирзәни ора баш редактор тә'јин етдик.

Телевизијада бу јени структурун јарадылмасы дүнја халглары фолклору контекстиндә түрк халгларыны шифаһи сөз сәнәтинин, озан-ашыг сәнәтинин инкишаф јолларынын, Азәрбајчанын мәдәни јүксәлишиндә өлкәмиздәки етносларын, ваһид фолклор ирсинин јаранмасындакы хидмәтләринин, илкин фолклор гајнагларынын өјрәнилмәсини системә салды. Сөз јох, Азәрбајчан телевизијасында фолклорун бу вә ја дикәр саһәләрини ишыгландыран верилишләр ("Дастан ахшамы", "Ашыг мусигиси" вә с.) мөвчуд олмушдур. Лакин бу верилишләрдә халг јарадычылыгы мәсәләләри чох вахт елми, филоложи һәгигәтдән узаг шәкилдә тәгдим олунур, фолклора, хүсуси ашыг мусигисинә тамашачыларда гејри-чидди мүнасибәти формалашдырды. Лакин инди әкәр белә демәк мүмкүндүрсә, ихтисаслашдырылмыш "Халг ја-

радычылығы" редаксијасы јекнәсәг ашыг консертләринин әвәзинә ашыг мүһитинин өјрәнилмәсинә, унудулмагда олан саз һаваларынын лентә алынмасына, республика фолклор атласынын јарадылмасына, бөлкәләр үзрә халг сәнәтләринин вә сәнәткарларынын өјрәнилиб паспортлашдырылмасына хидмәт көстәрир...

Редаксијаны тәшкил едәркән һәм фолклор, һәм дә тарих, етнографија, халг билкиси саһәсиндәки көрүләчәк ишләрин һәчми нәзәрә алынды. Бу мәгсәдлә "Фолклор" вә "Етнографија" шө'бәләри јарадылды. Бу күн редаксијанын әмәкдашлары ајда 10 саат орижинал програм һазырлајырлар. Бу ики шө'бәнин әмәкдашлары тарихи әдаләтсизлик үзүндән инди биздән узаг дүшмүш сојдашларымызын фолклор јаддашыны өјрәнмәјә, итиб-батмагда олан ел сәнәтләрини, јајлаг-гышлаг һәјат тәрзини лентә алмаға чалышырлар. "Јурдун мин бир нахышы", "Елат", "Бәрәкәт", "Гаравәлли", "Сазын, сөзүн сеһриндә", "Сандыгча", "Јаддаш" адлы верилишләр мәһз бу мәгсәдә хидмәт едир.

Јарандығы илк күндән редаксија әмәкдашлары һәм дә Азәрбајчанчылыг, түркчүлүк хәттини әсас көтүрүб гәдим јурд јерләримизин хәритәси үзрә етник јаддашын изинә дүшүр, чохшахәли фолклор, халг сәнәти гајнагларыны, халг етнографијасыны, мифоложи дүшүнчәнин инкишаф мејлләрини, дүнја фолклорунда бирләшән вә ајрылан чәһәтләри, халг мәишәти етнографијасынын милли шүур, дүшүнчә просесиндәки ролуну өјрәнир, бүтүн бунларын телевизија һәллини јарадырлар. Бу мә'нада сөз фолклору – әдәбијјат, илкин фәлсәфи дүшүнчә – мифолокија, емприк мәдәни инкишаф – етнографија, дил, јазы вәрдишләри вә с. кими кениш өјрәнилмә саһәси "Халг јарадычылығы" редаксијасынын күндәлик фәалијјәт мәканыдыр.

Халг јарадычылығы өз маһијјәтинә көрә фикрин, дүшүнчәнин, етник јаддашын ифадәси үчүн зәнкин материал вә әлван формалар дигтә едән орижинал мәнбәдир. Верилишләрин ефир талејиндә – адындан тәгдимат формасына, дил, үслуб имканларыначан бу полифонијаны әкс етдирән бир нечә програмын тәһлили редаксија әмәкдашларынын пешәкарлығы, милли јаддаша,

сојкөкә бәләдлији вә чидди вәтәндаш мөвгеји һаггында долғун тәсәввүр јарадыр.

Һәр бир програм һаггында јығчам мә'лумат редаксијада гыса вахт әрзиндә ишин кениш мигјасыны шәрһ едир. Мәсәлән, көтүрәк тамашачыларын чох марагла бахдыглары "Ирс" верилишини. Ефир вахты тәхминән 30 дәгигә нәзәрдә тутулмуш бу програм көркәмли фолклор арашдырычыларынын халг јарадычылығы мәнбәләри, ел әдәбијјатынын жанрлары, бу сањәдәки јени тәдгигатлар һаггында мүтәхәссис фикринин трибунасыдыр. Гоншу халгларын фолклор әдәбијјатында изләрини гојан зәнкин бајатыларымыз, лајлаларымыз, охшамаларымыз "Ирс"ин васитәсилә күтләви тамашачы мүһакимәсинә верилир. Артыг јени фолклор ахтарышлары вә тапынтылары илә програма тез-тез мүрачиәт едән кәнч фолклоршүнаслардан редаксијанын даими мүәллиф групу јараныб. Фолклор арашдырмалары сарыдан ишыг үзү көрән китабларын телетәгдиматыны да "Ирс" өзүнәмәхсус пешакарлыгла едир. Мөвзу вә жанр бахымындан фолклорун ән мүхтәлиф тәрәфләрини әһатә едән "Ирс" даһа чох практик нүмунәләрә јер верир. Телевизијанын тапыб көстәриб инандырма үстүнлүкләри илә үст-үстә дүшән рәнкарәнк мәрасим нәғмәләри, рәгсләр, унудулмагда олан әмәк ән'әнәләри "Ирс"ин үз тутдуғу зәнкин фолклор гајнагларыдыр.

Бир чәһәти дә гејд едәк ки, редаксија әмәкдашлары һәр һансы фактын ачыгланмасында тарихи јаддаша истинад едирләр. Бу мә'нада "Јаддаш" програмыны жанр бахымындан фолклор, мифик тәфәккүр, етник мәдәнијјәтлә тарихи миграсијалар боју милли јаддашыны горумуш халгымызын үмумтүрк дүшүнчә тәрзиндә јери, мөвгеји барәдә теледискуссија да адландырмаг олар. Мүхтәлиф түрк сојлары кими бу күн дүнјаја сәпәләнмиш ејни көклү инсанларын вањид мәдәнијјәти олан тарихи јаддашын фолклорда бирләшән, үмумиләшән кејфијјәтләрини үзә чыхаран "Јаддаш" мүстәгиллик јолуна гәдәм гојмуш түрк республикалары арасында мә'нәви көрпү јарадыр.

"Јаддаш" һәм дә тарихи Азәрбајчан торпагларынын мә'нәви сәрһәдләрини чәкән мүхтәлиф тајфаларын дөвләтчилик сањәсиндә мүбаризәсини әкс етдирән зәнкин фактларын үзә чыхмасы сањәсиндә мараглы нәтичәләр әлдә едир.

"Халг јарадычылығы" редаксијасынын нөвбәти верилиши гәдим мусиги аләтләри һаггындадыр.

Е'тираф етмәк лазымдыр ки, гәдим рәгсләримизин тарихи еволјусијасы, чағдаш дуруму, сөз, фикир мәнтигинин ачыглан-масы сањәсиндә ефиримиздә чидди верилиш јох иди. "Јаллы" бу еһтијачдан јаранды.

"Јаллы" түрк халгларынын мифик јаддашындан бу күнә кечиб кәлән ојунлар системидир. Верилиш ады кими сечилән "Јаллы" тәкчә милли рәгсләримизин заман-заман чилаланмасы просеси-ни изләмир, бурада һәм дә етник јаддашын бирлик, мүбаризә һиссләринин тәблиғиндә ролу олан фолклор өрнәкләри һаггын-да кениш билки верилир.

Нахчыванын әсасән Шәрур бөлкәсиндә мүһафизә олунуб сахланылмыш онларла "Јаллы"нын ифадә етдији фәлсәфи, ми-фоложи, етнографик фикир кодларына диггәт јетирдикчә, јаллы сөзүнүн мә'на тутумундакы учалыг вә әлчатмазлыг адамы валеһ едир. Илк сајларындан бөјүк мараг доғуран верилиш 45 дәгигә-

лик ефир көрүшү илә саj-сечмә jаллы коллективләринин бу күн белә горуjуб сахладыглары етнографик өзәлликләри тамашачылара елми-публисист шәрһләр әсасында тәгдим едир. "Jаллы"ларын бу күнкү мүхтәлиф күтләви рәгсләрдә, меjдан ojунларында, пешәкар сәһнә, рәгс композисиjаларында изләри барәдә мүтәхәссис фикирләри дә әсл һәгигәтләри изләмәклә тамашачыjа бәләдчилик едир.

"Jаллы"нын жанрына кәлинчә бу, мусиги портретидир. Гәрибә сәсләнсә дә рәгсин, мусигинин, халг ojунларынын үзви вәһдәти илә ифадә олунан фикирдә халг jаддашынын jени бир сәһифәси варагланыр.

Фолклор верилишләринин адындан ифадә формасынадәк миллилик, түркчүлүк тәләб олунур. Етнографик топлуjа ад ахтарышы да хejли чәкди. Нәһаjәт, "Сандыгча" үстүндә гәрар тутду. "Сандыгча" мүәjjән мә'нада етнографик jаддаш, сахланч верилишидир. Мүхтәлиф сүжетләрин рәмзи бағларла бир-биринә говушан халг сәнәти өрнәкләри, баба вә нәнәләримизин һәjат тәрзи, мәишәти, вәрдишдән сәнәт сәвиjjәсинә jүксәлтдикләри дулусчулуг, халчачылыг, тикмә, даш, ағач ojма, мискәрлик, зәркәрлик вә с. һаггында елми-күтләви билки вермәси илә "Сандыгча" телевизиjа програмлары ичәрисиндә өзүнәмәхсус jер тутур.

"Бута" верилиши дастанымызын рәмзләриндән ад көтүрсә дә дүнjа халгларынын фолклоруна, гаршылыглы тә'сир вә игтибас үсулларына, рәгс, мусиги фолклорунун милли психолокиjасынын формалашмасындакы ролуна сәһифәләр ajырыр. Азәрбajчан фолклор коллективләринин харичи өлкәләрә гастроллары, өлкәмизә кәлмиш сәнәт усталарынын фолклор jарышлары, пешәкар шәрһләр үмумиләшдирмәләр фонунда "Бута"нын даими көрүнтүләринә чеврилир. Тематик сәһифәләрлә екран өмрүнү jашajан "Бута" әсасән аз танынан рәгс коллективләринин jарадычылыг имканларынын ачыгланмасына кениш jер верир.

Редаксиjанын коллективи елми әдәбиjjатда, етнографик тәдгигатларда индиjәдәк аз мүрачиәт олунмуш елат һәjат тәрзинин үмумтүрк мәдәниjjәти контекстиндә өjрәнилмәсинә "Елат" програмы илә диггәт jетирир. Елат-тәрәкәмә һәjаты, jajлагышлаг көчләриндә гәдим сојдашларымызын бу күн дә изләри

јашајан мәишәти, өзүнәмәхсус дәбләри, көч үстә јаранан ел дејимләри, тәбиәтлә үнсијјәтин елат инчәликләри барәдә бу програм тамашачылара зәнкин билки верир. Хүсусән тәсәррүфат һәјатындакы чәтинликләри кечиб дәф етмәклә елат ағсаггаларынын мин илләрдән билкијә чеврилмиш тәчрүбәси мүасир елми прогнозлары көлкәдә гојмасы илә мараг доғурур. Бүтүн бүнлар елатын ел билмәчәләри сәһифәсини тәшкил едир.

Халг јарадычылығыны бу кениш контурларда тәгдим едән "Оғуз" програмы гәдим јурдумузун фолклор јатырынын даһа кениш елми, методоложи систем әсасында өјрәнилмәси сәһәсиндә чох иш көрүр. Етник јаддашын бәрпасында тәкчә ады илә көрдүјү хидмәти бир кәнара гојуб, оғузларын тарихи миграсијасы, дөвләтчилик ән'әнәләри, мәмләкәт, јурд севкисинин бәдии сөзә чеврилмә просесләринин "Оғуз"да изләнилмәси давамлылығы илә бөјүк мараг доғурур. Азәрбајчанда оғуз изләри, јазылы абидәләр, фолклордакы сәрһәдсиз мәмләкәт севкиси бу програмын әсас кејфијјәтләриндәндир. Дөврүн, заманын тарихи илә үст-үстә дүшән дил, үслуб, тәгдимат өзәллији "Оғуз"у телевизијанын апарычы програмлары сырасына чыхарыб.

Гәдим оғуз јурду Дәрбәнд һәмишә бөјүк империјаларын мараг гүтбүндә дајаныб. Бу күн Дәрбәнддә јүз миндән чох сојдашымыз Азәрбајчан телевизијасына јеканә дил, мәктәб, маариф, милли јаддаш үнваны кими бахыр. Бу милли марагдан јаранан "Дәмиргапы Дәрбәнд" програмы тәкчә шималлы сојдашларымызын фолклор јаддашыны лентә көчүрмәклә дејил, бөјүк идеоложи тә'сир кејфијјәтләри илә дә екранын бајрагдарларындан биринә чеврилди.

"Дастан", "Јазы", "Гошма", "Сазын, сөзүн сеһриндә" адлы програмлар озан-ашыг сәнәтинин тарихи инкишаф мејлләриндән, халг әдәбијјатынын жанр вә хүсусијјәтләриндән, гәнимәт ашыгларынын сәнәткарлыг имканларындан сөз ачыр, епос јарадычылығынын чағдаш әдәбијјатымызын формалашмасындакы хидмәтләриндән бәһс едир. Ашыг репертуарынын лентә алынмасы, дастан кечәләринин кечирилмәси, фолклор тәнтәнәләринин ишыгландырылмасы јухарыда адлары чәкилән верилишләрин бојуна бичилиб.

Лакин тарихимизин, мәишәтимизин вә мәдәни тәкамүлүн әсасында даҹанан фолклорун даһа кениш тәгдиматында күтләви програмлара чох еһтиҹаҹ дуҹулур. Бу мә'нада һазырлыг дөврүнү ҹашаҹан "Гала" фолклор студијасы һадисәләрә, фолклор фактларына санбаллы ҹанашмаг саһәсиндә даһа кениш имканлар ачаҹаг.

Дүнҹа фолклорунун оржиналдан өҹрәнилмәси, лентә алыныб тәгдим олунмасы әтрафында да чидди һазырлыг ишләри көрүлмүшдүр. Түрк халгларынын фолклорунун өҹрәнилмәси саһәсиндә газанылан тәҹрүбә Авропа мәдәниҹҹәтинә гапы ачыб гаршылыглы фолклор әлагәләриндә, фикир, дүшүнҹә мүбадиләсиндә ортаг хәтләри мүәҹҹәнләшдирмәк ишинә көмәк едәҹәкдир. Бу саһәдә "Бута"нын тәкҹә көрдүҹү иши кәләҹәкдә "Карван" програмына ҹени өмүр вермәклә кенишләндирмәк планымыз вар. Хүсуси ссенариләрлә һазырланмыш ел баҹрамларынын, фолклор фестивалларынын чанлы ҹаҹымыны тәшкил етмәк дә редаксијанын кәләҹәк планлары сырасында ҹер алыб. Бүтүн бунлар һәм физики, һәм дә мә'нәви маһиҹҹәт еһтималы илә һәр күн биздән узаглашан зәнкин фолклор ҹатырымызын ән надир формада — сәсли, тәсвирли шәкилдә горунмасы илә Азәрбаҹчан телевизијасынын кәләҹәк нәсилләрә әвәзсиз төһфәси олаҹаг. Үмумиҹҹәтлә, биз фолклор верилишләринә халгымызын мадди-мә'нәви ирсинин тәблиғи вә ҹашадылмасы кими бахыр, белә һесаб едирик ки, бу Азәрбаҹчан телевизијасынын халгымыз гаршысында ән мүһүм хидмәтләриндән биридир.

Әлбәттә, верилишләрин һазырланмасы бир, ону ефирдә кеҹфиҹҹәтлә ҹаҹымламаг, сәсин вә тәсвирин һәр бир тамашачыҹа, динләҹичиҹә маниәсиз чатдырылмасы башга мәсәләдир. Әкәр мәсәләнин биринчи тәрәфи илә телерадио ширкәтинин журналистләри, режиссор вә операторлары мәшғулдурса, онун икинчи тәрәфи ҹаҹымла бағлы проблем Республика Рабитә Назирлијинә аиддир. Бу назирлијин Телерадио Истеһсалат Бирлији мәһз бу мәсәлә илә — телевизија вә радио верилишләринин ҹерләрдә маниәсиз ҹаҹымы илә мәшғулдур. Рабитә Назирлији бу мәгсәдлә ҹерләрдәки телерадио өтүрүҹүләринин күҹүнү артырмаг, ефирә мане олан әлавә далға ахынынын гаршысыны алмаг үчүн тә'-

сирли тәдбирләр көрүр, көһнәлмиш аваданлығы даһа мүасир гурғуларла әвәз едирләр. Амма бу тәдбирләрә бахмајараг, һәлә дә јерләрдә Азәрбајчан телевизијасынын верилишләринин бә'зән техники чәһәтдән кејфијјәтсиз гәбул едилмәси барәдә ирадлар ешидилир. Верилишләримизин јерләрдә гәбулу илә бағлы сон илләрдә ән ачыначаглы вәзијјәт Нахчыван Мухтар Республикасынын әразисиндә јаранмышды. Бу вәзијјәтин јаранмасына сәбәб исә 1995-чи илин ахырларында Русијанын Азәрбајчаны өз јајым пејкиндән чыхармасы олмушду. Беләликлә, 370 минлик Нахчыван әһалиси Азәрбајчан телевизијасынын верилишләринә чанлы бахмаг имканындан мәһрум олмушду. Вәзијјәтдән чыхыш јолуну онда көрмүшдүләр ки, һеч олмаса Азәрбајчан телевизијасынын "Хәбәрләр" програмы видеолентә јазылсын вә ертәси күн Нахчыван телевизијасы илә көстәрилсин. Беләликлә, әһали һеч олмаса ән сон јениликләр барәдә бу јолла хәбәр тутурду.

Лакин мөвчуд вәзијјәт узун мүддәт давам едә билмәзди вә биз мухтар республиканы бу информасија блокадасындан хилас етмәк үчүн јоллар арајыб ахтарырдыг. Нәһајәт, мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијевин бу ишә гарышмасы чәтинликләри арадан галдырды. Онун јардымы илә 1996-чы илдә Азәрбајчанын Түркијә јајым пејкинә гошулмасы нәтичәсиндә нахчыванлыларын информасија блокадасы ләғв едилди. Һәм дә Нахчыван телевизијасынын мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәси, һабелә телевизија верилишләринин кејфијјәтини јүксәлтмәк үчүн әлавә тәдбирләр көрүлдү. Өлкә президенти узун мүддәт истифадәсиз галмыш аваданлығы гурашдырмаг мәгсәдилә 400 милјон манат вәсаит ајырды вә Прибалтика – Шаулјајдан кәлән хүсуси бригада бу иши гыса мүддәтә вә јүксәк кејфијјәтлә көрә билди.

Инди Нахчыван әһалиси Бакыдан дөвләт телевизијасынын верилишләрини сејр етмәклә јанашы мухтар республиканын һазырладығы верилишләрә дә баха биләрләр. Бу верилишләрин һәчми күндә 2 саатдыр. Онларда мухтар республиканын ичтимаи-сијаси, игтисади вә мәдәни һәјаты өз әксини тапыр. Бу верилишләрдә Азәрбајчан дөвләтчилијинә сәдагәт, онун ганун вә

гәрарларынын тәблиғи, республика һөкумәтинин гаршыја гојдуғу бүтүн вәзифәләрин ләјагәтлә һәјата кечирилмәсинин вачиблији мәсәләләри ишыгландырылыр. Һәр күн екрана чыхан "Хәбәрләр" информасија бүллетени вә "Күнүн сөзү" програмлары, һәфтәнин сонунда нүмајиш етдирилән "Һәфтәнин ичмалы" аналитик верилиши, еләчә дә "Игтисадијјат XXI әсрә доғру" верилиши мухтар республика телевизијасынын ән бахымлы екран мәһсулларыдыр. Һәмин верилишләрин тәһлили көстәрир ки, Нахчыван телевизијасынын әмәкдашлары даим арајыб ахтарыр, новаторлуғу, оперативлији, һадисәләрә реал мүнасибәт бәсләмәји, һәјат һәгигәтләринә садиг олмағы, екран вә ефир мәдәнијјәтини јүксәлтмәји өзләринин ән вачиб вәзифәләри билирләр.

IV ФӘСИЛ

ТЕЛЕВИЗИЈА ДИЛИ

ЕКРАН ВӘ ДИЛ (НИТГ) ПРОБЛЕМИ

«Мави екранын өз дили, өз ифадә васитәләри вардыр» - фикрини һеч ким инкар едә билмәз. Лакин тәәссүф ки, сөзлә тәсвирин уjғунлуғуна, вәһдәт вә һармонијасына әсасланан бу дили бә'зән узун илләр телевизијада чалышан журналистләрин һеч дә һамысы лазымынча дәрк етмир. Мәсәлән, дәфәләрлә екранда белә фактла гаршылашырыг ки, журналист әлиндә микрофон мәктәбин, јахуд һәр һансы бинанын фонунда дајанараг фасады чох таныш олан һәмин мәканы – мәктәби, университети, филармонијаны, Шәһидләр хијабанысы тәхминән бу чүмләләрлә тәгдим едир: "Инди биз мәктәбин гаршысындајыг", "Биз филан университетин гаршысында дајанмышыг", "Чәкилиш групумуз бурада – Азәрбајчан Дөвләт Филормонијасынын гаршысындадыр" вә с. Һалбуки камера һәмин мәканлары бир кадрла көстәрир вә һеч бир изаһата еһтијач олмадан журналистин сөзлә тәгдим етдији мәкан һаггында долғун информасија верир. Демәли, журналистин, еләчә дә сөзүн вәзифәси бу көрүнән, визуал информасијаны тәкрар етмәк дејил, һәмин көрүнтүнүн маһијјәти һаггында тамашачыја билки вермәкдир. Әкс тәгдирдә журналистин: "Биз филан сајлы мәктәбин дәһлизиндәјик, бир аздан зәнк вурулачаг, шакирдләр синифләрә ахышачаг" дејими тамашачыја һеч бир шеј вермир. Әксинә,

телевизија дилинин спесификлији бахымындан бу чүмлә јерсиздир. Чүнки онсуз да һәгигәтән кадрда зәнк вурулур вә мәктәб дәһлизи кимсәсизләшир. Журналистин мәһарәти исә онда олмалыдыр ки, о, баш вермиш һадисәни мә'наландырсын, кадрын дахили маһиҗҗәтини тамашачыја изаһ етсин. Јалныз белә дә о, телевизија (екран) дилинин тәләбләринә чаваб вермиш олур.

Бу мисаллардан көрүндүју кими, телевизија дили анлајышы хүсуси бир маһиҗҗәт кәсб едир. Јә'ни бир тәрәфдән көрүнтү илә бағлы олан кадр, план, ракурс, панорама, ири план кими ифадә васитәләри, дикәр тәрәфдән исә данышыг вә сөзлә бағлы нитг бирләшәрәк телевизијанын спесифик дил хүсусиҗҗәтләрини мүәјјән едир. Бүтөвлүкдә телевизија дили күтләви информасија васитәси кими телевизијанын өзүнүн тарихи инкишафы илә сых бағлыдыр. Чүнки "данышан күзкү" XX әсрин техники вә интеллектуал инкишафынын нәтичәсиндә мејдана чыхмышдыр. Нәзәрә алмалыјыг ки, јашадығымыз дөвр интеллектуал сычрајышлар, елми-техники ингилаблар, сүр'әт вә һејрәтли кәшфләр дөврүдүр. Шүбһәсиз ки, бу дөврүн ән мүһүм әламәтләриндән бири дә будур ки, о, коммуникатив әлагәләр шәбәкәсини кенишләндирмәклә јанашы ону бир систем кими, һәм дә сыхлашдырмыш, бәшәри үнсиҗҗәти даһа чевик форма вә васитәләрлә зәнкинләшдирмишдир. Дөврүн техники наилиҗҗәтләри, хүсусилә пејк-рабитә өтүрүчүләри гаршылыглы информасија мүбадиләсиндә мәсафә вә вахт әнкәлини һечә ендирмәклә бәрабәр, дикәр тәрәфдән һәмин информасијанын күтләсини дә хејли бөјүтмүш вә ағырлашдырмышдыр. Тәбии ки, бу просеслә бағлы олараг, информасија ахынынын ики тәрәфи кими коммуникаторла ресипијент дә (һәр ики сөз латынча олуб, "өтүрән" вә "гәбул едән" мә'наларыны верир) функсионал вә мәзмун бахымындан тәкамүлә уғрамышдыр. Бу күн коммуникатор өз објектинә јалныз мәтбуат сәһифәләриндән, радиодан дејил, һәм дә телевизијадан мүрачиәт едир. Онун әлиндә һәр шеја гадир олан електрон информасија системи кими күчлү чәббәхана вар. Ресипијентин исә ән'әнәви охучу типини (мәтбуат), даһа сонра динләјичи типини (радио) бу күн динләјичи-тамашачы типи үстәләмишдир. Әслиндә бу бөлкү шәртидир вә һәр үч тип паралел шәкилдә мөвчуддур. Бу-

рада сөһбәт үчүнчү типин бу күн тәдричән доминант типә – апарычы типә чеврилмәсиндән кедир. Телевизијанын аудиовизуал характери, јә'ни ејни вахтда һәм ешитмә-динләмә, һәм дә көрмә-сејретмә мәнбәји олмасы мәтбуата вә радиоја нәсиб олмајан бу үстүнлүјү јарым әсрдән чохдур ки, ону бәшәриҹҹәт үчүн мә'тәбәр вә ән чәлбедичи коммуникатора чевирмишдир. Телевизијада коммуникатор ејни заманда милјонларча ресипијентә үз тутмаг, сөз демәк имканы газаныр... Беләликлә, телевизија үнсиҹҹәт формаларыны ахтарыр вә ән әсасы үнсиҹҹәтә чәлб едиләнләрин сајыны чохалдыр. Телевизијаны мәтбуатдан, кинематографијадан, радиодан фәргләндирән белә бир популјарлығын, "чәсарәт" вә "әркөјүнлүјүн" чидди сәбәбләри вар. Белә ки, екранда "...һадисәләри баш вердији вахтда, јахуд аз сонра көрмәјимиз бизи дә иштиракчыја чевирир". Кичик екранын бу хүсусиҹҹәти "иштирак ефекти" адланыр.

Телевизијаја хас олан бу үмуми – универсал чәһәтләр бизи сөвг едир ки, билаваситә әһәмиҹҹәтли олан ики мәгам үзәриндә ајрыча дајанаг: бунлардан биринчиси, телеаудиторијанын дикәр информасија васитәләри илә мүгајисәдә һәдсиз кенишлијидир. Кичик екран өз тә'сир вә нүфуз даирәси илә күтләвилији сон һәддә гәдәр әһатә едир вә ehтива етмәјә гадирдир. Бир аз ашағыда көрәчәјимиз кими, телекоммуникасијаја хас олан бу үстүнлүјүн дил вә нитг анлајышлары илә билаваситә әлагәси вардыр.

Икинчи мәгам исә телеинформасијанын дикәр информасија васитәләриндән фәргли олараг ики каналла – һәм көрмә, һәм дә ешитмә дујғулары илә өтүрүлмәсидир. Дил вә нитглә билаваситә бағлы олан бу чәһәт, үмумиликдә телевизија верилишләриндә лингвистик амилин өјрәнилмәсини вә тәдгигини бир мөвзуја чевирир. Нәзәрә алсаг ки, һәтта телевизија верилишләриндә динамик тәсвирлә мүшајиәт олунан "көрүмүн" өзү белә, нәтичә е'тибарилә, дил материалына чевириләрәк, әсасән дахили нитг ахарында мәнимсәнилир, јаддаша көчүрүлүр, һисс вә тәфәккүр материалы кими "һәзм олунур", о заман мәсәләнин принсипиал актуаллығы бир даһа тәсдигләнмиш олар. Телеинформасијанын верилмәсиндә ешитмә дујғусуна әсасланма вә истинад етмәни исә артыг сырф дил-нитг мөвзусу һесаб етмәк

олар. Нәтичә е'тибарилә телевизијаја хас олан аудиовизуаллыг тәсвир вә сөз синхронизминдән башга бир шеј дејилдир. Бурада, садәчә олараг, нәзәрә алмаг лазымдыр ки, бу дил чанлы шифаһи дилдир вә јенә дә мәһз дил бахымындан ону дикәр информасија васитәләриндән фәргләндирән, һабелә әлавә едәк ки, јухарыда хатырлатдығымыз аудиторија кенишлијини тә'мин едән мәһз бу амилдир.

Телевизија верилишинин дили чанлы дилдир, тамашачы-динләјичи үчүн билаваситә фәалијјәтдә олан мөвчуд дилдир. Коммуникатор истәр репортјор олсун, истәр апарычы олсун, истәр диктор олсун фәрги јохдур, һәр чүр вәзијјәтдә өз нитгини шифаһи формада ифадә едир. Онун күчү вә мәзмуну да елә бундадыр: һәмин нитгин нечә гурулмасында, һансы формада тәзаһүр етмәсиндә, һансы мәзмунла јүкләнмәсиндәдир.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, мәшһур Америка сосиологу Маклуенин тә'биринчә десәк, телевизија адланан "електрон чадукәри" өзүнүн елми-техники параметрләринә көрә нә гәдәр шахәләнирсә, нә гәдәр зәнкинләширсә зәнкинләшсин, мүхтәлиф електрон-компүтер системләрилә нә гәдәр силаһланырса силаһлансын, јенә онун агибәти һагда сон гәрары әсас үнсијјәт васитәси олан дил верир. Бу мә'нада телевизија верилишләриндә сөзлә мүшајиәт олунмајан — мәтнсиз тәсвир мүмкүндүр, лакин тәсвирсиз сөз мүмкүн дејилдир, - дејәнләр аз һаглыдырлар. Чүнки телетамашачы бир гајда олараг сөзсүз тәсвири дә јенә елә сөз васитәсилә, ону мәһз "сөзә (оху: дахили нитгә) чевирәрәк" гавраjыр вә руһуна һопдурур.

Бу мә'нада мүасир бәшәр мәдәнијјәтинин, мөвчуд сивилизасијанын ән мүһүм көстәричиси кими телевизијанын ичтимаи шүурун формалашмасында, сосиал психолокијанын тәшкил вә тәнзиминдә јүксәк функсионал әһәмијјәтиндән данышаркән, онун мә'нәви-естетик тәрбијәдә, маарифчилик ишиндә мүстәсна тәблиғати-тәшвигати ролуну хатырларкән дил-нитг амилиндән сәрф-нәзәр етмәјин, бу вачиб проблеми диггәтдән кәнарда гојмағын јолверилмәзлији бир даһа тәсдигләнмиш олур. Дилин јалныз ичтимаи үнсијјәт васитәси дејил, һәм дә милли-мә'нәви сәрвәт олдуғу, өзүндә тарихи јаддашымызы вә мәдәнијјәтимизи

һифз вә әкс етдији чохдан сүбут вә е'тираф едилсә дә, мәдәнијјәтимизин мүһүм бир сащәси кими телевизија дилинин истәр ортоложи (мәдәнијјәт мүстәвисиндә), истәр әдәби дилин үслублары, истәр нитг проблемләри, истәр грамматик-орфоепик нормалар, истәрсә дә сосиал психолокија бахымындан өјрәнилмәсинин вә тәдгигинин индики вәзијјәти илә барышмаг әсла мүмкүн дејил. Әслиндә, телевизија дилини арашдыран, она үмуми психоложи тәснифат верән фундаментал нәзәри материал мүасир дилчилијимиздә јох дәрәчәсиндәдир. Доғрудур, Академијанын "Нитг мәдәнијјәти" шө'бәсинин тәшәббүсү илә шифаһи әдәби дилимизә, онун даһа чох ишләнилдији ајры-ајры сащәләрә аид мәгаләләр јазылса, тәдгигатлар апарылса да телевизија верилишләринин дили индијә гәдәр тәдгиг едилмәмишдир. И.Мәммәдовун "Екран-ефир вә дилимиз" китабы бу истигамәтдә мүәјјән бир ишин башланғычындан хәбәр веридисә, һәмин тәшәббүс елә тәшәббүс олараг галды. Белә олан сурәтдә телевизија дилинин сащәләр вә жанрлар призмасындан, мәсәлән, ичтимаи-сијаси верилишләр, информасија програмлары, әдәби-бәдии верилишләр вә ја елми-тәһсил верилишләри бахымындан һәр һансы бир нәзәри материалын мөвчудлуғундан, тәбии ки, һеч сөһбәт кедә билмәз. Зәннимизчә, белә бир бошлуғун јаранмасы ики сәбәбдән ирәли кәлир: биринчиси, телевизија информасија васитәләри ичәрисиндә ән чаваныдыр вә о, милли ичтимаи шүур сферасына гырх илдән артыгдыр ки, дахил олмушдур. Бу мә'нада тәдгигат бахымындан мүшаһидәләрин һәлә дә давам етдији фикри илә тәсәлли тапмаг оларды. Лакин бизчә, бу, ән зәиф сәбәбдир. Әсас сәбәб телевизија дилинин билаваситә әдәби дилин шифаһи нөвүндә керчәкләшмәсидир. Бу исә хүсуси сә'j, хүсуси зәһмәт вә хүсуси мүшаһидә орижиналлығы тәләб едир. Јазылы дил материалы (тутаг ки, мәтбуат — гәзет, журнал материалы вә ја радиочыхыш үчүн һазырланмыш ссенари) һәмишә тәдгигатчынын әли алтындадыр. Истәдији вахт она мүрачиәт едә биләр. Телевизија дилини исә чанлы олараг динләмәк вә ја магнит лентләринә көчүрәрәк сонрадан динләјиб тәһлил етмәк тәләб олунур. Лакин һәр чүр тәдгигат әсијјәтинә, мүшаһидә чәтинликләринә рәғмән әдәби дилин шифаһи нөвүнүн мүһүм, апарычы, кениш аудиторијасы

олан бир сahə кими телевизија дили бизимлə hər күн чанлы үнсиjjətдədир. Биз ону ешидир, динләjир вə истəсəк дə, истəмəсəк дə бу дилин нүфузу илə hесаблашмалы олуруг. Məhз елə бу бахымдан да мүасир дилчилиjимизин бу сahəjə профессионал филоложи мүдахиләси даныlмаз бир зərурətə чеврилир.

Үмумиjjətлə, күтләви информасија васитәләринин дили бир мəвзу вə тəдгигат обjекти кими дилчилиjимиздə, о чүмләдən әдəбиjjатшүнаслығымызда jени hадисə дejил. Садəчə олараг, бурада сəhбət həмин мəвзунун вə тəдгигат обjектинин məhдудлуғундан вə дарлығындан кедир, диггət вə марағын, адətən вə əксəрən мətбуат дили үзəриндə чəмләшмəсинə ишарə олунур. "Əкинчи" гəзетиндən вə "Молла Нəсрəддин" журналындан башлajараг та бу күнə гəдəр мətбуатымыз дил бахымындан мүхтəлиф аспектлəрдən аз өjрənилмəмишдир. Hалбуки күтләви информасија васитələри өзүнүн мүасир анламында даha кениш мə'на дашыдығы кими, бу васитəләрин дили дə өзүнүн ифадə вə тəзahүр нөвүнə парчаланмышдыр. Күтләви информасија васитəлəриндə məhз "ишлətмə сahəсинə", əhатə аудиторијасына, тə'сир даирəсинин күтләвилиjинə көрə әдəби дилин шифаhи нөвү өн мөвгеләрə чыхмышдыр. Елə она көрə дə тəбии бир суал мejдана чыхыр: әдəби дилин шифаhи нөвүнə истинад едən күтләви информасија васитəләринин, хүсусилə телевизија дилинин тəдгигə чəлб олунмасының, бу истигамətдə мүхтəлиф филоложи арашдырмалара башламағын вахты чатмамышдырмы? Әдəби дилимиз гаршысындакы мə'нəви мəс'улиjjətимизи, онун бу күнүнə вə кələчəjинə чавабдеhлиjимизи, хүсусилə бу дилин мүстəгиллиjимизин əсас тə'jини вə атрибуту олдуғуну нəзəрə алсаг, тəбии ки, həмин суала анчаг мүсбət чаваб вермək лазым кələчəкдир.

Сəчиjjəвидир ки, 12 нојабр 1995-чи илдə гəбул едилмиш Əсас Ганунда – Азəрбajчан Республикасынын Конститусијасында ана дилинə хүсуси диггət jетирилмиш, онун дөвлətин həjатында мүстəсна мөвгеjи ајрыча бир маддə илə вурғуланмышдыр. Həмин Конститусијанын дөвлət дили илə бағлы 21-чи маддəсиндə охуjуруг: "Азəрбajчан Республикасынын дөвлət дили Азəрбajчан дилидир. Азəрбajчан Республикасы Азəрбajчан дилинин инкишафыны тə'мин едир".

Мүасир дөврдә Азәрбајҹан дилинин инкишафыны тә'мин едән, онун јазылы вә шифаһи гајдаларынын даһа да ҹанландырылмасында мүһүм рол ојнајан шифаһи нитг трибуналарындан бири дә телевизијадыр. Телевизија исә бу вәзифәнин өһдәсиндән илк нөвбәдә әдәби дил нормаларыны тәблиғ етмәклә кәлир.

Көрүндүју кими, дил билаваситә дөвләт мәнафеји илә сых әлагәдә көтүрүлүр. Телевизијанын бу саһәдә һәр һансы уғурлу иши, мүтәрәгги тәшәббүсү дөвләтимизин мүстәгиллик јолунда инамлы аддымларына журналистикамызын зәрури хидмәти вә борҹу кими дәјәрләндирилир.

Мүасир мәрһәләдә телевизија дилинин өјрәнилмәсини зәрури едән мүһүм сәбәбләрдән бири дә мәһз будур: ҹәмијјәтә сосиал-мә'нәви бахымдан тә'сир көстәрмәкдә дил факторунун, ичтимаи шүурун формалашмасында, халгын естетик вә интеллектуал имканларынын кенишләнмәсиндә, милли-бәшәри дәјәрләрин күтләви шәкилдә мәнимсәнилмәсиндә дил аспектинин инкаредилмәз үстүнлүкләридир.

Мә'лумдур ки, кечмиш советләр бирлији өзүнүн дөвләт вә режим сијасәтинә ујғун олараг, дилә дә идеоложи силаһ кими бахмыш, узун онилликләр әрзиндә ону "тәблиғат, тәшвигат вә тәшкилат" машынынын иннисарында сахламаға чалышмышдыр. Дилин демократизминә, хәлгилијинә, тәбии инкишаф мејлинә вә стихијасына белә шүурлу тәзјиг, һәмин бирлијә дахил олан гејри-рус милләтләрин дилинә, о ҹүмләдән Азәрбајҹан дилинә истәр-истәмәз өз тә'сирини көстәрмишдир. Дилимизин өз дахили, тәбии мүгавимәтинә бахмајараг, бир тәрәфдән онун фонетик-график системиндә јерли-јерсиз тәфтишләр апармаға, дикәр тәрәфдән лүғәт тәркибиндә јерсиз сөзләрин ишләнилмәсинә, башга бир јөндән исә грамматик гурулушуна бүсбүтүн јабанчы олан морфем вә синтагмларын (сөз бирләшмәләри вә ҹүмлә тәркибләри) дахил олмасына шәраит јарадылырды. Әдәби дилимизин истәр шифаһи, истәрсә дә јазылы голунда заман-заман мүшаһидә олунан белә гүсурлу тәмајүл исә нәтичә е'тибарилә, онун емосионал-експрессив тә'сир күчүнүн зәифләмәси, мәнтиги вә үслуби бүтөвлүјүнүн вә тамлығынын зәдәләнмәси үчүн дә

зəмин јаратмыш олурду. Һаким милләтə хидмət едən шовинист əһвал-руһиҹҹəли совет идеолокијасынын милли дилимизи (əслиндə, милли руһумузу) өлкүнләшдирмəји, тагətдən салмағы һədəф көтүрən бу мəкрли сијасəти тəəссүф ки, бизим телевизијадан да јан кечмəмиш, онун дил палитрасына тə'сир етмишдир. Бу мə'нада там əсасла демək олар ки, елə индинин өзүндə дə телевизија дилиндə тез-тез растлашдығымыз тəһкијə солғунлуғу, тамашачы-динләјичијə мүрачиətләрдəки гуру, һəрарəтсиз рəсмијətчилик, сөз-фикир диссонанслары, үслуб јекнəсəклији, нитгдə емосија гытлығы, басмагəлиб чүмləләрə мејл садəчə вə јалныз гејри пешəкарлығын ифадəси дејил, дөвлət вə режим сəвиҹҹəсиндəн мүхтəлиф сијаси вə идеоложи фəндләр вə тəхрибатлар јолу илə дилимизин демократизмини вə хəлгилијини өлдүрмək сə'јинин тəзаһүрүдүр.

Азəрбајчан телевизијасынын 40 иллик јубилеј тəдбирləри заманы өлкə президентинин бу вə ја дикəр мəсəләləрлə бағлы мөвгејини ачыглајан "Азəрбајчан" гəзети белə јазыр: "Азəрбајчан дилинин инкишафы, һəр бир азəрбајчанлынын, вətəндашын Азəрбајчан дилини јахшы билмəси вə өз фикирləрини сəлис ифадə етмəси чох бөјүк мəсəләдир. Тəəссүф ки, узун мүддəт буна фикир верилмəмишдир".[1]

Азəрбајчан президентинин фикринчə, телевизија верилишləринин апарычылары, дикторлары чох сəлис данышмалыдырлар: "Дилимиз көзəлдир, амма бу дилдə данышанда сөзləри, ифадələри елə тələффүз етмəлијик ки, данышығымыз чазибəдар олсун. Ədəби дили тəблиғ етмək, һамыја өјрətмək телевизијанын вəзифələриндəн биридир".

Тəəссүфлə гејд едək ки, ədəби дили тəблиғ етмək – милли мə'нəвиҹҹатымызын бу мүһүм, вачиб саһəси һəлə дə дилчилијимизин елми нəзарətиндəн кənарда галыр. Биз мөвзунун тələбинə ујғун олараг, тədгигат бојунча мəсəләнин бу актуал чəһətинə тез-тез гајыдачаг, конкрет нүмунə вə фактлар тимсалында она мүəјјəн ајдынлыг кətирмəјə чалышачағыг. Бурада садəчə олараг, мəгсəд милләт вə дөвлət мənафеји бахымындан диггəти

---

[1] *Бах:* "Азəрбајчан" гəзети, 15 феврал 1996-чы ил.

телевизија верилишләри дилинин мүстәсна ролуна, онун јеринә вә мөвгејинә јөнәлтмәк иди. Бизчә, елә бунун өзү дә телевизија верилишләри дилинин мүасир дилчилијимиз үчүн нечә бир әһәмијјәтли вә ишләнилмәмиш тәдгигат саһәси олдуғуну јахшы әкс етдирир. Јухарыда Електрон Информасија Верилишләри Системиндә телевизијанын аудиовизуаллығынын, өз аудиторијасына көрмә-ешитмә-динләмә актыны ејни мәгамда вә ејни вахтда ичра етмәјә имкан вә шәраит јаратдығыны онун башлыча әламәти кими көстәрмишдир. Буну да гејд етмишдик ки, мәһз бу әламәт телевизија дилинә дә спесифик бир орижиналлыг кәтирир вә шифаһи әдәби дилимиз фонунда она хүсуси бир статус бәхш едир. Лакин бунунла белә унутмајаг ки, телејајым өз мәгсәд вә мәрамына, информасија мәзмунуна вә мүрачиәт етдији сосиал үнванлара көрә рәнкарәнк вә чохјөнлү олдуғу кими телевизија дили дә јекчинс дил дејилдир. Телевизија програмлы информасија мәнбәјидир вә о, мүхтәлиф мәзмунлу, мүхтәлиф чешидли, мүхтәлиф аудиторијалы верилишләр топлусундан һасил олунур. Тәбии ки, бу просесдә һәмин верилишләр өз руһуна, жанрына, композисијасына, драматуркијасына вә сүжетинә көрә тәләффүздән тутмуш үслуба гәдәр мәрһәләләри әһатә вә еһтива едән өзүнәмәхсус дил күтләси тәләб едир. Башга сөзлә десәк, јә'ни телевизијада, мәсәлән, ушаг верилишләринин дилилә ичтимаи-сијаси програмларын дили вә ја бәдии-әјләнчәли шоуларла елмтәһсил вә маариф програмларынын дили арасында принсипиал вә әсаслы фәргләрин олачағы вә мүмкүнлүјү шәксиздир. Телевизија дилинин дахили тәснифатыны, ону ајры-ајры верилишләр вә програмлар мүстәвисиндә, фронтал гајдада тәһлилә кәтирмәјин зәрурилији дә елә бурадан ирәли кәлир. Чүнки бунсуз бүтөвлүкдә системин мәнзәрәсини бәрпа етмәк, тиположи үмумиләшдирмәләр апармаг мүмкүн дејил.

Мүасир телевизија нәзәриччәчиләри мүәјјән истисналарла чохсајлы, чохчешидли телевизија верилишләрини әсасән үч програм әтрафында груплашдырырлар: 1. Ичтимаи-сијаси програмлар (чари-оператив хәбәрләр блоку да дахил олмагла); 2. Бәдии-әјләнчәли тамаша вә шоулар; 3. Маарифчилик.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, бу програмлар һәр үч истигамәт-

дə vaһид шифаһи ədəби дилимизə истинад етсə дə онун материалындан һər бири өз жанр хүсусиjjətинə və аудиторија керчəклиjинə көрə бəһрəлəнир, даһа доғрусу, бəһрəлəнмəлидир. Чүнки һəмин материал, башга сөзлə десək, шифаһи ədəби дил системинин һərəкətə кətирилən мүəjjən бир күтləси һəмишə бир гајда олараг зəриф və мелодик, фонетик системə, зənкин лүғət тəркибинə, чевик грамматик гурулуша, үслуби рənкарənклиjə архаланыр və истинад едир. Мəсəлə пешəкарлығын сəвиjjəсиндə və исте'дадын дərəчəсиндədир. Мүасир тележурналистикада нədən данышмаг суалы пешəкар үчүн доғрудан да бир проблемдирсə, нечə данышмаг суалы икигат проблемдир. Һəм дə jалныз она көрə jох ки, нədən данышмағын талеjи чох заман və адətən данышмагдан асылы олур. Һəм дə она көрə ки, мəһз бу сонунчу мəгам бир гајда олараг журналист интеллектинин, журналист вətəндашлығынын və журналист мədəниjjətинин сынаг мејданына чеврилир.

Маарифчилик телевизиjада хүсуси бир фəалиjjət və хидмət jönүнү тəшкил едир və телевизиjанын рənкарənк верилишлəр шəбəкəсинə өзүндə елм, тəһсил, тə'лим və тəрбиjə саһəлəрини əһатə едən мүстəгил бир програм блоку кими дахил олур. Əкəр телевизиjанын бу истигамətдə верилишлəрини və програмларыны мəзмун və мүндəричə бахымындан тəсниф етсək, аудиторија илə коммуникатив əлагənин мə'нəви тутуму бахымындан чешидлəсək, о заман мараглы бир мənзərə алыныр; мə'лум олур ки, əкəр ичтимаи-сиjаси програмлар телевизиjанын һəjатла əлагəлəринин оперативлиjини, сосиал-сиjаси просесlərə мүдахилə və гиjмət вермəкдə аналитик фəһмини нүмаjиш етдирирсə, бədии-əjлəнчəли верилишлəр və шоулар онун естетик зөвгүнү və симасыны көстərирсə, интеллектуал, өjрədичи, "катарасис" – тəрбиjəверичи və ислаһедичи имканларына чавабдеһлик мəһз маарифчилик програмларынын үзəринə дүшүр. Маарифчилик програмларыны исə шərти олараг ики гисмə бөлмək мүмкүндүр: өjрədичи програмлар və тəһсил програмлары. Өjрədичи програмлар əсасən билиjи популjарлашдырмагла мəшғулдур. Тədрис програмлары исə билиjи өjрətмək мəгсədи күдүр. Белə бир бөлкү тəбии ки, шərти характер дашыса да о, аудиторијаја

үз тутан коммуникаторун (журналистин, мүтәхәссисин, мүәллим-педагогун вә с.) дашыдығы функсијаны дәгиг мүәјјәнләшдирир. Бу аудиторија әсасән мараг даирәси кениш вә рәнкарәнк олан зијалы тәбәгәсиндән вә өјрәнмәјә, билијә чан атан јенијетмә мәктәблиләр вә тәләбә кәнчләр күтләсиндән ибарәтдир. Мәсәлән, сон илләр Азәрбајчан телевизијасынын бә'зи верилишләри ефирә ашағыдакы башлыглар алтында чыхыр: "Ишыг", "Елм: ислаһатлар, проблемләр...", "Елм хадимләримиз", "Дүнја, сәндән кимләр кечди...", "Тәһсил", "Мүәллим нүфузу", "Ана дили", "Франсыз дили", "Инкилис дили", "Алман дили", "Тәһсил: дүшүнчәләр, проблемләр...", "Өрнәк", "Шәфа", "Тибб мәсләһәтханасы", "Сәадәт", "Инсан вә тәбиәт", "Һаггын дәркаһы", "Азәрбајчан тарихи", "Көр-көтүр дүнјасы", "Бағчылыг" вә с.

Бу башлыглар алтында тамашачылара чатдырылан јүзләрлә мараглы верилиш васитәсилә кениш динләјичи вә тамашачы аудиторијасы ајры-ајры елм саһәләринә аид терминләрлә таныш олур. Әдәби дилин орфоепија нормалары кениш шәкилдә јајылыр, өјрәдилир, мәһкәмләндирилир. "Сағламлыг" телевизија журналында тамашачылар онларла тибб термини вә бунларын нечә тәләффүз едилмәсилә таныш олурлар: *поликлиника, диагностика, профилактика, инфексион, кикијена, клиника, чәрраһијә, стомотоложи, физиотерапевтик* (үсуллар), *кордиоложи, клиник лабораторија, бағырсаг инфексијасы, мәдә-бағырсаг тракты, тәбиш гидаланма, сүн'и гидаланма, гулунч хәстәлији, синир системи, климактерик дөвр, патоложи, микроинфаркт, диагноз, регидрон* (дәрмансыз, ијнәсиз регидрону маје һалында ичмәклә мүалиҹә олунур), *бактериал, антибиотик, фермантасија, бағырсаг флорасы, препарат* вә с. Һәм дә маарифә, тәһсилә, педагокикаја аид терминләрлә кениш тамашачы күтләси таныш олур: *литсеј, кимназија, коллеч, фәнн кабинетләри, университет, кафедра, деканлыг, өзәл тәһсил, өдәнишли тәһсил, јохлама, јохлама вәрәгәси, бакалавр, аспирантура, докторантура* вә с.

Телевизијанын да өзүнәмәхсус бир сыра терминләри әдәби дилимизә кәтирилир: *екран, кадр, титр, телемәтн, субтитр, синхрон чыхыш, камера, ефир, апарычы, тәсвир кадрлары, икили тәсвир* вә с.

Республика Елмләр Академијасына һәср олунмуш силсилә верилишләрдә тамашачылар республика елм аләминин мәнзәрәси илә бәрабәр мүхтәлиф елм сащәләринә аид јүзләрчә терминләрлә дә таныш олурлар: *елм, фундаментал елм, Мәммәдәлијев мәктәби, бејнәлхалг академија, нефт академијасы, енеркетика, сујун технолокијасы, каталитик крекинг, нефт е'малы, каталитик усул, каучук, кобалт, никел, катализләр, металкомплекс, автокомбинат, сәнаје хәритәси, дәзкаһгајырма, полимерләр, компутер, шәбәкә, енержи мәбләғи, реактив күч, блок, мүһәррик, кенератор, киловат, енержи механики, диспетчер, трансформатор, супер компутер, електрик јук* вә с.

Көрүндүју кими, бу чүр верилишләрин хүсуси елми, педагожи, тә'лим-тәрбијәви әһәмијјәтилә јанашы дилчилик, нитг мәдәнијјәти бахымындан да елми дәјәри чохдур.

Буну да гејд етмәлијик ки, телевизија вәзифәсинә, мәгсәдинә, мөвзусуна көрә башга күтләви информасија васитәләриндән даһа универсалдыр. Бу универсаллыг онун дилиндә вә үслубунда да өзүнү ајдын көстәрир. Онун проблематика, жанр вә тематика бахымындан елми-терминоложи, сосиал-техники, педагожи-дидактик, өјрәдичи-шәрһедичи аспектләрлә узлашмасыны, бу аспектләри јеринә вә мәгамына көрә топлу һалында, истәрсә дә ајры-ајрылыгда әһатә вә ифадә етмәк игтидарында олмасыны зәрури шәрт кими ирәли сүрүр. Мүасир мәрһәләдә сивилизасијанын ән мүһүм факторларындан олан биликләрин топланмасы, өтүрүлмәси, јајылмасы вә күтләвиләшдирилмәси ишинин ағырлыг мәркәзи артыг телевизијаја көчүрүлүр. Классик вә ән'әнәви "Китаб билик мәнбәјидир" формулунун доғрулуғуна шәкк кәтирмәдән әлавә едәк ки, мәһз "билик мәнбәји" олмаг бахымындан телевизијанын өнчүл мөвгејинә рәгиб вә шәрик ола биләчәк икинчи бир информасија шәбәкәси тапмаг гејри-мүмкүндүр. Бу мүлаһизә зәннимизчә ики чәһәтдән әламәтдар һесаб олунмалыдыр; әввәла, бурада верилишләрин сәмәрәсини нәзәрәчарпан дәрәчәдә артырмагда көрүмлә сөз-дејим ики бәрабәр һүгуглу фактор кими гејдә алыныр. Бир чох телевизија нәзәриччиләри кими верилишин тамашачыја һесабланан оптик-тәсвир-көрүм

jөnү шиширдиләрәк динләjичиjә истигамәтләнән акустик-нитг-дejим jөнүндән сәрф-нәзәр едилмир. Дикәр тәрәфдән, jухарыдакы мүлаһизә шифаһи дилин, чанлы данышығын үнсиjjәтдә үстүнлүjүнүн долаjы е'тирафы кими дә аз мараг доғурмур. Бәли, чыхышчы тәһкиjәсинин "jапышыглы, чазибәдар", тә'сирли вә сираjәтедичи олмасы үчүн jазылы дилә нисбәтдә шифаһи дилин имканлары даһа кениш, даһа зәнкиндир.

Аjдын мәсәләдир ки, ваһид шифаһи әдәби дил базасында тележурналистин вә ja данышан мүтәхәссисин дили jалныз мөвзу вә проблем бахымындан дejил, һабелә үнванландығы континкентин jашы, билик сәвиjjәси, мараг даирәси, интеллектуал һазырлығы бахымындан да сөз сечиминә, үслуб сечиминә, синтактик фигур, чүмлә гурулушу сечиминә мә'руз галыр вә галмалыдыр. Телевизиja верилишләринин дилиндә ән бөjүк гүсурлардан бири дә елә мәһз бу сечим просесиндә диггәтсизлик вә бә'зән дә мәс'улиjjәтсизлик нәтичәсиндә үзә чыхыр. Бир дә көрүрсән ки, екрандакы журналистин, мүтәхәссисин тимсалында jенијетмә шакирд гуру академизмин, һәрарәтсиз риториканын; валидejн ағыр, усандырычы силлокизмләрин; мүәллим долашыг, пинти вә әсәбләшдиричи тәһкиjә – монологун һәдәфинә чеврилир. Еләчә дә әзбәрчилик, jазы нормативләрини гejд-шәртсиз, коркоранә тәглид тәһкиjәнин "китаб дили" дejилән сахта бир дил конструксиjасы үзәриндә гурулмасы тамашачы-динләjичи ауditoриjасынын сejрәлмәсинә, верилишләрә күтләви марағын зәифләмәсинә кәтириб чыхарыр. Мәсәлән, ашағыдакы чүмләләрдә олдуғу кими:

*"Jениләшмәнин **дирилик күләjи** тәкчә тә'лимдәки агрылы нөгтәләри үзә чыхармагла мәһдудлашмамыш, һәм дә елми-педагожи ахтарышиларын сон дәрәчә зәрурилиjини мүәjjәнләшдирмишдир".*

Jахуд: *"Хош көрдүк, һөрмәтли тамашачылар! Верилишләримизин унванына мараглы суалларла долу чохлу тамашачы мәктублары дахил олмушдур. Суалларын чохуна чаваб вермәjә чалышырыг. Амма мәктубларда бә'зән елә суаллар jазылыр ки, шүбһәсиз белә суаллара чаваб вермәк чәтиндир".*

Бу чүмләләрдәки риторика вә сөзчүлүк аjдын шәкилдә өзүнү көстәрир. Һалбуки шифаһи әдәби дилимиз өзүнүн ән парлаг вә

сәчиҹҹәви ифадәсини илк нөвбәдә телевизија верилишләриндә тапмалыдыр. Чүнки јухарыда гејд етдијимиз кими, телевизија верилишләринин јарадычы групу вә иштиракчылары һәр шејдән әввәл интеллектуал гүввәләрдир – журналистләр, мүәллимләр, алимләр вә ајры-ајры саһәләр үзрә мүтәхәссисләрдир. Бүтүн бунлар телевизија верилишләринин дилинә елми мараг, диггәт вә нәзарәтин зәрурилијини көстәрмәклә бәрабәр бу саһәдә чалышанлара конкрет әмәли-практик көмәјин дә вачиб олдуғуну сүбут едир.

Тәчрүбә вә мүшаһидәләр көстәрир ки, телевизија верилишләринин әксәр програмларында ајры-ајры гүсурлар сәчиҹҹәви характер дашыјыр: данышыг дили елементләринин интенсив олараг фәаллашмасы, шифаһи әдәби дили сыхышдырмаг вә онун имтијазларына јиҹәләнмәк чәһди вә с.

ДАНЫШЫГ ДИЛИ ВӘ ШИФАҺИ ӘДӘБИ ДИЛ

Данышыг дилинин шифаһи әдәби дилин статусуна ардычыл мүдахиләси вә практикада чох заман онун адындан чыхыш етмәси сәбәбсиз дејил. Бу, һәр шејдән әввәл онун бир анлајыш кими дилчиликдә өз тә'рифини там тапмамасы вә терминоложи һүдудларынын гәтиләшдирилмәмәсиндән ирәли кәлир.

Данышыг дилинә ачыг мејлин бир сәбәби дә көрүнүр ән'әнәви бир рә'јдән - онун тәбии колорити, илкин стихијаны горујуб сахладығы, зәнкин хәлги руһла ашыландығы тәсәввүрүндән доғур. Лакин унутмаг олмаз ки, колорит тәбиилији, стихија илкинлији фикир ахынынын, нитг просесинин емосионал вә експрессив тәрәфләрини габартса да, хәлги руһ предметин вә образын типикләшдирилмәсинә кениш имканлар ачса да, бүтүн бунлар бир күлл һалында һәмин фикир ахынынын, нитг просесинин мәзмун планыны бүтүн мәнтиги хәтләри илә әһатә етмәјә гадир дејилдир. Чүнки бу дилин системи ишләклик бахымындан хејли мәһдуддур вә үнсиҹҹәт саһәләрини там вә бүтүнлүклә гаврамаға вә әһатә етмәјә күчү јетәрсиздир. Бурада артыг шифаһи әдәби дил арсеналына истинад етмәдән кечинмәк гејри-мүмкүндүр.

Адәтән, күндәлик һәјатда, аилә-мәишәт мүһитиндә даһа чох истифадә олунан данышыг дилинин ән мүһүм дәјәрләриндән бири дә елә онун бу хассәсиндә – үмумхалг дили илә әдәби дил, о чүмләдән шифаһи әдәби дил арасында тәмас нөгтәси вә говушдуручу көрпү олмасындадыр. Үмумхалг дилинин бир донор кими өз фактоложи вә енержи еһтијатларыны милли әдәби дилә өтүрмәсиндә данышыг дилинин мүстәсна ролу дилчиликдә чохдан е'тираф олунмуш һәгигәтләрдәндир. Лакин бунунла белә телевизија верилишләринин дилиндә данышыг дилинин фәаллашмасы јолверилмәз һал кими гијмәтләндирилмәлидир. Чүнки верилишләрин дилинин мәһз әдәби дилдән кәнар олан диалектизмләрлә корланмасы, телетәһкијәнин лорулашдырыларағ бәситләшдирилмәси, мүхтәлиф арго вә жаргонларла чирклөндирилмәси бу фәаллыг зәмининдә баш верир. Апардығымыз мүшаһидәләр көстәрир ки, белә бир хошакәлмәз һал, һәр шејдән әввәл, әдәби дил нормаларыны јахшы билмәмәкдән вә үмумијјәтлә, әдәби дил һаггында тәсәввүрләрин јајғынлығындан ирәли кәлир. Һалбуки данышыг дилинин әдәби дилимизин зәнкинләшмәсиндә данылмаз мүсбәт ролу тәсдиг вә сүбут олунмагла бәрабәр, онун әдәби дил статусу сәвијјәсиндән ичтимаи үнсијјәт васитәсинә чеврилмәјинин јолверилмәзлији дә мүасир дилчилијимиздә кифајәт гәдәр әсасландырылмышдыр. Мә'лум олмушдур ки, данышыг дили ваһид, бүтөв бир систем олмајыб мүхтәлиф данышыг системләринә истинад едән бир дилдир ки, бу системләрдән дә ајры-ајры сосиал сфераларда анчаг мәһдуд инсан груплары истифадә едирләр. Бу да тәбии ки, данышыг дилинин әдәби диллә мүгајисәдә мәһдуд имканлара малик олдуғуну, онун фәалијјәт даирәсинин гапалы вә дарлығыны көстәрир.

Тележурналистикада данышыг дили системләринин формалашмасы (бу фәаллыг тәәссүф ки, һәлә дә давам едир) башга бир тәһлүкә дә доғурур: екран әјаләтчилик аб-һавасы илә јүкләнмиш олур; ајры-ајры апарычыларын, журналистләрин, телеиштиракчыларын, верилиш мүәллифләринин тимсалында екран аз гала мүхтәлиф данышыг дили системләринин јарыш мејданына чеврилмиш олур; рекионал шивә-тәләффүз хүсусијјәтләри, бир јердә ишләниб дикәр јердә ишләнмәјән лексик вә фразело-

жи вариантлар, еллиптик чүмлә структурлары әдәби дили бу вә ја дикәр шәкилдә деформасија етмиш олур. Мәсәлән, телевизија верилишләриндә бу чүр гүсурлу мејл ара-сыра мүшаһидә олунмагдадыр. Бир башга јердә дедијимиз кими, әкәр нәзәрә алсаг ки, екран дили јалныз коммуникатив-информатив функсија дашымыр, һәм дә кениш халг күтләләринин әдәби дилимизи практик шәкилдә мәнимсәмәси ишинә хидмәт едир, о заман проблемин актуаллыгы бир даһа тәсдигләнмиш олур. Бу мүлаһизә, һәр шејдән әввәл, телевизија верилишләринин дилинә аид едилмәлидир. Чүнки телевизија верилишләриндә республикамызын елми-педагожи гүввәләри, башга сөзлә десәк, зијалы ордусу иштирак едир. Бу верилишләрин әсас вәзифәләриндән бири дә өјрәтмә, маарифләндирмә вә савадландырма ишини тәшкил етмәкдир. Бу мә'нада әдәби дилимизә вә онун нормаларына сәдагәт дујгусу, бу нормаларын зәдәләнмәсинә вә позулмасына күзәштсизлик илк өнчә телевизијанын бу чүр верилишләриндә горунуб сахланмалыдыр.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, телевизија верилишләринин дилиндә данышыг дилинә ифрат мејлин гүсурлу тәзаһүрләри әсасән ики мәнбәдән гидаланыр; биринчиси, биләрәкдән вә ја билмәјәрәкдән сөз сечиминә көстәрилән е'тинасызлыгдан, икинчиси, тәләффүздә нәзарәтсизлијә вә сәрбәстлијә јол верилмәсиндән. Биринчи һалда телеапарычы вә ја верилиш мүәллифи шүурлу, ја шүурсуз шәкилдә әдәби дилдә мөвчуд олан сөздән вә ја онун дикәр мә'на вариантларындан — синонимләриндән сәрфнәзәр едәрәк диалектизмә үјур, фикрин ифадәсиндә јалныз өзүнүн доғулдуғу, боја-баша чатдығы әразидә ишләнән вә баша дүшүлән сөзләрдән јарарланмаг јолуну тутур. Беләликлә, мәсәлән, *зыггы* (васвасы), *созаламаг* (хәстәләнмәк), *әппәк, данга, һанчары, инчәвара, гылча, чумбул, зырпы* вә с. бу кими сөзләр һеч бир лүзум олмадан телевизија дилинә кәтирилир. Нәтичәдә үмумхалг дили әсасында әдәби дилин формалашмасынын башлыча ме'јары олан сечмә вә әвәзетмә принсипи истәр-истәмәз позулмуш олур. Мөвчуд вәзијјәтдә исә ән писи һәмин сөзләр бир чохлары тәрәфиндән садәчә олараг, баша дүшүлмүр, демәли, тәбии ки, верилән информасијанын гавранылмасы да хејли чәтинләш-

миш олур. Бурада хатырлатмаг јеринә дүшәрди ки, һәр һансы сөзүн вә ја ифадәнин телевизија дилинә кәтирилмәси вә она ишләклик хүсусијјәти верилмәси һеч дә кимләринсә (о чүмләдән, тележурналистләрин) арзусу илә баш вермир. Сөзүн дилдә гәрарлашмасы вә сабитләшмәси һәр шејдән әввәл бу дилин өз инкишаф мејлиндән вә спесификасындан, өз дахили тәкамүлүнүн сәчијјәсиндән доған бир һалдыр. Јери кәлмишкән дејәк ки, үмумхалг дилиндән вә о чүмләдән данышыг дилиндән әдәби дилә кәтирилән вә әдәби дил тәрәфиндән дә бүтүн мә'на долғунлуғу илә мәнимсәнилән бир чох сөзләр вардыр ки, онларын бүкүнкү фәаллығында тележурналистләримизин хидмәтләри дә аз дејилдир. Мәсәлән, *сахланч, бахым, јетәрсај, өдәнишли, үгур, анлам, дәјәрләндирмәк, кизлинч, бәј* (мүрачиәт формасы), *дышары, јагвал, һәшәм* сөзләри бу гәбилдәндир.

Телевизија верилишләринин дилиндә әдәби дилин нормаларындан кәнара чыхма, узаглашма һалларындан бири дә тәләффүзә нәзарәтсизликдән баш верир. Демәли, тәләффүздә дә һәр һансы бир өзфәалијјәт, дилин ме'јар вә принсипләри зиддинә кетмәк, субјектив ирадә нүмајиш етдирмәк јолверилмәз һалдыр. Һалбуки бизим тележурналистләр чох заман мәһз бу амили унудурлар, чанлы данышыг, тәбии, сәмими данышыг адына дилимизин норма вә гајдаларына сајғысызлыг көстәрирләр. Бу күсур һәр шејдән әввәл нитгин һәр һансы бир шивә үстүндә көкләнмәсиндән ирәли кәлир. Мәсәлән, тутаг ки, Кәнчә, Бакы, Губа вә ја Нахчыван шивәси бүтөвлүкдә әдәби тәләффүзүн функсијасыны мәнимсәмиш олур. Нәтичәдә тамашачы телеапарычынын нитгиндә ашағыдакы кими гәрибә вә күлүнч дејим тәрзләри илә гаршылашыр: *бачы* әвәзинә *бажы, одун* әвәзинә *удун, папаг* әвәзинә *попаг, да-дә әдаты* әвәзинә *дајна, сиз* әвәзинә *суз, белә* әвәзинә *беләнчик, нә учун* әвәзинә *нөш* вә с. Бәла бурасындадыр ки, белә фактлар, садәчә, журналистин вә ја верилиш иштиракчысынын һансы мәдәни сәвијјәдә олдуғуну әкс етдирмир. Бу, һәлә дәрдин јарысыдыр. Әсас бәла ондадыр ки, бу чүр тәләффүз гүсурлары тәглидә чеврилир.

Әлбәттә ки, јухарыдакы мүлаһизәләр, мәсәләнин бу шәкилдә гојулушу, үмумијјәтлә, тәчрүбәдә чанлы данышыг дилинин, ши-

вә вә диалект системләринин инкары кими баша дүшүлмәмәлидир. Бурада сөһбәт гајнаглара, мәнбәләрә јарадычы вә оптимал мүнасибәтдән кедир. Бәһрәләнмәнин әдәби дил бахымындан сәмәрәли вә ефектли олмасы нәзәрдә тутулур.

Әдәби дил дилчилијимизин өзүндә белә һәлә мүбаһисәли мәсәлә олараг галыр. Бу факты хатырлатмаг бурада бир дә она көрә јеринә дүшүр ки, чанлы тәчрүбәдә, мөвзумузла бағлы олараг, мәсәлән, телевизија журналисти сәнәтиндә данышыг дили шивә, диалект, әдәби дил системләринин, адәтән вә чох заман гарышдырылмасы, бир дә бу нәзәри фикир мүхтәлифлији зәмининдә баш верир. Әдәби дил барәдә мөвчуд елми-нәзәри фикир ајрылыглары академик мүбаһисә һүдудларыны ашараг бу вә ја дикәр шәкилдә чанлы пешәјә тә'сир көстәрмиш олур. Лакин бунунла белә өзүнү мәдәни, зијалы һесаб едән һәр бир шәхс, хүсусилә журналист, о чүмләдән, тележурналист әдәби дилимизин башлыча әламәтләри вә кејфијјәтләри барәдә һеч олмазса минимум тәсәввүрә вә билијә малик олмалыдыр. Әдәби дилин фәргләндиричи әламәтләриндән икинчиси онун нормалашдырылмыш үнсијјәт васитәси олмасыдыр. Әдәби дилин үчүнчү фәргләндиричи әламәти онун һамы үчүн мәчбури олмасыдыр. Бу, о демәкдир ки, һәр һансы бир әдәби дилдән истифадә едәнләр һәмин дилин мүәјјән едилмиш нормаларына әмәл етмәјә борчлудурлар. Мүасир мәрһәләдә әдәби дилимизин јухарыда хатырланан әламәтләринин горунуб сахланмасында вә инкишаф етдирилмәсиндә телевизијанын истәр тамашачы-динләјичи аудиторијасы, истәр техники базасы, истәрсә дә кадр потенсиалы бахымындан имканлары дикәр информасија мәркәзләри илә мүгајисәдә олдугча кенишдир. Белә бир кенишлик исә дилимизин сафлығынын, зәнкинлијинин кешијиндә дајанмаг, бу дили мәдәни-мә'нәви, елми-сосиал тәрәггинин мүһүм амилинә чевирмәк ишиндә онун үзәринә хүсуси вәзифә вә мәс'улијјәт гојур. Мөвзусундан, жанрындан, мүшаһидә бучағындан асылы олмајараг, һәр бир телеверилиш әдәби дилимизин сәчијјәви чизкиләрини, онун апарычы көстәричиләрини нәинки көз бәбәји кими горумалы, һәм дә бу сәчијјәви чизкиләрин, бу апарычы көстәричиләрин мәнтиги, елми, емосионал вә ичтимаи гүд-

рәтини бүтүн дәринлији илә үзә чыхармагда әсл јарадычы новаторлуг көстәрмәлидир. Телевизија верилишләриндә әдәби дил хәталарына, шивәчилијә, нитг касадлығына, филоложи савадсызлыға бәраәт газандырмаг мејли, јә'ни дил-әдәбијјат мүәллими, журналист, јазычы вә ја шаир јох, һәким, мүһәндис, фермер, бизнесмен олдуғу үчүн истәдији кими данышa биләр тәсәввүрү јолверилмәз һал кими гијмәтләндирилмәлидир. Әкәр милли әдәби дил милли сәрвәт кими һамыја мәхсусдурса, бу сәрвәтә һөрмәт, еһтирам, онунла сајғылы рәфтар да һамынын мүгәддәс борчу вә вәзифәси олмалыдыр. Верилишин дилинә – онун лексик-семантик тутумуна, грамматик конструксија бүтөвлүјүнә, үслуби көзәллијинә, нитг-тәләффүз кејфијјәтләринә верилән тәләбләр диггәтдән кәнарда галыр. Бир дә көрүрсән ки, бәлкә дә әлләри гызыл олан көзәл бир чәррах, чохсајлы ихтиралар саһиби, исте'дадлы бир мүһәндис олдугча гүсурлу, бә'зән, һәтта анлашылмаз, долашыг бир дил-тәһкијә илә тамашачы-динләјичи өнүнә чыхарылыр. Верилиши һазырлајан журналистин телеиштиракчы вә ја апарычы илә биртәрәфли вә формал әмәкдашлығы бурада әдәби дил амилинин нәзәрдән гачырылмасы бүтөвлүкдә чазибәдар вә кәрәкли бир верилишин динләнилмәсини вә тәбии ки, гавранылмасыны чәтинләшдирир.

Бә'зән башга бир јанлыш тәсәввүрдән доған дикәр бир парадоксла да гаршылашырыг: әдәби дил адына јазылмыш һазыр мәтни нечә варса, еләчә дә охумагла кифајәтләнирик. Биз телевизијада јазылы мәтнләрдән истифадәнин, һәтта бу мәтнин охунмасынын белә (тәбии ки, сөһбәт диктор мәтнләриндән кетмир) әлејһинә дејилик. Бу просесдә нараһатлыг доғуран дилимизин орфоепик тәләбләри илә орфографик тәләбләри арасындакы фәргләрин көзләнилмәмәсидир. Бә'зән тәләффүзүн орфографик тәләбләр әсасында гурулмасы информасијанын мәнимсәнилмәсиндә динләјичи-тамашачы үчүн чидди манеә јарадыр.

Телевизијада вә тележурналистләр арасында апардығымыз мүшаһидәләр көстәрир ки, әдәби дил гануңларынын көзләнилмәмәси, онун системинин горунмамасы, она јерсиз мүдахилә

hаллары, бир гајда олараг, әдәби дили формалашдыран, ону тәшкил вә тәнзим едән нормалар барәдә тәсәввүрләрин мәhдудлуғундан вә бәситлијиндән ирәли кәлир.

ТЕЛЕВИЗИЈА ВЕРИЛИШЛӘРИНИН ДИЛИ ӘДӘБИ ДИЛ НОРМАЛАРЫ hУДУДЛАРЫНДА

Әслиндә дил нормалары, онун вариантлары дилчиликдә диггәти ајрыча чәлб едән проблем мәсәләләрдән бириdир. Бу күн зијалылар арасында, о чүмләдән тележурналистикада бир чох мүбаhисәли мәгамлар елә бу зәминдә, јә'ни мәсәләнин дилчилијин өзүндә дә hәлә мүбаhисәли олмасы зәмининдә баш верир.

Мүасир Азәрбајчан әдәби дил нормаларынын мүәјјәнләшдирилмәсиндә әсасән дөрд ме'јар тәклиф олунур: а) тәбиилик, б) ишләклик, в) сабитлик, г) зәрурилик. Бурадан о нәтичәјә кәлмәк олар ки, телевизија верилишләринин апарычылары вә тәшкилатчылары hазырладыглары верилишләрдә өз дил-нитг мәтнинә мәhз бу бахымдан нәзарәт етмәји бачармалыдырлар. Башга сөзлә десәк, тамашачы-динләјичијә мүрачиәт едән, она hәр hансы бир мә'луматы, мөвзуну, информасијаны, билки вә дәјәри ашыламаг истәјән журналист мүтләг дил вә нитгини бу нормалар сүзкәчиндән кечирмәји өзүнә борч билмәлидир. Екрана чыханлар өзләринә hесабат вермәлидирләр. Мәним нитгим үмуми әдәби дилин руhуна јад дејил ки? О, Азәрбајчанын hәр бир рекионунда баша дүшүлүрмү? Тәсадүфи, кәлишикөзәл сәчијјә дашымыр ки?

Кизли дејил ки, бизим hуманитар пешә адамлары – алимләр, јазычылар, шаирләр, хүсусилә журналистләр арасында јени сөз јаратмаг, бә'зән савадлы көрүнмәк хатиринә башга дилләрдән, фәргинә вармадан әчнәби сөз вә ифадә алмаг hәвәскарлары чохдур. hалбуки белә ләри унудурлар ки, әдәби дилин ишләклик ме'јары зоракылығы, онун структуруна вә системинә јад олан бу чүр мүдахиләни әсла гәбул етмир. Мәсәлән, апардығымыз мүшаhидәләрдән мә'лум олур ки, телевизија верилишләри

апарычыларынын дилиндә әрәб мәншәли *маликдир, малик олмаг* сөз вә ифадәләри тез-тез ишләдилир. Хүсусилә мүәллимләримиз бу ифадәләри аз гала дилимизин јеканә лексик-грамматик вahиди кими ишлətмәјә чалышырлар. Һалбуки һәмән ифадәләрин мәһз ишләклик бахымындан үмуми әдәби дилдә тә'сир вә нүфуз даирәси олдугча мәһдуддур. О, адәтән, әдәби дилә јазычы үслубу васитәси илә дахил олмушдур. Хүсусилә шифаһи әдәби дилдә лексик-семантик имканлары минимумдур. Лакин бунунла белә, екрандан чох тез-тез сәсләнән "Азәрбајчан халгы зәнкин јералты, јерүстү сәрвәтләрә маликдир", "бөјүк идеоложи тә'сирә малик олан...", "кениш һүгуглара малик олан..." дејим вә тәркибләри нечә баша дүшмәк олар?..

Телевизија журналистләри верилишләрин тәгдиминдә мәсәләнин тәбиилик, ишләклик, сабитлик вә зәрурилик аспектләрини унутмамалыдырлар. Әдәби нормаја, онун ме'јарларына һөрмәт, әслиндә, милли дилә һөрмәтин ифадәсидир. Фәалијјәтдә олан әдәби дил нормаларынын кениш јајылмасынын тәблиғиндә орта вә али мәктәбләрин, радио вә телевизијанын ролу әвәзсиздир. Буна көрә дә һәмин мүәссисә вә бирликләрин үзәринә чидди дил мәс'улијјәти дүшүр. Мәктәбләрдә һәр бир дил вahиди әдәби чәһәтдән өлчүлүб-бичилмәли, радио вә телевизија верилишләриндә исә дил нормаларына чидди риајәт олунмалыдыр. Әкс тәгдирдә бурада бурахылан һәр һансы дил гүсуру милјонларла динләјичи вә тамашачынын өз нитгиндә сәһвләрә јол вермәсинә сәбәб ола биләр. Телевизија дили шифаһи әдәби дилә әсасландығы үчүн онун бир гајда олараг орфоепик норманын нәзарәтиндә галмасы тәбии һалдыр. Чүнки орфоепија әдәби дилин шифаһи голуну үмуми нормалара әсасланараг формалашдыран, башга сөзлә десәк, данышыг сәси чәһәтдән говушдуручу вә үмумиләшдиричи нормалары әкс етдирән тәләффүз гајда-ганунларынын системли топлусудур. Бу мүлаһизәни мүәјјән мә'нада орфоепија илә тәләффүз арасында принсипиал фәрг олмадығы фикринә бир ишарә кими дә гәбул етмәк олар. Биз бу мөвзуја шифаһи әдәби дил үслубу барәдә сөһбәт ачаркән јенә гајыдачағыг. Бурада јалныз бир нечә мүһүм мәгама тохунмагла кифајәтләнәчәјик ки, бу сырада вурғу мәсәләси хүсусилә нәзәрә чар-

пыр. Мә'лум олдуғу кими, һәр һансы бир сөзүн дејиминдә – бу сөз истәр дилин өз доғма сөзү, истәрсә дә әчнәби сөз олсун, фәрги јохдур – һеча вурғусунун јеринин дәгиг мүәјјәнләшдирилмәси мәдәни данышығын, әслиндә, әдәби тәләффүзүн әсас шәртләриндән һесаб олунур. Ән садә шәкилдә сөзүн тәркибиндәки һечалардан биринин даһа уча тонла дејилмәси кими баша дүшүлән вурғу да, һәр шејдән әввәл, данышыг сәсләри кими сөзләрин мә'нача фәргләндирилмәсинә хидмәт едир. Омонимләрлә – шәкилчә вә формача ејни, мә'на вә мәзмунча мүхтәлиф олан сөзләрлә зәнкин дилимиздә вурғунун мүстәсна јери вә мөвгеји вардыр. Әдәби тәләффүзә верилән дил тәләбләри, о чүмләдән дилимиздәки һеча вурғусунун ишләнмә јерини вә мәгамларыны мүкәммәл билән журналист, тәбии ки, бу чүр лингвистик ситуасијаларда әсла долашыглыға јол вермәјәчәкдир. Чох тәәссүфлә дејәк ки, бә'зи тележурналистләримиз екран өнүндә әдәби тәләффүзүн мәһз бу јөнүндә өзләрини доғрулда билмир, чидди гүсурлара јол верирләр. Мәсәлән, дилимиздәки мөвчуд *чәкмә* (ипи чәкмә – чәкмә алдым), *гарын* (гарын үстү илә – гарын наһијәси), *дондурма* (дондурма шуму – дондурма једим) кими сөзләрин мә'на фәрги мәһз һеча вурғусу бахымындан гарышдырылыр. Тамашачы-динләјичи сөзүн һансы мә'нада ишләнилдијини мәһз тәһкијәнин үмуми мәтниндән һасил етмәк кими бир чәтинлик гаршысында галыр.

Мә'лумдур ки, әдәби дилимизин доғма сөзләриндә вурғу, адәтән, сөзүн сон һечасы үзәринә дүшүр. Лакин телевизија верилишләринин апарычылары арасында тәләффүздә вурғу илә әлагәдар бу әдәби дил нормасынын да көзләнмәдији аз мүшаһидә олунмур. Мәсәлән, "башг**а**" әвәзинә "б**а**шга", "чағ**ы**р" әвәзинә "чағ**ы**р", "бүтүн" әвәзинә "бүтүн", "ох**у**" әвәзинә "**о**ху" кими дејимләрә аз раст кәлмирик. Лакин бунунла белә тележурналистләримиз арасында вурғу илә бағлы күтләви тәләффүз гүсурлары, адәтән, јад мәншәли, әчнәби сөзләрин дејиминдә мүшаһидә олунур. Мәсәлән, Һомер Һомер кими, Пар**и**с Пар**и**с кими, к**а**федра кафедра кими вә с. тәләффүз олунур.

Үмумијјәтлә, әдәби дилимизин орфоепик нормалары бахымындан алынма сөзләрин тәләффүзүндә тележурналистләримиз,

хүсусилә һәссас вә еһтијатлы олмалыдырлар. Мә'лумдур ки, индики азад базар игтисадијјаты шәраитиндә мүстәгиллијимизин бәһрәси кими башга дүнја халглары илә сосиал-игтисади, мәдәни-мә'нәви әлагәләрин хејли кенишләндији мәгамда дилимизә чохлу јени сөзләр дахил олмушдур. Бу сөзләр исә, адәтән, илк дәфә телевизијадан сәсләнир вә кениш күтләләрин тәләффүзүнә көчүрүлүр. Она көрә дә белә сөзләрин әдәби дилимизин орфоепик нормаларына мүвафиг тәләффүзү, даһа доғрусу, бу тәләффүзә һәмин сөзләрин ујғунлашдырылмасы иши билаваситә тележурналистләрин үзәринә дүшүр. Өз фәалијјәтинин әсас күтләсини маарифчилик истигамәтинә јөнәлдән телевизија верилишләри бу мә'нада, хүсусилә чевиклик көстәрмәли, һәмин сөз, ифадә вә бирләшмәләрин даһа ујғун вә оптимал тәләффүз вариантынын тапылмасында фәал олмалыдыр. Мәсәлә бурасындадыр ки, һәмин сөзләрин фәалијјәти бизим изаһлы дилчилик лүғәтләриндә өз мә'на шәрһини вә тәләффүз шәклини тапмадығы үчүн телевизија верилишләри апарычылары бу јөндә бәлкә дә дилчи вәзифәсини ичра етмәлидирләр. Дилимизә јеничә дахил олмуш бу чүр сөзләрин — терминләрин тәләффүзүндә вариантлылыға јол верилмәсинә гаршы илк сәдди онлар чәкмәлидирләр. Дилимизин јад дилә хас тәләффүз чаларларынын кор-коранә тәглид едилмәси тәләффүз нормаларынын позулмасынын әсас сәбәбләриндән бири һесаб олунур.

Үмумијјәтлә, адамлар үчүн, јә'ни данышанлар үчүн ваһид, универсал нормалар тә'јин етмәк чәтин олдуғу кими, әдәби тәләффүз үчүн дә мүвафиг универсал нормалар мүәјјәнләшдирмәк чәтиндир. Белә бир чәтинлик һәр шејдән әввәл, шифаһи дилин спесификасындан, онда субјектив-психоложи башланғычын да мөвчуд олмасындан ирәли кәлир. Лакин бунунла белә дилчиләримиз узун илләрин көркин әмәји нәтичәсиндә тәләффүз васитәләри кими саит вә самит сәсләр үчүн норматив һаллар мүәјјәнләшдирмишләр ки, бу нормалары көзләмәк телевизија журналистләринин дә гаршысында бир вәзифә кими дурмалыдыр. Онларын бә'зисини бурада көстәрмәјә еһтијач вар. Мәсәлән, мә'лумдур ки, дилимизин орфоепија нормаларына рәғмән мүәјјән мәгамларда саит сәсләр мүтләг тәләффүз едилмәлидир.

Лексик нормалар вә лексик васитәләрдән истифадә. Дилин лүғәт фонду, лексик тәркиби илә чәмиjjәтдә баш верән ичтимаи тарихи просесләр, милли инкишаф вә тәрәгги арасында сых асылылыг вардыр. Чүнки һәр бир халгын мадди вә мә'нәви варлығы, онун сосиал-мәдәни сәвиjjәси, милли дүнjакөрүшү илк нөвбәдә өз ифадәсини сөздә – лексик вahиддә тапыр. Бу мә'нада тележурналистикада дил вahиди кими сөзә һәссаслыг, сөзлә профессионал рәфтар, онун емосионал вә мәнтиги, форма вә мәзмун чәһәтләрини бир топлу һалында гаврамаг бачарығы мүһүм шәртләрдәндир. Бә'зән бүтөв бир телемәтн ичәрисиндә өз мәгамыны тапмаjан, jериндә ишләнмәjән һәр һансы бир сөз бүтөвлүкдә сөз ахыныны позур, фикир анлашылмазлығы jарадыр, демәли, тәбии ки, верилән билиjин, мә'лумат вә информасиjанын тамашачы-динләjичи тәрәфиндән гавранылмасыны да чәтинләшдирир. Дикәр тәрәфдән, буну да нәзәрә алмаг лазымдыр ки, телевизиjада сөз, адәтән, тәсвирлә синхрон шәкилдә мүшаjиәт олунур. Jә'ни бурада көрмә-тәсвир илә ешитмә-сөз дejимин биринин дикәрини тамамламасы вачиб шәртләрдәндир. Тәсвир сөзә әjанилик, маддилик бәхш етдиjи кими, сөз дә көрәк тәсвирин мәзмун вә маһиjjәтини, онун сәчиjjәви кejфиjjәт көстәричиләрини ачыб үзә чыхара билсин. Бүтүн бунлар тележурналистләримизин үзәринә хүсуси мәс'улиjjәт гоjур. Чүнки лексик нормаларын мүәjjәнләшмәсиндә, сабитләшмәсиндә вә jа нормадан jајынма, дилин үмуми системиндән кәнарачыхма һалларында онларын фәаллығы инкаредилмәз бир фактдыр. Адәтән, тамашачы-динләjичи аудиториjасы jениjетмәләрдән вә кәнчләрдән ибарәт олан телевизиja верилишләри лексик нормалара објектив вә елми әсасларла әмәл етмәкдә әсл нүмунә көстәрмәлидирләр.

Дүнja дилләри, хүсусилә сөз jарадычылығы лүғәт тәркиби бахымындан даими тәмас вә гаршылыглы әлагәләрдәдир. Бүтүн бунлар лексик нормаларын мүәjjәнләшдирилмәси ишинин, бу әсасда дилин системини зәдәләмәдән онун ганун вә гајдаларына објектив шәкилдә әмәл етмәк вәзифәсинин нә гәдәр чәтин олдуғуну бир даһа нүмајиш етдирир. Бунунла белә, телевизиja верилишләри апарычыларынын өз дил-тәһкиjә системини гураркән сөздән истифадәдә jадда сахламалы олдуғу бә'зи

принсипләри бурада гејд етмәјә еһтијач вардыр. Бунлардан биринчиси, сөздән дүзкүн истифадә нормасыдыр. Мә'лумдур ки, дилимизин лүғәт тәркиби зәнкин олдуғу кими, фикрин мә'на чаларларыны, мәзмун инчәликләрини бүтүн хәтләри илә ифадә етмәјә дә гадир бир дилдир. Бу дилин лүғәт тәркиби өзүнүн синонимик чәркәси илә, мәнтиги бүтөвлүјү, мәзмун тамлығы, експрессив, емосионал вә нәһајәт, образлы тутуму илә нәинки түрк дилләри аиләсиндә, һабелә дүнја дилләри сырасында өнчүл бир мөвге тутмагдадыр. Бу исә о демәкдир ки, дилимизин лүғәт тәркиби сөздән истифадә имканларыны хејли кенишләндирдији кими, журналистә сөз сечмәк, мә'на инчәликләрини фәргләндирмәк үчүн дә кениш имканлар ачмыш олур. Сөздән дүзкүн истифадә лексик нормалардан ән мүһүмү кими онун ишләнмә мәгамынын дүрүст тапылмасында үзә чыхыр. Сөз јериндәдирми? О, телеметнин тамамлајычы елементи ола биләрми? Фикир ахыныны изафи јүклә јүкләмир ки? Бүтүн бу суаллара доғру чаваб сөздән дүзкүн истифадәнин әсас шәртләриндәндир. Сөзүн үмуми мәтн дахилиндә ишләнмә мәгамы дәгигләшдирилмәјәндә вә ја үмуми мәтнә ја кәлишикәзәллик хатиринә, ја садәчә олараг лүғәт еһтијатынын гытлығы кәтириләндә о заман, тәбии ки, нитг гүсурлу олур, бу, хүсусилә тележурналистин шифаһи нитгиндә ејбәчәр бир шәкил алыр. Телевизија верилиши апарычыларынын дилиндә чох тез-тез ишләнән *демәли, мәһз, бахымындан, бу мә'нада, нөгтеји-нәзәр, тәрәф-мүгабил, шеј, һарадаса, һансы ки, нечә дејәрләр* вә с. бу кими дејим вә ифадәләр фикримизә сәчијјәви нүмунәләрдир. Сөздән дүзкүн истифадә нормасынын позулмасы ән чох өзүнү сөзчүлүкдә әкс етдирир. Мәсәлән, апарычынын дилиндән ешидирик: *"Динләјичиләр тәклифләримизи һарадаса гәбул етмәјә биләрләр. Олсун ки, дедикләримиз онлара инандырычы көрүнмәсин. Лакин бунунла белә мүшаһидәләр демәк олар ки, һәмишә дедикләримизи тәсдиг едир"*. Вә ја: *"Һәмсөһбәтим мүәјјән мә'нада һаглыдыр, нечә дејәрләр, ону баша дүшмәк олар"*. Даһа башга бир нүмунә: *"Мәһз бу мә'нада мәним мөвгејим, нечә дејәрләр чохларынын үрәјинчә дејил"*.

Сөз үзәриндә мүнтәзәм вә давамлы шәкилдә ишләмәк жур-

налист үчүн һәјати дәјәр дашыјан бир вәрдиш олмалыдыр. Үмумхалг дилини, онун диалект вә шивә чешидләрини, әдәби дилин систем вә ганун-гајдаларыны, бу дилин башга дилләрлә гаршылыглы тәмасда зәнкинләшмә ахарларыны, һеч олмазса, кафи дәрәчәдә билмәјән журналист тәбии ки, тамашачы-динләјичи илә үз-үзә галаркән өзүнү нараһат һисс едәчәк.

Телевизија верилишләринин дилиндә милли дилин өз дахили имканлары һесабына јарадылмыш јени сөзләрдән фәал истифадәни мүсбәт һал кими гијмәтләндирмәк лазымдыр. Хүсусилә өлкәмиз мүстәгиллик јолуна гәдәм гојандан сонра бу просесин кенишләнмәси дилимизин дә мүстәгилләшмә јолунда олдуғунун ифадәси кими баша дүшүлмәлидир. Мәсәлән, *кворум* әвәзинә *јетәрсај,* парламент әвәзинә *Милли Мәчлис, приватизасија* әвәзинә *өзәлләшдирмә* кими сөз вә ифадәләрин әдәби дилимизин лүғәт фондуна дахил едилмәсиндә вә күтләвиләшдирилмәсиндә бизим журналистләримизин дә лајигли әмәји вардыр.

Телевизија верилишләринин дилини әдәби дилимизин лексик нормалары бахымындан өјрәнәркән терминләрдән истифадәни дә мүһүм нормалардан бири кими хатырлатмаг вачибдир.

Телевизијанын ајры-ајры верилишләри дилимизин терминоложи чәббәханасына истәр-истәмәз даһа тез-тез мүрачиәт етмәли олур. Мәсәлән, "Сағламлыг" верилишиндә тиббә даир, тәдрис-тә'лим верилишләриндә педагокикаја аид, елми биликләри јајан верилишләрдә мүхтәлиф пешә вә ихтисаслара аид терминләрдән истифадә зәрурәти јараныр. Лакин терминләрдән истифадә едәркән норма бахымындан бурада, тәбии ки, мүәјјән өндазә вә өлчү-бичи көзләнилмәлидир. Әкс һалда, телевизија верилишләринин әсас принсипләриндән бири – онун күтләвилији вә һамыја аидлији принсипи позулмуш оларды. Демәли, мүхтәлиф мәншәли вә мүхтәлиф мәзмунлу терминләрин, мәфһум вә анлајышларын тамашачыја вә динләјичијә чатдырылмасында ујғун үсул вә васитәләрин, әлверишли јол вә имканларын ахтарылыб тапылмасы тележурналистин гаршысында мүһүм вәзифә кими дурмалыдыр.

Верилишләр һазырланаркән мүхтәлиф саһәләрә аид терминләри үмумхалг вә данышыг дилиндән алмаг даһа мәгсәдәујғун

оларды. Әкәр телемәтн сырф елми мөвзуја вә ја һәр һансы бир ихтисас сањәсинә һәср едилибсә, бурада да, јери кәлдикчә, садәләшдирмәләр апармаг, терминин күтләви, ајдын вә анлашыглы гаршылығыны тапмаг олдугча вачибдир.

Телевизија верилишләринин дилиндә терминләрин ишләдилмәси бахымындан башга бир күсур да паралелликдә тәзаһүр едир. Бу да өз нөвбәсиндә лексик норманын позулмасына кәтириб чыхарыр. Үмумијјәтлә, бирвариантлылыг, ејри-синонимлик терминләрин јаранмасында әсас мәнтиг-дил принсипи кими чыхыш едир. Телевизија верилиши дилиндә исә термин бир верилишдә бир чүр, дикәр верилишдә башга чүр ишләнир. Бә'зән һәтта журналист ејни мәтн дахилиндә, бир верилишдә ејни мәфһуму мүхтәлиф терминләрлә ифадә едир, термин мүхтәлифлијинә јол верир. Мәсәлән, *депутат — милләт вәкили, аптек — әчзахана* вә с. Сөзүн бу мә'насында терминләрә мүрачиәт едәркән журналист биринчи нөвбәдә терминин ишләклик даирәсиндән, анлашма һүдудларындан чыхыш етмәли, онун нисби күтләвилијинә әсасланмалыдыр. Телевизија журналистләринин бу истигамәтдә иши һәм дә ганунаујғун бир просеси — термин паралеллијиндә адлардан биринин сырадан чыхмасы кими тәбии бир просеси сүр'әтләндирмиш оларды.

Нәтичә е'тибарилә дејәк ки, әчнәби сөзләрин ишләдилмәси мәсәләсинә журналистләримиз хүсуси һәссаслыгла јанашмалыдырлар. Унутмаг олмаз ки, сөзләрин башга дилдән алынмасынын мүәјјән бир зәрури әсасы олмалыдыр. Истәнилән вахт истәнилән сөзү алыб ишләтмәк, белә тәшәббүсләрдә субјективизмә јол вермәк дүзкүн дејил. Һәр чүр әчнәби сөзү дилә дахил етмәк, бу сањәдә хүсуси бир чанфәшанлыг көстәрмәк чох заман мәнфи нәтичә верир, дили гәлизләшдирир вә баша дүшүлмәз едир.

Журналистикада, о чүмләдән телевизија журналистикасында морфоложи вә синтактик нормалары, бир аз да конкрет десәк грамматик нормалары дәриндән билмәк, онларын динамикасындан, гаршылыглы әлагәләриндән, нитг актында јери вә мөвгејиндән баш чыхармаг һәјати әһәмијјәт кәсб едир. Мә'лумдур ки, биз өз фикирләримизи, дујғу вә тәәссүратымызы дил-нитг просесинә чәлб едәркән мүәјјән грамматик әлагәләрә, форма вә

бирләшмәләрә истинад едирик вә бу заман тәбии ки, һәмин әлагә форма вә бирләшмәләрин үмумдил вариантлары олдуғу фикриндән чыхыш едир. Публисист әсәрләр, еләчә дә телепублисистика ајры-ајры жанрларда, мөвзуларда јазылдығындан һәр бир жанрын тәбиәтинә, маһијјәтинә ујғун лексик вариантлар, синтактик гурулушлар сечилиб ишләнир. Дилә хас олан вә даһа чох бәдии үслубу сәчијјәләндирән, бәдии әсәрләрин әсас әламәтләри сајылан образлылыг, емосионаллыг, експрессивлик јери кәлдикчә публисист әсәрләрә дә сирајәт едир. Елми вә бәдии тәфәккүрүн синтези сајылан публисистикада, шүбһәсиз ки, мүхтәлиф лексик-семантик сөз груплары, морфоложи, синтактик категоријалар зәнкин үслуби чаларлара, публисистик үслубу фәргләндирән, ајыран чәһәтләрә хидмәт едәчәкдир.

Морфоложи категорија кими фе'л заманлары телетәсвир вә телеинформасијада даһа чох експрессив сәчијјә дашыдығы үчүн онун үслуби, естетик вә лексик имканлары даһа кенишдир. Хүсусилә фе'лин индики заманы верилишләрдә ифадәлилик вә емосионаллыг јаратмаг бахымындан дикәр фе'л заманларыны тез-тез әвәз едир. "Мүәллим нүфузу", "Заманла үз-үзә", "Елм, исламатлар, проблемләр" вә дикәр верилишләр, адәтән, "дәјирми стол"лар, синиф-аудиторија формаларында, репортаж вә сөһбәтләр шәклиндә гурулдуғундан бурада хәбәрин – информасијанын тамамлајычы вариди кими фе'лин индики заманынын мәнтиги вә үслуби имканлары шәксиздир.

Фе'л заманлары өзләринин морфоложи әламәтләрилә дә телевизија журналистикасында мараглы бир тәкамүл просеси кечирмәкдәдир. Мәсәлән, мә'лум олмушдур ки, телевизија верилишләринин дилиндә нәгли кечмиш заманын биринчи формасы *-мыш, -миш, -муш, -муш* шәкилчиси илә мүгајисәдә икинчи формасы (нисби кечмиш) *-ыб, -иб, -уб, -уб* шәкилчиси даһа фәалдыр. Даһа доғрусу, бу форма артыг шифаһи журналист нитги үчүн гәрарлашмыш вә сабитләшмишдир.

Телевизија верилишләринин дилини дилимизин синтактик нормалары ишығында нәзәрдән кечирәркән, һәр шејдән әввәл, мүбтәда илә хәбәрин шәхсә вә кәмијјәтә көрә узлашмасы принсипинә әмәл олунмасынын вачиблијини гејд етмәк лазымдыр.

Чүнки фикир биткинлијини, информасија, мә'лумат дәгиглијини вә бүтөвлүјүнү, мәнтиги тамлығы вә мәзмун долғунлуғуну бу принсипдән кәнарда дүшүнмәк гејри-мүмкүндүр. Тәәссүф ки, ајры-ајры верилишләрдә, хүсусилә ихтисас саһәләри илә бағлы верилишләрдә бу принсип һеч дә һәмишә көзләнилмир. Мүбтәда илә хәбәр арасында грамматик диссонанс баш верир; мүбтәда хәбәрин субјектинә, хәбәр мүбтәданын предикативинә чевриләбилмир. Белəликлə, верилән билик вə ја мə'лумат мəзмунча һавадан асылы галмыш олур.

Телевизија дили нәтичә е'тибарилә шифаһи үнсијјәт формасы олдуғу үчүн бурада адлыг вə јарымчыг чүмләләрин, синтактик фигурларын сых-сых ишләнилмəси тəбии бир һалдыр. Мəсəлən, данышанда һəр һансы бир синтактик бирləшмədə икинчи тəрəфин мəнсублуғу үздə олдуғу үчүн вə ја узунчулугдан гачмаг наминə, адətən, биринчи тəрəф дејилмир. Лакин шифаһи теленитгдə белə сəрбəстлијə о заман јол верилир ки, мəнсубијјət доғрудан да биринчи тəрəфин функсијасыны ичра етмəјə гадир олсун, мə'на долашыглығына, субјектləрин үст-үстə дүшмəсинə кətириб чыхармасын.

ТЕЛЕВИЗИЈА ВЕРИЛИШЛƏРИНИН ДИЛИНИН ҮСЛУБИ МӨВГЕЈИ

ФУНКСИОНАЛ ҮСЛУБ АНЛАЈЫШЫ

Үслуб сөзүнə күндəлик һəјатда, хүсусилə сəнətин мүхтəлиф саһələри, ədəбијјат нəзəријјəси, о чүмлədən дилчиликлə бағлы сөһбətlərdə чох тез-тез раст кəлирик.

Дилчиликдə үслуб, сөзүн ән кениш анламында дил үнсијјəти васитələринин системи кими баша дүшүлə биләр.

Бизим дилимиз истəр јазылы, истəр шифаһи – фəрги јохдур һəмишə мүəјјəн бир үслуб һүдудларында мөвчуд олур. Она көрə дə ədəби дилимизин үслубларынын үмуми – универсал вə функсионал сəчијјəси һаггында мүəјјəн бир билијə малик олмаг һəр бир журналистин гаршысында вачиб вəзифə кими дурма-

лыдыр. Дикәр тәрәфдән, журналистин өзү дә дүшүнчә, пешәкарлыг кејфијјәтләринә көрә һәр һансы бир фәрди-сосиал үслуб даирәсиндә нитгини формалашдыра билир вә бу чәһдиндә дил амили бәлкә дә ән күчлү амил кими өзүнү көстәрир. Фәрди үслуб алимин, јазычынын, о чүмләдән телевизија журналистинин дил бахымындан фәрди ифадә тәрзи, јарадычылыг әдасыдыр. Мараглыдыр ки, гәдим Јунаныстанда вә Ромада үслуб елә фәрди ифадә вә ин'икас тәрзи, јарадычылыг әдасы кими гәбул едилирди. "Үслуб — инсанын өзүдүр" фикри әбәс јаранмамышдыр. Үслуб фәрди нитг мүхтәлифлији вә рәнкарәнклијидир, дүнјада нә гәдәр инсан варса, о гәдәр дә үслуб вардыр гәнаәтләри дилчилик үчүн дә тәзә фикир дејилдир.

Милли дилчилијимиздә мәгсәд вә мөвзусундан асылы олараг, үслубијјатын ашағыдакы нөвләри көстәрилир: а) үмуми вә хүсуси үслубијјат; б) нәзәри вә тәчрүби үслубијјат; в) тәсвири, тарихи вә мүгајисәли үслубијјат.

Әввәлдә нәзәрдән кечирдијимиз бөлкү вә тәснифатлардакы заһири мүхтәлифлик үслубијјат һаггында мөвчуд олан тәсәввүрә фәргләндиричи дејил, даһа чох тамамлајычы ваһидләр кими дахил олур.

Бу дејиләнләр, әлбәттә ки, телевизија журналистләри гаршысында дилимизин үслубијјатыны бир мүтәхәссис гәдәр дәриндән билмәк тәләби гојмур. Бурада, садәчә олараг, сөһбәт ондан кедир ки, һәмин журналистин пешәкар талејиндә үслуб керчәклијинин әһәмијјәт вә дәјәри бир даһа хатырлансын. Мүшаһидәләр көстәрир ки, дилин грамматикасыны дәриндән мәнимсәмә, зәнкин лүғәт фонду һәлә журналистин јүксәк нитг мәдәнијјәтинә малик олдуғуна әсас вә һагг вермир. Әкәр грамматик савад, зәнкин лүғәт үслуби камилликлә говушуб тамамланмырса, һәгиги уғур газанмаг, јарадычы нитг мәдәнијјәти нүмајиш етдирмәк мүмкүн дејилдир. Дилдә мөвчуд олан елә кејфијјәтләр вардыр ки, онлары грамматик васитәләрлә үзә чыхармаг вә ја компенсасија етмәк мүмкүн дејилдир.

Дилдә мүхтәлиф үслубларын јаранмасы тарихи-ичтимаи зәрурәтин ифадәси кими баш вермишдир. Һәр бир әдәби дилдә мүхтәлиф саһәләр үзрә ишләнән ифадә системи вардыр. Бу мүх-

тәлифлик онларын арасында тәбии ки, мүәјјән фәрглөр јарадыр. Ифадә системләри арасындакы фәрглөр дилин үнсијјәт вәзифәсинин hансы сahәдә, нә кими шәраитдә иҹра олунмасы илә әлагәдардыр. Мүәјјән груп ифадә васитәләри бу вә ја дикәр үнсијјәт сahәсиндә daha чох вә күтләви шәкилдә ишләнир, бу сahә үчүн daha сәчијјәви тә'сир бағышлајыр. Ифадә васитәләринин бу чүр систем тәшкил етмәси исә өз нөвбәсиндә нитг үслубларынын тәшәккүл тапмасы үчүн шәраит јаратмыш олур.

Тарихән функсионал үслубларын јаранмасында јазычыларын, зијалыларын, дин хадимләринин, мүәллимләрин хүсуси әмәји олмушдур. Үслубları јарадан вә инкишаф етдирән әсасән әмәк фәалијјәти сahәсинин мүтәхәссисләридир. Она көрә дә алим елми үслубун, јазычы бәдии үслубун, журналист публисистик үслубун тәкмилләшмәсиндә хүсуси рола маликдир.

Бу доғру фикрә јалныз ону әлавә едәк ки, мүасир журналист бу күн јалныз публисистик үслубун дејил, дикәр үслубларын да тәкмилләшмәсинә өз төhфәсини верир.

Милләтин мәдәни-мә'нәви симасыны мүәјјәнләшдирән, сивилизасија hадисәси кими тәзahүр едән телевизија, hабелә радио, кино вә с. бир гајда олараг өзүнү шифahи әдәби дилдә реализә едир. Бу чahаншүмул елми-техники наилијјәтләр hәм дә әдәби дилин шифahи нитг аудиторијаларыдыр, шифahи информасија вә үнсијјәтин васитәсидир. Демәли, онун әдәби дилин шифahи әдәби дил үслубуна вә ја данышыг үслубуна өз төhфәси вардыр.

Материалда да мәhз бу керчәкликдән чыхыш едәрәк телевизија верилишләринин дилинин үслуби мөвгеји вә имканлары проблеминә биринчи олараг әдәби данышыг үслубу бахымындан јанашмаг мәгсәдујғун hесаб едилди.

ТЕЛЕВИЗИЈА ВЕРИЛИШЛӘРИНИН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИ ДАНЫШЫГ ҮСЛУБУ

Әдәби данышыг үслубу жанр бахымындан да рәнкарәнк вә чохнөвлүдүр: мәсәлән, мә'рузә, мүhазирә, чыхыш, диалог, мүсahибә, сөhбәт вә с. Тәбии ки, белә жанр мүхтәлифли-

ји әдәби данышыг үслубунун дахилиндә мүәјјән үслуб вариантларынын да варлығыны шәртләндирмиш олур. Әдәби данышыг үслубуну профессор А.Гурбанов рәсми әдәби данышыг үслубу вә гејри-рәсми әдәби данышыг үслубу дејә ики микроүслуба бөләркән телевизија үслубуну әдәби данышыг үслубунун варианты кими тәгдим едир.[1]

Әдәби данышыг дилинин телевизија үслубу дикәр үслублар силсиләсиндә ән чаваны олса да, ишләклик дәрәчәсинә, әһатә даирәсинә, шифаһи әдәби дилә, истинад күчүнә көрә мүстәсна мөвгејә маликдир.

Әдәби данышыг дилинин телевизија үслубу жанр бахымындан, верилишин мә'рузә, мүһазирә, дәрс, диалог, "дәјирми стол", репортаж, сөһбәт, интервү вә с. шәклиндә апарылмасы бахымындан рәнкарәнк олдуғу кими, өзүнүн дил әламәтләринә көрә дә чохјөнлү вә мүхтәлифдир.

Телевизија верилишләринин дилиндә әдәби данышыг үслубу, һеч шүбһәсиз, илк нөвбәдә мөвзунун мәгсәд вә вәзифәләри илә сых бағлы олуб, данышыг шәраитини вә ишләнмә мүһитини әһатә едир. Телевизија верилишләриндә вә үмумијјәтлә, инсанлар арасында үнсијјәт чох мүхтәлиф шәраитдә, мүхтәлиф тәрздә, мүхтәлиф мәзмунда олур. Буна көрә данышыг да, нитг дә мүхтәлиф чаларлыгда тәзаһүр едир. Данышыг ики шәхс арасындамы олур, јохса бир шәхс јығынчагдамы нитг сөјләјир, аудиторијада мүһазирәми охујур, синифдә дәрсми дејир, јахуд бир шәхс радиодамы, телевизијадамы чыхыш едир? Данышан кимдир вә кимә мүрачиәт едәрәк данышыр? Данышан гочадырмы, чавандырмы, ушагдырмы? Мүсаһибләр танышдырлармы, јохса таныш дејилләр? – Шифаһи әдәби данышыг үслубу телеаудиторија илә үнсијјәтә кирән телевизија журналистинин гаршысына бу суаллары бүтүн кәскинлији илә гојур. Вә онун журналист карјерасы әслиндә бу суаллара доғру чаваб вермәсиндән асылы олур. Әкәр апарычы вә ја журналист бу суаллара доғру чаваб верә биләрсә, демәли, о, әдәби данышығын үслуби әламәтләрини дә дүрүст биләчәкдир.

---

[1] *Бах:* А.Гурбанов. Мүасир Азәрбајчан әдәби дили. Бакы, "Маариф" нәшријјаты, 1967.

Мә'лумдур ки, әдәби данышыг үслубу үмумхалг дилинин данышыг голуна daha jахын олдуғу үчүн онун сәчиjjәви әламәт вә көстәричиләриндән дә фасиләсиз олараг бәhрәләнир. Мәсәлән, әдәби данышыг үслубу бу фонетика сahәсиндә телевизија журналистиндән тәләб едир ки, о, шәраитлә, мәгамла, аудиторија вә континкетлә hесаблашараг, хүсусилә чанлы jајымлар заманы сөзләрин тәләффүзүнә чидди нәзарәт етсин, нә заман учадан, нә заман алчагдан данышмағын мәгамыны дујмағы бачарсын. Вә ја нитг просесиндә интонасија әламәтләри илә хүсуси үслуби мәгам jарада билсин.

Мәнтиги вурғу илә интонасија арасында таразлығын горунуб сахланмасы телевизија верилишләриндә әдәби данышыг үслубунун әсас jөнләриндән бири кими әкс олунур.

Нитгиндә әдәби данышыг үслубуну горујуб сахламаг истәjән телевизија журналисти дилимизин лүғәт тәркибинә дә hәссас jанашмалы, мәтн-верилиш дахилиндә сөзүн ишләнмә мәгамыны доғру, дүрүст мүәjjәнләшдирмәлидир. Артыг чохдан сүбут олунмушдур ки, дилимиздәки сөзләр дикәр дил вahидләрилә мүгаjисәдә хүсуси үслуби үстүнлүjә маликдир. Сөзә хас олан образлылыг, синонимлик, експрессивлик вә емосионаллыг она мәтн дахилиндә хүсуси бир үслуби чевиклик вә инчәлик газандырыр.

Телевизија журналисти сөзлә ишләркән белә бир чәhәти дә jадда сахламалыдыр ки, әдәби данышыг үслубу үмумхалг данышыг дили базасында тәшәккүл тапдығы үчүн о, үмумишләк сөзләрә daha чох истинад етмәлидир. Терминләрлә jүкләнмиш, мә'насы анлашылмаз, дејилиши чәтин сөзләрдән гачмаг лазымдыр. Әвәзиндә исә идиоматик ифадәләрә, чохмә'налы сөзләрә, фразеоложи вahидләрә daha кениш jер вермәк мәсләhәтдир. Әдәби данышыг үслубунун журналист гаршысында бир тәләб вә шәрт кими гоjдуғу үнсиjjәт ајдынлығы вә ахычылығына, коммуникатив әлагә тамлығына бу үслуби васитәләрлә daha тез вә daha тә'сирли наил олмаг мүмкүндүр.

Әдәби данышыг үслубу дилимизин грамматикасы сahәсиндә дә телевизија журналистләринин гаршысына хүсуси тәләбләр гоjур. Мәсәлән, еллиптик тәhкиjә әдәби данышыг үслубунун

башлыча әламәтләриндәндир. Шифаһи әдәби данышыгда үслуби мәгам елədир ки, бурада там вә бүтөв чүмләләрә, хүсусилә мүрәккәб чүмлә типләринә еһтијач һисс олунмур. Әслиндә белә данышыг тәрзи нитги сөнүкләшдирир вә ону һәрарәтсиз едир. Телевизија журналисти фикрин ифадәсиндә, хүсусилә диалоглар, "дәјирми стол"лар, мүсаһибә вә интервүләр заманы мүхтәсәр вә јарымчыг чүмләләрә даһа кениш мејдан вермәлидир.

Әдәби данышыг үслубу бахымындан тележурналистикада башга бир сәчијјәви гүсур да морфоложи аспектдә тәзаһүр едир: сөзморфемин һәр чүр вәзијјәтдә јазылдығы кими тәләффүз едилмәси әслиндә бу гүсурун мәнбәјини тамам башга бир јердә — јә'ни дилимизин јазы гајдалары илә тәләффүз гајдалары арасындакы гаршылыглы асылылыг вә әлагәләринин мүасир керчәклик бахымындан әјрәнилмәмәсиндә ахтармаг лазымдыр. Лакин бунунла белә, әдәби данышыг үслубуна риајәт етмәјә чан атан һәр бир журналист бир нечә принсипиал мәгама мүтләг диггәт јетирмәлидир.

Гәнаәт принсипи дилин үслуб, о чүмләдән әдәби данышыг үслубу гатында әсас принсип кими чыхыш едир. Мәсәлән, грамматикамыза аид елми әдәбијјата, јазы нормаларына аид китаб вә дәрсликләрә нәзәр салсаг, көрәрик ки, һәр јердә фе'лин шәрт шәклинин вә хәбәр шәклинин шүһуди кечмиш заман формасындан башга, јердә галан фе'л шәкилләринин икинчи шәхс чәминин морфоложи әламәти *-сыныз, -синиз, -сунуз, -сүнүз* шәклиндә тәгдим олунур: *јашајырсыныз, көтүрмәлисиниз, охумалысыныз, галдырачагсыныз* вә с.

Хәбәрлик категоријасында да икинчи шәхсин чәми мә'насында һәмин шәкилчидән истифадә едилир: *пешәкарсыныз, мүәллимсиниз* вә с.

Һалбуки узун мүддәтдир бәдии дилдә, хүсусилә шифаһи әдәби дил үслубунда һәмин сөзләр үслуби — морфоложи гәнаәт принсипинә ујғун олараг *јашајырсыз, охумалысыз, галдырачагсыз, көтүрмәлисиз, пешәкарсыз, мүәллимсиз* кими ишләнмәкдәдир.

Әдәби данышыг үслубунун бир мүһүм әламәти дә етнолингвистик аспектдә үзә чыхыр. Јә'ни шифаһи данышыг, адә-

тән, жестләрлә вә мимика илә мүшаjиәт олунур. Тележурналистикада жестләрдән вә мимикалардан jерли-jериндә истифадә мүһүм үслуби имкан мәнбәjидир. Динләjичини истигамәтләндирмәк, ону сәфәрбәр етмәк, фикри күчләндирмәк, әлавә експресив вә емосионал овгат jаратмаг бахымындан телевизија журналисти өзүнүн шифаһи нитгини жестләри вә мимикасы илә үзви шәкилдә әлагәләндирмәji бачармалы, телемәтнин гавранылмасында бу етнолингвистик әламәтләрдән мәгсәдәуjғун шәкилдә бәһрәләнмәлидир.

ТЕЛЕВИЗИЈА ВЕРИЛИШЛӘРИ ВӘ ПУБЛИСИСТИК ҮСЛУБ

Публисистик үслуб дилин һәр ики голуну – һәм jазылы, һәм дә шифаһи әдәби дили әһатә едән, чевик, ән ишләк әдәби дил үслубларындан биридир. Публисистик үслуб үчүн башлыча шәрт одур ки, бу үслубда jазылан әсәрләрдә һәjати проблемләр, ичтимаи-мә'нәви мәсәләләр кениш халг күтләләринин анлаjачағы бир сәвиjjәдә изаһ вә шәрһ олунсун. Әслиндә тележурналист елә публисистдир. Онун һәjат материалы да, үнванладығы објект дә халгын вә күтләнин өзүдүр. Публисистик үслуб сәнәдләр, фактлар, статистик көстәричиләр зәмининдә гурулур. Дил фактын сәнәдли мә'тәбәрлиjинә архаланыр вә әсасланыр. Дил публисистик үслубун вердиjи имканлар чәрчивәсиндә фактлары, мә'луматлары, сәнәдләри тәһлил едир, арашдырыр вә нәһаjәт, гиjмәтләндирир.

Тележурналистикада һадисәjә публисистик мүнасибәт илк дәфә вә өнчә дилдә тәзаһүр едир, гиjмәтвермә, дәjәрләндирмә биринчи нөвбәдә тәһкиjәнин өзүндә әкс олунур.

Телевизија верилишләринин дилини, мүәjjән мә'нада, бүтүнлүкдә публисистик үслуб әсасында формалашан дил һесаб етмәк олар. Чүнки бу верилишләрин аудиторијасы, мөвзулары, мәгсәд вә вәзифәләри, бир гајда олараг, күтләвилик принсипинә әсасланыр. Һәтта ән елми мөвзу, конкрет ихтисас саһәси белә мәһз публисистик үслубун тәләби илә садәләшәрәк, күтләви дил би-

чими олараг, күтләләрә чатдырылыр. Әдәби дилин публисистик функсионал үслубу универсал характердә олуб, күтләви коммуникасија үчүн кениш истифадә едилир. Һәр чүр күтләви информасија гәзет, журнал, радио, телевизија васитәсилә митинг вә ичласларда кы чыхышларла, әсасән, публисистик үслубда кениш халг күтләләринә чатдырылыр.

Публисистик үслуб тележурналистикада дилин мүхтәлиф саһәләри илә гаршылыглы әлагәдә фәалијјәт көстәрир. О, фонетик, грамматик, лүғәт тәркиби саһәләриндә журналист гаршысында конкрет фәрглөндиричи шәртләр гојур. Бунлар тәсадүфи шәртләр дејил. Публисистик әдәбијјат өз мәзмунунда игтисади, сијаси, мәдәни, фәлсәфи, дини вә с. проблемләри әһатә етдијинә көрә һәмин саһәләрлә әлагәдар анлајышларла бағлы бурада дил ваһидләриндән истифадә олунур. Бунунла да публисистик үслубун хүсуси дил әламәтләри өзүнү көстәрир. Мәсәлән: фонетика саһәсилә әлагәдар дејә биләрик ки, публисистик үслубдан дилин һәм јазылы, һәм дә шифаһи голунда истифадә едилдији үчүн журналистдән тәләб олунур ки, о, сәсләри там вә бүтөв тәләффүз етсин. Публисистик үслуб сәсләрин ајдын тәләффүзүнү көзләмәклә бәрабәр нитг ахынында онларын аһәнкдарлығыны, тонуну, мелодијасыны, сүр'әт вә темпини дә изләмәји журналист гаршысына бир тәләб кими гојур.

Телеверилиш апарычылары унутмамалыдырлар ки, публисистик үслуб јалныз информасија вермә, билији өтүрмә вә ја проблеми галдырма ишинә хидмәт етмир. О һәм дә сәфәрбәредичи, тәшкиледичи, фәаллашдырычы характер дашыјыр.

Телеверилишләрин дилиндә публисистик үслубун јериндән вә мөвгејиндән данышаркән дилимизин лүғәт тәркибинин бу саһәдәки ролу да нәзәрә алынмалыдыр.

Телевизија верилишләринин дилиндә публисист тәһкијәнин үслуби зәнкинлији вә үслуби имкан кенишлијини тә'мин едән амилләрдән бири дә һәмин үслубун дикәр үслубларла, хүсусилә елми вә бәдии үслубла гаршылыглы тәмасларында үзә чыхыр. Башга сөзлә десәк, журналист публисист материалы тәгдим едәркән, јалныз садәчә публисистик үслубун дил әламәтләри

илә кифајәтләнмир, јери кәлдикчә мәгамына көрә бәдии үслубун дил-тәһкијә вә жанр имканларындан да истифадә едир. Әкәр биз фикримизә конкрет мисал кими публисистик үслубун лүғәви ваһидләр чәббәханасына нәзәр салсаг, мараглы бир фактла гаршылашырыг. Мә'лум олур ки, бу чәббәхана елми, сијаси, ичтимаи терминолокијаја биканә олмадығы кими, бәдии үслубун образлылыг, мәчазлашма кејфијјәтләринә дә јабанчы дејилдир.

Телевизија верилишләри кениш халг күтләләринә, билијиндән, савадындан, јашындан вә һәјат тәчрүбәсиндән асылы олмајараг, һамыја вә һәр кәсә үнванландығы үчүн бурада тәбии ки, дил даһа пластикдир, үслуб бахымындан нисби сәрбәстлијә маликдир. Дикәр тәрәфдән ваһид публисистик үслуб дахилиндә верилишләрдә галдырылан һәр һансы проблем, тохунулан һәр һансы бир мөвзу лүғәви чешнисини өз руһуна вә өз мүһитинә ујғун олараг тапыр. Мәсәлән, телевизија дилиндә ичтимаи-сијаси лексикадан, елмә, мәдәнијјәтә, ајры-ајры пешә саһәләринә аид терминләрдән кениш истифадә олунур. Вә ја верилиш әкәр милли-тарихи, етнографик, мәишәт ән'әнәләри мөвзусуна һәср олунмушса, публисистик үслуб чох асанлыгла мәгамына көрә тарихизмләрә, мәһдуд даирәдә ишләнән сөз вә ифадәләрә мүрачиәт едир.

Мә'лумдур ки, телевизија верилишләриндә публисистик үслуб јалныз информасија вә билијин өтүрүлмәси дејилдир. О һәм дә гијмәтвермә, дәјәрләндирмә, һадисә вә факты сосиал вә милли мөвгеләрдән ишыгландырмаг васитәсидир.

ВЕРИЛИШЛӘРИН ДИЛИ: БӘДИИ ВӘ ЕЛМИ ҮСЛУБ

Бә'зән "бәдии үслуб" адына, "бәдии дил" ифадәсинә дә раст кәлирик. Белә бир паралеллик ондан доғур ки, мүәјјән груп дилчиләр вә поетика нәзәријјәчиләри бәдии үслубун функсионал олдуғу, јә'ни милли әдәби дил һүдудларында фәалијјәт көстәрдији фикрини гәбул етмирләр. Онларын фикринчә, бурада јал-

ныз бәдии әдәбиҗҗатын дилиндән сөһбәт кедә биләр. Бу фикир бир дә она көрә јанлышдыр ки, о, образлы тәфәккүрүн вә еләчә дә образлы дилин сәрһәдләрини даралдараг ону сырф бәдии әдәбиҗҗатын инһисарына бурахыр.

Бир груп дилчиләр исә "бәдии үслуб" анлајышыны гәбул едир вә бәдии әсәрләри бүтөвлүкдә јох, онлардакы анчаг мүәллиф нитгини бәдии үслуб адландырырлар. Онлар сурәтләрин данышығыны гејри-әдәби һесаб едирләр.

Бизим журналистләримизин әксәриҗҗәти өз пешә саһәләринә паралел олараг, бәдии јарадычылыгла да мәшғул олур, нәзм вә нәсрдә гәләмләрини сынајырлар. Бу сырада телевизија журналистләри дә истисна тәшкил етмирләр. Дејиләнләр бир даһа сүбут едир ки, бәдии үслуб телевизија верилишләринин дили үчүн олдугча тәбии вә ганунаујғун бир һадисәдир. Мәтнин мәнимсәнилмәсиндә, онун гавранылмасынын асанлашмасында вә нәһајәт, мәгсәдәмүвафиг дәрк едилиб јаддаша көчүрүлмәсиндә бу үслуб журналистә хүсуси үстүнлүкләр верир.

Һәр һансы бир фикрин шифаһи вә јазылы әдәбиҗҗатдан кәтирилән ситат вә фактларла мәһкәмләндирилмәси, дәлил-сүбут мәгамында бәдии сөзүн образлы ефектинә истинад, аталар сөзләриндән, зәрби-мәсәлләрдән јерли-јериндә истифадә телевизија журналистинин тамашачы-динләјичи илә коммуникатив әлагәјә кирмәсиндә, гаршылыглы, чанлы диалог гурмасында, ән әсасы мүһакимәләринин тә'сирли вә инандырычы олмасында мүстәсна рол ојнајыр.

Телеверилиш апарычылары унутмамалыдырлар ки, верилишләрдә үслубун тә'сири алтына дүшмәк әкс-тә'сир дә доғура биләр. Тәһкијәнин заһири бәдии чилаланмасы, емосионал образлы габығы, дејимин ифрат дәрәчәдә бәдии мүчәррәдләшмәјә уғрамасы мәгсәддән јајынмаја кәтириб чыхарар, динләјичи-тамашачыја верилишин маһиҗҗәтини анламагда мане олар. Бәдии үслуб адына бәзәкли кәламлара, ибарәбазлыға, чүмләпәрдазлыға, заһири тәсвир ефектләринә мејл (бу мејл исә тәәссүф ки, журналистләр арасында чох мүшаһидә олунур) садәчә ораг сөзчүлүјә кәтириб чыхарыр.

Телевизија верилишләринин апарычы журналистләри ара-

сында гүсурлу бир һал да риторик суаллара, бәдии нидалара јерли-јерсиз алудәликдә тәзаһүр едир. Унутмаг олмаз ки, үслуб үслуб хатиринә јох, верилишин мәгсәд вә вәзифәсинә мүвафиг сечилмәлидир. Телевизија журналистинин орижиналлығы вә новаторлуғу дедији сөзүн номинал бәдии јүкүндә вә ја ефектиндә јох, онун васитәсилә гаршыја гојулан мәгсәдә максимум гыса вә кәсә јолла чатмасында ифадә вә әкс олунур.

Телевизија верилишләринин апарычы мөвзуларындан бири дә елми фәалијјәт саһәсидир. Елми биликләрин јајылмасы, техники наилијјәтләрин тәблиғи вә интишары, ичтимаи һәјат һадисәләри барәдә мә'луматларын верилмәси билаваситә бу програмларын нәзарәтиндәдир вә онун васитәсилә ичра олунур. Биз телевизијада билик верән верилишләрдән данышырыгса, әслиндә бу заман елми билик верән верилишләри нәзәрдә тутуруг. Елми билик исә дүнјави мәдәнијјәт һадисәси кими чидди сәчијјәјә вә өзүнәмәхсуслуға маликдир. Чүнки о, өзүнүн тәгдиматында вә шәрһиндә диггәти һәмишә мәнтиги керчәклијә јөнәлдир вә дили дә мәһз бу истигамәтдә сәфәрбәр олмаға дә'вәт едир. Дил, мәнтиг вә мәнтиги дил анлајышлары дилчиликдә тәзә һадисә дејилдир вә антик дөврдән та бу күнүмүзә гәдәр бу мөвзуја хејли тәдгигат әсәри һәср олунмушдур. Бурада мөвзудан јајынмадан јалныз буну гејд едәк ки, елми билијә хас олан мәнтиглик, онун анлајышлар, мәфһумлар, истилаһлар, силлокизмләрдән вә с. ибарәт систем компонентләри һәмин елми билији ифадә едән дилә дә тә'сирсиз галмамыш, бу дилин дахилиндә әдәби дилин елми үслубуну формалашдырмаға кәтириб чыхармышдыр. Өзүнүн тәшәккүл тарихи бахымындан бу үслуб истисна олмагла, дилимизин дикәр функсионал үслублары илә мүгајисәдә ән гәдим вә ән мүкәммәл үслублардан биридир. Азәрбајчан елми истәр тарихи-ән'әнәви планда, истәрсә дә мүасирлик бахымындан газандығы уғурларда, ичтимаи шүурун тәркиб һиссәсинә чеврилмәкдә дилимизин елми үслубуна борчлудур. Азәрбајчан елми инкишаф етдикчә онун үслубу да формалашмыш вә тәкмилләшмишдир.

Елми-тәдрис үслубу дедикдә, биз, һәр шејдән әввәл, телевизија програмларында јени билик верән верилишләрин дилини нә-

зәрдә тутуруг. Мә'лумдур ки, бурада ајры-ајры фәнләрин, ихтисас саһәләринин телетәдриси мүнтәзәм олараг һәјата кечирилир. Мәсәлән, кимја, инкилис дили, франсыз дили, алман дили вә с. тәдрис олунур. Бу верилишләрдә елми-тәдрис үслубу, тәбии ки, конкрет вә үнван бахымындан көрүмлүдүр. Бу үслуб, адәтән, фәнләрә мараг көстәрәнләр, һәмин елм саһәләрини өјрәнмәк истәјәнләр үчүн нәзәрдә тутулмушдур. Бурада чохларынын баша дүшмәдији терминләрдән, мәфһум вә анлајышлардан нисбәтән кениш истифадә етмәк мүмкүндүр.

Телевизија верилишләринин мүһүм фәалијјәт истигамәтләриндән олан маарифчи-өјрәдичи програмлар да елми биликләри ајмагла вә күтләвиләшдирмәклә мәшғулдур. Екранын јарадычылыг гајдаларына әмәл етмәјә чалышан журналисти әсл чәтинлик мәһз бурада јахалајыр: ја чидди елми бир мөвзу шаиранә-поетик бир диллә, образлы ибарәләрлә шәрһ вә изаһ олунмаға башланыр, ја да тәһкијә гуру, чансыз терминләрлә, ағыр вә чохпилләли силлокизмләрлә јүкләнир. Һәр ики һалда, нәтичә е'тибарилә елми биликләрин јајылмасы вә күтләвиләшдирилмәси мәһз елми-күтләви үслуб бахымындан арха плана атылмыш олур.

Елми-күтләви үслуб телевизија журналистиндән тәләб едир ки, имкан дахилиндә терминләр садәләшдирилсин, дилин өз доғма сөзләри илә ифадә олунсун, әкәр буна имкан јохдурса, онун ачылышына, шәрһинә имкан јарадылсын. Доғрудур, термин елм үчүн ән башлыча дил-мәнтиг васитәсидир. Ону сәрбәст вә ихтијари шәкилдә дәјишмәк вә әвәз етмәк гејри-мүмкүндүр. Лакин бунунла белә, јарадычы журналист бурада да орижинал јол тутмалы, дилин бүтүн имканларындан бачарыгла истифадә етмәлидир.

Телевизија журналисти унутмамалыдыр ки, истәр елми-тәдрис, истәрсә дә елми-күтләви үслубда анлајышын сәрраст ифадәси, онун тәһкијәдә үслуби мәгамынын дәгиг мүәјјәнләшдирилмәси вачиб шәртләрдәндир. Бу үслубда лирик һашијәләрә, бәдии-емосионал фона, експрессив синтактик конструксијалара, мәсәлән, риторик суаллара, патетик хитаблара, нида вә модал сөзләрә мејдан ачмаг гәтијјән јолверилмәздир. Елми үслубда интонасија вә нитгин темпи кими, фонетик бахымдан сөзләри тәш-

кил едән сәсләрин тәләффүзү дә ајдын, там вә бүтөв олмалыдыр. Чүнки бә'зән бир сөзүн тәләффүзүндә јолверилән күсур бүтөвлүкдә тәһкијәнин, демәли, һәм дә фикир ахынынын күсуруна чеврилмиш олур.

ТЕЛЕВИЗИЈА ВӘ НИТГ МӘДӘНИЈЈӘТИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

Енсиклопедик әдәбијјатларда, адәтән, бәшәриҗҗәтин әмәк саһәсиндә, ичтимаи вә мә'нәви һәјатда әлдә етдији, јаратмыш олдуғу мадди вә мә'нәви сәрвәтләрин топлусу кими баша дүшүлән мәдәниҗҗәт анлајышынын өзүнәмәхсус лингвистик аспекти дә вардыр ки, бу дә дил мәдәниҗҗәти, нитг мәдәниҗҗәти, натиглик сәнәти, јазы мәдәниҗҗәти кими ифадәләрдә тәзаһүр едир.

Мүасир дилчилијимиздә нитг мәдәниҗҗәти мәсәләләринә марағын зәифлијини, нәзәри мүддәаларын гејри-кафилијини, гејри-популјарлығыны бир дә бу фактдан көрмәк олар ки, зијалылар мүһитиндә, о чүмләдән телевизија журналистләри арасында дил вә нитг анлајышлары, адәтән, синоним сөзләр кими баша дүшүлүр, онларын мә'на фәргинә варылмадан чох асанлыгла бири дикәри илә әвәзләндирилир. Һалбуки бу анлајышлар арасында чидди вә көклү фәрглөр вардыр. Һәмин фәрглөрин нәзәрә алынмамасы вә ја гарышдырылмасы журналистләримизи пешә һазырлығы бахымындан, адәтән, чәтин вәзиҗҗәтдә гојур. Она көрә дә дили вә нитги бир-бириндән ајыран вә фәргләндирән бә'зи мүһүм мәгамлар үзәриндә бурада бир аз әтрафлы дајанмаға еһтијач вардыр.

Биз һәмишә көзәл данышмаға, мә'налы, дүшүндүрүчү данышмаға чан атырыг. Истәјирик ки, нитгимиз динләјәнләрин һамысыны чәлб етсин, һамы бизә гулаг кәсилсин вә һамы бизим нитгимизин тә'сири алтында олсун. Лакин бу да бир һәгигәтдир ки, һәјатда Демосфен вә ја Сисерон олмаг сәадәти чох аз-аз адама нәсиб олур. Нәриман Нәриманов, Һејдәр Әлијев кими ичтимаи-сијаси хадимләрин, Микајыл Рәфили, Әли Султанлы кими алимләрин натиглик мәһарәти дә һәр адамын пајына дүшән не'мәт дејил.

Хүсусән көркәмли ичтимаи-сијаси хадим, XX әср Азәрбајҹан сијаси тарихинин ме'марларындан бири, халгымызын әсрин сонунда әлдә етдији мүстәгиллији Прометеј оду кими горујуб сахлајан мүдрик дөвләт хадими Һејдәр Әлијевин натиглик мәһарәти сөзүн әсл мә'насында нәсилләрә нүмунәдир.[1]

Биз телевизија журналистләринин һамысындан јүксәк натиглик усталыгы тәләб етмирик. Сөһбәт онун өз нитгинә даими диггәт вә тәләбкарлыг көстәрмәсиндә, һәмин нитгин ардычыл олараг камиллији гајғысына галмасындадыр. Образлы десәк, әкәр телевизија, доғрудан да, "чағырылмамыш гонагдырса", һәмин гонаг, илк нөвбәдә ону тәмсил едән журналистинин нитги илә бу әркөјүнлүјә һагг газандырмалы, өзүнү мәдәнијјәт фактору кими доғрулда билмәлидир.

Радио вә телевизија верилишләриндә нитг мәдәнијјәти бахымындан тез-тез нөгсанлы чыхышлара тәсадүф олунур. Бу нөгсанлар диалект үнсүрләрини вә јерсиз олараг башга дилин сөзләрини ишлətмәкдә өзүнү даһа чох көстәрир. Әһалинин бүтүн сосиал тәбәгәләрини әһатә едән радио вә телевизијадакы чыхышлар өз ахычылыгы, ајдынлыгы, сәлистлији, дүзкүнлүјү вә мәнтиги ардычыллыгы илә диггәти чәлб етмәлидир.

Үмумијјәтлә, нитг мәдәнијјәтинин инкишафы үчүн радио вә телевизијанын имканларындан даһа фәал истифадә едилмәлидир.

Телевизијада нүмунәви верилишләр чохдур. Бу верилишләр дил вә үслуб бахымындан хүсуси мараг доғурур. Мәсәлән, "Дүнја, сәндән кимләр кечди" рубрикасындан М.Вәкиловун хатирәсинә һәср олунмуш верилиши гејд едә биләрик: "Биз һамымыз көркәмли алимләримизи она көрә севир, она көрә хатырлајыр, тарих боју јада салыр вә адларыны әзиз тутуруг ки, онлар јалныз алим олмагла галмырлар. Онлар һәм дә өз халгынын бөјүк оғуллары олур, она хидмәт етмәји, она дајаг олмагы, онун јүксәлиши, кәләчәји наминә мүбаризә апармагы өзләринин әсас вәзифәси, амалы, борчу һесаб едирләр".

---

[1] *Бу барәдә кениш мә'лумат үчүн бах:* Н.Худијев. Һејдәр Әлијев вә Азәрбајҹан дили. Бакы, 1997

Әдәби дилин фонетик, лексик вә грамматик нормаларына әсасланан бу верилиш истәр тәләффүз бахымындан, истәр сөз вә ифадәләрин сечилмәси вә јериндә дејилмәси бахымындан, истәрсә дә синтактик ваһидләрин дүзкүн сечилиб ишләнилмәси бахымындан нүмунәви һесаб едилә биләр.

Верилиш образлы бир мүгајисә илә сона чатды, мәзмунча да, нитг мәдәнијјәти бахымындан да тамашачыларда хош тәәссүрат јаратды: *"Дејирләр ки, гушлар арасында јеканә гу гушудур ки, өмрүнүн тамамландыгы күну дујур. Вахт кәлиб чатдыгда, о өзү илә һәмишә бир јердә олан гушлары сәсләјир. Сонра онларын мүшајиәти илә ганад ачыб сәмаја галхыр. Бу ан о, бүтүн күчүну топлајыр ки, өмрүндә галха билмәдији әнкинликләрә учсун. Елә ки, бу мәгсәдинә говушур, орадан өзүнүн вида нәгмәсини охујур, ганадларыны јыгыб өзүнү гајалара чырпыр. Меһдихан Вәкилов да бах беләчә гу гушу кими елмимизин зирвәләрини фәтһ етди. Лакин о, вида нәгмәсини елә-белә охумады, ону бизә тәгдим етдији сон әсәринин сәһифәләринә јазды".*

"Пәнчәрәмә ај гонуб", "Ев үчүн, аилә үчүн" верилишләри дә әдәби дил нормаларына әмәл олунмасы бахымындан диггәтәлајигдир. Бу верилишләр тәкчә мөвзу актуаллығы илә дејил, һәм дә сөзләрин дәгиг тәләффүзү, шифаһи әдәби дилә аид олан бүтүн тәләбләрә әмәл олунмасы илә тамашачыларын рәғбәтини газанмышдыр. Ашағыдакы мисалларда синтактик ваһидләрин, адлыг чүмләләрин, онларын һиссәләринин дүзкүн синтагмлара бөлүнмәсинә диггәт јетирәк:

"Бузовна... Абшерон торпагынын зүмрүд бир күшәси. Мави Хәзәрли, аб-һавалы дилбәр күшәси. Адамлары да сафдыр, тәбиәти, торпагы кими...

Будур, өзүл атылыр, ев тикилир, демәли, јени бир очаг јаныр, аилә исинир... Сон илләр гәсәбә советинин көмәјилә еһтијачы оланлара, јени аиләләрә хејли торпаг саһәси ајрылыб". Һәмчинин мави екранда марагла гаршыланмыш "Шәфалы әлләр" верилишини дә дил вә үслубча, образлы ифадәләрин ишләнилмәсинә көрә нүмунәви һесаб етмәк олар. Бурада тележурналист вә редакторун мәтнин дили үзәриндә мәс'улијјәтлә ишләмәси ајдынча һисс едилир: *"Дүнјанын бүтүн рәнкләри ушаг тәбәссүму гаршысында ачиздир...*

Бәлкә дүнјанын бүтүн чичәкләри өз рәнкини, руһуну ушагларын тәбәссүмүндән алыб. Она көрә дә кимсә көнлүнү ачмаг, гәлбини, руһуну шад еләмәк үчүн бир дәстә чичәк бағышлајырыг".

Телевизија дилинин өзүнәмәхсуслуғундан данышаркән сон вахтларда екранларда мараглы лингвистик үслуб кими диггәти чәлб едән рекламларын вә анонсларын дили барәдә хүсуси сөһбәт ачмаг лазым кәлир. Ичтимаи-сијаси вә сосиал һәјатымыздакы дәјишикликләрлә бағлы екранларда кениш јер тутмагда олан рекламлар бир тәрәфдән һәр һансы истеһлак малынын (вә хидмәтин) сечилмәсиндә тамашачыја көмәк едирсә, дикәр тәрәфдән бу рекламлар вербал вә гејри-вербал васитәләрин көмәји илә екранда мараглы дил мәнзәрәси јарадыр. Телевизија рекламларынын дили, хүсусән онларын сосиал-психоложи тәбиәти вә лексик-синтактик хүсусиҹҹәтләри барәдә јазылдығына көрә мән анонсларын дилинә диггәт јетирмәји вачиб сајырам.

Јәгин ки, сиз телевизија екранларында тез-тез һәр һансы филм, јахуд верилиш һаггында анонслары көрүрсүнүз. Бу анонсларын мәгсәди нәдир? Әлбәттә, анонслар илк нөвбәдә тамашачыја бәләдчилик едир, она һәр һансы програм һаггында вә ја бүтөв бир телеканалын, јахуд онун бир гурумунун фәалиҹҹәти һаггында мә'лумат верир. Бу анонсларда демәк олар ки, һәр бир чүмлә јенилик, тәзәлик барәдә информасија илә јүкләнир. Мәсәлән, "Кино верилишләри" редаксијасынын XXI әсрдә екранлара чыхарачағы верилишләрин анонсуна диггәт јетирәк:

..."Ретро" кинозалы XXI әсрдә формача зәнкинләшәчәк, даһа мараглы олачаг.

"Һәјатын бир аны" јени әсрдә дә өз нуфузуну, јүксәк рејтингини даһа да артырачаг.

"Чырҫдан" кинозалы XXI әсрдә дә ушаглара бол-бол севинч бәхш едәчәк.

"Киноалманах", "Кино-хәбәр", "Киноревју" јени әсрдә дә сизин севимли верилишләриниз олачаг.

XX әсрин кино инчиләри, ән парлаг кино улдузлары, фантастик филмләр, романтик комедијалар, башкичәлләндирән триллерләр, Азәрбајчанын көркәмли кино сәнәткарлары, шәрг дүнјасынын екран әсәрләри XXI әсрдә.

Көрүндүjү кими, бу анонсда әввәлчә конкрет верилишләрин адлары чәкилир, бу верилишләрин нүвәсиндәки ән үмуми jениликләр садаланыр. Сонунчу абзасда исә фикирләр бир гәдәр үмуми вә чазибәдар шәкилдә ифадә олунур. Мәhз *"кино инчиләри", "ән парлаг кино улдузлары", "фантастик филмләр", "романтик комедијалар"* кими ифадәләр бу анонсун әсасыны, онун тәблиғати jүкүнү мүәjjән едир.

"Халг jарадычылығы" редаксијасынын тәгдим етдиjи анонсда исә әксинә, үмумиләшдиричи ифадәләр әввәлә чәкилмиш, верилишләри сәчиjjәләндирән ән үмуми хүсусиjjәтләр анонсун кириш hиссәсиндә верилмишдир. Сонра исә hәмин хүсусиjjәтләри әкс етдирән конкрет верилишләр садаланмышдыр:

Jени әсрин jени верилишләри. Халг jаддашынын, дүшүнчәсинин XXI әср тәнтәнәси. Азәрбаjчан телевизијасы jени әсрә jени сүрпризләр hазырлаjыр. Әсрин илк күнләриндән jени адлар, jени рубрикалар jалныз Азәрбаjчан телевизијасынын екранларында. Халг руhундан, милли jаддашдан, халғын hүнәр, зәфәр тарихиндән, бу күнә, кәләчәjә үмид, ишыг долу арзуларындан, фолклорумузда, нәғмәләримиздә jашаjан улаhи дуjғулар, көнүл долу севкиләр "Гала", "Карван", "Күл-күлмәчә", "Үч нәслин бир фәсли" програмларында. "Дәмиргапы Дәрбәнд", "Елдән-елә" програмлары да jени дизајн вә гурулуш ајнасында jени әсримизин севилән програмларындан олачаг.

Сиз арзуларыныза, марагларыныза уjгун hәр шеjи бу програмларда тапа биләчәксиниз. Jалныз Азәрбаjчан телевизијасынын екранларында.

Шүбhәсиз ки, бу тип анонслар тамашачыларда фолклор верилишләринә хүсуси мараг доғурур вә онларда даим бу мөвзуларда верилишләри изләмәк марағы ојадыр. Бә'зән исә анонсларда ил әрзиндә көрүлән ишләрә jекун вурулур вә jени ил үчүн фәалиjjәт програмы бәjан олунур, сонра jениликләр ән плана чәкилир.

Һөрмәтли тамашачылар!

Артыг дөрд илә jахындыр ки, Азәрбаjчан милли телевизијасынын икинчи каналы илә hәр күн саат 19-дан 20-дәк "Үз-үзә" програмы бир саатлыг ефир вахты илә көрүшүнүзә кәлир. Бу муддәт

әрзиндә сөзүн гудрәтилә чилаланыб үрәкләрә јол тапан лаконик верилишләр, рәнкарәнк нәғмәләр, тәбәссум долу анларла пәрәстишкарлар газанмышыг.

Јени әср — јенилəшмә чағыдыр.

"Хәзәр" редаксијасынын "Үз-үзә" програмы үчүнчү миниллијин илк илиндә јенилијә көкләниб, заман танымајан инамла, севки илә Сизи саат јарымлыг көрүшә дә'вәт едәчәк.

... Һәр күн милли телевизијанын икинчи каналында "Үз-үзә" програмына бахын.

Көрүндүју кими, анонсун кириш һиссәсиндә редаксија өтән ил әрзиндә көрдүју ишләрә санки јекун вурараг, јени ил үчүн јени стратекијасыны мүәјјәнләшдирир. Һесабат характери дашыјан биринчи һиссәдә әсасән нәгли чүмләләрдән истифадә олунурса, анонсун әсас мәғзинин кизләндији икинчи һиссәдә үслуб дәјишир вә чүмләләр даһа експрессив сәчијјә дашыјыр. Һиссәләр арасындакы *"Јени әср – јенилəшмə чағыдыр"* чүмләси исә кечид мәгамы кими диггәти чәлб едир вә о өзүндән сонракы јениликләр далғасы үчүн бир нөв експозисија ролуну ојнајыр. Бу мә'нада "Кәнчлик вә идман" редаксијасынын верилишләринин анонсу да бөјүк мараг доғурур:

"Кәнчлик вә идман" редаксијасы јени или, јени әсри рәнкарәнк, бир-бириндән мараглы програмларла гаршылајыр.

Һәр бир кәнч аиләни марагландыран суаллара чаваб верән, Азәрбајчан аиләсинин мә'нәви-әхлаги кејфијјәтләриндән бәһс едән "Аиләләр, талеләр", тәләбә дүнјасынын гајғылы, севинчли анларына ишыг салан "Тәләбә клубу", бизи өзү илә дүнәнимизә апаран "Ики өмрүм олсајды", зөвгләри охшајан, көзәллији әкс етдирән "Мода, мода", сојкөкүмүз, јаддашымыз устә көкләнән "Шәчәрә", еләчә дә "Кәнчлик вә заман", "Дајаначаглар", "Телеринг", "Сөз, әмәл, нијјәт", "Илләр, нәсилләр", "Өмүр јаддашы", "Кәнчләр үчүн: 39-44-52", "Кимин сөзү вар", "Ордан, бурдан", "45 дәгигә сизинлә", "Мә'нәви дүнјамыз" кими верилишләрдә Азәрбајчан кәнчлијинин гајнар һәјаты әкс олуначаг. XXI әсрин гуручулары екрана јени сөз, јени нијјәт, јени әмәл саһиби кими кәләчәк. Чанлы јајымла ефирә чыхачаг репортажлар, јарышлар, дүнја идман аләминдән ән сон јениликләр, идман улдузлары илә көрүшләр "Идман ичмалы", Фут-

бол + гол", "Идман програмлары", "Шаһмат клубу", "Футбол да бир дүнјадыр", "Әлавә вахт" програмларында сизә тәгдим олунаҹаг.

Јени әсрдә сизә јени әһвал-руһијјә бәхш едәҹәк "Кәнҹлик вә идман" програмларына бахмагы унутмајын.

Телевизија анонсларынын үмуми структуру, мәгсәди вә дил естетикасы үчүн характерик олан бир хүсусијјәти дә онларын мүтләг һәр һансы формада чағырышла битмәсидир. Әввәлдә нүмунә көстәрдијимиз анонсларын *"Һәр шеји бу програмларда тапа биләҹәксиниз", "Икинҹи каналда "Үз-үзә" програмына бахын", "Јени әсрдә..."Кәнҹлик вә идман" програмларына бахмагы унутмајын"* ким чағырыш ҹүмләләри илә битмәси тәсадүфи дејилдир. Бу тип ҹүмләләр тамашачыны сәфәрбәр едир. Телевизијанын "Сәһәр" програмынын анонсу бу чәһәтдән даһа сәҹијјәвидир.

5 илдән чохдур ки, Азәрбајҹан телевизијасы өз програмларыны "Сәһәр"лә ачыр. "Сәһәр" – ән сон јениликләр, "Сәһәр" – чанлы ефирдә мараглы көрүшләр, "Сәһәр" – нәғмәли анлар вә хош овгатлар програмыдыр. Һәр күн јенилөшән "Сәһәр" јени илдә тамашачыларла чанлы унсијјәтә ән'әнәви вахтдан јарым саат тез – саат 7.30-дан башлајачаг. XXI әсрин "Сәһәр"и һәр күн ефирдә ики саат јарым әрзиндә тамашачылара бир-бириндән мараглы рубрикалар, видеоичмаллар, бәнзәрсиз сүжетләр, популјар мусигичиләр, арзуолунан гонаглар тәгдим едәҹәк. Өлкәмиздә вә дүнјада баш верән ән сон јениликләр вә ән муасир информасија технолокијасы "Сәһәр"дә.

Әзиз тамашачылар, јенилөшән әсримизин јени "Сәһәр"инә бахын! Һәр күн сәһәринизи "Сәһәр"лә ачын!

Бурада анонслара хас олан даһа бир дил хүсусијјәти үзә чыхыр. Јә'ни ҹүмләнин синтаксисиндә әввәлдә програмын адынын статистик планда чәкилиб, сонра онун хүсусијјәтләринин садаланмасы принсипчә реклам дили илә анонс дилинин бир чох һалларда ејни үслуба малик олмасыны тәсдиг едир. Мүгајисә едәк: *"Сәһәр – ән сон јениликләр", "Сәһәр – чанлы ефирдә мараглы көрүшләр"* синтактик конструксијасы илә *"Баунти – чәннәт ләззәти"*, јахуд *"Колгејт – каријесдән е'тибарлы мудафиә"*

чүмләләри арасында синтактик гурулушча һеч бир фәрг јохдур. Әсасән нәгли чүмләләрдән ибарәт олан анонсларын да дилиндә рекламсајағы конструксијалар аз дејилдир. Мисаллара мүрачиәт едәк:

Сон илләр Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасында реаллашан кејфијјәт јүксәлиши угурла давам едир. Заманын нәбзини тутан, дөврүн тәләбләри илә сәсләшән чидди јарадычылыг ахтарышлары јени илин, јени әсрин јени верилишләриндән сораг верир. "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасында һазырланан тәзә верилишләр јола салдығымыз миниллијин милли-мә'нәви, әдәби-мәдәни дәјәрләринә аналитик бахышы илә сечиләчәк, дүнәндән бу күнә, сабаһа көрпү салачаг. "Учалыг", "Мин илин ше'рләри", "Һәр агачдан бир јарпаг", "Сахланч", "Нар чичәји", "Вәтәним", "Әдәби уфугләр"... Бу јени верилишләрлә јанашы "Күлустан", "Шам ишыгында", "Азәрбајчан дили", "Вәтәндаш", "Молла Нәсрәддин" вә башга телепрограмлар там јени бичимдә, тәзә гурулушда көрүшүнүзә кәләчәк. Јени илдә јени верилишләр, јени-јени сурпризләр көзләјир сизи!

Јахуд телевизијада демәк олар ки, һәр күн тамаша етдијимиз "Һәрби програмлар" редаксијасынын даһа чох нәгли чүмләләрдән ибарәт анонсуну нәзәрдән кечирәк:

Өтән әсрин сон илләриндә Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын чохмилјонлу тамашачыларынын интизарла көзләдији һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләри јени әсрин илк илиндә јенидән екранларынызда! Әкәр мөһтәшәм һәрб тарихимизлә јенидән баш-баша галмаг, күну-күндән һәрби гудрәти вә камиллији даһа да артан Азәрбајчан Силаһлы Гүввәләринин јахынлашмагда олан гәләбә севинчини бөлүшмәк истәјирсинизсә, дөвләт телевизијасынын "Азәрбајчан Силаһлы Гүввәләри", "Ајпара", "Сәнкәр", "Репортјор", "Һәрб тарихимиздән", "Факт", "Ел бир олса...", "Вәтән дејәндә...", "Мәмләкәтим" верилишләрини изләјин! Бу верилишләр јени әсрин јени илиндә јени теледушунчә тәрзи, јени телетәгдиматларла гонагыныз олачаг. Унутмајын ки, дөвләт телевизијасынын һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләринә бахан һәр кәс өзүнү даһа күчлү, даһа инамлы вә даһа чох вәтәнпәрвәр һисс едир.

Һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләри – Азәрбајчаны гәләбәјә сәсләјән верилишләр!

Әввәлдә нәзәрдән кечирдијимиз нүмунәләрдә олдуғу кими бу анонсун үмуми дил гурулушу үчүн дә һәм чағырыш, һәм дә хәбәрсиз – еллиптик үмләләр характеркидир. *"... Һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләри јени әсрин илк илиндә јенидән екранларыныздa"* типли еллиптик үмләләр бир чох анонсларын синтаксисиндә өзүнү көстәрир. Амма екранларда бүтүнлүклә нәгли үмләләрдән ибарәт анонслар да сәсләнир. Бу чәһәтдән "Ушаг верилишләри" редаксијасынын тәгдим етдији анонсда јалныз нәгли үмләләрдән кениш истифадә олунмушдур.

Бу күн дүнјанын сәадәти, ширин сәси билдијимиз балалар, өмүрләрин, талеләрин тәнтәнәси көрпәләр, јени минилликдә – XXI әсрдә мүстәгил Азәрбајчанын јарадычылары, гуручулары олан ушаглар Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасыны арзуларынын унваны билир. Бахышлары мави екрана дикилән милјон-милјон тамашачы, Азәрбајчанын хошбәхт кәләчәјини тә'мин едәчәк јени нәсил гајгыларынын, проблемләринин һәллини јүксәк интеллектә малик програмларда ахтарыр.

Јени илдә, јени минилликдә "Сәрбәст дүшүнчә студијасы", "Зәка", "Фикир ганадларында", "Биримиз – һамымыз", "Глобус" јенијетмәләрин дискуссија мәркәзи олачаг.

"Сеһрли күзкү", "Мәчәра" ушаг клубу, "Чәсурлар, чевикләр", "Пәнчәрә", "Һәр биримиз бир чичәк" көнүл хошлугу, тәбәссум, севинч бәхш едәчәк бүтүн ушаглара.

Сәси дүнјанын һәр јериндән – фестиваллардан, олимпиадалардан, ән али мәчлисләрдән кәлән исте'дадларын сорағына чыхачаг.

Дүнјанын бүтүн гитәләриндә дөнә-дөнә тәмсил олунан, Азәрбајчан инчәсәнәтини, мәдәнијјәтини дүнја ушагларына таныдыб севдирән мусигисевәрләри, рәнкләрлә, сәсләрлә мө'чүзә јараданлары "Шән мозаика"да ахтарачаг.

Мә'нәвијјатымыза, сојкөкүмүзә, фолклорумуза, тарихимизә јени гајыдыш јени минилликдә, јени ерада јени нәслин ничат јолу олачаг. Буну биздән ушаглар тәләб едир.

Мәзмунун үмумиләшдирилмиш, лакин кениш семантикаја малик үмләләрдә ифадә олунмасы да анонсларын дили үчүн сәчијјәвидир. Бу үүр анонсларда мәзмун гарышыг типли үмләләрдә ифадә едилир:

XXI әср Азәрбајҹанын јүксәлиш дөврү олаҹаг. Биз јени миниллијә тәзә овгатла кедирик. Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы бу јолда сизин ән е'тибарлы бәләдчиниз олаҹаг.

Халгымызын гаршысында дуран олдугҹа агыр, мүрәккәб проблемләри һәлл етмәк үчүн һазырда биздән тәләб олунан ән мүһүм вәзифә вәтәндашлыг шууру, ел-оба тәәссүбкешлијидир. Бүтүн бу мәсәләләр, еләҹә дә әхлаги-мә'нәви дәјәрләримиз, тарихи абидәләримизин дүнәни вә бу күнү, тәһсилимизин дүнја бирлијинә интеграсијасы шүбһәсиз ки, сизи дә дүшүндүрүр.

Елә исә Азәрбајҹан телевизијасынын бир гуруму олан "Елмикүтләви вә тәһсил" редаксијасынын һазырладыгы верилишләри изләјин.

Сизи һәлә сирр олан нечә-нечә тәзә програмлар көзләјир.

Бир сөзлә, орижинал, рәнкарәнк тәгдиматлы верилишләр биздән, онлара бахмаг сиздән.

Јахуд, "Иҹтимаи-сијаси програмлар" редаксијасынын бу үслубда гурулмуш анонсуна диггәт јетирәк:

Азәрбајҹан телевизијасы "Иҹтимаи-сијаси програмлар" редаксијасы тәгдим едир:

Азәрбајҹан телевизијасынын бу верилишләри өлкәмизин иҹтимаи-сијаси, игтисади һәјатында баш верән ән өнәмли һадисәләри, демократик, һүгуги дөвләт гуруҹулугу ишинин динамикасыны, сосиал-мәдәни һәјатымыздакы ән мүһүм дәјишиклик вә әламәтдар мәгамлары әкс етдирир. Сијаси просесләрин аналитик тәһлили, игтисадијјатын перспективи вә проблемләри, сосиал һәјатымызын үмуми мәнзәрәси сизи марагландырырса, "Иҹтимаи-сијаси програмлар" редаксијасынын һазырладыгы верилишләри изләмәји унутмајын.

Анонсларын дили үчүн сәҹијјәви ҹүмләләрдән бири дә илк ҹүмләнин үнванлы олмасыдыр. Јә'ни бир чох һалларда биринҹи ҹүмләдә анонсун ким тәрәфиндән тәгдим едилдији билдирилир. Белә үнванлы тәгдиматлар әсасән *"тәгдим едир"* фе'ли илә битир. "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын тәгдим етдији анонс мәһз бу үслубу ајдын әкс етдирир:

Азәрбајҹан Дөвләт Телевизија Верилишләри Ширкәтинин "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасы тәгдим едир:

"Әлагә", "Көрпү", "Гурбәт мәним ичимдә", "Сорағыныз кәлир", "Бизимлә биркә", "Дөрд чарх", "Гонағымыз вар", "Әзизим, Вәтән јахшы", "Турк елләри".

Милли телевизијамызын бејнәлхалг әлагәләри кенишләнир. Азәрбајчан һәгигәтләри оператив шәкилдә дүнјанын ән инкишаф етмиш өлкәләринин дөвләт телевизијаларында өз әксини тапыр. Инкилтәрә, Канада, Исвеч, Финландија, Алманија, Италија, Туркијә, Јапонија вә Русијанын телеканаллары илә Азәрбајчан телевизијасынын програмлары мүбадилә едилир.

Азәрбајчан телевизијасы узун илләрин информасија блокадасыны арадан галдырыр.

"Бејнәлхалг програмлар" редаксијасы 2001-чи илдә тамашачыларына јени програмларыны тәгдим едир. Чәнуби Америка гитәси өлкәләри Азәрбајчан телевизијасы далгасында јенидән фәтһ олунур.

Аркентинада јүз мин азәрбајчанлы јашајыр. Әсрин футболчусу Марадонанын анасы доғруданмы азәрбајчанлыдыр?

Дүнјанын бир нөмрәли теннисчиси Андре Агаси нијә ермәни олду?

Мәшһур франсыз актјору Робер Оссејн азәрбајчанлы олдугуну нәһајәт ки, илк дәфә олараг Азәрбајчан телевизијасына е'тираф етди.

Һөрмәтли телевизија тамашачылары!

Бу суаллара чавабы "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын 2001-чи илдә сизә тәгдим едәчәји јени програмларда – "Меридиан", "Дипломат", "Үнванымыз – Азәрбајчандыр" верилишләриндә ахтарын.

Доғма Азәрбајчанымыз турк дүнјасынын лидер өлкәсинә чевриlир.

Милли телевизијамызын "Бејнәлхалг програмлар" редаксијасынын верилишләрини изләјин.

Әсасән мараглы мә'луматлар үзәриндә гурулмуш бу анонсда һаггында кениш данышдығымыз жанрын сәчиҹјәви чизкиләри, о чүмләдән характерик дил хүсусиҹјәтләри өзүнү көстәрир. Доғрудур, бә'зән информасијаларын чохлуғу һәчм е'тибары илә анонс һүдудларындан кәнара чыхыр. Лакин јығчам, експрессив, дина-

мик чүмләләр мәтндә хүсуси ритм јарадараг тәсвирлә вә дикәр гејри-вербал васитәләрлә (хүсусән зәнкин интонасија илә) бирләшәрәк анонса хүсуси рәвнәг верир вә онун тамашачылар тәрәфиндән асан гавранылмасына көмәк едир.

XX әср сона јетир. Мә'нәви дәјәрләримиз әсрдән әсрә, нәсилдән нәслә өтуруләрәк ган јаддашына көчүр. Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы өз рәнкарәнк програмлары илә бу бөјук тарихи миссијаја әвәзсиз хидмәт көстәрир. Бүтүн бу көзәлликләри көзүнүзә, көнлүнүзә көчүрмәк, театрларымыздакы сајсыз-һесабсыз премјераларын иштиракчысына чеврилмәк, илһам пәрисинин ганадларында сәнәт адамларынын јарадычылыг дүнјасыны долашмаг, видалашдыгымыз әсрин сәнәт корифејләрини бир даһа хатырламаг, бир әсри адламыш гочаман театрымызын бүкүнкү угурларыны изләмәк, әсрләрдән баш алыб кәлән гајнагларымызы өјрәнмәк, мәзәли әһвалатларын, әјләнчәли көрүшләрин шаһиди, шән зарафатларын иштиракчысы олмаг, күлмәк, дүшүнмәк истәјирсинизсә, "Инчәсәнәт вә театр" редаксијасынын програмларыны диггәтлә изләјин вә бүтүн бунларын минилликләр боју бөјүк бир сојун мә'нәвијјат аләминдә јер тутдугунун чанлы шаһидинә чеврилин. Унутмајын, јалныз Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасында! Бизи изләјин!

"Инчәсәнәт вә театр" редаксијасынын тәгдим етдији бу анонс, һәм ахычылыгы, һәм мәтнин семантик тутуму илә фәргләнир. Бурада чүмләләр заһирән өлчү е'тибари илә узун көрүнсә дә мәтндахили синонимләр, фикрин анлашыглы диллә ифадәси вә анонсун шифаһи нитг формасында сәнәткарлыгла ифадә олунмасы онун популјарлыгыны тә'мин етмишдир. Көстәрдијимиз хүсусијјәтләр "Мусиги верилишләри" редаксијасынын анонсунун мәтниндә дә өзүнү көстәрир:

2000-чи илдә популјарлыг газанан "Нәгмәли көрүшләр", "Сизин истәјинизлә", "Нәгмә чәләнки", "Сән бир нәгмә" кими мусигили-әјләнчәли програмлар тамашачы рәгбәти газаныб.

Мусигинин мүхтәлиф жанрлары – опера вә балет, симфоник мусиги классик мусигисевәрләрин үрәјинчә олуб. "Мугам ахшамлары"нда пәрәстишкарлара мә'нәви, мәһтәшәм мәдәнијјәт абидәләримиз олан мугамлары тәгдим етмәклә онлар зәнкин мугам дүнјасына сәјаһәт едибләр.

Мүтәмади олараг телеширкәт рәһбәрлијинин, сәнәтчиләрин иштиракы илә "Сәјјар камераларымыз гачгын чадыр шәһәрчикләриндә" олур.

Һөрмәтли тамашачылар, үзүмүзә кәлән ил сизи һансы јени мусигили-әјләнчәли верилишләр көзләјир?

Јени шоу програмлар, чаз вә харичи естрада нүмунәләри, пешәкар бәстәкарларла көрүш, јени әсәрләр, јени нәғмәләр, ретро нәғмәләр јени оранжеманда. /пауза/

Јенә дә "Нәғмәли сәтирләр" үрәкләринизә јол тапачаг.

Милли телевизијамыз јенә дә пешәкарлыга үстүнлүк верәчәк. Профессионал мүәллифләрин әсәрләри пешәкарларын ифасында үстүнлүк тәшкил едәчәк.

"Мусиги руһи гидадыр" - дејирләр. Биз дә бу мә'нәви гиданын даһа ләзизләрини сизә тәгдим едәчәјик.

Кәлән ил, кәлән әсрдә мөһтәрәм тамашачылар, сизи мусигили вә әјләнчәли көрүшләри сејр етмәјә дә'вәт едирик.

Јахуд, Азәрбајчан радиосунун мави екранда сәсләнән анонсунун мәтнини нәзәрдән кечирәк. Бу мәтндә садә вә биртипли чүмләләрин көмәји илә радио верилишләринин кениш јајым даирәси барәдә мә'лумат верилир:

Данышыр Бакы! Азәрбајчан радиосуну динләјирсиниз. Бу ефир чағырышы инди артыг республикамызын сәрһәдләрини ашараг дүнјаја он үч илдә Азәрбајчан һәгигәтләрини сөјләјир.

Дүнја Азәрбајчаны динләјир! Азәрбајчан Бејнәлхалг радиосу доггуз саата јахын програмла дүнја ефириндәдир. Ики програмла отуз сәккиз саатлыг верилишлә ефирә јајымланан Азәрбајчан радиосуну тәкчә өлкәмиздә дејил, јахын вә узаг харичдә дә ешидирләр.

Бизи динләјин, биздән ајрылмајын. Азәрбајчан радиосу сизин радионуздур!

Бу анонс үчүн дә характерик чәһәт онун тамашачы вә динләјичијә мүрачиәтлә битмәсидир. *"Бизи динләјин, биздән ајрылмајын"* кими ифадәләр нә гәдәр чох ишләнсә белә о, мараглы синтактик конструксија кими динләјичинин диггәтини өзүнә чәлб едәрәк ону сәфәрбәр вәзијјәтдә сахлаја биләр.

Мисал кәтирдијимиз анонс мәтнләринин һамысы 2000-чи илин сонунда Азәрбајчан телевизијасынын екранында сәсләнди-

рилмишдир. Һесаб едирик ки, һәм жанрын өзүнүн структуру вә маһијјәти бахымындан, һәм дә телевизија дилинин хүсусијјәтләрини өјрәнмәк бахымындан бу анонслар хүсуси тәдгигат әһәмијјәти кәсб едир. Бүтүн һалларда анонсларын хүсуси драматуржи материал кими, һәм дә мараглы лингвистик хүсусијјәтләри олан жанр кими тәдгиг едилмәси мараглы оларды.

Әлбәттә, белә нүмунәләрдән чох көстәрмәк олар вә бу мәгамда кәлдијимиз әсас гәнаәт одур ки, формасындан, жанрындан асылы олмајараг екранда, програмларын мәтниндә истифадә олунан експрессив дил васитәләри верилишләрдә бәдиилик вә образлылыг јарадараг тамашачыларын бөјүк марағына сәбәб олур. Ејни заманда дил васитәләриндән мәгсәдјөнлү истифадә телевизија верилишләринин дилини даһа чанлы едир, онун дилиндә бир сәмимилик вә емосионаллыг јарадыр. Бүтүн бунларла јанашы телевизија верилишләринин дилиндә, үслубунда бә'зи гүсурлар да мөвчуддур. Мүшаһидә етдијимиз нөгсанлардан ашағыдакылары көстәрмәк олар:

1. Сөзләр дүзкүн сечилмир: *"Истәр кечмиш иттифаг республикалары, истәрсә дә дунја өлкәләринин елм чәрчивәсиндә Елмләр Академијасынын өз јери, өз пајы вар". "Елм чәрчивәси"* ифадәси бурада јарамыр, чох кичик көрүнүр, *"чәрчивә"* сөзү јеринә дүшмүр. Елми чәрчивәјә салмаг олмаз, онун һүдудлары кенишдир.

"Мә'лумдур ки, ушагын чансаглыгынын мөһкәмләндирилмәси профилактики тәдбирләрин күчләндирилмәсиндән, онларын даһа дүзкүн вә дәгигликлә јеринә јетирилмәсиндән чох асылыдыр". "Чансаглыгынын" јох, *"сагламлыгын"* олмалыдыр. *"Профилактик тәдбирләрин күчләндирилмәси..."* әвәзинә *"...тәдбирләрин дүзкүн, дәгиг апарылмасындан чох асылыдыр"* олмалы иди.

2. Верилишләрин дилиндә сөзчүлүјә, ејни сөз вә ифадәнин јерсиз тәкрарына јол верилир: *"**Һәкимлик сәнәтини** бә'зиләри чох фәрәһли, раһат, сакит вә сәрфәли сәнәт **һесаб етдији** һалда, башгалары бу **сәнәти** чәтин, агыр, мүрәккәб **һесаб едирләр... Һәкимлик** чох мүрәккәб, агыр, әзаблы **сәнәтдир".***

3. Верилишләрдә чүмлә үзвләринин кәмијјәтә көрә узлашмасы тез-тез позулур. Тәәссүф ки, бу нөгсаны телевизијанын бир чох програмларында мүшаһидә едирик: *"Нәсими рајонундакы 1*

сајлы поликлиникаһын ***коллективи*** *дә бу ады ләјагәтлә* ***доғрултурлар".***

"...Данышылан фикирләри әтрафлы ачыгламаг учун верилишимизә ширкәтин ***бир груп рәһбәр ишчиләрини*** *(ишчисини* олмалыдыр*) вә игтисадчы алим дә'вәт етмишик".*

4. Бә'зи верилишләрдә сөз сырасы позулур, бу да фикир долашыглығы јарадыр, фикрин тамашачылара ајдын чатмасыны чәтинләшдирир: *"Истәр-истәмәз арамыздан вахтсыз кетмиш мәрһум шаиримиз Әли Кәримин бу мисралары јада душур".*

Чүмләдә сөзләр белә сыраланмалы иди: *"Арамыздан вахтсыз кетмиш мәрһум шаиримиз Әли Кәримин бу мисралары истәр-истәмәз јада душур".*

Јаһуд: *"Даһа бир һәмсөһбәтимизи верилишә дә'вәт етмишик". "Верилишимизә даһа бир һәмсөһбәтимизи дә'вәт етмишик"* шәклиндә дејилсә, даһа дүзкүн оларды.

5. Башга сөзләр кими бә'зи бағлајычылар да верилишләрин дилиндә јерсиз вә еһтијач олмадан ишләдилир. Бу да чүмләдә ағырлыг јарадыр: *"Вә јаһуд игтисади проблемләри һәлл едән санбаллы алимләримиз дә аз дејил. Амма онлар да чох вахт гајғы вә диггәтдән кәнарда галырлар". "Рәсул әми бир вахтлар мүәллимлик мәктәбини битирсә дә сонралар ихтисасыны дәјишмишдир".*

Бу чүмләләри бағлајычысыз, јаһуд онларын бә'зисини ихтисар етмәклә гурмаг оларды вә фикир дә тамашачылара ајдын шәкилдә чатарды.

Көстәрилән бу нөгсанларын сајыны истәнилән гәдәр артырмаг олар. Верилишләрин дилиндә мәһдуд саһәјә мәхсус чәтин, анлашылмаз терминләрин ишләнилмәсиндә, мәтнә ујғун, мүнасиб чүмлә нөвләриндән истифадә едилмәсиндә дә бә'зи гүсурлар мүшаһидә едилир. Ону да дејәк ки, дикторларын иши, тәләффүзү, онларын шифаһи әдәби дил нормаларына дүзкүн әмәл етмәси тележурналистләрин вә апарычыларын ишиндән фәргләнир. Белә ки, дикторларын нитги бу чүр нөгсанлардан нисбәтән азаддыр.

Нитг ахыны просесиндә ашағыдакы тәләбләр мүтләг нәзәрә алынмалыдыр: а) нитгин сәррастлығы; б) нитгин зәнкинлији; в) нитгин тәмизлији; г) нитгин јығчамлығы – лаконизми; ғ) нитгин мәнтиглији.

а) **Нитгин сәррастлығы** телевизија верилишләриндә биринчи нөвбәдә фикир вә дил вәһдәтинә хидмәт етмәлидир. Журналист үнсиҹҹәт просесиндә елә дил ваһидләринә мүрачиәт етмәлидир ки, о, фикри дәгиг вә сәрраст шәкилдә әкс етдирә билсин. Бунун үчүн исә һәмин журналистин зәнкин лүғәт еһтиjаты, сөз jатыры олмалыдыр. Чүнки фикрә уjғун сөз сечмәк, мүһакимәjә уjғун чүмлә гурмаг бу зәнкинлик зәмининдә баш верир. Нитгдә еклектизм, ибарәчилик, тафтолокиja о заман өзүнә jер тапыр ки, журналист бу уjғунлуғу, бу таразлығы, демәли, бу сәррастлығы jарада биләчәк сөзләри тапа билмир, синтагмы гурмағы бачармыр.

б) **Нитгин зәнкинлиҹи** дедикдә, журналистин чанлы шифаһи нитг просесиндә дил ваһидләринин – лексик, семантик, фразеложи, грамматик ваһидләрин форма мүхтәлифлиҹиндән, мә'на рәнкарәнклиҹиндән бачарыгла истифадә етмәси нәзәрдә тутулур. Нитгиндә лүзумсуз лексик тәкрарлара, басмагәлиб чүмләләрә, шаблон грамматик конструксиjалара әсасланан журналистин тәһкиjәси дә мә'лум мәсәләдир ки, примитив, фикирләри исә даjаз тә'сир бағышлаjачагдыр.

в) **Нитгин тәмизлиҹи.** Телевизија журналистикасында нитг мәдәниjjәтинин ән мүһүм көстәричиләриндән бири журналист нитгинин тәмизлиҹидир. Бу тәмизлик биринчи нөвбәдә өзүнү натигин доғма дилә һөрмәтиндә вә инамында көстәрир. Верилиш апарычысынын нитги башга дилләрә мәхсус сөз вә ифадәләрдән максимум дәрәчәдә тәмизләнмиш олмалыдыр. Ону еһтиjач олмадан терминләрлә долдуруб jаланчы алимнүмалыг етмәк дә нитги зибилләмәjә кәтириб чыхарыр. Телевизија верилишләринә хас олан күтләвилик принсипи, **һамы вә һәр кәсин гаврајачағы тәрздә** ме'jары мәһз журналист нитгинин тәмизлиҹинә архаланыр вә әсасланыр.

г) **Нитгин jығчамлығы** – локанизми, фикри аз сөзлә ифадә етмәк тәләби, үмумиjjәтлә, дилин гәнаәт принсипиндән ирәли кәлир. Узунчулуг, сөзчүлүк, фикри ашкарламағы бачармамаг вә jекунлашдыра билмәмәк журналистикада ән сәчиjjәви пешә гүсурларындандыр. М.Ә.Сабир вахтилә белә журналистләрин "гә-

ләм тәчрүбәләри" барәдә истеһза илә јазырды: "Бир кечәлик мәтләбин бир сәнә мабәди вар...".

Телевизијанын апарычы журналистләри нитгин јығчамлығы истигамәтиндә өз үзәрләриндә ишләркән биринчи нөвбәдә тәфәккүр мәшгләрини сүр'әтләндирмәли, дилимизин лүғәт тәркибини, сөз еһтијатыны дәриндән мәнимсәмәјә сә'j көстәрмәли, мүһакимәнин јығчам, конкрет вә гыса ифадәсиндә дилимизин мәнтиги вә грамматик конструксијаларына, сөзләрин вә фрезоложи ваһидләрин лүғәви вә семантик мә'наларына јарадычы јанашмағы бачармалыдырлар.

ғ) **Нитгин мәнтиглији,** һәр шејдән әввәл, нитгин ифадә етдији фикир јүкүнә мүнасибәтиндә үзә чыхыр. Елм, тәһсил, кәнд тәсәррүфаты, сәнаје, сәһијјә вә с. һәјати әһәмијјәтли, милли дәјәрли фәалијјәт саһәләринин телетәблиғинә хидмәт едән журналист үчүн өз нитгиндә мәнтиги принсипләрә әməл етмәк, хүсусилә вачибдир. Нитг ахынында еклектизм, фикир тоггушмалары, ирреаллыг, мүһакимә парадоксаллығы, мәнтиги диссонанслар телеаудиторијаны, адәтән, чашдырыр. Нитгин мәнтиги касадлығы вә мәнтиги сахталығы, нәтичә е'тибарилә, журналистин савады, ерудисијасы, пешә һазырлығы вә нәһајәт, нитг мәдәнијјәти барәдә тамашачы-динләјичи тәсәввүрләринә чидди хәләл кәтирир.

Телевизија журналисти верилишләрини нитгин әсасән ики нөвүндә гурур: моноложи нитг вә идеоложи нитг. Моноложи нитг, адәтән, һәр һансы бир мөвзу, проблем, әһвалат, һадисә һаггында бир нәфәрин (бурада журналистин) ардычыл, системли вә рабитәли нитги кими тәзаһүр едир. Телевизија верилишләринин мә'луматвермә, нәглетмә вә тәсвири характерли верилишләри, адәтән, моноложи нитг әсасында гурулур. Моноложи нитг, һәр шејдән әввәл, өзүнүн фикир долғунлуғу вә форма садәлији илә диггәти чәлб етмәлидир. Моноложи нитгин мүгәддимәсиндә ибарәбазлыға, тәмтәраглы, дәбдәбәли вә патетик ифадәләрә јол вермәк олмаз. Белә һал тамашачы-динләјичинин диггәтинин јајынмасына, мөвзу вә проблем барәдә тәсәввүр чашгынлығына кәтириб чыхарыр. Тележурналистикада моноложи нитг фәал олдуғу гәдәр дә мүтәшәккил нитг нөвүдүр. Онун сәчијјәви хүсусиј-

јәтләриндән бири дә будур ки, диаложи нитгдән фәргли олараг, бурада ситуатив мәгам пассивдир, јә'ни мөвзуја, верилишә нитг бахымындан габагчадан hазырлашмаг, мәсәлән, план гурмаг, тәhкијәнин хронолокијасыны, динамикасыны, кириш вә јекун мәрhәләләрини габагчадан көтүр-гој етмәк фүрсәти вардыр. Моноложи нитг телевизија журналистиндән зәнкин сөз еhтијаты тәләб едир. Чүнки верилишин мәгсәдинә вә руhуна ујғун олараг, сөзүн лексик-семантик, морфоложи вә синтактик функсијалары да фәал шәкилдә дәјишир. Дикәр тәрәфдән, екран өнүндә тамашачы-динләјичи илә баш-баша галан, өзүнүн моноложи нитгилә күтләнин мүhакимәсинә чәкилән журналист сөзлә лазымынча рәфтар едә билмәјәндә тәhкијәнин – чыхышын ән мүhүм елементи олан регламентә дә әмәл едә билмир. Беләликлә, вахт нитгин үзәриндә арзуедилмәз бир hакимә чеврилмиш олур.

Моноложи нитг нитг техникасы – тембр, темп, тон, фасилә, интонасија, ритм вә с. бахымындан да журналистин чидди нәзарәтиндә олмалыдыр. Бу күн телевизија верилишләриндә тез-тез мүшаhидә олунан "дәјирми стол"лар, дискуссија характерли мүсамирәләр, интервү вә мүсаhибәләр, суал-чаваблар диаложи нитгин телеверилишләрдә фәаллыг кәсб етдијини кифајәт гәдәр јахшы нүмајиш етдирир. Лакин бурасы да сирр дејилдир ки, верилишин мәгсәдинә вә руhуна мүвафиг hәмсөhбәт тапмаг нә гәдәр чәтиндирсә, онунла чанлы, сәмими үнсијјәт јаратмаг, диалога кирмәк дә бир о гәдәр чәтиндир. Мәсәләнин бу чәhәти журналистдән хүсуси hазырлыг вә пешә усталығы тәләб едир. Диалогун әсас формасы суал-чавабдыр. Демәли, бурада еллиптик чүмләләрә, јарымчыг вә битмәмиш синтактик фигурлара даhа чох јер верилмәлидир.

Диаложи нитгин телевизија верилишләриндә кениш јајылмыш дикәр формалары да вардыр ки, бу сырада мүсаhибә диалогу вә мүзакирә диалогуну ајрыча гејд етмәк лазым кәлир.

Телевизија верилишләриндә мүзакирә диалогу бир гајда олараг, проблем мөвзуларынын, рә'j мүхтәлифлијинә мә'руз галан мәсәләләрин шәрhинә вә изаhына хидмәт едир. Мәсәлән, мүәллимләрин мадди тә'минаты, тәhсил системиндәки јениликләр, өзәл тәhсил очаглары илә бағлы верилишләр, адәтән, мүзакирә

диалогу әсасында гурулур. Мүзакирә диалогунда диспут әһвалруһиҹҹәси, дискуссија овгаты үстүнлүк тәшкил едир; мүхтәлиф фикирләр чарпазлашыр, һачаланыр, үст-үстә дүшүр, гаршы-гаршыја дурур вә с. Демәли, диаложи нитгдә һардаса емосионал јүк даһа ағыр олур, емосијалар вә еһтираслар тоггушмасы баш верир. Бу сәбәбдән дә мүзакирә диалогу, јери кәләндә һәтта мүбаһисәјә чеврилир. Диаложи нитгин техникасыны, онун үслуби имканларыны мүкәммәл билән журналист, тәбии ки, бу мәгамда мүзакирәнин кедишини даима нәзарәт алтында сахламағы бачардығы кими, ону мәгсәдәмүвафиг шәкилдә истигамәтләндирмәји дә бачарыр.

Бир чох журналистләримиз дилимизин орфографијасы илә орфоепијасы арасында норма фәргләрини, функсионал мүхтәлифлији билмәдикләриндән, адәтән, шифаһи нитгдә, даһа доғрусу тәләффүздә тез-тез кобуд сәһвләрә јол верирләр. Доғрудур, мүасир дилимизин орфографијасы данышыг дили әсасында гурулдуғундан бир сыра орфографија гајдалары ејнилә орфоепија үчүн дә гәбул едилә биләр. Лакин бунунла белә, шифаһи нитгин вә әдәби тәләффүзүн чанлы дил практикасында өзүнәмәхсус сәчиҹҹәви чизкиләри вардыр ки, бу ону орфографијадан принсипиал шәкилдә фәргләндирир. Телевизија верилишләриндә бу фәргләр мүтләг нәзәрә алынмалы вә көзләнилмәлидир. Әкс һалда, гејд-шәртсиз орфографик гајдаларын әсири олан "китаб тәләффүзү" вә ја "һәрби тәләффүз" дејилән гүсурлу бир һал мүшаһидә олунур.

Телевизија журналисти јадда сахламалыдыр ки, әдәби тәләффүзүн әсас принсипи тәләффүздә ағырлыг төрәдән, кобуд сәсләнән, дилин аһәнкини позан чәһәтләрдән гачмаг, асанлыгла, сүр'әтлә тәләффүз едилән вә зәриф, инчә, көзәл сәсләнән чәһәтләри сахламагдан ибарәт олмалыдыр. Мә'лумдур ки, орфографијада морфоложи принсипин тәләбләринә мүвафиг олараг фе'лин шәрт вә арзу формалары кечмиш заманда ики вариантлы шәкилчиләрлә (*-са, -сә; -а, -ә*) верилир: *охуса иди, душунсә иди; јаза иди, билә иди* вә с. Һалбуки бу орфографик гајда дилимизин орфоепијасында, әдәби тәләффүздә мүтләг дәјишиклијә уғрајыр вә уғрамалыдыр. Әввәла она көрә ки, үмумиҹҹәтлә, әдәби

данышыг дилиндә фе'лин шәрт вә арзу формасынын һекајәси, адәтән, бир вариантлы шәкилчи илә *-ај, -ej* -лә ифадә олунур. Дикәр тәрәфдән шифаһи нитгдә *охусајды, билејди* формалары чох асанлыгла тәләффүз едилиб данышыға раһатлыг вә сәрбәстлик кәтирир.

Унутмаг олмаз ки, орфографија илә мүгајисәдә орфоепијамыз үмумхалг данышығынын әламәт вә хүсусијјәтләринә даһа һәссасдыр. Сәчијјәви бир мисал: орфографијамыз, јенә дә морфоложи принсипә әсасланараг, ассимилјасија һадисәсинә јол вермир. Мәсәлән, орфографија тәләб едир ки, мәһз *охујанлар, атлар* кими јазылсын. Һалбуки әдәби тәләффүз бу принсипә әмәл етмир, о, шифаһи нитгин раһатлығы, зәрифлији вә сәрбәстлији наминә *охујаннар, атдар* формасыны мәгбул вә мүмкүн һесаб едир.

Телевизија журналисти өз шифаһи нитгини илк нөвбәдә дилимизин тәбиәтини әкс етдирән сәс вә һеча системи әсасында гурмалыдыр. Тәәссүфлә гејд едәк ки, сәсләрин, фонемләрин, синтагм вә чүмләләрин дејилиши, алынма сөзләрин тәләффүзүнә, доғма дилимизин тәләффүзүнү асанлашдыран форма вә васитәләринә, үсул вә јолларына бәләд олмаг телевизија верилишләриндә ваһид орфоепик тәләб кими һеч дә һәмишә көзләнилмир.

а) Тәләффүзүн диалект вариантына үстүнлүк верилир: мәсәлән, *әввәл* әвәзинә *әввәла, белә* әвәзинә *беләнчик*, *елә* әвәзинә *ејлә, буллетен* әвәзинә *буллутејн* вә с.

б) Шифаһи нитгин мүһүм елементи олан вурғу јериндә ишләнмир: мәсәлән, *башга'* әвәзинә *ба'шга, бутү'н* әвәзинә *бү'түн, гајма'р* әвәзинә *га'јмар* вә с.

в) Алынма сөзләрин тәләффүзүндә тәглидчилик јолу тутулур. Мәсәлән, дилимиздә тәркибиндә башга дилин инчә фонеми (*-л* сәси) ишләнән елә сөзләр вардыр ки, онлар әдәби тәләффүз нормаларына әсасән ишләнмәлидир. Јә'ни бизим тәләффүздә *-л* фонемини сәсләнмәјә көрә фәргләндирмәјә еһтијач јохдур. О, һәр дәфә ејни мәхрәчдә өзүнү әкс етдирир. Һалбуки екран өнүндә бә'зән *Ален Делон* әвәзинә *Ален Долон, булвар* әвәзинә *бульвар, рол* әвәзинә *роль* кими гүсурлу тәләффүзә раст кәлирик.

Телевизија верилишләринин апарычы журналистләри өз

нитгләринин ајдынлығы, сафлығы вә көзәллији гајғысына галаркән дилимизин фонетик системинин мүһүм үнсүрү олан вурғуну да әсла јаддан чыхармамалыдырлар. Чүнки мүшаһидәләр вә тәчрүбә әдәби тәләффүз анлајышынын вурғу илә чох сых бағлы олдуғуну көстәрир. Вә әслиндә журналист нитгиндә тез-тез мүшаһидә олунан тәләффүз гүсурлары чох заман вурғунун ишләтмә мәгамынын дүзкүн мүәјјәнләшдирилмәси зәмининдә баш верир. Телепрограмларын апарычыларынын нитгиндә мүхтәлиф әчнәби терминләрин тәләффүзүндә јол верилән гүсурларын бир мүһүм мәнбәји дә бурада ахтарылмалыдыр.

Диксијанын нитгдә әсас көстәричиси орфоепија илә интонасијанын говушмасы вә вәһдәт тәшкил етмәсидир. Диксијанын тәләбләринә көрә журналист екран гаршысында чыхыш едәркән өскүрмәјә, асғырмаға, бурнуну чәкмәјә вә с. хошакәлмәз һаллара јол вермәмәлидир. Хүсусилә телеапаратуранын кәнар сәсләр һәссаслығыны нәзәрә алсаг, бунун диксијаја нечә мәнфи тә'сир көстәрдијини бир даһа тәсәввүр етмәк олар. Журналист диксијасы, илк нөвбәдә өзүнүн сәфәрбәредичи вә чәлбедичи кејфијјәтләри илә күчлү олмалыдыр. Вахтилә мәшһур режиссор К.С.Станиславски јазырды: "...ше'р өзү дә мусигидир, маһныдыр. Данышыгда да, ше'рдә дә сәс мәлаһәтли олмалыдыр, скрипка кими сәсләнмәлидир, тахтаја дәјән нохуд кими таггылдамамалыдыр".

Јәгин һәр бир журналисти белә бир суал һәмишә дүшүндүрүр: нечә едәсән ки, сәс нитг ахыны заманы гырылмасын, бүтүн сөзләр вә чүмләләр мирвари кими ардычыллыгла дүзүлсүн, һеча фасиләләри баш вермәсин вә нәһајәт, тәләффүз зәдәләнмәсин вә с. Бу суаллара јалныз бир доғру чаваб вардыр. Журналист бир ан белә өз нитгинә вә нитг апаратына диггәти зәифләтмәмәлидир. Мүшаһидә әзијјәтләринә гатлашмағы бачармалы, өјрәнмәји өзүнә ар билмәмәлидир.

Журналист диксијасындан данышаркән експрессивлик, ифадәлилик дә диггәтдә сахланылмалыдыр. Нитгин ифадәлилији нитг техникасы илә сых бағлы олан бир мәсәләдир. Телеекрандан халға мүрачиәт едән журналистин сәси, һәр шејдән әввәл, ајдын ешидилмәлидир. Бунун үчүн онун нитги чинкилтили сәсә

малик олмалыдыр. Чинкилтилиҗи кур сәслә гарышдырмаг лазым дејил. Сәс орта гүввәҗә дә малик ола биләр. Әсас мәсәлә сәсин гүввә дәрәчәсиндән бачарыглы истифадә етмәкдир. Журналист сөзләри ајдын шәкилдә тәләффүз етмәклә бәрабәр, арамла, тәләсмәдән данышмағы да бачармалыдыр. Сөзләрдә ајры-ајры сәсләр, хүсусилә саит сәсләр јахшы ешидилмәлидир. Боғаз сәсләринин тәләффүзүндә дә диггәтли олмаг тәләб едилир. Бу истигамәтләрдә һәр һансы бир гүсура јол вермәк нәтичә е'тибарилә нитг гүсуру кими үзә чыхыр. Мәсәлән, телевизијанын бир чох верилишләриндә апарычылар тәрәфиндән *р* сәсинин дүзкүн тәләффүз едилмәдијинә, *ш, с, ч* сәсинин *ч* мәхрәчиндә тәләффүз олунмасына тез-тез раст кәлирик. Бурада белә бир чәһәти дә хатырлатмаг лазымдыр ки, нитг техникасы бизим журналистика факүлтәләриндә һәлә дә ардычыл вә системли шәкилдә тәдрис олунмур. О, адәтән, актјор сәнәти илә бағлы бир мәсәлә кими баша дүшүлүр. Һалбуки мүасир информасија әсри, телевизијанын имканларынын кенишләнмәси һәр күн күтләләрин көрүшүнә кәлән тележурналист гаршысында нитг техникасыны бир сәнәт кими дәриндән мәнимсәмәји, бир аз да конкрет десәк, актјор пешәсиндән дә мүәјјән чәһәтләри әхз етмәји вачиб шәрт кими гаршыја гојур.

Журналистин нитгиндә сәсин тембри дә мүстәсна әһәмијјәтә маликдир. Тембр сәсин рәнкләрини вә характерини мүәјјәнләшдирән ән әсас кејфијјәтләрдәндир. Әслиндә бизим нитгимизин заһири фәрдилијиндә, формача өзүнәмәхсуслуғунда сәс тембринин дә бөјүк ролу вардыр.

Телевизија дили фонунда вә материалында нитг мәдәнијјәти мәсәләләринин өјрәнилмәсини бу күн актуал едән башлыча чәһәт будур ки, о, бүтөвлүкдә милли-ичтимаи үнсијјәт просесинин мәдәни әламәт вә сәвијјәсини мүәјјәнләшдирмәјә хидмәт едир. Милли интеллектуал вә мә'нәви сәвијјә, милли елми-техники һазырлыг, бәшәри-дүнјәви дәјәрләрә милли төмас биринчи нөвбәдә онун наил олдуғу, јиҗәләндији нитг мәдәнијјәтиндә ифадә олунур. Бу мә'нада телевизија дили кәләчәк тәдгигатлар үчүн дә, һәгигәтән, долғун вә сәчијјәви бир арашдырма мәнбәјидир.

V ФӘСИЛ

ЕКРАНЫН ВӘ ЕФИРИН МҮГӘДДӘС ВӘЗИФӘСИ

ҺӘРБ ТАРИХИМИЗ РӘШАДӘТ ТАРИХИМИЗДИР

Телерадио ширкәтинә сәдр тә'jин олундуғум илк күндән халғымызын вәтәнпәрвәрлик руһуну jүксәлтмәк, адамларда доғма jурдумуза һәғиги севки дуjғуларыны ојатмаг һаггында дүшүнмүшәм. Һәрби вәтәнпәрвәрлик ишини, дөjүшкәнлик вә дүшмәнә нифрәт һиссини шүар дејил, һәғиги әмәли фәалиjjәтә чевирмәк һаггында чох фикирләшмишәм, конкрет планлар чызмышам. Һәмишә белә һесаб етмишәм ки, совет әjамы илә мүгаjисәдә әсл вәтәнпәрвәрлик мәһз бу күн мүстәгиллик дөврүндә өзүнү көстәрмәлидир. Тәбии ки, телевизиjанын, радионун "Һәрби вәтәнпәрвәрлик" редаксиjасынын ишини күчләндирмәк саһәсиндә дә мүәjjән тәдбирләр һәjата кечирмишәм. Бир сөзлә, тарих боjу чох дүшмәнлә үз-үзә кәлмиш, чох савашлар көрмүш халғымызын дөjүш руһуну jүксәлтмәjи, хүсусән әскәрләримиздә дөjүшкәнлик вә Вәтәни ајыг-сајыг горумаг һиссләри тәрбиjә етмәjи екранымызын вә ефиримизин мүгәддәс вәзифәси сајмышам.

Азәрбаjчан халғынын һәрб тарихи онун рәшадәт тарихи, гәһрәманлыг тарихидир. Она көрә дә биз әскәрләр үчүн һазырланан верилишләрдә һәрб тарихимизә хүсуси диггәт jетиририк.

Бәллидир ки, һәр бир халғын милли истиглал jолу ганлы са-

вашлардан, сијаси-ичтимаи фыртыналардан кечир. Амма һеч дә бүтүн мүчадиләләр бөјүк галибијјәтлә битмир. Һеч дә бүтүн халгларын мүстәгиллијә говушмасы бу јолла мүмкүн олмур. Бир јандан дахили иртича, бир јандан исә мүртәче гүввәләрин кәнардан мүстәгиллик уғрунда милли мүчадиләјә дағыдычы тә'сири вә бу амили мәгсәдли шәкилдә нәзарәтдә сахламасы милли мүстәгиллик арзусунун керчәклијә чевирилмәсини илләрлә, һәтта бә'зән әсирләрлә ләнкидир. Әлбәттә, мүстәгил өлкәдә јашамаг, мүстәгил дөвләтин вәтәндашы олмаг, онун милли бајрағы өнүндә диз чөкүб анд ичмәк, милли дөвләт һимнинин сәдалары алтында кәләчәји дүшүнмәк һәр бир инсан үчүн милли шәрәф вә ләјагәт мәсәләсидир.

Тарих XX јүзилдә Азәрбајчан халгына ики дәфә бу мөһтәшәм дујғулары јашамаг сәадәти нәсиб етмишдир. Jә'ни мүбариз өвладлары амансыз чарпышмалардан сонра Азәрбајчаны ики дәфә мүстәгиллијә говушдуруб: биринчи дәфә 1918-чи илдә, икинчи дәфә исә 1991-чи илдә. Узун, үзүчү вә дағыдычы просесләрдән сонра халгымыз совет империјасынын ганлы чајнагларындан гуртуларағ өз мүстәгиллијини бәрпа едиб.

1918-чи ил мајын 28-дә Шәргдә илк демократик дөвләтин – Азәрбајчан Халг Чүмһуријјәтинин јарадылдығы бәјан едилди. Елә илк күндән онун варлығыны горумаг, дөвләтчилик фәалијјәтини тә'мин етмәк үчүн силаһлы гүввәләрин јарадылмасы зәрурәти ортаја чыхды. Чүнки мөвчуд һәрби бирләшмәләрлә бу мөһтәшәм ишин өһдәсиндән кәлмәк, дахили вә харичи иртичаја чаваб вермәк олдугча чәтин вә бәлкә дә мүмкүнсүз иди. Елә бу мәгсәдлә дә 1918-чи ил ијунун 26-да Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәтинин дајаг сүтуну олан "Әлаһиддә Азәрбајчан Корпусу" јарадылды. Азәрбајчан халгы 80 ил өтәндән сонра бу күнү Республика Силаһлы Гүввәләри күнү кими тәнтәнә илә бајрам едир. Корпуса мәшһур артиллерија кенералы Әлиаға Шыхлински командан тә'јин олунду. Белә бир корпусун јарадылмасында вә формалашмасында гардаш Түркијә һәмин ил ијунун 4-дә ики өлкә арасында Батум шәһәриндә бағланмыш мүгавиләјә әсасән һәгиги јардымчы олду. Кенерал Әлиаға Шыхлинскинин командан кими фәалијјәтинин илк дөнәмләриндә көркәмли

түрк забитләринин Азәрбајҹан ордусунун гурулмасы вә Азәрбајҹанын истиглалы наминә фәдакарлыг көстәрмәләри милли мүҹадилә тарихимизин парлаг сәһифәләриндәндир. Бә һәр дәфә тарихимизи вәрәгләјәркән Түркијәнин, түрк забитләринин вә әскәрләринин тәмәннасыз гардаш јардымынын мүгабилиндә шүкранлыг вә миннәтдарлыг дујғуларымыздан мәмнун олмалыјыг.

Бәли, Азәрбајҹан Ҹүмһуриҷҷәтинин олдугҹа кешмәкешли вә сынаглы күнләриндә артиллерија кенералы Әлиаға Шыхлинскинин команданлығы алтында "Әлаһиддә Азәрбајҹан Корпусу", сонралар исә кенерал Сәмәдбәј Мещмандаровун башчылыг етдији Мүдафиә Назирлијинин гошунлары уғурлу дөјүшләр апарды. Мәһз орду јарадылдыгдан сонра дахили вә харичи дүшмәнләрә гаршы кәнҹ демократик дөвләтин мүбаризәси нисбәтән системли шәкил алды. Амма бүтөвлүкдә һәмин дөврдә Азәрбајҹан заманын мүрәккәб олајлары илә бағлы гасырғалы дәниз кими чалхаланырды. Сијаси вә һәрби гаршыдурмалар, ермәни-болшевик тәчавүзү, сатғынлыглар, хәјанәтләр, Азәрбајҹанын истиглалына гаршы гудуз империјанын гычанмыш ганлы дишләри... Бүтүн бунлара Азәрбајҹан таб кәтирирди. Түрк бирләшмәләринин һәрби јардымы сајәсиндә Азәрбајҹан, хүсусилә дә онун јеничә ишғалчылардан азад едилмиш тарихи пајтахты олан Бакы шәһәри ермәни гәсбкарларындан горуна билсә дә, ҹүмһуриҷҷәтимиз өз истиглалыны 23 ајдан сонра әлдән вермәли олду... Амма тарихин дәрсләри унудулмады.

Азәрбајҹан Халг Ҹүмһуриҷҷәтинин ҹәми 23 ајлыг фәалиҷҷәти дөврүндә газанылан милли-тарихи дәјәрләрдән бири дә Азәрбајҹанын һәрб мәктәбинин јарадылмасы, милли һәрбчилик ән'әнәләринин әсасынын гојулмасы олду. Сәмәдбәј Мещмандаров, Әлиаға Шыхлински кими сәркәрдәләр Азәрбајҹанын һәрб тарихинин кәләчәји үчүн шанлы-шәрәфли бир бүнөврә гојдулар. Вә бу күн мүстәгиллијини сајсыз гурбанлар бащасына бәрпа етмиш, ермәни гәсбкарларына гаршы гејри-бәрабәр дөјүшләрдә торпагларынын ијирми фаизини итирмиш, әвәзиндә исә 1 милјондан артыг гачгынын мадди, мә'нәви, сосиал проблемләри илә үз-үзә галмыш Азәрбајҹанда һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрби-

јәси мүтләг милли-тарихи сојкөкләрә әсасланмалыдыр. Истәр дөври мәтбуатда, истәрсә дә екранда вә ефирдә тәблиғат апаран һәр кәс һәрби-вәтәнпәрвәрлик ишинин мәһз бу јөндән тәблиғи сајәсиндә өз милләтинин вә торпағынын шәрәфини вә севинчини дујмалыдыр.

Өлкәмиздә телевизија фәалијјәтә башлајана гәдәр һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын ағырлығы әдәбијјатын вә инчәсәнәтин, о чүмләдән радионун үзәринә дүшүрдү. Инсанлара Вәтән, торпаг севкисинин вә севки наминә чаныны фәда етмәк дујғуларынын ашыланмасы әсасән сөзүн, мәтбуатын вә бәдии тә'сир васитәләринин имканы илә шәртләнирди. Бу мәгамда истәр-истәмәз Икинчи дүнја мүһарибәси дөврү адландырдығымыз 1941—1945-чи илләри хатырламалы олуруг. Гејд етмәк олдугча вачибдир ки, Азәрбајчан халгынын гәһрәманлығы, онун дөјүш әзми, јенилмәзлији Икинчи дүнја мүһарибәсиндә дә өзүнү көстәрди. О заман ССРИ адланан дөвләт азәрбајчанлыларын да үмуми вәтәни сајырды. Һитлер Алманијасы бу үмуми вәтәнә гаршы е'лан олунмамыш мүһарибәјә башлајанда Азәрбајчанын да чәсур өвладлары силаһа сарылараг дүшмәнлә амансыз дөјүшләрә атылдылар. 1941-чи илдән 1945-чи иләдәк Исрафил Мәммәдов, Һәзи Асланов, Кәрај Әсәдов, Гафур Мәммәдов, Зија Бүнјадов, Мећди Һүсејнзадә, Әһмәдијјә Чәбрајылов, Мәлик Мәһәррәмов вә нечә-нечә оғулларымыз һәрб тарихимизин јени гәһрәманлыг сәһифәләрини јаратдылар.

Дүшмән үзәриндә гәләбәјә, гәһрәманлыға чағырыш Икинчи дүнја мүһарибәси дөврү һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын әсас хәтти иди. Мәһз һәмин ганлы-гадалы күнләрдә, дүшмәнлә өлүм-дирим савашы апарылдығы дөврдә "мүсәлләһ әскәрәм мән дә бу күндән" - дејән бөјүк сәнәткар Сәмәд Вурғун јазырды:

Кәл, ана јурдумун гызы, кәлини,
Инди һүнәр вахты, гејрәт дәмидир.
Сән дә әсиркәмә көмәк әлини,
Һәр сөзүн, сөһбәтин чан мәлһәмидир.

О дөврдә поезија илә јанашы бәдии публисистика да гәләбә наминә олдугча өнәмли ишләр көрмүшдүр. Сәмәд Вурғун, Рәсул Рза, Мећди Һүсејн, Мирзә Ибраһимов, Мир Чәлал, Сүлејман Рәһимов кими көркәмли сөз усталары илә јанашы Әвәз Садыг,

Әнвәр Јусифоғлу, Нурәддин Бабајев, Јусиф Ширван, Мәммәд Әкбәр вә башга публисистләрин дә дөјүшчүләримизин мүбариз характерини тәсвир едән мараглы очеркләри гәзет вә журналларда, алманахларда дәрч олунмушдур. Әлбәттә, сијаһыны кенишләндирмәк вә бу барәдә даһа әтрафлы сөз ачмаг олар. Анчаг белә бир фикри мүтләг гејд етмәк лазымдыр ки, фашизм үзәриндә гәләбәнин идеоложи тә'минатында бүтүн әдәбијјатымыз вә инчәсәнәтимизлә јанашы мүбариз, дөјүшкән публисистикамызын да бөјүк хидмәти олмушдур.

Әввәлдә гејд етдијимиз кими, Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә Азәрбајчан радиосу һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғаты бахымдан олдугча әһәмијјәтли ишләр көрмүшдүр. Сәнәт адамларынын ефир васитәси илә дөјүшчүләрә, арха чәбһәдә чалышанлара мүрачиәти, әскәр аналарынын, дөјүшчү аиләләринин дүшмән үзәринә јолланан оғуллары гәләбәјә һарајламасы мә'нәви-психоложи тә'сир бахымдан олдугча әһәмијјәтли иди. Әлбәттә, Икинчи дүнја мүһарибәси дөврүндә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси ишинин мөвчуд ичтимаи системин идеоложи фәалијјәт принсипләринә ујғун тәрәфләри дә варды вә дејәк ки, дүшмән үзәриндә гәләбә наминә тәблиғат ишиндә бејнәлмиләлчилик, гардашлыг принсипләрини дә тә'сиредичи амилә чевириридиләр. Амма бүтүн һалларда тәблиғат чох тә'сирли иди вә наһаг јерә демирдиләр ки, Бөјүк Вәтән мүһарибәсиндә тәблиғат да орду гәдәр дөјүшмүшдү.

Елә инди дә, һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын системли вә әһатәли, хүсусән дә милли-тарихи јөндән апарылмасы олдугча сәмәрәли олур. Там мәс'улијјәтлә демәк олар ки, бу иш башга күтләви информасија васитәләри илә мүгајисәдә Дөвләт Телевизија вә Радиосунда, онун "Һәрби-вәтәнпәрвәрлик" редаксијасында даһа фајдалы шәкилдә апарылыр. Дүздүр, телевизијада һәрби-вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда верилишләр 15–20 ил әввәл– совет дөврүндә дә һазырланырды. Амма бу, бирчә програмдан – "Һүнәр" адлы верилишдән ибарәт иди. Бу верилишдә исә әсасән Икинчи дүнја мүһарибәси вахты иткин дүшәнләрлә бағлы мәктублар охунур, мүһарибә ветеранларынын көрүшләри кечирилир вә сөзсүз ки, бүтүн бунлар совет тәблиғат машыны-

нын сүзкәчиндән кечириләрәк тамашачылара чатдырылырды. Лакин о дөврдә һәрб тарихимизин милли јөндән тәблиғи, һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин бу хәтт үзрә апарылмасы мүшкүл иш иди.

Нәһајәт, 1991-чи илдә Азәрбајчан дөвләт мүстәгиллијини бәрпа етди. Беләликлә, мүстәгил Азәрбајчанда телевизија васитәсилә һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын јени милли консепсијаја ујғунлашдырылмасы зәрурәти мејдана чыхды. Тәәссүф ки, илк дөврләрдә бу мәсәләдә бир чох сапмалар олду. Хүсусән мүстәгиллијин илк илләриндә телевизија мүстәгиллик вә торпагларын ермәни тәчавүзүндән азад едилмәси уғрунда мүбаризәјә чағырыш әвәзинә биканә вә сејрчи бир мөвгe тутду. Анчаг бүтүн бунлара бахмајараг, тележурналистләрдән, телеоператорлардан ермәни ишғалчыларына гаршы дөјүшләрдән видеоматериаллар һазырламаг үчүн көнүллү олараг чәбһә бөлкәләринә јоллананлар олду вә мәһз онларын һесабына о илләрдәки дөјүшләри гисмән әкс етдирән видеоархив јаранды. Ермәнистан ишғалчы бирләшмәләринин Азәрбајчана гаршы апардығы әдаләтсиз мүһарибә илә бағлы телевизија тәблиғаты бә'зи мүсбәт чәһәтләри илә јанашы системсиз вә мүбаризликдән узаг апарылырды. Хүсусән 1991—1993-чү илләрдә телевизија екранларындан Вәтәни, торпағы мүдафиәјә мүбариз чағырышлар ешидилмирди. Верилән әскәр чыхышлары исә реаллыгдан узаг, бәсит характер дашыјырды. Даһа дәгиг десәк, һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғаты ады алтында даһа чох ағлашма, сызылты, мүһарибәдә һәлак оланларын һүзнлү дәфн мәрасимләри көстәрилирди ки, бу да бә'зән әкс ефект верир, әһалидә горху, ваһимә һисси јарадырды. Хүсусән чағырышчы кәнчләрин "Биз шәһид олмаға кедирик" кими зәрәрли шүарлары тамашачыда кәнчләрин чәбһәјә, дөјүшләрә јоллананркән орада анчаг өлмәк еһтималы дујғуларыны јарадырды. Һалбуки торпаглары мәкрли дүшмән тәрәфиндән ишғал олунмуш бир мәмләкәтин телевизијасы даһа мүбариз, даһа консептуал һәрби-вәтәнпәрвәрлик иши апармалы иди. Она көрә дә бу нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн биз 1996-чы илин сонларына јахын телевизија вә радионун бирләшмиш "Һәрби вәтәнпәрвәрлик" редаксијасынын ишини јенидән

гурдуг. Јениләшмиш редаксија ихтисаслы кадрларла тә'мин олунду. Мән елә илк вахтдан бу редаксијанын верилишләрини диггәт мәркәзиндә сахладым. Верилишләрин һазырланмасы ишинә тәчрүбәли мүтәхәссисләри чәлб етдик. Мүдафиә Назирлијинин "Һәрби салнамә" групу илә әлагәләр сыхлашдырылды. Артыг 1997-чи илин илк ајларындан һәрби мөвзуда верилишләрә јени руһ һаким кәсилди. Инди програмларын һазырланмасында хејли чанланма јаранмышды. Хүсусилә дә сәнәт адамлары илә әскәрләрин көрүшләриндән вә Азәрбајчанын һәрб тарихиндән бәһс едән програмлар тамашачынын диггәтини өзүнә чәлб етмәјә башлады. Анчаг һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын бу ики хәтти кифајәт дејилди. Мүасир тамашачынын зөвгүнү охшамаг, она мәзлум һиссләр, сызылтылар әвәзинә мүбариз овгат ашыламаг үчүн јени телеформалар, екран ракурслары ахтармаг лазым кәлирди. Бу мәгсәдлә верилән тәклифләри јенидән көздән кечирдик, бу идејалары даһа да зәнкинләшдирдик вә редаксијанын ефир һәчмини 9 саатдан 14 саата гәдәр артырдыг. Тәблиғат ишинин системли вә консептуал башланғычы тезликлә өз бәһрәсини верди. Артыг Азәрбајчан телевизијасы өз тамашачысына јени, мүасир үслубда һазырланан, Вәтәнә, дөвләтә, үчрәнкли бајрағымыза, дөвләт һимнинә, әскәрә, һәрбчијә севки вә инам ашылајан "Ајпара", "Азәрбајчан Республикасына хидмәт едирәм", "Репортјор", "Чәбһә көрүшләри" кими верилишләр, мүбариз овгатлы һәрби-вәтәнпәрвәрлик клипләри тәгдим етмәјә башлады.

Бир факты да хүсуси вурғуламаг истәрдим ки, Азәрбајчан телевизијасынын һәрби-вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда верилишләри Азәрбајчан халгынын ордуја, орду гуручулуғуна, кәләчәк гәләбәләрә инамынын бәрпа олунмасында мүстәсна әһәмијјәт кәсб едир. Бу күн Азәрбајчан дөвләтинин тарихән һәсрәтиндә олдуғу вә дүшмәнин һәр чүр тәхрибатларына чаваб верән камил бир ордусу вар. Бу ордунун шәхси һеј'әти арасында сәмәрәли тәблиғат ишинин апарылмасында, һәр бир әскәр вә забитин мә'нәви-психоложи һазырлығынын артырылмасында, онларын гәләбә әзминин јүксәлдилмәсиндә, орду илә халғын бирлији бахымындан чәбһә көрүшләринин тәшкили кими вәтәнпәрвәрлик мисси-

јасынын јеринә јетирилмәсиндә дә милли телевизијамызын хидмәтләри данылмаздыр. Шүбһәсиз ки, милли-сијаси тәләбкарлығын нәтичәсидир ки, телевизијанын һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләри милли-тарихи варислијин, милли дөвләтчилик сијасәтинин вәтәнпәрвәрлик ракурсунун тәблиғиндә белә мүһүм наилијјәтләр әлдә етмишдир.

Бу күн милли телевизија илә һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләрини изләјән тамашачы кәркин һәрби тә'лимләрин, милли ордумузда дөјүш әзминин артырылмасынын екран васитәсилә дә олса иштиракчысына чеврилир, камера гаршысында вүгарла дајанан әскәрин, забитин чағырышларына бөјүк инамла јанашыр. Бу инам, ејни заманда, милли телевизијаја, онун кәркин вә сәмәрәли фәалијјәтинә, фәдакар телевизија ишчиләринин әмәјинә олан инамдыр.

Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын даһа әһатәли вә тә'сирли апарылмасынын вачиблијини нәзәрә алараг даим јени мөвзулар ахтарылыр. Илк нөвбәдә әскәрләрин јүксәк дөјүш руһу һаггында данышылыр, онларын дөвләтчилик һаггында биликләри зәнкинләшдирилир. Бу мәгсәдлә Азәрбајҹанын Дөвләт бајрағы вә һәрби һиссәнин дөјүш бајрағы һаггында, Дөвләт керби, Дөвләт һимни, Азәрбајҹанын азадлыг мүбаризәсинин мә'насы илә бағлы верилишләр өн плана чәкилир. Мәсәлән, "Азәрбајҹан Силаһлы Гүввәләри" адлы програм республикамызда орду гуруҹулуғу мәсәләләринә һәср олунур. Бу програм ајда дөрд дәфә, һәр һәфтәнин биринҹи күнү – орду һәјаты үчүн ән фәал күндә ефирә чыхыр.

Һәр базар күнү тамашачылара тәгдим олунан "Ајпара" һәрби-вәтәнпәрвәрлик топлусунда һәрб аләминә даир сүжетли информасија блоку, гәһрәманлыг, мүһарибә вә сәнәт, вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда бөлүмләр марагла гаршыланыр.

Азәрбајҹанын вә о чүмләдән түрк халгларынын һәрб тарихиндән бәһс едән, тамашачыны камил вәтәндашлыға сәсләјән "Һәрб тарихимиздән" адлы өјрәдичи програм милли телевизијанын сечилән програмлары сырасындадыр.

Әлбәттә, "Һәрби-вәтәнпәрвәрлик" редаксијасынын һазырладығы дикәр програмлардан да әтрафлы сөз ачмаг олар. Редакси-

јанын һәр бир әмәкдашы үзәринә дүшән мәс'улијјәти јахшы дәрк едир вә чалышыр ки, Азәрбајчанымызын дүшмән үзәриндә гәләбәјә говушмасы наминә бир телевизија ишчиси кими өз әмәјини әсиркәмәсин. Бу күн һәрби-вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда һазырланан верилишләрин дили сүн'и пафосдан, шүарчылыгдан олдугча узагдыр. Алынан мүсаһибәләр нитгин ајдынлығы, сәсләнән мәтнләрсә мәнтиги, бәдии дәјәри илә сечилир. Мәсәлән, "Новрузун мүбарәк, Азәрбајчан әскәри!" верилишиндән бир сечмәјә диггәт јетирмәклә бу програмларын дили һаггында мүәјјән гәнаәтә кәлмәк олар: *"...Кечә јары олмушду... Һеч ким бу кечәдән ајрылмаг истәмирди... Бу кечә көзәлләрин ән көзәлиди. Бу кечә бу мүгәддәс тонгал кәнарында һамы өз үрәји илә баш-баша галмыш, өз дујгулары илә гол-бојун олмушду... Дујгуларын ән улусу исә Вәтән, мәмләкәт дујгуларыјды. Багры ган олан торпагларымыз силаһа сарылмыш огулларынын душмәни диз чөкдүрәчәји күнүн интизарындадыр..."*

Мәһз бу үслуб милли телевизијамызын формалашдырдығы јени публисистика үслубудур вә онун әсасыны тәшкил едән һәрби публисистиканын өзү һаггында бир гәдәр әтрафлы данышмаг истәрдик.

ЕКРАН, ЕФИР ВӘ ҺӘРБИ ПУБЛИСИСТИКА

Бөјүк Ататүркүн бир кәламы вардыр: "Мүһарибә заманы тәкчә ики халгын ордусу дөјүшмүр, һәм дә ики халгын мәдәнијјәти, тәфәккүр тәрзи үз-үзә кәлир". Мәһз мәдәнијјәт, тәфәккүр вә дүшүнчә тәрзи халгда, онун чәнкә атылан өвладларында дөјүш руһу јарадараг гәләбәни тә'мин едир. Бу мә'нада артыг мүһарибәнин нә демәк олдуғуну билән халгымызын даим ајыг-сајыг олмасында мәтбу сөз, публисистика, о чүмләдән ефир-екран публисистикасы өнәмли рол ојнајыр. Чүнки бир тәрәфдән һәрб тарихимизи салнамәләрә, лент јаддашлара көчүрән, дикәр тәрәфдән исә халгымызы дүшмәнлә барышмаз, амансыз мүбаризәјә сәфәрбәр едән публисистика чағдаш Азәрбајчанымызын, мүстәгил дөвләтимизин мәһкум олундуғу һәрби

шəраитин бəhрəсидир. Она көрə дə Азəрбајчан телевизијасы вə радиосу бу сahəјə хүсуси диггəт јетирир. Һеч ким инкар едə билмəз ки, hərби-вətənпərвəрлик верилишləринин чағдаш hərби публисистиканын јаранмасында мүстəсна əhəмијjəти вар. Кичик бир арашдырма илə дə тəсдиг етмək олар ки, сон дөвр hərби публисистиканын əсасыны мəhз hərби телепублисистика тəшкил едир. Бу, бир тəрəфдən публисистləрин Ермəнистан–Азəрбајчан мүнагишəси илə бағлы гələм сahибləринин hərби олајлара бирбаша мүнасибətləринин субјективлији илə шəртлəнирсə, дикəр тəрəфдən hərби телепублисистləрин фəал, системли јарадычылыг иши, hадисələрə бирбаша мүдахиləси вə ајдын мөвгеји илə сечилир. Ермəни ишғалчыларына гаршы апарылан дөјүшləрдə чанының фəда етмиш Вətən өвладлары haггында јазылан вə чохунун да мүəллифləри кениш охучу аудиторијасына таныш олмајан ирили-хырдалы китаблар hərби публисистика ады илə тəгдим олунса да бу аддан вə мəзмундан чох-чох узагдыр. Бу, олса-олса баш вермиш hадисəнин хроникал шəкилдə гејдиjjаты вə хејриjjəчиликдир. Анчаг сөзүн həгиги мə'насында hərби публисистиканын јаранмасында əмəји олан гələм сahибləринин дə бир нечəсинин адыны чəкмək олар: Не'мəт Вејсəлли, Агил Аббас, Рəшид Фахралы, Абдулла Гурбани, Земфира Мəhəррəмли, Тофиг Һүсејн... Азəрбајчан Јазычылар Бирлијинин үзвү, јазычы-публисист Не'мəт Вејсəллинин сон дөвр јарадычылығы бүтүнлүклə hərблə бағлы олуб. "Азəрбајчан Ордусу" гəзетинин əмəкдашы олмуш Не'мəт Вејсəлли мүhарибəнин əввəлиндən гајнар нөгтələрдə чалышмыш вə бунун нəтичəсиндə дə Азəрбајчан hərби публисистикасыны тəмсил едə биләчək бир нечə китаб јаза билмишдир.

Телевизија верилишləри сырасында hərби телепублисистика нүмунəси олараг илк өнчə Телман Нəзəрлинин "Мəмləкətим" програмыны мисал чəкмək олар. Мүhарибə башлајандан hərби тележурналист кими дөјүш бөлкələриндə фəалиjjət көстəрмиш мүəллиф Ермəнистан–Азəрбајчан мүhарибəси, гəhрəманлыг, шəhидлик, гачгынлыг, Вətən уғрунда дөјүшləрин психоложи-мə'нəви мəгамлары, орду гуручулуғу ишинин перспектив имканлары барəдə hərби-публисистик јөнүмлү силсилə верилиш-

ләр һазырламышдыр. Әлавә олараг, һәрби телепублисистика нүмунәси кими Әдил Арифоғлунун "Репортјор", Фәхрәддин Һачыбәјлинин "Чијин-чијинә", Еллада Умудлунун "Сәнкәр", Нурәли Тәмрасоғлунун "Ел бир олса...", Мәтанәт Әскәргызынын "Әскәр анасы", Раһиб Гәрибин вә Әдаләт Тејмурлунун "Анд", еләчә дә "Азәрбајчан Силаһлы Гүввәләри" верилишләрини көстәрмәк олар. Ады чәкилән бу телевизија верилишләри әксәр һалларда мөвзу мәнбәји вә мә'нәви тә'сир васитәси олараг ајры-ајры мәтбуат вә мәтбуат нүмајәндәләри тәрәфиндән дә долајысы илә истифадә олунур. "Сәркәрдә", "Азадлыг Ордусу", "Әсрин фачиәси – Хочалы", "Ган јаддашы", "Минаахтаранлар" вә дикәр сәнәдли телевизија филмләрини дә јада салсаг һәрби телепублисистиканын мәнзәрәси бир аз да ајдын чанланар.

Унутмаг олмаз ки, жанр е'тибарилә публисистика чевик жанрдыр. Елә ону әдәбијјатын дикәр голларындан да мәһз илк олараг бу кејфијјәти фәргләндирир. Өлкәмиз үчүн игтисади чәһәтдән чәтин олан вә охучунун китаб алычылығы габилијјәтинин минимума ендији бир вахтда һәрби телевизија публисистикасынын әһәмијјәти данылмаздыр. Кениш охучу аудиторијасы үчүн нәзәрдә тутулмуш публисистиканын һәрби-вәтәнпәрвәрлик саһәсиндә едә билмәдикләрини бу күн мәһз Азәрбајчан телевизијасы едир. Јери кәлмишкән, мәтбуата вә нәшрижјата нисбәтән чевиклијинә вә тә'сир даирәсинин кенишлијинә көрә, радионун имканлары да әвәзсиздир. Бу күн һеч бир гејри-тәвазәкарлыг һиссинә гапылмадан демәк олар ки, орду гуручулуғунда, кәнчләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик руһунда јетишмәсиндә лазыми тәблиғаты Азәрбајчан радиосу дикәр радиолара нисбәтән даһа системли вә әһатәли апарыр. "Сынаг", "Алп-әрәнләр", "Инам", "Әскәр мәктублары" радио верилишләри һәрби публисистиканын парлаг вә мараглы нүмунәләридир.

Дөвләт телевизијасынын "Чәбһә көрүшләри", "Һәрб тарихимиздән" вә "Факт" верилишләри барәдә бир аз әһатәли данышмаг лазым кәлир. Чүнки һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын ишинин хејли һиссәси бу верилишләрин үзәринә дүшүр. "Факт" верилишиндә (мүәллифи Фируз Новрузов) тәкчә сон олајларла мәһдудлашмајан Ермәнистан–Азәрбајчан мүнагишәси милли

тарихи аспектдә арашдырылыр. Сепаратчы, мүртәче вә террорчу "Дашнагсүтјун" партијасынын јаранмасы, мәгсәди вә фәалијјәти, ондан тарих боју түрк дүнјасына гаршы алят кими истифадә олунмасы, еләчә дә ермәни сепаратизминин мәкрли перспективинин кизли амилләри бу күнүн бахыш бучағы алтында чөзүлүб, кәнчләрә тарихи кечмишимиз, мәмләкәтимизин башына кәлән вә ја кәтирилән бәлалар, бу бәлаларын арадан галдырылмасында дахили вә харичи гүввәләрин мүгавимәт амили тәһлил олунмуш шәкилдә чатдырылыр. "Факт" һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишини изләјән вә сабаһ Азәрбајчанын Силаһлы Гүввәләри сыраларына һәгиги һәрби хидмәтә јолланачаг һәр бир кәнч артыг Вәтәнинин кечдији тарихи јол барәдә мүәјјән тәсәввүрә вә билкијә малик олур, достуну, дүшмәнини таныјыр, милли дөвләтин, дөвләт мүстәгиллијинин нә олдуғуну гијмәтләндирә билир.

Чох јахшы һалдыр ки, танынмыш тарихчи-алим вахтилә Ирәван маһалында јашамыш Исрафил Мәммәдов ардычыл олараг бу верилишлә әмәкдашлыг едир. Онун инди Ермәнистан адланан Гәрби Азәрбајчандан сојдашларымызын дәфәләрлә депортасија олунмалары барәдә арашдырмаја даир чыхышлары, ермәни сепаратизминин ич үзүнү, мәнфур хисләтини ачыб көстәрән дәлил-сүбутлары тәкчә кәнчләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик руһунда тәрбијәси үчүн дејил, ејни заманда һәр бир вәтәндаш үчүн кәрәклидир.

Сон дөрд илә гәдәр "Һәрб тарихимиздән" верилиши чох мәһдуд бир даирәни әһатә едирди. Совет тәблиғат машынын сепаратчы тәзјигиндән, һәтта сон дөрд илә гәдәр дә јаха гуртара билмәјән верилишин јарадычылары һәрб тарихимизи Әлиаға Шыхлинскидән вә Сәмәдбәј Мећмандаровдан о јана тәгдим едә билмирдиләр. Редаксијада апарылан јени кадр ислаһаты сајәсиндә "Һәрб тарихимиздән" програмы да јени чаларда, јени, дәгиг вә долғун консепсијаја ујғун һазырланмаға башланды.

Илк дөврләрдә һазырланан програмларда јалныз халғымызын совет һакимијјәти дөврүндәки һәрб тарихинин тәдгигиндән сөһбәт ачылырдыса, һазырда "Гәдим һәрб тарихимиз", "Түрк һәрб тарихиндән нүмунәләр", "Һәрби тактика вә ја фәндләр",

"Гәһрәманлыг тарихимиздән", "Һәрб тарихимиздә гадынлар", "Һәрби дил", "Түрк һәрб тактика вә үсуллары", "Милли бирлик вә мүһарибә", "Ханлыглар дөврүнүн һәрб тарихи", "Күлүстан вә Түркмәнчај сүлһ мүгавиләсинин һәрб тарихимиздә јери", "Гәдим түрк дөјүшчүсүнүн әхлагы", "Боз гурд вә гәдим түрк дөјүшчүсү" вә с. кими мараглы мөвзулардан бәһс едилмишдир.

"Һәрб тарихимиздән" програмынын мөвзуларында "тарихә ајдын мүнасибәт" мәсәләси башлыча мәсәләләрдән һесаб едилир:

"Тарих тале пајы, алын јазысыдыр. Ондан гачмаг мүмкүн дејил, нә ону дәјишә биләрсән, нә ондан имтина еләјә биләрсән, нә дә ону сечиб соналаја биләрсән. Бабаларымызын тарих боју јапдырдыгы имарәтләр дә бизимдир, јаратдыгы мәдәнијјәт дә, ганлы дөјүш салнамәләри дә, газандыгы гәләбәләр дә, уградыгы мәглубијјәтләр дә...

Түркүн тарихиндә ганлы гырғынларын сајы-һесабы јохдур. Лап узаг кечмишдә тарихимизин кундоған чағында Дыш Огуз Ич Огузун узунә аг олду...

Тарихин бир нәһс күнүндә Әмир Тејмур Јылдырым Бәјазиди диз чөкдуруб... Ајы-күнү бәлли бир тарихдә Шаһ Исмајыл Хәтаи өзбәк һөкмдары Шејбани ханы ганына гәлтан еләтдириб. Кечмишимизлә бағлы унутганлығымызы анладығча, јаддашымыз ојаныб һәрәкәтә кәлдикчә бу күнүмүзүн актуал мөвзуларындан олан "Мә'нәвијјатын күчү" мөвзусунун әһәмијјәтини дәрк етмәкдәјик. "Бүтүн дүнјаны диз чөкмәјә вә баш әјмәјә мәчбур едән түрк күчүнүн сирри түрк мә'нәвијјатынын бөјүклүјүндәдир!" сөјләјән түрколог Лев Гумилјов бу амилин әһәмијјәтини ајдынлығы илә ифадә едир".

Ән али вә ән гүввәтли күч һесаб едилән мә'нәвијјат инсан әмәлини, инсан әхлагыны шәртләндирән башлыча амилләрдәндир. Дикәр саһәләрлә јанашы һәрб саваш сәнәти дә инсан мә'нәвијјатынын мәһсулудур. Бу бахымыдан түрк мә'нәвијјатынын түрк саваш сәнәтинә етдији тә'сирлә бағлы "Һәрб тарихимиздән" програмында сөһбәт ачылан мөвзу даһа мараглыдыр. Гәһрәманлыг, икидлик түрк һәјат тәрзинә мәхсус кејфијјәтләрдир. Бөјүк һејван сүрүләрини сојугда, күләкдә, јағышда вә исти-

дә учсуз-бучагсыз чөлләрдән, нәһәнк дағлардан, сылдырым гаjалардан ушаг, гоча вә гадынларла бәрабәр кечирәрәк апармаг үчүн халг күчлү тәшкилата, дәмир интизама, бөjүк физики енержиjә малик олмалы иди. Бүтүн бунлар һәм дә халгдан күчлү әскәри мәһарәт тәләб едирди. Мәһз түрк һәjат тәрзинин нәтичәси иди ки, гәдим түрк чәмиjjәтиндә шәхсиjjәтин нүфузу, әсас е'тибары илә онун "ити гылынчы вә узун низәсиндән" асылы иди. Һүнәр көстәриб ад газанмаг бу чәмиjjәтин әзәли вә әбәди идеалы иди.

Jери кәлмишкән "Һәрб тарихимиздән" програмында сөһбәт ачылмыш мараглы мөвзулар сырасында "әскәр jетишдирмәк бачарыгы" мөвзусу да вар:

"Гәдим түркләр догулан һәр бир ушагы әскәр кими тәрбиjә едирдиләр. Она көрә дә һәр бир тajфа узвү әскәр иди. Гәдим түрк чәмиjjәтиндә jалныз баһадыр олараг jашамаг мумкун иди. Ушаглар ән сәрт ганунларла тәрбиjә олунурдулар. Һунлар jени догулан ушагы гышда гарын үстүнә атыр, бир муддәт кечдикдән сонра исә ону дәриjә бүкурдүләр. Jениjетмәни ән горхулу сәфәрләрә көндәрирдиләр. Ән мараглысы одур ки, jениjетмәләрин әскәри тә'лим вә тәрбиjәси илә тajфанын мәшһур баһадырлары мәшгул оларды. Бу амил кәләчәк дөjүшчүләрин мә'нәви, һәрби биликләринин камилләшмәсиндә олдугча әһәмиjjәтли иди".

"Савашын гәләбә илә баша чатдырылмасында психоложи амилләр дә башлыча тә'сир васитәләриндән һесаб едилир" - мәзмунлу програмын сајларындан биринdә гејд едилир ки, ән мәшһур сәркәрдәләр саваш мејданында психоложи тә'сирин мүхтәлиф метод вә үсулларындан истифадә етмишләр. Бүтүн бунлар исә гаршы тәрәфин дөjүшчүләрини горхуја салмаг, ваһимәләндирмәк, өз күчүнә инамсыз вәзиjjәтә кәтирмәк вә с. мәгсәди күдмүшдүр. Әмир Тејмур "Түзүкләри"ндә гејд едирди ки: "Азәрбаjчан савашында Гара Jусиф түркмәнлә тоггушаркән гошунум ағыр вәзиjjәтә дүшәндә Менгли Буға Гара Jусифин мejдандакы сәркәрдәләриндән биринин башыны кәсиб низәнин учуна санчараг jухары галдырды. Ләшкәрә деди ки, өлән Гара Jусифдир, бу Гара Jусифин башыдыр. Вә ләшкәрим дөjүш мejданына төкүлдү... Гара Jусифи мejдандан гачыртды. Һәмин дөjүшдәки гәләбәни Менгли Буганын адына jаздыртдым".

Бу мөвзудан бәһс едән верилишин сонлуғунда һаглы олараг гејд едилир ки: *"Зәнкин һәрб тарихинә, јуксәк мә'нәвијјата вә әхлага, савашын мүхтәлиф фәнн вә усулларына, психоложи тә'сир васитәләринә малик олан халғымызын бутун бу кими наилијјәтләринин әскәрләримизә лазымынча өјрәдилмәси ишини даһа күчләндирмәлијик. Унутмамалыјыг ки, һәртәрәфли тә'лим көрмүш әскәр савашын бутун сынаг вә чәтинликләрдән узу аг чыхар".*

Мүәллиф Әлөвсәт Садығын ефирдән: "Гәһрәманлыг һәр кәсә хас олмадығы кими, тарихин гәһрәманлыг салнамәләрини јаратмаг да һәр милләтә мәхсус дејил. Бу да һәгигәтдир ки, тарихи гәһрәманлар јашадыр. Тарих онларын әмәлләриндәдир" - сөзләрилә башлајан "Һәрб тарихимиздән" програмынын даһа бир сајында исә халг арасында кениш јајылмыш, дөврүмүзә гәдәр дилләрдә долашан дејим, нағыл вә рәвајәтләрин тарихи јаддашымызын горунмасындакы ролундан сөһбәт ачылыр.

Бөјүк тарихчи Кизо һәлә бир әср бундан әввәл јазырды: "Елә ки халгларын архасында узун вә шәрәфли тарих дурду, онлар нә гәдәр чалышсалар да бу кечмишдән ајрыла билмәјәчәкләр. Онлар, һәтта бу кечмиши мәһв етмәјә чалышдыглары заман белә онун тә'сири алтында олачаглар. Өзләринин ән кәскин кечид дөврләриндә дә онларын характерләри вә талеләри нечә формалашмышса, еләчә дә галачагдыр".

Верилишдән: *"Чәнкиси кишнәрти олан сајсыз-һесабсыз турк гәбиләләри... Мин илләр боју Аврасија чөлләриндә көчәри һәјат сүрән, ат чапан, ох-кәмәнд атан, гылынч ојнадан, бизим кими гајмаг вә әппәк јејән, гымыз ичән чәнкавәр турк тајфалары... Онларын чох кичик һүнәрләри белә тә'рифләнмәјә һагг верир. Түркләр үчүн ән бөјүк шәрәф савашда өлмәкдир. Саваш ән јахын достларыдыр".*

"Турк оғлу илк дәфә һарда ат белинә галхыб, бу тарихин сирридир. Әслиндә бу о гәдәр дә вачиб дејил. Әсас мәсәлә одур ки, торпагдан учалмагын, мәсафәнин һакими олмагын вә өлкәләр фәтһ етмәјин ләззәтини, севинчини өнчә турк өвлады дадыб. Турк дөјүшчүсүнүн әрәнлик мејданы, устундә јагы илә савашыб баш кәсдији, чалдыгы һәр гәләбәдән сонра диз чөкүб өндүјү, өпүб алныны сөјкәдији учсуз-бучагсыз торпаглар сырасында Азәрбајчан адлы мәм-

ләкәт дә вар... Вәтәнимиз Азәрбајҹан да турк дөјүшчүсүнүн гәһрәманлыгынын дәфәләрлә шаһиди олуб. Јагысыны өз саваш гүдрәти илә јанашы фәрди һәјат кејфијјәтләри илә дә јенмәји баҹаран турк шүҹаәтини көруб-көтүруб".

Нә гәдәр ки, бәшәријјәт јени-јени дәһшәтли мүһарибәләрин шаһиди олмагдады, тарихән дөјүшән тәрәфләр саваш тактикасынын мүхтәлиф үсулларындан, о ҹүмләдән һүҹум фәндиндән истифадә едиб вә едәҹәк... Бу мөвзуну "Һәрб тарихимиздән" верилишиндә ән чох сөһбәт ачылан мөвзулардан һесаб етмәк олар: *"Јухарыда мави көј чөкмәдикҹә, ашагыда гара торпаг јарылмадыгҹа сәнин елини вә нәслини кимсә позаммазды. Амма сән душмәнин әрмәганларына алдандын, тәфригәләрә, фәсадчылара алдандын. Сәнин хиласкарын олан аталарына үсјан етдин. Јурду "бөлдүн вә өлдүн" дејәрәк тарихи кечмишинә дөнүк чыхыб әҹдадларына мәхсус саваш сәнәтини јадыргајанлары тәнбеһ едән Билкә хаган өзү дә е'тираф едир ки, бүтүн наилијјәтләрини турк саваш үсулларындан бәһрәләнмәклә әлдә едиб. О саваш мејданында бир фыртына кими ортаја чыхыб, бир шимшәк кими гејб олан орду јаратмага наил олмушду".*

Ејни заманда верилишдә тохунулан фикирләр, мүраҹиәт олунан һәрби мәнбәләр тамашачыларын, хүсусән һәрбчиләрин диггәтини ҹәлб едир. Көтүрәк елә һаггында бәһс етдијимиз мөвзуну Әмир Тејмур өзүнүн "Хатирәләрим"дә јазырды: "Һүҹума кечмәздән өнҹә нәзәрә алмаг ваҹибдир ки, бу әмәлијјаты киминлә вә неҹә апараҹагсан. Бу заман дөјүшчүнүн бүтүн баҹарыг вә габилијјәти диггәтлә өјрәнилмәли, сонра вериләҹәк әмр вә көстәришләр, дөјүш апарылма гајдасы бунун мүгабилиндә мүәјјәнләшдирилмәлидир. Бизләр сүр'әтли, көзләнилмәз һүҹуму чох севәрик".

Әслиндә саваш милләтләрин адәт-ән'әнәләринин, әлдә етдикләри наилијјәтләринин мәһсулудур.

Милләтләрин саваш үсулуна нәзәр јетирәндә һәм дә онун шаһиди олуруг ки, әкәр шәрглиләр, хүсусән түркләр һәјат тәрзләри илә әлагәдар олараг сүр'әтли һүҹума кечмәји, аз јарагланмагла чевик һәрәкәт етмәјә үстүнлүк верирдисә, гәрблиләр бунун әксини едирди. Онлар һәддән артыг јарагланыр, сүр'әтли

hүчума о гәдәр дә һәвәс көстәрмирдиләр. Әкәр түркләр дағыныг hүчуму вә бу заман чинаһлардан басгыны даһа чох севирдиләрсә, ромалылар низами гајдада ирәлиләмәји, хәтти вә ортаданјарма hүчумуну даһа чох истәјирдиләр. Түркчү алим Лев Гумилјов бу сәбәбдән түрк саваш үсулуна үстүнлүк верәрәк јазырды: "Түркләрин һәјатыны савашсыз тәсәввүр еләмәк мүмкүн дејил. Онлар бош вахтларында дүшмәнләринин үстүнә hүчума кечәрдиләр. Савашлары демәк олар ки, бүтөвлүкдә hүчумдан ибарәтдир. Мүдафиәдә өлдүрмәкдән hүчумда өлмәји үстүн тутарлар".

Бәли! Верилишдә гејд едилдији кими, заман өтдүкчә инсан әмәји силаһларын јени-јени нөвләрини истеһсал етди. Мәһз бу сәбәбдән дә савашын бүтүн тактика вә үсуллары көклү олараг дәјишди. Һәлә о дөврдә Әмир Тејмур: "Дүшмәнин һансы силаһа малик олдуғуну билмәдән савашы газанмаг мүмкүн дејил. Дөјүшчү әлиндәки силаһа ујғун дөјүшәр вә јери кәләндә рәгибин мәһз һәмин силаһындан горунмағы бачарар" - дејә сәркәрдәләринә мәсләһәт верәрди. Тарихимизин ибрәт дәрси сајылан Чалдыран дөјүшүндә Шаһ Исмајыл Хәтаинин мәғлубијјәт сәбәбләри бу мәсләһәтин һикмәтинә бариз нүмунәдир.

Тарихимизин ибрәт долу сәһифәләриндән бәһс едән верилишин бу саһәдәки хидмәти дә хүсуси гејд едилмәлидир. Әлбәттә, јашанылан һәр күн һәмин күндә баш вермиш һадисәләрин маһијјәти бахымындан јаддашларда галыр. Тарихимизин елә күнләри олуб ки, јүз илләр, мин илләр өтсә белә, өз мә'насына, маһијјәтинә көрә тарихи јаддашымызда һәмишәлик галачаг. Һәмчинин 10 феврал күнү дә... 1828-чи илин 10 феврал күнү чар Русијасы илә Иран арасында бағланмыш "Түркмәнчај сүлһ мүгавиләси" Азәрбајчанымызын бүтөвлүјүнү ики јерә бөлдү. О вахтдан Бакымыз Тәбризә, Тәбризимиз Бакыја һәсрәт галды... Өвлад тәрбијәси һәр бир халгын һәјат тәрзинин тәркиб hиссәсидир. Бу бахымдан түркләр истисна тәшкил етмир. Өвладыны әр кими, икид бөјүтмәк тарихән түркүн идеалы олуб. Гәдим түркләрин әскәри әхлагынын камиллијини вә бу күнүмүз үчүн өнәмлијини нәзәрә алыб верилишин сајларындан биринде мәһз бу мөвзудан сөһбәт ачылмышдыр:

"Әскәр талеји һәр бир туркун һәјатынын мә'насы иди. Бели узукдән кечән, енликурәк, оглан дурушлу, ширбиләкли өвлад арзусу турк әхлагынын тәркиб һиссәси иди. Саваш, әскәр шөһрәти дөјушчунун чәмијјәтдәки мөвгејини муәјјәнләшдирирди. Саваш һәјаты, әскәри шучаәтләр онун өзунун, аиләсинин, нәслинин, тајфасынын шәрәф вә намус иши иди".

Гәдим түркләрин һәрб тарихинә диггәт јетирәндә дөјүшчүләрин һәрби камиллијинин артырылмасында гурдун саваш вә давраныш кејфијјәтләриндән кениш истифадә олундуғунун шаһиди олуруг. Мәһз бу сәбәбдәндир ки, түркләр гурду һәм дә өзләринә һәрби рәмз һесаб етмишләр. Онлар гурду јүксәк дөјүш бачарығына вә өз әмәлиндәки сәдагәтә көрә севибләр. Өз саваш үсулларында гурдун дөјүш кејфијјәтләриндән бәһрәләнмишләр. Гурдла түрк дөјүшчүсүнүн әмәлиндәки бә'зи охшарлыглар "Һәрб тарихимиздән" програмынын сајларындан бириндә ашағыдакы гајдада көстәрилмишдир:

"Гурдлар һәр вахт тәләјә душмәзләр. Овчу тәләсинә душдукләри заман исә тәләјә душмуш наһијјәни јејәр, ордан гуртуларлар. Ејнилә турк дөјушчусу дә әсир душмәз. Әсир душмәкдән өлуму устун тутармыш; гурд учун рәгиб фәрг етмәз вә лазым кәләрсә онунла савашдан чәкинмәз. Турк дөјушчусу дә душмәнин сајына, мәнсуб олдугу силаһ-сурсата бахмадан һәлледичи мәгамда дөјушә атылармыш; гурдун дикәр һејванлардан устун чәһәти јолдашына сәдагәтлијидир. О, ја өлдурулмуш јолдашынын гисасыны алар, ја да өзуну өлумә верәр. Ејнилә гәдим турк әскәри дә дөјушчу достуна сәдагәтли олмушдур. Јолдашыны дарда гојуб гачмаг турк әскәри әхлагына јаддыр. О гисасчыдыр вә буну бачарыр; гурд башга јыртычы һејванын овуна шәрик олмаз вә көһнәлмиш, уфунәтли әти јемәз. Һәмчинин туркләр башгасынын гәләбәсини өз адына чыхмаз, өз гәләбәләри илә өјунәрләр".

Верилишин һазырланмасында Азәрбајчан тарихинин мүхтәлиф дөврләриндәки һадисәләри әкс етдирән мөвзулара да дәфәләрлә мүрачиәт олунмушдур. Белә ки, Азәрбајчан мүстәгиллик јолуна гәдәм гојдугдан сонра тарихимизи ағ ләкәләрдән тәмизләмәк, кечмишдә баш верәнләри олдуғу кими өјрәниб халга дүзкүн чатдырмаг имканы јаранды. Верилишин бу мөвзулу сајла-

рындан бириндә гејд едилир ки, "XIX–XX әсрләрдә халгымызын башына бир сыра фачиәләр кәтирилиб. Бөјүк дөвләтләрин јеритдикләри сијасәтин гәддар вә мәкрли ичрачысы олан ермәниләрин әли илә дәфәләрлә халгымыза гаршы сојгырым төрәдилмиш, Бакы, Шамахы, Губа гәзасында, Зәнкәзурда, Нахчыванда, Ләнкәранда вә дикәр бөлкәләрдә динч әһали гылынчдан кечирилмиш, гадынлара, гочалара, ушаглара белә рәһм едилмәмишдир. Гарәт вә зоракылыгларла мүшајиәт олунан сојгырым заманы јүзләрлә јашајыш мәнтәгәси дағыдылыб јерлә јексан едилмиш, адамларын бурун-гулаглары кәсилмиш, күлләләнмиш, күтләви гәтлләр төрәдилмишдир. Бу вәһши аксијалар заманы Азәрбајчан әразиләри зәбт едилмиш, әзәли торпагларымызда ермәниләрин планлы шәкилдә јерләшдирилмәси, сонра һәмин әразиләрин биздән гопарылараг Ермәнистана гатылмасы башланмышдыр. "Күлүстан" вә "Түркмәнчај" мүгавиләләри илә башлајан Азәрбајчан халгынын вә торпагларынын парчаланма просеси бу күнә кими давам етмәкдәди".

Һәр дәфә мараглы мөвзуларла тамашачыларын диггәтини чәлб едән "Һәрб тарихимиздән" програмында республиканын танынмыш зијалылары – алимләр, тарихчиләр, һәрбчиләр вә с. иштирак етмиш, өз фикирләрини сөјләмишдир. Бунлардан филолокија елмләри доктору Вагиф Арзуманлынын, тарих елмләри доктору Јагуб Маһмудовун, тарих елмләри доктору Маһмуд Исмајыловун, фәлсәфә елмләри доктору Вәли Һәбибоғлунун, профессор Садыг Шүкүровун, тарих елмләри намизәди Рәшид Мәһәррәмовун, архиолог Нәсиб Мухтаровун, һәрбчи шаир, полковник Рамиз Дујғунун вә с. адларыны чәкмәк олар. Онларын һәр биринин верилишдәки мөвзуларла бағлы чыхышлары марагла гаршыланмышдыр.

Вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси демәк олар ки, верилишин бүтүн сајларында әсас мәсәләләрдән һесаб едилмишдир:

"Дөвләти олмајан милләтин ады, дөвләт гуруб сонрадан бу милли не'мәти итирән инсанларын исә јашамаға һаггы јохдур" - сөјләјән Зија Көјалп өз әсәрләриндә түрк милләтинин һәјатындан, онун чәнкавәрлик, бәһадырлыг тарихиндән кениш сөһбәт ачыр. Әлбәттә ки, бу унудулмаз мүтәфәккирин гејд етдији кими,

мәмләкәтә лајиг вә ону горумаға гадир орду јаратмаг иши анадан олан көрпәнин вәтән үчүн бөјүдүлмәсиндән, онун вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсиндән чох асылыдыр. Ордусуз вәтән, вәтәнпәрвәр әскәрсиз орду јохдур. Ордунун күчү онун шәхси һеј'әтинин сај чохлуғунда вә мәнсуб олдуғу силаһларын дөјүш кејфијјәтиндә јох, әскәрләринин дөјүш бачарығынын камиллијиндәдир. Бу күн һәр биримиз әчдадларымыза мәхсус јүксәк әхлаги кејфијјәтләри, вәтәнпәрвәрлик һиссини вә әсл дөјүшчү бачарығыны өзүмүзә гајтармалы, өтәнләрдән ибрәт көтүрмәлијик.

Бүтүн мүһарибәләрдә өн чәбһә арха чәбһәјә архаланыр. Даһиләрдән биринин мараглы бир фикри вар: "Дөјүшдә әскәрләр, мүһарибәдә исә һамы иштирак едир, әмәкчи әмәји илә, сәнәтчи сәнәти илә, зијалы исә сөзү вә мә'нәви дајағы илә...". Белә олмаса, дүшмән үзәриндә гәләбә чәтин тә'мин олунар. Ермәни ишғалчыларынын торпагларымызын ијирми фаизини зәбт етмәси өн вә арха чәбһә бирлијинин мүәјјән дөврләрдә позулмасы илә дә шәртләнир. Бүтүн мәнфи һаллара бахмајараг, ајры-ајры сәнәтчиләримиз, елм адамларымыз, шаир вә јазычыларымыз Азәрбајчан телевизијасы илә вәтәнпәрвәрлик руһунда чыхыш едәрәк халгы азадлығымыз, истиглалымыз вә дүшмән үзәриндә гәләбәләримиз наминә бирлијә чағырмышлар. Бәхтијар Ваһабзадәнин, Нәби Хәзринин, Габилин, Әзизә Чәфәрзадәнин, Мәлик Мәһәррәмовун, Зәлимхан Јагубун вә дикәрләринин телечыхышлары вә мүрачиәтләри халгын бирлик вә мүбаризлик ишиндә аз рол ојнамамышдыр. Вә бу мәгамда Азәрбајчан телевизијасынын мүстәсна ролу унудулмамалыдыр.

Сәнәт адамларынын, зијалыларын, арха чәбһә нүмајәндәләринин әскәр вә забитләрлә көрүшүнү тәшкил етмәк вә буну јүксәк профессионаллыгла видеолентә алараг мави екран васитәсилә чохмилјонлу тамашачы аудиторијасына чатдырмаг кими бир вәтәнпәрвәрлик миссијасы да Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасына мәхсусдур. Сон дөрд илдә "Чәбһә көрүшләри" вә "Салам, камандир оғлум" верилишләри мәһз бу миссијанын јүксәк сәвијјәдә јеринә јетирилмәси демәкдир. Шаир вә јазычылардан Нәриман Һәсәнзадә, Чабир Новруз, Сөһраб Таһир, Әнвәр Әһмәд, Агил Аббас, Муса Уруд, Огтај Рза вә онларча дикәрләри телеви-

зијанын "Чәбһә көрүшләри" хәтти илә сәнкәрләрдә, һәрби һиссәләрдә олмуш, әскәр вә забитләр гаршысында онлары дүшмән үзәриндә гәләбәјә руһландыран, Вәтән вә торпаг севкисини, гисас, интигам һиссини даһа да аловландыран чыхышлар етмиш, ше'рләр охумушлар. Әскәр вә забитләр исә белә вәтәнпәрвәрлик руһлу көрүшләрин кечирилмәсини олдугча дәјәрләндирмиш, орду гуручулуғу үчүн тәканвериҹи амил олдуғуну билдирмишләр.

Азәрбајҹан телевизијасы бу күн өлкәдә бөјүк һәрби вәтәнпәрвәрлик иши апарыр. Азәрбајҹан тамашачысы һәр күн дөвләт телевизијасы екранында һәр кәси Вәтәнин азадлығы вә истиглалы наминә фәалијјәтә, милли бирлијә сәсләјән һәрби вәтәнпәрвәрлик верилишләринә бахыр. Бу верилишләр васитәсилә Азәрбајҹан тамашачысы һәрб тарихимизи вәрәгләјир, гачгын чадырларына баш чәкир, әскәр оғуллары илә чијин-чијинә һәрби тә'лимләрдә иштирак едир вә бөјүк гәләбәјә олан инамы даһа да артыр.

* * *

Дејиләнләрдән бу гәнаәтә кәлмәк олар ки, XX әсрин "визуал феномен"и олан телевизија өз екранында ичтимаи-сијаси вә сосиал-мәдәни һәјатымызын бүтүн саһәләрини там дәгиглији илә ишыгландырмаг күдрәтинә маликдир. Нәинки көстәрмәк, һәтта она мүдахилә едиб тә'сир көстәрмәк күчү дә мүасир телевизијанын үстүнлүкләриндән сајылыр. Мәһз бу чәһәтинә көрә инди телевизија күтләви информасија васитәләри системиндә өзүнүн үстүнлүјүнү горујуб сахлајыр вә кетдикчә бу үстүнлүјү ән мүасир технолокијалар һесабына даһа да кенишләндирир. Бу мә'нада мүстәгил Азәрбајҹанымызын көркин вә севинчли һәјатынын күзкүсү олан Азәрбајҹан милли телевизијасы да республикамызын күтләви информасија васитәләри системиндә хүсуси јер тутараг дөвләтчилијимизин е'тибарлы трибунасына чеврилмишдир. Мөвчуд олдуғу 45 ил әрзиндә зәнкин сәнәт вә јарадычылыг ән'әнәләри формалашдыран телевизијамыз әдәби дилимизин, нитг мәдәнијјәтимизин дә инкишафында мисилсиз рол ојнамышдыр. Телевизијанын һаггында данышдығымыз функсионал үслубларынын зәнкинлији вә екранын әдәби дил нормаларыны

горуjуб сахламасы ону сүбут едир ки, ефиримиз һәмин миссиjаны бу күн дә шәрәфлә давам етдирир. Тәәссүф ки, индиjәдәк алимләримиз, илк нөвбәдә исә сәнәтшүнасларымыз вә дилчиләримиз телевизиjанын бу саһәдәки фәалиjjәтини лазымынча тәдгиг едиб өjрәнмәмишләр.

Әлбәттә, телевизиjа иши чохчәһәтли бир систем олдуғу үчүн биз бу китабда проблемләри (о чүмләдән әдәби дил вә телевизиjа мөвзусунун) jалныз бир гисмини әһатә етмәjә чалышдыг. Елә бу мәгсәдлә дә актуал мөвзуда гәләмә алдығымыз сәнәдли телевизиjа филмләринин әдәби ссенариләрини, о чүмләдән мүхтәлиф илләрдә мүхтәлиф мәтбуат органларында әдәби дил проблеми, телевизиjа вә радионун актуал мәсәләләри илә бағлы чап олунмуш мәгалә вә мүсаһибәләри бу китаба дахил етмәjи мәгсәдәуjғун саjдыг.

Сценарилэр

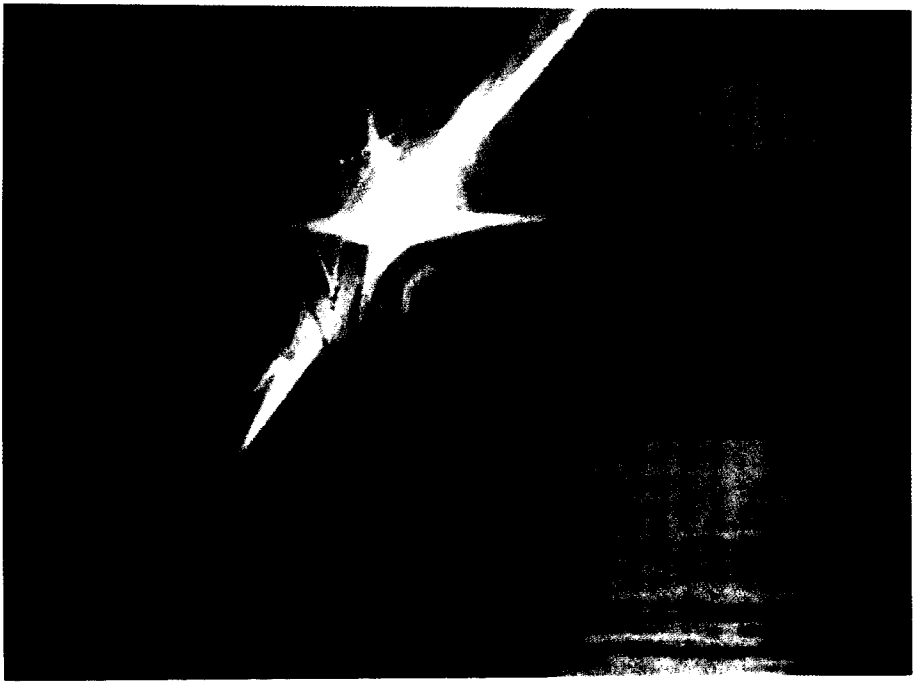

ФЕНОМЕН

Кадрда БМТ-нин бинасы көрунур. Трибунада Азәрбајчан Республикасының президенти Һејдәр Әлијев данышыр.

МӘТН: – Мүстәгиллик газандыгдан бир нечә ил сонра БМТ-нин али күрсүсүндә Азәрбајчанын да дөвләт рәһбәри көрүндү. О, Баш мәчлисә топлашмыш дүнја өлкәләринин рәһбәрләринә Азәрбајчанын дәрдләри вә гајғылары һаггында мә'лумат верир. Онун сојугганлығы, ајдын нитги, сирајәтедичи бахышлары вә јалныз сијасәт корифејләринә хас олан дәмир мәнтиги салонда әјләшәнләрин чохуна танышдыр. Чүнки Һејдәр Әлијевин ады һәлә 60-чы илләрин орталарындан сијасәтчиләрин јаддаш китабына һәкк олунуб. Дүнјанын ән гүдрәтли өлкәләриндә еһтирамла гаршыланан, һазырда ән бөјүк лидерләрлә бир сәвиҹҹәдә дајанан Һејдәр Әлијеви 2 ил әввәл франсыз политологларындан бири совет керчәклијинин чанлы әфсанәси адландырмышдыр. Бу күн исә чәтин тарихи шәраитдә мүстәгил Азәрбајчаны бурулғанлар ичәрисиндән мәһарәтлә кечириб апардығына көрә Америка сенатору ону Чорч Вашингтонла, алман сијасәтчиси исә канслер Аденауерлә мүгајисә едир. Һејдәр Әлијеви дүнјанын кәрдишини дәјишмәјә гадир олан башга сијасәтчиләрә бәнзәдәнләр дә аз дејил. Һәмин бәнзәтмәләрдә башлыча гәнаәт будур ки, Һејдәр Әлијев гејри-ади шәхсиҹјәт вә феномен сијасәтчидир.

Күрчүстан президенти Е.Шеварднадзе Азәрбајчан президенти Һ.Әлијевин шәхси кејфиҹјәтләри, характери вә сәчиҹјәви хусусиҹјәтләри барәдә данышыр.

* * *

АБШ конгресмени Г. Лафлин Һ.Әлијев һаггында данышыр, мүстәгил Азәрбајҹан Республикасынын сон илләрдә газандыгы тарихи уғурлары гејд едир.

Г. ЛАФЛИН: – Тәхминән 200 ил әввәл АБШ-да өз дөвләтинин проблемләрини чијнинә алараг мүстәгиллијә апармаг гүдрәтинә малик шәхсијјәт үзә чыхды. Һәмин шәхсијјәт Ҹорҷ Вашингтон иди. Һазырда Мәркәзи Асија дөвләтләри арасында мүвафиг миссијаны јеринә јетирә биләҹәк сијаси хадим Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијевдир.

Мәшһур алим вә зијалы Инсан Доғрамачы Һ.Әлијев һаггында данышыр, онун Азәрбајҹан вә бүтүн түрк дүнјасы гаршысында хидмәтләрини јүксәк гијмәтләндирир.

ИНСАН ДОҒРАМАҴЫ: – Билдијиниз кими, Һејдәр Әлијев советләр дөнәминдә ән јүксәк бир дурумда иди. Политбүронун чох өнәмли бир үзвү иди. Фәгәт орада олан мүддәтдә мәмләкәтинә, Азәрбајҹана бөјүк хидмәт етди. Азәрбајҹан мәдәнијјәтинин јүксәлишинә бөјүк тәкан верди. Азәрбајҹанда охумајан кимсә галмады. Вә милли һиссләри даима јүксәкдә тутду. О һалда совет дөнәминдә мәмләкәтинә бу гәдәр хидмәт едән вә Азәрбајҹан бајрағыны Кремлин диварына асан Һејдәр Әлијев олмушдур.

Шәһәрдә вәтәндашларын гыса гејдләри тәгдим олунур. Вәтәндашлар Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һ.Әлијевдән, онун апардығы дахили вә харичи сијасәтдән разылыгларыны билдирирләр. Сонра Һ.Әлијевин тарихи хидмәтләрини әкс етдирән кино-хроника көстәрилир.

МӘТН: – Биз бу филми тәсадүфән "Феномен" адландырмамышыг. Чүнки Азәрбајҹан президентинә һәср олунмуш сајсыз-һесабсыз мәгаләләрә, китаблара, кино лентләринә нәзәр салсаг, мәһз бу сөзүн, феномен кәлмәсинин Һ.Әлијевин ады илә һәр јердә јанашы чәкилдијинин шаһиди олуруг. Мүәллифләр һаглы олараг, Азәрбајҹан президентини XX әсрин сијаси феномени адландырыр вә онун адыны дүнјанын ән бөјүк дөвләт хадимләри сырасында чәкирләр. Бу бөјүк инсан өз халғы, дөвләти үчүн, доғма

Азәрбајҹанын рифаһы наминә нә едиб вә нә едирсә, онун һәр күнүнү, һәр аныны мүбаликәсиз кәһрәманлыг адландырмаг олар. Амма бу кәһрәманлыг јолунун асан, һамар вә тәһлүкәсиз олдуғуну зәнн етмәк садәлөвһлүкдүр. Һејдәр Әлијевин фәалијјәти сајәсиндә мүстәгил Азәрбајҹанын мүгәддәратынын һәлли, бејнәлхалг аләмдә нүфузунун артмасы, ҹәмијјәтдә сабитлик јарадылмасы, республикамызын чичәкләнмәси јолунда көрүлән ишләр, өлкәмизин демократик, сивил бир өлкә кими тәрәггисинә зәмин јарадылмасы күнүмүзүн данылмаз һәгигәтидир. Амма бу күнүн олајлары барәдә там тәсәввүр јаратмаг, онлара објектив гијмәт вермәк, дәјәрини дујмаг үчүн јахын кечмишимизә нәзәр салмаг ваҹибдир. Халгын ирадәси илә 1993-ҹү ил октјабрын 3-дә президент сечкиләри нәтиҹәсиндә Азәрбајҹан дөвләтинин башчысы сечилән Һејдәр Әлијев вәзифәсинин рәсми ичрасына башладығы 10 октјабр тарихиндән көркин, әзаблы вә сәмәрәли ишә гатлашмалы олду.

10 октјабр 1993-ҹү ил. Президентин андичмә мәрасиминдән тарихи кадрлар көстәрилир.

МӘТН: – О заман республикада һәјатын бүтүн саһәләриндә бөһран вәзијјәти јаранмышды. Игтисадијјат бүсбүтүн дағылмыш, өлкә дахилиндә гаршыдурма күчләнмиш, харичи сијасәтдә исә дүшүнүлмәмиш аддымлар нәтиҹәсиндә јахын гоншуларымыз Русија вә Иранла мүнасибәтләр позулмушду. Азәрбајҹан мүстәгиллијини 1991-ҹи илин 18 октјабрында газанмышды. О вахт мүстәгиллик барәдә конститусија акты гәбул олунмуш, дүнја ичтимаијјәтинин бир чох өлкәләри республикамызы танымышды. Амма Азәрбајҹан суверен дөвләт кими һәлә дүнјада өзүнә ад газана билмәмишди. Чүнки өлкәнин мәгсәдјөнлү вә ајдын харичи сијасәти јох иди, һеч дахили сијасәт дә лазыми сәвијјәдә гурулмамышды. Һ.Әлијевин мүдриклији сајәсиндә өлкә 1993-ҹү илин ијун гаршыдурмасындан гансыз-гадасыз, вәтәндаш мүһарибәсинә јол вермәдән чыхды. Амма өлкәдә һәлә дә көркин вәзијјәт галмагда

иди. Дикәр тәрәфдән елә һәмин илин јај ајларында сепаратчы гүввәләрин Азәрбајчаны парчаламаг чәһдләри санки од үстүнә јағ төкүрдү. 1993-чү илин гызмар јај күнләриндә әсәбләр тарыма чәкилмишди. Һамы ничат јолуну ондан – гүдрәтли, тәчрүбәли, узагкөрән вә гәтиҗјәтли сијасәтчи Һејдәр Әлијевдән көзләјирди.

10 октјабр 1993-чү ил. Һ.Әлијев Азәрбајчан халгынын мүдриклији барәдә данышыр; Азәрбајчан Республикасынын мүстәгиллијинин, азадлыгынын әбәди вә дөнмәз олдугу гејд едилир.

МӘТН: – Тарих вә Азәрбајчан халгы гаршысында мәс'улиҗјәти өз үзәринә көтүрмүш Һејдәр Әлијев үмидини она бағлыјанлары интизарда гојмады. Бир тәрәфдән ермәни һүчумларынын шиддәтләндији, дикәр тәрәфдән исә Кәнчә гијамыны төрәдәнләрин һиккәләринин јерә-көјә сығмадығы бир вахтда о, Азәрбајчана архадан зәрбә вуран Ә.Һүмбәтовун сепаратчы дәстәләрини дармадағын етди. Бу, Азәрбајчанда сабитлик јаратмаг јолунда илк гәтиҗјәтли аддым иди.

Дахили Ишләр назири Р.Усубов республикада сабитлик јаранмасы барәдә данышыр.

МӘТН: – Тезликлә бүтүн дүнја ичтимаиҗјәти Азәрбајчан һәгигәтләриндән һали олду. Мүстәгил өлкәнин мөһкәмләнмәси, игтисадиҗјатдакы ислаһатлар, мүкәммәл дахили вә харичи сијасәт гәтиҗјәтлә јени истигамәтә јөнәлди. Азәрбајчан рәһбәринин Америка, Авропа вә Асија өлкәләринә сәфәрләри республикамыз әтрафында јаранмыш информасија блокадасынын зәнчирләрини парчалады. Бәли, мәһз Һејдәр Әлијевин бөјүк сијасәт аләминә гајытмасы вә онун идарәетмә сүканы архасында дајанмасы мүстәгил Азәрбајчаны бир чох бәлалардан хилас етди. Гәрбин нефт консорсиуму вә Азәрбајчан арасында әсрин мүгавиләсинин имзаланмасындан аз сонра С.Һүсејновун дөвләт чеврилиши чәһди баш галдырды. Халгын ирадәси вә Һејдәр Әлијевин гәтиҗјәтилә бу гијамын јатырылмасы мисилсиз һадисәјә чеврилди. 1988-чи илдән бәри илк дәфә иди ки, халг президент сарајынын гаршысына республика рәһбәрини вә дөвләтчилијимизи горумаг

үчүн јығышырды. Бу халг ејни әзмлә дөвләтчилијимизи, һәмчинин Рөвшән Чавадовун һакимијјәт иддиаларына сон гојдуғу бир вахтда да дәстәкләди. Халгла президентин јекдиллији исә һадисәләрин кәләчәк инкишафына мүсбәт тә'сир көстәрәрәк республикада дахили ичтимаи-сијаси вә игтисади сабитлијин әсасыны гојду.

Милли Тәһлүкәсизлик назири Н.Аббасов республикадакы сабит дурум һаггында данышыр.

МӘТН: – Иттифагын дағыдылдығы илк илләри хатырлајаг. Сосиал-игтисади вәзијјәт ағырлашдыгча сијаси бөһран да артырды. Бу күн исә бунун там әкси олан бир мәнзәрә көзләримиз өнүндәдир. Бу күн Азәрбајчан рәһбәрлији сијаси һәјатымызда там сабитлијә наил олуб. Бу сәбәбдәндир ки, Азәрбајчанын игтисадијјатына тәкчә нефт саһәсиндә дејил, бүтүн саһәләрдә бөјүк харичи сәрмајәләр ајрылыр. Артыг харичи сәрмајәдарлар Азәрбајчана капитал гојмагдан чәкинмирләр. Елә буна көрә дә дүнјанын ән нүфузлу игтисадијјат мәркәзләри Азәрбајчанла әмәкдашлыға чан атыр. Буну сон бир илин һадисәләри дә парлаг шәкилдә көстәрди. Һәлә өтән илин декабрында Лондонда Адам Смит институтунун кечирдији "Азәрбајчанын инвестисија имканлары" мөвзусунда бејнәлхалг сәрки-конфранс дүнјанын 25 өлкәсиндән 70-ә јахын ширкәт вә банкын диггәтини чәлб етмишдир. Нүмајәндәләр гаршысында исә Азәрбајчанын дөвләт башчысынын өзү – Һејдәр Әлијев чыхыш едирди. ...Бу күн Һејдәр Әлијевин чијинләри үзәринә дүшән ән ағыр јүкләрдән бири дә јени дөвләт гуручулуғу илә бағлыдыр. Сон бир илдә о, маһир бир ме'мар кими бу саһәдә дә аз иш көрмүр. Азәрбајчан президенти һәм дүнја тәчрүбәсиндән, һәм дә өзүнүн зәнкин һәјат практикасындан истифадә едир. Бу тәчрүбәјә көрә исә мүстәгил дөвләтин бәргәрар олмасы үчүн онун сијаси, игтисади, сосиал институтларынын мөвчудлуғу вә инфраструктур мүәссисәләрин әсас принсипләри мүһүм һүгуги база ролуну ојнајыр. Бу системләрин мүхтәлиф мәгамларыны тәнзимләмәк, онларын иш-

ләк механизмини е'тибарлы шәкилдә әлагәләндирмәк дә аз иш дејил. Бунлар исә бош јердән јаранмыр вә о, илк нөвбәдә демократик вә азадлыг мәрамлары үзәриндә гурулмуш конститусијанын гәбул едилмәсинин шәртләридир. Чүнки дөвләтин гәбул етдији ганунлар вә бүтүн һүгуги актлар конститусијанын мүддәаларына әсасланмалыдыр. Һејдәр Әлијевин рәһбәрлик етдији Азәрбајчан да мәһз бу јолла кетди. 1995-чи илин нојабрында өлкәнин али ганунверичилик органы олан Милли Мәчлисә сечкиләрлә ејни вахтда мүстәгил Азәрбајчанын илк милли Конститусијасынын гәбул едилмәсилә әлагәдар референдум да кечирилди.

Һ.Әлијев Азәрбајчан Республикасынын илк конститусијасы илә баглы данышыр, ону тарихи наилијјәт кими гијмәтләндирир.

МӘТН: – Һ.Әлијев дүнјаја кәлдији торпаға, ана дилинә, халг дилинин инчәликләринә севкилә бөјүмүш бир азәрбајчанлы кими һәмин дилин дашыдығы психоложи күчү, мә'нәви енержини мәнимсәмишдир. Һејдәр Әлијев һәм Азәрбајчан дилинин, сөзүн һәгиги мә'насында дөвләт дили олмасы, милләтин мәдәни-мә'нәви атрибутларындан бири кими јүксәлиши уғрунда чалышмагла, һәм дә һеч кимлә мүгајисә олунмајан натиглик мәһарәтилә она бөјүк нүфуз газандырмыш вә газандырмагдадыр. Һ.Әлијевин сијаси узагкөрәнлији, демократизми өзүнү ән јүксәк сәвијјәдә дөвләт дилинин, үмумән милли дилин адыјла баглы шәхси тәшәббүсү илә кечирдији мүзакирәләрдә бир даһа көстәрди. Һәмин мүзакирәләрин фикир мүхтәлифлији, демократизми, пешәкарларын иштиракы әсасында кечирилмәси тә'мин олунмагла јанашы мәтбуатда, телевизијада објектив ишыгландырылмасы да тә'мин едилди (Профессор Н.Худијевин "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили мәсәләләри" адлы мәгаләсиндән).

Азәрбајчан Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәтинин сәдри, профессор Н.Худијев "Һ.Әлијев вә Азәрбајчан дили" һаггында данышыр. Һ.Әлијевин Азәрбајчан дилинә түкәнмәз севкиси, бөјүк диггәти, тарихи хидмәтләри кениш шәкилдә тәгдим вә тәһлил олунур.

МӘТН: – 1996-чы ил мартын 4-дә президент сарајында Һејдәр Әлијевин сәдрлији илә һүгуги ислаһатлар үзрә республика комиссијасынын илк ичласы кечирилди. Ичласда дөвләтин әсас ганунларынын тәкмилләшдирилмәси јоллары мүәјјән едилди. Бүтүн дөвләт вә һөкумәт структурларына чәмијјәтин һүгуги һәјатында дәјишикликләр едилмәсилә әлагәдар конкрет тапшырыглар верилди. Ичласда гәбул едилмиш гәрарлар ајры-ајрылыгда бүтүн парламент комиссијаларынын кәркин вә мәгсәдјөнлү ишини мүәјјәнләшдирди. Һәртәрәфли ишләнмиш ганунлар парламентин мүзакирәсинә верилди. Инамла демәк олар ки, гыса мүддәтдә комиссијанын ишчи груплары игтисади вә сосиал ислаһатларын ачары һесаб едилән јени ганунверичилик актлары ишләјиб һазырлады вә һәмин сәнәдләр Милли Мәчлисдә гәбул едилди. 1996-чы ил бүтүн дүнјанын, о чүмләдән Азәрбајчанын талејинә дә үмидләр или кими дахил олду. Бу үмидләри доғрултмағын ән мүнасиб фактики јолу кими Һ.Әлијев үч әсас истигамәтдә – Азәрбајчанын бејнәлхалг мөвгеләрини мөһкәмләтмәк, Ермәнистанла мүнагишәни јолуна гојмаг вә нәһајәт, республика игтисадијјатындакы мөвчуд бөһраны арадан галдырмаг саһәсиндә фәалијјәтини кенишләндирди. Сијасәтдә, хүсусән харичи сијасәтдә парлаг нәтичәләр кеч үзә чыхса да Һ.Әлијев бу саһәдә өзүнүн бөјүк мүдрикликлә мүәјјәнләшдирдији баланслашдырма сијасәтини инамла давам етдирәрәк һәм бејнәлхалг аләмдә, һәм дә Азәрбајчанын јерләшдији регионда чох мүсбәт мејлләрин јаранмасына наил олду. Апрелин ахырларында Авропанын мәркәзи дөвләтләринә сәфәр едән президент Һ.Әлијев Лүксембургда Авропа Игтисади Бирлији илә республикамыз арасында әмәкдашлыг вә тәрәфдашлыг һаггында сазиш имзалады. Ертәси күн исә о, Белчика пајтахтында, НАТО-нун гәрәргаһында бу тәшкилатын баш катиби Һавјер Салана илә Азәрбајчан–НАТО әмәкдашлығы мәсәләсини мүзакирә етди. Бу тәдбирләрдән әввәл исә Һејдәр Әлијев МДБ үзвү олан өлкә башчыларынын көрүшүндә иштирак етмишдир. Бу бирлик чәрчивәсиндә мүзакирә олунан

принсипиал мәсәләләрдә өз мөвгејини сахлајан Азәрбајчан, јарадычыларындан бири олдуғу ЕКО – јә'ни игтисади әмәкдашлыг фәал иштирак етмәкдәдир. Бу тәшкилатла әмәкдашлығын әсас мәгсәди исә јахын кәләчәкдә керчәкләшмәси мүмкүн олан Орта Асија, Пакистан, Иран вә Түркијә игтисади инфраструктуруна, о чүмләдән јени нәглијјат коммуникасијасына гошулмагдыр. Она көрә дә дүнјада вә рекионда кедән просесләри чох бөјүк һәссаслыгла изләјән Һ.Әлијевин мај ајында Ирана сәфәри сәбәбсиз дејилди. Гоншу өлкәдә Мәшһәд, Сәраб, Һечәнд маршруту үзрә дәмир јолунун чәкилиши сөзүн һәгиги мә'насында бөјүк һадисә иди. Мајын 13-дә һәмин дәмир јолунун ачылышы мәрасиминдә бир чох өлкәләрин рәһбәрләрилә јанашы Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин дә иштиракы чох шеј дејирди. Ертәси күн Ашгабадда игтисади әмәкдашлыг тәшкилатынын үзв олан өлкә башчыларынын јүксәк сәвијјәдә 4-чү топлантысы кечирилди. Бу мөһтәшәм тәдбирдә иштирак едән Азәрбајчан дөвләтинин башчысы чыхыш едәрәк рекионда коммуникасија әлагәләринин кенишләндирилмәсиндән данышды. Елә бу көрүшдә өлкәләрарасы әлагәләрин бир сыра актуал чәһәтләри мүзакирә едилди, игтисади вә һуманитар сәрмајәчилијин, мүхтәлиф саһәләрдә рекионал гаршылыглы фәалијјәтин сүр'әтләндирилмәсинин јени јоллары мүәјјәнләшдирилди. Бу вә буна бәнзәр тәдбирләр Һејдәр Әлијевин узагкөрәнликлә мүәјјәнләшдирдији принсипләрдән биринин – гоншу дөвләтләрлә мүнасибәтләрин тәнзимләнмәсинә тәкан верди. Гоншу өлкәләрлә јахындан әмәкдашлыг бахымындан, бу ил март ајынын 8-дән 10-дәк Азәрбајчан президентинин Күрчүстана сәфәринин нәтичәләрини, дөвләт башчысы Едуард Шеварднадзе вә бу өлкәнин дикәр рәһбәрләри илә көрүшләрини, ики өлкә арасында әмәкдашлыг һаггында мүһүм сәнәдләр говлуғунун имзаланмасыны дәјәрләндирмәкдә сөз тапмаг чәтиндир. Күрчүстан парламентиндә депутатларын бөјүк диггәт вә еһтирам көстәрдикләри Һ.Әлијев Күрчүстанын милләт вәкилләри гаршысында чыхыш етди.

Һ.Әлијев "Азәрбајчанын дөвләт мүстәгиллији даимидир, әбәдидир. Бу, бизим тарихи наилијјәтимиздир" мөвзусунда чыхыш едир.

МӘТН: – Бәли, мәһз бу амилдән чыхыш едәрәк Азәрбајчан демократик һүгуги дөвләт гурмаг, бүтүн өлкәләрлә бәрабәрһүгуглу, гаршылыглы әлагәләр јаратмаг нијјәтиндәдир. Азәрбајчан–Күрчүстан әлагәләринә дә мәһз бу јөнүмдән бахмаг кәрәкдир. Чүнки бу ики Гафгаз дөвләти арасында даим әмәкдашлыг олуб, вар вә олачаг. Сон заманлар исә бу мүнасибәтләр, хүсусилә бөјүк мә'на кәсб етмәјә башлајыб. Она көрә ки, әсрин мүгавиләси имзаландыгдан сонра һәм Азәрбајчанын, һәм дә Күрчүстанын марағы дахилиндә сәмәрәли, фајдалы әмәкдашлыг үчүн даһа бир зәмин јараныб. Илкин нефтин нәгл едилмәсилә бағлы маршрутлардан биринин Күрчүстан әразисиндән кечмәси бу өлкәјә бөјүк фајда верәчәк. Үстәлик Хәзәр дәнизинин хаммалы да Күрчүстан игтисадијјатынын дирчәлмәсинә күчлү тәкан олачаг. Азәрбајчан белә гаршылыглы фајдалы мүнасибәтләри Шимал вә Чәнуб гоншулары илә дә гурмаға чалышыр. Һәр һалда Һејдәр Әлијевин һәмин дөвләтләрлә интенсив диалог атмосферини чох усталыгла сахламасы һәмин өлкәләрдәки бә'зи даирәләрин әввәлләр Азәрбајчана бәсләдикләри дүшмәнчилик мөвгејини хејли зәрәрсизләшдирир. Һ.Әлијевин Пакистана сәфәри исә сијаси вә игтисади әлагәләр даирәсинин бир гәдәр кенишләндирилмәси демәкдир. Бу өлкәдә бөјүк еһтирамла гаршыланан Азәрбајчан рәһбәри баш назир Бәназир Бһутто илә биркә ики дөвләт арасында әмәкдашлыға даир чох мүһүм сәнәдләр имзалады. Һ.Әлијевин Норвечә сәфәри Азәрбајчанын Авропа илә тәмасында јени мәрһәлә ачды. Бу ики өлкәни тәкчә сәнајенин үмуми структурунда нефтин үстүнлүк тәшкил етмәси јахынлашдырмыр. Һәм дә Тур Һејердалын тә'биринчә десәк, биз норвечлиләрлә гоһум халгыг. Әлбәттә, бир вахтлар викинглər Абшерон әразисиндән Скандинавија саһилләринә көчәндә Хәзәрлә Шимал дәнизи арасында мә'нәви көрпү јарадачагларына бәлкә дә инанмаздылар. Амма бу, һәгигәтдир. Норвечә сәфәр етмәклә Азәрбај-

чан президенти бу шимал өлкәси илә республикамыз арасында јаддаш көрпүсүнү бәрпа етмиш олду. Әлбәттә, тарих өз јериндә, амма бу күнүн өз гајғылары вар. Јә'ни Норвеч вә Азәрбајчан бејнәлхалг аләмдә јахынлыгларыны нүмајиш етдирәрәк достлуг вә икитәрәфли әмәкдашлыг һаггында сәнәдләри имзаладылар. Бу сәфәр һәм дә нефт сәнајеси саһәсиндә башланмыш әмәкдашлыға јени импулс верди. Азәрбајчанын рәһбәри Авропада ән чох нефт чыхаран дөвләтин — Норвечин вә еләчә дә бу өлкәни дүнја мигјасында тәмсил едән "Статојл" ширкәтинин дәниздәки бәнзәрсиз гурғуларына да баш чәкди. "Статојл"ун Шимал дәнизиндәки "Следнер" гурғусуна кетмәк тәһлүкәли олса белә мүтәрәгги технолокија илә таныш олмаг үчүн рисгә кетмәјә дәјәр.

Азәрбајчанын дөвләт башчысынын Бонна рәсми сәфәри заманы о, Авропанын јени күч мәркәзи вә дүнјанын сәнајечә инкишаф етмиш өлкәләриндән олан Алманијада ән арзуолунан гонаг кими гаршыланды. Президент Роман Һертсогла, еләчә дә федерал канслер Һелмут Колла апарылан данышыглар ики өлкә арасында әмәкдашлыг үчүн јени үфүгләр ачды. Алманија Ермәнистанла мүнагишәдә Азәрбајчанын һагг ишини мүдафиә етдијини кизләтмир. Вә бу ишдә сијаси дәстәјини әсиркәмәдијини бәјан едир. Алманијанын иш адамлары өз дөвләтләринин бу аддымыны Азәрбајчанда игтисади фәалијјәт үчүн тә'минат жести һесаб едәрәк Бакыда ишләмәк арзуларыны кизләтмирдиләр. Азәрбајчан президентинин иш адамлары илә көрүшү исә Алманија бизнесменләринә даһа бөјүк үмидләр верди.

Президент Һ.Әлијев Азәрбајчанла Алманија арасында јарадылан мунасибәтләр һаггында данышыр.

МӘТН: — Азәрбајчанда дөвләт башчысынын кәркин сә'ји нәтичәсиндә дахили сијаси сабитлик јарандығы фактдыр. Республикада игтисади ислаһатлар апарылмасы, өлкәнин дирчәлмәсинә сәрмајә гојулмасы үчүнсә бу әсас шәртдир. Мәһз бу сабитлијин нәтичәсидир ки, Азәрбајчанда сон бир илдә харичи нефт ширкәтләри дә чох иш

көрә билиб. Әсрин мүгавиләсинин ардынча 1995-чи илин нојабрында "Гарабағ", 1996-чы илин ијулунда исә "Шаһдәниз" нефт јатагларынын истисмары илә әлагәдар бағланмыш мүгавиләләри хатырламаг кифајәтдир. Сијаси сабитлик, игтисади вә сосиал ислаһатларын гәтиҹҹәтли тәтбиги вә сүр'әтләндирилмәси тәбии ки, бејнәлхалг малиҹҹә институтларынын Азәрбајҹана диггәтини даһа да артырмагдадыр. Вә бу институтларын марағы Азәрбајҹан игтисадиҹҹатынын бәрпасына, ислаһатлара, игтисадиҹҹатын бөһрандан чыхарылмасына вә сосиал-игтисади дәјишиклиҹә јөнәлмиш бир сыра әһәмиҹҹәтли лајиһәләрин һәјата кечмәси үчүн кредитләр ајрылмасына шәраит јарадыр. Јахын вахтларда Бејнәлхалг Валјута Фондунун Азәрбајҹана "Стенд-бај" чәрчивәсиндә јени вәсаит ајырачағы көзләнилир. Бу кредитләр бүтөвлүкдә инфљасијанын гаршысыны алмаға, милли валјута курсуну сабит сахламаға, өзәлләшдирмә програмынын реаллашмасыны сүр'әтләндирмәјә, дөвләт институтларынын вә структурларынын јениләшмәсинә хидмәт едәчәк. Бу да сон нәтичәдә сәнаједә истеһсалын ашағы дүшмәсинин гаршысыны алмаға вә онун тәдричән дирчәлмәси үчүн лазыми шәраити јаратмаға көмәк едәчәк. Үмумдүнја Банкы су тәчһизаты шөбәкәсинин јенидән гурулмасы, пајтахт әһалисинин ичмәли су илә тәчһизатындакы проблемләрин көкүндән һәлл едилмәси үчүн ири һәчмли кредит ајырды. Бу мә'нада президент Һ.Әлијевин 1996-чы ил мартын 12-дә Бејнәлхалг Валјута Фондунун сәрәнчамчы директору Мишел Камбеслә вә мартын 26-да исә Дүнја Банкынын ичрачы директору Жан Данијел Перберлә көрүшләри аз әһәмиҹҹәт кәсб етмирди. Әлбәттә, харичдән кредит алынмасы јахшыдыр. Бәс дахилдә јерли игтисадиҹҹат нечә гурулуб? Вә Назирләр Кабинети она нечә нәзарәт едир? Президент сарајында һејдәр Әлијевин сәдрлији илә Назирләр Кабинети дә бу мәсәләјә һәср едилмишди.

Президент Һ.Әлијев игтисадиҹҹат вә онун структур дәјишикликләри һаггында данышыр.

МӘТН: – Азәрбајчанын ән бөјүк проблеми Гарабағ вә Ермәнистанла мүнагишәдир. Һәлә 1994-чү илин биринчи јарысында бејнәлхалг әмәкдашлығын инкишафы вә игтисадиҗҗатын сабит артымы 2 ил әввәл атәшкәсә наил олунмасына көмәк етди. Бу Гарабағ мүнагишәсинин гәти низама салынмасы илә бағлы данышыглар просесини фәаллашдырды, ән јүксәк бејнәлхалг даирәләрдә бу проблемин дүзкүн һәллинә јөнәлдилмиш сә'ји вә диггәти артырды. Һ.Әлијевин тәмкинли, сәбрли сијасәти сајәсиндә дүнјанын бир сыра нүфузлу тәшкилатлары, о чүмләдән АТӘТ, БМТ, Авропа Шурасы вә башга бејнәлхалг институтлар Азәрбајчан дипломатијасына сәмәрәли фәаллиҗҗәт үчүн имканлар ачды. Илләрдән бәри дүјүнә дүшмүш мүнасибәтләрин низама салынмасы үчүн данышыглара башланды. Бу данышыглар, шүбһәсиз, Азәрбајчанын марагларына ујғун, республиканын әразн бүтөвлүјүнә азачыг белә хәләл кәтирмәјән вә өз мөвгејимизи гәтиҗҗәтлә мүдафиә истигамәтиндә кедир. Мәһз бу амили – дөвләтләрин әразн бүтөвлүјү вә сәрһәдләрин тохунулмазлыг принсипини рәһбәр тутан Азәрбајчан президенти бүтүн сәвиҗҗәләрдә бу мөвгеји гәтиҗҗәтлә мүдафиә едир. Президент Һејдәр Әлијев бүтүн көрүшләрдә вә данышыгларда буну Гарабағ мүнагишәсинин тәнзимләнмәсинин әсас амили сајдығыны билдирир. Азәрбајчан дипломатијасы чохдан е'лан етмишдир ки, ермәни силаһлы бирләшмәләри Азәрбајчан әразиләриндән чыхарылмајынча, милјонларла гачгын өз доғма очагларына гајытмајынча проблемин гәти вә уғурлу һәлли мүмкүн дејил. Бунунла јанашы Азәрбајчан дөвләтинин башчысы дәфәләрлә бәјан едиб ки, Азәрбајчан Ермәнистан тәрәфинин бу шәртләри јеринә јетирәчәји тәгдирдә Дағлыг Гарабаға Азәрбајчан тәркибиндә јүксәк статус вермәјә һазырдыр. Сирр дејилдир ки, кечмиш ССРИ әразисиндәки бүтүн сепаратчы мүһарибәләр һәләлик белә дырнагарасы ајрылма статусу илә баша чатыб. Дүнјада һеч бир өлкә Гарабағын, Чәнуби Осетијанын, Абхазијанын вә Днестрјаны әразиләрин мүстәгиллијини танымајыб вә

танымаjачаг да. Онлар hамысы фактики олараг сәрбәст бурахылыб. Амма әhали өз jарымкриминал, сахта республикасында чох ағыр вә әзаблы бир hәjат кечирир. Бүтүн бу садаладығымыз jерләрин hәр биринdә өзүнәмәхсус сүр'әтлә компромис вариантлар jетишмәкдәдир.

...Ијунун 4-дә Бакыда "Хәзәр Нефтгаз вә нефт кимjасы 96" III бejнәлхалг сәрки конфрансы ачылды. Бурада дүнjанын бир чох өлкәсинин онларча ири ширкәти нефтгаз hасилаты вә е'малы, нефт машынгаjырма вә кимjа мәhсулларынын бурахылышы саhәсиндә өз наилиjjәтләрини нүмаjиш етдирдиләр. Конфрансда бу саhәдә ән jени елми иш барәдә мә'рузәләр динләнилди. Әламәтдар hалдыр ки, елә hәмин күн "Күлүстан" сарајында АРДНШ илә бир груп харичи ширкәт арасында Хәзәр дәнизинин Азәрбајчан секторунда перспектив "Шаhдәниз" структурунун ишләдилмәси үзрә даhа бир нефт мүгавиләсинин имзаланмасы мәрасими кечирилди. Мәрасимдә чыхыш едән Азәрбајчан дөвләтинин башчысы бу акты Азәрбајчанда hүгуги вә демократик дөвләтин гурулмасы, сијаси вә игтисади ислаhатларын hәjата кечирилмәси, республиканын сәрбәст базар игтисадиjjаты jолунда инамлы аддымлары, hабелә Азәрбајчан игтисадиjjатынын дүнjа игтисадиjjаты системи илә сых бағлылығынын тәсдиги кими гиjмәтләндирди.

Президент Һ.Әлиjев "Шаhдәниз" jатағы вә умумиликдә нефт контрактлары hаггында данышыр.

МӘТН: – Августун 16-да президент сарајында Азәрбајчан дөвләт башчысынын jерли саhибкарлар вә харичи ишкүзар даирәләрин нүмаjәндәләри илә көрүшү кечирилди. Һ.Әлиjев өз чыхышында билдирди ки, бу күн Азәрбајчанда саhибкарлыг үчүн әлверишли вә сәрфәли шәраит jарадылыб. Ишкүзар адамлар садәчә өз ишләрини бир гәдәр фәаллашдырмалыдырлар. Дөвләт башчысы бир даhа гејд етди ки, о, игтисадиjjатын манеәсиз базар игтисадиjjатына кечмәсинә вә үмумиликдә игтисади саhәнин тәкмилләшдирилмәсинә шәраит jарадачаг, өзү дә бу jолун тәрәфдарыдыр.

Президент Һ.Әлијев саһибкарлыг һаггында данышыр.

МӘТН: – Өтән ил Азәрбајчанын ири сәнаје бөлкәсиндә – Сумгајыт шәһәриндә хүсуси игтисади зонанын јарадылмасы лајиһәсинин һәјата кечирилмәси тәдбирләринин фәаллашмасы илә дә әламәтдардыр. Билаваситә БМТ-нин инкишаф програмы илә әлагәләндирилән бу лајиһә Сумгајыт бөлкәсини әсл сәрбәст игтисади зонаја чевирмәјә, орада гаршылыглы фајдаланма әсасында бир сыра биркә мүәссисә јаратмаға, халгын рифаһыны јүксәлтмәјә имкан јарадачаг. Гејд етмәк лазымдыр ки, бу лајиһә үзрә ишләр республика рәһбәрлијинин диггәт мәркәзиндәдир.

Президент Һ.Әлијев Сумгајыт сакинләри гаршысында азад игтисади зона һаггында чыхыш едир.

МӘТН: – Әсрин мүгавиләсинин һәјата кечирилмәси, һәмчинин бүтүн республика игтисадијјатындан өтрү Американын "Сантафе" ширкәти тәрәфиндән јенидән гурашдырылмыш "Дәдә Горгуд" үзән газма гурғусунун истисмара верилмәси бөјүк әһәмијјәт кәсб едир. Бу ишә 30 милјон доллардан чох вәсаит хәрчләниб. Һәмән гурғунун истисмара бурахылмасында иштирак едән президент Һејдәр Әлијев бу һадисәнин һәм республика һәјатында, һәм дә әсрин мүгавиләсинин керчәкләшмәсиндә бөјүк әһәмијјәтиндән данышды. Ахы бу сазиш чәрчивәсиндә нефт е'малы үзрә ишләрин јеринә јетирилмәси сүр'әтләндириләчәк. Сөз јох ки, Өзбәкистан рәһбәри Ислам Кәримовун, Газахыстан президенти Нурсултан Назарбајевин Бакыја рәсми сәфәрләри бу идејаја хидмәтин диггәтәлајиг һадисәләриндәндир. Һејдәр Әлијевин Орта Асија республикалары илә бағлы сијасәтинин үрәкачан бәһрәси олан бу сәфәрләр Азәрбајчанла Өзбәкистан вә Газахыстан арасында мүхтәлиф саһәләрдә әмәкдашлыг вә гаршылыглы фәалијјәт барәдә чох мүһүм сәнәдин имзаланмасы илә јадда галды. Н.Назарбајев вә Һ.Әлијев Хәзәр дәнизи үзрә биркә бәјанат да имзаладылар. Беләликлә, нефт-газ саһәсиндә ики өлкә арасында әмәкдашлыг јоллары мүәјјәнләшдирилди. Бу исә тәбии ки, һәр ики дөвләтин игти-

садиjjатынын инкишафы үчүн бөjүк әһәмиjjәт кәсб едир. Бир сөзлә, һеч шүбһәсиз ки, илин мүһүм олаjларына нәзәр салдыгда гәтиjjәтлә демәк олар ки, мүдрик вә узагкөрән сиjасәтчи, вәтәнинин садиг оғлу Һеjдәр Әлиjевин рәһбәрлик етдиjи Азәрбаjчан бундан сонра да әсл мүстәгиллик вә игтисади чичәкләнмә jолуну давам етдирәчәк, дүнjа бирлиjиндә лаjигли вә көркәмли jер тутмаға чалышачаг, үмумдүнjа шөһрәти вә нүфузу газаначаг. ...Дejирләр ки, jер үзүндә әзәмәтли, нәһәнк нә варса узагдан даһа jахшы көрүнүр. Бу мә'нада бизим филмимиз чәтин ки, баш верән дәjишикликләри там мә'насы илә әкс етдирә билсин. Бунларын мүһүм әһәмиjjәтини, дәjәрини jалныз кәләчәк нәсилләр гиjмәтләндирә биләр. Амма бу да һәгигәтдир ки, бизим бәхтимиз кәтириб. Она көрә ки, һәмин о ишыглы кәләчәjи президентимиз – дүнjанын көркәмли сиjасәтчиси, сөзүн әсил мә'насында феномен шәхсиjjәт Һеjдәр Әлиjев jахынлашдырмагдадыр. Вә биз буну бүтүн варлығымызла дуjур, һисс едирик.

СОН

10 октjабр 1996-чы ил

ТИКДИМ КИ, ИЗИМ ГАЛА

Биринчи филм

ПРОЛОГ

Көз ишләдикчә узанан узаг, силсилә даглар панорам едилир. Азых, Әсһаби-Кәһф магараларынын монументал мәнзәрәләринә кечид. Илкин сиклопик тикинти нишанәләри, улу јурд јерләри, Кәмигаја, Гобустан ләвһәләри бир-бирини әвәз едир. Огланғала, Дәрбәнд, гәдим Кәнчә, Хараба – Килан абидәләри лаләли чөлдә рүһ кими көрүнүб јох олур... Һ.Әлијевин санки сәмадан енән һејкәли бүтүн әзәмәти илә көрүнүр...

МӘТН: – "Бәшәријјәтин бешији" адландырылан Гафгазын илкин сивилизасија мәркәзи, ән гәдим тарих китабыдыр Азәрбајчан. Бу тарих китабынын илк сәһифәләри һәлә милјон ил әввәл – Азых тонгалларынын ишығында јазылды... Кәмигаја, Гобустан бинәләриндән кечди, улу шаманларын, озанларын рүһүјла дил ачды, гәләмин Нәсими, Фүзули, гылынчын Бабәк, Хәтаи зирвәләринә учалды тарих јолумуз. Мин илләр боју түрк-оғуз дүшүнчәси әзәли јурд јеріндә – Азәрбајчан торпағында дашы даш үстә гојду, дағларда галалар, дүзләрдә шәһәркаһлар јаратды... Заман кечдикчә доғма јурддан хејли узагларда – Хәлифә Өмәрин дә'вәти илә Куфәдә илк мәсчиди, Һиндистанда Һумајун, Тач Маһал мә'чүзәләрини, Орта Асијада – Түркүстан елләриндә Шаһи Зиндә, Ағсарај инчиләрини,

Мисирдә Султан Һәсән, Ирагда Мәрчанијјә, Сарајевода Гази Хосров, Коңјада Мәвлана, Нәчәфдә Әли, Кәрбәлада Аббас түрбәләрини учалдан Азәрбајчан ме'марлары дүнјаны сәнәтин күдрәти илә фәтһ етдиләр. Бу, һеч вахт сусмајан, сынмајан, мәғлуб олмајан, даим гуруб-јарадан Азәрбајчан руһунун тарихи һүнәри, мә'нәви гәләбәси иди... Оғуз хаганлар, Газан ханлар, Бабәкләр, Хәтаиләр кими Һејдәр Әлијев дә әбәди галиб Азәрбајчан руһуна архаланды, халғын тарихи күчүнү, јарадычы, гуручу күдрәтини һәрәкәтә кәтирәрәк, сәфәрбәр едәрәк доғма Вәтәндә минләрлә биналар, сосиал мәдәнијјәт вә сәнаје комплексләри тикдирди, абидәләр учалтды...

Дahи ме'мар Әчәми Әбубәкр оғлу Нахчыванинин 1186-чы илдә учалтдығы Мө'мүнә хатын түрбәси узагдан өн плана кәтирилир. Абидәнин сеһрли нахышлары, daha сонра китабәси (ән јухары һиссәдә) диггәти чәлб едир... Мәтнә үјгун олараг Нахчыван шәһәринин тарихи әразиси, көһнә мәһәлләләри панорам едилир. Һејдәр Әлијевин ушаглыг вә кәнчлик фотолары икили тәсвирлә, хәјал кими көрүнүр, санки гәдим Нахчываны кәзир... Daha сонра Һ.Әлијевин 60–70-чи илләри әкс етдирән фото вә кино тәсвирләри...

МӘТН: –1186-чы илдә dahi ме'мар Әчәми Әбубәкр оғлу Нахчыванинин учалтдығы Мө'мүнә хатын түрбәсинин синәсиндә мүәллифин әбәдијјәт үмидли үрәк сөзү әбәдиләшиб:

"Биз кедәсијик, дүнја дурасы,
Биз өләсијик, бу јадикар галасы"...

Әсримизин ијирминчи илләриндә икичә мисралыг о үрәк сөзүндән, тале јазысындан Нахчыванда бәлкә дә чохларынын хәбәри јох иди. Амма 3600 јашлы улу јурд јеринин – гәдим шәһәрин данышдығы сәссиз-сөзсүз хатирәләр кими, о икичә мисранын тилсимли ишығы да үрәкләрә дүшүрдү... Абидәләри, дашы, торпағы да тарих китабы кими охунан шәһәр ән чох ушаглары һејрәтләндирир, милли јаддашын гәлбә, гана чөкән хатирәләрини ојадырды...

Думдуру бир јаз күнү – 1923-чү ил мајын 10-да Нахчыванын көһнә мәһәлләләриндән биринде Әлирза ки-

шинин аиләсиндә дүнјаја кәлән көрпә, улу шәһәрин тарих дујғусу, ме'марлыг нәфәси, тилсимли хатирәләри илә үз-үзә бөјүдү. Бәлкә Нахчыван Педагожи Техникумуну битирән кәнч Һејдәр Әлирза оғлуну Азәрбајчан Сәнаје Институтуна кәтирән, ме'марлыға, тикинти сәнәтинә чәлб едән дә доғма шәһәрин тә'сири иди. 1944-чү илин мајында Нахчыван Вилајәт Партија Комитәси тәрәфиндән дөвләт тәһлүкәсизлији органларында ишә көндәрилән Һејдәр Әлијев бир мүддәт сонра – 1957-чи илдә Азәрбајчан Дөвләт Университетинин тарих факүлтәсини дә битирди. Өјрәтмәјә чан атан Мүәллимин, гуруб-јаратмаг арзусујла јашајан Ме'марын халгынын тарихи күчү илә силаһланыб тарих сәһнәсинә чыхан бөјүк Вәтәндашын Азәрбајчана һәср едилән хиласкар зәфәрләр јолу белә башлады. Азәрбајчан Дөвләт Тәһлүкәсизлик Комитәсиндәки 25 иллик кәркин, мүбариз, шәрәфли фәалијјәти илә бу органы халгын јад, јабанчы, маскалы дүшмән үнсүрләрдән тәмизләјән, милли сафлашмаја наил олан Һејдәр Әлијев 1969-чу илин ијулунда республиканын ән јүксәк вәзифә пилләсинә јүксәлди. О, Азәрбајчанын ән јени тарихинә хиласкар кими дахил олду, халгын арзу вә үмидләриндән, чәсарәтли, мүдрик, узагкөрән рәһбәр еһтијачындан јаранды...

70-чи илләрин әввәлләриндә кечирилән јубилејләри, учалдылан абидәләрин ачылышыны әкс етдирән кино-хроника... Һ.Әлијев абидәләрин макети өнүндә данышыр, көстәриш верир. Шушада Вагифин мәгбәрәсинин, Бакыда Нәсиминин һејкәлинин ачылышы, Әчәминин јубилеји вә с...

МӘТН: – Азәрбајчанын милли јаддашыны, тарихи күчүнү ојатмаг, һәрәкәтә кәтирмәк, халгын потенсиал имканларыны сәфәрбәр етмәк, нәтичәдә гаршысыалынмаз дирчәлишә, интибаһа наил олмаг – бунлар Һејдәр Әлијев рәһбәрлијинин әсас стратекијасыны, консептуал истигамәтләрини тәшкил едирди. Халгы өз тарихи бөјүклүјү, Нәсими, Фүзули, Хәтаи зирвәләри илә говушдурмаг, онун гуручу, јарадычы гүдрәтинә кениш мејдан ачмаг, нечә миниллик мадди вә мә'нәви мәдәнијјәтимизи мүасир дөврә, чанлы Азәрбајчан реаллығына трансформасија етмәк –

бу мүдрик, узагкөрән сијасәтин һәјата кечирилмәсиндә јубилејләр мүһүм рол ојнајырды.

Имадәддин Нәсими, Молла Пәнаһ Вагиф кими нечә-нечә даһиләр, халгын мә'нәви, руһи габармаларындан јаранан сөз-сәнәт нәһәнкләри јубилејләр васитәси илә тарихин иткин гаранлыгларындан үзә чыхарылыр, мүасир милли дүшүнчәнин бәдии-естетик сөјкәнәчәјинә чеврилирди. Бу јубилејләр васитәси илә халг өзүнү таныјыр, унудулан, итирилән кечмишини тапыр, мисилсиз тарихи уғурлары, о уғурларын хиласкар мә'нәви күчү, руһи енержиси илә силаһланырды; беләчә, сон ики јүз илин империјалар полигонунда — "парчала һөкм сүр" мејданында итириләнләр, унутдуруланлар зәррә-зәррә кери гајыдырды. Азәрбајчан даһи өвладларынын јубилеј мәчлисләринә, јаддашын милли мә'нәвиҹҹат ишығына јығыша-јығыша өзүнә кәлир, итирдикләрини тапа-тапа, топлаја-топлаја руһән бүтөвләшир, бүтүнләшир, тарихи бөјүклүјүнү бәрпа едирди. Вә јубилеј күнләриндә ачылан абидәләрин зирвәсиндән, һејкәлләрин учалығындан Азәрбајчан даһа мәғрур, даһа гүдрәтли, тарихи бөјүклүјүнә лајиг шәкилдә көрүнүрдү. Беләликлә, Азәрбајчан өзүнү дүнјаја олдуғу кими көстәрир, таныдыр, тарихдә нечәнчи дәфә дүнјаны јенидән фәтһ едирди. Бу сијасәти ардычыл, консептуал кенишликдә һәјата кечирмәк, реал нәтичәјә наил олмаг Һејдәр Әлијевин өз халгы, гәдим вә гүдрәтли Азәрбајчан сивилизасијасы гаршысында тарихи хидмәти иди.

Бакы, Нахчыван, Кәнчә, Сумгајыт, Минкәчевир шәһәрләринин панорам мәнзәрәләри бир-бирини әвәз едир. 70-чи илләрин нәһәнк тикинтиләри; Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби Һејдәр Әлијев иншаатчыларла көрүшүр... Бакынын тарихи һиссәси — Ичәришәһәрдән панорам едән камера најтахтын гејри-ади мәнзәрәсини (тәзә телегүлләдән чәкилиш) көстәрир. 70-чи илләр Бакысында тикилән бөјүк биналар, ме'марлыг комплексләри сур'әтли кечидләрлә көстәрилир, сәһифәләнир. Республика сарајынын, көрпүнүн, "Азәрбајчан" мећманханасынын вә с... Һ.Әлијев тәрәфиндән ачылышы көстәрилир.

Архив — кино-хроника материаллары көстәрилир.

МӘТН: – Хәзәрин сащилиндә мәнзәрәли курорт гәсәбәси Шүвәланда Азәрбајҹан ја зычыларынын ја радычылыг евинин јени орижинал архитектуралы бинасы Азәрбајҹан ја зычыларынын нөвбәти VII гурултајы әрәфәсиндә ачылды. Сов. ИКП МК Сијаси Бүросу үзвүлүјүнә намизәд Азәрбајҹан КП МК-нын биринчи катиби Һ.Әлијев ја радычылыг евинин ачылышында иштирак едәрәк ја зычыларла көрүшдә гејд етди ки, бу комплекс гурултај әрәфәсиндә ја зычылара чох көзәл һәдијјәдир. Һ.Әлијев чыхышында билдирди ки, ачыг, сәмими сөһбәт, һәр кәсин ону дүшүндүрән, марагландыран мәсәләләр һагда өз фикрини сөјләмәси гурултаја даһа ја хшы назырлашмаға көмәк едә биләр.

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Республика Ја зычыларынын гурултајыны үрәкдән вә һәрарәтлә саламлајырам, гурултаја сәмәрәли ишләмәји, онун бүтүн иштиракчыларына исә јени ја радычылыг наилијјәтләри, мөһкәм чан сағлығы, шәхси сәадәт арзулајырам.

МӘТН: – 1970-чи илләрдә Бакы, Кәнчә, Нахчыван, Сумгајыт, Минкәчевир шәһәрләри, бүтөвлүкдә Азәрбајҹан нәһәнк тикинти, мәдәни гуручулуг мејданыны хатырладырды...

Азәрбајҹан Республикасынын пајтахты, дүнјанын "нефт академијасы" адландырылан гәдим Бакы јени, әзәмәтли абидәләр, ме'марлыг комплексләри илә зәнкинләшир, илдырым сүр'әти илә бөјүјүрдү. Тарихи Бакынын мүасир пејкләри – микрорајонлар даһа да кенишләнир, тәзә јоллар чәкилир, көрпүләр салыныр ды; торпағын үстүндә көјдәләнләр, алтында метро стансијалары аддым-аддым ирәлиләјирди... Гафгазда күнәшин доғдуғу нөгтәдә инша едилән, салнамәләрдә Багабан, Бакуһ, Бака, – "Аллаһлар шәһәри" адландырылан, чәми 21 һектар сащәси олан Ичәришәһәр – гәдим Бакы әсримизин 80-чы илләринә доғру чох бөјүк сүр'әтлә кенишләнирди. Ме'марлыг абидәләринин елми бәрпа вә реставрасијасы, чохсајлы бағ вә парклары н, јашыл золагларын, мешә массивләринин ја радылмасы илә еколожи мүһитин тәнзимләнмәси, сафлашдырылмасы, Бакынын сүр'әтли, мәгсәдәүјғун инкишафынын тә'мин едилмәси Һејдәр Әлијевин күндә-

лик нәзарәтинин, гајғы вә көмәјинин нәтичәси иди. Јүз илләр әввәл Газан хан Тәбризи, Әмир Теjмур Сәмәргәнди jенидән, jени руһла тикдирдиjи кими, Һеjдәр Әлиjев дә әсл өвлад мәһәббәти, рәһбәр узагкөрәнлиjи илә Бакыны ев-ев, абидә-абидә тикдирир, шәһәрсалма сәнәтинин ән jени уғурлары илә ону мүасир ме'марлыг вә мәдәниjjәт мәркәзинә чевирирди... Ме'марлыг вә һеjкәлтәрашлыг абидәләринин бир-бирини тамамламасы, бүтөв вәһдәт jаратмасы, милли шәһәрсалма ән'әнәләринин jарадычы шәкилдә давам вә инкишафы 70-чи илләр Бакысыны дүнjанын ән көзәл, бәнзәрсиз шәһәрләри сырасына чыхарды. Һеjдәр Әлиjев Бакынын ме'марлыг мүһити, шәһәрсалма мәдәниjjәти илә бағлы һеч бир компромиси, әлдә оланла кифаjәтләнмәк ән'әнәсини гәбул етмир, учалдылан абидәләрин ән jүксәк кеjфиjjәт вә сәнәткарлыг сәвиjjәсиндә олмасыны арзулаjырды... Даһи драматургумуз Чәфәр Чаббарлынын монументал абидәси үчүн нәһәнк гранитин Украjнадан кәтирилмәси, бу jолда Һеjдәр Әлиjевин сон дәрәчә гәтиjjәтли, чәсарәтли мүбаризәси Азәрбаjчан һеjкәлтәрашлығы тарихинә гызыл һәрфләрлә jазылан ибрәтамиз һадисәдир.

Ч.Чаббарлы абидәсинин ачылышыны әкс етдирән кино-кадрлар... Сонра Һ.Әлиjев о илләри, нәһәнк гранитин кәтирилмәси илә бағлы чәтинликләри хатырлаjыр...

Архив— кино-хроника...

МӘТН: — Азәрбаjчан совет драматуркиjасынын баниси, көркәмли совет jазычысы Ч.Чаббарлынын абидәсинин ачылышына минләрлә адам топлашмышды. Митингдә Һ.Әлиjев әдибин jарадычылығына jүксәк гиjмәт верәрәк геjд етди ки, Ч.Чаббарлы әдәбиjjатымызын формалашдығы бир дөврдә jени һәjатын тәсдиги уғрунда jорулмадан, jарадычы шәкилдә мүбаризә апарыб. Азәрбаjчан пајтахтынын һүснүнә jарашыг верән бу абидә һеjкәлтәраш, Азәрбаjчан ССР әмәкдар инчәсәнәт хадими Миргасымовун вә архитектор Гәдимовун лаjиһәси әсасында jаранмышдыр.

* * *

Сәнәткарын јашадығы евдә хатирә музејинин јарадылмасы јазычыја дәрин һөрмәт вә мәһәббәт ифадәси олду.

* * *

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Биз Ч.Чаббарлынын һејкәли һаггында данышанда ме'мар Миргасымов белә мәсәлә гојду ки, бу һејкәли јаратмаг үчүн көрәк елә бөјүк гранит кәтирәсиниз ки, һејкәл бүтүн олсун. О вахт мән бурада ишләјирдим, мәнә кәлиб дедиләр ки, бу мүмкүн дејил. Миргасымов өзү мәним јаныма кәлиб деди ки, әкәр белә олмаса, биз бу һејкәли гојмајачағыг. Шүбһәсиз ки, мән дә истәјирдим Ч.Чаббарлынын һејкәлини јарадаг. Ону да јаратдыг, гојдуг, билирсиниз шәһәрин көзәл бир кушәсиндә. Чох көзәл бир һејкәлтәрашлыг әсәридир. О вахтлар мән тәдбир көрдүм, Украјнада белә бир бөјүк һәчмли гранит тапылды. Мәнә дедиләр ки, бу һәчмдә гранит тапылыб, амма инди вагон тапылмыр ки, ону гојуб кәтирәк. Гранити мүтләг парчаламаг лазымдыр. Лакин мән дедим, нә едирсиниз един, гранити бүтөв кәтирин. Биз буна наил олдуг. Мән чох мәмнунам. Артыг хејли вахт кечир бу һејкәлин гојулушундан. Һесаб едирәм ки, 100 илләр дә кечсә Ч.Чаббарлынын адына лајиг олан бу һејкәл Бакынын көзәл кушәсиндә јашајачаг, биздән сонра кәлән нәсилләр дә Алик Миргасымова дуа едәчәкләр. О дуанын бир һиссәси дә ола билсин бизә чатсын. Һәр һалда, билирсиниз рәссам, һејкәлтәраш, инчәсәнәт устасы өз арзусуну јеринә јетирмәк истәјәндә, әкәр бу истәк јени бир әсәрин јаранмасына көмәк едәчәксә, ону етмәк лазымдыр. Дөвләт адамларынын борчу одур ки, ону етсинләр. О вахт мән буну етдим вә бу һәјатымда көрдүјүм ән дәјәрли ишләрдән биридир.

Бакынын панорамы. Күлүстан сарајынын үмуми вә фрагментал мәнзәрәләри...

МӘТН: – Бакынын сечилән ме'марлыг абидәләриндән бири: Күлүстан сарајы. Дөвләт әһәмијјәтли тәдбирләрин кечирилмәси үчүн нәзәрдә тутулан бу әзәмәтли сараја Күлүстан адынын верилмәси тәсадүфү дејилди. 1813-чү ил октјабрын 12-дә Гарабағын Зејвә чајы саһилиндәки Күлүстан кәндиндә Русија вә Иран арасында Күлүстан сүлһ мүгавиләси имзаланмышды. Бу мүгавиләјә көрә Иран Русијанын Гафгаз өлкәләринә, о чүмләдән Азәрбајчанын шимал торпагларына олан иддиаларындан имтина едирди. Сүлһ мүгавиләсинин имзаланмасы Русија үчүн бөјүк гәләбә иди. Бу мүгавиләнин имзаланмасында Русија тәрәфдән Бакы ханы Ибраһимхәлил ханын да бөјүк хидмәти олмушду. Ибраһимхәлил хан Русија ордусуна Бакы гәлә-

лүстан кәндиндә бағланан, бүтөв Азәрбајчаны икијә парчалајан мүгавиләни, тарихи әдаләтсизлији даим јада салмалы, унутмаға гојмамалыјды бу сарај. Бу, үмумхалг фаҹиә фактынын ме'марлыг образы илә милли мүһитимизә дахил олмасы, мә'нәви-психоложи сәнкәрә чеврилмәси иди.

Кино-хроника.

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Бу күн Азәрбајҹан Республикасынын һәјатында тарихи һадисә баш верир. Азәрбајҹан Республикасынын Дөвләт Нефт Ширкәти илә харичи өлкәләрин нефт ширкәтләри арасында үч ил мүддәтиндә давам едән данышыглар сона јетиб. Азәрбајҹан Республикасынын Хәзәр дәнизи секторунда "Азәри", "Чыраг" вә "Күнәшли" нефт јатагларынын бир һиссәсинин мүштәрәк ишләмәси һаггында апарылан данышыглар сәмәрәли олуб вә мүштәрәк ишләр апарылмасы үчүн контракт лајиһәси ишләнилиб тәгдим едилиб. Бу күн биз Азәрбајҹанын пајтахты Бакыда бу көзәл Күлүстан сарајында контрактын имзаланмасы мәрасиминә топлашмышыг. Контрактын имзаланмасы илә әлагәдар Бакыја харичи өлкәләрдән дөвләт нүмајәндәләри, гонаглар кәлибләр. Бизим өлкәмизә – Бакыја кәлән гонагларын һамысыны үрәкдән саламлајыр, һамыныза "хош кәлмисиниз" - дејирәм.

Күлүстан сарајынын бөш салону, күр јанан ишыглары көстәрилир. О ишыглардан "Әсрин мүгавиләси" багланан тәнтәнәли анлара кечид. Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев јекун сөз дејир (синхрон) вә үчрәнкли бајрагымыз өн плана кәтирилир...

ЗАКИР СЕЈИДОВ ("Азәрнефтјаначаг" истеһсалат бирлијинин директору): – Көрдүјүнүз бу ЕЛОУ АВТ гурғусу Һ.Әлијев чәнабларынын Азәрбајҹан нефтчыларына илк төһфәсидир. Артыг заводун 20 иллији кечән ил гејд едилиб. Бу гурғунун архасынча завода јүксәк автобензин бурахан дикәр бир гурғу, онун архасынча нефт е'малынын дәринлијини артыран кокслашма гурғусу, нәһајәт икинчи каталитик крекинг гурғусу төһфә едилмишдир. 1994-чү илдә һөрмәтли президент заводда оларкән даһа мүасир сәвијјәли гурғуларын алынмасы саһәсиндә көрүләчәк ишләр барәдә өз төвсијјәсини вермиш вә бу күн бу

төвсијјәләрә әсасән завод даһа да кенишләндирилир вә даһа мүасир заводлар сырасына чатдырылыр.

ЗАВОДУН ИШЧИСИ: – Аллаһ сизә чан сағлығы версин. 40 јашым вар. Өмрүмүн галан һиссәсини дә сизә бағышлајырам. Сүлһ олсун, әмин-аманлыг олсун.

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Чох сағ ол, гызым. Аллаһ сәнин өмрүнү сәнә версин. Аллаһ мәнә дә о гәдәр јаш версин ки, сәнин бу арзуларыны јеринә јетирә билим. Көрүрсүнүз дә биз истәјәндә гыса мүддәтдә бир шеји тикирик. Мәсәлән, ЕЛОУ, 6-гурғу, риформинг – биз бунлары гыса мүддәтдә тикдик. Амма бу 12 илә тикилди. Демәк, ишин тәшкилиндән асылыдыр. Әкәр бу темпләр биздә 70-дә 80-дә варды, о темплә бу да ишләсәјди – 84-дә гуртармалыјды. Амма кәлди 93-дә гуртарды. Јахшы ки, гуртарды һеч олмаса...

Һејдәр Әлијев вә харичи гонаглар Бакы Нефтајырма заводуну кәзирләр. Бир гадын һәјачандан, севинчиндән аглајыр (кичик синхрон диалог); президент 70-чи илләри, бу заводу нечә тикдирмәсини хатырлајыр вә архив кино-хроникасына кечид... Заводун ачылышыдыр, Һејдәр Әлијев ленти кәсир...

Јенә бу күнә гајыдыш. Бир гадын дејир: "Јолдаш Әлијев, һеч дәјишмәмисиниз..." Президент чавабында күлүр - кичик сөһбәт... Сонра онларла саголлашыр...

* * *

Бакы, Сумгајыт, Кәнчә кими бөјүк шәһәрләрдә нәһәнк сәнаје комплексләринин, завод вә фабрикләрин ачылышыны көстәрән кино-хроника. Һәр јердә Һ Әлијев өн пландадыр, ленти кәсир, зәһмәт адамлары илә сөһбәт едир...

МӘТН: – 70-чи илләрдә Бакы, Сумгајыт, Кәнчә вә дикәр бөјүк шәһәрләрдә јарадылан чохсајлы сәнаје нәһәнкләри – завод вә фабрикләр бирбаша Һејдәр Әлијевин ады, нүфузу, о вахткы империја мәркәзиндә истәдијинә наил олмаг гүдрәти илә бағлыдыр. Бакы Мәишәт Кондисионерләри заводунун, нечә-нечә башга сәнаје нәһәнкинин Азәрбајчанда јарадылмасы, халгын рифаһына хидмәт етмәси Һејдәр Әлијев чәсарәтинин нәтичәси иди...

Бакы Мәишәт Кондисионерләри заводунун ачылышыны әкс етдирән кино-кадрлар бир-бирини әвәз едир... Нечә ил сонра, артыг бизим күнләрдә президент Һ.Әлијев һәмин заводда әмәкчиләрлә көрүшүр, бу заводун Азәрбајҹана нечә чәтинликлә кәтирилмәсини хатырлајыр (синхрон). Сонра заводун дүнја шөһрәтини әкс етдирән диаграмлар, тичарәт хәритәси вә с...

Чәлилабад рајонунун ме'марлыг мәнзәрәләри... Сонра малакан кәнди вә ушаг багчасы мудирәсинин гыса хатирәләри.

МӘТН: – Республиканын сәнаје мәркәзләри кими кәнд тәсәррүфаты бөлкәләри дә Һејдәр Әлијевин даими диггәти, гајғысы илә әһатә олунмушдур. 70-чи илләрдә кәнд тәсәррүфаты потенсиалына көрә Азәрбајҹанын Украјнасы адландырылан бир кәндин – Чәлилабадын тимсалында буну ајдын көрмәк олар...

ЛЈУБОВ ДАНИЛОВНА: – Артыг 200 илә јахындыр ки, Чәлилабад рајонунун мәнзәрәли Приволноје кәндиндә мәскунлашмышыг. Ән көзәл, ән гонагпәрвәр, мећрибан Азәрбајҹан халгы илә әл-әлә вериб достлуг, мећрибанлыг шәраитиндә доланырыг. 80-чи илләрдән башлајараг тарлада ишләјирәм вә һәмишә әмин олмушам ки, бизим һазырки президентимиз, о вахтлар исә Азәрбајҹан КП МК-нын I катиби олан Һејдәр Әлијев бөјүк ишләр көрүб. Бизим кәндимизин тәрәггисиндә дә онун бөјүк ролу олуб. Мән дә, кәндимизин бүтүн сакинләри дә јахшы билирик ки, Һејдәр Әлијев бизим кәнди чох севир. Мәһз Һејдәр Әлијевин көмәји илә кәндимиздә бир нечә об-јект– парк, ики мәктәб, ушаг бағчасы ачылыб. Биз һәмишә онун гајғысыны һисс етмишик, инди дә һисс едирик. Бизим белә бир чәтин заманда кәндә галмағымыза сәбәб дә елә Һ.Әлијевин Азәрбајҹан рәһбәрлијинә гајытмасы олуб. Һәтта чәтинлик учбатындан кәнддән кедән бир нечә гадын да сонрадан гајыдыб кәлиб. Әзиз Һејдәр Әлијев, биз сәнә миннәтдарыг.

* * *

Көһнә Кәнчәнин учуг абидәләри, гәдим јурд јерләри панорам едилир; куләјин выјылтысы санки улу шәһәрин хатирәләрини ојадыр... Сонра индики Кәнчәнин бүтөв мәнзәрәләри, нәһәнк чинар агачлары;

Јени Кәнчә рајону, Хатирә паркы, паннолар, һејкәлләр, Һ.Әлијевин әкдији чинар агачынын ләвһәси вә с... көстәрилир.

МӘТН: – Салнамәләрдә, сәјаһәтнамәләрдә "Арранын анасы", "Јурдун гәлби" адландырылан гәдим Кәнчә бинәләри... Дәфәләрлә дүшмән әлијлә дағыдылан, зәлзәләләр нәтичәсиндә јерлә-јексан олан, 150 илдән чох империја дамғасынын – Јелизаветпол, Кировабад адларынын буз сојуғунда үшүјән, гара түрмәсиндә сыхылан, лакин һеч вахт руһу сынмајан, заман-заман јенидән тикилән, баш галдыран мәғрур шәһәр... 70–80-чы илләрдә бу шәһәрин дә талејинә күн доғду; бир сыра сосиал-мәдәнијјәт објектләри тикилди, ме'марлыг, һејкәлтәрашлыг вә сәнаје комплексләри јарадылды... Јени Кәнчә рајонунун тәшкил едилмәси илә узун илләрин мә'нәви репрессијасына сон гојулду, тарихи ад гисмән бәрпа едилди. Бу, бөјүк һүнәрин, рәһбәр чәсарәтинин нәтичәси иди.

РАСИМ ДАШДӘМИРОВ (Кәнчә Шәһәр Ичра Һакимијјәтинин башчысы): – Дурдуғумуз бу јер бир зијарәткаһдыр. Вахтилә 1979-чу илдә Һ.Әлијев чәнаблары Азәрбајчанда I катиб оларкән онун гајғысы вә тәшәббүсү илә бурада бөјүк бир хијабан, бағ салыныб. 1980-чы ил 16 декабрда бурада чинар ағачы әкилмишдир. 1969–82-чи илләрдә Һ.Әлијев чәнабларынын Азәрбајчана рәһбәрлији дөврүндә Кәнчә шәһәри чох инкишаф етмишдир. Кәнчә шәһәриндә 40-а јахын сәнаје, мәдәнијјәт објектләри, сәһијјә вә идман објектләри тикилиб кәнчәлиләрин ихтијарына верилмишдир. Вахтилә 250 мин әһалиси олан Кәнчәнин 400 мин әһалиси вар вә Кәнчә әһалиси һөрмәтли Һ.Әлијевин тәшәббүсү илә тикилән бу објектләрдә ишләјирләр. Һ.Әлијев чәнаблары Москвада өлкәнин рәһбәрләриндән бири олдуғу дөврдә дә Кәнчәнин инкишафыны унутмамышдыр. О вахтлар Кәнчә Автомобил заводуну, Акустик приборлар заводуну, Машынгајырма заводуну 2000-чи иләдәк инкишаф планына салдырмышдыр.

МӘТН: – Јени Кәнчәдә јарадылан "Хатирә паркы" илләр өтдүкчә шәһәрин гәдим јаддашыны, тарихи хатирәләрини ојадан бағ-музеје, милли өзүнүдәрк мәркәзинә чеврилир-

ди. Бурадакы мозаик паннолар, һејкәлләр, даш ојмалар, милли руһун дирчәлишинә, паркдакы пөһрәләр кими заман-заман баш галдырмасына хидмәт едирди. Һејдәр Әлијевин тәшәббүсү, мүдрик узагкөрәнлији илә һәјата кечирилән бу инчә сијасәт реал нәтичәләр верди. Кәнчәнин сосиал-мә'нәви һәјатында, мәдәни дирчәлишиндә мүһүм, тәканверичи рол ојнады...

* * *

Минкәчевир мәнзәрәләри... Су вә Истилик Електрик Стансијаларынын панорам көрунтуләри... Һејдәр Әлијевин Минкәчевирә кәлишини әкс етдирән тарихи кино-кадрлар...

МӘТН: – 50 јашыны һаглајан Минкәчевир – ишыг шәһәри... Республиканын енержи вә суварма системләриндә чох бөјүк рол ојнајан Минкәчевирин 50 иллик һәјатында 70-чи илләр гызыл дөвр адландырылыр...

Һәмин гызыл дөвру тәсдигләјән ме'марлыг вә сәнаје мәнзәрәләри сур'әтлә бир-бирини әвәз едир. Шәмкир вә тәзә тикилән Јеникәнд електрик стансијалары... Гочаман ишчи Јеникәнд стансијасынын нәһәнк тикинти мејданчасы фонунда данышыр, Һ.Әлијевин бу саһәләрә күндәлик гајгысыны хатырлајыр; нечә илди тикинтиси дајанан Јеникәнд електрик стансијасы бу күн Һ.Әлијевин көмәји сајәсиндә јенидән тикилир...

САБИР ҺАЧЫЈЕВ (Јеникәнд СЕС-ин икинчи рәиси): – Бура Јеникәнд СЕС-ин тикинтисидир. Бундан әввәл биз Шамхор СЕС-и тикмишик. Онун тикинтисиндә ән мүһүм ролу республиканын рәһбәри Һ.Әлијев ојнамышдыр. Тикинти һәмишә онун диггәт мәркәзиндә олмушдур. О, дәфәләрлә тикинтијә кәлирди, мүтамади әлагә сахлајырды, тапшырыглар верирди. Шамхор СЕС онун тәшәббүсү илә олмушдур. Бир тәклифи дә варды ки, Јеникәнд СЕС-и дә тикилсин ки, бу да олсун онун давамы, силсиләнин икинчи пилләси. Һ.Әлијев бир мүддәт бурадан араланмышды. Тикинти дә елә о вахтдан дајанмышды. Һ.Әлијев республикаја јенидән һакимијјәтә гајыдандан сонра вә бу ишлә јахындан таныш оландан сонра, јенидән башламышыг Јеникәнд стансијасыны тикмәјә. Тикинти һәмишә онун диггәт мәркәзиндәдир. Мүшавирәләрдә о, тәшкилатла-

ра чидди тапшырыглар вермишдир ки, белә мүһүм тикинтинин иншасы сүр'әтлә кетмәлидир. Кәнд тәсәррүфатына бунун нә гәдәр әһәмијјәти вар, мүтәхәссисләр буну јахшы баша дүшүр, он минләрлә тон јаначаға бу гәнаәт демәкдир, 5–6 мин һектар саһәнин суварылмасы демәкдир, еләчә дә бундан алынан енержи Кәнчәбасар зонасынын нормасыны өдәјир. Шүкүрләр олсун ки, Һ.Әлијев чәнабларынын һакимијјәтә кәлди. Јеникәнд тикилиб гуртарачаг.

Азәрбајчанын мухтәлиф бөлкәләриндә инша едилән сун'и көлләр, каналлар, мөһтәшәм ирригасија вә мелиорасија системләри... Мил–Муган һидроговшагы, Тәртәрчај, Арпачај, Виләшчај, Ханбуланчај дәрјачаларынын ачылышындан надир кино-кадрлар көстәрилир.

МӘТН: – 1970–80-чы илләр Азәрбајчанда мүасир мелиорасија вә ирригасијанын әсаслы инкишафы дөврүдүр. Бу илләр әрзиндә 270 мин һектарлыг јени суварылан саһә истифадәјә верилмиш, 550 мин һектар саһәдә комплекс мелиорасија ишләри көрүлмүш, республиканын бүтүн кушәләриндә су анбарлары, һидроговшаглар, насос стансијалары тикилмишдир... Араз чајы үзәриндә Мил–Муган һидроговшағы, Тәртәрчај, Виләшчај, Арпачај, Ханбуланчај су анбарлары, техники чәһәтдән бејнәлхалг стандартлара чаваб верән мелиорасија вә ирригасија системләри Азәрбајчанда Һејдәр Әлијев гуручулуғунун әзәмәтли нишанәләри, әбәдијјәтә дөнән изләридир.

ДИЛРУБӘ ЧАМАЛОВА (Ләнкәран Рајон Ичра Һакимијјәтинин башчысы): – Аталар јахшы дејиб: "Тикдим ки, изим гала". 1970–80-чы илләр Азәрбајчан халгынын јадында она көрә јахшы галыб ки, һәмин илләр Азәрбајчан халгы, Азәрбајчан Республикасы үчүн гуручулуг илләри иди. Һәр бир рајон елә бил бир тикинти мејданчасы иди. Һәр јердә сәнаје, тикинти мүәссисәси ачылырды. Мәдәнијјәт, маариф, тәһсил саһәсиндә бөјүк тикинтиләр кедирди. Бүтүн бунлар Һ.Әлијев чәнабларынын республикамыза көстәрдији бөјүк гајғынын нәтичәси иди. Һәмин вахт вачиб дејилди ки, објектләрин сајы артсын. Нәзәрә алынырды ки, һансы саһә инкишаф етсин. Ләнкәранда тәрәвәзчилијин, чајчылығын инкишафы илә бағлы бөјүк манеәләр

вар иди. Јә'ни су чатышмазлығы чајчылығын гаршысыны алырды. Бу мәгсәдлә Лənкаранда Ханбуланчај дәрјачасы инша едилди. Ханбуланчај дәрјачасынын ачылышына һөрмәтли президентимиз Һ.Әлијев кәлди вә бу Лənкəранда бөјүк бајрама чеврилди. Әкәр һәмин вахтын архив материалларына бахсаз, көрәрсиз ки, нәинки Лənкəран, бүтүн зонанын чамааты ахышыб ора кәлмишди о вахткы МК-нин биринчи катиби, мүдрик рәһбәримизин ачылышдакы иштиракыны көрмәјә... Ханбуланчај дәрјачасы Лənкəран үчүн нәјди? О истифадәјә верилəндән сонра Лənкəранда тәрəвəзчиликдə мəһсулдарлыг 2,5 дəфə, чајчылыгда исə 3 дəфə артды. Мəһсулдарлығын бу шəкилдə јүксəлмəси кənд тəсəррүфаты мəһсулларынын артмасына сəбəб олду. 1982-чи илдə Һ.Әлијев чənаблары Лənкəранда зəһмəткешləрлə көрүшдү. Лənкəран зəһмəткешləринин ондан хаһиши бу олду ки, əсасən мəктəбləр, ушаг бағчалары тикилсин, кəндləр газлашдырылсын, јоллар абадлашдырылсын. Биз ондан хаһиш етдик ки, Лənкəранын "Истису" санаторијасына да тəшриф бујурсун. Вə о, бөјүк мəмнуниjjəтлə ора кетди. Билдијиниз кими, "Истису"јун фүсүнкар көзəллији вар, мүаличə əһəмиjjəти олан сују вар. Орада олан хəстəләр дə елə буну тə'рифləјəрək дедиләр ки, бурада лазымы шəраит јохдур. Һ.Әлијев чənаблары көстəриш верди ки, "Истису" санаторијасынын бинасы үчүн проjектləшдирмə ишинə башлансын.

* * *

Нахчыван шəһəринин тарихи абидələри, панорам мənзəрələри... 70-чи илləрдə учалдылан əсас биналар, абидələр...

МƏТН: – 3600-дəн артыг јашы олан икинчи əср јунан чоғрафиjaшүнасы Птолемејин "Чоғрафи тə'лимнамə" əсəриндə Наксуана адландырылан Нахчыван. Һејдəр Əлирза оғлуну гојнунда бөјүдən бу шəһəр сонралар Һејдəр Əлијев гүдрəти илə өзү бөјүдү, абидə-абидə учалды. Улу түрбələр шəһəри, Шəмсəддин Елдəкəз, Əчəми хатирəли гəдим Нахчыван јени ме'марлыг вə һејкəлтəрашлыг абидələри илə зənкинləшди.

ВАСИФ ТАЛЫБОВ (Нахчыван МР Али Мәчлисинин сәдри): – Һ.Әлијев чәнабларынын Азәрбајчанда гуруб-јаратдығы ишләрдән ајларла данышмаг олар. О заман Азәрбајчанда чох јахшы бир сөз јаранмышдыр ки, Азәрбајчанда Һачы Зејналабдин Тағыјевин тикдикләрини сөксән, јериндә нә галар, бунун чавабы белә олду ки, Һ.Әлијев чәнабларынын тикдикләри. Нахчыван МР Али Мәчлисинин сәдри кими дејә биләрәм ки, Һ.Әлијев чәнабларынын рәһбәр олдуғу дөврдә Нахчыванда тикиләнләр сөкүлсә, јериндә һеч нә галмаз. Она көрә Нахчыванда һеч бир шеј тикилмәмишди. Әкәр Азәрбајчанда, Бакыда Һачы Зејналабдин Тағыјевин тикдирдији бир чох јерләр вар идисә дә Нахчыванда һеч бу да јох иди. Тәкчә ону дејә биләрәм ки, о дөврдә Нахчыванда јени јашајыш массивләри салынды. Бир сыра сосиал објектләр – трикотаж фабрики, халчачылыг фабрики, електротехника заводу, бир чох сәнаје мүәссисәләри 1970–1982-чи илләрдә тикилиб истифадәјә верилди. Мәдәнијјәт еви, хәстәхана, меһманхана о дөврдә тикилиб истифадәјә верилди. О дөврдә Арпачај Һидроговшағы, Араз Су–Електрик Стансијасы 1970–82-чи илләрдә истифадәјә верилди. Анчаг 1991–93-чү илләрдә Нахчыван МР-да көрүлмүш ишләрдән данышмаг истәјирәм. О дөврдә Ермәнистан тәрәфиндән блокадаја алынан, һәмчинин Азәрбајчанын о вахткы рәһбәрләри тәрәфиндән боғулан Нахчыван МР-сы Һ.Әлијев чәнабларынын рәһбәрлији алтында һәјати објектләр тикиб истифадәјә верди. О вахт електрик ишығы Нахчывана Ермәнистан васитәсилә Азәрбајчандан верилирди. 1991-чи илдә бу електрик енержиси тамам кәсиләндән сонра Нахчыван һәмин ил Һ.Әлијев чәнабларынын тикдирдији Араз Су–Електрик Стансијасынын үмидинә галды. Електрик Стансијасы 20 мин меговат електрик енержиси верирди. О заман гыш ајында 92 км-лик Түркијә–Сәдәрәк–Нахчыван електрик хәтти чәкилиб истифадәјә верилди. Билирсиз, мән дејәрдим о заман инсанларын Һ.Әлијев чәнабларына мәһәббәти о гәдәр бөјүк иди ки, 40 дәрәчә шахтада чалышырдылар. О тикилмәсә иди, Нахчыван Мухтар Республикасы нә вәзијјәтдә оларды?

О дөврдә електрик хәтти Түркијәдән чәкилмәсәјди, Нахчыван һансы вәзијјәтдә оларды? Әкәр о вахтлар Иранла мүштәрәк базарлар ачылмасајды, електрик хәтти Иран Ислам Республикасындан чәкилмәсәјди, машын јолу ачылмасајды, аеропорт кенишләндирилмәсәјди, ора ТУ–154 тәјјарәләри енмәсәјди Нахчыван һансы вәзијјәтдә оларды? Буну демәјә лүзум јохдур. Бу күн Нахчыван МР-нин әһалиси буна көрә дә Һ.Әлијев чәнабларына борчлудур. Мәсәлә тәк гуруб-јаратмагда дејил. Белә бир сөз вар: "Әкәр торпағы горумајачагсанса, әкмәјинә дәјмәз". О заман Һ.Әлијев чәнаблары бу ишләри көрмәклә Нахчыван торпағыны горуду. Бир тәрәфдән дедијим ки-ми, Нахчыван Ермәнистан тәрәфиндән блокадаја алын-мышды. Ермәни һүчумларындан горунмагла јанашы Нахчыванда гуручулуг ишләри дә көрүлмүшдүр. Дејә би-ләрәм ки, Азәрбајчаны Азәрбајчана гајтармаг миссијасы Нахчывандан башланыб, бу күн дә бу миссија ләјагәтлә, мүдрикликлә, узагкөрәнликлә давам етдирилир. Она кө-рә дә мән бу күн Азәрбајчан Республикасынын президен-ти мөһтәрәм Һејдәр Әлијев чәнабларына өз миннәтдар-лығымы билдирир, она узун өмүр, чан сағлығы арзула-јырам. Аллаһ һеч вахт ону бизим башымызын үстүндән әскик етмәсин!

МӘТН: – 70-чи илләр вә 80-чы илләрин биринчи јарысында Нах-чыван Мухтар Республикасы башдан-баша тикинти-гу-ручулуг мејданына дөнмүшдү. Нахчыван ме'марлыг мәк-тәбини прогрессив шәкилдә давам вә инкишаф етдирән јени абидәләр јарадылырды. Бу инкишаф, тәрәгги јолуну Һејдәр Әлијев башламышды; һәмин јолун һәләлик сон ме'марлыг инчиси олан Һүсејн Чавид түрбәси дә Һејдәр Әлијевин гајғысы, јахындан көмәји илә учалдылды...

Һ.Чавид түрбәсинин ачылышы вә Һ.Әлијевин чыхышындан фраг-ментләр...

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Әзиз бачылар, гардашлар! Әзиз һәмвә-тәнләр, әзиз нахчыванлылар, һөрмәтли гонаглар, достлар!

Мән сизин һамынызы Азәрбајчан Республикасынын, халгымызын һәјатында олан бу әламәтдар һадисә мүна-

сибәтилә – Азәрбајҹан халгынын бөјүк шаири, јазычысы, философу, драматургу, алими Һүсејн Ҹавидин хатирәсинә һәср едилмиш бу мәгбәрәнин ачылышы мүнасибәтилә тәбрик едирәм. Һ.Ҹавид Азәрбајҹан халгынын тарихиндә көркәмли јер тутур. Буна көрә мән 1991-ҹи илдә Һ.Ҹавидин анадан олмасынын 100 иллији һагда бөјүк бир гәрар гәбул етдим. Бу күн ифтихар һиссилә дејә биләрәм ки, мән гәрарын һәм тәшәббүскары, һәм дә мүәллифијәм. Бу күн мән хошбәхтәм ки, 15 ил сонра һәмин о вахт мәним нәзәрдә тутдуғум арзу вә истәкләрим һәјата кечир. Бурада дејилди, 1982-ҹи илдә Һ.Ҹавидин ҹәназәсини узаг Сибирдән Азәрбајҹана кәтирмәк асан иш дејилди. Бу бөјүк ирадә, бөјүк ҹәсарәт тәләб едирди. Анчаг халгымыза, милләтимизә, тарихимизә, мәдәнијјәтимизә олан сәдагәт белә бир ҹәсарәт көстәрмәјә мәнә имкан верди. Вә мән буну етдим. Нахчыван Азәрбајҹанын көзәл бир күшәсидир. Нахчыван Азәрбајҹан халгынын гәдим тарихини әкс етдирән бөјүк шәхсијјәтләр јетирмиш, мүгәддәс бир торпагдыр. Нахчыван Азәрбајҹан халгынын тарихини әкс етдирән абидәләри өзүндә бирләшдирән бир дијардыр. Она көрә дә Һ.Ҹавидин Нахчыванда торпаға верилмәси Һүсејн Ҹавидин руһуна һөрмәтин ифадәсидир, һәм дә Азәрбајҹанын ајрылмаз бир һиссәси олан Нахчывана һөрмәт вә еһтирамын нәтиҹәсидир. Мән чох мәмнунам ки, 15 ил өнчә гәбул етдијим гәрар, арзуларым һәјата кечирилир. Мән сизи вә өзүмү дә бу мүнасибәтлә тәбрик едирәм.

* * *

Мүхтәлиф рајонларда тикилән Шаһмат мәктәбләри көстәрилир. Кино-хроника: Һ.Әлијев Шаһмат евинин лентини кәсир...

МӘТН: – Һејдәр Әлијевин тикдирдији минләрлә сосиал-мәдәнијјәт објектләри арасында Шаһмат евләри мүһүм јер тутур. Шәрг мүдриклијинин бәһрәси олан шаһмата гајғы дөвләт сијасәти сәвијјәсиндә һәјата кечирилирди. Кәнч нәслин тә'лим-тәрбијәсиндә, зеһни инкишафында, потенсиал имканларын үзә чыхарылыб сәфәрбәр едилмәсиндә шаһматын әвәзсиз васитә олдуғу бир даһа тәсдигләнди. Һејдәр Әлијевин мүдрик сијасәти көзәл бәһрә вер-

ди; минләрлә азәрбајҹанлы ушаг шаһматын гејри-ади фикир күчү илә силаһланды; нечә-нечә кәнч шаһматчымыз бејнәлхалг јарышларда галиб кәлди, Азәрбајҹанын тарихи шөһрәтини бир даһа тәсдигләди...

* * *

Мухтәлиф бөлкәләрдә Һ.Әлијевин гајғысы, тәшәббусу илә тикилән абидәләр, ме'марлыг комплексләри бир-бир көстәрилир. Һ.Әлијевин ады илә бағлы ләвһәләр өн плана кәтирилир, охунур вә с...

МӘТН: – Абидәләрдә дөврүн милли-тарихи күчү, овгаты, етнокенетик јаддаш енержиси кодлашараг әбәдиләшир. Она көрә дә абидәләрә, ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг комплексләринә баханда, онларла һәгиги үрәк сөһбәтинә гошуланда... хиласкар хатирәләр дил ачыр, тарихин, јухулу јаддаш енержисинин ојанан енержиси дамарларда чај кими күкрәјир. Даһи Азәрбајҹан ме'мары Мәһәммәд Јусиф Тәбризи 600 ил әввәл Шәһрисәбздә уҹалтдығы Ағсарајын китабәсинә бу сөзләри тәсадүфән һәкк етмәмишди: "Бизим күчүмүзә вә бөјүклүјүмүзә шүбһә едирсәнсә, уҹалтдығымыз биналара бах..." Һејдәр Әлијевин тәшәббүсү, гајғысы, көмәји илә бүтүн Азәрбајҹанда тикилән минләрлә сосиал-мәишәт вә мәдәнијјәт, сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты комплексләрини, уҹалдылан ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг абидәләрини дүшүнәндә истәристәмәз даһи сәнәткарын һәмин сөзләри јада дүшүр, тәкрарланыр: "Бизим күчүмүзә вә бөјүклүјүмүзә шүбһә едирсәнсә, уҹалтдығымыз биналара бах!".

* * *

ЕПИЛОГ

Бөјүк, лаләли дүзәнкаһ панорам едилир. Күләк әсдикчә јаз чичәкләри илә долуб-дашан чөл дәниз кими далгаланыр. Шаһ Исмајыл Хәтаинин һејкәли хәјал кими көрүнүр; мәтнин үјгун мәгамында Һејдәр Әлијевин һејкәли дә көрүнүр, Хәтаи абидәси илә боја-бој дајаныр. Һејкәлләр елә планда чәкилмәлидир ки, ејни анда екран боју көрүнүб бир-бирinə "баха билсинләр"... Даһа сонра Һ.Әлијевин тикдирдији ән јахшы

ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг абидәләри вә республикада кедән сон тикинти ишләри сур'әтли кечидләрлә көстәрилир.

МӘТН: – XVI әсрин илк илләриндә јазылан салнамәдә дејилир: "Шаһ Исмајыл Хәтаи руһун бәдәнә говушдуғу кими Тәбризә дахил олду". Бу садә чүмләдә даһи дөвләт хадиминин доғма торпаға руһән бағлылығы, Вәтәнлә вәһдәти әбәдиләшиб...

500 ил сонра о руһи бағлылыг, Вәтәнлә вәһдәт јолунун јени даһиси Азәрбајҹанын тарихи мејданында өз сөзүнү деди. Азәрбајҹанын синәсиндә Һејдәр Әлијев руһундан, Вәтәнлә вәһдәтиндән јаранан сајсыз-һесабсыз абидәләр учалды... Бу күн азад, мүстәгил республикамызын бүтүн бөлкәләриндә, кушәләриндә һәмин абидәләрлә – әсрин Һејдәр Әлијев нишанәләри илә гаршылашарсан. Бунлар бөјүк Азәрбајҹан севкисинин, Азәрбајҹан халгына фәдакар, гејрәтли хидмәтин тарихә дөнән изләри, әбәди нишанәләридир...

БИРИНЧИ ФИЛМИН СОНУ

8 мај 1997-чи ил

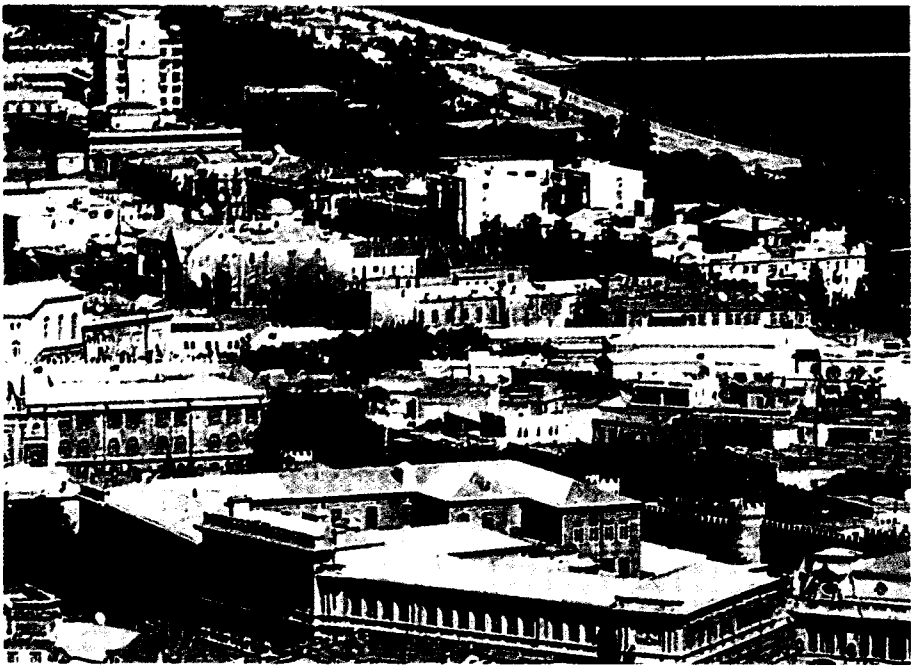

ТИКДИМ КИ, ИЗИМ ГАЛА

Икинчи филм

Нәһәнк изләри хатырладан гејри-ади даг сухурлары панорам олунур. Әбәдијјәт сораглы бу тәбии тәсвирләрин устундә филмин ады вә "Икинчи филм" титри јазылыр...

Планетар овгатлы панорам ләвһәләрдән Бакынын кениш мигјаслы мәнзәрәсинә кечид. Тәзә гулләнин зирвәсиндән чәкилән бу кадрлар Бакыны һудудлары илә (Ганлы көл, Хәзәр...) бирликдә көстәрир. Мәтнә ујгун олараг умуми панорам Ичәришәһәрә истигамәтләнир, гала диварлары, гәдим Мәһәммәд мәсчиди Сыныггала (1078-чи ил), Гыз галасы Огуз галасы вә с... вургуланыр.

МӘТН: – Бакы, азад вә мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын пајтахты...

Абшерон јарымадасынын беш миниллик археоложи јаддашына, сивилизасија хатирәләринә сөјкәнән бу гәдим шәһәр јаделли ишғалчылар тәрәфиндән дәфәләрлә дағыдылды, јерлә-јексан едилди. Лакин тарихи көкләр, јурд-јаддаш бинәләри сусмады, јорулуб јадырғамады; һәр дәфә минарә әлләрини көјә – танрыја узатды, заман-заман Мәһәммәд мәсчиди – Сыныггала үмидијлә, Гыз галасы – Оғуз галасы јаддашыјла јенидән пәһрәләнди, баш галдырды Бакы.

Мәһәммәд Әбубәкр оғлу, Мәс'уд Давуд оғлу, Зејнәддин Әбурәшид Ширвани, Әмиршаһ Вәлјәнкуһи кими устад ме'марларын учалтдығы, 12 – 15-чи јүзилләрдә, XX

әсрин әввәлләриндә сүр'әтлә тикилән бу шәһәрин 1970-чи илләрдә әсл инкишаф, интибаһ дөврү башлады. Бакынын гәдим, гүдрәтли тарих јолунда бу илләр һеч бир мәрһәлә илә мүгајисәјә кәлмәјән хүсуси сычрајыш мәгамы — гызыл дөврү иди. Бу дөврүн јол көстәрән рәһбәри, баш ме'мары Һејдәр Әлијев олду. Тарихи мәнбәләрдә Бағаван, Багуан, Бака — "Аллаһлар шәһәри" адландырылан Бакынын бәхтинә Һејдәр Әлијев гуручулуғу дүшдү...

* * *

1969—70-чи илләрин Бакысы... Археоложи газынты ишләри, Ичәришәһәрдә үзә чыхарылан гәдим гатлар (Гыз галасынын јаны, Карвансаранын гаршысы), мәтнә ујғун олараг елми бәрпа ишләри, уникал тапынтылар, даш саат, јени елми реставрасијанын нәтичәләри көстәрилир. Һејдәр Әлијев вә Бакы (1969—70) мөвзусуну әһатә едән мүхтәлиф архив сәнәдләри, фотолар, кино-хроника... көстәрилир. Бөјүк мешә массивинин илк ағачлары әкилир, тракторлар нәһәнк бинанын бүнөврәсини газыр, бүнөврәјә Һејдәр Әлијев илк даш гојур вә с... О дөврүн Бакы һаггында популјар олан маһнысы; шәһәр мәнзәрәләри, ујғун афишалар 70-чи илләрин әввәлләринин типик кино-овгатыны јарадыр...

* * *

МӘТН: — 1969-чу илин ијулунда республика рәһбәри сечилән Һејдәр Әлијевин гајғысы, һимајәси, даими диггәти илә бүтүн Азәрбајчанда, хүсусилә Бакы шәһәриндә бөјүк тикинти-гуручулуг ишләри башлады. Азәрбајчанын зәнкин тарихи ме'марлыг ән'әнәләринә, Шәргдә өзүнәмәхсус јер тутан шәһәрсалма мәдәнијјәтинә әсасланан бу бөјүк мигјаслы тикинти-гуручулуг ишләри әсасән ики истигамәтдә апарылырды: биринчи истигамәт гәдим археоложи гатларын ачылмасы, мадди-мәдәнијјәт абидәләринин үзә чыхарылмасы, тарих-ме'марлыг комплексләринин елми бәрпа вә реставрасијасы иди. Бу јолла һәм Бакынын гәдим тарихи өјрәнилир, јени-јени археоложи фактлар, дәлилләр әлдә едилир, һәм дә он илләр боју лагејдлијин, бахымсызлығын, бә'зән мангурт мүнасибәтин гурбаны

олан, учулуб дағылан уникал сәнәт јадикарлары јенидән һәјата гајтарылырды. Бакыда, еләчә дә бүтүн Азәрбајчанда Һејдәр Әлијевин гајғысы, бә'зән һәтта шәхси тапшырығы, чидди, тәләбкар нәзарәти илә хилас едилән, елми шәкилдә бәрпа олунан тарих-ме'марлыг абидәләри онларла, јүзләрләдир. Бәрпа, реставрасија олунан бу абидәләрлә халгын тарихи, мадди вә мә'нәви мәдәнијјәти, бөјүк јаддашы өзүнә гајтарылыр, Азәрбајчанын гуруб-јаратмаг ешги, Шәргә шөһрәт олан ме'марлыг дүһасы јенидән сәфәрбәр едилирди. Бүтүн Азәрбајчан мигјасында һәјата кечирилән бу мүдрик, узагкөрән сијасәтин уғурлу нәтичәләри Һејдәр Әлијевин доғма халг, Вәтән гаршысында тарихи хидмәти иди.

* * *

Јарымчыг галан абидәләр, учулуб дағылан ме'марлыг комплексләри вә с... диггәти чәлб едир. Ширваншаһлар сарајынын әсас залларындан биринин үстү ачылыб; залын ичинә гар јағыр. Мәтнә үјгун кино-деталлар көстәрилир...

МӘТН: – 80-чи илләр тарихимизин нәтичә чыхарыласы гәрибә һадисәләриндән бири дә будур ки, Һејдәр Әлијев республика рәһбәрлијиндән узаглашыб Москваја кедәндән сонра елми бәрпа, реставрасија ишләри ләнкиди, тарихимизә, абидәләримизә лагејд мангурт мүнасибәти јенидән баш галдырды. Һејдәр Әлијевин хејир-дуасы илә башлајан нечә-нечә елми бәрпа иши јарымчыг галды...

Азәрбајчан ме'марлығынын мисилсиз сәнәт инчиләриндән бири, Бакынын көзәллик зирвәси, 580 јашлы Ширваншаһлар сарајы комплекси... 80-чи илләрин әввәлләриндән башлајан елми бәрпа ишләри јарымчыг галды. Он ил јазын, пајызын лејсанлары, гышын гары абидәнин ичинә јағды...

Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан рәһбәрлијинә гајыдышы, азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын президенти сечилмәси илә Ширваншаһлар сарајы да учулуб дағылмагдан хилас олду. Президент Һејдәр Әлијевин көстәри-

ши, гајғысы илә Ширваншаһлар тарих-ме'марлыг комплексинин елми бәрпасы, бүтөв реставрасијасы јенидән башлајыб. Бу, Азәрбајҹанын мадди вә мә'нәви мәдәнијјәт тарихинә, халғын кечмиши, бу күнү вә кәләҹәјинә әсл өвлад мәһәббәти, мүдрик рәһбәр гајғысыдыр.

* * *

Ширваншаһлар сарајы комплексиндә елми бәрпа ишләрини көстәрән кадрлар тәгдим олунур. Усталар дашлары ојур, нахыш вурур, нахышлы тағбәндләр јеринә гојулур вә с...

Телегулләнин зирвәсиндән чәкилишләр; Бакынын панорам ләвһәләри бир-бирини әвәз едир. 70-чи илләрдә учалдылан көјдәләнләр, јени јашајыш массивләри, парк вә хијабанлар, сун'и мешә золаглары вә мәтнә үјғун дикәр тәсвирләр бир-бирини тамамлајыр, давам етдирир...

МӘТН: – 70-чи илләрдә Бакыда һәјата кечирилән тикинти-гуручулуг ишләринин икинчи әсас истигамәти јени микрорајонларын, бүтөв јашајыш массивләринин, сәнаје, һејкәлтәрашлыг вә ме'марлыг комплексләринин јарадылмасы илә бағлыдыр. Һејдәр Әлијевин мәгсәдјөнлү фәалијјәти, кечмиш иттифаг мигјасында бөјүк нүфузу, гаршысыалынмаз гүдрәти сајәсиндә Бакы күнбәкүн, ајбаај, илбәил бөјүјүр, кенишләнир, әсл интибаһ дөврү јашајырды. 1970-чи илдә Дәниз вағзалы комплексинин, бир гәдәр сонра Республика сарајынын истифадәјә верилмәси илә Бакы тарихдә мисли көрүнмәјән гуручулуг мејданына дөнүр, Гафгазын ән бөјүк, әсас шәһәри статусуна саһибләнирди. Әсас о иди ки, Бакы биртәрәфли јох, комплекс инкишаф јолу илә ирәлиләјирди. О јолун өндә кедәни, мүдрик өндәри олан Һејдәр Әлијев 1971-чи илдә кечирилән 40-чы Бакы шәһәр конфрансында "Јашыллашдырма үмумхалг иши е'лан олунсун!", "Һәр бир бакылы ики ағач әкиб јетишдирсин!" тәшәббүсү илә чыхыш едир, шәһәрин бүтөв еколожи мәдәнијјәт програмыны ирәли сүрүрдү.

* * *

Һејдәр Әлијевин 40-чы Бакы шәһәр конфрансындакы чыхышындан фрагментләр көстәрилир; Азәрбајҹан дилиндә чыхыш варианты архивдән тапыларса, синхрон чыхышдан истифадә етмәк олар. Достлуг паркында агач әкилмәси. Һ.Әлијев агачы әкир, дибинә су төкүр. Бөјүк мешә массивләри вә Һ.Әлијев...

* * *

МӘТН: – Статистика көстәрир ки, о вахт, јә'ни 1971-чи илдә Бакыда адамбашына 5 квадратметр јашыллыг дүшүрдү. Бакы Шәһәр Дөвләт Лајиһә Институту 2000-чи иләдәк бу рәгәми 23 квадратметрә чатдырмағы нәзәрдә тутмуш, план тәсдиг олунмушду. Һејдәр Әлијевин ирадәси, көркин әмәји, тәләбкарлығы нәтичәсиндә бу бөјүк мәгсәд 10 илә һәјата кечди. Артыг 1981-чи илдә Бакыда адамбашына 23 квадратметрдән артыг јашыллыг дүшүрдү. Бу, Бакынын, үмумән Азәрбајҹанын еколожи вә шәһәрсалма мәдәнијјәти тарихиндә аналогу олмајан уғур иди. Бу күн чәсарәтлә демәк олар ки, шәһәримизи бүрүјән сүн'и мешә массивләри, јамјашыл бағлар, парк вә хијабанлар Бакынын синәсиндә әбәдијјәтә дөнән Һејдәр Әлијев автографларыдыр. Әзәмәтли биналар, һејкәлтәрашлыг вә ме'марлыг комплексләри кими бу јашыл сәрвәт дә Һејдәр Әлијевин халга хидмәти, Вәтәнә мисилсиз һәдијјәси, онун бүтүнлүклә Азәрбајҹана һәср олунан бөјүк өмрүнүн әбәди изләридир.

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Гурмаг, јаратмаг, һәр јери абадлашдырмаг, јашыллашдырмаг, күл-чичәклә бәзәмәк, чичәкли бағлар салмаг бизим халгымызын гәдим ән'әнәсидир. Халгымыз һарада јашајыбса, һарада өзүнә мәскән гурубса, даим ораны бәзәмәјә, көзәлләшдирмәјә чалышыб. Бакы көзәл шәһәрдир. Бизим әчдадларымыз, Бакыда әсрләр боју јашамыш инсанлар көзәл шәһәр јарадыблар, гурублар вә бу күнки нәсилләрә, кәләчәк нәсилләрә бәхш едибләр. Биз индијә гәдәр Бакыны гуруб-јараданлара даим миннәтдар олмалыјыг. Чүнки мәһз онларын јаратдығы бу көзәл шәһәрдә сиз, биз – һамымыз бир јердә јашајырыг, кәләчәк нәсилләр јашајачаг. Бакыда ағачларын

әкилмәси мәним үчүн әсас проблемләрдән бири олуб. Чүнки билдијимиз кими, кечмишдә Бакыда су проблеми олдуғуна көрә, Бакынын сәрт иглими, хүсусилә хәзри күләји ағачларын инкишаф етмәси, јашамасы үчүн чәтинлик јаратдығына көрә Бакыда ағач, јашыллыг чох аз иди. 70-чи илдә Бакыда јашыллыг ишләри апарылмасы тәклифини ирәли сүрдүм, бөјүк бир програм һазырладым. Шәһәрдә сүр'әтлә, илбәил јашыллашдырма ишләринә башланылды. Бәли, о вахт мән бу мәсәләни үмумхалг мәсәләси кими мејдана атдым. Дөвләтин көрдүјү ишдә илк дәфә халга мүрачиәти лазымдыр. Мүрачиәт етдим вә дедим ки, һәр Бакы сакини 2 ағач әкиб, бечәриб, бөјүтмәлидир. Халг буну чох бөјүк мәмнунијјәтлә гәбул етди. Гыса мүддәтдә бу чағырыша һамы гошулду. Бакыда биз јашыллашдырма ишләринә башладыг. Чох ағачлар әкдик. Бурадан көрсәнән о ағачлар о вахт әкилән ағачлардыр. Бир тәк бурада јох, Бакынын бүтүн кушәләриндә, һәр јердә... Мән Бакыда чох биналар, фабрикләр, заводлар, мәдәнијјәт очаглары, хәстәханалар, мәктәбләр, сарајлар тикилмәсинин тәрәфдары олмушам, билаваситә рәһбәрлик етмишәм. Бунлар үчүн мән фәхр едирәм. Анчаг бунларын ичиндә ән чох фәхр етдијим одур ки, мән Бакынын јашыллашмасынын, јә'ни кениш мә'нада јашылланмасынын бүнөврәсини гојмушам. 70-чи илдән индијәдәк бу програмын һәјата кечмәсинә наил олмушам. Инди Бакыја кәлән харичи гонаглар шәһәри әсл јашыл бағ кими көрүрләр. Онлар әкәр 30—40 ил әввәл бураја кәлсәјдиләр, тамам башга мәнзәрә варды. Хатириниздәдир, вахтилә рус јазычысы Горкинин дә, Мајаковскинин дә бир ифадәси варды ки, әсрин әввәлиндә Бакыда чәми 2—3 ағач вар. Лакин әсрин сонунда исә бура бағ-бағча шәһәри олуб. Доғрудур, мән Азәрбајчандан кедәндән сонра вә хүсусилә 1987—88-чи илләрдә Азәрбајчанын башына чох надан адамлар кәлдији заман, ондан сонра да Азәрбајчанда, Бакыда һәрчмәрчлик, өзбашыналыг һөкм сүрүрдү. Чинајәткар дәстәләрин, чина-

јәткар адамларын һакимијјәтә кәлдији заман, нәинки Азәрбајчан пајтахтында бу сahә унудулду, һәтта бизим бөјүк әзијјәтлә әкдијимиз, бечәрдијимиз, бөјүк әзијјәтлә боја-баша кәтирдијимиз ағачлары кәсмәјә башладылар. Мән 1992-чи илдә Бакыја кәләндә, о кәсилән ағачлары көрәндә елә билдим ки, мәним бәдәнимин бир һиссәсини кәсибләр, санки бәдәними паралајыблар. Мән дәфәләрлә демишәм, әкәр кимсә бир сағлам ағачы кәсирсә, һесаб един о, мәним голуму кәсир. Бундан артыг чинајәт ола билмәз. Инсан гурмалыдыр, јаратмалыдыр. Хүсусән Бакы кими шәһәрдә һәр бир инсан ағач әкмәли, ағач бөјүтмәлидир.

* * *

70-чи илләрдә Бакынын кениш мигјаслы тикинти-гуручулуг ишләрини әкс етдирән фото вә кино-хроника тәгдим олунур. Биналар учалдылыр, јоллар чәкилир, көрпүләр салыныр... Мүхтәлиф һејкәлләрин, музејләрин, хатирә күшәләринин, метро стансијаларынын, ме'марлыг комплексләринин ачылышындан фрагментләр көстәрилир вә с...

* * *

МӘТН: – 70-чи илләрдә Бакыда апарылан кениш мигјаслы тикинти-гуручулуг ишләринин әсас истигамәтләриндән бири сосиал-мәдәнијјәт објектләринин, һејкәлтәрашлыг вә ме'марлыг абидәләринин иншасы иди. Халгын бөјүк елм, әдәбијјат вә мәдәнијјәт хадимләринин ев-музејләринин, хатирә күшәләринин јарадылмасы, онларын шәрәфинә һејкәлтәрашлыг абидәләринин учалдылмасы Бакынын јени, өзүнәмәхсус ме'марлыг мүһитини, милли шәһәрсалма образыны формалашдырырды... Һаггы тапданан Азәрбајчан оғулларына һејкәлләр, абидәләр учалтмагла онларын һалал һаггы, шәрәфи лајиг олдуглары зирвәјә галдырылырды. Тәкчә Бакыда, Азәрбајчанын мүхтәлиф бөлкәләриндә јох, кечмиш ССРИ-нин бөјүк шәһәрләриндә – Москвада, Санкт-Петербургда, Тбилисидә, еләчә дә Крым, Керч, Таганрог кими нечә-нечә

узаг торпагда уҷалдылан Азәрбајҹан үнванлы абидәләр халгымызын шәрәф, шөһрәт символларына дөнүрдү.

Мәтндә адлары чәкилән абидәләрдән бир нечәси, хүсусилә Елчан Шамиловун һејкәлтәрашлыгы илә уҷалдылан әзәмәтли комплексин ачылышы. Һ.Әлијевин синхрон чыхышы көстәрилир.

Н.Нәримановун абидәсинин уҷалдылмасы вә ачылышындан синхрон кино-фрагментләр филмин умуми руһуну давам етдирир...

МӘТН: – Өмрү боју доғма халгы үчүн чалышан, сијасәт долајларында алданышыны дәрк едиб хилас јоллары ахтараркән Москваја ирәли чәкилиб, мүәммалы шәкилдә гәтлә јетирилән, сонра да милләтчи ады илә дамғаланараг адынын чәкилмәси белә јасаг олунан Нәриман Нәримановун нәһәнк абидәси кәркин мүбаризәнин нәтичәсиндә уҷалдылды. Москванын, мәркәзи империја идарәләринин кизли-ашкар тәзјигләринә, маскалы бәһанәләринә бахмајараг, Һејдәр Әлијев Бакынын ән уҷа кушәләриндән бириндә абидәнин иншасына вә ачылышына наил олду. Бакынын ме'марлыг мүһитиндә өзкәлијин – Киров һејкәлинин апарычы мөвгејинә сон гојан, дөврүн гадағалар чәрчивәсиндә максимум кедишлә милли лидер абидәсини даһа јүксәјә уҷалдан бу чәсарәтли аддым Һејдәр Әлијевин јүксәк рүтбәли империја рәһбәрләри илә кизли мүбаризәдә газанылан чохсајлы гәләбәләриндән биридир.

* * *

Президент игамәткаһы – 70-чи илләрдә Гонаг еви кими тикилән ме'марлыг комплекси умуми планларда көрунур. Кадрлар тәсдиг едир ки, бина Бакынын гејри-ади ме'марлыг муһитинә, шәһәрсалма образына нечә усталыгла уjгунлашдырылыб. Даһа сонра комплексин ән угурлу ме'марлыг фрагментләри, дахили гурулушу вә с... диггәти чәлб едир.

* * *

МӘТН: – 70-чи илләрдә Бакыда уҷалдылан чохсајлы сәнәт јадикарларындан, уникал ме'марлыг абидәләриндән бири... Дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндән кәлән јүксәк сәвиjjәли рәсми гонагларын, дөвләт башчыларынын лајигинчә

гаршыланмасы үчүн республика пајтахтында белә бир бинаја – Гонаг евинә чох бөјүк еһтијач варды. Бу еһтијачы вахтында дәјәрләндирән, Үмумиттифаг бүдчәсиндән Бакыда јүксәк сәвиҹҹәли, бејнәлхалг стандартлара чаваб верән хүсуси Гонаг еви комплексинин, рәсми игамәтгаһын тикинтиси үчүн әсаслы вәсаит ајрылмасына наил олан Һејдәр Әлијев бу мүһүм ишә мүсабигә јолу илә көркәмли сәнәткарлары чәлб етди. Беләликлә, Бакынын ме'марлыг мүһитинә сәнәткарлыгла ујғунлашдырылан, мүасир дөвр шәһәрсалма мәдәниҹҹәтимизин уғурларындан бири олан уникал сәнәт инчиси һәјата вәсигә алды...

Тәәссүф ки, Әбдүррәһман Вәзиров кими мангурт рәһбәрләр, башсыз башчылар Бакынын бәзәјинә дөнән бу бинанын да үстүнә чиркаб атмагдан чәкинмәдиләр. Баша дүшмәдиләр ки, тикилән галыр; азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасына белә мүасир тикилиләр – дөвләт игамәтгаһы јүксәк сәвиҹҹәли рәсми гонагларын гаршыланмасы үчүн һава-су кими лазымдыр. Баша дүшмәдиләр вә бу гејри-ади сәнәт, ме'марлыг јадикарыны көздән салмаг үчүн "ЗАГС" бүросуна дөндәрдиләр...

СҮЛЕЈМАН ТАТЛЫЈЕВ (Азәрбајчан Республикасы Тичарәт вә Сәнаје Палатасынын президенти): – Јахшы јадымдадыр, 1979-чу илдә АБШ-ын президенти Никсон Москвада сәфәрдә иди. О, Москвадан Тәһрана учмалы, јолүстү бир кечә Бакыда галмалы иди. Бакыја кәлмәмишдән 10–15 күн әввәл Москвадан мүәҹҹән шәхсләр кәлдиләр, бизим шәраити јохладылар, белә гәрара кәлдиләр ки, Бакыда елә бир шәраит јохдур ки, Никсону – јүксәк сәвиҹҹәли гонағы, дөвләт башчысыны биз гәбул едәк. Онда Никсон Украјнанын пајтахты Кијевә, орадан исә Тәһрана учду. Бундан сонра бизим о вахткы республикамызын рәһбәри Һ.Әлијев белә бир мәсәлә галдырды ки, биз Бакыда јүксәк сәвиҹҹәли дөвләт башчыларыны гәбул етмәк үчүн хүсуси игамәтгаһ тикмәлијик. Јадыма кәлир, бир нечә ме'мары, мәним һөрмәт етдијим Расим мүәллими, сонра

бүро үзвләрини јығдылар вә бу бинанын тикилмәси үчүн башладылар јер ахтармаға.

РАСИМ ӘЛИЈЕВ (ме'мар): – 1979-чу ил мајын 10-да лајиһәләрә бахылды. Сонра Һ.Әлијев өзү вә республиканын рәһбәрлији бахды вә бизә дејилди ки, сиз кедә биләрсиниз. Биз һансы лајиһәнин гәбул едилдијини билмәдик. Чүнки бу лајиһәләр сифаришлә һазырланырды, о вахт республиканын апарычы ме'марлары бу лајиһәнин үзәриндә ишләјирди. Гыса мүддәтдән сонра мәни Мәркәзи Комитәјә дә'вәт етдиләр вә тәбрик етдиләр. Дедиләр ки, сәнин лајиһән гәбул олунуб. Лакин I катибин јанына дә'вәт олунандан сонра деди ки, сәнин лајиһән әсасән гәбул олунуб, бурада чатышмајан јерләр вар, мән онлары сәнә дејәчәм, сән онларын үзәриндә ишләмәлисән. Ән өнчә одур ки, лајиһәнин харичи вә дахили аләминә милли ме'марлыг нәфәси вермәк лазымдыр. Дүздүр, сән буну етмисән, лајиһә күчлүдүр, о бириләриндән үстүндүр. Анчаг бурада Азәрбајчан ме'марлығы һисс олунмур, нә фасадларда, нә ичәринин бәзәјиндә, нә дә үмуми симасында. Бах буна чидди фикир вер. Сабаһдан башлајырыг ишә. Ора техниканы јоллајырыг, ора нә тәчһизат лазымдыр тә'мин едирик, сиз дә орада лајиһәнин чатмајан чәһәтләрини көтүрүб ишә башлајырсыныз. Мән өзүм бу бинаја һимајә едәчәм.

Бу һимајә олмады, бу олду тикинтинин әсил рәһбәрлији вә бу олду елә мүәллифлик. Биз билмирдик ки, гәбул отаглары һарада олмалыдыр, саһәләри нә гәдәр олмалыдыр. Зијафәтләр һарада олмалыдыр. Јүксәк сәвијјәли дөвләт башчылары кәләндә бунлар үчүн нә кими отаглар лазымдыр. Мөһтәрәм президентимиз о вахт бизә рәһбәрлик етди. Сәһәри күн кәлдик һәмин јерә... Бурада иш башлады. Доғрудан да, кечә-күндүз иш гајнајырды. Һөрмәтли Һ.Әлијев демәк олар ки, һәр һәфтә кәлирди објектә. Елә һәфтә олурду ки, ики дәфә кәлирди. Һәр дәфә дә бүтүн мәсәләләрлә өзү мәшғул олурду. Сәрәнчам

верирди ки, биз һарадан нәји кәтирмәлијик, һамысына билаваситә рәһбәрлик едирди. Мәсәлән, мәрмәри биз о вахт Уралдан кәтиридик. Бә'зи ашағыда истифадә олунан мәрмәрләр өзүмүзүн иди, Гарабағдан кәтиридик. Хырда деталлараҹан һәр шеҹә фикир верирди. Мәсәлән, планын гурулушунда өзү өз әли илә чәкирди ки, јухары мәртәбәдә апартаментләр вар. Дөвләт катиби, Харичи Ишләр назири апартаментләри, јахуд онлары мүшајиәт едән шәхсләр апартаментләри... Президент апартаментиндә отаглар һарада олмалыдыр, кабинет һарада олмалыдыр, јатаг отағынын јанында хүсуси отаг олмалыдыр. Биз бунлары билмирдик. Һ.Әлијев бизә баша салырды. О ки, галды үмуми көрүнүш, ичәридәки ишләр... Бир нечә дәфә мән бу фасадлары ишләдим. О, мәгсәдинә наил олмајынча мән форманы дәјиширдим. Мәним јадымдадыр, гранданы көрүрсүнүз, таванлары. Деди, бу гәбул олунмаз. О, Азәрбајҹан таваны кими олмалыдыр. Бир дәфә Азәрбајҹанын ән көркәмли сәнәт адамларыны топламышды бура. Сөһбәт нахышлардан кедирди. Нәинки диварда, таванда олан нахышлардан, һәтта јерә сәрилән халчалардан, һәтта онларын нахышларындан. Јадыма кәлир, бу барәдә чох ишләр көрүлдү. Дивардакы нахышы о деди ки, сырф Ширваншаһ мотивини кәтүрмәк лазымдыр. Халчадакы нахышы деди ки, Азәрбајҹан Тәбриз мәктәбинин нахышындан истифадә етмәк лазымдыр. Ичәридә, мәсәлән, тахта ишләри кедирди. Бунлар Алманијада һәлл олунду. Бә'зи ишләр Финландијадан алынырды. Лајиһәси бурада һазырланырды, орадан да алынырды. Онлар чох кејфијјәтли ишләјирдиләр. Москва да о вахткы пајтахт иди, чох шеји орада ихтисара салырдылар. Лакин Һ.Әлијевин нүфузу, һөрмәти имкан верирди ки, бүтүн бу ишләри әлдә едә биләк. Сифаришләр гәбул олунурду, јеринә јетирилирди. Мәркәзи лүстрү—биз лајиһәни көстәрәндә чох бәјәнди вә деди ки, биз буну мүтләг етмәлијик, мәсләһәт олду ки, лүстрү Австријада, Вјанада

дүзәлтдирәк. Һәлә бу лүстр hазыр олмамышды, мөһтәрәм Һ.Әлијев бир орнамент hагда сөһбәт ачды. Деди ки, бизим Азәрбајчанда сәккиз күшәли улдуз орнаметимиздә һәмишә ишләнибди. Ондан нијә истифадә етмәк истәмирсән. Дедим олар, амма алты бучаг даһа раһат алынар. Чүнки 8 бучаг чәтиндир. Деди: "Мән мәсләһәт билирәм, јохла, көр нечә алынар". Мән ону ишләдим. Үстүндән нечә ил кечәндән сонра бизә мә'лум олду ки, бу сәккиз күшәли улдузун мә'насы нәјмиш, нәјә көрә о вахт Һ.Әлијев сәккиз күшәли улдузун үзәриндә дајанды.

Тикинти башлајанда сиз тәсәввүр един, бурада бир ағач галмамышды. Бах, бу паркы салмагда Һ.Әлијев ағачларын нөвүнү өзү сечирди. О, габаг фасадда, фонтанын бөјрүндә күлләр әкилмәлијди. Һ.Әлијев плана баханда бир дә деди ки, мәним севдијим бир нечә ағач вар, истәјирәм ону бурада әкәк. Даш палыд ағачы. Сырф Азәрбајчанда битән ағачдыр. Ән чох севдијим бир дә нарбәнддир. Нарбәнд анчаг Нахчыванда битир. Евкалипт Талыш дағларында битир, бир дә хүсуси шамлар вар, она кедр дејирләр. Бу ағачлары ботаникләрә, депдрологлара тапшырды, мәсләһәтләшди. Крым кипарисләри кәтиздирди. Башладылар әкмәјә. Јадымдадыр, даш палыды әкәндә бунлар тутмады. 2 дәфә әкдиләр, тутмады. 3 дәфә... Деди јох... Инди мән о даш палыдлары көрәндә дејирәм нечә о, гојдуғу мәгсәдә чатырды. Демәк истәјирәм ки, о, узагкөрәнликлә бизим индики мүстәгил Азәрбајчанымызда бу чүр дөвләт игамәткаһыны јарадан инсан о вахт бу күнүмүзү көрүрмүш.

* * *

Узун илләр Бакынын баш ме'мары ишләјән Расим Әлијеви Гонаг евинин – Президент игамәткаһынын фонунда көрурүк. О, бу бинанын сонракы талејини, әсас тикинти материалларынын һарадан, нечә кәтирилдијини ачыглајыр вә 70-чи илләрдә Бакыда апарылан кениш мигјаслы тикинти-гуручулуг ишләри һаггында фактик мәгамларла зәнкин гыса хүласә верир. Онун сөзүнү Ме'марлар Иттифагынын витсе-пре-

зиденти, ме'мар Нәриман Әлијев давам вә инкишаф етдирир, Һ.Әлијевин ме'марлара көмәјиндән данышыр...

30-чу илләр Бакысыны, сонра дәһшәтли репрессијалары, нәһајәт, Бибиһејбәт мәсчидинин дағыдылмасыны (1936) әкс етдирән кино-хроника тәгдим олунур. Мәтнә үјгун олараг Бибиһејбәт мәсчидинин јенидән тикинтиси көстәрилир. Президент Һејдәр Әлијев мәсчидин бунөврәсинә ичиндә јаддаш вәрәги олан дәмир гојур, илк даш атыр, семент төкүр. Мәсчидин сур'әтли иншасыны көстәрән кадрлар бир-бирини әвәз едир...

МӘТН: – Гәдим вә мүасир тарихимиздә дүзә јалан, аға гара дејилдији һаллар чох олуб. Лакин заман һамыдан күчлүдүр, заман һәмишә һаггы, һәгигәти өз јеринә гојуб, өз лајигли мәртәбәсинә учалдыб. Јүксәк сәнәткарлыгла јарадылан ме'марлыг абидәләринә гәрәзли һүчумлар да узун сүрмәди. Бу күн азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын пајтахтында һәмин Гонаг евинин шәрәфли статусу да бәрпа олунуб.

* * *

МӘТН: – Президент Һејдәр Әлијевин көстәриши, көмәји илә Бакыда бу күн дә бәрпа олунан, һәтта јенидән тикилән сәнәт јадикарлары, ме'марлыг абидәләри чохдур.

Бу тарихи кино-кадрлара диггәтлә бахын. Азәрбајчанын бөјүк өвладларына – Мүшфигләрә, Чавидләрә, Әһмәд Чавадлара, Салман Мүмтазлара, Јусиф Вәзирләрә тушланан репрессија күлләләри, иблисанә өлүм иттиһамлары бир сыра милли ме'марлыг абидәләримиздән, мүгәддәс инанч јерләримиздән дә јан кечмәди, 1936-чы илдә Бакынын Бибиһејбәт мәсчиди вәһшичәсинә дағыдылды...

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ: – Бу күн Азәрбајчан мүсәлманларынын узун мүддәт мәһрумијјәтләрдән, чәтинликләрдән сонра өз ислам динини истәдији кими истифадә етмәк имканы әлдә етмәси тарихи бир һадисәдир. Бу күн, ејни заманда биз тарихимиздә олан ики фачиәви һадисәни дә јад едирик. Биринчиси, Һәзрәт Әли Рзанын гызы Һөкумә ханымын

гәтлә јетирилмәсини, икинчиси исә онун хатирәсинә мүсәлманлар тәрәфиндән гурулмуш Бибиһејбәт мәсчидинин 70 ил өнчә партладылмасыны. Көрүрсүз, тарих нечә гәрибә һадисәләр мејдана чыхарыр. Бу ону көстәрир ки, бизим ислам динимиз, ону горујуб сахлајанлар һеч дә асан јол кечмәјибләр. Нә гәдәр бу динимизи, мә'нәвијјатымызы, адәт-ән'әнәләримизи горујуб сахламаг үчүн әсрләр боју мүсәлманлар гурбанлар, шәһидләр верибләр, анчаг бунларын һеч бири бизи Һәзрәти Мәһәммәд Пејғәмбәрин гојдуғу јолла кетмәкдән чәкиндирмәјиб. Доғрудур, тарихин бә'зи мәрһәләләриндә мәрһумијјәтләр, фачиәләр, әзаб, әзијјәтләр олуб. Лакин көрүн бизим ислам дининин күчү нә гәдәрдир ки, һеч бир гүввә, һеч бир күч ону мәғлуб едә билмәјиб. Әкәр вахтилә аллаһсыз һөкмдар бурада Һөкумә ханымы гәтлә јетирибсә, ислама садиг инсанлар бу јери мүгәддәс зијарәткаһа чевирибләр. Вә нечә әср мүсәлманлар бура зијарәтә кәлиб, ибадәт едиб, бурадан мә'нәви гида алыб, өз һәјатларыны јашамаг үчүн күч алыб вә ислам дининә садиг олдугларыны көстәрибләр. Көрүрсүнүз, бә'зән фачиә фачиәдән мејдана чыхан абидә доғурур, мүгәддәс очаг доғурур. Бу мәсчиди, бу мүгәддәс јери, бу ибадәткаһы 70 ил өнчә дағыданлар бөјүк чинајәт едибләр. Лакин һамымыз билирик, әкәр мәсчид дағыдылмышдыса да, дини дә гадаған етмишдиләрсә дә инсанлар өз мәсләкиндән, өз әгидәсиндән, өз әхлагындан дөнмәмишдиләр. Бура мәсчид олмамышды. Амма Бибиһејбәт — мүгәддәс очаг јашамышды, инсанлар бура чүрбәчүр арзулары илә кәлиб. Кими дүшдүјү бәладан хилас олмаг үчүн зијарәт едиб, нәзир вериб, тәскинлик алыб, аллаһдан көмәк диләјиб. Кими башына кәлән фачиәни арадан галдырмаг үчүн бура кәлиб. Кими һәјатыны хошбәхт көрмәк үчүн бурадан хејир-дуа алмаг, әхлаги дәјәрләри мәнимсәмәк үчүн кәлиб. Кәләнләр һамысы бура бир мәгсәдлә кәлиб. 70 илдә бу мәсчид дағыдылмајыб, бина дағыдылыб. Мүгәддәс мәсчид исә га-

лыб. Һеч бир гүввә, инди дә белədир, кечмишдə дə белə олуб, бизим мə'нəви дəjəрləримизи дағыда билмəз.

МƏТН: – Тəхминən 60 ил сонра Һ.Əлијевин тəшəббүсү, хејир-дуасы илə Бибиһејбəт мəсчиди əзəли jериндə jенидən инша олунмаға башлады. Мəсчидин бүнəврəсинə илк хатирə дашыны да, илк jазыны да Һ.Əлијев гојду.

НƏРИМАН ƏЛИЈЕВ (Шəрг өлкələри Бејнəлхалг Ме'марлыг Академијасынын мүхбир үзвү): – XX əсрин инкишафында Азəрбајчанын ме'марлығынын интибаһ дəврү кими данышылан, jаддагалан 70–80-чы илləр дəврүдүр. Məhz бу илləрдə Һ.Əлијевин иш башына кəлмəси илə Азəрбајчан ме'марлығында бир дөнүш jараныр. Буну сүбут етмək үчүн чох да узаға кетмək лазым дејил. Бакыда тикилмиш ичтимаи биналар, бөјүк парклар, хијабанлар, микрарајонларын салынмасы кифајətдир ки, биз һəмин дəвр һагда хүсуси данышаг. Мən бурада сизин jадыныза бир нечə нүмунə салмаг истəjирəм, онлар нəинки Бакынын тарихиндə, Азəрбајчанын ме'марлыг тарихиндə олмајыб. Вə чох гəрибədир, дəврləрə бахсаг ки, нə үчүн белə биналар тикилиб, дүшүнүрəм ки, Һ.Əлијевин узагкөрən сијасətинин нəтичəсидир. Jени дəвлəт гуручулуғу сијасəти кими буну баша дүшмək лазымдыр. О вахт буну һəр адам дəрк едə билмəзди. Ола билсин ону о вахт бир онун өзү билирди вə өзү дə истədији биналары, комплексləри тикдирирди. Мисал үчүн, Бакы шəһəринин Баш мејданы көзəл тамамланмыш бир комплексдир. Лакин бу комплекс бир күнə jаранмајыб. 50 ил ора бош галыб. Һ.Əлијевин кəлиши илə ансамбл тамамланды. Онун ме'марлығындан данышанда мəрһум Микајыл Һүсејновдан да данышмаг лазымдыр. О, бурада чох бөјүк зəһмəт чəкмишдир. Мən бурада бир нечə кəлмə "Азəрбајчан" меһманханысынын ме'марлығындан данышмаг истəjирəм. Сиз фикир версəниз һөкумət сарајы илə "Азəрбајчан" меһманханасында ме'марлығын чох бөјүк фəрг вар. Ејни заманда чох бөјүк үзвү бағлылыг да вар. Чүнки

"Азәрбајҹан" меһманханасынын ме'марлығында милли хүсусијјәтләр јохдур. Нә тағлары вар, нә формалары. Лакин ејни заманда бурада Азәрбајҹан ме'марлығынын романтик зәрифлији өзүнү көстәрир. Мәзмун бағлылығы вар "Азәрбајҹан" меһманханасында. Бу да мәрһум устадын — Микајыл Һүсејновун бачарығыдыр, әлбәттә... 52-чи илдән Һөкумәт евинин бинасы јарымчыг галды, мәһз 70-чи илдә онун тамамланмасы үчүн "Азәрбајҹан" меһманханасы тикилди. Сонра исә "Абшерон" меһманханасы. Сонра јашајыш биналары тикилди. Јашајыш биналарында да мәһз Һ.Әлијевин планлашдырдығы әсасда зијалылар јерләшдирилди ки, мејданда әсас зијалы тәбәгәси олмалыдыр. Билдијимиз кими, Һ.Әлијев бир нечә тәһсил саһибидир. Бунлардан бири дә ме'марлыгдыр. Күлүстан сарајы тикиләндә биринчи ескизә баханда бинанын кәнарында кичик чыхынтылар варды. Чәнаб Һ.Әлијев деди ки, бу чыхынтылары көтүрүн. Бинанын бир һиссәси һавадан асылы олурду. Чәнаб Һ.Әлијев деди ки, буну сүрүшдүрүн, бүтүнлүкдә гајанын үстүндә дурсун. Вә заллар о гәдәр чох дејилди. Көстәриш верди ки, мин нәфәрлик зал олсун, һәрчәнд ки, о вахт о залы долдурмаг бир гәдәр чәтин иди. Лакин о, бир сыра көстәришләр верди ки, зал белә олсун.

Икинчи бир мисал демәк истәјирәм. Дөвләт Тәһлүкәсизлик Назирлијинин бинасынын лајиһәсинә баханда орада да бир сыра дүзәлишләр апарды. Онун көстәриши илә ескиздә дәјишиклик апарылды вә белә бир мөһтәшәм бина алынды. Бундан башга, Идман сарајынын тикинтисиндә, ме'марлығында чәнаб Һ.Әлијевин бирбаша мүдахиләси олуб. Бирбаша о чизкиләрин үзәриндә ишләмәклә көстәришләр вериб. Бир һашијә чыхмаг истәјирәм. Проспектдән чыханда көрпүнүн алтында сол тәрәфдә "Улдуз" заводунун бинасы зәриф тағларла адамын диггәтини чәлб едир. О тағларын тикилмәси һагда тәклифи чәнаб Һ.Әлијев вериб. Дүнјанын көркәмли ме'мар-

ларындан бә'зиләринин һеч ме'марлыг тәһсилләри олмајыб. Демәк истәјирәм ки, бу һеч дә әсас амил дејил ки, Һ.Әлијев ме'марлыг тәһсилини баша вурмады. Бүтүн бунлара бахмајараг, о, Азәрбајчан ме'марлығынын баш ме'мары сајылмалыдыр.

* * *

Бакынын бүтөв мәнзәрәләри панорам. Сон илләрин бәһрәси олан нәһәнк, чохсајлы тикинтиләр көстәрилир. Низами рајонундакы Һејдәр Әлијев паркы, Һүсејн Чавид комплексинин јенидән гурулмасы, Мусигили Комедија театрынын бинасы, милли паркын тикинтиси вә с... јени һејкәлтәрашлыг вә ме'марлыг күшәләри бир-бирини тамамлајыр. Сонда јенә Бакынын кениш мигјаслы панорам мәнзәрәләри...

МӘТН: – X әсрин көркәмли әрәб сәјјаһы Әбу Дүләф јазырды: "Бакыдакы ики нефт мәнбәјиндән илдә 720 мин дирһәм кәлир көтүрүлүр". Тарих боју зәнкин сәрвәти, түкәнмәз гара гызылы илә мәшһур олан, "дүнјанын нефт академијасы" адландырылан Бакы һеч вахт XX әсрин 70-чи илләриндәки кими сүр'әтли инкишаф, интибаһ дөврү кечирмәјиб. Һејдәр Әлијевин мүдрик, узагкөрән рәһбәрлији илә реаллашан 70-чи илләр јүксәлиш дөврү бу күн даһа бөјүк вүс'әтлә давам едир. Азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын пајтахты Бакы үчүнчү минилиији јенијени һејкәлтәрашлыг, ме'марлыг комплексләри, сәнәт уғурлары илә гаршылајыр. Президент Һејдәр Әлијев 70-чи илләрдә олдуғу кими, бу күн дә Бакыны мәгсәдјөнлү, сүр'әтли инкишаф јолујла ирәли апарыр, ону даһијанә мүдрикликлә даһа бөјүк кәләчәјә һазырлајыр. Гәдим салнамәләрдә "Аллаһлар шәһәри" адландырылан Бакы бу күнүмүзүн вә кәләчәјимизин шәһәридир.

ИКИНЧИ ФИЛМИН СОНУ

8 октјабр 1997-чи ил

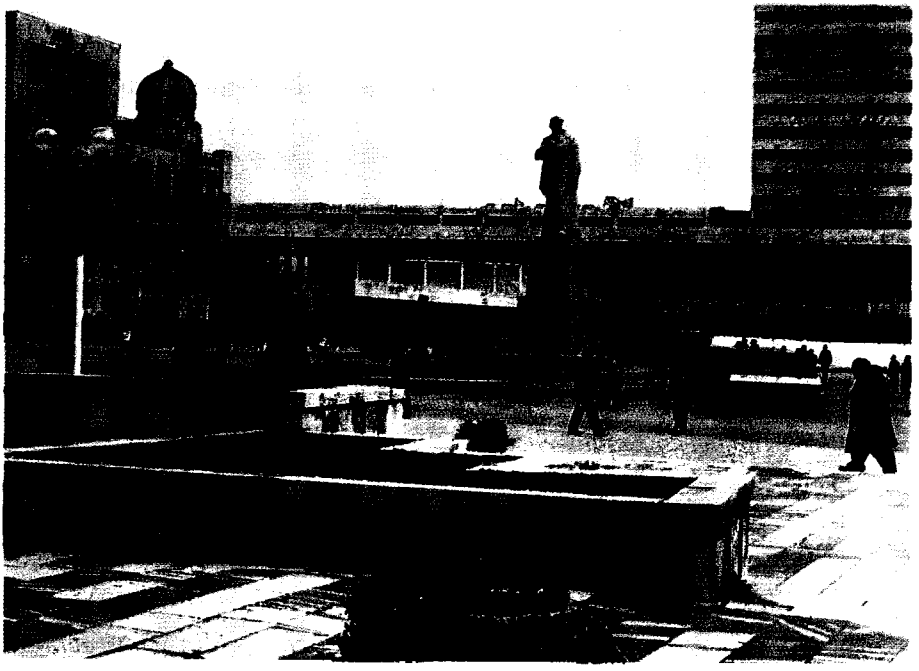

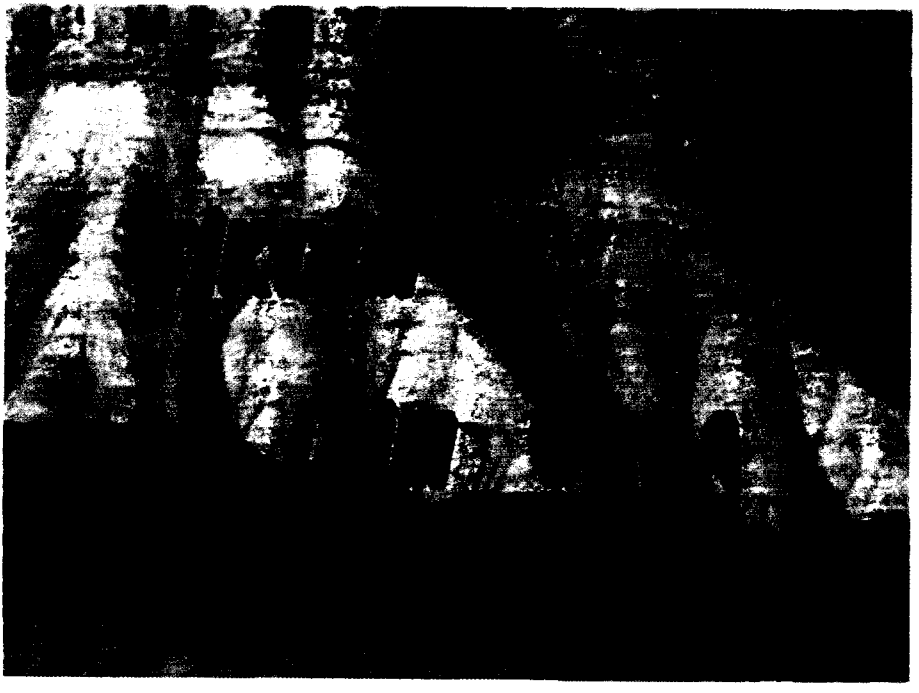

ТИКДИМ КИ, ИЗИМ ГАЛА

Үчүнчү филм

«Һејдәр Әлијев вә Азәрбајҹан кәнди»

"Мән Азәрбајҹан кәндинин бүтүн инҹәликләрини билирәм, кәндлинин психолокијасыны билирәм, чүнки мән Азәрбајҹана рәһбәрлик етдијим 14 илдә кәнд тәсәррүфаты илә хүсуси мәшғул олмушам".

Һејдәр ӘЛИЈЕВ

Тарихин әбәди изләрини хатырладан силсилә гајалар, һејкәл-даглар панорам... Әсһаби-Кәһф магарасынын әфсанәви көрүнтүләри, гәдим јурд јерләри фонунда икили тәсвирлә филмин ады тәгдим олунур.

Узаг, силсилә даглар гојнунда узанан агаппаг јол ПНР; гејри-ади, кениш мигјаслы бир мәнзәрә көрүрүк. Лап узагларда гәдим кәндин силуети, думана бүрүнән улу ме'марлыг нишанәләри (бурҹләр, сиклопик даш галаглары вә с...) диггәти ҹәлб едир. Һәлә өзүну көрмәдијимиз гәдим су дәјирманынын өзүнәмәхсус сәсини ешидирик; санки тарихин јухулу јаддашы ојаныр, дилә кәлир... Бир вахтлар инсан әлијлә дузулән нәһәнк дашлар — илкин сиклоп тикилиләри бу сәсин ишыгында даһа мө'ҹүзәли көрүнүр. Дәјирманын гара, дөрдкүнҹ тири, сонра чархы чәрхи-фәләк кими фырланыр. Өн планда дәјирманын арамсыз фырланан чархы вә дөрдкүнҹ "пәнҹәрәдән" көрүнән уча, узаг Гафгаз даглары...

МӘТН - ПРОЛОГ: — Кәнҹ шәһәр тарих јолуна чыханда мүдрик бир гочајла растлашды; бу, кәнд иди...

* * *

МӘТН: — Илкин јашајыш мәскәни мағаралардан, гајаалты сығы-

нағаглардан чыхан гәдим инсан меголит вә сиклопик тикилиләрин бүнөврә дашларыны гојду. Јер үзүндә инсанлығын, бәшәр чәмиjjәтинин бешиjи илк кәндләр jаранды. Гафгазда, хүсусилә Азәрбајчанда белә гәдим бинәләр, улу jурд jерләри чохдур. Мин илләри үjүдән тарих дәjирманынын әзәли сәсләри ешидилир, даим ирәли чан атан сивилизасија тәкәринин әдәби изләри көрүнүр Азәрбајчан кәндләриндә...

Мин илләр боју тәрәгги, дирчәлиш дөврләри дә, ганлы-гадалы ишғала, дағынтыја мә'руз галдығы сынаг вахтлары да олуб кәндләримизин. Мадди вә мә'нәви мәдәниjjәтин тәрәгги зирвәләриндә бөjүк инзибати мәркәзләрә, шәһәрләрә чеврилиб, ишғал дағынтыларындан әбәди һәjат ағачы кими заман-заман пөһрәләjиб баш галдырыб Азәрбајчан кәндләри.

Дилимизин ән гәдим jер, jурд адларынын – топонимләринин чанлы hejкәли, шифаhи халг әдәбиjjатымызын, мин бир мә'чүзәли ел сәнәтләримизин түкәнмәз хәзинәси, сахланчы олан кәндләримиз XX әсрин 70-чи илләриндә jени инкишаф, интибаh jолуна чыхды. 1969-чу илин ијулунда республика рәhбәри сечилән Һејдәр Әлијевин мүдрик, узагкөрән сијасәти нәтичәсиндә Азәрбајчан кәндинин игтисади, сосиал-мәдәни һәjатында әсаслы ислаһатлар, кениш мигjаслы мүсбәт дәjишикликләр дөврү башланды. Тарихин һеч бир мәрһәләсиндә Азәрбајчан кәнди белә бөjүк тикинти-гуручулуг меjданына дөнмәмишди, белә мисилсиз уғурлар әлдә етмәмишди. Тарихин һеч бир мәрһәләси Азәрбајчан кәнди илә Азәрбајчан рәһбәринин белә jахын, jарадычы, һалал үнсиjjәтини хатырламыр. Стратежи хәтт бөjүк узагкөрәнликлә сечилмишди; Азәрбајчан мүһитиндә бир сыра шәһәрләрин кәндләр һесабына милли-мә'нәви сафлашмасына, өзүнәгајыдышына еһтиjач варды; кәндин игтисади, сосиал-мәдәни, потенсиал имканларыны сәфәрбәр етмәк, ону елми-техники тәрәгги илә силаһландырараг дүзкүн истигамәтләндирмәк республиканын талеjүклү инкишаф, дирчәлиш jолларында һәлледичи амилләрдән бири иди. Узун илләр халга гаршы чәза машыны кими ишләдилән Дөвләт Тәһлүкәсизлик системини кәркин, чәсарәтли фәа-

лиjjəти илə jад, jабанчы гүввəлəрдən təмизлəjən, сағлам милли кадрларла комплектлəшдирən Һejдəр Əлиjев Азəрбаjчанын бир сыра проблемлəринин һəллиндə кəндин түкənməз, доғма, милли-мə'нəви потенсиалыны ön плана чəкирди. Унудулан көкləр jенидən пөһрəлəjирди; учсуз-бучагсыз үзүм, мejвə бағларынын, памбыг, түтүн плантасиjаларынын, тахыл, təрəвəз əкинləринин игтисади гүдрəтинə, ана торпағын мүгəддəс руһуна, һалал сəрвəтləринə сөjкənərək ajаға галхан Азəрбаjчан кəнди өз гəдим тарихинин гызыл дөврүнү jашajырды. Чох сонралар – 1996-чы илин ијулунда торпаг һаггында ганун гəбул едиləркəн Азəрбаjчан Республикасынын президенти Һejдəр Əлиjев һəмин дөврү белə хатырлаjачаг: "...Мəн Азəрбаjчан кəндинин һəр бир инчəлиjини билирəм, кəндлинин психолокиjасыны билирəм, торпагла бағлы олан адамларын психолокиjасыны билирəм... Чүнки Азəрбаjчана 14 ил рəһбəрлик етдиjим заман кənд тəсəррүфаты илə хүсуси мəшғул олмушам".

Сабирабад рajонунун мəркəзи панорам. Əзəмəтли мəдəниjjəт сарајынын устүндəки: "Бу бина Һejдəр Əлиjевин тəшəббусу илə тикилиб" сөзləри һəкк олунан һəмин даш лөвһədən панорам. Сосиалист Əмəjи Гəһрəманы Зəминə Асланованы көрурүк. О, мəтнин умуми руһуну тəсдигləjən фактлар əсасында лаконик шəкилдə данышыр. Данышдыгча үjгун тарихи мəгамлары əкс етдирən уникал фотолар көстəрилир: Сабирабад су кəмəрləри шəбəкəсинин Һejдəр Əлиjев тəрəфиндən ачылышы, су долдурулан илк стəканын рəһбəрə верилмəси. Күр устүндə тикилән тəзə көрпүдən илк кечид...

ЗƏМИНƏ АСЛАНОВА: – Сабирабадда һөрмəтли президентимизин, һəгигəтən, чох иши вар. Бурада онун изи чохдур. Белə ки, илк дəфə Сабирабадда газ кəмəринин чəкилмəсинин тəшəббүскары о олуб. Күр чајынын үстүндəн кедиш-кəлиши асанлашдырмаг үчүн көрпүнүн ачылышына о сəбəб олуб. Һал-һазырда о көрпү һөрмəтли президентимизин адыны дашыjыр. Рajонумузда чохлу мəдəни обjектləрин тикилмəсиндə онун зəһмəти бөjүкдүр. Бунлары сајмагла гуртармаз. Һejдəр Əлиjевин Сабирабада һəр кəлиши бүтүн əһали үчүн, мəним үчүн бөjүк бајрам олмушдур. Һамы онун кəлишини, көрүшүнү сəбирсизликлə көзləjир, төвсиjjələрини, мəсləһəтləрини мəмнуниjjəт-

лə динləjир, онун hаггында həмишə дүшүнүр, фикирləшир.

МƏТН: – Онун рəhбəр гаjғысы, мүдрик узагкөрənлиjи саjəсиндə сусуз чөлləрə су чəкилир, истифадəсиз торпаглар jарарлы hала салынырды. Шоран, өлү торпаглар Һ.Əлиjев ислаhатлары нəтичəсиндə jенидən həjата гаjыдыр, халгын истифадəсинə верилирди.

МУСА ИСМАЈЫЛОВ (Саатлы Рajон Тəhсил Шө'бəсинин мүдири): – Саатлы Муған зонасынын мəркəзиндə jерləшир. Биздə су проблемдир вə сујун тəркибиндə дə гатышыглар чох олур. Буну hисс едən Һ.Əлиjев көстəриш верди, Сабирабадда су гурғусу тикилди. Инди Саатлынын 34 кəнди, Сабирабадын да бүтүн кəндləри həмин бу ичмəли судан истифадə едирləр. Һəр дəфə сују ичəндə Һ.Əлиjевə дуа едирləр ки, Аллаһ бу чүр шəхсиjjəтин өмрүнү узун етсин ки, Саатлынын, Муғанын мəркəзиндə олан чамаат бу көзəл судан истифадə едир. Мəним hеч jадымдан чыхмаз, həмин су шəбəкəсинин ачылышында Һ.Əлиjев өзү иштирак етди, həмин судан өзү дə ичди. Деди ки, бу су мəним чох хошума кəлди. Мən дə дејим ки, Саатлы рајону вə онун ətраф бөлкələри 1969–82-чи илдən он үч ил jарым – Һejдəр Əлиjевин Азəрбајчана рəhбəрлик етдиjи дөврдə чох бөjүк наилиjjətləр газаныб. Тəсəввүр етмək чətиндир ки, 1969-чу илдə Саатлы рајону дөвлətə 13550 тон памбыг верирдисə, 1980-чи илдə бу рајон 60015 тон памбыг верирди. Һəмин ил мүгајисəли шəкилдə 5850 тон тахыл истehсал едирдисə, 1980-чы илдə həмин рəгəм 52450 тона чатды. Бүтүн бу инкишаф Һejдəр Əлиjевин Азəрбајчан зəhмəткешləриниn МК-нин тапшырыгларыны jеринə jетирмəкдə сəфəрбəр етмək бачарығындан ирəли кəлирди.

Белəликлə, о, Азəрбајчаны – керидə галан республиканы иттифаг мигjасында ирəли чыхарды.

* * *

Лејтмотив – машын ирəлиləjир; кənd – тəбиəт ləvhələri...

Азəрбајчан кəндинин 70-чи илləрдəки игтисади үгурларыны əкс етдирən кино-кадрлар бир-бирини əvəз едир. Икили тəсвирлə көстəричиләр, диаграмлар вə с...

Мухтəлиф рајонларда jарадылан диjаршунаслыг музејləринин умү-

ми вә фрагментал планлары; гәдим мадди вә мә'нәви мәдәнијјәт абидәләри – музеј експонатлары ПНР. Һејдәр Әлијевин рајонлардакы көрүшләри илә бағлы (70-чи илләр) фото-хатирәләр диггәти чәлб едир...

МӘТН: – 70-чи илләрдә Азәрбајҹан кәнди мисилсиз сүр'әтлә, комплекс шәкилдә инкишаф едирди. Рајонлар кәнд тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләри үзрә ихтисаслашыр, дүнјави елми тәрәггијә әсасланан агротехники мәдәнијјәт јүксәлир, кениш мигјаслы мелиорасија вә ирригасија ишләри көрүлүр, бүтүн бөлкәләрдә истеһсал нәһәнкләри–мүасир фабрик вә заводлар тикилир, сосиал-мәдәнијјәт објектләри, һејкәлтәрашлыг вә ме'марлыг абидәләри уҹалдылырды. "Кәнд һәмијјәтин әрзаг анбарыдыр, ишләк әлидир" типли гулдар мүнасибәтдән имтина едилир, кәндли әмәјинә лајигинҹә гијмәт верилир, кәнддә мәдәнијјәтин бүтөв инкишафы, дирчәлиши үчүн кениш јоллар ачылырды.

Рајонларда јүксәк стандартлара чаваб верән дијаршүнаслыг музејләринин јарадылмасы тарихи јаддашын ојанмасына, бәрпасына, үмумхалг һәјатына јенидән трансформасијасына, нәтиҹә е'тибары илә үмуммилли тәрәггијә хидмәт едирди. Узун илләрин империја мараглары илә өз тарихи көкләриндән ајры салынан халгын өзүнәгајыдышында 70-чи илләрдә јарадылан чохсајлы музејләр, хүсусилә кәнд дијаршүнаслыг музејләри шәбәкәси мүһүм рол ојнајырды. Бу, республика рәһбәри Һејдәр Әлијевин мәгсәдјөнлү фәалијјәтинин, узагкөрән милли сијасәтинин уғурлу нәтиҹәси иди.

ГҮДРӘТ ИСМАЈЫЛОВ (тәгаүдчү): – Һәр бир инсанын һәјатында бир әзиз, јаддагалан күн олдуғу кими, мәним јадымда да ән әзиз күнләрин бири мөһтәрәм Һ.Әлијевин Чәлилабада 3 дәфә кәлишидир. Онун һәр кәлиши чәлилабадлыларын һәјатында севинҹли күн олуб. Мән онда Чәлилабадда бөјүк бејнәлмиләл тәсәррүфатлардан олан "Гырмызы партизан" совхозунда рәһбәр ишләјирдим. Совхоз республиканын, еләҹә дә Чәлилабадын ән бөјүк тәсәррүфатларындан бири иди. О дөврдә "Гырмызы партизан" совхозу 25 мин тона јахын үзүм, малдарлыг мәһсуллары, тахылчылыг мәһсулу истеһсал едирди. Мөһтәрәм Һ.Әли-

јевин дөврүндә бизим тәсәррүфатда бөјүк тикинти, абадлыг ишләри апарылды. Бөјүк орта мәктәб бинасы, малдарлыг комплекси, аптек бинасы, ушаг бағчасы, еләчә дә кәндин абадлыг ишләри баша чатдырылды. Мөһтәрәм Һ.Әлијевин тәшәббүсү илә о вахт Чәлилабадда 27 мин һектардан чох интенсив үзүм бағлары салынмышды. Үзүм бағлары о вахт өз бәһрәсини верирди. 260 мин тондан чох Чәлилабад үзүмү истеһсал олунуб дөвләтә верилди. Бу да о вахт Ермәнистан кими республикадан 100 мин тон чох үзүм истеһсал едиб дөвләтә вермәк демәк иди. О дөврдә Чәлилабад дөвләтә 12 мин тона јахын тахыл, 3 мин тона јахын әт, күлли мигдарда дикәр малдарлыг мәһсуллары тәһвил верди.

* * *

Чәлилабад рајонунда јарадылан "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан кәнди" музејинин харичи көрунушу, унван лөвһәси; експозисија ПНР; 70-чи илләрдә Азәрбајчан кәндинин һәгиги јүксәлиши, интибаһ дөврү јашадыгындан сөз ачыр. Онун данышыгыны тәсдиглејән тарихи фотолар көстәрилир...

* * *

МӘТН: – Халгын нечә миниллик мадди вә мә'нәви мәдәнијјәтини, тарихи јаддашыны музејләрин сахланчында итиб-батмагдан һифз едән, бабаларын мүгәддәс әманәти кими бу күн вә кәләчәк наминә горујан Һејдәр Әлијев гајғысы вахт кәлди ки, өзү чанлы музеј-салнамәләрә дөндү, үмумхалг севкиси илә гијмәтләндирилди. Инди әксәр бөлкәләримиздә Азәрбајчан кәндинин 70-чи илләрдәки бөјүк дирчәлишиндән сөз ачан музејләрә раст кәлмәк олар.

* * *

Машын ирәлиләјир. Јахын-узаг кәндләр, тәбиәт лөвһәләри көз өнүндән кечиб кедир. Азәрбајчан кәндләринә сәјаһәти символлашдыран бу кадрлар филмин әсас лејтмотивидир....

Мухтәлиф рајон мәркәзләриндә, кәндләрдә тикилән, миниатүр мозаик панноларла бәзәдилән шаһмат евләри диггәти чәлб едир...

МӘТН: – 70-чи илләрдә Азәрбајчанын рајонларында тикилән минләрлә сосиал-мәдәнијјәт објектләри сырасында Шаһмат евләри мүһүм јер тутур...

Шәрг мүдриклијинин бәһрәси олан шаһмата гајғы дөвләт сијасәти сәвијјәсиндә һәјата кечирилирди...

Кәнч нәслин тә'лим-тәрбијәсиндә, зеһни инкишафында, потенсиал имканларын үзә чыхарылыб сәфәрбәр едилмәсиндә шаһматын әвәзсиз васитә олдуғу бир даһа тәсдигләнди. Һејдәр Әлијевин мүдрик сијасәти уғурлу нәтичә верди; минләрлә азәрбајчанлы ушаг шаһматын гејри-ади фикир күчү илә силаһланды; нечә-нечә кәнч шаһматчымыз бејнәлхалг јарышларда галиб кәлди, Азәрбајчанын идман шөһрәтини дүнјаја јајды.

Бу күн азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасында өзүнәмәхсус милли шаһмат мәктәбинин, дүнја мигјасында танынан күчлү шаһматчыларынын олмасы 70-чи илләрдә бу саһәјә Һејдәр Әлијев гајғысынын нәтичәсидир.

ГАСЫМ ҺАШЫМОВ (валидејн): – 22 феврал 1998-чи илдә һөрмәтли президентимиз, али баш командан Һ.Әлијев чәнаблары 754 нөмрәли сәрәнчам имзаламышды. Һәмин сәрәнчама әсасән дүнјада вә Авропа биринчиликләриндә шаһмат саһәсиндә көстәрдикләри јүксәк нәтичәләрә көрә 2 азәрбајчанлы кәнч шаһматчы Тејмур Рәчәбов вә Вүгар Һәшимовун әмәкләри хүсуси гејд едилмиш вә онларын кәләчәкдә дә өз усталыгларыны артырмалары үчүн, Азәрбајчаны дүнјада тәмсил етмәләри үчүн һәр биринә 60 милјон манат пул ајрылмышдыр. Бир валидејн кими Һ.Әлијев чәнабларынын көстәрдији бу гајғы нәтичәсиндә шаһмат саһәсиндә В.Һәшимовун вә Т.Рәчәбовун усталығынын артмасы үчүн әлимиздән кәлән бүтүн ишләри көрәчәјик. Чалышачағыг ки, онлар Авропа вә дүнја биринчиликләриндә өлкәмизи ләјагәтлә тәмсил етсинләр.

Јевлах рајонунун Халдан кәнди. Мәшһур Халдан мәктәбини камераның көзү илә кәзирик. Мәктәбин 30 илдән бәри директору олан көркәмли педагог 70-чи илләри, Һејдәр Әлијевин ики дәфә бу тәдрис муәссисәсинә кәлмәсини хатырлајыр. Азәрбајчан кәндинә рәһбәрин гајғысы, тарихи көмәји илә бағлы сөһбәти үјгун фото-кино материаллар тәсдиг едир. Саатлы Рајон Тәһсил Шө'бәсинин мүдири Муса Исмајылов Һејдәр Әлијевин 70-чи илләрдә дөрд дәфә бу рајона кәлишини хатырлајыр. Бу күн ләғв олунан колхоз биналарынын мәктәб системинә верилмәсини алғышлајыр. Синхрону о кадрлар тәсдигләјир...

ЗАһИД ШӨЈҮБОВ (Халдан кәнд орта мәктәбинин директору): – Һөрмәтли президентимиз Һејдәр Әлијев 1981-чи илдә 20 октјабрда бизим мәктәбдә олду. Даһа доғрусу, о, мәним

"ССРИ халг мүәллими" ады алмағымла әлагәдар памбығчылыг мүшавирәсиндән гајыдаркән дәмирјолу вағзалында мәни тәбрик етди. "Халг мүәллими" ады алмағым мүнасибәтилә мәнә чох јүксәк сөзләр деди. Мәни санки Һ.Әлијевин бу тәбрики даһа да зәнкинләшдирди, мә'нән јүксәлтди. О заман она сөз вердим ки, кәләчәкдә чалышачағыг ки, Халдан мәктәбини дүнјанын ән габагчыл мәктәбләри сырасына чатдыраг. О заман һөрмәтли президентимиз мәнә билдирди ки, Заһид мүәллим, нөвбәти сәфәрләримдән биринде сизин гонағыныз олачағам. Һеч арадан 20—25 күн кечмәмиш 1981-чи ил октјабрын 20-дә бизим мәктәбин гонағы олду. Мәктәбин бүтүн тә'лим-тәрбијә мәркәзләринә диггәтлә, һәвәслә, марагла бахды. 2 саата гәдәр мәктәбин бүтүн әразисиндә олду. Мүәллимләр үчүн тикилмиш 8 мәнзилли јашајыш евинин ачарыны Һ.Әлијев онлара тәгдим едиб, тәбрик етди. Сонра мәктәбин гаршысында Јевлах зәһмәткешләри илә бөјүк топланты кечирилди. Бу топлантыда чыхыш едиб мәктәбдә көрүлән ишләрә јүксәк гијмәт верди. Ачыг дејим ки, бир мүәллим кими мә'нән учалдым, фикирләшдим ки, Һ.Әлијевә вердијимиз сөзә әмәл етмәли, 1986-чы илә кими мәктәби ССРИ-нин ән габагчыл мәктәбләри сырасына чатдырмалыјыг. ССРИ Маариф Назирлијинин гәрары илә һәлә о вахт бу мәктәбә "Комплекс мәктәб" статусу верилди. Мәркәзи гәзетләрин биринде Халдан мәктәби "Кәләчәјин мәктәби" адландырылды. Јә'ни бүтүн дүнјаја сәс салмышды 1000 шакирдлик мәктәб бинасы. Мәктәб, ушаг бағчасы... Һәлә кечмиш ССРИ-дә һеч бир мәктәбин әразисиндә олмајыб тәдрис-истеһсалат комбинаты, 87 јерлик интернат мәктәби, 8 мәнзилли мүәллимләр үчүн јашајыш еви, бөјүк үзүм плантасијалары, тәчрүбә саһәси, елми базалары. Бунлар һамысы Һ.Әлијев чәнабларынын ишә вердији јүксәк гијмәтин нәтичәсидир. Мән бу һагда мәркәзи мәтбуатда да чыхыш етмишәм. Гајғы, диггәт рәһбәрин инсанлара вердији мә'нәви гидадыр. Һеjдәр Әлијев инсанлара мә'нәви күввәт вериб, Халдан мәктәби она көрә дүнјанын ән күввәли мәктәбинә чевирилә билиб.

Сон илләр Азәрбајчанын игтисадијјатында јаранмыш

чәтинликләр өзүнү тәһсилдә дә көстәрмишдир. Лакин 1993-чү илдән сонра Азәрбајчанда президентимиз тәрәфиндән тәһсилә көстәрилән гајғы инди өз нәтичәсини верир. Рајонда, бөјүк ислаһатлар кедир. Торпаг тамамилә халга пајланылыб. Лакин вахтилә фәалијјәт көстәрән колхозларын балансында бөјүк инзибати биналары олуб. Инди һәмин биналары мәктәбләрә верибләр. Әксәр кечмиш идарә биналары бәләдијјәнин һесабында галмагла мәктәбләрә верилсә, кәләчәкдә бизим мәктәбләрин бирнөвбәли олмасы үчүн шәраит јаранар. Инди гаршысында дурдуғумуз бу бина 20 отагдан ибарәтдир. Һәмин о "Шән һәјат" колхозунун идарә бинасыдар. Һәмән бина бәләдијјәјә кечирилиб, верилиб рајон тәһсил шө'бәсинин балансына. 1998–99-чу дәрс илиндә бура Гарачалар кәнд орта мәктәби кими фәалијјәтә башлајачаг. Бундан башга, кечмиш Ханлар адына, Ш.Гурбанов адына колхозларын инзибати идарә биналары да Ханлар кәнд орта мәктәбинә верилиб. Бу методла кәләчәкдә күман едирәм ки, ушагларын 85–90 фаизи биринчи нөвбәдә охујачаг. Сөзсүз, Һ.Әлијевин көстәриши илә тикилән биналар мәктәбләрә верилсә, бу өзү чох бөјүк мүвәффәгијјәт олар.

* * *

70-чи илләрдә Азәрбајчан кәндиндә учалдылан сосиал-мәдәнијјәт комплексләри, инзибати биналар, истираһәт-курорт шәбәкәләри, китабхана вә китаб евләри, хатирә абидәләри умуми вә фрагментал планларда диггәти чәлб едир. Бина вә абидәләрдә "Бу абидә Һејдәр Әлијевин јадикарыдыр" типли лөвһәләр көрунур. Азәрбајчанын мухтәлиф зоналарыны әһатә едән ориҗинал ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг комплексләри тикинти-гуручулуг ишләринин бөјүк мигјасындан хәбәр верир, мәтнин рүһуну тамамлајан кино-тәәссурат јарадыр...

МӘТН: – 70-чи илләрдә Азәрбајчанын кәнд тәсәррүфатында газанылан мисилсиз уғурлар кәндин сосиал-мәдәни тәрәггисинин, бөјүк тикинти-гуручулуг ишләринин игтисади әсасыны тәшкил едирди. Кәндлинин алын тәри, габарлы әлләри, гүдрәтли әмәји илә газанылан капиталын Азәрбајчан кәндинин һәртәрәфли инкишафына истигамәтләндирилмәси республика рәһбәри Һејдәр Әлијевин тарихи хидмәтләриндән бири иди.

Рајон мәркәзләриндә, гәсәбә вә кәндләрдә хүсуси

лајиһәләр әсасында оржинал биналар, ме'марлыг комплексләри тикилир, парк вә хијабанлар салыныр, кениш мигјаслы абадлыг ишләри көрүлүрдү. Азәрбајҹан кәндинин тарихиндә аналогу олмајан бөјүк мәдәнијјәт сарајлары, идман гурғулары, сәһијјә, сағламлыг мәркәзләри, клуб вә китабханалар, хүсусилә орижинал бичимли китаб евләри, үмумхалг еһтирамынын ифадәси олан монументал хатирә комплексләри – бүтүн бунлар 70-чи илләр дөврүнүн јадикарларыдыр. Бу ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг абидәләринин һәр бири Азәрбајҹан кәндинә Һејдәр Әлијев гајғысындан сораг верир.

Һ.Әлијев Азәрбајҹана рәһбәрлик етдији бүтүн дөврләрдә кәндә, зәһмәткеш кәнд адамларына хүсуси гајғы көстәрирди. Онун Азәрбајҹан кәндләринә чохсајлы сәфәрләри һәр дәфә әсл бајрама дөнүб, үмумхалг севкиси, ел-оба мәһәббәти илә гаршыланыб. Бу сәфәрләр проблемләрин јериндәчә, оператив һәлл олунмасында, јени перспективли инкишаф јолларынын мүәјјән едилмәсиндә, Азәрбајҹан кәндинин игтисади, сосиал-мәдәни дирчәлишиндә, бүтөв тәрәггисиндә тарихи иш көрүб, тәканвериҹи рол ојнајыб. Бу сәфәрләрдә Азәрбајҹан кәнди Азәрбајҹан рәһбәри гаршысында һесабат вериб, јени даһа бөјүк уғурлар наминә сәфәрбәр олунурду.

РӘФАИЛ МӘЧИДОВ (Загатала Рајон Ичра Һакимијјәтинин башчысы): – Бу күн Азәрбајҹан халгы өзүнүн әзәли вә әбәди арзусу олан мүстәгиллијинә говушуб. Мүстәгил Азәрбајҹан бирдән-бирә јаранмајыб. Һ.Әлијев һәлә 40-чы илләрдән башлајараг бу мөһтәшәм бинаны кәрпич-кәрпич, аддым-аддым тикәрәк јарадыб, бу күнә чатдырыб. Онун 70-чи илләрдә Азәрбајҹана рәһбәрлик етдији дөврдә республиканын бүтүн кушәләриндә тикинти-гуручулуг ишләри апарылыб. О чүмләдән Азәрбајҹанын ән көзәл кушәләриндән бири олан, стратежи бахымдан да ән һүндүр нөгтәдә олан республиканын шимал гәрбиндә јерләшән Загаталада бу инкишаф чох сүр'әтлә кедиб. Һәлә 70-чи илләрә нәзәр салсаг, рајонун игтисадиј јатыны мүәјјән едән чох мүһүм халг тәсәррүфаты об јектләри – түтүн ферментасија заводу, тикиш фабрики, косметика-әтријјат фабрики, фындыгтәмизләмә заводу,

дəмирjолу стансијасы вə jүзləрлə објект мəhз həмин илləрин төhфəсидир. Бу илдə рајонун игтисадијjаты həмин објектləрин үзəриндə инкишаф едиб. О дөврləрдə нəинки мəhтəшəм објектləр jарадылыб, həмчинин рајонун күчлү кадр потенсиалы да формалашдырылыб.

Бу күн Загатала рајону республикада аграр ислаhатлар мəктəби кими шөhрət тапыб. Доғрудан да, белədир. Чүнки аграр ислаhатлара биринчиләр сырасында Загаталада башланылыб, həлə 94-чү илин нојабрында. Бу чətин, мүрəккəб, мəс'улијjətли вəзифəни həмин дөврləрдə jарадылан кадр потенсиалы hазырлады вə həјата кечирди. Əкəр доғрудан да, 70-чи илləрдə мəhтəрəм президентимизин чох узагкөрən сијасəти илə кадрлар hазырланмасајды, Загаталадакы мүвəффəгијjətləрдən данышмаг олмазды. Загатала олдугча рəнкарəнк милли тəркибə маликдир. 22-дən артыг милләтин нүмајəндəси бурада jашајыб, ишləjир. Əсрləр боjу инсанлар чијин-чијинə бир jердə jашамыш, гардашлыг аиләсиндə бирləшмишləр. Бу күн дə бу көзəл ən'ənə давам етдирилир. 70—80-чы илləрдə мəhтəрəм президентимиз Һ.Əлијевин билаваситə көстəриши илə милли азлыгда олан халгларын нүмајəндələри — лакларын, аварларын, николајларын балалары күзəштли шəртləрлə республикамызын али мəктəбləринə дахил олду. Бу күн дə бу көзəл ən'ənə давам етдирилир. 70—80-чы илləрдə Һ.Əлијев чəнабларынын бу тəшəббүсү илə jүзləрлə jүксəк ихтисаслы кадр jетишдирилиб. Республиканын həр бир күшəсиндə, еләчə дə Загаталада 70—80-чы илləрдə көрүлəн ишləрин тəмəли үзəриндə бу күн игтисадијjат инкишаф етдирилир.

АЛЕКСЕЈ ШИЛЈАЈЕВ (Кəдəбəј Рајон Һəмкарлар Комитəсинин сədри): — Кəдəбəјдə руслар, азəрбајчанлылар jашајырлар. Биз бир аилə кимијик. Руслар бура өтən əсрин 40-чы илləриндə — II Јекатерина дөврүндə кəлибләр. Кəдəбəјдə əсасən ики диаспора вар: духабор вə малакан. Рајонда 3 рус мəктəби фəалијjət көстərир. Бу jолдашлар али мəктəби əсасən Москвада, Ленинградда битирибләр. Али мəктəби битирəндə исə билдирдик ки, онлар бизим кадрлардыр. Инди онлар республикамызын көркəмли алимləри, рəhбəр ишчиləри, хадимləридир. Бүтүн бунлар Һејдəр Əлијевин сајəсиндə мүмкүн олуб.

ИВАН КОЗАКОВ (тәгаүдчү): – Мән Ивановка кәндинин сакинијәм, бурада доғулмушам. Бүтүн бу илләр әрзиндә јахшы јашамышыг. Һ.Әлијев бура кәләндә бизә чох көмәк едиб. О, һәр бир һәјәтә, мүәссисәјә, колхоза баш чәкир, бахыр, вәзијјәти өјрәнирди. Белә бир дејим вар ки, дост дар ајагда билинәр. Һ.Әлијевич тәсәррүфатымыз үчүн нә лазымдырса, едиб. Биз инди онун нөвбәти кәлишини көзләјирик.

МАРИЈА ОРЛОВА (кәнд мehманханасынын ишчиси): – Һејдәр Әлијев һәјат јолдашы Зәрифә ханымла бу отагда галырды. Зәрифә ханым елми ишчи иди, амма бизим һамымызла сөһбәт едирди. Индисә Һ.Әлијеви, һамымызын севимлисини көзләјирик. Сөз вериб ки, кәләчәк. Биз үмид едирик. Бу отағы горујуруг. Бурада һеч кәс јатмыр, кечәләмир.

НИКОЛАЈ МИННИКОВ: – Мәрһум Николај Никитин 1953-чү илин пајызында – сентјабрда колхоз сәдри кими ишә башлады. О, 1941-чи илдән демәк олар ки, һәмишә бу кәндин сәдри олуб. О, ишлә әлагәдар дәфәләрлә Һејдәр Әлијевлә көрүшүб. Һ.Әлијев кәнди даим нәзарәтдә сахлајыр вә марагланырды. Кәндимиз, кәнд тәсәррүфатымыз да јүксәк темплә инкишаф едирди. Бөјүк уғурлар газанмышыг. Елә илләр дә олуб ки, илдә һәр инәкдән 5 мин тона гәдәр сүд алырдыг. Тахыл сahәсиндә дә јахшы мәһсул көтүрмүшдүк. 1982-чи илдә Һ.Әлијевич бурада олду. Көрди ки, чамаат, доғрудан да, ишләјир. О, белә гәрара кәлди ки, республика мүшавирәсини рајонумузда кечирсин. Бу, кәнд тәсәррүфатынын инкишафына күчлү тәкан олду, кәндин, колхозун, коллективимизин нүфузуну артырды. Коллективимиз дә бу күнәдәк рајонумуза кәлдијинә көрә Һ.Әлијевә миннәтдардыр.

1986-чы илдә биз онунла көрүшдүк. О, мәни сакинләримизин, ағсаггалларымызын хаһишилә гәбул етди. Кәләчәк үчүн план һазырламалы идик: нечә јашајаг, нечә ишләјәк, тәсәррүфаты нечә горујаг? Хош хатирәләр галыб о көрүшдән. Бир чохларынын адыны, фамилијасыны јадында сахламышды. Мән ону марагландыран суаллара чаваб вердим. Сонра сорушду: кәләчәкдә нечә јашамаг истәјирсиниз? Чаваб вердим ки, әввәлки кими ишләмәк истәјирик. Чавабым ону разы салды.

БАЈРАМ ӘСӘДОВ (Исмајыллы Рајон Ичра Һакимијјәтинин нүма-

јәндәси): – Исмајыллы кәнд рајонудур. Кәнд рајону, үмумијјәтлә, Һ.Әлијевин дөврүндә бөјүк инкишаф пилләси кечиб, онун нәтичәсиндә дә шәһәр адына лајиг көрүлүб. Һ.Әлијев һакимијјәтә кәлдикдән сонра да тәсәррүфаты галдырмасы нәтичәсиндә рајонумуз республиканын ән габагчыл рајонларындан бири олмушдур. Бир баш чинс мал-гара олмадығы һалда бүтүн тәсәррүфатларын 80 фаизинә чинс маллар кәтирилди. Бөјүк малдарлыг комплексләри јарадылды. Республикада кәнд тәсәррүфаты малларыны истеһсал едән рајонларын ән бөјүју сырасына Исмајыллы кечди. Мәним јадымдадыр, Исмајыллы 84 мин тон үзүм көтүрдү. Үзүм тарлалары бир-бир агротехники гајдада бечәрилир вә онун нәтичәсиндә дә мәһсулдарлыг јүксәк олурду. Тахылчылыг бөјүк инкишаф јолу кечди. 1982-чи илдә рајонумузда зәлзәлә баш верди. Зәлзәлә нәтичәсиндә рајонумуза хејли зијан дәјмишди. Зәлзәләдән бир нечә күн сонра Һ.Әлијев јолдаш рајона кәлди. Бир нечә һәјәтдә олду, ондан сонра рајон мәркәзини кәзди, јығынчаг кечирди, јығынчагда гаршыда дуран вәзифәләр, республиканын көмәји нәтичәсиндә едиләчәк нәтичәләр барәдә чыхыш етди. Рајонумуз 22 милјон манат Үмумиттифаг бүдчәсиндән вәсаит алды. Бундан сонра рајонумузда 3–4 мәртәбәли биналар Һ.Әлијевин сә'ји нәтичәсиндә тикилди. Бунлар һамысы Зијалылар еви вар. Республикада архитектура бахымындан белә бир бина јохдур. Чохлу јашајыш биналары республикада Һ.Әлијевин рәһбәрлији дөврүндә тикилиб.

* * *

Загатала Рајон Ичра Һакимијјәтинин башчысы 70-чи илләрдә Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан кәндләринә, еләчә дә һәмин зонаја гајгысындан, көмәјиндән сөз ачыр. Чыхыш лаконикдир, фактларла зәнкиндир. Онун сөзләрини тәсдиг едән кадрлар көстәрилир. Загаталанын гејриади мәнзәрәләри вә 70-чи илләрин ме'марлыг јадикарлары ассосиатив вәһдәт јарадыр...

Кәдәбәјин өзүнәмәхсус мәнзәрәләри, гәдим кәндләри панорам. 70-чи илләрдә бу бөлкәјә Һ.Әлијев гајгысындан хәбәр верән тикинти-гуручулуг ишләри; һәмин ишләрин мәзмуну вә мигјасы синхрон материалда ачыгланыр... Үјгун кино-деталлар синхронун публисистик руһуну тәсдиг едир...

Машын јол боју ирәлиләјир. Мухтәлиф кәнд ләвһәләри көрүнүр. Һисс олунмадан Исмајыллы мәнзәрәләри диггәтимизи чәлб едир...

Исмајыллы рајонунун, сонра Никитин адына кәнд-колхозун унван ләвһәләрини охујуруг. Кәндин панорам мәнзәрәси вә гонаг еви. 72-чи илдә Азәрбајчан рәһбәри Һејдәр Әлијев бу евдә, бу отагда гонаг галыб. Кәнд сакини, јашлы бир рус гадыны рәһбәрин һәмин сәфәрини хатырлајыр. Дејир ки, бу отагда Һејдәр Әлијевдән сонра һеч ким галмајыб; бу отагы музеј кими горујуб сахлајырыг. Инанырыг ки, Азәрбајчан кәндинин бөјүк досту, һөрмәтли президентимиз Һејдәр Әлијев јенидән бизим гонағымыз олачаг... Кәндин 90 јашлы сакини онун сөзләрини тәсдигләјир, давам вә инкишаф етдирир. Башга бир әмәк ветераны Исмајыллы зәлзәләсиндән сонра Һејдәр Әлијевин бу рајона чох бөјүк көмәклик көстәрдијини, Исмајыллыны јенидән тикдијини сөјләјир. Хатырладыр ки, о вахт Һејдәр Әлијевин бирбаша тә'сири, тә'киди илә иттифаг будчәсиндән, Исмајыллы рајон мәркәзи вә бә'зи кәндләринин јенидән тикинтиси мәгсәди илә 20 милјон манат вәсаит ајрылмышды. Бу, чох бөјүк мәбләғ иди. Јалныз Һејдәр Әлијев чәсарәти, нүфузу, гајгыкешлији буна наил ола биләрди. Паралел монтажла 70-чи илләрдә Исмајыллынын рајон мәркәзи вә кәндләриндә тикилән чохсајлы ме'марлыг, һејкәлтәрашлыг абидәләри көстәрилир.

* * *

Машын ирәлиләјир, јахын-узаг кәнд ләвһәләри бир-бирини әвәз едир. Ахыска түркләринин мәскунлашдығы кәндләр ПНР. Кәндин етнографик ләвһәләри, ахыска түркләринин Һејдәр Әлијевә мәһәббәт вә миннәтдарлығыны әкс етдирән кадрлар. Бу нисби киноблок ахыска түркләринин лидери Расим Бајрагдаровун чыхышы илә баша чатыр. О, 10.000 нәфәрлик ахыска түркләри ичмасына 70-чи илләрдә Һејдәр Әлијевин нечә аталыг гајгысы көстәрмәсиндән, онлары нечә хилас етмәсиндән данышыр...

МӘТН: – Азәрбајчан кәнди һәмишә јүксәк милли-мә'нәви дәјәрләри, улу адәт-ән'әнәләрә бағлылығы илә сечилиб. Әзәл күндән дара дүшәнин көмәјинә чатыб, кимсәсизә әл узадыб, гонаг-гарасы илә өјүнүб кәндләримиз... 1948–53-чү илләрдә тарихи чинајәт, ганлы депортасија нәтичәсиндә Ермәнистандан – гәдим оғуз јурдундан көчүрүлән јүз минләрлә сојдашымыза гојнуну ачды Азәрбајчан кәндләри... Хејли сонра тарихи јурдларындан говулан ахыска түркләри сығынды Азәрбајчана. Он миндән чох ахыска түркүнүн ағыр тале јолларында Һејдәр Әлијев әсл хиласкар олду.

Ахыска түркләринин лидери Һүсејн Бајрагдаровун синхрону мәтни тәсдиг вә руһән давам етдирир. Тарихи кино-хроника бу мәгамда филмин сәнәдлилик фонуну зәнкинләшдирир.

РАСИМ БАЈРАГДАРОВ (фермер): – Биз ахыска түркләри 1958-чи илдә Саатлы рајонуна көлмишик. Һәмин илләрдә рајонда онларын 6 колхозу тәшкил едилди. Тәхминән 10 мин ахыска түркүнү өзүнә гәбул едән Азәрбајчанда бу күнә гәдәр онларын сајы 100 минә чатды. 1972-чи илдә Һ.Әлијев бизим колхоза көлди. Онда мән колхоз сәдри идим. Хаһиш етдим ки, мүмкүнсә бизә иншаат маллары версинләр, һәр аиләјә бир отаг артырсынлар, башга проблемләри дә дедик. Дедик ки, биз бура көчәндән бир нәфәр дә кәнчимиз республиканын али мәктәбләринә дахил ола билмир. Онлар башга дилләрдә охудуглары үчүн али мәктәбә имтаһан верә билмирләр. Мүмкүнсә бу ишә көмәк един. Һөрмәтли президентимиз Москваја кедәнә гәдәр Саатлы рајонундан 187 ахыска түркү али мәктәбләрә гәбул едилди. Президентин сә'ји нәтичәсиндә бу рәгәм 300-ү кечди. 50 илдә совет һакимијјәти дөврүндә көрүлмәјән ишләри Һ.Әлијев республикаја рәһбәрлик етдији дөврдә көрдү.

* * *

Азәрбајчан Кәндтикинтилајиһә Институтунун гапысындан ичәри дахил олуруг. 70-чи илләрдә Азәрбајчан кәндләриндә тикилән мухтәлиф биналарын, ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг комплексләринин макетләри, лајиһәләри панорам. Һәмин илләрдә актив ишләјән, чохсајлы кәнд-рајон тикилиләринин мүәллифи олан нуфузлу бир ме'мар кадра дахил олур. Макетләрә бахыр, дүшүнүр вә дашыныр. Үч-дөрд дәгигәлик чыхышын мәгзи будур ки, 70-чи илләрдә Азәрбајчан кәнди, һәгигәтән, бөјүк тикинти-гуручулуг мејданына дөнмүшдү. Азәрбајчан кәндинин ме'марлыг јаддашы 70-чи илләрдәки кими актив гуручулуг дөврү хатырламыр. 70-чи илләр Азәрбајчан кәнд ме'марлыгынын гызыл дөврү иди...

Ән мүһүм макетләр панорам. Монументал көрпү макетиндән натураја кечид. Бөјүк бир көрпү көрүрүк. "Һејдәр Әлијев көрпүсү" сөзләри јазылан лөвһә өн плана көтирилир.

Јоллар, көрпүләр, нәһәнк тикинти мејданлары панорам... 70-чи илләри әкс етдирән кино-фото материаллар; республика рәһбәри Һејдәр Әлијев мухтәлиф көрпүләри, јоллары ачыр, көрпүләрдән биринчи өзү кедир.

МӘТН: – "Јол - игтисадијјат, мәдәнијјәт, бир сөзлә, һәјат демәкдир".

Бу мүдрик сөзләр Һејдәр Әлијевә мәхсусдур. 1969-чу илин јајындан башлајараг Азәрбајчана рәһбәрлик етдији бүтүн дөврләрдә јол-көрпү тикинтиси онун диггәт мәркәзиндә олуб. Һејдәр Әлијевин гајғысы, көмәји, хејир-дуасы илә сон отуз илдә Азәрбајчанда мин километрләрлә абад јол чәкилиб, Күр, Араз, Тәртәр, Самур вә башга чајларын үстүндән чохсајлы көрпүләр салыныб. Инди чәсарәтлә демәк олар ки, бүтүн халгымыз, о чүмләдән Азәрбајчан кәндләри Һејдәр Әлијев јоллары илә ирәлиләјир...

Кино-хроника. Күр чајы үстүндән салынан көрпүнүн ачылышы. Республика рәһбәри Һејдәр Әлијев ленти кәсир, көрпүдән биринчи өзү кедир... Көрпүнүн даш лөвһәсиндә јазы ПНР: "Бу көрпү Һејдәр Әлијевин јадикарыдыр". Башга бир јазы: "Һејдәр Әлијев көрпүсү"...

* * *

Гарабаг кәндләринин 70-чи илләрдә сосиал-мәдәни инкишафыны әкс етдирән кино-хроника; Һејдәр Әлијев Агдам, Фүзули, Губадлы, Лачын, Шуша, Кәлбәчәр, Зәнкилан, Чәбрајыл рајонларында кənd әмәкчиләри илә көрүшүр, умумхалг топлантыларында иштирак едир, бөјүк ме'марлыг, һејкәлтәрашлыг комплексләринин, көрпүләрин лентини кәсир...

Ишгал лөвһәләри, јандырылан, учулан евләр...

Һорадиз гәсәбәси ишгалдан азад едилиб тикилир; јени евләр, күчәләр вә с...

МӘТН: – Азәрбајчанын бүтүн бөлкәләри кими Гарабағ да 70-чи илләрдә тикинти-гуручулуг мејданына дөнмүшдү. Шуша, Шаһбулаг, Короғлу кими гәдим галалар бәрпа вә реставрасија олунур, јени-јени ме'марлыг вә һејкәлтәрашлыг абидәләри учалдылырды. Республика рәһбәри Һејдәр Әлијев тез-тез бу гәдим бөлкәјә кәлир, халгын арзу вә еһтијачларыны өјрәнир, Азәрбајчан кәндинин сосиал-мәдәни инкишафына, интибаһына һәртәрәфли гајғы көстәрирди...

Инди ишғал алтында инләјән, 700-дән артыг шәһәр вә кәнди – јурд јери јандырылан, јағмаланан, он минләрлә тикилиси дағыдылан, гәдим вә мүасир абидәләри јерлә-јексан едилән, бүтүн азәрбајчанлы әһалиси гачгына

дөнән доғма Гарабағ Һејдәр Әлијевин мүдрик, узагкөрән сијасәти нәтичәсиндә азад едиләчәк, јенидән тикиләчәк. Фүзули рајонунун ишғалдан азад олунан Һорадиз гәсәбәси кими бүтүн Гарабағ азадлыг ишығына чыхачаг, евев, абидә-абидә учалачаг. Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијевин дүнја мигјасында зәфәр чалан сијасәти о күнүн јахынлашдығындан хәбәр верир...

* * *

Силсилә даглара сөјкәнән гәдим кәнд панорам олунур. Машын ирәлиләјир, тәбиәт вә кәнд мәнзәрәләри бир-бирини әвәз едир... 70-чи илләрдә Ләнкәран, Имишли, Кәнчә, Хачмаз, Бәрдә вә с... бөлкәләрдә тикилән, милли ме'марлыг ән'әнәләри илә диггәти чәлб едән комплексләр бир-бирини әвәз едир...

МӘТН: – "Бәшәриҷҷәтин бешиҹи" адландырылан Гафгазда сивилизасијанын әзәли јолуну кәлән, тарихин јашыды олан Азәрбајҹан кәнди 1970-чи илләрдә тәкрарсыз инкишаф, дирчәлиш дөврүнү јашады. Бу дөврүн даһи јолкөстәрәни, мүдрик ме'мары республика рәһбәри Һејдәр Әлијев иди. Азәрбајҹан кәндинә Һејдәр Әлијев гајғысы бу күн дә давам едир. "...торпағы кәндлиләрә вермәк, онлары торпағын саһиби етмәк, мүлкиҷҷәт формасыны дәјишдирмәк лазымдыр" дејән, чәсарәтлә ислаһатлары һәјата кечирән республика президенти бу күн Азәрбајҹан кәндинин ән бөјүк һимајәдарыдыр. Азад, мүстәгил Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин мүдрик, узагкөрән сијасәти илә Азәрбајҹан кәнди јени, әбәди инкишаф, сосиал-тәрәгги јолуна чыхыр.

СОН

14 март 1998-чи ил

OKEAN ÜZƏRİNDƏN KÖRPÜ

ОКЕАН ҮЗӘРИНДӘН КӨРПҮ

Филм Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин Америка Бирләшмиш Штатларына рәсми дөвләт сәфәринә һәср едилир.

* * *

АБШ—Азәрбајҹан мүнасибәтләринин мүхтәлиф мәрһәләләрини әкс етдирән кино-хроника, видео тәсвирләр көстәрилир. Президентләр, көрүшләр, бајраглар, кербләр, инзибати мәркәзләр... Динамик кадрлар бир-бирләрини әвәз едир. Филмин ады көрүнүр. Әввәл "көрпү" сөзү јазылыр. Онун јухары һиссәсинә исә "Океан үзәриндән" сөзләри әлавә олунур.

МӘТН: – Вашингтон... Мүасир дүнја сијасәтинин мүәјјәнләшдиҹи нәһәнк мәркәз. Инди санки бүтүн јер үзүнүн нәбзи бурада вурур. Чүнки планетин һәр һансы бир рекионунда баш верән һадисәләрә вә бүтөвлүкдә әсрин глобал просесләринә бу мәркәзин тә'сири кетдикҹә күчләнир. Бу сәбәбдән бүтүн өлкәләр Вашингтонла дипломатик мүнасибәтләр гурмаға вә онунла фајдалы әмәкдашлыға чан атыр. Мүстәгиллик газандыгдан сонра Азәрбајҹан да бу гүдрәтли дөвләтлә е'тибарлы достлуг көрпүсү јаратмаға чалышыр.

Кадрларда Һ.Әлијевин Б.Клинтон вә АБШ-ын дикәр сијаси хадимләри илә көрүшләри әкс етдирилир. Мусиги тәдричән јыгылыр вә о, јениси илә әвәз олунур.

Кечид. Кадрда Вашингтон көрүнтүләри вә онун "Әндру Мелан Оудиториум" сарајы. Бурада Азәрбајҹанын мүстәгиллији күну гејд олунур.

МӘТН: – Америка пајтахтындакы "Әндру Мелан Оудиториум" са-

рајынын јашы чох дејил. Амма о, XX әсрин глобал hадисәләринә тәкан верән чох hадисәләрин шаһиди олуб. Вахтилә Америка президентләри – Рузвелт вә Кеннеди бу сарајда мө'тәбәр мәчлисләр кечирирдиләр.

...Икинчи дүнја мүһарибәси заманы чәбһәјә кедән Америка һәрбчиләри бурадан јола салынырдылар.

...1949-чу илдә Шимали Атлантика һәрби блокунун јарадылмасы барәдә мүгавилә дә илк дәфә мәһз бурада – "Әндру Мелан Оудиториум" сарајында имзаланыб.

1997-чи илин мајында исә бурада Азәрбајчан Республикасынын мүстәгиллик күнү гејд олунур. Бу тәнтәнәли тәдбирдә Америка һөкумәтинин јүксәк вәзифәли шәхсләри, көркәмли сијаси хадимләр, танынмыш конгресменләр, сенаторлар, бизнесменләр, һәмчинин харичи өлкә сәфирләри вә Вашингтонда аккредитә едилмиш журналистләр иштирак едирләр. Тәдбирин әввәлиндә Азәрбајчан дөвләтинә вә халгына бөјүк еһтирам әламәти олараг салона фәхри гаровул кәлир. Америкадакы сојдашларымызын гәлбини риггәтә кәтирән Азәрбајчан һимнинин сәдалары бу мөһтәшәм сарајдан далғаланараг санки бүтүн Америкаја јајылыр.

* * *

МӘТН: – Бу тәнтәнәли кечәдә илк дәфә олараг Америка президенти Билл Клинтонун Азәрбајчанын дөвләт башчысы Һејдәр Әлијеви Бирләшмиш Штатлара рәсми сәфәрә дә'вәт етмәси барәдә хәбәрин е'лан олунмасы алгышларла гаршыланыр.

...Һәлә дүнәнә гәдәр Америкада Азәрбајчаны чох аз адам таныјырды вә бу ад јалныз сијасәтчиләрин бир гисминә нәсә дејирди. ССРИ-нин дағылмасы, Шәрги Авропада кедән просесләр вә дүнјанын чоғрафи хәритәсинин јенидән чызылмасы фонунда Азәрбајчанын да мүстәгиллик әлдә едәрәк БМТ-јә үзв олмасы ону Америка ичтимаијјәтинә кифајәт гәдәр танытмады. Азәрбајчана аз чох бәләд оланлар исә ону ермәни лоббисинин мәтбуат вә телевизијада тәгдим етдикләри гара либасда көрүрдүләр. Һәтта 1991–92-чи илләрдә Азәрбајчан нефтинә мараг көстәрән Америка ширкәтләри белә сајларына вә

фəалиjjətləринин мəhдудлуғуна көрə бу сahədə heч бир иш көрмəjə гадир дejилдиләр... Jалныз 1993-чү илин орталарында бөjүк сијасət сəмасында jенидən парлајан Һejдəр Əлијев чидди сə'jләрдən сонра Азəрбајчан—Америка мүнасибətләриндəки сојуглуғу арадан галдырараг океан үзəриндən Гафгазла Америка арасындакы е'тибарлы көрпүнүн тəмəлини гојду.

Азəрбајчанын АБШ-дакы сəфири Һафиз Пашајев вə АБШ-ын Бакыдакы сəфири Р.Козларич ики өлкənин мүнасибətləри барəдə данышырлар.

МƏТН: — Америка Бирləшмиш Штатлары Азəрбајчанын мүстəгиллијини таныjан вə онунла дипломат мүнасибətләр jарадан илк өлкələрдən бири олуб. О, həмчинин Бакыда илк дипломатик нүмајəндəлијини ачан дөвлətләрдən бири кими jадда галыб. XX əсрин əввəлләриндə Америка президенти Вилсон Азəрбајчан Демократик Чүмhуриjjətини танымаға ehтијат едирди. Амма бу күн онун варисləри Гафгаза daha чəсарətлə гəдəм басырлар.

Бакыда Америка сəфирлијинин рəсми ачылышы тəкчə мүнасибətләрин дипломатик мəчраја салынмасы дəмək дejил, həм дə ики өлкə арасында хош мүнасибətләрин тəмəлинин гојулмасынын фəрəhли нишанəсидир.

...Мүасир дүнjа просесləринин идарə олунмасында, сијаси габармаларын низамланмасында, дөвлətләрарасы əмəкдашлығын ahəнкинин мүəjjənləшмəсиндə дөвлət башчыларынын шəхси мүнасибətләринин ролу əвəзсиздир. Бу мə'нада Америка вə Азəрбајчан лидерləрини бир-бирləринə олдугча сəмими мүнасибətләр бағлајыр.

...1993-чү илдən бу jана мүhүм бejнəлхалг тəдбирлəрдən башланан Һ.Əлијев вə Клинтон үнсијjəти кетдикчə дəринləшəрəк Америка—Азəрбајчан əмəкдашлығы мүстəвисинə кечир.

Мəhдуд мүнасибətләрин чəрчивəси 1994-чү илдən сонра кенишләнмəjə башлајыр. Һəмин ил Њју-Jорка сəфəри заманы Һejдəр Əлијевлə Клинтон арасында илк дəфə jүксək сəвијjəли көрүш кечирилир вə Азəрбајчанла Бирləшмиш Штатлар арасында гаршылыглы мүнасибətләрин чизкиləри мүəjjənləшдирилир. Бир нечə ajдан

сонра, елә һәмин илин декабрында АТӘТ-ин Будапешт топлантысында Клинтон вә Һејдәр Әлијев ики өлкә арасында әмәкдашлығын кенишләнмәси фонунда Ермәнистанла мүнагишәјә даир проблемин мүзакирәсиндә үмуми фикир бирлијинә наил олурлар.

Даһа сонра лидерләрин Лондонда, Парисдә вә Москвада сәмәрәли көрүшләри олур.

...1995-чи илин октјабрында исә БМТ-нин 50 иллик јубилејиндә иштирак едән Азәрбајчанын дөвләт башчысы Американын көркәмли сијасәт адамлары илә, о чүмләдән президент Клинтонла көрүшүр. Бу тәмаслар заманы нефт кәмәринин маршрутлары мәсәләсиндә "Аҝ ев" Һејдәр Әлијевин тутдуғу принсипиал мөвгеји алғышлајыр. Һәмин көрүшләрдә енерҝетика саһәсиндә Азәрбајчан—Америка стратежи әмәкдашлығынын кечәкләшмә јоллары да мүәјјәнләшдирилир. Дөвләт башчыларынын кетдикчә интенсивләшән көрүшләри вә телефон данышыглары 1996-чы илдә Америка—Азәрбајчан мүнасибәтләрини јени мәрһәләјә чыхарыр. Бу исә бир сыра принсипиал мәсәләләрә, о чүмләдән Азәрбајчанын әразі бүтөвлүјүнүн бүтүн дүнјада дәстәкләнмәсинә тәкан верир.

АТӘТ-ин Лиссабон саммити бунун ајдын нүмајишинә чеврилир.

...Бу күн Бакыда Американын сијасәт адамларынын тез-тез көрүнмәси ади бир һала чеврилиб. Азәрбајчанын сијаси даирәләри илә үнсијјәтә чан атан Америка конгресменләри, сенаторлар вә һөкумәт нүмајәндәләри ики өлкә арасында әмәкдашлығын кенишләнмәсинә тәкан вермәјә чалышырлар. Халг дипломатијасындан тутмуш белә рәсми көрүшләрәдәк һәр шеј өлкәләрарасы мүнасибәтләрин инкишафына хидмәт едир.

...Һәлә 70-чи илин орталарында өзүнүн антисовет бахышлары илә Америка сијасәтинин даҝагларындан бири олан милли тәһлүкәсизлик мәсәләләри үзрә кечмиш президент мүшавири Збигнев Бжезински... ССРИ-нин дағылмасы барәдә ән дәгиг вә чәсарәтли прогнозлар верән Бжезински бу күн дә сијасәтдән кетмәјиб. О, чох конкрет мүлаһизәләрә әсасланараг белә һесаб едир ки, Азәрбај-

чан Гафгазда Американын ән јахын партнјору ола биләр. Чүнки бу өлкә өз мүстәгиллик хәттини чох ардычыл сурәтдә һәјата кечирир вә Авропа илә сых интеграсијаја чан атыр. Бжезински Азәрбајчан лидерини узагкөрән, тәдбирли, ирадәли сијасәтчи кими гијмәтләндирир вә ону Америка–Азәрбајчан мүнасибәтләринин архитектору һесаб едир.

...Советләр бирлијинин парчаланмасы мүасир дүнјада кедән дағыдычы просесләрин низамланмасыны чәтинләшдирсә дә һәр јени сијаси мүһит планетдә бир фөвгәл'адә дөвләт кими Бирләшмиш Штатларын ролу вә мөвгејини хејли күчләндириб. Јахын Шәргдә е'тибарлы сүлһүн тә'мин олунмасы үчүн Әрәб–Исраил сазишинин имзаланмасы, Авропанын мәркәзиндә минләрлә инсанын өлүмүнә баис олан Босниј фачиәсинә сон гојулмасы, НАТО-нун күчләнмәси кими глобал просесләр бу күн мәһз Америка Бирләшмиш Штатларынын ады илә бағлыдыр. Өтән илин орталарындан "Ағ ев" Гафгаздакы мүнагишәләрин һәллиндә өз ролуну артырмаға башлајыб. Бу илдән исә онун АТӘТ-ин Минск групунун һәмсәдрләриндән бири кими тәсдиг олунмасы Ермәнистан–Азәрбајчан мүнагишәсинин әдаләтли һәллинә бөјүк үмидләр ојадыр.

Һ.Әлијев Азәрбајчан Республикасынын кеосијаси мөвгеји вә мараглары һаггында данышыр. Минск групу, Р.Козларич вә Һ.Пашајев проблемә мүнасибәтләрини билдирирләр.

МӘТН: – Бу күн дүнја сијасәтиндә игтисади амил өн плана кечир вә о, дөвләтләрарасы мүнасибәтләрин дә мәһәк дашына чеврилир. Вахтилә Икинчи дүнја мүһарибәсиндән сонра Авропанын јенидән гурулмасы үчүн маршал планы чызараг бу гитәни дирчәлтмәк наминә милјонларла доллар вәсаит хәрчләјән Америка әсасән сијаси мәгсәдләр күдүрдүсә, бу күн Вашингтонун Гафгаза чан атмасынын мајасында даһа чох игтисади мараглар дајаныр. Бу мараглар исә Азәрбајчанын зәнкин нефт вә енержи еһтијатлары илә бағлыдыр.

Лап јахын илләрин тәчрүбәси көстәрир ки, нефт романтизмини инди нефт реаллығы әвәз етдикчә Америка

рекионда даһа инамла мәһкәмләнир. Чүнки Азәрбајҹанын Гәрблә имзаладығы нефт мүгавиләләриндә Америка ширкәтләри апарыҹы мөвгејә маликдир вә онларын иштирак пајы һазырда 30 фаизә јахындыр. Американын "АМОКО", "ПЕНЗОЈЛ", "ЕКСОН", "ЈУНИКАЛ" кими танынмыш ширкәтләринин Азәрбајҹанын нефт сәнајесиндә кениш иштиракы республикада һәм инвестисија фәалијјәтини сүр'әтләндирир вә ејни заманда тиҹарәтдә јени, даһа мүнасиб аб-һаванын јаранмасына тә'сир едир.

* * *

МӘТН: – Һазырда Азәрбајҹанда Америка капиталынын иштиракы илә 50 биркә мүәссисә, 25 өзәл мүәссисә вә 36 ширкәтин нүмајәндәлији фәалијјәт көстәрир. Бу ширкәтләр кәнд тәсәррүфаты, сәнајје, тикинти, нефт-газ јатагларынын кәшфијјаты вә истисмары, нәглијјат дашымалары, консалтинг хидмәтләри вә коммерсија саһәләриндә чалышырлар.

1995-чы илдә мүгајисәдә 1996-чы илдә Азәрбајҹанла Бирләшмиш Штатлар арасында мал дөвријјәси 31,4 фаиз артыб. О чүмләдән идхал 26 фаиз, ихрач исә 95 фаиз чохалыб.

Гаршылыглы тиҹарәтин структуруна кәлдикдә исә, идхалда әсас јери Америкада истеһсал едилмиш нефт е'малы аваданлығы, електрон һесаблама машынлары, дәзкаһ вә техники аваданлыг, әрзаг мәһсуллары, хүсусилә дә түтүн мә'мулаты тутур.

Азәрбајҹандан Бирләшмиш Штатлара исә әсасән нефт вә нефт-кимја мәһсуллары, памбыг маһлыҹы вә илкин алүминиум ихрач едилир.

Лакин инди һәр ики тәрәф бу фикирдәдир ки, дөвләтләримиз арасында тиҹарәт әлагәләринин бүкүнкү сәвијјәси һеч кими гане едә билмәз. Хүсусән Азәрбајҹан дүнја игтисадијјатына доғру интеграсија јолунда Бирләшмиш Штатлары чох вачиб партнјор билир вә бу бахымдан о, гаршылыглы тиҹарәт, игтисади әлагәләрини һәм кәмијјәт, һәм дә кејфијјәт бахымындан јени мәрһәләјә галдырмаға чалышыр. Бу ишдә президент Һејдәр Әлијевин хејир-дуасы илә 1995-чи илдә јарадылмыш Америка–Азәр-

бајчан Тичарәт Палатасы мүһүм рол ојнајыр. Бу гурумун фәалијјәтинин башлыча мәгсәди республика игтисадијјатынын, нефт вә гејри-нефт сәнаје саһәләринин мөвчуд потенсиалыны тәблиғ етмәк, харичи сәрмајәнин Азәрбајчана чәлб олунмасы јөнүндә интенсив иш апармаг, бу јөндә билкиләр јајмаг вә бејнәлхалг малијјә институтлары илә фајдалы мүнасибәтләр формалашдырмагдан ибарәтдир.

...Тичарәт Палатасы һаггында күманлар өзүнү тезликлә доғрултду. Игтисади стратекијанын мүәјјәнләшмәси вә Азәрбајчанла әмәкдашлыға јени партнјорларын чәлб олунмасы мүсбәт нәтичәләр вермәјә башлады. Азәрбајчанда игтисади саһәдә апарылан ислаһатлар палатанын ишинә дә күчлү тәкан верди. Хүсусән артыг Азәрбајчанда ән'әнә шәклини алмыш нефт-газ сәркиләринин тәшкили Бакыда јени вә даһа нүфузлу партнјорларын мејдана чыхмасына шәраит јаратды. Әсасән нефт өлкәләринин иштирак етдији бу сәркидә Америка ширкәтләринин хүсуси чәкисинин кетдикчә артмасы көз габағындадыр. "Нефт-газ-96" вә "Нефт-газ-97" бејнәлхалг сәркиләри бир дә ону көстәрди ки, Азәрбајчан тәкчә јерләшдији рекионун кәләчәји үчүн дејил, һәм дә дүнја базарынын тәнзимләнмәси үчүн мүһүм әһәмијјәти олан бир өлкәдир.

...Хәзәр нефти илә бағлы фәалијјәт Америка—Азәрбајчан Тичарәт Палатасынын диггәт мәркәзиндәдир. Бу илин феврал ајында һәмин гурумун кечирдији илк бөјүк конфранс да мәһз бу мөвзуја — Азәрбајчан нефтинин ихрачы вә мөвчуд консорсиумларын инвестисија фәалијјәтинә һәср олунмушду. Һәмин форумда Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Нефт Ширкәтинин I витсе-президенти Илһам Әлијевин чыхышы бу саһәдә көрүлән ишләрин мигјасыны ајдын шәкилдә әкс етдирди.

...Һазырда харичи инвестисијаларын бөјүк һәчми Азәрбајчанын нефт сәнајесинә јөнәлдилиб. Чүнки хам нефт вә нефт мәһсуллары ихрачынын артмасы республиканын харичи структуруна әсаслы тә'сир едән чох вачиб амилдир. Мәһз бу амилин сајәсиндә јахын кәләчәкдә идхалын вә тичарәт балансынын мәнфи салдосунун ән мүа-

сир аваданлыг вә ән јени технолокија һесабына артачағы прогнозлашдырылыр. Лакин гејри-нефт саһәләринә дә марағын артырылмасы Азәрбајчанын игтисади стратекијасынын тәркиб һиссәсидир. Америка–Азәрбајчан Тичарәт Палатасы бу чәһәтә дә диггәт јетирир. Онун мај ајында кечирилән конфрансы буна парлаг сүбутдур. Һәмин конфрансын мәгсәди исә Сумгајытда игтисади зона јарадылмасы илә бағлы бир чох суаллара чаваб вермәк иди.

...Баш назир Артур Расизадәнин рәһбәрлик етдији Азәрбајчанын һөкумәт нүмајәндәләри Америка–Азәрбајчан Тичарәт Палатасынын кечирдији бу конфрансда иштирак едәрәк Бирләшмиш Штатларын вә дикәр өлкәләрин ири ширкәтләри, банк, малијјә гурумлары рәһбәрләрини мүстәгил Азәрбајчанда чичәкләнән игтисадијјат идејасынын керчәкләшмәси вә президент Һејдәр Әлијевин бу саһәдә апардығы ислаһатларын кедиши илә таныш етдиләр.

БМТ-нин республикамыздакы резидент-әлагәләндиричиси Паоло Лембонун чыхышы өзүнәмәхсус мәзмун вә маһијјәт дашыјырды. О, Сумгајытда хүсуси игтисади зона јарадылмасы илә бағлы форум иштиракчыларына әтрафлы мә'лумат верәрәк харичи инвесторлара вә иш адамларына хејли материал тәгдим етди. Паоло Лембонун чыхышында бу фикир вурғуланды ки, Азәрбајчанын сәрвәтләри тәкчә енержи еһтијатлары илә мәһдудлашмыр, буна көрә дә өлкәни дүнја игтисадијјатына говушдуран стратекија һазырланаркән сәнаје секторунун инкишафына мүһүм мәрһәлә кими бахылыр. Елә бу сәбәбдән дә о, Американын иш адамларыны харичи инвестор кими Сумгајыта, Азәрбајчанла партнјорлуға дә'вәт етди.

Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин тапшырығы илә Вашингтонда олан нүмајәндә һеј'әти Бејнәлхалг Валјута Фондунун рәһбәри Камдессју вә Дүнја Банкынын президенти Вулфансонла көрүшәрәк өлкәмиздә игтисади ислаһатларын һәјата кечирилмәсиндә бу ири малијјә тә'сисатларынын јардымы, һабелә кәләчәк әмәкдашлығын истигамәтләрини мүзакирә етди.

Сәфәр заманы Азәрбајҹанын баш назири Артур Расизадәни АБШ-ын витсе-президенти Алберт Гор "Аҝ ев"дә гәбул етди. Бу көрүшләр заманы Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијевин Бирләшмиш Штатлара гаршыдакы сәфәринә хүсуси јер ајрылды. Гејд олунду ки, бу сәфәр Азәрбајҹан–Америка мүнасибәтләринин инкишафында јени мәрһәлә олачаг вә өлкәләримиз арасында јүксәк сәвиҹҹәли әмәкдашлығын даһа да инкишаф етдирилмәсинә тәкан верәҹәк.

...Бәли, бу күн Азәрбајҹан–Америка мүнасибәтләри јүксәлән хәтлә инкишаф едир. Һәм дә заманын керчәклијинә вә һәр ики дөвләтин марагларына ујғун олан бу мүнасибәтләр сијасәтдән тутмуш тиҹарәт вә игтисадијјата, елм, мәдәнијјәт вә тәһсилдән тутмуш идман әлагәләринәдәк бүтүн саһәләри әһатә едир. Кетдикҹә дәринә ишләмәкдә олан белә әмәкдашлыг исә һәр ики халгын бир-бирини даһа јахындан танымасына имкан верир. Буна көрә дә Азәрбајҹанын дөвләт башчысы Һејдәр Әлијевин Америка президенти Билл Клинтонун рәсми дә'вәти илә Бирләшмиш Штатлара башланан сәфәри һәр ики тәрәф үчүн бөјүк перспективләр ачыр. Елә буна көрә дә һәм Бакыда, һәм дә Вашингтонда бу сәфәр һамы үчүн көзләнилән бир миссијадыр. Һамы үмид едир ки, бу сәфәр Америка вә Азәрбајҹан арасында глобал әмәкдашлыг мәсәләләрини мүзакирә едәрәк мүстәгил Азәрбајҹанын мөвгеләрини даһа да мөһкәмләдәҹәк вә онун танынмыш лидеринин нүфузуну бүтүн дүнјада бир даһа тәсдиг едәҹәк. Елә бу сәбәбдән сәфәрлә бағлы ачыг-ашкар тәшвиш кечирән ермәни диаспорунун әбәс чәһдләринә бахмајараг, Американын сијаси даирәләри Һејдәр Әлијевин Вашингтона сәфәрини интизарла көзләјирләр. Бу әрәфәдә "Аҝ ев"дә верилән бәјанатлар вә мәтбуатда јајымланан мүсаһибәләр дә ону көстәрир ки, јүксәк сәвиҹәли Вашингтон–Бакы диалогу әслиндә артыг башланмышдыр.

...Президент Билл Клинтон һәлә өтән ај Мадриддә дөвләт башчысы Һејдәр Әлијевлә көрүшүндә гаршыдакы сәфәрин Америка–Азәрбајҹан мүнасибәтләринин

инкишафында мүһүм мәрһәлә олачағыны демишди. Бу мүнасибәтләрин јаранмасы үчүн бөјүк сә'јләр көстәрмиш Американын дөвләт катиби Мадлен Олбрајт исә президент Һејдәр Әлијевин Вашингтона рәсми сәфәри фонунда бүтөвлүкдә Гафгазда сијаси иглимин дәјишәчәји барәдә никбин бәјанатла чыхыш едиб. Инди Американын харичи сијасәти, о чүмләдән онун Гафгазда мөвгеләринин мөһкәмләнмәси үчүн чалышан сијасәт адамлары да еjнән бу фикирдәдиләр.

ЧЕТ ЕДВАРД (конгресмен): – Биз – Азәрбајчанын достлары мөһтәрәм президент Әлијевин Бирләшмиш Штатлара сәфәрини сәбирсизликлә көзләjирик. Күман едирәм ки, Азәрбајчан рәһбәри Бирләшмиш Штатларда кечирдији көрүшләр заманы чох шеjә наил олачаг. Һәр һалда Америка ичтимаиjjәти Азәрбајчан барәдә даһа доғру тәсәввүр әлдә едәчәк.

ЧАРЛ ВИЛСОН (кечмиш конгресмен): – Америкада Азәрбајчанын өз истиглалыны мөһкәмләндирмәк уғрунда апардығы чәтин мүбаризәни дәjәрләндирән чохлу сијасәтчи вар. Күман едирик ки, мөһтәрәм Һејдәр Әлијевин Вашингтона сәфәри Азәрбајчанын достларынын сајыны артырачаг. Биз бу сәфәрә бөјүк әһәмиjjәт веририк.

ӘБДҮЛРӘҺМАН ӘЛ-МОИДИ (Америка Мүсәлманлар Чәмиjjәтинин сәдри): – Биз – Америкадакы мүсәлманлар Гафгазын нүфузлу бир дөвләтинин башчысы, мүсәлман аләминдә дә бөјүк һөрмәт саһиби олан Һејдәр Әлијев чәнабларынын Вашингтона сәфәрини интизарла көзләjирик. Шүбһә етмирик ки, бу сәфәр Азәрбајчанын–Америкада мөвгеләринин даһа да мөһкәмләнмәсинә тәкан верәчәк. Биз бу фикирдәjик ки, Американын Гафгазда артмагда олан фәалиjjәти Азәрбајчан–Ермәнистан мүнагишәсинин тезликлә вә һәм дә әдаләтлә һәлл олунмасына көмәк едәчәк. Мән диндашларым адындан Азәрбајчанын мөһтәрәм рәһбәринә "Америкаја хош кәлирсиниз" - дејирәм.

РЗА ВӘЗИРИ (Азәрбајчан–Америка Тичарәт Палатасынын һәмсәдри): – Инди Азәрбајчан–Америка мүнасибәтләринин јүксәлиш дөврү башланыр. Игтисади әмәкдашлыгда башланан бу jол кетдикчә бир чох саһәләри әһатә едир.

Биз үмидварыг ки, мөһтәрәм Һејдәр Әлијевин чәнаб Клинтонла "Ағ ев"дә үзбәүз сөһбәти ики өлкә арасында мүнасибәтләри конкрет ишлә мүшајиәт олунан бир сәвиҹҹәјә галдырачаг. Бу исә һамымызын үрәјинчәдир.

ДОН СТЕЈСЕ (AMOKO ширкәтинин президенти): – Азәрбајчанын чох чәтин күнләриндә онун дөвләт башчысы Һејдәр Әлијев Бирләшмиш Штатларла әлагәләрә хүсуси диггәт јетирир. Сон 2–3 илдә нефт контрактынын имзаланмасы, бејнәлхалг консорсиумун јарадылмасы, нефт кәмәри маршрутларынын узагкөрәнликлә мүәјјән едилмәси вә Азәрбајчан–Америка мүнасибәтләри үчүн дәјәрли олан бир сыра ишләр Һејдәр Әлијев чәнабларынын ады илә бағлыдыр. Күман едирәм ки, онун Вашингтона рәсми сәфәри бу саһәдә јени бир аддым олачаг. Биз о фикирдәјик ки, гаршыдакы сәфәр өлкәләримиз арасында узаг мәсафәни гысалдачаг вә Азәрбајчанла Америка Бирләшмиш Штатлары арасында океан үзәриндән көрүнмәз, лакин е'тибарлы бир достлуг көрпүсү салачаг. Инанырам ки, бу көрпү Азәрбајчан вә Америка халгларыны бир-биринә даһа да јахынлашдырачаг.

СОН

26 ијул 1997-чи ил.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİ

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ ВӘ АЗӘРБАЈЧАН ДИЛИ

Субһ сәмасыны, дан јерини хатырладан јарымгаранлыг фонда ишыглы, јанар һәрфләрлә филмин пролог мәтни јазылыр. Бу, Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин јазы хәтти вә онун сөзләридир:

"Азәрбајҹан дили чох зәнкин вә аһәнкдар дилдир. Шәхсән мән өз ана дилими чох севир вә бу дилдә данышмағымла фәхр едирәм".

Һејдәр ӘЛИЈЕВ

Һ.Әлијевин хәтти илә јазылан мәтн баша чатдыгдан сонра икили тәсвирлә екран боју филмин ады јазылыр:

"Һејдәр Әлијев вә Азәрбајҹан дили".

Бүтөв Азәрбајҹанын тәбиәтини (икили кечидләрлә), тарихи јурд јерләрини әкс етдирән, мәтни елми-сәнәдли дәгигликлә, руһән тамамлајан тәсвирләр бир-бирини әвәз едир, ассосиатив вәһдәт јарадыр...

МӘТН: – Азәрбајҹан халгынын бүтүн јералты, јерүстү хәзинәләрдән даһа гијмәтли, әзәли-әбәди бир сәрвәти вар; бу, Азәрбајҹан дилидир. Дүнјанын илкин инсан мәскәнләриндән сајылан Азых мағарасына, Гафгазын ән уча зирвәләринә, ән гәдим јурд јерләринә ад верән Азәрбајҹан дили! Бәшәр сивилизасијасынын Кәмигаја, Гобустан бинәләриндән, ики чај арасынын Шумер, бөјүк Чөлүн Орхон-Јенисеј даш јаддашындан, бу күнүмүзә јазылан нечә-нечә "Оғузнамә"дән, тарихимизин, талејимизин оғуз мәктубларындан бу дилин улу хәтирәләри, әбәди сәсләри бојланыр...

1300 јашлы "Китаби–Дәдә Горгуд" дастанларынын, мин иллик јазылы әдәбиҹјатын сањиби, Нәсимиләр, Фүзулиләр, Хәтаиләр, Мирзә Фәтәлиләр, Сабирләр, Мирзә Ҷәлилләр, Ҷавидләр, Ҷәфәрләр јетирән, дүнја мәдәнијјәтини заман-заман даһијанә сөз, сәнәт зирвәләри илә уҷалдан, зәнкинләшдирән Азәрбајҹан дили!

Мәтндә адлары чәкилән даһи сәнәткарларын һејкәлләри ани кечидләрлә президент Һејдәр Әлијевин көзләри гаршысында чанланыр. Бөјүк сијасәтчи, мүдрик дөвләт хадими бу сәнәткарлары јетирән милли-мә'нәви гүввә – Азәрбајҹан дили һаггында дүшүнүр вә мәтн - пролог јенидән јазылыр...

* * *

Президент Һ.Әлијевин мүхтәлиф вахтларда Азәрбајҹан дилиндә чап олунан китаблары көстәрилир. Онун мүдрик бахышлары китабларындан бахыр...

МӘТН: – Заман-заман мәшһур алимләр, сәјјаһлар, салнамәчиләр бу дили "Шәргин ачары", "Гафгазын гапысы" адландырды. Бөјүк рус шаири Лермонтов Азәрбајҹан дилинин Гафгаздакы мөвгејини франсыз дилинин Авропадакы о вахт чох кениш, апарычы мөвгеји илә мүгајисә етди. Бу, Гафгазда әсас данышыг дили, халгларарасы үнсијјәт васитәси олан Азәрбајҹан дилинин даһи рус шаири тәрәфиндән сәмими е'тирафы иди...

Азәрбајҹан Республикасы Елмләр Академијасынын Әљазмалар Институтунун гапысындан ичәри дахил олан камера бөјүк салону көстәрир; гәдим әљазма нусхәләри панорам олунур... Әљазмаларын умуми көрунүшүндән ики дөвләт хадиминин һејкәлләринә кечид: бунлар Азәрбајҹан дили угрунда ән чох чалышан, мүбаризә апаран дөвләт хадимләри – Шаһ Исмајыл Хәтаи вә Һејдәр Әлијевин һејкәлләридир.

МӘТН: – Тарих боју даһиләр јетирән Азәрбајҹан дили заман-заман даһи оғулларынын чијниндә уҷалды. XVI јүзилин биринчи јарысында Азәрбајҹан дилинин кешијиндә Шаһ Исмајыл Хәтаи Һејдәроғлу дајанырдыса, XX јүзилин икинчи јарысында бу тарихи, шәрәфли миссија Һејдәр Әлијевә нәсиб олду. Халгын хошбәхтлији, милли талејимизә танры төһфәси иди ки, Азәрбајҹан дөвләтчилијинин, Азәрбајҹан дилинин бәхтинә Һејдәр Әлијев дүшдү...

Гәдим әлјазмалара бахан алим өн плана кәтирилир. Бу, Азәрбајҹан Республикасы Елмләр Академијасынын Нәсими адына Дилчилик Институтунун директору, филолокија елмләри доктору, профессор Агамуса Ахундовдур. О, совет империја системиндә Азәрбајҹан дилинин дөвләт статусу газанмасында Һејдәр Әлијевин тарихи хидмәтләриндән данышыр.

* * *

...1920-чи илин 28 апрел ишғалыны, XI Гызыл Ордунун һүҷумуну, даһа сонра мәтнә үјғун шәкилдә шәр даһиси Ленини, ијирминчи илләрин фачиәләрини әкс етдирән гыса кино-хроника көстәрилир...

МӘТН: – Шәргин илк республикасыны – 23 ајлыг Азәрбајҹан Демократик Чүмһуријјәтини ган ичиндә боған, халгын азадлығына, дөвләт мүстәгиллијинә гәним кәсиләп болшевик ишғалы, гырмызы империја илләр өтдүкчә идеоложи һүҷум хәттини даһа да кенишләндирди. Азәрбајҹанын нечә-нечә кенералы, дөвләт хадими, сөз, сәнәт адамы күлләләнди, узаг Сибирин кедәр-кәлмәзинә, Шимал дәнизинин ада түрмәләринә сүркүн едилди. 30-чу илләрә доғру маскаланмыш иблис идеолокијасы бүтөв системә чеврилди, шәр даһиси Ленинин "бүтүн чәмијјәт ваһид контор вә ваһид фабрик олачаг" модели тарихи һәгигәтләри думана бүрүдү. Халгы ичәридән сындыран, руһән шикәст едән, Азәрбајҹаны өз көкүндән, етнокенетик дајагларындан, һалал тарихи јаддашындан гопарыб ајырмаға, бу јолла ону совет халгы ичәрисиндә әритмәјә, тракик ассимилјасија бурулғанларында сосиал сүрүјә дөндәрмәјә чан атан иблисанә империја нијјәтләри гәти һүҷума кечди. Глоттокенез – дилин мәншәји, етнокенез – халгын мәншәји проблемләринин тәдгиги сырф сијаси мәгсәдләрә, империја марагларына ујғунлашдырылды. Азәрбајҹаны түрк көкүндән, тарихи, әзәли түрк дајагларындан мәһрум етмәк, онун кәлмә түрк мүһити тәрәфиндән ассимилјасија олундуғуну сүбута јетирмәк совет тарихшүнаслығы гаршысында әсас мәсәлә кими гојулмушду. Совет тарихшүнаслығы, еләчә дә бу бәднам, иблисанә ахына гошулан бә'зи Азәрбајҹан совет тарихчиләри ән'әнәви олараг ирәли

сүрүрдүләр ки, куја түркләр вә түрк дили мүһити Азәрбајҹан әразисинә чох-чох сонралар, јә'ни үчүнчү-дөрдүнчү әсрләрдән доггузунчу он биринчи әсрләрәдәк мүхтәлиф мәрһәләләрлә кәлиб, бурадакы аборикен әһалини ассимилјасија етмишләр. Беләликлә, Азәрбајҹан, бүтүнлүклә Гафгаз тарихән түркләрдән алыныб Һинд-авропалылара, бә'зән кимлији билинмәјән гејри-түркләрә верилирди. Иш о јерә чатмышды ки, Азәрбајҹана рәһбәрлик едән Мир Ҹәфәр Бағыров Азәрбајҹанын ән бөјүк сәнәт јадикарыны, дил-тарих фактыны иттиһам едир, 1951-чи илдә Азәрбајҹан Коммунист (болшевик) Партијасынын XVII гурултајындакы һесабат мә'рузәсиндә дејирди: "Дәдә Горгуд" халг епосу дејилдир. Бу китаб башдан-баша сојғунчулуг вә гырғын мәгсәдилә Азәрбајҹана кәлән оғуз көчәри тајфаларынын һаким јухары тәбәгәсини тә'рифләмәјә һәср едилмишдир. Бу китаб тамамилә милләтчилик зәһәри илә долудур. Мүсәлман олмајан башга халглара, әсасән гардаш ермәни вә күрчү халгларына гаршы јазылмышдыр".

...Бу бәднам, гондарма, антитүрк тарихшүнаслығы— түркләрин Азәрбајҹана, бүтүн Гафгаза кәлмә көчәриләр олдуғуну чар чәкән бәднам идеолокија 50-чи илләрә гәдәр там һөкмранлыгла давам етди...

* * *

МӘТН: – Тарих өз һөкмүнү верди. Совет системиндә бузун әримәсини хатырладан бошалма дөврү башлады. Бу идеоложи бошалмадан, сосиал-сијаси мүлајимләшмәдән вахтында, сәмәрәли истифадә етмәк үмумхалг талејинин тарихи тәләби иди. Ән бөјүк вәзифә исә он илләр боју јад, дүшмән әлләрдә олан, Азәрбајҹана гаршы ганлы чәза машыны кими истифадә едилән Дөвләт Тәһлүкәсизлик Комитәсинин саф милли кадрларла јенидән тәшкил едилмәси, Азәрбајҹанын милли, дөвләти мараглары бахымындан јенидән гурулмасы иди. Һәмин шәрәфли, тарихи вәзифәни 1944-чү илдән, хүсусилә 50-чи илләрдән башлајараг 1969-чу илә гәдәр – 25 иллик бүтөв бир мәрһәләдә кенерал-мајор Һејдәр Әлијев һәјата кечирди. 1967-чи ил-

дә бүтүн Азәрбајҹаны бүрүјән, халгын өзүнә, өз милли дәјәрләринә гајыдышынын тәнтәнәси олан Новруз бајрамы шәнликләри Һејдәр Әлијевин илк бахышда көрүнмәјән узун, әзаблы, ҹәсарәтли мүбаризәләринин мәнтиги нәтиҹәси иди. Бу, он илләр боју тарихи сахталашдырылан, доғма дилинә амансыз һүҹумлар едилән Азәрбајҹанын бөјүк хиласкарлыг јолунда Һејдәр Әлијев ҹәсарәтинин, Һејдәр Әлијев сијасәтинин илк гәләбәси иди. Бу, сосиал күҹ топлајан милли истиглал јолумузун илк тәканы иди...

1969-ҹу илин ән мүһүм һадисәләрини әкс етдирән кино, фото, архив сәнәдләри көстәрилир. Даһа сонра 1970-ҹи илдә Азәрбајҹан Дөвләт Университетинин 50 иллији мүнасибәти илә кечирилән тәнтәнәли јығынчагда Һејдәр Әлијевин чыхышыны көстәрән кино-кадрлар диггәти ҹәлб едир...

МӘТН: – Азәрбајҹан КП МК-нын 1969-ҹу ил ијул пленумунда республиканын рәһбәри сечилән Һејдәр Әлијевин күндәлик фәалијјәтиндә, үмуммилли сијаси хәттиндә Азәрбајҹан дилинә гајғы мүһүм јер тутурду. "Һејдәр Әлијев дүнјаја көлдији торпаға, ана дилинә, халг данышыг дилинин инҹәликләринә, өзүнәмәхсус мүлајимлијинә, сәмимијјәтинә, ејни заманда сәрт мәнтигинә мәһәббәтлә бөјүмүш бир азәрбајҹанлы кими һәмин дилин дашыдығы психоложи күҹү, мә'нәви енержисини мәнимсәмишди. Рус дилини нә гәдәр көзәл өјрәниб, һәмин дилдә өлкәнин танынмыш ичтимаи-сијаси хадимләринин белә гибтә етдикләри бир сәвијјәдә данышса, нитгләр сөјләсә, мә'рузәләр етсә дә доғма Азәрбајҹан дилинин ҹазибәсиндән һеч заман гопмамышды".

1970-ҹи илдә Азәрбајҹан Дөвләт Университетинин 50 иллији мүнасибәти илә кечирилән тәнтәнәли топлантыда Азәрбајҹан дилиндә чыхыш едән Һејдәр Әлијев инчә сијасәтлә республиканын елми, әдәби ичтимаијјәтинин, бүтөв зијалы ордусунун диггәтини доғма ана дилинә јөнәлтди. "Китаби–Дәдә Горгуд" дастанларыны иттиһам едән, "кимин арвады русдур, онун иши дүрүстдүр" типли гондарма, күлүнҹ зәрб-мәсәлләр јаратмагла руслашдыр-

ма сијасәтинә сосиал дајаглар ахтаран әввәлки мангурт рәһбәрләрдән фәргли олараг, Һејдәр Әлијев үмумреспублика тәдбирләриндә азәрбајчанча данышмагдан чәкинмәди, чәсарәтли, гејрәтли шәхси нүмунәси илә милјонларла үрәкдә өләзијән Азәрбајчан дили севкисини, милли руһ чырағыны јенидән јандырды.

70-чи илләрдән е'тибарән Азәрбајчанын мүхтәлиф али мәктәбләриндә "Ана дили вә әдәбијјат" ихтисасы үзрә тәләбә гәбулунун һәчми артырылды; гәбулда ана дилиндән јазылы имтаһан ән мүхтәлиф ихтисаслар үзрә мәчбури һесаб едилди. Тәәссүф ки, о вахт Азәрбајчан рәһбәринин "милләтчи мөвгеји барәдә" Москваја "донос" јазан зијалылар да варды. Бә'зи елм, әдәбијјат вә мәдәнијјәт хадимләри исә һадисәләрин ахарындан гырагда, көзләмә мөвгејиндә дајанмағы үстүн тутурдулар. Мәһз буна көрә, 70-чи илләрин икинчи јарысында Азәрбајчан ССР-ин Конститусијасы (Әсас Гануну) һазырланаркән республика рәһбәри Һејдәр Әлијев өзү јарадычы иттифаглара хәбәр көндәрмәли олмушду ки, Конститусијаја Азәрбајчан ССР-дә дөвләт дилинин Азәрбајчан дили олмасы барәдә хүсуси маддә салынмасыны тәләб етсинләр. Јалныз бу хәбәр – ишарәдән сонра јарадычылыг иттифаглары һәрәкәтә кәлмиш вә Москванын, империја структурларынын чидди ардычыл мүгавимәтини гырмаг мүмкүн олмушдур. "Пәрдә архасында" кедән, чәмијјәтдән кизләдилән бу мүбаризәдә о вахткы ССРИ рәһбәрлији дәфәләрлә Һејдәр Әлијеви өз сәрт мөвгејиндән чәкиндирмәјә чалышса да нәтичәдә Һејдәр Әлијев ирадәси, Һејдәр Әлијев чәсарәти галиб кәлди: Конститусијада 73-чү маддә – "Азәрбајчан ССР-ин дөвләт дили Азәрбајчан дилидир" маддәси тәсдиг олунду, тарихи факта чеврилди. Тәхминән, 20 ил сонра – 1995-чи ил октјабрын 31-дә Азәрбајчан Елмләр Академијасында кечирилән үмумреспублика мүзакирәсиндә президент Һејдәр Әлијев о кәркин мүбаризәни вә гәләбәни бир даһа јада салачагды.

1995-чи ил октјабрын 31-дә Азәрбајчан ЕА-да кечирилән мүзакирә-

дән президент Һ.Әлијевин чыхышынын ујгун мәгамлары тәгдим олунур.

МӘТН: – Азәрбајҹан Јазычылар Бирлијинин сәдри, милләт вәкили Анар, халг шаири Габил 70-ҹи илләрин икинҹи јарысыны, 73-ҹү маддә илә бағлы кәркин мүбаризәләри, Һ.Әлијевин принсипиал, ҹәсарәтли мөвгејини вә тарихи гәләбәсини хатырлајырлар. Сөһбәтдә "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајҹан дили" мөвзусунун ҹәмијјәтә бәлли олмајан ән мүхтәлиф тәрәфләри ишыгландырылыр...

70-ҹи илләрдә чап олунан "Түрколокија" журналлары ПНР. Журналларын бә'зи сајлары хусуси көстәрилир... Дөрдҹилдлик "Муасир Азәрбајҹан дили" дәрслији, она верилән Дөвләт мукафатлары вә мәтнә ујгун дикәр тәсвирләр...

МӘТН: – 70-ҹи илләр Азәрбајҹан дили вә милли дилчилик елмимизлә бағлы итириләнләрин бәрпасы, сәһвләрин, сахтакарлыгларын дүзәлиши дөврү олду. Милли-мә'нәви мүһитин, елми, әдәби, мәдәни иглимин дәрин зәкалы, идеолог-аналитик гүдрәти илә, Һејдәр Әлијевә мәхсус мүдрик узагкөрәнликлә прогнозлашдырылмасы, әсас инкишаф мејлләринин мүәјјәнләшдирилиб сәфәрбәр едилмәси ҹидди јүксәлишә тәкан верди. Әслиндә, 30-ҹу илләрдә Азәрбајҹанда гадаған едилән, арзуолунмаз, "гара саһә" адландырылан түрколокија 70-ҹи илләрдә әсаслы инкишаф дөврүнә гәдәм гојду. Әсрин әввәлләриндә олдуғу кими Бакы јенидән дүнја түрколокија елминин мәркәзинә чеврилди. Һејдәр Әлијев буну сонралар јүксәк гијмәтләндирәрәк дејәҹәкди: "Азәрбајҹанда түрколокија да чох инкишаф едибдир... Тәсәдүфи дејилдир ки, Советләр Иттифагында бурахылан јеканә "Түрколокија" журналы Азәрбајҹанда нәшр едилирди" (сәһ. 56–57). 70-ҹи илләрин сонларында Һејдәр Әлијевин тәшәббүсү илә дөрдҹилдлик "Мүасир Азәрбајҹан дили" дәрслијинә Дөвләт мүкафаты верилмәси Азәрбајҹан дилинә бөјүк гајғынын, әсл рәһбәр диггәтинин, өвлад мәһәббәтинин нәтиҹәси иди. Бу јолла газанылан уғурлар һәм дөвләт сәвијјәсиндә гијмәтләндирилир, һәм дә Азәрбајҹан дилчилик елминин бүтүн потенсиал имканлары сәфәрбәр едилир,

daha санбаллы, фундаментал тәдгигатлара истигамәтләндирилир, руһландырылырды. "Һејдәр Әлијевин дил сијасәти 70-чи илләрин сонраларына доғру Азәрбајчанда милли дил тәфәккүрүнүн јүксәлмәсинә о гәдәр бөјүк тә'сир көстәрди ки, буну анчаг XVI әсрин әввәлләриндәки – Шаһ Исмајыл Хәтаинин һакимијјәти дөврүндәки, јахуд XX әсрин әввәлләриндәки вәзијјәтлә мүгајисә етмәк мүмкүн иди".

Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын 70-чи илләрдә кечирилән гурултајларындан әсас фрагментләр диггәти чәлб едир. Бу, тарихи кино-хроникада республика рәһбәри Һејдәр Әлијев, онун јазычы вә шаирләрлә сәмими мүнасибәти диггәт мәркәзиндәдир... Даһа сонра Һ.Әлијеви Сәмәд Вургун ев-музејинин ачылышында, Рәсул Рза, Сулејман Рустәм, Мирзә Ибраһимов, Сулејман Рәһимов вә башгаларына мукафат верәркән көрүрүк. Сөз-сәнәт адамларына рәһбәр – Һејдәр Әлијев гајғысыны әкс етдирән кино-хроника материаллары тәхминән 30 иллик дөвру әһатә едир...

МӘТН: – Һејдәр Әлијев сөз, сәнәт адамларынын, јазычы вә шаирләрин бөјүк достудур. 50-чи илләрдә ДТК забити оларкән Чәнуби Азәрбајчан шаири Мәһәммәд Биријаны Сибирин өлүм дүшәркәләриндән хилас едиб Бакыја кәтирәндә дә, 60-чы илләрдә "Күлүстан" поемасына көрә Бәхтијар Вәһабзадәни сијаси тә'гибләрдән, мангурт һүчумларындан горујанда да, 70-чи илләрдә нечә-нечә устад сәнәткарларымызы ССРИ-нин ән бөјүк мүкафатларына, фәхри адларына тәгдим едәндә вә шәхси нүфузу, чәсарәти, гүдрәти илә истәјинә наил оланда да Һејдәр Әлијев илк нөвбәдә Азәрбајчан дилинин кешијиндә дајанырды. Азәрбајчан дилиндә јарадылан әдәбијјаты нәһәнк дөвләтин ән јүксәк, али мүкафатларына лајиг көрдүрмәклә дүнјанын диггәт мәркәзинә чәкмәк, әслиндә Азәрбајчан дилини бејнәлхалг мигјасда танытмаг, тәблиғ етмәк иди. Һејдәр Әлијевин инчә, мүдрик сијасәти нәтичәсиндә дүнја көрүр, тәсдиг вә е'тираф едирди ки, тәхминән, мин иллик јазылы әдәбијјатын саһиби олан Азәрбајчан дили мүасир мәрһәләдә дә инкишаф едир, јени-јени гијмәтли әсәрләрлә зәнкинләшир...

Президент Һејдәр Әлијевин јубилејләр, јазычы вә шаирләрә али мукафатларын верилмәси илә бағлы чыхышындан синхрон фрагментләр көстәрилир.

* * *

Һејдәр Әлијевин 1950—90-чы илләри әһатә едән мухтәлиф фотолары сур'әтли кечидләрлә тәгдим олунур. Сонра Азәрбајчан әдәбијјаты классикләринин јубилејләриндән, һејкәлләринин ачылышындан кино-хроника вә с...

МӘТН: – Һејдәр Әлијевин Азәрбајчана, онун сосиал-мәдәни, елми-интеллектуал, игтисади, сијаси инкишафына, миллимә'нәви интибаһына һәср олунан, халгымызын тарихиндә бүтөв мәрһәлә тәшкил едән феноменал фәалијјәтиндә милли дил сијасәти һәмишә мүһүм мөвге, апарычы јер тутуб. Тәкчә јашанылан дөврү, мүасир мәрһәләни јох, Азәрбајчан әдәбијјат вә мәдәнијјәтинин бүтөв милли мүһитини әһатә едән дил сијасәти халгын тарихи уғурларына әсасланараг, сөјкәнәрәк бөјүк перспективләрә истигамәтләниб. Мүәјјән гәдәр унудулан, тарихин кизлининдә халгдан ајры салынан милли әдәбијјат вә мәдәнијјәт нәһәнкләринин үзә чыхарылмасы, бу јолла Азәрбајчан дилинин бөјүк әдәби јаддашынын, ганунаујғун бәдии шүур һәрәкәтинин бәрпасы, нәтичәдә дилин дахили енержисинин, мин илләр боју јығылан етнокенетик, руһимә'нәви потенсиалынын ојадылмасы, һәрәкәтә кәтирилмәси Һејдәр Әлијевин мисилсиз хидмәтләриндән бириди. Бакыда, республиканын дикәр шәһәрләриндә халгын әдәбијјат вә мәдәнијјәт хадимләринә учалдылан чохсајлы һејкәлләр һәм дә Азәрбајчан дилинин һалал һаггыны, уча шәрәфини тәсдигләјән абидәләр иди. Јубилејләр васитәсилә халга јенидән бүтүн бөјүклүјү, әзәмәти илә, олдуғу кими гајтарылан Имадәддин Нәсимиләр, Молла Пәнаһ Вагифләр, Һәсән бәј Зәрдабиләр... Онларын һејкәлләри Азәрбајчан дилинин тарихи уғурларыны, сәнәт зирвәләрини милли мүһитин даими, әбәди енержи мәнбәјинә чевирир, үммилли интибаһда "кизли" иш көрүрдү. Беләликлә, Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан дили сијасәти чох кениш мә'насы, елми-консептуал әсас-

лары илә, әслиндә Азәрбајҹаны хиласетмә јолунун мүһүм тәркиб һиссәси иди.

Филолокија елмләри доктору, профессор Низами Ҹәфәров бу истигамәти давам вә тәсдиг едир.

* * *

Һ.Әлијевин кәнд зәһмәткешләри, алимләр, сәнәт адамлары илә мухтәлиф көрушләри, јаддагалан мәгамлар... О, агсаггаллары, агбирчәкләри динләјир вә с...

МӘТН: – Азәрбајҹан дилинин шаиранә зәрифлијинә, бәдии-естетик гајнарлығына, мүрәккәб фәлсәфи фикир, мәнтиг тутумуна, зәнкин синтактик ифадә имканларына, стилистик потенсијасына, күчлү сөз еһтијатына, уникал фразеоложи, идиоматик хәзинәсинә дәриндән бәләд олан Һејдәр Әлијев һәмишә бу бөјүк, үмуммилли сәрвәтин кешијиндә дајаныб, онун ҹәсарәтли мүдафиәчиси, сәмими тәәссүбкеши олуб. Милли телевизија илә көстәрилән ичласларда, үмумреспублика топлантыларында "Әлијевич" мүрачиәтинә дәфәләрлә е'тираз етмәси јадымыздадыр. (Бу е'тираз мәгамы тапылараг синхрон шәкилдә филмә дахил едилсә, јеринә дүшәр). Доғма дилә гаршы һәр һансы лагејдлик, биканәлик һеч вахт Һејдәр Әлијевин диггәтиндән јајынмајыб...

1996-чы илдә Азәрбајҹан Назирләр Кабинетинин илк ичласында кечмиш Игтисадијјат назири Сәмәд Садыховун рус дилиндә данышығына Һ.Әлијевин реплikасы... (Мәзмун: Дөвләт дилимизи һамы өјрәнмәлидир...)

Президент сарајындакы башга бир топлантыдан синхрон фраг мент көстәрилир. (Мәзмун: Харичи Игтисади Әлагәләр назири Гудрәт Гулијевин идхал-ихрач ифадәләрини долашыг салмасына президент Һ.Әлијевин дәгиг реплика-изаһы...)

60–90-чы илләри әһатә едән Һејдәр Әлијев нитгләриндән тәсвири мәгамлар, онун өзүнәмәхсус жестләри, галиб дурушу, мүбариз, гәтијјәтли бахышлары диггәти ҹәлб едир. Бу тәсвир анлары Һ.Әлијевин гејри-ади нитг мәдәнијјәтиндән, натиглик исте'дадындан сораг верир...

МӘТН: – О өз ана дилинә, доғма Азәрбајҹан дилинә саһиб олан рәһбәрдир. Онун нитгләриндә дилин тарихи күчү, кизли

јаддаш енержиси ојаныр, һәрәкәтә кәлир, рәһбәр гәтиҹјәтиндә зүһур едәрәк халгла говушур. Азад, мүстәгил Азәрбајҹан Республикасынын дөвләт дили – Азәрбајҹан дили президент Һејдәр Әлијевин галиб, гәтиҹјәтли чыхышларында, феноменал нитг мәдәниҹјәтиндә бүтүн тарихи күчү, гүдрәти илә көрүнүр. Һејдәр Әлијев нитгләри чанлы Азәрбајҹан дили абидәләридир.

Филмин әввәлиндәки јарымгаранлыг субһ сәмасы ачылыб, дан јери сөкүлүб вә әл хәтти илә чанлы јазылан мәтн-пролог үчүнчү дәфә тәгдим олунур. Субһ күнәшинин вә көмкөј сәманын үстүндә Һ.Әлијевин хәтти илә чанлы олараг јазылан вә сонунда имза едилән мәтн филмин умуми руһуну символик шәкилдә тамамлајыр. Филмин сонлуг титрләри јазылыр:

"Ана дилимиз мүстәгил Азәрбајҹанын, Азәрбајҹан халгынын ән бөјүк милли сәрвәтидир".

Һејдәр ӘЛИЈЕВ

Азәрбајҹан Республикасынын президенти

СОН

18 октјабр 1997-чи ил

SƏNSİZ

СӘНСИЗ

ПРОЛОГ

МӘТН: – Јери, көјү хәлг едән Аллаһ елә бил бу тәбиәтин көзәллијини јараданда, бу көзәллији инсанлара бәхш едәндә нечә ки, 7 күнә бу дүнјаны јаратмышды, јә'ни 6 күнә јаранмышлары јаратмыш, 7-чи күнү исә инсанлары бу көзәллик гаршысында, Аллаһын бөјүклүјү гаршысында дуа етмәк, она сәчдә етмәк үчүн ајырмышдыр. Инсанлар ичиндә Пејғәмбәримизин кәламы илә десәк, ики бөјүк сәнәт вар ки, икинчиси дин елмидир, биринчиси исә инсанын бәдәнини өјрәнән елмдир, јә'ни тәбабәт елмидир. Вә бу тәбабәт елминдә чалышан инсанлар вә хүсусилә инсанларын көзүнүн нуруну, ишығыны ачыб, бу көзәллији онлара гајтара билән инсанлар, әлбәттә ки, чәннәтмәкандыр.

Сөнмүш очағын ағрысы,
Гаралмыш көздән көрүнүр.
Дәрдин, әзабын мин үзү,
Бир гәмкин үздән көрүнүр.
Буғда-буғда, дары-дары,
Ким сәпди бу ағрылары.
Һаггын гар дүшән јоллары,
Бир јарпаг сөздән көрүнүр.
Таны бу дәрдин сојуну,
Охша үмидин бојуну.
Дүнјанын әввәли, сону
Бир овуч сәсдән көрүнүр.

Ниҗҗәтимизи бәри башдан билдирәк: онлар нечә јашамышдыларса, борчумуз онлары елә дә хатырламагдыр. Сидг үрәкдән өз халгына бағлы оланлар һаггында бәрбәзәкдән узаг, сәмими хатирәләри топламаг истәјирик. Бир шеји демәсәк, инсафдан олмаз. Нә јахшы ки, Азәрбајчанын Русијада – Москва шәһәриндә сәфирлијинин бинасы тикилиб. Сағ олсун тикәнләр.

ӘНВӘР ҺҮСЕЈНОВ: – Бу бинаны ки, сиз көрүрсүнүз чох көзәл бинадыр. Јәгин ки, чәкәчәксиниз дә. Бу бинанын тикилмәсинин әсас тәшәббүсчүсү Һејдәр Әлијев олуб.

МӘТН: – Өмрү боју лајиг олдуғу күрсүләрдә әјләшән бир инсанын – Һејдәр Әлијевин өмүр-күн јолдашы Зәрифә Әлијева хатирәләрдә нечә галыбса, ону еләчә дә тәгдим еләјәк.

АЛЕКСАНДР АЛЕКСЕЈЕВИЧ ИВАНОВ (сабиг мүһафизәчи): – Мән Һејдәр Әлијевлә ишләмәјә башлајанда бөјүк лејтенант идим, 1991-чи илдә тәгаүдә подполковник рүтбәсиндә чыхдым.

АРКАДИ ПАВЛОВИЧ НЕСТЕРЕВ (академик): – Мән Зәрифә ханымла илк дәфә 70-чи илләрин сонунда таныш олмушам. Һәмин вахт о, Гелмһолтс адына Көз Хәстәликләри Институтунда докторлуг диссертасијасы мүдафиә етмәк үчүн Москваја кәлмишди.

АЛЕВТИНА ФЈОДОРОВНА БРОВКИНА (профессор): – Әввәла, Зәрифәнин ушаглара һејрәтамиз мәһәббәти диггәти чәлб едир. Һансы ана өвладыны севмир ки? Амма онун бүтүн һәјаты боју өмүр-күн јолдашына бағлылығы јаша долдугдан сонра да бир-биринә гаршы бу зәриф һиссләрин өз тәравәтини горујуб сахламасы һәр кәсә, һәр аилә јә нәсиб олмур.

ӘһМӘД ҺӘКИМОВ (сүрүчү): – Бу Һејдәр Әлијевин бағ евидир. Зәрифә ханымы нечә илләр һәмишә мән бу евә кәтирмишәм.

ИРИНА АЛЕКСАНДРОВНА ЛАРКОВА (тибб бачысы): – Мән Әлијевләр аиләсилә доғум евиндә, нәвәләри, балача Әһ-

мәд – Севилин оғлу доғуланда таныш олмушам. Мән Әһмәдлә бирликдә бу аиләјә кәлмишәм вә бир јашынадәк онун тәрбијәсилә мәшғул олмушам. Сонра Һејдәр Әлијевичин оғлунун Лејласы, Арзусу да дүнјаја кәлди.

МУСЛУМ МАГОМАЈЕВ (мүғәнни): – Мәнчә, Һејдәр Әлијевичә һәјат јолдашыны Танры өзү көндәриб. Инамла дејә биләрәм ки, белә бир өмүр-күн јолдашы, белә бир гадына һеч вахт раст кәлмәмишәм.

ТАМАРА СИНЈАВСКАЈА (мүғәнни): – Тутаг ки, сизә "мећпарә" дејирләр, сиз истәр-истәмәз "ај ишығыны" дүшүнүрсүнүз, јахуд Ајвазовски адыны ешидәндә дәниз мәнзәрәсини көз өнүнә кәтирирсиниз. Зәрифә ханым дејиләндә исә мән Күнәши дүшүнүрәм.

МӘТН: – Мәнсәб, шөһрәт вә бүтүн рүтбәләрдән уча дүнјада бир али рүтбә дә вар: инсанлыг! Онун да башынын тачы садәликдир.

МУСЛУМ МАГОМАЈЕВ: – Бир вахтлар илк видеокамерасы оланлардан бири дә мән идим. О вахт аиләдә балача ушаглар вар иди. Мән камераны әлимә алыб Әлијевләр аиләсинә кәлдим. Тәклиф етдим ки, һәр ил балачаны видеоја чәкәк вә сонра онун боја-баша чатмасыны јада салаг. Бу ушаг аиләнин мө'чүзәси, чырағы иди. Мән ону чәкәндә Зәрифә ханым аилә шәраитиндә белә һамыны јербәјер едирди. Сорушанда ки, "Зәрифә ханым, бәс өзүнүз?" - чаваб верирди ки, истәмирәм, ишим чохдур. Сөзүн гысасы, 4–5 саатлыг чәкилишә инди баханда көрүрәм ки, Зәрифә ханым демәк олар ки, кадрда јохдур. Мән ону һеч рәсми гәбуллар заманы да Һејдәр Әлијевлә јанашы көрмәмишәм, һалбуки бир чох дөвләт башчылары буну хошлајыр. Зәрифә ханым һејрәтамиз дәрәчәдә тәвазөкар гадын иди вә өз өвладларыны да бу руһда тәрбијә едирди. Биздә онун сон фотошәкилләриндән бири галыб. Чох әзиз хатирәдир бизимчүн.

АЛЕКСАНДР АЛЕКСЕЈЕВИЧ ИВАНОВ: – Мән көз јашларымы сахлаја билмирәм. Онлар барәдә данышанда сөвг-тәбии

көзләрим јашарыр. Бу инчә, јарашыглы гадын һәр сәһәр ширин јухуну өзүнә һарам едиб ојаныр, азәрбајҹанлыларын адәтинчә јола дүшән машынын архасынча су атырды. Зәрифә ханымла хатирәләрим даһа чох оғлумла бағлыдыр. Инди онун 19 јашы вар, о вахт исә һәлә дүнјаја кәлмәмишди. Зәрифә ханым һәр һансы һәдијјә, төһфә назырлајанда дејәрди: "Бах, бу сәниндир". Мән сыхылыр, һәдијјәни алмаг истәмирдим. Белә вәзијјәтләрдә о, тә'кид едир, дејирди ки, буну сәнә јох, һамилә јолдашына верирәм. Һамилә гадын балыг, дәниз мәһсуллары јејәрсә, дүнјаја мави көзлү ушаг кәтирәр. Инди бунлары хатырлајанда дүшүнүрәм ки, мәһз Зәрифә ханымын јүнкүл әли, хош ниҹјәти сајәсиндә мави көзлү оғлум олуб. Бу гадынын һәр бир әмәли о гәдәр тәмиз, саф иди ки, ону тәрәддүдсүз мүгәддәсләр сырасына дахил етмәк олар.

АРКАДИ ПАВЛОВИЧ НЕСТЕРЕВ: – Ортабојлу, көзәл, шух бир гадын трибунаја галхыр. Ири көзлү бахышларындан һәјат ешги охунан бу гадын сон дәрәчә чанлы, мараглы шәкилдә диссертасијасыны мүдафиә етди. Е'тираф едим ки, онун елә илк сөзләриндән сонра һамыны мараг бүрүдү вә аудиторијаја сүкут чөкдү. Һамы диггәтлә динләјирди. Фикримчә, бу, Зәрифә ханымын өз шәхсијјәти илә вә онун данышдығы мөвзу илә бағлы иди. Үмумијјәтлә, бу, бизим үчүн гејри-ади диссертасија мөвзусу иди – көз правпатолокијасы. Һамы нәсә дарыхдырычы сөһбәт көзләјирди, амма мә'лум олду ки, чохларынын билмәдији хүсуси, мараглы бир елм саһәсиндән данышылыр.

АЛЕВТИНА ФЈОДОРОВНА БРОВКИНА: – Елмдә һәм асан, һәм дә чәтин мөвзулар вар. Јүнкүл, бирдәфигәлик һәлл едилән мөвзулар мәним нәзәримдә биркүнлүк кәпәнәк кимидир. Бә'зән белә дә олур, проблем чох сәмәрәли, чох көзәл һәлл едилир. Лакин офтолмологлар јахшы билирләр ки, көз бүллурунун чыхарылмасы үзрә екстаксија нә демәкдир: чәтин јолдур, тиканлы, ејни заманда шәрәфли бир иш.

АРКАДИ ПАВЛОВИЧ НЕСТЕРЕВ: – Әлбәттә, диссертасија чох бөјүк мараг ојатды. Бу тәдгигат әсәри Зәрифә ханымы көз профпотолокијасы илә мәшғул оланлар арасында дәрһал биринчи јерә чыхарды. Мән дејәрдим ки, үмумиликдә профпотолокија саһәсиндә бајаг дедијим кими, Зәрифә ханымы тәкчә көз јох, һәм дә инсан организминин дикәр систем вә органлары да марагландырырды, һәрчәнд мәһз офтолмолокија үзрә әтрафлы тәдгигат апармышды.

АЛЕВТИНА ФЈОДОРОВНА БРОВКИНА: – Елмдә бу чәтин, нәзәрә чарпмајан мөвзуја өзүнү һәср етмәк истәјән тәдгигатчылар чох дејил. Бу, мәрдлик, характер тәләб едир вә мән әминәм ки, Зәрифә бу хүсусијјәтләрә малик иди. Мәрд вә күчлү характерли инсан олан Зәрифә нә гәдәр чәтин олса да проблемин өһдәсиндән мәһарәтлә кәлди.

АРКАДИ ПАВЛОВИЧ НЕСТЕРЕВ: – Јери кәлмишкән дејим ки, профпатолокија саһәсиндәки тәдгигатына көрә Зәрифә ханым ән нүфузлу офтолмоложи мүкафатларын биринә лајиг көрүлмүшдү. Академик Верфак адына бу мүкафаты о заманлар ССРИ, инди исә Русија Тибб Елмләри Академијасы дөрд илдән бир тәгдим едир.

МӘТН: – Мүгајисәолунмаз јахшылыгдыр. Инсанларын көзүнә нур, ишыг верән һәким әмәји – көзүн ишығыны инсанларын әлиндән алан шәраитә гаршы биринчи һәјәчан тәбилини вуранларын әмәји дә данылмаздыр. Илк һәјәчан сәсини академик Зәрифә Әлијева галдырды. Апардығы тәчрүбәләрлә игтисади чәһәтдән кәлирли, чохсајлы әмәкчиләри олан мүәссисәләрдә көз хәстәликләринин сәбәбини өјрәнди. Сонра она наил олду ки, о вахтки советләр өлкәсинин рәһбәрләринин, алимләринин диггәтини бу мәсәләјә јөнәлдә билди, өмрүнүн 20 илдән чохуну бу нәчиб ишә һәср етди.

СҮРҮЧҮ: – Зәрифә ханым һәр јерә мәним сүрдүјүм машынла кедәрди. Бу, бағ јеринә кедән јолдур. Зәрифә ханым нәвәсини һәддән чох севирди. Инди бөјүјүб, дәјишиб ја јох,

билмирәм. Сонра Илһам евләнди. Тоjу да jадымдадыр, "Гаракөз" мәһнысы охуjурдулар. Ојнамағын мән көрдүм. Кефи jахшы иди. Өзү охуjуб, ојнаjырды.

СУАЛ: – Зәрифә ханым нә едирди бәс?

ЧАВАБ: – О, көзәл пиано чалырды. Илһамын тоjуна Зеjнәб ханым кәлмишди, Мүслүм ордајды, Тамара Синjавскаjа, jахын адамлар. Чох адам jох иди. Она көрә jәгин һәм охуjур, һәм ојнаjырды.

МӘТН: – Әлиjевләр аиләсинин 5 ил jашадығы бағ евини көрмәк истәдик. Москванын гәрб jөнүндә 50–60 км-дә мешәнин ичәрисиндә jерләшир. Бағын нә көркәминдә, нә өзүндә гејри-ади һеч нә jохдур. Гәрибәдир, демәjә дилимиз кәлмәди ки, бура ади бир jермиш, дејәк. Она көрә ки, бу евдә вахтилә jашајанлары таныjырыг. Бир вахтлар бу бағ евиндә бу күнүнә вә кечмишинә күвәнмәjә һаглы олдуғумуз Әлиjевләр аиләси jашајыб. Бу аиләнин мүһитинә дүшән һәр бир кәс заманын ахарына говушмуш хош күнләриндән үрәклә данышыр.

ИРИНА АЛЕКСАНДРОВНА ЛАРКОВА: – Зәрифә ханым... Белә бир гадына мән һеч вахт раст кәлмәмишәм. Мән инди дә чох аиләләрдә ушагларын бөjүдүлмәсинә көмәк едирәм, амма һ.Әлиjевин аиләси кими аилә көрмәмишәм. Бу чәһәтдән Зәрифә ханымын инчә гәлби мүһүм рол ојнаjырды, һ.Әлиjевин сәмими мүнасибәти дә өзүнү көстәрирди. Һеjдәр Әлиjевич һамыjа гаjғы илә jанашырды, нәвәләрини чох севир, онларла мәшғул олур, көрәндә севинир, гучағына алыр, ағыллы бөjүмәләриндән сонсуз фәрәһ дуjурду. Ушаглар хәстәләнәндә чох кәдәрләнирди. Нәвәләринин илк аддымы, илк кәлмәләри онун үчүн дүнjанын севинчи иди. Jеканә истираһәт күнүнү мүтләг аиләсинин, jахынларынын әһатәсиндә кечирир, өвладлары, нәвәләрилә көзинтиjә чыхарды. Бу аиләнин ичиндә өзүм дә хошбәхт идим, онлара бахыб севинирдим.

ТАМАРА СИНJАВСКАJА: – Севилин – һ.Әлиjевичин гызынын чох көзәл бир мәһнысы вар. Һәмин мәһныда дејилир ки,

"Сәнсиз күнәшли дијарын күнәши дә сөнәр". Мәнчә, Мүслүм охујур, ә'ла охујур. Мусигиси дә көзәлдир, сөзләри дә. Мәнчә, Зәрифә ханымын абидәсинә дә ујғундур. Бәлкә дә чох бәлағәтли данышырам. Амма Зәрифә ханымы дүшүнәндә фикримә илк нөвбәдә күнәш кәлир. Надир, hејрәтамиз гадын иди. Садәчә олараг әсл һәјат јолдашы вә рәфигә иди.

АЛЕКСАНДР АЛЕКСЕЈЕВИЧ ИВАНОВ: – Зәрифә ханымла Һејдәр Әлијевичин бир-биринә көстәрдији гајғыны, диггәти вә мәһәббәти, мән јәгин ки, Лејли вә Мәчнун севкисилә мүгајисә едәрдим. Бу гаршылыглы гајғы илә бағлы Зәрифә ханымын Москвадан гајытдығы вахт бир епизоду хатырлајырам. ДТК-нын сәдринин кечмиш биринчи мүавини Семјон Кузмич Свигун Азәрбајчана, зона мүшавирәсинә кетмәли олдуғуна көрә, Зәрифә ханыма ади рејслә јох, өз тәјјарәсилә учмағы тәклиф едир. Орду кенералынын хүсуси дәстәси тәјјарәдә иди. Внуковдан һаваја галхдыгдан 15–20 дәгигәдән сонра тәјјарәдә техники насазлыг ашкар едилир. Зәрифә ханым екипаж үзвләриндән вәзијјәти өјрәнмәјә јолланан әмәкдашы көрүр. Һәмин адам јаранмыш вәзијјәт барәдә Зәрифә ханыма дүзүнү демәли олур. Мәним дәгиг информасијам олмаса да Зәрифә ханымын нараһатлығыны ашкар көрүрдүм. О өзү үчүн нараһат дејилди. Һејдәр Әлијевин, өвладларынын һадисәни нечә гаршылајачағындан нараһат иди. Бу зәриф, јарашыглы гадынын мәрдлији һамыја сирајәт едирди.

Һ.Әлијевлә ишләдијим илләр әрзиндә мән дәфәләрлә онун мәрдлијинин шаһиди олмушам. Һ.Әлијев һәмишә вахт тапыб ону гаршылајарды. Јахуд, һәр һансы өлкәјә, дејәк ки, Африка өлкәсинә сәфәр вахты Зәрифә ханым нечә олурса-олсун бир јол тапыб сәфирлијә, јахуд аерофлотун нүмајәндәлијинә зәнк едиб тәјјарәнин сағ-саламат јерә енмәси барәдә мә'лумат алырды. 1982-чи илдә Һ.Әлијевич ССРИ Назирләр Совети сәдринин биринчи мүавини вә ССРИ Сијаси Бүросунун үзвү олдугдан сонра

Совет Иттифагынын республикаларына вә шәһәрләринә тез-тез сәфәрә чыхмалы олурду. О вахтлар мән бир даһа әмин олдум ки, онун үчүн адамларла үнсијјәт бахымындан һеч бир манеә јохдур. Ону әһатә едән адамлар да јәгин ки, буну билирдиләр. Көрүнүр, елә буна көрә дә Һ.Әлијевичи машына әјләшдирмәк олмурду, чүнки һамы она јахынлашмаг, нә барәдәсә сорушмаг истәјирди. Һ.Әлијевичин сәчијјәви чәһәти будур ки, һеч бир шикајәтчини, јахуд өз дәрдини она билдирмәк истәјән адамы диггәтдән кәнар гојмурду. Әслиндә она тәрәф чан атан адамларын гаршысыны алмаг бизә гадаған олунмушду. О өзү халгын гаршысына чыхыр, проблемләри, суаллары динләјирди. Бу чәһәтдән Һ.Әлијевичин бөјүк сијаси хадим, адамларын дәрдини-сәрини баша дүшән инсан кими характери сәчијјәвидир. "Нахимов" кәмисинин гәзаја уғрадығы вахт Һ.Әлијевич Новосибирскдә 2–3 күн галмағы нәзәрдә тутмушду. Амма сәфәр јарым ајадәк чәкди. Мәнә елә кәлир ки, Һ.Әлијевич олмасајды, дөвләт, мәишәт проблемләри чәтин ки, оператив һәлл едиләјди. Бир чох һалларда онун гәтијјәтли һәрәкәтләри Совет Иттифагы рәһбәрлијини бәднамчылыгдан да хилас едирди. Новороссијскдә олдуғу 15 күн әрзиндә о, һәлак оланларын доғмалары илә, сағ галанларла көрүшүр, хәстәханалара баш чәкир, хилас оланларын шәраитилә марагланырды.

МУСЛУМ МАГОМАЈЕВ: – Һ.Әлијевич аиләдә әвәзсиздир. Һамы она сонсуз мәһәббәтлә јанашыр, һөрмәт едир, өзләрини онун бәјәндији кими апарыр, хош әһвал јарадыр. Кимсә роjалда чалыр, кимсә күлүр, зарафатлашырды. Бир дәфә Зәрифә ханым вә Һ.Әлијевич мәнимлә Тамара үчүн аилә тоју, гонагларсыз шәнлик кечирмәк гәрарына кәлдиләр. Һ.Әлијевич Зәрифә ханымдан роjал архасында әјләшмәји ҳаһиш етди. Онун нечә көзәл чалдығыны о вахт көрдүм. Үмумијјәтлә, мусигисевәр аилә иди. Һәмин күн Зәрифә ханым роjалда чалды. Һ.Әлијевич исә "Алмаз"дан сонатаны чох көзәл охуду. Бу аиләнин мусигијә бағлылығы Севил ханымда даһа чох һисс олунур.

АЛЕВТИНА ФЕДОРОВНА БРОВКИНА: – Сева, үмумијјәтлә, мәним симпатијамдыр. Сон дәрәчә исте'дадлы гадындыр. Әкәр билсәјдиниз нечә көзәл маһнылар бәстәләјир? Һәлә анасына севкисини демирәм. Чох зәриф һиссләр, дујғулардыр...

МӘТН: – Бәли, инсанлар доғулур, кәлир, јашајыр вә бу дүнјадан көчүр. Амма тарих вә инсанлар јаддашларында јалныз шәрәфли өмүр сүрәнләри, хејирхаһ әмәлләри илә инсанларын гәлбинә һаким оланлары өз јаддашында сахлајыр... Зәрифә ханым кими инсанлары...

СОН

7 октјабр 1998-чи ил

ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ

ƏSRİN MÜGAVİLƏSİ

Birinchi film

PROLOG

Azərbaycan Dövlət Tarix və Etnoqrafiya muzeyinin ekspozisiyasındakı böyük kiçik xəritə – Azərbaycan xəritəsi panorama. Azərbaycan tarixinin maddi mədəniyyət zənginliyini göstərən işıqlar yanır. Bu işıqlardan Janardağın aşılarına (ön plan) keçid və bütöv panorama; vertalyot yüksəyə qalxdıqca panorama genişlənir. Janardağ kiçilir, Abşeronun geyri-adi relyefi, palçıq vulkanları bölkəsi; uçsuz-bucaqsız neft buruqları "meşəsi"...

MƏTN: – Bu, Azərbaycandır. Çox qədim zamanlardan tarixçi və səyyahlar onu odlu torpaq, Odlar ölkəsi adlandırıb. Aşılarla birkə qaynayan geyri-adi bulaqları, mə'çüzəli yanar dağları olan bu ölkə əzəl kündən dünyanın diqqətini çəlb edib. Tarix boyu Abşeron yarımadası "sirli yaşıl ocaq məskəni", Bakı "dünyanın neft akademiyası" kimi məşhurlaşıb...

Zaman-zaman yadellilər hücum edib, yaxın-uzaq imperiyalar bu qədim yurdun yeraltı, yerüstü sərvətlərinə göz dikib, azadlığına, müstəqilliyinə qənim kəsilib. Vaxt olub ki, çay kimi axan bu bol sərvəti qanlı faciəsinə, qara qızılı qara kününə dönüb Azərbaycanın...

Bunlar keçmişdir, tarixin söylədikləridir. Bizi isə bu filmdə Azərbaycan neftinin müasir mənzərəsi,

дүнја мигјаслы проблем вә перспективләри, "Әсрин мүгавиләси" илә башлајан бүтөв кәләчәји дүшүндүрүр. Президент Һејдәр Әлијевин мүдрик, хиласкар сијасәти илә тарихдә илк дәфәдир ки, сәрвәтләри сәадәтинә, гара гызылы аг күнләринә хидмәт едир Азәрбајчан Республикасынын...

* * *

Бакынын телегуллә учалыгындан чәкилән панорам мәнзәрәси көрунур. Бу бүтөв көрунушдән Кулустан сарајына кедиш... Кулустан сарајы гаршысында Азәрбајчанын вә дикәр дөвләтләрин бајраглары далгаланыр. "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланачагы саатларын, анларын овгатыны әбәдиләшдирән кадрлар бир-бирини давам вә инкишаф етдирир...

МӘТН: – Бакы. 20 сентјабр 1994-чү ил. Һәмин күн мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын һәјатында тарихи бир һадисә баш верди. Бөјүк бејнәлхалг мүгавилә – алты өлкәни тәмсил едән он бир харичи ширкәтлә багланан, кениш мигјасына, отуз иллик гејри-ади перспективләринә көрә "Әсрин мүгавиләси" адландырылан тарихи сазиш имзаланды. Дахили вә харичи дүшмән күввәләринин әкс мөвгејинә, бүтүн чәһдләринә, тәхрибатларына бахмајараг, азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев өз чәсарәтли, мүдрик, тарихи сөзүнү деди. Бу, Азәрбајчанын гапыларыны дүнјаја ачан, кәнч республиканын нефт сәнајесини, бүтөвлүкдә игтисадијјатыны габагчыл дүнја илә говушдурараг бөһрандан хилас едән, вәтән вә халг наминә бөјүк перспективләрә наил олан мүдриклијин, гәтијјәтин тәнтәнәси иди.

* * *

БИЛЛ РИЧАРДСОН (АБШ-ын Енеркетика назири): – Президент Әлијев истәр енержи саһәсиндә, истәр Хәзәр рекионунда, истәрсә дә бүтөвлүкдә бу рекионда сөзүн әсл мә'насында һәгиги лидердир. Һејдәр Әлијеви јалныз бу күнүн бөјүк шәхсијјәти сајмаг фикримчә јанлышлыг

оларды. О, чох илләрин јетишдирдији күчлү, гүввәтли бир шәхсијјәтдир. Президент Әлијев халгынын мәнафеји наминә нефт, газ вә дикәр тәбии еһтијатлардан сәмәрәли истифадә етмәк үчүн чох әһәмијјәтли гәрарлар гәбул едиб. Үмумијјәтлә, биз президент Әлијевин гәрб вә америкапәрәст сијасәтини, ејни заманда енержи еһтијатларынын истифадәси үчүн көстәрдији фәдакар әмәји, һәмчинин ајры-ајры харичи ширкәтләрлә вә өлкәләрлә гурдуғу әһәмијјәтли мүнасибәтләри јүксәк гијмәтләндиририк вә ону Америка Бирләшмиш Штатларынын јахын досту һесаб едирик.

Президент Әлијев нефт мүгавиләләринин реаллашмасы үчүн мүһүм рол ојнајыб. О, елә бир лидердир ки, онун ојнадығы мүһүм стратежи ролу тәкчә бунунла мәһдудлашдырмаг олмаз. Бир даһа тәкрар етмәк истәјирәм, президент Әлијев өз өлкәси үчүн чох мүһүм олан Гәрблә, о чүмләдән Америка илә даһа да јахынлашмаг сијасәти јеридир. Бундан әлавә президент Һејдәр Әлијев һәгиги, садиг вә көзәл достлуғу олан бир шәхсијјәтдир.

Күлустан сарајындан "Әсрин мугавиләси"нин имзаланмасыны әкс етдирән тарихи көрүнтүләр. Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев сәнәди имзалајыр. Алгышлар... Сонра президент Һејдәр Әлијевин тарихи чыхышындан бир нечә фрагмент тәгдим олунур... Күрултулу алгышлар панорам. "Әсрин мугавиләси"ни имзалајан дөвләтләрин бајраглары панорам вә Азәрбајчан Республикасынын бајрагы бүтүн әзәмәти илә далгаланыр.

Верталјот чәкилишләри илә Хәзәрин үстү илә ирәлиләјирик. "Азәри", "Чыраг", "Күнәшли" јатаглары панорам планларда көрүнүр. Естакадалардан биринди Азәрбајчан бајрагы диггәти чәлб едир. Верталјот бајрагын башына доланараг естакададакы мејданчаја енир. Мејданчада АБӘШ-ин рәсми нумајәндәләрини көрүрүк. Бејнәлхалг Әмәлијјат Ширкәтинин илкин фәалијјәтини әкс етдирән мухтәлиф сәнәдләр, диаграмлар, фото-видео тәсвирләр вә с...

ДЕВИД ВУДВОРД (АБӘШ-ин президенти): – "Әсрин мүгавиләси", әслиндә бирбаша президент Әлијевин рәһбәрлији вә

узаг көрәнлијинә аид едилмәлидир. Бу мүгавилә Азәрбајчаны бејнәлхалг сәрмајәләрин үзүнә ачды, бу да Азәрбајчанын ири нефт ширкәтләринин мәхсус олдуғу дөвләтләр тәрәфиндән танынмасы вә һәмин өлкәләрин дәстәјини газанмасы илә нәтичәләнди. Мән һәм дә инанырам ки, бу мүгавилә Азәрбајчан мүстәгиллик газанандан бәри мүһүм дәјишикликләрин апарычысы олмушдур. Мәнчә, мүгавилә имзаланында чохлу скептикләр вар иди ки, онлар бу мүгавиләнин нәјәсә апарыб чыхарачағына инанмырдылар. Инди исә биз көрүрүк ки, илкин нефт лајиһәмиз бу илин апрелиндә Супса терминалынын ишә салынмасы илә баша чатдырылмышдыр. Беләликлә, биз сүбут етдик ки, бурада иш көрә биләрик. Һәмчинин Азәрбајчан нефтини дүнја базарына ихрач етмәк бачарығымызы да сүбут едә билдик. Лајиһәнин һәјата кечирилмәси темпини Шимал дәнизи вә Алјаска кими јерләрлә мүгајисә етсәк, көрәрик ки, биз бурада нефти дүнјанын дикәр нефт һөвзәләриндә олдуғундан даһа тез бир заманда вә даһа сүр'әтлә истеһсал етмишик. Истеһсал башланандан чәми 17 ај сонра һасилатын һәчми илдә 5 милјон тона чатмышдыр. Бу, һәгигәтән чох мүһүм бир наилијјәтдир. Бизим бурадакы бешиллик фәалијјәтимиз нәтичәсиндә Азәрбајчан халгы әһәмијјәтли мәнфәәтләр әлдә етмишдир. Һесабламаларымыза көрә, бу илин сонунадәк өлкә игтисадијјатына чатачаг бирбаша мәнфәәтин һәчми 900 милјон доллар олачагдыр. Бу да бизим өдәдијимиз бонуслар, јерли подратчыларла бағладығымыз мүгавиләләр, бизим јерли ишчиләрә вердијимиз маашлар вә саирә нәтичәсиндә олачаг.

Буна әлавә олараг, биз әмәлијјатларымызда вә Бакыдакы баш офисимиздә минләрлә јерли мүтәхәссиси ишлә тә'мин етмишик. Азәрбајчанда подратчы сектор илә сых ишләјирик ки, онларын өз өлкәсинә даһа чохсаһәли хидмәт көстәрмәк габилијјәтини инкишаф етдирәк.

Мәнчә, президент Әлијевин стратекијасы, һәгигәтән, Азәрбајчан үчүн јени нефт ерасынын башланғычыны гој-

мушдур. Бу, һәмчинин Бејнәлхалг Нефт Ширкәтләринин өлкәјә ән јахшы техники вә бизнес тәчрүбәләрини, еләчә дә малијјә еһтијатларыны кәтирмәсини мүмкүн етмишдир. Әввәл гејд етдијим кими, бу ширкәтләр өлкәјә өз дөвләтләринин дәстәјини кәтирмишләр. Вә бу, Азәрбајчанын дүнјада кениш танынмасыны вә дәстәкләнмәсини тә'мин етмишдир. Хүсусилә дә Гәрб өлкәләри президент Әлијевин бир вахтлар мөвчуд олмуш шәрг-гәрб тичарәт дәһлизини – Ипәк Јолуну бәрпа етмәк үчүн һәјата кечирдији сијасәти дәстәкләјирләр. Беләликлә, мән инанырам ки, бу стратекија, доғрудан да, чох узагкөрәндир вә Азәрбајчанда мүстәгиллијин вә демократијанын инкишафына әсаслы төһфәсини верәчәкдир.

Мән, һәр шејдән әввәл "Әсрин мүгавиләси"нә гошуланлары бу мүддәт әрзиндә әлдә олунмуш уғурлар мүнасибәтилә тәбрик етмәк истәрдим. Бу, Бејнәлхалг Нефт Ширкәтләринин Азәрбајчан халгы илә сых әмәкдашлығы нәтичәсиндә мүмкүн олмушдур.

Азәрбајчан халгы чох бачарыглыдыр вә онун нефт сәнајеси узун бир тарихә маликдир. Һәмин наилијјәтләр бејнәлхалг нефт сәнајеси илә говушма, тәчрүбә вә сәриштәләрин бирләшдирилмәси нәтичәсиндә мүмкүн олмушдур. Азәрбајчанда нәһәнк нефт јатагларынын, јени кәшф едилән газ јатагларынын мөвчудлуғу илә јанашы сон беш илдә көстәрдијимиз кими, бундан сонра да Азәрбајчан үчүн уғурлу бир кәләчәк јаратмағы бачармаг габилијјәтимизлә ирәлиләмәлијик.

Беләликлә, "Әсрин мүгавиләси"нин 5-чи илдөнүмү чох мүһүм бир һадисәдир. Мән Азәрбајчан халгыны бу наилијјәт мүнасибәтилә тәбрик етмәк вә онлара бу мүддәт әрзиндә көстәрдикләри дәстәк вә әмәкдашлыға көрә тәшәккүр етмәк истәрдим.

* * *

МӘТН: – 1993-чү илин 15 ијунунда халгын арзусу, үмиди, тә'киди, тәләби илә јенидән сијаси һакимијјәтә гајыдан Һејдәр Әлијев азадлыг, мүстәгиллик јолунда көврәк аддымлары-

ны атан Азәрбајҹан Республикасыны сијаси ифласдан, глобал мәһволмадан, сепаратист зәрбәләрлә парчаланараг бөлүшдүрүлмә фаҹиәсиндән хилас етди. Она көрә һәмин күн һәр ил Милли Гуртулуш күнү – үмумхалг бајрамы кими гејд олунур. Бу, тәкчә сосиал-сијаси гуртулуш јох, һәм дә бүтөв игтисади тәнәззүлүн гаршысынын алынмасы, игтисадиҹҹатда, еләҹә дә Азәрбајҹан нефт сәнајесиндә јени дөврүн башланғыҹы иди. 1969–82-ҹи илләрдә – 14 иллик һакимиҹҹәти әрзиндә Азәрбајҹан нефт сәнајесинин әсаслы шәкилдә јенидән гурулмасына рәһбәрлик едән Һејдәр Әлијев 1993-ҹү илин 15 ијунундан башлајараг гыса мүддәтдә бу саһәнин консептуал, елми-стратежи инкишаф јолларыны мүәјјәнләшдирди.

Јени, мүстәгиллик дөврүнүн чидди тәләб вә тәклифләри нефт сәнајесиндә гапалы јох, дүнјәви сијасәт јеридилмәсини күндәлиҹә чыхармышды. Һејдәр Әлијев вахт итирмәдән бу тарихи зәрурәти Азәрбајҹан халгынын, дөвләтинин јахын вә перспектив милли, сијаси-стратежи мараглары илә әлагәләндирәрәк бејнәлхалг мүгавиләҹә – "Әсрин мүгавиләси"нә наил олду. – "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланмасы Азәрбајҹанын суверен һүгугларынын бәргәрар олдуғуну, мүстәгил дөвләт олараг өз сәрвәтләринә саһиб олдуғуну дүнјаја бир даһа көстәрди. Илк вахтлар Хәзәрдә һеч бир харичи нефт ширкәтинин фәалиҹҹәтини гәбул етмәјән бә'зи гоншу дөвләтләр илләр өтдүкчә Азәрбајҹан президентинин дәмир мәнтиги гаршысында кери чәкилдиләр, сектор принсипи илә разылашдылар. Һејдәр Әлијевин 1993-ҹү илдә көстәрдиҹи, гәбул етдиҹи нефт стратекијасы јолуна инди бүтүн Хәзәр рекиону дөвләтләри гошулуб. Бу, Һејдәр Әлијевин сијаси-дипломатик узагкөрәнлијинин даһа бир тәсдигидир.

* * *

ПЕТР СТОЈАНОВ (Болгарыстан президенти): – Зәннимчә, "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланмасы һәм Азәрбајҹан, һәм дә рекионумуздакы дикәр өлкәләр үчүн бөјүк һадисәдир.

Азәрбајҹанла бәрабәр рекионун дикәр өлкәләринин

дә јени јүзилликдә ән перспективли дөвләтләрә чевриләчәјинә инанырам. Әминәм ки, бу күн Авропанын вә бүтүн дүнјанын көзү мүасир Азәрбајчана јөнәлиб.

Чох шадам ки, талејин һөкмү илә Болгарыстан Азәрбајчанла Гәрби Авропа арасында јерләшир вә бу бахымдан өлкәниздә кедән просесләрә бизим марағымыз бөјүкдүр.

Мән Азәрбајчанын инкишафы наминә узагкөрән сијасәт апаран президент Һејдәр Әлијевин мүстәсна ролуну јүксәк гијмәтләндирирәм.

Өлкәләримиз арасында тарихи достлуғун вә мећрибан мүнасибәтләрин даһа да кенишләнмәси халгларымыза бөјүк фајда верә биләр, чүнки һәм сизин, һәм дә бизим марагларымыз үст-үстә дүшүр. Ејни мараглары олан дөвләтләр кими Азәрбајчан вә Болгарыстан гыса заманда өз тәләбатларыны өдәјә биләр.

Сәмими гәлбдән сизә уғурлар диләјирәм.

* * *

МӘТН: – 20 сентјабр 1994-чү илдә имзаланан "Әсрин мүгавиләси" мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын мүасир нефт-газ сәнајеси тарихиндә јени бир сәһифә ачды. 1995–96-чы илләрдә Бакыда имзаланан "Гарабағ" вә "Шаһдәниз", даһа сонра реаллашан "Әшрәфи", "Күрдашы", "Гобустан", "Күрсәнки", "Атәшкаһ-Јанан Тава" мүгавиләләри президент Һејдәр Әлијевин узагкөрәнликлә һәјата кечирдији бөјүк нефт сијасәтинин уғурлу нәтичәләри иди. Бу тарихи сәнәдләр практик фәалијјәтә чевриләрәк "Әсрин мүгавиләси" илә башланан бөјүк иши давам вә инкишаф етдирирди. Бу мүгавиләләрлә кәнч, азад Азәрбајчан Республикасына јахын вә узаг тарихимиздә аналогу олмајан бөјүк капитал, инвестисија ахыны башлајыр, мүстәгил мәмләкәтимиз сөзүн һәгиги мә'насында тәрәгги, дирчәлиш јолуна чыхырды.

* * *

Верталјот "Дәдә Горгуд" јарымдалма гурғусунун әтрафында дөврә вурур. Нәһәнк гурғу бүтүн әзәмәти илә көрүнүр. Сонра бу гурғу-

нун илкин көркәмини (кино-лент вә ја фотолар) – 70-чи илләрдә јарадылан "Хәзәрдәнизнефт" үзән јарымдалма гурғусуну көрүрүк. Мәтнә үјғун олараг кадрлар дәјишир. "Дәдә Горгуд" гурғусунун ачылышы вә с. диггәти чәлб едир.

МӘТН: – Азәрбајчан Республикасынын рәһбәри Һејдәр Әлијевин 1969–82-чи илләрдә һәјата кечирдији әзәмәтли гуручулуг фәалијјәтинин јадикарындан бири – "Хәзәрдәнизнефт" јарымдалма үзән гурғусу... Бу гурғу кечмиш ССРИ-нин "Судоимпорт" бирлији илә АБШ-ын "Армо Интәнәшнл" ширкәти арасында бағланан мүгавиләјә әсасән 1976-чы ил ијулун 1-дә тикилиб баша чатмышдыр. Тикинтијә 46 милјон АБШ доллары сәрф олунмушдур. 1981-чи илдә Хәзәр дәнизинин Азәрбајчан секторунда ишә салынан, нефт сәнајесинин инкишафында өз дөврүнә көрә мүһүм рол ојнајан бу гурғу вахт кәлди ки, "Әсрин мүгавиләси"нин һәјата кечирилмәси ишләринә чәлб едилди. Һејдәр Әлијев узагкөрәнлијинин бәһрәси олан "Хәзәрдәнизнефт" гурғусу 20 ил сонра "Дәдә Горгуд" адыјла јенидән мүстәгил Азәрбајчан Республикасына хидмәт етмәјә башлады. Хәзәрин 475 метр дәринлијиндә јерин 7600 метр дәринлијинә гујулар газмаға гадир олан "Дәдә Горгуд" јарымдалма газма гурғусунун икинчи нәсли – "Истиглал" гурғусу да бөјүк имканлара маликдир. Инди Хәзәрин Азәрбајчан секторунда "Әсрин мүгавиләси"нин, еләчә дә нефт мүгавиләләринин һәјата кечирилмәсиндә "Дәдә Горгуд" вә "Истиглал" јарымдалма газма гурғулары әвәзедилмәз рол ојнајыр. 1300 иллик "Китаби-Дәдә Горгуд" јаддашыны јашадан, Азәрбајчанын азадлыг арзуларына сәс верән бу мүасир гурғулар – "Дәдә Горгуд" вә "Истиглал" нәһәнкләри президент Һејдәр Әлијевин өз халгына тарихи төһфәләридир. Јалныз халгынын дүнәни, бу күнү, сабаһы илә јашајан, онун тарихи күчүнү, јарадычы гүдрәтини сәфәрбәр етмәјә чан атан мүдрик рәһбәр һәлледичи техники гурғулара белә адлар верә биләрди: "Дәдә Горгуд", "Истиглал"...

"Истиглал" јарымдалма газма гурғусунун истифадәјә

верилдији күн Азәрбајчан нефт сәнајеси тарихинин јаддагалан, хошбәхт күнләриндән бири иди...

7 нојабр 1997-чи илдә Чыраг-1 платформасындакы илк hасилат гујусундан илк нефт чыхарылмасына hәср олунан рәсми көрүшдән әсас фрагментләр диггәти чәлб едир. Һамы севинч ичәрисиндәдир. Чыраг-1 платформасы монументал планларда көстәрилир. Президент консорсиум үзвләри, рәсми нүмајәндәләрлә сәмими көрүшүр, онлары тәбрик едир. Илк нефтлә бағлы тарихи севинч анлары: президент әлини нефтә батырараг узунә чәкир ("Тарихимизин икинчи 7 нојабр угурунун севинчи беләчә әбәдиләширди" мәтни hәмин анлары тамамлајыр...). Мәтндә хатырланан президент сәрәнчамы көстәрилир. Президентин имзасы өн плана кәтирилир. Символик јозум беләдир ки, hәмин угурлара президент имза атыб...

БИРИНЧИ ФИЛМИН СОНУ

25 сентјабр 1999-чу ил

ƏSRİN
MÜQAVİLƏSİ

ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ

İkinci film

Birinci filmin proloqu... 1949-cu ilin 7 noyabrından başlayan xroniкal kadrlar...

MƏTN: – 1994-cü il sentyabrın 20-də imzalanan "Əsrin müqaviləsi" həmin ilin 12 dekabrında qüvvəyə mindi. Beləliklə, Azərbaycan neft sənayesi tarixində analoqu olmayan nəhəng bir layihə praktik fəaliyyətə başladı. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin müştərək fəaliyyəti təzliklə uğurlu nəticələr verdi. Azərbaycan və dünya neft sənayesinin jaddaş kitabına jeni bir tarix jazıldı: 7 noyabr 1997-ci il. Həmin kün "Əsrin müqaviləsi"nin Çıraq-1 platformasındakı ilk hasilat gücüsü neft vermәjə başladı. Bundan düz 48 il əvvəl – 1949-cu ilin 7 noyabrında Azərbaycan neftçiləri dünjada ilk dəfə açıq dəniздə – Neft daşlarında neft çıxarmağa başlamışdılar. Xəzərin neft sənayesi tarixində ilk beynəlxalq konsorsiumda öz sə'jlərini birləşdirən ölkələrin neft şirkətləri ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının birkə uğuru olan ilk neftin sevinci isə daha çox idi. Həmin künün – neftçıxarma tariximizin ikinci noyabr uğurunun sevinci beləcə əbədiləşirdi.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əlijevin "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda xarici şirkətlərlə birkə işlənən neft jatağlarından ilkin

нефтин чыхарылмасы күнүнүн гејд олунмасы һаггында" 27 октјабр 1997-чи ил тарихли сәрәнчамында дејилдији кими: "Бүтүн бунлар Хәзәр һөвзәсинин енержи еһтијатларындан истифадә олунмасында јени, мүһүм мәрһәлənин башландығыны нүмајиш етдирир".

АБӘШ-ин кечмиш президенти Терри Адамсын Азәрбајчан Республикасынын "Шөһрәт" ордени илә тәлтиф едилмәси "Әсрин мүгавиләси"нин һәјата кечирилмәсиндә газанылан уғурлара Азәрбајчан дөвләтинин бөјүк гајғы вә диггәтлә, һәссаслыгла јанашмасындан хәбәр верир. Чүнки бу уғурлар ән әввәл азад, мүстәгил Азәрбајчана, онун игтисади јүксәлишинә, хошбәхт кәләчәјинә хидмәт едир.

* * *

Нәһәнк нефт терминалларынын тикинтисиндән панорам вә фрагментал ләвһәләр көстәрилир. Бакы—Новороссијск нефт кәмәринин реставрасијасыны, даһа сонра Бакы—Супса бејнәлхалг нефт кәмәринин чәкилиши вә тикинтинин башa чатмасыны әкс етдирән тарихи-хроникал кадрлар...

БОБ ЕРИКСОН (АБӘШ-ин баш әмәлијјатчы директору): – "Өтән беш илин наилијјәтләри һаггында данышаркән, демәлијәм ки, белә наилијјәтләр чох олмушдур. Ән биринчиси вә ән үмдәси бизим "Әсрин мүгавиләси"нин һәјата кечирилмәсиндә шаһиди олдуғумуз чох бөјүк уғурдур. Һәмин уғур бир чох саһәдә Азәрбајчанда сәрмајә е'тимадынын мөһкәмләнмәсинә, бу өлкәнин инкишаф вә ирәлиләјишинин бејнәлхалг мигјасда танынмасына кәтириб чыхармышдыр. Әкәр биз илкин нефт лајиһәсинин һәјата кечирилмәсинә нәзәр салсаг, бурада бу күнәдәк ән бөјүк уғурумузун илк нефтин һасил едилмәси олдуғуну гејд етмәлијик. Биз Чыраг платформасындан илк нефтин чыхарылмасыны 1997-чи ил нојабрын әввәлләриндә бајрам етдик.

О заман президент Әлијев бизим Чыраг платформасына кәләрәк, илк нефтин чыхарылмасынын рәсми мәрасиминдә иштирак етди. Бу күнәдәк биз һәмин платформада 14 гујү газмышыг. Бунун 11-и һасилат гујусудур ки, онлардан да һәр күн 15000 тон хам нефт чыхарылыр. Галан

3 гуjу суварма гуjулары кими еһтиjатда сахланылыр вә онлардан да 2000-чи илин маj ajында ишә дүшәчәк суварма лаjиһәси үчүн истифадә олуначаг. Бу да бизә Чыраг платформасындан хам нефт истеһсалынын үмуми һәчмини артырмаға имкан верәчәк. Бизим, һәмчинин хам нефтимизи бejнәлхалг базарлара ихрач етмәк үчүн 2 илкин нефт бору кәмәрләри системимиз вар. Бунлардан биринчиси, Шимал Ихрач Бору кәмәри маршруту иди ки, Сәнкәчалдан Новороссиjскә гәдәр узанараг, орадан хам нефтин бejнәлхалг базарлара jола салынмасына имкан верирди. Һәмин бору кәмәринин әмәлиjjатлары 1998-чи илин әсас һиссәсиндә уғурлу олмушдур. Лакин 1999-чу ил әрзиндә исә Чеченистандакы проблемләрлә әлагәдар бору кәмәринин ишиндә бир сыра фасиләләр баш вермишдир. Биз, һәмчинин Гәрб Ихрач Бору кәмәрини вә Супсадакы терминалымызы да тәнтәнәли мәрасимлә истифадәjә вермишик. Бу илин апрел ajында президент Һejдәр Әлиjев Супсаjа кедәрәк Гәрб Ихрач Бору кәмәри системинин рәсми ачылышыны ичра етмишдир. Гәрб Ихрач Бору кәмәриндә нәгл әмәлиjjатлары чох уғурла кедир. Бору кәмәри һал-һазырда өз лаjиһә күчү илә ишләjәрәк, илдә 5 милjон тон нефт ихрач етмәjә имкан верир. Индиjәдәк Супсадан 21 танкер jола салмышыг, һәмин танкерләр бизим һасил етдиjимиз хам нефти бejнәлхалг базарлара дашымышдыр. Беләликлә, үмумиликдә көтүрсәк, бизим илкин нефт лаjиһәси илә әлагәдар чох бөjүк наилиjjәтләримиз олмушдур. Вә бүтүн бунлар имкан вермишдир ки, биз дәниздә нефт jатағынын ишләнмәсинә башлаjаг, орадан хам нефти һасил едиб, саһилә дашыjыб, бejнәлхалг базарлара ихрач етмәк саһәсиндә өһдәлиjимизи уғурла jеринә jетирәк. Бүтүн бунлар инди лаjиһәмизин нөвбәти мәрһәләсинә доғру ирәлиләjәркән, бизим кәләчәк фәалиjjәтимизин мөһкәм бүнөврәсини тәшкил едир.

Бизим президент Һejдәр Әлиjевдән алдығымыз дәстәк, бир аз әввәл һаггында данышдығым наилиjjәтләрин әлдә олунмасында, һәгигәтән ән үмдә әһәмиjjәт дашымышдыр. Өлкә башчысы бизим бүтүн наилиjjәтләрими-

зин гејд олунмасына шәхси мараг көстәрмишдир. Дәдә Горгуд газма гурғусунун ишә салынмасы мәрасими, бизим Вилла Петролеадакы офисимизин ачылышы, Чыраг платформасында илк нефтин бајрам едилмәси, Республика сарајындакы илк нефтин гејд олунмасы илә әлагәдар тәнтәнәли мәрасимдән тутмуш Супса терминалынын, Гәрб Ихрач Бору кәмәринин ачылышы, "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланмасынын бу күнкү бешиллик јубилеј тәнтәнәсинәдәк бүтүн әсас тәдбирләримиздә президент Һејдәр Әлијев шәхсән иштирак етмишдир.

Бизим мүгавиләмиз һазырда мөвчуд олан бир чох сазишләр ичәрисиндә биринчисидир. Бу мүгавиләјә бир чох сәбәбләрдән "Әсрин мүгавиләси" ады верилмишдир. Әввәла, она көрә ки, бу, һәддиндән артыг вачиб бир сазиш иди. Бу, дүнја сәвијјәли бир мүгавилә иди вә елә бир мүгавилә иди ки, өзүндә бир сыра бөјүк ширкәтләри, бир сыра бөјүк дөвләтләри бирләшдирирди. Президент Һејдәр Әлијевин әсл дәстәји вә рәһбәрлији сајәсиндә индијәдәк имзаланмыш нефт сазишләринин сајы 19-а чатмышдыр. Онларын бир чоху артыг һәјата кечмәкдәдир. Бу һал-һазырда Азәрбајчанын үмуми глобал контекстдә вә глобал игтисадијјат мигјасында мөһкәмләндирмәкдә олан үмуми нефт стратежијасынын архасындакы чох бөјүк дәстәк вә мүдриклијин әһәмијјәтини бир даһа вурғулајыр.

Мән инанырам ки, бизим бу күнәдәк газандығымыз уғурлар һәм Азәрбајчанын узун мүддәтли парлаг кәләчәји, һәм дә бу өлкәнин үзүмүзә кәлән бир чох илләрдә бәһрәсини көрәчәји фираванлығын әлдә олунмасында мүстәсна әһәмијјәт кәсб едир.

* * *

МӘТН: – "Әсрин мүгавиләси"нин һәјата кечирилмәсиндә чыхарылан нефтин дүнја базарларына ихрачы проблеминин вахтында һәлл едилмәси мүһүм вәзифәләрдән биридир. Мүхтәлиф өлкәләрин кеополитик мөвге вә мүнасибәтләри, игтисади-сијаси мараглары, еләчә дә чидди капитал гојулушу илә бағлы олан бу проблемин һәлли јоллары Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијев тәрәфиндән көстә-

рилмишдир. Артыг чәкилиши баша чатан Бакы—Супса хәттинин, еләчә дә бөјүк нефтин ихрачына тә'минат јарадачаг Бакы—Чејһан лајиһәсинин идеја мүәллифи Һејдәр Әлијевдир. Азәрбајчан Республикасынын дүнјәви, кеополитик мүнасибәтләринә, мадди вә мә'нәви марагларына чаваб верән бу нәһәнк ихрач кәмәрләри, шүбһәсиз ки, "Әсрин мүгавиләси"нин там һәјата кечмәсиндә һәлледичи рол ојнајачаг.

* * *

Курчустан Республикасынын президенти Едуард Шеварднадзе "Әсрин мугавиләси"нә, даһа сонра Бакы—Супса нефт-ихрач кәмәринин чәкилишинин баша чатмасына өз мунасибәтини билдирир. Бу нәһәнк ишләрин һәјата кечирилмәсиндә Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин һәлледичи ролуну хүсуси гијмәтләндирир. О, Һејдәр Әлијевин Азәрбајчан халгы гаршысында чох бөјүк хидмәтләри олдугуну вургулајыр, онун нефт стратекијасыны анализ едәрәк гијмәтләндирир.

Түркијә президенти Сүлејман Дәмирәл "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланмасы вә бешиллик үгурларыны бирбаша Һејдәр Әлијевин мәгсәдјөнлү фәалијјәти илә әлагәләндирир. О, Бакы—Чејһан лајиһәси илә баглы кәркин, узун сүрән музакирәләрин, мүбаһисәләрин артыг архада галдыгыны гејд едир, вургулајыр ки, Һејдәр Әлијевин чәсарәтли, гәтијјәтли мөвгеји, Түркијәјә, һәгигәтән, бөјүк севкиси бу нәһәнк лајиһәнин һәјата кечмәсинин әсас шәртидир. С.Дәмирәл чыхышынын сонунда Һејдәр Әлијеви артыг еона чатан XX әсрин ән бөјүк сијасәт лидерләриндән бири кими гијмәтләндирир.

* * *

ДОКТОР БЖЕЗИНСКИ: – "Әсрин мүгавиләси"нин имзаланмасы чох бөјүк һадисәдир. Она көрә ки, бу, артыг елә бир фактдыр ки, о, Азәрбајчанын тәкчә мүстәгил өлкә олдуғуну јох, һәмчинин бу дөвләтин дүнја игтисадијјатына сүр'әтли интеграсија етмәк нијјәтини көстәрди. Бу факт бејнәлхалг бирлијин үзвү, дүнја инкишафынын иштиракчысы вә суверен бир өлкә кими Азәрбајчана јени бир статус верди. Өз көһнә симасыны дәјишмәк, тәбии еһтијатларындан сәмәрәли истифадә етмәк – бүтүн бунлар мүһүм бир фактордур ки, ону да мүстәгил Азәрбајчанын реаллығы сајмаг лазымдыр.

Бу фактор Азәрбајҹан үчүн чох мүһүмдүр. Бә елә бир глобал игтисади програмын тәркиб һиссәсидир ки, Азәрбајҹанын гәрбә вә бејнәлхалг бирлијә трансформасијаны күҹләндирир. Өлкәнин енержи еһтијатлары вә саирә бу дөвләтин игтисади имканларыны артырыр, әмәкдашлыг перспективләрини кенишләндирир вә ону монополис асылылыгдан чыхарыр. Ејни заманда, бу, Азәрбајҹанын дүнјада өз мөвгејини күҹләндирмәсинә дә зәмин јарадыр. Бу бахымдан, президент Һејдәр Әлијевин өлкәсинин чәтин вахтларында бүтүн тәзјигләрә, ағыр зәһмәт һесабына апарылан драматик данышыглара бахмајараг, (хүсусилә Кремл тәрәфиндән тә'сирләрә, билирсиниз ки, Москва Хәзәрдән чыхарылачаг нефтин Гәрбә ахыдылмасынын јалныз Новороссијск вариантынын үстүндә ис-рар едирди) һәр шејә синә кәрди. Бу барәдә президент Клинтон да ејни фикирдәдир. Президент Әлијев бу мәсәләләрдә мөһкәм мөвге нүмајиш етдирди вә бүтүн дүнјаја бир даһа бәјан етди ки, Азәрбајҹан артыг мүстәгил бир дөвләтдир вә гәтијјән һеч кәсдән асылы дејил. Азәрбајҹан дүнјадакы бүтүн фәалијјәтинә анчаг өзү нәзарәт едир.

Һесаб едирәм ки, стратежи әмәкдашлыг мәсәләсиндә елә бир проблем јохдур. Јә'ни бу мәсәләдә һеч бир сәрһәд көрмүрәм. Һәр кәс бир-бирилә стратежи әмәкдашлыг мүнасибәтләри гура биләр. Бејнәлхалг бәјаннамәләрин һәр бириндә бүтүн өлкәләрин стратежи әмәкдашлығы үчүн лазыми әсаслар вар. Бу бахымдан нә АБШ—Азәрбајҹан, јахуд Чин—Русија вә саирә стратежи ме'јары илә өлчүлмәмәлидир. АБШ-ын бурада ән бөјүк марағы рекионда кеосијаси плүрализм вә бир даһа империја ишғалларынын олмамасыдыр. О мә'нада ки, империјалар дөврү артыг битиб. Бу фикирләри дејәркән, мән һеч дә Русија, Британија вә ја Франса дөвләтчилик тарихинә гаршы чыхмырам. Буну тарих өзү сона јетирир. Гафгазда вә бүтөвлүкдә рекионда Америка марагларыны һеч дә Русија әлејһинә јөнәлмәјиб. Бу мараглар плүралист дүнја, халгларын вә милләтләрин бәрабәр јашамаг һүгугу вә онларын дөвләтләринин дүнјанын глобал мәсәләләрин-

дә иштиракынын тә'мин едилмәси илә бағлыдыр. Бу мә'нада бизим Азәрбајчанда да чох бөјүк стратежи мәгамларымыз вар. Азәрбајчан зәнкин тәбии еһтијатлары, рекионда мүһүм мөвгеји (Хәзәрдән әһатә олунмасы, Газахыстан, Түркмәнистан вә Өзбәкистана ачылан пәнчәрә олмасы) илә стратежи мараг доғурур.

Бу рекионун кәләчәји илә бағлы бир нечә фактора тохунмаг истәјирәм. Мән чох инанырам ки, рекионун мүһүм бир өлкәси олан Иранда фанатизм јоха чыхачаг. Тәбии ки, Иран халгы дүнја просесләриндән гәтијјән кәнарда галмаг истәмәјәчәк вә Иран—Америка диалогу баш тутачаг. Икинчиси, Түркијә илә бағлы. Авропа јени стандартлар сәвијјәсиндә Түркијәнин руһуну гәбул етмәлидир. Бу бахымындан, Азәрбајчаны да гејд етмәк лазымдыр. Нәһајәт, Русијанын өзү һаггында да оптимист фикирдәјәм. Инанмырам ки, рус халгы бир даһа империја дөврүнә гајытмаг истәсин. Русијанын сијаси елитасынын өзү дә бу носталжи мөвгејиндән әл чәкмәлидир. Рус халгынын өзү дә бундан имтина едир. Бахын, Чечнистан, Дағыстан, һәтта Азәрбајчанда белә бир просес баш версә, мән там әминәм ки, Азәрбајчан халгы өз һаглары уғрунда бөјүк мүгавимәт көстәрәчәк. Һәгиги мә'нада бу рекионда кеосијаси плүрализм, сабитлик бәргәрар олмалыдыр. Бизим Азәрбајчанла стратежи әмәкдашлығымыз да бу бахымдан чох әһәмијјәтлидир.

* * *

АРДНШ-ин вә АБӘШ-ин офисләри; "Әсрин мүгавиләси"нин бешиллик фәалијјәтини әкс етдирән мүхтәлиф сәнәдләр, диаграмлар, имзаланан мүгавиләләр вә с. көстәрилир. Һәр илдә көрүлән ишләр вә онларын маја дәјәрини көстәрән чәдвәлләр...

МӘТН: — 20 сентјабр 1994-чү илдә Бакынын Күлүстан сарајында имзаланан "Әсрин мүгавиләси" Азәрбајчан, еләчә дә дүнја нефт сијасәтиндә јени јолун уғурлу башланғычы олду. Даһа сонра Франсанын пајтахты Парисдә — Јелисеј сарајында, Русија Федерасијасынын пајтахты Москвада — Кремлдә, Америка Бирләшмиш Штатларынын пајтахты Вашингтонда — Ағ евдә, Бөјүк Британијанын пајтахты Лондонда — Баш назир игамәткаһында, 1999-чу илин 27

апрелиндә исә јенидән Вашингтонда нөвбәти мүгавиләләр имзаланды. Дүнјанын апарычы дөвләтләри, ән нүфузлу ширкәтләри илә бағланан 19 мүгавилә Азәрбајчан нефт сәнајесинин бөјүк инкишаф јолуна чыхдығындан, перспективләриндән сораг верир. "Әсрин мүгавиләси"нин һәјата кечирилмәсиндәки ардычыл уғурлар, республикаја күчлү капитал гојулушу Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин нефт стратекијасынын, бүтөвлүкдә ачыг гапы сијасәтинин зәрурәт олдуғуну тәсдигләјир.

* * *

13 јанвар 1997-чи ил. Франса, Парис, Јелисеј сарајы. Бу тарихи сарај чох бөјүк мәрасимләрин, тәнтәнәләрин шаһиди олуб. Анчаг илк дәфә иди ки, бурада Азәрбајчан Республикасы илә Франсанын ујғун тәрәфләри арасында нефт мүгавиләси имзаланырды. Азәрбајчан Республикасы Дөвләт Нефт Ширкәтинин имзаладығы сајча дөрдүнчү мүгавилә илә игтисади әмәкдашлығын һүдудлары бир гәдәр дә кенишләнирди.

* * *

1 август 1997-чи ил. Америка Бирләшмиш Штатлары, Вашингтон, Ағ ев. Бу нәһәнк дөвләтин тарихиндә илк дәфә иди ки, Ағ евдә нефт мүгавиләси имзаланырды. "Оғуз", "Абшерон", "Нахчыван" адландырылан һәмин нефт мүгавиләләринин имзаланмасы мәрасиминдә Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев вә Америка Бирләшмиш Штатларынын витсе-президенти Алберт Гор иштирак едирдиләр. Тарихдә илк дәфә Ағ евдә кечирилән бу тәнтәнәли мәрасим Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевә бөјүк һөрмәт вә еһтирамын тәзаһүрү, тәсдиги иди.

* * *

3 ијул 1997-чи ил. Русија Федерасијасы. Москва. Кремл. Һәмин күн бурада Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев вә Русија Федерасијасынын президенти Борис Јелтсинин иштиракы илә имзаланан јени нефт мүгавиләси мүстәгил өлкәләримиз арасында јени игтисади әмәкдашлыг көрпүсүнә чеврилди.

* * *

"Әсрин мүгавиләси"нин һәјата кечирилмәјә башланды-

ғы сон беш ил Азәрбајҹан нефт сәнајеси тарихиндә бүтөв бир мәрһәлә тәшкил едир. Ән гәдим нефт өлкәси Азәрбајҹан дүнјанын габагҹыл ширкәтләри илә реал әмәкдашлыг нәтичәсиндә тарихи шөһрәтини јенидән гајтарыр, планетин әсас нефт мәркәзләриндән биринә чеврилир... 1994-ҹү илдән башлајараг Бакыда кечирилән Бејнәлхалг Хәзәр Нефт-Газ сәркиләри азад, мүстәгил Азәрбајҹан Республикасынын сијаси-игтисади мөвгејинә мүһүм тә'сир көстәрмиш, халгымызын, дөвләтимизин јарадыҹы, гуруҹу потенсиалынын дүнјаја лајигли тәгдиминдә әсаслы рол ојнамышдыр. Сон беш илдә беш дәфә кечирилән, дүнјанын әксәр өлкәләрини, ән габагҹыл нефт-газ сәнајеси мәркәзләрини, ән нүфузлу мүтәхәссисләрини әһатә едән бу Бејнәлхалг сәркиләр мүстәгиллик тарихимизин унудулмаз, шәрәфли сәһифәләридир.

* * *

Хәзәрин Азәрбајҹан секторундан әлдә едәҹәк бөјүк нефтин дүнја базарларына чыхарылмасы проблемләринин һәллиндә Вашингтон конфрансларының мүһүм рол ојнады. Конфрансларда Азәрбајҹан Республикасынын баш назири Артур Расизадә, Азәрбајҹан Республикасы Дөвләт Нефт Ширкәтинин биринҹи витсе-президенти, милләт вәкили Илһам Әлијев вә дикәр нефт мүтәхәссисләри иштирак едирдиләр. Техасда, нефт мәркәзи сајылан Һјустонда кечирилән илк конфрансда, еләҹә дә Вашингтонда тәшкил едилән дикәр јүксәк сәвиҹјәли мүзакирәләрдә Илһам Әлијев чох фәал, мәгсәдәујғун шәкилдә иштирак едәрәк чидди уғурлар газанды. Мүстәгил Азәрбајҹанын нефт стратекијасы илә дүнја нефт сијасәтини бачарыгла говушдуран, елми-нәзәри вә интеллектуал назырлығын бөһрәси олан бу уғурлар халгымыза, дөвләтимизә әсл өвлад хидмәти иди...

* * *

21 ијул 1998-ҹи ил. Бөјүк Британија. Лондон. Баш назирин игамәткаһы. Һәмин күн бурада имзаланан "Инам", "Араз", "Мурадханлы" нефт мүгавиләләри илә Бакы–Лондон мүнасибәтләри даһа да јахынлашды. Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин, Бөјүк Бри-

танија вә Шимали Ирландија Бирләшмиш Краллығынын баш назири Тони Блҹерин иштирак етдиҹи бу мәрасимдә имзаланан мүгавиләләрлә ирәлиҹә доғру бир аддым атылды.

* * *

29 октјабр 1998-чи ил. Анкара. Һәмин күн Азәрбајҹан, Газахыстан, Өзбәкистан, Күрҹүстан вә Түркијә президентләри Хәзәр нефтинин ихрачы үзрә Бакы—Ҹејһан стратежи маршрутунун дәстәкләнмәси һаггында сијаси бәјаннамә имзаладылар. Америка Бирләшмиш Штатларынын Енеркетика назири Ричардсонун да имзаладығы Анкара бәјаннамәси Бакы—Ҹејһан нефт ихрачы кәмәринин талејини һәлл етди. Бу, президент Һејдәр Әлијевин нефт стратекијасынын даһа бир уғурудур.

* * *

27 апрел 1999-чу ил. Америка Бирләшмиш Штатлары. Вашингтон. Һәмин күн "Савалан", "Лерик—Дәниз", "Зәфәр—Мәш'әл", "Падар" мүгавиләләринин АБШ Конгресиндә имзаланмасы илә Азәрбајҹанын нефт стратекијасынын һәјата кечирилмәсиндә чидди уғурлар газанылды. Бу тарихи сәнәдләрлә Азәрбајҹан Республикасынын сон беш илдә имзаладығы нефт мүгавиләләринин сајы 19-а чатды. Артыг бөјүк бәһрәсини вермәјә башлајан бу нефт мүгавиләләри халгымыза, доғма Азәрбајҹан Республикасына узун-узун илләр бөјүк шәрәфлә, ләјагәтлә хидмәт едәчәк.

* * *

"Әсрин мүгавиләси" илә башланан тарихи әмәкдашлығын, кениш мигјаслы кеоложи кәшфиҹҹат ишләринин нәтичәсиндә мә'лум олду ки, Азәрбајҹан Республикасы һәм дә сон дәрәчә зәнкин газ еһтијатларына маликдир. Хүсусилә, Шаһдәниз јатағында күлли мигдарда газ еһтијатларынын ашкарланмасы, елми-практик шәкилдә сүбут олунмасы Азәрбајҹан Республикасынын јахын кәләчәкдә һәм дә газ ихрач едән өлкәјә чевриләчәјини тәсдиглиди. Бу, дөвләтимизин азадлығына, милли мүстәгиллијинә, игтисади дирчәлишинә даһа бир тә'минат, тәбиәтимизин үзә чыхан, торпағын дәринликләриндән бој көстәрән даһа бир төһфәси иди.

ЕПИЛОГ

Филмин әввәлиндәки нәһәнк кил хәритә – Азәрбајҹан Республикасынын бөјүк хәритәси. Икили тәсвирлә президент Һејдәр Әлијев "Әсрин мүгавиләси"нә имза атыр. Һәмин сәнәд вә президентин әли, имзасы хәритә боју көрүнүр... Алғышлар. Азәрбајҹанын дөвләт бајрағы әзәмәтлә далғаланыр. Сәһәр. Күнәш санки бу далғаланан бајрагдан бојланыр... Күнәшлә президент гоша – боја-бој көрүнүр. Бакынын – Абшерон јарымадасынын верталјотдан чәкилән уникал панорамы... Верталјот "Дәдә Горгуд" вә "Истиглал" јарымдалма газма гургулары үзәриндә дөврә вурур. Хроникадан президент Һ.Әлијевин узунә нефт вуруб кулумсәмәси кадрлары; бу кадрлардан икили тәсвирлә "Дәдә Горгуд" вә "Истиглал" адларына кечир. Белӛликлә, филмин символик сонлугу "Дәдә Горгуд" вә "Истиглал"ла һәлл едилир.

МӘТН: – "Азәрбајҹанын бир дөвләт кими мөһкәмләнмәсиндә, игтисади ислаһатларын апарылмасында президент Әлијевин наилиҹҹәтләри јүксәкдир". Бу сөзләр Америка Бирләшмиш Штатларынын президенти Билл Клинтона мәхсусдур. Планетимизин ән габағчыл өлкәләри, ән бөјүк бејнәлхалг вә рекионал тәшкилатлары илә сых интеграсија, гаршылыглы әмәкдашлыг јолу илә кедән, узун илләрин гапалы империја мараглары даирәсиндән ачыг, азад, сивил, тәрәггипәрвәр дүнја системинә чыхан, демократик, һүгуги, дүнјәви дөвләт гуручулуғунда дөнмәдән ирәлиләјән Азәрбајҹан Республикасы кечид дөврүнүн ағры вә севинчләрини биркә јашајыр. Бу бир һәгигәтдир ки, инди тәрәгги дөврүнү јашајан әксәр халглары, дөвләтләри ағрылы-әзаблы кечид дөврүндән даһи шәхсиҹҹәтләр – Бисмарклар, Вашингтонлар, де Голлар, Ататүркләр чыхарыб. Азәрбајҹаны хилас етмәк, XXI әсрә азад, мүстәгил, бүтөв, демократик дөвләт кими апармаг шәрәфи президент Һејдәр Әлијевә мәхсусдур.

СОН

26 сентјабр 1999-чу ил

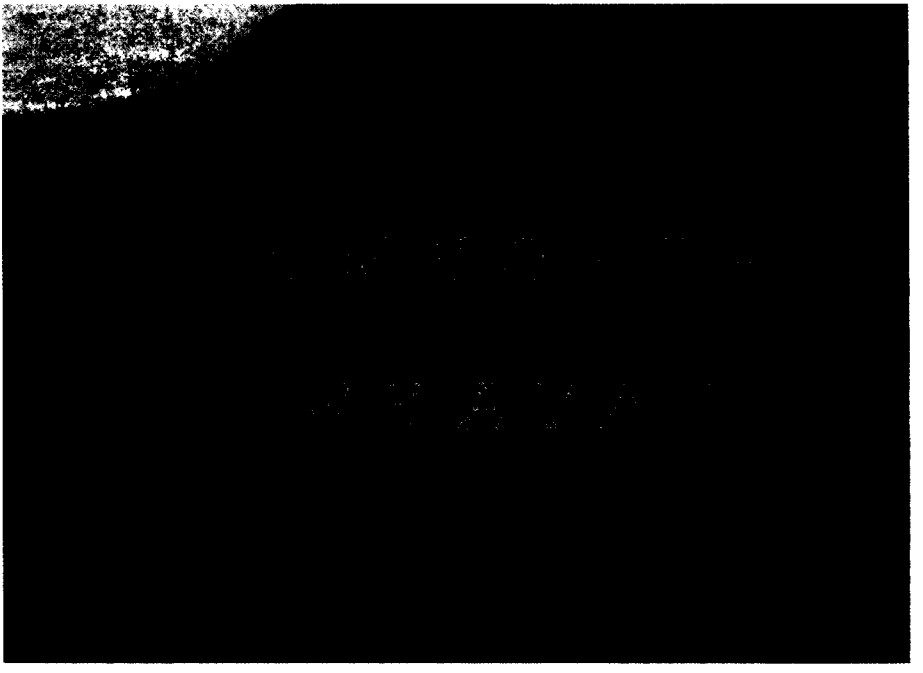

ИСЛАМКӨЈДӘН ЧАНКАЈАЈА

Биринчи филм

Мусиги фонунда түрк тарихи илә бағлы тәсвирләр бир-бирини әвәз едир, адлары чәкилән шәхсиjjәтләрин шәкилләри көстәрилир. Сонра узаг фондан мүхтәлиф ефектләрлә ***"Исламкөjдән Чанкаjаjа"*** *титри екрана кәлир.*

МӘТН: – Түрк дүнjасы бәшәриjjәтә елә гүдрәтли шәхсиjjәтләр вермишдир ки, заман-заман мәмләкәтләр бу дүhаларын ишығына бүрүнмүшдүр. Мете, Атилла, Чинкиз хан, әмир Теjмур кими гүдрәтли чаhанкирләрин ады кәләндә дүшмән ордулары пәрән-пәрән дүшәр, мәмләкәтләр, империjалар улу түркүн гаршысында диз чөкәр, аман диләjәрди. Түрк шәргдән-гәрбә, чәнубдан-шимала ат бағры jарыб; jурдун сәрhәдләринин, учсуз-бучагсыз дүзәнләрин, jашыл чәмәнләрин, башы гарлы дағларын, кечилмәз орманларын шәриксиз саhиби иди улу түрк! Ат белиндә гылынч вә низәси илә jазды түрк өз сөзүнү тарихә! Дөjүш мejданларында дүшмәнин бағрыны jаран, түрк ислам бajрағыны шәрәфләндирән, ону jени-jени зирвәләрә санчан улу бабаларымыз нечә-нечә jүзилликләр бojу зәфәр тачыны әлдән вермәди. Мәмләкәтләр түркүн гылынчына бojун әjди, өмринә мүнтәзир дajанды. Шан-шөhрәт, чәсарәт вә jенилмәзлик, ләjагәт вә мәғрурлуг түркүн әбәди рәмзинә чеврилди. Дүнjа түркү өjдү, адына дастанлар jазды, шә'нинә нәғмәләр гошду.

* * *

"Түркүн бajрағы" маhнысы үjгүн кино-кадрларла тәгдим олунур. XX

əср Туркијə тарихи илə баглы тəсвирлəр, дөјүш сəһнələри көстəрилир. Биринчи дүнја мүһарибəсинин дөјүш епизодлары өн плана чəкилир.

* * *

МƏТН: – Тарих түркү заман-заман сынаға чəкди, ағыр имтаһан гаршысында гојду. Јаделлиләр ахын-ахын түркүн үзəринə јериди. Түрк өлүм-дирим савашына галхды, өз варлығыны, өз шəрəфини һифз етди, көксүнү сипəр етди доғма јурдуна.

XX јүзиллик түрк тарихиндə хүсуси јер тутур. Əсрин əввəлləриндə Османлы империјасынын башы үзəрини гара булудлар алды. Түркијə онун варлығыны тəһдид едən дүшмəн ордулары илə үзбəүз галды. Кин, күдурəт пүскүрəн дүшмəн ордулары ирəлиləдикчə олмазын вəһшиликлəр төрəдирдиләр.

* * *

М.К.Ататүркүн тəсвири екранда көрүнүр. Екранын дикəр күнчүндə исə азадлыг угрунда мүбаризə сəһнələринə диггəт јетирилир.

* * *

МƏТН: – О ағыр күнləрдə Түркијə Мустафа Камал паша башда олмагла истиглал савашына галхды. Гəһрəман түрк əскəри дөјүш мејданларында өлүмə мејдан охуду. Гəви дүшмəни јеринə отуртду. Мүгəддəс түрк торпағы шəһид ганы илə суварылды. Түркијə өз варлығыны горујуб сахлады. Гази Мустафа Камал паша Ататүркүн башчылығы илə јени Түркијə Чүмһуријјəти гурулду. XX əсрдə түрк дүнјасы өз гүдрəтли шəхсијјəтləри илə бүтүн дүнјаны бир даһа һејрəтə салды. Мүдрик дөвлəтчилик зəкасына, зəнкин идарəчилик тəчрүбəсинə малик Түркијə Чүмһуријјətинин президенти Сүлејман Дəмирəл вə Азəрбајчан Республикасынын президенти Һејдəр Əлијев XX əср түрк дүнјасынын бəшəријјətə бəхш етдији нурлу шəхсијјətləридир. Мүасир түрк кəнчləринə өрнək олан бу ики гүдрəтли шəхсијјətин һəјат фəалијјəти бүтүнлүклə вətənə фədакарчасына хидмəт нүмунələриlə олдугча зəнкиндир.

* * *

Екранда мухтəлиф ефектləрлə титр көрүнүр:
Исламкөјдən Чанкаjаја.

Сонра Чанкаја көшкүнүн умуми вә фрагментал тәсвирләри көстәрилир.

* * *

МӘТН: – Түркијәнин доггузунҹу президенти дүнјанын ән танынмыш дөвләт вә сијасәт хадимидир. Түрк дүнјасынын XX јүзилликдә јетишдирдији ән бөјүк шәхсиҹјәтләрдән бири Сүлејман Дәмирәл! Онун бир инсанын өмрүнә сығмајан мәһтәшәм һәјат һекајәси, артыг әфсанәләшмиш олан фәалиҹјәти чанындан чох севдији Түркијәјә, түрк дүнјасына, демократијаја вә үмумиҹјәтлә, инсанлыға олан хидмәтләри. Бу хидмәтләри, бу чохшахәли фәалиҹјәти нә чилд-чилд китаблара, нә дә филмләрә сығышдырмаг мүмкүн дејил. Амма биз буна чәһд етмәјә чалышачағыг.

* * *

Чанкаја көшкүнүн тәсвири екранда көрүнүр. Журналист Чанкаја игамәткаһы өнүндә...

* * *

ИБРАҺИМ НӘБИОҒЛУ: – Архада көрдүјүнүз бу бина Чанкаја көшкүдүр. Чанкаја көшкү Түркијә Чүмһуриҹјәтинин гуручусу вә илк президенти бөјүк Мустафа Камал паша Ататүркдән башлајараг бу күнә гәдәр Түркијә президентләринин игамәткаһыдыр. Игамәткаһын бу күнкү саһиби Түркијәнин доггузунҹу президенти Сүлејман Дәмирәлдир. Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин "әзиз достум, гардашым" - дејә хитаб етдији Сүлејман Дәмирәл һаггындакы бу сәнәдли филмә онун учгар Анадолу гәсәбәсиндән башлајараг Чанкајајадәк јүксәлән һәјатынын лап елә илк күнүндән – 1924-чү илин нојабр ајынын 2-дән башлајырыг.

МӘТН: – Сүлејман Дәмирәл 1924-чү ил нојабрын 1-дә Испартанын Исламкөј кәндиндә анадан олуб. Ибтидаи мәктәби доғулдуғу Исламкөјдә, литсеји исә Афионда битириб. Аиләси һеч кәсдән фәргләнмәјән, садә, зәһмәткеш инсанлар идиләр. "Сүли" - дејә чағрылан кәнч Сүлејман Дәмирәл дә лап кичик јашларындан бир тәрәфдән чобанлыг едир, әкинчиликлә мәшғул олур, о бири тәрәфдән дә тәһсилини давам едир. Бу күн дә Исламкөјдә Дәмирәлин ушаглыг достлары, гоһум-әгрәбалары јашамагдадырлар.

* * *

Исламкөј сакинләри мәшһур һәмјерлиләри Сүлејман Дәмирәл һаггында данышырлар.

* * *

МӘТН: – Арадан илләр кечәчәк, амма Сүлејман Дәмирәл һәм баш назир, һәм дә президент олдуғу илләрдә нә доғулуб боја-баша чатдығы доғма кәндини, нә дә онун зәһмәткеш инсанларыны унутмајачаг.

Һәјат јолдашы Нәзмијјә ханымын Исламкөјә һәр кәлиши тәкчә валидејнләринин мәзарларыны зијарәтлә кифајәтләнмир. Бир кәлишиндә Исламкөјдә мәдәнијјәт мәркәзи ачыр, башга кәлишиндә исә мәктәб. Нәзмијјә ханымын тикдирдији вә онун адыны дашыјан мәктәб – С.Дәмирәл адына Испарта Университети һазырда Түркијәнин ән мүасир тәһсил очагларындандыр.

* * *

С.Дәмирәлин чыхышы. Университет тәләбәләринә арзуларыны, төвсијјәләрини билдирир. Екранда аудиторија. Тәләбәләр Дәмирәли динләјирләр. Кадрлар бир-бирини әвәз едир.

* * *

МӘТН: – Ушаглыг илләриндә ријазијјата олан һәвәсинә бахмајараг, кәнч Дәмирәл мүһәндислији сечир вә Истанбул Техники Университетинин иншаат факүлтәсинә гәбул олунур. 1949-чу илдә иншаат мүһәндиси диплому илә али тәһсилини баша вуранда билмирди ки, арадан 43 ил кечәчәк вә о, 1992-чи илдә мә'зуну олдуғу университетин фәхри доктору сечиләчәк.

* * *

С.Дәмирәлин чыхышы. О, университетин әһәмијјәтиндән, тарихиндән данышыр. Тәләбәләр ону марагла динләјирләр.

* * *

МӘТН: – 1954-чү илдә Дәмирәл АБШ-а кедәрәк орада ихтисасыны тәкмилләшдирир. Америкадан гајыдандан сонра 30 јашлы Дәмирәл Дөвләт Су Ишләри Комитәсинин баш директору тә'јин олунур. 1962-чи илдә Вәтәнин борчуну– әскәри хидмәтини јеринә јетирәндән сонра С.Дәмирәл мүһәндислик мәктәбини давам етдирир. Гыса ады ГАП олан Күнеј – Доғу Анадолу прожесинин, јә'ни чә-

нуб-шәрг Анадолу лајиһәсинин илк идеjасы да Дәмирәл тәрәфиндән мәһз, о илләрдә ирәли сүрүлүр. Илләр кечә-чәк вә онларча су-електрик стансијалары, бәндләр вә мелиорасија тә'сисләриндән ибарәт бу нәһәнк лајиһә Американын нүфузлу "Тајм" журналы тәрәфиндән Түркијәнин Чүмһуриjjәт гурулмасындан бу jана ән бөjүк әсәри адландырылачаг. ГАП о гәдәр мөһтәшәм һала кәлди ки, Дәмирәлин дејиминә көрә о, түрк милләтинин габилиjjәтини бүтүн дүнjаја көстәрди вә мүәjjән инсанлар ГАП-а саһиб чыхмаға, онун мүәллифлијини әлә кечирмәjә чәһд етдиләр. Лакин гәдирбилән түрк милләти ГАП-ын әсл мүәллифинин, онун фикир бабасынын, "ГАП-ы гапдырмам" дејән Дәмирәл олдуғуну jахшы билир.

Түркијәнин Дәмирәлин рәһбәрлиji илә гаранлыгдан ајдынлыға, гаранлыгдан електрофикасијаја доғру һәмлә етдиji вахтларда, jә'ни 1960–65-чи илләрдә өлкәнин сијаси һәjатында чидди һадисәләр баш вермәкдәдир. 27 мај 1960-чы илдә һәрби чеврилиш баш вермиш, баш назир Аднан Мендерес асылмышды. 11 феврал 1961-чи илдә "Әдаләт" партијасы сијаси сәһнәjә гәдәм басыр. "Әдаләт" партијасы програмында планлы игтисадиjjата jер ајырыб, сәрбәст базар игтисадиjjатынын өнәмини хүсуси гејд едир. С.Дәмирәл дә өзүнүн сијаси һәjатына елә бу заман – 1964-чү илдә "Әдаләт" партијасына кирмәклә башлајыр. Партијанын тәшкилат мәсәләләри үзрә башганы сечиләрәк "Әдаләт" партијасында 2-чи адам олур. 1964-чү илин иjунунда "Әдаләт" партијасынын сәдри К.Рагыб вәфат едир. Партија дахилиндә әһәмиjjәтли дәjишикликләр артыг гачылмаз иди. Тәшкилата динамизм вә jенилөшмә кәтирәчәк тәзә инсана еһтиjач дуjулурду. 1964-чү илин нојабр ајында кечирилән фөвгәл'адә гурултајда С.Дәмирәл бөjүк бир үстүнлүклә "Әдаләт" партијасынын сәдри сечилир. Исмәт Инөнүнүн коалисија һөкүмәти иш башында иди. Мүхалифәт лидери С.Дәмирәл һөкүмәтин бүдчә лајиһәсини кәскин тәнгид едәрәк, она гаршы чыхынча Инөнү һөкүмәти исте'фа едир. Суад Һајры Илкүплү баш назир, Дәмирәл исә онун биринчи мүавини сечилир.

* * *

С.Дәмирәл журналистләрә јени һөкүмәтин вәзифәләри вә планлары барәдә мә'лумат верир.

* * *

МӘТН: – Дәмирәл 1965-чи илдә вәтәни Испартадан милләт вәкили сечиләрәк парламентә кирир вә һөкумәти гурараг илк дәфә баш назир олур. 1967-чи илдә баш назир С.Дәмирәл Совет Иттифагына илк рәсми сәфәринә чыхыр. Москвадакы тәмаслардан сонра Дәмирәл кичик бир нүмајәндә һеј'әти илә бүтүн манеәләри ашараг Бакыја кәлмәјә мүјәссәр олур. С.Дәмирәл һәјат јолдашы Нәзмијә ханымла Москвадан Бакыја кәлирди. 1967-чи ил иди. Совет һөкүмәтинин дә'вәти илә Москваја рәсми көрүшә кәлмиш Түркијә Республикасынын баш назири Бакыда бөјүк сәмимијјәт вә мећрибанлыгла гаршыланды.

С.Дәмирәл вә ону мүшајиәт едән шәхсләр Бакынын көрмәли јерләрини кәзмиш, пајтахт метрополитенин стансијаларындан биринде олмушдулар. Шәһәримизин ән јарашыглы күчәләриндә пијада кәзмәк әзиз гонаг үчүн хүсусилә хош иди.

Сәнаје мүәссисәләри илә танышлыгдан сонра баш назир вә ону мүшајиәт едән шәхсләр дәниз нефт мә'дәнләриндә олдулар. Бу кадрлара диггәт јетирин: баш назир С.Дәмирәл вә Дөвләт Тәһлүкәсизлик Комитәсинин сәдри, кәнч, исте'дадлы кенерал Һејдәр Әлијев илк дәфә һәмин күнләрдә көрүшмүшдүләр. Илләр кечди, түрк дүнјасынын бу ики бөјүк оғлунун достлуғу вә гардашлығы даһа да мәһкәмләнди, ағыр сынаглардан кечди, сәдагәт, е'тибар нүмунәси кими нәсилләрә өрнәк олду.

О унудулмаз Бакы сәфәриндә С.Дәмирәл онун шәрәфинә верилән консертдә танынмыш мүғәннимиз Сара Гәдимова вә онун сөјләдији бир маһныны – "Вәтәни севмәјән инсан олмаз" маһнысыны унуда билмир. Түркијәјә гајыдандан сонра мүғәннинин ким олдуғуну арашдырыб, ону өлкәсинә дә'вәт етмәк истәјир. Амма совет идеолокија машыны бу арзуну һәјата кечирмәјә әнкәл олур. Арадан 29 ил кечир. 1996-чы илдә С.Дәмирәл Сара ханымы, нәһајәт ки, тапыб Түркијәјә дә'вәт едир.

* * *

С.Дәмирәл вә С.Гәдимова сөһбәт едирләр. Сара Гәдимова А.Сәһәтин "Вәтән" ше'рини дејир. Дәмирәл С.Гәдимованын исте'дады барәдә данышыр. Мүхтәлиф кадрлар.

* * *

МӘТН: – 1965–70-чи илләрдә Түркијә игтисадијјатында планлашдырмаја хүсуси диггәт јетирилир. Бу, әһәмијјәтли лајиһә вә програмлара үстүнлүк верән, өзәл сектора дәстәји тәшкил едән бир програм иди. Түркијәдә нәзәрә чарпачаг игтисади дирчәлиш һисс олунмаға башлајыр. Дәмирәл дикәр тәрәфдән дә кениш халг күтләләри илә диалога кирәрәк дејирди:

"Биз мәмләкәтин дәрдинә дәрман олмаға варыг. Биз мәмләкәтә хидмәт ешги илә јашајырыг. Биз мәмләкәтдә кәркинлик јарадылмасына, вәтәндашын инчидилмәсинә гәти шәкилдә гаршыјыг".

1969-чу ил октјабрын 12-дә кечирилән парламент сечкиләриндә "Әдаләт" партијасы јенидән биринчилик газанды. Вә Дәмирәл өз игтидарыны давам етдирди.

1970-чи илдә башлајан фәһлә вә тәләбә һәрәкаты өлкәдә бөјүк сарсынтылара сәбәб олду. Һадисәләрин јүксәләрәк шиддәтләнмәси јени һәрби чеврилиш барәдә шајиәләр доғурмаға башлады. Дәмирәл өз партијасынын V гурултајында чеврилиш истәјәнләрә дејирди.

* * *

С.Дәмирәлин чыхышы. О, терроручулугу вә анархијаны гәзәблә тәнгид едир. Түрк дөвләтчилијинә гаршы олан тәһлүкәни гејд едир.

* * *

МӘТН: – 1971-чи илдә һадисәләр даһа да бөјүдү. Мартын 12-дә Уғурлу һөкумәтә ултиматум верди. Дәмирәл бу ултиматуму демократија анлајышына зидд олмасы дүшүнчәси илә һөкумәтин исте'фасыны верди. Ниһад Ерин вә Бүләнд Ечевит јени һөкумәт гурдулар. С.Дәмирәл мүхалифәтә кечәрәк партијасынын һәдәфини дәјишди. 1973-чү илдә Түркијә демократијасы јени бир имтаһан вермәли олду. Өлкә президентини сечмәк үчүн партијалар арасында консенсуса еһтијач вар иди. Дәмирәл бу ишдә апарычы бир рол ојнады. 1973-чү илин апрел ајында Фәхри Гонутүрк президент сечилди. 1973–80-чи илләр Түркијәдә бөһранлы илләр иди. Нә 1971-чи илдә, нә дә 1977-чи

илдә кечирилән парламент сечкиләриндә һеч бир партија тәкбашына игтидара кәләрәк һөкумәт гура билмәди. С.Дәмирәл бу илләрдә мүхтәлиф коалисјон һөкумәтләр тәшкил етди. 1980-чи ил сентјабрын 12-дә кенерал Кән'ан Евренин башчылығы илә түрк силаһлы гүввәләри һәрби чеврилиш едәрәк һакимијјәти әлә алдылар. Демократија "јох" дејилди, партијалар ләғв едилди. С.Дәмирәл вә дикәр партија лидерләри көз алтына алынараг сүркүн едилдиләр. Бу 7 иллик мәчбури истираһәтин башланғычы иди.

* * *

Екранда Нәзмијјә ханымла С.Дәмирәлин јанашы тәсвирләри. Сүркүн һәјатындан кадрлар, шәһәр тәсвирләри көрүнүр.

* * *

МӘТН: – С.Дәмирәл һәјат јолдашы Нәзмијјә ханымла сүркүн һәјатына башлады. 1982-чи ил Конститусијасынын гәбул едилмәси илә сијаси фәалијјәт јасагланды. С.Дәмирәл 1983-чү илдә јенидән көз алтына алынараг 4 ај мүддәтинә Чанаггалаја Зәнчирбозана сүркүн едилди. Һәјатынын бу ән кешмәкешли күнләриндә һәјат јолдашы Нәзмијјә Дәмирәл бир ан олсун ону јалныз бурахмады. Сынаглардан мәтанәтлә чыхмасында һәр ан она дәстәк олду. Хатирәләриндә һәјат јолдашы Нәзмијјә ханым һаггында Сүлејман Дәмирәл белә дејир: "Биз Нәзмијјә ханымла гоһумуг. Онун аиләси илә бизимки ејни аиләдир. Биз кузеник. Бизим адәтләримизә көрә кимин нә олачағы чочуглугдан мә'лум олур. Кимин кимлә евләнәчәји дә. Гисмәтдир бунлар, тәбии ки. Мән һәјат јолдашымла 51 илдир евлијәм. Фөвгәл'адә хошбәхт һәјат јашадыг. О, мәнә бөјүк дәстәкдир. Мәним ишләримә гарышмаз, амма чәтинликләрими, сыхынтыларымы билир вә даим мәнә чәсарәт верир".

1980-чи ил һәрби чеврилиши илә башлајан сијасәтлә мәшғул олмаг јасағы 1987-чи иләдәк давам етди. 1987-чи илдә кечирилән референдумла бу јасаг ләғв едилди. Сүлејман Дәмирәл јенидән сијасәтә гајытды. Һүсамәддин Чиндәрукун исте'фасы илә Дәмирәл "Доғру јол" партијасынын сәдри сечилди. 1987, 1988 вә 1990-чы илләрдә кечирилән гурултајларда С.Дәмирәл партија лидерлијини горуду.

1991-чи ил парламент сечкиләри јахынлашанда С.Дәмирәл көрүнмәмиш бир мүтәшәккилликлә сечкигабағы митингләрә башламышды. Дәмирәл сәдри олдуғу "Доғру јол" партијасынын сечкиләрдән биринчи чыхачағына әмин иди. Митингләрә топлашан инсанларын сајы да Дәмирәл игтидарынын мүждәчиси иди. Бу митингләр Дәмирәли игтидара дашымагла јанашы, һәм дә онун натиглик габилијјәтини бир даһа сәркиләмиш олду.

* * *

Митинг тәсвирләри. С.Дәмирәл трибунада. Аловлу чыхыш алғышларла гаршыланыр. Кадрлар дәјишир.

* * *

МӘТН: – 1991-чи илин пајызында кечирилән парламент сечкиләриндә "Доғру јол" партијасы биринчи јерә чыхды. Амма бу, Дәмирәлә тәкбашына игтидара кәлмәјә имкан вермәди. Дәмирәл сосиал-демократ халг партијасы вә онун сәдри Әрдал Инөнү илә коалисион һөкумәт гурду. 30 ил әввәл игтидарын ендирдији Исмәт Инөнүнүн оғлу илә. Дәмирәл бу аддымы илә һәм дә кечмишлә дејил, сабаһла јашадығыны, сијасәтдә уму-күсүнүн бир шеј олмадығыны көстәрирди. Дәмирәл баш назир креслосуну сечкиләрдә мәғлуб олмуш "Ана вәтән" партијасынын сәдри Мәс'уд Јылмаздан тәһвил аларкән...

* * *

С.Дәмирәлин чыхышы. М.Јылмазла сәмими сөһбәт. М.Јылмаз Дәмирәллә разылашыр.

* * *

МӘТН: – Дәмирәл игтидарын демократик јолла дәјишмәсинә бөјүк әһәмијјәт верир, бунунла демократијаја нә гәдәр бағлы олдуғуну нүмајиш етдирирди. Бәли, С.Дәмирәл 11 ил сонра, нөвбәти једдинчи дәфә баш назир сечилир. 1991-чи илдә совет иттифагы дағылмыш, онун јериндә исә дили, тарихи бир олан түрк республикалары јаранырды. Түркијә бу республикаларын мүстәгиллијини танымыш, бунунла да кифајәтләнмәјәрәк, онларын башда БМТ олмагла бејнәлхалг тәшкилатлара дахил олмасы үчүн бөјүк фәалијјәтә башламышды. Једдинчи дәфә баш назир сечиләндән чәми үч ај сонра С.Дәмирәл АБШ-а рәсми сәфәрә чыхыр. Президент Ч.Бушла көрүшән баш назир Дәмирәл Гарабағ проблеминин һәлли јоллары

һаггында фикир мүбадиләси апарыр. Азәрбајҹанын һаглы давасы һаггында әтрафлы мә'лумат верир. БМТ-нин о вахткы сәдри Бутрос Гали илә Азәрбајҹан вә Орта Асија республикаларынын тезликлә бу нүфузлу тәшкилата үзв олмалары мәсәләсини мүзакирә едир.

* * *

С.Дәмирәлин АБШ-да журналистләрлә мүсаһибәси. Кадрда Б.Галинин, дикәр сијасәтчиләрин Дәмирәлә диггәтлә јанашмасы ајдын нәзәрә чарпыр.

* * *

МӘТН: – Франсанын о вахткы президенти Франсуа Миттеран, Украјнанын сабиг президенти Л.Кравчук, Русијада рәсми сәфәр заманы Јегор Гајдар, Руслан Хасбулатов вә Јури Лужковла көрүшләри заманы да, ислам конфрансынын ичласларында да, Ирана рәсми сәфәри заманы да С.Дәмирәлин күндәлијиндә Гарабағ мәсәләси әсас јерләрдән бирини тутур.

С.Дәмирәл баш назир олдуғу вахтларда, һәм дә президентлији дөврүндә Түркијәнин сәнаје күчүнүн артырылмасында мисилсиз хидмәтләр көстәриб. Дәмирәлин 45 илә јахынлашан сијаси һәјатынын ән диггәтәлајиг хидмәтләриндән бири исә онун Түркијәни аграр өлкә олмагдан чыхарыб күнүмүзүн гүдрәтли сәнаје өлкәсинә чевирилмәси јолундакы хидмәтләридир.

Бәли, кечә-күндүз демәдән чалышараг ирәли сүрдүјү лајиһәләр, сәрбәст базар тәшәббүсүнү дурмадан дәстәкләмәси, глобаллашан дүнјаја игтисади интеграсија сијасәти, сәнаје дөврүнүн сүр'әтлә коммуникасија вә информасија чағы илә әвәз олунмасы илә бағлы фәалијјәти бу күн Түркијәни дүнјанын инкишаф едән өлкәләри арасында илк сыраја јерләшдирмишдир.

Дәмирәлин сијасәтә јеничә башладығы илләрдә, мәсәлән, 1964-чү илдә Түркијәнин ихрачаты 400 милјон доллар идисә, бу күн 400 милјон долларлыг ихрачат бир ширкәтин пајына дүшүр. Бу күн Түркијә 300 милјард долларлыг сатыналма күчү илә дүнјада 18-чи јердәдир. Әкәр индики јүксәк статистик көстәричиләрин сәбәбләрини арашдырсаг, һамысынын алтындан Дәмирәл тәфәккүрү вә Дәмирәл игтисади моделләри чыхар.

Түркијәдә тез-тез тәләффүз едилән бир дејим вар:

"Түрк силаһлы гүввәләри түрк милләтинин көз бәбәҹидир". Түркијә Чүмһуриҷҷәтинин Анаҹасасына – Конститусијасына көрә өлкә президенти Силаһлы Гүввәләрин баш командanыдыр. Түрк милләтинин гүруру олан вә түрк халгынын сабаһа инамла бахмасында мисилсиз рол ојнаҹан түрк ордусунун бу күн Шимали Атлантика алҹансында, үмумиҷҷәтлә, дүнјанын ән күчлү ордуларындан бири олмасында баш командан С.Дәмирәлин әмәји әвәзсиздир.

Түрк ордусу кечмишдә олдуғу кими, бу күн дә гәһрәман Мәһмәтчинин јаздығы дастанлар сајәсиндә өлкәсинә гаршы јөнәлмиш бүтүн тәһдидләри дә'ф етмишдир. С.Дәмирәлин баш командан кими ән бөјүк наилиҷҷәти онун түрк ордусуну конститусион гурум һалына кәтирмәсидир. Артыг түрк ордусу јахын кечмишдә олдуғу кими, әсас вәзифәсини бурахараг сијасәтә гарышмыр, истәдији вахт дөвләт чеврилишинә тәшәббүс етмир. Бу күн Ататүрк идеjаларынын ән гаты мүдафиәчиси олан түрк ордусу Түркијәни харичи тәһдидләрдән горумагла јанашы һәм дахилдә, һәм дә дүнjада сүлһ вә әмин-аманлыға хидмәт едән бөјүк бир күчдүр. Дәмирәлин дејими илә десәк, "түрк ордусунун күчү агрессив бир күч дејил, әксинә, барышын мүдафиәчисидир".

Баш командан Дәмирәл сијаси һәјатынын бүтүн мәрһәләләриндә түрк силаһлы гүввәләрини диггәт мәркәзиндә тутмуш, онун дүнjанын ән интизамлы, ән јахшы тә'лим көрмүш, ән јахшы тәчһиз едилмиш орду олмасында әмсалсыз хидмәтләр көстәрмишдир.

* * *

Кадрда түрк ордусунун мухтәлиф тә'лим планлары көрүнүр. Дәмирәл һәрби палтарда әскәрләр арасында.

* * *

МӘТН: – Дүнjада әһалисинин чоху мүсәлман олан 52 өлкә вар. Әһалисинин 99 фаизи мүсәлман олан Түркијә дә бу 52 өлкәдән биридир. С.Дәмирәлин дејимилә, "Түркијә там анламы илә лансист олан вә ејни заманда там анламы илә демократик олан jеканә мүсәлман өлкәсидир". Бу исә Түркијә Чүмһуриҷҷәтинин баниси, бөјүк Мустафа Камал паша Ататүркүн көстәрдији лансист демократија һәдәфидир ки, әсл ататүркчү олан С.Дәмирәл дә 45 иллик си-

јаси фәалијјәтиндә бу һәдәфдән јајынмаға чалышмышдыр.

Бүтүн бунларла јанашы С.Дәмирәл дининә, мә'нәви дүнјасына сон дәрәчә бағлы бир адамдыр. Дини мүсәлләфијјәтләрини вахтлы-вахтында јеринә јетирән, дини мәрасимләрдән кери галмамаға чалышан С.Дәмирәл күнүмүздә дүнјәви Түркијә дөвләти моделинин ән гызғын тәрәфдарына, дүнјәви дөвләт рәмзинә чеврилмишдир. 1993-чү илин јанвар ајындакы Мәккәјә сәфәри заманы Пејғәмбәримизин гәбрини зијарәт едән, 1996-чы илдә Исраилә сәфәри заманы исә Әл-Әхса мәсчидиндә намаз гылмағы өзүнә борч билән С.Дәмирәл ислам фундаментализминин Түркијә вә түрк дүнјасы үчүн нә гәдәр тәһлүкәли олдуғуну тез-тез дилинә кәтирир.

"Түркијә прүалист, демократик бир өлкәдир" - дејән С.Дәмирәл өлкәдә фундаменталист чәрәјанлар ола биләчәјини гејд едир, архасынча да әлавә едир: "Амма демократик механизмләр чәрчивәсиндә бу чәрәјанлар ортадан галхыр".

Филм боју итирмәмәјә чалышдығымыз хронолокијаја көрә 1993-чү илин апрел ајына кәлиб чыхдыг. Түркијәнин сәккизинчи президенти Тургут Өзал гәфләтән вәфат едир. Өзалын дәфниндән сонра өлкә өзүнүн јени президентини сечмәли иди. Түркијә Конститусијасына көрә, Чүмһур башганыны Түркијә Бөјүк Милләт Мәчлиси сечир. Өлкә парламентиндә тәмсил едилән "Доғру јол" партијасындан олан милләт вәкилләри өз лидерләринин– С.Дәмирәлин намизәдлијини ирәли сүрдүләр. Вә 1993-чү илин мај ајынын 16-да С.Дәмирәл сијаси һәјатынын кулминасијасына јүксәлир – Түркијә Чүмһуријјәтинин президенти сечилир.

* * *

Бөјүк Милләт Мәчлисиндә чыхыш. МСК е'лан. Кадрда депутатларын севинч долу үзләри көрүнүр. Дәмирәлин президент сечилмәси умумхалг шәнлијинә чеврилир.

* * *

МӘТН: – С.Дәмирәлә президент сечилмәси һаггында ТБММнин гәрары тәгдим едиләндә белә, о јенә өмүр-күн јолдашы Нәзмијјә ханымы ахтарырды.

* * *

Дәмирәл Нәзмиҹҹә ханымы чағырыр. Нәзмиҹҹә ханым Дәмирәллә јанашы. Ифтихар долу бахышлар онлара јөнәлир.

* * *

МӘТН: – Чүнки онлар бу јүксәк вә шәрәфли вәзифәјә һәјатын бүтүн сынагларындан биркә чыхыб кәлмишдиләр. Вә бу бөјүк уғуру бәрабәр бөлүшмәјә дә һаглары варды.

* * *

Кадрда Бөјүк Милләт Мәчлисиндә тәнтәнәли мәрасим. Фәхри күрсү. Түркијә бајрағы. Дәмирәл анд ичир. Алғышлар.

* * *

Түркијә президенти сифәтилә С.Дәмирәлин бөјүк Ататүркүн мәканына, өлкә президентләринин Чанкаја игамәткаһына илк кәлишләри.

МӘТН: – Бәли, президент Дәмирәли јени вәзифәсиндә вә бу јени игамәткаһында јенә дә кечәли-күндүзлү фәалиҹҹәтлә долу дүз 7 ил көзләјирди. Бу 7 ил әрзиндә С.Дәмирәлли Чанкаја көшкү бөјүк тарихи һадисәләрә, форум вә көрүшләрә сәһнә олачаг. Бу 7 ил әрзиндә С.Дәмирәлли Чанкаја игамәткаһы Түркијә вә дүнја тарихинә кечәчәк олајлара шаһид олачаг.

С.Дәмирәлин Түркијәнин доггузунчу президенти сечилмәси өлкәдә бөјүк севинчлә гаршыланды. Дөвләтин ән јүксәк зирвәсинә Дәмирәл кими тәчрүбәли вә дүнја мигјасында танынмыш бир сијасәтчи кәлди. Лакин ән бөјүк севинч, тој-бајрам Дәмирәлин доғулуб-бөјүдүјү Исламкөјдә – Сүлү ләгәби илә бир заманлар гачыб-долашдығы мәһәлләләрдә јашанырды.

* * *

Исламкөјдә евләрдә севинч. Чыхышлар. Сакинләр Дәмирәлин дөвләт башчысы сечилмәсиндән мәмнунлугларыны билдирирләр.

* * *

МӘТН: – Бәли, С.Дәмирәл һәјатынын јени бир мәрһәләсинә – 7 иллик президентлик дөврүнә башлајыр. Дәмирәли гаршыдакы бу 7 ил әрзиндә өлкәсинә вә милләтинә вар күчү илә хидмәт, јорулмаг нәдир билмәјән јени бир чалышма тәрзи көзләјирди. Бу 7 ил әрзиндә түрк милләтинин өзүнә олан инамы, һөрмәти даһа да артачаг, Дәмирәл әвәзсиз бир чүмһур башганы кими демократија символуна чевриләчәкдир. Президент Дәмирәл чаны гәдәр севдији милләтиндән гопмајачаг, әксинә, халғы илә даһа да јахынлашараг, ону бир баба, ата шәфгәтилә бағрына ба-

сачагды. Дәмирәл президентлији дөврүндә игамәткаһы олан Чанкаја көшкүнү бир протокол мәканы олараг көрмәди, онун гапыларыны халгын үзүнә ачды, онларын севинчини дә, кәдәрини дә бөлүшдү. Игамәткаһындан ушаглар һеч әскик олмады. Онлары һәр бајрам јанына алараг Түркијәнин кәләчәји олан балаларына дәјәрли нәсиһәтләр верди.

* * *

Дәмирәл ушагларла данышыр. Президент ушагларын әһатәсиндәдир. Онлара төвсијәләрини дејир.

* * *

МӘТН: – Һәјат јолдашы Нәзмијјә ханым да президент Дәмирәлдән кери галмады. Чочугларын тәһсилиндә, тәрбијәсиндә вә инкишафында көстәрдији хејриҗҗәчилик фәалиҗҗәтинә көрә Нәзмијјә ханым Дәмирәл 1996-чы илдә ЈУНИСЕФ Бејнәлхалг Тәшкилатынын алтун букетинә лајиг көрүлдү.

* * *

Нәзмијјә ханым әлиндә мукафат дајаныб. Кадрлар бир-бирини әвәз едир.

* * *

МӘТН: – С.Дәмирәл президентлији дөврүндә дә түрк дүнјасы илә јахындан марагланды, гәлби бу бөјүк јурдун һәр кушәсилә һәмаһәнк вурду. Дәмирәл түрк республикалары илә мүнасибәтләриндә гардашлыг һиссинин һаким, доминант олдуғуну гејд едәрәк белә дејир: "Бу чүмһуриҗҗәтләрлә ниннилəримиз бир, нағылларымыз бир, дилимиз, динимиз, көнлүмүз бирдир. Түркијә нә пантүркизм, нә дә панисламизм севдасында дејил".

Лакин тәәссүф ки, күнү елә бу күн дә Русија, Иран ким өлкәләр һәлә дә түрк дүнјасынын инкишафындан нараһатлыг кечирир. Түркијәнин Азәрбајчан вә Орта Асијада сијаси нүфуз арајышында олдуғуну иддиа едирләр.

1994-чү илин октјабр ајында Истанбулда топланан икинчи түрк зирвәсиндә С.Дәмирәл форумун кечирилмәси үчүн куја Русијадан ичазә алынмасы иддиаларына чаваб верирди.

* * *

С.Дәмирәлин чыхышы. Президентин чыхышында сәрт вә кәскин тон ајдын һисс олунур.

* * *

МӘТН: – Дәмирәлин Азәрбајҹан вә Орта Асија сијасәтинин башлыча хәтти бу өлкәләрин дахили ишләринә гарышмамаг олду. "Бизим дүшмәнимиз чох, достумуз аздыр" - дејән С.Дәмирәл "Түркијә дүшмәнин мәрһәмәти, достун лүтфү сајәсиндә ајагда дурмајыб. Һәр өлкә өз мәсәләсини өзү һәлл едәҹәк" - фикрилә рәсми Анкаранын харичи сијасәт хәттини бир даһа көстәрмиш олду.

Султан Сүлејман Ганунинин һејкәлинин ачылышы вә бунун һәјата кечмәси үчүн Дәмирәлин шәхси сә'ләри Түркијә президентинин мөһтәшәм Османлы императорлуғунун тарихә сығмајан изләринин горунмасы јолунда гијмәтсиз хидмәтләрдир. Дәмирәл заман-заман бөјүк мәсафәләри бир көз гырпымында гәт едир, улу дәдәләримиз гаршысындакы миннәт вә шүкран борчуну өдәмәк үчүн чалышыр. О, каһ Чиндә Кубилај ханын тикдији Јасаг шәһәрдәдир, каһ да Монголустан чөлләриндә – Орхон-Јенисеј вә Билкә Каан китабәләри өнүндә.

* * *

Гәдим түрк абидәләриндән көрүнтүләр. Дәмирәл абидәләр гаршысында көрүнүр, санки тарихин сәсини динләјир.

* * *

МӘТН: – Түрк-ислам дүнјасынын ән көркәмли мүтәфәккири Хоҹа Әһмәд Јасәвинин Газахыстанын Чимкәнд вилајәтиндәки түрбәси. Бу түрбә вә түрбәәтрафы комплексинин бәрпасы билаваситә С.Дәмирәлин нәзарәти алтында һәјата кечирилди.

Түркүстандакы Хоҹа Әһмәд Јасәви адына Бејнәлхалг Университетин тәмәли дә Сүлејман Дәмирәлин иштиракы илә 1995-чи илдә гојулуб. Түркијә президенти һазырда бу университетин фәхри докторудур.

Османлы императорлуғунун сон һәрбијјә назири Әнвәр паша...

* * *

Әнвәр паша илә баглы мүхтәлиф тәсвирләр бир-бирини әвәз едир.

* * *

МӘТН: – Түркчүлүк уғруна, Таҹикистанын Белчибан маһалында рус командири Куликовун хаин күлләсилә шәһидлик зирвәсинә јүксәлән ән маҹәрапәрәст Османлы кенералы. Өлүмүндән 74 ил сонра Дәмирәлин сә'ләри нәтиҹәсиндә мәзары Таҹикистан чөлләриндән мин бир әзијјәтлә

Түркијәјә кәтирилиб, Истанбулун тарихи "Абидеји-һүрријјәт" шәһидлијиндә әбәди истираһәткаһына чәкилән бу ән бөјүк түрк севдалысы. Бөјүк Һүсејн Чавид, Тәл'әт паша кими Вәтәнә өлəндән сонра гајыдан Әнвәр паша. Вә чәназә просесинин өн чәркәсиндә кедән президент Сүлејман Дəмирəл. 1996-чы илин исти бир август күнү.

* * *

Дəфн мəрасиминин тəсвири екранда көрүнүр. Табутун архасынча Дəмирəл вə башгалары кəлирлəр. Бөјүк издиһам.

* * *

МƏТН: – Түркијə президенти Хəзəр нефти вə онун дүнја базарларына нəгли мəсəлəсини һəр заман диггəт мəркəзиндə тутур. Дəмирəл һəлə 1995-чи илдə Азəрбајчан телевизијасына вердији мүсаһибəсиндə: "Хəзəр нефтинин кəлəчəјини чох јахшы көрүрəм. Һəр шејдən əввəл Хəзəр дəнизиндə нефт олмасы Хəзəрјаны халглар үчүн рифаһ демəкдир" - фикрини гејд едəрək нефтин чыхарылмасы гəдəр онун нəгли маршрутунун əһəмијјəтини дилə кəтирди. С.Дəмирəл Хəзəр нефтинин бир һиссəсинин Күрчүстан əразисиндəн Гара дəнизə, бир гисминин дə Новороссијск лиманына дашынмасынын Түркијə тəрəфиндəн дə гəбул едилдијини бəјан етди. Лакин əсас нефтин Бакы–Чејһан маршруту илə нəгл олунмасы лајиһəсини һəрарəтлə мүдафиə етди. 1998-чи илин октјабрында кечирилən Петрол шурасында С.Дəмирəл Бакы–Чејһан лајиһəсини нөвбəти дəфə мүдафиə етди.

* * *

С.Дəмирəл лајиһənин əһəмијјəтини вурғулајыр. Онун нитги алғышларла гаршыланыр.

* * *

МƏТН: – Бакы–Чејһан маршруту. Үмумијјətлə, Хəзəр нефти вə онун дүнја базарына дашынмасы мəсəлəсиндə С.Дəмирəл һəр заман Азəрбајчан президенти Һејдəр Əлијевин апардығы сијасəти дəстəкləмиш, түрк дүнјасынын бу ики бөјүк оғлу һəр заман олдуғу кими бу јөндə дə мүштəрək фəалијјət көстəрмишləр. 1998-чи илин октјабрында имзаланан тарихи Анкара бəјаннамəси дə бу мүштəрək фəалијјətин ән бөјүк бəһрəси, Азəрбајчан вə Түркијənин, еləчə дə Аврасија бөлкəсинин сабаһы наминə атылмыш ән бөјүк аддымдыр.

* * *

Кадрда Хәзәр нефти илә бағлы көрүнтүләр. Бакы мәнзәрәләри. Тәсвирләр бир-бирини әвәз едир.

* * *

МӘТН: – 1999-чу ил октјабрын 1-дә түрк халгынын көркәмли вә даһи оғлу С.Дәмирәлин 75 јашы тамам олду. Өмрүнүн 45 илдән чохуну дөвләтинә, милләтинә хидмәт етмиш С.Дәмирәл өзүнү Чүмһуријјәтин актјорларындан бири сајыр вә дүнјанын бир чох танынмыш сијасәтчиләри, тарихчиләри тәрәфиндән ону Ататүркә бәнзәдәнләрә тәвазөкарчасына "Ататүркүн икинчиси олмаз" - дејир. "Бизим тарихимиздә мин илдә бир дәфә јетишмиш бир дүһа вар. О, Ататүрк дүһасыдыр". Бу сөзләр дә бөјүк Мустафа Камалын ән бөјүк давамчысы олан Сүлејман Дәмирәлә аид едилә биләр.

Азәрбајчан халгы да С.Дәмирәл шәхсијјәтинә олан бүтүн севки вә мәһәббәтини тәкрар-тәкрар изһар едәрәк белә дејир: "Түрк тарихиндә С.Дәмирәлин дә икинчиси јохдур!".

БИРИНЧИ ФИЛМИН СОНУ

16 октјабр 1999-чу ил

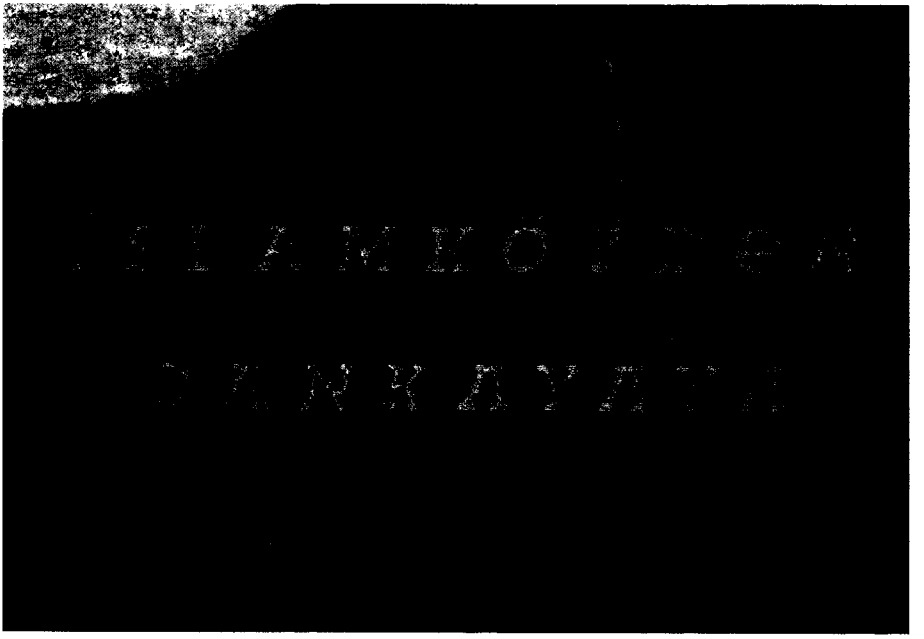

ИСЛАМКӨЈДӘН ЧАНКАЈАЈА

Икинчи филм

Анкара шәһәринин панорам мәнзәрәләри... Түркијә вә Азәрбајҹанын тарихи әлагәләрини, мүасир достлугуну әкс етдирән унванлар, ләвһәләр диггәти ҹәлб едир. Түркијә президенти Сулејман Дәмирәлин вә Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијевин мухтәлиф вахтларда олан көрүшләриндән тарихи анлар көстәрилир. Түркијә вә Азәрбајҹан бајраглары ачыг, күнәшли сәмада гоша далгаланыр, ики гардаш халғын әзәли вә әбәди достлугуну, догмалығыны "ҹар чәкир".

МӘТН: – Сијасәт тарихиндә дөвләт башчыларынын шәхси достлуг вә гардашлыг мүнасибәтләри хүсуси јер тутур. Гоча Шәргин вә түрк дүнјасынын сынанмыш лидерләри– Азәрбајҹан президенти Һ.Әлијевлә Түркијә Ҹүмһуријјәтинин президенти С.Дәмирәлин достлуг вә гардашлығы бу күн бүтүн дүнјанын һәсәд апардығы бөјүк һөрмәт, еһтирам вә үнсијјәт нүмунәсидир. Араларында чәми бир ил јаш фәрги олан, адлары сијасәт аләминин ән гүдрәтли шәхсијјәтләри, ишыглы сималары арасында чәкилән дөвләт башчылары С.Дәмирәл вә Һ.Әлијев 30 илдән артыгдыр ки, мәнсуб олдуглары өлкәләрин – Түркијәнин, Азәрбајҹанын, бүтүн түрк дүнјасынын талејини јашајыр вә әбәди нура гәрг едирләр. Һәр икиси ејни вахтда, 1993-ҹү илдә өз дөвләтинин башчысы сечилән сијасәт лидерләри өлкәләримиз арасында әлагәләрин кенишләнмәси наминә мисилсиз тарихи хидмәтләр көстәрмишләр. Бу достлуг вә гардашлыг елә мөһкәм тәмәл үзәриндә гурулуб ки, бөјүк узагкөрәнликлә "бир милләт, ики дөвләт" адландырылан бу улу түрк торпағында кәлә-

чәк нәсилләримиз түрк дүнјасынын ики азман сијасәтчисинин мећрибан, сәмими, гардаш мүнасибәтләри илә заман-заман фәхр едәчәкләр. Бөјүк шәхсијјәтләрин достлуғу вә гардашлығы тәмсил етдикләри дөвләтләрин вә халгларын достлуғуна, гардашлығына түкәнмәз күч, гүввәт верир, сарсылмаз сәдагәт вә е'тибар рәмзинә чеврилир. 1992-чи илдә Һ.Әлијев Нахчыван Али Мәчлисинин сәдри вәзифәсиндә чалышаркән Түркијә илә Азәрбајчан арасында көзәл бир көрпү салынмышдыр.

* * *

Екранда ачылыша топлашмыш издиһам көрүнүр. Һ.Әлијевлә С.Дәмирәл сәмими сөһбәт едирләр. Ачылыш мәрасими мусиги илә мүшајиәт олунур. Әсәм көрпүнүн үстүндә Азәрбајчан вә Түркијәнин дөвләт бајраглары далгаланыр.

* * *

МӘТН: – Араз чајы үзәриндә салынан бу көрпү ади бир көрпү дејилди. Ики халгын илләрлә үрәјиндә көздирдији нискилә сон гојан, һәсрәт гапыларыны бирдәфәлик гыран вә кәләчәјә ачылан бөјүк бир јол иди. Одур ки, халг она "Үмид көрпүсү" ады вермишдир. Һәмин мәрасимдә Түркијәнин о вахткы баш назири С.Дәмирәл, көркәмли дөвләт хадими Һ.Әлијев бөјүк ифтихар һисси илә иштирак едирдиләр. Онларын тәшәббүсү илә салынан һәмин тарихи јол илә илк дәфә аддымлајан да адлары һәр заман бөјүк фәхрлә чәкилән ики тарихи шәхсијјәт С.Дәмирәл вә Һ.Әлијев олмушдур.

* * *

Архив материаллары, тарихи кино-хроника тәгдим олунур. М.К.Ататүркүн чыхышларыны, мүхтәлиф көрүшләрини әкс етдирән кино-фото кадрлары, муһум архив сәнәдләри бир-бирини әвәз едир, мәтнин сәнәдләри публисистик тәгдиматыны тамамлајыр.

* * *

МӘТН: – Бөјүк өндәр гази Мустафа Камал паша Ататүрк демишдир: "Азәрбајчанын севинчи Түркијәнин севинчи, Азәрбајчанын әләми Түркијәнин әләмидир". Хејирдә дә, шәрдә дә, чәтин сынагларда да түрк халгы, Түркијә дөвләти һәр заман Азәрбајчанла бирликдәдир. Ики президентин сәмими достлуғу, мећрибан гардашлығы тарихи,

кенетик көкләри бир олан халгларымызын, ики дөвләтин даһа да јахынлашмасына, әлагәләринин мөһкәмләнмәсинә хидмәт етмишдир. Дүнја сијаси системиндә јеничә мүстәгиллијинә говушмуш Азәрбајчанын кет-кедә мөһкәмләнән мөвгејиндә, Авропаја вә дүнјаја сых интеграсијасында дил, дин, мәншә е'тибары илә бизимлә ејни көкдән олан Түркијә Чүмһуријјәтинин ролу данылмаздыр. Тарихи бағлылығымызын бәрпасы бахымындан Түркијәнин кечмиш ССРИ республикалары арасында илкин олараг Азәрбајчанла дипломатик, сијаси вә игтисади әлагәләр јаратмасынын әһәмијјәти бөјүкдүр. 1991-чи ил нојабр ајынын 9-да суверен Азәрбајчан Республикасы рәсми олараг Түркијә тәрәфиндән танынмышдыр. Чәсарәтли аддым һәр ики дөвләтин тарихи, сијаси һәјатынын јени мәрһәләсинин башланғычыны гојмушдур.

Түркијәнин чоғрафи мөвгеји, Авропаја јахынлығы, Гара дәниз вә Аралыг дәнизинә чыхышынын олмасы Азәрбајчанын Гәрб базарына чыхмасы үчүн идеал бир трамплин сајылыр. Гардаш дөвләтин Авропа өлкәләри вә Америка Бирләшмиш Штатлары илә хүсуси мүнасибәтләри Дүнја базарынын Азәрбајчана ачылмасына, Гәрб капиталынын өлкәмизә чәлб олунмасына күчлү тә'кан верир. Башда С.Дәмирәл олмагла Түркијә дипломатијасынын Ермәнистан–Азәрбајчан мүнагишәсинин һәлли истигамәтиндәки ардычыл сә'ләри кәнч, мүстәгил Азәрбајчан Республикасы үчүн хүсуси әһәмијјәт кәсб едир. 1995-чи илин октјабрында Њју-Јорк шәһәриндә кечирилән БМТ-нин 50 иллик јубилеј тәдбирләриндәки ишкүзар көрүшләр, 1996-чы илин декабрында АТӘТ-ин Лиссабон зирвә көрүшүндә Азәрбајчан дипломатијасы үчүн сон дәрәчә уғурлу јекун сәнәдләринин гәбул едилмәсиндә гардаш Түркијә Чүмһуријјәтинин принсипиал мөвгеји, сијаси вә мә'нәви дәстәји мисилсиз рол ојнамышдыр.

* * *

С.Дәмирәл Түркијә–Азәрбајчан мүнасибәтләринин әһәмијјәтини вурғулајыр. Екранда кадрлар бир-бирини әвәз едир. Түркијә вә Азәрбајчанын тарихи вә мүасир достлугунун вурғуланмасы сәнәдли кадрларын әсас "күчүну" тәшкил едир.

* * *

МӘТН: – Ики өлкә арасында һәртәрәфли әмәкдашлығын һүгүгу әсасларынын гурулмасы, бу истигамәтдә бир сыра сазиш, протокол вә мүгавиләләрин имзаланмасы президентләр Һ.Әлијевлә С.Дәмирәлин халгларымыз гаршысында тарихи хидмәтләридир. Ики дөвләтин рәсми нүмајәндә һеј'әтләринин Бакыда вә Анкарада көрүшләринин, биркә әмәкдашлыг мәсәләләри һаггында мүзакирәләринин кечирилмәси һәмин дајаныглы базис әсасында мүмкүн олмушдур.

1994-чү ил февралын 8-дән 11-дәк Азәрбајчан президенти Һ.Әлијев С.Дәмирәлин дә'вәти илә Түркијәдә рәсми сәфәрдә олмушдур. Бүтүн дүнјанын көз дикдији бу сәфәр заманы ики өлкә арасындакы мүнасибәтләри даһа јүксәк сәвијјәјә галдыран, мүхтәлиф саһәләри әһатә едән 16 мүгавилә имзаланмышдыр. Түркијә – Азәрбајчан әлагәләринин инкишафында 20 сентјабр 1994-чү ил тарихиндә Азәрбајчан Дөвләт Нефт Ширкәти илә Гәрб дөвләтләри арасында бағланмыш нефт мүгавиләсинин өнәми, хүсусилә өлчүјәкәлмәздир. "Әсрин мүгавиләси"ндә Түркијәнин иштирак пајы ортаг мә'нәви дәјәрләрлә јанашы мадди сәрвәтләрин дә узаг переспективи тә'мин етмәси бахымындан диггәтәлајигдир. Бакы–Чејһан нефт кәмәринин реаллашдырылмасы истигамәтиндә Азәрбајчанын, шәхсән президент Һ.Әлијевин атдығы чәсарәтли аддымлар мәһз Түркијәјә олан ән сәмими достлуг дујғуларынын, сәмәрәли әмәкдашлыг сә'јләринин парлаг сүбутудур.

1994-чү ил октјабрын 18-и вә 19-да Азәрбајчан президенти Һ.Әлијевин Түркијәнин Истанбул шәһәриндә кечирилән түркдилли дөвләт башчыларынын икинчи зирвә топлантысында иштиракы, президент С.Дәмирәллә сәмими көрүшләри вә апарылан сәмәрәли данышыглар икитәрәфли әлагәләрин дәринләшмәсинә јени импулс верди. Түрк халглары вә дөвләтләринин һәртәрәфли инкишафы, хүсусән дә Азәрбајчанын кәләчәји үчүн мүһүм әһәмијјәт дашыјан биркә комуникенин имзаланмасы һәмин зирвә топлантысынын зәрури јекуну олмушдур. Көр-

кəмли дөвлəт хадими С.Дəмирəл зирвə көрүшүндə түркдилли халглар арасында мүнасибəтлəрин бəрпасы вə daha da күчлəндирилмəси үчүн дүнjада баш верəн глобал дəjишикликлəрдəн мəгсəдəуjғун сурəтдə бəhрəлəнмəjин вачиблиjини вурғулады.

* * *

Истанбул зирвə топлантысынын кечирилдиjи Чыраган сарajынын көрүнүшү. Камера топланты иштиракчыларына догру панорам едир. Орта вə ири планлар əвəзлəнир. С.Дəмирəл чыхыш едир. Топланты умуми вə фрагментал планларда тəгдим олунур, мəтнин овгатыны тамамлajыр.

* * *

МƏТН: – 1995-чи ил август ajында президент Һ.Əлиjев Гырғызыстанын пajтахты Бишкек шəhəриндə түркдилли дөвлəтлəрин III зирвə топлантысында иштирак етмиш, бурада гəдим "Манас" дастанынын jубилеj шənликləри заманы Түркиjə президенти С.Дəмирəл чənаблары илə бир daha көрүшүб həр ики тəрəф үчүн зəрури мəсləhəтлəр əтрафында фикир мүбадиləси апармышдыр. Бишкек декларасиjасынын гəбул едилмəси həмин көрүшləрин мəнтиги jекуну кими диггəтəлajигдир.

Азəрбajчан–Түркиjə мүнасибəтлəринин инкишафына jени тəкан верəн hадисəлəрдəн бири дə Һ.Əлиjевин дə'вəти илə Түркиjə Республикасынын президенти С.Дəмирəлин 1995-чи ил декабр ajынын 7-дəн 9-дəк өлкəмизə рəсми сəфəри олмушдур. Сəфəр заманы апарылан данышыглар, əлдə олунан разылашмалар өлкəлəримиз арасында əмəкдашлығын үфүгləринин кенишлəнмəсинə əлавə импулслар вермишдир. Түркиjə президенти С.Дəмирəл Азəрбajчан Республикасы мүстəгиллик əлдə етдикдəн сонра демократик принсипləр əсасында сечилмиш Милли Мəчлисдə чыхыш етмишдир.

* * *

Азəрбajчанын Милли Мəчлиси 4 умуми планда көстəрилир. Камера салона панорам едир. С.Дəмирəл трибунада данышыр. Милли Мəчлис үзвləри онун чыхышыны диггəтлə динлəjир, алгышларла гаршылajырлар.

* * *

МӘТН: – Jүксәк гонаг, һәмчинин Азәрбајҹан ичтимаиҹҹәти илә, БДУ-нун тәләбә шәһәрчиҹиндә јашајан гачгынларла көрүшмүшдүр. Һ.Әлијевин вә С.Дәмирәлин иш адамлары илә көрүшү дә унудулмаз тә'сир бағышламышдыр. Түркијә Республикасынын президентинә Азәрбајҹан Елмләр Академијасынын фәхри академики диплому тәгдим едилмишдир. Һәмин сәфәр заманы президентләр Һ.Әлијевлә С.Дәмирәл биркә бәјанат имзаламышлар. Биркә бәјанатда, еләчә дә үмуми достлуг, гардашлыг вә сәмими шәраитдә кечән көрүшләрдә ики өлкә арасындакы әлагәләрин инкишафына хүсуси диггәт јетирилмиш, бир чох проблемләрә мүнасибәт билдирилмишдир. С.Дәмирәл Бакы көрүшләриндә Түркијә Чүмһуриҹҹәтинин дәјишмәз мөвгејини бир даһа тәсдиг едәрәк билдирмишдир ки, бөлкәдәки ихтилафларын арадан галдырылмасы, проблемләрин һәлли јолларынын арашдырылмасы сүр'әтләндирилмәли вә тә'сирли тәдбирләр көрүлмәлидир. Ермәнистан Республикасынын ишғал етдији Азәрбајҹан торпаглары дәрһал вә гејри-шәртсиз азад едилмәлидир. Сәфәр заманы һәмчинин ики өлкә арасында игтисади әмәкдашлығын инкишафы һаггында меморандум, Азәрбајҹан вә Түркијә арасында телевизија јајымлары һаггында әмәкдашлыг мүгавиләси имзаланмыш, ики өлкә арасында автомобил дашынмалары һаггында сазишин тәсдиг олунмасы вә гүввәјә минмәси барәдә ноталар мүбадиләси едилмишдир.

Әһәмиҹҹәтли рәсми сәфәрләр вә көрүшләр 1996-чы илдә Түркијә–Азәрбајҹан мүнасибәтләринә јени аһәнк вермишдир. Ијунун 11-дән 13-дәк Бакыда кечирилмиш "Гара дәниз игтисади әмәкдашлыг тәшкилаты" парламентләрарасы ассамблејасынын 7-чи топлантысында иштирак етмәк үчүн Түркијә Бөјүк Милләт Мәчлисинин нүмајәндә һеј'әтинин өлкәмизә кәлиши бу бахымдан, хүсусилә өнәмлидир. Суверен Азәрбајҹанын харичи сијасәтиндә Түркијә Республикасы илә һәртәрәфли әмәкдашлыг әсас јер тутмушдур. Өтән 6 ил әрзиндә өлкәләримизин дөвләт башчыларынын гаршылыглы рәсми вә ишкүзар сәфәрләри заманы һәртәрәфли әмәкдашлығымызы

əhatə edən onlarca sənəd imzalanmışdır. Sojkəkləri bir olan türkdilli xalgların gədim tarixi əlagələrinin mə'nəvi jaxınlığının bərpasы və inkişafы məsələlərinə daim ümdə əhəmijjət verilir. Əmir Tejmurun 660 illijи münasibətilə 1996-cы ilin oktjabrында Özbəkistanын pajtaxtы Dashkənd shəhəriндə, eləcə də Astana shəhərinin pajtaxt e'lan olunmasы ilə əlagədar 1998-ci ilin ijun ajында Gazaxыstanda kechirilmish zirvə kөrүshləriндə H.Əlijevin, S.Dəmirəlin və Orta Asija respublikalarы rəhbərləriniн jaxыndan ishtirakы gardash türk xalgларынын birlijinin və əməkdashlығынын bərgərar olunmasында mүhүm rol ojnamышdыr.

1997-ci il kөrүshləri dөvlətləримiz arasыnda hərtərəfli əməkdashlығын intensiv xarakter dashыdығы-ны bir daha təsdigləmishdir. Aprelin 30-da prezident H.Əlijev Istanbul shəhəriндə "Gara dəniz igtisadi əməkdashlыg təshkilatынын" zirvə toplantысында ishtirak etmish, bundan bir həftə sonra isə S.Dəmirəlin də'vəti ilə Türkijədə dөrd kүnlүk rəsmi səfərdə olmushdur. Azərbajcan–Türkijə mүnasibətləriniн daha da inkishaf etməsinə bөjүk təkan verən bu səfər zamanы mүxtəlif sahələri əhatə edən doggуz sənəd imzalanmышdыr. Bunlarын arasыnda mүhүm önəm dashыjan Azərbajcan Respublikasы ilə Türkijə Respublikasы arasыnda stratejи əməkdashlығын dərinləshməsi haggыnda bəjannamə xүsusi gejd edilməlidir. Səfər zamanы Türkijə–Azərbajcan mүnasibətləriniн inkishafыnda xүsusi xidmətləriнə kөrə prezident H.Əlijevə Türkijənin jүksək mүkafaty – "Dөvlət nishanы" təgdim olunду.

* * *

Ekranda H.Əlijev S.Dəmirəllə janashы dajanыb. S.Dəmirəl H.Əlijevin türk dünjasында xidmətləriндən, Azərbajcanын dirchəlishiндəki rolundan danышыr. Sonra kamera H.Əlijevə dogru panoram edir. Mükafat H.Əlijevə təgdim edilir. Sonra H.Əlijev mükafata kөrə təshəkkүr edib nitg sөjləjir. Algышlar. Mүxtəlif kadrlar əvəzlənir. Daha sonra Azərbajcan Respublikasынын prezidenti H.Əlijevə "Ilin adamы" mükafatынын verilməsini əks etdirən videotəsvirlər kөstərilir.

* * *

МӘТН: – 1997-чи илдә сәмәрәли сијаси фәалијјәтинә, Азәрбајҹан–Түркијә мүнасибәтләринин инкишафындакы мисилсиз хидмәтләринә көрә президент Һ.Әлијев Түркијәнин НТВ каналынын апардығы сорғу нәтичәсиндә илин сијасәт адамы сечилмишдир. Бу фактлар С.Дәмирәлин Азәрбајҹанда, Һ.Әлијевин Түркијәдә нечә бөјүк нүфуз саһиби олдугларынын парлаг нүмунәси сајылмалыдыр.

* * *

МӘТН: – 1998-чи ил дә Азәрбајҹан–Түркијә әлагәләринин инкишафында мүһүм мәрһәлә тәшкил етмишдир. Апрелин 26-да С.Дәмирәлин дә'вәти илә дөвләтимизин башчысы Трабзон шәһәри јахынлығында "Дәринәр" су бәндинин иншасынын тәмәлатма мәрасиминдә иштирак етмәк үчүн дост өлкәдә бир күнлүк ишкүзар сәфәрдә олмушдур. Орада Азәрбајҹан, Түркијә, Күрҹүстан президентләри икитәрәфли вә үчтәрәфли мүнасибәтләрин инкишафына даир мүзакирәләр апармыш вә биркә бәјанат гәбул етмишләр. Бундан ики һәфтә сонра Түркијә президенти С.Дәмирәл Бакыја бир күнлүк ишкүзар сәфәрә кәләрәк, досту Һ.Әлијеви анадан олмасынын 75 иллији мүнасибәтилә тәбрик етди. Сентјабр ајында Бакыда јүксәк сәвијјәдә тәшкил едилмиш тарихи "Ипәк јолу"нун бәрпасына һәср олунан бејнәлхалг конфрансын, хүсусилә мүстәсна әһәмијјәти вар. С.Дәмирәлин башчылыг етдији нүфузлу нүмајәндә һеј'әти игтисади мүнасибәтләримизин инкишафында мисилсиз рол ојнајан һәмин конфрансда иштирак едирди. Түркијә президентинин Бакыја әввәлки зијарәти заманы тәмәлатма мәрасиминдә иштирак етдији биналар артыг истифадәјә верилмишдир. Онун төвсијјәси илә бөјүк фирмаларын, нүфузлу иш адамларынын Бакыја ахыны күчләнмишдир. Сон илләрдә истәр иншаат, истәр тичарәт, истәрсә дә сәнаје објектләринин салынмасында түрк иш адамларынын хүсуси јери вар. Бакыда сәрмајә гојулушларынын тән јарысы мәһз түрк фирмаларына мәнсубдур. Бүтүн бунлара бир јандан С.Дәмирәл кими нүфузлу шәхсијјәтин вә бөјүк дөвләт башчысынын тәшвиги сәбәб олмушса, дикәр тә-

рәфдән Һ.Әлијевин харичи сәрмајәдарлар үчүн әлверишли шәраит вә мөһкәм дөвләт зәманәти јаратмасы әсас олмушдур. Пајтахтымызын мәркәзиндәки "ИСР плаза" офис-отелинин ачылыш мәрасиминдә бу барәдә ифтихарла сөһбәт ачылмышдыр.

* * *

"ИСР плаза"нын ачылышында С.Дәмирәлин вә Һ.Әлијевин чыхышлары. Туркијәнин иш адамлары үчүн ачылмыш офисдә әввәлчә С.Дәмирәл данышыр. Сонра камера салона панорам едир. Һ.Әлијев ири планда көрунур вә микрафон гаршысында нитг сөјләјир. Һәр ики нитгин чыхышы алғышларла гаршыланыр.

МӘТН: – 1998-чи ил октјабрын сонларында гардаш Түркијә Республикасынын 75 иллији бөјүк тәнтәнә илә гејд едилмишдир. Бајрам тәдбирләриндә С.Дәмирәлин шәхси дә'вәти илә дөвләтимизин башчысы да иштирак етмиш, гардаш түрк халғынын севинчинә шәрик олмушдур. Сәфәр заманы Азәрбајчан, Газахыстан, Кырчыстан, Өзбәкистан вә Түркијә дөвләт рәһбәрләри, һабелә АБШ-ын енержи назири тәрәфиндән Бакы–Чејһан нефт бору кәмәринин реаллашмасынын вачиблијини әкс етдирән биркә Анкара бәјаннамәси имзаланмышдыр. Азәрбајчан вә Түркијәнин мећрибан мүнасибәтләри хејирхаһларымызы севиндирир, бәдхаһларымызы нараһат едир. Азәрбајчан президенти Һ.Әлијевин 1999-чу ил јанварын 17-дән 31-дәк Түркијәдәки Кулһанә Әскәри Тибб Академијасында мүаличә олунмасы, Түркијәнин рәһбәр даирәләри тәрәфиндән һәртәрәфли диггәтлә әһатә олунмасы өлкәләримизин достлуғунун сарсылмаз олдуғуну бир даһа сүбут едир. Түркијәнин президенти С.Дәмирәл, дикәр дөвләт вә һөкумәт рәһбәрләри һәр күн Азәрбајчан президентинә баш чәкир, онун сағлыг дуруму илә марагланыр, дөвләтимизин башчысына үрәкдән кәлән хош арзуларыны билдирирләр.

1999-чу илин апрелиндә Вашингтонда НАТО-нун 50 иллик јубилејинә һәср олунмуш зирвә көрүшү кечирилди. Зирвә көрүшүндә иштирак едән Түркијә Чүмһуријјәтинин президенти С.Дәмирәл вә Азәрбајчан Республикасынын президенти Һ.Әлијев Вашингтонда Түркијә–

Азәрбајҹан әлагәләринин даһа да дәринләшдирилмәси, Бакы—Џејһан нефт кәмәринин чәкилиши, реқионда мөһкәм сүлһүн вә сабитлијин бәргәрар едилмәси, Азәрбајҹан—Ермәнистан мүнагишәсинин динч јолла һәлл олунмасы мәсәләләринә даир һәртәрәфли фикир мүбадиләси апардылар. Апрелин 24-дә Вашингтонда һәр ики президент АБШ-ын сенатынын бејнәлхалг мүнасибәтләр комитәсинин үзвү, "Ипәк јолу" стратеқијасы һаггында ганун лајиһәсинин тәшәббүсчүсү Сејм Браунбекин тәшкил етдији тәдбирдә Гафгаз вә Орта Асија дөвләтләри рәһбәрләринин вә харичи ишләр назирләринин көрүшүндә иштирак етдиләр. Бу көрүш тарихи "Ипәк јолу"нун үзәриндә јерләшән түркдилли дөвләтләр үчүн хүсуси әһәмијјәт кәсб едирди. Бу күн гәтијјәтлә демәк олар ки, Түркијә вә Азәрбајҹанын талеји гырылмаз телләрлә бағлыдыр. АБШ-ын Оһајо штатынын Кливленд клиникасында чәрраһијјә әмәлијјатына мә'руз галмыш президент Һ.Әлијев өз бөјүк досту вә гардашы президент С.Дәмирәлин дә'вәти илә гысамүддәтли истираһәт үчүн Түркијәдә олду. Дөвләтимизин башчысы бу гардаш өлкәдә сонсуз гајғы вә мәһәббәтлә әһатә олунду.

Ады сијасәт тарихинә, гардаш Түркијәнин шанлы тарихинә гызыл һәрфләрлә јазылмыш С.Дәмирәл бир дост, бир инсан кими чох јүксәк зирвәдә олдуғуну бир даһа сүбута јетирди. Бәли, Түркијәдә фәхрлә дәдә Сүлејман, Азәрбајҹанда исә Һејдәр баба дејә чағырылан полад ирадәли бу сијасәт нәһәнкләри јаранан һәр фүрсәтдән халгларымыз вә дөвләтләримиз арасындакы гаршылыглы мүнасибәтләрин даһа да мөһкәмләнмәси наминә бөјүк узагкөрәнликлә истифадә едир, Түркијә—Азәрбајҹан достлуғу тарихинин ән парлаг сәһифәләринин јазылмасы үчүн әлләриндән кәләни әсиркәмирләр. Ики әсрин ајрычында, јүзилликләрин говушуғунда, дүнја нәһриндә сүканы е'тибарлы әлләрдә олан вә өз истигбалына доғру инамла үзән Азәрбајҹан кәмиси мәһз гардаш Түркијәнин дәстәјинә архаланыр вә ону хејир-дуа долу тәбәссүмлү бахышлары илә мүшајиәт едир. Түркијә—Азәрбајҹан арасында чох гәдим тарихи көкләри олан достлуг вә гар-

дашлыг көрпүсү бу күн даһа да мөһкәмләнмәкдә, дүнја шөһрәтли ики бөјүк сијасәтчинин шәхси нүмунәси әсасында халгларымызы бир-биринә даһа сых телләрлә бағламагдадыр.

* * *

"Өзбәк, түркмән, гырғыз, газах — һамысы бир сојдур" сөзләри илә башлајан мәшһур маһны Азәрбајҹан вә Туркијә достлугуну әкс етдирән тәсвирләрлә тәгдим олунур. "Ики дөвләт, бир милләт" шүары вә һәр ики өлкәнин дөвләт бајраглары көстәрилир. Азәрбајҹан президенти Һ.Әлијев вә Туркијә президенти С.Дәмирәл әл-әлә вериб иддиһамлы күчә боју аддымлајырлар.

СОН

17 октјабр 1999-ҹу ил

ZİRVƏYƏ DOĞRU

SİNİF 2000

ЗИРВӘЈӘ ДОҒРУ

Биринчи филм

Сиднеј олимпиадасынын чағырыш мусигиси вә ән мәшһур видеотәсвирләри филмин прологу кими тәгдим олунур. Сиднеј кадрларыны арабир Јанардағдан чәкилмиш тәсвирләр әвәз едир. Символик планда Азәрбајчандан, Јанардағдан апарылан алов олимпија мәш'әлинә говушур; бу, идманымызын зәфәр јүрүшүдүр...

МӘТН: – Олимпија ојунлары... Бәшәр тарихинин ән гәдим дөврләринә кедиб чыхан бу ојунлар һәмишә сүлһә, тәрәггијә, бирлијә, һәмрә'лијә сәсләјиб. Гәдим дөврләрдә олимпија ојунлары заманы мүһарибәләр дајаныб, дөјүшләр сәнкијиб, гурмаг, јаратмаг һисси инсанлары силаһы јерә гојмаға вадар едиб.

Бир сөзлә, мүһарибә, фәлакәт аловлары сөнүб; арзуларын, истәкләрин, сүлһүн вә әмин-аманлығын символуна чевриләп олимпија мәш'әли даһа күр јаныб.

Һәмишә белә олуб, инди дә белә дир. Дөрд ај әввәл Јунаныстанын Олимп кәндиндән көтүрүлән мәш'әл нечә өлкәдән, нечә дәниздән, океандан кечиб, нәһајәт, сентјабрын 15-дә Австралијанын Сиднеј шәһәринә – онун ән бөјүк, мөһтәшәм идман сарајларындан биринә кәтирилди.

Бу одун, аловун ишығына дүнјанын јүзләрлә өлкәсиндән минләрлә инсан үз тутду. Һамы бир арзу вә бир амалла...

Онларын арасында Одлар јурдунун – Азәрбајчанын өвладлары да варды. Јанардағдан көтүрдүкләри од о мәш'әли даһа күр, олимпија бајрамыны даһа тәравәтли етди...

ЗИРВӘЈӘ ДОҒРУ

Филмин титри тәгдим олунандан сонра Азәрбајҹанын идман һәјатыны әкс етдирән кадрлар бир-бирини әвәз едир. Бу сечмә кадрлар Азәрбајҹан идманынын кечмиш вә мүасир мәнзәрәсини долғун шәкилдә әкс етдирмәли, тамашачыда там тәсәввүр јаратмалыдыр. Авропа вә дүнја чемпионатларында Азәрбајҹан идманынын үгурлары бу бөлүму тамамлајыр.

МӘТН: – Сиднејдә гәләбәјә доғру апаран јолун башланғычы о гәдәр дә узагда дејилди.

1994-чү ил. Мүстәгиллик јолларында көврәк аддымларыны атан кәнч дөвләтимиздә идманын инкишафына, сағлам кәнчлијин тәрбијәсинә хүсуси фикир верән президент Һејдәр Әлијевин сәрәнчамы илә Кәнчләр вә Идман Назирлији јарадылыр.

1997-чи ил. Азәрбајҹан Республикасы Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин идмана көстәрдији гајғыдан руһланан идманчыларымызын мүхтәлиф јарышларда газандығы уғурларын, лисензијаларын сајы кетдикчә артырды. Хүсусилә 1998–2000-чи илләрдә мүхтәлиф идман тәдбирләринин, еләчә дә Бокс Федерасијасынын президенти Әнвәр Чоудринин шәрәфинә тәшкил олунмуш ән'әнәви турнирләрин Бакыда кечирилмәси республикамызын идман нүфузунун гыса мүддәтдә нә гәдәр артдығыны нүмајиш етдирди.

1999-чу илдә јенијетмәләр арасында Авропа чемпионаты идман ичтимаијјәти, еләчә дә бүтүн халғымыз үчүн уғурлу олду; Бакыда кечирилән бу бејнәлхалг јарышда боксчуларымыз дөрд гызыл, бир күмүш, дөрд бүрүнч медал әлдә етдиләр. Бу, Азәрбајҹан бокс мәктәбинин илк бөјүк уғуру, Сиднеја – олимпија ојунларына апаран илк гәләбә мүждәси иди.

ИЛҺАМ ӘЛИЈЕВ (Азәрбајҹан Республикасы Милли Олимпија Комитәсинин президенти, милләт вәкили): – Биз Сиднеја бајрағымызын галдырылмасы үчүн кетмишдик. Биз ора кетмишдик ки, орада Азәрбајҹанын Дөвләт һимни сәсләнсин. Биз ора кетмишдик ки, Азәрбајҹанын шаншөһрәтини јүксәлдәк. Бүтүн дүнјаја көстәрәк ки, кәнч,

мүстәгил Азәрбајҹан дөвләти нәјә гадирдир; күҹлү потенсиала маликдир, күҹлү инсани, елми, сијаси потенсиала маликдир. Әкәр бүтүн бу амилләр олмасајды, әкәр Азәрбајҹанда сон 7 ил әрзиндә тәрәггијә доғру аддымлар атылмасајды, игтисадијјатда, сијасәтдә, елмдә, идманда инкишаф олмасајды, тәбии ки, биз бу наилијјәтләри әлдә едә билмәздик. Әкәр биз 1997-ҹи илдән ардычыл сурәтдә идманда өз сијасәтимизи апармасајдыг, исте'дадлы идманчыларымызын башга өлкәләрә кетмәсинин гаршысыны алмасајдыг, идманчыларымызы бурада гајғы илә, диггәтлә әһатә етмәсәјдик, инандырырам сизи ки, бәлкә дә бу гәләбәләри әлдә едә билмәздик. Дикәр тәрәфдән, командамызын ичиндә чох көзәл аб-һава вар иди, чох көзәл мүһит јашанырды. Һамымыз бир идик; идманчылар, мәшгчиләр, нүмајәндә һеј'әтинин рәһбәрләри – биз орада бир аилә идик. Һәр күн бир јердә идик, һәр күн бир-биримизә дәстәк веридик, бир-биримизи рүһландырырдыг, бир-биримизә үрәк-дирәк веридик, мещрибан идик. Јә'ни, һәгигәтән, бир Азәрбајҹан аиләси кениш тәркибдә Сиднејдә тәмсил олунурду вә бүтүн бу амилләр бизим идманчыларымызы даһа да күҹлү, даһа да ирадәли етмишди вә гәләбә газанмасына көзәл зәмин јаратмышды.

МӘТН: – Олимпија ојунлары јахынлашдыгча бу јарышларда иштирак етмәк үчүн лисензија газанан идманчыларымызын да сајы артырды.

Артыг августун 25-дә Зуғулбада бејнәлхалг кәнчлик мәркәзиндә өлкә президенти илә көрүшә кәлән 31 идманчы бу шәрәфли, мөһтәшәм ојунларда иштирак һаггыны газанмышды. Хатырладаг ки, 1996-чы илдә Атланта ојунларында онларын сајы чәми 23 нәфәр иди.

25 август 2000-ҹи ил. Президент Һејдәр Әлијевин "Кәнчлик мәркәзи"ндә идманчыларла көрүшүну әкс етдирән видеотәсвирләр көстәрилир.

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ (Азәрбајҹан Республикасынын президенти): – Мән инаныram ки, олимпија ојунларына лисензија алмыш 31 нәфәр бизим кәнчимиз, идманчымыз милләт гаршысында, мүстәгил Азәрбајҹан гаршысында, Азәрбајҹан

халгы гаршысында, Азәрбајчан дөвләти гаршысында өз мәс'улијјәтини дәрк едәрәк индијәдәк әлдә етдији наилијјәтләри вә олимпија ојунларына лисензија алмаг сәвијјәсинә чатмасыны сәмәрәли һәјата кечирәчәк вә олимпија ојунларында јүксәк јерләрә галхачаглар. Тәбиидир ки, истәјирик 31 идманчымызын 31-и дә гызыл медал алсын. Бу, тәк мәним истәјим, арзум дејил. Көрүрсүз, сиз дә алғышлајырсыз. Сизин дә, бүтүн бизим халғымызын да истәјидир. Биз сизи о гәдәр үрәкдән севәрәк ора көндәририк ки, халғымызын дуалары о гәдәр сизә көмәк едәчәк ки, сиз хошбәхтликлә орада бу гаршынызда олан вәзифәләри јеринә јетирәчәксиз. Сизә дејирәм ки, јолунуз уғурлу олсун. Мән сизә дејирәм ки, сағ-саламат кедиб Азәрбајчана гајыдасыныз. Мән сизә дејирәм ки, Азәрбајчан халгы сизи сәбирсизликлә көзләјәчәк вә сизи һәрарәтлә, тәнтәнә илә гаршылајачаг. Сиздән исә асылы одур ки, сиз бура алныачыг, үзүағ гајыдасыз. Мән буна инанырам вә бу инамла да, сизә олан бу е'тибарымла да һамыныза чан сағлығы арзу едирәм. Сизә бу бејнәлхалг әһәмијјәти олан, Азәрбајчан үчүн дөвләт әһәмијјәти олан бу ишдә бөјүк-бөјүк уғурлар арзулајырам.

АББАС АББАСОВ (Баш назирин биринчи мүавини, Күләш Федерасијасынын президенти): – Мән гејд етмәк истәјирәм ки, Зуғулбадакы "Кәнчлик" комплексиндә Азәрбајчан Республикасынын президенти мөһтәрәм Һејдәр Әлијев идманчыларла көрүш кечирмиш вә бу көрүш заманы чох сәмими, өз өвладларына бәсләдији истәји, мәһәббәти илә Азәрбајчан идманчыларына чох бөјүк руһ јүксәклији илә онларын бу олимпија ојунларында иштирак етмәсинә өз хејир-дуасыны вермишди. Мән һесаб едирәм ки, елә илк мәрһәләдән белә бир аб-һаванын јаранмасы, идманчылара јүксәк сәвијјәдә диггәт јетирмәси вә идманчыларын һәр бири илә ајры-ајрылыгда сөһбәт етмәси, чидди тә'сир көстәрмишдир. Олимпија ојунларында иштирак едәчәк идманчыларымызын Азәрбајчан бајрағыны диз чөкүб өпдүкдән сонра, мөһтәрәм президентин хејир-дуасыны алдыгдан сонра о идманчыларын сифәтиндәки, симасындакы хош әһвал-руһијјәнин биз дә шаһиди олму-

шуг вә биз дә онларла бирkә бу севинчи бөлүшдүрмүшүк.

ӘБҮЛФӘС ГАРАЈЕВ (Кәнчләр вә Идман назири): – Азәрбајчанын нүмајәндә hej'әти билирди ки, биз ора ишә кедирик, биз ора jә'ни jүксәк наилиjjәтләр әлдә етмәк үчүн кедирик. Мөhтәрәм президентимиз бизә jоласалма мәрасиминдә хејир-дуа илә бирликдә хүсуси тапшырыглар вермишди ки, кедин, медалла гајытмалысыныз, әлиниздән кәләни етмәлисиниз ки, Азәрбајчан лајигли бир өлкә кими орада көрүнсүн. Буна әмәл етмәк үчүн, буну hәjата кечирмәк үчүн нүмајәндә hej'әтимиз әлиндән кәләни еләди.

Азәрбајчан Республикасынын пајтахты Бакы. "Һәjат Реченси" отелиндә МОК-ун президенти Илһам Әлијевин идман нүмајәндә hej'әти илә көрүшүну әкс етдирән видеотәсвирләр...

МӘТН: – 29 август 2000-чи ил. Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин "Һәjат Реченси" отелиндә ики күндән сонра Сиднеjә jола дүшән нүмајәндә hej'әти илә көрүшү бөjүк гәләбәjә апаран jолу бир аз да jахынлашдырды.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Әсас стимул Вәтәнә сәдагәтдир, торпағымыза сәдагәтдир, бајрағымыза сәдагәтдир вә бу Вәтән мәһәббәти, Вәтән севкиси сизи уғурларда даһа күчлү, даһа гүдрәтли едәчәкдир, даһа ирадәли, даһа әзмкар едәчәкдир. Бу jолда сизә уғурлар диләjирәм. Әминәм ки, Сиднеjдән гаjыдандан сонра буна охшар мәрасимдә биз сизин гәләбәләринизи геjд едәчәjик вә о вахт бу мүкафатлар өз саһибләрини тапачаглар.

Сиднеjә доғру, ирәли!

Гәләбәләрә доғру, ирәли!

Бинә һава лиманында jоласалма мәрасими. Дејиб-күлән, шадлыг едән адамлар. 2 сентjабр 2000-чи ил. Бакынын Бинә һава лиманында олимпија ојунларына кедән нүмајәндә hej'әтини jола салмаг үчүн jүзләрлә адам топлашыб. Милли Олимпија Комитәсинин, Кәнчләр вә Идман Назирлиjинин, олимпија ојунларынын, мүхтәлиф идман тәшкилатларынын рәбәрләри, jола дүшәнләрин гоһумлары, jахынлары бу мәрасими даһа тәмтәраглы етмишдир. Һәрә өз арзусуну, өз һиссини бир чүр бирузә верирди – кими сөзлә, кими чалыб ојнамагла...

МӘТН: – Ахшам саат 6-да Бакыдан ајрылан тәјјарә узун бир сәфәрә чыхды:

Бакы – Дубај – Сингапур – Мелбурн – Сиднеј.

Һәлә Сиднејә чатмаға 35 саат варды. Архада доғма Вәтән, әзиз адамлар, гаршыда кәркин, нарahат, зәһмәтлә, әзијјәтлә долу күнләр...

* * *

МӘТН: – Австралија... Бу узаг өлкәдән данышанда јада daha чох бумеранглар, аборикенләр вә кенгурулар дүшүр. Доғрудур, сон вахтлар бумеранглар сатышы артса да, өлкәнин јерли әһалиси, аборикенләр вә бир дә кенгурулар сүр'әтлә азалмагда, јахын-узаг өлкәләрдән ахышыб кәләнләрин сајы дурмадан артмагдадыр.

Әразиси 8 милјон квадрат километрә јахын, әһалиси 28 милјондан чох олан бу материк-өлкә тәкрарсыз, мәһтәшәм күнләрини јашамагдадыр. Белә бир дөврү Австралија бир дәфә дә јашајыб – 1956-чы илдә. О вахт олимпија ојунларыны тәшкил етмәк шәрәфи башга бир шәһәрә – Мелбурна нәсиб олмушду...

Олимпија ојунларынын тарихиндә икинчи дәфә белә ојунларын тәшкилатчысына чеврилмәк һәр өлкәјә гисмәт олан хошбәхтлик дејил...

Олимпија ојунларынын доғурдуғу һәјәчаны Сиднеједә daha јахшы һисс етмәк олурду. Дөрд милјона јахын әһалиси олан бу шәһәрә daha беш милјон рәсми нүмајәндә вә турист кәлмишди.

Олимпија кәнди. Кәндин күчәләри. Јашајыш евләри. Сиднејин олимпија овгатыны әкс етдирән үмуми вә фрагментал планлар.

МӘТН: – Бу да бизим нүмајәндә һеј'әтинин јерләшдији Олимпија кәнди. Олимпија кәнди идманчыларымыз үчүн комплекс јашајыш евләринин тикинтиси демәкдир. Бејнәлхалг Олимпија Комитәсинин гәрарына әсасән Олимпија кәндинин салынмасы олимпиаданы тәшкил едән өлкәнин, јахуд шәһәрин гаршысында дуран ән әсас вәзифәләрдән биридир.

Сентјабрын 4-дә Сиднејә кәлән нүмајәндә һеј'әтини Азәрбајчан вә Сиднеј Олимпија Комитәләринин үзвләри гаршыладылар. Гонаглар Олимпија кәндиндә онлар

үчүн ајрылмыш рahат мәнзилләрдә јерләшдирилди. Ону да гејд едәк ки, Азәрбајҹан нүмајәндә hej'әти бә'зи өлкәләрдән фәргли олараг, Сиднеја тез кәлмишди. Бунда да әсас мәгсәд идманчыларымызын јерли шәраитә там вә асанлыгла ујғунлашмасына имкан јаратмаг иди. Истираһәт вә тә'лим мәшги үчүн һәр чүр шәраитлә тә'мин едилән идманчыларымыз илк күндән хүсуси гајғы вә диггәтлә әһатә олунмушдулар.

Азәрбајҹан бајрағынын галдырылдығы күн. Нүмајәндә hej'әти бу мәгсәдлә ајрылмыш јерә кәлдиләр.

Сентјабрын 6-да нүмајәндә hej'әтимизин һәр биринин синәсини гүрурла, ифтихар hисси илә долдуран күн иди. О күн Олимпија кәндиндә әламәтдар бир hадисә – Азәрбајҹан бајрағынын рәсми шәкилдә галдырылмасы мәрасими кечирилди. Бајраглар арасында шәрәфлә далғаланан бајрағымыз бир ај сонра бөјүк гүрур вә ифтихар hисси илә о мејданы тәрк едәҹәк.

О вахта һәлә варды...

О вахт һәлә габагда иди.

Азәрбајҹан МОК-ун президенти Илһам Әлијев Олимпија кәндиндә көрүнүр. О, Азәрбајҹан идманчыларына тапшырыглар верир, үгурлар арзулајыр.

МӘТН: – Һәмин күнләр Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин Сиднеја кәлиши, Олимпија кәндиндә идманчыларымызла, нүмајәндә hej'әтинин үзвләри илә көрүшләри hамыда өзүнә олан инам вә мәс'улијјәт hиссини бир даһа артырды. Идманчыларымызын јашајышы, истираһәти, тә'лим вә мәшгләри илә марагланан милләт вәкилинин гајғысы, хош мүнасибәти hамыны руһландырыр, онлары гәләбәјә, зирвәјә сәсләјирди.

Сиднеј олимпиадасынын ачылышы әзәмәтли, мөһтәшәм бир тамашаны хатырладырды. Бу тамашада һәр бир детал, һәр бир елемент хырдалығына гәдәр өлчүлүб бичилмишди. Бејнәлхалг Олимпија Комитәсинин президенти Хуан Антонио Самаранчын рә'јинә көрә, бу көзәллик әввәлки ојунларын heч бириндә олмамышды.

Хатырладаг ки, илк олимпија ојунлары ерамыздан әввәл 776-чы илдә гәдим Еллада торпағында јунан аллаһы

Зевсин шәрәфинә тәшкил олунуб. Бу бөјүк идман бајрамы ерамыздан әввәл 394-чү илдә ләғв едилиб.

Мүасир олимпија ојунларынын тарихи исә јүз илдән бир гәдәр артыгдыр. 1896-чы илдә Афина шәһәриндә олимпија ојунлары јени вүс'әт алды.

Мүасир дөврүн олимпија ојунлары рәнкарәнклијинә, мүхтәлифлијинә көрә гәдим јунан дөврүндән хејли габаға кедиб. Бир факты да билдирмәк мараглыдыр: о вахт ојунлар 5 күнә баша чатырдыса, инди бу, бир ај вахт апарыр.

Инди олимпија һәрәкатынын хүсуси бајрағы, емблеми, символу вә девизи вар. Олимпија емблемләриндәки 5 мүхтәлиф рәнкли һәлгә 5 гитәнин – јә'ни бүтүн дүнјанын бу ојунларда иштиракыны көстәрир.

Гајыдаг Сиднеја, бу мөһтәшәм мәрасимә. Һәмишә олдуғу кими, мәрасим олимпија мәш'әлинин јандырылмасы илә башлады.

Ән'әнәјә ујғун олараг меjдана әввәлчә јунан идманчылары дахил олдулар. Әлифба сырасына ујғун олараг, бир аздан Азәрбајчан нүмајәндәләри алғышлар алтында меjдана кәлдиләр...

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Сентјабрын 15-дә олимпиаданын рәсми ачылыш мәрасими кечирилди. Биз һамымыз дүнјанын ән бөјүк, нәһәнк стадиону сајылан олимпија стадионундајыг вә һәјәчанла, сәбирсизликлә бизим олимпијачыларымызы көзләjирдик, Азәрбајчан бајрағыны көзләjирдик. Бизим олимпија јығма командасынын үзвләри стадиона дахил оланда чох бөјүк һәјәчан һисси кечирирдик. Бајрағымызы көрәндә, идмачыларымызы көрәндә чох бөјүк гүрур һисси кечирирдик. Орада – стадионда асылмыш Азәрбајчанын милли бајрағыны көрәндә чох бөјүк гүрур һисси кечирирдик. Чүнки дедијим кими, мүстәгил Азәрбајчан меjдана чыхырды. Вә биз бөјүк үмидләр бәсләjирдик идманчыларымыза. О анлар мәним индијә гәдәр јадымдадыр, јәгин ки, өмүр боју јадымда олачаг. О анлар мән дүшүнүрдүм вә әмин идим ки, бизим идманчылар бөјүк гәләбәләр газаначаглар, өлкәмизә, вәтәнимизә гәләбә кәтирәчәкләр.

ӘБҮЛФӘС ГАРАЈЕВ: – Сиднеј олимпија ојунларынын ачылыш мәрасиминдә Азәрбајҹанын бајрағыны көрәркән, Азәрбајҹанын бајрағы стадиона дахил оларкән јени бир һәјәҹан далғасы һамымызы бүрүдү. О андан е'тибарән бағланыша гәдәр Азәрбајҹан идман нүмајәндә һеј'әтинин рәһбәрлијиндән тутмуш, һөрмәтли Илһам Әлијевин башчылыг етдији нүмајәндә һеј'әтинә, јә'ни онун өзүндән нүмајәндә һеј'әтинин бүтүн үзвләринә гәдәр һамы бөјүк һәјәҹан ичәрисиндә јашајырдылар. Мән демәлијәм ки, олимпија ојунларынын, үмумијјәтлә, мүбаризә сәвијјәси, оранын кәркинлији һеч бир дикәр идман јарышлары илә мүгајисә едилә билмәз. Иш орасындадыр ки, бу, дөрд илдән бир кечирилән идман јарышыдыр. Вә сөзсүз ки, һәр бир идманчы үчүн онун талејиндә ән бөјүк зирвәдир. Бу зирвәни фәтһ етмәк үчүн һәр бир идманчы әлиндән кәләни еләјир вә чалышыр ки, мүтләг мәһз о өзү олимпија чемпиону адыны газансын.

АСИФ ӘСКӘРОВ (Кәнчләр вә Идман назиринин мүавини): – Ајын 15-дә Милли Олимпија Комитәси тәрәфиндән бизә ајрылмыш милли формалары кејинәрәк рәсми ачылыш мәрасиминдә там нүмајәндә һеј'әти илә иштирак етдик. Бизим бир-ики идманчымыз вар иди, һансы ки, сәһәриси күнү онлар јарыша һазырлашырдылар. Онлардан башга, демәк олар ки, бизим там нүмајәндә һеј'әти ачылыш мәрасиминә гатылды. Бизим милли формалар чох јүксәк сәвијјәдә тикилмишди. Бизә тәгдим олунмуш о формалар чох көзәл, үрәкачычы бир формада көрсәнирди. Вә бизимлә башга дөвләтләрин нүмајәндәләри, һәтта шәкил чәкдирмәји, бизимлә јанашы дурмағы өзләринә фәхр билирдиләр. Дөвләтимизи тәмсил едәркән һәр бир идманчымызын әлиндә бајраг варды вә стадиона дахил оларкән 110 мин тамашачынын диггәти Азәрбајҹан Республикасынын Дөвләт бајрағына зилләнмишди. Биз дөвләт бајрағынын архасынча "Азәрбајҹан" кәлмәләрини дејәдејә аддымлајырдыг. Бу, бизи чох севиндирирди. Чох фәрәһләнирдик ки, биз олимпија ојунларына гатылмышыг вә бизим нүмајәндә һеј'әти 31 идманчы илә олимпија ојунларында иштирак едир. Чүнки 1996-чы илә нисбәтән

бу олимпија ојунларында һәм иштиракчыларымызын, һәм нүмајәндә hej'әтимизин сајы артмышды вә трибуналарда бизи Азәрбајчандан кәлмиш турист груплары, Сиднејдә јашајан азәрбајчанлылар әлләриндә бајраг саламлајырдылар. Онлар "Азәрбајчан" дејәрәк гышгырырдылар вә бизи даһа да руһландырырдылар. Биз һәмин анлары руһ јүксәклији илә јашадыг. Бу, идманчыларымыза бир даһа јүксәк нәтичәләрин әлдә олунмасында тәкан верди. Әлбәттә ки, бу тәдбир бизим һеч заман јадымыздан чыхмајачаг.

* * *

МӘТН: – Олимпија ојунларына старт верилəндән дәрһал сонра дзү-до вә бокс үзрә идманчыларымыз јарышлара гошулдулар. Елә илк күнләр Елчин Исмајыловун, Руслан Хајировун, Рәсул Сәлимовун уғурлу чыхышлары идманчыларымызда јүксәк нәтичәләрә олан инамы даһа да артырды. Бу јарышларда Зүлфијjә Һүсејнова вә Елчин Исмајылов 7-чи, Рәсул Сәлимов 5-чи јерә чыхдылар.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Јарышлар сентјабрын 16-да башланды. Биз чох истәјирдик ки, дзү-дочуларымыз гәләбә газансынлар. Һесаб едирдик ки, бунун үчүн әсасымыз вар. Бахмајараг ки, бизим дзү-дочуларын тәчрүбәси, јашы о гәдәр бөјүк дејил, јенә дә биз истәјирдик ки, Азәрбајчан үчүн илк медал мәһз илк күнләрдә газанылсын. Амма тәәссүфләр олсун ки, буна наил ола билмәдик. Амма бунунла јанашы гејд етмәк истәјирәм ки, мән дзү-дочуларымызын чыхышларындан, үмумијjәтлә, чох разыјам. Һесаб едирәм ки, онларын чыхышлары чох гәнаәтбәхш һесаб олунмалыдыр. Елчин Исмајыловун чәми 18 јашы вар, Рәсул Сәлимовун 19 јашы вар. Буна бахмајараг, онлар чох көзәл вурушдулар. Әлбәттә ки, биз һамымыз гәләбә көзләјирдик, биз һамымыз гәләбә истәјирдик. Амма ејни заманда демәк истәјирәм, бизи севиндирән о чәһәт олду ки, онлар киши кими вурушдулар. Онлар ахыра гәдәр вурушдулар. Мән онлары да тәбрик етмәк истәјирәм. Мән һесаб едирәм ки, кәләчәк олимпиадада һәм Рәсул, һәм Елчин олимпија чемпиону олачаглар. Онларда бу ады газанмагчүн күч вар, ирадә вар, Вәтәнә, халга севки, мә-

һәббәт вар. Тәчрүбә – о да олачагдыр. Кәлән 4 ил әрзиндә һесаб едирәм ки, онлар мүхтәлиф бејнәлхалг јарышларда, чемпионатларда өз тәчрүбәләрини артырачаглар вә 2004-чү илдә Афина олимпиадасындан Азәрбајчана медаллар кәтирәчәкләр.

* * *

МӘТН: – Сентјабрын 18-дә ахшам Сиднејин мөһтәшәм салонларындан биринdә Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин иштиракы илә көзәл бир кечә тәшкил олунду. Азәрбајчан рәссамларынын, һејкәлтәрашларынын әсәрләри илә бәзәдилмиш бу салонда һәр шеј ана јурду јада салыр, һәр јан бу аб-һава илә нәфәс алырды. Азәрбајчан мусигиси, Азәрбајчан хөрәкләри, бир дә гәриб өлкәдә топлашмыш азәрбајчанлылар. Бир дә бу одун, очағын ишығына јығышмыш мүхтәлиф өлкәләрин нүмајәндәләри, Бејнәлхалг Олимпија Комитәсинин үзвләри...

Ону да гејд едәк ки, Австралијада 30 миндән чох азәрбајчанлы јашајыр вә онлар да бүтүн идман јарышларында олдуғу кими, бурада да бәлкә һамыдан чох севинирдиләр.

Олимпија Комитәсинин президенти, милләт вәкили Илһам Әлијев гонаглары саламлајараг кечәни ачыг е'лан етди.

ИЛҺАМ ӘЛИЈЕВ: – Ханымлар вә чәнаблар! Сизин һамынызы бүкүнкү зијафәтдә саламлајырам. Авропа Олимпија Комитәсинин президенти чәнаб Рога, Бејнәлхалг Олимпија Комитәсинин витсе-президенти чәнаб Смирнова, Африка Олимпија Комитәсинин президенти чәнаб Нонгватаја хүсуси саламларымы јетирирәм. Олимпија аиләсинин бүтүн үзвләри сизин өз өлкәләриниздә вә бүтүн дүнјада идманын инкишаф етдирилмәсинә вердијиниз бөјүк төһфәдән вә көрдүјүнүз ишләрдән јахшы хәбәрдардырлар. Мән Милли Олимпија Комитәләринин президентләрини, баш катибләрини, идман назирләрини, идманчыларыны, Австралијадакы Азәрбајчан диаспорунун үзвләрини вә бүтүн гонаглары сәмими гәлбдән саламлајыр вә Азәрбајчанын шәрәфинә дүзәлдилмиш бу зијафәтимизә "хош кәлмисиниз" дејирәм.

Азәрбајҹан јени мүстәгиллик газанмыш өлкә кими Јај Олимпија ојунларында икинҹи дәфәдир ки, иштирак едир. Биз бу һадисәдән бөјүк шәрәф дујмагла бәрабәр, һәмчинин үзәримизә дүшән әлавә мәс'улијјәти дә анлајырыг. Азәрбајҹан ҹәми 9 илдир ки, мүстәгил дөвләт кими јашајыр. Азәрбајҹанын бөјүк тарихи, адәт-ән'әнәләри вә мәдәнијјәти олмасына бахмајараг, биз јалныз 9 ил бундан өнҹә мүстәгиллик әлдә етдикдән сонра бејнәлхалг ичманын бәрабәрһүгуглу үзвүнә чеврилмишик. Она көрә олимпија ојунлары кими белә мө'тәбәр бејнәлхалг тәдбирләрдә Азәрбајҹан нүмајәндәләриниң иштирак етмәси тәкҹә бизим идманчыларымыз вә идманла мәшғул олан мүтәхәссисләримиз үчүн дејил, Азәрбајҹан халгы үчүн дә бөјүк әһәмијјәт дашыјыр. Үмидварыг ки, бурада јахшы нәтичәләр әлдә едәчәјик, идманчыларымыз Азәрбајҹанын адыны уча тутачаглар вә биз Вәтәнимизә мүвәффәгијјәтлә дөнәчәјик.

Билдирмәк истәјирәм ки, сон бир нечә ил әрзиндә Азәрбајҹанда идманын инкишафына бөјүк диггәт јетирилир. Биз идманчыларымызын гајғысына галыр, онлар үчүн мүмкүн олан ән јахшы шәраити јаратмаға чалышыр вә јени идман мүәссисәләри јарадырыг. Биз әлимиздән кәлән едирик ки, бејнәлхалг идман аренасында Азәрбајҹанын нүфузу учалсын вә бизим идманчыларымыз јахшы нәтичәләр әлдә етсинләр. Бөјүк гүрур һисси илә билдирирәм ки, тәкҹә 1999-чу ил әрзиндә Азәрбајҹан идманчылары мүхтәлиф сәвијјәли бејнәлхалг јарышларда, Авропа вә дүнја чемпионатларында јүздән чох медал газанмышлар. Бу, бизим үчүн бөјүк гәләбәдир. Лакин бизи тәкҹә медал газанмаг марагландырмыр, бизим әсас мәгсәдимиз Азәрбајҹанда һәр бир шәхсин идманын мүхтәлиф саһәләриндә мәшғул олмасы үчүн имкан јаратмаг вә беләликлә, Азәрбајҹанын кәләчәк нәсилләриниң сағлам вә күчлү формалашмасыны тә'мин етмәкдир.

Һесаб едирәм ки, Бејнәлхалг Олимпија Комитәсинин әлдә етдији наилијјәтләр арасында ән јахшы наилијјәт одур ки, олимпија ојунлары кечирилән заман мүһарибәләр вә мүнагишәләр мүвәггәти олараг дајандырылыр.

Биз һесаб едирик ки, бу, чох көзәл ән'әнәдир. Мүһарибәдән әзиҹҹәт чәкмиш бир өлкә кими Азәрбаҹчан үчүн дә бунун хүсуси мә'насы вар. Гоншу Ермәнистанын өлкәмизә етдиҹи тәчавүз нәтичәсиндә Азәрбаҹчан торпагларынын 20 фаизи ишғал олунмуш, бир милҗон Азәрбаҹчан вәтәндашы өз вәтәниндә гачгына чеврилмишдир. Она көрә дә олимпија һәрәкатынын бу ән'әнәсинин бизим үчүн хүсуси әһәмиҹҹәти вар. Арзу едирәм ки, тәкчә олимпија ојунлары давам едән заман дејил, үмумиҹҹәтлә, дүнјадакы вә хүсусилә бизим рекионумуз олан Гафгаздакы бүтүн мүһарибәләрә вә мүнагишәләрә һәмишәлик сон гојулсун вә инсанлар сүлһ шәраитиндә јашасынлар.

Бу күн бурада көрдүјүнүз кими, биз Сиднеҗдә бир Азәрбаҹчан аб-һавасы јаратмаға чалышмышыг. Бу сәркидәки експонатлары она көрә бура кәтирмишик ки, Азәрбаҹчаны һәлә зијарәт етмәјән инсанларда һеч олмаса өлкәмиз һаггында, вәтәнимиз һаггында илкин тәәссүрат јарадаг. Әминәм ки, сиз бурадакы шәраитдән зөвг алачагсыныз. Халчаларын архасында көрдүкләриниз бизим рәссамларымызын ишләридир. Биз чалышмышыг ки, бурада һәм гәдим, һәм дә мүасир дөврүн аб-һавасыны јарадаг. Бурада сиз һәм гәдим, һәм дә мүасир дөврә аид инчәсәнәт әсәрләри илә таныш ола биләрсиниз. Һесаб едирәм ки, Азәрбаҹчан Милли Олимпија Комитәсинин тәшкил етдиҹи бу гәбул заманы алдығыныз илк тәәссүрат Бакыны зијарәт едәркән алачағыныз тәәсүрата јахын олачаг.

Һөрмәтли ханымлар вә чәнаблар! Бир даһа Азәрбаҹчанын шәрәфинә дүзәлдилмиш бу гәбула көлдиҗинизә көрә Сизин һамыныза тәшәккүр едирәм, тәмсил етдиҗиниз өлкәләрин идманчыларына мүвәффәгиҹҹәт арзулајырам. Мән бүтүн идманчылара гәләбә диләҗир вә арзу едирәм ки, Сиднеҗдә кечирилән бу ојунлар заманы бизим һамымызын зөвг алдығы бөјүк достлуг мүһити көләчәкдә, һәр биримиз өз вәтәнимизә дөндүкдән сонра да давам етсин.

Јашасын олимпија һәрәкаты!

Јашасын бөјүк олимпија аиләси!

Чох сағ олун.

МӘТН: – Земфира Мефтаһәддинова. Бу исте'дадлы идманчымыз он илдән артыгдыр ки, мүхтәлиф Авропа вә дүнја чемпионатларында ән јухары пилләләрә галхса да, олимпија чемпиону кими јүксәк ада мәһз Сиднејдә лајиг көрүлдү. Земфира Мефтаһәддинова бу гәләбәси илә мүстәгил дөвләтимизин идман тарихинә илк гызыл медалы кәтирди.

ЗЕМФИРА МЕФТАҺӘДДИНОВА (Олимпија чемпиону): – Јарышлар адамы нараһат олмаға мәчбур едир. Әлбәттә, мүбаризә олдугча чәтин вә кәркин иди. Чүнки орада бүтүн танынмыш идманчылар – дүнја, олимпија вә Авропа чемпионлары, еләчә дә дүнја рекордчулары иштирак едирди. Бир сөзлә, һамысы адлы-санлы идманчылар иди. Биз сәһәр ертәдән чыхмышдыг вә һава јағмурлу иди. Анчаг нечә дејәрләр, Аллаһ бизимлә иди. Күнәш чыхды вә биз јарышлара башладыг. Мән биләндә ки, артыг олимпија чемпионујам, бу һиссләри тәсвир етмәк, чатдырмаг асан дејил. Севинчдән көз јашлары, Вәтәнә көрә гүрур һисси вар иди. Мәним вә мәшгчимин зәһмәти һәдәр јерә кетмәмишди.

ҺАФИЗ ЧӘФӘРОВ (З.Мефтаһәддинованын мәшгчиси): – Бизим һәјәчанымыз даһа јүксәк иди вә биз дә истәјирдик ки, республикаја медал кәтирәк. Јарышлара башлајаркән Земфира илк серијадан лидерлији әлә алыб сон серијајадәк лидерлији әлдән вермәди вә ики олимпија рекорду мүәјјән едәрәк чемпион адыны газанды. Бу һәјәчаны сизә чатдырмаг үчүн бир сөз тапа билмирәм. Јә'ни биз, һәгигәтән, бөјүк һәјәчан кечиририк. Инанын ки, мән јашда бир инсанын көзүндән јаш кәлирди. Бу ағламаг кәдәрдән дејилди. Јә'ни ки, шад идим, она көрә ағлајырдым. Шад идим ки, мүстәгил Азәрбајчанын илк олимпија гызыл медалыны кәтирдик. Шад идим она көрә ки, Азәрбајчана илк олимпија рекордларыны кәтирдик. Шад идим она көрә ки, Земфира бу олимпија медалыны газанмагла, идманда бүтүн титуллары газанды. Јә'ни ки, Земфира ондан әввәл дүнја вә Авропа чемпиону, дүнја вә Авропа кубокунун саһиби иди, 6 дәфә дүнја рекордчусу иди. Бу јарышларда исә олимпија рекордуну вә гызыл медалы газанды.

МӘТН: – Сиднеј атычылығында дүнјанын ән күчлү идманчыларыны архада гојан, ики дәфә олимпија рекордуну тәзәләјән Земфира Мефтаһәддинованын бу сүр'әтли гәләбәси сајәсиндә Сиднеј јарышларында илк дәфә милли бајрағымыз учалды, Дөвләт Һимнимиз сәсләнди. Гүрур вә фәрәһ һиссиндән доған көз јашларыны һеч ким сахлаја билмирди. Бу, Азәрбајчанын, Азәрбајчаны севән һәр кәсин гәләбәси иди.

Азәрбајчан! Гајәси нур, мајәси нур ки,
Һәр дашындан алов дилли ох ола биләр.
"Азәрбајчан" сөјләјәндә ајаға дур ки,
Ана јурдун үрәјинә тохуна биләр...

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Земфира Мефтаһәддинованын гәләбә газанмасы Азәрбајчан милли командасы үчүн биринчи гызыл медал иди. Вә севинчимизин һәдди-һүдуду јох иди. Биз һәјәчан ичиндә идик, бир-биримизи тәбрик едирдик, гучаглајырдыг. Бајрағымызы галдырдыг, күчәләрә чыхмышдыг. Бүгарын бүрүнч медал газанмасы бизим севинчимизи даһа да артырды. Чүнки бу, бокс үзрә Азәрбајчан идманчысынын биринчи медалы иди.

МӘТН: – Стенд атычылығында газаныдан әвәзсиз гәләбә идманчыларымызын, нүмајәндә һеј'әтимизин бөјүк руһ јүксәклијинә сәбәб олду. Елә бу вахт 19 јашлы боксчумуз Бүгар Әләкбәровун бир-бирини әвәзләјән уғурлу чыхышлары гәләбә үстүнә гәләбә кәтирди. Даһа јүксәк јерә лајиг олан идманчымыз бүрүнч медалла кифајәтләнмәли олду.

БҮГАР ӘЛӘКБӘРОВ (Олимпија чемпиону): – Мән олимпиадада дөрд көрүш кечирдим. Онун үчүндә галиб кәлдим. Галиб кәлдијим күнләрдә кечирдијим һәјәчаны һеч чүр сизә чатдыра билмирәм, она көрә ки, мән бу јарышларын мәс'улијјәтини чох јахшы һисс еләјирдим. Билирдим ки, мән дөјүшләри тәк өзүмчүн јох, бүтүн Азәрбајчан халгы үчүн вурушурам. Билирдим ки, мәни бүтүн республика көзләјир, бүтүн Азәрбајчан көзләјир. Һәмчинин мәни орада МОК-ун президенти, Бокс Федерасијасынын президенти, идманчыларла јанашы бизимлә орада бәрабәр олан азаркешләр изләјирдиләр. Биз

олимпија ојунларына hазырлыг әрәфәсиндә hеч бир чәтинликлә үзбәүз олмадыг. Јә'ни ки, Илһам Әлијевин көмәји нәтичәсиндә биз бир нечә дөвләтдә тә'лим мәшг топланышында олдуг вә бир нечә бејнәлхалг турнирдә иштирак едиб там hазыр вәзиjjәтдә олимпија ојунларына кетмишдик. Олимпија ојунларында да Илһам Әлијев бүтүн һәјәчаны бизимлә биркә кечириб, јашадығымыз севинчи дә бизимлә бир јердә јашамышдыр. Она көрә дә мән МОК-ун президенти Илһам Әлијевә дәрин тәшәккүрүмү билдирирәм ки, өз гајғысыны биздән hеч вахт әсиркәмир.

РӘШИД МӘММӘДОВ (В.Әләкбәровун мәшгчиси): – Мән шәхсән евдә отуруб һәмин дөјүшү изләјирдим. Биринчи раундда hесаб 1:1 иди. Икинчи раундда исә hесаб Вүгарын хејринә артмаға башлады. Демәли, евдә о гәдәр севинч вар иди ки, бүтүн гоншулар бу севинчи, һај-күј ешидәндә сорушурдулар ки, нә олуб? Минкәчевир шәһәриндә бүтүн чајханаларда, кафеләрдә һамы телевизорун гаршысында отуруб Вүгарын дөјүшүнү изләјирди. Шәһәрдә бөјүк әһвал-руһиjjә вар иди. Демәк олар ки, һәмин күнү Минкәчевир дә бајрам едирди. Мән шәхсән һәмин анларда hисс едирдим ки, бизим азәри оғланлары, азәри идманчыларымыз дүнја мигјаслы олимпија ојунлары кими бөјүк идман тәдбирләриндә дә наилиjjәтләр газана биләрләр. Биз буна гадирик. Илһам мүәллимин Милли Олимпија Комитәсинә кәлмәси вә ора президент тә'јин олунмасы Азәрбајчан идманчыларында бөјүк руһ јүксәклији јаратмышдыр.

РАУФ ЧАББАРОВ (Јығма команданын баш мәшгчиси): – Бу јарышлар көстәрди ки, бокс Азәрбајчанда инкишаф едиб. Сон 10 ил әрзиндә Рәвшән Һүсејнов Авропа чемпиону олуб, дүнја кубокуну газаныб. Әли Исмајылов Авропада ики дәфә бүрүнч медал алыб. Инди дә олимпиадада Вүгар артыг бүрүнч медал газанды вә бүтүн ушаглар бу олимпиадада јахшы чыхыш етдиләр. Удузанлар да чох кәркин көрүшләрдә мәғлуб олдулар. Бу медал бүтүн ушаглар үчүн вә олимпиадаја дүшмәјән дикәр боксчулар үчүн бөјүк бир стимулдур.

МӘТН: – Сиднеј олимпиадасынын өзүнәмәхсус хүсусиҹҹәтләриндән бири дә күнүн галибләри шәрәфинә шәһәрдә тәшкил олунан әјләнчә, мусиги вә атәшфәшанлыг иди. Белә вахтларда шәһәр сәһәрәчән јатмыр, мејданларда, күчәләрдә адам әлиндән тәрпәнмәк олмурду. Сизи Азәрбајҹан нүмајәндә hеј'әтинин дә гатылдығы белә кечәләрдән биринә дә'вәт едирик. Гарабағын, Нахчыванын, бүтүн Азәрбајҹанын үрәји санки Сиднеҹдә дөјүнүрдү. Санки Јанардағын, Одлар јурдунун оду, атәши гарышмышды бу кечәјә. Бәлкә она көрә белә көзәл, әсрарәнкиз, белә тәкрарсыз иди. Бир дә о кечә кәзмәјә, охумаға, ојнамаға бизим hаггымыз вар иди...

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Мән јенә дә о анлары хатырлајырам. Достларыма, орда мәнимлә бир јердә олан инсанлара дејирәм ки, мән о гәләбә анларыны бир даһа јашамаг истәјирәм. Унудулмаз күнү бир даһа јашамаг истәјирәм. Һесаб едирәм ки, Сиднеј олимпиадасы бизим hамымызын хатирәсиндә әбәди галачагдыр. Бакыда, Азәрбајҹанын дикәр бөлкәләриндә күчәләрин инсанларла долмасы, әлләрдә Азәрбајҹан бајрағынын галдырылмасы, севинч, хошбәхтлик – hесаб едирәм ки, hәр бир азәрбајҹанлы вәтәндашы үчүн, Вәтәни севән адам үчүн бундан артыг бөјүк бир севинч ола билмәз. Мән миннәтдарам идманчылара, онларын мәшгчиләринә ки, Азәрбајҹанын адыны јүксәк тутублар, бајрағымызы галдырыблар, халгымызы севиндирибләр. Бу, һәгигәтән, халг бајрамы иди, халг бајрамыдыр вә бүтүн халгын гәләбәсидир.

БИРИНЧИ ФИЛМИН СОНУ

2 нојабр 2000-чи ил

Zirvəyə doğru

Sinif 2000

ЗИРВӘЈӘ ДОҒРУ

Икинчи филм

Австралијанын планетар мәнзәрәләри, даһа сонра Сиднеј шәһәри умуми вә фрагментал планларда көстәрилир. Олимпија мәш'әли аловланыр. Дарлинг Һарвурдун мәһтәшәм биналары, идман комплексләри, олимпија ојунларынын ән унудулмаз анлары бир-бирини әвәз едир. Гејри-ади тамашачы алғышлары, бүтүн дүнјаја јајылманан чохсајлы телеканаллар, кениш телемәркәздән чәкилән планлар Јер планети нәбзинин бу шәһәрдә – Сиднејдә дөјүндүјүндән сораг верир. Видеотәсвирләр көстәрир ки, дүнја олимпија мәш'әлинин ишыгына јығышыб, идман севинчләри илә јашајыр.

МӘТН: – Дарлинг Һарвурд... Сиднејин бу е'чазкар кушәси инди бүтүн дүнјанын диггәт мәркәзиндәдир. Дарлинг Һарвурд тәкчә көзәл биналары, јарашыглы күчәләри илә танынмыр; инди һәм дә дүнјанын идман һәјатыны һәр ан, һәр саат тәзәләјән, тәнзимләјән бир мәркәзә чевриліб. Һеч вахт гонаг әлиндән касадлыг чәкмәјән Дарлинг Һарвурд инди әсл инсан дәнизини хатырладыр. Бу дәниз һәјәчандан күндә нечә дәфә тәлатүмә кәлир, севинир, күлүр, кәдәрләнир...

Сиднејин идман һәјатына баха-баха дүшүнүрсән: идман, доғрудан да, бәнзәри олмајан бир саһәдир. Бурда орта һәдд јохдур. Бурда биртәһәр баш кирләмәк, отуруб күнләрини сајмаг мүмкүн дејил. Идман инсанлары, әсл фәдакарлары хошбәхт едир, учалдыр, бүтүн халгын, бүтүн дүнјанын фәхринә, севимлисинә чевирир.

* * *

26 октјабр 2000-чи илин олимпија јарышлары, ән көркин мәгамлар диггәти чәлб едир. Азәрбајчан идманчысы Вүгар Әләкбәров "дөјүш" меjданындадыр, о гәләбәjә догру әзмлә мубаризә апарыр.

МӘТН: – Идманын хошбәхт етдиjи адамлардан бири – Вүгар Әләкбәров... О өз уғуру илә нәинки Сиднеjдә олан нүмаjәндә hej'әтини, еләчә дә бүтүн Азәрбајчаны фәхр, севинч, хошбәхтлик далғасына бүрүмүшдү...

Минкәчевир Политехник Институтунун тәләбәси Вүгар Әләкбәров олимпиадаjа лисензиjаны кечән илин нојабрында Бүхарестдә кечирилән "Гызыл кәмәр" беjнәлхалг турниридә газанмышды. О, Румынија пајтахтында 38 өлкәнин дәри әлчәк усталарынын jарышында 75 кг чәки дәрәчәсиндә әсл гәләбә әзми көстәрәрәк Олимпија рингиндә чыхыш етмәк hүгугуна сahибләнмишди...

Кечирдиjи дөрд көрүшдән үчүнү гәләбә илә баша вуран Вүгар Әләкбәров узаг Сиднеjдә бајрағымызы учалтмагла, бүтүн дүнjанын диггәтини бир daha Азәрбајчана чәлб етди. Ахы белә чәтин jарышларда гәләбә газанмаг һәр идманчыjа, еләчә дә һәр өлкәjә нәсиб олан сәадәт деjил.

Азәрбајчан Республикасынын Дөвләт бајрагы галдырылыр, hимни сәсләндирилир. Олимпија чемпиону Вүгар Әләкбәрова медал верилмәсини әкс етдирән анлар көстәрилир. Азәрбајчан нумаjәндә hej'әтинин севинч hиссләри өн планларда көрүнүр; онлар фәхрлә учрәнкли бајрагымыза бахырлар...

ИЛhАМ ӘЛИjЕВ (Азәрбајчан Республикасы Милли Олимпиjа Комитәсинин президенти, милләт вәкили): – Чох севиндиричи hалдыр ки, сон илләр Азәрбајчанда идманын бокс сahәсиндә бөjүк мүсбәт дәjишикликләр олуб. Вүгар Әләкбәровун гәләбәси hесаб едирәм ки, бунун мәнтиги нәтичәсидир. 2004-чү ил олимпиадасында да биз hәм боксда, hәм башга идман нөвләриндә чох көзәл нәтичәләр көстәрәчәjик. Буна там әминәм.

АББАС АББАСОВ (Баш назирин биринчи мүавини, Күләш Федерасијасынын президенти): – Идманчыларымызын јарышында Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин иштиракы онлара рүһ јүксәклији верир, вәтәнпәрвәрлик һиссләрини даһа да јүксәлдирди. Бу јарышлар идманчыларымызын һүнәрини, чәсарәтини, вәтән вә халг наминә бөјүк фәдакарлығыны бир даһа тәсдиг етди.

МӘТН: – Олимпија ојунларында ағырлыг галдыранларымызын да наилијјәтләри јаддагаландыр. Елхан Сүлејманов, Низами Пашајев, Туран Мирзәјев, Тәранә Аббасова... Бу идманчыларын чыхышлары көстәрди ки, кәләчәк јарышларда онлардан даһа јүксәк нәтичәләр көзләмәјә һамымызын һаггы вар.

Сиднејин идман һәјатыны әкс етдирән кадрлар. Сонра күләш усталарынын јарышларындан әсас фрагментләр көстәрилир. Азәрбајчан идманчылары кәркин јарышларда инамлы гәләбә газанырлар. Бу севинчи бүтүн халгымыз јашајыр...

МӘТН: – Идман јарышларыны, адәтән, дөјүш меjданларына бәнзәдирләр. Бу меjдандан гәләбә илә дә чыхмаг олар, мәғлубијјәтлә дә. Јунан-рома күләш усталары Натиг Ејвазов, Ислам Дугузијев, Хвизе Бичинашвили, еләчә дә сәрбәст үсулла күләшән Ариф Абдуллајев, Елшад Аллаһвердијев, Шамил Әфәндијев, Рәчәб Әсһәбәлијев вә Давуд Мәһәммәдовун инадлы чыхышлары онларын гәләбәјә нә гәдәр јахын олдуғуну, бу күн олмаса да, сабаһ бу гәләбәјә чатачагларыны көстәрди.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Мән бүтүн идман пәрәстишкарларына, телевизија тамашачыларына, достларымыза вә танышларымыза, сојдашларымыза демәк истәјирәм ки, гәләбә газанан, медал алан вә алмајан бүтүн идманчыларымыз чох ләјагәтлә чыхыш етдиләр. Идманчыларымызын арасында бешинчи, једдинчи, онунчу јерләри тутанлар вардыр. Јә'ни ки, бу, дүнја мигјасында јахшы нәтичә һесаб олунур.

МӘТН: – Олимпија ојунларынын сонуна јахын 54 килограм чәки дәрәҹәсиндә мүбаризә апаран сәрбәст күләшчимиз Намиг Абдуллајевин финал јарышында АБШ идманчысы Самуел Һенсону мәғлуб едәрәк ән јүксәк мүкафата лајиг көрүлмәси бүтүн Азәрбајҹан үчүн әсл тој-бајрама чеврилди. Атланта олимпиадасы идман пәрәстишкарларынын јахшы јадындадыр. Дөрд ил әввәл Намиг Абдуллајев океанын о тајында гибтә едиләчәк һазырлыг нүмајиш етдирәрәк, күмүш медала саһиб олду вә Азәрбајҹанын милли бајрағыны галдырды. Бунунла о, 1952-чи илдә Һелсинки олимпиадасында күмүш медала лајиг көрүлән һәмјерлимиз, сәрбәст күләш устасы Рәшид Мәммәдбәјовун гәләбәсини тәкрарлады.

Сиднеј олимпиадасында газандығы гызыл медал исә бу кәнч идманчынын даһа јүксәк потенсиала малик олдуғуну бүтүн дүнјаја нүмајиш етдирди.

Азәрбајҹан бајрағынын галдырылмасы мәрасимини әкс етдирән тарихи анлар көстәрилир. Азәрбајҹан нүмајәндә һеј'әтинин севинҹ һиссләри диггәти ҹәлб едир. Бу севинҹи, фәхр дујғуларыны бүтүн Азәрбајҹан јашајыр....

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Бу күн бурада Намигә медалын тәгдим едилмәси мәрасиминдә бүтүн азәрбајҹанлылар – рәсми нүмајәндәләр, туристләр, Австралијадакы Азәрбајҹан диаспорунун нүмајәндәләри севинҹдән көз јашларыны сахлаја билмирдиләр. Биз ағлајырдыг, севинҹ дујғулары кечирирдик. Азәрбајҹан нәјә гадир олдуғуну бир даһа көстәрди.

Сиднејин умуми мәнзәрәләри, нәһәнк идман комплексләри, гејри-ади тамашачы алғышлары... Олимпија мәш'әли әзәмәтлә аловланыр. Сиднеј олимпиадасынын чемпионлары – Азәрбајҹан идманчылары өн планда көрунурләр. Сонра Сиднеј олимпиадасынын багланышыны әкс етдирән кадрлар көстәрилир.

МӘТН: – Вахт елә сүр'әтлә кәлиб кечди ки... Сентјабрын 15-дә ачылышына топлашдығымыз олимпија ојунларынын октјабрын 1-дә бағланыш мәрасими кечирилир-

ди. Һансы тәнтәнә илә, һансы әзәмәтлә ачылмышдыса, елә бу мөһтәшәмликлә дә Сиднеј олимпиадасы баша чатырды...

Дүнјанын ән бөјүк идман һадисәси олан олимпија ојунлары тәкчә минләрлә идманчынын мүбаризәси, гәләбәси дејил, һәм дә мүхтәлиф өлкәләри, гитәләри тәмсил едән кәнчләрин һәмрә'јлик, бирлик бајрамыдыр. Олимпија стартлары һәмишә, һәр јердә сүлһә, тәрәггијә көмәк едиб, инсанлар, өлкәләр арасында әлагәләри даһа да мөһкәмләндириб.

Олимпија ојунлары ејни заманда биринчиләри, лидерләри мүәјјән едир – һәм лидер идманчылары, һәм лидер дөвләтләри... XXVII Јај Олимпија ојунлары көстәрди ки, кәнч Азәрбајчан дөвләти һәр ики саһәдә ирәлидәдир...

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Һесаб едирәм ки, идманчыларымыз гәһрәмандырлар. Онлар бурада Азәрбајчанын бајрағыны галдырдылар. Бүтүн дүнјаја көстәрдиләр ки, Азәрбајчан кәнч, мүстәгил вә күчлү дөвләтдир...

МӘТН: – Бир ај әввәл сентјабрын 2-дә Сиднеја јола дүшән нүмајәндә һеј'әти октјабрын 2-дә Австралијадан ајрылыб Вәтәнә јола дүшүр. Кедәркән апардыглары нараһатлыг, никаранчылыг артыг тамамилә башга һиссләрә јер вериб – гәләбәдән доған гүрур, фәрәһ вә ифтихар һиссинә...

Гәрибәдир, кедәндә јол нә гәдәр узанмышдыса, гајыданда да о гәдәр гысалмышды. Октјабрын 3-дә Дубаја кәлән нүмајәндә һеј'әтини гаршылајыб, Вәтәнә кәтирмәк үчүн өлкә президентинин көстәриши илә хүсуси тәјјарә ајрылмышды.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Идманчыларымыза гајғы көстәрмәк һәр бир вәтәндашын борчудур. Арзум будур ки, идманчыларымыз Вәтәндә лајигинчә гаршылансынлар, бүтүн мүвафиг дөвләт структурлары, ади инсанлар, имканлы адамлар онлары лајигинчә гијмәтләндирсинләр, онлара гајғы көстәрсинләр...

Бакы һава лиманы. Азәрбајҹан идманчыларынын гаршыланма мәрасими умуми вә фрагментал планларла көстәрилир. Олимпија чемпионлары бүтөв умумхалг севкисијлә әһатә олунуб...

МӘТН: – Октјабрын 18-дә Азәрбајҹанын мүстәгиллик күнүндә өлкә президенти олимпија ојунларындан Вәтәнә дөнән нүмајәндә һеј'әти илә көрүшдү. Белә бир көрүшүн мәһз Мүстәгиллик күнүндә кечирилмәсинин бөјүк мә'насы варды: идманчыларымыз узаг Сиднејдә бајрағымызы галдырмыш, һимнимизи сәсләндирмишдиләр, Азәрбајҹаны 199 өлкә ичәрисиндә 34-ҹү јерә чыхартмышдылар, ики гызыл, бир күрүнч медала саһиб чыхмышдылар.

Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев идманчылары саламлајыр, онларын бөјүк һүнәр көстәрдикләрини, узаг Сиднејдә халгымызы лајигинҹә тәмсил етдикләрини гејд едир. О, Азәрбајҹанын олимпија чемпионларыны тәбрик едир. Сонра чемпионларын вә мәшгчиләрин чыхышларындан фрагментләр көстәрилир.

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ (Азәрбајҹан Республикасынын президенти):– Доггуз илдә – Азәрбајҹанын мүстәгиллик дөврүндә бизим наилијјәтләримиз аз олмамышдыр. Анҹаг индијә гәдәр бүтүн халгымызы, бүтүн вәтәндашларымызы бу гәләбә гәдәр, бу наилијјәт гәдәр севиндирән һеч бир шеј олмамышдыр. Сиз бизә севинч кәтирмисиниз. Сиз бизим халгымызда бөјүк руһ јүксәклији јаратмысыныз. Сиз Азәрбајҹан халгынын, Азәрбајҹан өвладынын нәјә гадир олдуғуну бүтүн дүнјаја нүмајиш етдирмисиниз.

Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев олимпија чемпионларына, дикәр идманчылара вә мәшгчиләрә јүксәк мүкафатлары тәгдим едир.

МӘТН: – Бу көрүш Азәрбајҹан идман ичтимаијјәтинин јаддашында һәмишәлик галачаг. Дөвләт башчысынын тәгдим етдији орден вә медаллар, мүкафатлар, сөјләдији хош сөзләр һамынын үрәјиндән хәбәр верирди.

Азәрбајҹан Республикасы Милли Олимпија Комитәсинин бинасынын ачылышы. Президент Һејдәр Әлијевин вә Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин Авропа Олимпија Комитәсинин президенти Жак Рогла көрүшләрини әкс етдирән видеотәсвирләр көстәрилир.

МӘТН: – Октјабрын 21-дә Авропа Олимпија Комитәсинин президенти Жак Рогун Бакыја кәлиши әламәтдар бир күнә тәсадүф етди. Өлкә президенти Һејдәр Әлијевлә көрүшән гонаг Азәрбајҹан Милли Олимпија Комитәсинин јени бинасынын ачылышы мәрасиминдә иштирак етди. Авропа Олимпија Комитәсинин президенти Жак Рогун Азәрбајҹан Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевлә көрүшү бу ики гурум арасында әлагәләрин даһа да мөһкәмләндијини көстәрмәклә јанашы республикамызын идман нүфузунун нә гәдәр артдығыны да бир даһа нүмајиш етдирди.

АББАС АББАСОВ: – Мән Бејнәлхалг Күләш Федерасијасынын президентиндән мәктуб алмышам. О, Илһам Әлијевә идмана көстәрдији гајғыја көрә миннәтдарлығыны билдирир.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Биз мә'луматлара бахыр, 2000-ҹи илин олимпија ојунларыны 1996-ҹы илин олимпиадасы илә мүгајисә едирдик. Көрүрдүк ки, бә'зи өлкәләр өтән олимпиадада даһа јүксәк нәтичәләр көстәриб, анчаг инди кериләмә мүшаһидә олунур. Азәрбајҹан исә јеканә өлкә олмаса да, дејә биләрәм ки, артым динамикасы олан чох аз сајда дөвләтләр сырасындадыр. Өлкәмиздә һәр шеј, о ҹүмләдән идман да динамик шәкилдә инкишаф едир...

МӘТН: – Бакы Әјләнҹә Мәркәзиндә Азәрбајҹан Милли Олимпија Комитәсинин президенти Илһам Әлијевин олимпија командасынын үзвләри вә идман ичтимаијјәтинин нүмајәндәләри илә көрүшү олимпија тәдбирләринин зирвәси иди.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Олимпиада артыг тарихдә галды. Азәрбајҹан бу тарихи гызыл һәрфләрлә јазды. Әминәм ки,

2004-чү илдә Афина шәһәриндә кечириләчәк олимпиадада Азәрбајҹан даһа бөјүк уғурлар әлдә едәчәкдир.

МӘТН: – Бу да бизим Сиднеј олимпиадасы, орда уғурла чыхыш едән идманчыларымызын наилијјәтләри барәдә сөһбәтләримиз. Анчаг бунунла олимпија сөһбәтләрини гуртармадыг, әксинә гаршыдан кәлән олимпија гајғыларына, олимпија јашантыларына "хош кәлдин!" дедик. Уғурларымыза, гәләбәләримизә "хош кәлдин!" дедик.

ИЛһАМ ӘЛИЈЕВ: – Һарда иш вар, орда нәтичә дә вар. Мән бүтүн олимпиадачыларымыза миннәтдарам. Онлар бизим үч илдәки фәалијјәтимизин мәнтиги нәтичәси олараг гәләбәләр газандылар. Инанырыг ки, 2004-чү илдә идманчыларымызын сајы да, гәләбә медалларымызын сајы да бундан чох олачаг.

СОН

3 нојабр 2000-чи ил

Могадор

ҶӘНУБИ АЗӘРБАЈҶАНДА ӘДӘБИ ДИЛИН ЛҮҒӘТ ТӘРКИБИ

Ҷәнуби Азәрбајҷанда әдәби дилин функсионал хүсусиҗҗәтләри сон илләрдә Шималдакы илә мүгајисәли шәкилдә тәдгиг едилмәкдәдир - Т.Һачыјевин, Н.Ҷәфәровун арашдырмаларыны мисал көстәрмәк олар (Т.И.Гаджиев. Отнашение историческом диолектологии к диолектом в условиях дифференцированного языка – Вопросы диолектологии и истории языка, Душанбе, изд. "Дониш", 1984, стр. 246–249; Н.Ҷәфәров. Ҷәнуби Азәрбајҷанда әдәби дил (нормалар). "Азәрбајҷан мүәллими" гәз., 23 нојабр 1988-чи ил), лакин демәк лазымдыр ки, бу саһәдә ишләр һәлә тәзәчә башлајыр; бир сыра нәзәри вә практик мәсәләләрин һәлли үчүн Шималдан вә Ҷәнубдан олан дилчиләрин гүввәләрини бирләшдирмәк лазым кәлир.

Ҷәнуби Азәрбајҷанда әдәби дилин лүғәт тәркибинин мәнзәрәсини, һәр шеҗдән әввәл, әдәби дилин өзүнүн дүшмүш олдуғу мәдәни-ичтимаи мүһит мүәјјән едир; 50-чи илләрдән башлајараг әдәби дил Ҷәнубда әсасән етнографик дајаглар үзәриндә тәдричән јүксәлир (мәсәлән, деҗәк ки, мәрһум шаир Шәһриjарын "Һеҗдәрбабаја салам"ы мејдана чыхыр), она көрә дә лүғәт тәркиби үмумиликдә етнографик мәзмунлу лексик ваһидләрлә зәнкин олур:

Гары нәнә кечә нағыл деҗәндә,
Күләк галхыб гап-бачаны дөҗәндә,
Гурд кечинин Шәнкүлүсүн җеҗәндә
Мән гаҗыдыб бир дә ушаг олаҗдым,
Бир күл ачыб ондан сонра солаҗдым.

Шәһриjар

Көрүндүjү кими, *гары нәнә, нағыл, гап-бача, гурд, кечи* гәбилиндән олан анлаҗышлар билаваситә етнографик мәзмуна маликдир,

мәтнә дахил олан дикәр анлајышлар исә әслиндә үмуми идејанын тә'сири илә һәмин мәзмуну гәбул едир. Беләликлә, Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркибиндә колоритли сөз вә ифадәләрин сыхлығы әдәби-бәдии дүшүнчәнин, мәдәни тәфәккүрүн өзүндән кәлир, јә'ни тәкчә лингвистик һадисә дејил. Үмумиҗәтлә, сөзлә (сөзүн мә'насы илә) мәдәни-тарихи тәфәккүрүн структуру арасында бирбаша сәбәб-нәтичә әлагәләри вардыр. Бу әлагәләр објектив вә субјектив мүнасибәтләрин бүтөв системи илә гајдаја салыныр (У.В.Куанин. Слово и обьект — Новое в зарубежной лингвистике, выпуск XVIII (логический анализ естественного языка), Москва, изд. "Прогресс", 1986, стр.25—26). Азәрбајчан әдәби дилинин Чәнуб голу илә Шимал голу арасында тарихән јаранмыш фәргләр лингвистик фәрг олмагдан даһа чох тарихи-мәдәни, сосиоложи-етнографик ("етнографија" сөзүнү кениш мә'нада, үмумән, "милли сосиоложи хүсусиҗәтләр" мә'насында ишләдирик) фәргләрдир вә шүбһәсиз, лүғәт тәркиби һәмин фәргләри әкс етдирмәјә дил гатларынын һамысындан даһа һәссасдыр.

Лүғәт тәркибинин конкрет заман кәсијиндәки мәнзәрәсини дөврүн ичтимаи шүур сәвиҗәси мүәјјән едир, чүнки лексика илә ичтимаи шүур арасындакы мүнасибәт бирбашадыр; дилин потенсијасында олан сөзләрин сечилмәси дә, алынмалара еһтијач да бу принсип әсасында мүәјјән олунур.

Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркибиндә етнографик (еләчә дә мәишәт) мәзмунлу лексик ваһидләрин функсионаллығы 50-чи илләрдән 70-чи илләрин сонларына гәдәр давам едир — һәм дә нәзәрә алаг ки, бу дөврдә әдәби дил, демәк олар ки, анчаг ше'р дилиндән ибарәтдир; бу да өз нөвбәсиндә классик поетик лексиканын да ишләклијини шәртләндирир:

Кенә көнлүм гушу бир севкили чананы севәр,
Баш гојуб чөлләрә Мәчнун кими Лејланы севәр.
Һичр одуна јанырам ешгли пәрванә кими,
Вәслүвин ләззәтини тапмаға һичраны севәр...

М.Е'тимад

Көнлүм гушу, севкили чанан, Мәчнун, Лејла, һичр оду, пәрванә, вәсл, һичран классик поетик тәфәккүрдән кәлир. — Бунлар әсрләр боју әдәби-бәдии дилдә ишләнмиш сөз вә ифадәләрдир. Дикәр тә-

рәфдән һәмин сөз вә ифадәләр Шимал үчүн архаикдир, анчаг тарихи факт кими мараглыдыр, һалбуки Чәнубда поетик функсионаллыға маликдир. Ән'әнәјә бу гәдәр јахынлыг исә ичтимаи һәјатын өз дахили тәләбидир (И.Џафәрпур. Пути развития демократической поезии Южного Азербайджана (1941–1960 гг.), Баку, АКД, 1967, стр. 17; Ч. Хәндан. Уғур јолу (Чәнуби Азәрбајчан әдәбијјат, мәтбуат, мааријф, инчәсәнәт. Азәрбајчан әдәбијјатында чәнуб мөвзусу). Бакы, Азәрнәшр, 1987, сәһ. 180–181).

Беләликлә, Иран Ислам ингилабына гәдәр Чәнубда әдәби дилин лексик нормасыны етнографик вә классик лүғәви вариантларын боллуғу мүәјјән едир; лүғәт тәркибинин инкишаф тарихи етнографик лексика илә классик нитг лексикасыны гаршы-гаршыја гојса да (Т.Һачыјевин тәдгигатларыны хатырлајын), конкрет дөврдә, јә'ни 50-чи илләрдән е'тибарән Чәнубда бунларын бирләшдијини көрүрүк: бизим фикримизчә, етнографик лексика илә классик нитг лексикасынын диалектик әлагәсини чәмијјәтин өзүнүн дүшмүш олдуғу шәраит һазырлајыр... Халг милли мә'нәвијјатыны (онун әсас реализә формасы олан дилини) јашатмаг үчүн биринчи нөвбәдә тарихинә баш вурур; тарих исә етнографик мүәјјәнлик илә классик норма мүәјјәнлијини бирликдә тәгдим едир. Она көрә дә Чәнуби Азәрбајчанда 50-чи илләрдән башлајан милли ојанманын јени далғасы дилдә дә бу ики чәһәти ардычыл олараг фактлашдырыр – јә'ни сөһбәт елә бир просесдән кедир ки, бунун универсал ичтимаи-милли мәзмуну вар, нитг дә һәмин универсаллыға дахилдир.

Иран Ислам ингилабы Чәнубда әдәби дилин инкишафына күчлү тә'сир көстәрди. 70-чи илләрин сону, 80-чи илләрин әввәлләриндә кифајәт гәдәр китаб, журнал вә гәзетләр нәшр едилди. Әдәби дилә ингилаби анлајышлар кәлди. Әслиндә, әдәби дилин бу илләрдәки лүғәт тәркиби 40-чы илләрин орталарындакы вәзијјәти јада салыр; о заман да дил ингилаби сүр'әтлә инкишаф едирди. Лакин нә 40-чы илләрин орталарында, нә дә 70-чи илләрин сону, 80-чи илләрин әввәлләриндә Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркиби үчүн характерик олан етнографик вә классик нитг лексикасынын ишләклији арадан галхмыр; мәсәлән:

"Сизә ајдын деки мәчәллә чыхармах бу дөвранда нә гәдәр чәтин вә агырды. Лакин биз бу чәтинлиги ана дилимизин инкишафы ешгиндә тәһлил едиб вә бу милли јуки бојумуза алмышыг.

Әлбәттә, бу јолда бизи мүтәрәгги инсанлар һәлә өз чыхарына гә-

дәр 50-дән 200 түмәнә гәдәр көмәклик едирләр. Биз бу ајыг вә ајдын фикирләримизә ешг олсун сөјләјиб бүтүн охучуларымыздан һәр чәһәтдән көмәклик арзулајырыг. Нечә ки, билирсиниз, бу мәчәллә Агаји Насеһ Натиғин зидд-Азәрбајчани китабы "Зәбани-Азәрбајчан вә вәһдәти-милли Иран" дејил ки, вәгфи пулларынан чыхсын..." ("Дәдә Горгуд" мәчәлләси, № 3, сәһ. 1).

"Чәллад Пәһләви режими бир гудуз ит кими һәр нә ки, онун кәсиф фарс шовинисти сијасәтинә гаршы кәлирди, гапып арадан апарырды. Бу ики көпәк-чочуг инкилис-Әмркаји гудуз итләр һәр бир шејдән чох Азәрбајчан хәлгиннән вә онун ширин ана дилиннән горхурду..." ("Короглу" мәчәлләси, № 1, сәһ. 3).

Ингилаб кедишиндә әдәби дилин ичтимаи мәзмуну артыр; буна ујғун олараг лүғәт тәркиби дә зәнкинләшир, дилә ичтимаи-сијаси лексика кәлир, лакин етнографик вә классик нитг лексикасы ишләклијини итирмир - чүнки ингилабын өзү мәһз етнографик вә классик тәфәккүр фонунда јетишир.

Кечди кечә, күн чатдады, бирдән ана јурду
Халг илә кәлиб көз габағында сәфә дурду.
Һамы гол ачырлар, мәни сәслирләр ки, кәл, кәл!
Кәл дәрдини сөјлә бизә, гүрбәт сәни јорду,
Рәсми дилимиз, дүздү ки, фарсиди, көзәлди,
Амма нә көзәлди ана дили, ана јурду!
Аллаһ билири мән ки, нә сејр етдимү көрдүм,
Көрдүм өз әлимлә үрәјими ики бөлдүм.

Һ.Ш. Рәһкузәр

Кечә, күн (күн чатдады), гурбәт вә с. лексик образлар классик нитг тәфәккүрүнүн мәһсулудур, лакин ингилаби ојаныш һәмин лексик образлара јени мәзмун верир: кечә—шаһ режими, күнүн чатдамасы—ингилаби һәрәкатын гәләбәси, гүрбәт—сијаси мүһачирәтдир; мәсәлә бурасындадыр ки, јени мәзмун сөзә классик мәнтиглә верилир вә бу чәһәт Чәнубда лүғәт тәркибинин лексик-семантик инкишафынын әсас көстәричиләриндән биридир.

Кечә-күндүз, исти-сојуг, јај-гыш даим чеврилир,
Заман дөнәр, дөвран кечәр, елдән анчаг дил галар.
Чәрәс сәси гәфилдән чумар дәрин сүкута,
Карванданса дүшәркәдә хамуш олан күл галар.

Г. Мәчдфәр

Сөзə классик мүнасибəтин ингилаби тəфəккүрə хидмəт етмəси бу мəтндə өзүнү ајдын шəкилдə көстəрир; *кечə-күндүз, сојуг-исти, гыш-јај* гаршылашдырмалары *заман-дөвран-карван* поетик синонимлији илə естетик əлагədə тəгдим олунур: *күл* daha күчлү лексик образдыр – "нəтичə" демəкдир. "Чəрəс сəси" – ингилабын сəсидир, "дəрин сүкут" – əзилən халгын мə'нəвиҗҗатыдыр... Көрүндүју ким, мəтн анчаг сөзүн сөзə классик естетик мүнасибəти үзəриндə гурулмушдур (Сөз-дил үчүн бир фактдырса, ədəбиҗҗат (ədəби-бədии) тəфəккүр үчүн башга фактдыр; "Ədəбиҗҗатын дили коннотативдир, jə'ни чохмə'налыдыр вə чохлу ассосиасијалар доғурмаг күчүнə маликдир". (Ц.Тодоров. Понятие литературы. – Семиотика, М., изд. "Радуга", 1983, стр. 832); Чəнубда ədəби дилин лүғəт тəркиби, əсасən, ədəби bədии дилин ихтијарында олдуғу үчүн (вə əлавə едək ки, публисистика да бурада чох заман bədии публисистика кими чыхыш едир) сөзə семиотик мүнасибəтин həмин типи фəалдыр).

Ингилабдан сонра шифаhи халг ədəбиҗҗатынын дили үчүн характер олан лексика да чанланыр. Чəнуб шаирləринин дилиндən кətирдијимиз нүмунəлəр буну тəсдиг едир:

Халг үз гојду үсјана,
Зүлмүн еви дашланды.
Шаһын көһнə памбығы
Бир илдə hаллачланды.
Бүтүн Иран бир олду,
Ингилаблар башланды.
Шаһ гаға гачды кетди,
Дағлары ашды кетди.
Дидəркин дүшду кетди,
Дəрбəдəр олду кетди...

Б. Елчин

Дашланмаг (мүг. ет: *дашы атылмаг*), *hаллачланмаг* дүзəлтмə сөзləри фолклор сөз јарадычылығы принсипи илə, jə'ни лексик вahидин етнографик-поетик чиласы төкүлмəдən јарадылмышдыр; həм дə бу сөзləр фразеоложи əhатədə верилмишдир: *зүлмүн еви дашланмаг, көһнə памбығы hаллачланмаг.* Көрүндүју ким, həмин фразеоложи бирləшмəлəр дə чидди шəкилдə фолклор (јахуд данышыг дили) семантикасына ујғундур.

Бир олмаг, шаһ гага типли ифадәләр данышыг ифадәләридир, – бу чүр әслиндә поетик мәгамда ишләнмә тәчрүбәси аз олан ваһидләрин сәхавәтлә ше'р дилинә кәтирилмәси Чәнуб үчүн тәбии һалдыр. *Даглары ашды кетди* нағыл ифадәсидир, метафорик мәзмуна маликдир; бурада исә сатирик мә'на газаныр вә *дидәркин душду, дәрбәдәр олду* ифадәләриндәки сатирик тонла уjғунлашыр. Демәли, лексик (jахуд фразеоложи) ваһид Чәнуб ше'ринин дилиндә фолклордан кәлдиjи кejфиjjәтдә реаллашдығы кими, актуаллашдырылараг да ишләнир, - бу, шүбһәсиз, сөзә, онун лексик-семантик вә поетик мәзмунуна функсионал (ичтимаи варлығын тәләби илә) jанашылмасы илә әлагәдардыр.

Ajыл, күнәш, ajыл, күнәш,
Өлкәмизә jajыл, күнәш!..
Чых дәрәләр гучағындан,
Од көтүрәк очағындан
Зәр сачлары jај үзүнә,
Һәсрәт галсын ај үзүнә.
Зүлмәт бағрын оja-оja,
Чых үфүгү гана боja...

М.Шами

Бу мәтндә исә лүғәт тәркиби халг нәғмәләринин лексикасына уjғундур; *ajыл, jajыл, jај, боja* типли ваһидләрдир. Онлар әсрләр бojу фолклор дилиндә ишләнилмишдир. *Үфүгү гана бojамаг* метафорасы да сөз һәссаслығы, үмумән, Чәнуб ше'ринин лексик поетикасы барәдә мә'лумат верир; мә'лум олур ки, бурада сөзә тарихи мүнасибәт әсасән дәjишмир, прijомлар, ифадә үсуллары мүәjjән дәjишмәләрлә (башга сөзлә, деформасиja олунмагла) бир гajда олараг мүһафизә едилир.

Шүбһәсиз, "дилин инкишафынын бүтүн дөврләриндә лүғәт тәркибинин ваһиди кими сөз ajрыча шәкилдә дejил, үмуми лексик-семантик системин микроелементи кими фәалиjjәт көстәрир, онун семантик тәкамүлүнү синтагматик мүнасибәтдә олдуғу ваһидләр, ишләнмә шәраити вә тезлиjи мүәjjәнләшдирир" (И.Мәммәдов. Азәрбajчан дили семасиолокиjасына кириш, Бакы, АДУ нәшри, 1988, сәһ. 68). Мәсәләjә бу нөгтәдән jанашдыгда, Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркибиндә фолклордан, jахуд бирбаша мәишәт үнсиjjәтиндән кәлән етнографик-мәишәт лексикасы лексик-семантик

системдәки мүрәккәб синтагматик, ејни заманда ассосиатив мүнасибәтин ифадәсидир, јә'ни тарихән дил тәфәккүрүнүн өзүндә мүәјјәнләшмиш һадисәдир.

Диллән, сазым, диллән, сазым!
Мисри сәслә елим чошсун.
Гызылүзән ашыб-дашсын,
Савалана маһны гошсун.
Ел шаири Мәфтун оғлу,
Кәлмәләри од-аловлу...
Б.Зәмани

Јухарыда М.Шаминин ше'риндән вердијимиз парчада да мүрачиәт Б.Зәманинин ше'риндәки кими иди; мүгајисә едәк: *Ајыл, күнәш, ајыл, күнәш — Диллән, сазым, диллән сазым...* Әслиндә, бу синтактик анолокијадыр; лакин сөзүн синтагматик јери бахымындан һәм дә лексик-семантик анолокијадыр — һеч олмаса она көрә ки, ајылмаг илә дилләнмәк арасында "ингилаби һәрәкат" мәзмунунда хәфиф, ејни заманда системли мә'на рабитәси вардыр. *Чошмаг, ашыб-дашмаг, маһны гошмаг* сөз вә ифадәләри дә һәмин *ајылмаг* вә *дилләнмәк* мәзмунундадыр.

Чәнуби Азәрбајчанда шифаһи халг әдәбиҹјаты он илләр боју милли әдәби-бәдии тәфәккүрүн әсас ифадә формасы олмушдур; шүбһәсиз, бу, әдәби дилин сонракы талејинә тә'сирсиз галмыр, ингилабын гәләбәсиндән сонра мејдана чыхан мәтбуатын дили дә көстәрир ки, фолклор (еләчә дә данышыг) лексикасы јазылы дилә нә гәдәр күчлү ахынла кәлмишдир.

Азәрбајчан әдәби дилинин лүғәт тәркиби Шималда рус дилинин, Чәнубда фарс дилинин тә'сиринә мә'руз галыр; демәк лазымдыр ки, һәр ики дил — һәм рус, һәм дә фарс дилләри аналитик гурулушлу дилләр олдуғундан онларын тә'сири нәтичәсиндә Азәрбајчан дилиндә дә аналитизм һисс едиләчәк гәдәр гүввәтлидир... Шималда рус дилинин тә'сири даһа чох елми үслуб васитәсилә һәјата кечирилдији һалда, Чәнубда үслуб диференсиаллығынын зәифлији илә әлагәдар олараг, үмумиҹјәтлә, нитг тәзаһүрүнүн бүтүн формаларына фарс дилинин тә'сири өзүнү көстәрмәкдәдир. Лакин бу тә'сирдә бир стихијалылыг да вар, адәтән, фарс сөзү, јахуд ифадәси ишләндији мәтнин лексик тәркибинә ујушмур, тәсадүфи, даһа доғрусу, ситуатив сәчиҹјә дашыјыр, мәсәлән: "Тәбриздә бу күнләр

таксичиләр бир шанлы - көзәл *ебтекара* әл гојублар. Бу *ебтекара* көрә таксичиләр далы шүшәдә шүарлар — адлар Азәрбајҹан дилиндә јазырлар" ("Короғлу" мәчәлләси, №1).

Ебтекар ("тәшәббүс" демәкдир) сөзү бурада перспективсиз сөздүр вә шүбһәсиз, лексик-семантик системин үзви тәркиб һиссәсинә чевриlә билмәз. Бәс нечә олур ки, Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркиби бу чүр мүхтәлиф тәмајүлләри әкс етдирир? Көрүнүр, бунун сәбәбини, јухарыда гејд етдијимиз кими, әдәби дилин дүшдүју мәдәни-ичтимаи мүһитдә ахтармаг лазымдыр: һадисәләрин, ичтимаи овгатын сүр'әтлә бир-бирини әвәз етмәси, бир синхрон мәрһәләдә мүхтәлиф дүнјакөрүшләрин тәмсил олунмасы мүхтәлиф нитг тәзаһүрләрини фактлашдырыр (јада салаг ки, Шимали Азәрбајҹанда да, хүсусилә 20-чи илләрдә лүғәт тәркиби белә бир вәзијјәтдә олмушду — бу да мәдәни-ичтимаи мүһитлә бағлы иди...).

Доктор Һәмид Нитги өз китабыны ики адла - "Јазы гајдалары (имла гылавузу)" адландырыр вә бунлардан биринчисинә һаглы олараг үстүнлүк верир; *имлаја јох, јазыја, гылавуза јох, гајдаја* үстүнлүк верилмәси, әслиндә, Шималда јарым әср бундан габаг кетмиш просеси хатырладыр. Бу вә буна бәнзәр фактлар көстәрир ки, Чәнуби Азәрбајҹанда әдәби дилин лүғәт тәркиби Шималдакындан фәргли норма варианты јаратмыр, бәлкә, мүәјјән кечикмәләрлә үмуми норманын архасынча кәлир (ону тәглид едир), ону да әлавә едәк ки, гејд олунан һал үмумән әдәби дилләрин тарихиндә надир һадисәдир.

Чәнуби Азәрбајҹанда әдәби дилин лүғәт тәркиби үчүн сәчијјәви олан лексик паралеллик (әсасән, түрк-фарс, бә'зән дә түрк-фарс-Авропа паралеллији) универсал әламәтдир; һәм фонетик, һәм лексик, һәм дә грамматик нормаја аиддир...

Н.Чәфәров гејд едир ки, "Шималда архаизм факты кими гәбул олунан сөзләрин Чәнубда бә'зән чевиклији диггәти чәлб едир", бундан сонра исә мүәллиф *јах, пахыр, тири-чәфа* сөзләрини мисал көстәрир (Н.Чәфәров. Чәнуби Азәрбајҹанда әдәби дил (нормалар). - "Азәрбајҹан мүәллими" гәз., 29 нојабр 1988-чи ил). Әлбәттә, бураја даһа бир сыра нүмунәләри әлавә етмәк мүмкүндүр: *јагмаланмаг* — Онла *јагмаландым,* онларла таландым (Араз); *говзанмаг* — Фүзулитәк көјә *говзанды* аһым (Ф.Һасарлы); *архадаш* — Дујурам бирбәбир *архадашлары* (Ф.Һасарлы); *рәгмән* — Буна рәғмән һәркиз бүкүлмәди белимиз (Һ.Нитги) вә с. Лакин суал олунур: бу чүр ар-

хаик лексик вahидләрин чевиклијинә сәбәб нәдир? Бизим фикримизчә, бунун бир нечә сәбәби вардыр:

1) Шималдан фәргли олараг, Чәнубда көhнә ичтимаи гурулушун, мүнасибәтләр системинин галмасы вә буна уjғун олан анлаjышларын jашамасы; мәсәлән, *рәнчбәр, әрбаб, шаh, нөкәр* вә с.

2) Шималдан фәргли олараг Чәнубда ән'әнәви естетик мәдәниjәтин, етнографик тәфәккүрүн daha давамлы шәкилдә мүhафизә едилмәси нәтичәсиндә буна уjғун олан анлаjышларын jашамасы; мәсәлән: *о аби-hәjат чәннәти-мә'ва, күшеjи-виранә, нәсиб* (олмаг), *кә'бә, jар* вә с. (h.Ш.Рәhкүзәрин бир ше'риндән алынмыш бу анлаjышлар классик естетик тәфәккүрүн мәhсулудур. hәмин естетика Чәнубда бу күн дә jашаjыр).

3) Нәhajәт, Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркибиндәки артымын (зәнкинләшмәнин) Шәрг контекстиндә кетмәси; бу, о демәкдир ки, Чәнуби Азәрбаjчанда мәдәни-елми тәфәккүр Авропа стандартларыны ләнк гәбул едир, daha доғрусу, бу стандартлары миллиләшдирәчәк (jахуд мәнимсәjәчәк) мәдәни-ичтимаи шәраит jохдур.

Иран Ислам ингилабындан сонра Чәнубда әдәби дил, принсип е'тибарилә, стихиjалы сурәтдә инкишаф едир, hалбуки Шималда лүғәт тәркибинин инкишафындакы стихиjалылыг, демәк олар ки, арадан галдырылмышдыр; лексик норма, hеч шүбhәсиз, тәбии шәкилдә jараныр, лакин бу просесин лингвистик нәзарәт алтында олмасы вачиб шәртдир. Чәнубда исә белә бир нәзарәтин hәjата кечирилмәсинә 70-чи илләрин сону, 80-чи илләрин әввәлләриндә имкан jох иди... hазырда исә мөвчуд материал әсасында мүәjjән үмумиләшдирмәләр апармаға ehтиjач дуjулур. Бу сahәдә бә'зи ишләр артыг көрүлмүшдүр; мәсәлән, М.Пеjфунун лүғәтини геjд етмәк олар (М.Пеjфун. Азәрбаjчанча-фарсча лүғәт. Tehран, нәшре-данешпаje, 1983)...

20-чи илләрдән бу күнә гәдәр Чәнуби Азәрбаjчанда әдәби дилин лүғәт тәркиби ики инкишаф мәрhәләсиндән кечмишдир: 1) 20-чи илләрин әввәлләриндән 40-чы илләрин сонларына гәдәр вә 2) 50-чи илләрин әввәлләриндән 80-чи илләрин сонларына гәдәр. Әдәби дилин лүғәт тәркибинин Чәнубдакы инкишаф мәрhәләләринин формал бахымдан Шималдакы инкишаф мәрhәләләринә уjғун олмасына бахмajараг, инкишафын характери башга-башгадыр. Белә ки, Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркиби 20-чи, 30-чу, еләчә дә 50-чи, 60-чы илләрдә гejри-интенсив инкишаф етдиjи hалда, 40-чы

илләрин орталарында вә 70-чи илләрин сону, 80-чи илләрин әввәлләриндә ингилаби сүр'әтлә инкишаф едир. Әслиндә, инкишаф гејри-интенсив вә интенсив кетдиҹи илләрдә лексик нормалар бир-бири илә тиположи охшарлыға маликдир ки, бу да мүәјјән мүгајисәләр апармаға имкан верир; истәр 40-чы илләрин орталарында, истәрсә дә буна мүвафиг олараг 70-чи илләрин сону, 80-чи илләрин әввәлләриндә Чәнубда әдәби дилин лүғәт тәркиби әввәлки бир нечә онилликдә көрүнмәмиш демократизмә малик олур, инкишаф партлајышла кедир.

Беләликлә, Чәнуби Азәрбајҹанда да әдәби дилин лүғәт тәркибинин инкишафы Шималда олдуғу кими мүәјјән ганунаујғунлугларa табедир; ејни заманда даһа дәрин гатларда јерләшән елә ганунаујғунлуглар да вар ки, һәм Шималда, һәм дә Чәнубда лүғәт тәркибинин инкишафыны баһид һадисә кими идарә едир, ...әкәр белә олмаса иди, Чәнубда инкишафын партлајышларла кетмәси мүмкүн олмазды; мәсәлә бурасындадыр ки, милли дирчәлишин вүс'әт алдығы мәгамларда Шималла Чәнуб лексик норманын инкишафы бахымындан мүмкүн гәдәр бир-биринә јахынлашыр, максимум јахынлашмаја исә лингвистик дејил, екстралингвистик амилләр мане олур.

* * *

Ф. де Сәссүр көстәрир ки, "...дилин гејри-сабитлиҹи анчаг заманын һәрәкәти илә мүәјјән олунур. Беләликлә, чоғрафи мүхтәлифлик үмуми һадисәнин анчаг икинчи аспекти кими гаршыда дајаныр" (Ф. де Соссюр. Труды по языкознанию. Москва, изд. "Прогресс", 1977, стр. 235).

Чәнубла Шимал арасында лүғәт тәркиби – лексик норма бахымындан фәргләрин јаранмасы, принсип е'тибарилә сон дөврләрә аиддир – сосиалист ингилабынын гәләбәсиндән сонра Шималда ичтимаи шүура әсаслы шәкилдә тә'сир едән дил гуручулуғу просеси кетди; бунун да мүһүм вәзифәләриндән бири, мә'лум олдуғу кими, терминолокија мәсәләси иди. Терминолокија мәсәләләринин мүзакирәси, рус–Авропа дилләриндән кәлән терминолокијанын гәбулу, милли дилин дахили потенсијасы әсасында термин јарадычылығы просесләри елә бир мүнасибәт формалашдырды ки, бу, дәрһал Шималда функсионал олан әдәби дилин лүғәт тәркибиндә тәбәддүлад јаратды. Тәрчүмә ишинин кенишләнмәси (хүсусән Авропа јөнүмү үзрә) дә лүғәт тәркибинин кејфијјәтинә тә'сир етди.

Һалбуки Чәнубда Азәрбајчан дилинин амансызчасына сыхышдырылмасы ону мәишәт, бир дә аз-чох поезија дили сәвијјәсиндә сахлады. Дүздүр, 1944—1946-чы илләрдә — ингилаб илләриндә бир сыра тәдбирләрин һәјата кечирилмәси илә әлагәдар олараг әдәби дилин чанланмасы мүшаһидә едилир, лакин бу да узун сүрмәди; Шималла Чәнуб арасындакы сөз-термин мүбадиләси (әлбәттә, әдәби дил нормасы сәвијјәсиндән) давамлы олмады. Һәм дә тәкчә она көрә јох ки, вахт аз иди, һәм дә она көрә ки, Чәнубла Шимал арасында артыг ичтимаи-мә'нәви (вә мәдәни) фәргләр нәинки јаранмыш, ејни заманда дәринләшмишди. Лүғәт тәркиби исә бу мүнасибәтләри бир систем һалында әкс етдирмәјә билмәзди вә һәгигәтән әкс етдирирди.

М.Ч.Чәфәров чох доғру олараг көстәрир ки, Азәрбајчан әдәби дилинин "сон 60 илдә, сосиализм гурулушу шәраитиндә хејли тәкмилләшдији, дахили сөз јарадычылығы имканларынын артдығы вә лүғәт тәркибинин кечмишилә мүгајисә едилә билмәјәчәк өлчүдә зәнкинләшдији дә артыг һәр кәсә мә'лум олан бир һәгигәтдир" (М.Ч.Чәфәров. Азәрбајчан дилиндә јени сөз вә сөз бирләшмәләри јарадылмасы проблемләри. — Нитг мәдәнијјәти мәсәләләри, Бакы, "Елм" нәшриҗҗаты, 1988, сәһ. 5), һалбуки һәмин зәнкинләшмә просеси бу интенсивликдә Чәнубда кетмәмишдир; тәсадүфи дејил ки, Чәнубда лексик нормада пәракәндәлик һәлә дә күчлүдүр, бир тәрәфдән әрәб, фарс, бир тәрәфдән Авропа, бир тәрәфдән дә ана дили сөзү бә'зән паралел ишләнир. Бу исә, һеч шүбһәсиз, јазылы дил тәчрүбәсинин сон илләрәдәк аз гала итирилмәси илә бағлы олмушдур.

Бәдии үслубда, гејд етдијимиз кими, архаик-етнографик, архаик-классик лексика, данышыг лексикасы кифајәт гәдәр фәалдыр. Шималда, хүсусилә 60-чы илләрдән сонра әдәби-бәдии дилдә фолклора мејлин артмасы Чәнубла мүәјјән ујғунлуг јаранмасына имкан верди, лакин бу ујғунлуг, һеч шүбһәсиз, чох да бөјүк саһәни әһатә етмирди. Чәнуб ше'ринин дилиндә әрәб, фарс сөзләри һәтта милли дирчәлиш — ингилаб дөврүндә дә (Ислам ингилабы нәзәрдә тутулур) Шималдакына нисбәтән чох ишләнир: *гәввас, рөвнәгли, дәрбар, тәһәммул* (Ј.Шејда); *истибдад, исте'мар, әрш, дәстур, набуд* (олмаг), *игдам* (М.Дирәсрин) вә с. әрәб, фарс сөзләри Шималда ше'р дили үчүн, демәк олар ки, јаддыр.

Чәнубда бәдии үслубун (әдәби-бәдии дилин) лүғәт тәркибинә,

сөзүн норматив вә естетик функсијасына ингилаби дүшүнчә тә'сир едир. Сөзүн бәдии үслубда да публисистик конкретликлә верилмәси дөврүн тәләби иди; ингилаби фикир поетик ифадә думанында итмәмәли, мүрәккәбләшмәмәли иди.

Публисистик үслубун лексикасы бәдии үслубун лексикасына нисбәтән daha мүасир типли олмушдур; әлбәттә, ингилаби һәрәкат демократик руһу ганадландырмышды, ичтимаи тәфәккүрә мүасир мәзмунлу анлајышлар кәлмишди (Мирзә Ибраһимов. Чәнуб совгаты, "Азәрбајчан" жур., 1981, № 5). "Короғлу", "Дәдә Горгуд", "Чәнлибел", "Одлар јурду", "Јолдаш", "Араз", "Бирлик", "Варлыг" кими мәтбуат органларына да дөјүшкән үслуб өзүнәмәхсус сөз потенсијасыны јетирди. Әлбәттә, публисистик јазыларын дилиндә ән норматив лексикадан тутмуш лору лексикаја гәдәр һәр чүр рәнкарәнк чәмијјәтин мүхтәлиф тәбәгәләринин дили әксини тапыр.

"Короғлу" мәчмуәсинин баш мәгаләсиндән ашағыдакы сәтирләрин лүғәт тәркибинә бахаг:

"Короғлу" мәчәлләси өз биринчи нүсхәсинин нәшр олмасына көрә ганлы вә нә шанлы бәһмәнин ингилабыны бүтүн вәтәндашлара алгыш дејир. "Короғлу" мәчәлләсинин јазычылар һеј'әти олан азадлыглардан истифадә елијәрәк чалышачаг ки:

1) Империализмә гаршы мүтмагынан ону һәр либас вә һәр шәкилдә олдугуну көрсәдиб вә ифша еләсин.

2) Истибдады вә онун узунә рәнкбәрәнк дон кејмәсини көрсәдиб вә хәлги баша салмагынан истибдадын бир башга шәкилдә гајытмасының габағын алсын..." ("Короғлу" мәч., №6, сәһ. 1).

Вәтәндаш, азадлыг, империализм, истибдад, хәлг вә с. ичтимаи-сијаси мәзмунлу лексика мәтнин функсијасыны мүәјјән едир. Бу анлајышлар ојанмыш ичтимаи шүурун фактыдыр вә үмумијјәтлә, 1979-чу ил феврал ингилабындан сонра бу чүр лексик вahидләрин публисистик дилдә сых-сых ишләдилмәси диггәти чәлб едир. Ејни заманда һәмин гәбилдән олан сөзләр әдәби-бәдии, һәтта елми үслубда да өзүнү көстәрир, јә'ни универсал һадисәдир.

Елми үслубда терминолокија әсасән ән'әнәвидир – әрәб, фарс мәншәли терминләрдән истифадә олунур, бир сыра һалларда исә Авропа терминолокијасына мүрачиәт едилир; принсип е'тибарилә, елми үслубун имканларынын ашағы олмасы терминоложи лексиканын функсионаллығына мәнфи тә'сир көстәрир. Шүбһәсиз, Чәнубда елми үслубун инкишафы кими терминоложи системин инкиша-

фы да Шималдакы тәчрүбәјә әсасландыгда перспективлидир. Термин паралеллији дә мәһз бу јолла арадан галдырыла биләр.

Чәнубда әдәби дилин инкишафы гаршысына чыхан екстралингвистик манеәләр һазырда лүғәт тәркибинин зәнкинләшмәсинә имкан вермир, – Чәнуб бу бахымдан Шималла мүгајисә олунмур; китаб, журнал, гәзет чапынын максимум мәһдудлашмасы (јахуд үмумән гадаған олунмасы) мәишәтдә ишләнән сөзләрин әдәби дилә кәтирилмәси просесини дајандырмышдыр. Һалбуки бурада халг дилинин бөјүк ифадә потенсијасы ашкарланмамыш галыр. Дүздүр, Чәнубдан олан сөз усталарынын (Б.Азәроғлунун, М.Күлкүнүн, Ә.Тудәнин, Һ.Биллуринин, С.Таһирин вә б.) дилиндә индинин өзүндә дә бир сыра колоритли сөз вә ифадәләр ишләнир, лакин бу һәмин лүғәт потенсијасынын бүтүнлүклә истифадәси дејил - Шималда кениш функсионаллыға малик әдәби дилин лүғәт тәркиби Чәнубун халг дили хәзинәсиндән һәлә ки, лазыми гајдада фајдаланмыр.

Шималла Чәнуб арасында Азәрбајчан әдәби дили лүғәт тәркибинин синхрон мүгајисәси көстәрир ки, мөвчуд фәрг тарихи-функсионал фәргдир; лексик-семантик системин дахили тәләбиндән јох, тарихи инкишаф әрзиндә ана дилинин мәдәни-тарихи, ичтимаи-сијаси функсионаллыг сәвијјәләринин мүхтәлифлијиндән ирәли кәлир.

"Азәрбајчан мүәллими" гәзети,
14 декабр 1988-чи ил

ҮСЛУБ ФӘРДИЈЈӘТИ ВӘ ӘДӘБИ ДИЛ

Мүасир милли тәфәккүрүн ахтарышлары дил просесләри илә әлагәдар мәсәләләри дә әһатә едир вә она көрәдир ки, сон илләрдә мәтбуатда һәм профессионал дилчиләрин, јазычыларын, һәм дә үмумән халгын мөвчуд дил просесләринә бахышларыны әкс етдирән материаллар кифајәт гәдәр кениш јер тутур. Әлбәттә, биз Н.Чәфәровун "Милли дил тәфәккүрү, јахуд "Јохсуллуғ"ун фәлсәфәси" мәгаләсиндә (ӘИ, 9 феврал, 1990-чы ил) өз әксини тапмыш белә бир фикирлә тамамилә разыјыг ки, "шаир, јазычы, елм адамы, хүсусилә бу күн ана дили гаршысында онун публисистик мүдафиәси үчүн о гәдәр дә бөјүк мәс'улијјәт дашымыр... анчаг шаир, јазычы, елм адамы бу күн анадилли тәфәккүр гаршысында, сөзүн һәм һәгиги, һәм дә мәчази мә'насында мәс'улијјәт дашыјыр". Бунунла белә һәмин мәгаләдә мүәллифин бир гәдәр максималист мөвгеји илә разылашмаг чәтиндир.

Тәдгигатчылар көстәрирләр ки, үмумијјәтлә, әдәби дил нормасы вә үслублары илә мүәјјән олунур, јә'ни мүкәммәл норма вә үслуб системи олан әдәби дил камил әдәби дил һесаб едилир. Бу бахымдан јанашанда, мүасир Азәрбајчан әдәби дилинин потенсиал имканлары о гәдәр дә зәиф дејил. Анчаг бурасы да вар ки, биз һәмин потенсиалдан даһа јахшы истифадә едә биләрик вә көрүнүр бурада субјектив амилин ролу үзәриндә ајрыча дајанмаға еһтијач дујулур. Н.Чәфәровдан фәргли олараг, биз һазыркы дил-үслуб "јохсуллуғ"уну, нечә дејәрләр, ичтимаи јох, фәрди "јохсуллуг" кими дәрк едирик. Она көрә дә "сөзүн күчү вә күчсүзлүјү" проблеминә бу вә ја дикәр фәрди үслуб дахилиндә, онун материалы әсасында бахмағы даһа дүзкүн сајырыг. О мә'нада ки, мәсәлән, исте'дадлы јазычынын, алимин, рәсми ишчинин профессионал дили исте'дадсыз ја-

зычынын, алимин, рәсми ишчинин дили илә eјни күчдә дејил, һалбуки бунларын һәр икиси ана дилидир. Вә әслиндә, бу чәһәтә дә көрүнүр диггәт вермәк лазымдыр ки, һәр һансы дил үмумишләк характери илә даһа чох доғма вә даһа чох миллидир, дилин, үслубларын профессионал гаты исә, әкәр белә демәк мүмкүндүрсә, гејрикүтләвилијә, гејри-миллилијә чәкир, одур ки, јазычы, алим, рәсми ишчи өз дилиндә тәкләнир вә онун үслуб фәрдијјәти тәдричән даһа габарыг көрүнүр. Мәсәлән, бу, Исмајыл Шыхлынын дилидир: *"Көј узунә сәпәләнмиш улдузлар тез-тез көз гырпыр, сәһәр јелинин далгаландырдығы чәмән чичәкләри кими титрәширди. Дәниз угулдајараг нараһатлыгла чырпыныр, саһил гумларыны өз көпүклү дилләри илә јалајырды... Көјләрин әбәди сәјјаһы олан ај агыр-агыр ирәлиләјир, лагејдчәсинә каината тамаша едирди. Узагда даглар ајын донуг ишыгы алтында мүрәкүләјирди".*

Бу, Иса Һүсејновун (Муғаннанын) дилидир: *"Соруша биләрсиниз, нејнијәк инди, гәфәсәми салаг балаларымызы?! Огланлы-гызлы чадрајамы бүрүјәк, Хомејни кими? Инсан нејләмәлиди, һара чәһәннәм олмалыды ки, көз көзә бахмасын, әл әлә, диз дизә, ајаг ајага тохунмасын?! Мүмкундурму? Дејәчәксиниз мүмкун дејил. Мән дә дејирәм мүмкун дејил?..".*

Бу исә Әкрәм Әјлислинин дилидир: *"О ахшам евә гајыданда күчәнин бир јериндә Сәрвәр тәзәчә папирос чәкмәјә башлајан бир дәстә оглан көрдү; күчәнин башга бир јериндә тәзәчә пыгылдашмага башлајан бир дәстә гыз көрдү. Көрдү ки, јенә кәнддә атасына Пишик Агалар дејирләр, анасына Чүчәли Ханым дејирләр. Вә бирдән-бирә һисс еләди ки, дарыхыр...".*

Әлбәттә, һәм eјни дәрәчәдә, һәм дә гисмән бир-бириндән фәргләнән даһа бир сыра дил-үслуб тәчрүбәләрини нүмунә кәтирмәк мүмкүндүр, лакин елә јухарыдакы мисаллар да кифајәтдир ки, мүасир нәср дилимиздә фәрди үслуб фәргинин дәринлији, ајдынлығы һисс олунсун: И.Шыхлынын һәр чүр нараһатлыгдан, һармонијасызлыгдан узаг, тәмкинли, долғун дили И.Һүсејновун нараһат һармонијасыны тез-тез "позан", һөвсәләсиз (вә јенә дә долғун) дили илә eјни олмадығы кими, Ә.Әјлислинин дили дә һәмин ики нитг тәчрүбәсиндән әсаслы шәкилдә фәргләнир – бу, анын, емосија тәкрарсызлығынын дилидир.

Һәмин мүгаjисәни поезиjада да апармаг мүмкүндүр. Бир һалда ки, мүвәффәгиjjәтли диференсиал үслуб нүмунәләрини нәсрдә көстәрдик, уjғун олараг, мүвәффәгиjjәтсиз "диференсиал" үслуб нүмунәсини дә нәср дилиндән верәк: *"...Гаш гараланда, фәзанын гаралмага башлаjан дәринликләриндә тәк-бир улдузлар парлаjанда, евләрин әввәлчә бозаран, кетдикчә гаралан пәнчәрәләриндә дә өлкүн чыраг ишыглары көрүнмәjә башлады. Шәһәрин учгар күшәсиндә Гәрибләр мәһәлләсинин лап гуртарачагындакы бирмәртәбәли алчаг дахмаларда һәлә ишыг көрүнмәзди, чиj кәрпичдән һөрүлмүш, үстүнә саманлы хам суваг чәкилмиш бу дахмаларын өнүндән өтән надир jолчуларa авара итләр арабир һүрәрдиләр..."*.

Бу мәтндә өзүнү көстәрән "хырда" нөгсанлары – jерсиз тәкрарлары *(гараланда... гаралмага башлаjан)*, тә'jин симметриjасынын позулмасыны *(надир jолчулар - авара итләр)* вә с. бир тәрәфә гоjуб әсас мүвәффәгиjjәтсизлиjи онда көрүрүк ки, һәмин мәтн естетик мәзмундан, үмумиjjәтлә, мәһрумдур, елә-белә, кәлишикөзәл дејилиб вә мүәллифин етнографик савады да боша кетмишдир.

Факт исә фактлығында галыр ки, бу чүр һалларда да фәрдилик мөвчуд олмагда давам едир.

Тәдгигат көстәрир ки, 40–50-чи илләрдә бәдии әдәбиjjатымызда, хүсусилә нәсрдә дил-үслуб ахтарышлары олдугча зәифләмишди. Иш о jерә кәлиб чатмышдыр ки, аз гала "вahид бәдии үслуб" формалашырды. Ичтимаи һәjатда шәхсиjjәтин өлдүрүлмәси өзүнү дил-үслуб фәрдилиjинин итирилмәсиндә дә әкс етдирирди. Сосиализм реализмлә фактики олараг мүдафиә едилән "гejри-фәрдилик", бир сыра һалларда "типиклик" һесаб олунур; дил-нәзәри әдәбиjjатда, маһиjjәт е'тибарилә, форма компоненти кими дәрк едилирди ки, бүтүн бунлар jазычы дилинә вә әслиндә, үмумиjjәтлә әдәби дилә вулгар мүнасибәти гәрарлашдырыр, үслуб ахтарышларыны ләнкидирди.

60-чы илләрдән е'тибарән һәмин мүнасибәт кетдикчә daha ардычыл шәкилдә арадан галхыр – бу дөврдә артыг исте'дадсыз, jахуд исте'дады зәиф олан jазычылар, "нejтрал" үслубда jазырлар вә тәдричән сөз һисси jенидән бәдии тәфәккүрүн әсас тәркиб һиссәсинә чеврилир.

Ана дилинин сөзү һәмишә күчлүдүр, лакин бу, потенсиал күч-

дүр—дөврүн јазычысы ону дирилдә дә биләр, өлдүрә дә биләр: үмумијјәтлә, сөзүн архасында бүтөвлүкдә халгын исте'дады дајаныр са, сөзүн реаллашма имканынын — күчүнүн вә күчсүзлүјүнүн архасында дөврүн вә јазычынын исте'дады вә исте'дадсызлығы дајаныр. О ки галды күчсүз сөз үчүн бүтөвлүкдә дилин, исте'дадсыз јазычы үчүн бүтөвлүкдә халгын мәс'улијјәт дашыјыб-дашымамасы мәсәләсинә, бу бүтүн заманларда филоложи тәфәккүрү мәшғул етмиш мәсәләдир вә шүбһәсиз, мүрәккәб мәсәләдир.

"Әдәбијјат вә инчәсәнәт" гәзети,
27 апрел 1990-чы ил

ТҮРК ДИЛИ ГУРУЛТАЈЫ

(Иштиракчынын гејдләри)

Түркијә Култур баканлыгынын (мәдәнијјәт назирлијинин) кечирдији сүрәкли (даими) Түрк дили гурултајына Азәрбајчандан академик Бәкир Нәбијев, профессорлар Агамуса Ахундов, Фирудин Чәлилов, филолокија елмләри намизәди Ләтиф Кәримов вә бу сәтирләрин муәллифи дә'вәт олунмушду. Анкарада бизә даһа үч һәмјерлимиз – профессорлар Туркан Әфәндијева, Камил Вәлијев вә филолокија елмләри намизәди Әләддин Әлијев гошулду. Онлар һазырда Түркијәнин мухтәлиф университетләриндә мүһазирәләр охујурлар.

Бакыдан тәјјарә илә Нахчывана учдуг. Нахчывандан Түркијәјә кечмәк тәсәввүр еләдијимиз гәдәр дә асан олмады, көмрүкхана рәсмиләшмәдијинә көрә Нахчыван Али Мәчлисинин сәдри Һејдәр Әлијевә мүрачиәт етмәли олдуг. Һ.Әлијев бизи гәбул еләди вә үч саата гәдәр давам едән сөһбәтимиздә Азәрбајчанын бу күнү, сабаһы вә кәләчәји илә бағлы проблемләр, елм вә мәдәнијјәтин инкишафына аид актуал мәсәләләр әтрафында чанлы фикир мүбадиләси кечирилди. Е'тираф етмәлијәм ки, Али Мәчлисин сәдринин елми-сијаси мә'луматынын кенишлији, мәнтигинин дәринлији һамымызы һејран гојду. Түрк халглары арасында сон заманлар кетдикчә күчләнән јахынлашма, мүхтәлиф характерли әлагәләрин јаранмасы вә инкишафы сөһбәтин әсас мөвзусу иди. Вә бу бахымдан гурултај бизим үчүн елә бил Нахчывандакы сәмими, ишкүзар көрүшдән башланды.

Нәһајәт, Һејдәр Әлијевин көмәји илә мајын 2-дә сәһәр тездән сәрһәди кечдик... Түркијә тәрәфдә бизи халгымызын достларындан бири Ибраһим Бозјел гаршылајыб Игдыра гәдәр мүшајиәт етди. Сәдәрәклә Түркијәни бирләшдирән **Үмид көрпүсүндән** Түркијәнин Аралыг јашајыш мәнтәгәсинә кими тәхминән 25–30 км икихәтли јол чәкилирди. Мајын 28-нә кими гуртармасы нәзәрдә тутү-

лан бу иш о гәдәр сүр'әтлә, һәм дә кејфијјәтлә көрүлүрдү ки, адам истәр-истәмәз өз бәрбад јолларымызы көз өнүнә кәтирирди.

Анкараја сәһәр тездән чатдыг. Күлтүр баканлығынын нүмајәндәләри бизи отелә көтүрдүләр. Мән күндән-күнә инкишаф едән, көзәлләшән Түркијәни нечә тәсәввүр едирдимсә, о чүр, һәтта ондан да артыг көрдүм. Тарихи јазмагдан даһа чох јаратмаға мејли олан түркүн кечмиши, бу күнү, кәләчәји мәни бир даһа дүшүндүрдү вә хочамыз, көркәмли түрк филологу, ејни заманда шаирлији олан Орһан Шаиг Көкјајын ашағыдакы мисраларыны хатырладым:

Бу ватан - торпағын
кара бағрында,
Сыра дағлар киби
дуранларындыр.
Бир тарих бојунча
онун уғрунда
Кәндини тарихә
верәнләриндир...

Гурултајда дүнјанын бүтүн түрк өлкәләриндән, о чүмләдән кечмиш иттифағын Түрк республикаларындан 400-дәк дилчи алим иштирак едирди.

Түрк дили гурултајы **ачыш конушмалары** (пленар ичлас) илә башланды: күлтүр баканы Фикри Сағларын чыхышыны динләдик. Башбакан Сүлејман Дәмирәлин вә Чүмһурбашканы Тургут Өзалын програмда нәзәрдә тутулмуш чыхышлары үзүрлү сәбәбдән олмады. Азәрбајчандан Б.Нәбијев, К.Вәлијев вә Ф.Чәлилов данышдылар. Бурада сөһбәт әсасән түрк халгларынын мәдәнијјәтләринин вә дилләринин гаршысында дуран актуал проблемләр вә онлары һәлл етмәјин үмуми принсипләри барәдә кетди. Бүтүн чыхышларда белә бир фикир өз әксини тапды ки, түркләр бу күн гаршысыалынмаз бир үнсијјәтә, сых әлагәләрә, бирләшмәјә чан атырлар вә бу елә еһтијачдыр ки, билаваситә кур булаг кими етник тәфәккүрдән чағлајыб кәлир.

Сонра исә сөһбәтләр ашағыдакы үч бөлмәдә даһа конкрет мөвзулар әтрафында давам етдирилди: әлифба, орфографија вә јазы дили (әдәби дил). А.Ахундовла Ф.Чәлилов әлифба, Л.Кәримов орфографија, галанларымыз исә јазы дили (әдәби дил) бөлмәсиндә иштирак етдик.

Әлифба бөлмәсиндә диггәт, үмумијјәтлә, бир мәсәләјә верилмишди ки, бу да hазырда мүхтәлиф мүбаһисәләрин, рәсми гәрар вә көстәришләрин мөвзусу олан үмуми түрк әлифбасы јаратмаг мәсәләсидир. Һәмин мәсәлә әтрафында кедән сөһбәтләр, апарылан полемикалар нәтичәсиндә хүсуси гәрар имзаланды. Бурада гејд олунур ки, 34 ишарәдән ибарәт үмуми түрк график фонду гәбул едилсин вә һәр бир түрк дили бу фонд әсасында өз әлифбасыны јаратсын. Еjни заманда мәсләһәт көрүлүр ки, әкәр бу вә ја дикәр түрк дилиндә ики сәс арасында фонематик фәрг јохдурса (јә'ни онлар сөзү сөздән фәргләндирмирсә), онлар ајры-ајры ишарәләрлә дејил, бир ишарә илә ифадә олунсун; бундан башга **ә-ө**, сағыр **нун, һ-х** вә с. сәсләрлә, онларын бир-биринә мүнасибәти, ишарәләнмәси илә бағлы мүәјјән нәтичәләрә кәлинди.

Көрүнүр, тәкчә Азәрбајчандан кәлән нүмајәндәләрин дејил, үмумијјәтлә, гурултајын күчү даһа чох јазы дили (әдәби дил) бөлмәсинә верилмишди. Үмуми әлифба, үмуми орфографија мәсәләләри нә гәдәр мүһүм әһәмијјәтә малик олса да, үмуми әдәби дил мәсәләси бүтүн бунларын һамысыны еһтива етдијинә көрә даһа мүһүмдүр. Бу бөлмәдә азәрбајчанлы түркологлардан, артыг гејд олундуғу кими, әксәријјәти иштирак едирди: Б.Нәбијев, Т.Әфәндијева, К.Вәлијев, Ә.Әлијев вә мән.

Мә'лум олдуғу кими, сон илләрдәки түрколожи гурултајларда, јығынчагларда үмуми түрк әдәби дили мәсәләси ја, үмумијјәтлә, гојулмамыш, ја да бу мәсәләјә өтәри тохунулмушдур. Одур ки, мүзакирә олунасы проблемләр чохдур.

Мүбаһисәләрдән бири термин үзәриндә иди: нечә дејилмәлидир – "түрк јазы дилләри (дили)", ја "түрк әдәби дилләри (дили)"? Мүәјјәнләшмиш ән'әнәјә көрә, биздә "әдәби дил" термининдән истифадә олунур вә бу заман нормалашмыш, үслуб дифференсиаллығына малик һәм шифаһи, һәм дә јазылы дил (әслиндә, нитг) тәзаһүрү баша дүшүлүр; "јазы дили"ни исә биз, үмумијјәтлә, "јазынын дили" мә'насында ишләдирик. Һалбуки гурултајын сәнәдләриндә сонунчу термин аз гала "әдәби дил"и әвәз едир, еjни заманда "әдәби дил" анлајышы бизим адәт етдијимиз тәсәввүрү мүәјјән мә'нада дәјишдирир. Мәсәлә о гәдәр дә садә дејил. Түрк дили тарихинин көркәмли тәдгигатчысы мәрһум профессор Әһмәд Чәфәроғлу һәмин терминләрдән һеч биринә үстүнлүк вермир вә арабир "мәдәни дил" анлајышындан истифадә едирди. Көрүнүр, бурада сөһбәт мәһз нор-

малашмыш, аз вә ја чох үслуб дифференсиаллығы олан һәм јазылы, һәм дә шифаһи дилдән кетмәлидир.

Јазы дили (әдәби дил) бөлмәсиндә чох мараглы мә'рузәләр, чыхышлар олду, мәзмунлу мүлаһизәләр сөјләнди, бунунла белә һәмин саһәнин бу чүр үмумтүрколожи планда илк дәфә диггәт мәркәзиндә дурмасы өзүнү һисс етдирирди, белә ки, бир сыра мәсәләләрдә гәти рә'јә кәлмәк һәлә тез иди, полемикалары давам етдирмәјә еһтијач дујулурду.

Түрк әдәби дилләринин тарихи, еләчә дә мүасир проблемләри илә бағлы мүәјјән мәсәләләр вар иди ки, мәни чохдан дүшүндүрүрдү вә чыхышымда мәһз бу барәдә бәһс етмәји гәрара алдым. Һәр шејдән әввәл көстәрдим ки, үмуми (ортаг) түрк әдәби дилинин һәм нәзәри, һәм дә әмәли әһ'әнәләри вардыр – XIX әсрин орталарындан е'тибарән мүхтәлиф мәдәниҗҗәт мәркәзләриндә түрк зијалылары үмуми түрк дилиндә (үмумән түркләр үчүн) јазмаға чалышмышлар. Нәтичә е'тибарилә Исмајыл бәј Гаспралынын мәшһур "Тәрчүман"ы мејдана чыхмыш вә XIX әсрин сону, XX әсрин әввәлләрини әһатә едән мүрәккәб бир дөврдә нәшр олунуб өз бөјүк тарихи миссијасыны һәјата кечирмишди. Әлбәттә, үмуми түрк әдәби дили ајры-ајры түрк әдәби дилләрини инкар етмир. Она көрә ки, ајры-ајры түрк әдәби дилләринин тарихи тәчрүбәси, хүсуси мәдәни-сосиал базасы, чоғрафи мүәјјәнлији вар вә бүтүн бунлар түрк әдәби дилләрини мөвчуд кејфиҗҗәтиндә мүһафизә едир. Лакин ајры-ајры түрк әдәби дилләри дә үмуми (ортаг) түрк әдәби дилини инкар етмир, әксинә, онларын инкишафына мүхтәлиф бахымдан тә'сир көстәрир – мүхтәлиф сәвиҗҗәли түрк әдәби дилләринин гаршылыглы әлагәләрини билаваситә тә'мин етмәклә, бир тәрәфдән әдәби дилин кенетик әсасларыны мөһкәмләндирир, икинчи тәрәфдән мүштәрәк зәнкинләшмә сферасы ачыр... Мән тәклиф етдим ки, мәсәләнин дүзкүн нәзәри дәркиндән ирәли кәләрәк, бир сыра анлајышлары дәгигләшдирәк: мәсәлән, **азәри түрк дили, газах түрк дили, өзбәк түрк дили;** јахуд, мүвафиг олараг, **азәри түркчәси, газах түркчәси, өзбәк түркчәси** јеринә **Азәрбајчан түрк дили, Газахыстан түрк дили, Өзбәкистан түрк дили** (јахуд, **Азәрбајчан түркчәси, Газахыстан түркчәси, Өзбәкистан түркчәси**) ишләдәк (**Түркијә түрк дили,** јахуд **Түркијә түркчәси** термининә ујғун шәкилдә) ки, бурада мүхтәлиф түрк халгларынын баһид түрк дили системинә, түрк дил стихијасына ејни һүгугла шәрик олдугларыны һәр дәгигә сүбут етмәјә еһти-

јач олмасын. Дикәр тәрәфдән, **«түркдилли халглар»** вә **«түрки дили»** ифадәләри јајғын вә әслиндә, јанлыш ифадәләрдир вә онларын јеринә, садәчә олараг, **«түрк халглары»** вә **«түрк дили»** ифадәләри ишләдилмәлидир...

Үмуми түрк әдәби дилинин тарихи зәрурәт олдуғуну дәрк етмәклә јанашы онун нечә формалашачағыны ирәличәдән ајдын тәсәввүр етмәк дә, hеч шүбhәсиз, бөјүк мараг доғурур... Мәним фикримчә, үмуми түрк әдәби дилинин үч јолла формалашмасы мүмкүндүр:

1) мүасир түрк әдәби дилләриндән биринин (биринчи нөвбәдә, Түркијә түркчәсинин) үмумтүрк үнсијјәти васитәсинә чеврилмәси илә;

2) мүхтәлиф түрк рејионлары үчүн характерик олан бир нечә (оғуз, гыпчаг, карлуг-ујғур вә с.) түрк әдәби дилинин вариантынын тәшәккүл тапыб сонрадан интенсив гаршылыглы әлагәдә бир әдәби дилә чеврилмәси илә;

3) түрк халглары арасында игтисади-мәдәни әлагәләрин күчләнмәси илә әлагәдар олараг түрк ичтимаијјәтинин vаhид әдәби дил ehтијачынын мејдана чыхмасы вә мүштәрәк нитг вәрдишләринә әсасланан әдәби дил гуручулуғу илә.

Мәнә белә кәлир ки, үмуми түрк әдәби дилинин реаллашмасы бу сahәдә көрүләчәк конкрет ишләрдән дә бу вә ја дикәр дәрәчәдә асылыдыр. Һәр шејдән әввәл, бизә мүштәрәк (бүтүн түркләр үчүн нәзәрдә тутулан) гәзетләр, журналлар, радио, телевизија, мәктәбләр, мүхтәлиф ширкәтләр вә с. лазымдыр ки, hаггында данышылан үмуми нитг вәрдишләри формалашсын. Билаваситә лингвистик мәзмунлу мәсәләләрә кәлдикдә исә, бурада hеч шүбhәсиз, елминәзәри мүнасибәт фәал олмалыдыр: мәсәлән, түрк әдәби дилләриндә ишләнән әрәб-фарс мәншәли сөзләри учдантутма милли сөзләрлә әвәз етмәк өзүнү доғрултмур, hеч олмаса она көрә ки, hәмин сөзләр түрк әдәби дилләринин мүштәрәк лексик фондунун әһәмијјәтли hиссәсини тәшкил едир. Лакин елә дүшүнүлмәсин ки, түрк әдәби дилләри мәhз гејри-милли лексика hесабына "бирләшир". V–X әсрләр гәдим түрк јазылы абидәләриндә алынма сөзләри бармагла сајмаг олар, hалбуки hәмин абидәләри бүтүн түркләр ејни дәрәчәдә анламышлар вә үмумијјәтлә, түрк үмумхалг дилләри арасындакы фәргдән daha аздыр, мүштәрәклик исә әксинә чохдур. Она көрә дә үмумтүрк әдәби дилинин формалашмасында түрк

үмумхалг дилләринин ролу һеч заман унудулмамалыдыр – халг дилиндә биз бир-биримизи даһа јахшы баша дүшүрүк...

Үмуми (ортаг) түрк әдәби дили барәдә гурултајын мөвгеји јазы дили (әдәби дил) комиссијасынын хүсуси гәрарында өз әксини тапды. Һәмин гәрары комиссијанын сәдри профессор Әһмәд Әрчиласун, сәдрин мүавини профессор Бәкир Нәбијев, катибләр доктор М. Фатеһ Киришчиоғлу, доктор Мәһмет Кечә вә мүхтәлиф түрк халгларындан олан мүтәхәссисләр имзаладылар. Гәрарда көстәрилир ки, түрк халгларынын гаршылыглы әлагәләринин күчләнмәси, вањид мәрам вә мәгсәд мүштәрәк әдәби дилин формалашмасына кәтириб чыхарыр. Анчаг онун гыса заманда керчәкләшдирилмәси, зорла үмуми дил јарадылмасы да мүмкүн дејил. Сијасәт, игтисадијјат, туризм, тәһсил кими дилхаричи шәртләрин бу еһтијачы өзү-өзүндән дујурачаг вә сүр'әтләндирәчәкдир гәнаәтиндәјик... Вә бу гәнаәтдән чыхыш едәрәк комиссија бир сыра конкрет тәклифләр верди ки, бунлардан ән мүһүмү "бүтүн түркләрә хитаб едән" бир гәзет – "Түрк дили" гәзети нәшр етмәкдән ибарәтдир; мәктәбин һәмин бахымдан чох мүһүм амил олдуғуну нәзәрә алыб "үмумиләшмә" һәрәкатынын, хүсусилә бурада өз әксини даһа интенсив тапыб "кәнч түркләрин" тәфәккүрүндә мөһкәм јер тутмасына чалышмаг төвсијә едилди. Али мәктәбләрдә мүхтәлиф түрк әдәби дилләриндән сечилмиш, мүхтәлиф үслублара (хүсусилә бәдии, елми, рәсми үслублара) аид мәтнләрин мүгајисәли тәһлилинә диггәт јетирилмәси мәсләһәт көрүлдү. Комиссија белә бир фикри мүдафиә етди ки, түрк дилләри үзәриндә чалышан мүтәхәссисләрин кәмиjjәт вә кејфиjjәт јүксәлишинә наил олмаг, "бир билим ордусу" јаратмаг лазымдыр ки, бунсуз профессионал тәфәккүрүн мөвчуд дил просесләринә нәзарәтини һәјата кечирмәк мүмкүн дејил. Ејни заманда кәләчәк түрк дили гурултајларында јазы дили (әдәби дил) бөлмәсинин дә өз нөвбәсиндә лүғәт тәркиби, грамматика, терминолокија, үслублар вә с. сањәләрә ајрылмасы гәрара алынды. Бу да, шүбһәсиз, даһа конкрет мөвзулар, проблемләр әтрафында сөһбәт апармаға имкан верәчәк.

Түрк дили гурултајынын гаршысына мүзакирә олунан мәсәләләрлә бағлы, һәмин гурултајын сәнәдләриндә гејд олундуғу кими, "ортаг һәлл јоллары тапмаг вә бу бахымдан дөвләт сијасәтинә даjаначаг гәрарлар гәбул етмәк" вәзифәси гојулмушду. Мүхтәлиф түрк дөвләтләриндән кәлмиш көркәмли мүтәхәссисләрин кәркин

фəалиjjəти нəтичəсиндə həмин вəзифə лаjигинчə jеринə jетирилди вə нөвбəти гуруlтаjларын мөвзулары да практик олараг мүəjjənлəшдирилди.

Мən Азəрбаjчандан олан нүмаjəндəлəрин гуруlтаjдакы иши илə бағлы бир нечə кəлмə jазмаға ehтиjач дуjурам. Азəрбаjчанлы алимлəр ən мүхтəлиф мəсəлəлəр ətрафындакы мүзакирəлəрдə олдугча ajдын елми мөвгеləрдən чыхыш едир, үмумтүрк марағыны əкс етдириpдиləр. Б.Нəбиjевин мүдриклиjи, үнсиjjət мəдəниjjəти, А.Ахундовун ajдын вə күчлү мəнтиги, Ф.Чəлиловун əсасландырылмыш елми мүhакимəлəри, үмумиjjətlə, азəрбаjчанлы нүмаjəндəлəрин сəвиjjəли чыхышлары дəрhал диггəти чəлб етди. Түрк телевизиjасы илə нүмаjəндə hej'ətимизин бүтүн үзвлəри дəфələrlə чыхыш етдиləр.

Азəрбаjчанын етник-культуроложи мөвгеjи елəдир ки, Кичик Асиjа илə Орта Асиjа арасында кечид мөвгеjи тутмагла мəдəниjjət өтүрүчүсү ролуну ojнajыр. Одур ки, үмумтүрк дил просеслəринин "низамланма"сында азəрбаjчанлы түркологун үзəринə хүсуси вəзифələr дүшүр. Вə мən əминəм ки, биз həмин вəзифələrин өhдəсиндən кələчəjик.

Анкараны биринчи дəфə иди ки, көрүрдүм. Мөhтəшəм түрк шəhəри мəни hejран етди, үрəjими гүрур hисси илə долдурду: бу шəhərдə түрклүjүн əзəмəти дуjулурду... Ататүркүн мəгбəрəсиндə олдуг, Азəрбаjчан демократик hərəкатынын баниləриндən бири М.Ə.Рəсулзадənин мəзарыны зиjарət етдик. Мүсават партиjасынын рəhбəри Азəрбаjчан түркү Мəммəд бəj Кəнкəрли вə онун мəсləкдашlары илə həмсөhбət олдуг, Түркиjədə мүсават партиjасынын jаранмасы вə М.Ə.Рəсулзадə haггында онларын хатирələrini динлədик. Түрк гонагпərвəрлиjинин, гардаш истиганлылығынын шаhиди олдуг...

Нəhajət, бүтүн бунлар сона чатды вə Кичик Асиjанын Гərбиндən Шəргинə jол башладыг – бир заманлар бу jолу сəлчуглар Шəргдən Гərбə бир нечə əсрə кечмишдиləр, биз исə саатларла өлчүлən вахта кəлдик.

Мən гətиjjən о фикирдə дejиləм ки, түрк дили гуруlтаjы həр шеjи həлл етди, түркləри бүтүнлүклə бирləшдирди – белə дejил. Анчаг бу саhədə мүhүм вə зəрури, көзлəниlən, ehтиjачдан ирəли кələn бир аддым атылды.

...Нахчывана гаjыданда нахчыванлыларын бəднам гоншу илə

атышдығыны көрдүк. Һәмјерлиләримиз вәтәнләрини икидликлә мүдафиә едир, дүшмәнә өз мәнфур тарихи планларыны һәјата кечирмәјә имкан вермирдиләр. Лакин Нахчывандан Бакыја кедән јоллар бағланмышды. Она көрә дә бир нечә күн орада галмалы олдуг. Али Мәчлисин сәдри Һејдәр Әлијев јенә дә ишә гарышды вә чох кечмәди ки, Нахчыван—Бакы тәјјарә маршруту јенидән ачылды. Бу дәфә о, Иран әразисиндән кечирди. Һәмин маршрутла учан илк тәјјарә бизи Бакыја чатдырды.

Вә мән һисс етдим ки, биз Бакыдан Анкараја һансы инамла кетмишдиксә, Анкарадан да Бакыја һәмин инамла гајытдыг — бу, түрк халгларынын бирлијинә вә кәләчәк хошбәхтлијинә инам иди! Бу, вахтилә тәкчә ады дүнјаны ләрзәјә салан түркә инам иди — өзүмүзүн өзүмүзә инамымыз иди!..

"Ајдынлыг" гәзети,
5, 10 ијун 1992-чи ил

АЗӘРБАЈЧАНДА ГӘДИМ ТҮРК ЈАЗЫЛАРЫ: ФАКТЛАР, МҮЛАһИЗӘЛӘР...

Гәдим түрк јазылары (сөһбәт "рун" әлифбасында олан јазылардан кедир) ерамызын I миниллијинин, әсасән, икинчи јарысында Алтајдан Гәрби Авропаја гәдәр кениш бир әразидә јајылмышдыр – бу, о заман иди ки, Көјтүркләр бөјүк бир империја јаратмышдылар вә һәмин империја түрк мәдәнијјәтинин инкишафында чох бөјүк рол ојнамышды.

Гәдим түрк јазысынын нүмунәләринә ән чох Орхон (Монголустан), Јенисеј (Сибир), Талас (Гырғызыстан) чајлары һөвзәләриндә раст кәлинир. Лакин Сибирин, Орта Асијанын башга әразиләриндә, Гафгазын Шималында вә с. јерләрдә дә бу чүр јазылар тапылмышдыр. Азәрбајчанда исә гәдим түрк јазыларынын мөвчудлуғу барәдә мүәјјән сөз-сөһбәт кетсә дә, сон дөврләрә гәдәр конкрет бир абидә–мәтн әлдә олунмамышдыр. Лакин бир сыра фактлар, күманлар әсас верирди ки, Азәрбајчанда "рун" – гәдим түрк әлифбасында мәтнләрин ахтарышы давам етдирилсин.

Зәнкиланын Нүвәди кәнд сакини (гејд едәк ки, бу кәнд 1929-чу илдә зорла Ермәнистана гатылса да, бурада сон заманлара гәдәр Азәрбајчан түркләри јашајырды) Әлијев Һәмзә Вәли оғлунун (1924-чү илдә анадан олмушдур, Бакы Дөвләт Универсситетинин мә'зунудур) ашкарладығы китабәләр һәмин ахтарышларын фајдасыз олмадығыны көстәрди.

Һәмзә Әлијев 80-чи илләрин әввәлләриндә Нүвәди кәндинин әразисиндәки Гаргадашы (Гаргардашы?) дағында јазылы дашлара раст кәлир вә өзүндә сирли бир дүнја јашадан бу дашларын мүһафизәси үчүн әлиндән кәләни етмәклә јанашы онлары арашдырмаға, үзәрләриндәки јазылары охумаға чалышыр. Ишарәләрин гәдим түрк әлифбасына охшадығыны, даһа доғрусу, һәмин әлифбадакы һәрфләрин ејни олдуғуну көрүб белә бир гәнаәтә кәлир ки, бунлар гәдим түрк јазыларыдыр.

Кифајәт гәдәр мараглы олан тапынты, һеч шүбһәсиз, елми ичтимаиҹҹәтин диггәтини ҷәлб етмәли, бөјүк мараг доғурмалы иди. Лакин белә олмур...

Һәмзә Әлијев 1985-ҹи илдә "Елм вә һәјат" журналында (№11) Гаргадашы абидәләри барәдә мә'лумат верир, онларын фотосурәтини чап етдирир. Бунун ардынча е'тиразлар башланыр. Бир тәрәфдән ермәниләр, диҝәр тәрәфдән бә'зи азәрбајҹанлы тарихчиләр һәмин абидәләрин "тәсадүфи шејләр" олдуғуну е'лан едирләр.

Јазылы дашлардан бирини өзү илә Бакыја ҝәтирән, јердә галан алты дашы исә ҝизләдән Һәмзә Әлијев әввәл Бакы Дөвләт Универсситетинин тарих факүлтәсиндә, сонра Азәрбајҹан ЕА Нәсими адына Дилчилик Институтунда мә'рузә едәрәк Гаргадашы абидәләри барәдә ҝениш мә'лумат верир. Дилчилик Институтунда гәрара алыныр ки, һәмин абидәләр вә онларын мүәллиф шәрһи "Түрколоҝија" журналында дәрҷ едилсин.

Даһа сонра исә Һәмзә Әлијев Н.Туси адына АПУ-нун филолоҝија факүлтәсинин елми семинарында мә'рузә етмиш, јазылы дашлар барәдә данышмыш, мәтнин илк ҷүмләләриндә нә барәдә сөһбәт ҝетдијини сөјләмишдир.

Әлбәттә, Һәмзә Әлијев гәдим түрк јазылары саһәсиндә мүтәхәссис олмадығына ҝөрә, онун охунмасында мүәјјән јанлышлыгларын олмасы тәбиидир, лакин абидәләрин мәһз гәдим түрк абидәләри олмасы һеч бир шүбһә доғурмур.

Јазы, Һәмзә Әлијевин вердији мә'лумата ҝөрә, мөһкәм базалт дашлар үзәриндә јазылмышдыр. Дашларын ән бөјүјүнүн узунлуғу 1 м., ени 70 см., ән кичијинин узунлуғу 40 см., ени 30 см-дир. Мүхтәлиф дашлар үзәриндәки јазыларын бир-биринин давамы ҝөстәрир ки, һәмин дашлар вахтилә јан-јана дүзүлмүш, јахуд дивар кими һөрүлмүшдүр. Сонралар тәбии һадисәләрин тә'сири алтында (һәтта ола биләр ки, кимсә әли илә!) дашларын низамы позулмуш, һәрәси бир тәрәфә дүшмүшдүр.

Гејд етмәк лазымдыр ки, бизә мә'лум олан гәдим түрк јазылы (руник) абидәләри ичәрисиндә һәмин һала тәсадүф олунмур; Орхон, Јенисеј, Талас вә с. јазылары бүтөв дашлар үзәриндә јазылмышдыр. Лакин һәмин абидәләр кими, Нүвәди–Гаргадашы абидәләри дә јахшы сахланмамыш, јазыларын бә'зи сәтирләри позулмуш, итмишдир. Ејни заманда Нүвәди–Гаргадашы абидәләринин фото сурәтләри дә кејфијјәтли дејилдир – јазылар тәбии һалында, бир гәдәр дә гејри-профессионал шәкилдә фотоја алынмышдыр.

Һәмзә Әлијев өзү е'тираф едир ки, абидәләрин мәдәнијјәт тарихи үчүн нә гәдәр әһәмијјәтли олдуғуну лазымы сәвијјәдә тәсәввүр еләмәдијинә, әразинин дүшмән әлинә кечәчәјини билмәдијинә көрә ишинә о гәдәр дә мәс'улијјәтли јанашмамыш, лакин ашкарладығы абидәләрин (дашларын) бирини Бакыја кәтириб, дикәрини кизләтмишдир. Бә һазырда кизләдилмиш дашларын јерини онлары кизләдәндән башга һеч кәс билмир.

Нүвәди—Гаргадаш абидәләринин түркләрә мәхсус олмасы һеч бир шүбһә доғурмаса да, һәмин абидәләрин һансы дөврдә, һансы етник, ичтимаи-сијаси шәраитдә јазылмасы һәлә мүәјјәнләшдирилмәмишдир. Бә бу сahәдә арашдырмаларын апарылмасына бөјүк еһтијач вардыр. Һәмзә Әлијев Нүвәди—Гаргадаш абидәләрини гејдсиз-шәртсиз вахтилә Азәрбајчан әразисиндә јашамыш, түркдилли олмасы мүбаһисәли олан гаргарлара аид етмәси үзәриндә дә дүшүнмәк лазымдыр. Ејни заманда, һәмин мүәллифин јенә дә гејдсиз-шәртсиз бу абидәләри Орхон, һәтта Јенисеј абидәләриндән гәдим һесаб етмәси дә мүбаһисә доғура биләр.

Мәсәлә бурасындадыр ки, гәдим түрк (руник) јазылары, әсасән, V—X әсрләр арасында јазылмышдыр (бир сыра абидәләр бир-ики әср әввәлә, јахуд сонраја да дүшә биләр). Лакин нәзәрә алсаг ки, Азәрбајчанда ислам дини јајылдыгдан сонра бу типли јазыларын мејдана чыхмасы мүмкүн дејилди, онда Нүвәди—Гаргадаш абидәләрини ән кечи IX—X, ән тези исә III—IV әсрләрә (јә'ни һунларын, сабирләрин вә с. бу әразидә етник, ичтимаи-сијаси нүфузунун артдығы дөврә) аид етмәк олар. Гејд едәк ки, Нүвәди кәнди харабалыглары бу күнә гәдәр галан Атаман, Анкмзет, Гәрчиник, Ернәзир, Султан Сәлим кими гәдим кәндләрин јериндә салынмыш, Зәнкәзурун ән бөјүк кәндләриндән биридир.

Һәмзә Әлијевин вердији мә'лумата көрә, дашлар үзәриндәки ишарәләрин ени 2—3, дәринлији 3—4 мм-дир. Һәрфләр бир сыра һалларда бири дикәринә бирләшдирилмиш, бә'зән исә ајры јазылмышдыр. Кичик һәчмли мә'лум гәдим түрк јазылы абидәләриндә олдуғу кими, бурада да һәрфләр арасында ики нөгтә (:) ишарәси гојулмамышдыр. Гејд етмәк лазымдыр ки, јазы техникасы Талас абидәләриндәкинә чох бәнзәјир.

Нүвәди—Гаргадаш абидәләрини кәшф етмиш мүәллифин белә бир мә'луматы да мараглыдыр ки, абидәләрин тапылдығы дағын дибиндән ахан чајын ады Сәләнчдир ки, бу да мәшһур Селенки (Монголустан) чајынын адыны хатырладыр. Зәнкәзурда вә әтраф

әразиләрдә (хүсусилә Гарабағда) гаргар етниминә мүхтәлиф јер адларынын тәркибиндә раст кәлинмәси дә тәсадүфи дејилдир. Албан тарихчиси Монсеј Каланкатуклунун китабында гаргар дилинин "боғазда тәләффүз едилән, габа, барбар вә чәтин" сәс системи барәдә дејиләнләр исә бу дилин түркчә, јахуд гејри-түркчә олдуғуну гәти шәкилдә сөјләмәјә, тәбии ки, әсас вермир. Она көрә дә Нүвәди–Гаргадаш абидәләринин гаргар дилиндә јазылдығыны исрар едән Һәмзә Әлијевә һагг газандырмаг чәтиндир. Бунунла белә (јә'ни гаргарларын етник бахымдан түрк, јахуд гејри-түрклүјүндән асылы олмајараг) Нүвәди–Гаргадаш абидәләри Азәрбајчан әразисиндә тапылмыш (јә'ни ки, једанә олмајан!) гәдим түрк јазылы абидәләридир ки, һәмин абидәләрин конкрет олараг һансы түрк тајфасына мәнсублуғуну мүәјјәнләшдирмәк үчүн онларын дүзкүн охунушуну, лексик-грамматик шәрһини, ономастикасыны дәгиг лонолашдырылмасыны ән плана чәкмәк лазымдыр.

Нүвәди–Гаргадаш абидәләриндән биринин үзәриндәки јазы ашағыдакы кимидир. Һәмин јазыны профессор Гәзәнфәр Казымовла Һәмзә Әлијев бу чүр транскрипсија етмишләр:

1. Он үч ок еринч ај ес ај еринч ес әр одсан өкүн.

2. Ен әр Аз. Екүч бәк еринч әр Аз ел.

Транскрипсијанын мүәллифләринин тәклиф етдикләри тәрчүмә исә белədир:

1. (күман ки,) Он үч Окдур, де, дост, Деди, елədир, достум Әр Одсан пешман олду.

2. Алисән әр Аз. Бәј әр Аз елинин варлығы илә өјүндү.

Нүвәди–Гаргадаш јазыларындакы ишарәләрин тәдгиг олунмуш Орхон, Јенисеј ишарәләри илә мүгајисәси онларын еjнилији гәнаәтини бир даһа мөһкәмләндирир.

Нүвәди–Гаргадаш абидәләринин кәшфи, бу барәдә республика мәтбуатында верилән илк мә'луматлар көстәрир ки, Азәрбајчан, һәгигәтән, гәдим дөврләрдән түркләрин јашадыглары, мүәјјән мәдәнијјәт нүмунәләри јаратдыглары чоғрафи әразиләрдән бири олмушдур. Кәләчәк ахтарышлар һеч шүбһәсиз, өлкәмиздә даһа бир сыра гәдим түрк јазыларынын ашкарланмасына сәбәб олачагдыр.

"Јени Азәрбајчан" гәзети,
14 октјабр 1995-чи ил

ЈАЗЫЧЫ, АЛИМ, ИЧТИМАИ ХАДИМ

Дүнја мигјаслы ичтимаи-сијаси хадим Һ.Әлијевин Азәрбајчана рәһбәрлик етдији илләрдә елмин, әдәбијјатын, инчәсәнәтин инкишафына, бу сащәдә хидмәт көстәрәнләрин дөвләт гајғысы илә әһатә олунмасына, һәм сосиал, һәм дә мә'нәви мүдафиәсинә диггәт јетирилмишдир. Һ.Әлијев Азәрбајчандан кедәндән сонра, ачыг демәк лазымдыр ки, ичтимаи һәјатын ән мүхтәлиф сащәләриндә олдуғу кими, мәдәнијјәт сащәсиндә дә бир дурғунлуг, һәтта кериләмә мүшаһидә едилди. Дөвләт нә аз, нә чох, елмдән, әдәбијјатдан, инчәсәнәтдән әлини чәкиб халгын мәдәнијјәтини талејин ихтијарына бурахды, бир нөв "өзфәалијјәт" дөврү башланды.

Шүбһәсиз, елми, әдәбијјаты, инчәсәнәти дөвләт нәзарәтиндән, көмәјиндән кәнарда галан халг, өз мәдәнијјәт хадимләри илә фәхр етмәјән чәмијјәт сивилизасијалы бир халг, сивилизасијалы бир чәмијјәт ола билмәз. Она көрә дә мөһтәрәм президентимизин мәнсуб олдуғу, үрәкдән севдији милләтинин мәдәнијјәтинә һәр васитә илә гајғы көстәрмәси, онун һәртәрәфли мүдафиәсиндә дурмасы тамамилә тәбиидир...

Азәрбајчанын мүасир тарихиндә елә бөјүк шәхсијјәтләр мөвчуддур ки, онларла садәчә фәхр еләмәк, вахташыры јубилејләрини кечирмәк кифајәт дејил, онларын һәјатыны, јарадычылығыны, фәалијјәтини арашдырыб өјрәнмәк, тәблиғ етмәк лазымдыр. Бу чүр шәхсијјәтләр, нефтимиз, памбығымыз, көзәл тәбиәтимиз кими, бизим милли сәрвәтимиздир: Нәриман Нәриманов, Мәммәд Әмин Рәсулзадә, Сәмәд Вурғун, Үзејир Һачыбәјов, Мирзә Ибраһимов, Исмајыл Шыхлы, Шыхәли Гурбанов... Мүхтәлиф дүнјакөрүшләрә малик вә мүхтәлиф талеләр јашајан һәмин шәхсијјәтләрин һамысы ејни милләтин өвладларыдыр вә һеч бир идеолокија онлары Азәрбајчан тарихиндән чыхарыб атмаг игтидарында дејил.

...Шыхәли Гурбанов көзәл јазычы-драматург, бөјүк алим, көр-

кәмли ичтимаи хадим иди, лакин ирәличәдән дејәк ки, халг арасында она ән бөјүк һөрмәт газандыран, адыны мәшһурлашдыран һадисә – Бакыда илк дәфә дөвләт сәвијјәсиндә Новруз бајрамы кечирилмәсини тәшкил етмәси олмушдур. Москванын сијаси-идеоложи тәзјигләринә, гадағаларына бахмајараг, 60-чы илләрин орталарында өз рәсми мөвгејиндән истифадә едән Шыхәли Гурбанов "ләббејк бузу"ну сындырды, бир нечә ил сонра республика рәһбәрлијинә кәлән бөјүк ичтимаи-сијаси хадим, нәһәнк идеолог Һејдәр Әлијев исә Новруз бајрамынын "Бahар бајрамы" ады илә һәртәрәфли тәблиғинә һәр чүр шәраит јаратды. Мәсәлә бајрамын кечирилмәсиндә дејилди, мәсәлә милләтин өз мә'нәви мүстәгиллијини кенишләндирмәсиндә иди.

Шыхәли Гурбанов 1925-чи илин августунда Бакы шәһәриндә анадан олмуш, орта тәһсилини баша вурдугдан сонра 1941-чи илин ијулунда көнүллү олараг мүһарибәјә кетмишдир. Мүһарибә мүстәгил һәјата јеничә гәдәм басмыш кәнчин характерини формалашдырды, ону бәркә-боша салыб мөһкәмләндирди.

...Чәбһәдән гајыдыб Азәрбајчан Педагожи Институтунун филолокија факүлтәсинә дахил олду, али тәһсилини мүвәффәгијјәтлә битириб һәмин институтун аспиранты кими елми ахтарышлара башлады. 1956-чы илин ијунунда "Пушкин вә Азәрбајчан поезијасы" мөвзусунда намизәдлик диссертасијасы мүдафиә етдикдән сонра Шыхәли Гурбанов АПИ-дә баш мүәллим, досент вәзифәләриндә чалышмыш, рус әдәбијјатындан дәрс демишдир.

Көрүндүју кими, онун һәјатынын ахтарышларла зәнкин олан мүһүм бир мәрһәләси (тәхминән 15 иллик бир дөвр) Педагожи Институтда кечмиш – о, бурада һәм тәләбәлик, һәм дә илк мүәллимлик илләринин һәр бир инсанын һәмишә хатырлајачағы күнләрини јашамышдыр. Институтунун мүһарибәдән сонракы һәјатында "әјни шинелли" кәнчләрин – тәләбәләрин, аспирантларын, мүәллимләрин хидмәти бөјүк олмушдур. Онлардан бири дә Шыхәли Гурбанов иди.

Әлбәттә, Шыхәли Гурбановун исте'дады имкан вермирди ки, јалныз елми-педагожи ишлә мәһдудлашсын; о, даһа кениш фәалијјәт мејданы ахтарыр, чәмијјәтә даһа чох кәрәк олмаға чалышырды. Она көрә дә АПИ-дәки елми-педагожи ишини давам етдирмәклә јанашы 50-чи илләрин икинчи јарысында мүхтәлиф партија-дөвләт вәзифәләриндә олмуш, хүсусилә тәблиғат-тәшвигат саһәсиндә

фəалиjjəт көстəрмишдир. Онун тəшкилатчылыг, халгы өз əтрафында топламаг, чамаатла ишləмək габилиjjəти həмин илləрдə формалашды, она бөjүк нүфуз газандырды.

...Шыхəли Гурбанов 1961-чи илдə Азəрбаjчан ЕА Низами адына Әдəбиjjат вə Дил Институтуна кечир, бурада əдəби əлагələр шө'бəсинə башчылыг едир, ejни заманда ардычыл шəкилдə həм елми, həм дə бədии jарадычылыгла мəшғул олур. Həмин илləрдəки ахтарышларын мəhсулу "XIX əсрдə Азəрбаjчанда рус əдəби əлагələринин инкишаф мəрhəлələри" мөвзусундакы докторлуг диссертасијасы мүəллифə бөjүк елми шөhрət кətирир. "XIX əсрин мүхтəлиф тарихи мəрhəлələриндə Азəрбаjчан–рус əдəби əлагələринин инкишафы проблемləрини тədгиг етмək ишиндə илк тəчрүбə" олан мəшhур монографијасында көркəмли əдəбиjjатшүнас jалныз əдəби əлагələрин мүхтəлиф (вə мүрəккəб) мəсələləрини ајдынлашдырмагла кифајətлəнмəмиш, ejни заманда дөврүн зəнкин ичтимаи-естетик проблемləрини шəрh етмəjə чалышмышдыр.

Елми jарадычылығы, əсасən, əдəби əлагələр мөвзусуна həср олунса да, Шыхəли Гурбанов həмин мөвзудан кənара чыхан мəсələləр үзəриндə дə дүшүнмүшдүр, хүсусилə мүасир Азəрбаjчан əдəбиjjатына (мəсələн, С.Вурғуна), əдəбиjjатын тədриси методикасына (хатырлајаг ки, о, ихтисасча мүəллим иди) вə с. аид мəгаlələри республика мətбуатында вахташыры чап едилирди. Елми, ичтимаи-естетик тəфəккүрү, əдəби hадисələри бүтүн мүрəккəблиjи илə дəрк вə шəрh етмək исте'дады, jүксək jазы-ифадə мədəниjjəти (биринчи нөвбədə, лаконикliji) онун əдəбиjjатшүнас-алим үслубуну мүəjjən едən əламətləрдир ки, həмин əламətləр мүəллифин демək олар ки, həр бир монографијасында, елми-тənгиди мəгаləсиндə өзүнү көстərир.

Шыхəли Гурбанов ше'рləр, hекајələр, хүсусилə көзəл драм əсərləри дə jазмышдыр. Ше'рləриндəки сатирик мотивләр онун hекајələриндə дə өзүнү көстərир. "Елми е'замиjjət", "Мənə бу да аздыр", "Балаханымын дəрди", "Хаш Мəмиш", "Некролог əвəзинə" вə с. hекајələр 60-чы илləрдə jазылмыш, əксəриjjəти "Кирпи" журналында дəрч едилмишдир.

Шыхəли Гурбанов, əсасən, 50–60-чы илləрин мə'нəви-əхлаги проблемləрини əкс етдирən "Рəис мəшғулдур" (1958), "Әчəб ишə дүшдүк" (1962), "Өзүмүз биләрик" (1963), "Олмады елə, олду белə" (1964), "Милјончунун диланчи оғлу" (1966) драмларынын, "Bahадыр вə Сона" либреттосунун (1961) мүəллифидир.

Һәм ше'рләриндә, һәм һекајәләриндә, һәм дә драм әсәрләриндә (онларын чоху комедијадыр) јазычы о дөвр Азәрбајчан чәмијјәтиндәки ејбәчәрликләрә күлүр, онларын ислаһы үчүн јоллар ахтарырды...

"Сәнсиз", көркәмли әдәбијјатшүнас Аббас Замановун гејд етдији кими, Шыхәли Гурбановун драматуркијада, үмумән, әдәбијјатда "һәлә мәһкәмләнмәмиш мөвгејини... мәһкәмләндирди". "Сәнсиз"и јазычы-драматург сәһнәдә көрә билмәди, анчаг мүәллифин өлүмүндән бир нечә күн сонра әсәринин бөјүк мүвәффәгијјәтлә кечән илк тамашасы олду. Јахшы јадымдадыр. Тамашачылар һәм һәјатдан вахтсыз кетмиш Шыхәли Гурбанов үчүн көз јашлары төкүр, һәм дә онун көзәл әсәринин уғуруна севинир, әл чалырдылар.

Инсаны тәбиәт гәдәр көзәл, нөгсансыз, тәмиз көрмәк Шыхәли Гурбанову јалныз бир јазычы-идеалист кими марагландырырды. Вә о, инанырды ки, һәр бир инсанын дахили тәбиәтин өзү гәдәр сафдыр, анчаг һәјат ону бәркә-боша саланда бә'зиләри өз мүвазинәтини итириб јыхылыр, мүхтәлиф сәһвләр едирләр. Һалбуки инсан һәјатын онун гаршысына чыхардығы һәр чүр көзләнилмәз чәтинликләрә һазыр олмалыдыр.

...Шыхәли Гурбанов 1966-чы илин әввәлләриндә Азәрбајчан КП МК катиби сечилди, гыса бир мүддәтдә бөјүк ишләр көрдү, лакин гәфләти өлүм она имкан вермәди ки, һәмин ишләри давам етдириб баша чатдырсын. Көзәл јазычы, бөјүк алим, көркәмли ичтимаи хадим 1967-чи илин баһарында көзләрини әбәди олараг јумду...

Онун "анчаг өзү үчүн јаздығы" ше'рләрин ичәрисиндә диггәти чәлб едән бир ше'р вар. Һәмин ше'рдән ашағыдакы мисралар адамы сарсыдыр:

...Шамлар, бајрам шамлары...
Бу бајрам ахшамлары,
Мәни дә јандырајды,
Сизи јандыран әлләр...
Мәнә бир од вурајды,
Јанајдым бир шам кими,
Бир үрәк саһибинин,
Сүфрәсин бәзәјәјдим,
Үрәјимин сөзүнү,

Бəлкə она дејəјдим...
Јашајајдым сизинчүн,
Ај хејирхаһ əмəлləр,
Ај хејирхаһ əмəлləр...

Шыхəли Гурбанов өзүнүн ən көзəл образыны бу ше'рдə məһз өзү јаратмышдыр, һəм дə рəсми адам олмасына бахмајараг, гејрирəсми бир интимликлə јаратмышдыр; онун һəјаты, һəгигəтəн, баһар шамыны хатырладыр. Үрəјинин һəрарəтини, ишығыны һеч кимдəн əсиркəмəјəн бу бөјүк инсан анчаг "хејирхаһ əмəлləр" үчүн доғулмушдур. Вə онун үрəкдəн севдији, тəрəннүм етдији баһар, анчаг бир адамын баһары дејилди, үмумən, Азəрбајчан халгынын — јазычы, алим вə ичтимаи хадим Шыхəли Гурбановун мənсуб олдуғу халгын баһары иди...

"Азəрбајчан" гəзети,
6 декабр 1995-чи ил

БӨЈҮК ЕНСИКЛОПЕДИК АЛИМ

Доктор Чавад Һеј'ət кимдир? Онун мүасир Азәрбајчан, Иран вә бүтөвлүкдә дүнја мәдәнијјәти вә елминин инкишафында һансы хидмәтләри вардыр? Бу суала Чавад Һеј'ət јарадычылығына бәләд олан нә һәким, нә тарихчи, нә дилчи, нә әдәбијјатшүнас, нә публисист, нә дә сәнәтшүнас ајры-ајрылыгда долғун вә һәртәрәфли чаваб верә билмәз. Чүнки Чавад Һеј'ət јарадычылығы елә бир енсиклопедик мәзмун вә сәчијјәјә маликдир ки, онун арашдырылмасы, өјрәнилмәси вә дәјәрләндирилмәси јалныз мүхтәлиф елм саһәләрини тәмсил едән алимләрин биркә сә'ји илә мүмкүндүр. Дүнја шөһрәтли алимин 70 иллик јубилеји мүнасибәтилә "Азәрбајчан" нәшријјатынын чап етдији "Доктор Чавад Һеј'ət" китабы мәһз һәмин ниҹјәтлә һазырланмышдыр. Китаб мүхтәлиф елм саһәләрини тәмсил едән алимләрин Чавад Һеј'ət шәхсијјәти вә јарадычылығы һаггында мәгаләләриндән ибарәт топлудур.

Мән бөјүк алимин шәхсијјәти вә фәалијјәти илә бағлы бу күн Шимали Азәрбајчанда формалашмыш ичтимаи рә'јин бә'зи мәгамлары һаггында, онун зәнкин јарадычылығынын өјрәнилмәси, тәгдир вә тәблиғ олунмасы саһәсиндә көрүлән ишләр барәдә дүшүнчәләрими азәрбајчанлы вә иранлы гардаш вә бачыларымла бөлүшмәк истәјирәм.

Доктор Чавад Һеј'ət бу күн Азәрбајчанда һамынын таныдығы, севдији, дәрин һөрмәт вә еһтирам бәсләдији бөјүк алим вә ел ағсаггалыдыр. Һамы ону бүтүн чаныны, гәлбини вә зәкасыны халғынын физики вә мә'нәви сағламлығынын горунмасына һәср етмиш бир фәдаи кими таныјыр.

Доктор Чавад Һеј'ət 1982-чи илдән Азәрбајчан Елмләр Академијасы Низами адына Әдәбијјат Институту Елми Шурасынын фәхри үзвү, 1992-чи илдән Азәрбајчан Јазычылар Бирлијинин фәхри

үзвүдүр. Чавад Һеј'ət Азәрбајчан мәдәнијјәти вә елминин инкишафындакы хидмәтләринә, Иран—Азәрбајчан мәдәни-әдәби әлагәләринин мөһкәмләндирилмәсиндәки сәмәрәли фәалијјәтинә көрә 1991-чи илдә Азәрбајчан Милли Јарадычылыг Академијасынын фәхри академики, 1992-чи илдә Бакы Дөвләт Университетинин фәхри доктору, 1993-чү илдә Н.Туси адына Азәрбајчан Педагожи Университетинин, 1994-чү илдә Н.Нәриманов адына Тибб Университетинин, Ј.Мәммәдәлијев адына Нахчыван Дөвләт Университетинин, Бакы Хәзәр Университетинин фәхри профессору, Азәрбајчан Чәрраһлары Елми Чәмијјәтинин фәхри үзвү сечилмишдир. Бакы университетләриндә профессор-мүәллим Һеј'əти илә көрүшләри, төләбәләр гаршысында мараглы мүһазирәләри, хәстәханалардакы уғурлу чәрраһијјә әмәлијјатлары бөјүк алимин кениш шөһрәт газанмасына, севилмәсинә сәбәб олду. Чавад Һеј'ətин Бакы төләбәләри гаршысында "Китаби-Дәдә Горгуд"ун јаранма тарихи вә с. мөвзуларда охудуғу мүһазирәләр һәм тарихи-филоложи, һәм дә лингвистик бахымдан хүсуси мараға сәбәб олмушдур.

Доктор Чавад Һеј'ət Гарабағ мүһарибәси илә бағлы Азәрбајчанын һагг сәсинин дүнја ичтимаијјәтинә чатдырылмасында бөјүк фәдакарлыг көстәрир. Ирандакы Гарабағ Мүсәлманларына Јардым Комитәсинин сәдри кими Чавад Һеј'ət дүнјанын бир чох дөвләт башчыларына мүрачиәт етмишдир. Онун бөјүк үрәк ағрысы илә Түркијәнин президенти чәнаб Сүлејман Дәмирәлә јаздығы ачыг мәктубундакы бу сөзләри һәјачансыз охумаг мүмкүн дејил: "Мән бу сәтирләри көз јашларымын габағыны ала билмәдән јазырам вә бу анда Аллаһ-Тәаладан халгымыза гуртулуш, ја өзүмә өлүм истәјирәм". Чавад Һеј'ət һәмин мәктубда Азәрбајчаны дүшдүјү фәлакәтдән чыхармаг үчүн сә'јләри күчләндирмәјә, "бөјүк дөвләтләрин силаһлары илә тәпәдән-дырнағадәк силаһланмыш ермәниләр гаршысында азәрбајчанлылары мүдафиә едиб, сојгырымына мане олмаға" чағырыр. Чавад Һеј'ət Азәрбајчана һуманитар јардым топланылмасы вә онун гачгынлара, јаралылара вә шәһид аиләләринә чатдырылмасы ишиндә бөјүк әмәк сәрф едир.

Чавад Һеј'ət 1990-чы илдә Бакыда төрәдилмиш Гара Јанвар шәһидләринә 40 күн јас сахламыш, бөјүк бир мәсчиддә тә'зијјәләр гурмуш, еһсан вермишдир. Гарабағ савашында јараланмыш 150 әс-

кәрин Тећран хәстәханаларында пулсуз мүаличәси доктор Чавад Ћеј'әтин бөјүк нүфузу вә фәдакарлығы сајәсиндә мүмкүн олуб.

Доктор Чавад Ћеј'әтин Азәрбајчанда "Түркләрин тарих вә мәдәнијјәтинә бир бахыш", "Азәрбајчан шифаһи халг әдәбијјаты", "Азәрбајчан әдәбијјатына бир бахыш" адлы китаблары чап олунмуш вә онлар тәләбәләримизин, зијалыларымызын охујуб өјрәндији ән дәјәрли мәнбәләрдән биринә чеврилмишдир. Бу күн һәмин китаблар мә'нәви һәјатымызда јалныз елми-методик бахымдан јох, һәм дә тарихи-әхлаги вә мә'нәви чәһәтдән мүһүм рол ојнајыр, мә'нәвијјатда, елмдә кечид дөврүнүн проблемләрини һәлл етмәкдә бизә көмәк көстәрир.

Бөјүк алимин он једди илдән бәри үрәјинин һәрарәтини, зәкасынын нуруну ифадә етмәк, халга чатдырмаг күрсүсүнә чевирдији "Варлыг" дәркиси бизим өлкәдә дә бөјүк марагла охунур. Дәркидән сечмә нүмунәләр мүнтәзәм олараг гәзет вә журналларда дәрч едиләрәк кениш охучу күтләсинә чатдырылыр.

Азәрбајчан охучусунун нәзәриндә доктор Чавад Ћеј'әт башда олмагла Һәмид Нитги, Мәһәммәдәли Фәрзанә вә башгаларынын фәдакар јарадычылығынын бәһрәси олан "Варлыг" дәркиси халгын варлығыны, онун һагг сәсини, мә'нәви истәкләрини ифадә едән, елин севинчинә, дәрдинә шәрик олан, мә'нәви јараларына мәлһәм гојан, она кечмишини, бу күнүнү анладан, сабаһынын јолуну көстәрән нүфузлу бир сөз күрсүсүдүр.

Доктор Чавад Ћеј'әт өз һәмкарлары илә бирликдә бу дәркинин сәһифәләриндә Азәрбајчанын тарихи, әдәбијјаты, дили вә фолклорунун өјрәнилмәсинә силсилә мәгаләләр һәср етмиш, бу саһәдә бир академијанын көрә биләчәји иши көрмүшдүр. Азәрбајчан зијалылары бу әвәзсиз мә'нәви сәрвәтләрә көрә бөјүк устад Чавад Ћеј'әтә вә "Варлыг" дәркисинин мүәллифләр һеј'әтинә сон дәрәчә миннәтдардыр.

Мә'лум олдуғу кими, инишил доктор Чавад Ћеј'әтин 70 иллији Бакыда дөвләт сәвијјәсиндә, Азәрбајчан зијалылары вә елми ичтимаијјәтин иштиракы илә кениш гејд едилди. Азәрбајчан телевизијасы илә нүмајиш етдирилән бу јубилеј кечәсинә бүтүн Азәрбајчан тамашачылары бахды. Јубилејдә һәким, тарихчи, әдәбијјатшүнас вә дилчи алимләр, јазычылар, журналистләр, нәшријјат, радио вә

телевизија ишчиләри, дин хадимләри, дөвләт нүмајәндәләри иштирак едирди.

Доктор Чавад Һеј'әтин гәлби даим вәтәнпәрвәрлик еһтирасы илә дөјүнүр. О, бүтүн варлығы илә халгынын хошбәхтлији уғрунда чалышыр, мүбаризә апарыр. Азәрбајҹан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијев ону Бакыда гәбул едәркән она хејирхаһлығына, фајдалы ишләринә вә Иранла Азәрбајҹан арасында достлуг көрпүсү салдығына көрә миннәтдарлығыны билдирмишдир.

Дөврүмүзүн бу бөјүк енсиклопедик алими, устад Чавад Һеј'әтә мөһкәм чан сағлығы, түкәнмәз јарадычылыг әзми вә узун өмүр арзулајырыг.

"Әдәбијјат" гәзети,
18 апрел 1997-чи ил

АЗАД, МҮСТӘГИЛ АЗӘРБАЈЧАН НАМИНӘ

Үчүнчү миниллијин аддым сәсләрини ешитдијимиз, дүнја сивилизасијасынын ағласығмаз уғурлар газандығы, ән уча зирвәләр фәтһ етдији мүасир дөврдә телевизија ән күчлү, ән күтләви информасија васитәси, бүтүн бәшәриҗҗәти мә'нәви "әсарәтдә" сахлајан сосиал-сијаси, бәдии-естетик тә'сир системидир. Чағдаш телевизија бүтүн јер күрәсини көрән вә көстәрән, планетар, космик мигјаслары, бүтүн сәнәтләри өзүндә говушдуран, "әридән" синтетик сәнәт кејфиҗҗәтләри илә һејрәт доғуран мө'чүзәдир. Вә бу күн фәхрлә дејә биләрик ки, гырх јашлы Азәрбајчан милли телевизијасы дүнја телетәкамүлүнүн нәһәнк аддымлары илә һәм техники, һәм дә интеллектуал бахымдан бирләшмәјә, бүтөвләшмәјә, ајаглашмаға гадирдир. Милли телевизијамызда бу күн һазырланан бир сыра верилишләр дүнја телеканалларында уғурла нүмајиш етдирилир, јүз милјонларла, милјардларла инсана Азәрбајчан һәгигәтләрини чатдырыр, азад, мүстәгил республикамызы бүтүн планетә лајигинчә тәгдим едир. Бу, халгымыз гаршысында, азадлыға, милли истиглала говушан Азәрбајчанын дүнәни, бу күнү вә кәләчәји гаршысында милли телевизијамызын тарихи хидмәти, шәрәфли миссијасыдыр.

Бу күн Азәрбајчан милли телевизијасы һәгиги јүксәлиш јолундадыр. Телевизија вә радиода мадди-техники тәкмилләшмә, мә'нәви-интеллектуал сәфәрбәрлик дөврү башламышдыр. Милли телерадиомуз заманын нәбзини тутмаға, империја асылылығындан азадлыға, әзаблы кечид дөврүнүн үрәк дөјүнтүләри, тәләб вә тәклифләри илә һәмаһәнк фәалиҗҗәт көстәрмәјә чалышмыш вә адәтән, буна наил олмушдур. Јахын кечмишин үмумхалг фачиәсинә сәбәб олан бөјүк сәһвләри, ганлы хәјанәтләри чидди теледүшүнчәнин, аналитик тәһлилин објектинә чеврилмиш, үмумазәрбајчан мигјас-

лы телемүзакирәләр јолујла әсл һәгигәтләр үзә чыхарылмыш, кимин ким олдуғу ашкарланмыш, нәтичәдә халгын јаралы инам вә үмидләри сағалмыш, чәмијјәтин азадлыг гәтијјәти, милли истиглал, дөвләт мүстәгиллији потенсиалы бәрпа олунмушдур. Бу, чох чидди сосиал-сијаси арашдырмалар, нәзәри тәдгигатлар, психоаналитик тәһлилләр тәләб едән мөвзудур. Гысача десәк, сон бир илдә милли телевизијамыз Һејдәр Әлијев хиласкарлығынын бөјүк мә'насыны, сосиал-сијаси маһијјәтини, тарихи гуртулушун консептуал моделини чәмијјәтә тәлгин, трансформасија етмәклә милли-идеоложи сафлашмаја чан атмышдыр. Әлбәттә, биз радио вә телевизија ишчиләри чох јахшы билирик ки, бу ағыр вә шәрәфли ишдә әсас интеллектуал база, тәканвериҹи гүввә хиласкар Һејдәр Әлијев олмушдур. Ијирми фаиз торпағы ишғал олунан, бир милјон вәтәндашы дидәркинә, гачгына дөнән, 730-дан артыг кәнди, шәһәри, улу јурд јерләри јандырылан, јағмаланан, дүшмән чајнағында инләјән, ијирми беш мин өвладыны шәһид верән Азәрбајчанын јаралы гәлбинин, сындырылан үмидләринин мүаличәсиндә — инди бу, там ашкарлығы илә көрүнүр вә е'тираф олунур — ән доғру, ән оптимал јол сечилмишдир. Атәшкәсә наил олараг халгын бөјүк тарихи күчүнү, милли-мә'нәви, етнокенетик потенсиалыны һәрәкәтә кәтирмәк мәғлуб анархијадан, сәһв вә хәјанәтләрдән мәғлубедилмәз милләт мүчадиләсинә, сосиал-сијаси сабитлик вә чидди, мөһкәм дөвләтчилик механизминә доғру истигамәтләнмәк — ифласдан гуртулуша доғру кетмәк, бөјүк усталыгла, мүдрик узагкөрәнликлә ән инчә мәгамларына гәдәр дүшүнүлмүш консептуал моделдә, гуртулуш фәалијјәтиндә халгы ән јахын иштиракчыја чевирмәк... Вә бу күн чәсарәтлә демәк олар ки, Азәрбајчан милли телевизијасы она тапшырылан, е'тибар едилән миссијаны шәрәфлә јеринә јетирир вә јетирәчәкдир.

Саф, сағлам әсасларла Азәрбајчанын феноменал тарихи күчүнү, бөјүк милли јаддашыны телеекрана кәтирмәк, телевизија вә радио журналистләрини тә'кидлә јурдчулуг, вәтәнчилик, бүтөв Азәрбајчанчылыг истигамәтинә јөнәлтмәк, онлары азад, мүстәгил дөвләтимизин бу күнү вә бөјүк сабаһы наминә сәфәрбәр етмәк, ширкәтдә ишкүзар, јарадычы, тәмиз, милли мүһит јаратмаг, нәтичә е'тибары илә верилишләрдә чидди кејфијјәт јүксәлишинә, техники вә мә'нәви оперативлијә наил олмаг бизим күндәлик иш үсулумуза чеврилмишдир.

Вә бу күн Азәрбајҹан Республикасы Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәтиндә јарадылан сағлам мүһит – һәгиги вәтәндашлыг, вәтәнпәрвәрлик мүһити ону демәјә әсас верир ки, сон вахтлар газанылан уғурлар, кејфијјәт јүксәлиши хәтти сәнкимәјәҹәк, даһа да давам вә инкишаф едәҹәк. Чүнки бу уғурлар һансыса өзүнүтәсдиг чәһдинин, косметик бәр-бәзәклә баш алдатманын, рекламчы иддиаларын нәтиҹәси дејил, дахилдән, ичдән кәлән мә'нәви еһтијаҹын, узун заманлардан бәри һәсрәтлә, үмидлә көзләдијимиз Азәрбајҹан милли истиглалына, азад, мүстәгил дөвләтимизә вә дөвләтчилијимизә һәгиги хидмәтин, әсл вәтәндашлыг борҹунун нәтиҹәсидир. Милли телевизијамызын бирҹә редаксијасынын – "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын сон ики-үҹ ајда һазырладығы јени верилишләрин (бунлар даими, ајлыг програмлардыр) тәкҹә адлары илә таныш олсаныз, о борҹун мә'нәви хәритәси, һансы милли дәјәрләрә сөјкәндији көзүнүз гаршысында ҹанланар: "Вәтәндаш", "Оғуз", "Сөзүн доғрусу", "Молла Нәсрәддин – 97", "Азәрбајҹан һәгигәтләри", "Дастан", "Әдәбијјат", "Гәләбә наминә", "Сөзүн сәнкәри", "Ағры", "Азәрбајҹан дејәндә", "Ана һаггы", "Бу јол Дәрбәнд јолудур", "Әзизим, Вәтән јахшы", "Араз", "Гәһрәманлыг дастанларымыз"... Әсасы одур ки, милли телевизијамызда һазырланан бу вә дикәр чохсајлы јени верилишләрлә тамашачыја, Азәрбајҹан вәтәндашына азад, мүстәгил Азәрбајҹана һава, су кими кәрәк олан јени, истиглалчы тәфәккүр дигтә, тәлгин олунур. Бу јени верилишләр садәҹә јенилик, һансыса мүҹәррәд, експериментал ахтарышлар хатиринә јох, мәһз империја буховларындан азад олан, гәдим, гүдрәтли дөвләтчилијини јенидән бәрпа едән халг, Вәтән, јени Азәрбајҹан наминә јарадылыр.

Бу ишыглы, үмидли чүмләләри јаза-јаза сәһрада оғлуну ахтаран Најман ананы дүшүнүрәм: јаддашыны итирән мангурт оғлун өз анасына тушладығы ох һәр ан атыла биләр. Чүнки һәмин гатил охун талејини етнокенетик тарихи потенсија, ган јаддашы, миллимә'нәви гүввә јох, өз көкүндән, мәнбәјиндән ајры дүшән иткин күҹ, кор "әзәлә енержиси", өзкәјә гуллуг гулу һәлл едир... Вә Азәрбајҹан президенти Һејдәр Әлијевин әсәби, тәләбкар сәсини ешидирәм: "Биз кечид дөврүндә јашајырыг. Артыг дөрд илдир ки, мүстәгил дөвләтик. Бешинчи илдир ки, мүстәгиллик шәраитиндә јашајырыг... Анчаг хәбәрдарлыг едирәм – артыг вахт, илләр кечир, дили өјрәнмәк лазымдыр... Кечид дөврүнү әкәр игтисадијјатда гы-

салтмаг истәјириксә, дили мәнимсәмәкдә daha да гысалтмаг лазымдыр.

Она көрә дә, мән индијәдәк демишәм, анчаг бу күн мүтләг демәлијәм: дөвләт дилини јахшы билмәјән адамлар мәшғул олсунлар, мүәллим тутсунлар, китаб охусунлар, башга јолларла дөвләт дилини өјрәнсинләр". Бә јадыма кәлир ки, Азәрбајчан Республикасы Назирләр Кабинетинин 1996-чы илдәки һәмин илк ичласында кечмиш Игтисадијјат назири Сәмәд Садыхов јенә өзкә дилиндә данышмышды.

Инанырам ки, президентин һәмин мүдрик чағырышы милјонларла азәрбајчанлы гәлбиндә күчлү әкс-сәда верди, үмумхалг севкиси, диггәти илә гаршыланды. Бу, дејәрдим ки, дөврүмүзүн ән актуал чағырышыдыр; тәкчә диллә бағлы дејил, бүтөвлүкдә миллимә'нәви сафлашмаја, өз халгынын тарихи дәјәрләри илә силаһланмаја, антимилләтдән милләтә, өзкәдән өзә гајыдыша чағырышдыр. Мәһз буна көрә президент Һејдәр Әлијев дөнә-дөнә дил, милли мә'нәвијјат мәсәләләринә тохунур, Азәрбајчанын бу күнү вә сабаһыјла бағлы консептуал фикирләр ирәли сүрүр. Халгын бәдии, фәлсәфи, елми шүур һәрәкәти, фикир күчү мин илләр боју доғма дилин дәринликләринә чөкүб, дилимиздә, сөзүмүздә кодлашараг әбәдиләшиб. Дил халгын енержи сахланчы, үмуммилли күчүн вәтәнидир. Вә о бөјүк, "кизли" сахланчын мисилсиз енержисинә гошулмаг, о мүгәддәс вәтәнин танрысал күчүјлә сәфәрбәрлик һәгиги дирчәлиш, милли интибаһ јолунун илк тәканы, түкәнмәз һәрәкәтверичи гүввәси ола биләр. Она көрә дә, узагкөрәнликлә, мүдрикликлә дејилиб ки, "кечид дөврүнү әкәр игтисадијјатда гысалтмаг истәјириксә, дили мәнимсәмәкдә daha да гысалтмаг лазымдыр" (Һејдәр Әлијев). Бәли, өз дили, тарихи күчү, гүдрәтли јаддаш енержиси, бөјүк мә'нәви потенсиал имканлары илә силаһланмајан нечә мин иллик милли дәјәрләрини, јарадычылыг дүһасыны бу күнүн гәлбиндә вә бејниндә, бу күнүн фәалијјәт мејданында сәфәрбәр едә билмәјән чәмијјәт һансыса кечид дөврүнү, кәркин сосиал мәрһәләни уғурла баша вура билмәз. Јә'ни халгын гылынч вә гәләм, ағыл вә күч зирвәли тарихи јаддашы, Фүзулиләр, Хәтаиләр јетирән потенсиал имканлары ојадылмалы, реал, практик фәалијјәтә чәлб едилмәлидир.

70-чи илләрдә кечирилән мәгсәдјөнлү, ардычыл, кениш мигјаслы јубилеј тәдбирләри илә Азәрбајчанын бөјүк милли-мә'нәви күч-

чүнүн, јаддаш енержисинин нечә һәрәкәтә кәтирилдији, бу јолла халгымызын дүнјаја нечә уғурла тәгдим едилдији, таныдылдығы јахшы јадымыздадыр. Совет системинин дар чәрчивәләрини, кизли гадағаларыны дағыдараг Азәрбајчаны бүтүн тарихи бөјүклүјү илә дүнјаја көстәрән вә таныда биләи даһи сијасәтчинин, һакимијјәт устасынын бу күн өз сөзүнү даһа јүксәк сәвијјәдә дејәчәјинә, өз тарихи хиласкарлыг миссијасыны там шәкилдә һәјата кечирә биләчәјинә инанырам. Әдәбијјатчы Н.Нәримановун кедиб мәһв олдуғу Кремлдән мә'нәви гәләбәјлә гајыдан сијасәтчи Һ.Әлијев халгыны, бүтөв Азәрбајчаны хилас етмәјә гадирдир. Бу, мәним инамым, мөвгејимдир. Лакин елә бурадача демәји өзүмә борч билирәм ки, бә'зи башабәла вәзифә саһибләри тәрәфиндән бу инамы, мөвгеји сындырылан, сарсыдылан нечә-нечә зијалы таныјырам. Хүсусилә бә'зи вәзифә пилләләриндә олан бүрократија, рүшвәтхорлуг, коррупсија чәмијјәтин сафлашмасында әсас әнкәлләрдәндир: бу, миллимә'нәви ашынманы сүр'әтләндирән, мүстәгил дөвләтчилијимизә инамы, севкини сарсыдан башлыча сәбәбләрдәндир. Истәр-истәмәз бә'зи наданларын ишләтдикләри бир чүмләни хатырлајырам: "Филан гәдәр ... јығыб дүзәлтмишәм, данышмышам ... о вәзифә мәнимдир". Вә бу бәднам "бәјанатларын", иблис-чүмләләрин ән ағыр зәрбәләри халга, вәтәнә дәјир. О кизли, өлдүрүчү зәрбәләр, әслиндә милли истиглалымыза, азадлығымыза вурулур.

Нечә ил әввәл мәркәзи мәтбуатда совет чәмијјәтинин әдаләтсизликләринә гаршы иттиһам кими сәсләнән бир чағырыш ешидилди: "Гој әдаләт зәфәр чалсын!". Һејдәр Әлијев чәсарәтинин бәһрәси олан о чағырыш бу күн дә актуалдыр. Рүшвәтхорлуға, коррупсијаја, дағыдычы мејлләрә гаршы ән гәти тәдбирләр көрүлмәли, конститусијанын, күч назирликләринин, али дөвләт һакимијјәтинин бүтүн күчүндән истифадә едилмәлидир. Ичтимаи шүурда мүстәгил Азәрбајчан дөвләтчилијинә гаршы күтләви инамсызлыг, үмидсизлик тохумларынын чүчәрдилмәсинә, кизли, ашкар јолларла милли пессимизм, руһ дүшкүнлүјү јарадылмасына јол вермәк олмаз. Чүнки бунун ардынча бөјүк гардаш ахтарышлары, јад гүввәләрә мејл едән тәслимчилик јоллары башлајыр. Ичтимаи шүуру, милли-мә'нәви мүһити тарихи јаддаш гәдәр учалдан, галиб вә гүдрәтли едән, һагг, әдаләт гәдәр сафлашдыран башга гүввә јохдур. 70-чи илләрдә олдуғу кими бу күн дә Азәрбајчан президенти Һ.Әлијев чәнабларынын кечирдији мүхтәлиф ичтимаи-сијаси тәдбирләр –

конфранслар, көрүшләр, мүшавирәләр вә с. тарихи зәрурәтдир, халғын јаддаш күчүнү гејри-ади потенсиал имканларыны, јухулу бөјүклүјүнү ојатмаг еһтијачындан ирәли кәлир вә мән бу мүдрик, узагкөрән сијасәтин, һакимијјәт усталығынын бөјүк перспективләринә, бир дә о чәсарәтли чағырышын ишығына инанырам: "Гој әдаләт зәфәр чалсын!"

* * *

Азәрбајчан милли телевизијасынын сон уғурлары, кејфијјәт јүксәлиши һаггында јазмаг истәдијим мәгалә даһа чох мүасир милли мүһитимизә үз тутду; әслиндә, бу тәбиидир, чүнки милли телевизија чәмијјәтимизин ган дамарыдыр, әсас идеја өтүрүчүсү, реал тә'сир васитәси, чанлы үмумхалг мәктәбидир. Президент Һејдәр Әлијевин бөјүк мүшавирәләрдә, топлантыларда, еләчә дә сәфәрләрдә сөјләдикләринин бу телемәктәб васитәси илә халга чатдырылмасы, әслиндә үмумазәрбајчан мигјаслы азадлыг, дөвләтчилик дәрсләридир. Бу күн чәмијјәтимизин, милли мүһитимизин белә дәрсләрә — Һејдәр Әлијев дәрсләринә еһтијачы вар. Вә мән президентин Америка Бирләшмиш Штатлары сәфәрини лајигинчә ишыгландыран милли телевизијамызын фәалијјәтини тәгдир етмәклә, бу тарихи сәфәр һаггында да мөвгејими ачыгламағы өзүмә борч билирәм.

* * *

Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин Америка Бирләшмиш Штатларына јүксәк сәвијјәли илк рәсми сәфәри күнүмүзүн — чағдаш Азәрбајчан реаллығынын ән бөјүк һадисәсидир. Бу, тарихә дөнән мүстәгил, азад Азәрбајчанын јени, шәрәфли тарихини јарадан һадисәдир. Лиссабон саммитиндә газанылан дипломатик гәләбә Америка сәфәри илә даим инкишаф етдирилди. Азәрбајчанын игтисади, сијаси, милли, мәдәни, тарихи, демократик, дөвләти мараглары ән јүксәк сәвијјәдә тәсдиг вә е'тираф олунду. Бу силаһа гаршы сөзлә, ишғалчыја гаршы сијасәтлә, ермәни фашизминә гаршы Азәрбајчан һуманизми, һаггы, һәгигәтијлә дөјүшүн гәләбәси, тәнтәнәсидир. Бу, Азәрбајчана башучалығы кәтирән, Азәрбајчанын тарихи, бу күнкү вә сабаһкы марагларыны бејнәлхалг мигјасда ләјагәтлә, сијаси узагкөрәнликлә тәмсил едән Һејдәр Әлијев дипломатијасынын бөјүк гәләбәсидир.

Вә бу күн Азәрбајчан мәтбуаты, хүсусилә милли мәтбуатымызын флагманы, ән габагчыл дәстәси олан Азәрбајчан Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәти бу гәләбәјә лајиг сәвијјәдә ишләмә-

ли, һамымызын ән мүгәддәс мәгсәди олан мүстәгил Азәрбајҹан дөвләтчилијинә лајигинҹә хидмәт етмәлидир. Әлбәттә, бу бахымдан ширкәтимизин кејфијјәт јүксәлиши, мүвәффәгијјәти көз габағындадыр, данылмаздыр. Садәҹә, бу јүксәлиши көрмәк үчүн бир аз сәмими олмаг лазымдыр. Инди вәзифә газанылан мүвәффәгијјәти сахламаг вә даим јүксәлтмәкдир.

Вахты илә, инсанын "совет адамы" моделиндә сахладығы, мүркүләдиҹи вахт рәһмәтлик Рәсул Рза јазмышдыр: "Инсанда инсан ојадын!". Бу күн азадлығына, милли истиглалына говушан мүстәгил Азәрбајҹан дөвләтчилијинин тәләби белә дир: "Күтләдә халг, халгда милләт ојадын!". Чүнки јалныз ојаг милләт өз тарихи күчү, бөјүклүјү илә силаһланан милләт азадлығынын кешијиндә дајанмаг күчүндәдир. Вә бунун үчүн президент Һејдәр Әлијевин бөјүк перспективләрә һесабланан хиласкарлыг хәтти, узагкөрән сијасәти илә силаһланмаг, Азәрбајҹанын мәғлубедилмәз тарихи күчүнү, феноменал гылынҹ вә гәләм потенсиалыны, мисилсиз милли јаддаш енержисини бу күнә нәгл, трансформасија етмәк лазымдыр. Бу бахымдан телевизијанын имканы сон дәрәҹә бөјүкдүр. Мәним инамым, әгидәм белә дир ки, бу күн азад, мүстәгил Азәрбајҹан наминә, сабаһын бөјүк гүдрәтли Азәрбајҹаны наминә бүтүн милли мәтбуатымыз сәфәрбәр олунмалы, сөзүн һәгиги мә'насында мүстәгил, азад дөвләтимизин кешијиндә дајанмалыдыр. Бу күн мәтбуат ишчиси үчүн, зијалы үчүн бундан шәрәфли, бундан мүгәддәс миссија јохдур.

"Азәрбајҹан" гәзети,
6 сентјабр 1997-чи ил

ЈҮКСӘЛИШ ЈОЛЛАРЫНДА

20-чи јүзилин ән бөјүк кәшфләриндән сајылан, бә'зән һаглы олараг әсрин мө'чүзәси адландырылан телевизија дурмадан инкишаф едир, тәкмилләшир. Дүнјанын ән габагчыл телевидео-истеһсалат нәһәнкләринин, онларын малијјәләшдирдији бөјүк елми мәркәзләрин күчлү, интенсив рәгабәти нәтичәсиндә телевизијанын бир-бириндән мүкәммәл моделләри, јени-јени "нәсилләри" мејдана кәлир, елми-техники тәрәгги, тәкамүл сүр'әтлә давам едир. Дүнја даһа чох телевидео тилсиминә дүшүр, милјардларла инсан, сајсыз-һесабсыз телеканалларын тамашачысына чеврилир, көнүллү "әсарәтини" гәбул едир. Бу күн дүнјада телевизијадан даһа күчлү, даһа күтләви сәнәт вә информасија саһәси јохдур. Вә бизим үчүн ән әһәмијјәтлиси одур ки, Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы да бу дүнјәви просесдән, сүр'әтли телетәрәгги јолундан кәнарда галмыр, дүнја телевизијасынын ән габагчыл уғурлары, јениликләри илә говушмаға чан атыр. Сон ики илдә Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын мадди-техники базасынын әсасән тәзәләнмәси, инкишаф етмиш өлкәләрин мүасир телевизија имканлары сәвијјәсиндә профессионал технолокијанын алынмасы вә практик истифадә олунмасы буну тәсдигләјир. Лакин бир сыра дөвләтләрин, еләчә дә бә'зи јахын гоншу өлкәләрин тәчрүбәси дә көстәрир ки, телевизија саһәсиндә габагчыл технолокија нә гәдәр зәруридирсә, бу саһәнин мә'нәви-интеллектуал күввәси даһа әһәмијјәтли вә һәлледичидир.

Күчлү јарадычылыг потенсиалы, мә'нәви-интеллектуал базасы илә сечилән, исте'дадлы, фәал вәтәндаш мөвгели, мүстәгил Азәрбајчан дөвләти вә дөвләтчилијинә сәдагәтли журналистләр ордусуну әтрафында бирләшдирән Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы бу күн һәгиги инкишаф, јүксәлиш јолундадыр. Бүтүн деди-годулара, бә'зи гәзетләрин гәрәзли һүчумларына, һеч бир сивил, демократик, һүгуги чәрчивәјә сығмајан јалан, бөһтан вә шантажлара бахмаја-

раг, Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы кејфијјәт јүксәлишини давам етдирир, азад, мүстәгил Азәрбајҹан дөвләтчилијинин даһа да мөһкәмләнмәсинә, тәрәггисинә, милли истиглалымызын әбәди вә дөнмәзлијинә хидмәт едир.

Бизим үчүн хошдур ки, Азәрбајҹан Дөвләт Телерадиосунун сон ики илдә газандығы уғурлар ән мүхтәлиф сәвијјәләрдә гејд олунур, гијмәтләндирилир. Ширкәтин һәјәтиндәки вә һәјатындакы чидди јениликләр, мүсбәт дәјишикликләр, мүасир дөврүн актуал, талејүклү тәләб вә тәклифләринә чаваб верән системли кәмијјәт вә кејфијјәт јүксәлиши тәвазөкарлыгдан узаг олса да, дејәрдим ки, дәгиг планлашдырылмыш ардычыл, мәгсәдјөнлү ислаһат тенденсијасы вә артыг наил олдуғумуз санбаллы нәтичәләр тәсдиг едир ки, биз доғру јолдајыг. Бу, Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы вә Радиосунун һәгиги инкишаф, јүксәлиш јолудур. Вә мән әминәм ки, бу инкишаф јолуну, консептуал реформа тенденсијасыны сона гәдәр давам етдирә биләчәјик. Бунун үчүн кечдијимиз ики иллик јолу аналитик-тәнгиди тәһлилә чәлб етмәјә, белә ликлә, дөвләт телевизијасы вә радиосунун реформасында һәгиги перспективләри мүәјјәнләшдирмәјә еһтијач дујулур.

* * *

Јахын кечмишдә 40 вә 70 иллик јубилејини гејд едән Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы вә Радиосу шәрәфли јол кечиб. Ики ил әввәл президентин фәрманы илә Азәрбајҹан Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәтинә сәдр тә'јин олунаркән илк өнчә о тарихи јолу нәзәрдән кечирмәји, башлыча уғур вә сәһвләри, мүсбәт һал вә нөгсанлары дәгигләшдирмәји өзүмә борч билдим. Чохиллик тәшкилатчылыг тәчрүбәмдән билирдим ки, кечмишин реал мәнзәрәсини, сәһв вә уғурларыны өјрәниб, ондан ибрәт дәрсләри алмагла кәләчәјә кедәнләр даһа бөјүк мүвәффәгијјәт газанырлар.

Ачығыны дејим ки, ширкәтин һәјәти натәмизлик јувасы иди, һәр тәрәфдә сәлигәсизлик, тәсәррүфатсызлыг, дағынты көз көјнәдирди. Бә'зи саһәләри чохиллик зибил галаглары, көһнә техника, дәмир-дүмүр туллантылары "зәбт" етмишди. Тәчрүбә көстәрир ки, сәлигәсиз, натәмиз, учуг-сөкүк мүһитдә јүксәк кејфијјәтли иш әмсалындан, истеһсал вә јарадычылыг уғурундан сөһбәт кедә билмәз. Сағлам, сәлигә-саһманлы, мүасир стандартлара чаваб верән иш мүһити әмәјин сосиал-психоложи һәвәсләндирилмәсиндә, јарадычылыг потенсиалынын һәгиги сәфәрбәрлијиндә әсас амилләрдән би-

ридир. Мәсәләнин мәғзи будур ки, көзәл иш мүһити һәм дә көзәл чәкилиш павилјонлары деməкдир. Дикәр тәрфдән, азад, мүстәгил Азәрбајчан Республикасынын Дөвләт Телерадиосу һәр чәһәтдән дүнја стандартларына јахынлашмалы, чохсајлы гонаглар гаршысында лајигинчә тәмсил олунмалыдыр. Белəликлə, ширкәтин коллекијасында гəти гəрара кəлдик: Азәрбајчан Дөвләт Телевизија вə Радио Верилишləри Ширкəти өз адына, нүфузуна, чəмиjjətdəки мөвгејинə лајиг сəвиjjədə jенидən гурулмалы, бүтүнлүклə тəзəлəнмəлидир.

Бу күн фəхрлə дејə биләрик ки, коллективимиз һəмин бəjүк, чохлары үчүн гејри-реал, əлчатмаз көрүнən истəjинə наил олуб.

Инди ширкətимизə кəлəн jерли вə əчнəби гонаглар бурадакы сəлигə-саһманы, көзохшајан јашыллығы, ачыг сəма алтында jүксək зөвглə тикилән мүасир чəкилиш павилјонларыны көрəндə һејрəтləрини кизлəдə билмирлəр. Сон вахтлар 10-дан артыг бəjүк верилишин, ədəbi-bədii програмын ширкətин һəjətиндəки jени чəкилиш павилјонларындан ефирə чанлы тəгдим олунмасы фикирləримизин һəjата кечмəсиндən, планларымызын баш тутмасындан хəбəр верир. Демəли, биз бу ики илдə тəкчə ширкət һəjətинин там jенидən гурулмасына, jүксək естетик-ме'марлыг көзəллијинə јох, һəм дə мүасир кејфиjjətли чəкилиш мəканларына, телевизија үчүн һава, су гədəр вачиб олан jарадычылыг амилинə наил олмушуг. Бу, һесаб едирəм ки, икигат уғурдур.

Ики ил əввəл ширкətимиздə чалышан ишчиləрин мааш вə гонорарлары чох ашағы сəвиjjədə иди. Бу исə нəтичə е'тибары илə кејфиjjətли ишə тə'сир көстərир, бир сыра зəрəрли мејлləрин jаранмасына тəкан верирди. Инди разылыгла хатырлајырам ки, ширкətə сədr тə'jин олундуғумдан аз сонра мөһтəрəм президентимиз Һејдəр Əлијевин гајғысы, көмəји илə ишчиləрин мааш вə гонорарларынын үч дəфə артырылмасына наил олдуг. Бу, милли телерадионун тарихиндə аналогу олмајан һадисə иди.

Телевизија вə радионун мүасир мəрһələдə əсас кејфиjjət көстəричиləриндən бири оперативлик, чанлылыг, тамашачы вə динləjичи илə бирбаша үнсиjjətdir. Сədr тə'jин олундуғум күндən телерадиомузда бу чəһəтин өн плана чəкилмəсинə чалышдым вə буна наил олдум. Бəjүк сијаси вə мədəни тədбирləрин, дөвләт əһəмиjjətли jығынчагларын, еләчə дə бир сыра бајрамларымыза һəср олунан ədəbi-bədii програмларын чанлы јајымланмасы сон вахтлар мил-

ли телерадиомузун башлыча уғурларындан биридир. Мадди-техники вә мә'нәви-интеллектуал бахымдан там профессионал сәвиjjәдә наил олдуғумуз бу уғур, мүбалиғәсиз демәк олар ки, дүнjа стандартлары сәвиjjәсиндәдир. Чох кениш мигjаслы, мүасир сәвиjjәли телерадио шәбәкәсинә малик Түркиjәдәки телеканалларын тәгдим етдиjи чанлы jајымларла мүгаjисә фикримизи тәсдигләjир. Бу мәгамда Азәрбаjчан милли телевизиjасынын чох бөjүк мә'нәви-интеллектуал базаjа, зәнкин jарадычылыг потенсиалына малик олдуғуну хүсусилә вурғуламағы, гиjмәтләндирмәjи өзүмә борч билирәм.

Азәрбаjчан Дөвләт Телерадиосунун бүкүнкү сәвиjjәси, уғурлары шүбһәсиз ки, республика президенти Һеjдәр Әлиjевин бу стратежи cahәjә он илләр боjу давам едән диггәт вә гајғысынын нәтичәсидир. Дөвләт телерадиомузун сон отуз иллик фәалиjjәтинин тәдгиги, тәһлили, архивләримизин аналитик арашдырылмасы һәмин фикри данылмаз шәкилдә тәсдиг едир. Әввәлләр дөвләт комитәси, сонра дөвләт ширкәти шәклиндә фәалиjjәт көстәрән телерадиомуз заман-заман Һеjдәр Әлиjевин узагкөрән гајғыкешлиjи, рәһбәр көмәjи сајәсиндә инкишаф етмиш, мүасир сивил сәвиjjәjә кәлиб чатмышдыр.

Азәрбаjчан Республикасы Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәтинин сон ики иллик фәалиjjәтини анализ едиб, тәнгиди шәкилдә гиjмәтләндирәркән бир сыра структур дәjишикликләринин вахтында апарылдығы, jени редаксиja вә дикәр гурумларын өзүнү бүтүнлүклә доғрултдуғу ајдынлашыр. Jени тәләбләрә чаваб верә билмәjән, көһнә гәлибләрдән, шаблонлардан, илләр боjу дашлашан стреотипләрдән jаха гуртармагда чәтинлик чәкән "Әдәбидрам верилишләри" баш редаксиjасынын (адын әчаиблиjи һәлә бир jана галсын!) ики гурума – "Әдәбиjjат вә публисистика", "Инчәсәнәт вә театр" редаксиjаларына бөлүнмәси, "Идман верилишләри" баш редаксиjасынын ләғв едиләрәк Кәнчләр вә Идман Назирлиjинин моделинә уjғун "Кәнчләр вә идман" редаксиjасынын формалашдырылмасы, "Jурд" мүбадилә верилишләри әвәзинә даһа кениш "Бejнәлхалг програмлар" редаксиjасынын jарадылмасы, "Һәрби вәтәнпәрвәрлик" редаксиjасынын структур вә кадр бахымындан, демәк олар ки, jенидән комплектләшдирилмәси вә башга мәгсәдjөнлү дәjишикликләр милли телевизиjамызда оператившиjин, чевиклиjин артмасына, jени кеjфиjjәт jүксәлишинә сәбәб олду: Садыг Елчанлы, Маилә Мурадханлы, Бәхтиjар Гарача, Телман Нәзәрли,

Чаваншир Чаһанкиров кими исте'дадлы журналистләрин бу јени редаксијалара баш редактор тә'јин едилмәси үмидләри доғрултду. Инди һәмин редаксијаларын һәр бири өзүнү тәсдигләјиб, өз јолуну, јарадычылыг симасыны тапыб, чохсајлы јени, орижинал верилишләри илә тамашачы аудиторијасынын диггәтини чәлб едиб. Сон ики илин мәһсулу олан бу јени редаксијалар телевизијамызын кејфијјәт јүксәлишинә лајигли төһфәсини вериб.

"Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасы фәалијјәтә башладығы илк күндән бүтүн көһнә верилишләрдән имтина етди. Әлбәттә, бу, чох рисгли аддым иди. Лакин јарадычы груп бу аддымы атды, кечәли-күндүзлү кәркин әмәк, јарадычылыг ахтарышлары өз бәһрәсини верди. Илк алты ајда тамашачыларын марагла изләдији отуза јахын јени, даими верилиш һәјата вәсигә алды. Бу јени верилишләр садәчә јенилик, форма хатиринә дејил, заманын чидди, актуал тәләб вә тәклифләринин нәтичәсиндә јаранмышдыр. Һәмин верилишләрин тәкчә адларыны садаламаг кифајәтдир ки, "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын мәгсәди, мәрамы, һансы мүбаризә хәттиндә дајандығы, нәјә хидмәт етдији мә'лум олсун: "Вәтәндаш", "Оғуз", "Молла Нәсрәддин", "Сөзүн доғрусу", "Дастан", "Гала", "Азәрбајчан һәгигәтләри", "Ишыг", "Дүнјанын үфүгләри", "Сөзүн сәнкәри", "Јурд јери", "Бу јол Дәрбәнд јолудур", "Очаг", "Мисри", "Араз" вә с. Бүтүн бу јени верилишләр узун сүрән империја асылылыгындан азадлыға, милли мүстәгиллијә кечид дөврүнүн тәләб вә тәклифләринә, заманын суалларына верилән чаваблардыр. Вәтәнпәрвәрлик, Азәрбајчан Республикасынын азадлыгына, милли истиглалынын, дөвләт мүстәгиллијинин әбәди вә дөнмәз олдуғуна сарсылмаз инам бу верилишләрин шаһ дамарыдыр, әсас идеја истигамәтидир.

Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын ил јарымлыг фәалијјәти вә перспектив планлары илә танышлыг сағлам инкишафдан, кејфијјәт јүксәлишиндән хәбәр верир. Һазырда бу редаксијада ондан артыг јени верилиш истеһсал просесиндәдир. Бу верилишләрин әсас истигамәти Азәрбајчанын гәдим вә мүасир мадди вә мә'нәви мәдәнијјәт, әдәбијјат, инчәсәнәт потенсиалыны лајигинчә тәгдим вә тәблиғ етмәкдир.

Бакынын Низами рајонундакы Һејдәр бағындан 15 ијун Милли Гуртулуш күнүнә һәср едилән әдәби-бәдии бајрам програмы "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын, бүтөвлүкдә Азәрбајчан

Дөвләт Телевизијасынын уғурларындандыр. Мүасир телепрограмлардан тәләб олунан чанлылыг, оперативлик, күтләвилик, әдәби-мусигили әјләнчә јолујла өјрәдичи мүһит, бәдии-естетик полифонизм, жанр синтетизми кими кејфијјәтләр үч саат јарымлыг "Милли Гуртулуш" верилишини дүнја стандартлары сәвијјәсинә галдырырды. Он минләрлә тамашачынын чанлы олараг гошулдуғу, интенсив шәкилдә иштирак етдији бу гејри-ади бајрам програмы нәһәнк мејдан тамашасыны хатырладырды. Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы нөвбәти дәфә һансы мадди-техники вә мә'нәви-интеллектуал күчә гадир олдуғуну сүбут етди.

22 ијул Азәрбајчан милли мәтбуат күнүнә һәср едилән "Гәләмин мүгәддәс вәзифәси..." адлы әдәби-бәдии програм да "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын уғурудур. "Азәрбајчан дили", "Ислам - олдуғу кими", "Сазын Әдаләти", "Бәхтијар ше'ринин бәхтијарлығы", "Рејһан әтирли дүнја"... Үмумијјәтлә, "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасынын белә уғурлу, милли телевизијамызын биографијасына дөнән верилишләри чохдур.

Е'тираф едим ки, ики иллик фәалијјәтимиздә јалныз јенилијә, новаторлуға чан атдыг. Вә бу күн Телерадио Верилишләри Ширкәтинин үмуми мәнзәрәсини бирчә сөзлә ифадә етмәк олар: јениләшмә. Ики ил әрзиндә танынмаз дәрәчәдә дәјишән бу чанлы организмин тәзәләшмә просеси верилишләрин екран тәгдиматындан башлајыб. Студијаларын орижинал тәртиби, јени дикторлар нәслинин јетишмәси, програмларын охунушундакы дил сәлистлији вә чәлбедичилик, тәзә верилишләрдән хәбәр верән телеанонсларын компүтер һәлли – бүтүн бунлар телевизијамызын кејфијјәтчә јениләшмә хәттиндән сораг верди. Јенилик далғасы јаваш-јаваш верилишләрин чанына һопмаға башлады. Һәтта кечмишдә ән популјар вә мараг доғуран верилишләр һесаб едилән "Үнсијјәт", "Автограф", "Гурама", Телетеатрда поезија вә јумор ахшамлары вә с. дә артыг бу просесин гаршысында ади вә сөнүк көрүнмәјә башлады. Јениләшмәнин биринчи мәрһәләси апарычыларын дил габилијјәти вә сөз еһтијатына диггәт, онларын кејимләри, мәдәни сәвијјәси, дүнјакөрүшү вә јени кадрларын бу ишә чәлб олунмасы, ефир стандартларына чаваб вермәјәнләрин екрандан узаглашдырылмасы олду.

Икинчи мәрһәләдә верилишләрин техники сәвијјәси вә чохдан вахтыны өтүрмүш "Panasonik" техникасындан мүасир типли, дүнја стандартларына чаваб верән "Betacam" техникасына кечид реал-

лашды. Бунун үчүн чәкилиш камераларындан, студија техникасындан тутмуш монтаж отагларына кими һәр шеј јенидән гурулду вә бу просес бу күн дә давам едир.

Үчүнчү әсас мәрһәлә верилишләрин јениләшмәси, екранда јени верилишләр далғасы вә ән узунөмүрлүләрин өзүнә вәтәндашлыг һүгугу газанмасы ("Вәтәндаш", "Оғуз", "Молла Нәсрәддин", "Бурулған", "Аиләләр, талеләр", "Туран", "Кино-хәбәр", "Телевизија видеосалону", "Киноклубда көрүш", "Күнүн нәбзи", "Нәғмәли көрүшләр", "Ешитдикләримиз, көрдүкләримиз, билдикләримиз") вә с-дир.

Паралел тәдбирләр: видеотеканын – ефир хәзинәсинин низама салынмасы, фондда олан ән көзәл верилиш вә тамашаларын јени типли лентләрә ("Betacam") көчүрүлмәси, көһнә чәкилишләрин бәрпасы, сон он илин ән мүһүм һадисәләрини әкс етдирән кинохроника вә видеоматериалларын топланмасы, видеотеканын башдан-ајаға компүтерләшмәси... Инди һәр һансы сәнәткарын фондда сахланылан һәр һансы бир чәкилишини тапмаг о гәдәр дә чәтин дејил, компүтер јаддашы һәр ан көмәјимизә кәлир. Апарылан тәдбирләр нәтичәсиндә телевизијанын видеотекасына онларла надир лент дахил олмушдур.

Ишин тәшкилиндә ән вачиб шәрт ширкәтин бүтүн структурларынын фәалијјәтинин бир организм кими тәнзимләниб низама салынмасы олду. Јә'ни бүтүн структурларын ишыг, реквизит, гурулуш, нәглијјат, тәсәррүфат, игтисадијјат, план-малијјә бөлмәләринин иши ефирә хидмәтә јөнәлдилди. Вахт варды бу структурлар "өзүнә бәј" принсипи илә ишләјирди, башлыча мәгсәд унудулурду. Рәһбәрлијин чидди нәзарәти сајәсиндә гапыда отуран полисдән тутмуш ефирә нәзарәт едән техники ишчијә гәдәр һәр кәс јалныз вә јалныз ефирә хидмәт етдијини дәрк едир. Бу, шүурларда баш верән јениләшмәдир!

Програм баш директорлуғунун, бурахылыш редаксијасынын иши мүасир тәләбләр сәвијјәсиндә гурулмушдур. Ефирин һәр анындан сәмәрәли истифадә, мүасир клип-кечидләрин, телеанонсларын оператив, чевик тәгдими, јени диктор нәслинә кениш мејдан верилмәси... Илк бахышда өтәри чизкиләр кими көрүнән бу чәһәтләр бүтөв һалда телевизијанын мүасир образыны, ефир мәдәнијјәтини реаллашдырыр.

Ефирин портретчиликдән вә мәддаһлыгдан хилас олмасы просе-

си уғурла давам едир. Лаконик һәчмли сүжетләр вә журналистиканын ән популјар жанры олан репортажлар үзәриндә гурулан чанлы верилишләр, сәлис чанлы јајымлар ефири тамашачы илә јахынлашдырыр, екран гаршысында отуран һәр кәс өзүнү бу верилишләрин иштиракчысы һесаб едир.

Сон вахтлар бејнәлхалг әлагәләримиз кенишләнир, Азәрбајчан телевизијасынын програмлары вә журналистләри дүнја екранларына даһа тез-тез чыхыр. Тәкчә "Туран" програмы нәинки ТРТ вә ТГРТ хәттијлә, һәмчинин Түрк дүнјасы арашдырмалары мәркәзинин хәттијлә кечмиш ССРИ-нин түркдилли дөвләтләриндә јајымланыр. Ширкәтимиздә истеһсал олунан сәнәдли филмләр инкилис, әрәб вә башга дилләрә дубљаж едиләрәк онларла өлкәјә көндәрилир, Азәрбајчан һәгигәтләрини дүнјаја јајыр. Инкилис дилинә чевриләрәк Норвечә, бөјүк сәјјаһ Тур Һејердала көндәриләп "Гобустан" филми чидди уғур кими гаршыланмышдыр.

Севиндиричи һалдыр ки, Барыш Манчо кими дүнја шөһрәтли сәнәткар Белчикадакы милли мүкафат мәрасиминә мәһз милли телевизијамызын јарадычы групуну дә'вәт едиб. "Барыш сүлһ демәкдир" силсилә програмлары Азәрбајчан вә Түркијә телевизијасы илә јајымланыб. Гүзеј Кыпрыс Чүмһуријјәтинин вә Түрк дүнјасы арашдырмалары мәркәзинин дә'вәтијлә "Туран" мәдәнијјәт топлусунун јарадычы групу Кыпрыс вә Түркијәдән зәнкин материалларла гајыдыб. Бу бејнәлхалг нүфуз вә әлагәләр тәбии ки, ширкәт рәһбәрлијинин јахындан иштиракы вә көмәји илә тә'мин едилиб.

Бу јахынларда Русија Ичтимаи Телевизијасынын "Колесо истории" програмында галиб команданын рәһбәрини белә е'лан етдиләр: Русија телевизијасынын јени ил верилишләринин идеја мүәллифи. Илк бахышдан бу ифадә гәрибә көрүнә биләр, амма тәчрүбә көстәрир ки, верилишин әсл чаны елә идејадыр. Мараглы, чәлбедичи идеја јохса, ән популјар актјор вә мүғәнниләр, ән танынмыш адамлар да верилиши хилас едә билмәз. Тәвазөкарлыгдан узаг олса да дејим ки, бизим тамашачы рәғбәтини газанан бир сыра програмларымызын идеја мүәллифи олмағымла фәхр едирәм. Истәр "Новруз севинчләри" (1997), "Новруз" (1998) вә "Гыш көрүшләри" јени ил програмларынын, истәр "Фәхр елә оғлунла", "Азәрбајчан наминә", "Азәрбајчан дејәндә", "Ел јолунда", "Сән галиб кәләчәксән" адлы әдәби-бәдии бајрам верилишләринин баш мәсләһәтчиси, редактору вә әсас идеја мүәллифи кими чәсарәтлә дејә биләрәм

ки, бу телемәһсуллар телевизијамызын тарихиндә бүтөв бир мәрһәлә тәшкил едир.

Азәрбајҹан телевизијасы тарихиндә аналогу олмајан 8 саатлыг "Гыш көрүшләри" јени ил шәнлијинин монументал тәртибаты, орижинал бәдии-естетик модели, "Фәхр елә оғлунла" вә "Азәрбајҹан наминә" бәдии-публисистик програмларынын вәтәндаш мөвгеји, јени, истиглалчы тәфәккүр тәрзи, "Новруз севинҹләри"нин (1997) јаддаша гајыдышы, халгы өз тарихи күчү илә силаһландырмаг чәһди вә бу јолда уғурлу, "Новруз–98"-дә милли мүдриклик вә гәһрәманлыг рәмзи Дәдә Горгудун кәлиши, "Азәрбајҹан дејәндә" програмында Дөвләт һимнимизин јаранмасы вә Халг Чүмһуријјәти јолунда чаныны гурбан верән сәнәт адамларынын образларынын чанланмасы, "Сән галиб кәләчәксән" програмында милли гәһрәманларымызла јанашы галиб түрк хаганларынын образынын чанландырылмасы, онларын бүкүнкү нәслин һәрби вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә "чәлб едилмәси"... Бүтүн бунлар телевизијамызын Азәрбајҹан наминә нечә бөјүк, тарихи ишләр көрдүјүнү бир даһа тәсдигләјир.

Дөвләт телевизијасынын "Ичтимаи-сијаси верилишләр" редаксијасы үчүн өтән ики ил ахтарышлар, јени мөвзуларын екран тәчәссүмү илләри олуб.

Өтән илләрин тарихи салнамәсинин јарадылмасы Азәрбајҹан телевизијасында јени јолдур. "Хәјанәт", "Һарај", "Гәсд", "Чәһд", "Гарабағ дүјүнү", "Хочалы фачиәси", "Гара јара", "Синәси дағлы дағлар", "Исти јај күнләри", "Гуртулуш", "Блокада", "Дирчәлиш күнү"...

Һәр биринин өз тарихи јүкү олан бу силсилә верилишләри тамашачы аудиторијасы марагла гаршылады. Бу верилишләрин һәр бири һаггында ајрыча данышмаг олар. Үмуми фикир будур ки, өтән илләрин уғурлары ичәрисиндә бу силсиләләрин өз јери олуб. Бу силсиләдән олан верилишләрдән сонра телевизијамызын архивинә онларла видеокасетләр көндәрилиб. Һәмвәтәнләримиз бу тарихи видеоархивин јарадылмасына чәлб едилиб.

Мүстәгиллик газандыгдан сонра өлкәмизин һәјатында баш верән олајларын гидаланмасында бир сыра дөвләтләрин, о чүмләдән гардаш Түркијәнин мүхтәлиф бахышлы адамларынын да ролу аз олмајыб. Бүтүн бу мәнзәрәләрә әмәкдашымыз Исмајыл Өмәровун Түркијәдән һазырладығы "Гәсд" верилиши бир ајдынлыг кәтирди.

Түркијә Чүмһуријјәтинин президенти С.Дәмирәл, кечмиш баш назир Т.Чиллөр Азәрбајчан күтләви информасија васитәләриндә ады чох һалланан Ф.Дәмиргол вә башгалары илә апарылан мүсаһибәләр сүбут етди ки, ики гардаш арасында көнүл буландыран сирли сөһбәт ола билмәз. Олса да, там чәсарәтлә, анчаг түркләрә мәхсус бир ашкарлыгла чөзүлмәли вә арадан галдырылмалыдыр. Чүнки биз ики дөвләти олан бир милләтик. Верилишин ана хәтти бу тарихи дејимә сәдагәт үстүндә көкләнмишдир. Бу күн Азәрбајчан Республикасы ЧМ-нин 30 маддәси илә мүһакимә олунан сабиг баш назир Сурәт Һүсејновун "Кәнчә һадисәләри" барәдә милли телевизијамызда илк дәфә вердији ачыгламалар кениш тамашачы аудиторијасынын бөјүк марағына сәбәб олду. Бүтүн бу верилишләрдә, мүсаһибәләрдә Азәрбајчан телевизијасы тарихи һәгигәтләрә, демократик принсипләрә садиг олдуғуну бир даһа сүбут етди.

1998-чи илин ән бөјүк һадисәси республикамызда президент сечкиләри иди. Бу ади сечки дејилди. Халгымызын, дөвләтимизин тарихиндә, талејиндә хүсуси бир мәрһәлә тәшкил едирди. Президент сечкиләринин там демократик, сивил, дүнја өлкәләринин тәчрүбәсинә әсасланан вә бејнәлхалг дәјәрләрә сөјкәнән сәвијјәдә кечирилмәси үчүн республикамызда индијәдәк көрүлмәмиш тәдбирләр һәјата кечирилмиш, ганунлар гәбул олунмушдур. Тәбии ки, Азәрбајчан Телерадио Верилишләри Ширкәти бу мүһүм үмумхалг тәдбириндә сејрчи ола билмәзди. Мәһз президент сечкиләринин там демократик шәраитдә кечирилмәсинин башлыча тә'минатчысы Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәти олмушдур. Һәлә сечкиләрә 2 ај галмыш һәр һәфтәнин үчүнчү күнү "11 октјабр президент сечкиләри күнүдүр" рубрикасы илә хүсуси бурахылышлар һазырланмышдыр. Бурада МСК-нын тәшкилиндән тутмуш онун һәјата кечирдији тәдбирләр, ганунларын изаһы, сечичиләрин тә'лиматландырылмасы вә дикәр мәсәләләр там кенишлији илә изаһ едилмишдир. МСК-нын гәрары илә һәр бир намизәдә телевизијада 6, радиода исә 1 саат чанлы ефир вахты ајрылмышдыр. Бу Азәрбајчанын тарихиндә индијәдәк көрүнмәмиш бир сечки марафону иди. Президентлијә намизәдләрин вәкилләринә дә 3 саатлыг чанлы ефир вахты верилмишдир. Гејд етмәк истәјирәм ки, гәбул олунмуш гануна көрә, намизәдләр онлар үчүн ајрылмыш ефир вахты һәчминдә пуллу ефир вахты да ала биләрдиләр. Лакин намизәдләрдән һеч бири пуллу ефир вахтындан истифадә етмәк тәшәббүсүндә ол-

мады. Бу да тәбиидир. Чүнки онлара сечкигабағы тәшвигат апармаг үчүн кифајәт гәдәр ефир вахты верилмишди. Намизәдләр јалныз кичик рекламлардан истифадә етмәк үчүн Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәти илә әлавә мүгавилә бағламыш вә онларын истәји тә'мин едилмишдир. Әслиндә ефир президент сечкиләриндә иштирак едән ајры-ајры групларын, сијаси чәрәјанларын вә сечичиләрин там ихтијарына верилмишди. Јерләрдә сечкиләрин тәшкили вә намизәдләрин фәалијјәтинә даир "Хәбәрләр" програмынын оператив сүжетләри тамашачыда долғун тәсәввүр јарадырды. Октјабрын 4-дә президентлијә намизәдләрлә 3 саатдан чох давам едән чанлы теледебат сечки кампанијасында телевизијанын уғурлу аддымларындан иди. 100-дән чох КИВ-ин, бејнәлхалг мүшаһидәчиләрин, харичи журналистләрин вә дипломатларын иштирак етдији бу конфранс мүстәгил Азәрбајчанын демократик, сивил, дүнја стандартлары тәләбләринә ујғун бир јолла инамла аддымладығыны бир даһа нүмајиш етдирди. Мән сәмимијјәтлә гејд едирәм ки, бизимлә көрүшән харичи мүшаһидәчиләр вә һәмкарларымыз белә Азәрбајчан телевизијасынын президент сечкиләриндә демократијанын там тә'мин олунмасы саһәсиндә көрдүјү ишләри чох јүксәк гијмәтләндирмишләр.

Республикамызда һүгуги биликләрин сәвијјәсини јүксәлтмәк, өлкәмиздә инсан һагларынын горунмасы, демократик һүгуги дөвләт гуручулуғу јолларында көрүлән ишләри әкс етдирмәк үчүн јени програм ачмышыг. "Һүгуг каналы" адланан бу верилишин илк сајларында бејнәлхалг тәшкилатларын – Авропа Шурасынын, Венетсија комиссијасынын Азәрбајчанда тәшкил етдикләри тәдбирләрдән сүжетләр көстәрилир. Бу бир даһа көстәрир ки, дүнјәви дөвләт кими бејнәлхалг конвенсијалара гошулан өлкәмизә дүнјада мараг кетдикчә артыр. Бундан башга, верилишдә өлкәмиздә баш верән криминал һадисәләр, һүгуг-мүһафизә органларынын иши, асајишин горунмасы барәдә дә сүжетләр һазырланыр. Програмын кәләчәк сајларында ичтимаијјәтлә һүгуг-мүһафизә органлары рәһбәрләринин көрүшүнүн тәшкили, шикајәт вә әризәләрин изи илә мүәјјән арашдырмалар апарылмасы планлашдырылыр.

Әсрин мүгавиләси сајылан нефт контрактлары барәдә вахташыры верилишләр һазырланмыш, онун игтисади сәмәрәси мүтәхәссис шәрһи илә кениш тәһлилини тапмышдыр.

"Әсрин мүгавиләси" вә "Нефтимиз–сәрвәтимиз" силсиләсиндән

олан һәр бир верилиш бу сahәдәки јениликләрә екран ајдынлығы вермишдир.

"Нефтимиз – милли сәрвәтимиздир" адлы саат јарымлыг филмин истеһсалынын баша чатмасы, инкилис дилинә тәрчүмә олунуб, республикамыза кәлмиш гонаглара пајланмасы да редаксијанын уғуру сајылмалыдыр.

Күнүн актуал мөвзулары "Күнүн нәбзи" верилишиндә өз әксини тапмышдыр.

Бу күн Азәрбајчан кечид дөврүнүн мәрһәләләрини јашајыр. Ајдын һәгигәтдир ки, психоложи, игтисади дөнүш үчүн база көһнәни јениләшдирмәкдир. Узун илләр сосиалист дүнјакөрүшүнү тәблиғ едән Азәрбајчан телевизијасы бүкүнкү мәгамда ишини азадлыг, дөвләт мүстәгиллији идеjаларынын тәблиғи әтрафында гуруб. Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин програм характерли тарихи чыхышлары, нитгләри, төвсијәләри фәалијјәтимизин әсас истигамәтләрини мүәjjәнләшдирир.

70 ил сосиалист дүнјасында јашајан Азәрбајчан инди чәсарәтлә ислаһатлар дөврүнү јашајыр. Үч-дөрд ил бундан әввәл бу барәдә анчаг нәзәри сөһбәтләр кедирдисә, бу күн ислаһат просеси реаллыға чеврилиб. Бу мөвзу әтрафында телевизија дискуссијалары чох олуб. Лакин республика президентинин узагкөрәнлији, принсипиаллығы чохларынын ағлакәлмәз хүлјаларыны алт-үст едир. Бу күн аграр ислаһаты һәjата кечирмәк үчүн республика президенти бүтүн ганунлар топлусуна имза атыб. Торпағы, әмлакы халга вермәк барәдә узагкөрән кедишләр едиб. Бу, игтисади сијасәтдә елә дөнүшдүр ки, буну бу күн дәрк етмәjәнләрә телевизија өз сөзүнү дејир. Артыг ислаһатын кедишинә мане олачаг һеч бир гүввә јохдур. Тәрәддүд исә узун илләрдән галан сосиалист психолокијасындан ирәли кәлир. "Бәлкә дә гајтардылар" аб-һавасы илә иши ләнкитмәjә чәһд көстәрәнләр вар.

Өтән ики илдә телевизија вә радиомузда бу мөвзуда чидди тәнгиди чыхышлар верилиб. "Кечид", "Торпаг" програмларында алим сөзү, мүтәхәссис фикри, ислаһатчы арзусу тез-тез өз әксини тапыб. Ширкәтә кәлән чохсајлы телеграмлар, миннәтдарлыг мәктубları демәjә әсас верир ки, тамашачы аудиторијасы бүкүнкү јенилији гәбул едир, телевизијанын објективлијинә, чәсарәтли аддымына јүксәк гијмәт верир.

Республика президенти Һејдәр Әлијевин вурғуладығы бир фик-

ри јада салмаг истәјирәм: "Ән јүксәк вәзифәјә тә'јин олунан шәхсләр өз мәс'улиҹјәтини дәрк едә билсәләр, ишләмәк дә олар, нәтиҹә дә әлдә етмәк олар. Амма тәәссүфләр олсун ки, ән чох кечән илләрдә мән бунунла растлашмышам, инди бу сон илләрдә дә мән бурада јенидән ишләјәркән бунунла растлашырам. Бә'зи адамлара јүксәк вәзифә верәркән һесаб едирләр ки, бу вәзифәни анчаг онун шәхси мәнафеләрини тә'мин етмәк үчүн верибләр. Бүтүн башга шејләри унудурлар. Бу һәм үмуми ишә зәрәр кәтирир, һәм дә инсанларын өзләрини сонра пис вәзиҹјәтә гојур".

Белә фактларла мүбаризә дөвләт телерадиомузун күндәлик иш програмында әсас јер тутур. Өтән ил Газах рајонунун Ашағы Салаһлы, Дәмирчиләр, Шыхлы кәнд сакинләринин һаглы килејини екранда көрәнләр чох олуб. Амма тәәссүф вә тәәччүб доғуран одур ки, рајон ичра һакимиҹјәти башчысы верилиш кедән саатда Газахда ишығы кечиртдириб вә шикајәтчиләри һәдәләјиб.

Һәмин шикајәтчиләрин нүмајәндәләри јенидән ширкәтә мүраҹиәт едибләр. Биз онлары јенидән динләмишик. Нөвбәти верилишләримиздә бу мәсәләјә јенидән гајытмышыг. Мәсәләнин белә чидди гојулмасы республика президентинин тәләбидир. Азәрбајҹан телевизијасы бу тәләбин реал тәчәссүмүнү екрана кәтирмәк үчүн бүтүн потенсиалындан истифадә едир.

Бу күн телевизија бир инчәсәнәт нөвү кими естетик дәјәрләр ашыламаг, зөвгләри охшамаг миссијасы илә бәрабәр, заманын диктәси үзүндән ифрат сијасиләшмиш аудиторијанын информасија ачлығыны дәф етмәк, ону маарифләндирмәк вәзифәсини дә өһдәсинә көтүрмүшдүр. Бу мә'нада телевизијамызын кејфиҹјәт габармалары објектив сејрчи нәзәрләриндән јајына билмәз.

Мүасир телерадио тәкчә сөз бәзәјилә чилвәләнән лирик бәдии-информатик бир механизм дејил, ејни заманда вә даһа артыг интеллектуал сәфәрбәредичи тәлгин, визуал гавратма васитәси кими формалашыр. Дујғу вә дүшүнчәләрә ајдынлыг кәтирмәк, адамларда мүстәгил дөвләтчилик руһу ашыламаг бахымындан сон нәтиҹәләр даһа актуалдыр.

Азәрбајҹан Республикасынын мөһтәрәм президенти Һејдәр Әлијевин күндәлик диггәт вә гајғысыны өз үзәриндә һисс едән, үмиди, инамы јаныльтмамаға чалышан Азәрбајҹан телевизијасы назырда чидди дөнүш вә дирчәлиш мәрһәләсини давам вә инкишаф етдирир.

Е'тираф едилмәлидир ки, сон ики илдә телевизијамызын заманла ајаглашмаг, вахтын вә һадисәләрин өнүндә кетмәк сә'ләри ашкар бәһрәләр вермәкдәдир. Бу "сеһрли гуту"нун рәнкарәнк көрүнтүләринин дујум вә идрак сүзкәчләримиздән синхрон кечиди истәр-истәмәз јаддашларымыза һопур, бахышларымыза импулс вермәк чәһдләри һеч дә сәмәрәсиз галмыр.

Ашкар көрүнүр ки, бу күн Азәрбајчан Телерадио Ширкәтиндә сағлам мүһит һөкм сүрүр – буна вәтәндашлыг, вәтәнпәрвәрлик, дөвләтчилик аб-һавасы да демәк олар. Сағлам мүһит, мүнбит шәраит олан јердә исә јарадычы јүксәлиш, кејфијјәт дәјишмәси тамамилә тәбиидир. Азәрбајчан телевизијасы мүдрик дөвләт башчымыза үмумхалг севкисинин, үмидинин, инамынын күзкүсү олмаг е'тибарилә милли истиглала, азад дөвләтчилик принсипләринә һәгиги хидмәт нүмунәсинә чеврилмишдир. Һәр һансы бир редаксијанын, конкрет һалда "Хәбәрләр" програмынын мүнтәзәм бурахылышларында бу тәкамүл ашкар һисс олунур. Башлыча өнәм одур ки, милјонларла тамашачы республика президентинин күндәлик кәркин, јорулмаз, сәмәрәли фәалијјәтини мәһз бу програм васитәсилә оператив изләјиб дәјәрләндирир. Бу бахымдан "Хәбәрләр" програмынын даһа чох аудиторија топладығынын сүбута еһтијачы јохдур. Өлкә башчысынын харичи сәфәрләрини әкс етдирән силсилә репортажлар дөвләт сијасәтинин ән мүхтәлиф јөнләри илә бағлы тамашачыја зәнкин информасија верир. Тамашачылар Азәрбајчан президентинин Лиссабон саммитиндәки тарихи чыхышынын, һәмин зирвә көрүшүндә атдығы гәтијјәтли аддымларын вә бејнәлхалг ичтимаи рә'ји Азәрбајчанын хејринә нечә бөјүк сијаси мәһарәтлә дәјишдирә билдијинин чанлы шаһидинә чеврилмишләр. Дөвләт рәһбәримизин АБШ-а, Бөјүк Британијаја, еләчә дә дикәр өлкәләрә тарихи сәфәрләри дә пешәкар сәвијјәдә ишыгландырылмыш, дәгиг аналитик тәһлил апармаг, долғун мә'лумат вермәк бахымындан әһәмијјәтли олмушдур.

"Америка–Азәрбајчан: стратежи әмәкдашлығын үфүгләри", "Азәрбајчан XXI әсрин астанасында" адлы филмләрин араја-әрсәјә кәтирилмәси дә "Хәбәрләр" програмы јарадычы һеј'әтинин кәркин сә'ләри һесабына, пешә сәриштәси сајәсиндә мүмкүн олмушдур. Бу бахымдан ширкәтин бәдии рәһбәри, исте'дадлы режиссор Вагиф Ағајевин, "Хәбәрләр" програмынын баш редактору Һәсән Һәсәновун, баш кинооператор Фазил Һадыјевин әмәјини, јарадычылыг уғурларыны јүксәк гијмәтләндирирәм.

Оператив репортажлар програмын јаддагалан сәһифәләридир. "Хәбәрләр" сөзчүлүјү севмир, јығчам мүждәчилији, интуитив, динамик тамамлајычы тәсвири материаллара еһтијач дујур. "Хәбәрләр"дә рәсми хроника да, дүнја вә өлкә әһәмиҗҗәтли күндәлик информасија да, бејнәлхалг панорам вә мәдәниҗҗәт јениликләри дә мараг доғурмаг арзусуна хидмәт едир. Сон ики илдә "Хәбәрләр" програмында вә онун хүсуси бурахылышларында ән јени тарихимизин – 1990–1998-чи илләр дөврүнүн халгын талеји илә бағлы ајры-ајры сәһифәләринә хүсуси јер ајрылмышдыр. 20 Јанвар һадисәләриндән тутмуш ишғал олунан рајонларын сүгутуна гәдәр бүтүн конкрет мәгамларын сәриштәли, дөвләтчилик бахымындан әһәмиҗҗәтли тәгдими, мөвзунун тарихи објективлик мөвгејиндән дүзкүн вә күзәштсиз тәһлили тамашачы диггәтиндән кәнарда галмамышдыр. Чағдаш ичтимаи-сијаси дөврүн салнамәси, тарихи телевизијанын "Хәбәрләр" програмынын башлыча миссијасыдыр десәк, јанылмарыг.

Инамла билдирмәк олар ки, бу күн "Хәбәрләр" програмы үрәк сөзләрини демәк истәјәнләрин, ичтимаи-сијаси тәфәккүр дашыјычыларынын, бүтөвлүкдә бүтүн халгын трибунасы олмасыјла күчлүдүр.

Бә'зи мүхалифәт гәзетләринин сәһифәләриндә чап олунан бир сыра мүсаһибә вә мәгаләләрдә Азәрбајчан Телерадио Верилишләри Ширкәти һаггында субјектив фикирләр сөјләнир. Сөз јох ки, дөвләт телевизијасынын фәалиҗҗәтилә бағлы сөјләнән ирадлар сијаси күввәләрин – мүхалифәтин она мүнасибәтиндән ирәли кәлир. Бу ирадларын әсасында, адәтән, гәрәзли мөвге дајаныр. Телевизијанын инкишафы вә кәләчәк тәмајүлләри барәдә бүтүн заманларда тәһлил бөјүк јарадычылыг чәсарәти тәләб едир. Лакин һеч кәс инкар едә билмәз ки, дүнәнә гәдәр мискин көркәми илә һамымызы утандыран милли телевизијамыз ики ил мүддәтиндә өз симасыны танынмаз дәрәчәдә дәјишмишдир. Бу күн мүстәгил дөвләтин телевизијасы артыг әјаләт телевизијасына бәнзәмир. Истәр көзохшајан абадлығы, истәрсә дә техники вә јарадычылыг имканлары илә дүнја телевизија стандартларына јахынлашыр. Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы республикада баш верән көклү демократик дәјишиклиқләрин, чәмиҗҗәтин јениләшмәси просесинин, азадлыг, мүстәгиллик идејаларынын күтләвиләшмәсини, идеоложи тә'минатыны гаршысына мәгсәд гојмушдур.

Сијасәтдән дәм вуран гејри-сағлам мүхалифәт гүввәләри буну јахшы билмәлидирләр. Галды ки, демократик күрсү азаркешләри үчүн мејдан ачыгдыр. Тәки һаггын көзүнә баха биләсән. Мә'лумдур ки, дөвләт телевизијасы ајры-ајры шәхсләрин, јахуд групларын јох, халгын, дөвләтин мәнафејинә хидмәт едир. Вә бә'зи бәдхаһларымыз буну демократија вә сөз азадлығы принсипләринин позулмасы кими јозурлар!

Бу күн Азәрбајчан телевизијасы учуз сенсасија наминә һәр чүр ојунбазлыға әл атан, мәишәт деди-годулары сәвијјәсинә енән телевизија гурумларындан фәргли олараг өз әгидәси, ишкүзарлығы вә һадисәләрә објектив мөвгедән јанашмасы, мүстәгил дөвләт вә дөвләтчилик мәнафеләринә хидмәти бахымындан фәргләнир. Ичтимаи-сијаси һадисәләрин һәгигәт призмасындан ишыгландырылмасы, заманын сәсинә чаваб верән һәрби-вәтәнпәрвәрлик, сосиал-игтисади, әдәби-бәдии вә әјләнчәли верилишләр буна әјани сүбутдур. Јаддан чыхармаг олмаз ки, телевизија екраны чәмијјәтин варлығыны олдуғу кими әкс етдирән күзкүдүр. Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасынын һәр ики каналы илә һазырланан орижинал верилишләрин бир чоху кениш тамашачы аудиторијасынын рәғбәтини газанмышдыр.

Азәрбајчан әскәринин мә'нәви вә физики потенсиалынын јағы дүшмәнә гаршы зәфәр јүрүшләринә сәфәрбәр олунмасында һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын бөјүк ролу вар. Торпагларынын ијирми фаиздән чоху ишғал алтында галан, бир милјондан артыг гачгыны-көчкүнү олан вә дәфәләрлә хәјанәт, сатгынлыглар, дөвләт чеврилишинә чәһдләр нәтичәсиндә диби көрүнмәјән учурумлара гыснадылан бир мәмләкәтин белә бир тәблиғат еһтијачыны күтләви информасија васитәләри сырасында һәлә ки, даһа чох Азәрбајчан Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәти өдәјир. Ширкәтә сәдр тә'јин олунан күндән һәрби-вәтәнпәрвәрлик програмларынын һазырланмасына хүсуси диггәт вә гајғы илә јанашдым. "Һәрби-вәтәнпәрвәрлик" редаксијасында ики ил әрзиндә ики дәфә кадр ислаһаты апардыг. Һәрби тәдгигатчы Шәмистан Нәзирлини редаксијаја баш редактор тә'јин етдик. Верилишләрин һазырланмасында мүәјјән чанланма јаранды. Хүсусилә сәнәт адамлары илә әскәрләрин көрүшләриндән вә Азәрбајчанын һәрб тарихиндән бәһс едән програмлар тамашачынын диггәтини чәкди. Анчаг һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәблиғатынын бу ики хәтти кифајәт дејил-

ди. Мүасир тамашачынын зөвгүнү охшамаг, она носталжи сызылтылар әвәзинә мүбариз овгат ашыламаг үчүн јени телеформалар, телемүнасибәтләр ахтармаг лазым кәлирди. Буна көрә икинчи бир радикал аддым атдыг: һәрби тәдгигатчы Шәмистан Нәзирли "Хәбәрләр" редаксијасы ичтимаи-сијаси шө'бәсинин бөјүк редактору, тамашачыларын "Мәмләкәтим" вә "Анд" һәрби-вәтәнпәрвәрлик програмларындан јахшы таныдығы һәрби тележурналист Телман Нәзәрли илә әвәз олунду. Редаксијанын ајлыг ефир һәчми 9 саатдан 14 саата гәдәр артырылды. Ән башлычасы исә, мүвафиг кадрларын ишә чәлб олунмасында, верилишләрин һазырланмасында Телман Нәзәрлијә хүсуси сәрбәстлик е'тимады көстәрилди. Ишин системли вә консептуал гурулмасы тезликлә өз бәһрәсини верди.

Азәрбајҹан тамашачысына Азәрбајҹан телевизијасы јени, мүасир үслубда һазырланан, вәтәнә, дөвләтә, дөвләт бајрағына, дөвләт һимнинә, әскәрә, һәрбчијә севки вә инам ашылајан "Ајпара", "Азәрбајҹан Республикасына хидмәт едирәм", "Репортјор", "Чәбһә көрүшләри" кими верилишләр, мүбариз овгатлы һәрби-вәтәнпәрвәрлик клипләри тәгдим етмәјә башлады.

Бир факты да хүсуси вурғуламаг лазымдыр ки, Азәрбајҹан телевизијасынын һәрби-вәтәнпәрвәрлик верилишләри Азәрбајҹан халгынын ордуја, орду гуручулуғуна, кәләчәк гәләбәләрә инамынын бәрпа олунмасында мүстәсна әһәмиҗҗәт кәсб едир. Бу күн Азәрбајҹанын арзусунда вә һәсрәтиндә олдуғу камил бир ордусу вар. Бу ордунун шәхси һеј'әти арасында лазыми тәблиғат ишинин апарылмасында, һәр бир әскәр вә забитин мә'нәви-психоложи һазырлығынын артырылмасында, онларын гәләбә әзминин јүксәлдилмәсиндә, орду илә халгын бирлији бахымындан олдугча кәрәкли чәбһә көрүшләринин тәшкили кими бир вәтәнпәрвәрлик миссијасынын јеринә јетирилмәсиндә дә Азәрбајҹан телевизијасынын хидмәти данылмаздыр.

Сон ики илдә телерадиомузун ушаг верилишләри редаксијалары ишләрини, ән әввәл, телевизијанын вә радионун күтләви информасија васитәси олмасы факты әсасында керчәкләшдирир. Өтән ил декабрын 15-и Ушагларын Бејнәлхалг телерадио күнү мүнасибәтилә 6 саатлыг чанлы јајымланан верилиш әввәлки илләрлә мүгајисәдә даһа чох күтләвилији илә, јарадычы коллективин мараглы форма тапынтылары, мәзмунун гејри-ән'әнәви екран һәлли илә јадда

галды. О күн милјонларла тамашачыја хош овгат бәхш едән, һамыны ушаг дүнјасынын гајғысы, севинчи илә јашадыб-дүшүндүрән коллективин зәһмәти јүксәк гијмәтләндирилди. Ады ушагларын көзүндә севинч, көрпә гәлбләриндә фәрәһ олан, мин бир ифтихарла "Һејдәр баба" дејә чағырдыглары республика президенти Һејдәр Әлијевин бу верилишин һәм мәзмун, һәм дә формача мараглы гурулмасы һаггында сөјләдији сон дәрәчә сәмими сөзләр әслиндә дөвләт телевизијасынын ишинә верилән чох јүксәк гијмәт иди. "Ушаглар дүнјанын севинчидир" верилиши бу јүксәк гијмәтдән сонра јаранды. ЈУНИСЕФ-ин Ушаг Фондунун Сәһијјә Назирлији илә биркә республикамызда ушаг сәһијјәсинин јениләшдирилмәси үзрә көрдүјү ишләр, бу саһәдәки уғур вә проблемләр екранлара кәтирилди.

Дөвләт телевизијасынын "Кәнчлик вә идман", "Мусиги", "Кино програмлары", "Елми-күтләви вә тәһсил" редаксијаларынын, "Сәһәр" програмынын ишиндә сон вахтлар диггәти чәлб едән јениләшмә, кејфијјәт јүксәлиши разылыг доғурур.

Мүасир дүнја сивилизасијасы илә даһа кениш әлагәләр гуран, зәнкин информасија мәнбәләринә јијәләнән, онларла телевизија каналынын тамашачысы олмаг имканы газанан чағдаш Азәрбајчан тамашачысынын зөвг вә истәкләрини бүтүнлүклә өдәмәк о гәдәр дә садә мәсәлә дејил. Хатырлатдығым редаксијалар мүасир дөврүн, мүасир тамашачынын артан тәләбләринә лајигинчә чаваб вермәјә чан атыр десәм, сәһв етмәрәм. Дүнја киносунун ән сечмә нүмунәләрини гануни әсасларла әлдә едән, Азәрбајчан тамашачысына илк дәфә көстәрмәјә мүвәффәг олан "Кино верилишләри" редаксијасы ишини мүасир тәләбләр сәвијјәсиндә гура билиб. Телевизијанын мараглы, популјар програмларындан олан, орижинал формасы илә сечилән "Хош кәлмисиниз"дә көркәмли сәнәтчиләрә чәсарәтли суалларла мүрачиәт едән, "Аиләләр, талеләр" вә "Бурулған"да Азәрбајчан аиләсинин мә'нәви-әхлаги дәјәрләриндән, бир гисм кәнчләрин дүчар олдуғу наркоманија вә чинајәткарлыг кими бәлаларын сосиал-психоложи әсасларындан јүксәк интеллектуал сәвијјә вә дәрин мәнтиглә сөз ачан, мүзакирә апаран "Ешитдикләримиз, көрдүкләримиз, билдикләримиз"дә чидди сосиал-психоложи проблемләри диггәт мәркәзинә чәкән, 30 иллик "Шәфа", "Сәадәт" програмларыны јени рүһда тәгдим едә билән журналист вә режиссорларымызын даһа бөјүк уғурлар газаначағына әминәм.

Сон ики илдә мусиги редаксијасы мүхтәлиф мәдәни һадисәләрлә бағлы силсилә верилишләр һазырламышдыр. Екранда милли халг мусигисилә јанашы дүнја халгларынын мусигиси, милли вә харичи естрада мелодијалары, классик мусиги, опера вә балет әсәрләриндән нүмунәләрә кениш јер верилмишдир.

Даһи Бүлбүлүн 100 иллијинә һәср олунан програмлар, Гара Гарајевин 80 иллији илә әлагәдар "Даһи бәстәкар" адлы һәр бири 45 дәгигә һәчминдә дөрд верилиш, һабелә "Инкилтәрәдә Азәрбајчан мәдәнијјәти кечәси", "Азәрбајчан артистләри дүнја гитәләриндә", "Бура Вәтәндир" маһны мүсабигәси, Ашыг Шәмширин сөзләринә јазылмыш маһнылар мүсабигәсинин јекун консерти, Мүслүм Магомајевә һәср олунмуш "Ej әзиз вәтән, Азәрбајчан" адлы верилишләр мусиги ичтимаијјәти вә тамашачылар тәрәфиндән рәғбәтлә гаршыланыб.

Һ.Чавид, С.Рүстәм, М.Мүшфиг, Ә.Чавад, М.Сејидзадә, еләчә дә мүасир шаирләримизин ше'рләри әсасында мусигили композисијалар, "Нәғмәли сәтирләр", "Телеафиша" верилишләри әдәби ичтимаијјәт тәрәфиндән мүсбәт гаршыланмышдыр.

Азадлыға, мүстәгиллијә говушан Азәрбајчан Республикасында рәсми дөвләт дили – Азәрбајчан дили кетдикчә бүтүн саһәләрдә апарычы мөвге тутур вә тутмалыдыр. Бу бахымдан кино саһәси дә истисна ола билмәз. Дүнја киносуна гапыларымызын там ачыг олдуғу индики мәрһәләдә һәр һансы әчнәби дилин, хүсусилә рус дилинин "һекемонлуғундан" хилас олмаг үчүн оптимал јоллар ахтарырыг. Бу бахымдан әсас чыхыш јолу дубљаж проблеминин һәлл едилмәсидир. Буну нәзәрә алараг, малијјә ахтарышларымызы көтүр-гој едәрәк, ширкәтимизин тарихиндә илк дәфә "Дубљаж" редаксијасы јаратмағы гәрара алдыг. Артыг нечә мүддәтдир ки, исте'дадлы дубљаж режиссору Лауза Рәсулованын рәһбәрлик етдији һәмин редаксија фәалијјәтдәдир. Ајда 6 бәдии филм (10 саат һәчминдә) дубљаж едиләрәк телевизијанын чохмилјонлу тамашачы ауditоријасына тәгдим олунур. Дүнја бәдии вә сәнәдли киносунун ән лајигли инчиләрини Азәрбајчан дилинә дубљаж етмәк саһәсиндә башладығымыз бу бөјүк ишин тарихи әһәмијјәти данылмаздыр. Мүасир мәрһәләдә бу шәрәфли, тарихи ишин Азәрбајчан Дөвләт Телерадиосу тәрәфиндән һәјата кечирилмәси бизи, һәгигәтән, фәрәһләндирир.

Ширкәтимизин сон ики иллик фәалијјәтиндә "Азәрбајчантеле-

филм" вә "Сабаһ" јарадычылыг бирликләринин кејфијјәтли, мәгсәдјөнлү ишини хүсуси гејд етмәји өзүмә борч билирәм. Түрк халгларынын гәдим тарихинә бәдии-сәнәдли, аналитик мүнасибәти, нараһат өвлад мәһәббәти илә сечилән монументал бичимли "Фатеһләрин диваны" (режиссору Рамиз Һәсәноғлу) вә Азәрбајчан нефтинин дүнәни, бу күнү, сабаһы һаггында долғун елми-күтләви мә'лумат верән, јүксәк стандартлар сәвијјәсиндә истеһсал олунан "Одлу мәмләкәт" (режиссору Назим Рза Исрафилоғлу) сериаллары ширкәтимизин чидди јарадычылыг уғурлары кими дәјәрләндирилә биләр. Једди саат һәчминдә 12 серијалы "Одлу мәмләкәт" телесериалыны Азәрбајчан нефтинин бүтөв кино енсиклопедијасы адландырмаг олар.

Ширкәтимиздә истеһсал олунан "Тикдим ки, изим гала", "Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили", "Феномен", "Океан үзәриндән көрпү", "Азәрбајчан гачгынлары" адлы сәнәдли филмләр мүасир Азәрбајчан кино сәнәтиндә өзүнәмәхсус мәрһәлә тәшкил едир. Фәал вәтәндашлыг мөвгеји, јүксәк идеја-бәдии сәвијјәси, сијаси-публисистик долғунлуғу илә сечилән бу филмләр милјонларла тамашачынын рәғбәтини газаныб. Ачығыны дејим ки, артыг тарихә чеврилән бу сәнәдли телевизија филмләринин әксәријјәтинин ссенари мүәллифи олмағымла фәхр едирәм.

"Азәрбајчантелефилм" Јарадычылыг Бирлијиндә сон ики илдә чәкилән "Гобустан", "Рәшид Бећбудов 20 ил әввәл", "Камил", "Миф" ("Әсһаби-Кәһф"), "Азәрбајчан Республикасынын тәһлүкәсизлији уғрунда", "Тәнһа руһ", "Кенерал Меһмандаров", "Муса даҗы", "Шәфигә Ахундова", "Сеһрли сәс", "Гум дәнәси", "Инчә дәрәси", һазырда истеһсал просесиндә олан "Бүлбүл", "Һәсән Әлијев", "Узаг вә јахын Лүтфи Задә", "Азадлығын сәмасы" (бәдии телевизија филми), еләчә дә артыг адларыны чәкдијим "Фатеһләрин диваны", "Тикдим ки, изим гала...", "Одлу мәмләкәт" телесериаллары јарадычылыг уғурларымызын чиддилијиндән, кениш мигјасындан хәбәр верир. Ширкәтимизин "Сабаһ" јарадычылыг бирлијиндә Анарын ссенариси илә (Ч.Мәммәдгулузадәнин һекајәләри әсасында) чәкилән, "Никаранчылыг" филминин дә уғурлу олачағына әминәм. "Азәрбајчантелефилм" вә "Сабаһ" јарадычылыг бирликләринә бундан сонра да кениш мигјаслы, кејфијјәтли иш үчүн лазыми шәраит јарадылачаг.

Сон ики ил ширкәтимизин мүһүм төркиб һиссәси олан радиомуз

үчүн дә комплекс мадди-техники јенилəшмə вə јарадычылыг уғурлары илə јадда галачаг. Бу мүддətдə 70 јашлы радиомузун физики вə мə'нəви чəһətдən көһнəлмиш техники аваданлығы, демək олар ки, тəзəлəнмиш, мүасир радиотехнолокија журналистлəрин ихтијарына верилмишдир. Радионун əсас бинасы вə редаксијалары, студија вə монтаж отаглары əсаслы тə'мир едилмиш, һəмишə унудулан, јаддан чыхан бу саһə диггəт мəркəзинə чəкилмишдир. Бу гајғы вə диггəтə чаваб олараг радиомузун мə'нəви-интеллектуал базасы, јарадычы потенсиалы там сəфəрбəр олунмуш, јени бир кејфијјət јүксəлиши реаллашмышдыр. Радиомузун нəздиндə фəалијјət көстəрən Бејнəлхалг Азəрбајчан радиосу вə "Араз" радиостансијасынын тимсалында фикирləримиз конкретləшдирмək, бу гурумларын бəјүк ишləри һаггында охучулара бир гəдəр кениш мə'лумат вермək истəрдим. Ону да демəји өзүмə борч билирəм ки, радиомузун дикəр редаксијалары да бу дөврдə сəмəрəли ишləјиб, санбаллы јарадычылыг уғурлары газаныб. Бу, ајрыча, хүсуси бир јазынын објекти ола биләр.

Данышыр "Араз" радиостансијасы!

Бу сөзləр илк дəфə 1964-чү ил октјабрын 15-дə күндүз саат 12-дə сəсləниб. О вахтдан дүз 34 ил кечир. Илк вахтлар "Араз" күн өрзиндə динləјичиləрə 7 саат верилиш тəгдим едирди. Бу күн исə "Араз"ы суткада 19 саат динləмək мүмкүндүр. О, сəһəр саат 6-дан кечə саат 1-дək Азəрбајчанын сəсини узаг өлкələрə јајыр.

1993-чү ил августун 1-дən мүстəгил програма чеврилəн "Араз"да ики əсас редаксија – "Информасија вə ичтимаи-сијаси програмлар" вə "Халг јарадычылығы" фəалијјət көстərир. Бундан əлавə, програмын структурунда ермəни, талыш, күрд вə ləзки дилləриндə верилишləр һазырлајан редаксијалар да мөвчуддур. Бу редаксијаларын ајлыг верилишləринин үмуми һəчми 184 саата бəрабəрдир.

"Араз"ын далғалары дүнјанын ən учгар өлкələринə кедиб чатыр. Буну нəзəрə алан əмəкдашларымыз Азəрбајчан һаггында һəгигəтləри, өлкəмиздə сон илләр апарылан кениш ислаһатларын кедишини, дөвлəтимизин сүлһсевəр сијасəтини узаг елləрə јајмағын мəс'улијјətини дəрк едəрək өз фəалијјətləрини јени истигамətдə гурурлар. Əлбəттə, бу бахымдан ширкət рəһбəрлијинин мəсləһəт вə көстəришləри, əмəкдашлара көстəрдији гајғы, хүсусən сон илләр јарадылан иш шəраити бу саһədə əсас стимулдур. Индики игтисади чətинликləр дөврүндə дахили имканлар үмумиləшдириləрək

мүәллифлик һаггынын үч дәфә артырылмасы әмәкдашларын мәишәт проблемләрини хејли арадан галдырмаға көмәк едиб. Бу күн гочаман ветеранларымыз, нечә-нечә сәдр көрмүш әмәкдашларымыз белә сон ики илдә ширкәтин симасынын нечә дәјишдијинә тәәччүб едирләр. Доғруданмы, доғма иш јери бу гәдәр дәјишилә, абадлаша биләр! Һәлә ширкәтин мәишәтиндә олан јениликләри — әслиндә, бу, белә олмалыјды — садаласаг, узун бир сијаһы алынар. Редаксијалара самовар вә електрик гыздырычылары, дәфтәрхана ләвазиматы верилмәси, техники аваданлығын, лентләрин тәзәләнмәси, студијалара мүасир кондисионерләрин гојулмасы — бүтүн бунлар сон илләр ширкәтин һәјатында баш верән јенидәнгурманын јалныз чүз'и бир гисмидир. Һәлә көрүләси ишләр чохдур. Сон илләрин ән бөјүк наилијјәтләри исә мә'нәви сафлашма, мүстәгил дөвләтимизин мөһкәмләнмәси наминә тәдбирләри мүдафиә етмәк, күнүмүзә, дөврүмүзә чавабдеһлик һиссинин күчләнмәсидир.

Азәрбајчан мүстәгиллик јолуна гәдәм гојдуғу күндән тәбии ки, бүтүн күтләви информасија васитәләринин, о чүмләдән Бејнәлхалг Азәрбајчан радиосунун да идеоложи мәгсәд вә мәрамы көкүндән дәјишди. Белә ки, халгымызын азадлыг мүбаризәси тарихиндән, дөвләт гуручулуғумузун уғурларындан, чәмијјәтимиздәки демократик дәјишикликләрдән, мәдәнијјәт вә инчәсәнәтимиздән бәһс едән верилишләр, һәмчинин Ермәнистанын Азәрбајчана тәчавүзүнү ифша едән сијаси шәрһләр "Азәрбајчанын сәси" радиосунун апарычы мөвзуларына чеврилди. Әлбәттә, Азәрбајчан һәгигәтләрини јалныз Шәрг өлкәләринә чатдырмагла дүнја мигјасында дүшдүјүмүз информасија мүһасирәсини јармаг барәдә дүшүнмәк мүмкүн дејилди. Заманын өзү тәләб едирди ки, мүстәгил Азәрбајчанын дүнәнини, бу күнүнү даһа кениш мәкана, дүнјанын ән ишләк дилләриндә Авропа өлкәләринә чатдырмаг лазымдыр. Елә бу һәгигәтин һөкмүлә 1992-чи ил нојабрын 26-дан башлајараг Бејнәлхалг радионун нәздиндә даһа беш дилдә — инкилис, франсыз, алман, рус вә күрчү дилләриндә шө'бәләр фәалијјәтә башлады. Беләликлә, Бејнәлхалг радио орта вә гыса далғаларда күн әрзиндә 9 дилдә дүнја ефиринә чыхыр. Бундан башга, Бејнәлхалг радио Азәрбајчанда јашајан азсајлы халглары да јаддан чыхармады. Инди Бејнәлхалг радио ләзки, талыш, ермәни дилләриндә дә верилишләр верир.

Азәрбајчан Бејнәлхалг радиосунун үнванына ил әрзиндә дүнјанын гырхдан чох өлкәсиндән јүзләрлә мәктуб кәлир. Гарабағ һади-

сәләриндән әввәл динләјичиләрдән алынан мәктубларда әсасән республикамызда тәһсил системи, тибби хидмәт, сосиал имканлар, харичи өлкәләрлә Азәрбајчанын билаваситә игтисади, елми, мәдәни әлагәләри вә бунлара бәнзәр мәсәләләр һаггында суаллар верилирди. Азәрбајчанын мүстәгиллијини е'лан етмәси, ермәниләрин Азәрбајчана торпаг иддиалары динләјичи мәктубларынын мәзмунуну тамамилә дәјишиб. Инди мәктуб мүәллифләри Азәрбајчанын мүстәгиллијини алгышлајыр, Ермәнистанын тәчавүзкар сијасәтини писләјирләр.

Бејнәлхалг радионун ән бөјүк гуруму "Күнеј Азәрбајчана верилишләр" редаксијасыдыр. Һәр күн 2 саат 45 дәгигә Күнеј Азәрбајчана верилишләр верилир. Индики заманда бу верилишләрин нә гәдәр әһәмијјәтли олмасы барәдә артыг шәрһә еһтијач јохдур. О тајдан алынан мәктублардан көрүнүр ки, орада Азәрбајчан радиосунун динләјичиләри милјонларладыр. Халг Гузејдән Күнеjә үмидли бир сөз көзләјир. Она көрә дә "Күнеjә сөз" рубрикасы сон илләрин тәләбиндән јаранды.

Үмумијјәтлә, Бејнәлхалг Азәрбајчан радиосу сәсимизи дүнјаја чатдыран ән бөјүк тәблиғат васитәсидир. Вә онун телевизија илә биркә иши сон илләр даһа сых гурулуб. Габаглар чохү һеч билмирди ки, Бакыда дүнјада ешидилән белә бир радио вар. Анчаг сон вахтлар бураја көстәрилән диггәт вә гајғы республиканын ичәрисиндә Бејнәлхалг радиону республика дахилиндә дә јахшы таныдыб.

Азәрбајчан Дөвләт Телевизијасы вә Радиосунун гаршылыглы әлагәләри, биркә јарадычылыг ахтарышлары көзәл бәһрә верир. Радиода ишләјән М.Сүлејманлы, М.Сәмәд, Т.Талыблы, А.Сәмәд, Ә.Оғуз вә башгалары "Сабаһ" вә "Азәрбајчантелефилм" јарадычылыг бирликләринин фәалијјәтиндә ссенари мүәллифләри кими иштирак едирләр. Телевизијамызын биринчи каналында даими јер тутан "Диггәт! Данышыр Бакы!" верилиши милли радиомузун ишиндән, уғурларындан сөз ачыр. Телевизијада һазырланан бир сыра бөјүк програмлар еһтијач дујулдугда радио илә дә јајымланыр. Республикамызын мүхтәлиф бөлкәләриндән, хүсусилә учгар рајонлардан дахил олан чохсајлы мәктублар, телеграм вә зәнкләр тәсдиглә-јир ки, бә'зи телепрограмларын радио васитәсилә дә јајымланмасы әһали тәрәфиндән чох бөјүк разылыгла гаршыланыр.

Азәрбајчан Дөвләт Телерадиосунун ики иллик көркин, кениш

мигјаслы фәалијјәтини анализ едәркән, бир даһа инанырыг ки, ширкәтимиз дүз јолдадыр – һәгиги инкишаф, тәрәгги, јүксәлиш јолундадыр. Бу инкишаф, тәрәгги үчүн ширкәтимизин бүтүн бөјүк проблемләринин һәллиндә диггәт вә гајғысыны әсиркәмәјән президентимиз Һејдәр Әлијевә миннәтдарыг.

* * *

Әсрин әввәлләриндә даһи Азәрбајҹан јазычысы, гудрәтли демократ Ҹәлил Мәммәдгулузадә јазырды: "Гәләмин мүгәддәс вәзифәси халғын хошбәхтлији јолунда хидмәт етмәкдир; бу ола кәрәк һәр бир гәләм саһибинин амалы... Сөзүн догрусуну данышмаг һүнәрдир... Мәнә әмәл лазымдыр, әмәл, әмәл, әмәл!". Һәмин зијалы-вәтәндаш мөвгеји, сәнәткар чағырышы бу күн дә актуалдыр. Сөзүн догрусуну данышмага, күнүн сөзүнү, дөврүн дәрдләрини демәјә чалышыр Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы вә Радиосу. Нәји демәјә күчү чатыр, нәјә наил олур, онун гијмәтини ә'лаһәзрәт заман вә тамашачы верә биләр. Ону билирик ки, телевизијамызын вә радиомузун јолу дүздүр, Азәрбајҹанын азадлыгына, дөвләт мүстәгиллијинә хидмәт јолудур. Бу кәркин, тәзадлы, севинчли-кәдәрли кечид дөврүндә зијалы, гәләм адамы, телерадио әмәкдашы үчүн Азәрбајҹанын азад, мүстәгил дөвләтинә вә дөвләтчилијинә вичданла хидмәт етмәјин алтернативи јохдур! Бүнү 200 илдән артыг сүрән милли-азадлыг мубаризәләримизин бу күн кәрчәкләшән нәтичәси, Азәрбајҹан истиглалынын, кәләчәјимизин талеји тәләб едир. Бу јолда Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасына вә Радиосуна даһа бөјүк үгурлар арзулајырам. Гәти әминәм ки, ширкәтимизин чохминли коллективи сон ики илдә газандыгы чидди јарадычылыг үгурларыны даим јүксәлән јолла әзмлә давам вә инкишаф етдирәчәк, башладыгымыз ишләр кетдикчә даһа көзәл, даһа бөјүк нәтичәләр верәчәк.

"Халг гәзети",
5, 6, 7 нојабр 1998-чи ил

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ... ЗӘМАНӘМИЗИН АТАТҮРКҮ

Түркијәнин ТРТ–1 телевизија каналынын апрел ајынын 6-да бүтүн дүнјаја јајдығы "Дүнја дүшүнчәләри Ататүркүн көзү илә" верилиши бөјүк ичтимаи резонанса сәбәб олмуш, хүсусилә мүтәхәссис-түркологларын, сијасәтчиләрин диггәтини чәлб етмишдир. Һәмин верилишдә Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевлә профессор, доктор Өзер Озанкајанын апардығы мүсаһибә тәгдим олунараг шәрһ едилмишдир. Верилишә баханлар (јахуд онун там мәтнини бу күнләрдә республика мәтбуатында охујанлар) һәмин мүсаһибәдә ирәли сүрүлмүш фикирләрин, идејаларын, һеч шүбһәсиз, даһа кениш, һәртәрәфли, ичтимаи елмләрин мүхтәлиф саһәләриндән олан мүтәхәссисләрин иштиракы илә шәрһинә, елми интерпретасијасына еһтијач олдуғуну һисс етмәмиш дејилләр.

Мүсаһибәдә бири дикәри илә үзви әлагәдә олан бир сыра мәсәләләр үзәриндә дајанылмышдыр ки, һәмин мәсәләләр бүкүнкү сосиал-сијаси, идеоложи даирәләрдә олдуғу кими, елми-түрколожи мүһитдә дә диггәт мәркәзиндәдир. Онлардан бири Түркијә Чүмһуријјәтинин јаранмасында Мустафа Камал Ататүркүн ролу мәсәләсидир... Е'тираф едәк ки, мүасир Түркијәдә Ататүркүн тарихи хидмәтләри һеч дә бирмә'налы гијмәтләндирилмир. Елә сосиал-сијаси груплар, чәмијјәтдә мүәјјән нүфузу олан елә идеологлар, ичтимаи хадимләр вардыр ки, Түркијә Чүмһуријјәтинин јарадычысынын көрдүју ишин дәјәрини азалтмаға чалышырлар. Хүсусилә бу күн – түрк республикаларынын азадлыг, мүстәгиллик јолуна чыхыб јени дөвләт гуручулуғу просеси кечдикләри, Түркијә Чүмһуријјәтинин тарихи тәчрүбәсинә марағын артдығы илләрдә Ататүркүн хидмәтләринин дәјәрләндирилмәси тәбии ки, јалныз Түркијә үчүн дејил, бүтүн түрк дүнјасы үчүн бөјүк әһәмијјәт кәсб едир.

Түркијә Чүмһуријјәтинин јаранмасында Ататүркүн ролу Азәр-

бајчан президенти тәрәфиндән һәмишә јүксәк гијмәтләндирилмиш, онун әвәзсиз хидмәтләринин нәдән ибарәт олдуғу мүхтәлиф мүнасибәтләрлә (вә дәфәләрлә!) гејд едилмишдир. Һаггында сөһбәт кедән мүсаһибәдә исә чәнаб президент Түркијә Чүмһуријјәтинин јарадычысынын долғун сијаси портретини вермиш, Ататүркүн бу саһәдәки хидмәтләринин мәнзәрәсини чанландырмышдыр. Профессор Ө.Озанкајанын "Һөрмәтли чүмһур башганым, бәллидир ки, Мустафа Камал Ататүркүн өлүмүндән 60 ил кечдији һалда, милләтимиз бу күн дә ону еһтирамла јад едир, она илһам гајнағы кими бахыр. Бахмајараг ки, онунла ејни дөврдә, XX јүзилликдә јашајан Ленин кими башга шәхсијјәтләр дә варды. Онларла мүгајисәдә Мустафа Камал Ататүркүн бу даими дәјәрини нечә изаһ едәрдиниз вә бизә бу барәдә нә дејә биләрдиниз?" суалына чаваб верәркән Азәрбајчан президенти, һәр шејдән әввәл, белә бир фикир сөјләди ки, "Мустафа Камал Ататүрк XX әсрин дүнјада ән бөјүк шәхсијјәтләриндән биридир. Дөвләт адамы кими, сијасәт адамы кими вә дөвләт башчысы кими. Өлүмүндән 60 ил сонра да Түркијә халгы онун гојдуғу јол илә кедир. Көрүн, јол нә гәдәр доғру-дүзкүн гурулуб ки, о јолдан нә саға, нә сола дөнмәк мүмкүн дејил. Бу, Мустафа Камал Ататүркүн мүдриклијини көстәрир, даһилијини көстәрир, өз халгына бөјүк хидмәтләринин нәтичәсини көстәрир".

Президент Һ.Әлијев Османлы империјасынын 700 ил давам едән әзәмәтли тарихини јада салдыгдан сонра демишдир: "Анчаг бүтүн императорлуглар кими, Османлы императорлуғу да дағылмаға мәчбур едилди... Түркијәнин торпагларыны әлинә кечирмәк истәјән башга өлкәләр о вахт чох иди. Јалныз Мустафа Камал Ататүркүн ирадәси, ағлы, зәкасы, гәһрәманлығы, мүдриклији она имкан верди ки, түрк халгынын ичиндән чыхараг Османлы императорлуғунун дағынтыларынын, күлүнүн јериндә јени бир чағдаш дөвләт јаратсын. Ону да Мустафа Камал Ататүрк јаратды".

Түркијә Чүмһуријјәтинин јаранмасы тарихини дәриндән билән, һәмин тарихин јалныз фактларындан дејил, өзүнәмәхсус ичтимаи-сијаси мәнтигиндән чыхыш едән Һ.Әлијев чүмһуријјәтин (вә онун јарадычысы Ататүркүн), хүсусилә илк илләрдә гаршылашдығы мүхтәлиф (харичи вә дахили, сијаси-ичтимаи вә мәдәни-мә'нәви) характерли проблемләри шәрһ едәрәк көстәрди ки, һәмин проблемләрин тәдричән арадан галдырылмасында Ататүркүн Түркијә халгыны өз әтрафында топлаја билмәси, мүхтәлиф зүмрәләри чүм-

һуриҹҹәт гуручулуғу јолу илә архасынча апара билмәси, јә'ни Түркијә Чүмһуриҹҹәтинин јарадычысынын шәхсиҹҹәти бөјүк рол ојнамышдыр. Азәрбајчан президентинин фикринчә, "Мустафа Камал Ататүркүн шәхсиҹҹәти бир дә она көрә гијмәтлидир ки, һәм Түркијә халгы үчүн, һәм бүтүн түрк дүнјасы үчүн, һәм дә бүтүн дүнја үчүн о, гуруб-јаратдығы чүмһуриҹҹәти јашада билибдир".

Һ.Әлијев өз мүсаһибәсиндә түрк халгларынын милли дөвләт гуручулуғу тарихи үчүн тамамилә орижинал олуб. Мүтәхәссисләр арасында бөјүк мараг доғурачаг белә бир мәсәләјә диггәти чәлб етди ки, Түркијә Чүмһуриҹҹәти түрк чүмһуриҹҹәтләри (республикалары) тарихиндә илк чәһд, илк тәчрүбә дејилди – бундан беш ил әввәл Азәрбајчан Халг Чүмһуриҹҹәти јаранмышды, 23 ај јашамыш һәмин чүмһуриҹҹәт мүхтәлиф сәбәбләр үзүндән дағылды ки, бу сәбәбләрдән бири дә "јаранмыш чүмһуриҹҹәтин ичиндә бөјүк бир лидерин олмамасы" иди. Азәрбајчан президенти Азәрбајчан Халг Чүмһуриҹҹәтинин мәһз илк тәчрүбә олдуғуну (вә она көрә Түркијә Чүмһуриҹҹәтинин јаранмасында бу вә ја дикәр дәрәчәдә тә'сир көстәрдијини) гејд етмәклә јанашы мәсәләнин тарихи маһиҹҹәтини олдугча дүзкүн, ејни заманда һамынын анлајачағы мүдрик бир садәликлә изаһ етди: "1923-чи илдә Түркијә Чүмһуриҹҹәтинин јаранмасы бир дә она көрә тарихи һадисәдир ки, бу, мүсәлман аләминдә түрк дүнјасында илк јашајан чүмһуриҹҹәтдир". Јенә дејирәм, јаранмасы да чох әһәмиҹҹәтлидир.

Бу, тарихи бир һадисәдир. Амма әкәр јаранан шеј јашаја билмирсә, давам едә билмирсә, онун әһәмиҹҹәти дә итир. Мустафа Камал Ататүрк чүмһуриҹҹәти јаратды, онун тә'сисләрини вә ондан сонра да чүмһуриҹҹәти, өлкәсини е'тибарлы әлләрә тапшырды".

Азәрбајчан президентинин Мустафа Камал Ататүркүн гурдуғу дөвләтин дүнјәвилији барәдә мүлаһизәләри өз аналитик дәгиглији илә бөјүк мараг доғурур. Мә'лумдур ки, шәрг өлкәләриндән чүмһуриҹҹәт (республика) гурулушунун тарихи гәдимә кетмир. Бу да шәргин өзүнәмәхсус ичтимаи-сијаси, мә'нәви һәјат тәрзи, әсрләр боју мүәјјәнләшмиш биркә јашајыш ән'әнәләри илә бағлыдыр. Она көрә дә Һејдәр Әлијев чәнабларынын дедији кими, "шүбһәсиз ки, о заман, ислам дини бүтүн ислам аләминдә, о чүмләдән Түркијә торпағында һаким олдуғу бир дөврдә бу торпагда әсрләр боју ислам динининн тә'сири алтында, онун һөкмү алтында јашамыш, халг үчүн чүмһуриҹҹәт јарадараг ону дүнјәви, лајиг чүмһуриҹҹәт ет-

мәк бөјүк гәһрәманлыгдыр". Азәрбајҹан президенти чох доғру олараг буну дә әлавә етди ки, "Түркијә халгыны бундан сонра да ирәлијә јалныз Мустафа Камал Ататүркүн гојдуғу јол, онун мүәјјән етдији принсипләр апарачаг, о ҹүмләдән Түркијә Ҹүмһуријјәти дүнјәви дөвләт оларағ инкишаф едәҹәкдир".

Мөһтәрәм президентимиз бунунла белә, мүсәлман халгларынын мә'нәви-әхлаги дүнјакөрүшүнүн, мәдәнијјәтинин милли характеринин формалашмасында ислам динининн ролуна чох бөјүк гијмәт верди. Мустафа Камал Ататүрк милли дөвләт гуруҹусу кими даһилијинин бир дә онда олдуғуну көстәрди ки, Түркијә Ҹүмһуријјәтинин баниси ислам дининдән имтина етмәдән дүнјәви дөвләт гурмағын тәҹрүбәсини верди. Вә дүнјәвилијин куја ислам дининә зидд олдуғуну сүбут етмәјә чалышанларын мөвгејинин гејри-дүзкүнлүјүнү Түркијә Ҹүмһуријјәтинин тарихи сүбут етди (вә етмәкдәдир).

Азәрбајҹан президентинин мүсаһибәсиндә мараг доғуран чәһәтләрдән бири о иди ки, президент кениш мә'луматына, дәрин тәфәккүрүнә, һадисәләри үмумиләшдирмә, дәрһал ән доғру нәтичә чыхарма габилијјәтинә әсасланараг Түркијә Ҹүмһуријјәтинин тарихи илә Азәрбајҹан Республикасынын мүстәгил түрк республикаларынын тарихи арасындакы паралелләри тамашачыларын нәзәринә чатдырды, апардығы мүгајисәләрлә бир даһа сүбут етди ки, милли дөвләт гуруҹулуғунда дүнјанын тарихи тәҹрүбәләринә истинад олунмасы вачиб шәртдир: "Азәрбајҹанда әсас принсипләримиздән бири, јә'ни бизим мә'нәви, милли идеолокијамыз, милли-мә'нәви дәјәрләримизи үмумбәшәри дәјәрләрлә бирләшдирмәкдән, синтез етмәкдән ибарәтдир. Биз бу јол илә кедирик. Мустафа Камал Ататүрк бу јолу гојубдур. Јә'ни, ислам дининдән һеч кәс имтина етмир. Ислам дини бизим мә'нәви мәнбәјимиздир". Мүсаһибәдә гејд олунду ки, Азәрбајҹан Халг Ҹүмһуријјәти (1918–1920) Түркијә Ҹүмһуријјәти кими Һејдәр Әлијев чәнабларынын мүстәгил дөвләт гуруҹулуғу просесинә рәһбәрлик етдији Азәрбајҹан Республикасы да дүнјәви ҹүмһуријјәтдир. Вә ашағыдакы сөзләр Азәрбајҹан президентинин дилиндән Азәрбајҹанда мүстәгил дөвләт гуруҹулуғу програмы кими сәсләнди: "Мән сизә дејә биләрәм ки, Азәрбајҹанын да ҹүмһуријјәти дүнјәви ҹүмһуријјәт олубдур. 1918-чи илдә дә вә инди – 1991-чи илдә биз мүстәгиллијимизи, истиглалијјәтимизи әлдә едәндән сонра да биз анчаг дүнјәви бир ҹүмһуријјәтик. Бизим Азәрбајҹан демократик, һүгуги, дүнјәви дөвләтдир".

Дүнјәви дөвләтдә гадынын ролу мәсәләси илә әлагәдар профессор Ө.Озанкајанын "Түркијәдә ингилабдан сонра чәмијјәт дахилиндә гадынларла кишиләр ејни һүгуга саһиб олдулар. Ингилабын бу төһфәси барәдә фикирләринизи сөјләрсинизми?" суалына Азәрбајчан президенти олдугча мүфәссәл (хүсусилә чүмһуријјәт ингилабы нәзәријјәсини зәнкинләшдирән!) чаваб верди: "Шүбһәсиз ки, бу да Мустафа Камал Ататүркүн хидмәтләриндән биридир. Билирсиниз, бизим үчүн – азәрбајчанлылар үчүн бурада гејри-ади бир шеј јохдур. Чүнки Азәрбајчанда совет һакимијјәтинин нә гәдәр зәрәрли чәһәтләри олубса, о гәдәр дә хејирли чәһәтләри олубдур. Азәрбајчанда 1920-чи илдә бүтүн гадынлара там азадлыг верилди..." Әлбәттә, гадын азадлығы мәсәләси, бәлкә дә Гәрбдә, јахуд һәр һансы Гәрб идиолугунун нөгтеји-нәзәриндә о гәдәр дә бөјүк идеоложи әһәмијјәт кәсб етмир. Лакин Шәрг үчүн бу јалныз сосиал-етнографик бир проблем дејил, кифајәт гәдәр дәрин көкләри олан мә'нәви, мәдәни вә идеоложи бир мәсәләдир. Гадына мүнасибәт, гадынын чәмијјәтдә тутдуғу јерә, ојнадығы рола мүнасибәт һәмин чәмијјәтин дини, әхлаги, мә'нәви, дүнјакөрүшүнә, биркәјашајыш нормаларына, (дөвләт гурулушуна!) олан мүнасибәт демәкдир... Она көрә дә "Мустафа Камал Ататүркүн ислам аләминин ичиндә галараг чүмһуријјәт гурараг ејни заманда ислам дининин гадынлара гаршы гојдуғу јасаглары көтүрмәси дә ән бөјүк, чәсарәтли аддымлардан биридир" фикри олдугча дәгиг сөјләнмиш, јалныз Түркијә Чүмһуријјәти мигјасында дејил, үмумән мүсәлман дүнјасы мигјасында Ататүркүн тарихи хидмәтләринин сәвијјәсини мүәјјән едир.

Мән јалныз бир түрколог дејил, һәм дә артыг мүәјјән тәчрүбәси олан бир телевизија – күтләви информасија васитәси әмәкдашы олараг гејд етмәлијәм ки, Азәрбајчан президенти илә мүсаһибә апаран профессор Өзер Озанкајаны һәм дә бир алим, һәм дә бир журналист кими марагландыран суаллар кифајәт гәдәр профессионал иди: белә ки, о, мүсәлман чүмһуријјәти гуручулуғунда "гадын мәсәләси" кими инчә бир мәсәлә барәдә суал верәндән дәрһал сонра ондан аз инчә, һәссас олмајан даһа бир мәсәлә барәдә сорушур: "Чәнаб президент, Ататүркүн игтисади сијасәтинин үзәриндә дајанмаг истәрдим. Бәллидир ки, Ататүрк дөвләтчилик сијасәти илә һәм капитализмдә, һәм дә сосиализмдә, јә'ни коллективләшмәдән бәһрәләнәрәк онларын әсасында јени, үчүнчү игтисади јол јаратмыш олду. Бу барәдә нә дејә биләрсиниз?".

Президент Һ.Әлијев һәмин суала чаваб верәркән јалныз профессор Ө.Озанкајаны марагландыран мәсәләни конкрет олараг шәрһ етмәклә кифајәтләнмәјиб Түркијә Чүмһуријјәти тарихинин бир сыра идеолоҗи проблемләри үзәриндә дајаныр: "Мәсәлән, биз о вахт советләр бирлијиндә јашајан заман белә дүшүнчәләр вар иди ки, Түркијәдә дә Мустафа Камал Ататүрк сосиализм гурур. Билирсиниз ки, Мустафа Камал Ататүркүн Ленинлә дә үнсијјәти олмушдур вә советләр бирлији илә Түркијәнин мүнасибәтләри Икинчи дүнја мүһарибәси башлајана гәдәр нормал олмушдур. Чүнки бурада да сосиализм идејалары јајылырды вә Мустафа Камал Ататүркүн һәм сијасәтиндә, һәм дөвләтчилик ишләриндә, һәм игтисадијјатын гурулмасында бу принсипләрдән истифадә олунурду". Азәрбајҹан президенти Түркијә Чүмһуријјәтинин баниси Мустафа Камал Ататүркүн игтисади сијасәтиндә капиталист үсулу илә сосиалист үсулунун бирләшдирилмәси принсипиндән данышараг көстәрди ки, бу күнә гәдәр Түркијәнин игтисадијјатында һәмин принсип өз фәалијјәтини давам етдирмәкдәдир. Һалбуки советләр бирлијиндә сосиалист-игтисади системинин, хүсусилә коллективләшмәнин дөнмәдән, ағына-бозуна бахмадан јүрүдүлмәси, нәтичә е'тибарилә өлкәнин вә бүтөвлүкдә сосиализм системинин дағылмасына кәтириб чыхарды.

...Һ.Әлијев Мустафа Камал Ататүркүн һәјата кечирдији әлифба, јазы ислаһаты барәдә дә өз фикрини сөјләјир. Вә һәмин фикир она көрә мараглыдыр ки, президент мәсәләјә јенә дә кениш үмумтүрколожи планда јанашараг көстәрир ки, "Мустафа Камал Ататүркүн әрәб әлифбасындан имтина едиб латын әлифбасына кечмәси дә түрк халгы үчүн бөјүк бир наилијјәт олду, халгын кәләчәји, мәдәнијјәти үчүн бөјүк јоллар ачды. Анчаг мән сизә билдирмәк истәјирәм, һәлә XIX әсрин 70-чи илләриндә Азәрбајҹанын бөјүк јазычысы Мирзә Фәтәли Ахундов Азәрбајҹан халгы үчүн, түрк халгы үчүн латын әлифбасына кечмәк тәшәббүсүнү ирәли сүрмүшдүр". Азәрбајҹан президенти бөјүк Азәрбајҹан мүтәфәккири, маарифчи демократ Мирзә Фәтәли Ахундовун әлифба реформасы уғрунда ардычыл мүбаризәсинин тарихи әһәмијјәти барәдә бәһс етдикдән сонра совет һакимијјәтинин илк илләриндә Азәрбајҹанда латын әлифбасына кечидин артыг гаршысыалынмаз һадисә олдуғуну, 1926-чы илдә Бакыда кечирилән I түрколожи гурултајын һәмин һадисәни рәсми олараг бәјәндијини көстәрди. Даһа сонра исә деди:

“Амма Мустафа Камал Ататүркүн Түркијәдә латын әлифбасына кечмәси... Мән билирәм, буна диндарлар тәрәфиндән нә гәдәр мүгавимәтләр олубдур, бу нә гәдәр чәтин олубдур. Амма о, буну һәјата кечирибдир, бу да бөјүк уғурдур”.

Көрүндүјү кими, чәнаб Һејдәр Әлијев өз мүсаһибәсиндә Түркијә Чүмһуриҗҗәти тарихинин ән мүхтәлиф проблемләрини, еләчә дә һәмин чүмһуриҗҗәтин јарадычысы Мустафа Камал Ататүркүн мүрәккәб, ејни заманда мүзәффәр ичтимаи-сијаси фәалиҗҗәтини үмумтүрк, үмумдүнја просесләри контекстиндә дәјәрләндирмәклә, һәм Түркијә Чүмһуриҗҗәтинин, һәм дә Мустафа Камал Ататүрк феноменинин мигјасча бөјүклүјүнү, дүнјавилијини тәсдиг едир. “Мустафа Камал Ататүркүн бу ингилабларынын вә гурдуғу чүмһуриҗҗәтин тәмсил етдији дүшүнчәләрин Түркијә үчүн, ислам дүнјасы үчүн ән бөјүк мирасы нәдир?” суалына вердији чавабда һәмин идеја-сијаси мөвгедә дајаныр: “Ән бөјүк мирасы Түркијә Чүмһуриҗҗәтидир. О, 75 илдән чохдур ки, јашајыр вә шүбһәсиз ки, Мустафа Камал Ататүркдән сонра 60 ил ичәрисиндә онун ишинин давамчыларынын фәалиҗҗәти нәтичәсиндә чүмһуриҗҗәт чох јүксәлмишдир. Түркијә бөјүк, гүдрәтли бир дөвләтә чеврилмишдир. Будур Мустафа Камал Ататүркүн мирасы! Гүдрәтли, күчлү, игтисади тәрәфдән инкишаф етмиш, дүнја мигјасында чох өзәл бир јер тутмуш Түркијә Чүмһуриҗҗәти! Будур Мустафа Камал Ататүркүн мирасы!”

Азәрбајчан президентинин мүсаһибәсиндә әсас мөвзу, һеч шүбһәсиз, Түркијә Чүмһуриҗҗәти јарадылмасында Мустафа Камал Ататүркүн хидмәтләри иди, бунунла белә Һејдәр Әлијев мөвзунун сәрһәдләрини кенишләндирәрәк ашағыдакы чох мүһүм мәсәләләр барәсиндә өзүнүн нүфузлу тарихчи-идеолог сөзүнү деди:

1) Түркијә Чүмһуриҗҗәтинин кечдији тарихи мәрһәләләр, һәр бир мәрһәләдә, хүсусилә илк мәрһәләләрдә чүмһуриҗҗәтчи гаршысында дуран проблемләр, онларын һәлли принсипләри;

2) Мустафа Камал Ататүркүн дүнјакөрүшү, шәхсиҗҗәти, Түркијә Чүмһуриҗҗәти, түрк дүнјасы, үмумән дүнја гаршысындакы тарихи хидмәтләринин мәзмуну;

3) Түркијә Чүмһуриҗҗәтинин (еләчә дә Мустафа Камал Ататүрк идејаларынын) мүасир дүнјада мөвгеји;

4) Түркијә Чүмһуриҗҗәти илә Азәрбајчан Республикасы арасындакы тарихи әлагәләрин принсипиал, стратежи характер дашымасы, совет дөврүндә Мустафа Камал Ататүркүн Азәрбајчанда халг күтләләри тәрәфиндән һәмишә јүксәк гиҗмәтләндирилмәси;

5) Мустафа Камал Ататүрк идеjаларынын Азәрбаjчанда мүстәгил, демократик, дүнjәви дөвләт гуручулуғу просесиндә диггәтлә өjрәнилмәси, һәмин идеjалара һөрмәт едилмәси вә онлардан кениш истифадә олунмасы вә с.

Азәрбаjчан президентинин истәр бу мүсаһибәси, истәрсә дә сон вахтлардакы бир сыра чыхышлары (мән хүсусилә "Китаби-Дәдә Горгуд" дастаны барәдәки чыхышларыны нәзәрдә тутурам) көстәрир ки, о, мүасир түрколокиjанын ән мүрәккәб елми-нәзәри проблемләринә дәриндән бәләд олмагла галмыр, һәмин билиjи түрк дүнjасынын гаршысында дуран мәсәләләрин практик олараг һәллинә jөнәлдир. Мәсәлән, чәнаб Һеjдәр Әлиjев "Китаби-Дәдә Горгуд" дастанынын 1300 иллик jубилеjи үзрә Дөвләт Комиссиjасынын сон ичласында белә бир һаглы фикир сөjләди ки, "Китаби-Дәдә Горгуд"ун jубилеjинин лазыми сәвиjjәдә кечирилмәси Азәрбаjчан халгынын, түрк дүнjасынын дүшмәнләринә, бизи һеч бир кечмиши олмаjан көчәриләр адландырараг, тарихимизи дананлара тутарлы чавабдыр. Азәрбаjчан президенти ejни заманда көстәрди ки, "Дәдә Горгуд" дастаны бу күн түрк халгларыны jахынлашдырыр, бирләшдирир – буна бизим еһтиjачымыз вардыр. Вә "бунун әһәмиjjәти бир дә ондан ибарәтдир ки, биз артыг бөjүк түрк дүнjасы, түрк халглары, түркдилли халгларын үмуми көкләри, мүштәрәк мәдәниjjәти, тарихи һаггында данышырыг".

Һеjдәр Әлиjев чәнабларынын jалныз Азәрбаjчан дөвләти дејил, бүтөвлүкдә түрк дүнjасы мигjасындакы фәалиjjәти барәсиндә данышаркән мүәллифләр ашағыдакы саһәләри фәргләндирирләр:

" – Азәрбаjчанын игтисади, сиjаси, ичтимаи проблемләринин һәллиндә түрк дүнjасынын имканларындан истифадә етмәк;

– түрк дүнjасынын гүввәләрини бирләшдирмәк, һәр һансы түрк дөвләтинин (хүсусилә бejнәлхалг) проблемләринин һәллиндә түрк дүнjасынын бирkә һәрәкәти тә'мин етмәк;

– түрк дүнjасынын бejнәлхалг нүфузунун даһа да күчләндирилмәсинә чалышмаг вә бунун үчүн һәр бир мүстәгил түрк дөвләтинин имканларындан jарарланмаг вә с. (Бах: Н.Чәфәров. Түрк дүнjасынын фәхри вә jахуд бөjүк түркләрдән бири. - Түрк дүнjасы: хаос вә космос, Бакы, 1998, сәһ. 17). Мәним фикримчә исә, Азәрбаjчан президентинин түрк дүнjасынын мигjасында фәалиjjәтинин саһәләри даһа кениш олуб, кет-кедә jени-jени сфералары әһатә етмәкдәдир. Һеjдәр Әлиjев Мустафа Камал Ататүркүн милли дөвләт гуручулуғу

сahəсиндə тарихин сынағындан уғурла чыхмыш идеjаларыны садəчə гиjмəтлəндирмəклə кифаjəтлəнмир, өзүнүн мүзəффəр фəалиjjəти, мүкəммəл тəфəккүрү илə Мустафа Камал Ататүркдəн сонра түрк дүнjасынын бejнəлхалг сəвиjjədə е'тираф олунан лидеринə чеврилир.

Мəним дəрин инамыма көрə, Һejдəр Əлиjевлə Мустафа Камал Ататүркү, мүхтəлиф мəрһəлəлəрдə jашаjан лидерлəр олсалар да, ашағыдакы үмуми чəһəтлəр бирлəшдирир:

а) халга, Вətənə, милли-мə'нəви ирсə сədагət, үмумбəшəри dəjəрлəрə һөрмət, еһтирам;

б) милли dөвлət гуручулуғуна рəһбəрликdə мəһкəм, стабил ганунчулугла демократизмин үзвү олараг əлагəлəндирилмəси;

в) кəлəчəjə бөjүк инам вə өз фəалиjjətиндə jалныз синхрон уғурларла кифаjətлəнмəjиб уғурлу перспективлəрин нəзəрə алынмасы вə с.

Бу бир һəгигətdир ки, Мустафа Камал Ататүрк Түркиjə Чүмһуриjjətинин тарихинə һəмин чүмһуриjjətин гуручусу олараг дүшдүjү кими Һejдəр Əлиjев də мүстəгил Азəрбаjчан Республикасынын тарихинə артыг онун jарадычысы олараг дүшмүшдүр. Мүстəгил Түркиjə dөвлəти Мустафа Камал Ататүркүн əсəри олдуғу кими, гурулмагда олан мүстəгил Азəрбаjчан dөвлətинин мүəллифи də Һejдəр Əлиjевdир.

Азəрбаjчан президентинин ТРТ-1 телевизиja каналында кетмиш мүсаһибəси бир даһа көстəрди ки, чəнаб Һ.Əлиjев мүкəммəл сиjаси, идеоложи, елми-нəзəри тəфəккүрү илə түрк дүнjасынын, үмумəн мүасир дүнjанын ən бөjүк сиjаси хадимлəриндən, нүфузлу лидерлəриндən биридир.

Бу мəгаləни редаксиjаja тəгдим edəркən Түркиjə Республикасы президентинин мəтбуат хидмəти бүтүн дүнjаja белə бир хош хəбəр jajмышды:

"Ататүркүн "Jурdда сүлһ, чаһанda сүлһ" принсипинə уjғун олараг дүнjада сүлһүн мəһкəмлəнмəсинə, өлкəлəр арасында достлуг, анлajыш вə хош мəрамын инкишафына хидмəт edən көркəмли шəхсləрə тəгдим олунан "Бejнəлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты"нын бу ил Азəрбаjчан Республикасынын президенти һөрмətли Һejдəр Əлиjевə верилмəси Бejнəлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты Комитəсиндə jекдилликлə гəрара алынмыш вə һəмин гəрар Түркиjə Республикасынын президенти тəрəфиндən тəсдиг едилмишдир.

Мүкафат мөвчуд әсаснамәјә ујғун олараг 19 мај 1999-чу ил тарихдә Анкарада кечириләчәк тәнтәнәли мәрасимдә һөрмәтли президентимиз тәрәфиндән һөрмәтли Һејдәр Әлијевә тәгдим едиләчәкдир".

Бунунла әлагәдар олараг һөрмәтли президентимиз Һејдәр Әлијев чәнабларыны "Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты" алмасы мүнасибәтилә тәбрик едир, она доғма Азәрбајчанымызын вә бүтүн түрк дүнјасынын кәләчәји наминә мәһтәшәм фәалијјәтиндә бөјүк уғурлар арзулајырыг.

"Азәрбајчан" гәзети,
15 апрел 1999-чу ил

ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ ВӘ БЕЈНӘЛХАЛГ АТАТҮРК СҮЛҺ МҮКАФАТЫ

XX әсрин сон 30 или Азәрбајҹанын талејинә Һејдәр Әлијев дөврү кими дахил олмагла чағдаш тарихимизин ән парлаг сәһифәләринә чеврилмишдир. Бу илләр Һејдәр Әлијевин дүнја мигјаслы сијаси хадим кими, лидер кими чохшахәли ичтимаи-сијаси фәалијјәти илә сых бағлыдыр.

14 ијул 1969-чу ил Азәрбајҹанын мүасир тарихинә көклү дәјишикликләр, тарихи јүксәлиш, тәрәгги дөврүнә кечид мәрһәләсинин башланғычы кими дахил олмушдур.

О дөврә гәдәр игтисади тәнәззүл вә долғунлуг мәнкәнәсиндә боғулан, тарихи тәрәгги просесиндән јетәринҹә фајдаланмаг имканындан мәһрум олан Азәрбајҹанда милли өзүнүдәрк, өзүнүифадә консепсијасынын сечилмәси өлкәмиз гаршысында јени үфүгләр ачды. Һәмин дөврдән башлајараг Азәрбајҹанда һәјата кечирилән нәһәнк гуруҹулуг планлары кәләҹәк мүстәгил Азәрбајҹан дөвләтинин јаранмасы үчүн әлверишли игтисади-сијаси зәмин, мә'нәви-психоложи мүһит һазырлады. Бу мә'нада инамла демәк олар ки, мүстәгиллик һаггында Конститусија акты гәбул олунанадәк өлкәмиз һөрмәтли дөвләт хадими Һејдәр Әлијевин рәһбәрлији алтында халг тәсәррүфатынын, елмин, мәдәнијјәтин инкишафында әзәмәтли наилијјәтләр газанмыш, тарихи бир јол кечмишдир. Бу просесләр мәһтәрәм Һејдәр Әлијев чәнаблары тәрәфиндән даим һәссаслыгла изләнир вә мәһарәтлә истигамәтләндирилирди. Империја мәркәзинин чидди тәзјигләринә бахмајараг, Азәрбајҹанын милли марагларынын даим ән плана чәкилмәси вә она хүсуси гајғы көстәрилмәси бир рәһбәр кими Һејдәр Әлијевин фәалијјәтинин ана хәттини тәшкил едирди. Республикамызда мүасир сәнаје вә кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин јарадылмасында, нәһәнк тикинти-гуруҹулуг ишләринин һәјата кечирилмәсиндә, елми-техники тәрәггинин ән јени наилијјәтләринин мәнимсәнилмәсиндә, милли кадрларын јетишдирилмәсиндә, онларын вәтәнпәрвәрлик руһунда тәрби-

јәсиндә, милли-мә'нәви дәјәрләримизин горунуб-сахланмасында вә инкишаф етдирилмәсиндә Һејдәр Әлијев феномени данылмаз фактордур. Гејд етмәк лазымдыр ки, 70—80-чи илләрдәки игтисади, елми вә мәдәни тәрәгги букүнкү мүстәгил Азәрбајчанын интибаһ мәрһәләсинә гәдәм гојмасы үчүн зәрури вә е'тибарлы бүнөврәдир. Мәһз бу тарихи хидмәтләри, чаһан-шүмул фәалијјәти мөһтәрәм Һејдәр Әлијеви халгын севимлисинә, бүтүн түрк дүнјасынын әвәзедилмәз лидерләриндән биринә, һәмишәјашар сијаси хадимә чевирмишдир.

Азәрбајчан Республикасынын президенти Һејдәр Әлијевин "Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты"на лајиг көрүлмәси дөвләтимизин башчысынын апардығы дахили вә харичи сијасәт хәттинин сон дәрәчә уғурлу јекуну, тәнтәнәси кими гијмәтләндирилмәлидир. Бүтүн һәјат вә фәалијјәти халга, дөвләтә вә дөвләтчилијә тәмәннасыз хидмәт нүмунәси олан бу бөјүк вә надир шәхсијјәтин мисилсиз тарихи наилијјәтләри мәһз Вәтәнин, бүтүн Азәрбајчанын адына јазылан уғурлардыр.

Кечмиш ССРИ-нин дағылмасы просеси нәтичәсиндә газанылан милли мүстәгиллијә лазымынча саһиб дура билмәјән сабиг игтидар Азәрбајчанын әрази бүтөвлүјүнүн позулмасына, вәтәндаш мүһарибәсинә вә мүстәгиллијин итирилмәси тәһлүкәсинә кәтириб чыхармышды. Нәһајәт, Улу Танры бу халгын, бу милләтин хиласы үчүн көркәмли дөвләт хадими, мүдрик дөвләтчилик зәкасына, зәнкин идарәчилик тәчрүбәсинә малик Һејдәр Әлијеви һакимијјәт олимпинин зирвәсинә учалтды. Халгын тә'кидли тәләбләри илә Һејдәр Әлијев јенидән Бакыја гајытды. Бу, әсл Ататүрк хиласкарлығы, Ататүрк лидерлији вә Ататүрк нүмунәси иди. Вә бу күн Азәрбајчанда мөһкәм, сарсылмаз сабитлијин јаранмасы бу бөјүк шәхсијјәтин әзәмәтини даһа да артыран әсас амилләрдән биридир. Чүнки Һејдәр Әлијевин икинчи дәфә һакимијјәтә гајыдышы өлкәдә хаос, анархија, вәтәндаш мүһарибәси тәһлүкәси, игтисади-сијаси вә һәрби бөһран дөврүнә тәсадүф едирди. Өлкәнин, халгын бу чыхылмаз вәзијјәтдән гуртулушу, чох чәтин вә мүрәккәб тарихи миссијанын јеринә јетирилмәси Һејдәр Әлијевин хиласкар образыны бүтүн дүнјаја бир даһа нүмајиш етдирди. Ағыр сынаг күнләриндә мөһтәрәм Һејдәр Әлијев кәркин сә'јләр баһасына хаос вә анархијаны арадан галдырды, аловланан вәтәндаш мүһарибәси тәһлүкәсини совушдурду, халгын итирилмиш инамыны өзүнә гајтарды. Мүстәгиллијимизә гәним кәсилмиш дахили вә харичи гүввәләрин мәкрли ојунларынын, дөвләт чеврилиши чәһдләринин, сепаратчылыг мејлләри-

нин гаршысына сипәр чәкилди, өлкәдә сабитлијин вә әмин-аманлығын бәргәрар олмасы үчүн тә'хирәсалынмаз тәдбирләр һәјата кечирилди. Гыса заман кәсијиндә Азәрбајчанын дөвләт мүстәгиллији дөнмәз характер алды, өлкәмизин һагг иши, әдаләтли мөвгеји дүнја бирлији, нүфузлу бејнәлхалг тәшкилатлар, апарычы дөвләтләр тәрәфиндән дәстәкләнди. Тәчавүзкар дүшмәнин дәф олунмасы, өлкәмизин әрази бүтөвлүјүнүн бәрпасы үчүн е'тибарлы тә'минат верәчәк орду гуручулуғу ән үмдә вәзифә кими өн плана чәкилди.

Бу саһәдә көрүлән ишләр артыг өз бәһрәсини вермишдир. Бу күн там мәс'улијјәтлә вә бөјүк мәмнунлуг һисси илә гејд едә биләрик ки, Азәрбајчанын дүшмәнә чаваб верә биләчәк, тәчавүзкары кериjә отурда биләчәк күчлү милли ордусу вардыр.

Сон илләрдә өлкәдә базар игтисадијјаты принсипләринин бәргәрар олмасы, әсаслы ислаһатларын һәјата кечирилмәси, Азәрбајчанын дүнја игтисадијјатына интеграсијасы, республикамыза харичи инвесторларын чәлб едилмәси истигамәтиндә әлдә олунан наилијјәтләр, бир сыра бејнәлхалг лајиһәләрдә Азәрбајчанын фәал иштиракы, Гафгаз вә Хәзәрјаны бөлкәдә онун апарычы ролу күнүмүзүн үрәкачан реаллығыдыр. Дүнја дөвләтләринин Азәрбајчана артан марағы чохсајлы проблемләримизә һәссас мүнасибәти, јурдјувасындан дидәркин дүшмүш бир милјондан артыг сојдашымыза һәм ајры-ајры өлкәләр, һәм дә нүфузлу бејнәлхалг тәшкилатлар тәрәфиндән гајғы вә һуманитар јардым көстәрилмәси Һејдәр Әлијевин уғурлу бејнәлхалг сијасәтинин бариз тәзаһүрүдүр.

Бүтүн бунлар мәһтәрәм Һејдәр Әлијевин лајиг көрүлдүју Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафатына онун чох бөјүк мә'нәви һаггы олдуғуну сүбут едир. Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты Мустафа Камал Ататүркүн "Јурдда сүлһ, чаһанда сүлһ" принсипинә ујғун олараг, дүнјада сүлһүн мәһкәмләнмәсинә, өлкәләр арасында достлуг, анлашма вә хош мәрамын инкишафына хидмәт едән ән мүһүм тәшкилатлара вә көркәмли шәхсијјәтләрә тәгдим олунур.

Мүкафат илдә бир дәфә Түркијәнин баш назиринин рәһбәрлик етдији Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты Комитәсинин гәрары илә верилир. Мүкафата намизәдләр Түркијә президенти, Түркијә Бөјүк Милләт Мәчлисинин сәдри, комитәнин үзвләри, БМТ-нин баш катиби, Түркијәдә фәалијјәт көстәрән харичи өлкә сәфирләри, әввәлчә бу мүкафаты алмыш шәхсләр тәрәфиндән ирәли сүрүлүр.

Комитәнин тәркибинә Түркијәнин 17 ән көркәмли дөвләт, ичтимаи-сијаси вә елм хадимләри дахилдир. Комитә ил әрзиндә дүнјада

кедән сијаси просесләри, бу просесләрә әһәмијјәтли тә'сир көстәрән бејнәлхалг тәшкилатларын, дөвләтләрин, мүһүм ичтимаи гурумларын вә көркәмли хадимләрин фәалијјәтини тәһлил едир, верилән намизәдләр ичәрисиндә үмуми рә'јлә Ататүркүн сүлһ, достлуг, анлашма вә хош мәрам принсипинә ән чох хидмәт көстәрәни сечир.

Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты Ататүркүн гызыл сујуна салынмыш күмүш бүстү, гызыл дөш нишаны, пул мүкафатындан вә дипломдан ибарәтдир. Диплом Түркијә президенти тәрәфиндән имзаланыр вә тәгдим едилир. Пул мүкафатынын мигдары һәр ил Мүкафат Комитәси тәрәфиндән мүәјјән едилир. 1999-чу ил үчүн бу мүкафат мин әдәд "Түркијә Чүмһуријјәт алтыны" мигдарында мүәјјән едилмишдир.

Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты Ататүркүн Гуртулуш мүбаризәсинә башладығы 19 мај күнүндә Түркијә президенти тәрәфиндән бу мәгсәдлә хүсуси тәшкил едилмиш мәрасимдә тәгдим едилир. Мүкафат алмыш тәшкилат рәһбәри, јахуд шәхс "Ататүрк вә дүнјада сүлһ" мөвзусунда мә'рузә илә чыхыш едир.

Тә'сис едилдији 1986-чы илдән башлајараг Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты НАТО-нун баш катиби Жозеф Лунса, Алманијанын кечмиш президенти Рихард Фон Вајтзеккерә, Јапонија шаһзадәси Такаһито Микасаја, Түркијәнин 7-чи президенти Кә'нан Еврено, Америка Бирләшмиш Штатларынын көркәмли алими Бернард Левисә, Түркијә Гызыл Ај Чәмијјәтинә, ЈУНИСЕФ-ә, Боснијада сүлһү горујан Түркијә сүлһмәрамлы гүввәләринә верилмишдир.

Мүкафат һәр ил үчүн нәзәрдә тутулса да, комитә лајигли намизәд сечә билмәдији илләрдә һәмин мүкафат верилмир. Бу сәбәбдән 1988-чи, 1991–1994-чү илләрдә мүкафат верилмәмишдир.

Данылмаз һәгигәт будур ки, XX әсрин әввәлләриндә Ататүркүн Түркијәјә бәхш етдији сәадәт, гуртулуш вә сүлһү бизим јүзиллијин сонраларында халгымызын бөјүк оғлу Һејдәр Әлијев Азәрбајчана бәхш етмиш вә тарихә јени мүстәгил Азәрбајчанын јарадычысы, ме'мары кими дахил олмушдур. Түркијә Чүмһуријјәти улу өндәр Ататүркүн шаһ әсәри сајылыр. Мүстәгил Азәрбајчан Республикасы да мөһтәрәм Һејдәр Әлијевин – зәманәмизин Ататүркүнүн шаһ әсәридир. Азәрбајчанын мүстәгиллијинин дөнмәз вә әбәди карактер алмасы Һејдәр Әлијевин гәтијјәтли мөвгејинин, ардычыл мүбаризәсинин, јорулмаз сә'ләринин мәнтиги вә ганунаујғун нәтичәсидир. 1990-чы илдә Һејдәр Әлијевин Нахчыванда илк дәфә дөвләт бајрағы кими учалтдығы мүгәддәс үчрәнкли бајрағымыз бу күн

Азәрбајҹанын башы үзәриндә әзәмәтлә далғаланыр. 90-ҹы илләрдә баш верән зәнкин сијаси просесләр, һүгуги, демократик дөвләт гуруҹулуғу саһәсиндә әлдә олунмуш наилијјәтләр, шүбһә јохдур ки, Азәрбајҹан дөвләтинин, Азәрбајҹан халгынын бу күнү вә кәләҹәји бахымындан сон дәрәҹә бөјүк әһәмијјәтә малик тарихи мәрһәләдир. XXI әсрин астанасында газанылан бу диггәтәлајиг уғурлара көрә буқүнкү вә кәләҹәк нәсилләр түрк дүнјасынын бөјүк оғлу, үмуммилли лидеримиз президент Һејдәр Әлијевә борҹлудурлар.

Мараглы бир паралелә диггәт јетирин. Мустафа Камал паша Әлирза оғлунун адыны дашыја али мүкафат Һејдәр Әлирза оғлуна тәгдим олунмушдур. Бу, һеч дә ади тәсадүф дејил, ејни көкә, ејни соја бағлы олан ики халгын тарихи тале бирлијинин, етнокенетик доғмалығынын рәмзидир. Елә буна көрә дә гардаш Түркијә халгы да бу тәлтифә бизим гәдәр севинир вә бөјүк түрк дүнјасынын хошбәхт кәләҹәји наминә көркин фәалијјәтиндә мөһтәрәм Һејдәр Әлирза оғлуна даһа бөјүк уғурлар арзулајыр.

Президент Һејдәр Әлијев бүтүн һәјаты боју Ататүрк шәхсијјәтинә, Ататүркүн өз вәтәни, халгы вә бүтүн түрк дүнјасы гаршысында мисилсиз хидмәтләринә, унудулмаз дөјүш рәшадәтинә даим хүсуси рәғбәт вә еһтирам бәсләмиш, јүксәк гијмәт вермишдир. Президент Һејдәр Әлијев демишдир: "Мустафа Камал Ататүрк дүнјада XX әсрин ән бөјүк шәхсијјәтләриндән биридир... Дөвләт адамы кими, сијасәт адамы кими вә дөвләт башчысы кими. Өлүмүндән 60 ил сонра да Түркијә халгы онун гојдуғу јол илә кедир. Көрүн, јол нә гәдәр доғру-дүзкүн гурулуб ки, о јолдан нә саға, нә сола дөнмәк мүмкүндүр. Бу, Мустафа Камал Ататүркүн мүдриклијини көстәрир, даһилијини көстәрир, өз халгына бөјүк хидмәтләринин нәтиҹәсини көстәрир...

Јалныз Мустафа Камал Ататүркүн ирадәси, ағлы, зәкасы, гәһрәманлығы, мүдриклији она имкан верди ки, түрк халгынын ичиндән чыхараг Османлы империторлуғунун дағынтыларынын, күлүнүн јериндә јени бир чағдаш дөвләт јаратсын".

Елә бурадаҹа гејд етмәк лазымдыр ки, Азәрбајҹанын буқүнкү мүстәгиллијинин бешији башында көркәмли дөвләт хадими Һејдәр Әлијевин дурмасы тарихи бир миссијадыр, шәрәф ишидир.

Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафатынын лауреаты олан мөһтәрәм Һејдәр Әлијевин бүтүн һәјат вә фәалијјәти нәсилләрә әсл өрнәк вә көзәл нүмунәдир.

1993-ҹү илдән бәри өлкәдә вәтәндаш һәмрә'лијинә, Ермәнистан–Азәрбајҹан мүнагишәсиндә атәшкәсә наил олмасы, сијаси са-

битлијин горунуб мөһкәмләндирилмәси, Гарабағ дүјүнүнүн сүлһ васитәсилә чөзүлмәси сә'ләри Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты лауреатынын уғурлу фәалијјәтинин парлаг тәзаһүрләридир. Бу күн Азәрбајҹан һүгуги, демократик дөвләт гуруҹулуғу јолу илә инамла ирәлиләјир. Тәкҹә бир факты хатырлатмаг јеринә дүшәр. Шәргдә өлүм һөкмүнүн илк дәфә мәһз бизим өлкәдә ләғв едилмәси дә мөһтәрәм Һејдәр Әлијевин тарихи хидмәтләриндәндир.

Бу фактлар өлкәмизин башчысынын бөјүк һуманист сијасәтиндән, Азәрбајҹанын демократик бир дөвләт кими јүксәк имичиндән, инсан һүгугларына садиглијиндән сораг верир.

Һејдәр Әлијевин һәјата кечирдији харичи сијасәт курсу өлкәмизин кеосијаси мөвгејини, рекионда мүхтәлиф дөвләтләрин мараглары дүзкүн гијмәтләндирмәјә әсасланыр, өлкәнин азад базар игтисадијјаты вә демократија јолу илә инкишафына хидмәт едир. Дөвләт башчымызын дүнја шөһрәтли ичтимаи-сијаси хадим, түрк дүнјасынын XX әсрдә јетишдирдији чох надир тарихи шәхсијјәт олмасы илә һәр биримиз фәхр едирик. Өзүнүн мисилсиз инсани кејфијјәтләри – мүдриклији вә инсанпәрвәрлији илә халгын түкәнмәз мәһәббәтини газанмыш үмуммилли лидеримиз бејнәлхалг аләмдә дә тәгдирәлајиг уғурлар газанмышдыр. Азәрбајҹанын тарихи реаллыглар әсасында гурулан харичи сијасәт консепсијасы мәһз мөһтәрәм Һејдәр Әлијевин һакимијјәтә гајыдышындан сонра формалашмыш вә ардычыл сурәтдә һәјата кечирилмәјә башламышдыр. Һазырда бу консепсија үзрә бүтүн дөвләтләрлә бәрабәрһүгуглу мәдәни, игтисади, сијаси әлагәләр јарадылыр вә инкишаф етдирилир.

АБШ, Авропа вә Шәрг өлкәләри илә, түркдилли дөвләтләрлә һәртәрәфли әмәкдашлыг даһа да күчләндирилир. Бүтүн бунлар Гафгаздакы кеосијаси ојунлар үчүн бир васитәјә чеврилмиш Гарабағ мүнагишәсинин тезликлә низама салынмасына, Азәрбајҹанын һагг ишинин дүнја мигјасында кет-кедә даһа чох дәстәкләнмәсинә көмәк едир. Мәһз һәмин уғурлу сијасәтин нәтичәсиндә бу күн фәхрлә демәк олар ки, дүнјанын фөвгәл'дөвләтләри илә мећрибан мүнасибәтләр јарадылмышдыр. Аврасија говшағында мүһүм мөвгеји олан өлкәмиз дүнја бирлијиндә лајигли јерини тутмагдадыр. Инди мүстәгил Азәрбајҹан дөвләти Гафгаз вә Мәркәзи Асија бөлкәсиндә чох бөјүк лајиһәләрин һәјата кечирилмәсиндә, Хәзәрин енержи еһтијатларынын дүнја базарына чыхарылмасында ТРАСЕКА програмынын керчәкләшмәсиндә, тарихи Ипәк јолунун бәрпасында мәркәзи рол ојнајан нүфузлу бир дөвләтә чеврилмишдир.

НАТО-нун 50 иллик јубилеј тәдбирләриндә Һејдәр Әлијевин

чохсајлы көрүшләри Азәрбајчанын мүстәгил сијасәт јеритдијини, кәнар тә'сирләрдән азад, сабит бир демократик һүгуги дөвләтә чеврилмәк әзмини бир даһа нүмајиш етдирмишдир. НАТО-нун "Сүлһ наминә тәрәфдашлыг" програмына гошулмуш Азәрбајчанда бу күн бу стратежи мәгсәдин дәстәкләнмәси тәһлүкәсизлијә вә сүлһсевәр сијасәт јеридилмәсинә даһа бөјүк зәмин јарадыр. Ермәнистан президенти илә апарылан интенсив тәкбәтәк данышыгларын јахын вахтларда бөјүк сүлһ сазишинин имзаланмасы илә нәтичәләнәчәјинә инам артыг һәјати реаллыға чеврилмишдир.

Бәли, даим сүлһ уғрунда мүбаризә апаран, мүнагишә очағынын сөндүрүлмәси үчүн сә'јләрини әсиркәмәјән Азәрбајчан президентинин истәр атәшкәс режиминин горунмасы наминә һәјата кечирдији тәдбирләр, истәрсә дә проблемин динч јолла һәлли истигамәтиндә апардығы фајдалы данышыглар артыг өз бәһрәләрини вермәкдәдир. АТӘТ-ин сүлһмәрамлы гүввәләринин јарадылмасының тәшәббүскары олмасы дөвләт башчымызын парлаг сијаси зәкасынын, узагкөрән, мүдрик харичи сијасәтинин даһа бир нүмунәсидир. "Гафгаз еви" идејасы да меһрибан гоншулуға, сүлһә вә әмин-аманлыға хидмәт едән диггәтәлајиг бир тәшәббүс кими мәһз Һејдәр Әлијевә мәхсусдур.

Елә буна көрә дә АБШ президенти Билл Клинтон, дөвләт катиби ханым Олбрајт, дүнјанын нүфузлу сијаси хадимләри Бжезински, Илгберкер, Чорч Шултс вә башгалары Гафгаз бөлкәсиндә президент Һејдәр Әлијевин сүлһүн вә әмин-аманлығын тә'минатчысы кими хидмәтләрини чох јүксәк дәјәрләндирирләр.

Мөһтәрәм президентимизин апардығы сүлһсевәр сијасәт дүнја дөвләтләри тәрәфиндән јетәринчә дәстәкләнир. Лиссабон саммити президент Һејдәр Әлијевин гәтиҗәтли мөвгеји нәтичәсиндә Ермәнистаны бејнәлхалг аләмдә ишғалчы дөвләт кими танытмышдыр. Азәрбајчанын бу бејнәлхалг дипломатик гәләбәси сонра мүхтәлиф мө'тәбәр тәшкилатлар чәрчивәсиндә апарылан көрүшләрдә, данышыгларда даһа да мөһкәмләндирилмишдир.

Азәрбајчан президенти Һејдәр Әлијевин гардаш Түркијә илә әлагәләрә хүсуси өнәм вермәси харичи сијасәтимизин ән приоритет истигамәтләриндәндир. Һејдәр Әлијевин Сүлејман Дәмирәллә бөјүк достлуғу дөвләтләримизин мөһкәм тәмәл үзәриндә гурулан гардашлыг әлагәләринин инкишафына јени импулслар верир. Бу мә'нада дөвләтимизин башчысынын сүлһ уғрунда апардығы мүбаризәнин Түркијә халғы вә дөвләти тәрәфиндән јүксәк гијмәтләндирилмәси тәбиидир. Сон алты илдә бу истигамәтдә көстәрдији

мисилсиз хидмәтләрә көрә Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафатынын мәһз Һејдәр Әлијевә верилмәси хүсусилә әламәтдар вә тарихи бир һадисәдир.

Билдијиниз кими, Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты бу күнләрдә Анкарада Түркијә президентинин игамәтгаһы олан мәшһур Чанкаја көшкүндә мөһтәрәм президентимизә тәнтәнәли сурәтдә Түркијә Чүмһуријјәтинин президенти һөрмәтли Сүлејман Дәмирәл тәрәфиндән тәгдим олунмушдур.

Мәрасимдә президент Сүлејман Дәмирәл Азәрбајҹан президентинин шәрәфли өмүр јолуна, титаник фәалијјәтинә сон дәрәҹә јүксәк гијмәт вермишдир. Мөһтәрәм Һејдәр Әлијев ҹәнабларынын Чанкаја көшкүндә Түркијәнин дөвләт вә һөкумәт адамлары, елм вә мәдәнијјәт хадимләри гаршысында мәзмунлу, дәрин елми тәһлилләә зәнкин парлаг чыхышы тәгдиметмә мәрасиминин ән јаддагалан тарихи мәгамы олду. Бу, ади бир чыхыш дејилди: бу, бүтүн түрк дүнјасынын кечмиши вә кәләҹәји һаггында елми дәлилләрә, тутарлы тарихи фактлара сөјкәнән әзәмәтли фәалијјәт програмы иди.

Мүкафатын тәгдимолунма мәрасиминин Азәрбајҹан телевизијасы илә ҹанлы јајымына һамымыз түкәнмәз ифтихар һиссилә тамаша етмишик вә бир даһа әмин олмушуг ки, "Биз бир милләт, ики дөвләтик" - дејән Һејдәр Әлијев гардаш Түркијә халгынын үрәјиндә өзүнә нечә лајигли јер тутмуш, нечә бөјүк абидә гојмушдур.

Бөјүк алман философу Фридрих Нитсше демишдир ки, тарих шәхсијјәтләри дејил, шәхсијјәтләр тарихи јарадыр. Бу мә'нада чағдаш Азәрбајҹан тарихинин јарадычысы, дөвләтчилијимизин гуручусу вә хиласкары Һејдәр Әлијевин хидмәтләри данылмаздыр, мисилсиздир.

Һејдәр Әлијев өлкәмизә рәһбәрлик етдији бүтүн илләрдә өз зәнкин тәчрүбәси, јүксәк интеллекти, милли мәдәнијјәтимизә вә мә'нәвијјатымыза дәриндән бәләд олмасы сајәсиндә ардычыл олараг милли тарихи сијасәтимизи уғурла һәјата кечирмишдир. Гаршыдан јени әср, јени ера кәлир. Инанырыг ки, јени XXI әсрин үфүгләриндән бој верән Азәрбајҹанымыз мөһтәрәм Һејдәр Әлијев зәкасынын ишығында даһа парлаг, даһа көзәл күнләрә говушачагдыр. Биз фәхр едирик ки, XXI әсрә президент Һејдәр Әлијевин рәһбәрлији илә кедирик.

"Азәрбајҹан" гәзети,
14 нојабр 1999-чу ил

Мусаныволор

«...МҮТӘХӘССИСИН ҝӨЗҮ ИЛӘ...»

Аз гала ики әср давам едән рус империjасынын әсарәти тәкчә игтисадиjjатымыза дејил, дилимизә, мәдәниjjәтимизә дә көклу тә'сир көстәриб. Дүнjанын гапылары үзумүзә багландыгындан бәшәри дәjәрләри империjанын идеолоҗи сүзкәчиндән кечирилмиш шәкилдә гәбул едирдик. Инди көрүрүк ки, бир халг тале дөjүшүндә нәләри итириб вә онлара саһиб олмаг jолунда нечә чәтинликләрлә үзләшир. Һазыркы тарихи мәрһәләдә биз jени дәjәрләр газаныр, дилимизин, мәдәниjjәтимизин өзүнә гаjыдышындан доган тәзадларла үзләширик. Бу гәбилдән нараһатлыг догуран суалларла әмәкдашымыз Маһал Исмаjылоглу Н.Туси адына АДПУ-нун биринчи проректору, филолокиja елмләри доктору, профессор Низами Мәнаф оглу Худиjевә мүрачиәт едиб. Низами мүәллим Азәрбаjчан-түрк дилинин кечдиjи тарихи jолларын арашдырылмасына һәср олунмуш "Азәрбаjчан әдәби дилинин лүгәт тәркибинин инкишафы", "Азәрбаjчан әдәби дилинин зәнкинләшмә jоллары", "Jазычы дили вә үслубу", "Азәрбаjчан әдәби дилинин совет дөврү", "Тәрчүмә әдәбиjjаты вә әдәби дилимиз", "Азәрбаjчан әдәби дилинин тәшәккүлү" вә с. әсәрләрин, 150-дән чох елми мәгаләнин мүәллифидир. Н.Худиjевлә мүсаһибәни сизин диггәтинизә чатдырмагла редаксиja үмид едир ки, бу, кәләчәк сөһбәтләрин башланғычы олачаг.

— Низами мүәллим, совет дөврүндә Азәрбаjчан дилинин тәдгиги идеоложи чәрчивәдә апарылыб. Инди биз бир халг кими мүстәгиллик газанандан сонра көһнә стереотипләрдән азад олуруг... Бу барәдә сизин фикриниз...

— Мән истәрдим ки, мәсәләjә "романтик" бахымдан jох, ајдын елми мөвгедән jанашаг. Jә'ни бу вә ја башга бир тенденсијаны мүтләг шәкилдә тәсдиг, jахуд инкар етмәклә иш битмир... Азәрбаjчан дилчилиjи бир елм кими, һәгигәтән, әсримизин 20—30-чу илләриндә формалашыб вә бу елмин тарихи көкләри нә гәдәр гәдимә (мә-

сәлән, дејәк ки, Маһмуд Кашғарлыја) кетсә дә, онун мүасир симасыны, характерини Б.Чобанзадә, М.Ширәлијев, Ә.Дәмирчизадә, М.Һүсејнзадә кими тәдгигатчылар мүәјјәнләшдирибләр. 20—30-чу илләрдә Азәрбајҹан — түрк дили аз вә ја чох дәрәҹәдә објектив арашдырылырды. Мүхтәлиф түрк халгларындан олан тәдгигатчылар Азәрбајҹанда практик вә нәзәри дилчилијин ајры-ајры сahәләри үзрә чалышырдылар. Онлар јахшы билирдиләр ки, Азәрбајҹан - түрк дили ән гәдим заманлардан Сибирдән Шәрги Авропаја гәдәр узанан кениш бир әразидә јашајан, шәрәфли тарихә малик олан бир етносун дилидир. Мәсәлән, әслән Крым түркләриндән олан Б.Чобанзадәнин hеч ағлына белә кәлмәзди ки, азәрбајҹанлыларын мәншәјиндә гејри-түрк етнослары дурур... Чүнки о, алим иди, објектив түрколог иди вә ону сахта идеолокијанын чәрчивәсинә салмаг мүмкүн дејилди. Истәр совет идеолокијасы олсун, истәр гејри-совет...

Мән бир даһа тәкрар едирәм ки, 20—30-чу илләрдә Азәрбајҹан филолокијасы, о чүмләдән дә онун тәркиб hиссәси олан дилчилик кифајәт гәдәр објектив иди вә бөјүк имканлары варды, бир елм кими түркләрин, хүсусән Азәрбајҹан түркләринин марағыны әкс етдирирди. Бу марағы көрүнүр, чиловламаг hәлә мүмкүн дејилди.

30-чу илләрин орталарындан е'тибарән әввәл тәдричән, сонра исә сүр'әтлә Бакыдакы објектив елми дилчилик, үмумијјәтлә, филолокија мүһити позулду, "гырмызы дилчи"ләр мејдана чыхдылар... Лакин "гырмызы дилчи"ләрин елми-тәдгигатлары тарихиләшмәди, халгын hафизәсиндә өзүнә јер тутмады. Јахшы ки, М.Ширәлијев, Ә.Дәмирчизадә, М.Һүсејнзадә вә онларын тәләбәләри бу илләрдә дә Азәрбајҹан дилчилијинин бүтүнлүклә симасызлашмасына мане олдулар. Имкан вермәдиләр ки, 20—30-чу илләрин түрколожи ән'әнәләри бүтүнлүклә унудулсун...

Артыг он—он беш илдир ки, дилчиләримиз тарихә, әдәбијјата даһа күчлү мејл едир вә азәрбајҹаншүнаслыгда кејфијјәт дәјишикliји јаратмаға, ону милли әсаслар үзәринә галдырмаға чалышырлар. Бу просес хилас олмаға чан атан милли руһун өзүнүифадәсидир. Әлавә едим ки, олдугча ағрылы просесдир, hеч шүбhәсиз бөјүк тәфәккүр потенсиалы тәләб едир.

Азәрбајҹан дилчиси өзүнү о заман азад hисс едәҹәк ки, hәмин потенсиала јиjәләнсин. Јә'ни Азәрбајҹан дили мүстәгил дөвләтин дили кими арашдырылсын.

Јери кәлмишкән дејим ки, кечмиш ССРИ-нин дикәр түркдилли халгларына нисбәтән Азәрбајчан дилинин јаддашында дөвләтә хидмәт етмәк функсијасы олуб. Ахы доғма дилимиз 2 дәфә – Шah Исмајыл Хәтаи дөврүндә (Сәфәвиләр дөврү) вә Азәрбајчан Демократик Чүмһуриҗјәти заманы дөвләт дили кими фәалиҗјәт көстәриб. Дүнјанын бир чох өлкәләри илә әлагәләр, јазышмалар һәм дә Азәрбајчан дилиндә апарылдығындан һәмин өлкәләрин архивләриндә бу сәнәдләрин әксәриҗјәти инди дә сахланылыр.

– Сизин китабларыныздан бири «Азәрбајчан әдәби дилинин совет дөврү» адланыр. Белә бөлкү идеоложи гурулушла бағлыдыр, јохса һәгигәтән совет дөврү Азәрбајчан әдәби дилинин јени мәрһәләсидир?..

– Дүз дејирсиниз. Мәним китабларымдан бири "Азәрбајчан әдәби дилинин совет дөврү" адланыр. Бурада Азәрбајчан әдәби дилинин лүғәт тәркибинин тәдгиги, терминолокија, орфографија, орфоепија мәсәләләри илә јанашы Чәнуби Азәрбајчан әдәби дилинин инкишаф јоллары да арашдырылыр.

Галды суалынызын әсас чаны – бөлкү мәсәләси. Әдәби дилимизин милли дил әсасында сүр'әтли инкишафы вә нормалашмасы әсасән совет дөврүнә – XI Гызыл Ордунун Азәрбајчаны ишғалындан ССРИ-нин дағылмасына гәдәр олан дөврә тәсадүф едир. Совет дөврү дилимизин инкишафында бир мәрһәләдир. Ону инкар етмәк олмаз. Бу, тарихдир, өзү дә халгын 70 иллик тарихи. Мүтәхәссисләрә мә'лумдур ки, әдәби дилин тарихи, үмумиҗјәтлә, дилин тарихиндән фәргләнир. Азәрбајчан дили совет дөврүндә аз дәјишикликлија мә'руз галмајыб, анчаг әсас дәјишиклик мәһз Азәрбајчан әдәби дилиндә кедиб; мәсәлә онда дејил ки, һаггында бәһс олунан дәјишиклик мүсбәт, ја мәнфи, тәбии, ја гејри-тәбиидир, мәсәлә ондадыр ки, белә бир просес кедиб вә һәм дә о шәкилдә кедиб ки, инди ону бүтөв бир дөвр адландырмаг олар.

Бу дөврүн башлыча хүсусиҗјәти ондан ибарәтдир ки, әдәби дилимиз норма вә үслуб чәһәтдән милли әсаслар үзрә даһа чох инкишаф едәрәк күтләвиләшиб. Дилин сосиал базасы кенишләниб вә о, милли мәдәниҗјәтимизин әсас ифадә васитәсинә чеврилиб. Бунунла јанашы әлифбанын тез-тез дәјишдирилмәси нәтичәсиндә әдәби дилин фонетик нормасы әсаслы дәјишиклија уғрајыб. Лүғәт тәркибинә јүзләрлә, минләрлә сөз дахил олуб: бунларын әксәриҗјәти рус вә Авропа дилләриндән, бир һиссәси исә дахили имканлар һесабына

(анчаг јенә дә "идеоложи" тәзјиглә, мәсәлән: ленинчи, зәрбәчи, әмәккүн вә с.) јараныб, јајылыб, һәтта күндәлик үнсијјәт дилимиздә өзүнә јер тапыб... Азәрбајчан әдәби дилинин үслублары совет дөврүндә о гәдәр бөјүк дәјишикликләрә мә'руз галыб ки, он илләрин "арашдырмалары" һәлә дә онун һесабатыны апарыб баша чатдыра билмир. Елә һесабатсыз-филансыз да көрүнүр ки, С.Вурғунун дили нә М.Һадинин, нә дә М.Фүзулинин дилидир. Мәммәд Чәфәрин дили Фирудин бәј Көчәрлинин дили олмадығы кими, "Совет кәнди" гәзетинин дили дә "Әкинчи" гәзетинин дили олмајыб... Јә'ни бу күн дә, әлли–јүз ил бундан сонра да һансы ад алтында олурса-олсун, һаггында данышылан дөврүн әдәби дилиндән ајрыча бәһс етмәјә еһтијач олачагдыр...

Буну да гејд етмәлијәм ки, Азәрбајчан әдәби дилинин Шималдакы вә Чәнубдакы фәалијјәтинин мүгајисәси көстәрир ки, Шималда һәр һалда инкишаф үчүн аз-чох шәраит олуб. Әкәр биз бир халг кими лазыми гәдәр истифадә етмәмишиксә, демәли, мәнфур идеолокијанын күнаһынын һеч олмаса бешдә бири гәдәр дә өз күнаһымыз вар. Азәрбајчан - түрк дили анчаг вә анчаг Азәрбајчан түркүнүн башында, тәфәккүрүндә инкишаф едә биләр. Шималда да, Чәнубда да...

– Октјабр чеврилишинә гәдәр түрк халглары бир-бири илә даһа асанлыгла анлашырдылар. Инди исә түрк халглары, һәтта бир-бири илә данышанда аз гала тәрчүмәчијә еһтијач дујурлар...

– Мән исә дејәрдим ки, түрк халглары XI Гызыл Ордунун тәчавүзүнә гәдәр јох, ондан даһа габаглар – Азәрбајчан вә Орта Асија өлкәләринин Русија тәрәфиндән ишғалына гәдәр бир-бирини даһа асан баша дүшүрдүләр. Руслар түрк халгларынын мәмләкәтләрини ишғал етдикдән сонра амансызчасына руслашдырма сијасәти апарыб, әслиндә исә түрк халгларыны бир-бириндән узаглашдырмаға чалышыблар. Она көрә дә бу халгларын дили, мәдәнијјәти, адәт-ән'әнәси сыхышдырылыб. Гоһум дилләр о заман инкишаф едәр, зәнкинләшәр ки, һәмин халглар бирбаша бир-бири илә һәртәрәфли вә чохсаһәли әмәкдашлыг етсинләр. Лакин тале елә кәтириб ки, дөвләт дили вә ја һаким дил рус дили олдуғу үчүн түрк халглары бир-бири илә әсасән рус дили васитәсилә үнсијјәтдә олублар. Бу просес Октјабр чеврилишиндән сонра даһа да күчләниб. Һәтта нә гәдәр күлүнч олса да рус дили түрк халгларынын "икинчи ана дили" кими тәблиғ олунурду.

Түрк халгларынын бир-бири илә үнсијјәтиндә тәрчүмәчијә еһтијачын дујулмасына башга бир сәбәб дә онларын бир чохунун доғма дилиндә орта мәктәбин олмамасы иди. Совет һакимијјәти илләриндә газах, түркмән, өзбәк, башғырд, татар, гагауз вә башга түрк халгларынын доғма дилләриндә али вә орта мәктәб олмајыб. (Јахуд чох аз олуб). Јад дилдә тәһсил алмаг онларын түрклүкдән узаглашмасыны сүр'әтләндирирди.

Инди түрк халгларынын мүстәгиллијә гәдәм гојмасы, онларын арасында бирбаша әлагәләрин бәрпа едилмәси үнсијјәт васитәсинин түрк дилиндә апарылмасыны зәрурәтә чевирир.

Һәлә XIX әсрин сону, XX әсрин әввәлләриндә бөјүк Исмајыл бәј Каспрински (Гарпралы) үмумтүрк әдәби дилинин нәзәријјәсини вә практикасыны мүәјјән мә'нада ишләјиб һазырлады. "Тәрчүман" гәзети бу саһәдә әһәмијјәтли тәчрүбә верди... Анчаг халглара "мүстәгиллик" вермиш Октјабр ингилабы түрк халгларыны да "мүстәгилләшдирди", бир-бириндән ајырды, сонра да гаршы-гаршыја гојду...

Азәрбајчанын бүкүнкү мүстәгилләшмәси идејасы да, бир мүтәхәссис кими һисс едирәм ки, бә'зән вулгарлашыр, ифрат мүстәгиллик хәстәлијинә чеврилир: аз гала рајонлар, кәндләр өз "бајрағыны" галдырыр. Мүстәгиллик һисси бизи түрк дүнјасындан ајырачагдырса, демәли, бурада нә исә гејри-тәбиидир...

Истәјирәм мәни дүзкүн баша дүшәсиниз...

Һеч ким мәни инандыра билмәз ки, үмумтүрк әдәби дилинә, јә'ни әксәр түркләрин анлајачағы ваһид әдәби дилә еһтијач олмајыб... Дејәрдим ки, олуб вә һәмишә дә олачагдыр!...

Совет дөврүндә, хүсусилә 30-чу илләрдән сонра түркүн сөзүнү түркә мүтләг рус дејиб. Һәр шеј бир тәрәфә, түрколожи конфранслар, мүшавирәләр дә, бир гајда олараг, рус дилиндә апарылыб, һалбуки мәһз бу чүр јығынчагларда үмумтүрк әдәби дилинин әсаслары формалашмалы иди.

Мән күман едирәм ки, һәләлик үч түркчәдән истифадә етмәк вә бунларын әсасында үмумтүрк әдәби дили "јаратмаг" мүмкүндүр: оғуз дили – Гафгаз – Кичик Асија; гыпчаг әдәби дили – Урал – Волгабоју вә Газахыстан; карлуг-ујғур әдәби дили исә Мәркәзи (Орта) Асија түрк рекионларында ишләдилә биләр. Бурадан исә тәдричән һәмин оғуз, гыпчаг вә карлуг-ујғур хүсусијјәтләрини диалектик шәкилдә еһтива едән ваһид әдәби дилин перспективи көрүнәчәкдир.

Түрк дили диалектләринин, jə'ни тəбии, чанлы дилин вahид систем тəшкил етмəси дə бу барədə никбин фикирдə олмаға имкан верир. Нəhajət ки, узун заман көзлədijимиз "Азəрбajчан дилинин диалектоложи атласы" чапдан чыхды... Атласын əhəмиjjəти шəксиздир. Анчаг бу атлас о заман даhа əhəмиjjətли оларды ки, үмумиjjətлə, түрк диалектоложи атласынын тəркиб hиссəси кими бахылсын. Бəлкə дə бу фикир бə'зи диалектологларын е'тиразына сəбəб олачаг. Анчаг həр hалда мənə елə кəлир ки, артыг Азəрбajчан диалектолокijасындан jох, үмумиjjətлə, түрк диалектолокijасындан данышмаг лазымдыр. Мүстəгил шəкилдə Азəрбajчан диалектлəриндəн бəhс етмək, hətта елми-методоложи бахымдан гүсурлудур, совет дилчилијинин тəзјигинин нəтичəсидир...

— Совет дөврүндə бир нечə дəфə əлифба дəjишмəси илə үз-үзə галмышыг, бунун нə гəдəр бөjүк фачиə олдуғуну сөзлə тəсəввүр етмək олдугча чətиндир. Латын графикасына кечмək дə дилчиләр гаршысында jени проблемлəр jарадыр...

— Мənə белə кəлир ки, əрəб əлифбасындан латына кечмək мүтəрəгги hадисə иди, тарихи əсаслары варды вə кифajət гəдəр дүшүнүб-данышылдыгдан сонра həjата кечирилди. Латындан кирилə кечид исə провакасија иди — hеч бир hазырлыг олмадан, hеч кəслə мəсləhətləшмədən, оғрунча həjата кечирилди. Həмин провакасијанын нəтичəсидир ки, бу күн Азəрбajчан халгыны нəинки ики, hətta үч jерə парчалаја биләчək бир проблемлə үзləшмишик. Көрүн 30-чу илләрин "əмəлиjjаты" бизи нə заман вə нечə мүрəккəб бир вəзиjjətдə hаглады, бизи нечə гаршы-гаршыја гојду... Бурада мүмкүн гəдəр тəмкинли олмаг лазымдыр, анчаг вə анчаг үмумтүрколожи мигјас вə кејфиjjətдə дүшүнмək лазымдыр. Кирил əлифбасы артыг Азəрбajчан дилинə, үмумиjjətлə, түрк дилləринə, биринчи нөвбəдə, мə'нəви бахымдан jарамыр, бу əлифбаны көрүнүр, həр шejдən əввəл, XI Гызыл Ордунун бизə көз дағы олан hejкəли илə мүгајисə етмək олар. О да галыр, бу да... Əрəб əлифбасы бизим үчүн нə гəдəр тарихи, нə гəдəр колоритли бир hадисə олса да, түрк дилləринин фонетикасыны əкс етдирмək имканына малик дејил. Она көрə дə əрəб əлифбасына кечмək барədə тə'кид едənләр, фикримчə jанылырлар, əлифбанын əсас функсијасыны нəзəрə алмырлар... Дүздүр, əрəб əлифбасы ən кечи XI əсрдən бəри түрк дилләринə, о чүмлədən Азəрбajчан дилинə хидмət көстəриб, лакин бүтүн дөврләрдə, ејни заманда həмин дилләрин деформасијасына, "позулмасына" да сəбəб олуб.

Кирил әлифбасыны узун заман ишлətдикдən сонра әрәбə кечмək həддиндən артыг чətиндир. Чүнки биз Азәрбајчан дилинин фонетик гурулушуну артыг кирил әлифбасы әсасында мәнимсəмишик, фонетик вариантлар, вариасијалар ајрылыб, мүәјјənləшиб; әрәб әлифбасы исə həмин вариантларын, вариасијаларын арадан галдырылмасы илə олунмалыдыр ки, бу да психоложи чəhətдən гејри-мүмкүндүр... Латын әлифбасы исə həмин бахымдан hеч бир чətинлик төрətмир.

Әлбəттə, биз кириллə јазанда да Гур'аны әрəбчə охујурдуг, латына кечəндə дə белə олачаг вə тəбии ки, әрəб әлифбасы бизим үчүн өз тарихи мүгəддəслијини həмишə горујуб сахлајачагдыр; бир дə ону горујуб сахлајачагдыр ки, бизим тəфəккүр мəдəниjjətимизин тарихиндə hүруфизм адланан хүсуси бир чəрəјан вар, әрəб hуруфатынын символикасы вар, поетикасы вар... Латын әлифбасы буна мане олмур, əксинə, бизи үмумдүнја мигјасына чыхарыр вə мүгəддəс сајдығымыз емосијалары да həмин сəвиjjədən тəгдим етмəјə имкан ачыр.

– Чох гəрибədир ки, азəрбајчанлы Азəрбајчан дилиндə тəмиз даныша билмир. Буну доғуран сəбəбləр hансылардыр?

– Мən исə дејəрдим ки, бүтүн азəрбајчанлылар јох, əсасən шəhəр јериндə јашајан бир груп азəрбајчанлы доғма дилиндə тəмиз даныша билмир. Бунун сəбəби чохдур, həм дə садədир. Əввəла, узун илләр Азəрбајчан дилинин дөвләт сəвиjjəсиндə сыхышдырылмасы шəhəр јерләриндə өзүнү daha тез бүрузə вериб вə рус дили Азəрбајчан дилини үстəлијиб. Рус дилиндə ушаг бағчалары, мəктəбләр сүн'и сурətдə артырылыб. Həм дə онларын мадди-техники базасы јахшы олдуғундан бир чох аиләләр өз ушагларыны həмин мəктəбләрə гојублар.

Икинчиси, бир гајда олараг, рəhбəр вəзифəләрə рус дилини биләнләр вə əсасən рус тəhсиллиләр гəбул едилирди. Буна көрə дə бир чох аиләләр ушагларыны мəчбуриjjət гаршысында рус мəктəбләринə веридиләр. Конститусијанын зиддинə олараг республикада əслиндə рус дили дөвләт дили олдуғундан вə јухары "ешалонун" бүтүн пилләләриндə ади данышыг рус дилиндə апарылдығындан истər-истəмəз бу дил кениш јајылырды.

Үчүнчүсү, бир груп азəрбајчанлы гарышыг аилə гурдугдан сонра ханымынын хатиринə көнүллү олараг доғма дилиндən имтина

едиб. Һәтта аиләнин бүтүн үзвләри бир кәлинә көрә рус дилиндә данышмаға мәчбур олублар.

Бир груп азәрбајчанлы исә дикәр азәрбајчанлыдан фәргләнмәк вә ја "савадлы" олдуғуну нүмајиш етдирмәк үчүн рус дилиндә данышмағы үстүн тутуб.

Бир дә көрүнүр, она көрә јахшы данышаммырыг ки, конкрет олараг нә дејәчәјимизи билмирик; мүхтәлиф милләтләрин арасында галыб каһ онун, каһ бунун сөзүнү демәк она кәтириб чыхарыб ки, өз сөзүмүзү унутмушуг, "дипломат" олмушуг. Онларла ше'р, нәср китабларыны, мәгаләләри, монографик әсәрләри охујуб көрүрсән ки, мүәллифин, садәчә олараг, һеч бир сөзү јохдур, анчаг данышыр, јазыр... Дил боша ишләјәндә јејилир, дидилир, хараб олур...

Белӛликлә, тәфәккүрүмүз дә тәзјигә мә'руз галыр, дилимиз дә. Һалбуки һәр милләтин дилини онун тәфәккүрү һәрәкәтә кәтирмәлидир вә һәмин тәфәккүр һәмин дилин бүтүн организминә дахил олмалы, ону ојатмағы бачармалыдыр – ағыллы башлары башга дилләрдә данышмаға чан атан милләтин дили мијанә башларын ихтијарына кечир, баш дилә, дил баша јүк олур.

Күманымыз милли мүстәгиллик һәрәкатыдыр...

– Мүстәгил дөвләт гаршысында чидди проблемләр дурур. Тәәссүф һисси илә демәлијик ки, әдәби дил гајнаглардан бәһрәләнсә дә нә рәсми, нә техники, нә дә елми үслуб күтләвиләшмәјиб.

– Мүстәгил дөвләт һәмишә халгыны өз проблемләри илә бирбаша, гаршы-гаршыја гојур, зиддијјәтләри коршалтмыр, нечә вар, о чүр көстәрир. Белә проблемләрдән бири дә әдәби дилин (хүсусилә онун рәсми вә елми үслубунун) анлашыглы олуб-олмамасыдыр. Бу мәсәләнин ики тәрәфи вар: биринчиси, әдәби дил күтләвиләшмәлидир, икинчиси, күтләләр әдәбиләшмәлидир... Рәсми, техники, елми вә с. тәфәккүрүн күтләвиләшмәсинин һәдди олдуғу кими, рәсми техники, елми вә башга үслубларын да садәлик, анлашыглыг һәдди вар, бу һәдди кечәндә үслуб өз характерини итирир, олур чичи-бачы сөһбәти (бизим бә'зи "елми" китабларымыз кими).

Рәсми сәнәдләрин узун заман рус дилиндә һазырланмасы, елми-техники әдәбијјатын әсасән русча нәшр олунмасы Азәрбајчан дилинә гаршы әмәлли-башлы гәсд сајылмалыдыр вә күман едирәм ки, биз бу саһәдә чох бөјүк чәтинликләрә уғрашачағыг, чох бөјүк манеәләри арадан галдырмалы олачағыг. Шәхсән мәним гәнаәтим

беләдир ки, һәр һансы азәрбајчанлы мүтәхәссис мүтләг вә мүтләг Азәрбајчан-түрк дилиндә јазмалыдыр, әкәр еһтијач олса, гој башга дилләрә мәһз бу дилдән тәрчүмә едилсин.

— Сизин јени чапдан чыхан «Азәрбајчан әдәби дилинин тәшәккүлү» адлы китабыныз Азәрбајчанын дөвләт мүстәгиллији бәрпа олундуғу вахтдан сонра дилчилик саһәсиндә илк тәдгигат әсәрләриндәндир. Јени китабыныз һаггында нә дејә биләрсиниз?

— Азәрбајчан халгынын дилинин тәшәккүлү мәсәләси бир сыра тәдгигатчыларын, хүсусилә Ә.Сумбатзадә, И.Әлијев кими танынмыш тарихчиләрин әсәрләриндә дәфәләрлә долашдырылыб. Белә бир фикир ардычыл олараг јеридилиб ки, куја түркләр (мараглыдыр ки, онлары түрк јох, мәһз түркдилли етнослар адландырырлар) Азәрбајчан әразисинә сонралар, јә'ни III—IV әсрләрдән IX—XI әсрләрә гәдәрки дөврдә мүхтәлиф мәрһәләләрлә кәлибләр. Белә мүлаһизәләр Азәрбајчан халгынын вә дилинин тарихини тамамилә тәһриф едир. Совет дөврүндә, хүсусилә 30-чу илләрдән е'тибарән Гафгаз бүтүнлүклә түркләрдән "алыныб" гејри-түркләрә (Гафгаз диллиләрә, һинд - авропалылара вә үмумијјәтлә, кимлији билинмәјән "гејри-түрк диллиләрә) верилди. Гејри-түрк мәнбәләриндә (шүбһәсиз, V әсрдән сонра) тапылан түрк сөзләри түркләрин Гафгаздакы јеканә "из"ләри е'лан олунду. Мәсәләнин мүрәккәблији бундан ибарәт иди ки, ејни заманда бүтүн дүнјада, хүсусилә совет тарихшүнаслығында түркләрин "сыхышдырылмасы" просеси кедирди.

Азәрбајчан дилчилијинин көркәмли нүмајәндәләри узун заман Азәрбајчан әдәби дилинин (үмумијјәтлә, Азәрбајчан дилинин) мәншәји мәсәләсини арашдырмагдан чәкиниб, һаким идеолокијанын көстәришләрини гәбул етмәклә кифајәтләнибләр. Бу мөвге 30-чу илләрдән 50-чи илләрә гәдәр мөһкәм олуб вә сонракы дөврдә дә, хүсусилә тарихшүнаслыгда давам етдирилиб. Әсримизин 70-чи илләриндән башлајараг Азәрбајчанда түркләрин гәдимдән мөвчуд олмасы идејасы јенидән дирчәлдилсә дә, елә билирәм ки, бу саһәдә көрүләси ишләр һәлә чохдур. Хүсусилә ерамызын илк әсрләриндән е'тибарән гоншу дилләрдәки мәнбәләрдә әксини тапмыш түрк-гыпчаг дил фактларынын системли арашдырылмасы бу бахымдан диггәти чәлб едир. Оғузларын күтләви кәлишинә гәдәрки, тәхминән мин иллик бир дөврдә Азәрбајчанда түрк-гыпчаг мәншәли диалектләр үмумхалг дили вә һәтта әдәби дил олмушдур.

Бундан башга, мән һәмин китабымда белә бир методика тәклиф едирәм: "Китаби-Дәдә Горгуд"да күчлү оғуз кејфијјәти илә јанашы гыпчаг үнсүрләринә дә диггәти чәкирәм вә мүхтәлиф паралелләр кәтириб әсасландырмаға чалышырам ки, бурада икинчисинин үстүнлүјү илә ики әдәби дил – гыпчаг вә оғуз дилләри (диалект, јахуд тајфа дили јох) гаршылашыр вә нәтичә е'тибарилә говушур. Сонракы дөврүн мәнбәләри дә (мәсәлән, И.Һәсәноғлунун, И.Нәсиминин, М.Фүзулинин дили) һәмин гаршылашма вә говушма просесинин тарихи мөвчудлуғуну тәсдиг едир... Үмумијјәтлә, китабын мөвзусу Азәрбајчан дилинин дејил, Азәрбајчан әдәби дилинин тәшәккүлү мәсәләси олдуғуна көрә нисбәтән сонракы дөврүн, ерамызын биринчи миниллијинин дил просесләри арашдырылыр, халгын мәншәји (етнокенез) вә үмумијјәтлә, дилин мәншәји (глоттокенез) мәсәләләринә әдәби дилин тәшәккүл тарихини ишыгландырмаға көмәк едәчәк гәдәр тохунулур.

Бу китаб барәдә мүтәхәссисләрин вә үмумијјәтлә, Азәрбајчан ичтимаијјәтинин фикри мәни чох марагландырыр, мүзакирәләрә, мүбаһисәләрә еһтијач дујурам вә әминәм ки, һәмин китаб ән азы Азәрбајчан дилчилијинин диггәтинин әдәби дилин тәшәккүлү проблеминә бир даһа чәлб олунмасына, әсаслы нәтичәләрә кәлинмәсинә имкан верәчәкдир.

Биз халгымыз үчүн ән чәтин тарихи мәгамда јашајырыг. Она көрә дә һәр бир зијалы, тәдгигатчы, хүсусилә дә дилчи инди халгын талејинә даһа јахын олмалы, онун бу күнү вә кәләчәји үчүн бачарығыны әсиркәмәмәлидир. Она көрә ки, дилчиләрин мәшғул олдуғу саһә ән мүгәддәс саһәдир – ана дили милләтин мә'нәви дирилијидир.

– Мүсаһибәјә көрә тәшәккүр едирәм.

"Ајдынлыг" гәзети,
21, 28 феврал 1992-чи ил

«ДЕЈӘ БИЛӘРӘМ КИ...»

– Низами мүәллим, кәлин әввәлчә адымызы мүәјјәнләшдирәк: Азәрбајҹан милләти, јохса түрк милләти? Сонра кечәк дилимизә: Азәрбајҹан дили, јохса түрк дили?

– Јахшы олар ки, әввәлчә дилимизин адыны мүәјјәнләшдирәк, сонра кечәк миллә тимизә... Чүнки дилимизин етник типолоҝијасы даһа ајдындыр вә һеч бир мүбаһисәјә еһтијаҹ олмадан мүәјјәнләшдирилә биләр. Бизим данышдығымыз дил кифајәт гәдәр гәдим тарихә малик, мүхтәлиф шифаһи вә јазылы мәнбәләрдә тәзаһүр едән Азәрбајҹан түрк дилидир, јахуд Азәрбајҹан түрҹәсидир – бу дилин, үмумијјәтлә, "түрк дили" адланмасы (парламентин гәрар вердији кими), һеч шүбһәсиз, дүзкүн дејил. Миллә тимизин адына кәлдикдә исә биз Азәрбајҹан түркләриҹик, гејри-түрк мәншәли азәрбајҹанлылар да бу үмуми адда (азәрбајҹанлы адында) еһтива олунур; көрүнүр, һәмин гејри-түрк мәншәли азәрбајҹанлыларын өзләрини хүсуси милләтләр кими тәгдим етмәси чох-чох гәдимләрдән кәлән тарихи просесләрин (етносларын милләтә чеврилмәсинин) зиддинәдир, әлаһәзрәт тарихә гаршы чыхмагдыр ки, бир нәтичәси олачағыны күман етмирәм...

Азәрбајҹан түркчәсинин дөвләт сәвијјәсиндә ишләнмәси тарихи Шаһ Исмајыл Хәтаи дөврүнә аид едилир – онун Венетсија, Рома һөкмдарлары илә јазышмаларыны, мәктубларыны нәзәрдә тутурам... Лакин Азәрбајҹан түркчәси пис-јахшы дөвләт дили кими мәһз 28 апрел чеврилишиндән сонра мүнтәзәм ишләнмәјә башланды. Бахмајараг ки, индинин өзүндә дә бә'зи идарәләрдә һәлә дә рус дили бәргәрарды...

– Бу мәсәләјә бир ајдынлыг кәтирә биләрсинизми?

– Чалышарам... Үмумијјәтлә, түрк дили, о чүмләдән дә ән кечи IX–XI әсрләрдән Азәрбајҹан түрк дили мүхтәлиф түрк дөвләтләринин рәсми дили олараг ишләнмишдир – Көјтүркләр, ујғурлар,

гараханлылар, гәзнәвиләр, сәлчуглар, Мисир мәмлүкләри сарајда ја тамамилә, ја да бу вә ја дикәр дәрәчәдә түрк дилиндә данышыб јазмышлар. Шаһ Исмајыл Хәтаинин адынын даһа тез-тез хатырланмасы исә, әсасән о дөврдән мүәјјән сәнәдләрин (әмрләрин, мәктубларын, дипломатик јазышмаларын вә с.) галмасыдыр, јери кәлмишкән, бу чүр сәнәдләр Аггојунлу һөкмдарларындан да галмышдыр.

Бунунла белә 28 апрел чеврилишиндән сонра (әслиндә, Азәрбајчан Демократик Чүмһуријјәти дөврүндә дә түрк дили әсас дил иди) Азәрбајчан түркчәси (30-чу илләрин орталарына гәдәр өз ады илә, 30-чу илләрин орталарындан сонра "Азәрбајчан дили" ады илә), һәгигәтән, мүнтәзәм ишләнмиш, Конститусијада дөвләт дили олараг тәсбит едилмишдир. Вә гејд етмәлијик ки, һәмин һүгуг кечмиш ССРИ-дә анчаг бир нечә республикаја верилмишди... Әлбәттә, биз кечән он илләрин мүстәмләкәчилик характерини көстәрмәклә јанашы ана дилинин әһәмијјәтли инкишаф дөврү кечирдијини дә гејд етмәлијик, ејни заманда билмәлијик ки, бу, милләтин өзүнүн күчүнү, потенсиалыны нүмајиш етдирән бир һадисәдир: ән мүрәккәб дөврләрдә дә милләт ана дилинин гејрәтини чәкир. Бир-бириндән тәчрид олунмасына бахмајараг, Азәрбајчанын Шималында да белә олуб, Чәнубда да...

— Азәрбајчан түркчәси системли шәкилдә, совет дөврү дедијимиз заман кәсијиндә кениш вә һәртәрәфли елми тәдгигата, арашдырмалара чәлб олунуб. Бәс она гәдәр һансы фундаментал ишләр көрүлмүшдү? Вә һәмин ишләрин сонракы тәдгигатлара нә кими тә'сири олмушду?

— Нәинки Азәрбајчан түркчәсинин, үмумијјәтлә, түрк дилләринин совет дөврүндәки тәдгиги Мирзә Казым бәјин тәхминән бир әср әввәлки арашдырмаларындан кәнарда тәсәввүр едилә билмәз. Бөјүк дилчинин "Түрк-татар дилинин үмуми грамматикасы" әсәри сонракы дөврүн академик түрк грамматикалары үчүн әсас мәнбә олмушдур. М.Казым бәј тәк дејилди - Т.Макаровун "Гафгаз ләһчәсинин татар грамматикасы" (јә'ни Татар дили Гафгаз ләһчәсинин грамматикасы), Л.З.Будаговун "Азәрбајчан түрк-татар ләһчәсинин практик рәһбәрлији", М.Вәзировун "Татар-Азәрбајчан дили дәрслији", Н.Нәримановун "Түрк-Азәрбајчан дилинин сәрф-нәһви" (јә'ни грамматикасы) вә с. китаблары сизин дедијиниз кими, һәгигәтән, фундаментал ишләр иди... Вә бу ишләр Азәрбајчан түрк

дилинин Авропа типли илк грамматикалары иди ки, совет дөврүндә јени тәдгигатларын мејдана чыхмасына билаваситә тәкан верди.

– Кими мүасир Азәрбајчан түрк дилчилијинин атасы һесаб етмәк олар?

– Јәгин ки, мәрһум Мәммәдаға Ширәлијеви... Лакин Азәрбајчан түрк дилчилијинин мүхтәлиф саһәләринин тәшәккүлү вә инкишафы мүхтәлиф тәдгигатчыларын адлары илә бағлыдыр: Азәрбајчан түрк дилинин тарихи – Әбдүләзәл Дәмирчизадә, мүасир Азәрбајчан дили – Мухтар Һүсејнзадә...

– Бу суалым кроссворд сәчијјәси дашыјыр: XI әсрдә јашамыш мәшһур түрк дилчи алиминин ады, сојады вә әсәринин ады... Өзүм гәсдән адыны демирәм ки, сиз нечә дүзкүндүрсә, о чүр дејәсиниз. Мәтбуатда, јалан олмасын, једди-сәккиз вариантда кедир...

– Билдим. Һәмин алимин вә әсәринин ады дәгиг белә дир: Mahмуд Кашғари. "Дивани-лүғәт ит-түрк".

– Билирәм ки, Иранда (сон ики-үч или нәзәрә алмырам), хүсусилә Түркијәдә дә дилимизлә бағлы тәдгигат әсәрләри мејдана чыхыб. Онларын һансы елми сәвијјәсинә көрә даһа санбаллы вә тутумлудур?

– Иранда Азәрбајчан түркчәсинә мүнасибәт, мә'лумдур ки, мүхтәлиф олуб – бир тәрәфдә Кәсривәчилик јајылыбса, дикәр тәрәфдә Шәһријар "түрки" ше'рләрини јазыб, Чавад Һеј'әт, Һәмид Нитги, Мәһәммәдһәсән Фәрзанәнин тәдгигатларында Азәрбајчан түрк дилинин хүсусијјәтләри, ифадә имканлары тәһлилә чәлб олунуб.

Түркијәдә Азәрбајчан түркчәсинин ән мәшһур тәдгигатчылары Әһмәд Чәфәроғлу (дил тарихи) вә Мәһәррәм Еркин (әсасән мүасир дил) олмушлар – онларын һәр икиси дә мараглыдыр ки, әслән Азәрбајчандандыр, Азәрбајчан түркүдүрләр.

Әлбәттә, Азәрбајчан түркчәсинә даир ән санбаллы тәдгигатлар мәһз Шимали Азәрбајчанда јаранмышдыр...

– Мәтбуатдан мә'лумдур ки, пајызда Түркијәдә Түрк Дил Гурумунун кечирдији улусларарасы конгресдә иштирак етмисиниз. Мүмкүнсә һәмин тәдбири гысача шәрһ един...

– Мәмнунијјәтлә... Конгрес өз ишинә Истанбулда башлады, Анкарада давам етдирди. Конгресин ишиндә дүнјанын бир сыра өлкәләриндән – Америкадан, Јапонијадан, Исраилдән, Русијадан, түрк республикаларындан, Ирандан, Италијадан, Полшадан, Монголус-

тандан... нүмајәндәләр, көркәмли дилчи алимләр иштирак едирдиләр. Сөһбәт әсасән түрк халгларынын мәдәнијјәт вә дилләринин гаршысында дуран актуал проблемләрдән, онлары һәлл етмәјин үмуми принсипләриндән кетди —белә бир гәнаәт һасил олду ки, түркләр бу күн гаршысыалынмаз бир үнсијјәтә, сых әлагәјә чан атырлар вә бу, тәсадүфи дејил, етник тәфәккүрүн ејнилијиндән ирәли кәлир...

Азәрбајчан түркологларынын мә'рузәләри диггәт мәркәзиндә иди. Онлар ајдын елми-практик мөвгедән чыхыш едирдиләр... Үмумијјәтлә, Азәрбајчанын, етнокултуроложи чоғрафијасы еләдир ки, Кичик Асија илә Орта Асија арасында өтүрүчү ролуна маликдир, одур ки, үмумтүрк дил просесләринин "низамланма"сында бизим үзәримизә мүһүм вәзифәләр дүшүр. Һәмин вәзифәләри јеринә јетирмәк, садәчә олараг, бизим борчумуздур...

— Техники саһәдә ишләјән алимләримиз дејирләр ки, биздә физика, ријазијјат, кимја вә с. саһәләр Түркијәдәкинә нисбәтән чох инкишаф едиб. Бә'зи истигамәтләрдә исә һәтта дүнја сәвијјәсиндәјик... Јери кәлмишкән, бу е'тирафы «Елм» гәзетиндә ишләјәркән Азәрбајчан ЕА-ја тез-тез кәлән түрк иш вә билим адамларындан да ешитмишәм. Бәс дилчилик, әдәбијјатшүнаслыг?.. Бу јөндә чалышан пешәкар алим кими Сиз үстүнлүјү кимдә көрүрсүнүз?

— Мән бир Азәрбајчан түркү кими дејә биләрәм ки, Азәрбајчан дилчилијинин вә әдәбијјатшүнаслығынын сәвијјәсиндән о гәдәр дә разы дејиләм, бизим даһа бөјүк имканларымыз вар, анчаг бунунла белә мәнә елә кәлир ки, Түркијәдәки илә мүгајисәдә бизим дилчилијимиз вә әдәбијјатшүнаслығымыз кифајәт гәдәр инкишаф етмишдир. Бир сыра саһәләрдә һәмин инкишаф Түркијә филологлары үчүн һәтта өрнәк ола биләр...

Билирсинизми, һуманитар саһәдә түрколокија бүтөв бир елмдир. Елә ола билмәз ки, Азәрбајчанда түрк дилчилији, јахуд әдәбијјатшүнаслығы сүр'әтлә инкишаф етсин, Түркијәдә, јахуд Орта Асијада исә кәскин сурәтдә кери галсын. Аллаһ гојса, кәләчәкдә бу интеграсија (!) даһа да кенишләнәчәкдир.

— Сәһв етмирәмсә, Анкарада ваһид түрк әлифбасы мәсәләси дә гојулуб вә нәсә бир гәрар да гәбул олунуб...

— Еләдир... Кечән илин мајында Түркијә Күлтүр баканлығынын (мәдәнијјәт назирлијинин) кечирдији сүрәкли (даими) түрк дили гурултајында үмуми түрк әлифбасы јаратмаг мәсәләси хүсуси шәкил-

дә гојулду. Һәмин мәсәлә әтрафында кедән сөһбәтләр, апарылан полемикалар нәтичәсиндә хүсуси гәрар гәбул едилди - бурада гејд олунду ки, 34 ишарәдән ибарәт үмуми түрк график фонду гәбул едилсин вә һәр бир түрк дили бу фонд әсасында өз әлифбасыны јаратсын. Ејни заманда мәсләһәт көрүлдү ки, әкәр бу вә ја дикәр түрк дилиндә ики сәс арасында фонематик фәрг јохдурса (јә'ни онлар сөзү сөздән фәргләндирмирсә), онлар ајры-ајры ишарәләрлә дејил, бир ишарә илә ифадә олунсун... Әлбәттә, демәк олмаз ки, бу, сонунчу гәрарлашмадыр, анчаг артыг бир нечә ил кедән мүбаһисәләри, мејдана чыхан мүлаһизәләри үмумиләшдирмәк е'тибарилә гурултајын әлифба комиссијасынын гәрары, һеч шүбһәсиз, әмәли әһәмијјәт дашыјыр. Сонракы просесләрдә ортаја чыхачағы күман едилән чәтинликләри дә бу чүр мәсләһәтләшиб арадан галдырмаг, принсип е'тибарилә һеч бир чәтинлик төрәтмәмәлидир.

Үмуми түрк әлифбасы јаратмаг реал бир ишдир, анчаг бу ишдә кифајәт гәдәр чидди олмаға да еһтијач дујулур; еләләри тапылыр ки, үмуми түрк әлифбасы мәсәләсини үмуми түрк дили мәсәләси илә гарышдырырлар...

— Сон дөврләрдә түрк дилинин јајылма ареалы... Түрк дили БМТ-дә...

— Көрүнүр, бундан сонра биз ики түрк дилини бир-бириндән фәргләндирмәк үчүн биринә Азәрбајчан түрк дили (јахуд Азәрбајчан түркчәси), икинчисинә исә Түркијә түркчәси демәли олачағыг. Һәмин дилләр өз типолокијалары е'тибарилә нә гәдәр охшар (һәтта ејни) олса да, фәргли хүсусиҗјәтләрә дә маликдирләр...

Мә'лумдур ки, инди дүнјада ән азы алты мүстәгил, јахуд јарым мүстәгил түрк дөвләти мөвчуддур: Түркијә, Азәрбајчан, Газахыстан, Өзбәкистан, Түркмәнистан, Гырғызыстан... Бунларын архасынча исә даһа бир сыра түрк дөвләтләринин мүстәгиллик газанмасы көзләнилир: Татарыстан, Башгырдыстан, Саха (Јакутија)... Һәмин дөвләтләрдә әсас дил (дөвләт дили) түрк дилидир — һеч шүбһәсиз, сајы кет-кедә артан бу түрк дөвләтләри арасындакы јазышмалар рус, јахуд инкилис дилиндә апарыла билмәз; мөвчуд түрк дилләриндән бири (ја Түркијә түркчәси, ја Азәрбајчан түркчәси, ја да, мәсәлән, Өзбәк түркчәси...) үмумтүрк үнсиҗјәт дили кими чыхыш етмәлидир. Ејни заманда үмумтүрк дилини јаратмаг сahәсиндә ахтарышлар да кедир...

Түркијә Күлтүр баканлығынын 1992-чи ил 4—8 мај тарихләрин-

дә Анкарада кечирилән сүрәкли түрк дили гурултајында бу мәсәлә дә әсас диггәт мәркәзиндә иди.

Түрк әдәби дилләринин тарихи, еләчә дә мүасир проблемләри илә бағлы мүәјјән мәсәләләр вар иди ки, мәни чохдан дүшүндүрүрдү вә чыхышымда мәһз бу барәдә бәһс етмәји гәрара алдым. Һәр шејдән әввәл көстәрдим ки, үмуми (ортаг) түрк әдәби дилинин һәм нәзәри, һәм дә әмәли ән'әнәләри вардыр. XX әсрин орталарындан е'тибарән мүхтәлиф мәдәнијјәт мәркәзләриндә түрк зијалылары үмуми түрк дилиндә (үмумән түркләр үчүн) јазмаға чалышмышлар. Нәтичә е'тибарилә Исмајыл бәј Гаспралынын мәшһур "Тәрҹүман"ы мејдана чыхмыш вә XIX әсрин ахырларыны әһатә едән мүрәккәб бир дөврдә нәшр олунуб өз бөјүк тарихи миссијасыны һәјата кечирмишдир. Әлбәттә, үмуми түрк әдәби дили ајры-ајры түрк әдәби дилләрини инкар етмир — она көрә ки, ајры-ајры түрк әдәби дилләринин тарихи тәчрүбәси, хүсуси мәдәни-сосиал базасы, чоғрафи мүәјјәнлији вар вә бүтүн бунлар түрк әдәби дилләрини мөвчуд кејфијјәтиндә мүһафизә едир. Лакин ајры-ајры түрк әдәби дилләри дә үмуми (ортаг) түрк әдәби дилини инкар етмир, әксинә, онларын инкишафына мүхтәлиф бахымлардан тә'сир көстәрир — мүхтәлиф сәвијјәли түрк әдәби дилләринин гаршылыглы әлагәләрини билаваситә тә'мин етмәклә, бир тәрәфдән әдәби дилин кенетик әсасларыны мөһкәмләндирир, икинчи тәрәфдән мүштәрәк зәнкинләшмә сферасы ачыр... Мән тәклиф етдим ки, мәсәләнин дүзкүн нәзәри дәркиндән ирәли кәләрәк бир сыра анлајышлары дәгигләшдирәк: мәсәлән, **азәри түрк дили, газах түрк дили, өзбәк түрк дили**; јахуд, мүвафиг олараг, **азәри түркчәси, газах түркчәси, өзбәк түркчәси** јеринә **Азәрбајчан түрк дили, Газахыстан түрк дили, Өзбәкистан түрк дили** (јахуд **Азәрбајчан түркчәси, Газахыстан түркчәси, Өзбәкистан түркчәси**) ишләдәк (Түркијә түрк дили, јахуд Түркијә түркчәси термининә ујғун шәкилдә) ки, бурада мүхтәлиф түрк халгларынын вањид түрк дили системинә, түрк дилләри аиләсинә еjни һүгугла шәрик олдугларыны һәр дәгигә сүбут етмәјә ehтијач олмасын. Дикәр тәрәфдән, **«түркдилли халглар»** (куја халг түрк дејил, дили түркдүр) вә **«түрки дили»** (фарсларын адландырдығы формада: **«зәбани түрки»** мүгајисә ет; **«зәбани әрәби»**, **«зәбани фарси»**) ифадәләри јајғын вә әслиндә, јанлыш ифадәләрдир вә онларын јериндә, садәчә оларак, "түрк халглары" вә "түрк дили" ифадәләри ишләдилмәлидир...

Үмуми түрк әдәби дилинин тарихи зәрурәт олдуғуну дәрк етмәклә јанашы онун нечә формалашдығыны ирәличәдән ајдын тәсәввүр етмәк дә, һеч шүбһәсиз, бөјүк мараг доғурур... Мәним фикримчә, үмуми түрк әдәби дилинин үч јолла формалашмасы мүмкүндүр:

1. Мүасир түрк әдәби дилләриндән биринин үмумтүрк үнсијјәти васитәсинә чеврилмәси илә;

2. Мүхтәлиф түрк реқионлары үчүн характерик олан бир нечә (**оғуз, гыпчаг, карлуг-ујғур** вә с.) түрк әдәби дилинин вариантынын тәшәккүл тапыб сонрадан интенсив-гаршылыглы әлагәдә бир әдәби дилә чеврилмәси илә;

3. Түрк халглары арасында игтисади-мәдәни әлагәләрин күчләнмәси илә әлагәдар олараг түрк ичтимаијјәтинин вahид әдәби дил еһтијачынын мејдана чыхмасы вә мүштәрәк нитг вәрдишләринә әсасланан әдәби дил гуручулуғу илә.

Мәнә белә кәлир ки, үмуми түрк әдәби дилинин реаллашмасы бу сahәдә көрүләчәк конкрет ишләрдән дә бу вә ја дикәр дәрәчәдә асылыдыр. Һәр шејдән әввәл, бизә мүштәрәк (бүтүн түркләр үчүн нәзәрдә тутулан) гәзетләр, журналлар, радио, телевизија, мәктәбләр, мүхтәлиф ширкәтләр вә с. лазымдыр ки, һаггында данышылан үмуми нитг вәрдишләри формалашсын. Билаваситә лингвистик мәзмунлу мәсәләләрә кәлдикдә исә, бурада һеч шүбһәсиз, елминәзәри мүнасибәт фәал олмалыдыр: мәсәлән, мүхтәлиф түрк әдәби дилләриндә ишләнән әрәб-фарс мәншәли сөзләри (әсасән Түркијә түркләри кими) үчдантутма милли сөзләрлә әвәз етмәк өзүнү доғрултмур. Һеч олмаса она көрә ки, һәмин сөзләр түрк әдәби дилләринин мүштәрәк лексик фондунун әһәмијјәтли һиссәсини тәшкил едир. Лакин бурадан о чыхмыр ки, түрк әдәби дилләри мәһз гејри-милли лексика һесабына "бирләшир"; V–X әсрләр гәдим түрк јазылы абидәләриндә алынма сөзләри бармагла сајмаг олар. Һалбуки һәмин абидәләри бүтүн түркләр еjни дәрәчәдә анламышлар вә үмумијјәтлә, түрк үмумхалг дилләри арасындакы фәрг түрк әдәби дилләри арасындакы фәргдән даһа аздыр, мүштәрәклик исә, әксинә, чохдур. Она көрә дә үмуми түрк әдәби дилинин формалашмасында түрк үмумхалг дилләринин ролу һеч заман унудулмамалыдыр – халг дилиндә биз бир-биримизи даһа јахшы баша дүшүрүк...

Үмумтүрк үнсијјәт дили ким чыхыш едән ортаг түрк дили, јахуд һәр һансы түрк дили, еjни заманда түркләри БМТ-дә дә тәмсил едәчәкдир.

– Məшhур бир ифадəни хатырлајырам... М.Ј.Лермантов достларындан биринə јаздығы мəктубда Азəрбајчан түркчəсинин Асијадакы тутдуғу јери франсызчанын Авропадакы нүфузу илə мүгајисə едир. Бу мə'нада Азəрбајчан түркчəсинин түрк дилləри, үмумəн, дүнја дилləри ичərисиндəки јери вə ролу барədə Сизин фикринизи билмək мараглы оларды... Нəhајət, конкретləшдирирəм: Азəрбајчан түркчəси дүнја түркləринин үмуми дили ола биләрми?..

– Мən бајаг гејд етдим ки, Азəрбајчан Кичик Асија илə Орта Асија арасында кечиддир. Мəсələ бурасындадыр ки, Азəрбајчан түркчəси дə Түркијə түркчəси илə Орта Асија түрк дилləри арасында ортаг мəвге тутур вə кифајət гədəр үмуми хүсусијjətlərə маликдир. Она көрə дə, hеч шүбhəсиз, Азəрбајчан түркчəсинин түрк дəвлəтləри арасында бејнəлхалг анлашма васитəси олмаг имканы вар. Лакин бу, о демək дејил ки, Түркијə түркləри, јахуд газахлар, јахуд да јакутлар өз ана дилləрини (ана түркчələрини) бурахыб Азəрбајчан түркчəси илə данышмалыдырлар; сəhбəт ондан кедир ки, həр бир түрк халгы, милləти өз түркчəсини (тарихи диалектини) инкишаф етдирмəлидир, Азəрбајчан түркчəси (вə ја həр hансы түркчə) исə, бир гајда олараг, бејнəлхалг, бејнəлмилəл сəвијjədə ишлənмəлидир... Əлбəттə, бу кələчəјин ишидир, анчаг узаг јох, јахын кələчəјин ишидир...

Həр бир түрк дилинин өзүнəмəхсус хүсусијjətləри мəвчуддур – бу дилləрдən hеч бири дикəрини тамамилə əвəз едə билмəз, онлар ејни көкдən јарансалар да, мүстəгил hадисəлəрдир; həр бир түрк дилинин өз тарихи вар... Азəрбајчан түркчəси ən кечи IX–XI əсрлəрдən бəлкə дə daha əввəл мүстəгил бир дил кими инкишаф едир, анчаг мəсələ бурасындадыр ки, түрк дилləри арасында јакут вə чуваш дилləрини чыхмагла, бөјүк фərг јохдур – Түркијə түркү Гафгаз (Азəрбајчан) түркүнү, Азəрбајчан түркү Түркүстан түркүнү (хүсусилə түркмəни, өзбəји, ујғуру...) чох јахшы баша дүшүр, газах, гырғыз, ноғај... татары, башгырды манеəсиз анлајыр вə с.

Бүтүн бунлар исə о демəкдир ки, бизим мүштərək сərвətимиз вар вə бу сərвətдən кələчəјимиз наминə, тərəггимиз, дүнјанын ən инкишаф етмиш дəвлəтləри илə бир сыраја чыхмағымыз наминə истифадə едə биләрик...

Билирсиниз, гоhум дилləр о заман инкишаф едəр, зəнкинləшəр ки, həмин халглар бирбаша бир-бирилə həртəрəфли вə чохсаhəли əмəкдашлыг етсинləр. Лакин тале елə кətириб ки, кечмиш ССРИ-

дә дөвләт дили вә ја һаким дил рус дили олдуғу үчүн түрк халглары бир-бирилә әсасән рус дили васитәсилә үнсијјәтдә олублар. Бу просес Октјабр чеврилишиндән сонра даһа да күчләниб, һәтта нә гәдәр күлүнч олса да рус дили түрк халгларынын "икинчи ана дили" кими тәблиғ олунуб. Түркүн сөзүнү түркә мүтләг рус дејиб. Һәр шеј бир тәрәфә түрколожи конфранслар, мүшавирәләр дә бир гајда олараг рус дилиндә апарылыб, һалбуки мәһз бу чүр јығынчагларда үмумтүрк әдәби дилинин әсаслары формалашмалы иди.

Инди түрк халгларынын мүстәгиллијинә гәдәм гојмасы, онларын арасында бирбаша әлагәләрин бәрпа едилмәси үнсијјәт васитәсинин түрк дилиндә апарылмасыны зәрурәтә чевирир.

— Сән дә, мән дә һәр икимизә доғма олан индики Педагожи Университетин филолокија факүлтәсини битирмишик. Сән мәндән ики ил әввәл гуртармысан. Мәнә елә кәлир ки, тәләбәләр о вахт елмә, билијә даһа чох мејилли идиләр. Кејфијјәт дә јүксәк иди, кәмијјәт дә санбаллыјды... Сән нечә дүшүнүрсән?

— Мән бир гәдәр башга чүр дүшүнүрәм. Елмә, билијә һәвәс көстәрәнләр бүтүн дөврләрдә олублар. Һәвәс көстәрмәјәнләр дә һәмчинин... Буқүнүн өзүндә елә тәләбәләр вар ки, мүәјјән назырлыг кечдикдән сонра, һәтта аудиторијаја дәрс демәјә бурахмаг олар.

Анчаг бир мәсәләни гејд етмәк истәјирәм ки, биз олдугча мүрәккәб бир дөврдә јашајырыг — бир тәрәфдән игтисади чәтинликләр, дикәр тәрәфдән мүһарибә, нараһатлыг, тамам башга тәрәфдән тәдрис програмларында өзүнү көстәрән гејри-сабитлик һәм тәләбәләрә, һәм дә мүәллимләрә истәр-истәмәз пис тә'сир едир. Анчаг унутмаг олмаз ки, бу күн мүстәгил республикамызын кәләчәк кадрлары назырланыр, чәтинликлә дә олса назырланыр вә мән әминәм ки, буқүнкү кәнчләрин үрәјиндә вәтән ешги, милләт севкиси он ил, ијирми ил бундан әввәлки кәнчләрлә мүгајисәјә чәтин кәлир.

Бунунла белә, өтән күнләр һамы үчүн әвәзедилмәздир. Аталар тәсадүфән демәјибләр ки, кечән күнә күн чатмаз, чаласан күнү-күнә... Бизә бә'зән, доғрудан да, елә кәлир ки, о заман һәр шеј даһа јахшы иди. Билирсән нијә елә кәлир?.. Чүнки о заман биз кәнч идик, индикиндән гат-гат енержили идик, елә билирдик ки, дүнја анчаг бизә көрә өз оху әтрафында фырланыр, биз олмасаг орбитиндән чыхар. Бүтүн бунлар тәбии һиссләрдир... Һеч заман өлмәјән кәнчлик характерини, "о мећрибан, о әзиз тәләбәлик илләри"ни

бир чалым киприкдән, бир гырпым бахышдан үрәјимизә дүшән одун бу күн дә сөнмәдијини, ширин бир дујғу кими дамарларымызда доланараг һәјатын һәр чүр мәһрумијјәтләриндән, мә'нәви-психоложи кәркинликләриндән, сөз күлләләриндән, сүн'и сөзләрдән кечирәрәк һәлә ки, јашатдығыны да әлавә етсәк, нечә дејәрләр дөврәни гапамаг олар.

– Институтумузун көзәл бир тәдбири варды: «20 илдән сонра». Бу мүсаһибә үчүн сәнин јанына кәләркән пилләләри галханда, таныш аудиторијалары, кафедралары көрәндә «дәли бир ағламаг кечди көнлүмдән». Гәлбимдә чох гәрибә, илаһи, мүбһәм дујғулар ојанды. Бу барәдә Рамиз Рөвшәнин мисилсиз бир мүшаһидәси – кәшфи вар:

Бир дәфә дә кәлмишәмми,
Кәлмишәмми, көрмүшәмми?
Јашамышам, өлмүшәмми -
Дүнја мәнә таныш кәлир...

Шаирин сөзү олмасын, елә билирәм ки, өмрүмүн о тәләбәлик илләрини ја јухуда көрмүшәм, ја да кинода. Бир дә о вахт тәләбә шаирләрдән биринин дөрд мисралыг ше'риндән белә бир надир мисра галыб јадымда: «Дөрд ил дөрд мисралыг бајаты имиш». О, буну сонунчу курсда јазмышды. «20 илдән сонра» мә'нәви-психоложи, руһи... бахымдан әвәзсиз тәдбирләрдән биридир. Нијә инди кечирилмир? Дөврлә, заманла бағлыдыр? Она галса, кәрәк тојлар да јығышдырыла, алышыб јанан ресторанларын, барларын, тәзә дәбә дүшмүш казиноларын гапыларындан ири гыфыллар асыла...

– Сән универсситетимизин пилләләрини тәсадүфдән тәсадүфә галхырсан, анчаг мән, демәк олар ки, һәр күн галхырам вә сәнин кечирдијин һиссләри дә, демәк олар ки, һәр күн кечирирәм... Шүбһәсиз, биз "20 илдән сонра"ја јенә дә гајыдачағыг, бу, һәгигәтән, көзәл тәдбирдир – кечмиши хатырламаг бизә һәмишә лазымдыр: кәләчәк бу күндән јох, бәлкә даһа чох кечмишдән башланыр...

Мүсаһибәни апарды:
Сәјјад АРАН

"Сәс" гәзети,
14 јанвар 1993-чү ил.

«ОНЛАР УНУДУРЛАР КИ, ҺЕЈДӘР ӘЛИЈЕВ ИЛЛӘРИН АҒЫР СЫНАГЛАРЫНА СИНӘ КӘРМИШ, АЛОВЛАРДАН АДДЫМЛАМЫШ, ФЫРТЫНАЛАРДАН КЕЧИБ ЗИРЕҺЛӘНМИШДИР»

Мусаһибимиз Н.Туси адына Азәрбајҹан Дөвләт Педагожи Университетинин ректору, Јени Азәрбајҹан Партијасы идарә һеј'әтинин үзвү, профессор Низами Худијевдир.

– Низами мүәллим, Сиз республикамызда сон вахтлар бә'зи харичи вә дахили гүввәләрин дөвләт чевриличи етмәк чәһдләринә нечә гијмәт верирсиниз?

– Суалыныза бирмә'налы чаваб верәрдим: Чох пис! Мән бу чүр нијјәтдә олан адамлары гәтијјәтлә лә'нәтләјирәм. Ола билсин ки, бә'зиләринә бу һадисә чох садә көрүнсүн. Әслиндә вәзијјәт һәдсиз дәрәчәдә мүрәккәбләшмишди. Азәрбајҹан "олум вә ја галым" тәһлүкәси илә растлашмышды. Она көрә дә сағлам дүшүнчәли һәр бир Азәрбајҹан вәтәндашы чевриличин төрәдәчәји фәлакәтләри дәриндән дәрк етдијиндән чијин-чијинә сөјкәнәрәк гијамчылара имкан вермәди. Мән сизи инандырым ки, әкәр бу чәһд баш тутсајды, Азәрбајҹан ган дәнизиндә үзәчәкди, 1937-чи ил јенидән тәкрар олуначагды. Дахилдәки дүшмәнләрин көмәји илә харичдә назырланмыш бу планын әсас мәгсәдләриндән бири Азәрбајҹан дөвләтчилијини парчаламаг вә беләликлә дә, өлкәмизи ајры-ајры ханлыглара бөлмәкдән ибарәт иди. Аллаһа чох шүкүр ки, онларын бу планы пуча чыхды вә һәмин дүшмәнләрә чатдырылды ки, халг өз дөвләтини горумаг игтидарындадыр. Бунунла да халгымыз зорла һакимијјәтә кәлмәјин мүмкүнсүзлүјүнә бирдәфәлик нөгтәни гојду.

Дүнја тәчрүбәси көстәрир ки, зор күчүнә гурулмуш һеч бир ha-

кимиҗәтин сону јохдур. Көзүмүзүн өнүнә нәһәнк империјаларын агибәтини кәтирәк. Ахырлары нә олуб? Јалныз сүгут! Ган үстүндә һакимиҗәтә кәлмиш советләрин императорлуғу 70 ил таб кәтирә билди. Сонра әзаб-әзиҗәтә дүчар олмуш милләт вә халглар ајаға галхыб өз талеләрини, мүгәддаратларыны һәлл етдиләр. Азәрбајчан да өз мүстәгиллик арзусуна чатды. Мәнә белә кәлир ки, бундан сонра халгымызын истиглалчылыг әзмини вә ирадәсини һеч бир гара гүввә гыра билмәјәчәкдир. Артыг о өз дөвләтинин вә торпағынын саһибидир.

Дөвләт чеврилишинә чәһд едәнләр һамымыза мә'лумдур. Бу чәһдин иштиракчылары дөвләти чинајәт төрәтмишләр. Она көрә дә онларын барәсиндә ән гәти тәдбирләр көрүлмәлидир.

– Президент Һејдәр Әлијевин бу һадисәләрлә бағлы һәјата кечирдији тәдбирләрә мүнасибәтиниз?

– Әввәла ону гејд едим ки, октјабрын 4-дән 5-нә кечән кечә президент Һ.Әлијев милли телевизија илә халга мүрачиәт едәркән бә'зи мәкрли гүввәләр белә фикирләширдиләр ки, артыг һәр шеј гуртарыб... Лакин мән әмин идим ки, бөјүк сијасәт газанында бишмиш бу узагкөрән вә мүдрик инсан нөвбәти вәзиҗәтдән дә чыхыш јолу тапачаг, халгы вә дөвләти тәһлүкәдән совушдурачаг. Мән бу фикримлә һеч дә Америка кәшф етмирәм. Онлар унудурдулар ки, Һејдәр Әлијев илләрин ағыр сынагларына синә кәрмиш, аловлардан аддымламыш, фыртыналардан кечиб зиреһләнмишдир. Онун ирадәсини һеч нә, һеч бир гара гүввә сындыра билмәзди. Зиреһә һеч нә бата билмәзди. Онун ајаглары вәтән торпағына елә мөһкәм бағланмышдыр ки, ону орадан һеч нә илә гопармаг олмаз. Дөвләт чеврилишини һазырлајанлар садәчә олараг онун күчүнү вә ирадәсини өлчүб-бичмәмишдиләр. Јәгин белә анлајырдылар ки, Һејдәр Әлијев дә пајтахты тәрк етмәк мәчбуриҗәти гаршысында галачагдыр. Дүшмәнләр бу мәгамда удузмушлар. Президент телевизијада ачыгча олараг ахырачан дајаначағыны вә халгла бирликдә гијамчыларла мүбаризә апарачағыны билдирди. Кәрәк бундан нәтичә чыхарылајды. Тәәссүф ки, "дишләри ширәјә батмышлар" Кәнчәдә вә республикамызын дикәр рекионларында иғтишашларын даирәсини кенишләндирдиләр. Чәми бир нечә дәгигәдән сонра халгын президент игамәткаһы гаршысында топлашмасы гара гүввәләрин арзуларыны үрәкләриндә гојду. Һејдәр Әлијев белә тәһлүкәли анда дөвләтин вә халгын гаранты кими башга тәдбирләрә дә әл ата

биләрди. Анчаг бөјүк мүдриклик көстәрәрәк мәсәләнин сүлһ јолу илә, ган төкүлмәдән һәлл олунмасыны зәрури сајды. Мән онун бу фәалијјәтини алгышлајырам. Бир күн сонра Азадлыг мејданында кечирилән издиһамлы митингдә президент гијамчыларын өзләринин иштиракы илә онларын халг мәһкәмәсини гурду вә һәмин митингдә халг өз сечдији президенти илә һәмрә'ј олдуғуну бир даһа нүмајиш етдирди. Мәнә белә кәлир ки, Азәрбајчан халгынын төкрар дәстәјини алан дөвләт башчымыз бундан сонра һөкумәт структурларында олан дөнүкләрин вә хәјанәткарларын барәсиндә чидди өлчүләр көтүрәчәкдир.

— Сизчә, гијамчыларын бир даһа баш галдырмаг еһтималы вармы?!

— Фикримчә, бу гәтијјән мүмкүн дејил. Биринчиси, харичи күввәләрин һимајәси алтында олан ән бөјүк очаг дахилдә сөндүрүлмүшдүр. Азәрбајчан дөвләти вә халгы бир даһа белә гијамчыларын баш галдырмасына фүрсәт вермәјәчәкдир. Икинчиси, мәнчә, һүгуг мүһафизә органларымыз белә бир еһтималын кәләчәкдә олачағына һәр дәгигә назыр олмалыдылар. Чүнки мәкрли күввәләрин төртөкүнтүләри һәлә там тәмизләнмәјиб. Онлар һәр ан чалышачаглар ки, Азәрбајчанда вәзијјәти кәркинләшдирсинләр, сабитлији позсунлар. Белӛләринә гаршы ән сәрт тәдбирләр һәјата кечирилмәлидир. Үмумијјәтлә, сон һадисәләр көстәрди ки, һүгуг-мүһафизә органларына гијамчыларын тәрәфдарлары јерләшдирилмишдир. Бу мә'нада Милли Тәһлүкәсизлик Назирлијинин тәчридханасындан дөвләт чинајәти төрәтмиш 4 нәфәрин гачырылмасы, ејни заманда Бајыл түрмәсиндән өлүм һөкмү алтында јатан 10 чанинин арадан чыхарылмасы тәсадүфи һаллар дејилдир. Шәхсән мәним үчүн чох мараглыдыр ки, бу чинајәткарларын бурахылмасына шәраит јаратмыш һүгуг-мүһафизә органларынын нечә ишчиси мәс'улијјәтә алынмышдыр. Бәлкә белә бир факт вар, амма кениш ичтимаијјәт бундан хәбәрсиздир. Јә'ни бүтүн бу сөзләри демәкдә мәгсәдим будур ки, Конститусија илә дөвләти горумаға борчлу олан һүгуг-мүһафизә органлары сәриштәли, тәчрүбәли вә нәһајәт, дөвләтә, халга, президентә сәдагәтли кадрларла мәһкәмләндирилмәлидир. Ганунларымыза сөјкәнмәклә јалныз бу тәгдирдә баш галдыран һәр һансы гара күввәнин гаршысы алына биләр. О ки, галды гијамчыларын баш галдырмасы еһтималына, бир даһа тәкрар едирәм ки, бу мүмкүнсүздүр.

– Идарә һеј'әтинин үзвү олдуғунуз Јени Азәрбајҹан Партијасынын бу һадисәләрдә көстәрдији фәалијјәт һаггында нә дејә биләрсиз?

– Һәмин күнләрдә партијамыз вә онун чохсајлы үзвләри јүксәк фәаллыг нүмајиш етдирәрәк Азәрбајҹан халгы илә бирликдә дөвләтчилијимизин вә мүстәгиллијимизин мүдафиәсинә галхдылар. Партијанын рәһбәр органлары вәзијјәтлә бағлы бәјанатларла, халга мүрачиәтләрлә чыхыш етди. Мәркәзи Апарат даим јерләрлә әлагә сахлајыр, рајонларда јарадылмыш оператив гәрарҝаһлар васитәсилә мә'луматлар алырды. Бир сөзлә, Мәркәзи Апарат 3–4 күн бүтүн сутканы ишләмәли олмушдур. Биз бир сијаси партија кими өз Низамнамә вә Програмымыза үјғун олараг фәалијјәт көстәрир, Азәрбајҹанда сијаси стабиллијин бәрпасына чалышырдыг. Белә баша дүшүрәм ки, көрдүјүмүз ишләр, Азәрбајҹан рәһбәрлијинә дикәр партијалар кими бизим дә дәстәк вермәјимиз нәтичәсиз галмады. Мән буна көрә партијанын рәһбәр органыны тәмсил едән шәхс кими бүтүн ЈАП-чылара, о чүмләдән президентин мөвгејини вә һагг ишини мүдафиә едән бүтүн партијалара өз миннәтдарлығымы билдирир вә онлара Азәрбајҹан дөвләтчилијини мүдафиә етмәк истигамәтиндә уғурлар арзулајырам.

Мүсаһибәни апарды:
Сона ВӘЛИЈЕВА

"Сәс" гәзети,
22 октјабр 1994-чү ил

...МӘГСӘДИМИЗ ЈЕНИ, МҮСТӘГИЛ АЗӘРБАЈЧАН ГУРМАГДЫР

Мүсаһибимиз Милли Мәҹлисин депутаты, ЈАП идарә һеј'әтинин үзвү, Н.Туси адына АПУ-нун ректору, филолокија елмләри доктору, профессор Низами Худијевдир.

– Низами мүәллим, илк нөвбәдә Милли Мәҹлисин депутаты кими, парламент сечкиләри һаггында дүшүнҹәләринизи билмәк истәрдик.

– Әввәла гејд етмәк лазымдыр ки, республикамызда илк дәфә иди ки, демократик сечкиләр кечирилди вә она көрә дә мүәјјән чатышмазлыглар да истисна тәшкил етмәди. Үмумиликдә исә, сечкиләр демократик вә објектив кечирилди. Халг азад сурәтдә инанды-ғы шәхсләрә е'тимад көстәрди. Бу күн там мәс'улијјәтлә демәк олар ки, артыг Азәрбајҹан Республикасы профессионал парламентә маликдир.

– Лакин мүхалифәт Сиз дедикләринизин там әксини сөјләјир, һәтта парламенти гејри-лекетим сајыр.

– Сечкиләрдә игтидары дәстәкләјән гүввәләрин там гәләбәси, әлбәттә, мүхалифәти севиндирә билмәз. Она көрә дә, онлар гәрәзли чыхышларындан әл чәкмир, бөһтанла долу бәјанатлар верирләр. Сечкиләрин кедишиндә харичи мүшаһидәчиләр иштирак етмишдир вә онларын фикри бирмә'налыдыр – бә'зи чатышмазлыгларын олмасы шәрти илә сечкиләр демократик кечирилиб.

– Онда белә бир суал меjдана чыхыр. Сечкиләрдә мүхалифәтин мәғлубијјәти нә илә бағлыдыр?

– Мүхалифәти тәмсил едән гүввәләрин сечкиләрдә мәғлубијјәтинин әсас сәбәби игтидарда олдуглары дөврдә дөвләтимизә вурдуглары зијандыр. Кечмиш игтидар нәинки республикамызын дүчар олдуғу әсас бәла олан Гарабағ проблемини һәлл едә билмәди,

үстәлик халгымызы даһа ағыр чәтинликләрә мә'руз гојду. Шимал вә чәнуб торпагларымызын республикадан ајрылмасы кечәкләшмәјә башлады. Халгымыз вәтәндаш мүһарибәси тәһлүкәси алтында јашајырды. Бүтүн бунлар Мүсават – АХЧП игтидарынын апардығы сәриштәсиз дахили вә харичи сијасәтин нәтичәси иди. Мүдрик сијасәтчи Һејдәр Әлијев чәнабларынын кәркин әмәји вә бачарығы нәтичәсиндә бу бөһранлы вәзијјәт арадан көтүрүлдү. Бу һадисәләр һамымызын көзү гаршысында баш вериб вә халг буна өз објектив гијмәтини вериб. Буна көрә дә кечмиш игтидарын нүмајәндәләри вә онларла һәмрә'ј олан гүввәләр сечкиләр заманы халгын дәстәјини ала билмәјәрәк мәғлубијјәтә уғрадылар ки, бу да тәбиидир. Сечкиләр бир даһа сүбут етди ки, халгы артыг јалан вә'дләр вә популист шүарларла алдатмаг мүмкүн дејил. Билдијиниз кими, парламент сечкиләриндә ЈАП гәләбә чалыб вә бунун да әсасән ики сәбәби вар – башда мүдрик сијасәтчи Һејдәр Әлијев чәнаблары олмагла индики игтидарын јеритдији мәгсәдјөнлү дахили вә харичи сијасәт вә үмумијјәтлә, ЈАП-ын халгымыз арасында бөјүк нүфуза малик олмасы мүхалифәтин мәғлубијјәтинин әсас сәбәбидир.

– Низами мүәллим, һаһиш едирәм Һејдәр Әлијев игтидарынын дахили вә харичи сијасәтдә газандығы наилијјәтләри ачыглајасыныз.

– Биринчи нөвбәдә Һејдәр Әлијев чәнаблары һакимијјәтә кәлдији дөврдә республикамыздакы игтисади-сијаси дуруму бир анлыг көзүмүз өнүнә кәтирәк. Онда газанылмыш наилијјәтләри тәсәввүр етмәк олар. Әввәл гејд етдијим кими, һөрмәтли президентимизин кәркин әмәји нәтичәсиндә Азәрбајчанын парчаланмасынын гаршысы алынды, ганунсуз јарадылмыш бир чох силаһлы гүввәләр вә рекет груплары тәрксилаһ едилди. Халгымыз бу күн динч вә горхусуз јашајыр. Мәним фикримчә, бундан бөјүк наилијјәт ола билмәз. Игтидар харичи сијасәт саһәсиндә мүһүм, мәгсәдјөнлү аддымлар атыб вә атмагдадыр. Республикамыз информасија блокадасыны јарараг дүнја өлкәләри арасында өз лајигли јерини тутмушдур. Дүнјанын сөзүкечән дөвләтләри бу күн Азәрбајчанын һагг ишини дәстәкләјир ки, бу да Гарабағ проблеминин һәллинә мүсбәт тә'сир көстәрәчәк. Харичи өлкәләрдә лоббимизин бүнөврәси гојулмушдур ки, бунун да әһәмијјәти инкаредилмәздир. Игтисади саһәдә исә тәәссүфләр олсун ки, елә бир чидди ирәлиләјишимиз јохдур. Бу да

сәбәбсиз дејил. Әввәла кечмиш ССРИ мәканында олан республикаларда да вәзијјәт биздән јахшы дејил. Онилликләрлә формалашмыш игтисади әлагәләрин гырылмасы өз дағыдычы тә'сирини көстәриб. Дикәр тәрәфдән республикамызын дүшдүјү мүһарибә вәзијјәти, торпагларымызын 20 фаиздән чохунун ишғалы, милјондан артыг гачғынын олмасы буна мәнфи тә'сир едән факторлардандыр. Һәм дә ки, јени игтисади мүнасибәтләрә кечид чох мүрәккәб просесдир. Тез бир заманда бу сahәдә гәнаәтбәхш нәтичәләр әлдә етмәк демәк олар ки, мүмкүн дејил. Буну дүнја өлкәләринин тәчрүбәси көстәрир. Лакин бунунла белә, сон дөврләрдә игтисадијјат сahәсиндә гәбул едилән мүһүм ганунлар вә бағланылан мүгавиләләр көстәриләи истигамәтдә ардычыл вә сәмәрәли аддымлар атмағымыза имкан јарадачаг. Биз кәләчәјә үмидлә бахырыг. Вә әминик ки, игтисадијјатымызын тәрәггисинә наил олачаг вә Азәрбајчаны дүнјанын сивил өлкәләри сәвијјәсинә чыхарачағыг. Чүнки бизим мәгсәдимиз јени, мүстәгил Азәрбајчан гурмагдыр. Бу јолда биз бачарығымызы вә күчүмүзү әсиркәмәјәчәјик.

– Гарабағ проблеминин һәлли барәдә нә дејә биләрсиниз?

– Гарабағ проблеми тәк игтидарын јох, бүтүн Азәрбајчан халгынын үрәк ағрысыдыр вә бунун һәлли чох вачибдир. Игтидар бу күн бүтүн мүмкүн васитәләрдән истифадә едир ки, мәсәлә динч јолла, ган төкүлмәдән һәлл едилсин. Үмидварам ки, Бөјүк Сүлһ Сазишинин бағланачағы күн чох узагда дејил.

– Мүхалифәтдә олан күввәләр бәјан едирләр ки, динч јолла проблемин халгымызын мәнафејинә ујғун һәлли мүмкүн дејил, чүнки Азәрбајчан мәғлуб тәрәфдир. Буна Сизин мүнасибәтиниз нечәдир?

– Сон дөврүн тарихи көстәрир ки, зор күчүнә, ган төкмәклә проблемин һәлли чәтиндир, чох вахт исә мүмкүн дејил. Бир дә ки, мәсәләнин һәлли әкәр динч јолла мүмкүндүрсә, ган төкмәк, аналары көзү јашлы, ушаглары јетим гојмаг кәрәксиздир вә һеч бир сивил нормаја чаваб вермир. Дикәр тәрәфдән халгымызын мәнафејинә зидд олан сүлһә игтидар һеч вахт гол гојмаз. Әкәр мәсәләнин динч јолла һәлли мүмкүн олмаса, халгымыз өз ганы баһасына торпағыны алмаг игтидарындадыр. Халгымызын гәһрәманлыг тарихи буна тә'минат верир.

– Мартын 15-дә Русија Федерасијасынын Дөвләт Думасы Беловежск мүгавиләсинин ләғв едилмәси һаггында гәрар гәбул едиб. Буну Сиз нечә гијмәтләндирирсиниз?

– Дөвлөт Думасынын атдығы бу аддымы мүстәгиллик әлдә етмиш дөвлөтлөрә гаршы хәјанәт кими вә гејри-гануни бир акт кими гијмәтлөндирирәм.

– Фикринизчә, Русија коммунистләри президент сечкиләриндә гәләбә чалсалар ССРИ-нин бәрпа едилмәси «арзуларыны» һәјата кечирә биләчәкләрми?

– Бу мүмкүн дејил. Мүстәгиллик әлдә етмиш республикаларын әксәријјәти разы олмаз. Буну һәмин дөвлөтләрин президентләринин чыхышлары да сүбут едир. Һәм дә бу республикаларда Русијадан фәргли олараг коммунистләрин нүфузу јох дәрәчәсиндәдир. Гејд етмәк лазымдыр ки, республикамызда игтидарын да, мүхалифәтин дә бу барәдә мөвгеји ејнидир – Азәрбајчан һеч вахт өз мүстәгиллијини әлдән вермәјәчәк.

– 1995-чи илин март һадисәләриндән бир ил кечир. Истинтаг органлары бу дөвр әрзиндә арашдырмалар апармыш, тәкзиболунмаз нәтичәләрә кәлмишләр. Чеврилиш чәһди баш тутмаса да, республикамыза бөјүк мадди вә мә'нәви зәрбә вурмушдур. Мүхалифәтдә олан гүввәләр игтидары проблеми динч јолла һәлл етмәмәкдә күнаһландырырлар. Бу һагда вә үмумијјәтлә, чеврилиш чәһди барәсиндә Сизин фикринизи билмәк истәрдик.

– 1995-чи илин март һадисәләри халгымызын тарихиндә гара ләкәдир. Чеврилиш чәһдинин көкү узаглардан кәлир, 1994-чү илин октјабр гијамындан да әввәлдән. Һ.Әлијев игтидарынын јеритдији мәгсәдјөнлү дахили вә харичи сијасәт мүстәгиллијимизә дүшмән кәсиләнләри гычыгландырыр, халгымызын көтүрдүју истиглал јолундан дөндәрмәк чәһдләрини һечә ендирди. Демократик јолла һакимијјәтә кәлмәјин мүмкүнсүзлүју онлары чинајәткар јоллара әл атмаға сөвг етди. Милли мәнафеји шәхси амбисијаларына гурбан верән сијаси вә һәрби мүхалифәт бу истигамәтдә бирләшди, планлы шәкилдә өз истәкләринә гејри-конститусјон јолла наил олмаға чәһд етди. Әфсуслар олсун ки, чеврилиш чәһдини динч јолла арадан көтүрмәк мүмкүн олмады. Һөрмәтли президентимизин дәфәләрлә етдији чәһдләр һеч бир нәтичә вермәди. Газах вә Ағстафа рајонларында гануни һакимијјәт деврилди, ган төкүлдү. Республика президенти ган төкүлмәсинә јол вермәмәк үчүн дәфәләрлә Чавадов гардашларына силаһы јерә гојмағы тәклиф етди. Лакин бу да бир нәтичә вермәди вә гијамын силаһ күчүнә јатырылмасы гачылмаз олду. Бунун да бүтүн мәс'улијјәти чеврилишә чәһд едәнләрин

үзәринә дүшүр. Бу дөвләтчилијимизә архадан вурулан зәрбә иди. Сон һадисәләр көстәрди ки, Азәрбајчаны кетдији јолдан дөндәрмәк мүмкүн дејил, халг өз президентинин јеритдији сијасәти бәјәнир вә дәстәкләјир. Һамы баша дүшмәлидир ки, республикамызын ганунларыны позан вә халгымызы мүстәгиллик јолундан дөндәрмәк истәјән һәр бир шәхс кимлијиндән асылы олмајараг өз лајигли чәзасыны алачагдыр.

– Низами мүәллим, Сиз Н.Туси адына АПУ кими бөјүк бир тәдрис мүәссисәсинин ректорусунуз. Тәбии ки, халг маарифи системиндә олан ағыр вәзијјәт Сизә даһа јахшы бәллидир. Вәзијјәтдән чыхыш јолуну нәдә көрүрсүнүз?

– Чох мүһүм проблемә тохундунуз. Доғрудан да, халг маарифинин бүкүнкү вәзијјәти гәнаәтбәхш дејил. Бу да билаваситә республикамызын дүшдүјү ағыр вәзијјәтлә бағлыдыр. Суалыныза конкрет белә чаваб верәрдим. Игтисадијјатымызы дирчәлтмәдән нәинки халг маарифиндә, һәтта һәјатымызын дикәр саһәләриндә дә көклү дәјишикликләр етмәк мүмкүн дејил. Елә буна көрә дә, бүтүн күчүмүзү бу истигамәтә јөнәлтмәлијик. Әминәм ки, јахын кәләчәкдә бүтүн мәсәләләр, о чүмләдән халг маарифиндә олан проблемләр һәлл олуначаг. Бу јолда мән Милли Мәчлисин депутаты кими әлимдән кәләни әсиркәмәјәчәјәм.

Мүсаһибәни апарды:
Натиг ҺӘСӘНОВ

"Сәс" гәзети,
3 апрел 1996-чы ил

МИЛЛӘТ ВӘКИЛЛӘРИ ФРАНСАДАН ГАЈЫДЫБЛАР

Парламентләрарасы Иттифагын вә ЈУНЕСКО-нун бирҝә тәшәббусу илә ијунун әввәлиндә Парисдә бејнәлхалг конфранс кечирилиб. "Елм, тәһсил, мәдәнијјәт вә информасија коммуникасијалары XXI әсрин әрәфәсиндә" мөвзусуну әһатә едән бу мәҷлисдә Азәрбајҷан парламентини милләт вәкилләри Шаһлар Әскәров, Низами Худијев вә Елдар Сәфәров тәмсил едирдиләр.

Милли Мәҷлисин "Елм, тәһсил вә мәдәнијјәт" комиссијасынын узву Низами Худијев 8 күн давам едән бејнәлхалг тәдбир барәдә тәәссуратыны мухбиримизлә бөлүшдүрүб.

– Парламентләрарасы бејнәлхалг конфранса дүнјанын 135 өлкәсиндән нүмајәндәләр ҝәлмишдиләр. Мисир парламентинин рәһбәри ҷәнаб Сорура һәм дә Парламентләрарасы Иттифагын сәдри ким мәҷлиси идарә едирди. Иҷласын биринҷи күнү ЈУНЕСКО-нун баш директору Фридрико Мајор, Франса сенатынын вә Франса Милли Мәҷлиси сәдрләринин нитгиндән сонра мүзакирәләр башланды. Ајры-ајры мөвзулары әһатә едән бу мүзакирәләрдә Азәрбајҷан нүмајәндә һеј'әтинин үзвләри фәал чыхышлары илә сечилирди. Зорла мүһарибәјә ҷәлб едилән республикамызын һазыркы сијаси дуруму, гачгынларын ачыначаглы вәзијјәти барәдә конфранс иштиракчыларына әтрафлы мә'лумат вердик. Тәдбирин профилинә ујғун олараг Азәрбајҷанда елм, тәһсил, мәдәнијјәт вә информасија васитәләринин вәзијјәти барәдә дә чыхышларымыз олду. Ејни заманда, бу саһәләрин һансы истигамәтдә инкишаф етдирилмәси илә бағлы тәклифләримизи дә вердик. Әсаслы фактларла сүбут етдик ки, республикамыз, хүсусилә елм вә тәһсил саһәсиндә күҷлү потенсиала, тәҷрүбәјә маликдир. Бу потенсиалдан үмум-

дүнја елминин инкишафы үчүн истифадә етмәк сәмәрәли нәтичә верәр.

Мәдәнијјәт мәсәләләри мөвзусу конфрансда daha фәал мүзакирәјә сәбәб олду. Гејд олунду ки, "мәдәнијјәт" анлајышыны бөјүк вә јахуд кичик дөвләтин мәдәнијјәтинә парчаламаг дүзкүн дејил. Һәр халгын мәдәнијјәти өзү үчүн гијмәтлидир вә јүксәк мә'нәви дәјәрләрә маликдир. Мәhз ајры-ајры халгларын, милләтләрин мәдәнијјәтләринин чәми үмумбәшәри мәдәнијјәти сәчијјәләндирир. Она көрә дә бу cahәдә ајырмалар апармаг, hансы халга исә үстүнлүк вериб, дикәрини арха плана кечирмәк олмаз.

Тәклифләримизин биринdә гејд етдик ки, дүнја әдәбијјатынын классикләри Азәрбајчанын орта вә али мәктәбләриндә өјрәнилдији кими, сөз хәзинәмизин Низами, Фүзули, М.Ф.Ахундов кими нәhәнкләри дә башга өлкәләрдә тәблиғ едилсин. Һәр бир халгын әдәбијјатынын, мәдәнијјәтинин гаршылыглы шәкилдә өјрәнилмәси, тәдгиг едилмәси инсанлары бир-биринә јахынлашдырар, гаршылыглы үнсијјәтин инкишафына зәмин јарадар. Бу тәрздә јахынлашмалар халглар арасындакы һәр hансы конфликтин, проблемин һәллинә дә көмәк едәр.

Информасија васитәләри илә бағлы мөвзуларын мүзакирәси дә чох мараглы кечди. Чыхышларымызда узун мүддәт информасија блокадасында галан бир дөвләт кими бу зәрбәнин hансы ачы нәтичәләрә кәтириб чыхардығыны конфранс иштиракчыларына чатдырмаға чалышдыг. Билдирдик ки, мәhз информасија гытлығы үзүндән hагг сәсимизи дүнјанын демократик дөвләтләринә јетирә билмәмишик. Мәhз буна көрә, торпагларымызын хејли hиссәси ишғал алтында, сојдашларымыз әсирликдә олдуғу hалда дүшмәнләримиз мәтбуатдакы јанлыш чыхышлары илә бизи бејнәлхалг аләмә ишғалчы, ганичән, әдаләтсиз халг кими таныдыблар. Кеч олса да, инди информасија блокадасындан чыха билмишик. Халгымызын проблемләри, гаршылашдығы бәлалар барәдә бејнәлхалг мәтбуатда сөзүмүзү демәјә чалышырыг.

Дүнјанын мүхтәлиф милләтләринин чыхышларында бирмә'налы шәкилдә билдирилди ки, бејнәлхалг мигјасда информасија каналларынын мүстәгил, сәрбәст фәалијјәтинә кениш имканлар јарадылмалыдыр. Сөз үзәринә мәhдудијјәт гојулмасынын әлејhинә чыханлар гејд етдиләр ки, сензура һәр hансы информасијаны јајан

шәхсин өз гәлбиндә олмалыдыр. Буну белә әсасландырдылар ки, бә'зән јүзләрлә, минләрлә күнаһсыз инсан сенсасија јаратмаг хатиринә верилән информасијанын гурбаны олур. Бу исә јолверилмәз һалдыр.

Үмумијјәтлә, бир иштиракчы кими конфранс һагда тәәссүратым чох зәнкиндир. Бүтүн мөвзулар објектив мүзакирә олунурду, мараглы тәклифләр верилирди. Актуал характер дашыјан бир чох мәсәләләрин сөз олараг галачағы дејил, реал керчәклијә говушачағы үмиди илә Вәтәнә гајытмышыг. ЈУНЕСКО рәһбәрлијинин, Парламентләрарасы Иттифагын сәдарәтинин һәмин мәсәләләрә чидди јанашмаг мејли, конфрансын гәбул етдији гәтнамәләр биздә бу үмид һиссинин јаранмасына әсас верир.

Сөһбәти јазды:
Шамама ҺӘСӘНЛИ

"Халг гәзети",
20 ијун 1996-чы ил

ТЕЛЕВИЗИЈА АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТЧИЛИЈИНӘ ХИДМӘТ ЕДИР

Мусаһибимиз Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәтинин сәдри, милләт вәкили, филолокија елмләри доктору, профессор Низами Худијевдир.

– Низами мүәллим, телерадио ширкәтинә сәдр тә'јин олундуғунуз вахтдан бир ил кечир. Өтән мүддәт әрзиндә нәләрә наил ола билибсиниз? Бу бир илдә көрдүјүнүз ишләри нечә үмумиләшдирәрдиниз?

– Көрдүјүмүз ишләр, Азәрбајчан телевизијасында вә радиосунда кедән дәјишикликләр көз гаршысында олдуғу үчүн тәфәррүата вармадан ән үмуми истигамәтләр һаггында данышмаг истәрдим.

Ширкәтдә ишә башлајаркән илк нөвбәдә јарадычылыгла, екран вә ефир естетикасы илә бағлы проблемләри һәлл етмәји, екран мәдәнијјәтини јүксәлтмәји гаршыја мәгсәд гојмушдуг. Мәнчә, бу ишдә уғурларымыз аз дејил. Даһа сонра јени верилишләр далғасы башланды вә нәтичәдә әллидән артыг јени програм мејдана чыхды ки, онларын да чоху тамашачы рәғбәти газана билди.

Шүбһәсиз ки, ишимизин әсас истигамәти Азәрбајчан дөвләтчилији идејаларынын даһа кениш тәблиғи вә мүдрик дөвләт башчысы президент Һејдәр Әлијевин бу саһәдәки мөһтәшәм фәалијјәтинин даһа пешәкарлыгла ишыгландырылмасынын өн плана чәкилмәсидир.

Бүтүн бунлар, ејни заманда ичтимаи-сијаси вә вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда верилишләрин артмасы, кәскин сүжетли материалларын чохалмасы чәмијјәтдә телевизијанын ролунун вә нүфузунун тәсдиг едилмәсинә јөнәлиб.

– Сизин телерадио ширкәтинә тә'јинатынызын илк күнләриндә бу саһәдәки пешәкарлығыныза шүбһә едәнләр варды...

– Ајдындыр ки, мәним бураја кәлишим сијаси тә'јинатдыр. Чүнки мән мүстәгил Азәрбајчан дөвләтинин гуручусу вә зәманәмизин

көркәмли сијаси хадими, мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијевин сијаси хәттинин тәрәфдары, онун идеjаларынын һәjата кечирилмәси үчүн чалышан бир адамам. Телевизија вә радио ширкәтиндәки фәалиjjәтимдә дә мәһз бу принсипи әсас тутурам. О ки галды идарәетмә вә пешәкарлыг мәсәләсинә, мән өмрүм боjу мүхтәлиф вәзифәләрдә олмуш, адамларла ишләмишәм. Елми фәалиjjәтимдә исә мүасир филолоkијанын ән актуал проблемләри илә мәшғул олмушам. Дедиjим одур ки, һәм тәшкилатчылыг, һәм дә интеллектуал фәалиjjәт бахымындан мәним кифаjәт гәдәр тәчрүбәм вар. Телевизија исә һәр биримизин тәкчә мәишәтинин деjил, һәм дә һәjатынын аjрылмаз бир һиссәсидир. Амма она рәһбәрлиjин спесифик чәһәтләри вар вә сәриштәли адам гыса мүддәтдә бунлара jиjәләнә биләр. Буна көрә дә гыса мүддәтдә телевизијанын ишиндә чанланма jарада билдик. Бу исә jени идеjалар тәклиф етмәдән, үмуми jарадычылыг истигамәти вермәдән, верилишләрин һазырланма механизмини тәкмилләшдирмәдән, чәтин jарадычылыг просесини вә ишин спесификлиjини билмәдән, еjни заманда дүнjа телевизиjасынын наилиjjәтләриндән бәһрәләнмәдән мүмкүн деjил. Һәр һалда биз белә һесаб едирик ки, екранда үмуми мәдәниjjәтин jүксәлмәси, тәгдиматларда системли jениликләр, тамашачы марағына һөрмәт, үнсиjjәт мәдәниjjәтинин артмасы, тамашачы аудиториjасы илә чанлы әлагә бүкүнкү телевизиjамызын нәзәрә чарпан jениликләридир вә бунларын пешәкарлыгла һәjата кечирилмәси бизи севиндирир.

— Низами мүәллим, һәр һалда Азәрбаjчан телевизиjасынын ишиндән наразылыг едәнләр дә вар. Мәсәлән, тамашачыларын мүәjjән гисми белә һесаб едир ки, Аз ТВ-дә рәсми материаллара һәддән чох jер верилир.

— Тәкчә бу мәсәләдә jох, елә башга мәсәләләрдә дә тамашачыларын зөвгү вә истәjи илә бағлы мүхтәлиф мүнасибәтләр, рә'jләр ортаjа чыхыр. Бу исә о демәкдир ки, телевизијанын нә гәдәр тамашачысы варса, верилишләрдә бир о гәдәр дә мүнасибәт мүхтәлифлиjи вар. Бәли, биздә рәсми материаллар бә'зән чох кедир. Чүнки биз дөвләт телевизиjасыjыг. Диkәр тәрәфдән, ахы тамашачылар дүнjада кедән просесләри, дөвләтимизин бу күнү вә дөвләт башчымызын мүстәгиллиjимизи мөһкәмләтмәjә хидмәт едән мөһтәшәм фәалиjjәти илә нечә вә нәjин васитәси илә таныш олмалыдырлар? Буна көрә дә һесаб едирәм ки, биз мөһтәрәм президентимиз Һејдәр

Әлијевин көркин ишини, онун Азәрбајҹан халгынын бу күнү вә сабаһы наминә көстәрдији јорулмаз фәалијјәтини долғун ишыгландырмалыјыг. Гој екрана бахан һәр кәс көрсүн ки, онун сечдији вә мүдафиә етдији президент кечә-күндүз билмәдән халгымызын, өлкәмизин ишыглы кәләҹәји наминә нечә бөјүк ишләр көрүр, һансы чәтинликләрлә үзләшир. Гој халгымыз бир даһа шаһид олсун ки, онун е'тибар едиб талејини тапшырдығы мүдрик Һејдәр Әлијев чәнаблары Азәрбајҹанын мүстәгиллијини һансы чәтинликләр баһасына горујур, һансы сәвијјәдә вә кимләрлә мүрәккәб данышыглар апарыр. Нәһајәт, гој халг әмин олсун ки, онун рәһбәри республиканын бүтүн ағырлыгларыны чијнинә көтүрәрәк, онлары нечә бөјүк ағыл, зәка вә мүдрикликлә һәлл едир.

Амма тәәссүф ки, бә'зиләри бу барәдә бир аз башга чүр дүшүнүр. Бирдәфәлик билмәк лазымдыр ки, Азәрбајҹан милли телевизијасы Азәрбајҹан дөвләтчилијинә хидмәт едир.

Мәсәләнин телевизија ишинин пешәкарлығы илә бағлы башга бир тәрәфи дә вар. Дәфәләрлә сынагдан чыхарылмыш тәчрүбә сүбут едир ки, һеч бир репортјор, һеч бир шәрһчи Һ.Әлијев чәнабларынын чохчәһәтли фәалијјәтинин мәзмунуну онун өз чыхышларындакы гәдәр долғун вә әһатәли әкс етдирә билмир. Буна көрә дә биз президентин фәалијјәтинин ишыгландырылмасынын бу јолуну даһа мәгбул һесаб едирик.

Галды ки, ишимиздәки нөгсанлара, әлбәттә, чатышмазлыглар һәлә вар. Биз онлары көрүрүк вә арадан галдырмаға чалышырыг. Бу јөндә биз сағлам, гәрәзсиз, үмуми ишимизә көмәк едән тәнгиди динләмәјә, нәзәрә алмаға һәмишә һазырыг.

– Бүтүн бу дедикләриниз бир даһа сүбут едир ки, телевизија чох мүрәккәб вә мәс'улијјәтли бир фәалијјәт саһәсидир...

– Һәгигәтән, телевизија чох чәтин саһәдир. Әкәр онун чәмијјәтимизин һәјатында ојнадығы ролун мүһүмлүјүнү дә нәзәрә алсаг, онда бу фәалијјәт саһәсиндә ишин ағырлығыны тәсәввүр етмәк олар. Телевизијада гаршылашдығым чәтинликләр дә мәһз бурада һеч дә һәр шејин јерли-јериндә олмамасы илә бағлы иди. Јә'ни һеч дә һамы бу мүһүм күтләви информасија васитәсинин Азәрбајҹан дөвләтчилији үчүн әһәмијјәтинин мигјасыны вә мәс'улијјәтини лазымынча дәрк етмир, бунун нәтичәсиндә исә идарәетмәдә бошлуглар өзүнү көстәрирди. Биз редаксијаларын јарадычылыг ишини истигамәтләндирмәклә јанашы илк нөвбәдә мәһз бу саһәјә диггәт је-

тирмәли олдуг. Күман едирәм ки, илк аддымларымыз гәтиҹҹәтли олдуғу үчүн чохларыны јериндә отуртду.

Ачығыны дејим ки, һәм телевизијада, һәм дә радиода истәр јарадычылыг, истәрсә дә тәсәррүфат-истещсалат фәалиҹҹәти бахымындан хејли проблем үст-үстә јығылыб галмышды.

Узун илләр боју бурада көзә күл үфүрмәк үчүн парылтылы косметик ишләр апарылмыш, фундаментал бир аддым атылмамышды. Телевизија вә радионун фәалиҹҹәтинин узлашдырылмасы, ефир вә екран естетикасы илә бағлы көклү мәсәләләр дә әсаслы шәкилдә һәлл олунмамышды. Тәбиидир ки, биз мәһз бунлардан башладыг вә гыса мүддәтдә тамашачылары разы салан, Азәрбајчан ичтимаи фикрини чәлб едән дәјишикликләрә наил ола билдик. Әлбәттә, бүтүн бу ишләрдә мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әлијевин диггәтини һәр аддымда һисс етмишик. Мәһз онун даими гајғысы сајәсиндә биз телерадио коллективинин әлдә етдији вә көз габағында олан чохлу фәрәһли нәтичәләрдән даныша биләрик. Амма бу нәтичәләр бизи гәтиҹҹән гане етмир. Чүнки телевизија вә радиомузу дүнја стандартлары сәвиҹҹәсинә галдырмаг үчүн һәлә чох иш көрмәлијик.

Јери кәлмишкән, бу истигамәтдә атылмыш мүһүм бир аддымы — телевизијамызын бејнәлхалг екрана јол ачмасыны өтән бир илин ән әламәтдар һадисәләри сырасына аид едәрдим. Чүнки үмуммилли мәнафе илә бағлы һәр һансы бир мәсәләни өзүмүз дејиб, өзүмүз ешитдијимиз дөвр чохдан кечиб. 1996-чы илин нојабрындан башлајараг, биз Түркијәнин ТГРТ каналы илә системли олараг "Азәрбајчан бу күн" адлы һәфтәлик програм ефирә чыхарырыг. Тәсәввүр един ки, пејк васитәси илә дүнјанын 5 гитәсинә јајымланан бу програм бизә Азәрбајчан һәгигәтләрини демәк үчүн нә гәдәр бөјүк имкан верир. Үстәкәл бу програм, һәмчинин АБШ, Канада вә Алманијада јерли телевизија каналлары илә јајымланыр. Бу програмларын "шаһ дамары", консептуал әсасы исә Азәрбајчаны тәблиғ етмәк, ону дүнјаја даһа кениш танытмагдыр. Буну нәзәрә алараг биз јахын вахтларда телевизијада "Бејнәлхалг програмлар" шө'бәси јаратмаг вә кетдикчә ону кенишләндирмәк ниҹҹәтиндәјик. Суверен республикамызын дүнја екранына ләјагәтлә чыхмасы үчүн һәр шеј едәчәјик.

— Низами мүәллим, һәр бир рәһбәр ишчи үчүн јени фәалиҹҹәт саһәсиндә уғур газанмағын бәлкә дә ән вачиб шәрти коллективлә дил тапмағы, адамлары өз идејалары әтрафында бирләшдирмәји бачар-

магдыр. Хүсусән дә ағыр коллектив кими ад чыхармыш телерадио ширкәтиндә.

– Әлбәттә, "кадрлар һәр шеји һәлл едир" шүары һәлә көһнәлмәјиб. Бу мә'нада телерадио ширкәтиндә дә өз ишини јахшы биләи, бу сањәдә пүхтәләшмиш хејли бачарыглы кадрлар, танынмыш мүтәхәссисләр вар. Амма узун мүддәт онларын әмәјинә лазыми гијмәт верилмәјиб. Хүсусән әмәк һаггы вә гонорарла бағлы мәсәләләрдә. Биз бә'зи чәтин малијјә проблемләрини һәлл етдик, јарадычылығын спесифик сањәсиндә чалышан бу журналистләрин әмәјини стимуллашдыра билдик. Амма тәбии ки, һәр јердә олдуғу кими телеширкәтдә дә һамынын иш габилијјәти, јарадычылыг имканлары вә ишә мүнасибәти ејни сәвијјәдә дејил. Буна көрә дә мән бура кәләндән сонра чохлары илә худафизләшмәјә мәчбур олдум. Чүнки кифајәт гәдәр јахшы иш шәраити јарадылмасына бахмајараг, бу адамлар вәзифәләринин өһдәсиндән кәлә билмирдиләр. Амма сизә дејим ки, бүтөвлүкдә телеширкәтин чох сәмими, гәдирбилән вә ишкүзар коллективи вар. Биз бу коллективин көмәји илә мүстәгил Азәрбајчанын дөвләт гуручулуғу сањәсиндәки наилијјәтләрини, Азәрбајчан дөвләтчилији идејасыны вә президент Һејдәр Әлијевин мөһтәшәм фәалијјәтини тәблиғ етмәк сањәсиндә даһа бөјүк ишләр көрә биләрик.

– Јери кәлмишкән, бир мәсәлә барәдә фикринизи билмәк истәрдим. Бүтүн дүнјада мәтбуат вә телевизија күтләви информасија васитәси һесаб олунур. Һәр шеји рәсми идеолокијанын хидмәтинә табе едән сосиализм чәмијјәтиндә исә бунлары күтләви тәблиғат васитәләри адландырырдылар. Сизчә, бу күн јашадығымыз сосиализмдән демократијаја кечид дөврүндә телевизијанын тәблиғат вә информасија функсијалары нечә таразлашдырылмалыдыр?

– Мүасир дүнја тәчрүбәсинин тәһлили көстәрир ки, телевизија өзүндә үч чәһәти – мә'луматландырма, маарифләндирмә вә әјләндирмә функсијаларыны бирләшдирир. Бунларын јүксәк сәвијјәдә әлагәләндирилмәси телевизијаја чәмијјәт гаршысындакы вәзифәләрини долғун вә сәмәрәли јеринә јетирмәк имканы верир. Биз дә ишимиздә бу үч классик фактору мәгсәдәмүвафиг шәкилдә баланслашдырмаға чалышырыг.

– Сизин тез-тез истинад етдијиниз дүнја телевизијасы тәчрүбәсиндә мүәллиф програмларына, апарычыларын фәалијјәтинә даһа кениш јер верилир. Биздә исә һәлә дә дикторлар өн плана чәкилир.

– Сизинлә разыjам. Амма мәсәлә бурасындадыр ки, узун илләр боjу Азәрбаjчан телевизиjасында апарычылар hазырланмасы сahәсиндә hеч бир иш көрүлмәjиб. Бу күн адларыны "пешәкар" гоjуб синәсинә дөjәнләр милли сәрвәтимиз олан телевизиjамызын консептуал бахымдан hеч бир jарадычылыг проблемини hәлл етмәjибләр, о чүмләдән апарычылар мәсәләсини дә. Тутаг ки, әкәр 60-чы илләрдә Авропада, 70–80-чы илләрдә исә совет-сосиалист телевизиjаларында апарычыларла бағлы персонификасиja проблеми тәдричән hәлл олунмушдуса, Азәрбаjчанда бу мәсәләjә гәтиjjән диггәт jетирилмәмишдир. Jә'ни бу сahәдә мәгсәдjөнлү иш олмамышдыр. Өз интеллектуал имканлары hесабына тамашачы рәғбәтини газанмыш бир нечә апарычыны чыхмаг шәртилә, Азәрбаjчан телевизиjасында апарычы кими парлаг сималар олмамышдыр. Jәгин, сиз дә разылашарсыныз ки, пис апарычыданса jахшы дикторун екрана чыхмасы daha мәгсәдәуjғундур. Һазыр мәтни апарычыданса дикторун охумасы daha тәбии көрүнүр.

– Низами мүәллим, сизин телевизиjаjа рәhбәрлик үслубунузда индиjә гәдәрки фәалиjjәтинизин нә кими тә'сири вар? Тәчрүбәли педагог, көркәмли дилчи алим, түрколог кими милли телевизиjанын характеринә hансы jени чизкиләри әлавә етмәjә чалышырсыныз?

– Шүбhәсиз ки, мәним бурадакы ишимә елми вә педагожи фәалиjjәтимин хejли тә'сири вар. Зәннимчә, бу, илк нөвбәдә телевизиjа верилишләринин маарифләндиричи функсиjасынын күчләндирилмәси истигамәтиндә өзүнү көстәрир. Бир дилчи вә түрколог кими мән башлыча вәзифәни телевизиjа вә радио програмларында ана дилимизин тәмизлиjини, сәлислиjини горумагда, миллимә'нәви вә тарихи дәjәрләримизи daha кениш әкс етдирмәкдә көрүрәм.

– Низами мүәллим, сизә гәдәр телерадио ширкәтинә рәhбәрлик етмиш шәхсләрин тәчрүбәси көстәрир ки, бу вәзифә карjера үчүн «әлверишсиз», мүәjjән мә'нада hәтта рискли бир jердир...

– Сөзүн доғрусу, мән бу барәдә hеч заман дүшүнмәмишәм, hеч дүшүнмәк дә истәмирәм. Тутдуғум бу вәзифәни мән карjера пилләси кими jох, халгыма, дөвләтимә хидмәт имканы кими гәбул едирәм.

Әввәлдә дедим ки, мәним бура кәлишим сиjаси тә'jинатдыр. Мән сиjаси вә ичтимаи фәалиjjәтимин мә'насыны мүдрик рәhбәримиз Hejдәр Әлиjев чәнабларынын Азәрбаjчанын дөвләт мүстәгил-

лијинин горунмасы вә мәһкәмләндирилмәси јолунда көрдүјү бөјүк ишләрә имканым дахилиндә јардым етмәкдә көрүрәм.

Билдијиниз кими, бу вәзифәјә кәлмәздән әввәл мән Н.Туси адына Педагожи Универсситетин ректору ишләмишәм. Ширкәт сәдрлијини вәзифә пилләси кими јох, јалныз фәалијјәт имканларынын кенишлији бахымындан университет ректорлуғундан үстүн билирәм. Мәним бүтүн әмәк фәалијјәтим аудиторијаларда кечиб. Телевизијаны дә елә бу чүр, анчаг даһа кениш, бүтүн халгы әһатә едән бир аудиторија кими гијмәтләндирирәм. Өзүнүз шаһидсиниз ки, бу бир илдә мән мәтбуатла үнсијјәтдән гачмаға чалышмышам, өзүмү тәблиғ етмәкдәнсә иш көрмәји үстүн тутмушам.

Галды ки, сиз дејән мәсәләјә, сабаһым үчүн гәтијјән нараһат дејиләм. Мәним отуз иллик елми-педагожи тәчрүбәм вар, 25 китабын, 200-ја јахын елми мәгаләнин мүәллифијәм. Сөзүм одур ки, милләтимә, Вәтәнимә хидмәт етмәк үчүн һәр јердә имкан тапа биләрәм.

— Сөһбәтимизин әввәлиндә телевизијада кедән јарадычылыг јениликләриндән данышдыныз. Конкрет һансы верилишләрин адыны чәкә биләрсиниз?

— Чохдур белә верилишләр. Мәсәлән, Азәрбајчанын сон дөвр тарихинә, һәм дә онун чох принсипиал мәгамларына һәср едилмиш тәһгигат-салнамәләри хүсуси гејд етмәк истәрдим. Чүнки 20 Јанвар, Хочалы фачиәләри, торпагларымызын ишғалы, һәмчинин Ләнкәран һадисәләри илә бағлы Азәрбајчан телевизијасынын тәһгигат характерли сон верилишләри тарихи һәгигәтләри мејдана чыхарараг үмуммилли мәнафеја хидмәт етмишдир. Телевизијада һәрби-вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда програмларын мәһкәм јер тутмасыны да мән чох мүһүм наилијјәт сајырам.

Бундан башга, биз телевизијада мусиги вә әјләнчәли програмларын сәвијјәсини јүксәлтмиш, онларын тәгдиматында ваһид систем јаратмыш, һәмчинин күтләви верилишләри дирчәлтмәклә онлара јени нәфәс вермишик. Мәсәлән, "Хош кәлмисиниз", "Кәлин бирликдә күләк", "Аиләләр, талеләр" вә бу тип башга верилишләр тәкчә мәзмунуна, формасына көрә дејил, һәм дә тамашачы аудиторијасынын мүнасибәти, проблемләрин мүзакирәсиндә тамашачынын иштирак ефекти бахымындан мараг доғурур. Бу күн севилән јени верилишләр сырасында, һәмчинин "Ев сизин, сирр бизим", "Әзизим, Вәтән јахшы", "Кәл, сәһәрим", "Үз-үзә" вә с. верилишләрин дә адыны чәкмәк олар.

– Сизчә, бүтүн бунлар Азәрбајчан телевизијасында көклү дөнүшдән, әсаслы дәјишикликләрдән данышмаға әсас верирми?

– Билирсинизми, телевизијада дәјишикликләр ара вермәдән кедир. Амма нәзәрә алмаг лазымдыр ки, һәр һансы саһәдә, о чүмләдән телевизија кими синтетик сәнәт саһәсиндә әсаслы дәјишикликләр апармаг, сөзүн һәгиги мә'насында онун симасыны дәјишмәк асан иш дејил. Мәсәлән, белә бир иш үчүн АБШ вә Авропа телевизијаларына хејли вахт лазым олмушдур. Бу мәгсәдлә хүсуси институтлар јарадылмыш, онларын вә еләчә дә башга интеллектуал мәркәзләрин көмәјиндән истифадә едилмишдир.

– Сизчә, әввәлләр телевизијада јениләшмә мәсәләсинә диггәт јетирилмирди?

– Бәлкә дә адда-будда диггәт јетирилирди. Амма идеја, фикир һәлә ишин бир тәрәфидир. Әсас мәсәлә онун керчәкләшдирилмәсидир. Тәсәввүр един ки, бу бојда ширкәтин индијәдәк нормал тәсвир архиви, видеотекасы олмајыб. Бу исә әһәмиҗҗәтсиз мәсәлә дејил. Она көрә дә биз гыса мүддәтдә киновидео материалларын сахланмасы үчүн тәдбир көрәрәк онларын системли гејдиҗҗатыны гајдаја салдыг. Бу күн компүтерлә ишләјән видеотекаја кирәнләр өзләринин нормал јарадычылыг мүәссисәсиндә олдугларыны һисс едирләр. Үмумиҗҗәтлә, күнүн чох һиссәсини бурада кечирәнләр үчүн, тамашачыларын рәғбәтини газанмыш верилишләрин һазырланмасы үчүн лазыми шәраитин јарадылмасыны биз чох мүһүм вәзифә сајырыг. Она көрә дә телевизијанын күзкүсү олан "Хәбәрләр" редаксијасы вә онун әмәкдашларынын сәмәрәли чалышмалары үчүн инди кифајәт гәдәр јахшы имканлар јаратмышыг. Һәмчинин јенича јаратдығымыз вә гыса мүддәтдә "Молла Нәсрәддин–97". "Вәтәндаш", "Оғуз", "Сөзүн доғрусу", "Гәләбә наминә", "Азәрбајчан һәгигәтләри" вә с. кими мәзмунлу верилишләри илә рәғбәт газанмыш "Әдәбиҗҗат вә публисистика" редаксијасынын да нормал фәалиҗҗәти үчүн бүтүн мөвчуд имканларымыздан истифадә едирик. Јахшы шәраит һәмишә адамлары руһландырыр. Ади бир мисал дејим. Телевизијанын "Сәһәр" мусиги-информасија програмы базар күнүндән башга һәр күн ефирә чыхыр. Чохларынын марагла бахдығы вә ефирә чанлы јајымла чыхан бу програма лазыми диггәт көстәрилмирди. Биз редаксија үчүн студија илә јанбајан "ефир отағы" ајырыб ону мүасир аваданлыгла тәчһиз етмәклә гыса мүддәтдә бу проблемин һәллинә наил олдуг. Инди програмын сүбһ саат 7-дә

ишә башлајан әмәкдашлары да, верилишә дә'вәт олунан гонаглар да бурада һәм бир стәкан чај ичир, һәм дә чанлы ефирә һазырлаша билирләр.

— Гејд етдиниз ки, өтән бир ил әрзиндә телерадио ширкәтиндә јарадычылыг бахымындан хејли иш көрүлүб. Тәсәррүфат фәалијјәти үзрә јениликләр дә дәрһал нәзәрә чарпыр. Бүтүн бу ишләр јени бир истигамәтин башланғычыдыр, јохса нөвбәти «косметик чәрраһијјә» әмәлијјатыдыр?

— Бизим көрдүјүмүз ишләр һәм маһијјәт, һәм дә мигјасча "косметик" әмәлијјатдан чох узагдыр. Артыг ширкәтин коллективи дә, кәнардан әмәкдашлыг едәнләр дә биздә һәр күн баш верән јениликләрә алышыблар. Инди чохлары әминдир ки, телевизијаны һәм јарадычылыг чәһәтдән истигамәтләндирмәк вә бурада чидди дәјишикликләр апармаг, һәм дә тикинти-тәсәррүфат фәалијјәтинин мигјасыны кенишләндирмәк саһәсиндә бизим сә'јләримиз ардычылдыр. Биз бир тәрәфдән јени формалар тәтбиг етмәк јолу илә верилишләрин структурунда бүтөвлүк, жанр мүхтәлифлији јаратмаг, онларын бәдии-публисистик сәвијјәсини јүксәлтмәк, тамашачы марағына хидмәт едән мусигили-әјләнчәли програмлары чохалтмаг, күтләви верилишләрин сајыны вә кејфијјәтини артырмаг, дикәр тәрәфдән исә техники јениләшмәни ардычыл һәјата кечирмәклә радио вә телевизијамызы даһа да инкишаф етдирмәлијик. Јери кәлмишкән дејим ки, инди гаршыда Азәрбајчан телевизијасынын техники чәһәтдән јениләшдирилмәсинин чох бөјүк бир лајиһәси дајаныр. Биз мөһтәрәм президентимиз Һ.Әлијев чәнабларынын диггәти вә гајғысы сајәсиндә һәмин лајиһәнин һәјата кечириләчәјинә үмид едирик. Һәм дә инанырыг ки, көрдүјүмүз бу ишләр президент Һ.Әлијевин дөвләтчилији инкишаф етдирмәк, Азәрбајчаны игтисади чәһәтдән күдрәтли бир өлкәјә чевирмәк, халгымызын мә'нәви-интеллектуал тәрәггисинә наил олмаг саһәсиндә көрдүјү чохшахәли фәалијјәтә көмәк едәчәк. Бүтүн бунлар исә телевизија вә радионун вәзифәләринин даһа јүксәк сәвијјәдә һәјата кечирилмәсинә шәраит јарадачаг.

— Техники тәчһизат радио вә телевизијанын фәалијјәти үчүн һәлледичи амилдир. Бир илдә бу саһәдә һансы јениликләрә наил олмусунуз?

— Һәгигәтән, мүасир техника олмадан тамашачы зөвгүнү охшајан верилишләр һазырламаг, јахуд системли чанлы ефир тәшкил етмәк вә јарадычылыг импровизасијаларына наил олмаг гејри-мүм-

күндүр. Чанлы бәдии верилишләрин, шоу програмларын, актјорларын иштиракы илә кедән верилишләрин вә күтләви әјләнчәли тамашаларын бәдии-естетик сәвијјәси дә чох вахт техникадан асылы олур. Бир аз әввәл гејд етдим ки, бу сарыдан һәм телевизија, һәм дә радио диггәтдән кәнарда галмышды. Биз гыса мүддәтдә радионун ефир вә монтаж отагларындакы әсас аваданлығы јениләшдирә билмишик. Һалбуки, мүтәхәссисләр бунун 3–4 илә мүмкүн олачағыны сөјләјирдиләр. Инди радио журналистләри ән мүасир техника илә ишләјирләр. Телевизијада да бу саһәдә мүһүм аддымлар атылыб. Бурада кениш тә'мир-тәсәррүфат ишләри илә јанашы техниканын јениләшмәси, ефир вә монтаж отагларынын тәзәдән гурулмасы, габагчыл технолокијанын тәтбиги просеси кедир. Бундан әлавә, даһа мүасир монтаж гурғуларынын ишә салынмасы бу саһәдәки проблемин тәдричән һәлл олунмасыны асанлашдырыр. Һәм дә ә'ла техники тәчһизат пешәкарлығын артмасына, материалларын тамашачыја нәфис вә сәлигәли тәгдим олунмасына, бир сыра бәдии-естетик проблемләрин һәллинә көмәк едир.

Ону да әлавә едим ки, инди техники базасына көрә Азәрбајчан телевизијасы МДБ өлкәләринин әксәријјәтини габаглајыр.

– XX әсри телевизија әсри адландырырлар. Бу мә'нада сиз Азәрбајчан телевизијасынын XXI әсрдәки сабаһыны нечә тәсәввүр едирсиниз?

– Телевизија бу күн чәмијјәт һәјатынын бүтүн саһәләринә дәриндән нүфуз етдикчә даһа әһәмијјәтли сијаси маһијјәт вә даһа парлаг мә'нәви-естетик мәзмун газаныр. Она көрә дә биз бөјүк кәләчәји олан телевизијамызы инкишаф етдирмәк, ону Авропа сәвијјәсинә чатдырмаг, һәмчинин телевизијамызын ән јахшы маделини гурмаг нијјәтиндәјик. Бу, милли овгат дашыјан, актуал мөвзулара тохунан вә үмумбәшәри дәјәрләрә үстүнлүк верән, ән башлычасы исә, милли симасы олан бир телевизија олмалыдыр. Бу идејанын һәјата кечирилмәсиндә исә телевизијанын коллективи Азәрбајчанын дөвләт башчысы, мүдрик сијасәтчи Һејдәр Әлијев чәнабларынын гајғысына, зәкасына вә Азәрбајчан халгынын интеллектуал потенсиалына архаланыр.

Илһам АББАСОВ

"Халг гәзети",
6 сентјабр 1997-чи ил

«ТЕЛЕВИЗИЈА СИЈАСӘТИМИН ӘСАС ГАЈӘСИНИ АЗӘРБАЈЧАН ПРЕЗИДЕНТИНИН ДАХИЛИ ВӘ ХАРИЧИ СИЈАСӘТ КУРСУНУН ҺӘЈАТА КЕЧИРИЛМӘСИНӘ... ХИДМӘТ ТӘШКИЛ ЕДИР»

– Низами мүәллим, сәдр вәзифәсиндә чалышдығыныз бир илдә јарадычылыг саһәсиндә һансы ишләри көрмүсүнүз вә үмумијјәтлә, бу дөврү нечә гијмәтләндирирсиниз?

– Телерадио Верилишләри Ширкәтинин сәдри вәзифәсинә өтән ил сентјабрын 5-дә тә'јин олундум. Президент командасынын бир үзвү олараг гуручулуг просесиндә белә шәрәфли вә чәтин иш мәнә е'тибар едилдијинә көрә өзүмү чох хошбәхт сајырам.

Көрдүјүмүз ишләрә кәлдикдә исә һәлә бир ил әввәл ишә башлајаркән гаршымыза гојдуғумуз мәгсәдләрин чох һиссәсинә наил олмушуг. Ачығыны дејим ки, һәм телевизијада, һәм дә радиода истәр јарадычылыг, истәрсә дә тәсәррүфат-истеһсалат фәалијјәти бахымындан өтән илләрдән бәри хејли проблем үст-үстә јығылыб галмышды. Дәјишән тарихи шәраитә ујғун олараг, зәрури вә лабүд фундаментал аддымлар атылмамыш, телевизија вә радионун фәалијјәтинин узлашдырылмасы, ефир вә екран етикасы илә бағлы көклү мәсәләләр әсаслы шәкилдә һәлл олунмамышды. Биз илк күндән ишә мәһз һәлли вачиб олан бу проблемләрдән башладыг вә гыса мүддәтдә тамашачылары разы салан, ичтимаи фикри чәлб едән дәјишикликләрә наил ола билдик.

Бир иллик фәалијјәтимиз дөврүндә телевизијанын газандығы уғурлара кәлдикдә исә јарадычылыгда екран вә ефир естетикасы, екран мәдәнијјәтинин јүксәлдилмәси газандыгларымызын јалныз бир һиссәсини тәшкил едир. Бундан башга, Азәрбајчанын мүстәгиллик тарихинә, һәм дә онун чох принсипиал мәгамларына һәср

едилмиш тәдгигат салнамәләрини хүсуси гејд етмәк истәрдим. Чүнки 20 Јанвар, Хочалы фачиәләри, торпагларымызын ишғалы, 1993-чү илдә баш вермиш Ләнкәран һадисәләри, һәмчинин дөвләт чеврилиши чәһдләри илә бағлы телевизијанын тәдгигат характерли сон верилишләри тарихи һәгигәтләри мејдана чыхарараг үмумазәрбајчан мәнафејинә хидмәт едир. Телевизијада һәрби вәтәнпәрвәрлик мөвзусунда програмларын гәти јер тутмасы да наилијјәтләримиз сырасындадыр.

– Конкрет олараг һансы јени верилишләрин адыны чәкә биләрсиниз?

– Белә верилишләр чохдур. Конкрет олараг "Хош кәлмисиниз", "Кәлин бирликдә күләк", "Үз-үзә", "Ев сизин, сирр бизим", "Кәл, сәһәрим" тамашачы аудиторијасында севилән верилишләр сырасындадыр. Бунлардан башга јеничә јаратдығымыз вә аз мүддәтдә бөјүк уғур газанан "Молла Нәсрәддин–97", "Гәләбә наминә", "Азәрбајчан һәгигәтләри" вә с. верилишләри көстәрмәк олар. Бу сон верилишләри јени јаратдығымыз "Әдәбијјат вә публисистика" редаксијасы әрсәјә кәтирмишдир.

– Телеширкәтдә техники базанын јенилөшдирилмәси илә бағлы дәјишикликләр барәдә нә дејә биләрсиниз?

– Биз гыса мүддәт әрзиндә радионун ефир вә монтаж отағындакы әсас аваданлыглары јениләшдирә билмишик. Инди радио журналистләримиз дә ән мүасир техника илә ишләјирләр. Телевизијада да тә'мир-тәсәррүфат ишләри илә јанашы техниканын јенилөшдирилмәси, габагчыл технолокијанын тәтбиги вә мәнимсәнилмәси, ефир вә монтаж отагларынын јенидән гурулмасы просеси кедир. Нәзәринизә чатдырым ки, һазырда Азәрбајчан телевизијасы техники базасына көрә, МДБ өлкәләринин әксәријјәтини габаглајыр. Бир сөзлә, бу күн Азәрбајчан милли телевизијасы һәгиги јүксәлиш јолундадыр.

– Низами Худијевин телеширкәтә сәдр тә'јин олунмасы әввәлчә өзүјлә разылашдырылмышды, јохса бу тәклиф көзләнилмәз иди?

– Бу, мәним үчүн дә көзләнилмәз олду. Сентјабрын 5-и әввәлки иш јеримдә (АПУ-нун ректору – *А.К.*) олдуғум вахт зәнк еләјиб билдирдиләр ки, президент тә'чили мәни јанына чағырыр. Апарата кетдим, президентлә көрүшәндә о билдирди ки, сәни Телерадио Верилишләри Ширкәтинә сәдр тә'јин етмәк истәјирәм. Үмумијјәтлә, президент мәни һансы вәзифәјә тә'јин етсәјди, чан-башла разы

олардым. Мәнә бу вәзифәни е'тибар етдији үчүн һөрмәтли президентимизә миннәтдарам. Бүтүн варлығымла чалышырам ки, мөһтәрәм президентимизин мәнә көстәрдији бу е'тимады доғрултдам.

– Низами Худијев тә'јинатыны игтидарын кадр тә'јинатынын уғурлу, јохса уғурсуз һиссәсинә аид едирсиниз?

– Ону мән дејә билмәрәм (күлүр)... Ону тамашачылар даһа јахшы биләр.

– Харичи телеканаллардан фәргли олараг биздә мүәллиф верилишләри аздыр.

– Мүәллиф верилишләринин һазырланмасы үчүн мүәллифләр демәк олар ки, јохдур. Мәсәлә бурасындадыр ки, узун илләр боју Азәрбајчан телевизијасында бу саһәдә һеч бир иш көрмәјибләр. Әкәр 60-чы илләрдә Авропада, 70–80-чи илләрдә Русија телевизијасында апарычыларла бағлы персонификасија проблеми тәдричән һәлл олунмушдуса, биздә бу мәсәләјә гәтијјән диггәт јетирилмәмишди. Өз интеллектуал имканлары һесабына тамашачы рәғбәтини газанмыш Гулу Мәһәррәмов, Самир Әскәрханов, Ибраһим Нәбиоғлу кими бир нечә апарычыны чыхмаг шәртилә бизим телевизијада апарычы кими парлаг сималар олмајыб. Мүәллиф верилишләри һазырламаг үчүн јахшы мүәллифләр олмалыдыр. Биздә бу инди-инди јараныр. Кәләчәкдә белә верилишләрин сајыны артырмағы планлашдырырыг.

– Филолог Низами Худијев үчүн күтләви информасија васитәсиндә чалышмаг чәтин дејил ки?

– Чохиллик педагожи фәалијјәтим, Азәрбајчан әдәби дилинин тәдгигинә һәср олунмуш әсәрләрим елми ичтимаијјәтә јахшы мә'лумдур. Шүбһәсиз ки, мәним бурадакы ишимә елми вә педагожи фәалијјәтимин хејли тә'сири вар. Бир дилчи вә түрколог кими телевизија вә радио програмларында ана дилимизин тәмизлијини, дүрүстлүјүнү горумаг, милли-мә'нәви вә тарихи дәјәрләримизи даһа кениш әкс етдирмәк үчүн әлимдән кәләни әсиркәмирәм. Бу шәрәфли, ејни заманда, мәс'улијјәтли иши јеринә јетирмәк мәним үчүн чәтин дејил. Һәм тәшкилатчылыг, һәм дә интеллектуал фәалијјәт бахымындан ишимин өһдәсиндән кәлмәк үчүн кифајәт гәдәр тәчрүбәм вар.

– Сизин телевизија сијасәтинин әсасларыны билмәк олармы?

– Мән мүстәгил Азәрбајчан дөвләтинин гуручусу вә зәманәмизин көркәмли сијаси хадими, мөһтәрәм президентимиз Һејдәр Әли-

јевин сијаси хәттинин тәрәфдары, онун идеjаларынын һәjата кечирилмәси үчүн чалышан бир адамам. Телерадио Верилишләри Ширкәтиндәки фәалиjjәтимдә дә башлыча олараг бу принсипи әсас тутурам. Тутдуғум бу вәзифәни мән карjера пилләси кими jох, халгыма, дөвләтимә хидмәт имканы кими гәбул едирәм. Мәним телевизиja сијасәтимин әсас гаjәсини Азәрбаjчан президентинин дахили вә харичи сијасәт курсунун һәjата кечирилмәсинә, онун дөвләтчилик сијасәтинә вә Азәрбаjчан халгына хидмәт тәшкил едир.

— Мүхалифәтин телевизиja екранларына jахын бурахылмамасы нә илә бағлыдыр?

— Әввәла, мүхалифәтин нүмаjәндәләри бизим телевизиja илә чыхыш едибләр. Галды о бири мәсәлә, мән сағлам мүхалифәти, Азәрбаjчан дөвләтчилиjинин мәнафеjинин горунмасы истигамәтиндә фәалиjjәт көстәрән мүхалифәти бәjәнирәм, алгышлаjырам. Бүтүн сивил, инкишаф етмиш чәмиjjәтләрдә мүхалифәтин олмасы лабүддүр. Анчаг сөһбәт бурасындадыр ки, мүхалифәт сағлам мәгсәдләрә хидмәт етмәлидир, Азәрбаjчан дөвләтчилиjи истигамәтиндә фәалиjjәт көстәрмәлидир. Мәни тәәччүбләндирән вә тәәссүфләндирән будур ки, чох заман бизим торпагларымызы ишғал етмиш ермәни шовинистләринин фикриjлә бизим мүхалифәтин фикри үст-үстә дүшүр. Һәтта бә'зән мүхалифәтин фикри даһа агрессив олур. Белә мүхалифәти нәинки мән, һеч бир Азәрбаjчан вәтәндашы гәбул едә билмәз вә һәмин мүхалифәтә милли телевизиjамызда jер jохдур.

— Сизә бу вәзифә кечмиш игтидарлар тәрәфиндән тәклиф олунсајды гәбул едәрдинизми?

— Мән һеч бир заман әввәлки игтидарларын фәалиjjәтини, онларын jеритдиjи сијаси хәтти бәjәнмәмишәм. Онларын мәни бу вәзифәjә тә'jин етмәсинә гәтиjjән разылыг вермәздим. Чүнки бу, бирбаша дөвләтчилиjин хидмәтиндә дуран вәзифәдир. Мән өзүмү президент Һеjдәр Әлиjевин шакирди һесаб едирәм вә анчаг онун jеритдиjи дүзкүн сијаси хәттә гуллуг едә биләрәм. Вә мән инамым олмаjан бир мәсәләни тәблиғ еләjә билмәрәм.

— Гәзетләрдә телевизиjаjа аид кедән jазылара мүнасибәтиниз.

— Наразы дејиләм. Мән ишләдиjим дөврдә һеч бир гәзет бизи һәдәф сечмәjиб вә чох заман jахшы фикир ирәли сүрмәсәләр белә, пис фикир дә демәjибләр. Белә баша дүшүрәм ки, онларын бир чохунун мүхалифәтчилик мөвгеjи jахшы сөз демәjә имкан вермир. Лакин халгда белә бир мәсәл вар ки, динмәмәк разылыг әламәтидир.

Икинчи бир тәрәфдән мүхалифәт мәтбуатында бә'зән сағлам фикирләр дә олур. Белә фикирләрә биз диггәтлә јанашырыг. Бизим әлејһимизә кедән јазылара кәлдикдә исә биз онлара чаваб вермәк фикриндә олмамышыг. Гәзетә гәзет чаваб верәр. Бир дә ки, телевизијанын он милјон тамашачысы варса, он милјон да фикир вар.

Мүсаһибимиз сонда кәләчәк планларындан данышды:

– Гејд етдијим кими телевизијада вә радиода мадди-техники тәкмилләшмә, мә'нәви интеллектуал сәфәрбәрлик дөврү башлајыб. Јахын күнләрдә студијалар әсаслы шәкилдә јенидән гурулачаг, алдығымыз мүасир магнитафонлар вә камераларын көмәјилә тамамилә "Betecam" системинә кечәчәјик. Мөһтәрәм президентимизин гајғысы сајәсиндә бу илин сонуна кими милли телевизијамыз вә радиомуз техники бахымдан дүнја стандартлары сәвијјәсиндә јенидән гурулачаг. Бундан башга, әкәр малијјә проблемләримиз имкан верәрсә, јахын кәләчәкдә Иран, Русија, Орта Асија, Авропа вә АБШ-да нүмајәндәликләр ачмағы планлашдырырыг.

Мүсаһибәни Алтај ӘЛИ вә
Камран ҺӘСӘНЛИ јаздылар

"525-чи гәзет",
13 сентјабр 1997-чи ил

БИЗИ ФӘРГЛӘНДИРӘН ОПЕРАТИВЛИК, «ЧАНЛЫ ЕФИР» ВӘ СЕЈРЧИЛӘРЛӘ ҮНСИЈЈӘТДИР...

Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәтинин сәдри Низами Худијев Азәрбајчан телевизијасынын ишы барәдә данышыр.

Радио өзүнүн илк аддымларыны атан дөврдә поетик бир ифадә ишләнирди: мусиги, јахуд да дикторун сөзләри "ефир далғаларында" сәсләнир. Онда белә зәнн едирдиләр ки, ефир һүдудсуздур, орада һәр кәс үчүн јер тапыла биләр. Радионун инкишафы бу иллүзијалары дағытды: ефир кетдикчә даралды. Вә бу ефирдә јер истәјән даһа гүввәтли бир "рәгиб" ортаја чыханда, ефир бир аз да даралды.

Бу күн телевизија хәбәрләр јајыр, әјләндирир, өјрәдир, сатыр... Лакин телеканаллар чохдур вә һәр бири дә буну мүхтәлиф чүр едир. Инди – гејри-дөвләт телевизијасы јарандыгдан, пејк телевизијасы мејдана чыхдыгдан сонра бизим мүгајисә етмәк имканымыз вар. Вә тәәссүф ки, бу чүр мүгајисә бир гајда олараг, өлкә дөвләт телевизијасынын хејринә олмур.

Лакин Азәрбајчан Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәтинин сәдри, парламентин депутаты, филолоҝија елмләри доктору, профессор, АПУ-нун сабиг ректору Низами Худијев белә һесаб етмир...

– Сиз өз фәалиҗҗәт јөнүнүзү бирдән-бирә, кәскин сурәтдә дәјишмисиниз. Мүәллимдән телемагната чеврилмәк чәтин дејилми?

– Ондан башлајаг ки, мән филологам, бу ихтисас исә телевизија ишинә чох јахындыр. Елә радио вә телевизијанын ән мүхтәлиф редаксијаларында мәним өз тәләбәләримдән тәхминән јүз нәфәри ишләјир. Нечә ола биләр ки, тәләбәләрим бурада ишләјә билсин, мән јох? Одур ки, мүәјјән мә'нада мән өз ихтисасым үзрә ишләмәкдә давам едирәм, анчаг телевизијада. Бу бахымдан өзүмү гәтиҗҗән "јери сәһв дүшмүш" сајмырам.

– Дејирләр ки, телевизијада фәалиҗҗәтинизә бинанын тә'миридән башламысыныз. Лакин бизчә, дөвләт телевизијасында бинанын

тә'миридән чох, «ефирин тә'мири»нә еһтијач вар иди. Сизчә, белә дејил?

— Белә данышанлар бизи истәмәјәнләрдир. Әввәла, јенидәнгурмаја мән ефирдән башламышам. Вә јалныз ефир мүәјјән сабит форма алдыгдан сонра мән, тәбии ки, әмәкдашларымызын раһат ишләјә билмәси үчүн әмәк шәраитини јахшылашдырмаға башламышам. Бурада зиддијјәтли бир шеј јохдур.

Ачығыны десәк, мән Телерадио Ширкәтинә ишә кәләндә бураның һәјәти зибилханаја бәнзәјирди, һәр тәрәфдә тәсәррүфатсызлыг, сәлигәсизлик һөкм сүрүрдү. Илләрдән бәри зир-зибил јығылыб галмыш, көһнә техника һара кәлди атылмышды. Редаксија вә монтаж отагларында елементар шәраит белә јох иди. Әлбәттә, белә вәзијјәтдә пешәкар јарадычылыг иши барәдә сөһбәт ола билмәзди.

Бу күн биз дејә биләрик ки, өз инкишафымызда артыг елә бир һәддә чатмышыг ки, вахтилә бу, әлчатмаз көрүнүрдү. Ики ил өнчә әмәкдашларымызын мәваҹиб вә гонорарлары чох чүз'и иди, бу да өз нөвбәсиндә ишин кејфијјәтинә тә'сир көстәрир, һәр чүр "негатив һаллар"ын ортаја чыхмасына шәраит јарадырды. Мән кәлдикдән сонра президентин гајғысы сајәсиндә әмәк һаглары үч дәфә артмышдыр. Милли телерадио тарихиндә бу, индијәдәк көрүнмәмиш бир уғурдур.

Әлбәттә, бунлар ишин мүһүм тәрәфләридир. Амма бизим әсас ишимиз екрандыр, ефирдир вә онун кејфијјәтинин бәдии-естетик сәвијјәсинин јүксәлдилмәсидир. Зәннимчә, ики ил әрзиндә ишимиз сәмәрәли олуб. Ән бөјүк уғурумуз ефирдә јаратдығымыз сајсыз-һесабсыз јениликләрдир.

— Бу јенилији конкрет нәдә көрүрсүнүз?

— Јенилик дејәндә, форма вә мәзмунча јени верилишләри, телевизијамыза дүнја телевизијасынын иш аһәнкини кәтирмәјимизи нәзәрдә тутурам. Сон ики илдә дөвләт телевизијасы јениләшдирилмиш ихтисас-техники базада чағдаш телевизијанын ән габагчыл имканлары илә ајаглашараг инкишаф едир.

Лакин техники тәчһизат нә гәдәр мүһүм олса да, телевизијада топланмыш интеллектуал күввә даһа бөјүк рол ојнајыр. Буну гоншу өлкәләрин, мәсәлән, Иран, Түркијә вә МДБ-нин бә'зи өлкәләринин нүмунәси дә сүбут едир. Онларын техникасы нә гәдәр мүасир олса да һәм әмәкдашларын пешәкарлыгы, һәм дә үмуми интеллектуал потенсиал бахымындан бизим ефирдән кери галырлар. Буну пешәкар

телевизија тәдгигатчыларынын арашдырмалары да тәсдиг едир.

Азәрбајҹан телевизијасынын күчлү јарадычы потенсиалы вар, о, өз фәал вәтәндаш мөвгеји, мүстәгил бахышлары илә сечилир вә бу принсипләр зәмининдә инкишаф едир. Ганун вә демократија чәрчивәләринә гәтијјән сығмајан деди-годулара, бә'зи гәзетләрин әсассыз һәмләләринә бахмајараг, Азәрбајҹан телевизијасы өз инкишафыны давам етдирир. Ишимизин әсас кејфијјәт көстәричиләри оператив-лик, чанлы ефир, тамашачы илә үнсијјәтдир. Мән белә һесаб едирәм ки, бу сәвијјәјә чатмаг јолундакы сә'јләрим өз бәһрәсини вермишдир.

— Демәк истәјирсиниз ки, бизим телевизија пешәкар ефир стандартларына ујғундур?

— Телевизија һәмишә көз габағындадыр. Биз дүнја телевизија системи илә ајаглашмаға борчлујуг. Мәсәлән, зәннимчә Азәрбајҹан телевизијасынын даһа бир наилијјәти будур ки, мүхтәлиф телеканаллары-рын көмәјилә Азәрбајҹан барәдә һәгигәти дүнјаја чатдырмаг үчүн артыг кениш имканларымыз јараныб. Мисал үчүн, Түркијәнин ТГРТ каналында һәфтәдә бир дәфә бизим верилишләримиз ефирә кедир вә бунлар планетин үчдә бир һиссәсинә јајымланыр.

Јарадычылыг ишиндә ән башлычасы идејалардыр. Гејри-тәвазә-кар көрүнмәк истәмәздим, лакин фәхрлә дејә биләрәм ки, мән ефир-дә бир чох популјар верилишләрин јаранма идејасынын мүәллифи-јәм. Бу верилишләр милли телевизија тарихиндә јени пилләдир.

— Бүтүн телевизија аләми дикторлардан имтина едиб бирдәфәлик апарычы-мүәллифләрлә иш системинә кечмишдир. Биздә исә әввәлки кими дөвләт телевизијасында «аб-һава»ны дикторлар јарадыр. Һәтта мүәллиф верилишләрини белә, онун мүәллифи олан журналистләр дејил, дикторлар апарыр. Бә'зән дә елә олур ки, тәкчә АзТВ-1-ин ефириндә ејни бир диктор ејни вахтда бир нечә верилиш апарыр.

— Бу, тамамилә јанлыш бир бахышдыр. Әввәла, телевизија һеч дә дикторларын әлиндә дејил. Бизим ефирдә чохлу апарычылар да вар. Анчаг дикторларымыздан һансынынса верилиш һазырламаг вә апармаг габилијјәти варса, биз онларын хидмәтиндән имтина етми-рик.

Мәним фикримчә, телевизијада һәм дикторлар, һәм дә апарычы-лар олмалыдыр. Һеч кәсдән имтина етмәк лазым дејил. Дикторлар-дан имтина мејлини мән дә мүшаһидә едирәм, лакин бу тенденсија-ны тәгдир етмирәм вә дөвләт телевизијасында да ону керчәкләшдир-мирәм.

– Бүтүн дүнјада дөвләт телевизијасы мүстәгил телевизија студијаларына өз ефириндә чыхыш имканы јарадыр. Биздә дә вахтилә белә бир тәчрүбә варды, «Виртуоз», «215 КЛ» студијаларынын вә дикәрләринин ефир мәһсулларыны биз мәһз о вахт көрмүшүк. Лакин онлар артыг көзә дәјмир...

– Онлар өзләри үчүн каналлар тапыб орада ишләјирләр. Бизим өзүмүзүн һәм кадрларымыз вар, һәм дә ишләмәк үчүн һәр чүр имканымыз. Онлара тәләбат олса, дә'вәт едәрик. Анчаг һәләлик белә бир тәләбат јохдур.

– АзТВ-2 биринчи дөвләт каналыны там тәкрарлајыр. Үмумијјәтлә, бу канал нәјә кәрәкдир?

– Икинчи канал биринчинин базасында јарадылыб. О, АзТВ-1-ин һесабына малијјәләшдирилир. Әкәр кәләчәкдә өлкәнин имканлары олса (һеч кәсдән кизли дејил ки, дөвләт телевизијасыны дөвләт малијјәләшдирир), биз икинчи каналы мүстәгил етмәјә чалышачағыг. Әсас малијјә мәсәләсидир.

– Билдијимә көрә, Сизин кәлишиниздән сонра телевизијамызда ефирдә пиратлыға гаршы мүбаризә башланмышдыр. «Мосфилм»дән, «ТВ-Медија»дан 80-дән артыг бәдии филм вә сериал сатын алынмышдыр. Лакин филмләрин гануни әсасда алындығына бахмајараг, бә'зи верилишләр, хүсусән дә «Һәјатын бир аны» һәлә дә дүнја шөһрәти газанмыш филмләрин пират үсулу илә чыхарылмыш сүрәтләриндән истифадә едир. Сиз ганунлара јалныз гисмән риајәт едирсиниз?

– Мәним бурада ишләдијим илк күндән бәри Азәрбајчан телевизијасынын ефириндә һеч бир "пират нүсхәси" олмајыб. Һәгигәтән дә, биз филмләри гануни әсасла сатын алырыг. Мүәллиф Һүгуглары Комитәсилә даими әлагә сахлајырыг вә онлар ганунлара риајәт олунмасына нәзарәт едирләр.

А. ҺАЧЫЈЕВА

"Ајна" гәзети,
5 декабр 1998-чи ил

НӘТИЧӘ

Әзиз охучум! Бу китаб мәним индијәдәк дилчилијин вә түр-колокијанын мүхтәлиф проблемләринә һәср етдијим чохсајлы әсәрләримдән бир гәдәр фәргләнир. Әдәби дил тарихиндән, мүхтәлиф тарихи мәрһәләләрдә әдәби дил нормаларындан, үслубундан бәһс едән јазыларымдан фәргли олараг инди аудиовизуал публисистика вә мүасир дилчилијин говушмасындан ибарәт олан бир китаб јазмалы олдум. Шүбһәсиз ки, бу, мәним 1996-чы илин сентјабрындан Азәрбајчан Дөвләт Телевизија вә Радио Верилишләри Ширкәтинә сәдр тә'јин олунмағымла бағлы бир мәгамдыр.

Телевизија вә радио һаггында бу күн һамынын бу вә ја башга дәрәчәдә ајдын тәсәввүрү вар. Һәр кәсә көзәл бәллидир ки, бүкүнкү чәмијјәтимиз телевизија вә радиосуз јашаја билмәз. Чүнки информасија инди адичә мә'лумат дејил, һәм дә идарәетмә, ичтимаи рә'ј јаратмаг васитәсидир. Тәсадүфи дејил ки, ән фөвгәл'адә һалларда инсанлар мә'луматы јалныз телевизија вә радиодан көзләјирләр. Бу, 10 ил әввәл ганлы 20 Јанвар кечәсиндә дә белә иди, өтән илин ахырларында – 25–26 нојабрда баш вермиш мүдһиш зәлзәлә күнләриндә дә белә олмушду. Чәмијјәт информасијасыз јашаја билмәз. Мән буну телеширкәтә кәлдијим илк күндән дујдум. Дөрд илдән чохдур ки, һәм верилишләрин идеоложи истигамәти, һәм дә онларын тамашачы тәләбатына ујғунлуғу, идејасы вә естетик проблемләри илә, демәк олар ки, һәр күн практики чәһәтдән мәшғулам. Бу просесдә һәм журналистиканын бир сыра ганунларыны, телерадио ишинин спесифик јарадычылыг саһәси олмасыны өјрәнмиш, публисистиканын гајнарлығыны бир даһа тәчрүбәдә көрмүш, һәм дә ән башлычасы өз пешәмин тәләбатына ујғун олараг телевизија вә радио верилишләринин дили үзәриндә фәал мүшаһидә апармышам. Кәлдијим ән башлыча гәнаәт будур ки, телерадио, хүсусән телевизија журналист јарадычылығынын спесифик бир саһәсидир. Бу

сahənin təbiətini bilmədən, onun mətbəxinə nüfuz etmədən nə verilişlərin hazırlanma texnolokijası, nə də onların dil xüsusijjətləri haggında dolğun bir šej jazmag mümkün dejil. Ona körə də bu kitabı diggətlə nəzərdən kečirən oxuču jəgin ki, burada mənim həm žurnalist, həm dilči-alim, həm də təbii ki, son dörd ildən artıg müddətdə televizija və radionun inkišafı üčün bütün küčünü, enerjisini və vaxtını sərf edən narahat bir insanın nəfəsini dujdu. Indi isə mən kitabda keniš šərh olunan bə'zi mətləbləriin nətičələrini ümumiləšdirmək istərdim.

Sent Ekzüperinin bir sözü var: "Insan olmag öz məs'ulijjətini dərk etməkdir". XX əsrdə elmi-kütləvi tərəggisinin jaratdığı jeni və güdrətli kütləvi informasija vasitələri sırasında insan ağlının ən böjük "mə'čüzələr"indən biri sajılan radio və televizijanın da ičtimai həjatda jeri, rolu və dəjəri məhz bu prinsiplə ölčülə biləp. Inčəsənətin "xüsusi" bir sahəsi və kütləvi kommunikasija vasitəsi kimi ičtimai-estetik fikrə küčlü tə'sir köstərmək, čoxminli tamašačı və dinləjičı auditorijası gazanmag üčün televizija–radio ilk növbədə öz məs'ulijjətini dərk etməlidir. Azərbajčan milli televizijasının son dörd ildəki inkišaf mejlləriini və jaradıčılıg axtarıšlarını ümumiləšdirsək bu prosesdə ičtimai məs'ulijjətlə estetik özünütəsdigin ajrılmaz komponent olduğunu körərik.

Uzun illər boju "əjalət televizijası" funksijasını jerinə jetirən və mərkəzdə mə'lum ideoloži stereotipləp arasında jaradılan hazır modelləri kosmetik dəjišikliklərlə jerli mühitə "ujğunlašdıran" televizijamız kečid dövründə, müstəgillijin ilk illəriində dövlətin "ideoloži silah"ına čevrilməjə hazır olmadığını ačizanə šəkildə nümajiš etdirdi. Texniki imkanların məhdudluğu, ičtimai fikrə tə'sir bahımından kejfijjətsiz verilišlərin, mə'nasız diskussijaların, bošboğaz čıxıšların baš alıb ketməsi əsaslı islahatları zərurilijə čevirmišdi. Məhz son illərdə aparılan məgsədjönlü dəjišiklik və ahtarıšlar sajəsində televizijamızın milli-estetik özünəməxsuslugunun təsdigi, minlərlə tamašačının ičtimai-sijasi və tarixi prosesləri düzkün və obyektiv gijmətləndirməsi, elmi bilikləriin və mədəni sərvətləriin səmərəli təblişi sahəsində böjük uğurlar əldə olunmušdur.

Buny isə ilk növbədə televizija və radioda čalıšdığım il-

ләрдә ишә јалныз јенилик һисси илә јанашмағымын нәтичәси кими гијмәтләндирирәм. Она көрә дә бу күн Дөвләт Телерадио Верилишләри Ширкәтинин үмуми мәнзәрәсини бирчә сөзлә ифадә етмәк олар: јениләшмә. Дөрд ил әрзиндә танынмаз дәрәчәдә дәјишән бу чанлы организмин тәзәләшмә просеси верилишләрин екран тәгдиматындан башлајыб. Студијаларын орижинал тәртиби, јени апарычылар нәслинин јетишмәси, програмларын охунушундакы дил сәлистлији вә чәлбедичилик, тәзә верилишләрдән хәбәр верән телеанонсларын компүтер һәлли – бүтүн бунлар телевизијамызын кејфијјәтчә јениләшмә хәттиндән сораг верди. Јенилик далғасы јаваш-јаваш верилишләрин чанына һопмаға башлады. Һәтта кечмишдә ән популјар вә мараг доғуран верилишләр һесаб едилән "Үнсијјәт", "Автограф", "Гурама", "Телетеатрда поезија вә јумор ахшамлары" вә с. дә артыг бу просесин гаршысында ади вә сөнүк көрүнмәјә башлады. Јениләшмәнин биринчи мәрһәләси апарычыларын дил габилијјәти вә сөз еһтијатына диггәт, онларын кејимләри, мәдәни сәвијјәси, дүнјакөрүшү вә јени кадрларын бу ишә чәлб олунмасы, ефир стандартларына чаваб верәјәнләрин екрандан узаглашдырылмасы олду.

Икинчи мәрһәләдә верилишләрин техники сәвијјәси вә чохдан вахтыны өтүрмүш "Panasonik" техникасындан мүасир типли, дүнја стандартларына чаваб верән "Betecam" техникасына кечид реаллашды. Бунун үчүн чәкилиш камераларындан, студија техникасындан тутмуш монтаж отагларына кими һәр шеј јенидән гурулду вә бу просес бу күн дә давам едир.

Үчүнчү әсас мәрһәлә – програмларын јениләшмәси, екранда јени верилишләр далғасы вә ән узунөмүрлүләрин өзүнә вәтәндашлыг һүгугу газанмасы ("Вәтәндаш", "Оғуз", "Дастан", "Молла Нәсрәддин", "Бурулған", "Аиләләр, талеләр", "XX әср", "Туран", "Түрк елләри", "Түрк абидәләри", "Сабаһа үмидлә", "Үз-үзә", "Кино-хәбәр", "Телевизија видеосалону", "Киноклубда көрүш", "Күнүн нәбзи", "Игтисадијјат", "Ајпара", "Әскәр анасы", "Нәғмәли көрүшләр" вә с.) мәрһәләсидир.

Бу илләрдә ширкәтин һәјатындакы чидди јениликләр, мүсбәт дәјишикликләр мүасир дөврүн актуал, талејүклү тәләб вә тәклифләринә чаваб верән системли кәмијјәт вә кејфијјәт јүксәлиши, дәгиг планлашдырылмыш, ардычыл, мәгсәдјөнлү ислаһат тенденсијасы вә артыг наил олдуғумуз санбаллы нәтичәләр тәсдиг едир ки,

биз доғру јолдајыг. Бу, Азәрбајҹан Дөвләт Телевизијасы вә Радиосунун һәгиги инкишаф, јүксәлиш јолудур. Вә мән әминәм ки, бу сүр'әтли инкишаф јолу, консептуал реформа тенденсијасы бундан сонра да давам етдириләҹәк.

Бу күн радио вә телевизијаны мүхтәлиф сосиал груплар үчүн, инсанлар үчүн ағыллы, һәссас, никбин, е'тибарлы мәсләһәтчи һесаб едәнләр гәтијјән јанылмырлар. Бу шифаһи нитг трибуналарынын сәмими, хејирхаһ, доғру, тәләбкар сөзләринә, мәсләһәтләринә ким гулаг асмајыб? Телевизија вә радиодан биз рәсми гәрар вә чағырышлары, мүдрик көстәришләри, дәјәрли төвсијәләри ешидирик. Телевизија вә радиодан биз садә пешә адамларынын, елм, мәдәнијјәт, сәнәт хадимләринин сәмими сөһбәтләрини сејр едиб, динләјирик. Телевизија вә радиодан биз инсан гәлбинин тәрҹүманы олан мүхтәлиф жанрлы, зөвг охшајан мусиги нөмрәләрини ешидирик. Һәјат, јашајыш, фәалијјәт вә кәләҹәк үчүн ваҹиб олан ајры-ајры бәдии, елми-күтләви, публисист сәҹијјәли сөһбәтләри, мәтләбләри динләјирик. Шүбһәсиз ки, рәсми, бәдии, елми, публисист маһијјәтли информасијанын чатдырылмасы ән зәнкин, ән мәдәни, јүксәк дәрәҹәдә инкишаф етмиш е'ҹазкар ифадә имканлары вә тә'сир гүввәси, бәдии, елми-фәлсәфи камиллији илә сечилән Азәрбајҹан әдәби дилиндән бачарыгла истифадә етмәк һесабына әлдә олуна биләр.

Һазырда телевизија вә радио верилишләриндә Азәрбајҹан әдәби дилинин јазылы вә шифаһи голларынын фәалијјәт көстәрмәси, мүхтәлиф жанрлы, мүхтәлиф үслублу програмларда уғурла тәтбиги милли әдәби дилимизин инкишаф сәвијјәсини хејли артырыр. Доғрудур, мәтбуат органлары, нәшријјатлар, елм вә тәдрис мүәссисәләри, јарадычылыг иттифаглары, бүтөвлүкдә зијалыларын биркә фәалијјәти әдәби дили јашадыр, инкишаф етдирир, камилләшдирир. Амма бу мәсәләдә телевизија вә радионун ролу даһа өнәмлидир.

Мүасир вәзијјәтдә Азәрбајҹан халгы игтисадијјат, мәдәнијјәт, сијасәт, елм вә башга саһәләрдә инамла ирәли кетмәкдәдир. Белә бир шәраитдә Азәрбајҹан әдәби дилинин дә чичәкләнмә вә зәнкинләшмә мәрһәләси кечирмәси тәбиидир, хүсусән шифаһи әдәби дилин сон заманлар истифадә даирәси, ишләнмә тезлији даһа бөјүк вүс'әт алмышдыр.

Шифаһи нитг формаларындан олан шифаһи күтләви информасија васитәләрини – телевизија вә радио верилишләрини ајрылыгда арашдырмаг, сәчијјәви дил вә үслуб хүсусијјәтләрини мүәјјәнләшдирмәк Азәрбајҹан әдәби дилинин өјрәнилмәси үчүн нәзәрә чарпачаг фајда верә биләр. Мәһз буна көрә, мән һеч олмаса телевизија вә радио дилинин ән үмуми проблемләринә тохунмағы гәрара алдым.

Бу күн күтләви коммуникасија васитәләри системиндә мүһүм јер тутан телевизија әсрин мө'ҹүзәси олдуғуну тәкҹә елми-техники саһәдә дејил, ҹәмијјәт һәјатында мисилсиз рол ојнамасы илә дә сүбут етмәкдәдир. Бу күн телевизија 20–30 ил әввәлки кими сејрчи вә статист мөвгe тутмур. Артыг о, ғүдрәтли күтләви информасија васитәси кими формалашдығыны нүмајиш етдирәрәк бу күн дүнјада баш верән өнәмли һадисәләрин, нәинки фәал чатдырычысы вә иштиракчысы олмуш, һәм дә бу һадисәләрин инкишафына мүәјјән мә'нада күчлү тә'сир көстәрән амилләрдән биринә чеврилмишдир.

Сон илләрдә Азәрбајҹан телевизијасы республиканын күтләви информасија васитәләри системиндә өз ролуну хејли артырмышдыр. Инди мүстәгил Азәрбајҹанын сијаси керчәкликләри, сосиал-игтисади вә өзүнүидарәетмә проблемләри, милли мәдәниҹјәтимиздә кедән просесләр, адамларын дөвләтин проблемләринә марағынын артмасы телевизијада өз кениш әксини тапмышдыр. Ејни заманда, инди республика телевизијасында ичтимаи шүура, сијаси мәгамын тәләбләринә чаваб верән тә'сирли форма вә методлар ашкара чыхарылмагдадыр. Бу форма вә методларын мејдана чыхарылмасы просесиндә телевизијанын кениш визуал имканлары илә јанашы дил вә нитг амили дә чох мүһүм рол ојнајыр. Она көрә дә бу күн һәм Гәрбдә, һәм дә кечмиш совет мәканында телевизија илә бағлы тәдгигатларда фәлсәфә, сосиолокија, семиотика, естетика вә сосиал психолокија проблемләри илә јанашы лингвистик амилләрә дә кениш диггәт јетирилир. Мәһз һәмин сәбәбдән бу китаб бир тәрәфдән телевизија верилишләринин үмуми мәнзәрәсини чанландырмаг, телевизија дилинин өзүнәмәхсуслуғуну арашдырмаг мәгсәди күдүрсә, дикәр тәрәфдән о, шифаһи әдәби дилимизин телевизија голу барәдә мүәјјән тәсәввүр јаратмаға хидмәт едир. Чүнки елми әдәбиҹјатларда да гејд олундуғу кими, телевизија верилишләринин дили чанлы дилдир вә о, мүасир Азәрбајҹан әдәби дилинин бир сыра үслубларыны өзүндә әкс етдирир.

Башга информасија васитәләринин дилиндән фәргли олараг, телевизија дили нитгин елә бир күтләви коммуникатив нөвү кими мејдана чыхыр ки, онун конструктив принсипи үчтәрәфли мүнасибәтләрлә мүәјјәнләшир: көстәрмә, сәсләнмә вә данышма. Телевизија дилинин күчү, тә'сири һәм онун күтләвилијиндә, һәм дә бу үчтәрәфли мүнасибәтин дахили вәһдәтиндәдир. Биз китабда мәһз бу спесификлијин арашдырылмасы үчүн телевизија верилишләринин дили кими конкрет олараг онун мүһүм бир голуну — елм вә тәһсил верилишләринин дилини тәдгигат објекти кими сечмишик. Дилин емосионал хәтләр үзрә чешидләнмәсини вә шахәләнмәсини шифаһи дилин грамматик гурулушунда вә орфоепик нормаларында кедән тәкамүл просеси фонунда арашдырмаға чалышмышыг. Бизим гәнаәтимизә көрә телевизија дили аудиовизуал дилдир. О, бир тәрәфдән тәсвирин көрмә илә тә'мин олунан информатив, психоложи-емосионал ефектинә әсасланырса, дикәр тәрәфдән икинчи сигнал системинә — үнванландығы аудиторијанын дилинә архаланыр.

Мүхтәлиф мәзмунлу вә мүхтәлиф формалы верилишләрин дилиндә үслуб мәсәләләри мараг доғурдуғуна көрә биз елм вә тәһсил верилишләринин дилиндә өзүнү көстәрән әдәби данышыг үслубу, бәдии үслуб, публисистик үслуб вә елми үслуб һаггында данышараг конкрет материаллар әсасында онларын сәчијјәсини мүәјјәнләшдирмишик.

Бу күн адамларын идеја-сијаси, бәдии вә естетик тәрбијәсинин мүһүм васитәси, күтләви тәблиғатын даһа тә'сирли силаһы олан радионун да мараглы дил вә үслуб системи вардыр. Буну һәр бир әмәкдаш билмәли, она әмәл етмәлидир. Дил өзәлликләринә риајәт етмәк мүәллифләрин, редакторларын, дикторларын, үмумијјәтлә, ефирлә бағлы олан һәр бир кәсин вәзифә борчудур.

Инсан һәр күн радиону динләјир (һеч олмаса сон хәбәрләри), саатларла телевизорун гаршысында отурур. Буну нәзәрә алараг телерадио верилишләринин әһәмијјәтини азалтмаг, онларын радио динләјичиләри вә телевизија тамашачыларынын нитг нормаларынын формалашмасына тә'сирини гијмәтләндирмәмәк олармы? Тәсадүфи дејил ки, әввәлләр һәр һансы бир ифадәнин дүзкүнлүјүнү сүбут етмәк истәдикдә: "Сәһнәдә белә дејирдиләр" - дејилирдисә, инди "Радиода, телевизијада белә дејирләр" - сөзләрини ешитмәк олур.

"Радио мәһсулу" һәр күн, һәр дәгигә һеч бир китабын рәгабәт апара билмәјәчәји нәһәнк тиражларла јајылыр. Радионун башлача тә'јинаты даим, фасиләсиз, дәгиг вә ајдын шәкилдә адамлары дүнјада баш верән һадисәләр барәдә хәбәрдар етмәк, онлара бу күн, бир саат әввәл, һәтта инди, һәмин дәгигә баш верәнләр һаггында данышмагдыр.

Белә бир шәраитдә сөзлә, дил материаллары илә ишләмәк, хүсусилә чәтиндир, чүнки максимум гыса мүддәтдә лазыми сөзләри тапмаг, онлардан дүзкүн вә мә'налы ифадәләр гурмаг, еләчә дә бүтүн бунларын мараглы, инандырычы, чанлы сәсләнмәсинә чалышмаг лазымдыр.

Буна бахмајараг, радио дилиндә бә'зи нөгсанлар өзүнү көстәрир. Һәмин нөгсанлардан бири бизим нитгимизин, һеч олмаса онун жанрларынын (рәсмиҗҗәтчилик, гурулуг, штамплама) үмуми бәласыдыр, дикәрләри исә сәсләнән нитгин өзүнәмәхсус нөвү кими радио верилиши үчүн спесификдир. Бир чох радио верилишләриндә марагсыз, мә'насыз, рәсми һазырланмыш материаллара јер верилмәси илә барышмаг олмаз. Верилиш чохмилјонлу аудиторијаја үнванланыбса, чанлы фикрин итиб-батдығы гурулуг вә сөзчүлүк јолверилмәздир. Радионун јарадычы ишчиләри дил вә үслубу даим јахшылашдырмагла, радио верилишләрини даһа мараглы, әлван, асан баша дүшүлән шәкилдә һазырламаға борчлудурлар.

Радио дили күтләви коммуникасија дили олдуғу үчүн, хүсусилә мүһүм әһәмиҗҗәтә маликдир. Күтләви коммуникасијанын чәмиҗҗәтә көстәрдији тә'сир күчү һамыја јахшы мә'лумдур. Буна көрә дә һәмин коммуникасијанын ифадә едилдији нитг формалары һәм сијасәтчиләрдә, һәм сосиологларда, һәм дә психологларда хүсуси мараг доғурур. Тәбии ки, онлар дилчиләрин дә диггәтини чәлб едир. Буна бахмајараг, радионун дил вә үслубуна һәср олунан хүсуси тәдгигат чох аздыр. Һалбуки, һәмин сәпкидә әсәрләр тәблиғи публисистика чизкиләри илә лирик репортаж үслубунун, очерк динамикасы вә ишкүзарлығы илә бәдии нәср ахычылығынын бирләшдији чохпланлы вә мүрәккәб нитг жанрынын лингвистик сәчиҗҗәсини ача биләрди.

Ајдындыр ки, радио дили ајрыча мүстәгил систем дејил. О, шифаһи нитг системинин тәркиб һиссәсидир. Мәһз күтләви коммуникасија васитәси кими радио гаршысында дуран вәзифәләрин мүрәккәблијинә вә әлванлығына көрә мүхтәлиф верилишләрин фор-

ма вә дил фәргләри дә бөјүкдүр. Лакин онларын һамысы бизим "радионун спесификасы" адландырдығымыз кифајәт гәдәр гејримүәјјән терминдә чәмләшиб.

Верилишин нечәлијиндән (мәзмунуна, гурулушуна, јөнүмүнә вә с. көрә) асылы олараг, тәкчә радио илә сәсләнмәси ону "күтләви коммуникасија"нын дикәр нөвләриндән фәргләндирән дил хүсусијјәтләрини шәртләндирир. Һәмин хүсусијјәтләр, мәсәлән, радио верилиши мәтниндә чәтин тәләффүз едилән сәс бирләшмәләринин арзуолунмазлығында, һәддиндән артыг узун чүмләләрин интонасијача тәләффүзү чәтинләшдирмәсиндәдир. Радио верилишиндә дејилән чүмлә гәзет хәбәриндә вә ја очеркиндә олдуғундан даһа артыг сәлислијә малик олмалыдыр. Чүнки ефирдә сәсләнән сөзү тәкрар етмәк, илк дәфә дәгиг баша дүшүлмәјән јерләрә ајдынлыг кәтирмәк үчүн "јенидән охумаг" мүмкүн дејил. Һәм сөзләрин сечилмәсинә, һәм онларын бирләшдирилмәсинә, һәм дә сөзләрдән ән садә "сөз блоклары" вә бүтөв чүмләләр гурулмасына хүсуси тәләбкарлыг да бурадан ирәли кәлир. Мәсәлән, диктор вә апарычыларын тәләффүзү үзәриндә мүшаһидәләр көстәрир ки, онлар гурулушуна көрә мүрәккәб чүмләләр, јахуд сәсләнмәсинә көрә бир-биринә јахын, охшар гоншу сөзләри охудугда бә'зән сәһв едир, чашырлар. Әлбәттә, диктор вә ја апарычынын тәчрүбәсинә архајын олуб она гүсурлу мәтнләри тәгдим етмәк олмаз. Бу күн телевизија камерасы гаршысында, радио микрофону өнүндә чыхыш едән һәр кәс данышдығы студија шәраитиндән асылы олмајараг өз нитгинин, данышығынын сәвијјәсинин гајғысына галмалыдыр. Бу нитг Азәрбајчан әдәби дилинин нормаларына, хүсусән сәсли нитгин нормативлијинин әсас көстәричиси олан орфоепија гајдаларына ујғун олмалыдыр. Јүксәк сәвијјәли, савадлы нитг популјар верилишин әсас көстәричиләриндәндир. Биз буну унутмамалы, өз јазымыз, нитгимиз дүзкүн тәләффүзүмүзлә һәм телевизија вә радиомузун, һәм дә әдәби дилимизин инкишафына көмәклик етмәлијик.

ИСТИФАДӘ ОЛУНАН ӘДӘБИЈЈАТ

Азәрбајҹан дилиндә

А б б а с о в а Н. К. Азәрбајҹан дилиндә актуал үзвләнмәнин бә'зи мәсәләләри. Азәрбајҹан дилиндә синтактик конструксијалар, Бакы, 1987.

А б б а с о в Ш. Азәрбајҹан радиосунун тарихиндән // Тәшвигатчынын күндәлијиндән, 1950, № 8, сәһ. 16–20.

А б д у л л а ј е в А. С. Нитг мәдәнијјәти вә натиглик мәһарәти һаггында. Бакы, 1968.

А б д у л л а ј е в Ә. З., С е ј и д о в Ј. М., Һ ә с ә н о в А. Г. Мүасир Азәрбајҹан дили (синтаксис). Бакы, 1985.

А б д у л л а ј е в Ә. З. Мүасир Азәрбајҹан дилиндә табели мүрәккәб чүмләләр. Бакы, 1974.

А б д у л л а ј е в К. М. Азәрбајҹан дили синтаксисинин нәзәри проблемләри. Бакы, 1999.

А б д у л л а ј е в Ә. Мәтни анлама моделләри. Бакы, 1999.

А ғ а ј е в а Ф. М. Азәрбајҹан данышыг дили. Бакы, 1987.

А ғ а ј е в а Ф. М. Шифаһи нитгин синтаксиси. Бакы, 1975.

А ғ а ј е в а Ф. М. Азәрбајҹан дилинин интонасијасы (дәрс вәсаити). Бакы, 1978.

А д и л о в М. Сәнәткар вә сөз. Бакы, 1984; Азәрбајҹан тарихи үзрә гајнаглар. Бакы, 1989; Азәрбајҹан дилинин орфоепија сөзлүјү. Бакы, 1983.

А х у н д о в А. Дил мәдәнијјәти. Бакы, 1992.

А х у н д о в А. Азәрбајҹан дилинин фонетикасы. Бакы, 1984.

А х у н д о в А. Телевизија вә радионун халғын нитг мәдәнијјәтинин инкишафында ролу (дил мәдәнијјәти). IV б., Бакы, 1985, сәһ. 80–86.

Б а ғ ы р о в Н. Мусигинин елементар нәзәријјәси. Бакы, 1982.

Б ә ј з а д ә Г. М. Мәтн дилчилији (мәгаләләр вә тезисләр). Бакы, 1997.

Б у д а г о в а З. И. Мүасир Азәрбајҹан әдәби дилиндә садә чүмлә, Бакы, 1963.

Б у д а г о в а З. И. Чүмләнин ифадә мәгсәдинә вә интонасијаја көрә нөвләри // Мүасир Азәрбајҹан дили, III ч. (синтаксис), Бакы, 1986.

" Б у л а г " - Бакы, 1994.

В е р д и ј е в а З., А ғ а ј е в а Ф., А д и л о в М. Дилчилик проблемләри. I һиссә, Бакы, 1982.

В ə л и j е в К. Мүрəккəб синтаксис бүтөвлəр // Мүасир Азəрбајчан дили (синтаксис), Бакы, 1985.

Г у л и j е в Ə. Р. Bahид ədəби тəлəффүзə наил олмаг // Дил мədəнијјəти, I б., Бакы, 1972, сəh. 57–59.

Г у р б а н о в А. М. Мүасир Азəрбајчан ədəби дили. Бакы, 1967.

Г у р б а н о в А. М. Бədии мətнин лингвистик тəhлили. Бакы, 1987.

Г у р б а н о в А. М. Азəрбајчан нитг мədəнијјəти проблемləри // Азəрбајчан нитг мədəнијјəти проблемləри, Бакы, 1988, сəh. 14–17.

Демократик дөвлəтləрин телевизија вə радио системи. Бакы, 1999.

Д ə м и р ч и з а д ə Ə. М. Мүасир Азəрбајчан дили. Бакы, 1972.

Д ə м и р ч и з а д ə Ə. М. Азəрбајчан дили орфоепијасынын əсаслары. Бакы 1969.

Ə л и б ə j л и Ə. Данышыр Бакы. Бакы, 1968.

Ə л и з а д ə J. Азəрбајчанда радиожурналистиканын тəшəккүлү вə инкишафы (нам. дисс.), Бакы, 1974.

Ə л и з а д ə J. Радиожурналистиканын əсаслары. Бакы, 1991.

Ə ф ə н д и з а д ə Ə. Р. Азəрбајчан ədəби тəлəффүзү haггында // Нитг мədəнијјəти мəсəлələри, Бакы, 1969, сəh. 43–54.

Ə ф ə н д и з а д ə Ə. Р. Орфографија вə орфоепија мəсəлələри. Дил мədəнијјəти, IV б., Бакы, 1985, сəh. 87–97.

Ə ф ə н д и з а д ə Ə. Р. Орфографија вə орфоепија лүғəти. Бакы, 1994.

Ə ф ə н д и j е в а Т. Ə. Азəрбајчан дилинин лексик үслубијјаты. Бакы, 1980.

Ə h м ə д о в Н. Сəсləр ичиндə. Бакы, 1990.

К а з ы м З и j а. Сəhнə дили haггында. Бакы, 1947.

М ə м м ə д о в З. Данышан күзкүнүн сирри. Бакы, 1985.

М ə м м ə д о в И. Ədəби тəлəффүз гајдаларыны көзləјək // Дил мədəнијјəти, IV б., Бакы, "Елм", 1985, сəh. 111–114.

М ə м м ə д о в И. О. Азəрбајчан дилинин орфоепија нормалары haггында // Нитг мədəнијјəти мəсəлələри, Бакы, 1988, сəh. 159–171.

М ə м м ə д о в И. О. Телевизија вə радио верилишləринин дили haггында // Азəрбајчан ССР ЕА хəбəрləри. Ədəбијјат, дил вə инчəсənət серијасы, 1979, №1, сəh. 82–89.

М ə м м ə д о в И. О. Екран, ефир вə дилимиз. Бакы, 1989.

М ə м м ə д о в Ə. Сəhнə дили (нам. дисс.). Бакы, 1981.

М ə м м ə д о в Ə. Сəhнə дилиндə нитг чаларлары вə интонасија // Азəрб. ССР ЕА хəбəрləри. Ədəбијјат. Дил вə инчəсənət сер. 1987, 2, сəh. 84–87.

М ə м м ə д о в М. Дил драматургдан, данышыг актјордан // Дил мədəнијјəти, IV б., Бакы, 1985.

М ə м м ə д о в М. Театр дүшүнчələри. Бакы, 1977.

М ə м м ə д о в Н., А х у н д о в А. Дилчилијə кириш. Бакы, 1980.

М ə h ə р р ə м о в Г. Радиопјес: спесифика вə сənətкарлыг // АДУ-нун Елми əсərləри. Журналистика сер. № 2, 1979, сəh. 31–36.

Мәһәррәмов Г. Шифаһи нитгин көзәллијинә диггәт верәк // Дил мәдәнијјәти, IV б., Бакы, "Елм", 1985, сәһ. 131–134.

Мәһәррәмов Г. Радиодраматуркија дили. Бакы, 1990.

Мәһәррәмов Г. Дилимизин зәнкинләшмәсиндә телевизија вә радионун ролу // Нитг мәдәнијјәти мәсәләләри, Бакы, "Елм", 1988, сәһ. 220–225.

Мәһәррәмов Г. Телевизија һаггында етүдләр. Бакы, 1996.

Мәһәррәмов Г. Радио далғаларында. Бакы, 1999.

Мәһәррәмов Г. Телевизија нитги вә әдәби тәләффүз. Бакы, 1999.

Мурадов Б. Һ. Шифаһи нитг вә интонасија // Азәрбајчан нитг мәдәнијјәти проблемләри, Бакы, 1988, сәһ. 151–153.

Мурадханова М. Радиотеатр вә бәдии образ. "Әдәбијјат вә инчәсәнәт", 9 мај 1974-чү ил.

Мурадханова М. Азәрбајчан радиосунун 50 иллији. "Азәрбајчан гадыны", 1976, № 5, сәһ. 10–12.

Нәчәфов С. Мүслүм Магомајев һаггында хатирәләрим. Әдәбијјат вә инчәсәнәт, 12 декабр 1975-чи ил. Нитг мәдәнијјәти мәсәләләри, Бакы, "Елм", 1988.

Онуллаһи С. "Диггәт! Данышыр Тәбриз", "21 Азәр" жур. № 1, 1998.

Онуллаһи С. "Азәрбајчан: нефт кирдабында јашајан һәјат". "Заман" гәзети, 7 јанвар 1996-чы ил.

Рүстәмов Т. Ефирдә аддымлар. Бакы, 1962, сәһ. 20.

Рүстәмов Т. Радиожурналистиканын әсаслары. Журналистика мәсәләләри, II ч., Бакы, 1973.

Рүстәмов Т. Данышыр вә көстәрир Бакы. Бакы, 1987.

Рүстәмов Т. Әдәби редактә нәзәријјәси вә тәчрүбәси. Бакы, 1981.

Садыгов Б. П. Бәдии сөзүн гүдрәти. Бакы, 1977.

Сејидов Ј. М. Азәрбајчан әдәби дилиндә сөз бирләшмәләри. Бакы, 1966.

Худијев Н. Азәрбајчан әдәби дилинин зәнкинләшмә јоллары. Бакы, 1987.

Худијев Н. Азәрбајчан әдәби дилинин совет дөврү. Бакы, 1989.

Худијев Н. Јазычы дили вә үслубу. Бакы, 1988.

Худијев Н. Азәрбајчан әдәби дилинин тәшәккүлү. Бакы, 1991.

Худијев Н. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. Бакы, 1995.

Худијев Н. Һејдәр Әлијев вә Азәрбајчан дили. Бакы, 1997.

Һачыјев Т. "Молла Нәсрәддин"ин дили вә үслубу. Бакы, 1983.

Һачыјев Т. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. I һиссә, Бакы, 1976.

Һачыјев Т. Азәрбајчан әдәби дили тарихи. II һиссә, Бакы, 1985.

Һәсәнли Ч. Күнеј Азәрбајчан: Тәһран–Бакы–Москва арасында (1939–1945). Бакы, 1999.

Һәсәнов М. Азәрбајчан дили синтаксисинин тәдрисиндә гаршыја чыхан чәтинликләр. Бакы, 1987.

Һәсәнов Һ. Нитг мәдәнијјәти вә үслубијјатын әсаслары. Бакы, 1999.

Ч ə л и л о в Ф. Бағлајычысыз табели мүрəккəб чүмlələри бағлајан васитələр (интонасија) // АДУ-нун Елми əсərləри, 1974, № 1.

Ч ə л и л о в Ф. А. Азəрбајчан дилинин морфонолокијасы. Бакы, 1988.

Ч ə ф ə р о в М. Ч. Сənət јолларында. Бакы, 1975.

Ч ə ф ə р о в Н. Фонетик норманын миллиləшмəси. "Елм вə һəјат", № 3, 1988.

Ч ə ф ə р о в Н. Чənуби Азəрбајчанда ədəби дилин инкишафы тарихиндən. "Азəрбајчан мүəллими", 3 феврал 1986-чы ил.

Ч ə ф ə р о в Н. Чənуби Азəрбајчанда ədəби дил: нормалар, үслублар. Бакы, 1990.

Ш и р ə л и ј е в М. Ш. Азəрбајчан дили орфоепијасынын əсаслары. Бакы, 1970.

Рус дилиндə

А в а:н е с о в Р. И. Русско-литературное произношение - 6-ое изд. Перераб. И доп., Москва; 1984.

А в а:н е с о в Р. И. Вопросы русского сценического произношения. Культура: речи на: сцене и на: экране. Москва; 1986.

А л е к п е р о в А. К. Фонетическая система: современного азербайджанского языка: Баку, 1971.

А л е к с е е в А. Речевые характеристики в радиопьесе // Радиоискусство. Теория и практика; Москва; 1983, стр. 93–108.

Ч е р е м и с и н а: Н. В. Русская интонация: поэзия, проза: и разговорная речь. Москва; 1982.

Ч е р н ы х В. К. О сценариях и сценаристах. ж. "Киносценарий", 1990, стр. 177–179.

Ш а:р г о в а: Г. Слово - его права: и обязанности // Телевидение и радиовещание, 1974, № 11, стр. 37–39.

Ш а:р г о в а: Г. М. Эхо слова: Записки о звучащей публицистике. Москва; 1986.

Ш е р е л ь А. А. Рампа: у микрофона: Театр и радио: пути взаимного влияния, Москва; 1985.

Ш н е й д е р А. Язык радиопрессы . Говорит СССР, 1931, № 2, стр. 3–5.

Ш и л о в с к и й В. Преодоляем письменную речь // Митинг миллионов, 1931, № 1, стр. 22–23.

Щ е р б а:к А. М. Сравнительная фонетика: тюркских языков, Ленинград, Наука; 1970, стр. 204.

Ю ф и т А. З. Вопросы театроведения // Наука: о театре, Ленинград, 1975, стр, 5–20.

Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды. Печать, радио, телевидение, документальное кино, Москва; 1982.

Язык в развитом социалистическом обществе. Социалистические проблемы функционирования системы массовой коммуникации в СССР, Москва; 1983.

Алперс Б. Театр у микрофона // Говорит СССР, 1935, № 2, стр. 33—35.

Артемов В. А. Метод структурно-функционального изучения речевой интонации. Учебное пособие к спец. курсам по фонтике и психологии речи для студентов и аспирантов педагогических факультетов, Москва; 1974.

Артемов В. А. Культура речи. Москва; 1966.

Ахманова О. О. Словарь лингвистических терминов. Москва; 1966.

Балаш Б. Кино. Становление и сущность нового искусства (пер. с нем.). Москва; 1968.

Баринов М. Разговор с невидимым собеседником // Сов. Радио и телевидение, 1967, № 6, стр, 9—11.

Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // Эстетика словесного творчества; Москва; 1979, стр. 165—181.

Баталов А. Уроки микрофона // Радиоискусство: теория и практика; вып. 2, 1983, стр. 34—53.

Бернштейн С. И. Язык радио. Москва; 1977.

Бодуэнде Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию в 2-х т., Москва; 1953, т. I.

Богомазов С. М. Радиодраматургия сегодня. Вопросы радиодраматургии, Москва; 1969, стр. 70—76.

Богуславский С. Каким должен быть радиоязык // Говорит СССР, 1931, № 5, стр. 10—14.

Былинский К. Слово в эфире // Советская печать, 1955, № 2, стр. 18—20.

В диапазоне современности. Москва; 1985.

Бакуров В. З. О языке теле- и радиопередач. Москва; 1960.

Верба Г. Г. Синтаксические средства выражения эмоциональности в испанской разговорной речи. Автореф... канд. филол. наук, Киев, 1984.

Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва; 1971.

Виноградов В. В. О языке художественной литературы. Москва; 1959.

Виноградов В. В. Стилистика; Теория поэтической речи. Москва; 1963, изд. АН СССР, 1963, стр. 255.

Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. Москва; 1959.

Вопросы радиодраматургии сб. Москва; 1969.

Галаева М. М. Вопросы обучения студентов иностранцев русскому произношению. Москва; 1964.

Гаймакова Б. Д. Методика и практика редактирования телевизионных передач. Москва; 1975.

Гальперин Ю. Живое слово. Москва; 1959.

Гей Н. Искусство слова; О художественности литературы. Москва; 1967.

Гилер Р. Радиотеатр и наука; Из опыта научно-художественной радиодраматургии, Москва; 1973.

Горницкая Н. О границах взаимодействия кино и литературы // Зримое слово, Москва; 1985, стр. 14—60.

Граудина Л. К., Сквортцов Л. И. "Слово в экране" // Культура речи на сцене и на экране, Москва, 1986, стр. 125—131.

Гуревич П. С. Приключение имиджа. Москва, 1991.

Гуревич П. С., Ружников В. Советское радиовещание. Страницы истории, Москва, 1976.

Груздева З., Куцкая С. Руководство по технике речи. Москва, 1966.

Диспут о радиопьесе // Советское радио и телевидение, 1960, № 2, стр. 35—37.

Дмитриева И. А. Изображение и слово. Москва, 1962.

Достоевский Ф. М. Об искусстве. Москва, 1973.

Ждан В. Эволюция киновыразительности // Кинематограф сегодня, вып. 2, Москва, 1971, стр. 176—190.

Жукова И. В. О радиопьесах Киносита Дэюнди // Киносита Дэюнди. Звезды не гаснут, Москва, 1979, стр. 5—13.

Зарва М. Произношение в радио и телевизионной речи. Москва, 1976.

Зарва М. Слово в эфире. О языке и стиле радиопередач, изд. 2-ое перераб., Москва, 1977.

Зарубежные авторы о радио и телевизионной драматургии. Москва, 1965.

Зверев В. П. Радиодраматургия как разновидность драматической литературы. Дис. ... Канд. филол. наук, Москва, 1981.

Зверев В. П. Современная советская радиопьеса // Млечный путь. Сб. советских радиопьес, Москва, 1979, стр. 5—17.

Зверев В. П. Радиодрамы: поиски художественного языка // Средства массовой коммуникации и современная художественная культура, Москва, 1983, стр. 132—148.

Зримое слово. Москва, 1985.

Иоффе Р. Слушая видеть // Советское радио и телевидение, 1962, № 7, стр. 14—17.

Карягин А. А. Драма как эстетическая проблема. Москва, 1971.

Кирзнер А. О языке бесед по радио // Работник радио, 1936, № 8, стр. 29—32.

Кисунько В. Звуковое богатство // Музыка XX века. Художественные проблемы средств массовой коммуникации, Москва, 1978, стр. 84—110.

Конрад Н. Н. О смысле истории. Избранные сочинения. История, Москва, 1974.

Корзинкина И. Б. Работа диктора и актера у микрофона. Уч. пособие по курсу Сценическая речь, Москва, 1977.

Крысин А. П. О языке радиопередач. Москва, 1967.

Крысин А. П. Звучащее слово // Телевидение и радиовещание, 1971, № 9, стр. 35—36.

Культура речи на сцене и на экране. Москва, 1986.

Крючечников Н. Слово в фильме. Москва, 1964.

Крючкова Т. Б. Язык кино // Язык в развитом социалистическом обществе, Москва, 1983, стр. 176—183.

Левитан Ю. 50 лет у микрофона (сост. В.М.Возчиков). Москва, 1987.

Магеррамов Р. М. Действие у микрофона. Баку, 1998.

Магомаев И. О музыкальном искусстве Азербайджана. Баку, 1987.

Макарова С. Техника речи. Учебное пособие, Москва, 1983.

Марченко Т. А. Радиотеатр. Страницы истории и некоторые прблемы, Москва, 1970.

Марченко Т. А. Театр в каждом доме. Москва, 1986.

Маршак М. И. Особенности подготовки текста передач // "Редактирование передач" вып. 2, Москва, 1958, стр. 32—44.

Медин М. Язык телевизионного сценария // Сов. Радио и телевидение, 1961, № 1, стр. 24—26.

Мейерхольд В. Э. Сочинения в 2-х т., Москва, 1968, т. 2.

Микрюков М. П. В поисках эстетики радиодрамы // Проблемы радио и телевидения, вып. 2, Москва, 1970, стр. 70-94.

Микрюков М. П. Слово в радиотеатре // Советское радио и телевидение, 1963, № 6, стр. 10—13.

Микрюков М. П. Размышление о радиодраматургии // Вопросы радиодраматургии, Москва, 1969, стр. 55—62.

Михайлов Б. Радиоочерк. Москва, 1958.

Музы XX века. Художественные проблемы средств массовой коммуникации, Москва, 1978.

Неверов С. В. Об одном направлении лингвистической науки в Японии // Вопросы языкознания, 1963, № 6, стр. 136—140.

Николаева Т. М. Фразовая интонация славянских языков. Москва, Наука, 1977.

Ордубади М. С. Начинаем перестройку // Говорит СССР, 1935, № 22, стр. 41—43.

Павлова М. Самобытный мастер // Телевидение радиовещание, 1988, № 1, стр. 29—46.

Падалка Г. Радиотеатр // Телевидение и радиовещание, 1971, № 7, стр. 32—33.

Петрова А. Н. Сценическая речь. Москва, 1981, стр. 191.

Платов М. Мобилизующее слово на радио и его творца // Говорит СССР, 1933, № 1, стр. 25—27.

Предложение и его структура в языке. Москва, 1986.

Радиоискусство. Теория и практика. Статьи, комментарии, интервью, радиопьесы, вып. 2, Москва, 1983.

Режиссура радиопостановок. Москва, 1970.

Роговой М. Если дискуссия продолжается. Предварительные тезисы с радиодраматургии // Сов. Радио и телевидение, 1963, № 6, стр. 38—39.

Саппак В. С. Телевидение и мы. Четыре беседы, Москва, искусство, 1963, стр. 182.

Светана С. В. Телевизионная речь. Москва, изд. МГУ, 1976, стр. 152.

Светаєзарова Н. Д. К вопросу о функциях интонаций. Звуковой строй языка; Москва; 1979.

Сеченов И. М. Избранные философских и психологических произведений. Москва; 1947.

Сквортцов М. И. Теоретические основы культуры речи. Москва; 1980.

Средства массовой коммуникации и современная художественная культура; Москва; 1983.

Тайнен К. На сцене и в кино. Москва; 1969.

Терен И. Радиопостановка; Искусство, рожденное нашим веком // Зарубежные авторы о радиодраматургии, Москва; 1965, стр. 17–28.

Тимофеев Л. И. Основы теории литературы. Изд. 5-ое, Москва; 1976.

Толстова Н. А. Беседы о дикторском мастерстве. Москва; 1963.

Торсуева И. Г. Теория интонации. Москва; 1974.

Трескова С. И. Язык телевидения // Язык в развитом социалистическом обществе, Москва; 1983, стр. 78–128.

Троицкая Г. Я. Звукозапись и радиовещание // Средства массовой коммуникации и современная художественная культура; Москва; 1983, стр. 112–146.

Турбин В. Режиссер радио и театра; Москва; 1983.

Тынянов Н. Поэтика; История литературы. Кино, Москва; искусство, 1977, стр. 350.

Фриш А. Беседа по радио. Москва; 1961.

Хализев В. Драма; как явление искусства; Москва; 1978, стр. 92.

Хализев В. Речь как предмет изображения // Литературные направления и стихи, Москва; 1976, стр. 104–111.

Башга дилләрдә

İrfan Erdoğan. Dünyanın Çarpik Düzeni. Uluslararası iletişim, İstanbul, 1995.

Unsal Oskay. İletişimin ABS-si, İstanbul, 1992.

Publik Papers of the Prezidents of the United States. N. Y. 1996.

Kenmon G. Memories 1925–1950. Boston, 1960.

Broadcasia and Cable Year book, 1993.

МҮНДӘРИЧАТ

Өн сөз 3
Кириш 11

I фәсил. **Азәрбајчан радиосу бу күн** 23
Радио, динләјичи вә чәмијјәт 23
Радио вә Азәрбајчан керчәкликләри 33
Дүнја бизи ешидир 56
Ефир вә Чәнуби Азәрбајчан мөвзусу 66

II фәсил. **Радио дили вә әдәби дил** 91
Радио дили һаггында үмуми мә'лумат 91
Радио дилинин бә'зи хүсусијјәтләри 101
Әдәби-бәдии верилишләрдә дил мәсәләси 114

III фәсил. **Телевизијамыз бу күн** 150
Телевизија вә сивилизасија 150
Телефилм: јени драматурkија вә јени дил 183
Телевизија мә'луматландырыр, маарифләндирир, әјләндирир 194

IV фәсил. **Телевизија дили** 231
Екран вә дил (нитг) проблеми 231
Данышыг дили вә шифаһи әдәби дил 244
Телевизија верилишләринин дили әдәби дил нормалары һүдудларында 250
Телевизија верилишләринин дилинин үслуби мөвгеји 259
Телевизија верилишләринин дили вә әдәби данышыг үслубу 261

V фәсил. **Екранын вә ефирин мүгәддәс вәзифәси** 293
Һәрб тарихимиз рәшадәт тарихимиздир 293
Екран, ефир вә һәрби публисистика 301

Ссенариләр

Феномен 317
Тикдим ки, изим гала *(I филм)* 333
Тикдим ки, изим гала *(II филм)* 353
Тикдим ки, изим гала *(III филм)* 371
Океан үзәриндән көрпү 389
Һејдәр Әлијев вә Азәрбајҹан дили 401
Сәнсиз 413
Әсрин мүгавиләси *(I филм)* 423
Әсрин мүгавиләси *(II филм)* 433
Исламкөјдән Чанкајаја *(I филм)* 445
Исламкөјдән Чанкајаја *(II филм)* 463
Зирвәјә доғру *(I филм)* 475
Зирвәјә доғру *(II филм)* 493

Мәгаләләр

Ҷәнуби Азәрбајҹанда әдәби дилин лүғәт тәркиби 502
Үслуб фәрдијјәти вә әдәби дил 515
Түрк дили гурултајы 519
Азәрбајҹанда гәдим түрк јазылары: фактлар, мүлаһизәләр . .527
Јазычы, алим, ичтимаи хадим 531
Бөјүк енсиклопедик алим 536
Азад, мүстәгил Азәрбајҹан наминә 540
Јүксәлиш јолларында 547
Һејдәр Әлијев... Зәманәмизин Ататүркү 571
Һејдәр Әлијев вә Бејнәлхалг Ататүрк Сүлһ Мүкафаты 581

Мүсаһибәләр

"...Мүтәхәссисин көзү илә..." 590
"Дејә биләрәм ки..." 600
"Онлар унудурлар ки, Һејдәр Әлијев илләрин ағыр
сынагларына синә көрмиш, аловлардан аддымламыш,
фыртыналардан кечиб зиреһләнмишдир" 610
...Мәгсәдимиз јени, мүстәгил Азәрбајҹан гурмагдыр 614
Милләт вәкилләри Франсадан гајыдыблар 619
Телевизија Азәрбајҹан дөвләтчилијинә хидмәт едир. 622

"Телевизија сијасәтимизин әсас гајәсини Азәрбајҹан президентинин дахили вә харичи сијасәт курсунун һәјата кечирилмәсинә ... хидмәт тәшкил едир..." 632
Бизи фәргләндирән оперативлик, "чанлы ефир" вә сејрчиләрлә үнсијјәтдир 637

Нәтичә 641
Истифадә олунан әдәбијјат 649

Нәшријјат редактору: Аида.
Баш редакторун мүавини: И.Зејналов
Техники редактор: С.Исмајылова
Корректорлар:Н.Бабајева, Сәбинә.
Оператор:Е.Һаныјев
Компүтер-оператор: Сәкинә.
Компүтер-дизајнер: И.Өмәров
Јығылмаға верилмиш 22.09. 2000.
Чапа имзаланмыш: 20.03.2001.
Физики чап вәрәги 41. Учот нәшр вәрәги 40.
Шәрти чап вәрәги 41, 75. Гарнитуру тајмс.
Сифариш № 268. Офсет кағызы.
Кағыз форматы 70х90 1/16. Тираж 1000.
Гијмәти мүгавилә илә.

Китаб "Нурлан" нәшријјат-полиграфија
мүәссисәсиндә чап олунмушдур.
Үнван: Бакы 48, Гарачухур гәс. Гумлуг 69.
Директор: Н.Б.Мәммәдли.
Тел.: 25-67-72; 8-50-311-41-89.